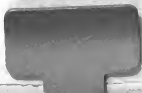

37
10 B
8

JANI VINCENTII GRAVINÆ

ORIGINUM JURIS CIVILIS

LIBRI TRES,

ET

DE ROMANO IMPERIO

LIBER SINGULARIS.

VENETIIS,

MDCCLII.

APUD JOSEPHUM BORTOLI.

SUPERIORUM PERMISSU, AC PRIVILEGIO.

EPISTOLA NUNCUPATORIA,

QUÆ AB AUCTORE PRÆMISSA EST

EDITIONI PRIMÆ,

AD

CLEMENTEM XI. PONT. MAX.

BEATISSIME PATER.

QUæ tria bona sunt a divina providentia summis principibus ad optimum populorum regimen attributa, quæque sæpe in singulos dispertita quidem adspiciuntur, in eumdem vero collata raro memorantur; ea omnia nos in te uno, CLEMENS MAXIME, intuemur; ingentem rerum optime gerendarum potestatem, cognitionem, & voluntatem: quæ sicuti dissociatæ parum promovent, quia neque potestas absque cognitione invenire, neque cognitio absque voluntate capessere meliora valet; ita conjunctæ nunc in SANCTITATE TUA, orbem terrarum universum ad æternorum operum spem, haud immerito, erexerunt. Vetus enim illa, & præclara de te opinio ex beneficentia & prudentia tua, præclarisque factis ubique diffusa, jam tanto crevit amplius, quanto mirabilis illa tuorum comitiorum eventus rebus humanis omnibus antecellit. Quo virtutis exemplo, vel ipsis veteribus Ecclesiæ sæculis inaudito, cum & præteritas tuas laudes obrueris, & paris gloriæ spem cæteris mortalibus abstuleris; nostram interea excelsorum actuum cupiditatem adeo dilatasti, ut ei explendæ, superatis jam cæteris, tutemet sis in posterum superandus; neque alium præter te competitorem, atquæ emulum laudum tuarum sis habiturus. Mortales enim ita natura comparati sumus, ut cum nobis ipsis facile condonemus; ab aliis tamen semper

majora contendamus. Cum igitur tu notas antea, usitatasque virtutes cursu superioris temporis exegeris; & in creatione tua speciem pietatis adhuc ignotam e cœlestibus animi tui penetralibus emiseris; quid mirum, si nova semper & insueta, tuique propria, in posterum exspectemus? Quod vix, ac ne vix quidem assecuturos a quoquam homine consideremus, nisi mirabile facinus abs te profectum, divinam vim actionibus tuis perpetuo excitandis, atque regendis in tuo pectore conditam indicaret. Talis enim tua fuit Pontificatus recusatio, ut nihil humani penitus in egregia illa moderatione animi deprehendatur. Neque enim cum sensu modestiæ, metus hostium Christiani nominis admiscebatur: non tyrannorum atrocitas, non Ecclesiæ vexatio, non pericula, non cædes, nulla strages, nulla seditio, commotio nulla honorum fugam incitabat. Et tamen ad culmen dignitatum omnium invitus atque reluctans, mœrore ac tristitia squalidus, lacrymans & gemebundus, e cubiculo, ubi te condideras, velut ad crucem aliquam evocabaris: utpote de illorum numero, qui ἔρχονται ἐπὶ τὸ ἄρχειν οὐχ' ὡς ἐπ' ἀγαθόν τι ἰόντες οὐδ' ὡς εὐπαθήσοντες ἐν αὐτῷ, ἀλλ' ὡς ἐπ' ἀναγκαῖον καὶ οὐκ ἔχοντες ἑαυτῶν βελτίοσιν ἐπιτρέψαι τὴν ἀρχὴν, οὐδὲ ὁμοίοις. Dum enim amplissimi Patres ad te confertim ibant, ut paratum divinitus, delatumque ad te a collegis omnibus Pontificatum maximum reciperes; tu illum ad seniores constantissime remittebas, unanimesque preces, lacrymis abunde manantibus, refutabas. Cum igitur nemo, quin esses unice creandus, ambigeret, præter unum te, a cujus modestia, cum illi magis contenderent, minus expugnabant; idemque diffisus viribus copiam suffragiorum undique te ambientium averteres, ac solus petitioni omnium repugnares; certe non tam comitia illa fuere, quam lis, & judicium inter te, ac Sacrum Senatum institutum; cœlestique sententia diremptum, ac definitum Sacrorum librorum oraculis: quæ voluntatem pervicere tuam, ac te attinuere dilabentem: ut divinam in Pontificia creatione præsentiam, quam nobis adhuc religionis auctoritas persuasit, nunc in mirabili creatione tua, oculis prope deprehenderimus. Qua enim humana ope negocia illa, quæ, suapte natura, levi qualicumque aura vertuntur, tamdiu constitissent, nisi vis divina optimorum patrum voluntates in te incumbentes ex alto rexisset: eorumque suffragia, ne aliorsum deflecterent, totum illud gloriosissimum tibi, longum vero atque anxium cæteris mortalibus, triduum, admirabiliter sustinuisset? Quæ tum populi totius trepidatio fuit!

fuit! Quæ ſollicitudo bonorum! Quales anguſtiæ doctorum ac piorum hominum! Quanta fluctuatio Eccleſiæ univerſæ: quæ dum retraheres manus a gubernaculo tibi porrecto, portum hic, illic ſcopulos; hac ſerenitatem, illac tempeſtatem proſpectans; a te unice petebat, ut in tranquillum conferretur! Neque aliunde, præter quam a divino conſilio proceſſit, ut neglecta opportune de Seniorum etiam ſententia lege annaria, dignitate ſuprema ætatem antevenires. Cum enim ſuperiorum Pontificum piis legibus, & exemplis abacta vitia, propter eorum imperii brevitatem, ſtatim ab abſceſſu refluerent; florentem ætatem tuam Deus ad ſummam poteſtatem adduxit, ut imperii diuturnitate, optimæ leges verterentur in mores, ac mala omnia tuarum continuatione virtutum, veluti longi temporis præſcriptione, in poſterum tollerentur. Tu vero, non ut imperares, imperium accepiſti: ſed ut Eccleſiæ temporibus, & legi divinæ ſervires. Etenim ut egregie Plato: *τῷ ὄντι ἀληθινὸς ἄρχων ὐ πέφυκε τὸ αὐτῷ συμφερόν σκοπεῖσθαι, ἀλλὰ τὸ τῷ ἀρχομένῳ*. Omnes nimirum homines D. O. M. propter communis gentioris culpam, perpetuo labore damnavit; ſed ſapientes hoc diſcrimine ſecrevit a cæteris, quod alios tantum ſua; ſapientes vero publicæ utilitatis cauſa laborem ſuſcipere voluit. Hoc autem onus ideo tibi ſubeundum præ cæteris erat, quod unus inter mortales abſque ullis edictis, quæ irrita ſunt, niſi vim habeant adjunctam, & abſque vi, quæ nunquam abeſt a communi triſtitia; ſed ipſo adſpectu jucundiſſimo vitæ tuæ, ac propriorum luce meritorum, labes eluere valeas Magiſtratuum & Procerum, unde corruptio manare ſolet ad cæteros. Ac ſola imago animi tui modo locata ſublimius, & majoribus exprimenda in dies operibus, præſentis erit, & poſteri cenſura temporis. Quis enim aut ignavus, aut impurus, aut indoctus munus petere auſit ab eo Pontifice, cujus pueritiam in elegantioribus litteris; adoleſcentiam in Sacris & civilibus legibus; juventutem in jure integerrime, ſanctiſſimeque dicundo; ac ſequentem ætatem tribus Pontificibus dicatam in Eccleſia univerſa moderanda; totamque vitam in antiqua Sanctorum patrum diſciplina cognoſcenda, & undequaque imitanda ſciat eſſe traductam? Quis vero inani, & puerili doctrina imbutus, turgidaque recentiorum temporum facundia inflatus, graviores, & ſublimiores doctrinas vicerit apud eum Pontificem, ad quem inſtituendum omnium temporum ſelectiora ſtudia confluxere? Quem ab ineunte ætate latinam eloquentiam addiſcentem Tulliani ſæculi lux, & candor excoluit; cui ad græcas litteras cupide progredien-

dienti, cum omnium inventorum, atque artium suarum copiis Academia universa, cumque Demosthen ea vi, atque frugalitate Atticum forum exultanter occurrit. Qui jurisprudentia ab Antonini ætate, Theologiam a Theodosianis temporibus arripuit, omnesque doctrinas, atque artes e purioribus fontibus arcessivit. Eo cultu, atque severitate studiorum tecum ad Supremum Ecclesiæ fastigium reduce, non Principem litterulas alentem videbimus, & argutiolas; sed Heroicorum temporum eruditionem, & Sapientiam suscitantem adspiciemus; Romanique juris Majestatem jamdiu obumbratam foro reddentem, & ad veteris Ecclesiæ pietatem, atque doctrinam nostratium criticorum religione, atque judicio expensam, & excoctam, auream illam eloquentiam adjungentem, quam in Italiam, Leonis X. beneficentia revocatam, novo sermonis contagio pæne profligavit. Quam sane morum, atque bonarum artium felicitatem prope adspirare video, post quam exemplo tuo ea defertur conditio petitoribus, ut aut spes honorum eis deponenda sit, aut vetusta morum, & doctrinarum Sanctitas repetenda. Hinc tu, Princeps humanissime, voti compos fies, & severitatem, quæ animum tuum a dominatu avertebat, effugies: moribus enim recta disciplina, & litterarum cultura, compositis delictorum, & vitiorum semina tandem extingues, ut severitate tibi non sit utendum, quoniam bonis dominaberis; poterisque clementissime, atque ex animi tui sententia imperare. Non enim clementia est parcere sontibus, quorum vita tot est insontibus noxia: sed ea demum vera est clementia, numerum augere bonorum rectis institutionibus, iisque aditum sepire criminibus, ut quam rarissime oporteat esse severum. Quoniam vero haud pauci reperiuntur, qui ramos malorum deciderint; radicem vero qui tentaverit adhuc nemo: & vitia plerumque studio virtutis non deponuntur, sed fuga pœnarum; coguntur Principes atrocitate decretorum eos exulcerare, qui vel voluptatem ex propriis, vel utilitatem ex alienis vitiis capiunt; quique illis ablatis, quotidianam etiam vitæ occupationem amitterent. Tu vero, qui virtutum omnium scientiam habes & usum, exemplis tuis, & nova emendandi arte animos ad illas adeo condocefacies, ut sensim delectati melioribus, deteriora sint relicturi: ac nec opinantes a sensibus jucunde decessuri ad honestatem. Itaque virtutibus illatis, vitia sine satellite, ac sine voce præconis exulabunt. Tua vero gravitas lenitudine temperata, orisque majestas benignitate condita, suffusaque suaviter moribus, & sermonibus tuis decora, & verenda comitas, nonne fastum deprimet, & superbiam depellet procerum illorum, qui tenuiorum con-

tem-

temptu, & pectoris tumore, atque capitis elatione celso, fulgentique de curru sibi videntur præferre fasces, & in privata fortuna publice imperare? Atque cum divinæ omnes animi tui dotes in universarum gentium utilitatem redundent; ii etiam, qui jampridem patrocinio tuo perfruuntur, quo illo digni videantur, motu feruntur eodem; ut & ipsi pro virili aliquid publice prodesse cupiant. Quos inter, & ego, qui omnia tuæ solius beneficentiæ debeo, per quam etiam ab INNOCENTII XII. benignitate publicum juris docendi munus accepi; animum induxi meum, ut privata quoque studia in commune adducerem, absolutis nuper tribus de originibus juris civilis libris, qui jam in lucem prodeunt sub auspicio SANCTITATIS TUÆ: cui non modo ex infinita potestate, sub qua omnia subjiciuntur; sed privato etiam, & antiquo nexu labores mei sunt omnes obnoxii. Etsi vero nostra sententiarum, & verborum inopia tanti, tamque Sapientissimi Pontificis luce sit indigna; materiæ tamen gravitatem certe non adspernabere: tradimus enim primordia juris civilis, quæ si non proximum, at communem tamen habent cum Sacro jure fontem, nunc in æternam Ecclesiæ tranquillitatem e tuo pectore profluentem. Jus enim Romanorum id habet seorsum a populis aliis, totum ut si arte mire, & certa ratione deductum a naturali honestate, quæ divina est illa in omnium cordibus insculpta, inque animis inscripta lex. Hinc jus civile pro jure gentium servatur ab omnibus illis nationibus, quæ cum Imperio Romanorum, non tamen acceptam ab iisdem humanitatem deposuerunt. Quin etiam, si originem illius e remotiori memoria repetamus, Mosen ipsum haud levi ex parte nostri juris auctorem reperimus. Multa enim Ægyptii ab Hebræis, cum quibus versabantur, in suos vertere mores: cujus rei argumentum est suum abominatio, jejunia, & περιτομὴ Herodoto teste, Ægyptiis etiam Sacerdotibus usurpata: quæ suo populo Moses asserta, & ab alienis repetita retulit in scriptas abse, atque a DEO dictatas leges. Athenas autem, unde Romani primæva jura petierunt, vel Phœnices Hebræis affines, ut multas Græciæ urbes condidere, vel Ægyptii, Erichtheus certe, ac Cecrops, qui eam urbem primi legibus composuerunt, primique imperarunt, ex Ægypto advenerant, indeque in Græciam attulere mores patrios, quibus multa hæserant ex hebraicis institutis. Quamobrem Cecrops, propter græcos mores Ægyptiis insitos, διφυής appellabatur. Hinc non mirum si tot Hebraici juris vestigia in Romano inveniantur, ut utrisque populi leges,

incer-

incerto auctore, inter se collatas habeamus. Quamobrem, emersis Lotharii temporibus, post diuturnam noctem Romanis legibus, adeo Sacræ cum illis coaluerunt, ut Decretalium libris, exceptis iis, quæ sunt divini tantum juris, nihil fere aliud videantur, quam progressio, & germinatio juris civilis: quod Summi Pontifices ALEXANDER, atque INNOCENTIUS TERTII, GREGORIUS IX. INNOCENTIUS IV. BONIFACIUS VII. aliique plurimi sua in juventute hauserant e Bononiensi plerique Schola, quæ tum celebrabatur, illudque de Summo Ecclesiæ Solio mortalibus præbuerunt; aut respondentes Episcopis, & Præsulibus Oracula Romana petentibus; aut controversias, causasque definientes; aut constitutiones Ecclesiasticas pro re nata condentes. Quo magis confido TE hoc litterarum genus complexurum benignius: &, qui animum habes non modo tuæ ditionis opulentia, sed ipsis etiam humanis necessitatibus longe majorem; quique occultis largitionibus litterarum inopiam e re familiari tua sublevabas; eo majori munificentia cultum vetusti juris excitaturum, quod hæc studia longe auctius Reipubl. remittunt, quod acceperunt, & pro caducis, & mortalibus bonis, æterna, & saluberrima retribuunt, conjunctam scilicet cum Romana eruditione justitiam, animumque Romanum. Quæ dum scriptis committimus, numquam interea sensus declinamus ab immortalibus dictis, factisque tuis, unde longe majorem boni, & æqui scientiam, & usum colligemus, quam e mortuis monumentis vetustæ virtutis, quæ nunc longe clarior in tuis operibus reviviscit. Quibus contemplandis admirandisque adeo, PATER BEATISSIME, rapior, ut ad integram absolutamque felicitatem id unum a DEO Opt. Max. deprecer, ut per longam TE annorum seriem sospite atque superstite, dimittar e vita.

AD CUPIDAM

LEGUM JUVENTUTEM.

Irari aliquando soleo, & mecum ipse reputare cur extremis hisce temporibus, quibus cæteroqui scientiæ, vel recentes exoriuntur, vel veteres exuscitantur, vel adhuc incolumes ad clariorem lucem extolluntur, ita ut communis, & nova quædam reddatur vita doctrinis; una tamen Jurisprudentia, veluti damnata barbarie, sensim repudietur ab eruditis, & elegantiorum artium commercio paulatim excludatur? An rude aliquod artificium est jus civile, cui nonnisi pinguiora se tradiderint? An usu, officioque suo juris ars est avara quædam nundinatio verborum, & vocabulorum aucupium, evertendis aliorum fortunis, & patrimoniis, ex judicum libidine transferendis, institutum? An civilis doctrina, claris illa quidem profecta initiis, & a sublimioribus ingeniis educata, traducta tamen per manus imperitorum, diuque sordide contractata ita squallet; ut ab eo temporis vestigio, ad ætatem usque nostram, cultiora ingenia, suo fœditatis aspectu, rejecerit? An hoc denique studium quæstuosum est magis, quam gloriosum, & illustre: atque adeo docti homines, qui suam opulentiam in abstinentia, & frugalitate collocant, cum hujusce artis præmiis minime ducantur, ipsam etiam artem putant esse contemnendam? Immo vero nihil prorsus horum objici jurisprudentiæ potest. Quid enim ejus munere gravius, quo singulorum status, & bona proteguntur ab injuriis? Quid solidius præceptis, regulisque suis, quas haustas ex honestate naturæ, non confuse congestas, proditasque temere; sed ratione, atque via traditas a majoribus fuisse didicimus? Etenim, si quam habet philosophia dignitatem, (habet autem hominum opinione maximam) ea omnis translata fuit in jurisprudentiam Romanorum, qui partum armis imperium, juris commercio, legumque majestate continuerunt. Quidquid enim a Græcis philosophis de honesto, & justo; de finibus bonorum, & malorum; de regendis populorum moribus; de legibus & Republica, quæstionibus infinite propositis, & ambitiosis magis, quam utilibus disputationibus effundebatur; totum collectum fuit a Jurisconsultis nostris, & nugis excussis, traductum in Urbem: ut quod apud Græcos exercitatio erat ingenii, longiorisque otii levamen, Romæ, in corpus juris civilis conversum, publicæ, ac privatæ semen esset utilitatis. Itaque contemplatio Græ-

eorum otiosa, & iners, a nostris operosa reddita est, atque frugifera. Cumque deinceps philosophia in bonorum, & opum vile mercimonium converteretur, potestas omnis illius, atque dignitas in Jurisconsultorum scholis, atque in Romano foro consedit: manserat enim græcis tantum splendor, fastusque verborum; pondus tamen rerum, in artem Jurisconsultorum, & sententiarum utilitas commigraverat, ut hoc opere nostro procedente patebit.

Caligo vero barbarorum interpretum cur huic detrahat doctrinæ dignitatem, cum proximis sæculis ad vindicandum jus civile cultiores omnes artes, omne genus eloquentiæ, retrusior omnis eruditio contra barbariem conjurarint: ut, pæne dicam, non tantum contulerint conditores, quantum novi ejus vindices reddiderunt? Itaque, sicut ager fit, intermissa cultura, feracior; ita jurisprudentia, quæ barbarie inhorruerat, segetem protulit, ex nova eruditorum industria, lætiorem. Vel unius enim Jacobi Cujacii mirabili acumine, atque inaudita doctrina, jus civile nostrum scientias omnes in certamen gloriæ provocaverit. Quænam est autem ars, quænam facultas, cui tanta eruditio sit implicata, quantum complectitur Jurisprudentia, ex qua nativa rerum singularum vocabula, & arcana latinitatis, & selectiora dicendi genera dicuntur, & recondita notitia vetustatis eruitur, & scientia temporum, atque factorum, non communis illa quidem, & pervulgata, sed sanctior, atque selectior; ita ut unius Jurisprudentiæ studium, græcam atque Romanam eruditionem trahat universam?

Cur igitur eruditi a Jurisprudentia, & Juris professores ab eruditione plerumque, atque ab eruditis professoribus abhorrent? Sane non aliam prodiderim causam, quam numerum, & magnitudinem voluminum, & molestas rerum jam desuetarum expositiones, disputationesque longiores, & acumen aliquando immodicum; quibus, ut summum scriptoris ingenium arguatur; ii certe, qui hæc non propense, neque instituto suo, sed cursim atque alio intendentes arripiunt; longioris moræ fastidium ferre non possunt. Cum igitur ejus lectionis difficultate, atque studiorum tristitia plurimi deterreantur; facile huic labori parcitur: ne vel eruditus a studiis amœnioribus; vel juris professor ab artis suæ quæstu diutius abstrahatur. Facilem enim gloriam laboriose præferimus, & prematurum lucrum plerumque anteponimus honestiori. Et quamvis multa prodierint, quibus aut grandiora volumina contrahuntur; aut resecantur obscuriora; ibi tamen, vel ea sæpe offendimus, quæ nos morantur inutiliter; vel ea desideramus, quæ pateant latius: pleraque enim jejune traduntur, & exiliter, ut vix arrepta diffugiant. Res nimirum e proprio trunco avulsæ, atque in Epitomen redactæ attingunt simul animum, & elabuntur: carent enim nexu ordineque suo, sine quo

nihil

nihil mentibus adhærescit. Qui hoc igitur in genere libri sunt breviores, vel doctrinam universam per summa capita percurrunt, quod est nimis exile; vel certam in partem adeo effunduntur, ut alienissimas quoque doctrinas eodem trahant, quod stomachum sæpe facessit. Non igitur alia ratio superest, nisi ut aperiantur fontes uberiores, ex quibus non in singula tantum membra, sed in universum Jurisprudentiæ corpus eruditio necessaria influat, non quidem adeo parce, ut cognitio illius brevi exarescat; neque tam abunde, ut mergat ingenium, & diu mentem ulterius pergentem irretiat. Quod præstare animus fuit hisce tribus Originum libris: ut fontes recludantur, unde universa legum eruditio, & vetus Jurisprudentia manat. Curaque fuit rivos inde ita ducere, ut vel coerceantur redundantes; vel tenues justa copia impellantur: quo juri civili nutriendo sufficiant, & sobrie ad usum, & commodum legentium; non immoderate ad ostentationem ingenii veteris juris notitia, & lectior eruditio suggeratur. Itaque in his conjectum est libris quidquid ab eruditis, & a juris professoribus honeste ignorari non potest: quo eruditi scientiam juris ex his colligant suis utilem studiis; & jurisperiti, luce hac eruditionis accepta, in lectionem Digestorum, & Codicis, & Novellarum confidentius ingrediantur: ut nonnisi quibusdam in locis obscurioribus, si quando in foro usuvenerit, consulere oporteat longiores eruditorum interpretum commentarios: quorum tamen sensum, sine rerum hic expositarum notitia, nemo nisi divinando, adipiscatur.

Igitur primo libro quasi telam explicamus, quæ universum juris civilis corpus, expressis potioribus membris, exponat, & cujusque juris portionis tempora certa, & intervalla patefaciat: quo summatim prodatur, unde sit orta primum scientia juris, quemadmodum paulatim, vel novis legibus, vel prudentium interpretationibus, vel magistratuum edictis, vel principum sanctionibus ad integritatem pervenerit; Tum quamdiu steterit, cur inclinaverit, quave ratione ad statum denique redierit suum. Quibus exponendis, oblate facultate, auctores proferentur constituti, perturbati, & reparati juris, denique singulorum scriptis, doctrina, ingenio, & usu judicia ferentur, quibus studiorum cursus dirigatur: plurimum enim refert, unde quis primum lectionem auspicetur, quibusve deinceps, & quo ordine libris utatur: nam quæ lectio ad tempus maxime prodesset, ea immature, aut præpostere suscepta nocebit. Si enim quocumque sors appulerit hæreamus, libris sæpe inutilibus florem nostræ conteremus ætatis. Hinc in tanto studiosorum numero, tam pauci sapientes. Hoc igitur libro nascentis, & progredientis juris civilis, tum singularum partium ejus celebriorumque scriptorum brevem narrationem pertexemus.

Altero libro primordia juris naturalis & gentium, ac vetustiores

res juris civilis fontes aperientur, sive leges XII. Tab. quotquot e veterum reliquiis erui potuerunt, adspersa in tempore, ad res illuminandas, Attici juris notitia. Hisque proditis originibus pervetustis, & quasi jurisprudentiæ cunabulis, transibimus ad recentiores, nempe ad leges, & Senatus Consulta: quibus jus civile privatorum (nam quæ ad Reipublicæ administrationem pertinebant, cum nullius jam sint usus, vix attigimus) leges, inquam, illas & S. C. persequimur, quibus priscum, & privatorum præcipue jus, aut deficiente sententia XII. Tab. augetur, aut, tempore aliter poscente, mutatur; aut, ubi obscurum sit, atque perplexum, auctoritate populi totius explicatur. Quæ postremo libro concludentur.

Toto autem hujusce operis cursu eruditionem, & notitiam vetustatis ita intermiscebimus: ut quod scitu opus fuerit lectori ad locum occurrat: quo is postea per se possit obscuros, atque perplexos Jurisconsultorum sensus expedire, atque barbarorum interpretum notare lapsus. Multa enim jure tradendo peccarunt illi, quæ notata sunt ab eruditis, multosque in forum errores intulerunt ignoratione morum, legumque vetustarum, ac temporum, quorum notitia hisce præbetur originibus: quas Tribonianus, cum suo tempore paterent omnibus, parum in posterum prospiciens, reliquis subtraxit ætatibus: atque illis abscissis, tamquam adempto capite, totoque juris corpore dissoluto, concisi cadaveris membra posteris reliquit. Omissa enim primæva lege, quod caput erat disputationum, tantum ex legum consequentiis per interpretes, aut principes, aut magistratus eductis, exorditur titulum, seriemque pertexit: quo fit ut ad ipsum sæpe vestibulum subsistamus. Quis enim non hæreat, aut labatur in consequentibus, cum antecedentia prorsus ignoret? Cum autem proximis sæculis jurisconsultorum eruditissimi, vel harum reliquiarum alias integris voluminibus comprehenderint; vel, pro re nata, in suis de jure civili commentariis non paucas explicaverint: non inutile consilium visum est tam varia, & laboriosa lectione levare studiosos, easque omnes multis libris dispersas, & in unum conducere, inque facilem ordinem tributas breviter, atque perspicue, quantum facultas nostra tulit, exponere: ut si quod recepi præstitero, suum Jurisprudentiæ caput reddatur integrum, & quæ dispersa, & infinita in aliorum libris esse videntur, ratione & distributione unico adspectu patefiant. Qui enim ante nos ista collegerunt, doctissimi quidem illi & ingeniosi, tamen obscurum potius indicem ex ipsis fragmentis contextum, quam dilucidam eorum sententiam protulerunt: vel quod satis habuerint ea monumenta colligere, ac reliquum laborem aliis consulto reliquerint; vel quod luce carebant, ea qua postea

Jacobus Cujacius, & Gothofredus junior jurisprudentiam emendarunt: quorum scripta sane gravissima plurimum huic operi contulerunt. Qui vero aut unam, aut certas aliquot harum originum explicarunt, ii longis, ut diximus, & alienis aliquando disputationibus ingenia fatigant, eorumque cursum, qui ad forensem exercitationem vocantur, impediunt. Præstat autem rem cognoscere universam, quam longiori cura partem tantum illius expendere.

Orationem vero adhibuimus continuam, scribenti quidem perdifficilem, tota enim ex illius ingenio continenter fluit; legenti vero facillimam, etenim animus cursu illo veluti secundo flumine vehitur. Nam criticorum scribendi consuetudinem, cui alioqui sua debetur laus, de industria effugimus: intercisa enim, & comminuta eorum oratio singulis momentis intercipit spiritum, & frequentius abrupta scriptorum locis moratur properantem, & detinet injucunde. Ideo succum quodammodo e veteribus expressimus, inque orationem nostram consudimus; testimonia vero & auctoritates in marginem conjecimus; ac si quid exprimendum occurrit more criticorum (occurrit autem in XII. Tab. explicatione sæpius) id separatim in notas contulimus breviores, & a continenti oratione seduximus. Ubi vero critici personam suscipere cogimur, cura est a novis emendationibus, quantum licet, nos continere, contentique sæpe sumus correctionibus aliorum, quarum si quas non probavimus, nonnisi caute mutamus, atque verecunde: tum quia nobis nihil suspectum est magis, quam judicium nostrum; tum etiam quia critices licentiam jamdiu esse compressam oportuit. Adeo enim emendando critici modum excesserunt; ut non sit amplius id emendandi studium, sed reprehendendi libido, furorque rixandi. Quo magis admiror eruditissimi Grævii sobrietatem, qui suis in notis criticum acumen philosophiæ modestia, & veritatis, amore temperavit. Quid autem mali de nobis posteri promeruerunt, ut contentionibus nostris abducendi sint a scientiis gravioribus, & præsertim a studio sanioris eloquentiæ, quæ propemodum exaruit, quia diutius in interpretibus, quam in ipsis auctoribus occupamur. Tandem, ut omnes omnium emendationes merito suspectas habeamus: non ne præstiterit in una qualicumque lectione quiescere, quam diutius vaticinando multiplicare deliria, & posteris laborem, atque fastidium ex ea disputationum sterilitate procreare? Nec semper, meo judicio, vera lectio erit, ea quæ melior: scriptores enim, varia distracti scriptionis cura, industriam aliquando remittunt. Neque humanum ingenium contendere ubique potest omnibus nervis: ideo ut in acie milites, etsi minus fortes, tamen, quia fessis integri succedunt, pugnant aliquantisper alacrius; ita

evenit, ut acutius aliquando comminiſcantur interpretes, quam ipſimet auctores invenerunt.

Ceterum etſi nullæ hic inveniantur forenſes diſputationes, & rerum quotidianarum controverſiæ, quarum utinam aut minorem habeamus copiam, aut non videamus imminere majorem; tamen ut ii, qui ad palæſtram vocantur, quo ſint ad luctam expeditiores, oleo prius unguntur; ita forenſem pugnam initurus, ingenio fiet ex hac lectione promptior. Etenim non auctoritatibus tantum, quæ arma ſunt imperitorum, quæque indicem pervolventibus præſto ſunt in utramque partem; ſed ſcientia plurimum, & ratione valebit: præſertim ſi ad forum veniat aliquanto cultior, & bonarum artium luminibus excitatus. Quod facillime aſſequetur, ſi vulgaris inſtitutionis ſcopulos declinatus a puero, per breviorem, & leniorem incedat viam. Neque enim ab omnibus juris profeſſoribus perfecti Juriſconſulti doctrinam, acumen, & eruditionem contendimus, cujuſmodi perraros admodum ſingulæ tulerunt ætates: ſed plerumque ſatis fuerint ea, quæ politum præſtent, ornatumque cauſidicum: quo Juriſprudentia puris attrectetur manibus, & forum quantum per conſuetudinem licuerit, expietur. Nihil enim tam fœdum fuerit, nihil tam obſcenum, nihil tam denique ſacrilegum, quam jus civile abſtruſioris eruditionis venam, germen utilioris philoſophiæ, atque florem elegantiæ, negligentia tamen humaniorum litterarum redundare ſordibus, & ingeniis patere lutulentis. Has injurias recta ſtudiorum inſtitutio procul a Juriſprudentia flectet; itaque de his placet pauca diſſerere.

Tria omnino ſunt juris profeſſori neceſſaria, latinæ linguæ peritia, ratiocinandi ars, & notitia temporum. Latina lingua evolvit arcana juriſprudentiæ, detegitque ſententias intimas Juriſconſultorum, quæ germanis vocabulis, & abſtruſioribus, ac peculiaribus latine dicendi generibus obſignantur. Quamquam enim juriſconſultorum, quorum fragmenta retinemus, plerique latinitate jam inclinata floruerunt; ſtudio tamen, ac religione verborum, qua maxime ſcientia legum adſervabatur, ita excellebant; ut auream prope latinitatis ætatem, elegantia & proprietate reddiderint. Verborum præterea ſcientia, & cognitio formularum, quarum in jure civili maximus eſt uſus, nihil ominus quam hiſtoria mores, ritusque aperit veterum Romanorum, quorum notitia obſcuriora loca juris civilis illuminat.

Ratiocinandi ars cunctas profecto doctrinas decet, utpote cogitationum humanarum omnium gubernaculum, & moderamen, atque initium, & dux recte dictorum, recteque factorum: ſine qua præpoſita & perturbata erunt univerſa. Nam ut Lucretius ait:

... Si

. . . Si prava est regula prima,
Normaque si fallax rectis regionibus exit:
Et libella aliqua si ex parti claudicat hilum;
Omnia mendose fieri atque obstipa necessum est,
Prava, cubantia, prona, supina, atque absona tecta,
Jam ruere ut quædam videantur velle, ruantque,
Prodita judiciis fallacibus omnia primis.

Professoribus vero juris civilis eo magis est necessaria, quod eorum consilio, atque judicio salus aliorum, & fortunæ reguntur. Advocatorum enim, & Judicum lapsus patrimonia secum, & vitam ruunt aliorum.

Notitia temporum, & historiarum lectio cum ad prudentiam est utilis quæ de cognitione præteritorum, tamquam ex futurorum imagine suscipitur; tum etiam ad intelligentiam locorum obscuriorum juris, quæ luce vetustatis, & discrimine temporum patefiunt; multarum enim legum dissidium, sola temporum ratione recte animadversa, componitur.

Hasce autem facultates cito assequetur adolescens, si e longa, & salebrosa via decedat ad faciliorem; ac primo retia vitaverit vulgaris grammaticæ, quibus pueritia miserrime implicatur, & pro ea sumpserit Sanctianam Scioppii, Vossiique breviorem, aut, ex his conflatam, novam methodum gallice scriptam, vel ejus epitomen: deinde adjunxerit exercitationem qvotidianam, optimis auctoribus explicandis, Terentio præsertim, Cicerone, Cæsare, Virgilio, Tibullo, paucisque aliis ætatis aureæ scriptoribus, adhibitis facilioribus commentariis: longum enim esset, & laboriosum, præ institutione forensi, aut optimos scriptores explicare omnes, aut criticos consulere graviores. Optimo enim causidico satis fuerit, si paucorum, & quidem elegantiorum imitatione, atque studio facultatem comparaverit intelligendi optime, ac scribendi mediocriter: ut si ornate, atque eleganter nequeat, barbarum tamen effugiat, & inconditum dicendi genus.

Rationis regendæ, atque emendandæ mentis artem, quam Logicen appellant, omnium cum veterum, tum recentiorum optime, facillimeque traditam habemus in libello inscripto Ars cogitandi*: Cujus lectione non modo e communibus naturæ tenebris mens exolvetur; sed etiam labyrinthum effugiet vulgarium Dialecticarum, e quibus longa, diuturnaque jactatione, assiduisque jurgiis, non aliud nisi fallere, fallique discimus. Ex ea quoque lectione lumina excipiuntur ad omnes fere scientias, quarum semina illic sunt effusa: ut quacumque flectere quis voluerit, rectam per sese inire valeat viam. Hinc etiam tollere poterit adolescens quidquid philo-*

ſophiæ opus fuerit homini negotioſo, & publicis muneribus occupato, quem oportet quidem philoſophari, ſed paucis, ut ait Ennius. Cetera quæ hoc in genere vulgo, argute ne dicam, an intemperanter, & abſurde diſputantur? jam hac ætatis noſtræ luce, inque tanta inventorum novitate, non modo ignorantur utiliter, ſed etiam laudabiliter contemnuntur.

Rhetoricam non adjungimus, utpote magis ad morum, & publicarum rerum ſcientiam utilem, quam ad ſcribendi uſum, qui, Tullio ipſo judice, naturæ beneficio, & bonorum ſcriptorum imitatione maxime comparatur, qua de re ſunt hæc ab Auguſtino ſcripta divinitus: (a) Cavendum eſt, *inquit*, ne fugiant ex animo quæ dicenda ſunt, dum attenditur, ut arte dicatur. Et tamen in ſermonibus, atque dictionibus eloquentium impleta reperiuntur præcepta eloquentiæ, de quibus, ut illi eloquerentur, vel cum loquerentur, non cogitarunt, ſive illa didiciſſent, ſive ne attigiſſent quidem. Implent quippe illa, quia eloquentes ſunt, non adhibent, ut ſint eloquentes. Quapropter, cum ex infantibus loquentes non fiant, niſi locutiones diſcendo loquentium; cur eloquentes fieri non poſſunt, nulla eloquendi arte tradita, ſed elocutiones eloquentium legendo, & audiendo, & quantum aſſequi conceditur imitando? Quid quod ita fieri ipſis quoque experimur exemplis? Nam ſine præceptis Rhetoricis novimus plurimos eloquentiores plurimis, qui illa didicerunt.

(a) De doctr. Christ. lib. 4. in princ.

Hiſtoriarum lectio partim anteire debet, partim comitari jus civile. Ne quis enim initio ſit ad juris prudentiam rudior, generatim ſaltem oportet animo anteacta tempora comprehendere, ut reliqua vita, ubi erit otium, res geſtas cognoſcat particulatim: quo de rebus cum privatis, tum publicis ex præteritorum exemplis recte conſulat, atque prudenter. Occaſiones vero legum, tempora, cauſæ, quæ maxime ſententiam aperiunt earum, omnia eruuntur ex hiſtoriis. Antequam igitur quis auſpicetur ſtudium juris, ex univerſa ſaltem Juſtini brevique hiſtoria memoriam temporum hauriat antiquiorum, ut poſtea cum ſtudiis juris Livii lectionem conjungat, indeque per ſequentium ætatum ſcriptores continenti ſerie ductus ad noſtra tempora referatur, in iiſque ſtudiis occupabit quidquid ei temporis a divino cultu, qui præire debet in vita, ſuperfuerit, adjunctis uberioribus Chronologiæ, atque Geographiæ compendiis: in quibus uſui eſſe poterunt aucta nuper Cluveriana introductio, & Petavii rationalium temporum, ac Buſſuetii Epiſcopi Meldenſis de univerſa Hiſtoria diſſertatio; quæ non modo brevem, atque perſpicuam continet memoriam temporum, notatis eventis illuſtrioribus; verum etiam vivis coloribus expri-

exprimit religionis nostræ veritatem omnium sæculorum auctoritate comprobatam, ac simul pandit regnorum omnium ortus, & interitus, eorumque causas e moribus deductas populorum, qui nucleus est historiarum.

Juris vero studia incboanda sunt a concinnis certe, ac lepidis Antonii Peresii institutionibus; cum quibus conferendæ identidem germanæ Justinianææ, adbibitis Vinnii commentariis, miro Judicio contextis, miroque delectu rerum; nec non ejusdem notis, quæ sunt commentariorum veluti faculæ quædam. Qui longiores, qui locupletiores desiderant, Cujacium audiant hisce verbis exagitantem commentariorum importunitatem: (a) Ex libris, *inquit*, Juris civilis, libello institutionum, neque comptior, neque facilior ullus est, quique interpretum desideret minus: ut plane illorum videatur esse otium ignobile, qui eum libellum longissimis onerant commentariis, quod positum est in una cognitione, in infinita dispertientes. *Et paulo inferius*: Nam quæ scientia hæc est, quæ modum non habet ullum? quæ fines suos egreditur? quæ tota deerrat a præceptis suis, & summo illo prælertim, nec a Justiniano prætermisso, ut incipientibus jura tradantur levi ac simplici via: ne difficultate institutionis tam numerosæ, atque perplexæ ab hoc studio deterreantur. *Itaque commentarios, qui Oinotomi nomine feruntur, qui ad forensem sane usum plurimum conferunt, potius rejicerem ad extremum studiorum, quam in ipso, ut fit, initio adolescentibus anteponerem: quos obruit copia rerum aut præmature, aut præpostere ibi disputatarum: & melius Justinianæis adjungerem Theopbili sobrias, & eruditissimas institutiones, nuper eum clarissimorum auctorum notis editas a Doviacia. Quin, & nos Institutiones nostras nondum editas ita contexuimus, ut vitatis intercisionibus illis importunis, quibus utitur Vinnius, & alii commentariorum Auctores, qui contextus verba e continenti suo divellunt, continuata oratione Justinianæorum paragrapborum ordinem servemus, & obscuriora illorum breviter in cursu orationis exponamus; commentariorum utilitatem, & parapbraseos sobrietatem cum juventutis utilitate simul, atque voluptate præstantes. Post hos locus erit bisce tribus Originum libris, ut altiores juris radices eruantur, & mox ab iis decurratur ad ramos, nempe ad argumenta singulorum juris titulorum: quæ cognosci poterunt e VVessembecii Paratitlis Digestorum, & e Peresii Paratitlis Codicis. Interea celebriores leges in Manuductione juris civilis notatæ deligentur, atque ad eas veterum, & novorum uberio-*

(a) In observ. lib. 10. c. 18.

riores, itemque ad forum utiliores: aut, ubi loci obscuritas postulet, eruditiores interpretationes adhibebuntur, ut scientia simul, & usus eodem tempore comparetur.

Hæc præfari voluimus, ut ad studium juris animos præparemus detrahentes inutilia, & adolescentibus jucundiora simul, & expeditiora præbentes. Non plus enim temporis vel a mediocribus ingeniis hæc institutio postulat, quam philosophiæ vulgari addiscendæ, non sine lugenda temporis jactura, tribuitur.

Ceterum quia tres hi originum libri, ubi prelum subiere, tot contraxerunt typographicas maculas, ut raro sensus efferrent integros, & aliquando etiam scribenti contrarios; hac nova editione, quamvis instituta, & perducta etiam nobis absentibus, qui viscerum doloribus cogimur sæpius mutare cœlum, ut mutemus stomachum; tamen benevolentia, & fide doctissimorum amicorum, in impressionem hanc novam incumbentium, omnem exuere labem, & ad nativam lectionem, atque ad integritatem rediere suam, simulque non leve incrementum a nobis acceperunt, qui suis locis reliqua S. C. quæ primas curas effugerant, cum singulorum interpretationibus interservimus, ut quantum in nobis est, in tot rerum tenebris, opus daremus absolutum. Quamobrem hac etiam editione libris hisce tribus contexitur liber de Romano Imperio, *ut cum Originibus juris privati, simul prodeat in lucem Origo juris publici Romanorum, cujus scientia omnis, post mutatam Remp. Imperatorii juris cognitione, hoc libro expoliti continetur.*

Tres

Res libri Originum juris civilis, quorum primum nunc iterum, posteriores nunc primum edit Vir Clarissimus J. Vincentius Gravina in Romano Archigymnasio Antecessor, quosque jussu Patris Magistri Sac. Palatii Apostolici diligenter examinavi, nihil nec bonis moribus, neque fidei orthodoxæ contrarium continent; immo cum in ipsis Auctor, a juris naturalis, & gentium purissimis fontibus, eas civiles leges deducat, quibus hoc tempore utimur in republica Christiana; cumque varia, nec passim obvia eruditione a Romanis, & Græcis, non e vulgo scriptoribus deprompta, suum opus conspergat, non neglectis neque solidioris philosophiæ principiis, sine quibus etiam leges ipsæ puerile quiddam, & fortuitum redolent; neque eloquentiæ luminibus, & latinæ linguæ candore; quæ in foro valde utilis, propter rei difficultatem negligebantur, digni profecto sunt, ut in publicum bonum exeant in lucem, quo cupida legum Juventus, cui diriguntur, ceterique causidici discant, quantum dignitatis, atque splendoris juris scientiæ accedat ab humanioribus disciplinis, & a placitis illorum philosophorum, quorum sapientia in sophisticam non abjerit.

Romæ ex ædibus D. Callixti V. Idus Nov. MIↃCCIV.

D. Jo: Baptista de Miro
Casinensis.

GAR.

GRAVISSIMO J. CTO

S. P. D.

J. BUCCARDUS MENCKENIUS, J. D. Conf. & Hiftoriogr. Regius.

T primum limatiffimas lucubrationes tuas, vel leviter infpexi, ita Te amare, virtutefque, & doctrinam tuam fufcipere cœpi, ut omnino peroptarem, ne aut Tu, quæ confignata haberes alia, Eruditis invideres, aut Germani noftri, ad quos libri trans Alpes excufi rarius, & immenfo pretio perferuntur, voluptate ea quæ ex fcriptis tuis capitur, exciderent & fruftrarentur. Nam & ex Opufculis tuis, jam tum anno MDCXCVI. Romæ editis, Te primum, vel ut ex ungue leonem, cognovi, in quibus quid ingeniofius Specimine prifci Juris? quid elegantius Dialogo de lingua Latina? quid reliquis, quæ de converfione doctrinarum, de contemptu item mortis, & de luctu minuendo, ut & pro legibus Arcadum differuifti, gravius atque copiofius? Nec fine multa animi oblectatione legi poffunt, quæ patrio fermone de Fabulis Veterum eodem anno, commentatus es. Sed Te ipfum fuperaffe videbare, Vir Confultiffime, cum primum Originum Juris Civilis, quarum fpem in Specimine illo feceras, Librum Neapoli quinquennio poft in lucem ederes, quem quanto plaufu eruditi exceperint, vel *Eruditorum Acta*; quæ Lipfiæ publicantur, teftari abunde poffunt. Cumque nonnulli dilectiffimo Socero meo GLEDITSCHIO perfuafiffent, ut librum lectu digniffimum in gratiam potiffimum Germanorum, noftratibus typis recuderet; certatim fere Jurifconfulti noftri, avideque eum exceperunt, exceptum commendarunt, commendatum privatis, publicifque fcholis propofuerunt, atque explicarunt. Tantum vero abeft, ut Tu, quemadmodum folent fere cives Tui, Germanam editionem noftram naufeaveris, ut reliquos etiam libros petenti Bibliopolæ concedendos utique duxeris, eofque nitide defcriptos abhinc fere biennio ad nos tranfmiferis; quibus in rebus conciliandis non ignoras, quantum debeamus Viro Excell. HENRICO DE HUTSSEN, nuper admodum ardua fummi Mofcorum Imperantis in Aula Cæfarea negotia tractanti, qui & Te mihi paravit amicum, & fcripta tua ad me quam diligentiffime curavit. Memini, quæ tum promiffa Tibi dederim; nimirum me affidue curaturum, ut opus integrum tribus Libris diftinctum poft paucos menfes typis noftris quam emendatiffime prodiret. Enimvero prohibuere

buere Sveci, qui optimos multorum conatus, facta in Saxoniam irreptione, si non perverterunt,morati sunt certe, quo minus ante hunc diem excudi liber potuerit, nec ipse, etsi maxime optabam, curam impressionis potui in me suscipere, cum regundæ Academiæ munus hoc integro semestri hiberno mihi incumberet, publicisque negotiis meas curas unice deposceret;quare etsi nec typorum nitorem,nec chartæ puritatem desiderari posse existimaverim, valde tamen vereor, ne sphalmata nonnulla, quamvis præcipuam curam adhibuerit Typographus, irrepsi sse deprehendantur. Par autem fuerat, ut liber tam doctus, tam nitidus,tanto denique studio,tot laboribus concinnatus,vestitu atque ornatu exquisitissimo instructus prodiret in lucem, ne solus Typographus minus pretium statuisse huic operi videatur,quod ita optimorum in Republica Litteraria Virorum commendatione munitum est,ut inter præcipua hujus sæculi cimelia jure meritoque censeatur reponendum. Quanta ubique gravitas?quanta venustas?quam luculenta,quam distincta,quam pulcra omnia,& plane ad priscam eloquentiam accommodata? Nihil est ex omni antiquitate tam reconditum, nihil in legibus ipsis itam intortum,ac perplexum,nihil denique injuria temporum corruptum vel amissum, quod non felicissime evolvas,emendes, restituas.Ingenios. imprimis Florentini Codicis auctoritatem ex ipsa antiquitate,quæ alios fugit,vindicas & tueris?Nosti,quantum Juris Interpretibus tribuendum. Quare a Cujacio tuo non facile discedis, qui in omni jure regnat,& triumphat.Ubi vero a Duareno,Jacobo Gothofredo, aliisque discedis, adeo aperta omnia sunt, & obvia,ut prorsus persuasum habeam,eos ipsos,in quos insurgis, si adhuc vita superessent,in sententiam tuam manibus,pedibusque ituros.Leges vero XII.Tabularum,quæ principium Juris Romani constituunt, ita in illustri ponis & plane absolvis, ut post Paulli Manutii, Francisci Balduini, Conradi Rittarshusii,tuosque,Vir doctissime,Commentarios,vix supersit,quod accedere eis possit ulterius.Quin & vetustas Leges,& Senatus Consulta Libro III. nova plane ratione explicas; & quemadmodum ad usum fori pleniorem possint transferri,magna facundia ostendis. Quid enim nitorem in dicendo tuum & vim, quid nervos, & copiam memorem? quæ auget omnia comitas summa, nulla cum ostentatione conjuncta, ut cum omnia tenens, existimari velis ignorare quamplurima. Et in eo mihi major semper visus es plerisque hujus temporis Jurisconsultis, qui Romanas leges absque Romana eloquentia, vel intelligi, vel explicari posse opinantur; atque in omni lege tollunt,addunt,mutant, prout vel per somnium acceperint. At Tu,quæ prelo parata habes,porro prome,Vir optime, Institutiones præsertim Juris, & Orationes jam pridem promissas Eruditis quorum plausu, & favore ut diutissime fruaris,etiam atque etiam precor. Vale.

Dat. Lipsiæ, pridie Idus Maii, MIDCCVIII.

NOI

NOI RIFORMATORI

Dello Studio di Padova.

AVendo veduto per la Fede di revisione, ed approvazione del *P. F. Paolo Tommaso Manuelli Inquisitore Generale del Sant' Officio di Venezia* nel Libro intitolato: *Jo: Vincentii Gravinæ Originum Juris Civilis libri tres, & de Romano Imperio, &c.* non vi esser cosa alcuna contro la Santa Fede Cattolica, e parimente per attestato del Secretario Nostro, niente contro Principi, e buoni costumi, concediamo Licenza a *Giuseppe Bortoli Stampatore di Venezia*, che possi essere stampato, osservando gli ordini in materia di Stampe, e presentando le solite copie alle Pubbliche Librarie di Venezia, e di Padova.

Data li 11. Settembre 1750.

(*Z. Alvise Mocenigo III. Rif.*
(*Zuanne Querini Pr. Rif.*
(

Registrato in Libro a carte 32. al num. 333.

Michiel Angelo Marini Secr.

Adi 24. Settembre 1751.
Registrato nel Magist. Eccell. contro la Bestemmia.

Alvise Legrenzi Secr.

J. VIN-

J. VINCENTII GRAVINÆ

ORIGINUM JURIS CIVILIS

LIB. I.

QUI EST

DE ORTU ET PROGRESSU JURIS

AD

CLEMENTEM XI.

PONT. MAX.

DE
ORTU ET PROGRESSU
JURIS CIVILIS.

Uoniam nihil est aliud jus civile, nisi naturalis ad Romanæ Reipub. institutionem relata, Romanisque moribus, & litteris explicata ratio: ideo ut juris cursum ostendamus, ponenda est ante oculos Romanæ Reip. facies, imagoque illius brevi oratione adumbranda, ducto initio ab antiquiori Pop. Rom. divisione, in *patricios* scilicet, & *plebejos*.

I. De Populo Romano, & ejus ordinibus.

Populi Romani summa, & præcipua divisio ea est, quæ a genere proficiscitur, quæque ipsum habet auctorem Romulum. Is enim delectis primoribus Civitatis, viris ingenuis, qui ætate, opibus, consilio, auctoritate ceteris antecellerent; iis magistratus omnes, & divinarum humanarumque rerum, totiusque Reipublicæ curam attribuit: (*a*) eosque a reliquo populo discretos *Patricios* appellavit; quod essent ingenui, ac *patrem ciere*, sive demonstrare possent, atque essent, ut Plutarchus ait, Ἀπατρί-δας: ceteros jussit esse *plebem*, quam publici negotii minime participem, abduxit ad agrorum cultum, pastum pecorum, opificia quæstuosa. Ex patriciis publicum Consilium constituit, quem *Senatum* a gravitate nuncupavit: eique adscriptos ab auctoritate *Patres*, ab ætate *Senatores*. Itaque Senatorum natus est ordo, quem excepit equestris: Ex quibus alia deducta est Populi Romani divisio, quæ ab ordine ducitur; atque in *Senatores*, *Equestrem ordinem*, & *Plebem* populus omnis est descriptus.

(a) Livius *lib.* 1. Dion. *lib.* 2. Piutarch. *in Romul.*

II. De Equestri Ordine.

Equestris autem ordo ab ipsa quoque Romuli ætate repeti potest. Nam, ut Dionysius, ac Livius tradunt, Romulus ad custodiam sui corporis, ex honestissimis familiis, trecentos sibi delegit; qui primo quidem *Celeres* dicti sunt, a Remi interfectore *Celere*, qui eis initio præfuit: (*b*) deinde *Flexumines*, postea *Trossuli*, quod *Trossulum* Tuscorum oppidum, sine peditum opera expugnarint, postremo *Equites*, quod equo publico a Censoribus (*c*) assignato, collataque ad id ex publico pecunia, mererent. Siquidem erant & alii, qui cum proprio equo mererent; huic tamen ordini non adscribebantur: qui vero *equo publico* merebant, in Urbe Senatoribus; qui *privato* Peditibus in bello opponebantur. (*d*) Is autem ordo a paucis initiis, mirum quantum, procedentibus temporibus, abundarit! Equitum insigne fuit *aureus annulus*, & *angustus clavus*, sive tunica clavis purpureis, iisdemque angustis intertexta. (*e*) Eidemque ordini legibus theatralibus attributi sunt quatuordecim gradus, in quibus sedentes ludos spectarent. (*f*) Hujus ordinis homines a Censoribus vectigalia, & tributa, certa pecunia Quæstoribus urbanis repræsentata, conducebant, quos *publicanos* appellarunt. (*g*) Ut autem Senatores, ita & Equites a Censoribus legebantur: & equites quidem censu sestertium quadringentorum millium: unde Horatius: (*h*) *Si quadringentis sex septem millia desint, Plebs eris*. Senatores autem censu duplo majori, nempe octingentorum millium, sive scutatorum aureorum viginti quatuor millium. (*i*)

(b) Festus *verb. Celeres*. Plinius *lib.* 33. *c.* 2. Sigon. *de antiq. jur. Civ. Rom. lib.* 2. *c.* 3.

(c) Varro *de lingua latina*. Sigon. *loc. cit.*

(d) Sigon. *ib.*

(e) Rosin. *lib.* 5. *c.* 33. Sigon. *lib.* 3. *de Jud. c.* 20.

(f) Hotom. *antiq. Roman. lib.* 2. *cap.* 10.

(g) Cic. *pro Planc.* & *pro Dom.*

(h) *Ep.* 1. *ad Mecenat.* Sigon. *ibid.*

(i) Manuc. *de Sen. Rom. de Orig. Senat.*

III. De Senatoribus.

Senatus constabat initio centum Patribus, qui ob id C, litteram cen-

tenarii notam calceis inscribebant. (a) Is vero numerus non fuit diuturnus. Nam bis a Romulo Senatum lectum scribit Dionysius; primo ex Albanis centum; deinde ex Sabinis, quos ex fœdere in civitatem acceperat, alteros centum. Iterum Tarquinium (b) Priscum alios adjecisse centum: ac præfinitum ab his numerum, Tarquinii fævitia, & cædibus fuisse imminutum, post vero expletum a Bruto Consule. Longe aliter Livius, qui lectos quidem a Romulo centum scribit, deinde alios centum a Prisco: verum Brutum Consulem, ut ordinis robur augeret adjecisse centum, indeque trecentum numero Senatum constitisse: his verbis: (c) *Deinde quo plus virium in Senatu frequentia etiam ordinis faceret, cædibus regis deminutum patrum numerum, primoribus equestris gradus electis, ad trecentum summam explevit.* Atque a Romulo lecti Patres *majorum gentium*; ab aliis adjecti Regibus *minorum gentium*; adscriptique a Bruto Cos. *Patres conscripti* dicebantur: quo nomine sequens ætas totum complexa est Senatum. Hunc numerum auctum Syllanis temporibus fuisse, Sigonius (d) ex veteribus colligit. Duas enim lectiones Senatorum factas; alteram Sylla & Rufo Coss. alteram Sylla Dictatore, Appianus refert. Ego vero, non tam auctum a Sylla Senatum arbitror, quam cædibus imminutum ex bello civili, post ab eo novis lectionibus restitutum. Quem autem numerum præfinierit, non plane constat: certe Ciceronis tempore CCCC. exsuperasse colligitur ex epistola quadam Ciceronis ad Atticum: scribit enim Curioni assensisse Senatores XV. ex altera vero parte affuisse CCCC. Cæsar vero Dictator, cum omnia ex libidine gereret, ac turpissimis mortalium Senatum aperiret; ƆM. fere Senatorum legit; auctoque supra modum numero, imminuit ordinis dignitatem. Unde Augustus, ut veterem Senatui splendorem redderet, rejectis indignis, numerum, decusque restituit pristinum. (e) Porro Senatus initio quidem nonnisi Patriciis patuit; postea vel a Servio Tullio gratiam plebi, ob delatum sibi regnum, referenti, vel a Poplicola, & Bruto, qui post exactos Reges, ex plebeiis familiis imminutum Senatorum numerum explevisse dicuntur, Senatus est Plebeiis patefactus: ut ex equestri potissimum ordine, qui Senatorum seminarium appellabatur, Senatores legerentur, si censum haberent Senatorium: quem censum ampliatum ab Augusto fuisse, Svetonius auctor est. Isque census necessarius erat non modo ad adipiscendum, sed ad tuendum, & retinendum ordinem: nam si lapsis facultatibus minueretur census, in equestrem ordinem Senator, Censoris jussu transibat, si censum haberet equestrem: si ne huic quidem censui sua bona sufficerent, ad plebejos descendebat: unde plures Patriciorum familiæ, absumta re familiari, modo ad equites, modo ad plebejos jussu devenere censorio. Nec omnis ætas aditum ad Senatum habebat: sed cum in Senatum ii maxime legi consuevissent, qui magistratus urbanos gesserant, quorum initium ducebatur a Quæstura, cujus legitima ætas erat annorum XXVII. hanc antiquitatis studiosi ad Senatoriam dignitatem, arbitrantur fuisse præfinitam ætatem. Nec tamen qui Magistratus gesserant, continuo Senatores erant, nisi per Censorem lecti essent, dum lustrum conderetur; ac si censoria lectio defuisset, jus quidem habebant sententiæ in Senatu dicendæ, Senatores tamen minime dicebantur: neque cum in Senatum venerant, sententias rogabantur; sed in eas, quas principes dixerant, non voce, sed pedibus concedebant locum mutantes, & transeuntes ad eos, quorum sententiam probarent, ideoque *Pedarii* vocabantur. (f) Unde veteris edicti formula: *Senatores, quibusque in Senatu sententias dicere licet.* Mos erat sane olim, ut prætextati Senatorum libe-

ri,

(a) Hotom. *Antiq. l. 2. c. 10.*

(b) Sigon. *l. 2. c. 2. de antiq. jur. Civ. Rom.*

(c) Liv. *lib. 2. c. 1.*

(d) *Cap. 2. lib. 2. de ant. jur. civ. Rom.*

(e) Sveton. *in Aug. cap. 8.*

(f) Hotom. *lib. 2. c. 10. antiq. Rom.*

ri, simul cum Patre Curiam ingrederentur: sed Senatusconsulto fuit sublatus; unique Papirio Prætextato datus, aditus ad Curiam, præmio repræsentatæ in puerili ætate prudentiæ, cum matrem, a qua de rebus in Senatu gestis interrogabatur, mendacio elusit: qua fide & præmatura sane gravitate meruit, ut nondum assumta virili toga, pro Senatore haberetur: ac ab egregio facinore, quod prætextam adhuc gerens ediderat, *prætextati* cognomen retineret. Tribunis tantum plebis, sine lectione censoria post Atinium plebiscitum, tributam fuisse Senatoriam dignitatem scimus: Siquidem hæc Gellius refert ex Capitone: (a) *Tribunis plebis Senatus habendi jus erat, quamquam Senatores non essent, ante Atinium plebiscitum*. Atinium fuisse, Sigonius suspicatur, Tribunum illum plebis, qui Q. Metellum Macedonicum de Saxo dejici jussit, a quo Censore in legendo Senatu, fuerat ipse præteritus: rogavitque populum ut Tribuni plebis deinceps Senatores essent; metuens ne iterum a sequentibus Censoribus præteriretur. Antequam autem census institueretur, Paulus Manutius ex Livianis verbis in Oratione Canuleii colligit, Senatores fuisse creatos e populo, & aliquo etiam tempore post censuram institutam: siquidem in ea oratione legitur, patrum multos fuisse cooptatos, aut lectione Regum, aut jussu Populi, cui testimonio aliud longe illustrius accedit ex Cicerone in oratione pro Sext. *Majores*, inquit, *nostri cum regiam potestatem non tulissent, ita Magistratus annuos creaverunt, ut consilium Senatus Reipublicæ proponerent sempiternum: deligerentur autem in id consilium ab universo populo*. Hujus ordinis insigne fuit *tunica lati clavi*, sive clavis purpureis veluti floribus distincta; qui Senatoria in veste *lati* erant, *angusti* vero in equestris ordinis tunica. (b)

(a) *lib.* 14. *c.* 8.

(b) Rosin. *Antiq. Rom. lib.* 5. *c.* 33.

IV.
De Plebe rustica, & urbana.

Reliquus Populus nec Senatores, nec Equites, verum Plebs erat; eaque vel *rustica*, vel *urbana*. Rustica cultui agrorum operam dabat. Romulus enim secundum militarem, rei rusticæ curam voluit esse præcipuam: unde priscis temporibus non infirmus tantum ordo, sed & Senatores, atque Patricii, cum a belli administratione vacarent, ac res domi forisque quiescerent, rei rusticæ sese dabant: ut dictatores etiam, & Consules ab aratro accerserentur: id quod de L. Cincinnato, & Quintio Claudo, & de Curio, Fabritio, Regulo, Serrano, Consularibus illis & triumphalibus viris, est litteris traditum. Quique colendis agris operam dabant, ii & magis in militia strenui, & honestiores, & graviores erant in civili vita. Prædia vero vel propria quisque colebat; vel de publico assignata. (c)

(c) Sigon. *l.* 2. *c.* 6. *antiq. jur. civ. Rom.*

V.
De Plebe urbana & Tribunis Ærariis.

Pars alia, *plebs urbana* erat, eaque vel argentariæ, ac mercaturæ, fenorique vacabat, vel opificiis; vel urbano servitio, & curiæ, forique ministerio. Unde, præter artifices, & argentarios, & mercatores, erant & tribuni ærarii, qui Asconio (d), & Varrone auctoribus, pecuniam in stipendium militum de ærario, Quæstori Proconsulis adnumerabant; quorum memoriam licet ab antiquissima ætate repetere, cum eorum mentio fuerit apud Catonem (e) a Gellio adductum. Hujusque ordinis magnum fuisse numerum ostendit lex Aurelia, qua cum equitibus, & Tribunis ærariis communicata fuere judicia, quæ antea penes solos Senatores erant. (f)

(d) *Lib.* 4. *de ling. latin.*

(e) *lib.* 7.

(f) Hotom. *de Magist.* Sigon. *de antiq. jur. civ. Rom. lib.* 1. *c.* 8.

VI.
De Scribis, apparitoribus, accensis, Interpretibus, Præconibus, Viatoribus, Lictoribus.

Huic accedebat ordo Scribarum, qui leges, actus, rationesque omnes publicas præscribebant, ac referebant in tabulas. Quod negotium haud parvi sane momenti dabatur viris honestis, quippe futuris custodibus fidei publicæ, publicæque voluntatis conservatoribus. Quam ob causam & apud Græcos, hominibus honestiori loco natis, hujuscemodi munus deferebatur. Quamvis Cornelius Nepos in Eumene, Scribarum munus in majori apud

Græcos honore, quam apud Romanos fuisse scribat: apparebant autem magistratibus, eisque leges & jura subjiciebant. Cum enim, qui magistratum inibant, præsertim juvenes, munus plerumque suum ignorarent, cogebantur id a Scriba, quem usus peritum fecerat, cognoscere: ita ut Scribæ, qui leges ad manum habebant, essent quodammodo *doctores* magistratuum; quorum jurisdictio pro consilio & arbitrio Scribarum explicabatur. Hinc, cum horum arrogantia nimis exultaret, resedit tandem Catonis opera (*a*), qui deprehensam illorum ignorantiam castigavit. Cumque numerus eorum minime esset exiguus, dispertiti fuerunt in decurias: in quibus, qui Scriba fieri optabat, locum sibi aliquando emere solebat. (*b*) Et quoniam jus erat magistratibus Scribas legere, (*c*) ideo qui a Quæstore legebantur, *Quæstorii scribæ*; qui ab Ædili, *Ædilitii*; qui a Prætore, *Prætorii* vocabantur. (*d*) Extat & apud M. Varronem (*e*) de Scribis Pontificum mentio: itemque in veteri inscriptione apud Onuphrium. *Agria Triphosa Vestifica Livius Theona ab Epistolis Græc. Scriba a libris Pontificalibus conjugi Sanctissimæ B. D. S. M.* Erant & Scribæ *navales*, quos Festus ait omnium fuisse gradu minimos, propter pericula, quæ subibant.

(a) Plutarch. *in Cat. maj.*

(b) Cic. *pro Cluent. Liv. lib.* 40.

(c) Adrian. Turn. *advers. l.* 11. *c.* 20.

(d) Sigon. *antiq. jur. civ. Rom. lib.* 2. *c.* 9.

(e) *Lib.* 4. *de ling. latin.*

Suum quoque locum tenebant *apparitores* magistratuum, & accensi, sic appellati, quod *accirent*, sive exciperent mandata Consulis, (*f*) & vocarent ad comitia centuriata, itemque ad tribunal Prætoris eos, quibus erat jus reddendum; vel molestis interpellationibus silentium imponerent.

(f) Varro *de ling. lat.* Sigon. *lib.* 1. *c.* 15. *de antiq. c. v. Rom.*

Erant & *interpretes*, a quibus exterorum sermo aperiebatur: item & *præcones*, qui vel ad hastam in auctionibus stabant, ut oblata pretia significarent; vel in comitiis magistratuum, ut populum cogerent ad suffragia, & designatos renunciarent; vel in judiciis & quæstionibus, ut judices, & reos, & accusatores, & testes accirent; vel subjiciente scriba ferendas leges populo recitabant; vel in concionibus audientiam faciebant. *Lictores* etiam erant, qui summovendo populo, sontibus cædendis, ac securi feriendis, faciendisque jussibus præsto erant Consulibus, Prætoribus, Interregibus, & Dictatoribus: ac *lictores a ligando* dicti, quod sontibus ad supplicium manus ligarent. His affines *viatores*, qui jussu magistratuum accersebant a *via*, vel aliquid nunciabant, atque hinc dicti Viatores.

VII. De Optimatibus, Popularibus, nobilibus, ignobilibus, hominibus novis.

Porro cum cives Romani pars bonis & probis sese darent; pars in seditiones & tumultus ruerent; quorum plerique studiosi erant plebis: Hinc illi *optimates* dicti sunt, hi *populares*: quoniam illi cum Senatu faciebant, hi cum seditiosis tribunis plebis; cum alioqui non semper vox *popularis* in odiosam significationem detorqueretur. Atque hæc est tertia populi Romani divisio. Rursus, cum ii, qui magistratus curules gesserant, nempe Consulatum, Præturam, Censuram, Ædilitatem, possent imaginem sui pictam relinquere posteris; contingit, ut Civium Romanorum alii majorum imagines haberent, alii tantum suas, alii nullas: hinc, qui majorum imagines haberent, *nobiles*; qui nullas, *ignobiles* dicebantur. Unde patricii, quibus tantum initio Urbis magistratus, & honores, rejecta plebe, patuerunt, olim tantum dicti sunt Nobiles; postea etiam plebeji: quorum scilicet majores magistratus curules gesserant. Atque hæc quarta est a dignitate sumta divisio.

VIII. De Censoribus.

Universus autem populus describebatur, atque in ordine tribuebatur a Censoribus: quorum potestas decerpta fuit ex imperio consulari, atque in peculiarem collata magistratum A. V. C. CCCX. (*g*) quoniam Consules assiduis bellis, & gravioribus negotiis occupati, censui peragendo mini-

(g) Liv. *l.* 4.

minime vacare poterant: unde annos septemdecim, census, res civibus maxime salutaris, fuerat intermissus. (a) Censum autem instituerat Servius Tullius, qui quantum quisque haberet æstimari, civesque Romanos per capita censeri jussit; unde postea *Censores* dicti, quod ad eorum censionem, (b) sive arbitrium describebatur populus, & per eos facultates, & bona singulorum æstimabantur, atque in censorias tabulas referebantur, ut pro substantiis tributa penderentur: hinc *census* nomine bona, & fortunæ comprehenduntur. (c) Censores creabantur duo quinto quoque anno. Quo tempore quia civitas a Censoribus *lustrabatur*, ideo *lustri* vocabulo quinquennium significatur. Olim quinquennium Magistratus durabat; (d) postea per Mamercum Dictatorem annuus & semestris factus fuit. His non opes modo civium æstimandæ, sed & mores regendi committebantur. Ab his vitæ singulorum, aut laus impertiebatur, aut inurebatur infamia: totaque Urbs animadversione illorum emendabatur; ut qui Censoribus placuisset statum singuli retinerent. Senatorem enim, cujus turpem vitam deprehendissent, Senatu movebant: Equitem, adempto equo publico, ad plebejos rejiciebant: plebejos, adempto suffragio, tribu submovebant, ac referebant in Ceritum tabulas, ut fierent ærarii, sive ut civis conditionem, nonnisi pendendo tributo retinerent, privati jure suffragii: quod Cerites primi fuerint e municipibus, quibus Romani jus Civitatis concesserint; ut tamen publicis negotiis, & honoribus abstinerent, quod tradit Gellius. Ad hujusmodi conditionem ignominiosi a Censoribus redigebantur.

(a) Liv. *lib.* 11. *cap.* 43.

(b) Varr. *l.* 4. *ling. latin.* *Fest. l.* 3.

(c) Liv. *lib.* 4. *c.* 8.

(d) Liv. *lib.* 4. *c.* 24. & 9. *c.* 33.

His animadversionibus singulorum ordinum maculas, rejectis turpibus, elevabant, judiciumque suum promulgabant, cum peractum censum recitarent. Siquidem is Senatu motus, & equo annuloque privatus putabatur, qui a Censoribus fuisset in census recitatione præteritus. Qui autem in ea recitatione fuisset ex Senatoribus primo loco nominatus, is Princeps Senatus dicebatur: Qui honos præterquam consularibus & censoriis habebatur nemini: unde cum alter Censorum virtute ac splendore ceteris Senatoribus anteiret, ab ipso Collega in census recitatione, Princeps Senatus constituebatur. Porro a Censoribus loco motus poterat aliquando pristinum gradum, vel per alios Censores, vel per judices recuperare; si Censoris animadversio, non tam veris criminibus, quam turpi fama, sæpe alieno livore conflata, niteretur. Contigit enim non raro, ut qui a Censoribus exuti dignitate fuissent, ad censoriam & ipsi dignitatem, repetitis honoribus, pervenirent. (e) Animadversionis censoriæ causa non solum turpitudo vitæ, sed etiam negligentia fuit: quandoquidem in Equitem, qui equum macilentum, & parum nitidum haberet; aut in eos, qui agrum incultum possiderent, ac sordescere finerent, animadvertebant. Vectigalia item, & fundi, publicanis per Censores in conspectu populi Romani locabantur: item & publica ædificia corrupta, vel neglecta reficienda dabantur; veluti templa, viæ, pontes, aquæductus. Censoris etiam curæ suberant pretia sacrificiorum, & anseres; qui ob memoriam servati Capitolii de publico, jussu Censorum alebantur. Neque legum condendarum, aut abrogandarum potestate Censores carebant certis in causis, nempe nuptialibus: iisque negotium datum erat, ne quem in Urbe cœlibem esse paterentur. Cum quis in censura decessisset, non modo in locum mortui nemo sufficiebatur, sed & Collega magistratu abibat, ominis causa, cum anno, quo Roma capta fuit a Gallis, Censorem mori contigerit. Initio patriciorum tantum erat magistratus; anno tandem Urbis CDII. plebejis etiam patuit.

(e) Cic. *pro Cluent.* Valer. Max. *lib.* 2. *c.* 9.

IX. De Tribubus Rusticis, & Urbanis. Igitur civium ordines per censores descripti & emendati tribuebantur in triginta & quinque partes, quas vel a conferendo *tributo tribus*, appellabant; vel quod initio populus trifariam esset divisus a Romulo, cui tribuum institutionem plerique scriptorum, (*a*) Dionysio subscribente, assignant. Tres autem tribus in tres conjectæ fuerunt regiones. Prima tribus fuit Ramnensium a Romulo dicta, in quam Græcaniei homines, qui latinos agros incolebant, & Albani, quos Romulus secum duxerat, confluxerunt, & Palatium, ac Cœlium tenuere montes. Altera Tatiensium a Tito Tatio Sabinorum Rege, quem simul cum suis post confectum bellum, Romulus in urbem aceepit: eamque tribum in Capitolio & Quirinali locavit. Postrema Lucernum fuit: cujus nominis certa non fertur origo, cum alii dictam arbitrentur a Lueumone Etruseo; alii a Lueero Ardeate, qui sub Romulo domicilium, & fortunas suas Romam transtulerat; alii a Luco, in quem, præter Sabinos, & Albanos, reliquus confluxit ex finitimis, & advenis collectus populus; qui loca plana inter palatium & capitolium, atque circum forum insederunt: ex quibus deineeps tribus aliæ sunt derivatæ. Verum aucta multitudine civium, Servius Tullius Urbem ampliavit, pomœtioque inclusit Viminalem, & Exquilinum collem, intulitque novam tribuum rationem, & numerum: tributaque Urbe in regiones quatuor, totidem constituit tribus urbanas, quibus e locis Urbis nomen imposuit: eaque nomina fuere Suburana, Palatina, Exquilina, Collina. (*b*) His adjectæ multitudinis rustieæ tribus quindecim: quæ eum a loeis, ut urbanæ, nomen traxissent, postea pleræque exuto priori nomine, ab illustrioribus familiis, quæ in singulis locatæ tribubus erant, alia sibi nomina induerunt. Cumque sub Servio Rege decem, & novem essent tribus; sequentibus temporibus, increbescente usque multitudine, lectione censoria novæ sunt adjectæ, ut ad triginta quinque pervenerint; isque numerus constitit: permansitque etiam inter urbanas, & rusticas prisca distinctio: ac sordes in urbanas, in rusticas flos urbis, & illustriores familiæ conjectæ fuerunt: propterea quod apud Romanos, secundum militarem, præcipua, ex instituto Romuli, erat dignitas rei agrariæ, (*c*) cui nobiliores, & splendidiores operam dabant, relictis opificiis & officinis penes servos, aut infimam plebem.

Nunc tribuum nomina, eorumque nominum rationem subjiciamus: ac primo loco tribus urbanas quatuor describemus, quibus quatuor urbis regionum nomina hæserunt. Prima igitur *Suburana* dicta est; nominisque origo *Subura*; quasi sub antiqua Urbe, ut Junius apud Varronem docet. (*d*) Suberat enim ei loco qui murus terreus vocabatur. Varro tamen deducit nomen a Pago *succusano*: traditque pro C. littera substitutam fuisse B. & pro S. subjectam. R. ut in plerisque nominibus Romanorum, post propagatam apud Romanos litteram R. (*e*) Secunda *Exquilia* ab Exquiliis, quas alii ab excubiis Regis dictas putabant; alii quod excultæ fuissent a Tullio Rege. Tertio *Collina* a duobus collibus Viminali, sic dicta, quod ibi vimineta fuerunt; vel ab Jove Viminio, cujus ibi erant aræ, & Quirinali, ubi Quirini fanum. Quarta *Palatina* a Palatio Monte, cui nomen dedit vel balatus pecorum, ut Varrone teste, putabat Nævius; vel Palantini sive Aborigenes, qui ex agro Reatino profecti (qui ager Palatium appellabatur) eum Urbis locum tenuerunt. (*f*) Nunc progrediamur ad rustieas, nempe primo ad quintam, quæ dicta fuit Romilia, (*g*) quod esset sub Roma: cui tribui Onuphrius assignat eam agri partem, quæ in Tusca prope Urbis mœnia, secundum flumen, ad maris ostia,

(*a*) *Lib.* 2. *in Rom.*

(*b*) Dionys. *lib.* 4.

(*c*) Plin. *lib.* 18. *c.* 3. Varr. *lib.* 2. *de re rustic.*

(*d*) *Lib.* 4. *de ling. lat. p.* 22. Turn. *ibid.*

(*e*) *Vid.* Fest. *in Sub. Trib. ib.*

(*f*) Varr. *ib.* Turn. *ib. p.* 13.

(*g*) Varr. *ib.*

ostia, trans Tiberim excurrebat. (*a*) Sequitur sexta Lemonia, a pago Lemonio, qui est in via latina. (*b*) Septima Pupinia, ex agro Pupinio in Latio cis Tiberim, ad mare pertinens. (*c*) Octava Galeria, cujus nominis certam originem nemo veterum prodidit; sicut nec nonæ Polliæ, ac Decimæ Valtiniæ. Ideoque Sigonius & Onuphrius ab ignotis nobis locis nomen traxisse putant. Quæ sequuntur ex sunt, quas veteri exuto nomine, novum ab illustribus familiis traxisse diximus. Undecima igitur Claudia, ab Appio Claudio, qui eam in tribum se, familiamque suam conjecerat. (*d*) Sicuti duodecima Æmilia, a celeberrima Æmilia gente: & decima tertia Cornelia, ab antiquissima gente Cornelia, & decimaquarta a Fabiis, Fabia. Decima quinta, ab Horatiis, Horatia. Decima sexta, a Meneniis, Menenia. Decima septima, a Papiriis, Papiria. Decima octava, a Sergiis, Sergia. Decimanona, a Veturiis, Veturia. His adjectæ fuerunt anno V. C. CCLVIII. a Clustumina sive Crustumina Tuscorum Urbe, Crustumina tribus vicesima; & vicesima prima, a Veiis agroque Vejentium, Vejentina. Et anno V. C. CCCLVI. vicesima secunda Stellatina, a campo Stellate, non eo, qui est in Campania, sed eo, qui ad primum lapidem abest a porta Capena, sic a Tuscis appellato. Vigesima tertia Tromentina, a Tuscorum Campo Tromento. Vicesima quarta Sabatina, a lacu Sabate. Vicesima quinta Arniensis, a Tusco flumine Arno, ut Sigonius & Onuphrius putant. Rursus anno CCCXCV. addita est tribus vicesima sexta Pomptina ab agro Pomptino: & vicesima septima Popillia, quæ scribitur etiam Poplilia, & Poblilia, & Pulilia: idque nomen Scaliger ad Festum deducit a Popillia fœmina, Onuphrius a loco. (*e*) Anno autem V. C. CDXXI. adjecta est vicesima octava tribus Mæcia, a Castro Mæcio: & vicesima nona Scaptia, ab Urbe Scaptia. Et anno CDXXXV. tribus tricesima Ufentina, a fluvio Oufente: & trigesima prima Falerina, ab agro Falerno. Accesserunt anno ab V. C. CDLV. tricesima secunda Aniensis, ab amne Aniene: & tricesima tertia Terentina, a loco quodam in campo Martio, cui nomen Terentinum. Et anno DXII. a Sabinorum lacu Velino, Velina tribus tricesima quarta: & tricesima quinta Quirina a Curensibus Sabinis, ut Festus suspicatur. Quamvis autem præter hæc alia supersint tribuum nomina in inscriptionibus, & veterum libris; tamen non alias tribus forte designant, quam descriptas, quibus plura sæpe indita fuere nomina.

(*a*) *Lib.* 2. *comm. Reip. Rom.*
(*b*) Cic. *Philip.* 9.
(*c*) Val. Max. *lib.* 4. *c.* 4.
(*d*) Liv. *lib.* 2. Halicar. *l.* 5.
(*e*) Liv. *l.* 6.

X.
De Curiis.

Cum populum omnem Romulus in tres, ut diximus, tribus descripsisset, easdem tribus divisit in Curias triginta; ut tribus una decem complecteretur Curias. (*f*) Harum autem singulis certum constituit numerum, certaque Sacra præscripsit, ædesque destinavit, in quas singulæ Curiæ ad communia Sacra peragenda, epulasque publicas, summa cum hilaritate celebranda, convenirent: ut his epulis, eaque sacrorum communione, animorum concordia coalesceret. Ad sacra vero pecuniam attribuit ex ærario: quique tum Sacris, tum ædibus, & singulis Curiis præerant, *Curiones* appellati. Singulæ vero Curiæ, vel a Sabinis mulieribus, vel a locis traxere nomen, vel, ut Varro tradidit, a Ducibus, & veteribus, unde populus decesserat, locis. Auctis tribubus, vetus tamen Curiarum numerus est retentus: ac propter multitudinem tantum attributa sunt ampliora loca, ad quæ populus e veteribus Curiis angustioribus evocaretur; relictis tantum propter religionem in antiquis locis quatuor Curiis; nempe Foriensi, Rapta, Vellensi, Velitia. Cum autem Curiæ simul cum tribubus auctæ minime fuerint; evenit, ut & Curiæ Rusticæ nullæ essent: & qui erant ex mu-

(*f*) Dionys. *lib.* 2.

municipiis, cum tribus haberent, non tamen Curiarum essent participes: Atque hac ratione populum descripsit Romulus.

XI. De Classibus, & Centuriis. (a) Sig. lib. 1. c. 4. de antiq. jur. Civ. Rom. Diony. Hotom. Rosin. Antiq. l. 6. c. 8.

Alia est autem a Servio Tullio census auctore orta divisio in sex classes, & centum tres, & nonaginta centurias: atque in classibus, & centuriis constituendis non a locis, aut communibus Sacris, (a) sed a censu rationem inivit. Unde in primam classem conjecit, qui centum millia æris, aut majorem censum haberet: eaque classis obtinebat octoginta peditum centurias; quarum quadraginta juniorum erant, totidem seniorum, & decem, atque octo equitum. Altera continebat centurias decem seniorum, totidem juniorum, & duas fabrum: eratque intra centum usque ad quinque & septuaginta millium census. Tertia continebat, eodem ætatis discrimine, peditum centurias itidem viginti, eratque census millium quinquaginta. Quarta continebat etiam centurias viginti, additis tubicinum duabus; eratque census quinque, & viginti millium. Quinta continebat triginta peditum centurias, ætatis etiam ratione distinctas; quindecim scilicet seniorum, juniorum totidem: eratque undecim millibus censa. In sextam demum classem conjecti fuerunt egeni, & tenues, nempe *proletarii*, qui tantum propaganda, & alenda prole. Remp. jurabant, ideoque dicti *Proletarii*, *&* *capite censi*; quod propter inopiam *caput* tantum, & *nomen* non autem bona profiterentur in censu: ejusque classis nulla est habita ratio, nullus descriptus, aut definitus numerus: eaque pro una centuria numerabatur: ita ut centuriæ omnes numerum referrent CXCIII. Prima enim classis erat XCVIII. centuriarum, secunda XXII. tertia XX. quarta XXII. quinta XXX. Ceterum initio populi divisio per clases, & centurias minime communicabat cum altera divisione facta per Tribus: verum expletis triginta quinque tribubus, utraque partitio convenit, & clases, atque centuriæ collatæ sunt in tribus: ita ut populus universus in tribus; tribus autem singulæ in quinque clases; classis autem in suas quæque centurias tribueretur.

XIII. De turba Forensi. (b) Sigon. de antiq. jur. Civ. Rom. l. 2. cap. 17.

Postremo habuit & plebs Romana (b) suam fæcem, sordiumque colluviem collectam ex egenis, quos diximus, & proletariis, sine lare, sine tecto, sine sede vagos, effusos, egestate, vel pravitate, & desperatione rerum omnium ad tumultus, & flagitia paratissimos, quos *turbam forensem*. Livius, quod in foro ad captandos legis Agrariæ rumusculos otiosa stabant; Cicero *urbanam plebem*; Horatius, quod non *toga*, sed *tunica* tantum ob egestatem uterentur, *tunicatum popellum* appellavit. Hos, ut mendicitatem eorum levarent, in agros publicos deducebant: hos prædæ cupidos, & ob summam miseriam, nullam deteriorem conditionem pertimescentes seditiosi quique, dum turbare, ac miscere vellent omnia, in meliorum fortunas, & opes impellebant, veluti ad hostilem prædam.

Produximus jam integrum Reipublicæ Romanæ corpus, membris etiam potioribus notatis: nunc vim & potestatem ordinum, eorumque partes in rebus gerendis, consiliisque publicis agitandis, condendisque legibus aperiamus. Nec me fallit, minime omnia perpetuo tenuisse, sed mutationibus crebris modo inclinasse multa, modo convaluisse, atque ad plebem, modo ad Senatum, & Consules recidisse. Verum nos ea potissimum oratione nostra complectemur, quæ maxime fuere diuturna; tempusque illud potissimum spectabimus, quo firmioribus stetit Romana Respublica viribus.

XIIII. De Consulibus.

Regimen igitur ea triplex præferebat; *Regium* in Consulibus; *Aristocraticum* in Senatu; *Populare* in Tribunis & plebe. Quandoquidem Consules speciem præbebant Regiæ potestatis, quæ, nomine sublato, maxime in Rei-

Reipublicæ Romanæ regimen influebat. Ergo in Consulum auctoritate, dum essent in urbe, urbanæ res omnes, & Respublica tota recumbebat. Quippe Consulibus, præter Tribunos plebis, magistratus suberant omnes: illis introducentibus, legationes Curiam adibant: eorum consiliis oblata negotia expediebantur: eisque referentibus gravior deliberatio ad Senatum rejiciebatur: illis jussa Senatus perficienda committebantur. (a) Quæ vero cum populo communicando fuissent, & per populum transigenda, Consulum erat maturiori consilio antea perpendere, atque examinare, concionesque ad tempus advocare, dimissoque Senatu ad populum decreta Patrum, & Senatusconsulta referre; quodque major pars scivisset, imperare. Quamvis autem a Coss. provocatio esset ad populum, neque liceret iis, injussu populi animadvertere in caput civis Romani: tamen poterant coercere sontes, ac jubere in vincula publica duci. Dum vero ad bellum cum exercitu proficiscerentur, rerum omnium summam pro arbitrio administrabant: nam ne bellicis negotiis, unde publica quies pendebat, aliquid injiceretur moræ, visum est liberam administrandi potestatem deferre Consulibus: ne in re trepida, inopia consilii se se implicarent: Licebat igitur iis castrensem omnem disciplinam pro arbitrio regere, tribunos militum creare, delectum habere, de publico ære per Quæstorem, quantum usus ferret, impendere, in castris supplicium sumere, sociis quantum visum fuisset imperare. Consules quoque ante præturam constitutam, jus in Urbe dixisse colligitur ex Livio, Dionysio, Pomponio. (b) Senatores pignoribus captis in Senatum venire cogebantur a Consule, ut Plutarchus, & pluribus locis Cicero tradit. Porro consularis ætas annorum *quadraginta trium* ex lege annaria. (c) Creabantur autem comitiis centuriatis: (d) & cum duodecim fascibus, & Lictoribus, alternis mensibus incedebant; Sellam habebant curulem, induebanturque toga prætexta, quam capiebant ante Deos Penates primo magistratus die (e) *sceptrumque*, sive *scipionem* manu gerebant *eburneum*: (f) & ex Urbe ad bellum *paludati*, votis publicis nuncupatis, proficiscebantur. Magistratum inibant Kalendis Januariis, & aliquando Idibus Martiis; eorumque annuum erat imperium. Atque hæc sunt regiæ potestatis reliquiæ, quæ post exactos Reges in Coss. coaluere.

(a) Polyb. *l.* 6. Hotom. *antiq. l.* 1. *c. de Coss.*

(b) *Lib.* 2. D. *de orig. juris.*

(c) Cic. *pro Mur. & ep. l.* 7.

(d) Manut. *ad epist.* 1. *Cic. lib.* 1. *verb. Hortensii.*

(e) Dionys. *lib.* 3.

(f) Lipsius *in Not. Varior. ad Sallust. de Bello Catil. pag.* 83.

XIV. De Senatu, & ejus Potestate.

Optimatum vero regimen Senatus exprimebat auctoritas. Etenim ut Dionysius refert, (g) vetustissima lege Respublica omnis in Senatus erat potestate; præter magistratuum creationem, legum lationem, & belli pacisque arbitrium. (h) Quo tempore, Livius tradit, populi jussa minime fuisse firma, nisi patrum accessisset auctoritas, quæ post populi secessiones, sacratis legibus adeo fuit extenuata, ut cum antea populus auctoritate Senatus regeretur, postea populi jussu, Senatus confirmaretur auctoritas. Quæ autem Senatus, constituta Republica, populi jussu ad curam suam revocasset, ea ex (i) Polybio prompta breviter exponemus. Ærarium & pecunia publica Senatus arbitrio dispensabatur. Quæstores enim, nisi Consul imperasset, minime poterant vel ad minimos sumptus, pecuniam publicam delibare injussu Senatus. Controversias præterea in Italia suscitatas, si publica essent, objurgatione, aut gravi decreto componendæ, Senatus ad se trahebat. Hinc in veteri tabula ænea, in Liguria inventa, legimus, missos a Senatu arbitros finium regundorum inter Genuates, & Veturios esse: reque cognita, Romam venire jussos sententiam ex S. C. dicturos. (K) Ad bellum etiam indicendum, aliudve quid grave negotium administrandum, Legatos Senatus mittebat, & opes, atque subsidia indigentibus populis decer-

(g) *Lib.* 2.

(h) *Vide* Zamo. *hoc est* Sigonium *de Senat. l.* 2. *pag.* 171.

(i) *Lib.* 6.

(K) *Apud* Zamo. *de Senat. Rom. lib.* 2. *pag.* 176.

decernebat. Quomodo exteræ legationes essent excipiendæ, aut dimittendæ, quidve postulatis respondendum, Senatus providebat; ut absentibus Consulibus, tota videretur a Senatu sustentari Respublica. Consulibus etiam frumentum, & vestes, & pecunia ad militum stipendia sufficiebantur; & numerus militum explebatur, & statuebatur jussu Senatus: cujus erat, confecto anno, vel prorogare imperium, vel alteri demandare provinciam. Quam Senatus dominationem ut infringeret Tiberius Gracchus, tulit, ne quem plus anno provinciam consularem tenere Senatus pateretur. (a) Verum non tam imminutam hac in re, quam ampliatam Senatus potestatem a Gracchis apparebit, si illud animadvertamus, lege Sempronia (de qua Cicero pro domo sua) a Cajo Graccho latum fuisse, ut provinciæ quotannis quidem, sed per Senatum decernerentur, utque nemini intercedere liceret. (b) Res ab Imperatoribus gestas, Senatus testimonio suo, extollere poterat, aut extenuare, vel si visum esset, pecuniam ad triumphum ex ærario promere: unde tum urbanæ res, tum quodammodo militares Senatui suberant, nisi tribunitiis intercessionibus res devolveretur ad populum. (c) In eo vero Senatus potestas excellebat maxime, quod in trepidis rebus, atque turbatis, infinitam potestatem Coss. Reipublicæ administrandæ permittebat, gravissimo illo, ac illo, ac tristi Senatusconsulto, quod extremum & ultimum Cæsar appellat. (d) *Dent operam Consules, ne quid Respublica detrimenti capiat*. Quæ verba summum, & latissimum in Consules imperium transferebant: ut suo jure possent exercitum parare, bellum gerere, coercere quoquo modo Patres, atque populum: quarum rerum sine hoc S. C. jus minime Consulibus fuisse, injussu populi, (e) Sallustius docet. Senatus voluntas Senatusconsultis continebatur: quorum conficiendorum rationem breviter explicabimus.

(a) Zamosch. *lib.* 2. *de Senat. pag.* 185.

(b) Cic. *lib.* 1. *ep.* 7. *verb. lege Sempronia, ubi Manut.*

(c) Zamo. *de potest. Sen. l.* 2. *pag.* 174.

(d) *Lib.* 1. *de Bell. Civ.*

(e) *in Bello Catilin.*

XV.

De Senatusconsulto, & loco habendi Senatus.

Igitur veteres, qua erant religione, atque honestate, ut aberrantes animi, præsentiam numinis, ad saniorem sententiam ducerentur, Senatum in loco Sacro, auspiciisque dicato, cogere consueverunt. Romulus in *templum Vulcani* extra Urbem Senatum vocabat: Hostilius Rex *Hostiliam Curiam* Senatui habendo destinavit. Pulsis Regibus, modo in templa, veluti Jovis, Apollinis, Martis, Bellonæ, Castoris, Concordiæ, Virtutis, Fidei; modo in Curias, Hostiliam, Pompejam, Juliam, (in quibus ejus rei gratia fuere templa (f) per augures constituta) consultandi causa Senatores convenisse, in veterum libris observamus. Audiendis autem legationibus, ne status Urbis exteris pateret, locus extra muros erat constitutus in æde Bellonæ, quo conveniebant etiam cum quis audiendus erat, qui cum imperio esset: cui, nisi deposito Imperio, Urbem intrare minime liceebat. Si quod vero portentum nunciaretur, sub *dio* consultabant: quia religio erat Secatum sub tectis habere. Nicostratus, cujus liber, quem de Senatu scripserat, injuria temporum intercidit, referente Festo (g), tria olim fuisse *Senacula* tradidit, unum ubi postea ædes Concordiæ fuit; alterum ad portam Capenam; tertium in æde Bellonæ. (h) *Senacula* autem erant in templis, aut curiis, loca auspiciis dicata, in quibus Senatores considebant.

(f) Agell. *l.* 14. *c.* 7.

(g) *Verbo Senacula.*

(h) Festus.

XVI.

De tempore habendi Senatus.

Senatui autem habendo stata erant, præfinitaque tempora, nempe Kalendis, Nonis, Idibus, exemptis diebus comitialibus, in quibus cum populo agebatur: quo tempore per legem Pupiam non licebat haberi Senatum, (i) ne patres a suffragiis ferendis avocarentur. At mense Februario toto, Senatus postulatis Provincialium, & Legationibus audiendis cogebatur lege Gabinia. (K) Et cum Senatores statis temporibus conveniebant,

(i) Cic. *lib.* 1. *Epist. ad Lentulum, & ad Quintum Fratrem.*

(K) Cic. *l.* 2. *ad Quintum Fratrem.*

Legi-

Legitimus Senatus dicebatur. *Indictus* autem, cum extra ordinem, ac præter constituta tempora, in re trepida, ad grave aliquod negotium explicandum, a majori magistratu Senatus indicebatur. Unde inter *legitimum*, & *indictum* Senatum, est orta distinctio, quæ legitur apud Capitolinum in Gordiano. (*a*)

(a) Hotom. *de Antiq. l. 1. de Senat. c. 5.*

XVII. De Vocando Senatu.

Vocabatur autem Senatus a majori magistratu, qui esset in Urbe, nempe a Dictatore, quando in magno Reipublicæ discrimine creabatur; vel ab eo Consule, penes quem fasces essent illo mense. Consulibus autem absentibus, a Prætore, qui secundum Consulem potiorem obtinebat in Urbe locum, ita ut in Consulis locum, eo absente, succederet: eademque ratione, dum rebus præessent Decemviri, vel Tribuni militares, vel Interreges, vel Triumviri Reipublicæ constituendæ causa creati, per hos haberi Senatum oportebat. (*b*) Quæ Agellius ex Varrone retulit. Illud quæsitum quoque scripserat Varro, an majoribus magistratibus absentibus, atque etiam Prætore, jus hoc devolveretur ad Præfectum Urbis, qui proximus a Prætore potestatis gradum obtinebat, Senator tamen non erat. Et a Præfecto Urbis Tuberonem, & Capitonem (*c*) contra Mutium stetisse legimus: cum & Tribunis plebis ante Atinium plebiscitum, quo Senatores facti sunt, Senatum habendi jus fuisset.

(b) *Lib. 14. cap. 7.*

(c) Agell. *l. 14. cap. 8.*

XVIII. De jure referendi sententiasque rogandi.

Porro qui Senatum habebat, is jure suo referebat; ac si detrectaret, eas partes Tribunus plebis suscipiebat, (*d*) cui & jus erat, aut addere quod visum erat relationi Consulis; aut eam persequi, aut novam exordiri. Sententiam autem rogabantur, ante comitia quidem principes Senatus, post comitia vero Coss. designati, & eorum is, qui prior fuerat renunciatus: Secundum hos, ii qui Consulibus rogantibus viderentur: modo ne gradus magistratuum negligerent, ac ne Prætorium Consulari, Ædilitium Prætorio, Tribunitium Ædilitio præferrent. Atque is est rogandi ordo constantior: cœterum hac in re in Senatu variatum fuisse, pluribus ex veterum testimoniis comprobat (*e*) Paulus Manutius: etsi Coss. designatorum, Consularium, & Magistratuum, ex ordine ante omnes habitam plerumque rationem fuisse non ambigitur. Moris autem erat, ut quem ordinem (*f*) rogandi Consul initio Magistratus instituisset, eum toto anno teneret: unde novum fuit in C. Cæsare, ut eum consuevisset a Crasso initium rogandi facere; post junctam affinitatem, honorem hunc transtulerit in Pompejum quod Svetonius tradit; quem locum sic accipio, ut e Consularibus Crassum, & Pompejum primos post Coss. designatos, rogatos censeam a Cæsare. Alioqui falsum esset, quod ex Agellio & Cicerone colligitur; nimirum Coss. designatos primo loco rogatos fuisse sententiam. In quo Svetonii loco explicando, mire sese versat Princeps Romanæ antiquitatis (*g*) Manutius.

(d) Cic. *orat. pro Sext. & in ep. ad Planc. l. 2. ep. 1. ad Q. Frat. & ep. 2. lib. 1. ad Lent.*

(e) *De Senat. Rom. cap. de ord. rog. sent.*

(f) Sveton. *in Jul. Cæs. c. 21.*

(g) *De sen. Rom. c. eod. ut sup.*

XIX. De dicenda sententia, & S. C. per discessionem.

Post rogationem a Consule, aut alio ex majoribus magistratibus factam, sententiam dicebant stantes, ea libertate, ut non modo sermones interponere possent alienos, sed novos instituere, atque ad vesperam producere: ita ut cum non liceret, neque ante ortum Solis, neque sub occasum Senatusconsultum condere, (*h*) qui moram negotiis vellent injicere diem dicendo eximerent: quod sæpe Marcus Cato contra deteriores, & Pub. Clodius adversus meliores fecisse feruntur, dicebantque sententiam suo quisque loco. Sedendi autem is erat ordo, ut primi sederent Consules, Prætores, & proximi Prætoribus, Censores, quibus Manutius ex auctoritate Messalæ in libris, quos scripserat de auspiciis, secundum tribuit a Prætore locum: Post hos, qui minores magistratus gererent, Ædiles curules,

(h) *Cic. Phil. 3.*

rules, Ædiles plebis, Quæstores, atque infra hos forsan Tribuni plebis; quia vere magistratus non erat; quamvis nihil adhuc certi compererim. Deinceps qui defuncti erant magistratibus, pro dignitatis gradu, nempe Consulares, Prætorii, Ædilitii, Quæstorii, cumque his etiam ii, qui magistratus minime gesserant, sed vel designatum, vel magistratu functum accusassent, nocentemque probassent, qui accusationis præmio, in designati locum, & dignitatem succedebant. Si Senator plures res, diversaque capita una sententia complecteretur, tum ab eo postulabatur, ut divideret sententiam, ac de singulis rebus seorsum referret. (*a*) Neque ei, qui divisionem postulabat oratione longa erat utendum, aut consurgendum: (*b*) satisque erat, si imperasset *divide*. Dictam autem sententiam Consulis erat pronunciare, ut in quam vellent partem Senatores *discederent*, quo S. C. fieret: eaque in Senatu Consulis erat auctoritas, ut liceret ei dictas sententias vel pronunciare, vel si contra rem suam venirent, supprimere, ne in eas S. C. fieret. Hinc Cæsar libro primo de bello civili scribit: *Lentulus Consul sententiam Calidii pronunciaturum se omnino negavit*. Sententiam vero hac exordiri consuesse formula: *Quod verbo facta sunt de litteris*: hac autem concludere, *de ea ita censeo*, ex Ciceronis Philippicis, ubi plura extant exempla, colligitur. Ubi Consul sententiam pronunciasset, ut probantium, vel rejicientium judicia cognosceret, Senatum dispertiebat his verbis: *Qui hoc sentitis, illuc transite; qui alia omnia, in hanc partem*. Nam ominis causa refugiebant pronunciare *contrarium*: unde id per hanc formulam *qui alia omnia* exprimebant. Itaque Senatores mutabant locum, & eo concedebant, ubi recitata erat sententia, quam quisque comprobarat. Similem in suffragiis ferendis *discessionem* in Lacedæmonum Republica primus instituit (*c*) Sthenelaidas Ephorus, cum antea sententiam suam voce significarent. In eam autem sententiam S. C. condebatur, in quam frequentior numerus Senatorum discesserat. Et si de re levioris momenti, aut minime dubia Consul referret; ne tempus in exquirendis sententiis duceretur, jussu Consulis in eam, quam ille pronunciasset sententiam, tacite discedebant: idque vocabatur S. C. *per discessionem*. Quamvis enim ad omne S. C. *discessio* fieret; tamen si singularum sententiarum recitatio discessionem non præcessisset, discriminis gratia, S. C. *per discessionem* appellabatur: quod scilicet non ore, sed pedibus tantum sententia ferretur, iisque judicium animi significaretur. Ex quibus conficitur, Tuberonem, qui omnia S. C. per discessionem fieri dixerat, minime cum Varrone pugnasse, qui alia S. C. *per relationem*, alia *per discessionem*, fieri animadverterat, quod scilicet in aliquibus interveniebat *discessio*, & *recitatio*: in aliis vero, recitatione omissa, sola *discessio*.

(a) Prædian. *in Miloniana*.
(b) Plin. *ep. ad Ariston. l. 8.*
(c) Thucyd. *lib. 1.*

XX. De iusto Senatorum numero.

De numero Senatorum ac S. C. faciendum necessario, nisi augurari velimus, nihil ex veteribus libris compertum nobis est, quod certo ausimus confirmare. (*d*) Sane scribit Dio, Augustum, cum videret minus frequentes esse Senatores, statuisse, ut S. C. fierent minori Senatorum numero, quam quadringentorum: cum antea rata non essent S. C. quibus minimum quadringenti Senatores non adfuissent. Verum Prudentius trecentos tantum judicat justum fuisse numerum.

Hic consulta Patrum consistere conscriptorum,
Non aliter licitum prisco sub tempore, quam si
Tercentum sensisse Senes legerentur in unum.

At hic locus magis ad numerum sententiarum, quam ad numerum Senatorum pertinere videtur. Certum vero numerum fuisse ad S. C. necessarium

(d) *Lib. 54. in fin.*

rium inde colligitur, quod mos erat, ut quivis Senator, qui S. C. impedire vellet, dicere Consuli posset (a) *Numera Senatum*.

(a) Hotom. *antiq. lib. de Senat. 1. c. 7.*

XXI. De conscribendo Senatus consulto.

Discessione facta, S. C. scribebatur expresso nomine illius, in cujus sententiam fiebat, expositaque summatim re, de qua fuerat consultatum: ut his veterum Scriptorum superstitibus exemplis. (b) *Quod M. Marcellus Cos. verba fecit de Provinciis*: vel *Marcus Pomponius consuluit*: vel *Quod verba facta sunt de Philosophis, & Rhetoribus*. Scribendo aderant non omnes qui probassent; sed ii, qui majorem sententiæ recipiendæ operam navassent. Formula enim quædam S. C. quæ extat in epistola Cœlii ad Ciceronem, ostendit scribendo paucos affuisse, cum plures consensissent. (c) Addebatur & T. littera, qua significaretur idem & Tribunos plebis censuisse: sive non esse intercessum; ideoque S. C. firmum esse. Eorum, qui aderant nomina S. C. adscribebantur, dicebanturque *auctoritates præscripta*: quia clarorum virorum nomina perscripta, magnam S. C. tribuerent auctoritatem.

(b) Hotom. *de Senat. lib. 1. cap. 8.*

(c) Hotom. *de Sen. lib. 1. c. 9.* Manut. *de Sen. Rom. c. ult.*

XXII. De adservando S. C.

Scriptum S. C. initio quidem deferebatur in *ædem Cereris*; postea vero in *ærarium*, ubi leges, & pretiosissima quæque Urbis asservabantur: neque ante ratum erat, quam in *ærario* conderetur. (d) Qui mos asservandi S. C. fuit institutus ab Horatio Valerioque Coss., qui S. C. in ædem Cereris deferri jusserunt: ne deinceps, arbitrio Consulum, ut antea, corrumperentur aut subducerentur. Scribendis S. C. operam dabant scribæ; nisi quid S. C. inesset, quod vulgari minime conveniret: id enim tum Senatoris manu scribebatur, exclusis etiam pedariis, quod *tacitum* S. C. fuit appellatum, ut tradit (e) Capitolinus.

(d) Sveton. *in August.*

(e) Hotom. *de Sen. lib. 1. c. 9.*

XXIII. De impedimento S. C. sive de intercessione tribuni.

Senatusconsultis conficiendis impedimento erant *intercessiones* eorum, qui vel eadem essent potestate, qua ii, qui S. C. facere vellent, vel majore: unde Consul Consuli, Prætor Prætori, ac denique Tribuni plebis, pro potestate sibi, sacrata lege, tributa, quamvis ex minoribus essent magistratibus, obsistere poterant omnibus, edita voce *Veto*: ita ut vel ab uno Tribunorum, quamvis ceteri consentirent, S. C. impediretur; ac tum Senatus voluntas perscripta cum nominibus eorum, qui intervenirent, *Senatus auctoritas*, ad comprobandam Senatus voluntatem, dicebatur; resque rejiciebatur ad populum, cujus erat, vel *Tribunorum intercessionem*, vel *Senatus auctoritatem*, adcomprobare. Quod si Senatus cum populo conveniret; tum leges *ex S. C.* condebantur; cujusmodi non paucas licet invenire. (f) Nec tamen si qui temere intercederent; id eis erat impune: cum enim *intercessio* in rem non esset publicam, aut remittere cogebantur eam, aut pœnam aliquando subire. (g) Scribit enim Cæsar, in Senatu de Tribunis plebis gravissime fuisse decretum. Ceterum cum ante Atinium plebiscitum Tribunis plebis, qui a Censoribus lecti non essent, minime Curiam ingredi liceret, solebant Tribuni ante valvas Curiæ, positis subselliis, decreta patrum examinare, quod Valerius tradit. (h) In cujus explicatione loci, mire se torquet Paulus Manutius, cum, si retulisset mentem ad Atiniam legem, ante quam legem Tribunus plebis, sine lectione censoria, Senator non erat, explicare se facile potuisset.

(f) Manut. *ib.*

(g) Cic. *ad Att. l. 2.* Cæsar. *de bello civil. lib. 1.*

(h) *Lib. 2.*

XXIV. De Senatus decreto.

Si qua vero de re privata S. C. conscriberetur, sæpe *Senatus decretum* appellabatur: cum id, quo publica negotia comprendebantur, numquam *Decretum*, sed S. C. diceretur. Sunt, qui putarint, caput aliquod S. C. appellari *decretum*, quam sententiam (i) Ælio Gallo Festus assignat.

(i) Manut. *de Sent. c. ult.*

XXV. De dimittendo Senatu.

Factum S. C. recitabatur, ac postea dimittebatur Senatus his formulis: *P. C. nemo vos tenet*: vel *Nihil vos moror P. C.* tandem impetrata con-

cione

cione S. C. populo exhibebatur, ut populi consensu Senatus voluntas comprobaretur. Siquidem vix ulla de re Senatus decernere poterat adversus populi voluntatem. Et cum initio nulla de re liceret ad populum ferri, nisi ex S. C. consequentibus temporibus, per tribunitias seditiones, & diuturnas inter plebem, & Senatum conflictationes, res eo deducta est, ut S. C. non nisi adjuncta lege consisteret.

XXVI. De ratione ferendæ legis. Nunc ut rerum ordo fert, ad rationem ferendæ legis, agendique cum populo progrediamur. Hactenus enim, quantum suscepti operis ratio fert, cum Consulum, tum Senatus in administranda Republica, condendoque jure, potestatem proposuimus: modo quæ multitudini partes in rebus gerendis relictæ fuerint, aperiamus.

XXVII. De Tribuno plebis. Cum Consulis in bello gerendo, regendaque Republica summum fuerit arbitrium; tamen nisi Senatus voluntas conatum Consulis adjuvaret, consularis auctoritas pœne jacebat: quia Senatus voluntate frumentum, vestes, & stipendia ad alendum exercitum sufficiebantur, & ut diximus, ejus in arbitrio positum erat decernere bellum, & anno jam exeunte, aut prorogare imperium, aut alteri provinciam demandare. At cum Senatus aliena Populi voluntate nihil constituere de rebus gravioribus posset, & intercessione tribunitia Sen. Cons. vis infringeretur, ac res rejicerentur ad Populum: hinc licet intelligere summum rerum arbitrium in Populo constitisse, ac omne imperium, quamvis distractum in plures, refluere tamen ad Populum, tamquam ad caput, sedemque suam. In publicis enim rebus *auctoritas* erat Senatus; *potestas* tamen, & *majestas* erat penes Populum. Itaque Populi præcipuum erat non *jubere* modo, & *confirmare*; sed *abrogare* leges, aut *emendare*, decretaque Senatus *munire*, vel *tollere*. Arbiter etiam Populus erat fortunarum, & capitis, pœnæque, ac prœmii dispensator; cum honores, & magistratus, jussu Populi deferrentur, ejusque judicio, aut mulcta irrogaretur gravior, aut de capite Civis Romani decerneretur. Quam Populi potestatem præferebat Tribunus plebis, qui velut imago erat popularis auctoritatis, communisque voluntatis administer, *Dux*, & *tutela Civium*, *arx*, & *præsidium libertatis*. *Hic* specie quidem, & nomine vix magistratus erat, immo ne magistratus quidem proprie; cum & Sella curuli, & jurisdictione careret, & non ad jus reddendum, sed ad arcendam injuriam fuerit institutus: re tamen & auctoritate magistratus erat summus, quia *intercedendo*, & *vetando*, ac Senatus, Consulisque conatibus obsistendo, arbitrio suo, cursum consiliorum interrumpebat; atque interponendo sese, rescindebat acta Senatus, plusque quodammodo hic *vetando* poterat, quam Consul *imperando*. (*a*) Et quoniam Sacrosanctus erat, legeque Horatia latum fuerat, ut, qui eum violasset illius caput Jovi esset Sacrum, familiaque, liberi, liberæque ad ædem Cereris venum irent; ideo tuto manus poterat in magistratus injicere, atque ipsum etiam Censorem, immo & Consulem in vincula ducere. Metellum enim Consulem a L. Flavio, & Censorem Appium a P. Sempronio Tribunis plebis incarcerem ductos ex Dione, (*b*) ac Livio (*c*) didicimus. Unde vocationem quidem non habebat, quod jurisdictione careret; habebat tamen prehensionem, & viatorem. Creati sunt initio *quinque*, anno ab V. C. CCLX. postquam plebs oppressa ære alieno, vexataque injuriis patrum, qui jure creditorum plebejos sibi nexos in servitutem adigebant, secessisset trans Anienem in Sacrum montem: (*d*) unde & leges ibi de constituenda tribunitia potestate conditæ *Sacratæ leges* sunt nuncupatæ. Festus vero *sacratas* fuisse leges dictas scribit, quia sancitum iis esset, ut qui Tribunos

(a) Dionys. lib. 6. Liv. lib. 3.

(b) Lib. 37.

(c) Lib. 9.

(d) Liv. lib. 2. c. 33. Onuph. in Urb. Rom. p. 153.

nos plebis violaret, *Jovi esset Sacer*. Idemque censet *Sacrum* montem dictum, quod eum plebs, cum discederet, Jovi consecravisset. (*a*) Tulit autem eo anno L. Junius Tribunus plebis primus creatus, & Cassius, atque Cominius Consules, *ut plebi sui essent magistratus Sacrosancti, quibus auxilii latio adversus Consules esset; neve cui patrum capere tum magistratum liceret*. Adjectum est etiam in Aventino foedere, altera nempe secessione ob Appii Claudii libidinem, concitante Virginio, facta in Aventinum; *uti Tribuni plebis magistratu*, exacto anno, abeuntes, totidem alios in sequentem annum designarent; si neglexissent, confestim vivi flammis injicerentur; si quæ in designando inter eos esset orta dissensio, potestas prorogaretur, dum alios crearent. Lex vero Icilia, quam tulit Sp. Icilius Tribunus plebis, vetuit *Tribuno ad populum* concionanti contradicere, aut eum interpellare. (*b*) Lata est & Duillia lex, *ut qui plebem sine Tribunis reliquisset*, quive magistratum sine provocatione creasset, tergo & capite puniretur. Auctus etiam est Tribunorum numerus, ut *decem* jam essent. Et quoniam non ad agendum, sed ad resistendum hæc potestas fuit instituta; (*c*) ideo plus unius intercessio pollebat, quam consensus ceterorum. Solemnis autem intercessionis formula erat vox illa celebris *veto*. (*d*) Et quo præsens omni tempore omnibus esset tribunitiæ potestatis auxilium, ejus domus ne noctu quidem claudebatur; neque poterat Tribunus integrum diem Urbe abesse, nisi Latinis feriis, ut ad eum adversus injurias perfugium semper, & unicuique pateret, tamquam ad *portum periclitantium*, & *aram salutis*, atque *anchoram publicæ securitatis*. Quo pacto Principes, quo se publico præsidio, ac totius fere populi auctoritate munirent, tribunitiam sibi potestatem arripuerunt: itaque non armis solum, sed vi, ac jure populari exorientis imperii radices perpetuo confirmarunt. Dictatore creato, cum omnes magistratus cessarent, hic tamen unus permanebat. Conciderat sane sub Sylla Tribunorum plebis potestas, tantum non intercedendi facultate sublata; sed eam demum restituit Cn. Pompejus. Ita vero magistratus hic popularis erat, ut a plebeiis avelli numquam potuerit, & transferri ad Patricios: nemoque nisi plebejus creari poterat: cum ad alios omnes promiscue plebeii, ac patricii vocarentur.

(a) Hotom. *antiq. lib. de Magist. c. de Tribun.* Idem *in legibus cap. Sacrata Junia* Liv. *lib.* 3. Dionys. *lib.* 6. Gell. *l.* 13. *c.* 13. Diodor. *l.* 12.

(b) Dionys. *lib.* 7. Liv. *lib.* 3.

(c) Plutarch. *in Caton. Uticen.*

(d) Plutar. *probl.* 8. Halicarnas. *lib.* 8. Gell. *lib.* 8. *c.* 2. Macrob. *lib.* 4. Saturn. *c.* 3. *Vide qua diligenter* Cujacius *ad l.* 2. *D. de verb. signif. sive l.* 2. *Pauli ad edictum*.

XXVIII. De Comitiis.

Nunc quomodo plebs, & populus, ac vindice Tribuno, majestatem, ac potestatem suam ad leges condendas conferret, explicabimus. Senatores quidem in *Curiam*, ut diximus, ac plebeii evocabantur in *campum comitium*, & *forum*. Cumque pars populi conveniret, *consilium*; cum autem populus coiret universus, *comitia* dicebantur; ac centuriata comitia in campo Martio; curiata in comitio, quod erat foro adjunctum, immo & ipsum pars aliqua fori, cujus initium a Palatii porta: tributa (*e*) vero habebantur vel in campo, vel in Comitio, vel aliquando in Capitolio, vel in pratis, vicoque Flaminiis. Nihil enim referebat, extra ne, an intra pomœrium cogerentur: cum alia comitia summa religione certis essent locis alligata. (*f*) Cum vero consilia populi, & judicia, conventusque judicum celebrabantur comitiis centuriatis: ratio suffragiorum non ex singulis hominibus inibatur, sed ex singulis centuriis; ut quod plures centuriæ populi scivissent, id ratum justumque esset: sicuti & in curiatis, quod plures curiæ; & in tributis, quod plures tribus comprobassent, id erat firmum. Comitiorum omnium *curiata* sunt antiquissima; quippe quibus imperii fundamenta jacta sunt, & a priscis Regibus ante Servium Tullium, qui comitia *centuriata*, & *centurias* instituit, justæ leges, creati magistratus, bellum, & pax constituta, summaque Reipublicæ administrata: ita ut sequentibus tem-

(e) Marlian. *l.* 3. *cap.* 17. & 2. *epit. Topograph. Urbis*.

(f) Pollet. *hist. for. Rom.*

temporibus, in quibus curiata comitia obsoleverunt, ac tantum religionis causa perstiterunt, quod iis major inesset sacrorum & auspiciorum auctoritas: tamen aliis in rebus, ad speciem saltem, retenta fuerint: ut cum summum magistratibus imperium centuriatis obtigisset comitiis; tum demum, pleno atque optimo jure datum esset, si lex accessisset curiata, quæ non quidem veris, sed per triginta lictores, triginta curias referentes, adumbratis comitiis ferebatur: ita ut binis comitiis de majoribus Reipublicæ negotiis cum Populo disceptaretur, quorum priora, nempe centuriata vera erant; posteriora, nempe curiata in speciem usurpabantur. Quam vetusti moris notitiam, optimis sane conjecturis, elicuit Nicolaus Gruchius ex M. Tullii locis, (*a*) quibus in eamdem sententiam & Hotomannus fuit adductus. Qua de re acriter inter Gruchium, & Sigonium dimicatur. Atque ut concludamus breviter, Magistratibus majoribus, qui *centuriatis*; minoribus, qui *tributis comitiis* creabantur; potestas accedebat plenior ex curiatis in speciem usurpatis, tamquam ex solemnitate majori, atque umbra quadam veteris majestatis. Tributis comitiis, non solum Urbani magistratus, minores scilicet, sed & Provinciales creabantur omnes, & Pontifices Maximi; Augures, Fœciales, Septemviri epulonum, & quindecim viri Sacris faciundis: atque in horum Sacerdotum creatione tribus ad suffragium vocabantur: cum alii Sacerdotes a suis Collegis cooptarentur. (*b*) Iisdem comitiis ferebantur & *plebiscita*, quæ ad solam plebem pertinebant ante legem Hortensiam, (*c*) qua, sedatis discordiis, juris discrimen inter patricios, & plebejos fuit omnino sublatum. Cum enim prius Plebiscitis, sive rogationibus tribunitiis, a plebe tributis comitiis adprobatis, plebs sola teneretur; Q. Hortensius Dictator tulit, ut deinceps iis etiam Patricii obligarentur, indeque inter *Leges*, & *Plebiscita* discrimen evanuit. (*d*) Cum autem Tribuni plebis legem tributis comitiis ferrent, jus *evocandi ad suffragium* Patricios non habebant; liberum tamen erat Patribus suffragium inire. Summa vero vis comitiorum, & potestas, atque majestas Populi Romani collata potissimum est in centuriata comitia, in quibus ferebantur ex rogationes, quæ proprie dictæ sunt *Leges*, quæque plerumque vel ex S. C. vel Patribus auctoribus, a majori magistratu rogabantur. (*e*) Q. enim Publius Philo Dictator tulerat, ut legum centuriatis comitiis ferundarum, ante suffragia Populi, Patres auctores fierent (*f*) Unde jussa totius Populi, quæ proprie *Leges* dicebantur, his sunt edita comitiis. Stante igitur Republica Romana juris divisio commode duci potest a Senatu, Plebe, & Populo. E Senatu autem prodiere S. C. E. tributis comitiis, quæ plebs cum suo Tribuno celebrabat, *Plebiscita*; ex universis tandem Populi suffragiis in comitiis centuriatis, auctoritate plerumque Senatus præeunte, *Leges* extiterunt. Centuriatis autem comitiis majores Magistratus nempe quorum majora, seu rata magis erant auspicia, creabantur, (*g*) ut *Coss. Prat. Cons.*, inque iisdem exercebantur judicia *perduellionis* (*h*) quod crimen erat hostium patriæ: Porro Comitia centuriata legum rogandarum causa solis (*i*) Coss. Dictatoribus, Prætoribus, Interregibus habere jus erat, præmisso edicto, ut Populo innotesceret, ad quam diem in campum Martium convenire deberent: (k) ad quam ab edicti die *trinundinum* intercedebat, sive tres nundinæ. *Nundinæ* autem erant nono quoque die, quo Cives in re rustica occupati, ab agris negotiorum causa confluebant in Urbem. Hinc ille comitiis dictus erat dies, quo teneri plebs in Urbe poterat, & interim, interjecto tempore, de lege deliberarent inter se. Quoniam autem ipso nundinarum die haberi

(a) Cic. *de leg. agr.* 2. Hotom. *l.* 3. *cap.* 11. *Antiq. Rom. de Comit.*

(b) Hot. *Ant. l.*2 *c.*12.

(c) *An Hortiam, vide DD. ad l.* 2. *D. de orig. jur.*

(d) Manut. *de legibus p.*864. *post* Rosinum.

(e) Paul. Manut. *de leg. pag.* 860.

(f) Liv. *l.* 8. *c.*12.

(g) Gell. *lib.* 13. *cap.* 14.

(h) Val. Max. *l.*6.*c.*5. Liv. *lib.*6. Cic. *pro Sext.* Sigor. *lib.*3.*de Jud. Rom. c.* 5.

(i) Rosin. *eod. l. de com.c.*10.

(K) Cic. *pro domo sua*.

beri comitia non licebat, protrahebantur in sequentem. Nundinas enim Jovis fuisse ferias aliqui putarunt: unde Julius Cæsar scripserat, eo die cum populo agi nefas esse. (a) Eadem dierum ratio, & in Plebiscitis observabatur.

(a) Macrob. Saturn. *l.* 1. *c.* 16.

XXIX. De legum ferendarum examine.

Interea laturus Legem, sive Tribunus plebis esset, sive magistratus major, eam cum prudentibus, ac necessariis suis communicabat, ne civium offensionem incurreret; neve novam legem contra morem majorum proponeret. Cavendum ei namque erat, lege Licinia, & Ebutia, ne quod sibi, aut cognatis, affinibusve suis commodum nova lege caperet. Item cautum erat lege Cæcilia, & Didia, ne per *Saturam* (quod cibi genus erat ex variis cibis paratum) sive pluribus, variisque de rebus una rogatione Lex ferretur; aut ne quid insereretur legi de quo Legem ferri non liceret. Unde hac utebantur ad omnes Leges translatitia formula: *Si quid jus non fuit rogari, ejus hac lege nihil rogatum*; & illa: (b) *Si quid contra alias leges ejus legis ergo latum esset, ut ei qui eam legem rogasset, impune esset.*

(b) *De his, & sequentibus testimonia, vide apud* Manut. *de legibus.*

XXX. De publicatione Legis, concione, & sortitione, & suffragiis, ferendis.

Scriptam legem laturus, si ab Optimatibus staret, eam ad Senatum referebat: ut si a Senatu probaretur, ferendam legem opinio prudentiæ commendaret: si legislator popularis esset, & turbulentus, *rogationem*, neglecto Senatu, meditabatur. Antequam autem *rogationis* causa Concio advocaretur, lex erat *promulganda*, sive publice proponenda, ut singulis potestas cognoscendi fieret, aut corrigendi, admonendique magistratus. Post si tributis comitiis *ferri* oporteret, populus a Tribuno in forum; si vero *roganda* esset comitiis centuriatis, in Campum Martium Cives a majori magistratu convocabantur: ubi præco, subjiciente Scriba, Legem recitabat. Deinde, nisi pro potestate Tribunus plebis impediret, Orationes ad *suadendam*, aut *dissuadendam* Legem habebantur a Magistratibus, vel ab ipso latore legis, vel a privatis, quibus concionandi potestas facta esset a magistratu aliquo. Nam injussu magistratus privatis nullus erat dicendi locus. Qui vero suadebant, *Auctores legis* dicebantur. Ubi esset *peroratum* præsentibus Sacerdotibus, & divina procurantibus, postquam de Cœlo servatum esset, auspiciis captis, urna vel sitella deferebatur, qua exciperentur nomina Tribuum, si tributa: centuriarum, si centuriata comitia essent; eaque urna leviter versabatur, ut sortes æquarentur, ne ulla exiliret, aut subsultaret. Æquatis sortibus, *sortitio* fiebat, & quem sors dederat ordinem Tribus, vel Centuriæ tenebant. (c) Sane sub Tullio Rege, qui ut *censuras*, ita & *centuriata comitia* instituit, primæ ad suffragium vocabantur maximi census centuriæ in prima, & secunda classe descriptæ: quæ, quia reliquas numero exuperabant, ideo illis consentientibus ceteræ omittebantur. Sin dissentirent, ciebatur tertia classis, deinceps quarta, donec ad inopum centurias, quod raro vel numquam contigit, perveniretur. Etenim sæpe primarum centuriarum suffragiis negotium conficiebatur. Mutata vero sequentibus temporibus ratio est; etenim institutum fuit, ut quæ prima centuria, vel tribus ex urna educeretur, ea suffragium ante alias ferret, & *prærogativa* diceretur. Cujus sententiam centuriæ, ac Tribus reliquæ suis plerumque suffragiis complectebantur: quæque tribus, vel centuriæ post *prærogativam* ad suffragia evocarentur, ex *jure vocata* dicebantur: ut binis eodem tempore comitiis quodammodo (id quod Asconius observat) (d) cum Populo ageretur: prima erant *prærogativarum*; altera *jure vocatarum* sententias prærogativarum ferme comprobantium. Et quoniam procedentibus temporibus, ut diximus, centuriæ tribubus sunt inclusæ; ideo primo tribuum, post ejus Tribus, quam

(c) Dionys. *l.* 4.

(d) 2. *in Verr.*

fors dedisset, fiebat sortitio centuriarum: ut pateret quæ, quave de tribu esset *prærogativa centuria*. Unde quæ prima e tribubus exisset, dicebatur *prærogativa tribus*; quæque ex eadem tribu centuria exisset prima, *prærogativa centuria* vocabatur. Porro ejus, qui de prærogativa tribu rogaretur primus a Magistratu, major erat existimatio, & splendor; unde ille honoris gratia dicebatur *Primus*. Neque enim cuilibet honos hic habebatur; sed gravioribus tantum Civibus. Dum autem comitia celebrarentur, initio quidem fuerat constitutum, ut aliquot intra urbem armati vias custodirent: post, ut armorum periculum ex urbe removerent, exercitum aliquem, cum intra urbem non liceret, extra urbem sublato vexillo, in Janiculo collocarunt: non tam credo ad arcendam, ut scriptores tradunt, hostium vim, si qua immineret; quam ad compescendos armatis, paratisque militibus civiles motus, si qui ferendis suffragiis, aut dissensione sententiarum, aut partium studio tumultuarentur. Ad exercitum autem milites per *successionem* post latum suffragium accedebant. Atque ad usurpationem vetustatis receptum fuit, ut Consul, veluti Dux exercitus extra

(a) Dionys. lib. 37. Pomœrium tabernaculum haberet. (a) Dum comitia maxime ferverent, dirimebantur statim, si *tonitru* exaudiretur, aut quis *morbo herculeo*, qui ex ea re *comitialis* fuit appellatus, corriperetur: ac *prodebatur*, sive protrahebatur dies comitiorum, si adhibitus de more augur *obnunciaret*, sive adversa renunciaret auspicia; si Tribunus intercederet, si Consul supplicatione decernenda, indicendisque feriis comitialem diem eximeret. Comitiis autem coactis, sortitione tribuum, & centuriarum facta, confusus populus in suam cujusque tribum, ordinis causa, remittebantur ab eo, qui legem ferebat, his solemnibus verbis: *Discedite Quirites*. Atque ubi suam quisque tribum repetiisset, ferebatur suffragium, olim quidem voce; post *tabellariam* vero legem, duæ singulis civibus tabellæ *diribebantur*, sive distribuebantur a *diribitoribus*, sive divisoribus: quarum altera novam legem improbabat antiqua probando, ac propterea inscripta erat hac nota *A.* sive *Antiqua probo*; Altera legem probabat novam, inscriptaque erat hac nota *V. R.* sive *uti rogas*. Ne qua vero fraus in tabellarum distributione lateret, privati aliquot homines, qui de lege laborabant, aut diribebant ipsi, aut *de pontibus* diribentibus præsidebant. Extruebantur enim in Campo *pontes* multi, sive angustæ quædam substructiones e tabulatis solo editæ. In horum pontium capite imponebantur cistæ plenæ tabellis quæ suffragium laturis ministrabantur: in extremis vero pontibus aliæ cistæ, in quibus ferentes suffragium, tabellas quisque suas deponebant. Hinc natum, ut sexagenarii *de ponte* a junioribus dejicerentur: quia nullo jure illi ad munera publica cogebantur. Hinc *depontani senes*, hoc est *e ponte* dejecti. Totidem autem extruebantur pontes, quot essent in tributis comitiis tribus, nempe XXXV. in centuriatis centuriæ, nempe CXCIII. Per eos igitur pontes transeuntes, acceptas in prima pontis parte tabellas in

(b) Rosin. l. 8. c. 2. extrema reddebant: itaque suffragium ferebatur. (b) Igitur, ubi sors prærogativam indicasset centuriam, vocabat eam præco ad suffragium. Illa vero movens concedebat in locum prope Tribunal, in Campo Martio cancellis septum, quod *ovile* dicebatur: eoque suffragium laturi pergebant per pontes, in quorum capitibus dispositi erant diribitores, qui tabellas singulis traderent. Ad *ovilis* autem ostium stabant *rogatores* cistis, in quas cum populus conjiceret tabellas, utram quisque vellet: quibus conjectis a singulis centuriis, tum suffragia numerabantur a custodibus, qui ea *punctis* notaverant: ut ea tribus, aut centuriæ sententia renunciaretur,

in

in quam plura suffragia convenitent; ea reticeretur, quæ paribus esset distracta suffragiis, nisi de perduellionis crimine ageretur; (a) tum enim reorum causa, paria suffragia absolutionis sententiam præferebant. Hæc autem dinumeratio tabularum, & punctorum notatio, dicebatur quoque *diremptio suffragiorum*, & *dirimere suffragia*. Si Lex ex diremptione suffragiorum a populo *jussa*, vel *accepta* appareret; tum in æneas incidebatur tabulas: deinde vel publice populo inspicienda proponebatur, vel deferebatur ad ærarium adservanda. Atque hac de potestate leges, & S. C. fluxerunt: istaque sunt oratione condita, & constituta priusquam ad unius potestatem omnia devenissent.

(a) Dionys. l. 1.

XXXI. De Primis Romanorum Regibus; & Jure Papyriano.

Romanum igitur jus diversis e fontibus manavit, ac variante Reipublicæ forma initia mutavit, & nomen. Etenim sub dominatu regio plures ad regendam multitudinem leges conditæ sunt a Regibus, quæ, quia collectæ fuerunt a P., seu quis malit a Sex. Papyrio, *Juris Papyriani* nomen acceperunt. Sublatis Regibus conditum est a decem viris *jus* XII. *Tab.* ex jure Papyriano, & Atheniensi coactum, quod *decem virale jus* appellamus. Usu vero poscente Plebs, vel Senatus, vel uterque plura in utilitatem Reipublicæ, atque civium constituerunt, quæ *plebiscita*, & *S. C.*, & generali nomine *Leges* nuncupantur. Ex formulis autem, ritibusque solemnibus judiciorum, compositum est jus civile *Flavianum*, a Cn. Flavio scriba dictum: qui subtractum Pontificibus librum populo prodidit. Ex disputationibus, interpretationibus, responsisque Jurisconsultorum, nata est *jurisprudentia*. Ex edictis magistratuum processit *jus honorarium*. Ex Imperatorum constitutionibus, decretis, & rescriptis, *Principum placita* extiterunt. Ac sane jus Papyrianum fortuna potius, quam consilio, prodiit: quod plerumque accidit in primis hominum coitionibus, initiisque regnorum, ubi non tam virtus, quam cupiditas dominatur; quæ parem aliquando utilitatem, pacemque procreat: ut mirum non sit, si effera multitudo, moribus ingeniisque discors, e fugitivis, exulibusque collecta, qualis prisca gens Romanorum fuit, sub unius Imperio, & legibus coaluerit. Quamvis enim suus singulorum amor sibi aliena trahendo, voluntates dirimat, & quilibet ad alios subigendos natura feratur: tamen studio quisque sui remittit sæpe alteri, quod sine periculo, atque propria pernicie auferre non potest. Hinc a mutuis injuriis abstinent, quia par utrinque metus impendet. Unde malunt sese homines continendo servare, quam rapiendo pessum ire. Propterea omni licet virtute destituti, tamen sæpe numero parcunt aliis, ut sibi parcatur: communique consilio societatem ineunt, atque custodiunt, ut coactis plurium viribus, injurias æmulorum validius propulsent. Unde, quæ concitat animos cupiditas, eadem refrænat. Igitur ne coacta societas dissentionibus turbaretur, Urbis initio Regis jussa pro legibus erant. Deinde certas firmasque leges tulit Romulus comitiis curiatis, hoc est, suffragiis populi per triginta curias distributi; aliæque ab Regibus aliis leges deinceps latæ fuerunt; quarum reliquias, si quas germanas esse constabant, interjecimus legibus XII. Tab. in quas Regias leges collatas fuisse a decemviris, testimonio veterum, accepimus (b); non quidem omnes, (nam quæ ad regium dominatum pertinebant, simul cum regio nomine ceciderunt, fortasse abrogatæ fuere lege Tertia) sed eas, quæ, & aut ad religionem spectabant, aut ad jus privatorum: quæ libro sequenti se offerent inter leges decemvirales: idque doctissimorum virorum est judicium, Scaligeri præsertim (c). Profectæ vero leges Regiæ potissimum sunt a Romulo, Numa, & Servio Tullio; quorum primus *natura jus* extulit,

(b) Dionys. l. 2. & 10.

(c) Scaliger *ad Festum in verf. nuptias*, *Cujac. obs.* 2. c. 40.

tulit, & matrimonii, educationis liberorum, juraque parentum stabilivit: Alter *jus gentium* expressit, ac de homicidiis, de bonæ fidei contractibus, de sepultura leges aliquot promulgavit, præter cæremonias, & ritus, & Sacrorum religionem, quæ Numam præcipuum agnoscit auctorem. Postremus juri civili constituendo vacavit, & de contractibus, atque delictis quinquaginta rogavit leges, item de fœnore, de nexibus ære alieno (*a*).

(a) Dionys. lib. 4. & 5.

XXXII. De Jure XII. Tab.

Cum vero C. Terentius Arsa Trib. pleb. ut Consulum immoderatam in plebem potestatem deprimeret, legem promulgarit de *quinque viris*, qui leges Consulari imperio perscriberent, creandis, eaque deliberatio variis contentionibus per decennium extracta fuit: & post impetratam duplicandorum Tribunorum plebis potestatem intermissa; revixit tandem Romilio, Veturioque Coss. plebem Rom. quæ militiam detrectabat, impotentius dominantibus. Hinc ab anno V. C. CCC. Spurio Tabejo, & A. Terminio Coss. res ad Senatum delata est, & ex sententia P. Romilii factum S. C. (quod deinde fuit plebiscito confirmatum) ut tribus triremibus pro majestate Reip. Rom. magnifice instructis, legati per Italiam, & universam Græciam petitum leges mitterentur: creatique Sp. Postumius, Sext. Sulpicius, A. Manlius, qui utiliores Civitatum singularum, & Lacedæmoniorum, atque Atheniensium potissimum leges descripserunt. Quæ Romam allatæ, redactæ fuerunt simul cum legibus aliquot Regiis in *duodecim tabulas* a Decem viris ad id delectis, cum summo imperio, silentibus aliis magistratibus; easque leges partim integras perscripserunt, partim emendarunt, partim ad populi mores, & consuetudinem urbis inflexerunt, novasque aliquot ipsi pro temporum opportunitate, ut suspicari fas est, interseruerunt. Quarum summa capita, quæ e fragmentis eruere licuit viris eruditis, breviter hic innuemus, easque ad suas tabulas ex ordine a Jacobo Gothofredo descripto, revocabimus: nam in sequenti libro, ubi eas sigillatim evolvemus, rerum, ac materiarum, docendi causa sequemur ordinem, non tabularum. Prima tabula rationem instituendi, agitandique judicii tradebat. Secunda continebat causas judicii prorogandi, testium excitandorum, & rationem persequendorum furum. Tertia complectebatur rem usurariam, & depositi actionem, & auctoritatem, exequutionemque rei judicatæ. Quarta definiebat jus patentum in liberos, & jus emancipationis, & legitima tempora, quibus justi liberi nascerentur. Quinta statuebat jura testamentorum, & successiones ab intestato, & hereditatis divisionem, & jura tutelarum. Sexta exhibebat venditiones, & usucapiones, & possessionem, atque tignorum in alieno inductorum, itemque repudiorum jura. Septima de damno agebat, & injuria in agros, pecora, vel proprium corpus, aut famam illatis: indeque pergebat ad alia delicta, nempe ad falsos testes, homicidas, veneficos, sagas, parricidas, atque ad tutorum, & patronorum fraudes in pupillos, & clientes. Octava constituebat jura prædiorum urbanorum, & rusticorum, definito ambitu parietis, & spatio inter confines fundos, itemque spatio viæ; tradebatque sodalibus certorum collegiorum ferendæ sibi legis facultatem. Nona fons erat juris publici, vetabatque privilegia, & cœtus nocturnos prohibebat, puniebatque seditiosos; & redeuntes in fidem populi Romani, cum antea descivissent, tamen recipiendos jubebat. Judices pecunia corruptos capite mulctabat, & judicium de capite Civis Romani nonnisi comitiis centuriatis fieri permittebat. Decima comprehendebat jura Sacrorum, & sepulchrorum, & cæremoniarum & jusjurandum. Undecima de jure connubiorum agebat, & de factis detestandis, itemque de vi postremarum legum. Duodecima,

quæ

quæ simul cum undecima supplementum erat, de pignore aliquid attingebat, & de calumnioso, falsoque judicio, itemque de servo noxæ dando. Quæ omnia sigillatim explicabuntur libro sequenti. Nunc hæc indicasse, ad continuandum narrationis ordinem, satis fuerit.

XXXIII. De Actibus Legitimis, & Jure Flaviano.

Ex hatum autem legum sensu, & potestate deductus est usus, sive ratio judicii exercendi, & negotiorum agitandorum, certis adhibitis formulis, & solemnitatibus veterum Jurisconsultorum artificio conditis, (a) eductisque de Sacrario Pontificum: quas *legis actiones*, & *actus legitimos* appellarunt: quæ altera fuit post XII. Tab. portio juris civilis, libro secundo a nobis sigillatim explicanda, dictumque fuit *Jus civile Flavianum*, a Flavio scriba, qui librum earum populo vulgavit. Præter *legis actiones* qui sunt actus in lege civili solemniores, & quasi commercii forensis instrumenta, editæ sunt a prudentibus, post editum jus civile Flavianum, aliæ formulæ ad nova contractuum genera; novaque negotia in diem emergentia, ex moribus accommodatæ, per *Sex. Ælium* compositæ, a *juris Æliani* nomen duxerunt. Atque hæc juris portio, nempe jus civile *Flavianum*, & *Ælianum*, itemque *interpretationes prudentum* proditæ e re nata, quas *fori disputationes* appellarunt, sub priscæ jurisprudentiæ nomine comprehendentur. Verum senescente jam XII. Tab. jure, vel propter obscuritatem verborum, & antiquitatis oblivionem, ut mortalia omnia, sensim dilabente; itemque novis in diem negotiis oborientibus, quæ novam legem veterum sententia minime comprehensam postulabant; auctoritate populi, vel Senatus, vel utriusque, variis temporibus, novis Legibus, Senatusconsultis, & Plebiscitis, vel reddita fuit lux Decemvirali juri, vel adjectum, immutatumve aliquid, quod si solius plebis consensu, Tribuno rogante, fieret, *plebiscitum* appellabatur; si Senatus auctoritate, *Senatus consultum*; quod deinde populi suffragio confirmatum *Legis* vim, ac nomen obtinebat. Quarum legum illæ, quæ ad jus privatorum pertinent, explicabuntur libro tertio. Satis enim fuerit nomina earum hic breviter indicare: tum ut hæc narratio suo filo deducatur; tum ut lector antequam cognoscat singulas, procul adspiciat universas.

(a) Cic. *ad Attic. lib.* 6. *ep.* 1. *pag.* 136. *cum not. varior.*

XXXIV. De Posterioribus Legibus.

Omnes igitur leges partim *personas*, partim *negotia*, partim *judicia* respiciunt. Exordiemur a personis, quæ vel *liberi* sunt, vel *servi*. Ad servorum statum pertinet lex *Caninia*, & lex *Ælia sentia*, quibus liberior manumittendi facultas coercebatur. Illa enim certum servorum manumittendorum numerum præscribebat; hæc manumissi, & manumissoris ætatem definiebat, certasque manumissionis causas postulabat. Lex *Julia* principem manumittentem eximebat obligatione servandarum solemnitatum. *Petronia* ex discrepantibus judicum sententiis præferebat illam, quæ libertati studeret. *Junia Norbana* medium gradum inter servitutem, & plenam libertatem constituebat: isque libertatis gradus *latina libertas* appellabatur; cui cohærens est *S. C. Largianum*, quo filii hæredes a Patre instituti præferuntur cæteris, in bonis Latini liberti decedentis. *V.* plenam libertatem Latinis libertis ob honorem tribuebat militiæ, præter quos, illos, qui jure aureorum annulorum carerent, ab ingenuorum honoribus arcebat. *Dasumianum S.C.* iis, quibus libertas relicta erat a testatore, absentibus etiam hæredibus, libertatem præstabat. *S. C. Rubrianum* iis, quos hæres a Prætore evocatus manumittere negligeret, liberos esse jubebat. *Articulejanum* in causa relictæ libertatis, cognoscere jubebat Præsidem provinciæ, de qua erat testator, & servus: quamvis hæres ex altera esset provincia. *Vitrasianum* partes explebat infantis, ac liberum pro-

pronunciabat eum, cui testator libertatem reliquerat a pluribus heredibus, inter quos esset infans, qui loquendi usu careret. *Ninnianum* libertatem adimebat ei, qui colludente domino, per judicis sententiam liber pronunciatus fuisset. Erat & *S. C.* quo prohibebatur, post quinquennium quæstionem de statu defuncti retractari. *Claudianum* servituris pœna mulieres ab alienorum servorum commerciis absterrebat. Lex *Vellii Lybici* servos publicos, qui publicis scripturis operam dabant, a Republica manumissos, non amplius Latinos, sed Romanos eives fieri permisit. Et hæ leges, atque S. C. fuerunt de conditione servorum: sequentia liberorum statum complectuntur. Ante omnes procedit lex *Atilia*, qua tutor ex lege a Prætore datur iis, quibus nec ullus adgnatus adest, nec tutor datus a testatore. Lege vero *Julia*, & *Titia* in provinciis tutor, eamdem ob causam dandus erat a Præsidibus. Lex *Claudia*, cujus est incerta sententia, vel mulieres exemit a perpetua tutela, sub qua jure antiquo erant, vel facultatem ejus tutelæ gerendæ sustulit. Lex *Laetoria* adolescentes minores viginti quinque annis a dolis alienis tutos præstabat. Succedunt leges ad conjunctionem personarum pertinentes, nempe nuptiales; quarum præcipua erat lex *Papia*, quæ pluribus capitibus, pœnis, præmiisque propositis, nuptiarum frequentiam excitabat, cœlibatum, & viduitatem inhibebat; inopiam ærarii privatarum hæreditatum vicesimis portionibus, & caducorum lucro levabat. Cui legi plura S. C. cohæserunt, quæ in ejus expositione a nobis afferentur. Fuit & S. C. quo nuptiæ inter pupillas, & tutores, curatoresque prohibebantur. Nuptias consequitur partus, cujus agnoscendi post divortium ratio *S. C. Planciano* tradebetur.

Per personas occurrunt leges, quæ ad negotia pertinent, quarum primas innuemus eas, quæ in viventium negotiis versantur. Primum locum dabimus legi *Atinia*, quæ rei furtivæ usucapionem non aliter permisit, quam post reditum ipsius ad priorem, & verum dominum; a quo si res denuo recessisset, exuebat prioris furti vitium. Similemque constituerunt lex *Plautia*, & *Julia* in rebus vi possessis. Lex *Scribonia* sustulit usucapionem servitutum. Lex *Claudia*, & *S. C. Macedonianum* adolescentium fœnerationes resciderunt. Lex *Julia* vulgatum cessionis bonorum beneficium concessit debitoribus, qui solvendo non erant: ut propria corpora molestiæ subtraherent, bona creditoribus cedendo. *Vellejanum* S. C. fœminis intercedentibus, & pro alio se obligantibus, prodita exceptione subvenit. Lex *Cincia* immoderatas donationes, & munera coercuit.

Prodeamus nunc ad negotia, quæ a morte aliorum emergunt, quibus regendis hæ sunt leges constitutæ. Offert se primo lex *Cornelia*, quæ testamenta condita ante captivitatem ab iis, qui apud hostes decesserunt, perinde confirmat, atque si diem suum in Urbe obiissent. Lex *Furia* certam summam definivit, supra quam non liceret legare, aut mortis causa donare, nisi certis personis. Lex *Voconia* legandi libertatem, & effusam erga mulieres testatorum liberalitatem compescuit. Lex *Falcidia* vetuit, plus dodrante legando absumi. S. C. *Trebellianum* actiones omnes, quæ hæredi, & in hæredem competerent, jussit cum restituenda hæreditate transire. S. C. *Pegasianum* concessit hæredi, hæreditatem restituere rogato, quartæ detractionem. S. C. *Sabinianum* prospexit adoptato filio in adoptionem alteri dato a patre trium liberorum: cui filio quartam bonorum partem relinquendam jussit. Lex *Velleja* instituendorum posthumorum rationem tradidit. Lex præterea *Glicia* fuit eruta per Cujacium, ex qua inofficiosi testamenti querela manavit. S. C. *Julianum* consuluit iis, quorum in frau-

fraudem hereditaria bona fuerunt alienata. S. C. *Claudianum* liberti hæreditatem ei filio detulit, cui testamento fuit assignatus, relicto jure patronatus. S.C. *Tertullianum*, & *Orphitianum* filio, matrique mutuam successionem aperuerunt.

E negotiorum legibus ad ea, quæ ad crimina, & judicia pertinent procedamus. Judicialium legum ante alias digna memoratu est lex *Cornelia de majestate*, quæ complectebatur leges omnes antiquiores in eos lata, qui aliquid contra Rempublicam molirentur: novaque capita condidit, quibus ejus criminis atrocitas coerceretur. Fuit & lex *Julia de coercendis adulteriis*, qua & stuprum, & fœdiora libidinum genera comprehenduntur. Reprimendæ vero audaciorum hominum violentiæ latæ fuerunt lex *Pompeja*, *Clodia*, *Pedia*, itemque *Julia*, quæ inscribitur *de vi*. Fuit etiam & lex *Julia*, quæ rapaces manus Magistratuum a sociorum, & provincialium bonis arcebat, injustaque jurisdictionis lucra prohibebat, quæ dicta est *repetundarum*: cum qua conjungi potest lex *Glaucia* eodem pertinens, ejusdemque tituli lex *Cornelia*: quibus legibus privatæ pecuniæ ab avaris magistratibus repetebantur. At publicæ, Sacræque pecuniæ repetebantur aliis legibus, nempe lege *Julia peculatus*, & *de sacrilegio*, & *de residuis*, qua tenebantur, qui vel non omnem pecuniam publicam in rationes retulissent, vel relatam non integram redidissent: hisque legibus reprimitur avaritia. Sequuntur leges, quæ compescebant ambitionem, quod præstitit lex *Petilia*, *Bæbia*, *Mævia*, *Fabia*, *Tullia*, *Aufidia*, *Calfurnia*, *Licinia*, *Pompeia*, & postremo lex *Julia de ambitu*. Plura quoque de constituendis, regendisque judiciis, legibus *Juliis* continebantur. Multa porro crimina plectebantur legibus *Corneliis*: quarum prima offertur illa *de falso*, quæ falsa testamenta subjicientes, atque corrumpentes, & scripturas, sive privatas, sive publicas vitiantes puniebat: itemque omnes, qui veritatem fraude celassent, aut imagine veritatis falsum obtulissent. Cui similis lex *Cornelia nummaria*, quæ crimen coercuit falsatæ, vel attonsæ monetæ. Fuit & lex *Cornelia*, quæ puniebat *injurias*, sive verbis, sive re, sive scriptis illatas: & Lex etiam *Cornelia de Sicariis*, & *Veneficiis*, quæ suppliciis afficiebat eos, qui ferro, vel veneno mortem alicui obtulissent. Quam legem plura comitabantur S. C. quorum nomina interciderunt. Ex quibus S. C. celebria sunt illa, quæ castrationem puerorum prohibebant. Eademque lege *Cornelia de Sicariis* horribile parricidii crimen continebatur: quod crimen complexa est deinde lex Pompeja, quæ *de parricidiis* inscribebatur. Denique lege Cornelia, quæ *de lusu* erat, vetita fuit *alea*, qua hominum patrimonia *sortis* arbitrio subjiciuntur. *De furtis* constituit lex *Hostilia*, ut absentis nomine agere liceret. *Plagium*, sive liberi hominis, aut alieni servi suppressionem, punivit lex *Fabia*: in quam factum fuit S. C. ut servorum fugitivorum venditio legis sententia comprehenderetur. Fuit Lex *Remmia* de puniendis *calumniatoribus*. Et de *tergiversationibus*, sive iis, qui accusationem destituunt, pœnam statuit S. C. *Turpilianum*, alio nomine lex *Petronia* nuncupatum. Eos vero, qui benemeritos vindicare neglexerint, ut sunt heredes, qui testatore occiso, supplicium sumere de servis omiserint, plectit S. C. *Sillanianum*. A cujus criminis accusatione quinquennio heredes liberantur per S. C. *Statilianum*. S. C. autem Sillaniani vis porrecta est etiam ad servos, qui testamento manumissi eodem sub tecto mansissent. Eaque fuit sententia S. C. *Neroniani*, vel *Claudiani*, quam sententiam S. C. aliud Trajani temporibus conditum, protraxit ad

eos etiam servos, quos testator vivens manumisisset. Supersunt duæ, quæ sunt *de damno sarciendo* leges: quarum altera, nempe *Aquilia*, cavit de damno sarciendo ab homine, vel per hominem dato. Altera, nempe *Rhodia*, e Rhodiis petita legibus: inter cujus capita illud fuit præcipuum, quo contributio mercium servatarum instituitur ad reparandam jacturam illius, cujus merces, levandæ navis causa, mersæ fuerunt.

XXXV. De Jure Honorario, & de Prætore Urbano, & Peregrino.

Et hæc quidem brevis legum, & S.C. ad jus Civile pertinentium summa est, quam in hoc expositionis cursu juvat habere præceptam, quo lector ad libros sequentes accedat paratior. Verum inertes essent leges, & otiosæ, nisi hominis ministerio verterentur ad usum, atque ex Civium consensu gravem, prudentemque virum nanciscerentur, cujus voce, atque auctoritate vires suas explicarent, quod munus est Magistratus. Is enim legum quodammodo vita est, & manus: quæ vel languentes extollit, vel obscuras evolvit, vel dilatat angustas. Eadem potestas ex totius populi arbitrio, vel optimatum, aut principis jussu, certos ad homines ducta, atque continuata reddit brevi, & celeriter, quod præstari a singulis, vel ab universis, usu poscente, sine summa, & inexplicabili difficultate non posset. Ideo cunctus populus certos cives potestate armat universorum, ut ea utantur ad flectendas, regendasque leges, & ad expedienda ex earum, vel aperto, vel abdito sensu, oblata negotia. Id præstitit apud Romanos Magistratus ille, unde omnis jurisdictio causarum, & judiciorum ratio fluebat, nempe *Pratura*: cujus antea vis, atque potestas ipso Consulatu continebatur. *Prætoris* generale nomen erat summis omnibus Magistratibus conveniens; præcipue vero Consulatui: propterea quod Consul judiciis, & exercitui *præesset*. (a) Hinc legimus apud Livium (b) vetustissimam fuisse legem. Ut *qui Prætor maximus esset, clavum pangeret*: idest Consul, aut Dictator, apud quos erat summum imperium. (c) Propterea & Justinianus hujus initium verbi, ante ipsum Consulatum ponit, docetque nomen fuisse proprium Imperii, veteribusque Romanis Imperatores suos appellatos fuisse *Prætores*. Verum postquam plebeii diuturnis contentionibus pervicerunt, ut alter Consul de plebe fieret; Patres, ut jus cum plebe communicatum, deminutumque patriciis, aliqua ratione repararent, prætexentes nimias Consulis occupationes, & causantes negotiorum urbanorum turbam, quæ a Consulibus longa expeditione, assiduaque militia distractis, evolvi minime poterant; impetrarunt, ut aliqua consularis potestatis portio, ea nempe, qua res forensis continebatur, conferretur in peculiarem Magistratum creandum e numero Patrum, quem communi hujus nominis significatione, ad singulare munus contracta, *Prætorem* appellarunt, ann. ab V. C. CCCLXXXVI. (d) Hujus *consularia* erant *insignia*, pro consulari potestate, quam exprimebant: cum Prætor *Consulis collega minor*, & diceretur, & esset: (e) quoniam iisdem, ut Messalla tradidit, cum Consule auspiciis creabatur, & absente Consule, ipsius munus in urbe gerebat. Ideo sex lictoribus utebatur cum securibus: quod intelligendum est de Prætoribus provincialibus: nam qui erant in urbe, duobus tantum utebatur. (f) Utebatur etiam prætexta, sella curuli, hasta, ministris, scribis, accensis (g). Hinc Cicero scribit: *Placuit nobis, ut statim ad Cornutum Prætorem Urbis has litteras deferrem, qui, quod Consules aberant, consulare munus sustinebat, more majorum*. Sub Imperatoribus Prætor centum viralibus quoque judiciis præsidebat (h) Jus vero reddebat e sella curuli ex ebore: dictaque fuit *curulis*, quia veteres, magistratu jam per- fun-

(a) Varro *l. 4. de ling. lat.*
(b) *lib. 7.*
(c) *Novell. 25. de præ. Lycaon.*
(d) Liv. *l. 7.* Hotom. *de Prætur.* Sigon. *de Judic. pag.* 449.
(e) Hotom. *de præt. Urb.* Gel. *l. 12. c. 14.* Plutarch. *Pol.*
(f) Cic. *de leg. agraria con. Rull.*
(g) *in epist. familiar. lib. 12.*
(h) Quintil. *l. 6. c. 3.* Varro. *in vit. Pop. Rom. l.b. 2. apud* Nonium.

functi, *curru* consueverant in curiam vehi, honoris gratia; quo in *curru*; *sella* erat. (*a*) At confluentibus ad Urbem exteris, increbescebant in diem peregrina negotia: quibus expediendis cum Prætor urbanus minime sufficeret, creatus fuit ann. V.C.IↃX. vel IↃXIII. ut Sigon. in Chronol. Livian. Prætor alter *peregrinus* appellatus, qui jus redderet inter cives, & peregrinos. Unde duplex erat in urbe jurisdictio prætoria, *urbana* altera, altera *peregrina*, quas prætores creati sortiebantur. Majorem autem, & potestate, & dignitate urbanam peregrina fuisse, multis ex antiquitatis vestigiis elucet. (*b*) Nihil vero statuo de triplici discrimine inter has ab Hotomanno notato: nobis enim nondum liquet aliud; nisi quod inter peregrinos & Cives jurisdictionem exerceret. (*c*) Incertum est autem, an solus Urbanus edictum in *albo* proponeret; an apud eum tantum *legis actio* fuisset: nec facile est ex uno, aut altero vetustatis loco, rem adeo obscuram evolvere. Quin etiam si quid hac super re definire vellemus, cogeremur ab Hotomanno dissentire: siquidem Theophilus in institutionibus ait: *datum est jus legis ferendæ præcipue Prætori Urbano, & peregrino, & ædilibus curulibus, idque. jus honorarium dictum* (*d*).

(a) Isidor. *lib.* 20. *Etym. c.* 1. Boss.nitis *antiq. lib.* 3. *cap.* 15.

(b) Appian. *de Bell. Civ. lib.* 2. Dio. *lib.* 42.

(c) Sigon. *de judic. l.* 1. *c.* 7. *pag.* 450.

(d) Sigon. *de Judic. p.* 450.

XXXVI. De Prætoribus Provincialibus, & Quæstoribus.

Adjectis pluribus Imperio provinciis, constat alios, novorum negotiorum causa, creatos fuisse Prætores. Itaque postquam ad Romanum Imperium accessit Sicilia: & Sardinia, duo etiam Prætores, qui eas regerent, accessere; totidem, adjectis duabus, Hispaniarum provinciis. Qui Prætores annum provincias tenebant quisque suas: Ac si eis ultra annum prorogaretur Imperium, *Proprætores* appellabantur; quod commune fuit omnium Prætorum provincialium nomen, postquam ab anno A. V. C. IↃCIV. jussi sunt per annum in urbe manere, ac certo publicatum quæstionum generi singuli præesse, antequam in suas quisque provincias proficiscerentur. (*e*) Eadem ratione Consules, cum post exactum in urbe consulatum in provincias mitterentur, *Proconsules* appellabantur: Enim vero initio crimina publica penes Regem; postea penes Consules agitabantur, sed quia lege Valeria Jus provocationis populo delatum fuit; itemque vetitum in caput Civis Romani animadvertere injussu populi; cœpere singula crimina per populum mandari vel Consulibus, vel Dictatoribus; vel Prætoribus lege, aut Senatusconsulto usque ad annum IↃCIV. Sed exundante in dies numero criminum, cum incommodum esset, vel singulas causas ab universo populo mandari Magistratibus, vel ad tempus creari Quæsitores, qui de certis criminibus cognoscerent, satius esse duxerunt quæstiones instituere perpetuas, cum annuo magistratu, qui eis præesset: creatique hi a populo *Prætores* dicebantur, & *Quæsitores*. Unde ann. IↃCIV. institutæ sunt *quæstiones perpetuæ*, quæ proprium Prætorem, sive Quæsitorem haberent. Quamobrem, præter *urbanum* Prætorem, & *peregrinum*, erant in urbe Prætores *provinciales*, qui anno antequam in provincias proficiscerentur, judiciis capitalibus, *Quæsitorum* nomine, præerant. His accesserunt postea, simul cum novis criminibus, novæ quæstiones perpetuæ, & simul cum iis alii Prætores, sive Quæsitores rerum capitalium. *Quæstionum* autem nomine, significatur merum imperium, sive jus gladii, & capitalis animadversio. Iidemque Prætores appellabantur *Quæstores parricidii*; propterea quod *parricidii* vocabulo, criminum omnis contineretur atrocitas.

(e) Rosin. l. 7. c. 43. *Ant. Rom.*

XXXVII. De Publicis Quæstionibus

Ac prima quæstio perpetua instituta est *de pecuniis repetundis*, L. Pisone Tribuno plebis legem ferente, ut Cicero testatur in Bruto. Hanc excepere Quæstiones *de peculatu*, *de majestate*, *de ambitu*: quæ illæ quæ-

stiones

stiones erant quas sortito exercebant, antequam irent in provincias Prætores provinciales. His Sylla quatuor alias publicas quæstiones adjecit & Prætores, sive Quæsitores etiam quatuor, nempe *de sicariis*, *de veneficiis*, *de falso*, & *de parricidio*, sive homicidio. Cum autem essent decem jurisdictiones, raro singulis jurisdictionibus suus attribuebatur Prætor: sed sæpe jussu Senatus jurisdictiones geminabantur, ut singulis Prætoribus binæ jurisdictiones mandarentur. Unde habemus exempla Prætorum urbanorum, qui quæstionem de veneficiis susceperant, qualis, teste Cicerone, Cajus fuit Verres. Et parricidii quæstio, in Cajum Fannium Prætorem simul cum quæstione de Sicariis collata fuit, ejusdem Tullii testimonio in Rosciana. Ceterum si jurisdictiones non geminasset Senatus, decem ex earum numero erant Prætores. Itaque tollitur meo judicio dissensio inter Pomponium, & vetustiores scriptores a Lipsio notata, (*a*) Siquidem Pomponius decem Prætores constituit, alii octo. Sub Cæsare vero decem Prætores fuisse Dio (*b*) tradit, quorum unus urbanæ, alius peregrinæ jurisdictioni præerat: ceteri vero octo quæstionibus publicis. Duos præterea Cæsar Prætores creavit, qui frumento præessent, ob id *Cereales* appellatos. Auctus deinde fuit sub Augusto numerus, ut refert Svetonius: (*c*) Prætoribus duobus, ut tradit Pomponius (*d*) Duos præterea Claudius adjecit, qui jus *de fideicommissis* dicerent: quod quidem intelligitur usque ad certam summam: nam majoris summæ jurisdictio erat Consulis, (*e*) ut Quintillianus indicat ex Vallæ interpretatione, contra quam frustra pugnat Budæus. Etenim Vallæ suffragatur Ulpianus, qui scribit: (*f*) *Fideicommissa non per formulam petuntur, ut legata; sed cognitio Romæ quidem est Consulum, aut Prætoris, qui Fideicommissarius vocatur, in provinciis vero Præsidum provinciarum*: Prætorum autem fideicomissariorum alterum sustulit Titus, (*g*) ejusque loco Nerva subjecit alium, qui Fiscum inter, & privatos jus diceret, quem *Fiscalem* appellavit. Denique Marcus Antoninus (*h*) Capitolino teste, adjecit *Tutelarem*, ut pupillis adesset, & tutores cogeret suscipere tutelam, atque satisdare, rem pupilli salvam fore, quo tutorum fraudibus occurreretur. Prætorum autem munus in reddenda jurisdictione, jureque civili custodiendo, explicando, leniendo, atque ad usum flectendo versabatur. Etenim non satis est optimas leges condere, nisi viva quædam excitetur auctoritas, quæ legem per se mutam reddat quodammodo vocalem, & æquitate duce, ad oblatos casus prudenter eam deducat; quod Prætores *edicto*, atque *auctoritate* sua præstabant.

(*a*) *Ant. Rom. c.* 10.
(*b*) *lib.* 42. 43.
(*c*) *in* August. *cap.* 36.
(*d*) *lib.* 2. *de or. jur.* § *capta* 32.
(*e*) *lib.* 3 *c.* 6.
(*f*) Ulpianus *tit.* 25.
(*g*) Pomon. *l.* 2. §. 32. *de orig. juris.*
(*h*) *in* Marco.

XXXVIII. De Edicto perpetuo.

Quæ Prætor *edicta* statim a magistratu initio proponebat; hoc est *in albo* scribebat, ut populo significaret, quo jure cum civibus eo anno esset usurus. Atque initio sane licebat Prætori propositum edictum e re nata mutare, diversumque ab eo jus constituere, ubi usus posceret; quod multis fraudibus pandebat viam. Siquidem Prætores, aut propriam cupiditatem explebant, aut alienam colligebant ambitiose gratiam: dum ad beneficium, vel injuriam priora mutarent edicta, & conderent nova. (*i*) Ideo C. Cornelius Trib. pleb. legem tulit, *ut Prætores ex Edictis suis perpetuis*, sive fixis jus dicerent: neque eis toto magistratus anno recedere liceret ab eo jure, quo se usuros initio magistratus civibus denunciassent. Quamobrem cogebatur Prætor initio magistratus expromere quicquid ad universam suam totius anni jurisdictionem pertineret: postea enim neque addere, neque detrahere, & immutare de semel proposito Edicto licebat. (*k*) Itaque *Edicta Prætoris* in certam juris reddendi normam transierunt. Id quod ab aliquibus adeo perplexe traditur, ut vix internoveris discrimen inter

(*i*) Ascon. *in* Cornellian.
(*k*) Dio. 36.

inter *Edictum perpetuum* Cornelianorum temporum, & aliud *Edictum* Adriani jussu digestum. Scilicet Adriani ævo ex pluribus superiorum Prætorum edictis, annuis illis quidem, sed propter auctoritatem, & æquitatem eorum translatitiis, atque in assiduam jurisdictionem versis, proptereaque veterum Jurisconsultorum interpretatione ornatis, edictum unum compositum est, & in plura capita, mirabili arte tributum, Adriani jussu, per Salvium Julianum Jurisconsultum, quod *perpetuum* quoque fuit appellatum, (*a*) alio sensu, omni scilicet postero tempore duraturum: ex quo jus a futuris Prætoribus redderetur; quod in *urbanum* postea divisum est, & *provinciale*: cui forte inserabatur, si quid potissimum singularum provinciarum conveniret moribus, aut legibus, quas, Provinciales, ex fœdere sibi retinuissent. Urbanum tamen, pro urbis auctoritate, nomen edicti prætorii præcipuum tulit. Varie igitur accipitur vox *perpetuum*: significat enim fixum, & immutabile; ac præterea futuri temporis progressionem. Quamobrem edictum Cornelianorum temporum *perpetuum* dicitur: quod toto magistratus anno adeo teneret: ut interea temporis mutari nefas esset; sequenti vero anno nonnisi novi Prætoris auctoritate reviviseeret, more Pontificiarum constitutionum, quas *Cancellariæ regulas* vocant; quæ quamvis maneant semper eædem, tamen a novi Pontificis confirmatione recipiunt auctoritatem, proximi Pontificis morte jam amissam. Edictum autem Adriani *perpetuum* dicitur, quia ejus potestas sine novi Prætoris approbatione, suopte robore, in omnem tendebat posteritatem, singulisque Prætoribus proponebatur observandum. (*b*) Porro *Prætorii album* Accursius fuisse putat parietem dealbatum edictique verbis inscriptum: ne si appensam tabulam configamus, Prætoris jus furibus objiciamus, atque raptoribus. Quamvis etiam hanc loquendi formulam inveniamus in libris Juris, nempe *album sublatum*; figuram tamen elocutionis hanc liceret existimare, idemque pollere, quod *inductum*, vel *corruptum*. *Tollit* enim *album*, sive sententiam edicti, quod *album* appellatur, quicumque *album corrumpit*. Sed me aliorsum trahunt verba Jurisconsulti, qui distinguit *album sublatum* ab *albo corrupto*, his verbis: *Hoc edicto tenetur, & qui tollit, quamvis non corruperit l. 3. D. de jurisdict. omn. jud.* Cujacius porro tradit, in *albo proponere* aliud non significare, quam exponere in luce, clarum facere, in mundo ponere. (*c*) Prætor autem vel ipse cognoscebat, si liberet, aut vacaret, aut appellaretur; vel alteri mandabat judicium: unde ipsius jurisdictio, vel in judicando, vel in judice dando, vel in possessionem immitendo versabatur; ejusque potestas, teste Varrone, his exprimebatur verbis: *Do*, *Dico*, *Addico*. *Dicebant*, cum aliquem V.G. liberum pronunciarent: *Addicebant*, cum rem aliquam domino adjudicarent mancipatione, vel in jure cessione, vel adoptione: de quibus libro secundo. *Dabant* immittendo in possessionem, vel concedendo Judicem, vindicias, & actionem. (*d*) Cognoscebant autem de civilibus tantum causis, cum eis alia quæstio non mandabatur. Ex hujus igitur Magistratus jurisdictione prodierunt Edicta, quæ, oblata facultate, singulas prope juris civilis partes, vel explendo, vel addendo, vel leniendo attigerunt. Quod jus *honorarium* fuit appellatum a magistratu, ex quo processit; qui *vir Honoratus* nuncupabatur. Cujus juris natura dissimilis est aliquando a jure *civili*. Jus enim *civile* directum est, severum, præcisum, atque totum e subtili ratione, verborumque nativa proprietate conceptum. *Honorarium* vero, utpote proditum e re nata, & e plurium eventorum cognitione, immo aliquando ex certarum commi-

(a) *leg. 2. Cod. de vet. jur. enucleand. l. 1. Cod. de condict. indeb.* Eutrop. *lib. 9.*

(b) *l. 2. D. de stat. hom.*

(c) *in notis instit. de actionibus §. penult.*

(d) Sigon. *de Judic. lib. 1. c. 7.* Gothofred. *in manual. pag. 270.*

commiseratione personarum, & ex opportunitate temporum excitatum, remissius est, & humanius, plusque trahit ex æquitate, ac ratione utilitatis communis, quam ex religione verborum, & superstitione vetustatis: nec tamen juri civili, & prioribus legibus adversatur: ne suo exemplo populi venerationem solvat, cui se cives jurejurando obstrinxerunt; sed id aliquando, si cogatur varietate temporis, latenter facit, & verecunde: plerumque vero legibus ita obsequitur, ita obtemperat, ut mentem verbis reconditam consequatur. Unde quo legis verba non perveniunt, eo Magistratus potestate perducuntur, si fuerint angustiora; si vero severiora sint, per eumdem magistratum, æquitatis lenocinio mulcentur, ad pleniorem populi utilitatem deflectuntur. Itaque jus *honorarium* lenimentum fuit, & benigna interpretatio Juris Civilis: quæ ubi verba destituerent, occurrebat pleniori vocabulo, sensuque suaviori. Quod totum jus, quæ *lex annua*, ut Ciceronis (*a*) verbis utar, ante Adrianum erat, & novi Prætoris auctoritate suscitabatur: postea, ut diximus, Adriani jussu distinctum titulis, digestumque fuit a Salvio Juliano. (*b*) ut in corpus juris civilis referrentur, Prætoresque jus dicerent, non amplius ex *annuis*, sed *ex perpetuis*, & immutabilibus edictis: qui libri dicti sunt *digestorum edictorum*. Julianus autem non modo contexuit Edicta vetera; sed iis interpretationes adjunxit simul cum Edictis novis, quæ in nostris legibus *novæ clausulæ* vocantur: isque *edicti Prætoriani ordinator* appellatur a Justiniano, (*c*) & *edicti perpetui subtilissimus conditor*. Ad quod Edictum sequentes Jurisconsulti veterum exempla, plures commentarios attexuerunt, ut præter ipsius Juliani scripta, testantur Pauli, & Ulpiani *ad Edictum* libri. Tanta enim æquitate Prætorum edicta commendabantur, ut cum antea studiosi juris civilis, omnem prope operam ponerent in *legibus* XII. *Tab.* Ciceronis tempore, studia juris auspicarentur ab *edicto Prætoris*, super quo Ser. Sulpicius duos conscripsit libros. Ofilius autem ejus discipulus illud accurate composuit. Porro titulorum ordinem quod edictorum seriem disposuit Julianus, (*d*) revocavit ævo nostro feliciter Jacobus Gothofredus, qui edictorum fragmenta Gulielmi Ranchini diligentia jampridem collecta in sede quodammodo restituit suas. Nunc ad *ædilitium* edictum transeamus: ne quid ad compendiatiam antiquitatis cognitionem, & ad initia juris honorarii desideretur.

(a) *in Verrem.*

(b) *Vide Cujacium in Juliano in princ.*

(c) *l.* 1. *§. si pater D. de ventr. in possess. mit. l. penult. Cod. de condict. indeb. l.* 2. *§. si qui dicitur, C. de vet. jur. enucleand.*

(d) *Vide* Gothofred. *Manua pag.* 10.

XXXIX. De Ædilibus

Ædiles dictos, Varro tradit, a sacratum, privatarumque rerum, atque *ædium* procuratione. (*e*) Eodem enim tempore, quo plebs in montem sacrum secedens impetravit a Senatu anno A.V.C CCLX. Tribunos, obtinuit duos *Æediles* e plebe creandos, qui Tribunis operam præberent, & ministrarent, (*f*) eorumque jussu causas leviores, litesque privatas aliquot dijudicandas susciperent, & cum *ædium* sacrarum, tum locorum publicorum, tum annonæ curam gererent, Matronarum mores, civium sumptus, dictaque, factaque immodesta observarent, & coercerent. Sed cum contentio exorta inter Plebem, & Senatum de Consule creando quievisset, plebsque pervicisset, ut alter Consulum e plebejis fieret, ob eamque causam in honorem Deorum Senatus ludos decrevisset, Ædiles plebis munus ludorum recusarunt: cui muneri sese obtulerunt Patricii juvenes: (*g*) quibus ab universis gratiæ actæ, prodiitque S. C. ut quo Ædiles ex Patriciis, rogante Dictatore, a populo crearentur: atque ita imposterum additi sunt *Ædiles* duo, qui ab sella *curuli*, qua utebantur, *curules* sunt appellati. Cumque initio ex patriciis crearentur, progredientibus temporibus, etiam is magistratus cum plebe fuit promiscuus:

(e) *De ling. lat. lib.* 4. *p.* 20.

(f) Dionys. *l.* 6.

(g) Liv. *l.* 6. *&* 7.

ſcuus: ut non modo *Ædiles plebis*, ſed etiam *curules* ex plebe ſæpe crearentur. Primique creati ſunt ædiles curules anno A.V.C. CCCLXXXVII. Gneus Quinctius Capitolinus, & Pub. Cornelius Scipio, L. Sextio, & L. Æmilio Mamerto Coſſ. Hi plura munera cum Ædilibus plebis habuere communia, veluti annonæ curationem, pluriumque rerum cognitionem; præcipue vero curam gerebant Sacrarum ædium, publicorumque locorum, & tutelam urbis. Hi & curabant ludos, eoſdemque proprio ſumptu magiſtratum ineuntes populo dabant: (quorum plerumque magnificentia (ut eſt ambitio in primis honorum gradibus præceps) privatas opes exſuperabat: unde profuſo patrimonio, contractoque magno ære alieno, ſpolii provincialium deinceps jacturam reparare cogebantur. Horum laborum, & ſumptuum præmio, antiquiorem in Senatu dicendæ ſententiæ locum impetrabant, & totam prætextam, & ſellam curulem, item jus imaginis in poſteritatem tranſmittebant. Matura hujus magiſtratus ætas erat annorum 37. præcipuam autem juriſdictionem exercebant in rebus venalibus, & rerum corruptarum vitium obſervabant, & fraudes aut præcavebant, aut redhibitionibus emendabant. Propterea, Prætorum inſtar, his de rebus *Edictum* proponebant, quo populus admonebatur, ac docebatur rationem, quam Ædiles tenere vellent anno ſui magiſtratus in reddendo jure: unde Hegio apud Plautum, ita loquitur de paraſito feſtive legem ferente in laniones, & piſcatores.

Ego edictiones aediliatas habet.

Quod Edictum, non minus quam *praetorium*, Juriſconſultorum commentariis exornari meruit, ut partem juris *Honorarii* conſtituerit. De quibus enim edicebat Ædilis, edicere poterat & Prætor: & deficientibus Ædilibus, judicium transferebatur ad Prætorem. (*a*) *Ex edicto* igitur *aedilitio*, actiones manabant contra venditores rerum vitiatarum, & corruptarum: quarum altera actio *redhibitoria* dicitur; altera *quanti minoris*. Priori venditio tota reſcindebatur, & rei vitioſæ venditor cogebatur rem ſuam, reddito pretio, ab emptore recipere. Poſteriori actione contractus reſcindebatur ex parte, repetita pretii portione, quæ deerat rei venditæ; ſive reddito a venditore eo, quo minoris reperta fuit res, quam fuerat indicata, quæ actio *aestimatoria* dicebatur. Duos præterea Ædiles Cæſar addidit a mandata ſibi re frumentaria *Cereales* nuncupatos. (*b*) Nunc ad I. C. auctoritatem, & artem accedamus.

(*a*) Cujac. *obſerv. l.* 8. *c.* 38. ex Dio *lib.* 53.

(b) Dion. *lib.* 43. *ſub fine* Pompon. *l.* 2. *de orig. jur.*

XL. De Juriſprudentia.

Publica voluntas legibus concredita, non modo miniſtrum poſtulat, cujus voce civibus expromatur, quod munus eſt Magiſtratuum: ſed, præter legem, ipſa Magiſtratuum auctoritas comitem, atque adjutricem flagitat ſapientiam: quæ, pro re nata, ei ſubveniat, indicetque quorſum, & quouſque ſententia legis ratione ducta procurrat; unde deflectat; quo diffundatur; denique quando extendenda ſit, aut retrahenda: quod moralis philoſophiæ præceptis, & dialecticorum regulis expeditur: Praeterea leges ævo ſuo notis, atque perſpicuis verbis expreſſæ, conformatæque ad ſui motem ſæculi, progredientibus temporibus, obſcurantur: quia longinquitas temporis, aut exuit hominibus mores priſcos, adductis novis aut excutit e memoria, communique loquendi conſuetudine priſca vocabula, ſenſu illorum immutato: atque ita legum lux eripitur oculis civium, & nox offunditur publicæ voluntati; niſi præſto ſit aliquis morum, verborumque veruſtorum gnarus, atque peritus, qui ſeptam priſcis vocabulis, & moribus legum ſententiam diligenter evolvat. Quamobrem e philoſophia, rectaque ratiocinandi norma, quæ abſtractas a rebus ſingulis

gulis leges aptat, adglutinatque negotiis; & ex antiquitate, perspecta proprietate vocabulorum, tamquam e germanis radicibus, jurisprudentia consurgit: quæ, cum sit moderatrix, & interpres legum, *boni*, *& æqui ars* a suis cultoribus appellatur. Hoc apud Græcos munus præsertim Athenis, fere præstabant *Oratores*; qui dum causas agebant, leges obscuras, aut incertas, ex usu suo explicabant, eoque vim ingenui, & rerum peritiam conferebant: quo Judicum voluntatem, & populares adfectiones ad clientis, vel causæ suæ utilitatem traducerent: quorum interpretationibus privati commodi studium, necessitasque defensionis, & suspicio mercedis acceptæ fidem adimebat. Verum Romæ legum interpretandarum ars longe gravior fuit, & sanctior: non enim, ut apud Græcos, conducebantur interpretes; sed ii tantum accipiebantur, quibus eam auctoritatem summa scientiæ, atque virtutis opinio tribuisset, quique hunc laborem nulla lucri cupiditate, sed civium juvandorum studio suscepissent. Principio enim, ut diximus alibi, legum interpretationes tamquam oracula e collegio Pontificum proferebantur; posterioribus vero temporibus, qui fide, atque auctoritate ceteris anteiret, quique spectata virtute apud cives esset, is sese publice ad respondendum dabat. Tantique apud Romanos id æstimabatur, ut nobiliores, & sapientiores hunc laborem non refugerent: immo & ad ea quoque descendebant, quæ apud Grecos, non nisi per pragmaticos, & legulejos subservientes Oratoribus expediebantur. Itaque tanto in honore præ ceteris gentibus jus civile apud Romanos erat, ut hæc scientia eximia, & peculiaris Romanorum fuerit: cujus inventores ipsi & habebantur, & erant. Unde Jurisconsultis æque, atque summis exercituum Ducibus, maximisque Oratoribus, potiores gradus in Republica patebant. Clarissimus enim quisque, atque ingeniosissimus, vel simul cum oratoria facultate jurisprudentiam conjungebat; vel, si a clamoribus fori se se studio quietis in juventute, aut in senectute, tædio negotiorum, avocaret, ad jus civile profitendum, tamquam in portum se recipiebat. Eo etenim studio duo, quæ maxime in civitatibus pollent, ingenii laus, & existimatio prudentiæ continebantur. (a) Hinc apud Romanos jus civile a recta ratione ductum, præstantioribus artis excolebatur: cum jus aliarum gentium rude prorsus esset, & inconditum. Quam autem auctoritatem in publicis negotiis Magistratus, eamdem in privatis prope afferebant Jurisconsulti: qui singulis civium contractibus, testamentis, & litibus suis conciliis præsto erant, vel cavendo; vel stipulationes, & testamenta dictando; vel dissensiones, atque discordias arbitrio suo componendo. Quam ob causam, aut domi sedentes excipiebant consultores, aut ambulantes transverso foro consilii sui copiam faciebant; aut amicis in judicio disceptantibus operam dabant. Pluribus autem scriptorum generibus, Jurisconsultorum doctrina proferebatur. Nam initio Jurisprudentia in Pontificum Sacrario latens sancta erat, & secreta disciplina, quæ nullis adhuc mandata scriptis arcano tradebatur. Prompta sane erant, & pervulgata civibus jura, utpote brevi oratione conclusa, & publicis proscripta tabulis: usus tamen legum, & sententiæ illarum abstrusior, earumque intraprehendarum, atque tractandarum ratio, quæ non tam ex auctoritate publica, quam ex certorum hominum ingenio deducitur, quæque *jurisprudentia* nuncupatur, erat in ipsorum interpretum potestate.

(a) Cic. *de orat.* 2.

XLI. De Disputatione Fori.

Cum enim ambiguitas aliqua juris occurreret, Prudentes viri convenienter, & inter se disputantes occultam legum vim contentionibus vexatam,

xatam, & e profundo suæ obscuritatis excusam exprimebant, tradebantque populo sensu a majori parte comprobatum. (a) Quæ *disputatio fori* appellabatur. Eaque ratio tractandi juris civilis absque scripto, eaque Prudentum auctoritas ad juris interpretationem instituta, peperit jus illud, quod *sine scriptis* venire dicitur, quamvis postea sententiæ a fori disputatione procedentes mandarentur scriptis. Hinc Ulpianus, Venulejus, Triphoninus, aliique Jurisconsulti libros *disputationum* inscripserunt: quibus complectebantur jus a Prudentibus illatum, atque ut Gellii verbis utar, tacito, & illiterato hominum consensu, moribusque receptum, (b) quo continebatur usus, atque tritura fori, & auctoritas Jurisconsultorum: (c) quæ aut communi *Juris civilis* appellatione, aut peculiari *Jurisprudentiæ* nomine appellabatur. Hinc *responsa*, quæ privatim antea dabantur consulentibus, vel ab ipsis scripta Jurisconsultis, vel ex ore ipsorum excepta (d) Judicique relata. Quibus responsis Judices plurimum tribuebant, non quidem ut postea, jussu publico, legeve ulla: sed tacito populi consensu, & quadam auctoritate, atque commendatione sapientiæ, longo, rectoque respondendi usu civibus comprobatæ.

(a) Pomp. *l.* 2. §. 2. *de orig. jur. ubi* Cujacius. *Exemplum habemus* Justin. *C. de vet. jur. enucl.*
(b) Cujac. *ad l.* 2. §. 2. *ff. D. de orig. jur.*
(c) Cic. *in Top. & 2. de Invent.* Rævard. *de auctor. pruden. cap.* 14.
(d) *l.* 2. §. 47. *vers. & ut obiter ff. de orig. jur.* Brissonius *de form. l.* 3. *in fine.*

XLII. De Respondendi Jure.

Initio enim jus civile professurus propriarum virium confidentia populo præbebat se. (e) Primus Augustus publicam Jurisconsultis tribuit auctoritatem, jussitque, ut respondendi facultas non amplius e privato consilio, (f) sed ex Principis beneficio prodiret. Quod & nostris temporibus tenet.

Tantum autem inde Jurisconsultorum auctoritas valuit, ut imperaret etiam sententiis Judicum: quibus minime recedere licuit ab opinione illa, quam aut nemo Jurisconsultus palam oppugnasset, si unum tantum haberet auctorem; aut omnes unanimes adprobassent: ita enim accipio, quod scribit Justinianus in Institutionibus: (g) nam in contrariis Jurisconsultorum responsis, cur non licuerit Judicibus vertere sese utro vellent? qua de re in *Codice Theodosiano lib.* 1. *tit.* 4. traditur regula, & discrimen sententiarum veterum Jurisconsultorum, quos Principis adprobavit auctoritas. Dabantur etiam responsa & per epistolam, quando per epistolam petebantur: cujusmodi exempla invenimus in Digestis. Ceterum, quia tanta erat Jurisconsultorum in Judiciis auctoritas, Principum imperio fundata; consueverunt responsa obsignata tradi Judicibus: ne si res patuisset, eventus causæ ante sententiam Judicis palam fieret. (h) Cœpit autem juris interpretatio mandari scriptis post illata in Italiam studia Græcorum; (i) Id tamen incondite fiebat, ut illis temporibus, & sine arte. Quamobrem singula negoria, singularum personarum nominibus, ut proposita essent, atque agitata, describebantur, neque ad certum genus causarum, & infinitam quæstionem abstrahebantur: nec generibus, definitionibusque constitutis, res postea tribuebantur in partes, ut jus civile certa constantique ratione tradi posset; (K) quod suo tempore & desiderabat Crassus, & se præstiturum sperabat. (l) Princeps autem Tiberius Coruncanus, fertur, sese publice ad respondendum dedisse, discipulosque habuisse, qui & doctrinam illius addiscerent, & responsa magistri exciperent. (m) A Coruncano autem ad Servium Sulpicium jus civile scriptis quidem; seu sine arte ulla committebatur. Servius Sulpicius primus dialecticis regulis disposuit jurisprudentiam, adhibuitque artem, qua & genera componi cœperunt, & distingui partes, & definitiones concipi, colligique regulæ: ut per hanc artem universa etiam philosophia, quæ ad mores pertinebat, in jus civile manarit, & simul cum ea philosophorum rixandi cupido,

(e) Cujac. *ad l.* 2. §. 47. *vers. & ut obiter ff. de orig. jur.*
(f) *leg.* 2. *ff. de orig. jur.* §. 47. *l.* 2. *D. de advoc. divers. jud. & l.* 7. *de profess. & med.* C. *l.* 10. *& l.* 1. *C. Teod. de resp. prud.*

XLIII. De Auctoritate Prudentum.

(g) *Tit. de jur. nat. gent. & civ.*
(h) Rævard. *de auctor. prudent. cap.* 14.
(i) Cic. *de orat.*
(K) Cic. *de orat. lib.* 1.
(l) Pompon. de *orig. jur. l.* 2 §. *Jur. civil. scient.* 35.
(m) Cic. *de orat. & in Brut.*

do,

do, in tranquillam antea scientiam penetrarit. Cum aliter sentirent Jurisconsulti, qui a Stoicis essent: aliter qui a Peripateticis, vel Epicureis: quodque sua quisque a familia imbiberat, in Jurisprudentiam refunderet. Ex interpretationibus igitur Jurisconsultorum in morem transeuntibus & legum asperitatem verecunde, ac furtim lenientibus, ortæ sunt regulæ Juris, æquitatis ratione temperatæ: quæ deinde influxerunt in edicta magistratuum, atque decreta Principum: itaque duritiem perdomuerunt vetusti, ac directi juris (a) Hujusmodi sunt *usus codicillorum*, *actio doli*, & actiones illæ fere omnes, quas *utiles* appellamus: quia non ex directo, & scripto jure; sed ex *utili*, & æque Jurisperitorum interpretatione processerunt: & exhæredatio posthumi, ac differentia exhæredationis filiorum, ab exhæredatione filiarum, & nepotum; (b) & *Aquiliana stipulationes*, auctore Aquilio Jurisconsulto, & variæ successionum differentiæ (c) Item regula *Catoniana*, & substitutio pupillaris; (d) & prohibitio donationis inter virum, & uxorem, & ut soli magistratus mandent jurisdictionem, (e) utpote sibi jure suo competentem, (f) non alieno beneficio; & ne pupilli sine tutore auctore obligentur. (g) Quibus addendæ sunt omnes regulæ juris, & *bonæ fidei* judicia sub ea formula, *ut inter bonos bene agere oportet*, & actio *rei uxoriæ*, &, ex receptiori sententia, *inofficiosi testamenti* querela. Denique quidquid a Jurisconsultis *morum*, & *consuetudinis*, & *recepti* juris nomine fertur, omne ipsorum auctoritate prodiit, ac versum est in *usum*. Multa enim ex certis, ac privatis casibus in populum traducta sunt universum, excepta quæ a Jurisconsultis, civili ratione, munita fuerunt; posteaque rerum judicatarum constantia firmius hæserunt. (h) Cumque his aggregandæ sunt formulæ solemnes, & cautiones, & actiones legis, quæ omnia jam ostendimus deberi Jurisconsultis.

XLIV.
De Jurisconsultorum Philosoph.

Et quoniam, ut diximus, ad prudentiam Romanorum fuit attributa philosophia Græcorum; plura dogmata versantur in jure civili, quæ philosophorum Scholam, ac Stoicam præcipue redolent. Hæc enim maxime doctrina ideo in jure civili dominabatur, quia Zeno a rebus gerendis minime, (i) ut aliæ sectæ philosophorum, avocabat. Jubebat enim Crysippus, nisi prohiberetur, πολιτεύεσθαι τὸν σοφόν. & Tacitus: (K) *assumpta etiam Stoicorum arrogantia, sectaque arrogantia, quæ turbidos, & negotiorum appetentes facit*. Unde Marcianus & ipse Stoicus eorum sapientiam extollit. Hinc multa jurisconf. traxerunt e consuetudine Stoicorum. Item enim atque Stoici vocabulorum originem, atque proprietatem vestigabant, (l) brevibusque, atque concisis numeris concludebant sæpe sententias. (m) Multa etiam sunt in jure nostro tum dicendi genera, tum regulæ, atque principia juris e Stoicorum ducta principiis. Ut enim Stoici *virtutis*; ita & jurisconsulti sese *justitiæ Sacerdotes* appellabant: (n) ut illi *sapientiam*, ita & hi *jurisprudentiam* rerum divinarum, & humanarum scientiam definierunt. (o) *Legis* definitionem nobis Marcianus tradit a Stoicis (p). Ab eorum doctrina commendatio est illa summa humanitatis. & mutuæ benevolentiæ studium, ad mutuam opem. Nam stoici, referente Tullio (q) dicebant *communem* esse hominum inter homines, & naturalem commendationem: (r) nosque Seneca docet, *cognatos esse natura*. Eadem ratione jurisconsulti cognationem quamdam inter nos natura constitutam esse tradebant; ideoque negabant fas esse homini hominem insidiari. (s) Et Papinianus ait, beneficio affici hominem, hominis interesse (t) Hominem porro in fructu esse Jurisconsulti negarunt: (u) quanam ratione ducti, nisi quod natura omnes rerum fructus, hominis causa comparaverit? Quod est

(a) *Instit. de Codicil.* Cic. *de Off. lib.* 3.
(b) §. 1. *Instit. de exhered. liber. l. ult. C. de liber. præter.*
(c) §. *est autem institut quib. mod. tol. oblig.*
(d) *l. maximum vitium C. de lib. præter.*
(e) *l. 2. D. de vulg. & pupill.*
(f) *lib. 1. D. de donat. inter vir. & uxor.*
(g) *l. more D. de jurisdictiom. Jud.*
(h) Cujac. *ad l. 2. D. de orig. jur. §. his legibus* 5.
(i) Laert. *in* Zenon.
(K) Tacit. *l.* 14. *c.* 58. *annal.* Plutarch.
(l) Senech. *ep.* 88. Cic. *defin.* 3.
(m) Laert. *in Zeno* Arelan. *l.* 1. *c.* 20. Senec. 1. *de benef. cap.* 3.
(n) Dion. Laert. *in proœm. & in* Zenon. Ulp. *l.* 1. *D. de just. & jur.*
(o) Sen. *ep.* 89.
(p) *l.* 2. *De legibus.*
(q) *l.* 3. *de fin.*
(r) *Epist.* 93.
(s) *l.* 3. *D. de just. & jur.*
(t) *l.* 7. *D. Serv. export.*
(u) *l. vetus* 68. *De usufr. & quem qui s uti fruat.*

est a Stoicis, qui cætera hominum causa nata esse dicebant. (a) De *usuris* eamdem, atque Stoicorum natio, Jurisconsulti sententiam tulerunt: illi enim *usuras* vocarunt *humanæ cupiditatis extra naturam quæsita nomina*: (b) Jurisconsulti autem dixerunt, *usuras natura non provenire*, sed percipi jure. (c) Intervalla naturæ *septennis annis*, Jurisconsulti similiter, atque Stoici distinguebant. Hi enim septimo quoque anno aliquid novi existere in humana natura observabant: puer enim septennis dentes mutat; in alterum septennium pube vestitur; tertio septennio barbam induit; quod elegantissimis elegiis antea Solon expresserat. Unde *septimo* anno *pueritia*; (d) *quarto decimo* vero *pubertas* definitur, exemplo Stoicorum, a compluribus juris auctoribus, quorum opinio prævaluit. De fœtu etiam, qui est in utero matris, Jurisconsulti nostri proxime, atque Stoici existimarunt: non enim animal, sed portionem ventris materni, pleti que illum eduxerunt: inter quos Ulpianus ait: (e) *Partus enim antequam edatur, mulieris portio est, vel viscerum*. Quam sententiam Stoicis tributam scimus.

(a) Cic. *lib. 3. de finib.*
(b) Senec. *l. 7. de benef. c.* 10.
(c) Senec. *l. 7. de benef. c.* 1. Censorin. *de die natal. c.* 14. Artemido *l.* 2. *c.* 75. Varr. 5. *de ling. lat.* Macr. *lib.* 1. *in somn. Scip. c.* 6. Isid. *lib.* 11. *orig. cap.* 2.
(d) *Ulp. lib.* 1. §. 2. *D. de admin. & peric. tut. l. si infanti C. de jur. delib.*
(e) *Lib.* 1. *D. de vent. inspicien.* Papinian. *l.* 9. *D. ad leg. falcid.*

XLV.
De Jurisconsultorum Sectis.

Quo autem in Jurisconsultis una cum Doctrina etiam Philosophorum ingenium agnoscas; ecce tibi post intextam jurisprudentiæ philosophiam, ex disputationibus, & jurgiis opinionum, & scholarum nata varietas. Scissa est enim jurisprudentia in duas familias; quarum altera *Cassianorum* erat, altera *Proculianorum*. Origo dissidii ab *Attejo Capitone*, & *Antistio Labeone*; quorum alter fuit ab Ofilio, alter a Trebatio institutus: utrique tamen oriundi a Tuberonis disciplina. Attejus Capito, quæ a majoribus tradita fuerant constantius tenebat, & verbis, atque institutis hærebat firmius; Labeo vero mentis quodam ardore sublatus, indulgebat ingenio, innixusque propriæ sapientiæ, sibique amplius permittens provehebatur in altum, & novitate ducebatur. Itaque plura intulit, vel ignota, vel intentata veteribus. Ingenium Præceptorum sui cujusque discipuli expressere: atque Attejo quidem successit Masfurius Sabinus, unde ex quorumdam sententia *Sabiniani*; Sabino Cassius, unde *Cassiani*: Labeoni vero successit Proculus, & Neva Pater, & Pegasus: unde *Proculiani*, & *Pegasiani*. Atque in illos Attejus religionem vetustatis; in hos Labeo libertatem transmisit novitatis. Mansit autem hoc dissidium ortum sub Tiberio ad Antonini tempora; hosque utraque secta præcipuos habuit auctores: quorum seriem hoc ordine sub oculos ponendam duximus a Gothofredo juniorem sumptam.

Sabiniani	*Proculiani*
Cassiani	*Pegasiani*.
Sub Augusto	
Attejus Capito	*Antistius Labeo*
Ofilii discipulus	Trebatii discipulus.
Sub Tiberio	
Masserius Sabinus	*Nerva Pater:*
Sub Cajo Claudio Nerone	
Cajus Cassius Longinus	*Proculus*, unde
a quo *Cassiani*	*Proculiani*.
Sub Vespasianis	
Cœlius Sabinus, a quo *Sabiniani*	*Nerva filius*, & *Pegasus*, a quo *Pegasiani*.

Sub Trajanó, Adriano,
Antonino Pio

Priscus Javolenus	*Celsus Pater*
Alburnius Valens	*Celsus filius*
Tuscianus	*Priscus Neratius;*
Salv. Julianus	

Quorum contentiones, & dissidia, inclinante jam jurisprudentia, & remittente ingeniorum ardore, deflagrarunt. Hujus discordiæ plura vestigia supersunt in libris juris; multasque retinemus reliquias confligantium inter se scriptorum: quas Tribonianus cavere non satis potuit; quamvis Justinianus miram locorum concordiam polliceatur. Quibus promissis misere torquet eorum ingenia, qui fide illius difficultates ex repugnantia sententiarum injectas, propriæ malunt ignorantiæ, quam alienæ negligentiæ assignare. Quod sæpenumero Cujacius monet. Itaque plurimum refert scire, quam quisque sectam Jurisconsultus amplectatur. Cumque hoc maxime differant, quod Sabiniani *æquitatem*: Proculiani *summum jus* potissimum spectent; variantes hæ opiniones in re universa susceptæ, varias etiam, atque diversas certis in juris articulis peperere sententias. Nec parum auxit hæc dissidia Stoicum philosophandi genus: cui se se Proculiani magis obstrinxerant. Quamobrem illi multa juris controversias ejus scholæ severitate definierunt: (*a*) cum Julianus, qui ex altera familia erat, subtilitates illas juris, atque nimiam scrupulositatem intrepide contempserit. Consuetudine igitur Stoicorum Proculiani maxime occupabantur in dialecticis, quarum Labeo peritissimus habebatur; (*b*) plurimumque laborabat in regulis conjunctionum, & distinctionum pertexendis, ordinandisque verborum nexibus. (*c*) Igitur illi doctrina imbuti Stoicorum, ex eorumdem sententia sæpe pronunciabant. Quamobrem in ea quæstione, Artifex ne sit *speciei* dominus, an qui *materiæ* dominium habet: Proculiani pro artifice stabant; quia ex doctrina Stoicorum acceperant, res non tam *materiæ* quam *formæ*, atque adeo ipsius conditori esse adjudicandas; cum id, quod sunt res a forma ducant, sine qua materia prorsus est iners. (*d*) Pubertatem a *decimo quarto* ætatis anno, Proculiani auspicabantur, perinde atque Stoici, qui eam potissimum aptam nuptiis ætatem æstimabant. (*e*) Licebat per Stoicos angorem animi effugere voluntaria morte, quod & Seneca sæpenumero prædicat; & Zeno ipse proprio sanxit exemplo: licuit etiam & per Proculianos: siquidem Neratius, qui ea ex familia erat, lugeri vetat eum, qui sceleris conscientia mortem sibi consciviit; non qui tædio vitæ. (*f*) Idque Adrianus, & Antoninus Pius approbarunt. (*g*) *Proportionem* Stoici *arithmeticam* sequebantur: cum omnia peccata putarent æqualia, æquales virtutes, neque de sapientibus alterum alteri sapientia præstare arbitrarentur, (ut enim nec *vero quid verius*; neque *falso quid falsius*: ita nullus error, aut crimen alio erat eorum sententia majus) eamdem proportionem amplexos esse Proculianos ostendit *lex vicesimatertia C. de legatis*. Nec mirum, quia Trebatius Labeonis Doctor, a quo Proculiani, crimina omnia exæquabat. (*h*) Nam teste Ulpiano, Trebatius putabat eum, qui autem tangeret alicujus, totum attigisse corpus, & qui dolium aperiret, indeque parum vini auferret, non tantum ejus, quod abstulit, furem esse, verum etiam totius; quod Stoicam doctrinam sapit. Quid de *Castratorum* a *Spadonibus* differentia? (*i*) Castratos Proculiani morbosos existimarunt, auctoritate Stoicorum, & Cy-

(a) *l. ita* 51. §. 1. *ff. ad leg. Aquil. l. si tibi pecuniam. ff. reb. cred. l. si ita* 13. *ff. de liber. & posth.*

(b) Gell. *l.* 13. *c.* 10.

(c) *l. conjunct.* 29. *l. sæpe* 53. §. 1. *ff. de ver. signif. l. hæc verba ille* 124. *ff. eod.* Diog. Laert. *in Zenon.*

(d) Senec. *ep.* 88.

(e) Plutarch. *l.* 5. *de plac. c.* 24. Tertul. *de anim. cap.* 38.

(f) *l. liberorum* 11. §. 3. *ff. de his, qui notant. infam.*

(g) *l.* 3. §. 4. & 5. *ff. de bonis eorum, qui ante sent. l.* 6. §. 7. *ff. de injust. rupto, & irr.*

(h) *l. vulgaris in princ.* 21. *ff. de furt.*

(i) Gell. *lib.* 4. *c.* 2. *l.* 6 *ff. de lib. & posth.*

& Cynicorum, quos Lucianus ait rejecisse *Castratos* inter *imperfectos*. (a) Ideo, si emptor ignorasset Castratum hominem ab se emptum, Labeo Proculianorum princeps redhibendum censuit, quasi morbo affectum. (b) Sed jam ad singulos, & celebriores Jurisconsultos veniamus: ac prius certa jurisprudentiæ genera percurramus.

(a) Lucian. *in Eunuch.*

(b) Gell. *l.* 4. *c.* 1.

XLVI. De variis ætatibus Jurisprudentiæ, & de Jurisconsultis antiquæ Jurisprudentiæ.

Quatuor igitur sunt genera jurisprudentiæ a variis ducta temporibus: quorum primum *antiqua jurisprudentia* nuncupatur, quæ statim post latas leges duodecim Tab. prodiit: aspera quidem illa, tenebricosa, & tristis, non tam in æquitate, quam in verborum superstitione fundata; eaque Ciceronis ætatem fere attigit, mansitque annos circiter CCCL. Quæ hanc excepit, viguitque annos fere septuaginta novem, *media* dicitur, superiori longe humanior: quippe quæ magis utilitate communi, quam potestate verborum negotia moderaretur: ductaque interpretum, ac magistratuum auctoritate, leges veteres flecteret ad lenitatem. Huic successit *jurisprudentia nova* ab Augusti Imperio, anno scilicet ab V. C. IↃCCXXIX. ad Justinianum usque protracta. Editis deinde a Justiniano novellis, processit jurisprudentia, quæ dicitur *novissima*, quæque pervenit ad annum Christi IDCCLI. a quo tempore jurisprudentia, barbarorum colluvie mersa, usque ad Lotharium latuit Italiæ.

XLVII. De Tiberio Coruncano.

Sed jam præcipuos jurisprudentiæ auctores producamus. Ut autem prætercam Appium Claudium Decemvirum, conditorem legum XII. Tab. & ejus sive pronepotem, sive, ut alii volunt, adnepotem Appium Claudium Cœcum, Publium Sempronium, qui a civili prudentia dictus est *Sophus*, & Publium Cornelium Nasicam, partem illius, qui a publico Populi Romani amore, appellatus est *Corculum*; quorum sane memoria maximis rebus gestis, & veterum historicorum monumentis satis est pervagata (c). Exordium ducam a *Coruncano* e *Tusculo*, qui princeps publicam juris civilis professionem est ingressus: quippe auditores habuit, & sententias plures, atque responsa reliquit ab eis excepta. Vixit is tempore primi belli punici; primusque de plebe Pontifex max. est creatus. Consul fuit cum Pub. Valerio Lævino, anno ab V. C. CCCCLXXII. & censuram gessit cum Cajo Claudio, anno ab V. C CCCCLXXXV. & circa annum IↃVII. Dictator fuit comitiis habendis. De Vulsiniensibus triumphavit, tantaque auctoritate erat, ut ad eum, teste Cicerone, (d) de humanis, & divinis omnibus referretur.

(c) Cic. *or. pro* Planc. *c.* 8. Liv. *l.* 18. Cic. *pro Dom. & de leg. l.* 2.

(d) *Lib.* 3. *de or.*

XLVIII. De Sext. & P. Æliis.

Consecuti sunt hunc Sex. & Pub. Ælii Fratres, ambo Coss. ex pauperrima Æliorum gente: (e) de qua sexdecim una domuncula claudebantur. (f) Porro Sex. Ælium Ennius a prudentia *Catum* appellavit. *Egregie cordatus homo Catus Ælius Sextus*: Consul fuit cum T. Q. Flaminio, anno ab V. C. IↃLII. Publius autem Ælius Consul fuit cum Cn. Cornelio Lentulo, anno V. C. IↃXLIX.

(e) Valer. *lib.* 4. *cap.* 4. Plutarch. *invit. Æmil.*

(f) Cic. *de orat. l.* 6. *l.* 2. *D. orig. jur §. deinde.*

XLIX. De Lucio Atilio.

Lucii Atilii tanta fuit opinio prudentiæ civilis, ut primus a pop. Rom. latine *Sapiens* appellaretur; cum Sempronio *Sophi* nomen fuerit e græca lingua petitum: ut existimem ab eruditis magis, quam a vulgo id ei contigisse.

L. De M arco Catone.

Floruit etiam innumeris virtutibus, immortalitati commendatis, testimonio historicorum, & juris etiam civilis scientia, Marcus Cato e municipio Tusculano. Hic cum hortatu L. Valerii Flacci Romam venisset, ætatisque suæ anno decimo septimo in militiam profectus esset; brevi mira felicitate, atque incredibili favore populi ad summos honores pervenit; (g) Censorque creatus, tantam gravitatem, atque severitatem adhibuit,

(g) Liv. *l.* 39. *c.* 40.

adhibuit, ut inde *Censorius* fuerit appellatus: notandisque summa libertate pluribus ex nobilitate in multorum offensionem venerit: a quibus quoties in judicium capitis vocatus esset, quod crebro evenit, toties non absolutus modo, verum etiam laudatus discessit. Hic ex sua prole insignes dedit Jurisconsultos, quales etiam fuere (*a*) M. Cato Prætor, & Marcus Cato Salonianus.

(a) Gell. *lib.* 13. *cap.* 19.

LI. De Bruto.

Non minoris existimationis in jure civili fuit (*b*) M. Junius Brutus, qui Præturam gessit, & de jure (Scævolæ testimonio) edidit libros: (*c*) quamvis alii septem numerent. Hunc Pomponius tradit simul cum P. Mutio Scævola, & Manilio jus civile fundasse ab V.C.IↃCXX.

(b) Liv. *lib.* 5. *dec.* 3.

(c) *l.* 2. §. *post hos D. orig. jur.* Cic. *de orat. lib.* 2.

LII. De P. Mutio Scævola Pontif.

Publius Mutius Scævola Pontifex Max. fuit & Tribunus plebis: in qua potestate Lucium Tubulum, rogatione lata, in exilium abire coegit: quod cum Prætor esset, & quæstionem de Sicariis exerceret, pecuniam accepisset. Prætor etiam, & Consul demum creatus est cum L. Calfurnio Pisone Frugi, Senatum vexante Tiberio Graccho, qui populari gratia Remp. evertebat: unde Patres armis decertandum putabant. Et quia Scævola negarat ad vim descensurum; Nasica, sublata manu, ducem se obtulit eorum, qui Remp. salvam vellent; coactaque multitudine Tiberium Gracchum interemit. Cujus facti Scævola, qui socius esse recusabat in judicio tamen laudatorem sese, ac vindicem præstitit. Nasicam enim accusatum, non defendit modo, sed etiam ornavit, adprobavitque ab eo gesta; ut laudem fortitudinis, quam amiserat re gerenda, ea postea tuenda recuperavit. Moriens vero P. Mutius in Asia, Pub. Licinium Crassum Mutianum fratrem adoptivum in Pontificatu Max. successorem. J. C. & Q. Mutium Scæv. filium, Jurisconsultorum omnium principem, reliquit: totque familia hæc deinceps J. C. peperit, ut in ea jurisprudentia domicilium contulisse, ac Scævolarum vetustum esse, atque avitum patrimonium videretur.

LIII. De Manlio Torquato.

Manlius, sive Manilius, cui tres de jure civili libros Pomponius adscribit, Consul fuit cum L. Marcio, anno ab V. C. IↃCI. tantæ innocentiæ, ac severitatis; ut cum Decius Syllanus filius a se in adoptionem datus per legatos Provinciæ Macedoniæ peculatur postularetur; Ipse hæreditaria severitate, publicam animadversionem domestico supplicio antevertere voluerit. Nam suscepta privatim cognitione, antequam publice ea de re consuleretur, Senatu jubente, auditis biduum accusatoribus, & testibus, tertio die adversus filium sententiam tulit: qua juvenem, utpote a majoribus suis degenerem, Republica, & domo sua indignum pronunciavit; ablataque omni spe reditus, e conspectu suo jussit abire. Hac injuria filius exanimatus, voluntaria morte se infamiæ subtraxit. Quæ calamitas minime tamen Patris ferociam fregit: nam exequiis filii non solum corpore, sed animo etiam abesse voluit; siquidem cum funus duceretur, ipse domi sedens, mente soluta, & libera consultoribus audiendis, civiumque negotiis componendis, jucunde vacabat. (*d*)

(d) Val. Max. *l.* 5. *c.* 8. *n.* 3.

LIV. De Cajo Martio Figulo.

Cajus Martius Figulus, Cai Martii filius illius, qui cum Nasica consulatum gesserat, anno A. V. C. C. IↃXCI. etiam in Jurisconsultos a pluribus refertur. Is cum petitione consulatus repulsam tulisset, & a civibus demore consuleretur, injuriam indignatus, *consulere*, inquit; *scitis*; *Consulem facere nescitis*. (*e*)

(e) Val. Max.

LV. De Cajo Livio Druso.

Cajus Livius Drusus tanta scientia juris, tantaque caritate fuit, ut confecta jam ætate, luminibus etiam amissis, assidue tamen consultoribus vacaret. (*f*)

(f) Val. Max.

At-

LVI. De Media Jurisprudentia, ejusque Jurisconsultis, & de P. Rutilio Rufo.

Atque hi antiquam jurisprudentiam condiderunt. Mediæ autem jurisprudentiæ a Ciceronis ævo profectæ, hi celebriores feruntur auctores. Primo loco producam Publium Rutilium Rufum, cujus extrema ætas in pueritiam Ciceronis incidit. Is græcis litteris cumprimis eruditus, P. Mutii Scævolæ, ac Panætii Stoici auditor fuit: ejusque disciplinæ alumnum, non mentis, & orationis tantum; sed operum quoque severitate, tota vita se præstitit. Siquidem neque injuria umquam, nec gratia victus, utramque adversam pariter, ac secundam contempsit fortunam: & Civitatem, quam exul, & repetundarum injuste damnatus reliquerat, etiam oblatam a Sylla repudiavit: quasi opus non esset reddi sibi Civitatem, quam salva innocentia, retentaque animo romana virtute, numquam amiserat. Hinc in eo judicio, cum pro se diceret, neque summos Oratores L. Crassum, & M. Antonium sibi adesse voluit; neque supplices manus ad cujusquam genua circumtulit: sed majori sibi gloriæ duxit innocentem damnari, quam superborum opem implorantem absolvi. Ac sicuti nullæ hunc inimicitiæ, ita nec amicitia deflexit a virtute. Cum enim cujusdam amici parum justæ rogationi resisterer, & amicus diceret: *Quid mihi amicitia tua, si nihil abs te impetro, opus est?* Rutilius retulit; *immo quid mihi tua, si propter te sum aliquid inhonesti facturus?* Itaque rectissime hunc *togatum*, & *Consularem Socratem* appellaveris. Disciplinæ militari exquisitam etiam artem inseruit, evocatis e ludo Caji Æmilii Scauri magistris gladiatorum: usuque ad rationem expenso, militiam virtute jam florentem, etiam scientia munivit. Tribunus plebis fuit, & Consul cum Cajo Manilio, anno A. V. C. IↃCXXXXVIII. & Asiæ Proconsul, teste Pomponio. Decessit in exilio, reliquitque libros de jure non paucos, & orationes aliquot; judicio Ciceronis, exiles; inter quas unam de *modo ædificiorum*, quam Senatui Augustus recitavit, edictoque promulgavit, ut proprium ea de re consilium, veterum auctoritate, comprobaret. Scripsit idem Rutilius historias, & de vita sua libros. (*a*)

(a) *De hoc* Tull. *in* Brut. *&* *orat. lib.* 1.

LVII. De Q. Ælio Tuberone.

Quintus Ælius Tubero Panætii etiam auditor a Stoicorum doctrina morum, & orationis tristitiam suscepit cum dialectica subtilitate. Avita decora, & honores, honorum ipse contemptu, longe superavit. Nam paupertatem generis ab suis majoribus fascibus, & triumphis ornatam, ipse prælata honoribus continentia, magis nobilitavit per acceptam repulsam. Epulum enim P. Africani nomine populo Rom. cum daret Fab. Maximus, ipse rogatus, ut triclinium sterneret, lectulos ligneos Punicanos pellibus texit hædinis, & fictilia veterum, pro argenteis vasis exposuit. Quam obsoletam jam frugalitatem populus mirari malebat, quam experiri, plusque apud eum valuit tenuis illius apparatus indignatio, quam Lucii Pauli Tuberonis avi, ejusque avunculi Africani merita: quibus hic in comitiis prætoriis, justum suffragiorum numerum minime tulit. Doctrina juris præstitit omnes quotquot ante se floruerant. Scripsit historias, & librum de *officio Judicis* ad Cajum Oppium. Hunc vero Consulem fuisse a nullo veterum, præter Pomponium, accepimus. Lucullum ob opulentiam, & ædificiorum magnificentiam, quibus in Campania non terras tantum, sed & maria occupaverat, homo prisca severitate *Xerxem Togatum* appellare solebat. (*b*)

(b) *De hoc* Gell. *l.* 1. *c.* 22. Cic. *in Brut. & in orat. pro Muren.*

LVIII. De Sext. Pompejo, & Cælio Antipatre.

In Jurisconsultos etiam refertur Sextus Pompejus, Cn. Pompei patruus: quem Cic. in Bruto ait *præstantissimum ingenium* contulisse ad summam juris civilis, & ad perfectam Geometriæ, & rerum Stoicarum scientiam. Item Cælius Antipater, quem *historiam majorem sonum ad* di-

didisse, Cicero tradit: (a) cum ipse primus fuerit rerum *exornator*; (b) alii vero ante illum *narratores* tantum.

Quintus Mutius Scævola Augur, injuria præteritus a Pomponio, multis a Cicerone laudibus, & crebro attollitur. In hujus enim disciplinam Cicero adolescens fuerat a Patre traditus, ab eoque, plusquam Oratoribus mos esset, jus civile addidicit, responsis ejus, atque disputationibus assidua consuetudine, audiendis. Oratoris munus pro se tantum Scævola exercuit, in eo præsertim judicio, in quo repetundarum ab Albutio, postulatus, accusatore fracto, atque represso, non sine laude fuit absolutus. Lucilii mordacitatem, a quo pluribus versibus lacessebatur, magnifice contempsit: longeque majori gloria sprevit Syllæ minas, quibus adduci numquam potuit, ut sententiam ferret adversus C. Marium, cum a Senatu hostis patriæ, cogente Sylla, judicabatur. A respondendi munere, providendisque publicis, privatisque negotiis, neque valetudine, neque ingravescente avocabatur ætate. Atque ad summam senectutem, & morbum adductus, cum viribus deficeretur, voce tamen, atque præsentia in Saturnini tumultu civibus præsto fuit. Uxorem habuit filiam Lælii natu majorem, ab eoque in Collegium Augurum est cooptatus. Filiam nuptui dedit L. Crasso Oratori Max. Tantæ vero modestiæ fuit, ut ex aliena scientia nil sibi quidquam adsereret: Ideo cum de jure prædiatorio consuleretur, suos consultores amandabat ad Furium, & Cascellium prædiatores: quamquam id ad Jurisconsulti scientiam, cujus erat peritissimus, etiam pertineret. Prætor in Asiam est profectus. Consul fuit cum L. Cæcilio Metello Dalmatico, anno ad V. C. IↃCXXXVI. cum quo & ipse de Dalmaticis triumphavit. Ab hoc Mutio Augure alio dignitatis vocabulo distinguitur (c) Q. Mutius Scævola Pontifex, Publii Mutii Pontificis filius, qui tribunatum plebis gessit, & Consul fuit cum L. Crasso, (d) cum quo & alios obivit honores, præter Censuram, qua Scævola, vel forte caruit, vel voluntate. In Consulatu legem tulit, ne *non Civis pro cive* haberetur. Asiam Proconsul novem rexit menses, tanta innocentia, & integritate; ut dehinc quasi virtus omnis unius viri esset imitatio, quisquis recte administrasset, *Scævola* diceretur, illiusque administratio ex S. C. pro exemplo, atque forma cæteris magistratibus in provinciam proficiscentibus proponeretur. Itaque multa multi rectores provinciarum, ex edicto Mutiano in suum transferebant. Ob eam integritatem, qua totius provinciæ benevolentiam collegit, in offensionem venit publicanorum: (e) quorum rapacitas ejus exemplo, & auctoritate coercebatur. Quanto superavit omnes doctrina juris, tanto cæteros Jurisconsultos præstitit eloquentia; ut *eloquentium Jurisconsultissimus* & *Jurisconsultorum eloquentissimus* a Cicerone appelletur. (f) Apud Centumviros in judicio Marci Curii, & Marci Coponii acute, ac vehementer pro subtili ratione juris pugnavit contra L. Crassum, pro æquitate adversus juris severitatem, summo plausu, dimicantem. Quæstio erat illa: *an substitutus posthumo, si is ante moreretur* quam ad suam tutelam venisset, eo non nato, succederet. Scævola sese verbis continebat, neque ferebat, ut sub uno duo casus involverentur; & nondum natus pro mortuo haberetur: Crassus indiciis, atque vestigiis verborum ad reconditam voluntatem eruendam ducebatur, contendebatque substitutum, & mortuo filio, vocatum, eadem voluntate vocari, eo non nato: quæ sententia obtinuit, cessitque severitas æquitati. Ex hujus familiaritate, tamquam ex communi Jurisprudentiæ schola insignes ejus ætatis Jurisconsulti pro-

(a) *l. 2. de Orat.*

(b) Cic. *in Br. & in l. 1. c. 6. de leg.*

LIX. De Q. Mutio Scævola Augure, & Scævola Pontifice.

(c) *De confusione personarum apud Pomp. in variis Scævolis vide* Coccejum §. 40. & 41. *l. 2. ff. de orig. jur.*

(d) Cic. *in Brut.*

(e) Cic. pro Planc. *c.* 13.

(f) Cic. *lib. 1. de Orat.*

Prodiere: nempe Gallus Aquilius, Lucilius Balbus, Sex. Papyrius, Cajus Inventius. Libros reliquit decem & octo, quibus Pomponius jus civile constitutum esse scripsit. Forte quod artem aliquam, & ordinem ad eam doctrinam primus adjunxerit. Cum Syllanis partibus faveret, fraudeque obsessi Patres in Senatu trucidarentur ipse fugiens, arasque Vestæ complexus, eas sanguine suo respersit vulneratus Caii Fimbriæ jussu, a quo, cum non omnem adhuc spiritum vir gravissimus exhalasset, ludibrio habebatur: diem enim illi dixit apud Populum, ob id nempe crimen, quod *parcius, neque totum corpore suo telum excepisset*. Quæ haud inopinanti mors est oblata: cum enim suas partes extra urbem sequi posset, ille, ut consilium suum in componendis discordiis populo præberet; neve ad mœnia patriæ armatus observaretur; mortem præoptavit, de quo Lucanus:

Te quoque neglectum violata Scævola dextra
Ante ipsum penetrale Deæ, semperque calentes
Mactavere focos; parum sed fessa senectus
Sanguinis effudit jugulo, flammisque pepercit.

LX. De C. Aquilio Gallo.

Cajus Aquilius Gallus æquissimus una, & sollertissimus cautionum artifex, atque *malitiarum*, ut cum Cicerone loquar, (a) *everticulum*, plures habuit in jure civili auditores, & quidem nobiles, quos inter Servium quoque Sulpicium; qui fragmenta aliqua suis libris e scriptis Aquilianis inseruit: quæ Aquilii scripta, ne quidem ad Pomponii ætatem integra pervenerunt. Ex aliorum igitur auctoritate, ac fide supersunt in Digestis aliquot summi viri monumenta, tum celeberrimarum formularum, qualis est *Aquiliana acceptilatio*, & ratio instituendorum posthumorum, itemque formula *doli mali*; tum utilissimæ leges *de damno sarciendo*. Hanc prudentiam, & æquitatem scriptis docuit, & exemplo: cum Octaciliæ Laterensis impudicæ mulieris fraudem in judicium consilio resecuit. Etenim Octacilia, qua Cajus Visellius Varro obscæne utebatur, eo ægrotante, cum ex illius testamento per leges capere non posset, quantum ipsa optabat; pellexit hominem ad voluntariam debiti confessionem: qua Varro accepta tulit Octaciliæ trecentum millia nummorum; quæ, redintegrata Varronis valetudine, Octacilia, cui ab illius hæredibus petenda erant, ab ipso Varrone in judicium vocato impudentissime petiit: Hic vero Aquilius, cui fraus extra judicium obvoluerat, judicem agens, etsi detegi dolus in judicio non posset; quo tamen exitum præcluderet fraudibus, principibus Civitatis viris adhibitis, conscientiam veritatis, scripturæ, ac testibus antepoſuit: absolutoque Varrone, Octaciliam cum suis turpissimis captionibus, e suo conspectu abire jussit. Hæc ejus æquitas cum solertia, & summa scientia juris conspirans, regnum quodammodo illi tradidit judiciorum: ut quamvis consulatum non gesserit, consularis tamen ei non defuerit auctoritas. Tribunus plebis creatus legem tulit, quam habemus, *Aquiliam*. Domum habuit in Viminali magnificentia, & pulchritudine memorabilem. (b) Prætor fuit cum Cicerone.

(a) *lib.* 3. *de nat. Deor. c.* 74. *l.* 3. *de offic. & in* Brut. *& pro* Cæcin.

(b) Plin. *l.* 17.

LXI. De L. Lucilio Balbo.

L. Lucilius Balbus Stoicæ doctrinæ principatum, ætate sua, tenuit; ut nemo huic ex Græcis anteponeretur. Quapropter suum opus ei Antiochus philosophus misit, & a Cicerone in dialogis *de natura Deorum* stoicarum partium defensor inducitur. Serv. Suplicium habuit in jure civili discipulum, qui plures Lucilii sententias libris complexus est suis, cum Lucilii scripta non permanserint. Eumdemque Balbum Cic. in Bru-

,o *doctum*, *eruditumque*, atque *considerata tarditate hominem* vocat. Henellus fratrem hunc facit illius, qui stoicam doctrinam in Tullianis libris exponit.

LXII. De Cn. Aufidio.

Cn. Aufidius omissus a Pomponio Ciceronis ætate in jurispetitorum numero fuit. Huic cæcitas neque scientiarum lumen, neque rerum gerendarum facultatem ademit: nam vir prætorius fuit, & gravissimas in Senatu sententias dicebat, & græcam scripsit historiam, & suum officium amicis diligentissime præstitit.

LXIII. De C. Juventio.

(a) Cic. *in Brut.*

Cajus Juventius, cui ab aliquibus Titi prænomen imponitur, is esse putatur, quem Cic. scribit peritum fuisse juris, & non tam acri eloquentia, quam versuta, ac magis ad irretiendum animos, (*a*) quam ad confutandum idonea. Hic inter Mutii discipulos, & Serv. Sulpicii præceptores ponitur: cujus Servii libris Juventii scripta promebantur.

LXIV. De Sex. Papyrio.

Ejusdem auctoritatis, ac fortis fuit Sextus Papyrius: nam & Mutii auditor fuit, & Servii præceptor, ejusdemque libris posteris traditus.

LXV. De Serv. Sulpicio.

(b) Cic. *in Brut.*

(c) Pomp. *l.* 2. *de orig. jur.* §. 43.

(d) Gell. *l.* 2. *c.* 10.

(e) Dio. *lib.* 40.

Sed jam ad Servium Sulpicium, integrioris doctrinæ fontem, veniamus. Cujus prudentia cum privatim, tum publice populo Romano profuit: privatos enim scientia juris: rem vero publicam animi virtute juvit, atque consilio. (*b*) Ciceroni fuit communione studiorum, & voluntate in Republica administranda conjunctissimus: quem sibi Sulpicius eloquentia præstantem, superare jurisprudentia voluit: ad quam eum adpulit objurgatio Q. Mutii Scævolæ, qui a Sulpicio de cujusdam amici negotio interrogatus, cum semel, atque iterum respondisset, & Servius imperi.ia juris non adhuc perciperet; (*c*) indignatus parumper, *turpe* dixit *esse patricio*, & *nobili*, & *causas oranti jus*, *in quo versaretur*, *ignorare*. Itaque Servius pudore affectus, ad jus civile se contulit; adeoque brevi profecit, ut omnibus ante se Jurisconsultis antecelleret; ac superavit facilitate Gallum, consilii celeritate Lucilium: id, quod erat in utroque præstantius, ad se pertrahens. Hoc etiam omnes Jurisconsultos vicit, quod jurisprudentiæ usu potius, & moribus enutritæ, quam arte, ipse addidit comitem, atque adjutricem dialecticam: qua res dissipatas coegit in propria genera; generibusque suas subtexuit partes: inque suum ordinem scientiam eam descripsit universam: ut mens antea errabunda, recta pergeret via; usuque definiendi, distinguendique, fallacias, captionesque declinaret. Proprietatis verborum ad eruendam ex Jurisconsultorum instituto primævam eorum significationem erat studiosissimus, ac si quid eum effugeret, Marcum Varronem consulebat. (*d*) In Quæsturæ, atque Præturæ petitione L. Murænam vicit, ab eodem in Consulatus petitione victus: quem Sulpicius ambitus accusavit, defendente Cicerone, qui, ne reus accusatoris dignitate obrueretur, jucundissima cavillatione, jurisprudentiam præ militari peritia extenuavit. Antepositus deinde Sulpitius fuit in eodem honore Marco Catoni recusanti sua in petitione prendere, aut compellare quemquam; collegamque habuit in consulatu M. Marcellum: (*e*) cujus a Magio Chilone interempti funus ipse curavit Athenis. Victore Cæsare, nec dum in Italiam reduce, Sulpicius, qui Pompejo studuerat, sibi metuens in Græciam concessit: pluresque ad solatium animi regiones oberravit. Tandem a Cæsare Romam reverso, summa clementia, non modo restitutus, sed & Græciæ Præfectus fuit. Mortuo Cæsare, S. C. conditum est in Servii sententiam, ut Octavio, quod egregiam Reipublicæ operam navasset, ac Antonium urbem direpturum strenue repulisset, ante tempus præfinitum

tum legibus, magistratum petere liceret. Tandem legatus missus ad Antonium Mutinam obsidentem, ut eum jussu Senatus ab ea obsidione dehortaretur, atque ad saniora consilia revocaret; ingravescente valetudine in itinere occubuit, Hircio, & Pansa (a) Coss. cui Senatus ex Ciceronis sententia sumptus amplissimos decrevit in funus, & sepulcrum, statuamque in rostris equestrem ex ære. Uxorem habuit Posthumiam, quam rumor fuit a Cajo Cæsare adulterio pollutam. Scripta reliquit sane permulta, & egregia: quæ Cicero pluris faciebat, quam Superiorum omnium opera peritorum: numerumque centum prope, & octaginta librorum ejus, Pomponius prodidit.

(a) Philipp. 9.

LXVI. De Cajo Trebatio Testa.

Cajus Trebatius Testa insignem & ipse locum inter sui temporis Jurisconsultos tenuit: Ciceroni fuit familiarissimus, per quem Trebatio aditus patuit ad Cæsaris amicitiam in Gallia: ubi (b) Ciceronis gratia tam benigne fuit receptus a Cæsare, ut ei Tribuni militum stipendia, sine muneris labore, detulerit. Cæsar vero hunc adhibuit conciliatorem ad Ciceronem, & Servium Sulpicium, ut eos a Pompei partibus traduceret ad suas, nullo tamen successu. Rerum potius Cæsar Trebatium se admonentem, ut Senatui adsurgeret, minaci vultu increpuit. Trebatii rogatu, Cicero Topicorum libros, forensibus exemplis refertos, conscripsit, eidemque misit. Apud Augustum eo in honore habebatur, ut de gravissimis quibuscumque negotiis consuleretur. Itaque Trebatio auctore, ac suasore codicillorum usum adprobavit. (c) Unde non mirum, si tam honorifice ab Horatio in Satyris appellatur: Libros composuit de jure civili haud paucos, & de religione novem: qui fortasse propter dicendi genus inconditum, rarius versabantur in manibus: non enim admodum eloquentiæ studuerat. Ingenio vero magis, quam Judicio valuit, utpote in definiendo præceps; ut se ostendit in quæstione illa; *posset ne de furto, ante aditam hæreditatem commisso, hæres agere?* In qua cum neminem id sensisse responderit, a Cicerone coarguitur: qui Brutum, Manlium, & Sext. Ælium auctores produxit.

(b) *Ex lib. 7. epist. Cic. ad fam. lib. 4. ep. 1.*

(c) *Instit. de codic. in princ.*

LXVII. De Offilio.

Trebatii fuit æqualis Offilius Servii auditor: cui Offilio Augusti familiaritas nullum honorem attulit: nam supra equestrem gradum non ascendit. Complexus est libris suis fundamenta juris civilis: nam princeps prætoris edictum diligenter concinnavit, & de jurisdictione scripsit, ac de vicesimis hæreditatum. Juris partiti, & actionum libros edidit, & ad Atticum epistolas aliquot, forsan de quæstionibus juris. (d)

(d) *l. 55. §. 1. ff. de legat. 3. l. 3. ff. de penu. legat. l. quod nos 234. in fin. ff. de verb. sign.*

LXVIII. De A. Cascellio.

Vixit eodem tempore A. Cascellius: qui ut scientia juris par fuerit Offilio, & Trebatio; (e) utrumque tamen eloquentia præstitit. Vitam ad Augusti tempora produxit: neque tamen mores cum Republica mutavit, retinuitque sub nuovo Romanorum servitio veterem libertatem: cujus duo se habere præsidia contra tyrannorum potentiam existimabat, senectutem scilicet, & orbitatem; sunt enim filii obsides Principi paternæ voluntatis. Quapropter consulatus honorem oblatum ab Augusto recusavit: ne accipiendis honoribus auctoritatem tribuentis assereret; aut injustis honoribus gerendis; illi socium ad opprimendam Rempublicam se præberet. Ac ne proscriptionibus bonorum juris auctoritatem tribueret, noluit formulas componere, quibus Triumvirum largitiones exprimerentur. Ejus in scribendo studium antiquitatis Quintiliano commendatur. De scriptis tamen suis, ne ad Pomponii quidem ætatem superfuit, præter librum *benedictorum*: quæ interpretari licet, responsa ex tempore, cum consultorum plausu prolata. (f) Fuit enim ingenio celeri,

(e) *De hoc* Gell. *lib. 1. c. 16.* Amm. Marcell. *histor. lib. 30.* Valer. Max. *l. 6. c. 1.*

(f) Macrob. *l. 2. Satur. c. 6.* Fischer. *l. 2. parerg. cap. 3.*

&

(a) *De libro benedictorum*. Menag. *in amœnit. jur. civ.*

& arguto. Honores nullos gessit supra Quæsturam. (*a*) De his autem tribus proximis Jurisconsultis hoc judicium ætas ea tulit: nempe Trebatium peritiorem fuisse Cascellio; Cascellium Trebatio eloquentiorem; utroque vero doctiorem Offilium.

LXIX. De Q. Ælio Tuberone.

Q. Ælius Tubero L. filius patricia gente, cui Ligarium ab se Cæsari accusatum, jamque omnium opinione, atque ipsius etiam Cæsaris tacita cogitatione damnatum, eloquentia sua Cicero eripuit. Ex infelici hujus accusationis exitu, se ad jurisprudentiam adjunxit sub Offilio præceptore, pluresque libros de jure publico, & privato doctissime scripsit: sed antiquis usus dicendi generibus, minus gratiæ libris suis a posteris conciliavit. Sulpitiam Servi filiam uxorem ducit.

LXX. De Alfeno Varo.

(b) Horat. *lib.* 1. Satyr. 3. *ubi* Acron. Gell. *lib.* 6. *cap.* 5.

Alfenus Varus Cremonensis omnium, vel hoc uno præstantissimus, quod suam totam duxit a doctrina dignitatem. (*b*) Cum enim sutor esset, arte abjecta, mira magnitudine animi Romam concessit, inque Servii sese disciplinam tradidit; ex qua per insignes virtutes, ac juris scientiam evasit ad consulatum, ac mortuus, honore, sumptuque publico fuit elatus. Libros reliquit *Collectanearum*, & *Digestorum*, quos Julius Paulus in compendium contulit, quorumque fragmenta legimus in Digestis nostris. Consul fuisse creditur ab aliquibus cum P. Vinutio, triennio post Christum natum.

LXXI. De Cajo.

Inter hos Servii auditores adscriptum reperimus a Pomponio Cajum, de quo infra. Sed Cujacius id ex Pomponii loco censet expungendum, tum quia Cajus ille sub Antonino vixit; tum quod Pomponius ibi decem præfinit: quibus, si aggregetur Cajus, non decem, sed undecim evenient.

LXXII. De Aufidio Tucca, & Namusa.

(c) *l.* 5. §. 7. *ff. commod. l.* 2. §. 6. *ff. aqu. & aq. pluv. arc.*

Aufidii duo, Tucca, & Namusa magnam in libris nostris præferunt auctoritatem. (*c*) Namusa vero plures jurisconsultorum libros digessit in centum quadraginta.

LXXIII. De Sectarum Auctoribus, & primum de Antistio Labeone.

(d) App. *lib.* 4. *de Bell. civil.*

Ad hos usque, uno quodam alveo, jurisprudentia fluxit, post autem discessit in rivos. Diducta est enim super pluribus juris articulis in oppositas sententias a duobus, contrariarum scholarum auctoribus, Antistio Labeone, & C. Atejo Capitone. Antistius Labeo, nobilissima familia, Labeonis illius fuit alius, quem Brutus in Cæsaris cæde socium habuit, ac mox in morte comitem. (*d*) Labeo enim ille, cum exercitum ab Antonio fusum, ducesque Brutum, & Cassium voluntaria morte interemptos accepisset, audissetque suum ipsius nomen inter morientis Bruti suspiria sonuisse; turpe sit putavit vindicibus libertatis, & amicorum fato superesse. Itaque a servo, cui gladium obtulit, quemque mortem rogaverat, est interfectus: cum civibus, jurisprudentia, & fortitudine in tuenda patria libertate; atque amicis in conservanda fide plurimum profuisset. In filium autem non modo transfudit ingenium, quo patri cum jurisprudentia, tum in reliquis doctrinis excelluit; sed amorem etiam ipsum libertatis: cujus amoris laus, mutatis jam cum Republica moribus, in infamiam, apud vulgi volubilitatem, transierat. Ob hanc enim causam Labeo contumax habebatur, quod Augusto veteri libertate resisterer, neque adduci posset, ut servile illius ætatis ingenium susciperet. Hinc Horatius, ut assentaretur Augusto, temporibusque serviret, Labeonem in Satyris appellat (*e*) *insanum*. Itaque cum vir virum in Senatum legeret, veritus non est ipse legere M. Lepidum, quamvis Octavii inimicum tum exulantem; nec aliam hujus facti excusationem attulit; (*f*) nisi quod cuique homini suum sit judicium. Et cum contra incre-

(e) *lib.* 1. *saty.* 3. Gell. *lib.* 13. *c.* 12.

(f) Svet. *in* Aug. *c.* 54.

increparetur, ac tamquam puer illuderetur ab Augusto, nihil se mali promeritum respondit, si legeret in Senatum, quem Augustus Pontificem esse pateretur: nondum etiam ausus fuerat Augustus Lepido, ceteris ornamentis exuto, Pontificatum eripere. Quo responso Principem Labeo delinivit. Cujus tamen ut contumaciam Augustus frangeret, Attejum Capitonem studiorum illius æmulum, atque laudis obtrectatorem, in Consulatus petitione prætulit Labeoni. (a) Etsi non desint qui scribant Labeonem Consulem suffectum; honorem accipere ab Octavio recusasse. (b) Quamobrem intra Praturam se continuit, ac laude virtutis Consulatum anteivit. Cum philosophiam, cæterasque ingenuas artes, ac præcipuæ dialecticam, & grammaticam impense didicisset, accepit a Trebatio jurisprudentiam: In qua meruit cum Servio Sulpicio conferri a Petronio Arbitro. Mirus erat in originibus latinarum vocum expiscandis: quarum cognitione latentiores legum sensus eruebat. Ac scientia, miroque acumine sublatus ingenii, longe sibi plus indulsit, quam superiores jurisconsulti. Nam extra veterum traditionum fines evagatus, novis luminibus jus civile suffudit; tentavitque plura nondum ausa prioribus. Ita ut ex ejus novitate doctrinæ peculiaris jurisprudentiæ schola extiterit: quæ ab eo; veluti a capite, longa successione Proculo, Nervæ filio, & Pegaso, & Cælio tradita, *Proculianos* pepetit, & *Pegasianos*. Studia sua ita dispertiebat, ut sex menses in solitudinem se conscribendis libris conjiceret; sex vero alios publice se consulentibus præberet. Cum præter humanum, divini juris etiam esset peritissimus; duos Deorum ordines distinxit, malorum alterum, qui ærumnis hominum: alterum bonorum, qui ludis, & voluptatibus placarentur: quod a Stoica, & Platonica doctrina retulerat. (c) Tantæ fuit auctoritatis in Urbe, ut cum acerrime certaretur de recipiendo codicillorum usu; illius exemplum omnes alios ad se traxerit. Nemo enim de codicillorum auctoritate dubitavit, postquam iis usum Labeonem apparuit. De numero librorum ejus ambigitur: nam apud Pomponium in aliquibus codicibus leguntur quadraginta volumina, in Cujaciano vero quadraginta. Qui autem libri post ejus mortem apparuerunt, appellati sunt *posteriores*, quibus multa, & abstrusa de vocabulorum originibus, & eorum significatione continebantur.

(a) Dio *l.* 39. Tacit. *ann. l.* 3. *c.* 75.

(b) Pomp. *L.* 2. *ff. de orig. jur.*

(c) Aug. *lib.* 2. *de Civit. Dei c.* 77. *d.* 8. *cap.* 13.

LXXIV. De Attejo Capitone.

Ejus Æmulus, ac discors moribus, & doctrina fuit Attejus Capito, siquidem Labeo ingenii æstu, præter veterum traditiones, eheba tur, at Capito religione quadam, ac veneratione præceptorum antiquitati obstringebatur. Verum Labeo cum doctrinam sperneret veterum, priscam tamen libertatem retinebat. Capito vero novam lubens complectebatur servitutem, ita ut litteras potius, quam animum arripuerit veterum Romanorum. Unde callidius assentandi artifex ab Augusto consulatum impetravit, tanta omnium invidia; ut popularem gratiam æmulo suo Labeoni haud exiguam peperit. Augusto mortuo adulationem vertit ad Tiberium: quo in adulando tectior, eo callidissimo Principi gratior. Adminiscebat enim suis assentationibus imitationem quamdam pristinæ libertatis: qua Tiberium invidia populari levabat. (d) Cum enim Tiberius in reos majestatis recipi vetaret Lucium Ennium, qui effigiem Principis in communem argenti usum fuderat: ipse quasi non Principis blanditor, sed vindex priscæ libertatis: *non esse* inquit, *Patribus auctoritatem eripiendam; neque jus illi esse remittendi eas injurias, quas Respublica, læso Principe, accepisset*. Ac non modo in rebus gravibus, ve-

(d) Tacit. *an. l.* 3. *in fin. cap.* 75.

verum etiam in levioribus quibusque gratiam Principis aucupabatur: Veluti cum Tiberius vellet verbum ab edicto suo expungere, aut ad Grammaticorum judicium referre, quod si parum latinum videretur; Attejus minime opus esse respondit; novo enim verbo usuros cives, postquam Principi excidisset. (a) Qua responsione stomachatus Pomponius Grammaticus, ad Cæsarem conversus; *immo*, inquit, *hominibus, quidem Civitatem dare Cæsar potes; verbis non potes*. Quæ libertas homini fuit impune. Curationem aquarum ei Cæsar, mortuo Mæcenate, delegavit; (b) eumdemque triennio, quam Tiberis inundarat, coercendo flumini præfecit simul cum L. Arruntio. Quo in munere gravissimus fuit municipiis, & Coloniis: quorum querelis auditis, abjecit consilium avertendorum fluminum, & lacuum, quæ in Tiberim influebant: quod prohibendarum inundationum remedium ducebatur. Consulatum gessit cum Germanico. Sunt qui pro Attejo Fontejum scribant in eo consulatu, sed pro Attejo Tacitus pugnat. Obiit sub Tiberio, Cajo Sulpitio, & D. Haterio Coss. Libros plures edidit *collectaneorum*; quibus haud pauca Senatus, Tribunorumque decreta, edictaque Augusti, Tiberiique inseruit. (c) Multa quoque de jure Pontificio scripsit, & de *publicis judiciis* commentarium, aliaque plura (d) Gellio, Festo, Macrobio, Nonio, Frontino memorata.

(a) Dio *lib.* 57.
(b) Tacit. *lib.* 1. *ann. cap.* 76. *in fin. & cap.* 79.
(c) Gell. *l.* 2. *c.* 24. *l.* 4 *c.* 14.
(d) Gell. *l.* 10. *cap.* 6. Festus *in verb. mundus*.

LXXV. De Nerva Patre, & filio.

Nerva pater scholam suscepit Labeonis, eamque ingenio, & disputationibus dilatavit. Consul fuisse fertur sub Tiberio: (e) cui Nerva erat adeo familiaris, ut ab eo secum Capreas fuerit deductus: ubi flagitiosæ libidinis spectator proximus erat, & invitus, oppressæque libertatis assiduus contemplator, tanta indignatione animi, ut quem orationis auctoritate comprimere non audebat, propriæ mortis exemplo admonere voluerit. (f) Cumque angore animi, atque tristi desperatione haud obscure significaret grave aliquid in se ipsum consulere; Tiberius, quamvis causæ noscendæ cupidus, nec eam eruere ab eo potuit; neque animum illius absterrere a morte, quam obstinaverat. Maluit enim ille honestum exitum, quam turpem vitæ cum Tyranno conjunctionem. Quoniam enim amicitiam illius declinare non poterat sine periculo: vitam sibi ademit, quæ vel ignominiose traducenda erat, si Tyranno carus esse cupiebat; vel illius crudelitate deponenda, si placere studuisset bonis. Itaque abstinentia cibi semetipsum absumpsit: eoque facto corruptos mores Tiberio exprobavit, anno a C. N. XXXIV. Reliquitque Nervam filium ea ingenii alacritate, ut anno ætatis decimo septimo sese publice consulentibus obtulerit. Quo in munere cum liberius aliquando indulgeret ingenio, videbatur aliquanto argutior. (g) Libros edidit de *usucapionibus*, & alios *responsorum*, quorum Papinianus, & Ulpianus haud raro meminerunt. (h) Ex hoc prognatum ferunt Nervam Imperatorem.

(e) Tacit. *l.* 4. *annal. c.* 58.
(f) Tacit. *annal. l.* 6. *c.* 26.
(g) Paul. *l. pen. ff. in quib. caus. pign. vel hypotr.*
(h) *l.* 47. *ff. de acquir. poss. l.* 2. *ff. de his qui notant. infam. l.* 3. *ff. de usuf. & alib.*

LXXVI. De Proculo.

Nervæ patris disciplinam excepit Licinius Proculus: de quo cum nihil certi traditum reperiatur, aliqui, etsi levi conjectura, eum esse putatunt, qui sub Othone prætorio præfuit. (i) Quicumque ille fuerit, certe magnam in jure civili auctoritatem est assecutus: ita ut extincto Labeonis nomine, schola illius, quæ per Nervam ad Proculum pervenerat, *Proculianorum* appellaretur.

(i) Tacit. *l.* 1. *hist. cap.* 46.

LXXVII. De Pegaso.

Suam hic sectam tradidit Pegaso: quem Juvenalis obscuro loco natum innuit, propriaque virtute summos honores adeptum. (K) Nam sub Vespasiano Præfectus Urbi fuit deinde Consul cum Pusione. Quo in ma-

(K) Satyr. 4.

magistratu se auctore conditum est S. C. de re retinenda per hæredem quarta ex singulis rebus per fideicommissum relictis, exemplo Falcidiæ: quod *Pegasianum* est appellatum.

LXXVIII. De Celso Patre.

Ab hoc Proculiana disciplina transiit in Juventium Celsum patrem inde que ad filium. Pater initæ conjurationis auctor a Domitiano compertus, cum frustra negaret, astu, & simulatione pœnam effugit. (a) Promisit enim clam inquisiturum se, criminisque conscios delaturum, si sibi vita condonaretur. Annuente Tyranno, ipse aliud ex alio nectens, rem ad Domitiani mortem extraxit, seque, ac socios periculo exemit. Apud Trajanum in magna æstimatione fuit. Prætor creatus Licinium nepotem, (b) qui ambitus, & repetundarum reis facultatem testium Romam evocandorum fieri volebat, adeo acriter objurgavit; ut accensis utrinque animis ad contumelias excurrerint.

(a) Dio *l*. 67.

(b) Plin. *lib*. 6. *epist*. 5.

LXXIX. De Celso Filio.

Hunc excepit Celsus filius, qui *adolescentis* nomine in libris juris a Patre distinguitur. Consul Suffectus primo, deinde Ordinarius fuit sub Adriano: (c) qui ejus consilio est usus inter Jurisconsultos cæteros, quos, adprobante Senatu, sibi adjungere consueverat. In Romano marmore invenimus Celsum, qui Promagister Scrinii libellorum sub Antonino fuit. Præter libros triginta novem *digestorum*, reliquit etiam aliquos de *usucapionibus*: quibus in libris crebra mentio est Patris.

(c) Spart. *in Æl. Adrian*.

LXXX. De Neratio Prisco.

Neratius Priscus Labeonis Scholam per Celsum patrem postremus accepit. Eum Trajanus tanta benevolentia, & honore complectebatur, ut multorum judicio eidem traditurus imperium videretur. Cui & provincias commendare fuerat auditus, ubi fatale aliquid sibi contigisset. (d) Quam Neratio spem abstulit Adrianus, forsan favore Plotinæ: ut sat nostet habuerit ab Adriano in consilium adhiberi. Consul fuit, ut creditur, sub M. Aurelio.

(d) Spart. *in Æl. Adrian*.

LXXXI. De Masurio Sabino

Postquam totam jam Scholam Labeonis percurrimus, remeabimus ad Attejum Capitonem: cui successit Masurius Sabinus obscuro loco, tenuibusque facultatibus, quem diu aluit auditorum pietas, & liberalitas. Ad equestrem ordinem, sua tantum virtute, nullis meritis majorum, quinquagenarius ascendit. Is cum parum lucri colligeret e studiis, novum tamen honorem jurisprudentiæ peperit. Primus enim ab Augusto, deinde a Tiberio publicam accepit auctoritatem respondendi de jure: cum antea non e Principum auctoritate arcesseretur munus respondendi: sed e privatorum arbitrio: ac populari opinione susciperetur. Ab eo igitur tempore, quo necesse fuit, hoc a Principe impetrari, responsa judicibus offerenda scriptis mandari, obsignarique consueverunt. Quod institutum ex Principis auctoritate respondendi, gratia deinde, atque ambitione corruptum, neglexit Adrianus: qui *non petendum* id munus respondit, *sed præstandum*. Hoc est non ex Principis concessione, sed ex propriis doctrinæ meritis expromendum. Auctoritatem enim respondendi princeps, uti usu venit, tribuere potest vel indocto; respondere vero recte nemini, nisi docto licuerit. Ex hujus nomine totam Jurisprudentiam Persius notavit eo versu:

Excepto si quid Masuri rubrica notavit.

Is Cocceium Nervam alterius factionis principem habuit æmulum.

LXXXII. De C. Cassio Longino.

C. Cassius Longinus materna e stirpe jurisprudentiam, at a vindice libertatis gente costantiam simul, & judicandi severitatem retulit. (e) Natus est enim Tuberonis filia Serv. Supplicii nepte: Majores vero paterni generis habuit inclytum illum Cæsaris interfectorem Cajum Cassium, & L.

(e) *De hoc* Sveton. *in Calig. c.* 55. Dio *l.* 59. *in fin.* Tacit. *l.* 26. *ann. c.* 7. & 9. Sveton. *in Neron. c.* 35. & Tacit. *l.* 5. 3. & 14. *annal.* & *lib.* 12.

& L. Cassium Prætorem, ad cujus Tribunal in criminum ultionem tanta severitas excudebat, ut *reorum scopulus* diceretur. Hos Cassius noster adeo expressit integros, ut Jurisprudentiam generis materni, & paterni virtutem, præclaris maximisque rebus gerundis, dicendisque gravissimis sententiis, haud impari laude, reddiderit. Consul fuit cum M. Vinutio Quartino XVII. anno Imperii Tiberii Cæsaris, Sequenti anno de redigendis in fiscum Sejani bonis, toto assentiente Senatu, vehementissime disseruit. Similitudine nominis in capitis discrimen fuit adductus, cum Caligula ad necem deposcente; quod responsum a Fortuna Antiate accepisset, ut *caveret a Cassio*: id autem pertinebat ad Chæream Cassium, cujus manu occubuit, Syriæ præfecturam a Claudio accepit, ac pontificiam Judæorum stolam summis sumptibus, & magnificentia elaboratam, quæ prius a Romanis adservabatur, & Judæis poscentibus ad Sacrificiorum usum promebatur, quamque Tiberius in Judæorum potestatem retulerat: Cassius, ne quid Romanis ex antiquo jure decederet, in Romanorum redegit custodiam. Quæ causa Judæis fuit legationis mittendæ ad Claudium. Quamvis doctrinæ magis, quam bellis vacaret; priscæ tamen disciplinæ studiosissimus fuit. Meherdatem deducere jussus, metuens ne cunctando languescerent barbarorum animi; neve perfidia mutarentur ii, a quibus Meherdates in Regem postulabatur; prælii committendi, urgendæque rei auctor erat. Sed id consilium fraude neglectum ab Rege Arabum Abbaro. Quamobrem Meherdates ea mora nudatus auxiliis, postea infeliciter, imparibusque copiis pugnans in hostium potestatem est redactus. (a) Supplicationum frequentiam ob debellationem Parthorum, auctoritate sua, compescuit: auctorque fuit dividendorum dierum in *Sacros*, & *negotiosos*; ne annus totus supplicationibus traduceretur, si pro Romanorum felicitate, Diis agerentur gratiæ, quantæ deberentur. Compescendæ Puteolanæ seditioni a Senatu datus invitis, propter nimiam severitatem ipsemet postulavit, ut negotium alteri mandaretur. Pendanio Secundo præfecto urbis servili manu obtruncato, multitudo servorum, quorum tueri dominum intererat, pœnas dare cogebatur: Sed quia hinc plebs pro aliquorum innocentia; illinc Senatus pro dominorum securitate certabat; Cassius in medium progressus demonstravit facinus tale, ac tam difficile sine omnium, aut dolo, aut culpa explicari nequisse: cunctisque persuasit, singulorum servorum conscientiam fuisse criminosam. Neronis crudelitate in exilium est actus: quod majorum imaginibus interposuisset illam Caii Cassii, qui in Cæsarem conjuraverat, cum ea inscriptione: *Duci partium*. Verum obiit tandem in urbe a Vespasiano revocatus. Ingenii certamen exercuit cum Proculo: Cassius enim tanta æstimatione ferebatur inter discipulos Capitonis, sive inter Sabinianos, ut schola illa tota deinceps *Cassianorum* appellatetur.

(a) Tacit. 12. *annal*.

LXXXIII
De Cajo Iterum.

Fuit & Cajus alius ex equestri ordine sub Antonino; (b) cui ab aliquibus adscribitur quidquid Caji nomine in libris juris occurrit. Hunc Menagius (c) in dissertatione sua *de utroque Cajo* accepit pro T. Cajo, quem prænomine distinguit a Cajo Cassio Longino; ad quem pertinere ait verba ista Cujacii: (d) *Fuit hic auctor grammaticis familiaris, propter bonarum litterarum, & Homeri potissimum tractandi, qui in eo fuit, peritiam summam* Scripsit autem recentior ille, quisquis fuerit, *institutiones*; unde suas magnam partem deprompsit Justinianus, ut merito illum *Cajum nostrum* appellet (e), non quod eum inter ætatis suæ viventes Jurisconsultos

(b) Pancirol. *de clar. interpr. l.* 1. *c.* 28.

(c) *In amœnitat. jur. civil.*

(d) *l.* 11. *obs.* 38.

(e) Cujac. *in proœm. institut.*

tos ministrum haberet. De hoc doctissime Aleander in suis ad Cajum commentariis. (a)

(a) l. 8. & 9. ff. ad. S. C. Orphit.

L XXXIV. De Cœlio Sabino.

Cœlius Sabinus e Cassii Longini disciplina profectus, magnæ fuit apud Vespasianum auctoritatis (b) Honoris causa in duos menses, nempe Quintilem, ac Sextilem, consulatum acceperat ab Othone: quam dignitatem sub Vitellio quoque retinuit: Librum scripsisse fertur *ad edictum Ædilium Curulium*, unde multæ sententiæ illius in rebus venalibus obtinuerunt. (c) Ad hoc *Sabinianorum* appellatio processit, quamvis eam Paneirolus deducat a Masurio Sabino.

(b) Tacit. *l. 2. hist.*

(c) Gell. *lib. 7. cap. 4.*

LXXXV. De Prisco Javoleno.

Cœlii schola migravit ad Priscum Javolenum, cui mentis levitas auctoritatem in Jurisprudentia non imminuit. Habebatur enim parum sanus, quod Passenio Poetæ recitanti elegos ad verba hæc: *Prisce jubes?* improviso responderit: *Priscus Javolenus non jubeo*: (d) unde repente risus obortus. Non tamen de jure acute minus, recteque respondit: neque suis consiliis in legibus condendis minus profuit (e) Antonino Pio, sub quo vixit, ac Syria præfuit, teste Juliano (f). Scripsit libros *ex Cassio* quindecim, & libros decem *ex posterioribus Labeonis*, & *epistolas ad Plautium* qui magnus & ipse fuit Jurisconsultus. Auditores habuit Javolenus plures, inter quos Tuscianum, & Valentem, & omnium præstantissimum Julianum: in quo sectarum dissidia quieverunt: quamvis a Donello inter Proculianos adnumeretur. (g)

(d) Plin. *l. 6. epist.*

(e) Capitolin. *in Antonino Pio.*

(f) *l. un. apud se. ff. de manumiss. vind.*

(g) *Comm. jur. civil. lib. 5. cap. 25. l. 1. §. 1. quo her. 14. ad leg. falcid.*

LXXXVI. De Salvio Juliano, & Tarrunteno.

Is non minus animi, quam corporis prole fuit insignis. Avus etenim fuisse ab Eutropio; proavus a Spartiano traditur Juliani Imperatoris: qui & ipse Jurisprudentiæ laude floruit. Hinc in errorem inductus Aurelius Victor, ipsum Imperatorem Julianum edicti perpetui compositorem appellat, ambigitque Salvium ne, an Didium Julianum Imperatorem nuncupet. Quem errorem Victor etiam Grotio *in sparsis floribus* offudit. (h) Cognomen Salvius habuit Severi, patria Mediolanensis, illustri genere. Magnam vero sapientiæ laudem adquisivit sub Adriano: cui familiarissimus fuit, cujusque jussu ex veteribus, novisque abs se commissis edictis, condidit atque in concinnum titulorum ordinem digessit *edictum perpetuum*; scripsitque libros, quos *digestorum* appellavit: nempe, ut Cujacius interpretatur, *edictorum digestorum*. (i) Prætor fuit, & sub Antonino Pio Consul cum Torquato: ac (si tacentibus fastis consularibus, fas est credere Spartiano) Consul factus est iterum sub Marco Philosopho cum Pisone. Quibus in magistratibus, exemplo Javoleni præceptoris sui, proprios servos vindicta liberabat, eamdemque sententiam aliis Prætoribus suadebat. (K) Hujus est præclarum illud: *Nulla lex eam late patet, ut ad omnia pertingat*. In pluribus juris civilis locis a principibus honorificentissime appellatur. Sunt qui hujus vitam ad Commodi usque imperium extendant: eumque arbitrantur eumdem esse, qui cum Paterno etiam Jurisconsulto, particeps conjurationis fuit; quique simul cum Paterno, jussu Principis, vitam amisit. (l) Paternus autem, qui Tarruntenus erat cognomine, libros reliquit *militarium quatuor*: quorum in digestis aliquot monumenta supersunt.

h) *Ad leg. 2. de orig. jur.*

(i) *Ad* Julian. *in princ.*

(K) *l. apud se ff. de man. vind.*

(l) Lamprid. *in Commodo.* Dio *in Commodo lib. 72.*

LXXXVII. De Domitio Labeone.

Floruit sub Adriano Domitius Labeo: qui dubium eruditis injecit, fuine, (m) an superioris Labeonis libri significentur in Digestis.

(m) *l. 27. ff. qui test. fac. poss.*

LXXXVIII. De T. Aristone.

Titus Aristo non modo fons publici, privarique juris, verum etiam omnium doctrinarum, & omnis eruditionis a (n) Plinio fuisse traditur, conceptamque animo sapientiam laudabilibus factis explicasse; ut nihil aut nos ad Plinii testimonium, aut Plinius ipse ad majorem hominis laudem possit adjungere.

(n) *lib. 1. epist. 22.*

Arrianus

XXXIX. De Arriano.

Arrianus initio Senator, deinde secessit in otium litterarum; atque ad hunc missæ creduntur epistolæ a Plinio *ad Arrianum* scriptæ. Librum edidit *de interdictis*, & *de re militari*.

XC. De Sexto Cæcilio Africano.

(a) *lib.20.c.1.*
(b) *In princip. comment. ad Africam.*

Sextus Cæcilius Africanus, Juliani discipulus, tantum præceptori suo tribuit, ut Africani ore videatur Julianus, tamquam Apollo ex tripode, oracula fudisse. Omnia enim fere de Juliani sententia summa fide pronunciat per verba: *ait*, *existimavit*, *negavit*, *putavit*, *inquit*, *respondit*, *placet*, *notat*. Adeo sapientiæ gloriam doctori suo non invidebat, vir alioqui divini, humanique juris peritissimus. Siquidem Cæcilius ille fuisse creditur, quem Gellius (a) adversus Favorinum philosophum, decemvirale jus propugnantem inducit; vixitque sub Adriano, aut Antonino Pio. Extat de eo peculiaris Menagii dissertatio. Ego nihil certi statuo; & quod aliud mihi illucescat, Cujacium sequor. (b)

XCI. De Sexto Pomponio.

XCII. De Junio Mauritiano, & Ælio Maic.

(c) *l. si Aug. 57. ff. de leg. 2.*

XCIII. De Ulpio Marcello, Meciano, Saturnio.

(d) *l antep. ff. ad l. Jul. de vi priv. l. divi 17 ff. de jur. patro.*
(e) *l. 1. ff. de Senator.*
(f) *DD. in l. c. de Senat.* Bald. *in l. 1. rub. 3. C. de Sacros. Eccles.*

XCIV. De Tertulliano.

(g) *Obs. 7. c. 2.*
(h) *In Epist. ad* Tit. *cap. 3.*

Sextus Pomponius, ut quidam putant, ex antiquissima Pomponii Attici familia, auctor fertur *legis 2. ff. de orig. juris*: In qua non raro scriptoris diligentia ne dicam, an historiarum cognitio desideratur? ut non mirum, si ab eruditis non paucis ea lex Pomponio abjudicetur. Cum Papianum principem alioqui jurisprudentiæ, inter Jurisconsultos non descripserit; facile crediderim, aut ejus legis auctorem non esse Pomponium, aut ante Papinianum vixisse. Adriani puta ætate: quamvis a Lampridio scriptore non diligentissimo sub Alexandro ponatur, si locus est integer: nam si Salmasii lectionem, & restitutionem amplectamur, Pomponius manebit extra numerum a Lampridio descriptum. Expungitur etiam inde a Casaubono, auctoritate veterum codicum, ex regia Bibliotheca.

Junius Mauritianus sub Antonino Pio vixit, & Ælius Marcianus, qui Bæticam Proconsul administravit. (c) Præter alios libros, scripsit *institutiones*, unde multa Justinianus transtulit in suas.

Eadem ætate floruit Ulpius Marcellus, qui a consiliis fuit Antonino Pio, ut existimat Cujacius in *comment. ad Ulp. Marc.* Et Volusius Mecianus auctor (d) Volusiani S. C. qui summis laudibus extollitur a M. Antonino; & Claudius Saturnius, qui prætor fuit, (e) quique cum seorsum sæpe sentiret ab aliis, causam præbuit nostratibus interpretibus, ut homines sui ingenii *Saturninos* appellent. (f)

Vixit autem sub Septimio Severo Tertullianus, qui an idem fuerit ac Sacer Scriptor quamvis Cujacium (g) auctorem habeam, qui propter multa jurisprudentiæ semina in sacri scriptoris libris collucentia, eumdem esse censet; nihil ego tamen certi affirmare ausim; dissentiente præsertim, non levibus ex causis, Hugone Grotio. (h) De hoc latius agit Menagius *in amœnitatibus juris civilis*.

XCV. De Papyrio Justo, & aliis.

(i) *l. verum 2. §. ex facto ff. de minor.*

XCVI. De Fabio Sabino.

XCVII. De Fabio Sabino F.

(K) Lamprid. *in* Alex.

Ad eamdem ætatem refertur Papyrius Justus, & Messius Rusticus & Callistratus, & Tryphonius, qui e Juliani schola profectus creditur, quique sub Caracalla Syriæ præfuit; & Arius Menander, qui tot Severi Principis erat negotiis implicatus, ut excusationem a tutela metuerit. (i)

Fabius Sabinus, ad quem ex aliquorum opinione ab Ulpiano, Paullo, Pomponio scripti sunt libri, qui *ad Sabinum* nuncupantur, ab Æliogabalo capite damnatus, vitam servavit per Centurionem: qui cum surdus esset, & aliter mandata excepisset, eum urbe pellendum censuit.

Hujus Filius Fabius Sabinus J. C. quem Alexander in consilium adhibuit; ea constantia, & vitæ integritate fuit, ut ætatis suæ *Cato* diceretur (K) eo fortasse admirabilior, quod priscam illius virtutem in corruptis-

ruptissima ætate retinuit. Sed his jam percussis, ad celebriores ejusdem temporis Jurisconsultos, a nobis e turba, honoris gratia, sevocatos veniamus.

XCVIII. De Cerbidio Scævola.

De Scævola vide Fabrot. in Cujac. parat. ff. excusat. hæredit.

Eos ætate præcessit Cerbidius Scævola; cui laudem summam non propria tantum, sed & discipulorum dignitas peperit; quorum in numero fuisse traditur Severus postea Imperator, & Papinianus, & Paullus, a quo ideo *Scævola noster* appellatur: (*a*) ac propter magnam in jure civili auctoritatem legum, *Coryphæus* a Modestino dicitur, & ab Arcadio, atque Honorio, *prudentissimus*. (*b*) Ejus consilio in legibus, decretisque condendis M. Antonius philosophus plurimum juvabatur. Nihil hujus responsis gravius, nihil priscæ sanctitati similius; nihil denique proprius ad causæ veritatem; cum ex ipsius facti recessibus, quo ingenio penetrabat, responsorum suorum vim, & rationem extulerit: unde solemne illud apud Scævolam, *secundum ea, quæ proponerentur*. Peritis enim, illuscente facto, jus confestim occurrit. Huic tribuitur proverbium illud, *jura vigilantibus scripta sunt*. Ejus schola Senatum quodammodo jurisconsultorum aperuit, fuditque clariores jurisprudentiæ proceres. (*c*) Atque inter cæteros Paullum, Triphonium, &, qui antiquitatem universam doctrina, & gloria superavit; posteritatem vero ejusdem spe gradus exuit, Papinianum: cujus vix umquam nomen a Principibus absque laude profertur, quemque jurisconsulti ejus æquales Ulpianus, & Paullus, quamvis habuerint studiorum socium, tamen verebantur ut Magistrum. Nec enim prorsus citavit Lampridius, qui eos Papiniani discipulos facit: nam si non ætate, voluntate tamen fuerunt, & cultu.

(a) *Vide* Cujac. *in recitat. solemn. in respons.* Cerbid. Scævol.

(b) *l. scire oportet §. aliud ff. de excusat. tutor. l.* 3. Cod. Theod. *de Testam.*

(c) Cujac. *ad* Papin. *in pr.*

XCXL. De Papiniano.

Papiniani clarior fuit vita, quam felicior: exitum enim habuit, qualem sub Tyranno fortissimi quique nanciscuntur. (*d*) Hostilii Papiniani, atque Eugeniæ Gracilis filius fuit. Ætate, ac gloria procedens, munus subiit procuratoris Fisci. Præfecto prætorio adsedit. Septimio Severo, non solum affinitate per secundam uxorem, sed societate quoque studiorum, ac vitæ gratus adeo fuit, ut ab illo statim post susceptum imperium Prætorio præfectus fuerit; qui summus erat, secundum Principem gradus, ab eodemque moriente curam filiorum illius acceperit: quam ei fidem Papinianus capite suo persolvit. Etenim, diffidentibus inter se mutuis odiis, Geta, & Caracalla; ille nullam curam prætermisit, quo animos eorum componeret. Qua caritate offensus Caracalla, quia hostis loco habebatur ab eo, quicumque fratri non esset infestus; Papinianum, vel Getæ necem prohibentem; vel parricidium excusare detrectantem; vel volentem Imperatoris orationem componere ad facinus apud populum diluendum, suis militibus occidendum tradidit: Feruntur autem hæ voces summæ constantiæ indices a morituro Papiniano editæ: nam cum ab Imperatore rogaretur; *non tam facile*, inquit, *parricidium excusari posse, quam fieri*. Atque instante Imperatore, ut populo persuaderet Getam propter sua scelera merito interemptum, respondit: *Aliud est parricidium, accusare innocentem occisum*. Atque supplicio proximus vates etiam fuit posterioris facinoris a Macranio suscepti: qui, cum Præfectus prætorio esset, Antoninum Papiniani occisorem imperio spoliavit, & vita. Stultissimum enim fore Papinianus dixerat eum, qui sibi esset successurus, si proculcatam in se Præfecturam relinqueret inultam. Cum autem audisset Caracalla Papinianum bipenni fuisse obtruncatum, carnificem increpuit, quod suum jussum gladio non fuisset executus. Tradit Soccinus urnam argenteam ætate sua Romæ repertam a rustico cum

(d) Spartian. *in Caracall.* Dio *l.* 77. & 78.

hac inscriptione: *Æmilii Papiniani I. C. & Praefecti Praetorio requiescunt hic ossa, cui infelix Pater, & Mater sacrum fecerunt mortuo, anno suæ ætatis tricesimo sexto*. Extat & alia inscriptio: *Æmilio Papiniano Praefecto Praet. I. C. qui vixit annos triginta sex, M. quatuor, D. decem, Papinianus Hostilius, Eugenia Cracilis, turbato ordine, in senio heu parentes fecerunt filio opt*. Lepidum vero est, quod latro comprehensus respondisse fertur Papiniano eum interroganti, cur latrocinium fecisset? nam ad hæc latro retulit: *& tu cur Praefectus?* (a) Tanta vero illius in jure civili fuit auctoritas, ut numquam ab Imperatoribus, nisi honorificentissime appelletur: inque variantibus I. C. sententiis, ea perferretur, a qua steterat Papinianus: cum quo semper ipsa veritas habitare censebatur. Et cum alii Papiniani auctoritate nitantur, ipse ad nullius umquam auctoritatem excurrit: ut quot responsa, totidem reddidisse oracula videatur. Hinc illa de summo I. C. crebra, & plena honoris elogia: nimirum: *Asylum juris, & legalis doctrinæ Thesaurus*. (b) Hinc tertio anno, auditores juris sese libris Papiniani tradebant, & *Papinianistæ* dicebantur; eoque animo ineunte Papiniano, festum diem agebant. Hinc Hieronymus aliud inquit Paullus noster; aliud Papinianus præcipit. Eumdemque locum Papiniano tribuit in humano jure, quem habet Paullus in Divino. Maximum sane jurisprudentiæ incrementum, & Vir priscis Reipublicæ temporibus dignus, qui Romanam justitiam scriptis docuit, & sui ipsius capitis pernicie. Quod ingenium suis omnibus in responsis, totoque genere orationis elucet. Inest enim in eo præter elegantiam, & candorem latinitatis, omnibus Jurisconsultis familiarem, gravitas talis; ut non tam interpretem, quam latorem legum egere videatur. Catonianam nos constantiam Principis jurisconsultorum, in scenam ad popularem admirationem adduximus, Vernaculatum Tragœdiarum quarta, quæ inscribitur *Papinianus*.

(a) Dio *l.* 76.

(b) Cujac. *in* Papin. *in princ.*

C. De Domitio Ulpiano.

Hunc sequitur Domitius Ulpianus Syrus, qui Prætoribus primo, deinde ipsi Papiniano Præfecto prætorio adsedit. (c) Verum per Heliogabalum ob invisam propudiosæ libidini probitatem, a publicis muneribus jam ejectus, postea redditus Reipublicæ fuit, & Magister scrinii assumptus ab Alexandro Severo: cujus imperium regebatur Ulpiani consilio, quem repugnante primum, deinde laudante Mammæa matre, pro tutore adhibuit, (d) eumque dilexit præ cæteris Jurisconsultis, quos advocare in consilium consueverat, quosque veluti Pythiam consulebat, antequam grave aliquid aggrederetur. (e) Horum sapientiæ tribuenda est moderatio illa Severi super fisci negotiis, conditarumque ab eo constitutionum lenitas, atque æquitas. Cum neminem ad se solum Alexander admitteret, tum ne cui nimiam apud populum potentiam pareret favore suo, tum ne invidiam sereret inter amicos; unum tamen excepit Ulpianum, quem, semotis arbitris, ad se introduci permisit. Nam præter prudentiam, erudito ejus colloquio maxime capiebatur. Præfectus prætorio creatus ab eodem Principe Ulpianus, adeo adversas habuit militum voluntates, ut ab iis etiam ad necem peteretur; a qua illum sæpe Imperator, & aliquando, objecta etiam summa purpura, eripuit. Quamvis vero tanta fuerit hominis doctrina, nescias tamen plus ne profuerit humano juri, quam obstiterit Divino. Siquidem auctoritatem omnem, & gratiam suam apud Principem direxit adversus Christianos: a quibus benevolum Imperatoris animum, feminibus etiam nostræ religionis, imitatione Mammææ matris imbutum, a Christo detorsit: mitissimumque

(c) *l.* 1. *ff. de censib.* Lamprid. *in* Sever. *cap.* 26.

(d) Lamprid. *in* Alex.

(e) Lamprid. *in* Alex. Sever.

que Principem, collectis omnibus Imperatorum constitutionibus in Christianos conditis, in eos, exemplo superiorum Principum, incitabat. Scribendi genere usus est leni, temperato, & facili, ut numquam tamen gravitas in eo desideretur. Mira est ejus proprietas verborum: quorum adeo erat religiosus, curiosusque investigator; ut Theodorus Cynulcus apud Athenæum superstitionem hominis, & inutilem subtilitatem fastidierit. Unde *spinarum collector* appellabatur. Molestiam enim familiaribus objiciebat crebris quæstiunculis de singulis vocabulis rogitando, atque contendendo, nullique cedendo. Et cum inter epulas de cujusque cibi appellatione percunctaretur, extaret ne alicubi verbum, an non extaret, *κειτουκειτος* fuit appellatus: quamvis Casauboni sententia hic alius sit ab Ulpiano Jurisconsulto. (*a*) Vicit tandem auctoritatem hominis, & gratiam Principis militare odium, quo demum Ulpianus interiit.

(a) Animadv. *in* Ath. *cap.* 7.

CI.
De Julio Paullo.

Cum Ulpiano conjungimus Julium Paullum Patavinum. (*b*) Is cum sese causis defendendis exercuisset, & cum eodem Ulpiano Papiniani fuisset assensor, scrinii memoriæ Magister creatus fuit, postremo Præfectus prætorio: (*c*) ita ut Uulpianum disciplina, ætate, honoribus, & Principis gratia æquaverit; styli tamen gravitate superarit, & numero librorum, quo vicit cæteros: cum nullam non juris particulam attigerit. Hoc etiam Ulpiano dissimilis, quod Ulpianus in juris definitionibus remissior est, & pronior ad æquitatem; Paullus vero severior, & religiosior juris.

(b) *l. quæsit. §. cum vir ff. de legat. 3. l. lecta ff. de reb. cred.*

(c) Æl. Spart. *in Nigro*.

CII.
De Herennio Modestino.

Herennius Modestinus Ulpianum habuit magistrum, a quo *studiosus suus* appellatur. Eumdemque Ulpianum sæpe consuluit, etiam absens, cum Dalmatiam pro Consule administraret. (*d*) Græcarum fuit, ac latinarum litterarum cum primis doctus, pollensque in utraque scribendi facultate, librumque *de excusationibus* græce conscripsit. Vixit ad Gordiani tempora, a quo *non contemnendæ auctoritatis J. C.* appellatur. Maximinus vero junior eum sibi juris peritum, & magistrum adhibuit, ut refert Capitolinus. (*e*)

(d) *l. 52. §. si quis ff. de furt.*

(e) *In Maximin. junior.*

CIII.
De Aliis Generatim.

Atque hunc postremam jurisprudentiæ vocem appellare licebit: quo sublato hujus doctrinæ oracula conticuere, ac superstitibus rivis, juris exaruere fontes. Hermogenianus enim, qui sub Constantino claruisse fertur, de quo Menagius quærit in *amœnitatibus juris civilis*, (*f*) aliique obscurioris nominis, nihil prodidere novi, sed vetera tantum retractarunt, aut explicarunt, remissoque prisco illo, & gravissimo instituto respondendi, tantum docendo juri civili scholas aperuerunt. Fuerunt sane plurimi, aut Modestini, aut Ulpiani æquales, iidemque Papiniani discipuli; sed minus celebres: quorum cognitio repeti potest ex eorum libris, qui peculiares tractationes de Jurisconsultorum historia conscripserunt. Nos etenim, omissis iis, quæ tantum curiositatem explere possint, ea suggerendo duximus, quæ initia juris illustrare, atque utilitatem, opemque præbere possint laborantibus. Sane interruptam nunc narrationem opportune repetemus, & Jurisconsultorum historiam persequemur, postquam expedierimus Justinianeam juris civilis collectionem: ad quam ut accedamus, aperienda sunt fundamenta ejus potestatis, qua usi Principes, jussa sua partem fecerunt juris civilis. Quæ ut a suis naturalibus initiis deducamus, plura evolvenda sunt de Principum Imperio, ejusque vires expendendæ, progressioque vestiganda; ut nosse possimus, quibus ex initiis in libera Civitate orta fuerit ea potestas, & quousque pervenerit. Quoniam vero nihil certi, exploratique comprehendere possumus, nisi quod hauriamus de fonte naturæ; ideo tantisper

(f) *cap.* 11.

a matre veritatis philosophia, facem illam arripiam, qua per tenebricosum iter, & opinionibus obsessum, libere percurram ad ea primordia, unde veritas protrahatur in lucem. Qui enim adhuc scriptis sui imperii fundamenta jecerunt e Jurisconsultis recentioribus, non tam abstrusas naturæ notiones, quam auctoritates, & opiniones pro certis, firmisque principiis tradiderunt: & quæ consequentia esse debuissent, pro accedentibus acceperunt: ut non aliam firmitatem ea, quæ proponunt, habeant, nisi studiorum fidem, atque consensum; ne dicam inquirendi negligentiam.

CIV. De Romano Imperatore.

Humanæ naturæ vitium, dum innascitur anima corpori, e parentum culpa susceptum, ad omnem effunditur posteritatem: Eodem vitio elata cupiditas nostras omnes corripit facultates, e quarum regimine pellit, excluditque rationem, quam depressam, cupiditas impotenter dominatur, suumque jus viribus metitur, ut eousque imperium extendat, quo ad vires cujusque perveniunt. Cum enim cupiditate, non ratione decernimus, tantum exultant jura corporis, quæ illi dominium rerum addicunt, qui vim, ad capiendum, & retinendum idoneam habet a natura tributam. Unde, seclusa ratione, quæ rerum inæqualitatem inter homines pro imparibus meritis ad communem utilitatem inducit, exurgit appetitio naturæ, quæ constituit juris æqualitatem, eamque diriniit, atque distinguit potentia singulorum: ut cum omnia pateant omnibus, ea tamen cujusque sint propria, quæ suæ cuique vires attraxerunt. At quoniam æqualitas, dum omnes omnia sibi arripiunt, bellum excitat, & mutuas cædes; hinc metus intestinæ discordiæ, atque pericula externæ potentiæ, revocarunt velut ab exilio rationem; quæ veram aperuit utilitatem, docuitque homines magis ad securitatem, quam ad magnitudinem virium expendere jura sua. Quamobrem proprias cupiditates, & vires communi voluntati, & publicæ potentiæ ad universorum tranquillitatem intentæ summiserunt, fœderaque percusserunt, injeruntque pacta, quorum in fidem, atque tutelam, instituta societate vitæ, se, suaque omnia tradiderunt, eique societati regendæ præfecerunt *Imperium*, sive vim summam undique contractam, animis omnium, atque corporibus dominantem. Itaque servitute securitatem emerunt, & parere legibus duriter, quam propriis cupiditatibus obsequi cum periculo, maluerunt. Duabus igitur facultatibus hominum conditio regitur, *naturali* scilicet, & *civili*. Prior statum corruptum hominum liberum, & solitarium comitatur. Posterior vero eorumdem societatem, vitæque communionem consequitur, quam *Civitatem* appellamus. Etenim facultatibus naturalibus facultati civili subjectis, Civitas coalescit. Cum vero istæ dissiliunt, seque homo refert ad naturalis potentiæ statum, discordia erumpit, civitasque dissolvitur, quia sublato statu inæqualitatis rerum, atque pacis; homines redeunt ad juris æqualitatem, cujus obtinendæ causa bellum inter eos exoritur. Civilis autem facultas, quæ nascitur a multitudine, minime tamen potest seorsum a persona publica residere, neque in singulos dissipari: hac enim ratione jus quisque repeteret suum: sed in personam alienam transfundenda est, quæ multitudinem ipsam referat, qualis est cœtus plurium, vel paucorum, vel communis ab uno administrata voluntas, ex qua existit Princeps, in quem pro cujusque civitatis legibus, vel potestas universa multitudinis, vel portio transfertur illius. An autem potestas omnis popularis, an tantum portio transierit in Romanum Imperatorem, e veteribus monumentis explorabimus. Nam quæ

po-

potestas aliunde accessit, quam ex populi voluntate, non e civili facultate, societatisque jure manavit; sed a facultate naturali, & militari vi a Principe explicata: per quam vim exolvebat sese jure illo, cui tuendo fuerat assumptus, quoque alios in civili statu continebat. Quamvis autem Princeps injuste fines civilis facultatis excesserit, fidemque postposuerit publici fœderis, privataque uteretur naturæ facultate, quam in commune deposuisse oportebat; justum tamen erat cives obtemperare Principi: cum alia ratio tranquillitatis publicæ nulla pateret. Nam si principis vim majori vi coercere voluissent, hortarique singulos ad repetendam e Principis manu suam cujusque facultatem; res rediisset ad corruptum naturæ statum omnium pessimum; nempe ad internecionem, atque discordiam, quo revolvimur, quoties obsistimus facultati publice traditæ: cui dissolvendæ, sine rerum perturbatione, minime sufficimus.

Sed jam ipsius Imperii Romani ortum, atque statum contemplemur, & explicemus, Libertatem inditam ferociæ animorum, quam, pulsis Regibus, repetierant Romani, non negligentia, neque voluntate; sed nimio potius ejus retinendæ, ac dilatandæ studio amiserunt. Etenim plebeji metuentes potentiam patriciorum, quos insidiari publicæ libertati suspicabantur, variis contentionibus, majorum omnium magistratuum communiorem impetrarunt. Unde muneribus, & honoribus communicatis: Patres, quamvis consilio, & auctoritate anteirent; numero tamen, & viribus vincebantur: attritaque potentia Senatus, victoque consilio meliorum, publica res populari temeritate agitabatur. Multitudo vero cœca, & præceps majora semper impetrando, adeo insolescebat, ut cum plus in dies libidini suæ permitteret, ad infinitam tenderet libertatem. Quamobrem dissoluta prisca illa temperie civitatis, majorum instituta sensim dilabebantur, & plebs inconsulta in potestatem decidit callidiorum, & potentiorum, qui ejus cupiditati astu, audaciaque sua verificabantur. Et quoniam studia plebis pro varia utilitate, atque ingeniorum diversitate dividebantur; multitudo discessit in factiones: quarum singulæ suos sibi Duces, & Principes constituentes, in certamen venerunt; & victrix factio semetipsam, cum partibus reliquis profligatis, atque devictis, in potestatem deduxit illius, cujus consilio, atque imperio vicerat: qui deinceps plebem in fraudem jam inductam postea militari metu continuit. Itaque plebs contrariæ factionis opprimendæ studio ab eo fuit oppressa, per quem alios opprimere conabatur. Quia vero militiam Romanam Romani Spiritus permeabant, ac simul cum Romano nomine adhuc opinio veteris Reipublicæ vivebat in animis: neque militia, neque populus parere poterat uni, nisi falsa libertatis opinione duceretur. Unde mansit sub Principe mendax imago libertatis, in exteriori Senatus majestate, ac priscis, splendidisque magistratuum nominibus impressa. Trifariam autem res Romana sub Imperatore dispertiebatur: in *Senatum, militiam, & plebem*. His præerat Princeps, qui tum securus erat, & firmior, cum auctoritatem Senatus, militum vim, & plebis potestatem æquabiliter ditimeret, atque liberaret. Porro quia Romani abominabantur extraordinaria imperia, jussaque rerum potestas magistratibus continebatur; princeps, ut offensionem ferocis populi declinaret, & legitima imperia videretur exercere, præcipiebat sibi magistratus majores: quo auspicato ageret, & more majorum, jussaque sua populo, auctoritate legitima, comprobaret. Unde imperia Principum, non certæ personæ jussa; sed plurium magistratuum auctoritates reputabantur.

 Etiam

CV. De Variis muneribus Imperatoris.

Erat itaque Romanus Imperator plurium, atque summorum complexio magistratuum, cumulusque variarum potestatum in militiæ Principem, in cujus unius persona veteris Reipublicæ vis, atque majestas per cumulatas magistratuum potestates exprimebatur. Etenim, per speciem constituendæ Reipublicæ bellis quassatæ, ac dissolutæ civilibus, *Triumviri* Octavius, Antonius, Lepidus potiti sunt rerum; atque initio Triumviratum ad quinquennium susceperunt: nullo invidioso nomine novæ dignitatis assumpto. Deinde in aliud quinquennium imperium sibi prorogarunt. Tandem, oppresso Lepido, Antonioque devicto, summa Reipublicæ ad Octavium devenit. Is autem, ut invidiæ pericula vitaret, sibi ad decennium suscipiebat imperium, denis annis tota vita prorogatum; ne aut abstulisse libertatem populo videretur, aut eidem spem umquam adimeret recipiendæ pristinæ potestatis; quam non abjecisse, sed ad tempus deposuisse in unius manu, sibi videbatur. Et quamvis Dictatorem egisset Octavius; numquam tamen formidabile jam Dictatoris nomen admisit: ut apellatione sublata, odium removeret, contentus *Imperatoris* nomine longe mitiori; quo, re bene gesta, Duces a militibus non solum in libera Republica, sed etiam sub Principibus, ob honorificentiam appellabantur: unde ad victoriarum numerum legimus semel, bis, ter, quater quinquenies *Imperatores* appellatos. Quo effecit, ut militaris potius honoris, ac felicitatis nomen, quam potestatis præferre videretur. Præterea, ut Octavius, jam nationum omnium, subacta patria, victor secerneretur a ceteris mortalibus; quia *Romuli* nomen respuerat, ne Regiæ memoriæ subiret invidiam, *Augustus* appellari maluit, consecrato jam religione vocabulo, rebusque sacris, ac divinis usitato: ut se Deorum quodammodo nomine muniret. *Cæsaris* autem nomine suscepto, hæreditatem, ac successionem prætulit illis: quod postea nomen ad alios una cum Imperio transivit. Tribus igitur istis appellationibus, *Imperatoris* nempe, *Augusti*, & *Cæsaris*, rei militaris, arbitrium, splendor dignitatis, & successio significabantur.

CVI. De Pontificatu Maximo Imperatoris.

Sequuntur aliæ appellationes, ea jura continentes, quibus retenta specie veteris Reipublicæ, populi, ac Senatus potestatem, & Sacrorum arbitrium Princeps ad se trahebet. Igitur cum superstitionis vim, atque potentiam in subigendis animis intelligeret, suscepto Pontificatu Maximo, potestatem arripuit Sacrorum: ut omnis a Principe religio proficisceretur, ejusdem Imperium a Diis arcesseretur. Ideo & in collegio Augurum esse voluit: quippe notat quantopere aruspicum responsa multitudinis animos permoverent. Extat Vespasiani nummus hac inscriptione.

IMP. CÆSAR VESP. AUG. P. M.
AUGUR. TRIB. POT.

CVII. De Tribunitia Potestate.

Præter potestatem Divinam, sepsit etiam se Principis auctoritate plebis, adscita sibi potestate tribunicia; non vero Tribuni munere, quo fungi non poterat, nisi plebejus: Princeps autem semper inter patricios censebatur: ideo relicta persona tribunorum, quo cohærere patricio non poterat, retinuit potestatem: per quam non modo intercedendi cum cæteris tribunis jus obtinuit, sed & se præstitit Sacrosanctum. Ut quisquis eum attigisset, publicam violaret majestatem: ideoque indicta causa

causa posset occidi: quo facto ignaræ plebis captavit gratiam: quasi suscepto munere plebejo, suam Principis plebi dignitatem impertiisset. Eam potestatem Augustus perpetuam accepit, adscito ad quinquenium semel, atque iterum sibi collega. (a) Cum Imperatores temporariam deinceps habuerint, post exitum renovandam.

(a) Sveton. *in* Aug. *c.* 27. *Fasticonsulares*.

Inter magistratus Romanos maxime præcellebat *Censura*, quippe quæ moribus immineret, atque in facta civium, & vitam animadverteret. (b) Hanc Julius Cæsar sibi deletam, *præfecturam morum* appellare maluit, sive ut vetustum odium effugeret, sive quia Censoris nomen Pompejus detrectaverat. Eamdem morum præfecturam sibi adjunxit Augustus: ut sicuti tribunatum plebis gerebat, nec tribunus plebis dicebatur; ita sublata formidine censorii nominis, censuram exerceret. Quamobrem sexto consulatu *præfecturam morum* accepit, (c) egitque censum ter, sine honore Censuræ. (d) Antiquum Censoris munus non est veritus palam assumere (e) Claudius, & Domitianus, qui *Censor* appellatus in fastis Capitolinis. (f)

CVIII. De censura Imperatoris.

(b) Cic. *l.* 9. *c* 15. Dio *l.* 43. Sveton. *in* Jul. *cap.* 76.

(c) *Fasti consulares*.

(d) Sveton. *in Aug. cap.* 27.

(e) Sveton. *in Claud. cap.* 16.

(f) Sveton. *in Domit. cap.* 14.

Extollebat vero maxime potentiam suam Imperatores frequentia Consulatuum, quos vel cum aliquo ex familia Cæsarum, vel cum præclaræ nobilitatis, aut summæ auctoritatis viro gerebant. Consulatus enim, etiam devicta Republica, quamvis fractis ejus magistratus viribus, vertex dignitatum fuit, & honorum fastigium. Unde Princeps, qui gloriæ avidiores erant, honoremque tantum subjectis suis invidebant, consulatum gerebant soli, & aliquando etiam perpetuum: uti de Vitellio vetus inscriptio testatur. (g)

CIX. De Consulatibus Imperatoris.

(g) *apud* Gruterum.

A. VITELLIUS L. F. IMPERATOR
COS. PERP.

Proconsulare vero Imperium, quod frenum erat provinciarum, semel arreptum, numquam dimiserunt Imperatores. Quamquam enim in provincias Proconsules mittebantur, & Proprætores, & Præsides; Princeps tamen Proconsulare imperium obtinebat in provincias universas, quod illi administrabant in singulis earum. Eaque imago erat potestatis illius militaris, quæ Consulibus ad bellum proficiscentibus lege curiata tribuebatur; (h) quam longe pleniorem impetravit Cn. Pompejus, cujus imperio circum oras maritimas, Romanæ omnes provinciæ olim suberant. Imperatores igitur statim extra pomœrium exeuntes, proconsulare imperium explicabant: quo velut in perpetuo consulatu provinciarum omnium administratio, & rei militaris arbitrium, & vitæ, necisque potestas comprehendebatur.

CX. De Proconsulari Imperio

(h) Cic. *in Rullum*.

Quoniam vero libera Republica Senatum habere, ad eumque referre, sive illum consulere non licebat, nisi magistratibus majoribus, jus hoc, tamquam uni ex illis magistratibus, concessum etiam fuit Imperatoribus. Atque initio quidem admodum parce: Augusto enim tantum licuit una de re interrogare Senatum: quod *relationem facere* dicebatur. Extensum deinde fuit hoc jus, ut de pluribus rebus relationem facere liceret: nempe uti binæ, ternæ, vel quaternæ, atque etiam quinæ, relationes fieri possent: quod *jus* dicebatur *secunda, tertia, quarta, quinta relationes*. (i)

CXI. De Referendi Jure.

(i) Dio *l.* 53. Vopisc. *in Probo, & in Aurelian.* Capitolin. *in Pertinac. & in Marc. Ant.*

Cum hisce muneribus dignitatem senatoriam iis adjunctam Princeps induebat: (K) & quamvis esset e plebe, inter patricios recipiebatur.

CXII. De Senatoria Imperatoris Dignitate.

(K) *l.* 8. *C. de Dign.* Capit. *in Macrin.*

CXIII. De Patris Patriæ appellatione.

(a) Dio l. 53.

Summorum munerum istorum invidiam, Principes gratioso apud plebem *Patris Patriæ* nomine levabant. Qui honos M. Tullio primum ob oppressam Catilinæ conjurationem delatus, deinde transiit ad Augustum, & postetiores Imperatores: qui ejus appellationis honore, aliquorum opinione (a) jus etiam nanciscebantur in populum, quale parentes habent in libros. Hæc autem non omnia simul Principi, sed intervallis aliquot proferebantur. Etenim de Pertinaca, atque Severo id memorabile dicitur, quod uno die hasce dignitates acceperint: cum Adrianus *Patris Patriæ* nomen, semel atque iterum oblatum distulerit; & Tiberius prorsus recusarit: quod nominis dignitas ab eo majora posceret, quam se confideret præstiturum.

CXIV. De Lege Regia.

Hæc autem ex pluribus magistratibus collecta potestas Principi tradita Senatus, populique decreto, ut mea fert opinio, confirmabatur. Cujus decreti fragmentum esse arbitror illud Capitolinum, quod legis Regiæ nomine producitur. Ea enim, ni fallor, erat recensio, & enumeratio singularum facultatum, ex susceptis magistratibus in Principem immigrantium; quæ publico populi monumento consecrabantur. Quod Augusto primum tributum, translatitium deinde fuisse arbitror; atque ad sequentes Principes descendisse. Ideo legimus in hac tabula, Vespasiano eadem tributa fuisse, quæ D. Augusto, Tiberio, & Claudio. Quamobrem nec falsi damnaverim fragmentum hoc, quod non satis prudenter aliqui fecerunt; cum dictione, scriptura, & notarum lineamentis convincantur erroris sui; ut duo nostrorum temporum clarissima Romanæ antiquitatis lumina observarunt, Blanchinus, & Fabrettus, quorum testimonium ad hujus libri extremum adjiciemus: Neque hoc decreto, exutum perpetuo fuisse potestate sua populum, atque Senatum existimaverim; ut assentandi studio Ulpianus, aut Tribonianus, uter eorum fuerit, interpreratur, contra omnium temporum, atque rerum gestarum testimonia: quibus populo, atque Senatui jus magistratuum, & comitiorum asseritur. Ipse namque ordo dignitatum, atque munerum, quibus Princeps muniebatur, docet nulla fixa, certaque, ac perpetua lege; sed suscipiendorum auctoritate magistratuum, Principi summam potestatem esse patefactam, eamque futuri testimonii gratia in monumentum hoc, quod legis Regiæ nomen ab adulatoribus tulit, cum suis gradibus fuisse descriptam. Cur enim nominatim,, ac seorsum singula munera Imperatori deferebantur, si vis earum ipsa Imperatoris persona ex legis potestate continebantur? Quorsum in populo, vel in Senatu comitia diu permansissent, si, extincta prorsus imagine veteris Reipublicæ, Principis voce omnia populi suffragia, & Patrum consulta comprehendebantur? Si, inquam, e Principis tantum voluntate leges exibant, quid opus erat vocare Senatum ad legem ei suadendam, & ad Senatusconsultum a Senatoribus, post orationem a principe habitam, exprimendum? At, inquiunt, Princeps fertur esse solutus legibus. Quasi vero, qui solutus est ipse legibus, jure suo retexere possit veteres, & imperare novas: aut per universarum legum veniam, continuo populus infinitam potestatem concesserit. Quid si angustius accipiendum est, quod dicitur *Principem esse solutum legibus* ex integerrimorum interpretum sententia? Quod enim Ulpianus (b) ait, abscissum est ex ejus libris ad legem Juliam, & Papiam, quæ ob earum præstantiam *leges* absque adjectione alia dicebantur. Ex quo colligitur ex legibus tantum conjugalibus, non autem ex aliis legibus, Ulpiani sententia, Principem esse solutum. Sed

(b) *In l. Princeps ff. de legib.*

fac

fac id id significare latius; fines certe legum civilium non egredietur; neque Principem naturalis justitiæ vinculis exolvet; nec parum ei tribuetur, si solemnitatibus legum, & juris civilis ritibus eximatur: quod a gravioribus traditur interpretibus: quorum nemo fert, ut Princeps, quia solutus est legibus, eas possit voluntati suæ subjicere, ac publicam exagitare pacem, cui tuendæ fuit assumptus. Atque ita ex Dionysio Halicarnassæo explicatur a Cujacio (*a*) *lex Imperii*, quæ in libris Codicis memoratur. Etenim Imperatores imperium accipientes, minime jurabant in leges; (*b*) ideo cum novam personam induerent, eamque legibus non obligarent, soluti legibus dicebantur. Ita igitur Principes legibus exsolvebantur, ut ne tamen legibus antecellerent. Ideo vox illa maxime celebratur: (*c*) *Majus imperio est, summittere legibus Principatum*. Hinc ea, quæ inter Principem, & privatum gererentur, nisi legibus congruerent, irrita ducebantur. Unde nihil in principem ex imperfecto testamento transibat: (*d*) legum enim venia Principum personam haud egrediebatur: neque porrigebatur ad privatum, ex cujus testamento Princeps instituetetur, nihilque a privato transferri poterat in Principem neglectis solemnitatibus juris, quia libertas Principis alteri prodesse non poterat: non enim extenditur, quod contra juris regulam recipitur. Tandem quantumcumque illo veteri fragmento in Principem transierit supra susceptorum magistratuum potestatem; jura tamen populi extincta fuisse nusquam apparet, ut ambitiose magis jurisconsultus (*e*) quisquis ille fuerit, interpretatur, quam vere. Quis vero credat, regium nomen adeo exosum populo Romano, a populo potius, quam ab Aulicorum recentioris ætatis Jurisconsultorum assentatione huic legi fuisse tributum? Sed jam rationes explicemus, quibus acceptam rite potestatem Principes ad communem usum adducebant; ut eodem tempore ostendamus, quid *constitutiones Principum* fuerint, & *pragmatica sanctiones*, quid *rescripta*, quidve *decreta*, quæ nomina crebro in libris juris occurrunt.

(a) Cuja. *enar. in l. 3. C. de test. & quemad.*
(b) Plin. *in Paneg.* Cujac. *in l. 6. C. enarr. ad l. 3. C. de testam. & quemad.*
(c) *l. digna vox. C. de leg.*
(d) *ex imperf. 23. D. de legat. 3.*
(e) *l. 1. D. de const. Princ.*

CXV. De Orationibus Principum.

Igitur Principes potestatem suam præcipue orationibus in Senatu habitis evolvebant: quibus aut hortabantur, aut admonebant, aut increpabant Senatum, aut suam sententiam in suscepta deliberatione proponebant ad S. C. condendum: quod numquam a sententia Principis discrepabat: hinc promiscue *Senatusconsulta*, & *Orationes Principis* accipiuntur, ut notat Brissonius. (*f*) Has autem orationes eruditiores Principes, quales fere usque ad Vitelllum fuere, per sese recitabant: (*g*) rudiores vero per Quæstores.

(f) *Antiq. l. 1. c. 16.*
(g) Aurel. *Vict. in Vitell.*

CXVI. De quæstoribus.

Quæstores dicti a *quærenda*, vel *conquirenda* pecunia publica, & in rationes redigenda: quod munus fuit *Quæstorum ærarii*, ad quos ærarii custodia pertinebat: dictique sunt *Quæstores urbani*, origine antiquissima: quam vel ab ipso Romulo, & Numa, vel certe a Tullo Hostilio deducere licet. Sub Imperatoribus autem fuerunt Quæstores, quos *candidatos* appellabant, quod is primus esset aditus ad Honores, indeque ad Præturam ascendeteur. Hique loco Principis, cujus in intima consilia vocabantur, in Senatu aderat, (*h*) Si Princeps, vel refugeret laborem, (*i*) vel adesse nequiret. (*K*) Idemque libellos, epistolas, & Orationes Principis in Senatu legebant, & rescripta dictabant.

(h) *l. 1. D. de off. quæst.*
(i) *l. ult. C. de divers. rescript.*
(K) Briss. *antiq. l. 1. c. 17.*

CXVII. De Magistro Officiorum.

Huic aderat comes Magister officiorum, cui concredita erat morum disciplina, qua palatium Principis regebatur: unde non mandabatur, nisi philosopho, vel Jurisconsulto. (*l*)

(l) Guther. *de off. Dom. Aug. c. 20. l. 2.*

CXVIII. De Majori, & minori Laterculo.

Curam autem Quæstor gerebat *minoris laterculi*, sive codicis, in quo

(a) *l. 1. C. de off. quæst.*
(b) *l. 2. C. eodem*. Tac. *l. 16. ann.*
(c) Gruter. *de off. dom.* Aug. *l. 2. c. 28.*
(d) *l. oratione D. de rit. nupt.*
(e) *l. 1. D. de feriis.*
(f) *l. cum ii D. de transact.*
(g) *l. 1. D. de reb. eorum.*
(h) Brisson. *ant. l. 1. c. 16.*
(i) *Ennarator ad* Cujacium *D. de Constit. Princ. in parat.*

quo minora officia describebantur, nempe tribunatus, & præfecturæ omnes, quas Quæstor, auctoritate Principis, distribuebat. (a) *Majus laterculum* codex erat, (b) qui majora officia, majoresque dignitates continebat. Nero autem non modo Quæstoribus, verum etiam Consulibus orationes suas recitandas mandabat: (c) cujusmodi orationes, *libelli* quoque dicebantur. Exemplum earum habemus in æs incisum, qualis est illa Claudii oratio de *supplendo Senatu ex nationibus exteris*, pagina 502. inscriptionum. Eædem orationes ad S. C. condendum directæ, condito S. C. vim legis habebant: ut inde, tamquam ex mente S. C. ubi esset obscurum, explicaretur; quod faciunt frequenter Jurisperiti. Ex hoc genere illa est Augusti oratio, qua suasit legem Papiam, aliaque Divi Marci de prohibendis nuptiis inter Senatoris filium, & libertinam, in quam Paullus librum scripsit singularem. (d) Item alia ejusdem de feriis, & quibus de rebus Prætor adiri possit diebus feriatis, vel non: (e) & illa de transactione alimentorum, ne aliter, quam Prætoris auctoritate (f) rata esset. Itemque illa Severi de prædiis rusticis, & suburbanis minime distrahendis a tutoribus, aut curatoribus, nisi ex præcepto parentum in testamento, (g) vel codicillis: aliaque Antonini de donationibus inter virum, & uxorem. (h) His orationibus Princeps viam potestati suæ adeo patefecit, ut ejus voluntas prope transierit in legem, ejusque jussus ita expositus necessitatem attulerit parendi, tamquam ex S. C. Quæ Principis jussa, sunt *constitutiones* appellata; eaque ad hæc tria summa genera referuntur: (i) *edicta* nempe, *decreta*, *rescripta*, quæ alii subtilius distinguunt in *pragmaticas jussiones*, *edicta*, *mandata*, *decreta*, *epistolas*, *rescripta interpretationes*, *interlocutiones*, *beneficia*, & quæ generali etiam *constitutionum* nomine veniunt, *orationes*.

CXIX. De Pragmaticis Jussionibus.
(K) *l. 2.* Basilic. *t. 5. c. 27.*

Pragmaticæ jussiones erant imperia Principis, quæ parente aliquo collegio, vel societate, vel urbe, vel provincia de consilii sententia manabant: (K) quæ, si quid juberent, *jussiones* dicebantur, si quid vetarent, *sanctiones*.

CXX. De Edictis Principum.
(l) Theoph. *l. tit. instit. de jur. nat. gent. & civ.*
(m) *Sæpe* Cic. *in Philip.*

Edictum erat Principis voluntas nullo rogante, vel impellente; sed sponte sua publicæ, vel certæ rei gratia promulgata. (l) Si quid enim consilii sui Principes aperire populo volebant, id edicto mandabant more majorum. (m) Etenim vigente Republica idem a Marco Antonio, & aliis, qui populum vellent admonere, factum novimus. Si quid vero Principes edicto comprehenderent, quod ad omnes pertineret, vertebatur in legem: quæ *lex* vocabatur *edictalis*, qua omnes populi, & provinciæ tenebantur.

CXXI. De Mandatis Principum.
(n) *l. 1. C. de mand. Princ.*
(o) *l. 1. l. 2. C. de mand. Princ.*
(p) *observ. 27. c. 39.*

Mandata Principum sunt monita, & præcepta, quæ Rectoribus provinciarum, aliisque magistratibus Reipublicæ, vel provinciæ recte administrandæ, civilique disciplinæ regendæ palam, vel arcano litteris dabantur: (n) Quæ si publicæ darentur, *commonitoria*; si clam, *secreta* vocabantur. (o) Mandatorum vero nullæ vires erant *sine scripto*, nisi de mandatis privatorum ageretur: quæ sine scripto etiam valuisse docet Cujacius. (p)

CXXII. De Decretis Principum.
(q) Cujac. *obs. 2. c. 26.*

Decreta Principum erant sententiæ, quas Imperator in causarum cognitionibus cum suo consilio, & sibi adsidentibus jurisperitis proferebat. Horum sex libros Paullus reliquit, in quos Antonini, & Severi sententias contulit: quæ pronunciatæ sunt Paullo, Papiniano, Messio, & Triphonino adsidentibus, (q) dissentiente plerumque Paullo.

CXXIII. De Epistolis Principum.

Epistolæ Principum si quid continerent, quod in publicam rem, civi-

civilemque disciplinam tenderet, in leges etiam referebantur: qualis illa est Antonini, qua mandata de repudiandis provincialium donis explicantur, ne xeniola comprehendant. (a)

(a) l. solem. §. non vero D. de off. procons.

CXXIV. De Rescriptis Principum, & Libellis.

Rescripta sunt responsa Principum ad ea, de quibus, vel a præsentibus quibusque supplici libello rogabantur, vel per litteras consulebantur ab absentibus magistratibus: quibus responsus Princeps ostendebat quid sibi ea de re fieri placeret. His pleraque pars contexta est librorum Codicis Justinianæi. Ex iisdem exempla, & regulæ ducebantur ad similia definienda. Etenim ad Principem privatis vix patebat aditus, nisi per libellos desideria singulorum, & negotia continentes. Majestas enim Principis, gravissimæque occupationes eum privatis denegabant: quamobrem non modo sub Tiberio, & Augusto; (b) sed etiam sub ipso Julio Cæsare consuetum fuit Principem alloqui per libellos: quibus legendis Julius Cæsar inter spectacula occupabatur. Qui mox eo visus est commodior, quod spatium Principibus daret ad cogitandum, (c) ne plus minusve loquerentur ex tempore. Porro ex sententia, & responsis Jurisconsultorum, sæpe Principes ad oblatos libellos de negotiis forensibus respondebant: (d) unde illud Alexandri Severi, *secundum responsum Domitii Ulpiani amici mei*. Si qua vero ambiguitas in veteribus legibus, aut constitutionibus inveniretur, eam dissolvebat, dubiam legem, & constitutionem declarabat, aut Imperator ipse, aut ex illius auctoritate Jurisconsultus. (e) Unde pro legibus accipiuntur *Principum interpretationes*, ac *definitiones*.

(b) Tacit. l. 4. ann. Sveton. in Aug. c. 84.

(c) Tacit. l. 1. annal.

(d) l. 4. C. de contrah. & commit. stip.

(e) l. 11. ff. de legib. l. ult. C. eod.

Sed hæc latius patebunt ex libro de Romano imperio, quem his adjungemus ut sit velut originum quartus: ex quo, velut e capite, fluxat jus omne Romanorum publicum, quod post Reip. conversionem, & desuetudinem legum a nobis omissarum, in jus imperatorium cessit.

CXXV. De Præfectis Prætorio.

Paucis hisce satis explicatam arbitror Imperatorum Romanorum potestatem in legibus interpretandis, condendisque: nunc Præfecti prætorio vim, imperiumque prodemus. Qui magistratus extra ordinem, veteremque numerum ab Imperatoribus institutus, adeo anteivit cæteros, ut proximus esset a Principe gradus, & apex omnium magistratuum: complectebatur enim omnes Imperii Romani Provincias, jussuque suo Principem referebat, summum imperium exercendo, edictaque generalia proponendo, quæ ἐπαρχικὰ dicuntur a nomine ipsius magistratus, qui græce appellatur ἔπαρχος. Is quamvis dignitate Consuli cederet, potestate tamen longe præcellebat. (f) Siquidem Consul merum imperium gladio tantum, non relegatione poterat exercere: Præfectus vero prætorio genus omne animadversionis habebat, cunctisque præerat generibus judiciorum. Etenim ad exemplum tribuni Celerum, qui prisco Regum ævo custodes erant regii corporis, eumque Tribunum habebant ducem; itemque ad similitudinem magistri equitum, qui vicariam Dictatoris potestatem gerebat; Augustus ex Mæcenatis consilio, ut maximam auctoritatem magistratuum, non ex populi voluntate, sed e propria facultate traheret: hanc extulit Præfecti prætorio potestatem, quam contulit in ducem cohortium prætorianarum ex equestri ordine, quas Princeps ad sui corporis custodiam adhibebat: (g) & *prætoriani* dicebantur, quod in *prætorio*, sive aula principum versarentur (h) Duos igitur creavit, qui summo imperio prætorianis militibus præessent, quos *Præfectos prætorio* appellavit: ut quorum fidei mandata erat vita Principis, iis etiam potestas ejusdem tutius concrederetur. Quamobrem Præfectus

(f) Vide Cujac. in parat. ff. & C. de offic. præfect. prætor.

(g) Svet. Plin.

(h) Faber. semestr. l. 1. dilu. 1. Dio lib. 55.

Præ-

prætorio publicæ disciplinæ fuit emendator. Ideo *Secundus* dicebatur à Principe, & *imperium secundum*, itemque *imperium sine purpura* vocabatur, nominibusque aliis haud dissimilibus: (*a*) Cui sane prævalidæ potestati exprimendæ, gladius ei solemniter tradebatur, ut omnium vitæ, necisque potestas ei tradita intelligeretur. (*b*) Nota est vox illa Trajani, cum Præfectum suum cingulo donaret: *Accipe*, inquit, *hunc ensem: &* *siquidem recte, & ero Republica imperavero, pro me; sin secus, in me utere*. (*c*) Unde simul cum iis commune aliquando tribunal Imperatores habebant, eosque *parentes carissimos, & amantissimos* salutabant; propriam in illis potestatem, ad documentum populorum honorantes. (*d*) Eorum igitur erat post Principem summa Imperii administratio, ab iisque mandata, jussaque Principis ceteris magistratibus, sive urbanis, sive provincialibus distribuebantur. Eorum erat deligere Judices, & removere; delicta provincialium Judicum punire; (*e*) atque in Senatores Constantinopoli ex Constantini lege jurisdictionem exercere; (*f*) causas a Præsidibus, & rectoribus provinciarum ad sese per appellationem adductas, supremo loco cognoscere. Nam progredientibus temporibus potestas hæc eo adscendit, ut a Præfecti prætorio sententia non liceret appellare. (*g*) Minus decorum enim visum fuit tantæ potestatis judicia, cujus in fide Princeps omnem Imperii sui majestatem deposuerat, ad alterius examen adducere. Quamobrem, appellatione interdicta, Princeps tantum permisit, ut cum ille magistratu abiret, per libellum postulari posset a Principe intra biennium sententiæ retractatio. (*h*) At ex Justiniani *Novella* 119. *cap.* 5. libellus pro retractatione offertur ipsi Præfecto prætorio, intra decem dies a prolata sententia: dandis a victore fidejussoribus pro restitutione, si sententia revocetur. Sin decem dies, absque supplicatione præterierint, sine fidejussoribus executio procedet: supereritque parti alteri, Imperatoris auxilium intra biennium implorandum. (*i*) Cum hoc munus olim nemo, nisi ex equestri ordine (*K*) vocari posset, ita ut hæc potestas pugnaret cum dignitate Senatoria, quam Princeps conferebat ei, quem Præfectura spoliare cupiebat: primus e Senatoribus eam suscepit Titus Vespasiani filius: qui ut eam acciperet, ante ad equestrem ordinem transiisse dicitur: (*l*) deinde Arretinus Clemens Senatorii & ipse ordinis: postremo nonnisi e Senatu assumi oportuit, cum in Senatores animadverteret. (*m*) Ante Costantinum uni tantum, aut alteri ea potestas ferme tribuebatur exercenda in Comitatu, sive in Aula Principis. Constantinus eam, utpote ipsis Principibus formidabilem, ut extenuaret, distinxit in quatuor Præfectos. (*n*) Unum Orientis; alterum Illyrici, tertium Italiæ; quartum Galliarum; quibus Justinianus adjecit quintum, nempe Africæ.

CXXVI.
De Assessoribus.

Adsidebant autem Præfecto prætorio, sicut & aliis magistratibus, Jurisperiti, quorum ex consilio ille judicabat: quod munus tanto erat in pretio, ut & ipsi Principes magistratibus adsederint aliquando. (*o*) Adsessoresque hi consiliarii erant, negotiorumque participes, comitesque magistratuum: quibus salaria constituit Alexander Severus. (*p*)

CXXVII.
De Magistris Scriniorum.

Inter alia munera, quæ Jurisconsultis mandari solerent, præcipua erant munera Magistri scriniorum, sive causarum; in quibus acta Principis ad jus pertinentia condebantur. (*q*) Quorum quatuor erant genera, nempe *scrinia memoriæ*; *scrinia epistolarum*; *scrinia libellorum*; *scrinia dispositionum*. (*r*) Scriniis memoriæ, qui præerat, *magister memoriæ* di- ... cabatur,

(a) Eunap. *lib. de vit. phil.* Aurel. Vict. *in Vespas.* Socr. *l.* 1. *secundò hist. c.* 12.

(b) Plin. *in panegyr.*

(c) Surius *tom. quart. in vit. S. Laurent.*

(d) Novel. 6. & 7. Theodos. & Valent. *inser.* 430. Cassiodor. 3. *var.* 20.

(e) Cujac. *paratit. C. off. præfect. prat. orien.*

(f) *l.* 2. §. 2. C. *de his, qui ven. ætat.*

(g) *l.* 1. §. *his cunab. ff. de off. præf. prat. l.* 19. *C. de appell.*

(h) *l. unic. C. de sent. præf. prat. ubi* Cujac.

(i) *Auth. quæ supplicatio C. de præ. imp. offer.*

(K) Dio *l.* 55. *histor.*

(l) Plin. *in præfat. hist. ad Tit. ipsum.*

(m) Lamprid. *in Alex.*

(n) Guth. *de off. Dom. Aug. pag.* 337. Rosi *l.* 2.

(o) Sveton. *in Tib. & in Claud. c.* 2

(p) Cujac. *parat. C. de annonis, & capitat. administr. &c.*

(q) *l. omn.* 19. & *l. ul. C. de test. l.* 3. *C. de argent. in reb.* (r) Guth. *de offic. Dom. Aug. c.* 3. 4. 5. 6. 7. *lib.* 3.

cabatur, iisque dictabat Principi adnotationes, sive rescripta subnotata Principis manu, quibus delicta condonabantur. (a) Scrinia epistolarum, sive rescriptorum, continebant responsa Principum ad epistolas magistratuum, ordinum, aut Senatorum quæstionem aliquam juris proponentium. Quas epistolas Principis nomine scribebat *magister epistolarum*, qui & orationes Principum componebat; iisque sub se habebat *scribas sub epistolis* cum Græcis, tum Latinis. Præterea legationes Civitatum, aliorumque postulata, & preces audiebat, ut referret ad Principem. Scrinia libellorum complectebantur libellos supplices Principi oblatos, quos magister libellorum eidem recitandos accipiebat, ut quod illa jussisset, postea rescriberet, dicebaturque *libellos agere*. (b) Qui suberant magistro libellorum in hoc munere, *libellantes* appellabantur. Scrinia dispositionum comprehendebant dispositiones Principum, sive constitutiones, pragmaticas sanctiones, edicta, promotiones ad honores, mandata, consuetudines, privilegia, beneficia ex liberalitate Principis, & quidquid denique ex illius voluntate, nulla juris necessitate cogente, manaret. Quibus qui præerat *magister dispositionum*, sive potius *comes dispositionum* vocabatur. Negat enim Cujacius (c) inveniri *magistri* nomen in *dispositionibus*, dissentienre Guthero. (d) Qui vero similia negotia pro his quatuor magistris, aut absentibus, aut valetudine impeditis susciperent, ac tractarent apud Principem, *proximi Sacrorum Scriniorum* dicebantur: propterea quod hæc munera prope attingerent, proximumque a magistris scriniorum locum tenerent. (e)

(a) *l. 5. C. ad L. Corn. de Sicariis l. ult. C. de diver. rescript.*

(b) *l. rescriptum in princ. ff. de distract. pignor. l. præcipimus. §. nostr. C. de appell. l. ul. C. ubi Senator.* Guth. *de offic. Dom. Aug. l. 1. c. 26.*

(c) *ad l. 1. C. de prox. sacr. scr.*

(d) *De offic. Do. Aug. lib. 3. cap. 7.*

(e) *Tit. C. de prox.) sacr. scrin.*

CXXVIII. De Fisci Advocatis.

Erant & Fisci Advocati, qui etiam ex Jurisconsultorum ordine sumebantur, vestituque insigniori distinguebantur a cæteris: iisque defensio, & rerum fiscalium cura mandabatur.

CXXIX. De Digestione Juris Civilis sub Justiniano.

Ex his patet, qui fuerit civilis doctrinæ status sub Principibus usque ad Justinianum, & quæ munera professoribus patuissent illius. Verum faciem jurisprudentiæ sub Justiniano mutavit. Nam cum antea veteres leges, & edicta Prætorum, & Jurisconsultorum libris omnes versarentur in manibus, Justiniani tempore, ne juventus tanta librorum strue, ac lectionis varietate opprimeretur; abscisa, rejectaque sunt obsoleta jura; totumque jus civile compositum, selectis ex Jurisconsultorum libris, quæ tum essent in usu, quo imposterum jus brevius esset, & expeditius. Cujus emendationis opus, ac ratio ex sequentibus palam fiet.

CXXX. De Justinian.

Justinianus propter contraria scriptorum studia, & imperium cum Theodora muliere Scenica, quam uxorem duxerat, communicatum, Princeps fuit ancipitis famæ. Utrobique tamen cum in erroribus, tum in virtutibus maximi nominis. In extollenda pariter veritate Religionis, & in promovendis erroribus, ad extremum vitæ susceptis, acerrimus. Ad reparandas item, & simul advertendas pretio leges, paratissimus: ut intelligas præclara illius facinora, non e virtutis studio, sed e popularis gloriæ cupiditate processisse, quam sæpe superabat alia cupiditas, nempe avaritia; eaque simulatas virtutes retegebat. Evectus ad imperium fuit a Justino Thrace avunculo, quatuor quam mortem oppeteret mensibus, anno IↃXXVII. cum triennio ante ab eodem *Cæsar* fuisset appellatus. Imperio suscepto, curas vertit ad bellum adversus Persas, Vandalos, Gothos oblatis sibi ducibus maxime strenuis, Belisario scilicet, atque Narsete: quorum virtute cuncta sibi prospere cesserunt. Siquidem Persas coercuit, Vandalos ex Africa ejecit, Hunnos Thraciam vastantes extrema clade affecit, subegit Gothos; Italiamque a Totila vatia, & improba laceratam dominatione, recepit.

Prin-

CXXXI.
De Codice Justinianæo.

Principem si non optimum, at certe vigilantissimum tot bellorum curæ a pacis artibus minime avocabant. Siquidem dum imperium ab hostibus liberaret; leges etiam ab obscuritate studuit eripere, ipso initio Imperii sui, scilicet anno secundo, a Christo nato IↃXXVIII. atque ad eas componendas, inque faciliorem, & breviorem ordinem digerendas, miro ardore, se contulit. Prima cura fuit, superiorum Imperatorum colligere constitutiones, quas antea vagas, atque confusas, privato studio, nullaque auctoritate publica, in peculiarem Codicem conjecerat Gregorius, anno Christi CCLXXII. initio ducto ab Adriano usque ad Valerianum, & Gallienum. Unde *Gregorianus Codex* fuit appellatus. Hunc excepit *Hermogenianus Codex*, cujus auctor Hermogenianus, qui sequentium Imperatorum, usque ad Costantinum constitutiones collegit, Postremus procedit *Codex Theodosianus*: in quem Theodosii junioris jussu constitutiones Imperatorum, usque ad Imperium ipsius Theodosii congestæ fuerunt. Cui magnam auctoritatem tribuerat Alaricus Gothorum Rex, & postea tribuit Carolus Magnus. (*a*) Nunc autem qualiscumque temporis injuria superest, non tam ad jubendum, quam ad Justinianæum Codicem explicandum habet auctoritatem. (*b*) Ex his Codicibus, aliisque constitutionibus postea exortis, Justinianus Codicem confecit suum, editque anno Imperii sui tertio, quæ prima Codicis editio præcessit omnes alios juris libros, quos nobis reliquit.

(*a*) *In ejus capitular. Prod. Justinian. pag.* 337.
(b) *leg.* 1. *C. de Just. Cod. conf.*

CXXXII.
De Digestis.

Cum autem veterum Jurisconsultorum volumina eum ad numerum, & molem adscendissent, ut adolescentium studium, & industriam exuperarent, jamque duo millia librorum juventuti pervolvenda traderentur, & trecenties decem millia versuum, (*c*) sive sententiarum, ut Gothofredus junior exponit; quorum lectio propter summam dictorum auctoritatim, negligenda non erat; Justinianus, ut juventuti hoc onus allevaret, studiaque a rebus aliquando supervacuis, & obsoletis, in iis libris occurrentibus, ad sola necessaria traduceret; anno Imperii sui quarto, Triboniano, qui doctrina, & gratia Imperatori erat eximius, Mandavit, ut simul cum aliis insignioribus jurisperitis, quos ipsemet in Codice recenset, ex veterum Jurisconsultorum libris caperet ea tantum, quæ usum haberent; & ex variorum sententiis, atque particulis pertexeret seriem, ex variis quidem deductam auctoribus, at ordine tamen, atque sensu cohærentem sibi, maximeque convenientem, quasi una mens esset, unaque vox, idemque sonus. Huic autem labori Justinianus decennium præfinivit. Tribonianus vero sibi potius ex celeritate gloriam, quam posteris utilitatem ex operis maturitate pariturus; decennium ad quadriennium contraxit: volumenque extulit, quod ex varietate rerum in eo comprehensarum *Pandectas*; & propter ordinem perductum ad exemplum edictorum a Juliano Jurisconsulto digestorum, *Digesta* nuncupavit. In quæ, plerisque operibus vetustiorum Jurisconsultorum exclusis, ea contulit, quæ proximiora erant ætati, moribusque suis, satis posteritati consultum autumans, si veteris, ac mediæ Jurisprudentiæ notitiam colligere posset, e seminibus inter opera sparsis Jurisconsultorum recentium, qui omnes sub Imperatoribus floruerunt. Unde subductis primævæ jurisprudentiæ capitibus, extinctaque originum luce, eam juri civili nubem effudit; ut vix veterum Historicorum, Poetarum, & Oratorum lectione, atque eruditorum interpretum industria, & acumine diluatur.

(c) *l.* 2. *§. omnia igitur* 1. *l.* 3. *§.* 1. *C. de vet. jur. enucl.*

CXXXIII.
De Institutionibus.

Antequam autem Digesta Justinianus emitteret, libros *institutionum* qua-

quatuor componendos curavit, magnam partem ex veteribus Caii, & Ulpiani, Marcianique institutionibus; ut juventus ab hiis, veluti a simplicioribus elementis jurisprudentiam auspicaretur. Quibus libris vix aliquo superfuit elegantius, aut selectius; si quis e contextu veterum; mixturam discusserit recentioris ætatis. Has autem institutiones Justinianus edidit, & confirmavit anno Imperii sui septimo, uno mense ante editionem, atque confirmationem Digestorum: quibus una cum institutionibus publicam tribuit auctoritatem, ut quidquid ibi continetur, pro voce Principis habeatur. Igitur Digesta fuerunt ante Institutiones absoluta, sed confirmata, & edita posterius.

CXXXIV. De 50. Decisionibus.

Verum quia de quinquaginta juris controversiis variæ veterum Jurisconsultorum, discrepantesque sententiæ prodierant; ne super his mentes Judicum, incerto jure, jactarentur, eas dissensiones composuit Justinianus, quinquaginta constitutionibus singularum contraversiarum definitiones continentibus, quas Codici suo insertas, per titulos distribuit: eodemque tempore priorem Codicis editionem emendavit, novamque protulit auctiorem, & emendatiorem, quam solam publica auctoritate munivit, abrogata priori. (a) Quam posteriorem editionem, ut a priori distingueret, *Codicem repetitæ prælectionis* appellavit: quorum librorum, ac temporum ordo ita describitur a Gothofredo juniore in manuali juris.

(a) C. de vet. jur. enucl. l. 1. & 2.

A.D. IↃXXVIII. Justiniano A. II. Coss.
ICXXIX. Decio V. Cos.
IↃXXX. Lampadio, & Oreste Coss.
Codicem fieri mandavit Justinianus.
Idib. Feb.
Codex editus idib. April.
Decisionum 50. initium ab hoc anno.
Digesta componi mandat Decembri mense.
IↃXXXI. Post Cos. Lamp. Or. I.
IↃXXXII. Post Cos. Lamp. Or. II.
IↃXXXIII. Justiniano III. Cos.
Institutiones eduntur mense Novembri.
Digesta eduntur mense Decembri.
IↃXXXIX. Justiniano, & Paullo Coss.

Codex repetitæ prælectionis editur mense Novembri, abrogato priori: Secundas autem editiones, veteres vocabant *repetitas prælectiones*: quo nomine Ulpianus *retractes* suos libros ad Sabinum appellavit: *prælectiones* vero dicebantur lectiones, quibus præceptores præibant discipulis. (b) Tributus est autem Codex in libros duodecim, imitatione XII. Tab.

(b) Cujac. *paratit. C. de vet. jur. enucl.*

CXXXV. De Novellis Constitutionibus: sive Authenticis.

Post editum Codicem reliquo Imperii tempore varias constitutiones edidit novum jus afferentes, quas vel ob id, vel quod post absolutum corpus juris processerant, *Novellas* appellarunt. Eæque sparsæ prius, utpote oblata occasione conditæ, in unum volumen cojerunt anno Christi IↃLXI. & Imperii Justinianæi XXXIX. qui vitæ suæ fuit extremus: quarum quæ apud nos juris habent auctoritatem, sunt nonnaginta octo expositæ ab Accursio, & aliis interpretibus, eorumque auctoritate receptæ: cum Julianus vetus Jurisconsultus, qui eas post Justiniani mortem in compendium contulit, ediderit centum viginti quinque; Haloander vero centum sexaginta quinque: quibus accesserunt tres reper-

tæ

tæ a Cujacio. (*a*) Hæ Novellæ primo Græce prodierunt, deinde versæ fuerunt latine ab Anonymo, & evulgatæ imperante Justino secundo. Hujus enim versionis mentio est apud Gregorium Pontificem. (*b*) Prodierunt, & aliæ versiones, nempe Haloandri, Agilæi, & Scringeri: quibus, ut elegantia major accesserit, legis tamen defuit auctoritas: quæ tributa tantum fuit Anonymo illi, qui, præceptum Justiniani (*c*) secutus, eas vertit κατὰ πόδα, hoc est verbum verbo, eodem ordine servato, reddidit; (*d*) proptereaque vocatum hoc volumen fuit *Authenticum*: quia id unum cum sua versione legis auctoritatem haberet; vel quod esset integrum: cum versio Juliani, de qua mox, brevior fuerit, & contractior. Quamobrem & nos una cum Græco textu hanc Anonymi versionem retinemus in foro: quamvis, ut liberius loquar, absonam, & confragosam, quæ Grecæ linguæ verbis respondet, non loquendi generibus. Cujus tamen operis eruditionem, & antiquitatem haud parvi fecit Cujacius. (*e*)

(a) *In comm. ad novell.* 166. Art. Duc. *de auct. Jur. civil. lib.* 1. *c.* 4 *n.* 15.
(b) *Canon. de person.* 11. *q.* 1. & *c.* 2. *de testibus* *Vid.* Anton. Contium *in novel. præf.*
(c) *leg.* 1. & 2. *C. de vet. jur. enucl.*
(d) Alciat. *parerg. lib.* 2. *c.* 46.
(e) *lib. observ.* 4. *cap.* 38. & 8. *cap. ult.*

CXXXVI. De Novellis Juliani.

Hanc autem versionem, adspersa etiam aliqua elegantia, in epitomen coegit Julianus antecessor, sive publicus legum interpres Constantinopolitanus, qui sub Justino secundo, Tiberio secundo, & Mauritio floruit. Verum, quia non esset κατὰ πόδα, publicaque auctoritate careret, grave nomen *Authenticorum* priori illi, ac locupletiori cessit: ita vero versio nomen retinuit auctoris sui, appellanturque *Juliani novellæ*. Porro Anonymi versio illa diu in barbariæ tenebris latuit: unde ad nos Lotharii II. temporibus, perturbata pervenit, plurimisque lacunis hians, diminuto etiam numero novellarum. Hinc Irnerius, Jurisconsultorum Lotharii tempore maximus, aut quisquis fuerit alius Græcæ linguæ minime peritissimus, lacunas illas explevit. Burguntio vero, sive interpres alius, neglecto prorsus veteri novellarum numero, ex antiqua serie jam perturbata, anno Christi MCXL. novam pertexuit in novem collationes tributam: in quas, suppresso priori ordine, superstites novellas digessit. Dictæ sunt autem *collationes*, quasi collatæ ad alias, atque oppositæ ad declarandas, vel abrogandas superiores leges Codicis: & propterea extremo Codici adjectæ. Quod volumen in usu positum, spretis aliis editionibus, *authenticum* fuit appellatum; publicam enim ab Imperatoribus auctoritatem accepit. Aliæ vero Justiniani Novellæ, quæ opera eruditorum postea emerserunt; item novellæ Leonis; aut aliorum Imperatorum, non corpus juris auxerunt; sed tantum eruditionem, & recepti juris intelligentiam.

CXXXVII. De Triboniano & Sociis.

Commodum nunc de compositore juris Triboniano disseremus: ne in variis judiciis, quæ de hoc apud auctores inveniuntur, studiosus aut hæreat, aut labatur. Hic si talis fuisset, qualis traditur a Suida, minime dignus erat, cui Justinianus tantæ fidei opus concrederet, qualis emendatio fuit, atque digestio juris civilis. Nam præter avaritiam, & mercimonium quodammodo legum, nullum est crimen, cujus a Suida non postuletur. Homini enim in tanta dignitate constituto religionem detrahit, & pietatem omnem, atque honestatem. Eum præterea facit assentatorem improbum, & fallaciorem artificem callidissimum, cujus astu scribit Justinianum sibi persuasisse numquam interiturum; sed simul cum corpore, atque animo in Cœlum advolaturum. Testimonium sane non tam Triboniano pudendum, quam ipsi Suidæ: qui auctoritate redarguitur Procopii se longe majoris fidei. Etenim Procopius, etsi ab hac fœda Tribonianum assentatione non excusat in arcana historia; in cæteris tamen libris

bris haud levia de illo virtutis argumenta reliquit. Refert enim Tribonianum ingenio fuisse miti, atque humano, & lucri quidem cupidum, sed honesti, atque ad leges figendas refigendasque, non tam pretio, quam inconstantia rerum humanarum adductum fuisse. Ego sane illum, perinde ac vulgo solent homines, neque vitiorum crediderim, neque virtutum summam attigisse: etsi non semper, at aliquando certe in mutatione juris veteris, & novi creatione, pretio, aut potentiæ fidem addixisse. Neque tamen concesserim Hottomanno, qui hominem totis libellis concidit, Tribonianum quidquid antiqui juris attigerit, veluti veneno, aut tabe aliqua corrupisse. Quam multa enim eorum, quæ nova protulit Justinianus, utpote commodiora temporibus; expeditoria sunt veteribus legibus atque simpliciora? Quis vero tulerit inclementiam eorum, qui quodcumque in libris juris, vel in historia, vel in verbis fuerit erratum, uni Triboniano adscribunt: quasi scriptores omnes, omnesque Jurisconsulti, ab omni errore, præter humanam conditionem fuerint immunes, totam vero humanitatis labem exhausserit Tribonianus? Erravit nimirum ille: quid ni? immo & sæpiuscule: quippe implicitus tantis commentariorum involucris: e quibus nescio quisnam accusatorum melius tam brevi tempore se felicius explicasset. Erravit ille, fateor: sed neque omnia, neque unus. At fuit posteris noxius, propter intercepta veterum Jurisconsultorum scripta. Quasi tot alia Græcæ, ac Latinæ sapientiæ volumina supersint; aut receptos e tanto naufragio libros, ulli præter quam forti debeamus. Immo si jus temporibus illis barbaris petendum fuisset e toto illo commentariorum pelago, socordiam hominum potius in tenebris jacuisset. Quis scit igitur an Jurisprudentiæ vestigium ullum retineremus; nisi has nobis Tribonianus particulas excerpsisset? Unius maximi Cujacii testimonio contra omnes hostes, Tribonianus intrepide dimicaverit. *Et omnes* (ait ille) (a) *constitutiones Justiniani sunt eruditissima: utpote condita a maximo Jurisconsulto Triboniano, qui fuit alter Papinianus, studiosissimus juris: sine quo periissent omnes libri veterum Jurisconsultorum, quorum ille copia solus abundabat ætate Justiniani*. Et in Ep. præfixa Paratitlis Cod. ait: *Qui earum vim tenet* (nempe Constitutionum Imperialium) *hunc ego facile sim habiturus pro doctissimo I. C. ac pene pari Triboniano ipsi. Quo ego tandem cognito pondere earum Constitutionum, quas suo Imperatori eum persuasisse certo certius est, mihi gaudeo, quod cognoverim eam ætatem non tulisse excellentiorem in jure civili, quod utique, & sine illius ope, curaque intercidisset*. Neque tamen illum omnibus in locis absque nota dimittit: nam cum sæpe alibi, tum præsertim in observationibus, illius incuriam reprehendit: unde lib. obs. 5. cap. 33. *Tribonianus* (ait) *ut erat in eo opere non tam diligens, & accuratus, quam se imprudenter profitetur, quod uno in loco mutabat, non mutabat in alio*. Unde non inficior multa in Triboniani collectione vitia irrepsisse, neque prorsus fidem habuerim Justiniano, aut potius Triboniano ipsi audacter prædicanti, nullam jam esse in tanta scribentium varietate dictorum repugnantiam, nullam superfluitatem: cum ejus assertio ipsa Digestorum, & Codicis lectione coarguatur. Eam enim sæpe discordiam animadvertimus; ut qui fateri nolit, cogatur sese diu, & frustra torquere: aliaque vitia qui negaverit, ne ille palam ostendet uscitantiam in legendo suam. Ea tamen talia non sunt, ut homini de posteritate optime merito, tam præclari, magnique operis laudem eripiant. Quamobrem sicuti Cujacii æquitatem admira-

(a) In C. comm. de legat.

mur; ita insolentia stomachamur illorum, qui numquam tantopere sibi plaudunt, quam si quid Triboniano exprobrandum invenerint. Quorum auctoritas, quæ certe & magna est, & esse debet, ne juvenes in fraudem inducat, eos hoc loco monere voluimus, ut æqui sint rerum æstimatores, atque in doctis viris virtutem potius, & ingenium, quam reprehendendi vitia æmulentur. Sed jam de Triboniano reliqua persequamur. Is e Pamphylia fuit, Macedoniani filius, ab Justiniano Magister officiorum, Assessor, & Quæstor creatus, atque etiam ad Consulatum evectus. Apud seditiosos, quorum factio Veneti, Prassinique vocabantur, ea invidia flagrabat, ut concitato tumultu, ipsa, ac Joannes Præfecti utrique prætorio ad necem deposcerentur. Quorum furorem, ut compesceret Justinianus, utrosque magistratu movit: postea vero Tribonianum restituit, defervescente jam ira factionum, invidiaque restincta. Hinc illius apud Justinianum auctoritas quanta fuerit elucescit. Cum autem quæstura, & consulatu perfunctus fuisset; ideo *Exquæstor* appellatur, & *Exconsul*. Socios in componendo corpore juris habuit viros doctissimos (a) & illustres ejus ætatis Theophilum, Dorotheum, Constantinos, Anatolium, Cratinum, Stephanum, Mennam, Prosdocium, Eutholmium, Timotheum, Leonidem, Leontium, Platonem, Jacobum, Joannem.

(a) *l.* 2. *C. de vet. jur. enucl.*

CXXXVIII. De Basilicorum libris.

Hoc ordine, hisce auctoribus constitutum fuit jus civile Justinianæum; sed infelici successu. Nomen enim in Græcia Imperatorum aliorum ambitione; in Italia vero usum, injuria barbarorum, amisit. Erant sane jam ante Justinianum, ex toto terrarum Orbe, tres amplissimæ Civitates delectæ, ubi jurisprudentiæ scholæ patebant, Berytus, (b) nempe Phœniciæ Metropolis, Constantinopolis, & Roma: interdictis ubique locorum scholis aliis: quodque miremur in tanta nostrorum temporum copia docentium, & sterilitate doctrinæ. binos tantum quæque Civitas habebat præceptores. (c) Cum igitur Justinianæum jus tribus hisce celeberrimis in gymnasiis consederit: recedente paulatim usu linguæ latinæ, (d) Pandectæ in Græcam linguam translatæ fuerunt per Thalelæum, qui ob scientiæ præstantiam dictus fuit *legum ocellus* νομικῆς ὀφθαλμός. Conversus fuit, & Codex: institutiones vero translatæ per Teophilum, (alium, ut arbitror, ab eo, qui condendo juri operam navavit) ex quibus, & ex posterioribus Imperatorum constitutionibus post Justinianum, jus in Oriente reddebatur, usque ad annum Christi IↃCCCLXVII. nempe usque ad Basilium Macedonem Imperatorem: qui ut Justiniani nomine depresso, suum attolleret, exclusa prorsus latina, & Justinianæa juris editione, novum corpus e græcis digestorum, codicis, & novellarum versionibus, idemque brevius, atque contractius extulit; perduxitque usque ad quadraginta libros, absolutum postea libris sexaginta a Leone filio: qui eos libros βασιλικῶν nempe *imperatoriarum legum* appellavit. Eosdemque in aliam formam Constantinus Porphyrogeneta mutavit. Is enim, & historicos universos in unum corpus trium locorum communium collegerat; ideoque noluit diligentiam suam deesse jurisprudentiæ, quæ sociam habet historiam, & adjutricem. Suppressis autem Justiniani libris, Basilicorum auctoritas in Oriente usque ad finem Græci permansit Imperii, nempe ad annum MCCCCLII. interiitque illius usus cum Constantino Palæologo, qui per Turcas fuit Imperio spoliatus. Interea vero dum Basilicorum vigebat auctoritas, omnis in iis Græcorum Jurisconsultorum cura versabatur, nempe Balsamonis, Stephani, Nicæi, Thalelæi, Eustachii, atque aliorum, quorum reliquias conservamus: qui vel paratitlis conficiendis, collligendisque argumen-

(b) *l.* 1. *C. de Metrop. Beryti.*

(c) *C. de stud. liberal. Urb. Rom. & Constant.*

(d) Suar. *in notit. Basilic.* Cujac. *observ. c.* 31. *l.* 17. *& c.* 10. *l.* 6. *& c.* 33. *lib.* 13.

mentis titulorum, & legum uberiorum, iisque pro sua serie distinguendis; vel concinnanda epitome rerum omnium; vel sententiis dilatandis; vel similibus, ac dissimilibus colligendis; vel interponendis in contextu brevibus interpretatiunculis, aut iisdem ad marginem attexendis vacarunt. Quamobrem plures juris collectiones, & epitomæ partim ipsorum Imperatorum jussu, partim privato labore consilioque prodierunt: quas paucis indicabimus, ne cum varios titulos præferant, studiosis errorem objiciant. (a) Ac primo distinguendus est Codex ipse Basilicus, sive *Procheiron* magnum a parvis, quod πρόχειρον νομ. κὸν sive *promptuarium juris*, & ἐκλογὴ τῶν νόμων hoc est *legum selectio* appellatur: utpote compositus ex usitatioribus Justinianæorum librorum legibus: quem codicem diximus auctorem habuisse Basilium, incrementum accepisse a Leone, formam vero emendatiorem, atque novam a Constantino. Idemque dictus fuit τὸ πλάτος τῶν νόμων, & τὸ πλάτος. Post hunc iidem Imperatores institutionum instar ediderε πρόχειρον μικρὸν, sive *promptuarium parvum* magno contractum: quod etiam *ecloga*, & *synopsis* conjunctim, sive *selectio compendiaria* dicitur: item & ἐκλογὴ δι' ἐπιδιόρθωσις, sive *selectio correcta*: quæ primo ipsum Basilium; deinde Constantinum, & Alexandrum auctores agnoscit suos. Tertium Procheirum appellatur idest νομικῶν κατὰ στοιχεῖον, sive *jus per elementa litterarum*, aut *jus alphabeticum*. Est enim selectio major per alphabeti seriem digesta, quæ continet majorum Basilicorum leges, & titulos ad litterarum ordinem relatos. Qui Codex repertus Tarenti fuit a Joanne Sambuco viro Pannonio: ea enim Civitas diutius Græco Imperio paruit, retinuitque græcos mores, & instituta. Quartum Procheiron, Tarenti quoque repertum dicitur μικρὸν κατὰ στοιχεῖον, sive *Alphabeticum parvum*, quod distinguitur a Procheiro Alphabetico magno, de quo supra diximus. Quintum Procheiron opus est Michaelis Attaliatæ judicis, & proconsulis, editum tempore Michaelis Ducæ titulis XCV. anno MLXXVII. quod πραγματικὸν, vel πόνημα, sive *opus juris* appellavit. Sextum Procheiron condidit Michael Psellus, qui compendiarium jus versibus clausit. Septimum Procheiron est Constantini Harmenopuli, contractum ex Basilicorum Codice, nuncupatum Ἑξάβιβλον. Ex quibus, atque ex Græcorum Jurisconsultorum superstitibus notis & interpretatiunculis, Cujacius multos juris civilis locos restituit, explicavit, & illustravit: ita ut illius eruditio Græcorum luminibus adspersa, germanam Romanorum jurisprudentiam, caligine temporum intermortuam, suscitarit.

(a) Prodrom. Justin. *p.* 3. §. 5. *sect.* 2. & 3. *cum auctoribus ibi adductis.*

CXXXIX. De Fato Jurisprudentię Justinianeæ in Italia.

Atque is in Græcia, & in Oriente Justinianæi juris progressus fuit, & exitus. In Italiam vero, & in Occidentem, multis post sæculis, floruit: latebatque interea in Ravennæ ditione, atque in Illyricis finibus: ubi quod Græco Imperatori parerent, jus ex Justinianæis libris reddebatur. A regionibus vero ceteris, quas statim ab expulsis Gothis, Longobardorum colluvies occupaverat, Romanum jus diu exulavit: tandemque ab ipsa Ravenna excessit: postquam ab Imperio Romano per Aistulphum Longobardorum Regem fuit avulsa, circa annum IↃCCLII. Itaque Italia majestate simul, & legibus exuta suis, jugum Imperii, legumque subiit barbararum, dominaque rerum humanarum sensu pristinæ libertatis, veterisque magnitudinis per longum, ac vile servitium privata, pro Romani splendore, atque humanitate juris, belluinas, atque ferinas, immanesque Longobardorum leges accepit. Et quas regiones jus Atticum in Romanos mores traductum, & ex Prisca omnium sæculorum sapientia conflatum diu rexerat; postea usque ad Lotharii tempora occuparunt Visigothicæ, Longobardicæ, Fran-

cicæ, ac Burgundionum pudendæ leges, sive potius Barbarici ingenii libidines: quæ continentur in Codice inscripto: *Corpus legum antiquarum*, appellatum vero a Lothario Rege, qui primus eas collegerat, *edictum*, ex quo jus Longobardicæ dominationis tempore reddebatur: Cum ex Romano jure non aliud superfuerit, quam id, quod moribus adhæserat Italorum, quodque ipsum civile commercium, usitataque contrahendi ratio retinuerat. Ex libris autem juris superabant ad usum etiam judiciorum tantum fragmenta quædam; non e Justinianæis decerpta codicibus, quorum lucem, præter Ravennam, ut diximus, Italia publice numquam adspexerat: verum, e Codice Theodosiano, cui Anianus Alarici Gothorum Regis, qui Codicem illum confirmaverat, jussu suas breves interpretationes adjunxit: & e Gregoriano, Hermogeniano, ac regulis Ulpiani, Caiique institutionibus, Paullique sententiis. Tantaque in Italiam, ac tam diuturna barbaries inundavit, ut jus Romanorum, etsi magno studio, deletis Longobardis, a Carolo Magno quæsitum: tamen exemplariorum inopia, longaque oblivione populorum, usque ad sæculum duodecimum, nempe ad Lotharii tempora in tenebris delituerit. Igitur, ut fatum omne Justinianæorum librorum oculis legentium subjiciamus, vixere illi quidem in Græcia a Justiniano usque ad Leonem, nempe ab anno Christi ICXXXVI. ad CMX. per annos scilicet CCCLXXIV. In Italia vero (si Ravennam excipias) resistente ab initio barbarie Gothorum, numquam floruerunt; vixque tandem emerserunt anno MCXXX.

CXL. De Instauratione Juris Justinianæi sub Lothario.

Eo tempore, injustis perturbatisque comitiis, laceraerat Ecclesiam falsus Pontifex Petrus Leonis, Anacletus Secundus nuncupatus ab sua factione: Cujus Dux erat Rogerius Apuliæ, ac Siciliæ Comes, Regis nomine a falso Pontifice donatus. Adversus Anacletum creatus rite, ac solemniter fuerat Innocentius Secundus, cui favebat Imperator Lotharius Saxo, summa virtute, atque prudentia Princeps. (*a*) Quo bellum gerente adversus Rogerium, Amalphi, Urbe Salerno proxima (quam perperam aliqui locant in Apulia, Melphiam cum Amalphi confundentes) inopinato reperti fuerunt Digestorum libri: quos Pisani, qui classe Lotharium contra Rogerium adjuverant, præmio bene navatæ operæ sibi exorarunt. Pisis vero, post longam obsidionem a Caponio militiæ Duce strenuo expugnatis, translati fuere Florentiam: (*b*) ubi pro Augusta Medicææ domus magnificentia, in Musæo magni Ducis conservantur. Hinc promiscua Pisanarum, & Florentinarum apud scriptores Pandectarum appellatio. Iisdem temporibus repertus Ravennæ fuit constitutionum Imperialium volumen, quod *Codex* appellatur: indeque ceteros libros juris, immo & Digestorum aliud exemplar in lucem aliqui rediisse putant: nec mirum, cum ea Urbs longo tempore Romanis legibus vixerit, & Orientali Romanorum Imperio diu obtemperarit. Novellæ vero constitutiones etiam antea per Italiam vagabantur: utque mea fert opinio, multi juris civilis libri, postquam incessit homines cupido recipiendi Romani juris, agniti potius fuere, quam reperti: nam & aliquot ante Lotharium annis, jus civile Justiniani commemoravit Ivo Carnotensis, (*c*) & libros Pandectarum: cum antea si occurrerent, forsan socordia, & oblivione prætermitterentur.

(a) Sigon. *de Regn. Ital. l.* 4.

(b) Polit. *l.* 10. *ep.* 4.

(c) *Ep.* 134. & 99.

CXLI. De Pandectis Florentinis.

Legum autem Romanarum oraculis post diuturnum silentium suscitatis, Italia jam pridem oblita sui, respexit tandem ipsa sese, inque suis legibus vetustam Imperii majestatem recognovit: recepitque per eas in toto subiecto sibi olim terrarum Orbe, si non Imperium, at saltem nomi-

nominis auctoritatem, quæque vires dominationis amiserat, ratione in posterum impetravit. Nostris enim legibus omnes populi submisere fasces; quique ab Imperio desciverant Romanorum, eorumdem sapientiæ perpetuo paruerunt. Porro Codicem hunc Florentiam translatum (*a*) Politianus censuit ipsius Triboniani ætate prodiisse; ita ut omnium exemplariorum auctoritatem ipsius judicio vincat; a quo dissensit Alciatus, (*b*) propter mendas, quæ hoc etiam in Codice insunt. Antiquissimum tamen fuisse non ambigitur; (*c*) & ad ejus fidem in re ancipiti omnes interpretes nostri recurrerunt; omniaque alia exempla ex hoc uno fluxisse creduntur.

(a) *lib.* 10. *ep.* 4.

(b) *Dispunct.* 3. *c.* 12.

(c) Bart. *l. si credit. §. ult. ff. de distract. pign.* Alex. *in l. si filii fa- mil. §. si vir.* D. *solut. matr.*

CXLII. De Instauratione Studiorum Juris.

Itaque, recepto Romanorum jure universo, & post longum exilium in patriam restituto; studia Italorum ad interpretationem, atque usum illius continuo exarsere; ob eamque causam publica Imperatoris auctoritas expetebatur, qua sublatis Longobardorum legibus, deletisque vestigiis pristinæ servitutis, Italia per usum Romani juris majestatem pristinam recuperaret. Hoc jurisprudentiæ Officium præstitit idem Lotharius, quo imperante revixerat. Is enim publico edicto in omnes Imperii regiones emisso jussit, ut Romanorum jus in scholas publicas, inque omnia tribunalia reciperetur: ex eoque in posterum causæ judicarentur, deletis barbaris legibus, profligatisque cruentis moribus Italico nomine prorsus indignis. Itaque hoc edicto, Romano juri fasces reddidit ab hostibus ereptos; eique publicam auctoritatem, lucemque restituit.

CXLIII. De Bononiensi Schola, & de Irnerio.

Primam autem, atque celebriorem scholam juris civilis Imperator aperuit Bononiæ; ubi sedes bonarum artium, & publicum cujusque doctrinæ docendæ munus, vel a Theodosio minore, (*d*) ut Bononienses contendunt; vel, ut alii putant, ab ipso Lothario fuerat constitutum. Hujus tam egregii facinoris Imperatori optimo auctor fuit, atque suasor Jurisconsultorum ea tempestate maximus Irnerius, vel, ut alii scribunt, Wernerius; qui Mediolanensis ne, an Germanus fuerit, ambigitur. Is non suis modo, sed & Mathildis precibus eximia tum auctoritate mulieris id impetravit, teste Abbate Uspergensi: (*e*) quem etsi erroris arguat Sigonius, (*f*) quod eo tempore Mathildis jam e vivis excesserat; tamen alia potuit esse Mathildis e tribus, quas ejusdem nominis circiter ea tempora floruisse Baronius (*g*) e veteribus monumentis comprobavit. Patebant adhuc iis temporibus Constantinopoli cum ceterarum artium scholæ; tum juris præcipue civilis, quod suppressis latinis Justiniani, e Græcis Basilicorum codicibus promebatur. (*h*) Inde Irnerius cum græcam linguam addidicisset, juris quoque scientiam secum, in Italiam advexisse creditur: (*i*) cum neque ex se edere In tantis doctrinarum tenebris; neque aliunde arripere tantum jurisprudentiæ lumen potuerit, quantum ille in componendo, & redintegrando, illustrandoque dissoluto illo, & caliginoso legum corpore profudit; ut merito *lucerna juris* appellaretur. Qui enim ante ipsum, etiam in Bononiensi schola, interpretationem fuerat aggressus Pepo, probatu dignum extulit nihil. Quamobrem uni Irnerio Justinianæum jus integritatem suam, & jurisprudentia vitam acceptam refert. Is enim e variis codicibus, ut credere est, undique coactis, & simul collatis, atque pluribus ex fragmentis judicio, & acumine suo commissis, sparsa juris membra collegit: quemque nunc habemus voluminum ordinem in regiones, ætatesque omnes, additis obscuriorum locorum interpretationibus, imploratàque Imperatoris auctoritate transmisit.

(d) Pansir. *de clar. leg. interpr. lib.* 2. *c.* 31. *in fin.*

(e) *In Chronico.*

(f) *lib.* 11. *de Reg. Ital. in fin.*

(g) *Ann.* 1074.

(h) Abbas Usperg. *fol.* 291. Decian. *in Apolog. advers. Alciat.*

(i) Ciceron. *l.* 5. *obs. jur. canon.*

misit. Studiosorum autem laborem levavit laudabili sane opera, redactis nempe in epitomen salebrosis, atque garrulis Justiniani Novellis: quarum summas perspicuas simul, atque breves per Codicis titulos dispertivit, attexuitque legibus iis, quæ novellis aut abrogabantur, aut detractione, vel adjectione mutabantur: quas *Authenticas* vulgus appellat. Unde per Irnerium una serie, eademque lectione, Codicis & Novellarum sensum licet arripere. Cavendum tamen ab erroribus, quos in iis deprehenderunt eruditi: qui non paucas earum authenticarum, aut male novellis respondentes, aut non ad suos titulos relatas, observarunt. Quorum errorum seriem pertexuit Jacobus Vissembachius: eamque a se suæ dissertationi suæ de mutuo. Sunt, qui sero novellas Irnerio innotuisse tradant: adduntque illum, dum causas oraret, novellarum auctoritate contutatum, negasse germanum eas esse Imperatoris partum, sed nebulonis alicujus commentum, quod vim sibi legis adrogaret. Ipse vero Irnerius, cum Ravennæ artes liberales, doceret Bononiam vocatus, jus civile suscepit explicandum publice, ac privatim domi mercede ab auditoribus accepta, paucis ante annis, quam jus civile Imperatoris edicto publicaretur: ut suspicantur Bononienses Cives in epistola ad Nehusium scripta: quam mecum inter alia selectiora, & rariora opuscula, quorum bibliothecam suam habet refertissimam, humanissime communicavit *Marcellus Severolus*. Eo pacto Irnerius lucem, quam interpretationibus suis attulit jurisprudentiæ, per discipulos ad omnem transmisit posteritatem.

CXLIV. De Variis Irnerianæ Scholæ Sectis.

Ejus e schola celebriores interpretes profluxerunt, usque ad Accursium: a quo plenior juris cœpit explicatio usque ad Bartolum: a quo latiora commentaria inundarunt, non modo in leges, sed etiam in ipsas Accursii, & veterum explicationes longe verecundiores textui circumdatas, quas græco vocabulo *Glossas* vocamus: quod per eas, veluti per *linguas* legum sententiæ alioquin obscuræ pandantur. Bartoli profusa commendandi libido posteriores incessit interpretes usque ad Alciatum: qui novis luminibus ex græca, & Romana antiquitate, abstrusaque linguæ latinæ notitia, & ope artis criticæ secum revivilcentis, priscam & germanam jurisprudentiæ faciem disclusit: barbariæ vero squalorem prorsus omnem detraxit Cujacius, qui memorabile in ævum Alciati cœptum absolvit, ea interpretationis felicitate, eaque elegantia, & veritate majori, ut unus Cujacius dignus sit, cui etsi tempore, atque ausu non primo, tota jurisprudentiæ restitutio, propter præstantiam ejus supra cæteros interpretes, adscribatur. Hinc a nobis sincera omnis, & erudita interpretatio, *Cujaciana jurisprudentia* nuncupatur: exemplo veterum, qui ob nominis celebritatem, Pythagoreos appellarunt eos etiam philosophos, qui ante Pythagoram in Italia floruerunt. Igitur distinctionis, & memoriæ gratia, in quatuor gradus nostratem jurisprudentiam tribuemus. Primam facimus *Irnerianam*: secundam ponimus *Accursianam*: tertiam constituimus *Bartolinam*: postremam, quam, uti germanam vetustatis mentem, omnibus anteponimus, *Cujacianam*. Ab Irnerio autem, usque ad Alciatum, a quo jurisprudentia Cujaciana duxit initium, *hiems* quodammodo *jurisprudentiæ* fuit: adhuc enim barbarie premebatur, carebatque pura illa luce veteris eruditionis, sinuosisque subtilitatibus, ex Arabicæ philosophiæ scholis, a Bartolo maxime, ad studium juris traductis implicabatur: opeque destituta cognata sibi latinitatis, & eruditionis, aptoque ministerio privata, evolvere sese nesciebat: unde rigebat illa, tamquam hieme cohorruisset. Quare, cum verus Roma-

manæ Reipublicæ, jurisque Romani sensus sub Alciato primum, & sub Cujacio maxime refloruerit: ideo Cujacianam doctrinam *ver jurisprudentiæ* appellamus. Quamobrem ab hieme ad ver convolaturi, obibimus prius Irnerianæ, Accursianæ, atque Bartolinæ jurisprudentiæ seriem, celebriores cujusque auctores indicantes: deinde ad Cujacianæ jurisprudentiæ interpretes progrediemur.

CXLV. De Martino.

Prodeat autem ante omnes ex Irnerii schola Martinus Cremonensis, ex Bononiensi Gosiorum, nobilique familia: (*a*) quam temporum factiones patria ejecerunt. Is cum plures in jure quæstiones movisset, atque esset in opinando liberior, seque nimium audiret; adversarium habuit, ex eadem Irnerii schola, Bulgarum. Ita ut ipsorum contentiones inter utriusque discipulos opinionum, & animorum dissidia parerent. Itaque studiosorum turba, Proculianorum, & Sabinorum instar, in duas factiones discesserunt. Quarum altera Bulgarum sequebatur, altera Martinum; a quo ex Gosia familia dicti sunt *Gosiani*: quos contraria factio auctoritate, ac numero superavit: etsi Martinus Frederico Ænobarbo haud liberaliter assentatus, suarum sententiarum non paucas publica Imperatoris auctoritate fundarit: (*b*) nec mirum Martino tam secundum fuisse Fredericum; cum ut Imperatoris gratiam sibi Martinus pareret, (*c*) in maxima contentione illorum temporum inter populos, & Principem de juribus Imperii, Martinus veritus non fuerit sententia sua rerum omnium dominium, & proprietatem Imperatori adjudicare. Quo meruit, ut ipsius agnati a Cæsare inter Principes referrentur. (*d*) Hac autem pudenda sane ambitione, arbitror Martinum apud æquales, & posteros invidiam flagrantem, adeo paucis opiniones probasse suas; ut ejus discipuli ab Accursio, per deridiculum *Gosiani* appellentur; & Jason pronunciare non dubitaverit, nihil veri a Martino afferri solere. (*e*) Anceps fama est, illum ab Azone clavibus auditorii percussum exanimem concidisse, fremente Azone, quod esset a Martino in disputatione superatus. Floruit Martinus sæculo duodecimo, anno ætatis suæ LXXVIII.

(a) Cynus *l.* 1. §. *taceat. in fin. C. de rei uxor. action.*

(b) Odof. *l. rem non novam in fin. C. de jud.* Isern. *constit. si dubit.* Roland. a Vall. *cons.* 46. *n.* 14. *l.* 3.

(c) Glos. & Odofr. *l. bene a Zenone C. de quadrien. præscript.*

(d) Cyn. *l.* 1. §. *taceat. C. de rei uxor. action.*

(e) Alciat. *parerg. l.* 9. *c. ult.*

CXLVI. De Bulgaro.

Offert se huic ex adverso Bulgarus æqualis ejus, & æmulus, quem plerique faciunt Bononiensem. Is apud populos, non solum doctrina, sed & gratia valuit: atque ob pronunciationis leporem, *os aureum* appellabatur. Laudi huic successus respondit. Cum enim is Bononiæ doceret simul, & judicaret in appellationum causis supra libras viginti quinque, jussu Frederici Ænobarbi, qui eum una cum cæteris ad jura Imperii definienda vocaverat; sententiæ ab ipso latæ, sive in explicando, sive in reddendo jure, tanto plausu, atque consensu populorum attollebantur, ut per omnem Italiam pro legibus acciperentur. Hinc in omnium ore *Bulgari consuetudines*: eo quod interpretationes ipsius in re dubia cederent in communes mores. Hanc auctoritatem suarum sententiarum apud populos, ipse damnoso sibi exemplo munivit: jacturaque rei familiaris interpretationes proprias, præter morem, sancivit. Docuerat enim ille, contradicente Martino, dotem veluti peculium Patris profectitium, uxore, superstitibus liberis, mortua, debere ad Patrem, qui dotaverat, redire: Martinus contra mulieris patrimonium ajebat esse dotem, propterea que in ipsius mulieris posteritate permansuram. Sors tulit, ut Bulgari uxor moreretur. Unde Martinus a Bulgari socero consultus respondit, se quidem, cum in contraria sententia esset, dotem non fuisse redditurum; Bulgarum vero, cum aliter sentiret, sua se doctrina implicuisse, propriaque sententia damnasse, ideoque reddere cogendum.

At Bulgarus doctrinæ suæ fidem patrimonio anteponens, oblata sponte dote, sui judicium antevenit. Sorrem hic habuit quanto in prole suscipienda secundam; tanto adversam in retinenda, amissis omnibus liberis, quos sustulerat: unde animo æger pronunciavit vulgatum illud:

Ordine mutato succedis, Bulgare, nato.

CXLVII. De Hugolino.

Eadem ætate scholam Bononiæ juris civilis habuit Hugolinus a Porta Ravennate, clarus ob adjectos Authenticorum volumini feudorum libros Bononiam a Frederico missos, ut juri civili insererentur. Quos cum alii per plures Codicis titulos dispertiissent; Hugolinus eos seorsum collectos authenticorum collationibus attexuit; eosdemque ita compositos, *decimam collationem* appellavit. (a) Decessitque anno MCLXVIII.

(a) Odofr. *in auth. cassa. C. de Sacrof. Eccl.* Alvarot. *in proœm. feud. colu.* 4. q. 3.

CXLVIII. De Rogerio, & Othone, & Placentino.

Claruit etiam eo tempore Rogerius, qui epitomen, *summam* appellatam, scribendam suscepit, non ultra viginti chartarum, ut cum scriptoribus illis loquar, spatium excurrentem. Item & Otho, qui judiciorum summarium reliquit. Ex Italia vero in Galliam repullulantem, scientiam juris retulit secum Placentinus Gallus a Martino institutus, qui Agathopoli, nunc Montepessulanum, in Gallia Narbonensi, publice jus explicavit, ediditque pinguiorem epitomen, æmulatione Rogerii, quem hac laude superavit.

CXLIX. De Pyleo.

Nec memoratu indignus est Pyleus ex pago Mutinensi, qui exorsam a Placentino postremorum Codicis librorum absolvit epitomen. Is Bononiæ jus exposuit, posteaque Mutinam precibus, pretioque a Mutinensibus abductus fuit, ac denique civitate donatus, ut apud eos publice doceret. Idem, cum in judicio defenderet machinarios, a quibus projectu lapidum quidam e prætereuntibus ictus fuerat, & antea monitus, ut sibi caveret, cujus moniti testes nulli aderant, machinarios in jus duxit. Quos ubi Prætor interrogasset, ac tacentes vidisset, admiratus, ad Pyleum conversus est, silentiique causam rogavit: tum Pyleus, *quia muti sunt*, inquit. Ad hæc accusator mendacium exprobrans, exclamavit: immo audivi vociferantes, ac transeuntibus, dicentes, *cavete*. Tum Pyleus: *Ergo absolvantur*, inquit, *præmonens enim, de damno non tenetur*. (b) Itaque impetravit, ut eis a Prætore noxa remitteretur. Uxoris testamentum, quo hæredem instituit eum, de quo fuerat interrogata, defendit, non sine multis oppositoribus. Librum scripsit de *ordine judiciorum*, & aliqua in feudorum libris annotavit. Ab hoc, quod singulis Saturni diebus in utramque partem disputationes haberentur, ortum est *sabbatinarum quæstionum* nomen ab ipso conscriptarum. Ex qua exercitatione processere *Brocardica*, sive enunciata illa, quæ usum habent ancipitem, & in utramque partem flectunt, peculiari libro ab eo comprehensa.

(b) Bald. *in praxi de utriusque jur. reg. de cavill.*

CL. De Alberico, & Joanne.

Inter Bulgari discipulos ponitur Albericus a Porta Ravennate doctrina potius, quam moribus magistro similis; quippe temulentus, & helluo, egregieque impudens: cum non veritus sit, propter turpe lucrum, fidem suæ abrogare doctrinæ. Etenim de restitutione dotis post mortem, superstitibus liberis, idem quod Bulgarus magister & senserat, & docuerat: verum cum idem sibi, ac Bulgaro contigisset, dotem rogatus a socero, redditurum negavit, propriisque scriptis redargutus, respondit mutasse sententiam. Longe vero cæteris Bulgari auditoribus celebritate nominis præstitit Joannes Bossianus Cremonensis, qui novellarum libros in epitomen redegit, arboremque actionum primus invenit, obiitque anno MCXCVII.

Solen-

Splendorem huic addidit ejus discipulus Azo Bononiensis, a Baldo haud præcipitis judicii viro, *fons legum* appellatus: cujus epitome, quam *summam* vocant, tanto fuit in pretio, ut merito alias ante se omnes obruerit. Hinc traditur Mediolani, & Cremonæ nulli patuisse aditum ad jurisconsulti munus, qui ea epitome careret. Azonis celebritas ex omnibus Italiæ regionibus auditores excitabat. Ita ut Bononiam adtraxerit juvenum fere decem millia. Ex quibus cum Longobardi, & Etrusci secum acerrime dissiderent, ab eo tumultu res ad cædem prope devenit: ut & Urbs universa perturbaretur. Habebant eo tempore Doctores in auditores suos, qui deliquerant, animadversionem, & jurisdictionem in causis civilibus: verum, retenta hac postrema, priorem amiserant, propter condonandi facilitatem: quam postea animadversionem recuperatam rursus amiserunt, nec eam in posterum receperunt. Henrico Cæsari, qui medius inter eum, & Lotharium Jurisconsultum Azonis æmulum equo per Urbem incedebat, interroganti, *cujus nam esset merum imperium?* Lotharius *Cæsaris solius* esse respondit: Azo vero intrepide *non Cæsaris tantum, sed & Præsidum Provinciarum*. Gratior tamen Principi fuit improbitas, & assentatio Lotharii, qui equo a Cæsare donatus, causam præbuit Azoni, ut cum eodem de argumento differeret, inque sua sententia permaneret, ambiguo illo luderet: quod scilicet ipse *equum* dixisset, *aequum* vero abduxisset Lotharius. Cum nondum Azo admodum in jure Pontificio profecisset; contenderetque in foro contra Boarinum Mantuanum, mortuo ante litem contestatam delegante, delegati jurisdictionem extingui; neque ad id probandum ei certus ex jure locus occurreret: amico suggerente, citavit caput *relatum, de officio delegati*: at adversarius confestim opposuit proximæ sequens caput *gratum* eodem titulo: quo traditur, jurisdictionem excitari a sola citatione, indeque perpetuam permanere. Hac redargutione, Azo perculsus amicos respexit, & pudibundus dixit: CLI. De Azone, ejusque scholæ.

Gratum; & relatum me habet vituperatum.

Ad gymnasii custodiam famulus est usus, Tarentino Gallopressus nomine, qui coloris nigredine, staturæque brevitate, & oris corporisque deformitate, juvenili petulantiæ jucundum ludibrium fuit, pretiumque scurrilitatis ab adolescentibus duo millia florenorum, ut vocant, servitii sui tempore collegit. Mortuus est Azo anno MCC. tanto mœrore omnium, ut universa lugere Academia videretur: ac, veluti prolatis funeris causa rebus, non nisi post anniversarium Divorum omnium festum, interpretatio juris est inchoata. Hinc aperte mendacii redarguitur, quisquis fabulam illam excogitavit ab Alciato (a) evulgatam, de ignominiosa morte Azonis, ob Martini necem: cui commento fidem prorsus abrogat honorificum Azoni monumentum extructum; &, cum vetustate collaberetur, publico jussu restitutum anno MCCCCXVI. Ejus autem Summa talis est, tantique acuminis, & soliditatis; ut, quamvis Barbaris temporibus nata, ea tamen in hac eruditionis luce, sine damno, ac fraude nostra carere non possimus.

(a) *l. 9. parerg. cap. ult.*

Ipsius æmulus Lotharius Cremonensis non tam studiis, quam armis claruit. Ope Cæsarea, vir talis, Pisanus Archiepiscopus creatur. Nec erubescebat contra Ecclesiam sententiam ferre: docebat enim Sacros viros, nempe Ecclesiasticos, posse foro suo cedere; eumque factis etiam iniquis Ecclesiam Romanam læderet, juraque Judicatus Calaritani usurparet, (b) ab Innocentio III. vehementer objurgabatur. CLII. De Lothario Cremonensi.

(b) *Cap. si diligent. de foro compet. & de praescript.*

Ia-

CLIII. De Balduino Bononiensi.

Jacobus Balduini, Bononiensis, auditor & ipse Azonis, & Decurio creatus a Civitate sua, pessime de utroque meruit, indignusque prorsus fuit Justitiæ Sacerdotio: nam & magistrum insimulavit falsæ doctrinæ per calumniam, quam in illius caput magister reflexit, & causam suscepit adversus patriam. Cumque sceleris in patriam argueretur, respondit eo se facto germanum Bononiæ civem præstitisse: hominem effrontem, & inclyta virtutibus patria prorsus indignum! A Genuensibus Prætor creatus, cum patricium laqueo damnasset contra ejus Reipublicæ leges, causam præbuit Genuensibus edicendi, ne ullus in posterum legum doctor, ad jus dicendum vocaretur.

CLIV. De Rofredo Beneventano.

Rofredus quoque Beneventanus Azonem habuit magistrum, idemque Bononiæ libros Juris explicavit, pluraque scripta reliquit, inter quæ disputatas saturni diebus quæstiones, quas *Sabbatinas*, ut diximus, appellarunt, *formulasque* composuit, quibus rei convenirentur in foro: quorum magnus erat usus, antequam aliæ locupletiores prodirent. Hunc judicem adhibuit in causis Fredericus II. Imperator.

CLV. De Accursio, & ejus schola.

Quæ autem summa laus est Azonis, ab ejus disciplina profectus est Franciscus Accursius Florentinus: cujus labor, & industria superiorum omnium ab Irnerio jurisconsultorum laudem perstrinxit, & orbuit, cunctaque scripta mersit aliorum. Is enim ea animi alacritate ad jurisprudentiam accessit: ut ætate provecta juveniles spiritus gerens, juvenilia studia minime refugerit. Fertur enim prope quadragenarium ad jurisprudentiam se contulisse; conductisque superiorum interpretum expositionibus, Irnerii scilicet, Bulgari, Martini, Placentini, Pylei, Joannis, & aliorum in solitudinem sese abduxisse: ubi illorum, & suis interpretationibus, particulas omnes juris civilis obiit, ut inde, tanquam ex tripode, forensium causarum definitiones, & judiciorum oracula peterentur. Ideoque Accursius a Cyno Advocatorum Idolum appellatur. Nemo enim ante ipsum exortus erat, qui scientiam juris brevius, uberiusque suppeditasset. Sententia enim legum tum in universum, tum particulatim exposita; similia loca ex universo juris corpore colligit, & contraria mire componit, adductis aliorum, ac modo adprobatis, modo rejectis opinionibus, quæstionibusque plurimis, utilissimisque ad locum excitatis, ac definitis. In sensibus autem vestigandis adeo fuit acutus, & solers; perspicuus autem in verbis, & sobrius: felixque in abditis sententiis eruendis; ut, nisi temporum barbaries antiquitatis ei lucem, & sermonis elegantiam ademisset; nullam fortasse laboris partem reliquisset eruditis recentioribus. Quo magis mihi stomacum facessit eorum insolentia, ne dicam, an immanitas? qui, cum ejus lectione legum sensus levi labore adipiscantur; ubi tamen aliquid nubeculæ ab eo relinquitur eorum eruditione diluendum, feroces victoria, statim perstrepunt, & cachinnos tollunt: nec verentur viro de illis, ac de posteritate optime merito, temporum caliginem vitio vertere: sibi vero laudi ducere nascendi sortem. Quæ autem inhumanitas est; ei qui facem prætulit in tantis tenebris juris civilis, qua sine face vel eruditissimi novorum Jurisconsultorum oberrassent; vitia illa nolle condonare, in quæ decidit, non propter juris civilis insciriam; sed ob imperitiam historiarum, & latinæ proprietatis sibi ab ætate illa denegatæ? cum tamen, iis etiam præsidiis spoliatus, ingenii acie non raro collineret: ut non tam ejus errores exagitare, quam paucitatem illorum in tam crebris peccandi periculis, lubricisque locis admirari debeamus? Quo magis Cujacii mode-

modestiam, & probitatem commendo, qui cum in Accursii nomen incidit, non modo parcit a consuetis eruditorum injuriis, in quibus Duarenus potissimum est intemperans; verum etiam hominem honorifice appellat, *optimum* scilicet *Accursium*. Cujus auctoritatem non modo præ Bartolo tanti fecit, ut somnia duxerit, & deliria, quicquid ei Bartolus contradicit, verum etiam Accursum, teste (*a*) Mornacio, Latinis, & Græcis omnibus interpretibus antepofuit. Nec mirum: quid enim Græcorum exilitas, corumque lineolæ, ad Accursii abundantiam, acumen, curiositatem, & diligentiam? Ob quam in suo ipse nomine ludens haud absurde dixit se (*b*) *Accursium* appellatum, quod in jure civili vacillantibus, atque laborantibus opportune *accurrat*. Religio mihi fuerit omittere Cujacii de eo judicium his ab eo expressum verbis: *Neque δικαιομάσγυας* (*c*) *hujusmodi jurisprudentibus comparaverim: & Accursium longe magis certum donaverim, a quo quicquid aberrat Bartolus, vana fictiones, & ægri somnia videntur*. In sententiarum discrepantia Bulgari causam contra Martinum amplectitur: ut Azonis discipulum possis agnoscere. Cum Bononiæ summa celebritate docuisset, filios reliquit Franciscum, & Cervotum, non bonorum modo hæredes, sed etiam doctrinæ: qui & in docendi munere patri successerunt: &, quod munere magis, fama est etiam reliquisse filiam, quæ jus civile publice docuerit. (*d*) Ipse vero Accursius anno MCCXXIX. ætatis vero suæ LXXVIII. supremum obiit diem.

(a) *Ad l. 2. §. hoc autem C. de vet. jur. enucleand.*

(b) *In l. facta §. si in danda. ff. ad Trebell.*

(c) *Observat. l. 12. cap.* 16.

(d) Alberic. *In l. qui filium in fin. ff. ubi pupil. educat. deb.* Tiraquell. *l. connub. gloss. 1. p. 2.*

CLVI. De Jacobo Ardizono, & Odofredo.

Edidit & Azonis schola Jacobum Ardizonum Veronensem, qui præclarum doctrinæ suæ monumentum reliquit *feudorum summam*: quam diu latentem, e sua tandem bibliotheca extulit Daniel Scarameus Jurisconsultus Astensis anno MCXVIII. Emisit eadem Azonis schola Odofredum Bononiensem, vel ut alii credunt Beneventanum, ad ambiguas quasque causas a Gregorio Montelongo Gregorii Pontificis legato adhibitum, dum Bononiæ doceret: cujus in interpretando facilitatem, atque utilitatem ex ejus uberrimis in Pandectas; & Codicem commentariis noscere licebit. Vita excessit anno MCCLXV. Cæteros obscurioris nominis commemorare non est ex nostro, aut legentium usui satisque habebimus adolescentibus ostendere clariores usque ad Bartolum, a quo aliam jurisconsultorum seriem exordiemur.

CLVII. De Dino.

Atque mihi excitanda est in primis Dini ex Florentino pago memoria: cujus tanta in disputando sublimitas fuit, ut *Dini disputatio* in proverbium abierit: tantaque auctoritate claruit, ut ad sextum decretalium librum componendum a Bonifacio VIII. fuerit adhibitus, una cum Ricardo Petronio Senensi: qui honos Dino magno stetit. Cum enim Ricardum socium operis a Pontifice in Cardinalium numerum lectum vidisset, se vero præteritum; et si aliis præmiis cumulatus, tamen angore animi vitam amisit. Erit non desint, qui occulto veneno sublatum tradant. Obiit Bononiæ, ubi docuerat anno MCCCIII.

CLVIII. De Bartholomæo a Capua.

(e) Afflict. c. 1 *de success. Feudor. num.* 88.

Sub idem tempus non doctrina modo civili, quam Neapoli in Gymnasio instituto a Frederico II. Cæsare, summa gloria docuit; sed amplissimis etiam honoribus floruit Bartholomæus a Capua Neapolitanus patriæ, ac posteritatis suæ nobilissimæ perenne decus. Cujus patrocinio Robertus adversus (*e*) Carolum, Regni successionem sibi asserentem, causam obtinuit: tandem anno MCCCX. Bartholomæus felicem vitæ, honorumque cursum absolvit.

CLIX. De Petro de Bella Pertica, & Jacobo de Arena, & Oldrado.

Nec mihi reticendi sunt Petrus de Bella Pertica Burgundus, aliis Sequanus,

quanus, aliis Aurelianensis: qui haud minus octies Infortiatum, quod vocant, Tolosæ, & aliquo etiam tempore Bononiæ explicavit: atque haud imperite scripsit in plures juris locos anno MCCC. Et Jacobus de Arena Bononiæ, vel Tolosæ, vel, ut alii putant, Patavii professus, anno MCCC. cujus opiniones ex legum mente petitas (a) Bartolus arbitrabatur. Et Oldradus de Ponte ex Laude Pompeja, ob disputandi acumen, *Pater legum* nuncupatus: cujus responsa non pauca imperant adhuc in foro: etsi dum viveret, adeo callide versaretur in causis, ut haud raro prævaricator haberetur: quo nomine fuit a Summo Pontifice objurgatus. Etenim Oldradus Romæ docuit, ubi & in collegium lectus *Advocatorum*, ut vocant, *Consistorialium* a Joanne XXII. Pontifice ad graviora Reipublicæ negotia explicanda frequenter vocabatur. Præ cæteris vero illustre patrocinium coram Roberto Apuliæ Rege, Thomæ defuncti Principis filio natu maximo præstitit: cui *Sancti Severini* Comitatum impetravit. Demum doctior, quam honestior reputatus, gravi Pontificis reprehensione perculsus, in morbum incidit, obiitque anno MCCCXCV. Avenione.

(a) Bart. *in tractat. banditor. n. 11.*

CLX. De Jacobo de Belviso, & Butrigatio.

Neque omiserim Jacobum de Belviso Aquensem, qui Bononiæ docuit eadem ætate, atque etiam Neapoli, ubi Feudorum libros octies explicavit. Quicum conjungere placet Jacobum Butrigarium Bononiensem, qui gloriæ suæ, quam doctissime scribendo comparavit, magnum habuit incrementum Bartolum ejus discipulum. Docuit Jacobus Bononiæ anno MCCCXXX. de quo illud fertur haud illepidum: quod interpretatus legem, quæ communes nummos ad numeri, non materiæ rationem dividendos præcipit: ubi anum cum canistro ficuum prætereuntem vidisset, pactusque ab ea esset dimidium; singulas scindere ficus velle simulavit, ut e singulis dimidium sibi auferret. Cum vero anus clamaret, se numerum ficuum vendidisse, non medietatem singularum: Jacobus ad auditores, qui secum erant, conversus: *En, inquit, quam belle anus hæc explicata dudum legis usum ostendit!*

CLXI. De Cino Pistoriensi.

Sed jam ad Cinum veniamus Pistoriensem, cui pluribus e sapientiæ generibus gloria parta est. De summo enim Jurisconsulto, & elegantissimo simul Poeta, certant inter se Jurisprudentia, & Poesis, utri earum sit adjudicandus. Versibus ejus, quos etrusce scripsit, nihil venustius: interpretationibus vero illius in jure civili nihil sanius, nil pressius. Floruit etiam gloria discipulorum, quorum habuit in jurisprudentia Bartolum; in humanioribus autem litteris socios Petrarcham, & Bocacium, & Cavalcantium, quibuscum conjunctissime vixit. Quorum quoque conjunctionem pictor, dum egregium factum describeret Utini in Divi Nicolai Sacello, expressit in tabula; in qua Cinum, Petrarcham, & Bocacium, & Guidum Cavalcantium effinxit: ubi Cinus Judicis assessorem refert; Petrarcha scribam; Boeacius rusticum; Guidus vero Cavalcantius Hebræum, quibus imaginibus historia proditur illius temporis haud illepida: cujus non est hic referendæ locus. Morum quoque Cinus honestate, & lenitate commendabatur: magis profecto laudandus, nisi arrogantius in jus Pontificium invectus fuisset. Nollem huc temeritatis, hominem alioqui modestum, esse provectum. Adolescens adhuc assessoris munus apud Lodovicum Allobrogem Romanum Senatorem exercuit, & jus civile Bononiæ primum, deinde Perusii docuit: ubi Bartolus in ejus sese disciplinam tradit. Demum anno MCCCXYXVI. Cinus excessit e vita.

Eodem

Eodem sæculo floruit Albericus de Rosata Bergomensis, quo genere obscurior, eo doctrina illustrior; qua meruit, ut a Joanne Novariensi Episcopo, & Luchino Vicecomite Mediolanensium Principe, ad Benedictum XII. Pontificem legatus mitteretur: cum Patriæ, atque etiam Romæ causarum patrocinio diu vacasset. Denique, ubi se abduxisset a negotiis, præter interpretationes vocabulorum, etiam utriusque juris commentarios edidit: quo opere studiosorum laborem plurimum levavit, antequam eruditiores, & sinceriores nostrorum temporum explicationes ab eruditioribus Jurisconsultis prodirent. Fertur idem in Dantis Aligerii Poema fuisse commentatum, ut consuetam Jurisconsultorum sui temporis doctrinam superasse appareat. Demum anno MCCCLIV. migravit e vita. CLXII. De Alberico de Rosata.

Prætereo nunc ejusdem classis Jurisconsultos alios, nempe Rolandum Placiolum, Andream Ciaffi, & Franciscum Tigrini Pisanos, Ricardum de Malumbris Cremonensem, Bartholomæum Butrigarium Bononiensem, ejusque Cives Lambertinum, & Franciscum Ramponi; Nicolaum Mattarellum Mutinensem, Gulielmum a Cuneo, & Beltrandum de Monte Faventino, Joannem Fabrum Burdegalensem, Rainerium Foroliviensem, Taddæum Pepulum Bononiensem; Signorinum Homodeum Mediolanensem, & alios usque ad Bartolum Cini discipulum, novæque classis jurisconsultorum Principem. CLXIII. De Aliis turmatim.

Hic, si tam sublimi e loco similitudinem ducere licet, Servium Sulpicium imitatus, præ cæteris ante se interpretibus, dialecticorum regulis, & philosophorum acumine jurisprudentiam instruxit: haud pari tamen judicio, contrarioque successu. Nam Servius dialectica sobrie, atque frugaliter usus, ex ea tantum ordinem, partitionem, atque perspicuitatem, rationemque definiendi, & ex notis ignota colligendi traduxit ad jurisprudentiam, quam & eloquentia, sive lepore puræ, atque concinnæ dictionis, mirabiliter excoluit, effugitque dialecticorum exilitatem, & syrtes illas orationis: Bartolus vero, cum in ea tempora incidisset, in quibus omnis dicendi cogitandique ratio a scholarum barbarie petebatur; non modo spinas dialecticorum non abjecit; sed eas consulto sparsit in jurisprudentiam, in eamque Arabum doctrinam effudit: quæ jampridem Europæ scholas veterum scientiarum, atque artium elegantia exutas, fœde pervagabatur. His copiis Bartolus est usus immodice, tamque crebris, ac tenuibus gaudet distinctionibus, ut non dividat rem, sed frangat, atque comminuat: cujus deinde frustula, nimia ingenii jactatione, veluti vento dissipantur: ut non mirum, si scripta illius nubila, & confragosa negotium legentibus adeo facessunt, ut aliquibus videatur theutonice locutus. (a) Quæ vitia non hominis fuere, sed ætatis: quæ relictis puris Peripateticorum fontibus, pro iis Arabum fæcem exhauriebat. Quid minus enim Peripateticum, quam inconcinna mens, & oratio: cum, teste Cicerone, peripatetica schola in ingenii, & orationis regimine, cultuque unice versaretur? Ætatis igitur illius scientiis excellens Bartolus, quo plus ingenio pollebat; eo majores sibi aliquando, aliisque tendebat ambages. Unde scholam jurisprudentiæ instituit acutam illam quidem, & forensibus cavillationibus percommodam; flexosam tamen, & ob inanem sæpe subtilitatem anxiam sane, & importunam. Unde Bartolinæ scholæ interpretes plerumque ingenio plurimum indulgentes, exili qualibet ex affinitate, discrepantia longe inter se non raro comparant, atque committunt: Contra vero sæpe ob leve CLXIV. De Bartolo.

(a) Alex. *l. miles §. decem in fin. ff. de re jud.*

leve quodlibet discrimen simillima quæque distrahunt, & a rebus aliquando alienissimis vaticinando, & ariolando argumenta ducunt, inque sententiis ferendis haud semper solent auctoritatum, atque testimoniorum habere delectum. Hinc non raro stomachum Cujacio movent, ut sæpe in illos excandescat, pluribus quidem in locis, præcipue in librum quintum responsorum Papiniani: (*a*) *Vim*, inquit, *hujus responsi, & potestatem non bene percipiunt interpretes. Inani sermone imprudentia utuntur: Sunt verbosi, & prolixi, more suo, ut solent in re futili esse multi; in difficili muti; in angustia diffusi*. Sed hæc mihi tanti non sunt, ut si errores damnem; Bartoli tamen, & suorum doctrinam, ingeniumque longe magis non admirer, quam cæci quidam illorum laudatores: qui, ut probent simplicioribus Bartoli se trivisse libros, quos nunquam sumpsere in manus, pro illorum erroribus fama tantum, & inconsulta credulitate ducti, ratione prorsus nulla, sed ore tantum, ac fronte dimicant, quasi pro aris, & focis. Nec minus tamen eruditioribus interpretibus indignor: qui cum a Bartolo, scholaque illius multa didicerint, ubi tamen aliquod ejus peccatum animadvertunt, desistere nesciunt a conviciis: inter quos præter Budæum, Duarenum, aliosque plures, Goveanus præcipue non erubescit Bartolum *pessimum juris interpretem* appellare, miraturque illum ab iis laudari, quos ipse Goveanus laudat. (*b*) Quis vero tulerit illos, qui cum prorsus jurisprudentiam ignoraverint, ac tantum eruditioni vacaverint, & humanioribus litteris; hoc sese tamen veteris jurisprudentiæ vindices profitentur, quod sciant & ipsi quoque Bartolo, ejusque discipulis maledicere? Quales, præter ceteros, sunt Laurentius Valla, & Ludovicus Vives, qui barbariem quidem Bartoli, omnium expositam oculis animadverterunt; doctrinæ vero illius, neque recessus introspicere, neque pondus expendere voluerunt: ignari prorsus quanta Bartolus cum suis commoda jurisprudentiæ attulerit, tot solutis quæstionibus quotidie in foro emergentibus: quibus dirimendis veterum scripta minime sufficerent, nisi ea Bartolus & Bartolini Jurisconsulti ratiocinando, similiaque colligendo ad quotidianum usum, & etiam ad non expressa produxissent: ita ut reddiderint quodammodo amissa jam, exclusaque e corpore juris veterum responsa consultorum. Qua opera, & judices difficultatibus liberarunt, & reos a judicum fraudibus eripuerunt. Præstat enim parere mortuo, quam viventi: ac tutius judices obtemperant auctoritati sapientum, quæ affectionibus est expers, quam propriis animi sensibus, qui studio personarum, & causarum, vel odio, aut gratia non raro in fraudem inducuntur. (*c*) Quam his interpretibus laudem Alciatus, pro sua ingenuitate, quamvis primus ab eorum via deflexerit, minime denegavit. Quamobrem neque Bartolum cum suis omni errore absolverim, ut vulgus pragmaticorum solet; neque maximi ingenii, summique beneficii laudem eis detraxerim; neque imitabor eruditos illos, qui cum ipsi raro meliora præstent, aliorum benefacta, ob quodlibet peccatum obliviscuntur. Natus est Bartolus in Umbria ex oppido, quod olim Setinum appellabatur, nunc Saxoferratum anno MCCCXIII. Patrem habuit Franciscum Bonaccursium: falso enim ab aliquibus incerto patre natus traditur. Fefellit eos quod prima litterarum elementa Bartolus addidicerit a Petro Minorita, qui Venetiis pie vacabat expositis infantibus instituendis. Hinc error apud aliquos hanc temere Bartolo notam impegit. Annum nondum XIII. egressus ad jus civile se sub Cino præceptore, posteaque sub Jacobo Butrigario, & Reinero contulit, sui-

que

(a) *l. filio ff. de injust. rupti.*

(b) *pag.* 162.

(c) *l. apud Labeonem ff. de verb. sign.*

que magnam expectationem acutis disputationibus in scholis excitavit. Cum Tuderti assedisset, deinde Pisis ubi capitalibus causis præfuit, fertur in villam secedere coactus, propter invidiam, quam subjerat, ob reum præcipiti sententia damnatum: proptereaque a judicando sese, ad docendum transtulisse Pisas primum; deinde Perusium, ibique & Civitate donatum. Eo in munere propter auditorum frequentiam, & admirationem ingenii, laborisque assiduitatem, primas facile tulit. Mane enim, ac vespere docendo, atque in die tredecim circiter capita juris civilis exponendo, singulis annis dimidiam Pandectarum partem emetiebatur. A Perusinis publici negotii causa, legatus ad Carolum Romanorum Imperatorem, non minus communem rem, quam privatam optime gessit. Speciem enim tantam doctrinæ Imperatori præbuit, & virtutis; ut inter illius Assessores, sive Consiliarios lectus, ab eo, præter insignia gentilitia sibi, suæque familiæ impetrata, Leonis nempe aurei, cum duplici cauda in campo crocei coloris; obtinuerit etiam, ut sibi, suisque liberis liceret veniam ætatis scholæ suæ auditoribus concedere, ac spurios reddere legitimos, & natalibus restituere. Cum Francisco Tigrini, qui eum ætate anteibat non raro disputavit, atque aliquando tam acerrime inter se conflixerunt, ut controversiæ dirimendæ gratia Pisas miserint inspectum Pandectarum codicem, quo vera lectio inde referretur legis. *si creditor, ff. de distractione pignorum*: cum Bartolus *nullam esse venditionem*: alter vero *nullam esse conventionem* legendum contenderet. Quam controversiam inter Bartolum, & Baldum exortam esse aliqui perperam tradiderunt. Non tamen simultates adeo graves ob ingenii gloriam inter Bartolum, & Tigrinum intercesserunt, ut amicitiam prorsus distraxerint. Non enim desunt, qui retulerint Bartolum acerrimo quamvis ingenio; tamen propter labilem, fluxamque memoriam, legibus, & auctoritatibus a Tigrino acceptis cogitata sua comprobasse: Plura etiam ejusdem Tigrini, & egregie scripta Bartolus, ordine mutato, suppressoque auctoris nomine, in suos contulisse commentarios traditur. Laudem scriptis suis eo est majorem assecutus, quod rem in universum explicatam, postea trahit ad usum, lectoresque de schola traducit ad forum: ita ut scientiam cum utilitate mire conjunxerit. Adeo vero discendi cupiditate rapiebatur, ut ederet, ac biberet ad pondus: quo ingenii æquabilitatem, ac mentis ad studia firmitatem conservaret. Unde nihil eorum Bartolum latuit, quæ sua ferebat ætas. Nam præter jurisprudentiam, Hebraicis etiam litteris, & Geometriæ operam dedit: de qua lucem ad jus civile illustrandum elicuit, in opusculo de fluminibus, quam *Tiberiadem* appellavit. Vir frugi fuit, & integer: & quia honestis artibus lucrum quærebat, haud sibi magnas peperit facultates. Filios ex Pellina uxore suscepit duos, filias quatuor. Demum anno MCCCLV. abscessit e vivis, annos natus circiter XLIII. Eo majori apud posteros gloria, quod plurium sæculorum labores ævo tam brevi conclusit. Neque viro de jure civili optime merenti fuit ingrata posteritas. Haud scio enim an plus antiquitas tribuerit Papiniano, quam nostrates Bartolo: cujus omnibus fere tribunalibus auctoritas imperat, præcipue apud Hispanos: apud quos ea sententia vincit, a qua Bartolus stetit. Immo ubi deest lex, illius vice Bartolus consulitur. Hinc crebra, & vulgata illa de Bartolo, frementibus eruditis, nempe *Speculum, & Lucerna juris; virtus juris; Dux universorum, robur veritatis; Auriga optimus; Apollo Pythius; Apollinis oraculum; ac modo Pater, modo Magister, modo lumen humani juris appellatur.*

Hu-

CLXV. De Baldo, & Fratribus.

Hujus gloriæ non parum accessit ex Baldo discipulo: quo absente Bartolus videbatur sibi carere auditoribus, ideoque sine Baldo Bartoli schola conglaciabat. Etenim tantum ille huic uni discipulo tribuebat, ut Baldo adhuc puero sæpe aliquid objiciente, (a) Bartolus ad respondendum tempus petere non erubesceret. Hinc discipulus tandem evasit æmulus, & etiam in certamine, ac quinque horarum disputatione victor. Quæ tamen æmulatio, ut mea fert opinio, ingenii potius Baldo, quam virtutis laudem promeretur: Quid enim inhumanius, quam carpere ubique, occasione data magistrum, ut solet Baldus? Discordia tamen ingenia dum viverent, post mortem concors hominum admiratio comitatur: hoc enim est commune in omni foro judicium, ut ibi consedisse veritas existimetur, quo concors utriusque sententia convenerit: (b) Hujus tantæ petulantiæ gravissimas pœnas Baldus dedit. Ex frequentibus enim rixis cum præceptore, orta est fabula, & commentum illud putidum, quod forenses nebulones imbiberunt, de Baldo publice flagellis cæso, propter corruptos omnes Pandectarum, qui Perusii erant codices in *l. si Creditor, ff. de distractione pignorum*: ut adulteratæ lectionis testimonio Bartolum confutaret: cum eam contentionem, uti diximus, non cum Baldo Bartolus habuerit, sed cum Francisco Tigrini; ut optimis rationibus ostendit Lancellottus (c) selectioris rotæ Jurisconsultus. Natus est Baldus Perusii ex Francisco Ubaldo medico, egregiæ prolis parente felicissimo: siquidem, præter Baldum, genuit etiam Angelum, & Petrum Jurisconsultos scriptis non incelebres, & Baldo fratre minime indignos: Annum iniens Baldus decimum septimum admirationi fuit omnibus, subtili explicatione legis *centum Capua, ff. de eo quod certo loco*. Docuit primo in Patria, ubi Petrum Belfortem Cardinalem in jure civili erudiendum, atque ad maxima negotia instituendum accepit. Deinde Ticinum ad idem munus amplissimis stipendiis arcessitus: ubi cum se auditoribus nominis ejus celebritate suspensis ostendit, quia statura pusillus erat, continuo exclamatum est: *minuit præsentia famam*. Ipse vero minime deterritus, confestim excepit: *Augebit cætera virtus*. Cum ibi Philippus Cassolus, qui satis gloriose *Doctorum Doctor* appellabatur, more veterum Sophistarum, prodiisset in medium, quæstionibusque omnibus de ultimis voluntatibus ex tempore se responsurum obtulisset; Baldus, ut hominis petulantiam reprimeret, rogavit ubi cautum esset in jure, ut substitutio vulgaris in legato facta non comprehendat, nisi casum, quo noluerit, vel potuerit. Hærenti Philippo Baldus ei ostendit legem *Pater Severinam, ff. de conditionibus, & demonstrationibus*. Ad quem locum hanc narrationem Castrensis attexuit. Ingenio autem Baldus tam prompto fuit, ut vel legem, quæ *de muscis & vespis* loqueretur, petentibus obtulerit. Interrogatus ab Episcopo Ticinensi, cur leges tam facile, ac toties mutarentur: ille retulit, legislatores, medicorum instar, pro temporibus remedia parare: id enim esse justum, quod temporibus conveniret; & propterea, quæ in pace vetantur, in bello licere. Ticinensium statuta solus publico jussu condidit, omniumque consensu cautum est, ut nemo sine Baldo auspice doctoratus, ut vocant, lauream caperet. Opum fuit haud minus, quam doctrinæ cupidus: quas adeo magnas tum e schola, tum etiam e foro collegit: ut ex solis substitutionum litibus *quindecim millia* contraxerit aureorum, sive scutorum, (d) ut vocant; præterea, quæ ex criminum causis, & ex contractibus adjecit. Mentis ejus magis acumen laudatur, quam constantia;

(a) Castrens. in l. si instit. 27. §. de testamento ult. ff. de in off. testam.

(b) Tiraq. de retract. convent. §. 4. gl. 6. n. 12.

(c) In vita Bartoli.

(d) Cuman. ex Alex. in rubric. ff. de vulgar. & pupill.

ſtantia; ſæpe enim ingenii æſtu a veritate, atque etiam ſemetipſo abreptus, ſibi repugnat: ut Baldo ſubtilitas, Bartolo vero ſententiarum veritas, & judicii firmitas tribuatur. Etenim illius ingenium rapidum, hujus frugale: Ille argutior; hic ſanior: Ille ad diſputandum, hic ad judicandum utilior. Forenſis enim exercitatio ſecundum quo magis exacuit; ita longius aliquando avexit a vero. Ita ut in Baldo ambitionem, & avaritiam olfacias; in Bartolo vero ſolius juſtitiæ cultum admireris. Unde Baldus opulentiſſimus, Bartolus inops. Ambitio vero Baldi, cupidoque gloriæ ſtudiis poſterorum plurimum contulit: vix enim ullus eſt divini, aut humani juris locus ingenio illius non exploratus; neque pars ulla juris, aut civilis, aut Pontificii, aut feudalis illi non experta. Vultu fuit hilari, colloquioque grato. In pauperes erat adeo munificus, ut eis turmatim convocatis jus, & carnes bovillas ſæpe objiceret. Mortem tamen obiit viro graviſſimo indignam; dum enim rabido catello, quem in deliciis habebat, abblandiretur, imprudens labii morſu venenum hauſit: quo in venas manante, lucem tremebundus reliquit, Kalendis Majis anno MCCCCIV. Zenobio Tipherni Epiſcopo, & Franciſco filiis, utriſque Juriſconſultis, ſuperſtitibus.

CLXVI. De Paullo Caſtrenſi.

Proximum Baldo locum damus Paullo Caſtrenſi e Faliſcis, quem aliqui anteponunt ipſi Baldo, cui Paullus diſcipulus fuit, & amanuenſis: quippe pauperrimus, & genere tam obſcuro; ut ne familiæ quidem nomen prætulerit, humilique ſervitio victum, & doctrinam ſibi paraverit. Nam ſimul cum Baldi liberis aſſidebat in ſchola, domumque reverſus magiſtri verba, ne ſibi exciderent, ſtatim ſcriptis mandabat. (a) Auxit vero illi, ut ſæpe aliis, ſcientiam egeſtas. Cum enim pecunia careret ad emendos commentarios, coactus eſt omne tempus in ipſarum lectione legum ponere: cujus aſſiduitate ſtudii, ad priſcæ, ac germanæ ſapientiæ integritatem aſſuefecit ingenium. Hinc ſcripta illius, præ aliis veterem diſciplinæ candorem, ac veritatem arripuerunt: quem nobis fructum ingens voluminum in diem increbeſcentium, ac mentis libertatem irretientium ſtrues intercipit. Avenione *de prorogatione juriſdictionis* Paullus adeo diſputavit egregie; ut ea fama excitatus Cardinalis Zabarella Florentinus Archiepiſcopus, vicariam Paullo aſſeſſori ſuo poteſtatem exercendam tradiderit Florentiæ: ubi cum jus doceret, Senatum compoſuit, & ſtatuta. Inde Senas primo, deinde Bononiam ad idem ſe munus, ac poſtremo Patavium contulit, ibidemque annis confectus mortem opperiit anno MCCCCXX. omnium æſtimatione ipſius Bartoli loco dignus.

(a) Caſtren. *l. 1. §. additio in fin. ff. de edendo, & in l. 2. §. ult.*

CLXVII. De Alexandro Tartagno.

Is Alexandro Tartagano Imolenſi doctrinam juris tradidit. (b) Paullum enim audiſſe Alexander dicitur, præter Joannem Imolenſem, & Joannem ab Anania, Ludovicum Romanum, & Gaſparem Arengherium in Bononienſi ſchola doctorem. Doctrinæ illius fama undique percurrens, urbes plurimas ad cupiditatem hominis excivit. Igitur Ferrariæ primum, deinde Patavii docuit, ubi Bartholomæum Cæpollam acerrimum doctrinæ, ac dignitatis competitorem conſtantiſſime toleravit. Illinc Ticinum, ac poſtremo Bononiam ad jus civile docendum conceſſit: ubi æmulum expertus eſt Andream Barbarium, minorem quidem doctrina; memoria vero, quæ maxime ad plauſum popularem valet, longe præſtantiorem. Cui tamen facultati Alexander ſuccurrebat aſſidua ſcriptione, quam adeo neceſſariam ſtudioſis exiſtimabat, ut interrogatus, quomodo adoleſcens proficere poſſet, reſponderit; *ſi vapularet,*

(b) Hieron. *Pravidell. de peſte part. ult. cap. 21.*

laret, quotiescumque sine calamo administro libros evolvere deprehenderetur. Scientiæ magis, quam lucri fuit appetens, ideoque in ore semper habebat istud: *legibus vacavi, ut scirem, non ut eas venderem*. Vir præterea gravis erat, & cavillationum osor, ingenioque recto, ac simplici: ut merito *veritatis pater* appellaretur: & quamvis modestia esset insignis, ea tamen haud potuit abs se deflectere imminentem semper doctrinæ maledicentiam. Nec enim deerant, qui Sophistam eum vocarent, & ingenio versatili, quod leges pretio figeret, atque refigeret. Obiit anno MCCCCLXXXVII. annos natus tres, & quinquaginta; quorum triginta docendo transegit.

CLXVIII. De Jasone Mayno. Hæredem is doctrinæ reliquit Jasonem Maynum auditorem suum, quo non ullus felicius, e turpissimis moribus, & natalibus ad splendorem, & dignitatem, per studia litterarum emersit. Susceptus est enim e concubina, dum pater ejus Andreonus Maynus Mediolanensis Pisauri exularet. Jason autem ad litteras addiscendas missus, quod injustis esset natalibus, ideoque negligentius, atque asperius tractaretur, perdite, ac dissolute vivendo, alea, & luxuria pessum se, suaque omnia dedit; ut passus fuerit etiam venum ire legum libros, in pretiosis membranis descriptos. Cumque ob summam inopiam sorderet omnibus, insperato ad meliorem frugem venit; ut non jurisprudentiæ modo, sed & humanioribus litteris vacaverit, delibata etiam poetica; dignusque fuerit, qui a Ludovico Sfortia legatus ad Alexandrum VI. Pontificem, una cum aliis mitteretur, inter quos ipse orandi munus obivit. Quas etiam partes egit in Maximiliani nuptiis; unde Palatina, & equestri dignitate, Cæsarisque patriciatu decoratus in Patriam se recepit. Ubi cum Ludovicus Sfortia Mediolanensium Dux crearetur, aliam orationem summo plausu recitavit: eaque meruit, ut in Senatores, patriciosque referretur. Juris autem professionem ad tantam existimationem, dignitatemque perduxit, ut primus ad docendum pretio *mille* aureorum, sive ducatorum, ut vocant, conduceretur: unusque meruerit summum Galliarum Regem, Ludovicum nempe XII. una cum quinque Cardinalibus, qui eum affectabantur, auditorem habere. Quibus Ticini gymnasium ingredientibus, Jason præibat jussu ipsius Regis, qui eo in loco præceptorem Regi antecellere dicebat. Ibi Jason amplissima disputatione docuit, *equestrem dignitatem* ob militarem virtutem a Principe acceptam transire ad liberos. Propter hanc autem ingenii gloriam Castello fuit ab Rege donatus. Quod sibi a Præfecto Regiæ Domus postea ereptum, ne Regiarum quidem litterarum auctoritate umquam recipere potuit: nuntius enim ab eo ad res repetendas cum litteris missus, calcibus humi prostratus fuit, sparsis ad terram, & conculcatis litteris. Cum Francisco Curtio graves inimicitias Jason suscepit: sed cum Philippo Decio longe graviores, cum quo sæpe ventum est ad manus; ut & lapidibus invicem se petierint. Ejus interpetrandi ratio perspicuitate, atque ordine, itemque ubertate plurimum pollet: Auxere Jasonis commentarios etiam Bartholomæi Soccini, Caroli Ruini labores, quos magno studio, & mercede conquisitos sibi veritus non est Jason adscribere. Opibus tandem, & honoribus cumulatus, obiit anno MDXIX. ætatis vero suæ octogesimo quarto, cum jam, ut fertur, senio desipuisset. Atque is mihi sit pro instituto opere, Bartolinæ jurisprudentiæ postremus; tum quod omnes recensere peculiaris esset operis ab aliis egregie præstiti; tum quod Alciati judicio, hisce auctoribus forensis doctrina, & hoc jurisprudentiæ genus absolvitur: quemadmodum ille hoc eleganti epigrammate docuit.

In

In jure primas comparatus ceteris
Partes habebit Bartolus.
Decisiones ob frequentes, actio
Baldum forensis sustinet.
Non negligenda maxime est tyronibus
Castrensis explanatio.
Opinionum tutius Symplegadas
Superabis Alexandro Duce.
Ordinis Jason, atque lucis nomine
Videndus est properantibus.
His si quis alios addidit interpretes,
Onerat, quam honorat magis.

CLXIX. De Saliceto, Fulgosio, Cumano, Castilioneo, Cœpolla, Ruino, Riminaldis, Curtiis, Deciis, Nicolao Spinello.

Ac mihi, si ex tanta ingeniosorum interpretum turba, quam silentio præterimus, alterius describendi negotium daretur; fidenter legerim Bartholomæum Salicetum Bononiensem, factionibus, & exilio clarum; Raphaelem Fulgosium Placentinum, cujus ingenium in Constantiensi Concilio eluxit; ejusque socium, & æqualem Raphaelem alterum Cumanum, seu Comensem; atque utriusque istorum præceptorem Christophorum Castilioneum Mediolanensem Baldi auditorem, & antagonistam; per quem subtilior jurisprudentia resilire, & sincerior juris ratio imperare auctoritati cœpit. Cujus ingeniosa sane scripta, & judicii selectioris, divisisse inter se Raphaeles duo, ac suppresso magistri nomine sibi adscripsisse feruntur. Adderem his Bartholomæum Cœpollam legum captatorem vaferrimum; & Bartholomæum Soccinum Senensem summi acuminis jurisconsultum, & latinis, græcisque florentem litteris: quicum & Marianum, ex eadem familia, conjunxerim; & denique Ruinum, Riminaldos, Curtios, Decios, & quem tum ob antiquitatem, tum ob doctrinæ, ac generis nobilitatem, piaculum esset præterire, Nicolaum Spinellum Neapolitanum, qui sua in patria, & Patavii, summa celebritate docuit, anno MCCCL. ubi, & Fulgosium habuit auditorem. Ille vero ad summa Neapolitani Regni negotia per Joannam Reginam adhibitus, ab eademque ad Urbanum II. legatus, ingentibus perfunctus honoribus, obiit anno MCCCXXC. superstitibus liberis Luca natu majori, & Belforte Catanensi Episcopo: per quem collegium bonarum artium, quod *Spinellorum* dicitur, Patavii fuit institutum. Atque hi omnes ab Irnerio usque ad Alciatum explicandi ratione usi sunt utili quidem illa, & peracuta, sed non ubique vera: nam ubi non tam ingenii vires proficiunt, quam lectio veterum, & morum, temporumque cognitio, notitiaque sermonis abstrusior, hærent ipsi misere, ac sæpe labuntur: etsi aliquando audaci conjectura freti, divinatione potius, quam arte rem consequantur. Stylo præterea utuntur illorum temporum inquinato, & barbaro; a cujus tamen lectione, ob rationum acumen, & rerum ubertatem, viri maturioris judicii minime abhorrent: immo vanitatem rident eorum, qui non tam eruditione propria, quam ineruditorum interpretum contemptu, atque fastidio se profitentur eruditos.

CLXX. De Alciato, & Sanctiori Juris prudentia, sive de Cujaciana Schola.

Verum sub idem tempus, quo in Italiam, indeque in Europam universam studia bonarum artium, & prisca elegantia divinitus remeabant; dum, præcinente Valla, Politianus, Parrhasius, Bembus, Erasmus, aliique complures vetusta sæcula tenebris obducta recludunt; dum inde artes omnes pristinum nitorem recipiunt; jurisprudentia quoque Alciati manu ex humo sublata, oculos ad primordia sua reflectens, ve-

tera ornamenta, nativamque dignitatem a priscis repetit auctoribus. Cumque Alciati discipuli ex Gallia, & Italia universa conspirarent; eorum præsidio jurisprudentia se in primæva eruditione, atque elegantia collocavit. Quæque in Irnerii, Arcursi, & Bartoli scholis vires exeruerat, retenta rubigine: cultu eruditorum, & industria litterarum elegantiorum exuit barbatiem, & nativam explicuit venustatem: tum præsertim, cum ad nos expugnata Constantinopoli, Basilicorum libri, Græcique pervenere legum interpretes; apud quos latina juris eruditio cum Imperii Romani reliquiis manserat incorruptior. Romana enim antiquitas, cujus lumen ab Italia dominatio barbarorum excluserat, in Græcis jurisprudentiæ scholis, usque ad recens Constantinopolis excidium vixit, usu, atque assiduitate Juris civilis. Quam deinde antiquitatem Græcorum eruditissimi, a vi hostium ad nos confugientes, in maternum Italiæ sinum retulerunt, simul cum libris Basilicorum illinc abductis, atque deinde in Galliam translatis: ubi postquam eos Cujacius diu trivisset, vimque illorum expressisset, publicam tandem respexere lucem. Sustulerant sane ante Alciatum animos Castilioneus, ejusque discipuli Cumanus, atque Fulgosius, qui explicando jure, non raro a vulgarium interpretum via deflectebant. Verum occupatis auctoritate animis eorum opiniones, etsi antiquitati proximiores, tamen propter suspicionem novitatis continuo rejiciebantur, antequam essent expensæ: donec Alciatus, studio vetustatis, testimoniisque sincerioribus, & eruditionis fide, vulgaribus interpretibus non raro redargutis; auditores suos ad novum genus interpretandi traduxit. Natus est Alciatus Mediolani, patre opulento, nulloque parturientis dolore. Cum puer Ticini Jasonem, Bononiæ vero Carolum Ruinum audisset, græcas, & latinas litteras juri civili adjungendo, annum vix attingens XXII. frementibus barbaris; doctoribus vero novum jurisprudentiæ nitorem admirantibus, *dispunctionum* libros edidit, & *paradoxorum*. Docuit primo Ticini, deinde ab oblatratoribus, ob quos stomachabatur, in fugam actus, concessit in Galliam: atque initio Avenione, postea Biturigibus jus explicavit, ea auditorum frequentia, eaque felicitate, ut a munificentissimo Rege Francisco Primo annuam MCC. scutatorum, quæ vocant, mercedem acceperit, & a Regis filio natu maximo, numisma CCCC. scutatorum potestate: quod Urbis Cives ei Principi obtulerant in futuræ dominationis obsequium. Sed eadem gloria, qua in Gallia florebat, Alciatum extra Galliam traxit. Etenim Franciscus Maria Mediolanensium Dux, hominis sibi subjecti virtutem optans habere præsentem, interminata publicatione bonorum, nisi pareret, pari, quo in Gallia fruebatur stipendio constituto, Alciatum ad Ticinense gymnasium revocavit: unde bellorum fluctibus una cum litterarum studiis bis ejectus, primo eadem mercede Bononiæ; postea Ferrariæ, stipendio ampliori, docuit, aureorum scilicet scutatorum ex præsenti æstimatione MCCCL. Per id tempus, cum Paulus III. Pontifex Urbes Ecclesiæ peragraret, captus Alciati doctrina, hominem ad Ecclesiasticos honores capessendos hortabatur: Ille vero docendi munus dignitatibus anteponens, in solo se Protonotariatu continuit. Adeo autem summi Principes erga illum certabant honoribus, ut reversus Ticinum, Mediolani, a Cæsare Senatoriam, & Palatinam dignitatem; a Philippo vero Rege Ticinum adeunte, *aurei torquis* honorem retulerit. In causarum responsis veterum gravitatem tenuit simul, & modum: longeque parcius auditorum objectionibus respon-

ſpondebat: Pomeridianas horas non raro in Poetarum, & hiſtoriarum lectione; ſæpe vero in alea, præſertim æſtate, collocabat. Gula tandem, & cibo abundantiori mortem ſibi arceſſivit immaturam, anno MIDL. ætatis ſuæ vero LVIIJ. Cui defuncto, præter ſcripta celeberrima, non parum adjecit gloriæ Franciſci gentilis ſui, ab ipſo in jure civili, & in elegantioribus artibus inſtituti, virtus, & virtuti tributa Cardinalatus dignitas: poſtquam docendi munus ab Andrea ſibi traditum, laudabiliter exercuiſſet, & e ſua diſciplina emiſiſſet Cardinalem Borromæum, a quo Romam fuit evocatus.

CLXXI. De Æmilio Ferretto.

Præter Alciatum cultioris juriſprudentiæ diluculum, ejuſdem doctrinæ ſplendorem in Galliam attulit Æmilius Ferrettus Etruſcus Ravenna oriundus, ex pervetuſta familia: cujus nulla fere vitæ pars honoribus, præmiiſque vacavit. Poſtquam enim Piſis Philippum Decium, & Camillum Petruccium Senenſem audivit, Cardinali Salviato Florentino primum, poſtea vero Leoni X. fuit a ſecretis. Quo munere ſponte abdicato, ad bellum profectus, dum e Lautreci exercitu infelici clade profligato rediret, ab Hiſpanis capitur, ac ſexcentis aureis redemptus a fratre, Valentiam ad jus civile docendum conceſſit: unde a Franciſco I. accitus, & inter Pariſienſes Senatores lectus, plures, atque honorificas obiit Regis juſſu legationes; ad Venetos nempe, ad Florentinos, & ad Cæſarem. Quibus egregie geſtis, in Galliam reduxit, Avenione jus civile docuit, uſque ad annum MIDLII. qui ſuæ fuit ætatis ſexageſimus tertius, & extremus. Tantaque populorum gratia, & amore docuit, ut cum ſucceſſor ejus Cravetta defuncti famam orationis initio carperet, ſtrepitu atque tumultu, non modo ſchola, ſed etiam Urbe fuerit expulſus.

CLXXII. De Goveano.

Ex hujus conſultiſſimi ſimul, & eloquentiſſimi hominis diſciplina, ortus eſt nobis Antonius Goveanus: qui Ferrettum in fine libri *de jure creſcendi*, *parentem* ſuum *alterum* appellat. Natus eſt Goveanus in Luſitania, educatus in Gallia, omnibuſque bonis artibus excultus: ut unus Ariſtotelis patrocinium viriliter ſuſceperit adverſus Petrum Ramum, publice bellum indicentem ſcholæ Peripateticæ, noſtris his temporibus jam delabentis; allato in forum Græco ejus Philoſophi exemplari. Ingenium habuit varium & velox, ut rerum ab eo tum in philoſophia, tum in humanioribus litteris, tum in Jure civili agitatarum finem ante initium animadverteres. Neque nullum fuit involucrum, unde non ſe celeriter, ac feliciter expediret. Hinc brevi ſpatio, quo juri civili vacavit, acuta, & ſolida protulit multa: dum paucis annis in pluribus Galliæ gymnaſiis, Cadurci nempe, Valentiæ, Toloſæ, Gratianopoli magna celebritate doceret. A quo cum ille ſe munere contuliſſet in aulam apud Allobrogum Ducem, cujus in conſilium lectus fuerat, & Magiſter libellorum creatus, Taurinis deceſſiſſe fertur, nondum ſexagenarius. Ad cujus laudem id eſſet ſatis, quod tam exiguis, paucisque libellis meruerit, ut ab Antonio Fabro cum Cujacio conferretur. Qua in contentione Faber diligentiam, copiam, laborem Cujacio: Goveano vero acumen, atque ingenii præſtantiam attribuit. Verum quod omnium ante ſe interpretum laudem, & ſpem poſterorum exuperat, Cujacius ipſe principem inter Juriſconſultos locum ſibi uni debitum, Goveano concedere non dubitavit, hiſce ſane honorificentiſſimis verbis, utque mea fert opinio, in ipſum Cujacium tantummodo congruentibus: (a) *Antonius*, inquit, *Goveanus, cui ex omnibus quotquot ſunt, aut fuerunt Juſtinianei juris interpretibus, ſi quæramus, quis unus excellat, palma deferenda eſt*. Sed vereor

(a) *ti. 6. in frag.* Ulp. *ver. nec intereſt*.

vereor candide ne, an odio aliorum hunc adeo extollat Cujacius; an potius ambitione quadam, ut nimirum intelligamus interpretes omnes sub jugum abs se missos, qui Goveanum, omnium, suo judicio, victorem, communi ceterorum judicio vicit. Quamvis enim ingenio præcelluerit Goveanus, tamen scriptorum paucitate, nemo latiorem locum Cujacio reliquit, in quo exultaret. Hinc non mirum, si eum sibi Cujacius præferat, qui secum rarius concurrit. Nobis certe, ut præ cæteris acutus, & in explicando perbrevis, & expeditus Goveanus; Ita & in reprehensione veterum, quibus vel invitus multum ipse debet, ingratus videtur, & immoderatior.

CLXXIII. De Budæo. Proprio vero marte in jure civili Budæus profecit, emendator magis librorum juris, quam interpres: nec tam legum, quam eruditionis earum doctor. Non alium enim se præstat in suis ad Pandectas annotationibus: ubi nescio cur homo gravissimus adeo sibi indulgeat, & blandiatur in Accursianis interpretibus reprehendendis, a quibus scientia vincitur; quamvis eruditione pro temporum conditione vincantur. Natus est Budæus Lutetiæ illustri loco. Is prima adolescentia in venationibus, otioque traducta, reliquum vitæ adeo studiis litterarum occupavit, ut neque labori, neque sumptui pepercerit; sæpeque morbum incurrerit, & vitæ periculum. Ab Lascare, qui tum erat in Gallia, selectiorem græcæ linguæ notitiam accepit, ea progressus celeritate, ut exemplo Apollonii; qui Cicerone græce orante, græcam eloquentiam ad Romanos translatam lugebat; etiam Lascares eam sibi a Gallis ereptam quereretur. Cujus linguæ sacrarium eruditissimis *commentariis* Budæus posteritati reseravit. Nec minori utilitate pandit rem nummariam eruditissimis *de asse* libris: quorum causa diu de inventionis laude certavit cum Leonardo Portio Italo, qui eodem tempore idem argumentum tractarat egregie. Quæ dissensio, utpote hominum humanissimorum, per Lascarem interpretem facile in concordiam, immo, & in mutuam benevolentiam est redacta, Gallis regibus in gravissimis legationibus laudabilem operam præstitit: sed post reditum, cum in exoptatam solitudinem, studiorumque suorum portum se recepisset; Francisci I. benevolentia fuit in aulam revocatus, atque ab eodem Regiæ Bibliothecæ præfectus, & Magister libellorum creatus, ingenti, ac nova significatione honoris. Misit enim ei domum libellorum fasciculum: quo ejus muneris possessio tradita intelligeretur: Tandem cum esset in comitatu Regio, ad oram maritimam, æstuosi aeris inclementia, non sine omnium lacrymis, vitam reliquit, uxore superstite, atque undecim liberis; virilis quidem sexus septem; & muliebris quatuor, septuagesimo ætatis anno; a Christo vero nato MIↃXL. Sed aliquantisper in Hispaniam concedamus, paulo post in Galliam redituri.

CLXXIV. De Antonio Augustino. Hispania, vetus Romanæ fortunæ socia, sicuti civium virtute, ac fide militiam Romanorum diu munivit; ita, & recentioribus temporibus, eorumdem fulsit leges per Antonium Augustinum: qui suis *emendationum* libris a civili, & Pontificio jure labes abstersit, commentariisque rerum antiquarum, Romæ veteris imaginem posteris aperuit. Natus est Augustinus illustribus majoribus Cæsareæ Augustæ Celtiberorum, humanasque litteras Compluti didicit, & juris civilis primordia Salmanticæ. Uberiorem vero juris doctrinam accepit Bononiæ a summo Jurisconsulto Joanne Paulo Parisio Consentino, & Alciato; Patavii a Mariano Soccino. Unde Florentiam profectus, Pandectas Pisanas

nas lustratus, Romam se contulit: ubi primo, Hispanorum nomine, lectus in Collegium Duodecemvirum litibus judicandis, quos *Rota auditores* vocant; posteaque Bononiam legatus, ut Regiis Philippi Regis Hispaniarum, & Mariæ Anglæ nuptiis interesset; indeque Romam reversus, & Allifanus Episcopus creatus; rursus, jussu Pontificis, prospero successu, ad Ferdinandum Cæsarem legationem suscepit. Inde Siciliensi Censura, jussu Regio persunctus, Allifanam Ecclesiam cum Ilerdensi mutavit. Conferens vero se ad Tridentinam Synodum, nihil hortando, & disputando prætermisit, quo dilapsam Ecclesiæ disciplinam ad veterem severitatem revocaret. Tandem ad Tarraconensem translatus Ecclesiam, ingenti fama, imparique meritis præmio, migravit e vita. Siquidem viro egregio, & de divinis litteris ac Sacta Republica optime merito, purpura defuit.

Sed jam regrediamur in Galliam, ac Bituricensium Academiam, veteris Berythi æmulam, revisamus, ubi Alciatus perpetuum antiquæ jurisprudentiæ domicilium locavit. Eo enim viri doctissimi ex universis regionibus ad jus civile docendum confluxerunt, ut Romanum forum in Galliam videretur esse translatum. Nam præter eos, quos recensebimus, docuerunt eo in gymnasio Contius, Boetius, Russardus, Raguellus, Balduinus, Ægidius, Hortensius, Emundus Merillus, Pinsonius, Broeus, & Joannes, atque Jacobus Mercerus: ita ut Cujacius (a) nullam adhuc scholam dixerit similem inveniri Bituricensi Academiæ, in eaque omnes jus docere caste, pure, cordate, sine fuco, sine fallaciis. CLXXV. De Bituricensi Schola.

(a) *Ad Margarit. Vales.*

Post Alciatum præclaram illius institutionem tenuit Enguinarius Baro: cujus major viventis, quam mortui fuit auctoritas, oppositionibus potius aliorum, quam propriis scriptis, alioqui eruditis, memoriæ commendata. Cum eo non modo Goveanus vehementer; sed & Duarenus in controversiis *de jurisdictione, & imperio* acerbissime dimicavit: quorum postea iræ deferbuerunt, ita ut, Barone mortuo anno MƆIL. Duarenus laudes illius tumulo inscripserit. CLXXVI. De Enguinario Barone.

Natus vero Duarenus ex illustri familia, Alciato præceptori operam dedit Avarici Biturigum: ubi in docendi munere Baroni successit, ibique auditores habuit Budæi liberos: quibus patris eruditionem, quam ab ore, & scriptis illius imbiberat, grato animo retribuit. (b) Memoria, dicitur, fuisse parum firma, itaut aliquando cogeretur orationes recitare de scripto. Cujacio adhuc juveni vehementer obtrectabat, itaut inter utriusque discipulos partium studio concitatos tumultus orirentur: qui non nisi Cujacii discessu quieverunt. Obiit Duarenus anno MIƆLIX. ætatis vero suæ L. Vir ingenio fuit, & dictione facili: nemoque melius orationis lenocinium juri civili adplicuit. Ab Accursianis & Bartolinis interpretibus, quos in foro triverat, quosque nova instituta docendi ratione ubique mordet, haud pauca tamen sumpsit, quæ adspersa sermonis elegantia, in novam vertebat faciem. Solebat enim ex abstrusioribus, & prolixioribus eorum commentariis legere optima. Quod ne videatur a me de viro doctissimo confictum, testimonium producam ex præfatione secundæ partis operum ejus, a gentili suo conscripta. Is ait, Duarenum sæpe in ore habuisse illud Lucretii: CLXXVII. De Duareno.

(b) *Ep. Bud. apud Duaren.*

Floriferis ut apes in saltibus omnia libant,
Omnia nos itidem depascimur aurea dicta.

Moriens Duarenus haud imparem doctrinæ, atque simultatum suarum hæredem reliquit Hugonem Donellum discipulum, quem eleganti ora- CLXXVIII. De Hugone Donello.

 tione

tione in praeceptorum collegium cooptavit. Is magistri rationem in docendo jure complexus est, & indictum olim Cujacio bellum redintegravit. Verum cum in Calvinianorum partes, abjecta veteri, veraque religione, transisset; mutato cultu divino, coactus est etiam solum vertere. Variaque fortuna jactatus, & in Germaniam profectus, docuit Heidelbergae: unde ad idem munus Leodium concessit: indeque, quod Britannorum factioni res novas molientium studeret, patefactis insidiis, coactus est in Franconiam confugere: ubi cessit e vita anno MIↃXCI. aetatis suae LXIV. *Commentarios* Juris civilis reliquit uberrimos, & acutissimos: quibus jurisprudentiam in commodiorem ordinem redigere studuit. Cui operi utinam extremam manum addere potuisset; neque tamen minus quales nunc sunt juventuti conferunt, propter soliditatem rerum, & rectam seriem. Puer vero adeo litteras aversabatur, ut ad eas non ante se flexerit, quam illum pater pudore, ac metu afficeret: qui arcessito ad se, coram puero, pastore suario, pacta mercede, filium ei se traditurum simulavit: quo Donellus intelligeret, qualis vita sibi, nisi studeret litteris proponeretur. Fallacia haec puerilis animum illius vertit, ac tantum ingenium posteritati, & litteris dedit.

CLXXIX. De Francisco Hottomanno.

Protulit & Gallia Franciscum Hottomannum ex illustri, & veteri familia, quae sub Ludovico VI. a Germania, occasione militiae, migravit in Galliam: ubi claris affinitatibus, & continuatis honoribus floruit. Francisci tamen hujus ingenio fuit longe splendidior; is enim Jurisconsultus fuit, & orator eximius. Jus civile didicit in Aurelianensi schola; indeque Lutetiam Parisiorum ad Senatoriam Patris dignitatem vocatus, forensium jurgiorum stomacho, ad sua vetusti juris, & bonarum artium studia, invito parente, secessit. Qui tamen parens hanc nato culpam condonasset, nisi paulo post ab avita, veraque religione ad Calvini doctrinam secessisset, seque Lugdunum, libertatis causa, contulisset, relictis patriis latibus, abjectaque proxima spe honorum, & opulenti conjugii. Quo facinore pater exulceratus alimentorum etiam spem filio praecidit. Qua nunciata re, Franciscus minime exanimatus, illa Epicuri voce continuo exclamavit: *Habeamus aquam; habeamus polentam: Jovi ipsi de felicitate controversiam faciemus:* Itaque suis e studiis non solum laudem, sed & vitae subsidium ducere decrevit. Unde primo Lausannam, postea vero Argentoratum vocatus a Germaniae primoribus, qui honores ei certatim offerebant, ea facundia docuit, ut nobilissimos quosque ad se audiendum, e remotissimis regionibus contraheret. A quo docendi munere supersedit tantisper, quoad in Navarrem Regia, inque variis legationibus honorifice susceptis, regiis Galliarum administratoribus paruit. Ab his vero, ut potuit celerius, homo quietis, quam honorum cupidior, expeditus, retulit se ad studiorum tranquillitatem. Deinde, rogatu Episcopi Valentini, Valentiam concedens, eo dilapsa jam bonarum artium studia, voce atque institutione sua retraxit. Inde semel, atque iterum ad Bituricensem academiam explicaturus jus civile simul cum auditorum turba sibi maxime benevola reductus; ac postea civilium bellorum naufragiis rejectus, redeundi propositum in posterum omnino dimisit, illud saepe praedicans: *Frustra Neptunum accusat iterum qui naufragium facit.* Etenim eversus bonis omnibus, & amissa illustri bibliotheca, ex insigni illa Calvinistarum clade, vix vitam salvam retulit. Igitur patria profugus, etsi a pluribus Germaniae Principibus ad suas cujusque academias reposceretur; tamen Basileam Rauracorum,

cum

cum omni se familia, contulit: ubi eum annum quintum, & sexagesimum agentem aqua intercus extinxit, anno MIↃXC. relictis filiis duobus, Joanne, & Daniele, ac filiabus quatuor. Vir fuit universæ antiquitatis tum Sacræ, tum prophanæ oppido peritissimus; & non minus ingenio, quam oratione felix, & candidus; cui ad veram virtutem nihil defuisset, nisi bonitatem, quam a natura traxerat, mutanda religione pervertisset. Non modo in Accursianis, & Bartolinis interpretibus reprehendendis; sed in ipso Triboniano, quem, & *Antitriboniano* peculiari libello concidit, perpetuo exagitando; collectam tota vita opinionem verecundiæ, atque modestiæ prorsus amisit. Ordinem præterea librorum juris antiquitate munitum in sermonibus, atque scriptis carpebat, præqeam decet Jurisconsultum; aliamque ordinis rationem comminiscebatur. Itaque in illum videntur mihi a Cujacio hæc oblique jacta: (a) *coherent*, inquit, *digestaque sunt omnia arte mirabili, nec tam ingenio Triboniani, quam Juliani Hermogeniani, & veterum prudentum, quorum ille vestigia secutus est. Et qui aliam desiderant, comminiscuntur artem, ne quam illi sunt imperitissimi! Nam neque quid ars sit sciunt; neque artem digestorum, aut principia certa juris ulla perceperunt umquam suaves tandem ad ridendi materiam*. Hæc de aliquibus, ac de isto fortasse potissimum Cujacius: quem unum Hortomannus, misso Balduino, aliisque antiquioribus æmulis, dignum habuit, cum quo manus consereret, & quem aliquando clam, aliquando palam oppugnaret, suppresso nomine, sed illius expressa sententia: ut in locis aliquot *observationum*, observationibus (b) Cujacii oppositis, & in libris *amicabilium responsionum*. Animadverti etiam Hottomannum *observationum* 12. *cap.* 30. *illustrium quæstionum* 34. non obscure adversari Cujacio, illiusque observationi decimæ sextæ libri primi. Sed ea non tam contentio fuit, quam ira, quæ brevi deflagravit. Cujacium enim abs se oppugnatum tanti tamen fecit Hottomannus, ut filium admonuerit, ne *psalmos Davidis*, & *Cujacii paratitla* sibi unquam excidere pateretur. Quo magis Hottomanni candorem admiror, & judicium; cum ne sui ipsius quidem amore a vero sensu fuerit abreptus. Quam animi æquitatem haud minus candide (c) Cujacius ei rependit: Hottomannum enim appellat *virum ingenii probi, & recti*: haud parvi momenti laude a tam parco laudatore.

(a) *In paratit. Digest. tit. mandati.*

(b) *Lib.* 19. *cap.* 31. *Vid. vitam Hottoman. script.* Boschio.

(c) Cujac. *ad tit. Ulp.* 22. *ver. quib. scieris, poterisque.*

CLXXX. De Jacobo Cujacio.

Sed jam de ipso Cujacio dicendum; qui si antea natus esset, omnium interpretum vice fuisset. Neque enim aliquid ignorare per illum, neque sine illo discere quidquam licet. Docet nimirum unus omnia, & semper sua. Quæ ratio nos movit, ut eruditam Jurisprudentiam, quamvis ad ortum ab Alciato revocatam, tamen Cujacianam appellemus. Adeo enim Cujacius eruendo, & illuminando veteri juri aliorum industriam, & judicium superavit, ut quidquid est optimum, ei adscribendum, ipseque appellandus *rediviva Jurisprudentiæ pater*. Natus Cujacius Tolosæ, puer adhuc propriis viribus nullo docente, connixus est ad græcam, & latinam eruditionem, atque Arnoldum Ferrerium in Patria jus civile docentem audivit: a nemine vero melius, quam a sua ipsius minerva edoctus. Quem tamen mortuum omnis posteritas magistrum agnoscet, proh nefas! viventem sui repudiare cives, & Cujacio in honorum contentione prætulere Forcatulum, homini simiam! Atque initio, quidem ignorantia magistratuum; postea vero communis admiratio, quæ invidiam æqualium illis peperit, procul distulit ab eo doctrinæ præ-

næ prœmia, quæ post variam jactationem fuit assecutus. Patria siquidem repulsa stomachatus, & Michaelis Hospitalis jussu collega datus Duareno, & Donello in Balduini, qui in Germaniam abscesserat, locum; ad Biturigas migravit, hoc misso libello repudii ad cives suos post sero resipiscentes, eumque frustra repetentes.

C. P. Q. Tolosano Jacobus Cujacius S. P. D.

Frustra absentem requiritis, quem præsentem neglexistis.

Verum Duareno, & Donello antiquis ejus scholæ possessoribus, ob novitatem, & doctrinæ præstantiam invisus, ipso quodammodo in portu navem fregit. Illi enim viribus in unum collatis, factionisque suæ discipulis novum in præceptorem concitatis, insidiarum, & juvenilis petulantiæ metu Cujacium recedere, ac retro flectere cursum coegerunt; non sine magna Michaelis Hospitalis indignatione; qui, hac improbitate audita, Donellum ea de re acerbissimis litteris objurgavit, compressoque tumultu, Cujacium ad Biturigas honorificentissime remisit: ubi eo majori gloria docuit, quo magis ab adversariorum odio exacuebatur, ut dicere soleret, se quidquid in jure civili profecisset, acceptum ferre obtrectatori suo Duareno. Docuit etiam Tolosæ, credo, antequam repulsam acciperet, Dujonæ Cadurcorum, Valentiæ Canacum ad Rhodanum, & Augustæ Taurinorum: ingentibus acceptis a Margarita Emanuelis Philiberti uxore prœmiis; ibique, atque etiam in Galliis inter Senatores lectus, ut dignitate, ubi liberet, uteretur. Bononiam vero vocatus a Gregorio XIII. nescio qua Italiæ infelicitate, recusavit ad antiquum bonarum artium domicilium venire: quo eum veterum salutem Jurisconsultorum celebritas, eorumque memoria religione quadam antiquitatis consecrata, pertrahere debuisset. Porro Cujacii fama in remotissimas regiones tam late, ac rapide vagabatur, ut incredibilem auditorum turbam sedibus patriis motos ad eum conduxerit. Unaque hæc omnium ejus laudum instar erit, quod & Josephum Scaligerum habuerit auditorem: qui gloriatur in jure civili doctorem habuisse Cujacium, numquam abs se sine peculiari laude commemoratum. Etenim, præter alia loca, invenimus in *Scaligerianis*, Cujacium a Josepho *margaritam Jurisconsultorum* vocari: quem sibi tantum scripsisse tradit, & doctis: ipsum vero Scaligerum, relicta patria, exceptum a Cujacio Valentiæ, qui cum (ut verba ipsa referam) *ex illa navi nauseantem bonarum studiorum gustu refecit*. Quam ob causam ei ab Deo bona omnia precatur *optimo, & incomparabili viro, a quo fuisset bona spe sustentatus*. Idem Scaliger scribit: *quidquid Alciatus inchoasset, absolvisse Cujacium, & Jurisprudentiam per suam ipsius vim explicasse*. Eumdem refert super tapeto pronum, librisque circumfusum legere consuevisse. Post subjicit: Cujacium *Theoriam Juris Romani veteris calluisse optime*: usus vero forensis non tantum fuisse ignarum, sed cupidum quoque dediscendi si quid imbibisset, ne a Romano jure distraheretur. Ejusdem autem probitatem hoc argumento comprobat, quod haud exiguam auri summam in alendis discipulis amisit, dum a Patria pecuniam expectarent. Eodem Scaligero teste, Cujacius ad jus omnia referebat, & cum ab imperito aliquo *Grammaticus* appellaretur, subridens excipiebat: *Dolet huic scilicet, se non esse talem*. In legibus tamen XII. Tabularum, Scaliger tradit, abs se multa Cujacium didicisse his verbis: *Nullus est, qui de legibus XII. Tabul. quidquam docere me possit, ne* Cujacius *quidem: qui non inficiabitur, me sibi multa indicasse, quæ hactenus eum latuerant*. Sibique multæ laudi ducit

di ducit quod a Cujacio laudetur, homo alioqui non modestissimus; Non ante Cujacius ad docendum accedebat, quam septenis, aut octenis horis commentaretur, & ubi difficilem locum inveniret, haud pudebat, virum solius veritatis cupidum, tempus ad meditandum sumere. Veterem eruditionem tanti faciebat, ut eam se diceret in jure civili *tamquam hamo piscari*. Cum animum laxaret, & intervalla studiorum frequentibus conviviis una cum discipulis occuparet, nullam interea Juris mentionem inferri patiebatur. Belli Civilis tempore, cum putaretur Henricianis partibus favere, credereturque de tradenda Henrico per insidias Biturigum urbe occulta consilia inire, seditione populari pœne fuit oppressus, vir alioqui Religionis Romanæ tenacissimus, impatiensque adeo rerum novarum, ut de rebus ad religionem pertinentibus rogatus, quæstionem ad Ecclesiæ judicium remitteret, his verbis: *Nihil hoc ad edictum Prætoris*. Præterea erat adeo a factionibus alienus, ingenioque tam placidus, ut militarium tumultuum, & frequentium seditionum tædio, vitæ naturalem abruperit cursum, quem pro corporis firmitate, atque integra valetudine longius produxisset; nisi defecisset angore animi suscepto e luctuosa eorum temporum in Gallia litterarum, & bonarum artium facie, quæ nobis Cujacium abstulit octavo, & sexagesimo ætatis suæ anno, a Christo autem nato MIↃXC. quarto Kalendas Octobris, relicta ex secunda uxore filia Susanna: cui mandavit, ut Bibliothecam in hæreditate repertam sparsim venderet, quo libris in plurium dissipatis manus, nullus esset, qui abs se adnotata colligeret, atque vulgaret; ne ex rebus propere scriptis, maleque a collectore intellectis, studiosi in errorem inducerentur. Ante vero uxorem duxerat Magdalenam Roriam, ex qua susceperat Jacobum filium jam puberem, & ad Reipublicæ litterariæ spem e genitore summa cura educatum. Cum talis fuerit Cujacius, auditoribus tamen scriptis profuit potius, quam voce, quæ non admodum sonora erat, nec satis explicita. In dictando præterea varius fuit, anceps, & perburbatus, oratione modo citata, modo remissa, nec raro interrupta: ut pronunciantem auditores neque stylo, neque auribus commode consequerentur. Cum enim alte, atque acutum excogitaret nimia intentione animus, a pronunciationis legibus abstrahebatur. Quamobrem cogebantur discipuli, eo dictante, sæpe stylum vertere, atque interdum convenire simul, ut scriptis collatis sententias colligerent integras. Romanarum legum sanctimoniam non modo suis interpretationibus pæne divinis, verum etiam incorruptis moribus præstitit. Præter Duarenum, Donellum, Hottomanum, obtrectatorem habuit & Joannem Robertum Aurelianensem: quem noster lepide vexavit, eumque tum exulceravit maxime, cum litteris transpositionis illius vertit in hæc verba:

Sero in Orbe natus:

Denique, ut fors est nostra, qui vix Cujacio præceptore digni sumus, infensos habuit minus doctos omnes, quos tamen haud eadem patientia tulit, qua nos fæcem hanc litteratorum decem jam annos totos ope divina toleramus. Neque enim ille silebat, neque abstinebat ab injuriis iis, quarum nomine ab Hottomanno reprehenditur; qualia sunt *scutica dignus, stultus, mendax, cæcus, caliginosus, os durum, & similia*, quibus suos Cujacius hostes incessebat, non propter constantiam hominis nostra minorem; sed forte quia illi, non calumniis, ut isti, & conviciis de trivio arreptis occentabant, sed ingenio potissimum certabant,

bant, & litteris, ut non prorsus docto adversario essent indigni: dissimiles certe sannionibus nostris, minime idoneis ad eruditi ullius hominis iram. Sed hos mittamus livore, otio, & alienis opibus in bonorum contumeliam abundantiores, qui scelerum stupore haud intelligunt, *Injuriam, unde exorta est, ad eum plerumque reverti*: Fertur etiam in doctos viros Cujacius iracundius, etsi non provocatus: quale est suum illud de Connano judicium: *Connanus*, inquit, *doctissimus quidem vir, sed non juris. Corrumpit judicium & tempus perdit, qui illud in illius commentariis ponit*. Nimis profecto aspere, nimis præcise. Mortui Cujacii funus honore nullo caruit: Corpus enim nobilium discipulorum humeris fuit elatum, hominisque virtus funebri oratione a Claudio Marescallo Senatore, ac Regio Consiliario collaudata. Posteritas vero de Cujacio neque tacuit adhuc, neque tacebit, donec Romanæ loquentur leges: de quibus tam bene promeruit, quam qui jurisprudentiam ab se *lateritiam acceptam, auream reddidit*; ut de eo Jacobus Gothofredus, vir judicio acertimus, pronunciavit. De illo etiam Antonius Oiselius scripsit hanc merito laudem:

Ὀφθαλμὸς νομικῶν βιβλίων, δὲ κορυφαῖος.

Non alia vero laus præstantior, aut Cujacio dignior illa Pithoei: a quo nuncupatur *interpres Romani juris a summis conditoribus primus, & ultimus*: quam sane inscriptione nulla veracior.

CLXXXI. De Barnaba Brissonio.

Vixit eodem ævo Barnabas Brissonius, qui causas diu, summaque gloria patrocinatus, famaque doctrinæ ad Henrici III. notitiam adductus a causis, privatis, ad fisci patrocinium ab Rege fuit vocatus: deinde Regii consilii adsessor, & Parisiensis Præses denique creatus: suscepitque, jussu Regis, multas, & honorificas legationes: dicebat enim Rex, *nullum in Orbe Christiano Principem esse, cui Brissonius alter adesset*. Mirum autem fuit in hoc viro, ut neque eruditæ jurisprudentiæ studio a forensi labore; neque hoc ab illa distraheretur. In forensibus enim vacationibus ad severiora studia juris antiqui, tanquam ad laborum levamen confugiebat; quodque aliis curarum summa fuisset, id erat homini laboriosissimo diverticulum. Quo interea tempore, omnes Jurisprudentiæ recessus penetrans, Romanum forum propriis obrutum ruinis pandebat, simulque mores veteres ad memoriam hominum revocabat, collectis explicatisque, non vocabulis modo prisci Juris, sed *formulis* etiam verborum solemnibus per varios auctorum locos latentibus: quibus distinguendis non minus, quam exponendis opus fuit acumine, sollertiaque incredibili. Adeo enim intertextæ sunt scriptis veterum, & confusæ, ut vix lynceus internosceret, atque discerneret. Illis autem exprompris, veteres mores patent, & ratio cum publica, tum privata Romanorum: quæ, velut cortice, formularum continetur involucris, quibus prophana, & Sacra, publica, & privata negotia expediebantur. Utinam vero sola litterarum gloria contentus fuisset, nec se ambitione in popularem flammam calamitosis illis Galliæ temporibus conjecisset! Parisinis enim tumultuantibus adversus Regem, cum ipse collegarum exemplo, abscessu suo, vim declinare potuisset; populari tamen auræ confisus, manere decrevit in urbe: sperabat enim seditionem illam præsentia, & auctoritate sua repressum iri. A qua sententia nullis amicorum admonitionibus deduci potuit. Quamobrem lapsus in manus inimicorum, inque teterrimum carcerem conjectus, vitæ miserabilem nactus est exitum: traditusque carnifici, extremas contumelias ab insolentissimis, & efferatis

hostibus

hostibus toleravit. Carnifex vero initio ad tantum facinus exhorrescebat, clarissimique Præsulis dignitatem adeo reverebatur, ut membris expavesceret, brachiaque illius, dum necem tentarunt, insolito torpore corriperentur. Tandem, urgentibus inimicis, victaque metu reverentia, vi subactus carnifex celeberrimo viro de infelici trabe suspenso, gulam laqueo fregit, abstulitque posteris utilitatem eruditissimi operis, cui absolvendo Brissonius haudquaquam potuit exiguum vitæ spatium a belluis illis immanibus exorare.

CLXXXII. De Aliis Acervatim.

Atque horum sane laboribus, & ingenio excultum jus civile fuit, eorumque opera, Respublica Romana convaluit. Præstiterat vero aliquid & Connanus: neque contemnenda est industria Balduini, & Rævardi, Petri Fabri, & Vigilii, & Vultei, & Pacii, & Corasii, aliorumque hisce similium, qui flores potius, quam fructus attulerunt: quod nostrates pragmatici de universo eruditorum jurisconsultorum genere insulse admodum, ne dicam stulte, pronunciarunt: Omnium enim fructuum origo est, qui radices educat.

CLXXXIII. De Marano, Gothofredis, Vesembegio, Perezio, Pancirolo, Mornacio, Vinnio, Grotio, Gregorio Tolosano, Antonio Fabro.

Ex eruditorum vero turba sunt mihi sevocandi, ac nominatim appellandi aliquot, qui proximum a Cujacio, ac majorum gentium Jurisconsultis locum occupant: utpote cum non modo splendida, & jucunda, sed solida maxime, atque utilia tum in forum, tum in scholas adduxerit, & Cujacianis præcipue libris, tamquam e Jurisprudentiæ latifundio: unde quo magis effoditur, majora summittuntur. Hi vero sunt in primis Maranus Cujacii discipulus lucidissimus auctor: Gothofredus senior, qui perpetuis notis ex eruditorum penu depromptis, jus civile ambiit; cujus doctrinæ varietatem potius laudaverim, quam acumen: Vesembegius, præter forensem professionem, eruditus: Antonius Perez in Institutionibus aptus, & commodus in Codice uber, ac facilis: Guido Pancirolus Italicæ gloriæ in hac meritoria nostratium Jurisprudentia vindex: Mornacius frugalissimus interpres: Arnaldus Vinnius vir lectissimus, cujus commentariis institutionum omnium ante se opera vincitur, cujusque, in notis earumdem brevitas mire cum perspicuitate conspirat: Grotius etiam occurrit, fax Jurisgentium, nec minor naturalis, quam civilis honestatis interpres, atque præceptor: Gothofredus junior abstrusa eruditione, selectaque scientia juris, judiciique integritate secundus certe a Cujacio Jurisconsultus: & Gregorius Tolosanus scriptor expeditissimus. Tandem in Antonio Fabro consistam interpretum audacissimo, & pragmaticorum hoste vehementissimo, qui aliis quidem in operibus acumen magis, quam veritatem præstitit; in Codice vero suo usum rerum, ingenii sui jam maturi reddidit nobis utilitatem; ut meliora sint, quæ minus acuta.

CLXXXIV. De Quatuor Scholis post renovatam jurisprudentiam judicium.

Nunc quatuor harum discrimina, & instituta Scholarum ex rebus adhuc expositis ad studiosorum utilitatem breviter notabimus, atque distinguemus. Et sane Irneriana Schola, renatis recenter legibus, tanta religione parebat, ut non modo in administratione rerum civilium; sed etiam in docendi ratione, atque ordine Justiniani præcepto subjiceretur. Et quia Justinianus omnia commentaria, omnesque interpretationes a finibus juris civilis edicto suo ejecerat; retentis tantummodo *paratitlis*, quæ alii *brevia titulorum argumenta* interpretantur, (a) alii *breves unius tituli ex alio repletiones*; permissisque interpretationibus κατὰ πόδα, sive quæ vestigiis insistunt; Ideo Irneriani Jurisconsulti nihil sibi amplius in jure interpretando permiserunt, præter breves titulorum, aut legum summas,

(a) *Vid. Got. Jun. in C. Theod. in princ. & Menag. amœn. jur. c. 15.*

summas, & verborum expositiones, quibus obscuriorem legum sensum recludebant. Unde Azo, qui aliorum summas, & suas uno eodemque opere collegit, visus est excurrisse liberius. Ejus libertatem imitata est Accursiana Schola, duce Accursio Azonis discipulo, qui veterum Irnerianorum notas, & suas legibus adplicando singulis, superiorum interpretationum modum excessit. Verum hi mediam inter Bartolinos, & Irnerianos viam injerunt, ut uberiores quidem Irnerianis essent, modestiores vero Bartolinis. Bartolus enim cum sua familia, quia e Schola sæpe discurrunt in forum, & alas utrobique tendunt, adeo nonnumquam in altum evehuntur, & in quæstionum pelagum abducuntur; ut ipsius aliquando litoris conspectum amittant, unde solverunt. Quamobrem Bartolini Jurisconsulti a veterum definitionum explicationem, ad nova ipsi se de finienda vertebant, condendoque magis, quam interpretando juri civili vacabant. Ut non tam interpretes, quam (fas mihi sit laude ista hoc loco uti) compares quodammodo veterum juris auctorum evaserint. Itaque tantum in bono, & æquo; justo, & injusto tradendo, ac definiendo valuerunt; quantum in historia, veteribusque vocabulis, & moribus caligarunt. Quod nostrum de Bartolina Schola judicium ne videatur ab Italici, nativique solii amore profectum; auctorem proferam peregrinum, & summi ordinis jurisconsultum Hugonem Grotium: quicum hac mihi de re convenire summopere gaudeo. Hæc autem ille in prolegomenis. (a) *Secunda classis* (nempe Accursiani, & Bartolini, quos ille confundit) *Historiæ veteris incuriosa, omnes Regum, populorumque controversias definire voluit ex legibus Romanis, assumptis interdum canonibus. Sed his quoque temporum suorum infelicitas, impedimento sæpe fuit, quominus leges illas intelligerent: solersque alioqui ad indagandam æqui, bonique naturam. Quo factum, ut sæpe optimi sint condendi juris auctores, etiam tum, cum conditi juris mali sunt interpretes.* Cujaciana tandem Scola merito existimabitur tranquilla, & serena Jurisprudentiæ dies; cujus luce, difflatis barbariæ nubibus, patuit sincerus Romani juris adspectus. Hujus autem Scholæ primiores, ministri tantum sunt Jurisprudentiæ veteris: nova enim, & forensia negotia vix attingunt. Quamobrem hoc a superioribus differunt, quod illi jus vetus perperam ab eis aliquando tractatum, prudenter tamen, & utiliter ad nova negotia perducunt; Hi vero cum interpretis munus obeant optime, aliud, aut contemnunt, aut raptim attrectant, ut hanc illis laudem ultro remiserint.

(a) *De jur. bel. & pac.*

CLXXXV. *Obelusio de Interpretum usu.*

Quapropter sua studia recte instituturus, primordia, & elementa juris e Cujacia Schola petat, ut nihil initio imbibat nisi sincerum, & incorruptum, ac vere Romanum, quæ cum in sanguinem verterit, tum poterit certis, & obscurioribus in locis ad intelligendi facultatem Accursium adhibere. Quo in labore, cum se probe exercuerit, expenderitque vires suas, Bartolinis utatur interpretibus; ut ad patrocinia causarum, scientia munitus accedat, & usu: Ex hoc enim studio ei facile ad subortas quæstiones, & quotidianas rationes, & auctoritates, exemplaque abunde offeruntur. Quibus ubi destituatur, commodam opem poscet *a tractatibus, consiliis, decisionibus, resolutionibus*, & similibus forensium disquisitionum acervis: quibus legum studiosus maxime juvabitur, si eos non pro magistris, sed pro nomenclatoribus, & indicibus memoriæ adminiculo adhibuerit: recentioribusque utatur tantum, ut famulis veterum interpretum, eorumque præconibus. Is enim e forensibus consarcinatoribus in hac nundinali Jurisprudentia præstat ceteris, qui plus attulerit alieni; Consulendique sunt recentiores, non ad judicium,

dicium, cujus ipsimet magnopere indigent; sed ad laborum levamen; ut scilicet per flexuosam, & salebrosam hanc viam, novorum ductu, celerius consequamur antiquos. Eo enim nunc excessit in jure civili copia, molesque scriptorum, ut is esse cœperit utilior, qui magis legendi necessitatem imminuerit. Quam ob causam & nos primordia juris antiqui, distracta in tot selectiorum jurisconsultorum volumina, quorum jam numerum studiosi reformidant: tribus contraximus libellis, & in faciliorem digessimus ordinem: ut ad temporis compendium, ubertatem etiam, & utilitatem longiorum operum adjungeremus. Superest, ut quod promisimus Raphaelis Fabretti, & Francisci Blanchini de lege Regia judicium hic adscribamus.

J: VINCENTIUS GRAVINA

RAPHAELI FABRETTO.

S.

Cum juris civilis origines, quas jampridem nobis explicandas esse susceptas non ignoras; nunc prope absolverimus; nefas visum est de Lege Regia *definire quidquam, antequam te consuleremus Romanæ antiquitatis oraculum: quamobrem in ædes me Carpinianas contuleram, ut te convenirem. Non enim tibi latet, quam variæ sint eruditorum sententiæ de fragmento illo Capitolino, germanum ne sit, an potius confictum; quod ab aliquo, nec prorsus temere, contenditur. Quid tu ea de re censeas, cognoscere plurimum interest nostra. Cum te namque uno mihi tuto videbor opinari, homine pari eruditione, atque virtute; qui facile patieris, ut nos periculo scribamus tuo: quippe qui non sis veritus in nova & eleganti tua* inscriptionum *collectione ablatratores nostros præclaro, & gravissimo de me testim nio ultro lacessere; quasi te pudeat virum prisca probitate, in bonorum censum ab illis maledicentia sua non esse descriptum. Nos vero (vide quem hominem beneficio tuo demeruerit!) quamvis illi noxiam tibi remiserint; ubi nodus tamen aliquis erit in hac lege solvendus molestia nostra eorum vicem te ulciscemur; & rogando, atque consulendo curabimus; ne nos impune defenderis. Amici tui periculum in hujus Legis judicio vides, minuere videbor majestatem, si temere fragmentum rejecero; arguar vero lege Cornelia de falsis, si falsam tabulam asseruero. Omnes igitur opes meæ sunt in eruditione, atque humanitate tua, quas, si unquam alias, in hoc maxime discrimine mihi velim adfuturas. Nosti enim quam vigiles,* & *gratuitos habeam delatores, si quid offendero; cum adhuc tam male meus mihi candor cesserit, & innocentia. Vale. Ex Ædibus Carpinianis.*

XII. *Kal. April.* MIↃCXCIX.

RA-

RAPHAEL FABRETTUS

J: VINCENTIO GRAVINÆ

S. P. D.

EGo quidem receptis a primariis litteratorum monumentis bellum indicere non soleo : & propterea Legem *illam* Regiam *(quam vocas) apud Gruterum pag. CCXLII. numquam in dubium revocavi, quin esset bona fide conscripta, atque ex formula vetustatem simul, ac dignitatem Romani Senatus sapienter rogata. Dubium vero quod apud aliquos innatum esse memoras, Franciscus Blanchinus noster (ingenium viri bene nosti) examinandum ex Tabulæ inspectione suscepit, & sinceram esse serio pronunciavit, cui meus calculus libenter accedit. Præterea quatenus unius, alteriusque dissensus ad rem in controversiam adducendam sufficeret,* leg. *hic* Barbarius de Off. Præt. *locum habere putarem, ex qua communis tot majorum gentium litteratorum error. (ita vocare liceat) jus facere diceretur. Audo igitur periculo, postquam meum judicium de hac re sequi placet; Ego enim in te tuendo, atque observando periculum quodcumque subire paratus sum, ubi illud imminere certo scirem; nedum ob hanc, quam puto inanem disceptationem, juvante nobis stylo, qui puram putam, genuinamque vetustatem redolet, tum magnificentia inscriptionis, in materia, quæ omnem fictionis suspicionem excludit. Vale. Ex nostro Museo.*

X, Kal. April. MIϽCXCIX.

J: VIN.

J. VINCENTII GRAVINÆ

ORIGINUM JURIS CIVILIS

LIB. II.

QUI EST

DE JURE NATURALI GENTIUM,

ET XII. TABULARUM.

AD

CLEMENTEM XI.

PONT. MAX.

I veteribus in monumentis, tuo jussu erutis, atque meliori auspicio restituendis, animi tui magnificentiam, CLEMENS OPTIME, summa cum admiratione contemplantur omnes; multo magis frontem contrahent eruditiores, dum intra se volvent utilitatem, quæ in omne genus hominum instauratione studiorum a te laudabiliter suscepta manaverit: Etenim quanto æternitas mortalitati, anima corpori, divina humanis antecellunt; tanto anteire cæteris operibus tuis oportet ea, quæ quotidie conferuntur in incrementum Religionis, & litterarum; quæ utpote immortales, neque incendiis, aut direptionibus, aut naturæ, temporisque injuriis perituræ, immortalitatem propriam Principis beneficentiæ circumfundentes, & patronum, vindicemque suum gloriæ perennitate remunerantes, memoriam, & exempla illius transmittunt ad imitationem posteritatis; ut virtus, quæ unius interitu occideret, in omne ævum, inque gentes universas litterarum ope multiplicetur. Cumque tantopere gaudeas priscis Romanorum signis, atque marmoribus inventis, quæ antiquam animorum, & Imperii magnitudinem produnt; miremur si majori munificentia tibi excipiendas censueris veteres Leges, quæ illorum sapientiam ad nos referunt, atque justitiam, civilesque virtutes exemplo suo profuturas universis, ac perpetuo Respublicas, & Regna summa cum populorum felicitate conservaturas! Hanc nos vetustissimam Romanorum prudentiam, & æquitatem in *XII. tabul. legibus* adhuc viventem, hoc secundo libro statuimus ante oculos studiosorum; quo sane opere, velut imaginem animi tui adumbrasse videbitur. Et quia libro primo, quatuor circiter ab hinc annis edito, Romani juris originem, & progressum exterioribus ab initiis, nempe a monumentis historiarum, & memoriis temporum deduximus: nunc hujus initio, fontes recludemus uberiores, & non Romani solum, sed universi *Gentium Juris* originem, intestinis ex causis protrahemus, ex ipsa scilicet honestate naturæ. Quam honestatem, non opinione, sed veritate constare ostendemus, ut qui ab illa desciverint, & illicita imperaverint, quidvis potius populis tulisse putemus, quam Leges: quas, ut Cicero ait, neque ingeniis hominum excogitatas, neque scitum aliquod esse populorum, apparebit; sed alterum quoddam, quod universum mundum regeret imperandi, prohibendique sapientiam. Quamobrem principem illam, & ultimam Legem, e sapientissimorum sententia definit, *mentem omnia ratione cogentis & imperantis Dei*. Quibus comprobatis, palam erroris coarguentur Physici illi, qui

legem inter ea, quæ neque vera, neque falsa constituuntur, a natura rejecerunt. Quod, te favente, aggredimur, CLEMENS JUSTISSIME, cujus e vita merito posteritas exemplum ducet Legum divinarum.

Cum igitur acres, ac diuturnæ de naturali lege contentiones inter Philosophos jamdiu excitatæ fuerint, & etiam in dies in hac ætatis nostræ illustri concertatione ingeniorum excitentur, & ferveant; aliis ipsam appetitionem, pro lege naturæ ponentibus; aliis eam rationi subjugantibus: certe nihil in hac opinionum, & animorum fluctuatione christiano homine felicius est, atque tranquillius in orbe terrarum, qui divino numine hos evolat laqueos, ipsaque voce veritatis ex infinita errantium turba detrahitur. Iis vero nihil profecto miserius, nihil perturbatius, qui vel falsa, vel nulla religione imbuti, aut in fallaci philosophiæ genere versati, partim a corrupta divinitatis notione, *justi*, atque *injusti* regulam petunt, caducas affectiones Deo adplicantes, ejusque justitiam ex humana lege definientes; partim sua sibi vitia pro naturæ legibus habent, fas, nefasque propriis cupiditatibus æstimantes, ac bonum, & æquum humanis libidinibus expendentes. Quos, abjecta duce animorum ratione, quæ singulorum cupiditates, *justi*, atque *injusti* notione moderatur, assiduis oportet jactari molestiis, cum, exclusa curatione, morborum radicem uti propriæ naturæ portionem amplexentur. Atque hi cum numinis auctoritate minime impellantur, scientia pertrahendi sunt ad primævi juris cognitionem, & naturalibus rationibus eo perducendi: ut quæ ratio eos verterit ad justitiam, eadem expeditius deferat ad religionem: si semel imbiberint, nihil esse aliud jus naturale, quam adumbrata quædam in hominibus divinæ lineamenta legis, etsi non perfectam, at inchoatam tamen, affectamque ab ipsomet animorum exordio religionem. Quo longius ab eorum opinione recedimus, qui ex institutione Christianorum studium pellunt, excluduntque mortalis philosophiæ, veluti supervacuum, & profanum, ac minime dignum, quod in hac præceptorum divinitate se offerat. Quasi aliquid religioni detrahatur, si philosophia etiam eamdem ad causam advocetur. Ut enim ea sapientiæ decreta, quæ nostros excedunt sensus, ab auctoritate solius religionis arcessamus: morum tamen regulas, quarum cognitio etiam humanæ facultati patet, cur segregemus a consideratione naturæ, quæ, semotis erroribus consuetudinis, ipsa se tendit ad honestatem? Attollitur enim religione honestas per altius; at minime aufertur a conspectu naturæ: quæ, philosophorum adjuta studiis, expedit nobis iter:
ita

ita ut propius adspiremus ad christianam virtutem, si naturalibus etiam rationibus enitamur. Ac sicuti homines longe de re communi generosius, quam de alterius dominatione decertant; quia intelligunt inclusam esse in patriæ salute libertatem; ita multo alacrius contra, vitia pro virtute pugnaverint, si a philosophia didicerint, nihil aliud esse virtutes, nisi productionem, usumque propriæ rationis, atque humanæ incrementa naturæ. Præterea sponte suscepta libentius, quam imperata geruntur, cum libertatis ex illis, ex his vero servitutis oriatur opinio. Pro libero autem agit quisquis rationi paret: & pro servo quisquis obtemperat auctoritati. Percellit enim tamquam vox Imperantis, animosque sistit auctoritas; at ratio ingressa mentes, & interius leniter illabens, flectit paulatim sensus, vertitque jucunde voluntates: ut quo plures in comitatu suo rationes adduxerit auctoritas; eo longius ab illius dominatu videatur abesse violentia. Tandem quid importunius, obsecro, quam euntes ultro malle machinis tollere, ac raptim abstrahere tenentes viam? Quos alioqui propter christianæ pietatis cum naturali honestate convenientiam satis religio incitaverit, sublato signo, quo fuerit intendendum. Neque me quisquam veterum Patrum vocibus absterruerit, quorum ceteroqui auctoritatem, ac numen maxime, pro eo ac debeo, vereor, venerorque. Nam etsi aliquando videantur illi contra studia philosophorum exardescere; non tamen doctrinam adoriuntur universam, sed illius mores ætatis; in qua philosophi vel falsa cum vera religione commutata, propter veterem tamen consuetudinem, adeo primis illis repetebantur, atque revocabantur studiis, ut aliquando auferrentur longius; vel semotis a rerum gubernatione, atque cura numinibus; morum regimen, artemque vitæ non ab auctoritate divina, sed ab humana tantum ratione, atque a philosophia ducebant. Ceterum qui divinis præceptis naturales rationes intexuisset, ac moralem philosophorum doctrinam, expunctis erroribus, in Christianorum scholas advocasset, tantum abest, ut reprehenderent, ut etiam exemplo ipsi suo excitarent, atque præirent. Quid enim refertius philosophorum sensibus, quam veterum scripta, & monumenta Patrum? Quid morali Græcorum philosophia præ illis abundantius? Quis eis impensius religionis nostræ cum naturali honestate consensum dedicat, atque declarat? Hinc non modo christiana institutio philosophiæ præceptis mirifice augetur: verum etiam insita illa nostræ doctrinæ severitas, quam initio animi reformidant, adjumento rationis veluti quadam naturæ illecebra ita demulcetur; ut qui e nostratibus a studiis fluxere philo-

losophorum, longe sint humaniores, atque ad lenitudinem proniores iis, qui nulla doctrinæ jucunditate, nullaque rationis persuasione, sed sola formidine, atque auctoritate retinentur: Qui plerumque, ut in optimum quodque institutum vitia facile penetrant, simulato divinitatis amore, humanitatem adeo deponunt; ut mutantes, & seligentes potius vitia, quam resecantes, non tam studio suæ, atque alienæ salutis, quam ardore nocendi, atque vexandi, austeritatem vitæ profiteantur. Itaque sicuti Jurisprudentiæ maxime conducibile; ita neque a religione alienum fore duco, si juris fundamenta in ipsa hominis mente locavero, & cum divino jure naturalem justitiæ rationem composuero: ut qui christianis institutis adversantur, intelligant etiam cum natura se dimicare.

Quo-

Uoniam vero confusa quædam aliquando, nec satis distincta Legis naturalis notio, tum e Jurisconsultorum, tum e Philosophorum profertur scholis; quæ non homines modo, sed & bruta etiam amplectitur, ac pluribus ex partibus obnititur humanæ rationi, quæ vitanda, & expetenda, non fuga & appetitione naturali, sed boni, & mali definitione discernit; Hinc multi legem naturalem a sola humana ratione, tamquam ab radice sua efferunt, rectumque animi judicium, inconsultis naturæ affectionibus adeo anteponunt, ut sensus honestati contrarios, vitium existiment naturæ universæ quodammodo ægrotantis, atque ab institutione sua turpiter deflectentis. Contra vero alii absurdum autumant, partem anteferre toti, legemque communem rerum creatarum contrahere ad certæ, ac peculiaris naturæ sensum, & ad rationem humanam res ita expendere universas, ut quod homunculis conveniat, aut repugnet, id infinitatis totius perfectio, aut vitium habeatur. Unde nullam ponunt boni, malive naturam, eique inhærens jus naturale omnino convellunt, ne honestatis lege per naturam constituta, suis ipsamet legibus natura damnetur: quod eveniret, si virtus una, & vitium eadem natura consisterent: nam lex virtutis a natura veniens, damnaret vitium ab eadem natura profectum. Et sane quis mente sua, non aliena utens, definitionem illam, qua *jus naturale* dicitur *id, quod natura omnia animalia docuit*; eo sensu, quo vulgo accipitur, composuerit cum præceptis honestatis, quæ non abstrahunt ab iis corporis voluptatibus, ad quas natura ipsa etiam invehimur? Aut qua ratione definitio altera, quæ *jus naturale* docet esse *dictata recta rationis*, quadraverit in ferinas affectiones, quibus humana etiam natura corripitur, ab omni prorsus ratione deerrantes? Quæ affectiones inter se oppositis certe principiis oriuntur, & leges hæ diffidentes, a naturis fluxere diversis: ut non mirum, si homo duplici natura, Mentis, & Corporis conditus, duplicibus implicetur legibus e sua cujusque natura, tamquam proprio de fonte manantibus: quæ sibi occurrentes, atque inter se pugnantes hominem distrahunt, atque divellunt: eumque modo a sensu corporis ad mentis rationem; ac modo a ratione mentis ad sensum corporis, perpetuo sursum, ac deorsum volvunt.

I. De Boni, Malique Natura, sive de Justitia, & Injustitia Naturali.

Nimirum præter legem universam, cujus participat etiam corpus, & mens, quatenus cum corpore conjungitur, inest in rationali natura lex sibi propria, & peculiaris alteri quæ corpori etiam adhærescit, sæpe repugnans. Quarum alteram *promiscuam legem* appellamus, alteram vero *legem solius mentis*. Lex promiscua tam longe lateque discurrit, ut ambitus hujus immensitatem, omnia continentem, resque singulas eodem ambitu comprehensas involvat, atque circumeat, ipsumque etiam hauriat hominem, qui communi hac lege irretitur, præter legem peculiarem naturæ illius, quæ in cogitando versatur: ut merito legem hanc etiam corpus involventem, *legem* vocemus *naturæ communem*, aut *legem promiscuam*; legem vero solius mentis nuncupemus *legem naturæ peculiaris*, aut *legem rationalem*, quæ (post illatam humanæ naturæ universæ, primorum Parentum inobedientia, labem) ab lege promiscua, utpote communiori, atque potentiori adeo premitur, ut numquam non superaretur, nisi virtutum auctor Deus animos nostros numine suo, attolleret, ac sustineret. Sed ne more scholasticorum voces, notionibus

II. De Duplici Naturæ lege.

vacuas, anteponamus; subjiciendum est oculis aliquod natura notum, quod nos *legis promiscua* nomine comprehendimus. Qua voce nihil significamus aliud, nisi Motionem illam ubique pervadentem, omniaque cientem, & agitantem, resque varias assiduo producentem simul, & interimentem, ex interituque unius alteram suscitantem: sine qua otiosa, & inertia, constipataque forent universa.

III. De Lege Rerum Universarum, sive de Lege promiscua.

Hanc Deus Opt. Max. indidit etiam, infuditque corporibus pro vita, & veluti anima rerum ratione carentium, quæ sicuti a motu ortum suum auspicantur, ita eodem variante vertuntur. Unde ut ordinem Deus, & vitam rebus certam, interitumque tribueret, motum ipsum certis ordinavit legibus: quarum seriem, in rerum universitatem explicatam, & in species singulas distributam, legem dicimus naturæ communem: quia ex harum legum nexu, ita res creatæ pendent, ut nihil præter hunc ordinem, neque intereat, neque maneat, neque oriatur: Hoc enim ordine, vel in re minima perturbato, corruerent omnia. Igitur eventus omnes rerum cum universarum, tum singularum, ita hoc ab ordine prodeunt, itaque ad eumdem remeant; ut certarum rerum corruptio in integritatem cedat universitatis hujusce rerum. Consecutio est enim illius ordinis ubique imperantis, ubique vigentis; a quo non maxima modo, sed & minima quælibet eventa devolvuntur. Hinc etsi res vitientur singulæ, natura tamen universa vitium sibi contrahit nullum; etenim ipsæ affectiones noxiæ rerum singularum, emittuntur a lege illa summa, per quam e dissolutis rebus aliæ recreantur, eaque ratione communis omnium natura reparatur. Unde si alicubi terra hiscens, urbes hauserit, & oppida; vitium quidem illis regionibus adfertur; nihil vero naturæ communi detrahitur, quæ suis progrediens legibus, dum terras eas discludit, e ruentibus illis molibus, vel expleverit inane aliquid, vel montem alicubi, aut insulam excitaverit; Fera si mortifere vulneretur, tale vitium ex vulnere concipit, ut vitam profundat: verum idem vulnus, quod illius abstulit vitam, vitam producit eorum, qui fera vescuntur: ut intelligamus naturam lege sua interitum cuiquam adferre numquam, quin tribuat alteri lucem: ut unius vitio in alterius utilitatem converso, cum varietate rerum creatarum universitatem perpetuo tueatur. Unde a communi natura procul absunt vitia, singulisque tantum insident rebus ratione cujusque speciei, quæ dissolvitur; non vero aliarum, quæ dissolutione illa gignuntur, aut conservantur.

IV. De Lege Peculiari Humanæ Naturæ, sive de lege Rationis.

Num autem quia singulæ res inanimes vitia suscipiunt, ideo cum vitio simul culpam etiam contrahunt? At quam, obsecro, adscripserimus culpam rebus ratione carentibus, quæ motibus, actibusque suis naturæ universæ perpetuo parent; eique reddunt, quod acceperunt, neque vim in se habent ullam, qua renitantur, & a communi rerum lege, proprio nisu deflectant? Longe tamen aliud contingit in homine, qui motus habet voluntarios, & in quem duo confluxere naturæ, a quibus duo item in eum convenere leges. Oportet enim naturam cogitationis alia prorsus lege gaudere, quam natura corporis: cum enim nulla in parte corpus, & cogitatio conveniat, communem ubique nequeunt habere legem. Hinc homo qua corpore constat, fertur lege naturæ promiscua; qua vero mente consistit, ducitur lege sola rationis, quæ hominis est natura præstantior. Unde cum lege corporis deflectitur a lege rationis, culpam certe concipit, quia contra propriam peccat, & potiorem sui naturam, cujus lex præcellere debet legi corporis; perinde atque na-

naturæ corporeæ præstat natura mentis. Quamobrem in hac universitate rerum solus homo est culpæ capax; quia solus homo peculiarem accepit naturam, seorsum a rebus corporeis aliis, ac solus legem subiit præcipuam, naturæ mentis congruentem, sejunctamque ab lege communi rerum aliarum: unde secum solus ipse dimicat, cum duabus discrepantibus inter se legibus, horsum illorsum pellatur, solus denique culpam incurrit, quando lege corporis abducitur a lege mentis: quæ, utpote hominis propria, debet ei unice imperare, perinde atque lex corporis naturæ corporum dominatur universæ. De qua lege tantum est homini ad se derivandum, quantum cum sui potiore natura, nempe cum cogitatione concordet. Qualia sunt nutritio, liberorum susceptio, educatio, justa, & rationi congruens perfunctio sensuum: tantisper quoad cogitationis natura præstantior in corpore vigeat. Quo respexisse videntur Jurisconsulti, cum hæc naturæ officia communia nobis cum cæteris animalibus, e naturali lege repetierunt. Non enim, arbitror, ea pro naturali lege hominis habuerunt; nisi quatenus cum ratione conjunguntur; nam quatenus a communi rerum cæterarum natura proficiscuntur, leges quidem sunt naturæ universæ, non leges hominum naturæ peculiaris. Atque ita dictorum repugnantia, superius indicata, removebitur, & jus quod natura omnia animalia docuit, cum lege conveniet rationis, quæ munera corporis nobis communia cum animantibus obeunda præcipit, tantisper dum animi, corporisque conjunctio conservetur. Unde quæ officia corporis humani, ratione soluta, non cum propria lege humanæ naturæ, sed cum lege naturæ promiscua conveniunt: ea si ad rationis usum convertentur, partes erunt juris illius, quod in hominem concorditer a corporis, mentisque lege confluxit: quodque procedit ex conjunctione mentis, & corporis: quæ si secum ita conspirent, ut mens imperet, corpus obsequatur, ad præscriptum naturalis juris opus exigent commune suum. Hinc *vivere secundum naturam*, ipsam Stoici dixerunt esse virtutem traditam nobis ab lege rationis, qua peculiaris hominum, & rerum universa natura conciliantur. Expositis autem iis, quæ in animos nostros veniunt ab *lege promiscua*; nunc explicanda sunt ea, quæ ab sola *rationis lege* proficiscuntur: ita enim intellexerimus, unaque distinxerimus, quæ mentem corpori conjunctam, quæve mentem puram seorsum a corpore consequantur. Quod numquam assequemur, nisi per cognitionem *finis* bonorum, & malorum, quo vel ad cupiditatem, vel ad fugam commovemur; eas nobis leges attribuentes, quæ ducunt ad *finem*, quo natura tendimus: ea vero extra naturam humanam attentes, quibus ab eo *communi fine* distrahimur.

V. De Naturali Bonorum Extremo.

Illum autem *communem* appellamus *finem*, quo appetitiones hominum, cupiditatesque feruntur omnes: utpote ad bonorum extremum, atque summum expetendorum, unde quæcumque disconveniunt, noxia nobis evadunt; cuique assequendo natæ sunt in homine *leges rationis*, atque ab rationis legibus ortæ *virtutes*. Quamobrem quæ affectiones ab extremo illo nos bonorum avertunt, vitia ducimus, & nuncupamus, ideoque a nobis aliena censemus; ita ut virtutum, vitiorumque ratio ab eo bonorum extremo sit ineunda. Porro quæ ab animi, corporisque conjuctione procedunt affectiones, & sensuum functiones, unum tamquam commune bonum circumeunt, perreptantque voluptatem, cujus adspectu cientur, inimicamque voluptatis fugiunt, aversanturque molestiam: nec tamen ea, quibus sensuum voluptates procreantur, ponimus inter virtutes: quia jucundum illud e corpore manans in animum, haud-

qua-

quamquam est proprium, & summum humanæ naturæ bonum, quale illud est in sola ratione seorsum a corpore locatum, cui subjiciendum est bonum ex corpore, animoque participans, quæ *voluptas* appellatur. Ut enim cuncta hominis debent rationi parere, ita & mixtum corporis, animique bonum oportet obtemperare incorrupto, puroque bono rationis a corpore secretæ, qualis est *animi tranquillitas*. Quam ideo *extremam* in hac vita *bonorum* constituimus, quia illius tantum causa, mens vites omnes exercet, atque facultates experitur suas; illudque nacta continuo a curis omnibus conquiescit. Quidquid enim seorsum a religione, cujus finis longe dominantior est aliis, naturaliter agunt homines, propositam habet *voluptatem*, si corpore simul, & animo sit obeundum; si vero sola ratione, *tranquillitatem*: cujus fons uberrimus est cognitio rerum, atque scientia, quæ utpote sensibus exsors, atque ad solam cogitationem pertinens, proprium est patrimonium rationis. Sola scientia enim adducimur ad cogitationem illius *boni*, quod nobis offertur a virtutibus, aufertur a vitiis.

VI. De Virtutum Origine ex lege Naturæ.

Hominem namque summus opifex ita concinnavit, ut sicuti palatus dulcedine, oculus pulcritudine capitur, ita & animus lætetur utendis, obeundisque virtutibus, utpote nostræ cognatis, convenientibusque naturæ, secumque adducentibus perennem, incorruptamque voluptatem. Quam illecebram rebus omnibus ad vitam, atque ad honestatem necessariis providentia divina perfudit. Nec vitia umquam hærerent animis, nisi mens virtutum specie fallerentur, aut extenuatis ejus viribus, corporis traheretur sensibus; qui hauriunt etiam e vitiis voluptatem: quam refundentes in mentem, in oblivionem boni præstantioris, violenter eam adducunt. Voluptates enim a virtutibus ortæ juvant hominis naturam; lædunt vero venientes a vitiis: quoniam componunt, ac temperant virtutes animum, patiuntque, sedatis affectionibus, omni expertem ægritudine tranquillitatem. At vitia distrahendo, ac violenter exagitando excitant e media corporis voluptate perturbationem. Virtus enim non egreditur naturæ fines; vitia vero exundantia exterius, ad animum attrahunt morbos, nempe rerum extra se positarum cupiditates, quæ progrediuntur in immensum: Atqui natura certam nobis præfinivit mensuram voluptatum: cui si quid insuper accesserit, non delectatio, sed pondus animo accedet. Modus autem voluptatis nobis a natura definitus vulgaribus expletur, atque parabilibus, quibus cupiditas naturalis, & motus corporis facile sedatur: iisdem satiaretur, sibique ipsi placaretur etiam animus, nisi opinione majoris boni, stultaque admiratione rerum superfluarum, procul a naturalis necessitatis finibus, in cœcum rerum inanium pelagus auferretur.

VII. De Morbis Naturæ Rationalis, sive de vitiis.

Hinc incensus homo divitiarum, atque deliciarum amore, assiduo sensu laborat egestatis: quia præsentia nihil reputat, sed absentia, quæ sunt infinita: ut ea qui appetierit, pauperie quoque infinita prematur: ambitione vero flagrans ut imperet aliis, adimit sibi nativam libertatem, tum quia cogitur patere omnibus, quorum suffragia captat, antequam imperii potiatur: tum quia potius cogitur eos assidue formidare, quibus est ipse formidini: ut vulgaris animus, prospera mutatione fortunæ, non finem, sed novitatem inveniat miseriarum. Quibus nemo se ultro committeret, si civilem ingrediens vitam, ante animadverteret modum, & fines, quos ultra, citraque nescit consistere voluptas corporis, animique tranquillitas. Eos autem fines pandit sola scientia, quæ, utpote socia rationis, mater est etiam virtutum: quia sola scientia ostendit humanam

naturam

naturam certis capacem esse, finitisque voluptatibus, quas ubi cupiditate transilierimus, in infinitatem delabimur desideriorum, ut quo ulterius appetendo pergimus, eo longius aberremus ab ea meta, ubi natura voluptatem corporis, & animi tranquillitatem hominibus condidit. Qua de cognitione oritur *temperantia*, quæ appetitiones extinguit inanes; & *justitia*, quæ nos abstinet ab alienis; & *fortitudo*, quæ persuasione veri boni vanos adimit metus; ac denique *prudentia*, caput virtutum aliarum, qua retrahimur ad naturæ fines, ibique perpetuo continemur. Unde virtutes per scientiam adipiscentes, & perturbationes immoderatarum effugientes cupiditatum, sola emendatione mentis ad verticem felicitatis evadimus, quo vulgus, aut volvendo assidue saxum per ambitionem, & honorem, aut fugitivas aquas captando per opulentiam, & avaritiam; aut pascendis jecore suo vulturibus per amores, & libidines tota vita misere, ac frustra contendit.

VIII. De Vita Beata Sapientis.

Quid autem eo beatius homine, qui contra calumnias, benefactorum conscientia munitus; qui animi securitate adversa contemnit; qui frugalitate dimicat adversus fortunam; cujus vires numquam pervenerint quo naturæ benignitas locavit necessaria vitæ, quibus purgati pectoris tranquillitas continetur? Quid lætius illo, qui cognitione præteritorum futuris occurrit, præsentia moderatur, quippe redactis in potestatem suam cupidinibus, pervolvat ubique liber ab imperiis potentiorum, quorum in servitutem nostra nos cupiditas tradit: quæ ut honoribus, opibus, & deliciis potiatur, nos mancipat arbitris, atque largitoribus illorum? Cum igitur omnibus expensis nihil deprehendamus nostræ magis convenire naturæ, quam virtutes; certe nusquam verius jus naturale hominis, quam in ipsa *honestate* posuerimus, quæ soboles est rationis; quæque suis præstantiorem hominis naturam, nempe animum tuetur; sed etiam corpus, cui honesta vivendi norma plurimum confert. Eademque *honestas*, philosophorum fuit voluntaria, & ingenua religio: qua veluti ansa non paucos eorum Apostoli ad Christianam adduxere legem, ad quam antea mores, & mentes philosophia composuerat. Qui enim propter caducam felicitatem virtutes colunt naturales, longe procliviores profecto fuerint ad divinas, unde perenni fluit, & numquam interitura felicitas.

IX. De Juribus Humanæ Rationis.

Igitur quisque nostrum jure naturæ, propriæ rationi subjicitur: jure naturæ paremus virtutibus, tamquam creatis a ratione Magistratibus, ut jus dicerent actionibus nostris, atque affectionibus, & sensibus præessent humanis. Enimvero e sensuum variis perceptionibus, varias homo suscipit affectiones, varios appetitus, varias voluntates, adeo sæpe inter se discordes, ut in populo illo affectionum crebræ seditiones oriantur, videanturque uno tempore intra eumdem hominem plures animi oberrare; nisi motus inter se diffidentes revocentur ad rationem, cujus constans est, firmumque consilium, cum eadem semper boni specie teneatur. Unde sola ratio peculiarem servat cujusque naturam; sola ratio semper hominem præstat eumdem. Sensus vero non solum hominem distrahunt in plures, verum ipsam etiam evertunt humanitatem. An enim cum ducamus hominem, qui sensibus perfungendis extra se semper occupatus omnino sui vivit ignarus? An manere hominem censeamus eumdem, qui semet singulis momentis amittit, perenni mutatione mentis, assiduaque renovatione voluntatis? Unde qui a virtutibus desciverit, earumque jurisdictioni subtraxerit affectiones, & imperium sui ab ratione transtulerit ad sensus, perduellis est, atque hostis humanæ naturæ, cui legitimum rectorem,

rectorem, justosque magistratus ademit; cujusque compositum, tranquillumque statum in tumultuosum vertit, atque turbulentum. Sicuti autem ratio redigit in concordiam affectiones; ita etiam & plures homines inter se discrepantes placat, atque componit, inducitque caritatem, cœleste simul, ac civile vinculum.

X. De Origine Societatis Humanæ.

Atque initio quidem animos per mutuum amorem communicat ipsa natura commissione corporum, quæ per conjugium diversorum evadit conjunctio animorum, atque naturale initium humanæ societatis. Commissis enim quodammodo simul cum corpore mentibus, membrorum, & sensuum similitudo, generationis ope, transmittitur ad prolem, quæ imbibit educatione mores parentum. Unde quia ratio eadem ex unius viri mente ad mulierem, & ad sobolem imitatione permanat; ea communicatione familiaris conflatur; atque domestica societas, in qua, naturalis occupationis jure, patrisfamilias naturale, ac familiare fundatur Imperium. Vir enim, utpote corpore, ac ratione potentior, occupat fœminam, jure utriusque naturæ, mentis nimirum, & corporis: multoque justius occupatum fœtum, qui sua ipsius portio est, & maternorum ab se occupatorum viscerum: ut ipsa natura filios tradat in patris potestatem; falsoque docuerit Obesius, eos in matris naturali jure, non in patris nasci potestate: utpote cum concipiendo prima eos occuparit. Illud enim homo acutus minime cogitavit, fœminam ipsam jam fuisse jure naturæ ante occupatam præstantia corporis, mentisque virilis: ut quidquid occupatæ cohæret, eodem jure in potestatem deducatur occupantis. Præterea cum vir fœminam consilio præstet, ætas autem infirma consilio egeat alieno; sequitur ut proles subjicienda sit consilio præstantiori, nempe virili; quod libro tertio distinctius explicabimus. Occupatio autem primæva est, ac naturalis adquisitio, qua dominum nobis adscruimus prædiorum, aliarumque comprehensibilium, & finitarum rerum, quæ communia cum essent, postea propria occupantium evaserunt; quaque utilitatem quotidie capimus incomprehensibilium, & infinitarum; quæ cum neque divisionem recipiant, neque mensuram, perpetuo communia omnibus permanserunt, nec propria fiunt singulorum, nisi quoad corpore adprehenduntur: qualia sunt hæc; *aer, aqua profluens, mare*, ac propter maris usum ad humana commercia omnibus necessarium, *littora*, sine quibus mare clauderetur: quia nemo se in altum capesceret, nisi ad littora tutum receptum a ventis, atque tempestatibus haberet.

XI. De jure Gentium, & Origine Commerciorum.

Hactenus autem in jure, imperioque naturæ versamur, quæ mutuo desiderio conjugia conciliavit, & imbecelliorem sexum validiori subjecit, & matrem cum liberis continet sub imperio parentis. Ideoque recte conjugiorum ratio, & liberorum educatio a Jurisconsultis ad *primævum* jus naturæ relata invenitur, & ad imperium familiare: quod aliud non est, nisi recta parentis ratio cum muliere, ac liberis communicata, nam ratio illa, quæ non uni familiæ, sed pluribus regendis est instituta, cumque pluribus gentibus communicata, peculiari vocabulo *jus gentium* appellatur; cujus nunc ortum, atque progressionem detegemus. Igitur naturali jure quot familiæ, totidem existunt imperia; si gulæ autem familiæ initium seorsum in agris ab se occultatis habitabant, regionibus inter se, locisque disjunctæ, ac dissipatæ; quales Theseus invenit Athenienses, quos ille primus ex agris coegit in civitatem. Sed quoniam non omnes rebus omnibus regiones abundant; sæpeque quod regio una dat, altera negat; opus fuit mortalibus permutare bona sua; ut quod uni super-

ſupererat, alteri viciſſim, cui deerat, adderetur; qua communicatione mutua commodorum, egeſtas omnium explebatur, & regionum exæquabatur diſparitas.

XII. De Permutatione Contractuum omnium Elemento.

Hinc omnium contractuum antiquiſſima *permutatio*, quæ in venditionis nomen apud veteres tranſibat, ſi qua unica, merce, quæ ibi communior eſſet, aliqui rarior, merces alias ab exteris repararet, quod fortaſſe meditabantur Sabiniani, & Caſſiani, cum docuerunt venditionem etiam eſſe ſine nummis. (*a*) Alioquin falſo venditio a Juriſconſultis referretur ad jus gentium, quorum vetuſtiores, utpote rudes, nondum norant nummorum uſum: quapropter neceſſe habuerunt mercem aliquam in commune aliarum prætium vertere; ut non mirum ſi *vendere*, ac *permutare* promiſcue acceptum apud Homerum, aliosque veterum inveniamus. Hinc illud Odyſ. (*b*) quo Sabiniani adverſus Proculianos contendebant, *τὴν ποτὲ Λαέρτης πρίατο κτεάτεσσιν ἑοῖσιν*. *Quam* (ancillam) *Laertes emerat poſſeſſionibus ſuis*. Qua ſane animadverſione noſtra, facile vetus hæc, atque vehemens Sabinianorum, & Proculianorum diſſenſio dirimetur. Neque enim permutationem quamlibet pro venditione habuerim, neque contenderim numquam venditionem ſine pretio conſtitiſſe; ſed potius exiſtimarim, aut initio commerciorum communem aliquam alicuius populi mercem, pro pretio rerum aliarum eſſe conſtitutam; aut ubi uſus profceret inter certos homines ita ſæpe conveniſſe, ut pro mutua utilitate modo una, modo alia ſpecies in aliarum pretium cederet: inter quos cum unus diſtrahendæ rei ſuæ, alius ejuſdem comparandæ animum haberet; ille venditoris loco erat, iſte vero emptoris: itaque ſine nummis facile venditio a permutatione diſtinguebatur, quam, arbitror, mentem fuiſſe Sabinianorum: contra quos tamen, Imperatorum auctoritate, Proculianorum ſententia vicit. Hinc Romani qui re pecuniaria erant abundantiores, prætii loco, *pecudes* tradebant venditoribus; ideoque patrimonium *peculii* nomine continentur: poſtea rudi ære appenſo uti cœperunt, donec a Græcis nummos percutere, atque in publico ſigno, pretii auctoritatem, & notam, communemque rerum æſtimationem ponere didicerunt. Pecuniarum enim nota ſignificat pondus earum, ut contrahentes ponderandi onere liberentur per impreſſam in nummo publicam fidem. Argentum vero, & aurum, propterea quod eſſent ad uſum expeditiora, inventa fuerunt pro comuni materia permutationis. Eſt enim *nummus*, commune permutationis elementum, communiſque terminus, ad quem omnis permutatio trahitur. Nam ubi res cum rebus aliis permutata devenit ad pecuniam, ubi omnis continuo commutatio conſiſtit. Nec modo antiquiſſima, ſed & mater, & ſemen *permutatio* eſt contractuum fere univerſorum. Nam præter permutationem rei cum re, quæ peculiari permutationis nomine venit, in aliis itidem contractibus fere omnibus ſive nominatis, ſive innominatis, permutatio continetur. Etenim in reliquis *innominatis*, vel opera cum opera, vel opera cum re, vel res cum opera permutatur: qualia ſunt pacta illa *facio, ut facias: facio, ut des: do, ut facias*. In contractibus autem *nominatis*, vel permutatur pecunia cum re, unde *venditio*; vel pecunia cum pecunia, unde græco vocabulo *collybus*, vulgo *cambium*; vel quantitas cum ejuſdem generis quantitate, unde *mutuum*; vel uſus rei cum pecunia, & mercede, unde *locatio*; vel uſus rei cum gratia utentis, unde *commodatum*; vel ipſa res, aut cum gratia tantum, aut cum præcedentibus meritis accipientis, unde *donatio*, ſive *gratuita*, ſive *remuneratoria*:

(a) *L. 1. ff. de contrahen. emp. L. 1. C. de rer. permut. l. pretii C. d. reſcind. vend*

(b) *Lib. 1. circa finem.*

ratoria: ut contractus fere omnes facile ad unam *permutationem* revocentur: quia commercia inter homines peperit, vel inopia rerum, quarum erat apud alios copia; vel egestas operis alieni: unde rerum, & operum diversorum commutatione communibus necessitatibus fuit occurrendum. Frequentia vero commerciorum, atque permutationum, sensim inter homines benevolentiam peperit, qua conciliati cœperunt propriam quisque cum aliena diligentia, operaque commune ad lucrum, damnumve, mercium communicatione conjungere, unde *societates negotiorum*: quibus exercendis, ubi alterius fidei periculum fecissent, res aut socio, aut amico facile credebant, in insidiarum, rapinarumque periculo, unde *depositum*: aut eidem, si mors immineret, ita donabant, ut danti, si mortem effugeret, redderentur, unde *donationes causa mortis*: atque ad eorum exemplum *testamenta*: quæ si solvantur solemnitatibus juris civilis, & ad simplicitatem juris gentium redigantur, non alio distant a donationibus causa mortis, nisi quod hic insit spes aliqua vitæ; ibi vero tantum consideratio mortis interveniat; cum tamen iidem effectus utrinque procedant: ut & id etiam habeant commune, quod testamenta quoque recidant in permutationem; nam sicuti donando, ita testando rem cum superstitis gratia, ejusdemque manes erga nostros pietate commutamus. Vix enim ullam inter homines beneficentiam undique gratuitam invenerimus.

XIII. De Jure Pacis.

Igitur, progredientibus commerciis, plurimisque familiis in eadem jura coeuntibus, communemque commodorum, & incommodorum sibi ducentibus regulam, quæ sibi pariter mala defenderet, bona contribueret; unam omnes eamdemque illa ex institutione conflatam suscepere mentem: quæ sicuti certas ante familias regebat separatim; ita plures earum deinceps conjunctim administravit. Unde recte a Platone *lex* appellatur *distributio mentis*. Eaque *mens* ratio est communis commodi, & norma universæ utilitatis, publicæque tutela salutis, commerciorum altrix, præses atque custos humanarum societatum, quam *justitiam* appellamus. Cujus cognatam humanæ naturæ notitiam in sublimioribus ingeniis ex se promicantem, in humilioribus exuscitarunt quotidiana exempla utilitatum, quas capiebant, qui ad ejus præcepta vitam instituerant. Quos mutua inter se pace gaudere, atque animorum conjunctione cavere insidias, injuriasque feliciter propulsare videbant. Quæ notities quocumque incideret, oblata spe paris utilitatis, atque quietis, ad eamdem vivendi rationem animos accendebat. Ita ut sensim justitia ex animis, vel sua sponte, vel aliorum imitatione coorta, in universum genus manarit humanum. Unde quidquid non certis tantum familiis, certisve societatibus, sed gentibus convenitet universis, *jus gentium* fuit appellatum: quo nimirum gentibus omnibus commodum, utilitasque procuditur. Cujus exordia juris sibi adferebant Athenienses, quos primos ferunt hanc ex animis notitiam excudisse, jusque gentium finitimus traditum dimisisse ad mortales exteros una cum rei agrariæ legibus; ut corporis, animique opes una omnibus regio procrearit. Hinc Lucretius:

Prima frugiferos fœtus mortalibus ægris
Didicerunt quondam præclaro nomine Athenæ,
Et recreaverunt vitam, legesque rogarunt.

Verum Ægyptii hanc sibi contra vindicant laudem, & quovis pignore contendunt Osirim suum cum uxore Iside terras peragrantem, agrorum cultum, & commune jus mortalibus aperuisse.

XIV. De Jure Belli.

At si qua gens communionem juris, & fœdus humanæ societatis lacer-

raret,

iret; ac frangeret; quieteque viventibus insidiaretur; tum ea tamquam hostis humanitatis justo bello a finitimis petebatur. Nam sicuti domina humanæ naturæ mens, affectiones jure suo coercet ab se discordes; ita & gentium ratio, cui nostrum omnium regimen mens humana mandavit, merito armis coercuerit eos, qui ferinis moribus, aut nondum exutis aut improbe repetitis communem hominum sollicitant pacem, naturalemque statum humanæ rationis evertunt. Atque ut horum furor non modo ad belli gerendi tempus, verum etiam in posterum, ac si fieri queat, perpetuo comprimatur; invenit ratio *servitutem*, qua victi a victoribus mulctentur, ut victores captorum vitæ propter propriam utilitatem facilius parcerent; victi vero si mortem effugerent, amissionem libertatis a bellis pertimescerent: itaque a mutuis injuriis temperarent, communisque pax non mortis tantum, sed etiam ignominiosæ vitæ formidine muniretur. Unde quamvis *rationis lex*, quæ mater est Juris gentium, nihil magis abhorreat, quam violentiam, nihilque majori studio promoveat, quam libertatem; tamen juriconsulti bella & servitutes ad jus gentium retulerunt: quia sine hoc satellitio, nequit ratio contra feritatem statum aliter tueri suum; nec licet sine brevi temporis violentia pacem retinere diuturnam, aut perpetuam libertatem sine paucorum servitute conservare. Qua de ratione omnia *belli*, *pacisque* jura profluxerunt. Et quoniam omne bellum jure gentium temporarium est, perpetuæque pacis causa movetur; ab eodem jure descendit sanctitas, immunitasque Legatorum, quos nefas est verbo, aut re violare: cum sint interpretes humanæ societatis, & instrumenta pariundæ pacis, ad quam per eorum personam reditus patet: ut qui suis injuriis ea instrumenta dissolverit, hostem se præbeat humanitatis; cum homines a naturali statu rationis, qui pace coalescit, ad feritatem, quæ bellis exultat, quantum in se est, perpetuo traducat. Eadem de causa etiam in bello, ipsoque ardore pugnæ, cum ratio muta videtur, & exanimis: ne tamen omnis ad pacem via præcludatur, fœdera inter homines data utrinque, acceptaque fide servantur: certæque legis uti sponsores, ac vades futuræ pacis, militum regunt iras, & micantibus gladiis præsunt: adeo ut nihil videatur inhumanius voce illius, qui *leges inter arma silere* pronunciavit. Etenim ut ex ante probatis patet, in hominis animo *ferinum*, & *rationabile* secum assidue certant; ferinum vero natura oportet rationabili parere. Unde jus est homini ferinum, si rebellaverit, undecumque pellere, sive ab animo suo, sive uxoris, sive liberorum, sive totius familiæ, sive universæ societatis; ubi plures familiæ in ejusdem juris communionem convenerunt.

XV. De Civili Potestate.

Hinc *pœnæ* inventæ, & *mulctæ*, quæ militia domestica sunt, & arma pacis ad subigendam, ac perdomandam sui populi feritatem comparata. Cumque ille sit status naturalis hominis, qui ex rationis instituitur norma; status autem ferinus, utpote rationi contrarius, naturæ adversetur humanæ, certe nihil tam est hominis, quam producere quoad quisque potest rationabilem vitam, & non a sua tantum, sed ab aliena etiam societate avellere feritatem, a qua mala, & pericula in populos imminent humaniores. Quamobrem recte instituta societas justam semper habet belli causam adversus ferinos alterius mores: ut sicuti feritatem populi sui capitalibus animadversionibus, quæ sunt bella domestica, perdomat; ita justis præliis, quæ armatæ sunt animadversiones, & armata judicia, vindicet immanitatem finitimorum; (a) tum ut populo suo pacem pariat firmiorem, quod docet & Isocrates; tum ut strenuam navet operam rationi, cujus recte institutas societates, & ad

(a) Grot. *de jure belli l.* 3. *c.* 15. *n.* 1. *& n.* 11. *&* 12.

& ad muniendam eam, & ad propagandam oportet esse ministras: cum ab ipsa ratione, quæ naturæ dominatur humanæ, dominium acceperint barbarorum: qui sapientibus eodem jure subjiciuntur, quo subest feritas rationi, cui veluti medico ægrotum, salubre fuerit parere feritatem.

XXI. De Justitia Romanorum.

Hinc Romanorum unice, atque undequaque justissimum fuit Imperium quippe fundatum in vertice rationis humanæ: hoc est in Atticis legibus ex uberiori Græcæ sapientiæ fonte manantibus, & propaganda humanitate in universum terrarum orbem utilissime dilatatum. Humanitatis enim hostes tantum Romani ducebant suos: unde, præter provocantes, non alios bello urgebant, quam fœdifragos, quibus victis, ut ait Sallustius, nihil eripiebant præter injutiæ licentiam: (a) nec servitute premebant, nisi qui rationis legibus repugnarent, & civili vitæ immanem vivendi ritum anteponerent. Græcos vero, cultosque alios populos propriis vivere finebant legibus, nec servitium, sed armorum ab iis, consiliorum societatem sibi poscebant: ut imperio proferendo, viribus, & opibus eorum ad universalem juris gentium communionem, extensionemque rationabilis vitæ, atque ad humani generis emendationem uterentur. Ut qui pudori ducum imperio paruisse Romanorum, afferant sibi ultro barbariem, atque opinionem ab se deprecentur humanitatis.

(a) Grot. *l.* 3. *cap.* 11. *nu.* 11. & 12.

XVII. De Jure Sapientis in cæteros.

Quamobrem sapientes, qui suam, & aliorum norunt pacare feritatem, a qua rationem præ cæteris illis habent expeditam, suo sibi consilio regendos susceperunt eos, qui animum quodammodo in potestate non tenent, quique magis alienarum opum, quam propriæ tranquillitatis desiderio capiuntur, & a cupiditatibus, & voluptatibus, quibus indulgent, suo, & aliorum detrimento, in maxima pericula conjiciuntur. Quoniam igitur usu compertum fuit, & ratione prævisum, homines, si quisque sibi quod cupiebat, auferrent, mutuis cædibus interituros: propterea sapientia, sive adulta ratio sua cuique rerum portione tributa, eos contraxit in civitatem, adegitque ad mutuam commodorum, & incommodorum participationem, exemplo privatarum societatum: nihil est enim aliud Civitas, quam *publica multorum ad communem utilitatem, ac vita, bonorumque tutamen instituta societas*: quæ perpetuis publicarum pactionum vinculis, nempe legibus continetur. Quibus firmandis, atque constituendis suam quisque voluntatem contribuunt, propriasque in medium conferunt pro communi securitate vires. Atque his e voluntatibus, & viribus in unum confluentibus, publica voluntas conflatur, summaque potestas: quarum altera dicta *lex* est, sive communis ratio, vel civilis sapientia, & publica philosophia: altera *imperium*, sive vis, & potestas universorum: eaque non sapientibus, sua quibus ratio lex est, & imperium, sed iis sunt posita coercendis, ad quorum animos componendos ratio non valet: ut quæ perturbatio propria ratione non reprimitur, potestate, & ratione publica, & alia majori perturbatione, mortis nimirum, pœnarumque metu, compescatur. Etenim ad importunos morbos medicinam adhibemus sæpe tristiorem, & ubi vulnus fomentis non levatur, ferrum tandem, & ignem admovemus.

XVIII. De Origine Imperii, & Jurisdictionis.

Hinc ex placida, & inermi, armata prodiit, & imperiosa sapientia: cujus vi libertas nostra minime præciditur; quoniam ea potestas extitit e confusis omnium viribus: & lex universorum complexa voluntates, rationem singulorum, & potestatem in se conditas perpetuo conservat. Unde qui lege involvitur non aliena vi, sed sua voluntate, suaque imperii portione gubernatur. Quocirca omnium interest vigere leges, utpote radi-

radices publicæ salutis, qua unusquisque intelligit contineri suam. Ubi enim homines convenerunt in civitatem, portio fit suæ quisque Reipublicæ, cujus commodum privatorum criminibus rescisum, eorumdem est pœna farciendum, ut exemplo alieni supplicii a publica salute, quæ singulos tuetur, novorum criminum pericula propulsentur. Ideo conditis legibus, & imperio constituto, rei administrandæ ratio quærenda fuit: unde publica potestas, vel in multitudine constitit, vel ad optimates ascendit, vel consedit in principe, vel tributis communi consensu partibus per singulos ordines permeavit. Quæ potestas ad communem utilitatem publica voluntate instituta, si publicæ salutis detrimento, & singulorum injuria, vel ad unius, vel ad paucorum utilitatem detorqueatur, ipso jure ad primævum revolvitur statum. Abest enim a tyrannide consensus universorum, sine quo nullum ratum est, & justum imperium. Unde quod commodo civium fieri possit, licebit sane rempublicam a prædone repetere: ne cunctorum opes, & salus, paucorum aut unius cupiditatibus vel libidinibus devoveatur. Etenim res est sacrosancta *libertas*, & divini juris: quippe humanæ a Deo implicata naturæ, ut eam tentare scelus sit, impium circumvenire, occupare nefarium. Et contra, publicæ utilitatis causa, jus est principibus, atque potentioribus legum vim armis, & auctoritate restituere, si justam libertatem effusiori licentia multitudo corruperit.

XIX. De Conversione Rerum.

Etenim utcumque ab initio reipublicæ status optime fundetur; propter humani tamen animi volubilitatem, procedentibus temporibus, vertitur, ut aut pereundum ei sit, aut sorte, vel consilio alieno ad integritatem pristinam revertendum. Civilia etenim exempta non sunt a conditione rerum naturalium, quæ secum una res creatas alias perpetua vicissitudine volvunt: ita ut in earum conversione, velut in tabula volvendarum ætatum, motuum etiam civilium rationem intueamur: cum illa vi divina, quæ ubique penetrat, totum, & partes versentur in orbem, ac motu obeunte circumferantur: ex quo alia intereunt, alia nascuntur, integra semper manente natura: cui nihil perit suarum dissolutione partium, neque novi quidquam novarum ortu rerum accedit, quia res, vel a primordiis ab initio in natura conditis, vel e ruderibus rerum antea dissolutarum oriuntur. Unde motus circumfluens, & rerum immensitatem, orbesque minores, divina, certaque lege versans, postquam circuitione sua species extulerit, & excitavit innumeras, orbesque suos absolverit: remeans tandem eodem similes reducit vultus, omnemque quodammodo replicat rerum seriem, atque convertit. Hinc novæ intercidunt formæ, ac veterum imagines reviviscunt: fluunt enim, & refluunt omnia, quoad finis appetat rebus initio a Deo Opt. Max. constitus. Qui autem civilia cum naturalibus composuerit, sentiet omnia iisdem ire gradibus: etenim hominum animi rebus implicantur externis, & humanæ affectiones, quibus civilia negotia involvuntur, numquam conquiescunt: sed modo adversis contractæ, modo inflatæ secundis, & jactatæ frequenter incertis, res sibi subjectas pari secum agitatione, ac motu perpetuo versant.

XX. De Motibus Civilibus.

Animus nimirum humanus cupiditate, ac fuga tamquam calcaribus, & frenis impellitur, & coercetur. Cupiditatem spes comitatur, fugam antevenit metus; ut unde animus metu non reflectitur, eo spe, atque cupiditate vehatur, si quid ibi sit appetendum. Porro cupiditas imminet ante partis, quoad certo jure caremus, aut recentem egestatis memoriam conservamus: at cum ea nobis confirmavimus, aut egestatis

 memo-

memoriam deposuimus: confestim nostra negligimus, & appetere incipimus aliena. Hinc jacentes in malis, eorum depulsionem in bonis ponimus; ubi e malis emerserimus, continuo majoris boni desiderio torquemur. Quo motu civilia, & humana omnia circumferuntur. Qui enim legibus, & hominibus parent, dum externarum injuriarum, aut recentium seditionum recordantur, nihil ducunt quiete, ac securitate illa beatius: & qui recens est a privato Princeps, sat habet opibus, & honoribus anteire cæteris. Hinc homines vel pestibus, diluviis, incendiisque superstites, vel dissipati fuga, vel seditione, ac fame jactati, si a fortiori, & prudentiori cogantur in civitatem, tranquillo statu fruuntur, & æquabili jure; quoniam cupiditas rerum novarum, a recenti memoria malorum excluditur. At proles Principis illius, nescia periculorum, erigit animum altius, incipitque spectare potentiam, opulentiamque majorem; conversaque ad injurias, & rapinas, admittit populi voluntatem, violentiaque sua multitudinem adeo exulcerat, ut primores civitatis nacti occasionem publici odii, adnitentibus cæteris, gubernacula civitatis arripiant. Et dum populus favet iis, quorum opera libertatem repetiit, imperium a tyrannide devolvitur ad optimates. Quorum filii fastidio quodam rerum secundarum, longaque dominatione tumescentes, omniaque sibi attrahentes, contemnunt populum, & dum inopes a divitibus, imbecilles a validioribus, ac simplices ab astutionibus premuntur, fit regimen paucorum, quod fuerat optimatum. Unde multitudo præsentibus injuriis exasperata, & memoria dominationis illius, qui ante optimates regebat, exterrita, regimen sibi præ se sumit, communique omnium consilio res moderatur. Defluente vero memoria malorum, & sublatis e vita prudentioribus illis, & senioribus, posteri periculorum ignari, spreta juris æqualitate, inter se de potentia, honoribusque contendunt, suffragia multitudinis largitionibus, donisque captantes, atque ab avita modestia, & sobrietate ad compotationes, epulasque traducentes plebem, quæ gulæ, lasciviæque dedita suffragium, gratiamque suam a meritis transfert ad opes: At cum potentiores illi satiandæ plebi sua patrimonia exhauserint, postremo cum universa factione sua convertuntur ad prædam: unde factionibus, & seditionibus Respublica laceratur, ut alicui ex principibus factionum sit occumbendum; ex quibus qui superaverit, remotis impedimentis, occupat omnia. Itaque Respublica, quæ ab uno venerat ad plures, a pluribus denique refertur ad unum, quas vicissitudines initio libri tertii distinctius explicabimus, idque evenit propter satietatem, & absentium cupiditatem, ac propter oblivionem malorum veterum, atque ignorationem imminentium periculorum. Hinc sensim status quilibet civitatis inclinat, ac semper in deterius ruit: unde Horatius:

Ætas parentum pejor avis tulit
Nos nequiores, mox daturos
Progeniem vitiosiorem.

Quamvis enim arceatur vix externa, tamen ut ferrum rubigine, lignum blattis, & tineis exeditur: ita Respublicæ intestinis malorum seminibus & cognatis vitiis denique subruuntur. Fundatæ sunt enim in moribus hominum, qui vitium ab origine sua contraxerunt: ut non mirum si opus quodlibet humanum, concipiat morbum auctoris sui; quod agnovisse videntur Persarum primores apud Herodotum, (a) cum de abolenda monarchia consultarent; ajunt enim ἐγγίνεται μὲν γὰρ οἱ (ἀνθρώπῳ) ὕβρις ἀπὸ τῶν παρεόντων ἀγαθῶν φθόνος δὲ ἀρχῆθεν ἐμφύεται ἀνθρώπῳ.

(a) *Lib.* 3. *pag.* 220.

Supra.

Suprema vero poteſtas, ſive in optimatibus, ſive in principe, ſive pro ſua cujuſque portione conſiſtat in omnibus, explicatur per magiſtratus, & judice., adhibitis in conſilium Juriſconſultis, qui ſunt legum voces, & juris cuſtodes, atque juſtitiæ ſacerdotes. Hanc autem univerſam rationem publicæ tranquillitatis prudentiſſimi legumlatores, ut populorum natura ferebat, formarunt, atque flexerunt, & ad ſuos cujuſque regionis, & temporis mores derivarunt. Hinc quamvis unam omnibus honeſtatis informationem natura dediſſet; vultu tamen, ac ſpecie minime apud omnes exprimitur eadem, ac diverſæ populorum, & diſcrepantes ſunt inter ſe leges; quoniam non iiſdem ex fontibus ſuam omnes ducunt utilitatem: cumque unum ſit opus univerſorum, ſingularum tamen urbium tegimen pro temporum, & morum varietate diſtinguitur. Sane Judæis, quem ſibi populum Deus olim habuit eximium, lex divinis prompta fuit oraculis, eorumque regimen ipſius divinitatis voce conſtitutum: unde recte Joſephus Judæorum rempublicam ſive *divinum regimen* appellavit. Aliarum gentium, & Romanorum leges, ad quas deſcendemus, ex humano profluxere conſilio. Omnium autem principes leges dediſſe ferunt (*a*) *Cererem* in majorum Deorum numerum, quos *Cabiros* vocabant, ab Ægyptiis relatam; quorum ſimulacra Deorum nemini, niſi ſacerdotibus, adeunda, Cambyſes poſt longam ejus ſuperſtitionis deriſionem incendit. (*b*) Ex ſacra Ericteus Ægyptius, Athenas, ubi magna erat rei frumentariæ penuria, comparato frumento tranſtulit; (*c*) eoque beneficio meruit, ut regnum ei deferretur, ac in Eleuſi ſacrum Cereri ſolemne inſtitueretur. Sunt qui legum inſtitutionem tribuant *Onomacrito*, de quo hæc ab Ariſtotele traduntur (*d*) *πειρῶνται δὲ καὶ τίνες καὶ συνάγειν ὡς* Ὀ*νομακρίτου μὲν γενομένου πρώτου δεινοῦ περὶ νομοθεσίαν*. Alii primas leges ducunt a *Rhadamanto* (*e*) Lyciæ rege hoc nomen adepto, quod apud Rhodum ab Ilienſibus fuerit inſtitutus: iſque ob inſigne ſtudium juſtitiæ, quo in vita tenebatur, fingitur apud inferos mortuorum culpas æſtimare, Perſis *Zoroaſtrum* leges tradidiſſe complures exiſtimarunt, ac eum eſſe cenſuerunt antiquiſſimum: Cum autem de illius ætate ſummopere contenderetur, ac a Xanto Lydio ſexcentum annos (*f*) a Zoroaſtro ad Xerſem, ab Hermodoro Platonico annorum quinque millia fluxiſſe a Zoroaſtro ad excidium Trojæ crederetur; duo ab aliquibus poſiti fuere Zoroaſtri, cum teſtimonia ſcriptorum frequentiora ſint de illo Aſtronomiæ peritiſſimo, quem Perſæ recentiores Hyſtaſpis Darii regis patris æqualem faciunt: a quo Hyſtaſpe Magorum doctrinam enatam eſſe Darius filius in patris monumento inſcribendum curavit. Cæterum Apulejus Zoroaſtrum conſtituit ſub imperio Cambyſis; cujus inter captivos Pythagoras, ut idem Apulejus tradit, doctores habuit Perſarum Magos, ac præcipue Zoroaſtrum. Ægypti ab utroque *Mercurio* leges acceperunt, ab eo ſcilicet, de quo (*g*) Cicero tradit *Ægyptios non leges modo, ſed & litteras accepiſſe*, quem *Theut* appellabant, quemque poſteriores rerum Ægyptiarum ſcriptores antiquiſſimum faciunt, (*h*) & ab eo quem Mœti regi ſucceſſiſſe Marshamus ex Syncello colligit. Atque ille cum prioris Mercurii artes coluit, & confirmavit, librisque quadraginta duobus humana, divinaque omnia comprehendit; tum vel priores reſtituit leges, vel condidit novas. (*i*) Atque huic vulgo adſignatur commentitius ac male ſartus ille Pimander. Porro ante Paſtorum colluviem, quæ ſe in Ægyptum profudit, jus in tribus majoribus regionis illius urbibus reddebantur, Thebis ſcilicet,

XXI. De Variarum Regionum Legibus, & earum origine.

(a) Plin. *hiſt. lib.* 7. *cap.* 56.

(b) Herodot. *lib.* 3.

(c) Diod. Sicul. *lib.* 1.

(d) *Polit. lib.* 2.

(e) Plin. *lib.* 7. *cap.* 56.

(f) Diog. Laert. *proœm.*

(g) *De n. Deorum lib.* 3.

(h) Marsham. *ſæcul.* 1.

(i) Clemens Alex. *Strom. lib.* 6.

H 2 Memphi,

Memphi, & Heliopoli, quam a pastorum dominatione liberatam, Amosis, qui regum Ægyptiorum primus Heliopoli præfuit, legibus munivit, & tribunal constituit ex triginta judicibus, quorum denos civitatum singulæ dabant; de quibus unus cæteris, & auctoritate in consiliis, & gratia apud regem, & dignitatis insignibus præcellebat: etenim e collo catena suspensam auream gerebat veritatis imaginem gemmis ornatam, (a) cunctisque judicibus in consilio leges omnes octo descriptæ libris proponebantur. Horum leges, & instituta *Pythagoras* transtulit ad Crotoniatas. Hinc e magna Græcia, ubi divinæ ille locavit, ac humanæ fundamenta sapientiæ, facta sunt civilis doctrinæ, jurisque divortia; legesque ab ejus discipulis ad finitimos populos traductæ fuerunt a Pythagorica schola: quorum celeberrimi sunt duo *Charondas*, (quem plerique Thuriis leges tulisse volunt, &) & *Zaleucus*, qui Locrorum regimen constituit: & ambo sanxerunt, ut qui leges proponerent novas, capite plecterentur, nisi legibus suis universorum civium utilitati consulerent; ac Zeleuco non mortuo tantum, sed & vivo, atque videnti cives mactarunt victimas, & oraculi jussu divinos honores habuerunt; sicuti Scythæ *Zamolxi* eorum legislatori, Pythagoræ servo, qui dominum in Ægypti peregrinatione sequutus, quos inde arripuit ritus, & instituta, transtulit ad suos. Tarentinis *Architas* leges condidit, *Parmenidas*, & *Zeno* Eleatis. His consimiles legislatores prodierunt *Eudoxus*, a quo Gnidii, *Andromadus Rheginus*, a quo Chalcidenses, qui sunt in Thracia. Verum legumlatorum omnium celeberrimi, & prudentissimi fuere *Phoroneus* Inachi filius, Græcorum Regum antiquissimus, a quo exuti feritate, & in urbem coacti, & legibus fuerunt instituti, atque educati: *Minos*, *Lycurgus*, & cum *Dracone*, *Solon*. Minos,) Gnossium intelligo, non eum, qui Apolloniæ regnavit, ut ex Platone Strabo, & Valerius Max. colligunt,) nono quoque anno Jovis antrum subire solebat, unde prodiens decreta, & leges in eo secessu condita Jovis nomine proponebat: unde Homero ἐννέωρος Διὸς μεγάλου ὀαριστής dicitur, & Platoni in Minoi: φοιτῶντι εἰς τὸ ἄντρον τοῦ Διός Lycurgus in Cretam profectus Minois instituta cognovit, & eorum multa in suas transtulit leges, quas Lacedæmonis promulgavit, ac ne suum ei numen deesset, eas Apollini adsignavit. Quas leges utpote non tam ad urbitatem, quam ad militum ferociam institutas, Plato, & Aristoteles agrestes censuerunt, & asperas. Athenæ vero, qua ex urbe omnis fluxit humanitas, & morum, atque sermonis elegantia, post ejectos Reges, diuturnis jactatæ seditionibus, nec dum firmis radicibus in populari statu constitutæ, ac præter paucas, quas tulerant Reges, nondum certis legibus illigatæ, acceperunt eas Dracone, qui auctoritate magis, quam legibus, suis civibus imperavit. Siquidem jus ab eo conditum propter nimiam severitatem, ad feritatem deflectebat, ac minime congruebat humanæ imbecillitati naturæ, quam ille voluisse videtur extinguere, cum vel minima crimina maximis exæquaretur. Quas leges ipsa severitas relaxavit. Cum enim vel leviter errantibus pœnam capitis minarentur, levibus autem erroribus vel sapientissimi sint obnoxii; nemo tuebatur id, quod omnibus erat æque formidandum: ideo per se concidit; quod neque populi, neque ullius magistratus auctoritate fulciebatur. Quippe *malum* Draco non tam ex magnitudine facinoris, quam ex vitiato peccantium animo æstimabat, ac ex omni vitio quodlibet maleficium, oblata facultate, putabat erupturum, quæ fuit ratio Stoicorum. Quærenti autem cuidam, cur

(a) Diod. Sicul. *lib.* 1. *p.* 48.

cur omnibus delictis capitale supplicium statuisset, respondit: *se delictorum vel minimum morte dignum judicare; ad maxima vero nullam pœnam invenire morte majorem* -- τὰ μὲν μικρὰ ἀδικήματα θανάτου ἄξια νομίζειν. τοῖς δὲ μεγάλοις οὐκ ἔχειν μείζονα ζημίαν. Hinc & otium pœna obstrinxit, exemplo forsan Ægyptiorum, a quibus Solonem hanc transtulisse leges in suas Herodotus tradit: nempe ut singuli suum vivendi genus apud magistratus profiterentur; cum legem Pollux *de otiosis* Draconi tribuat, qui ante Solonem leges tulit, ac a Solone *otii tertio damnatum*, infamia puniri scribat. Certe Solon Areopago negotium dedit, ut viderent quod quisque vivendi genus instituisset, & in eos, quos otiosos offendissent, animadverterent. Theophrastus vero τὸν τῆς ἀργίας νόμον *legem de otiosis* Pisistrato adsignat. Cæterum propter earum severitatem, Draconis leges natæ dicebantur *a sanguine*. Quas tandem, novis conditis legibus, abrogavit Solon, postquam ab atheniensibus Archon non sorte, sed sponte fuit constitutus. Isque, cum rempublicam (*a*) accepisset intestino morbo laborantem, & adhuc veterum seditionum reliquis periclitantem, relictis magistratibus penes divites, in quibus antea constiterant, censum civium egit, ordines descripsit; & pro tributa sibi a populo potestate magistratus, conciones, judicia, curias; numero, tempore, munereque distinxit: juraque cum privata, tum publica suis legibus definivit, & Senatum Areopageticum gravissimum illum, & pervetustum constituit ex iis, qui annuum magistratum gesserant; atque novem Achontibus, qui antea summi judices erant, nihil reliquit, præter examen reorum: (*b*) Senatum præterea decretis ante comitia populi faciendis constituit e quatuor tribuum centenis, ut plebem ob remissum aes alienum ferocientem comprimeret. Utque Aristotelis testimonio concludam, *Solonem*, ait ille, *Senatum & magistratuum electionem pristinam minime sustulisse; sed omnibus judicandi potestate tributa, populi tenuisse voluntatem*. Itaque mixtum regimen instituit, quod deinde conversum est ad popularem statum. Solon autem suas a Draconis legibus non re solum, sed vocabulo quoque discrevit: appellatæ namque sunt Draconis leges θεσμοὶ, sive *sanctiones* (*c*) vel, ut ab aliis exponitur, *instituta*; Solonis vero νόμοι sive *leges*. Eamdem rempublicam postea Pisistratidarum tyrannide dissolutam, iis expulsis, & novis additis legibus, composuit Clisthenes, & secundum hunc leges aliæ conditæ sunt Aristophane, Diocle, aliisque rogantibus; aliæ a Demetrio Phalereo, cum rerum potiretur Athenis. Primis autem legum Atticarum auctoribus adjicit Suidas *Æschylum & Thaletem*. Ex Atheniensium autem legibus in magnam partem manavit jus Romanorum, in quo versamur; quamvis non translatitio, sed suo proprio, ac peculiari jure Urbs fuerit usa sub Regibus, a quibus de sacris, & de publico, privatoque jure latæ sunt leges: nempe a Romulo, Numa, & Servio Tullio. Quorum primus naturæ jus extulit, ac educationis liberorum, matrimonii, & parentum jura stabilivit; alter jus gentium expressit, ac de homicidiis, de bonæ fidei contractibus, de sepultura leges aliquot promulgavit, præter ritus, & cæremonias, & sacrorum religionem, quæ fere omnis ab ejus institutione profluxit; postremus majorem operam ad jus civile contulit; & de contractibus, ac delictis quinquaginta rogavit leges: (*d*) item, & de fœnore, de nexis, & de ære alieno. Quæ omnia in unum volumen contulit Sext. Papyr. unde *jus Papyrianum*, de quo librum conscripsisse Granium Flaccum, auctor est Paullus jurisconsultus. (*e*) Quod jus exactis Regibus

(a) Plutarch. *in Solon.*

(b) Suid. *verb.* ἀρχων.

(c) Ælian. *var. hist. lib.* 8. c. 10.

(d) Dion. Halicarn. *lib.* 4.

(e) *l.* 144. *ff. de verb. signif.*

(a) *obs. l. 1. c. 1.* Regibus exolevit. Immo lege Terentia fuisse abrogatum Hottomanus (*a*) ex Pomponio scribit. Josephus Scaliger putat, leges regias minime fuisse sublatas, sed conjectas in tres priores XII. Tab. quam conjecturam, (b) *Lib. 6.* auctoritate tuetur Livii: (*b*) *Fœdera*, inquit, & *leges* (*erant autem XII. Tabulæ*, & *quædam regiæ leges*,) *conquiri*, *quæ comparerent*, *jusserunt*. Hinc Caroli Sigonii judicium probo, qui L. Bruto trib. Celerum ferente, censet eas tantum sublatas, quæ ad regiam dominationem stabiliendam pertinebant.

XXII. Fragmenta aliquot legum regiarum, sive juris Papytiani.

Sane regias inter leges ab eruditis multa Romanæ disciplinæ capita collocantur, quæ potius ad mores pertinent, e Regum exemplo ductos eorumque auctoritate institutos, quam ad leges: veluti rerum agendarum initium ex auspiciis captum; discretio senatus a plebe; rejectio inanium fabularum, quæ de Diis vulgo ferebantur, & similia per Balduinum in legum formam redacta, quæ merito prætermittenda censemus. Nam ex illis, quæ ad jurisprudentiam scitu necessaria fuerint, loco suo disposuimus; quæ vero ex integro sunt conficta, relatu indigna reputamus, non minus enim meo judicio profuerit excussisse falsa, quam extulisse vera. Quarum igitur legum regiarum, præter eas, quas in XII. Tab. contulimus, certiora vestigia supersunt, hæc sunt, quæ modo subjiciemus. Primum locum dabimus legi, quæ injurias filiorum erga parentes vindicat, quæque jubet, ut puer, qui parentem, aut nurus, quæ socerum verberasset, sacer sit, sive devoveatur Diis parentum, ut iis tamquam hostia mactari possit: cujus legis hæc sunt verba ex emendatione Scali- (c) *Apud* Fe- geri: (*c*)

num *in verbo plorassit.*

Sei parentem puer verberit, ast aloe plorassit, puer di veis parentum sacer esto.

Sei nurus sacra diveis parentum esto.

Sei) veteres scribebant pro *si* græca dipsthongo, ut sit *i* pinguius.

Verberit) pro *verberet*, ut *edim*, *edis*, *edit*, pro *edam*, *edas*, *edat* antique.

Oloe) una *l*, *olli*, *illi*, de quibus antiquis dicendi generibus passim libro præsenti.

Hæc autem lex adscribitur vel Romulo a pluribus, vel Tatio, vel Servio. Sequens adscribitur Numæ, quæ vetat hominem fulmine ictum attolit humo, jubetque, ut defossa terra ibidem, ubi cecidit sine rogo sine ullo (d) *Lib. 2. c. 34.* funere condatur: quo spectat Plinius. (*d*) Neque ulli ea membra colligere licebat præterquam Aruspicibus: ut indicat Seneca. (*e*) cum neminem, (e) *Lib. 1. de clement.* ne regem quidem tutum a fulminibus dicat, atque ideo scribat: *Ecquis regum erit tutus, cujus non membra Aruspices colligant?* Legem autem, quæ (f) *in verbo occisum,* apud Festum (*f*) invenitur, ita restituit Scaliger:

Sei hominem fulmin Jobis occisit, em supra genua tollito.
homo sei fulmine occisus esit, ei justa nulla fieri oporteto.

Fulmin) pro *fulmen*. Sed ego malim cum Lipsio *fulminis*, qui apud veteres rectus erat casus: olim enim in tertia declinationis eadem erat primi, & secundi casus terminatio in is. Em autem olim pro *eum* ut fusius infra.

Jobis) pro *Jovis* sumpta ob affinem sonum B. pro *V*. alia lex adscribitur Numæ de homicidiis, quæ recensetur inter leges XII. Tab.

Alia lex fuit de mulieribus, quæ miscentur alienis viris, quas antiqui

tiqui *pellices* appellabant, quasque conjugalibus aliorum cubilibus arcebat Numa jubens, ut quæ hoc in se probrum admisisset, crinibus demissis, quod luctus erat, atque mœstitiæ signum, cæderet Junoni agnum fœminam: etenim *agnus* utrumque olim genus complectebatur. Usus autem fuit Numa in ea lege tropica locutione, fortasse ut actus inhonestus, honesta verborum figura tegeretur; cumque vetare voluerit, fœminam viri alieni concubitum appetere, scripsit, *ne aram Junonis tangeret*: ut optime meo judicio Rævardus (a) interpretatur, per *aram* enim *Junonis*, maritalem lectum significari proprius vero apparet. Hæc igitur legis verba traduntur a Festo: (b)

Pellex aram Junonis ne tangito: si tanget, Juneni crinibus demissis agnum fœminam cædito.

quem sensum a Rævardo erutum tribuere huic legi videtur ipse Festus cum ait: *Antiqui eam proprie pellicem nominabant, quæ uxorem habenti, nubebat*; cui generi mulierum etiam pœna constituta est a Numa hac lege; (c) nec aliter videtur hanc legem accepisse Cujacius. (d) Habemus & Numæ legem militarem de spoliis, quæ ipsemet belli dux, hostium duci a se cæso detraxerit, quæ *opima spolia* veteres appellabant, cujusmodi pauca admodum ex veteri memoria proferuntur. Quam appellationem Varro tribuebat etiam spoliis hostium duci detractis a manipulari milite, ut Festus testatur. Statuit lex *templum*, quo inferri debebant opima spolia, & sacrificia, quæ Diis offerri ob eam causam oportebat; & prœmium, quod victor ex ea cæde mœrebatur. Itaque prima spolia destinat Jovi Feretrio, imperatque hostias majores, nempe bovem, qui Jovi Deorum maximo a veteribus immolabatur; & victori ducenta æris attribuit: secunda spolia Marti destinat cum *solitaurilibus*, quo verbo simul significantur tauri, arietes verres, cum integro corpore, hoc est cum tota lana, non tonsi, non castrati: etenim ut ex Martiale colligit Josephus Scaliger ad Fest. in verbo *solitaurilia*, verres, aries, taurus, cum admovebantur aræ mola mactati, priusquam corio exuerentur, castrabantur. *Sollum* vero Osca lingua significabat *solidum*, *totum*. (e) Quoniam autem majora erant taurus; minora aries, aut verres; lex utraque sive majora sive minora quis voluerit, immolari permittit. Tertia spolia destinat Jano Quirino, simul cum agno mare, victorique prœmium constituit centum æris, quæ sententia comprehenditur hisce antiquæ legis verbis, ab eruditis aliis, & postremo a Scaligero restitutis: (f)

Quo jus auspicio classe procincta opeima spolia capiuntur, Jovei Feretrio bovem cædito, qui cœpit æris ducenta darier oporteto.

Secunda spolia in Martis aram in campo solitaurilia utra voluerit cædito. Tertia spolia Jano Quirino agnum marem cædito, centum quei cœperit ex ære dato.

Sequitur ejusdem Regis lex ad sacrificia pertinens. Et quoniam is voluit, ut crebro, & abunde Diis sacrificarentur, & solemnia convivia celebrarentur in eorum honorem; removet a sacris id, quod gravi sumptu comparabantur, cujusque rara esse poterat oblatio, veluti *pisces sine squamis*, qui maritimis in regionibus rariores multo sunt squamosis, quibus capiundis mare latissime patet. Ideo vetuit *pisces sine squama Diis pollucere*, quod Varro explicat *porrigi*, sine pro libaminibus Divis offerri:

(a) *de auct. pruden. cap.* 1.

(b) *verbo* pellices.

(c) Gell. *l.* 4. *c.* 3. *l.* 144. *ff. de V.S.*

(d) *l.* 144. *ff. eod.*

(e) Festus *in verbo solitaurilia ubi* Scalig. & Jul. *ejus pater de causis lingua Lat. l.* 4. *cap.* 89.

(f) *in Fest. verb.* opima.

Vebum enim erat proprium mercatorum, quando mercium primitias Diis offerebant. Unde *pollucum* dicebatur convivium in Deorum honorem paratum: quod quia extruebatur magnifice; hinc *polluctum*, *pollucte*, *pollucibiliter*, & *pollucibile* verba erant magnificentiæ, & largitatis. (a) Pisces autem squamosos omnes offerri per legem licuit præter *scarum*, ob raritatem, de qua Horatius (b) est testis.

(a) Voss. *ethym. verbo* pollucio.
(b) *Serm.* 2. *Sat.* 2. v. 22.

Nec Scarus, aut poterit peregrina juvare lagois,

& alibi: *Epod. od.* 2. *vers.* 50.

Non me lucrina moverint conchilia
Magisve rhombus, aut scari,
Si quos eois intonata fluctibus
Hyems ad hoc vertat mare.

Atque is legis sensus patet ex Cassio Hemina, cujus verba extant apud Plinium (c) simulque cum lege ipsa ita per Scaligerum restituta. (d)

(c) *Lib.* 32. c. 2.
(d) *ad Festum in verb.* pollucere.

Pisceis quei squamosei non sunt, nei polluceto, squamosos omneis præter Scarum polluceto.

Parsimoniæ quoque studio, lege sua, Numa vetuit in funeribus vino rogum respergi.

Vino rogum ne respergito. de qua inferius. Idem Numa, qui disciplina sacrorum, & Deorum cultu munivit rempublicam, agros etiam religione circumdedit; & metu Deorum Terminalium, firmiori nempe sepe cinxit, quorum in custodia fines agrorum esse censebantur: ideo jussit, ut qui *terminum exarasset*, sive transtulisset, quo fines agrorum conturbarentur, sacer esset Diis Terminalibus, sive ea conditione esset, ut impune simul cum suis bobus posset occidi, tamquam victima Diis cædenda Terminalibus: cujus lagis hæc verba retulit Festus. (e)

(e) *Verbo* termino *ub. Scal.*

Quei terminom exarassit, ipsus, & boveis sacrei sunto.

Refertur etiam ad leges regias illa, de qua meminit Marcellus: (f) ne mulier, quæ prægnans mortua esset, humaretur, antequam ejus excinderetur partus.

(f) *l.* 2. *ff. de mortuo inferendo.*

XXIII.
De Legibus XII. Tabul.

Verum quia instituta vetera, & quæ de regio jure supererant, regendis, tractandisque negotiis recens in dies emergentibus, minime sufficiebant; adeo ut res civilis potius arbitrii æquitate, quam certis ubique juris præceptis definirentur; opus fuit augendi juris, novarumque legum consilium inire. Nam crescente in dies numero civium, exundante negotiorum copia, & vi, atque injuria, pro natura multitudinis, æstuante; prudentiores nova morborum semina, novis opprimenda remediis censuerunt. Propterea, ut libro primo retulimus, missi tres legati fuerunt petitum leges, quas partim ex Atheniensibus, & Lacedæmoniis, partim ex magnæ Græciæ urbibus civili Pytagoreorum philosophia institutis, atque fundatis retulerunt. Ea tum enim Italiæ pars pro naturali ferocitate ingeniorum, & ob illorum temporum culturam cæteris præstabat nationibus. Quo jure adducto, condendis inde Romanis legibus creati fuere cum summa potestate, absque provocatione, decem hi consulares viri, quorum in nominibus discrepant scriptores, quosque nos ex Dionysio, cui magis fidimus, referemus. Fuerunt autem Appius Claudius, T. Genutius, P. Sextius, T. Romilius, C. Julius, T. Veturius, & P. Horatius. Quibus cum accessissent iidem illi tres, qui Legati fuerant, P. Posthumius, Sex. Sulpitius, A. Manlius, & decem virorum numerum complessent, evenit, ut, Pomponius scriberet Decemviros fuisse in Græciam

ciam missos: non ut numerum legatorum denariorum, sed ut dignitatem decemviralem tribus hisce postea tributam significaret. Qui cum inter Decemviros fuissent, Decemviri vulgo a posteris appellabantur: quasi diceret legatos fuisse eos, qui postea fuere Decemviri. Quod alii minime animadvertentes, cum Pomponium vereantur, accusationem vertunt in Tribonianum, cui & legem hanc totam Pomponii ætate certe dignissimam adsignant, propter aliquos, in quos offendunt locos: quasi nemo falli queat, aut fallere, nisi Tribonianus; qui morbus est familiaris omnium in jure criticorum, minime alioqui reputantium, adeo incunabula rerum plena esse caliginis, ut tertio quoque verbo, cum eo deventum fuerit, inter se pugnent historiæ. Decemviri autem illi, quamvis Romanæ, ac civilis prudentiæ satis compotes, quia tamen e græcis litteris, & institutis leges erant eruendæ, adhibuerunt in consilium Hermodorum Ephesium in Italia tum temporis exulantem, qui Romanis ejus legationis auctor fuerat: quemque plurimum ei negotio contribuisse, atque aliquas etiam leges Romanorum condidisse accepimus a Strabone. (*a*) Quo pertinet omen illud Heracliti, qui ad Hermodorum scribens, speciem sibi ait oblatam in somnis orbis terrarum universi venerabundi, & ad illius leges Persarum more compositis ad osculum labiis procumbentis.

(a) *lib.* 14. Plin. *lib.* 4. *c.* 5.

Ὄναρ ἐδόκουν, τοῖς σοῖς νόμοις τὰ παρὰ πάσης τῆς οἰκουμένης διαδήματα προσιέναι, καὶ κατὰ τὸ ἔθος τῶν Περσῶν *ἐκκλίνοντας τὸ σῶμα προσκυνεῖν αὐτούς.*

His autem tabulis publice propositis, facta unicuique objiciendi, & corrigendi potestate, posteaque omnium consensu probatis, ut corpus integrum Romani juris absolveretur, duas decemviri adjecerunt, factoque S. C., captis auspiciis, accitis Pontificibus, & Auguribus, Comitiis centuriatis leges, universi sciverunt: Quod jus ad omnium notitiam, & utilitatem æneis incisum tabulis fuit, & in foro, jussu populi, collocatum. Mos hic incidendarum legum descendit a Corybantibus, qui columnis insculpere leges docuerunt, ut refert Theopompus. Solon (*b*) in ligneis incidit tabulis, quas *ἄξονας*, *καὶ κύρβεις* appellarunt: cum ante tabularum usum, ediscerent populi leges, & frequenti cantu eas memoriæ mandarent. Quamvis autem Pomponius XII. tabulas *eboreas* (quæ lectio est Florentini codicis) sive, ut fortasse legendum est, *roboreas* fuisse scripserit; tamen id de iis accipiendum est tabulis, quæ populo emendandæ, non de iis, quæ in perpetuum observandæ propositæ fuerunt, quæ erant *æreæ*; nisi vel Triboniano culpam tribuamus, vel Pomponium adversus omnium veterum auctoritatem locutum existimemus. Id autem jus cum propter miram verborum proprietatem, atque brevitatem sane concinnam; tum propter summam æquitatem, atque prudentiam, rerumque pondus, & majestatem, universam continere sapientiam, atque omnium Philosophorum doctrinam gravitate superare putabatur. Hæ leges ordine vario locantur a recentioribus. Alii enim Hottomanum secuti, explicationem earum tribus summis capitibus concluserunt. Ac primo de jure sacro, deinde de jure publico, postremo de jure privato tractarunt. Alii, quos inter egregie Jacobus Gothofredus, antiquitatis vestigia prosequentes conjectura sua pristinum nobis XII. tabul. ordinem reddere studuerunt. Neutram nos harum divisionem repudiabimus: sed utrasque ad diversum scribendi consilium conferemus. Quo enim jus omne hoc priscum breviter, ac perspicue simul expediamus; ex ordine materiarum, arte, ac ratione progredientes, ad eas revocabimus singulas leges, dum illas explicamus, atque Hottomanni ordinem

(b) *Vide* Petit. *ad LL. Attic. in princip.*

dinem servabimus: ad extremum vero Gothofredi tabulas ex ordine ab eo ad vetus exemplar ex conjectura restitutum subjiciemus: Germana enim, & vera legum harum fragmenta producere in animum induximus: neglectis iis, quæ potius ex interpretum ingenio, quam ex veterum fide monumentorum extiterunt. Ideo earum, quæ mutilæ supersunt, sententias adferemus: nec tamen omittemus exponere verba illa vetera, quæ ad nos pervenerunt; quæque Gothofredus, & eruditi interpretes alii distinxerunt a comentitiis, quæ adjecta fuerant, ut e veris una, & suppostitiis integer sensus earum colligeretur. Nam quas e Ciceronis libris de legibus in XII. tabul. retulerunt, non veras arbitramur, sed a Cicerone confictas exemplo legum Platonicarum: quamvis multas legum decemviralium sententias propter æquitatem, quam continebant, ex intima philosophia ductam Cic. suis legibus comprehenderit.

XXIV. De Scriptoribus ad has leges Priscis, & variis hujus Juris appellationibus.

(a) *l.* 2. §. 38. *ff. de orig. juris.*
(b) *Lib.* 1. *c.* 12. *l.* 7. *c.* 25.
(c) *Velut. l. si calvitur cum seq. ff. de V. S.*
(d) *l.* 2. *de legib.*
(e) 2. *epist.* 1.
(f) 2. *Satyr* 2.
(g) *lib.* 2. *adverſ.* Simmach.
(h) *lib.* 20 *c.* 1.
(i) *l.* 1. *ff. de petit. hær. l. unic. C. Theodoſ. de uſu rei judic.*
(K) *l.* 53. *ff. de V. S. l.* 2. *ff. de orig. jur. l.* 29. §. 7. *ff. de l. & poſt.* §. 9. *Inſtit. de hæred. quæ ab inteſt. deferuntur, Novel.* 22. *cap.* 9.

Scripsere autem ad has leges e veteribus Jurisconsultis Sex. Ælius, (*a*) & M. Porcius Cato J. C. & Servius Sulpicius, quem XII. tabul. interpretem prodit Festus, & Antistius Labeo, de cujus commentariis mentio est apud Gellium, (*b*) & denique Cajus, cujus fragmenta e comentariis ad leges XII. tabularum in lectione Digestorum occurrunt. (*c*) Pluribus autem appellationibus harum legum præstantia significatur. Eas enim Cicero (*d*) XII. simpliciter vocatus, & Horatius *Tabulas peccare vetantes*. (*e*) & auctor ad Herennium *leges*: & alibi Horatius (*f*) *leges sanctas*: & Arnob. *scita decemviralia* & Prudentius (*g*) *bis sex tabulas*: & Gellius (*h*) *legem decemviralem*: & I. Ctis nostris, atque Imperatoribus. (*i*) dicuntur *jus vetus, jus priscum*, & Festo *Decemviri*, Ciceroni *majores*. Item I. Ctis (*K*) *veteres, & lex antiqua, jus antiquum, jus civile, jus antiquissimum*. Quas appellationes collegimus, ne notæ ignorentur, quibus a veteribus Ius XII. *tabularum* indicatur; quibusque & nos ubi occurret in cursu nostræ tractationis forsan utemur. Leges autem universas ad duo præcipua capita revocabimus: ad *privatum* scilicet jus, & ad *publicum*, sub quo & *sacrum* continetur. Et ab Hottomanni ordine tantisper deflectentes, primo privatum, deinde publicum evolvemus. Ac veterem, & solemnem juris conditorum divisionem amplectentes, primo juris privati, deinde juris publici seriem deducemus.

XXV. De jure Patrio.

(l) *l. etich.* 8. *c.* 10.
(m) Herodot. *l.* 1. *pag.* 65. Stob. *serm.* 42. Brisson. *de regn. Persic. l.* 2. *pag.* 198.
(n) Demosth. *in Boetum.* Lucian. *in abdicato.* Petit. *ad leg. Atic. lib.* 1. *tit.* 4. *pag.* 158.

A jure autem patrio exordiamur, quod summi quodammodo est imperii simulacrum. Parenti sane in liberos potestatem tribuit ipsa natura. Etenim necessitudinis vinculo, & communione sanguinis, filius cum patre, tamquam eventus cum suis initiis nectitur. Primordia enim filiorum in parentibus insunt: quorum filii sunt veluti ramus, quia parentum sanguine concipiuntur, ejusdemque aluntur opibus, & cura educantur. Ætas enim prima, ut Æschilus dicebat, alienæ mentis indiget, ut educetur. Quamobrem potestas patria, uti rationabilis naturæ dictatum, in mores omnium cultiorum gentium permanavit, constituitque inter homines veluti quoddam naturale regnum, quod apud Persas, & apud majores nostros transierat in tyrannidem. Refert enim Aristoteles (K) Persas usos fuisse liberis tamquam servis: Talisque liberorum erga patrem amor erat, & obsequium, ut gloriarentur neminem fuisse repertum, qui patrem sponte occidisset: ac si qui forte tale facinus admisisset, spurium, aut supposititium fuisse compertum; (*m*) Atheniensibus, etsi non quidlibet permitteretur in filios, tamen licebat eos abdicare, sive abalienare a se, ac familia sua, causa cognita, & crimine apud judices probato. (*n*) Moribus quoque receptum apud eos fuit vendere filios: quod tempera-

vit

vit Solon prohibens filiam, aut sororem, nisi in stupro deprehensam venundari. (*a*) Arbitrium etiam patris erat exponere infantem filium, quod colligimus ab exemplis comicorum eum morem respicientibus. (*b*) Et cum alendæ prolis copiam non haberent, eam vendere fas erat, etiam ex veteri Thebanorum lege ad alios populos post fortasse producta. (*c*) Veteres etiam Gallos, refert Cæsar, in uxores, liberosque, vitæ necisque potestatem habuisse. (*d*) Non dissimilis potestas fuit in filios Romanorum; apud quos, cum antea moribus exorientis Romæ, barbaris illis quidem, & atrocibus coaluisset, deinde migravit in reges Romuli: propterea que minime pugnat Ulpianus, qui eam adscribit moribus, cum Papiniano, (*e*) atque aliis, qui eamdem a legibus deducunt regiis: qua in dissensione componenda tantopere laboratur. Non est novum enim, ut mores adducantur in leges, quo æternam accipiant firmitatem: Hæc autem regia lex de potestate parentum, translata fuit a Decemviris in quartam tabulam, (*f*) ut Dionysius refert, qui omnem hanc potestatem in ista dispertir, nempe *ut liceat parentibus loris cadere filios, carcere coercere, in agros, ad opera rustica vinctos amandare, venundare, denique interficere*. Eos vero abdicare, ac negare filios, Romanis minime licebat: (*g*) sed tantum jubere, ut e conspectu patris abirent, ac discedentes a domo paterna, jus in paterna bona minime amittebant; nisi exheredarentur. His armata juribus patria potestas, merito propria Romanorum, & civilis modo juris portio habebatur, cum vix apud alios hunc auctoritatis apicem attigisset: apud Romanos enim familiaris quodammodo erat magistratus in parte constitutus, cum jure gladii: propter quam auctoritatem a jure civili acceptam, patria potestas a I. Ctis *propria* dicitur *civium Romanorum*; nec enim ob eam obtinebat quis, nisi civitatem Romanam impetraret; quam si amitteret, potestatem patriam haudquaquam retinebat: quales erant ii, quibus aqua, & igni interdicebatur. Hinc *jus patris* a Livio (*h*) *paterna majestas* appellatur. Patri enim licebat in filios idem, quod in servos: qui hoc meliori conditione, quam filii erant, quod servus una tantum, filius vero nonnisi terna manumissione libertatem nancisceretur. Liberatus vero filius hoc præstabat liberatis servis, quod hi libertini manebant, filius vero naturalem præferebat ingenuitatem: quæ tanti erat, ut vendendo filio numquam perimeretur, sed tegeretur potius: ita ut manumissus filius eam, quam in se conditam habebat, veluti abruptis vinculis explicaret. Hinc ait Constantinus *non posse parentes eripere filiis libertatem*. (*i*) Quo igitur aliquando filius e potestate patris exiret, lex jussit, uti terna venditione liber esset: nec manumissus tertio ab emptore in potestatem patris denuo recideret, ut reciderat semel & iterum antea manumissus. Ne vero filio spes libertatis tamdiu protraheretur, ternæque venditiones, & manumissiones ei essent expectandæ, rationem veteres excogitarunt, qua & legis in speciem conservaretur auctoritas, & moræ illæ libertatis præciderentur. (*K*) Itaque per simulatas venditiones ter filius a patre tradebatur emptori, ut ternas post venditiones liberaretur: hisce tribus venditionibus ad veritatis imaginem adhibitis, filius tertia denique manumissione, assequebatur irrevocabilem libertatem. Hinc autem actus dicebatur *emancipatio*; emptor vero, *pater fiduciarius* appellabatur, quia filium *ea fiducia* naturali e patre accipiebat, ut manumitteret. Filia vero, & nepotes unica venditione, ac manumissione ad libertatem perveniebant. (*l*) Legem vero fertur tulisse Numam, (*m*) ne liceret patri vendere filium, cui

(a) Plutarch. *in Solon. pag.* 91. Petit. *ib. p.* 159.

(b) Terent. *in Heauton. act.* 4. *sc.* 1. & Aristoph. *in ranis* Petit. *ib. pag.* 144.

(c) Ælianus *lib.* 2. *hist.* Grot. *de jure bell. lib.* 2. *cap.* 5.

(d) *de bello Gallic. lib.* 6. *p.* 257. *in edit.* cum *notis varior.*

(e) *apud auct. collat. legum Mosaic.*

(f) Dionys. *lib.* 2. *pag.* 97.

(g) *l.* 9. *de patria potest.*

(h) *lib. quarto.*

(i) *l.* 10. *C. de patr. potest.*

(K) *Instit. quib. mod. jus patr. potest. sol.* §. *praterea*. Cajus *lib.* 1. *tit.* 6. *Instit. in* §. *item per emancip.* Ulp. *in fragm. tit. in princip.*

(l) Ulpian. *in fragm. tit.* 10. *in princ.*

(m) Dionys. *lib.* 1. Plutarch. *in Numa*.

cui uxorem ducere permiſiſſet. Abſurdum enim, arbitror, putavit fore; ut mulier nupta, ſe inopinante, atque invita ſervitutem ſubiret, in quam ſuus conjux per venditionem a patre traderetur, curavitque ne per hanc vitam conjugia diſtraherentur (*a*) ſive ut eleganter ait I. Ctus *bene concordantia matrimonia, jure Patriæ poteſtatis turbentur*. Verum hanc paterni juris atrocitatem, Romani remittere cœperunt poſtquam cognitio humaniorum ſtudiorum, cultiorumque nationum uſus rubiginem priſtinam e moribus eorum excuſſit: Raro enim, ac parce admodum deinceps hac ſuprema poteſtate in filios utebantur: ut ad terrorem potius liberorum, quam ad liberam ejus exercitionem ſuperfuiſſe videatur: cum Brutus ad Atticum ſcribat: *Dominum ne parentem quidem majores noſtri voluerunt eſſe*. Ac Pauli I. Cti ætate, ne opinione quidem hominum jus vitæ, neciſque in filios permanebat, cum ſcribat, (*b*) *licet filios exhæredare, quos & occidere licebat*. Unde Adrianus in inſulam deportavit eum, qui filium novercæ adulterum interfecerat, (*c*) atque adjecit I. Ctus *patriam poteſtatem in pietate debere, non atrocitate conſiſtere*. Unde recentioribus temporibus licebat ſane patri filium caſtigare; ſed ſi majori animadverſione indigeret, illum tradere magiſtratui cogebatur afficiendum ea pœna, qua ipſemet pater cenſuiſſet. (*d*) Cæterum Ciceronis etiam ævo ſerociebat in filios patria poteſtas: narrat enim Salluſtius, & Valerius, Fulvium Senatoris filium retractum ex itinere, juſſu patris occiſum, quod adverſus patriam inter Catilinarios conjuraſſet; (*e*) nec deſunt apud Seneeam, & alios alia recentioris ætatis exempla. (*f*) Exercebant enim parentes in filios domeſtica judicia, conſultis plerumque neceſſariis, vel Principibus, vel Senatoribus, aut Magiſtratibus: ut ante Adrianum, vel ut alii exiſtimant, Diocleſianum, temperatum quidem jus necandi filios fuerit, funditus vero minime ſublatum; ſed meo judicio jam ceſſaverat ante Diocletianum, cum ante illum etiam venditio filiorum interdicta fuiſſet, ut ex ſuæ conſtitutionis verbis intelligitur. (*g*) Verum quia parentes ob inopiam filios exponebant, & commovendæ miſericordiæ prætereuntibus miſere objiciebant; poteſtatem parentibus egenis filios vendendi fecit Conſtantinus, ut emptoris dominio ſubeſſent, donec reddito pretio, aliove mancipio, vel a patre, vel ab alio quovis liberaretur. (*h*) Sed jam leges ipſas XII. tabularum, quibus patria poteſtas comprehenditur, producamus, quales Jacobus reſtituit Gothofredus.

Endo liberis juſtis, jus vitæ, necis, venumdandique poteſtas patri.

Si pater filium ter venumduit, filius a patre liber eſto.

Endo) veteres dicebant pro *in*, & Duit pro *dederit*. *Juſti autem* filii ſunt legitimi, ſive ſuſcepti ex juſtis nuptiis: *juſtum* enim dicitur quidquid a lege habet auctoritatem.

XXVI. De Jure Tutorum.

Poteſtas hæc minime per mortem patris extinguitur; ſed eo decedente aliquatenus producitur, vel ex teſtamento patris ipſius, vel imperio legis ad tuendum filium ſuperſtitem, qui ſe per ætatem defendere nequeat. Eaque patriæ poteſtatis imago, quæ poſt parentis mortem ſupereſt, *tutela* nuncupatur. Quæ legibus plurium gentium, ac præcipue Athenienſium inſtituta, migravit etiam in Romanas, ante conditas XII. tabulas. Etenim Aneus Marcius Lucium Tarquinium filiis tutorem dedit. Hæc deinde poteſtas redacta in eam XII. tabularum legem

(a) *l. 1. §. ult. ff. de lib. exhib.*

(b) *lib. 11. ff. de lib. & poſth.*

(c) *l. Divus 5. ff. ad l. Pomp. de parricid.*

(d) *l. 3. C. de patr. poteſt.*

(e) Salluſt. *in Catil. cap.* 39. Valer. Max. *lib.* 5. *cap.* 8. *n.* 5.

(f) Senec. *de Clem. lib. 1. c.* 14. & 15. Dio *lib.* 37. Sveton. *in Claud.*

(g) *l. 1. C. de patrib. qui fil. diſtrax.*

(h) *l. 2. C. de patr. qui fil. diſtrax. & C. de infantib. expoſit. ubi* Cujac.

gem fuit, qua testandi facultas permittebatur. At si nullum patris testamentum extitisset, vel in eo tutelæ mentio nulla fuisset, sed patris vicem subibat, & tutelam ad eos agnatos deferebat, qui legitimam ad successionem vocarentur. Æquum enim Decemviri censuerunt, ut ad quos lucrum successionis pervenire poterat, ad eosdem onus tutelæ dirigeretur; ideoque successionem cum tutela conjunxerunt: maxime quia major bonorum custodia speraretur ab iis, ad quos possent aliquando eadem bona transire. Quæ cogitatio tanti apud Solonem non fuit, ut objicere vitam pupilli voluerit insidiis eorum, qui eo mortuo ad illius bona vocabantur: forte quia non eadem, quæ apud Romanos, erat apud Athenienses morum honestas: ideo removit consanguineos, & agnatos a cura pupillorum, ob eam ipsam rationem, quia legitimi essent successores. Hinc Archontibus negotium dabatur inveniendi, *qui pupillum regendum darent*. (*a*) Eodemque consilio, & Carondas paternis consanguineis successionem tradidit, & bonorum administrationem; maternis vero pueri educationem, ut omne periculum, sublata spe successionis, a vita pupillorum amoveretur, (*b*) & bona cautius administrarentur ab iis, ad quos possent aliquando deferri. Plato vero utrosque conjunxit, proximos scilicet ex parte patris duos; & ex parte matris totidem, ut invicem sese observarent, atque ita alteri ab alteris pupillum tutum præstarent: quibus adjecit unum ex defuncti amicis, qui tanquam arbiter præesset omnibus. Atque ita securitatem pupilli cum tutorum successione populavit; Romanorum, quos ignorabat, & Charondæ simul prudentiam complexus: (*c*) Quamvis autem Alcibiades tutores habuerit propinquos, nempe Periclem, & Ariphontem, (*d*) nescimus tamen, an ex lege dati fuerint; neque vero arbitror agnatos omnes a tutela remotos, sed eos tantum, qui proximiores essent ad successionem: ut necesse non sit assentiri Balduino, qui hoc ab exemplo legem hanc Romanorum ad Atticas revocavit. (*e*) Et quoniam familiarum conservandarum causa leges XII. tabul. seclusis *cognatis*, sive conjunctis ex materno latere ad hæreditatem vocabant *agnates*, sive conjunctos ex latere paterno; (*f*) ideo *agnatis* primo loco tutela defertur, deinde *gentilibus*, ad quos olim post agnatos, ut infra demonstrabimus, legitima hæreditas devolvebatur: (*g*) qui autem *gentiles* fuerint, res poscit, ut explicemus. Initio condendæ Urbis tantum Patricii *gentiles* habebant, cum ii tantum potuissent ostendere genus suum, utpote certo e patre descendentes, plebeji vere minime, utpote patre incerto, e fugitivis, exulibus, terræquæ filiis raptim, ac temere collecti; Unde tantum eorum filii *gentiles* habere cœperunt, parentum nomina capientes; hinc apud Ciceronem *gentiles a Scævola definiuntur ii, qui eodem inter se nomine sunt, quorum nemo servitutem servivit, nec capite diminutus sit*. Hinc apud Livium Decii hæc adversus patricios, *Semper ista audita sunt eadem, vos solos gentem habere*. (*h*) *Gens* igitur, sive *genus*, *Nominis* significabatur; *prænomine* vero notabatur homo ille, qui ea de gente oriretur; veluti in hac appellatione *Lucius Cornelius Scipio*. *Cornelius* nomen est gentis, ex qua plures familiæ fluxerunt, nempe *Scipio*, *Lentulus*, *Dolabella*, qui quia gentiles erant, & ab una gente Cornelii proficiscentes, *Cornelium* omnes nomen gentilium præferebant. *Lucius* autem nomen erat proprium hominis, hinc agnatorum jus, & gentilium. *Agnatorum* jure potiebantur ii, qui eadem de familia proficiscerentur, veluti Scipiones omnes; jure vero gentilitio gaudebant omnes *Cornelia* gentis familiæ, nempe *Scipiones*, *Lentuli*, *Dola-*

(a) Pollux. *l. 5. Petit. ad leg. Attic. l. 6. tit. 7.*

(b) Diodor. Sicul. *Biblioth. l. l. 12.* Balduin. *c. 38. ad leg. XII. tabul.*

(c) *l. 11. de leg.*

(d) Plutarch. *in Alcibiad.*

(e) Balduin. *ad leg. XII. Tab. c. 38.*

(f) *Instit. Tit. de S. C. Tertul. in princ. & de legit. agn. succes. §. caeterum l. pronunciatio 195. ff. de verb. signic.*

(g) Ulp. *apud Collat. leg. Mosai. tit. ult.*

(h) *Vide* Sigon. *de antiq. jure civium Rom. l. 2. c. 7. Hæc Scævola verba ex Topic. Cic. ita legit* Gothofredus *lib. de XII. tab. p. 205. Gentiles sunt qui ab ingenuis oriundi sunt, quorum majorum nemo servitutem servivit, qui capite non sunt minuti.*

Dolabella. Unde tutela legitima *Lentulorum*, primo ad Lentulos alios veniebat; postea vero, deficientibus Lentulis, ad alios ex gente Cornelia, puta vel ad Dolabellas, vel Scipiones, vel alios ex aliis familiis, qui essent pupillo proximiores. Sunt igitur *gentiles* cognomines, ejusdem nempe nominis tantum, non familiæ: propterea Marcus Tullius in libris de *legibus*, gentilem se fert Tullii regis: idemque quos Plato vocat ὁμωνύμους *gentiles* interpretatur. (*a*) *De libertorum* vero *tutela*, quamvis nihil XII. Tabul. verbis caveatur; tamen fida earum interpretatio detulit eam ad patronos, qui & ad liberti vocantur legitimam hæreditatem. *Tutela* igitur potestas est, quæ ad pupilli bona, & præcipue ad personam dirigitur, cui proxima est potestas alia tenuior, quæ ad bona tantum extenditur. Unde non *tutela*, sed *curatio* dicitur, & patrimonio præficitur, non moribus, qualis est cura minorum XXV. annis, quæ de Prætoris edicto processit. Est etiam cura alia *furiosorum*, & *prodigorum*, quæ de XII. Tabul. legibus proficiscitur, ad exemplum instituta juris Attici, ex quo licebat filio patrem senio desipientem in judicium vocare, ut non modo ab re familiari amoveretur, verum etiam, desipere convictus, in vincula duceretur. Quod judicium summa cum gloria declinavit Sophocles, cum allato ad judices Oedipo Colonæo, quem recens absolverat, ostendit non se, qui confecta ætate adeo cogitando valeret, sed filios, qui eum accusaverant, mentis errore jactari. (*b*) *Prodigi* quoque luxuriose viventes nempe *asoti*, Atticis legibus judicio subjiciebantur, eoque nomine damnabantur infamia, ut foro, & concionibus averterentur. (*c*) At Romæ ante XII. Tabul. utrumque genus hominum *furiosi* scilicet, & *prodigi*, traditi agnatorum, & gentilium custodiæ, bonorum administratione privabantur (*d*) non tam *lege*, quam *moribus*, qui deinde in decemvirales leges concesserunt. Hinc in libris juris modo *moribus*, modo *XII. Tabul. legibus* hoc adscribitur: (*e*) quia vero tam furiosus, quam prodigus ob inopiam consilii rem suam deterunt atque diffunditant, sub uno, eodemque XII. Tab. capite ob concinnam earum brevitatem, utramque interdictionem comprehensam, cum Jacobo Gothofredo existimamus. (*f*) *De furiosis* autem lex XII. Tabul. nominatim cavit, quia *furor*, ut ait Cicero, est *mentis ad omnia cæcitas*, ac major quam *insania*; quæ *insania* minor est *furore*, quia tueri potest officiorum mediocritatem, atque communem, & usitatum vitæ cultum; major vero quam *stultitia*, unde Terentius:

Hinc hominus prorsus ex stultis insanos facit.

Itaque furiosi, cujus mentis usus est interceptus, contractus nullus jure civili probatur, etsi nondum subjerit agnatorum, & gentilium tutelam; quo enim omne gestum a tempore furoris irritetur, furorem probasse sufficit. (*g*) Furor autem omnium oculis æstimatur; quamobrem qui eo corripitur, administrationem amittit *ipso jure*, & potest sub ipsius filii, si filium habeat fobrium, curationi subjici. (*h*) Prodigus contra recte contrahit, antequam sententia magistratus a suorum bonorum commercio arceatur. Mentis enim prodigus habet usum; sed eo peccat, quod animi rationem appetitioni submittit. Ideo administrationem non *ipso jure*, sed *interdictione magistratus* amittit. Hinc Julianus ait (*i*) *eos, quibus per Prætorem bonis interdictum est*. Prætor autem auctoritatem ex legis potestate sumptam, hac formula exercebat: (*K*)

Quando tua bona paterna avitaque nequitia tua disperdis, liberosque tuos ad egestatem perducis, ob eam rem tibi ea re, commercioque interdico.

(a) Vide Cujac. *l. sæpe* 53. *ff. de V. S. sive ad l.* 59. Paulli *ad edict.*

(b) Cic. *de senectute*.

(c) Athenæ. *Dipnosoph. l.* 4. Æschin. *in Timarch.*

(d) Cic. *l.* 3. *Tuscul. quæst.* & *l.* 2. *de invent.* & *ad Herenn. Instit. de Curat.* §. *furiosi.*

(e) *l.* 1. *ff. de curat. furios.* Cujac. *lib.* 3. *sent. Paul. t.* 4.

(f) *in notis ad hoc caput XII. Tab.* §. *furios. aut prodigus.*

(g) *glos.* & D. D. *in l. is cui ff. de verb. obl.*

(h) *l. his qui in ea ff. de tutel.*

(i) *l.* Julianus, *ff. de curat. fur.*

(K) Paul. *l.* 3. *sent. tit.* 4. *ubi* Cujac. *qui ita formulam hanc restituit.*

Quo

Qua formula interdicti agnatorum, aut gentilium curæ tradebantur; unde proverbium in homines stultos

Ad agnatos, & gentiles. (a)

Ut autem ad tutelas redeamus: iidem Decemviri, qui pupilli vitam, & bona tutoribus concrediderunt, opem quoque tulerunt pupillis adversus perfidiam illorum, prodita e legibus *actione tutelæ*, qua etiam duplum repetitur ejus, quod tutores e rebus pupilli subtraxerint. (b) Quod judicium *turpe* a Cicerone vocatur: quia fraude detecta, minuitur tutorum existimatio. (c) Apud Athenienses etiam frequentia erant judicia contra tutorum fraudes, (d) quas, elapso quinquennio, vindicare amplius non licebat. Nec tantum distractio bonorum revocabatur; sed & dolus tutoris fraudulenter tutelam gerentis, ex legibus decemviralibus coercebatur (e) per accusationem suspecti tutoris: qui toto ejus judicii tempore adeo arcebatur a re pupilli, ut administratione illius interdicta, neque utiliter cum eo contraheretur. (f) Quod itidem venit ab Atheniensibus, qui suspectum tutorem etiam judicio subjiciebant, & patrimonium illius pupillo tamquam jure quodam tacitæ hypothecæ obligabant: (g) ut elicitur ex Demosthene contra Onetorem. (h) Hæc autem capita ex verbis apud varios auctores dissiparis, inter ceteros egregie concinnavit, & quantum conjectura dedit, candide restituit Jacobus Gothofredus, aque hic nostro more subjungimus.

Si paterfamilias intestato moritur, cui impubes suus hæres escit: agnatus proximior tutelam nancitor.

Si furiosus, aut prodigus existat, ast ei custos nec escit, agnatorum gentiliumque in eo, pecuniæve ejus potestas esto.

Si tutor dolo malo gerat, vituperato: quandoque finita tutela escit, duplione luito.

Escit) veteres dicebant pro *erit*. Lucretius enim ait.

Inter summam minimamque quid escit?

Et alio loco XII. tabul. vitium escit. Scaliger ad Festum in *Nec*, vult *esit*, etsi non improbet *escit*. Prisci autem pro *sum dicebant esum* retenta in cæteris E: ut tradit Varro. (i) Hinc adhuc littera E residet in aliquibus hujus verbis personis, atque temporibus.

Nancitor) *nancior* vetustum est ex *nancio*, ut ex oratione Gracchi pro se; unde Priscianus hæc verba promisit. *Si nanciam populi desiderium comprobabo reipublica commoda*, & in fœdere latino apud Festum.

Pecuniam quis nancitor habeto. Et si quid pignoris nancitor, sibi habeto. Ex quo verbo linquitur *nactus sum*. *Nancior* enim & *nacio* sine N scribi tradit Priscianus ex Probo, Capro, Pollione: de quo verbo factum est postea *nanciscor*, ut *a paco paciscor*.

Nec) His XII. tabularum verbis Festus probat *nec* pro *non* apud veteres poni, quod est frequens apud Plautum. Hinc illa *nec recte loqui* pro *maledicere*, & *nefrendes porci*: qui fabas comedere non valent, & *nequeo* pro *non queo*: & *funera ne funera portarentur* apud Catullum. Unde Cicero (K) *Senatori, qui nec aderit, aut causa, aut culpa esto*.

Agnatorum gentiliumque) Conjunctio hic vim dispergendi habet, Paullo teste: qui ex hoc probat conjunctiones in jure sæpe potestatem habere disjungendi, sicuti & disjuncta pro conjunctis accipiuntur. Non enim gentiles cum agnatis una vocantur, sed post agnatos. Horum autem capi-

(a) Varro *lib. 1. de rust. cap. 2.* Horat. *serm. l. 2. satyr. 3.*

(b) Gothofr. *tab. 7.*

(c) *l. 1. de Oratore, & pro Cæcin. & pro Rosc. Comœd.*

(d) Demosth. *orat. contra Aphob. contra Onetorem contra Nausimach. & Pseudomartyr.*

(e) *l. in princ. ff. de suspect. tutor. vel curat. & Instit. eod. §. 2.* Cic. *de offic. 3.*

(f) *Instit. ibid. §. 2.*

(g) Scholiast. Aristoph. *in Vesp.*

(h) Marcil. *ad leg. XII. Tabul. cap. 31.*

(i) *lib. 8. de ling. lat.*

(K) *l. 3. de legibus.*

capitum sensus clarioribus verbis expediamus: *Si paterfamilias intestato decedat, cui suus heres extabit impubes, agnatus proximus tutor hujus sui heredis esto.*

Si quis furiosus, aut prodigus esse incipiet, neque is curatorem habeat, agnatorum, iisque deficientibus, gentilium cura tam ipse, quam ejus bona comittuntur.

Si tutor tutelam dolo malo gerat, suspectum eum facere cuivis liceto: si quid de rebus pupilli furatus fuerit; cum finita fuerit tutela, duplum praestato.

XXVII. De Jure Patronatus.

Patriæ potestati, atque tutelæ, quæ quasi productio est patriæ potestatis, proxima est *auctoritas patronorum*. *Patroni* autem dicuntur quasi *patres*, ut a *matre Matrona*. Non enim de libertorum, verum de civium patronis agimus institutis a Romulo, qui summa reipublicæ patribus, nempe patriciis tradita, concredidit etiam eis plebem, ut eam tuerentur ab injuriis potentiorum, adversus quos patrum auxilio, jus plebeii suum obtinerent; (a) ipsi vero suos patronos officiis, & muneribus *colerent*, unde dicti *clientes* quasi *colientes*, sive *colentes*, quod patronos *colerent*, vel a κλείω *celebro*, *honoro*, quod patronos honorarent. Quamobrem patronorum erat clientem in judicio defendere, de jure suo admonere, tueri absentem nihilo minus, quam præsentem, eique ubicumque opus foret, adesse; clientum vero patronos, quos sibi quisque cooptassent, pecunia juvare, vel ad elocandam filiam, vel ad captivum filium redimendum, vel ad æs alienum luendum; vel ad mulctam solvendam; eidemque omnia officia exhibere. Quæ mutua obligatio tanta necessitudine, ac fide adstringebatur, ut M. Cato locum patrono dederit secundum patrem. (b) Unde nefas erat patrono adversus clientem, clienti adversus patronum dicere testimonium: ac si alter ab altero susceptis inimicitiis, aut institutis adversus alterum accusationibus distraheretur, proditor habebatur, (c) execratusque diris, Diisque inferis devotus, cujusvis arbitrio dimittebatur occidendus, quod jus redactum fuit in leges XII. tabularum, quarum caput adfert Servius in illud Virgilii (d)

- - - - - - - - *& fraus innexa clienti*,

eoque continetur, ut qui *clientem fraudasset*, vel ut veteres loquebantur *fraudem frausus esset*, (e) sive prævaricando, ut interpretantur aliqui; sive alio modo decipiendo, *is sacer esset*, sive Orco victima despondereretur; ut liceret cuilibet eum infero Jovi mactare (f) ex his verbis legis:

Patronus si clienti fraudem faxit, sacer esto.

(a) Gell. *l.* 5. *c.* 13. Plutarch. *in Rom.* Dionys. *l.* 2. *antiq.*

(b) Gell. *loc. cit.*

(c) Dionys. *lib.* 2. & Revard. *ad leg. XII. tab. c.* 4.

(d) *lib.* 6. *Æneid. vers.* 609.

(e) Plaut. *in Asin.* Liv. *lib.* 23.

(f) Fest. *in verb.* sacer, *ubi* Scalig. & Macrob. *l.b.* 3. *cap.* 3. Livius *lib.* 3. Dionys. Horat. *ibi* intestabilis, & sacer esto.

XXVIII. De Jure Conjugum, & connubiorum.

Sed jam ad potestatem virorum in uxores, & ad conjunctiones personarum, quas adhuc separatim consideravimus, sive ad matrimonia progrediamur, de quibus legem Decemviri condiderunt, qua patribus cum plebeiis connubia interdicebantur: ne plebeii cum patribus per matrimonia unquam convenirent. Quod fuit consilium, ut puto, Appii Claudii, (g) cujus in caput vertit acerbitas legis. Appius enim accensus plebeja virgine, cum omni spe connubii careret; fraudibus ante pudicitiam puellæ tentavit, postea vi, & injuriis; quibus parens illius Virginius exulceratus, puellam ferro transfixit, ut vita illam simul, & ignominia eximeret. De privata vero contumelia orta repente indignatio publica, intolerabile jam Decemvirorum convellit imperium. (h) Alia etiam ratione vetita erant connubia inter patricios, & plebejos, nimirum *ne auspicia turbarentur*; etenim nuptiæ sine *auspiciis* minime celebrabantur: auspicia vero nulla patres communia cum ple-

(g) Dionys. *lib.* 10. *in fine.*

(h) Livius, Dionys. *lib.* 11.

plebejis habebant. Quod sane inter eos discrimen in crebras, & periculosas erumpebat, donec instante finitimorum bello, & tribunus plebis delectum impedientibus, unus ex eis turbulentissimus Canulejus, seditiosis concionibus, pervicit, ut ea lex abrogaretur, & plebiscito *promiscuus conjugiorum usus* inter patres, plebejosque permitteretur. (*a*) Erat & lex qua *usucapio* instituebatur *uxorum*: (*b*) nam si ea vir *annum* integrum pro uxore uteretur, in viri manum, ac potestatem veniebat: nisi *trinoctium* intra id tempus ab eo mulier absuisset: etenim tum interrumpebatur *usucapio*: quæ interruptio veteribus *usurpatio* dicebatur. (*c*) Hæc autem proprie dicebatur *uxor*, quæ non transibat mariti familiam, nec jure XII. tab. ad illius hæreditatem vocabatur: unde longe differebat a *matrefamilias*, sive conjuge illa, quæ non *usu*, sed *solemnitatibus nuptialibus* in potestatem, & familiam viri transierat, ideoque ad successionem etiam illius, *tamquam agnata* veniebat, de qua in *S. Cto Tertul.* Has excipiunt aliæ leges, ex regiis fere legitur in XII. tabul. a Decemviris adductæ, ut plerique credunt, repugnante Cujacio, (*d*) quibus atrocior maritorum in mulieres potestas constituitur, qualis est illa, quæ uxoris probrum, sive adulterium permittit marito vindicandum, sive convocatis propinquis, & cognatis ad pœnam ex eorum sententia more majorum imponendam; si vir mulieris flagitium aliquo argumento comperisset, sive sine consilio, tantum ex arbitrio mariti, cui ad cædem usque uxoris licebat excurrere, si cum ipso adultero eam deprehendisset, justoque dolori suo, atque iræ, in re calida indulsisset; de quo ad *legem Juliam de adulteriis* latius. Quo autem castitas facilius servaretur, *vini* usus fœminis interdicebatur. Fax enim libidinis vinum, neque ad eam quidquam temulentia pronius: utpote quæ corpus agitet, & lucem rationis, qua petulantia coercetur, obumbret. (*e*) Quamobrem longe ante Romulum fœminis vini usus interdicebatur. Ferunt enim *Faunam*, Fauni sororem, eamdem & conjugem, quod vinum præter morem regium bibisset, a viro dum cæderetur, inter virgas vitam liquisse. Criminis autem hujus apud veteres maritus vindex idem constituebatur, & judex. Etenim Egnatii Mecennii uxor, quod vinum bibisset, occisa fuit a marito impune, haud ægre id patiente Romulo. (*f*) Et matrona quædam, quod e loculis cellæ vinariæ claves abstulisset, fame necata fuit a suis. Ac ne quo pacto fœminæ vini potum celarent, Cajus severus earum adversarius, censuit mulieres *propinquis osculum ferre*, ut fraudem odore proderent. Quamobrem *vini potus* inter justas repudii causas numerabatur.

(a) Livius *lib.* 4. *cap.* 6.
(b) Gell. *lib.* 3. *cap.* 2.
(c) Sigon. *de jur. civ. Roman. lib.* 1. *cap.* 9. Petrus Faber Hotoman. Rævard. *ad leg. XII. tabul. cap.* 21.
(d) *Observ. lib.* 18. *cap.* 38.
(e) Dionys. *l.* 2. Cic. 4. *de Rep. apud Nonium.*
(f) Plin. *lib.* 14. *cap.* 13. *ubi plura id genus exempla.*

XXIX.
De Divortiis.

Porro legibus XII. tabul. fuit & de *divortiis* cautum, non de forma repudii, quam concepere prudentes e sententia legis, contra id quod aliqui tradiderunt. (*g*) *Divertendi* vero facultas non e Romuli solum legibus, (*h*) verum etiam ex Attico jure nascitur, ut jus divortiorum Decemviri duplici de fonte deduxerint. Apud Athenienses autem uxori pariter, atque viro libera erat nuptiarum dissolutio, dummodo Archontem adirent, tum ut ei dissidii rationem probarent; tum, credo, ut si levioribus causis distraherentur animi, auctoritate, atque consilio magistratus, in gratiam redirent. Memorabile autem est illud Alcibiadis, qui uxorem apud Archontem de divortio suo agentem, virique injurias, & maritalis thori contemptum conquerentem, e medio foro raptam transtulit domum, eamque conjugalibus delenimentis placatam, a sententia dimovit. (*i*) Vir autem *ἀποπέμπειν* dicebatur, quia domum olim deductam, postea exigebat; uxor vero *ἀπολείπειν*, quia deserebat virum, & unde discesserat,

(g) Goth. *ad tab.* 6. *in fin. in not.*
(h) Plutarch. *in Romul.* Dionys. *lib.* 2.
(i) Plutarch. *in Alcibiad.*

remigrabat: hinc ἀποπομπὴ, & ἀπόλειψις Apud Romanos vero dirimendarum nuptiarum facultatem initio solius viri fuisse, haud prorsus temere quis existimaverit, qui mos etiam erat Hebræorum. (*a*) Mulieres enim apud Romanos uti mancipium habebantur, & longe majorem, quam viri pudicitiam, & fidem præstare cogebantur. (*b*) Verum ut virorum initio tota fuerit libertas in divortiis, jus tamen civile deinde mutavit. Nec enim aut vir uxorem dimittere, aut uxor maritum deserere poterat, nisi *certis ex causis*, quas partim ex XII. tab. partim ex moribus collectas, partim recenter constitutas enumerat, atque definit Theodosius, & Valentinianus. (*c*) Aliquando vero, & *sine causa* matrimonia dissolvebantur, si conjuges ambo consentirent: ac tum dicebatur matrimonium dirimi *bona gratia*. (*d*) Quod sustulit Justinianus, (*e*) qui ambobus etiam discedere volentibus *causas* adjungendas constituit: quas sive ex veteri, sive ex novo Justiniani jure venientes, exponit Cujacius luculenter. (*f*) Quamvis autem, antiquiores dimittendæ uxoris potestatem haberent; tamen lege pudoris & nuptialium sacrorum religione, atque auspiciorum auctoritate, diu ejus facultatis usu abstinuerunt, initiumque factum a *Sp. Carvilio Ruga*, qui sterilitatis causa uxorem repudiavit. (*g*) Deinceps tanta morum dissolutio nata est, ut quotannis prope uxores mutarent virum, atque annos frequentius a *maritorum*, quam a *Consulum* serie numerarent. Sed jam reliquias legum nuptialium e doctorum virorum conjectura promamus.

(a) *Deuter. c.* 24.
(b) Cato *apud* Gell. *lib.* 10. *c.* 23.
(c) *l. consensu C. de repud. l.*43. *ff. ad l. jul. de adult.* Cic. *Philipp.* 2.
(d) *l. si constante, C. de repud.*
(e) *Novel.* 117. *cap.* 10.
(f) *ad Novel.* 22. & 117.
(g) Plutarch. *in Romul. in fin.* Valer. *l.* 2. *c.* 1. Gell. *l.* 4. *c.* 3. Dionys. *lib.* 2.

Patribus cum plebeis connubis jus nec esto.

Mulieris, quæ annum matrimonii ergo apud virum remansit, ni trinoctium ab eo usurpandi ergo abescit, usus esto.

Si mulieri repudium mittere volet, causam dicito harum ce unam.

Usurpandi) hoc est usucapionis interrumpendæ.

Abescit) hoc est aberit.

Usus esto) hoc est usu capta esto, sive uxor esto.

XXX.
De Partu XI. mensium.

A nuptiis ad *partum*, servato naturæ ordine, progrediamur. Refert enim plurimum cognoscere liquido, quonam ex concubitu sit partus conceptus, ne adultera proles, legibus resistentibus, patrimonium occupet alienum. Ideo leges tempus præfinierunt, unde dejudicaretur, an partus marito mortuo natus, ex eo conceptus fuerit; an ex concubitu alieno, cujus turpedinem mulier soluti jam conjugii auctoritate velaverit? Legitimum igitur pariendi tempus Decemviri non ultra *decem* lunarium *mensium* spatium extenderunt: forte quia *jus versatur in iis, quæ plerumque contingunt*, ἐπὶ πλεῖστον ut Theophrastus loquitur, (*h*) non in iis, quæ *in* ἐκ παραλόγου idest *inopinato* eveniunt. Sed ubi hominum existimatio vertitur, insolitos etiam casus oportebat respexisse Decemviros: quos credo fefellit vulgaris eo quoque tempore medicorum opinio ubique pervagata, cujus multi auctorem faciunt Hippocratem, qui mihi potius in contrariam videtur opinionem abire: nam in libro περὶ ὀκταμήνου conjungit (*i*) partum *undecim*, cum partu *decem mensium*; atque ostendit, oportere sæpe mulierem *undecimum* mensem attingere, ut ad ultimum circuitum perveniat: & ejusdem Hippocratis Gellius hæc verba producit, γίνεται δὲ ἐν τούτοις, καὶ πλείω, καὶ ἐλάσσω, καὶ ὅλω κατὰ μέρος, καὶ οὐ πολλὸν δὲ καὶ πλείω πλειόνων, καὶ ἐλάσσω ἐλασσόνων.

(h) *lib.* 3. *ff. de legibus.*
(i) *n.* 5. & 6.

(*a*) Hinc

(*a*) Hinc orta est & alia definitio ad pariendi tempus collata; cum *decem mensium* spatio partus maturitas constituatur, *lugendi conjugis* tempus fuit eodem fere spatio conclusum: ut ante decimum exactum mensem nubere alteri non licuerit. (*b*) Unde Ovidius in fastis:

Quod satis est utero matris dum prodeat infans,
Hic anno statuit temporis esse satis;
Post totidem menses, in funere conjugis uxor
Sustinet in vidua tristia signa domo.

Hinc vulgaris illa de postumis instituendis apud veteres formula: *Qui post mortem meam in decem mensibus proximis natus erit*. Verum experiendo compertum est, breve admodum leges constituisse tempus ad naturæ licentiam: quæ ab opinione nostra sæpe, ab Ordine vero suo numquam aberrans, ultra cognitionis nostræ fines non raro vagatur. Quamobrem Aristoteles, & Diocles philosophus, & M. Varro ad *undecimum* usque mensem pariendi tempus produxerunt; & Adrianus consultis philosophis, fœminam pudicam, quæ XI. mense peperat, ab ignominia eripuit, ac legitimum talem partum esse decrevit. (*c*) Cui sententiæ comprobandæ nostris temporibus perutilem dissertationem, solidioris philosophiæ luce perfusam, & postea Romani fori auctoritate munitam, conscripsit interpres naturæ solertissimus Joannes Maria Lancisius. Lucius autem Papyrius Prætor tempus hoc longius traxit: bonorum enim possessionem dedit ei, quem *decimo tertio* mense mater ediderat, Plinio teste. (*d*) Quo loco, quem corruptissimum putat Cujacius, (*e*) in veteribus codicibus refert legi pro *XIII. X. mensibus*. Quo sensu nihil Plinius diversum attulisset a vulgari opinione: cum tamen ostendat ibi velle se aliquid præter communem nascendi formam litteris tradere. Frigescet igitur Plinii locus, nisi ex vulgaribus codicibus *XIII. menses* legamus fuisse a Prætore toleratos; quam ejus indulgentiam erga mulierem, & prolem, non prorsus temere suspectam habuit Balduinus. Decretum autem illud Adriani, haud scio an in morem, & in disciplinam cesserit Jurisconsultorum; qui quæstionem hanc e sola XII. tabularum auctoritate definierunt: unde Paullus (*f*) *Septimo mense natus matri prodest. Ratio enim Pythagorei numeri hoc videtur admittere, ut aut septimo pleno, aut decimo mense partus maturior videatur*; a quibus discessit Justinianus. (*g*) Nisi decretum Adriani de *undecimo* mense non *exacto*, sed *incœpto* accipiamus, atque ita nullam discrepantiam inter Adrianum, & Jurisconsultos & jus deinde receptum inveniremus: neque novi quidquam Gellius protulisset: siquidem non negaverint hi sub initium undecimi mensis partum esse legitimum, ut notat Cujacius eodem Paulli loco.

(a) Gell. *lib.* 2. *cap.* 16.
(b) Hottoman. *ad leg. XII. tab. pag.* 422. *l.* 2. *C. de secund. nupt.*
(c) Gell. *lib.* 3. *cap.* 6.
(d) *lib.* 7. *cap.* 5.
(e) *Novel.* 39.
(f) *sent. lib.* 4. *tit.* 9.
(g) *Novel.* 39. *cap.* 2. Alciat. *paradox. lib.* 3. *cap.* 3.

Si quis ei in X. mensibus proximis postumus natus escit, justus esto.

Justus) hoc est legitimus, ut *justæ nuptiæ, liberi justi*, & alia complura.

XXXI. De Partu Monstruoso.

Aliquando partus non sunt integri, sed *monstruosi*. Atque hi, vetustissima Romuli lege a Decemviris in XII. tabulas relata, si deformitate sint insignes, necandi statim sunt a parentibus. (*h*) Cujus etiam legis Cicero meminit *lib.* 3. *de leg.* ubi pro *legatus* legerim *necatus*. Hinc illud Ennii apud Nonium in *auscultare*: *mihi ausculta nate pueros necari jube*, atque illud Tibulli: (*i*)

Prodigia indomitis mersa sub æquoribus.

(h) Dion. *l.* 2.
(i) *l.* 2. *eleg.* 2.

An autem partus *monstrosus* esset, id Romulus non parentibus proprio in suos amore corruptis, sed *quinque viris* e vicinia judicandum tradidit. Non continuo enim partus *monstrosus* reputatur, quod aliquid ab humana figura discrepet, veluti si officia humanorum membrorum ampliaverit, (a) uti sunt *sedigiti*, qui senos digitos habent in manu. *Monstrum* vero est, quod contra formam humani generis, converso more, procreatur. Quod *monstrum* fuit appellatum, quia *monstret* mala futura, fitque triste omen: ut *ostentum* ab *ostendo*, *portentum* a *portendo*: (b) nisi, ut Stilo putat apud Festum, venerit a *monendo*, quasi *monestrum*: unde postea *monstrum* E littera exclusa. Hoc autem discrimen Cornelius Fronto inter *monstrum*, & *ostentum* ponit, quod *ostentum* præter consuetudinem, at *monstrum* præter naturam oboriatur. (c) Talis autem partus matri ad lucrum nihil prodest, cum pro filio non habeatur: velut in S. C. Tertulliano, ubi de lucro contenditur, (d) at prodest ad excludendam pœnam legis Papiæ satis odiosæ, ubi de pœna declinanda certatur: erat enim hac lege turpe, atque damnosum non habere liberos: ideo humanitatis causa nomen *filii* latius accipitur pro *fœtu quolibet*. (e) *Androgynos* etiam Romani veteres abominabantur, ex humanitate tamen Jurisconsultorum conservabantur: recentiores vero eos, quos veteres prodigia reputabant, mutatis moribus, in deliciis habuerunt. Sed legem ipsam, ut restitui conjectura potuit, subjiciamus.

(a) *l. non sunt ff. de statu hominum.*

(b) *Nonius.*

(c) *Vide* Voss. *etymolog.*

(d) Paull. 4. *sent.* §. *mulier ubi* Cujac. *tit.* 9.

(e) Ulpian. *leg. quaret. de V. S.*

Pater insignem ad deformitatem puerum cito necato.

Insignem) *insignis* dicitur aliquo signo turpiter notatus, veluti membro mutilo, aut alia figura, quam humana. Plautus (f)

Tum ne uxor mihi insignites pueros pariat postea,
Aut varum, aut valgum, aut compernem, aut pætu,

& Lucret. *Insignis variis cruribus.*

(f) *Milit. act.* 3. *scen. prima.*

XXXII. De rebus Litigiosis.

Quas hactenus explicavimus leges, ad statum pertinent personarum; deinceps occurrunt eæ, quibus civilia negotia diriguntur, quas ordine suo expediemus, incipientes a *rebus litigiosis*, hoc est in judicium deductis: quarum nomine venit non tantum res *mobilis*, & *immobilis*, verum etiam *nomen debitoris*, & *ambiguum chirographum*. (g) Res igitur *litigiosas* vitio affectas, vetuit lex XII. Tabul. Numinibus tradi, sive in sacrum dicari; ne hac fraude spes ejus recuperandæ domino defineret, callidusve adversarius in invidiam sacrorum auctoritatem adducens, religionem detorqueret in damnum aliorum. Res enim semel consecrata, numquam a Pontificibus resecrabatur, sive religione solvebatur. Ideo quia semel religione obligatam perpetuo dominus amittebat, jussere Decemviri, ut qui rem litigiosam in sacrum dedicasset, ejus rei nomine duplum adversario redderet: ut hoc veluti solatium amissæ rei dominus haberet. Et quamvis lege non pateret, duplum illud adversario ne, an fisco cederet; benignius tamen visum est & humanius adversario deferre, pro solatio, quod potentiori adversatio traditus fuerit. (h) Hanc autem legem ita Gothofredus ex conjectuta contexuit:

(g) *L.* 3. *C. de litig.* Cujac. *parat. ibid.*

(h) *l. ult. ff. de litig.*

Si qui rem de qua stlis fiet in sacrum dedicassit, duplione decidito.

Stlis) dicebant veteres pro *lis*: *stlocum* pro *loco*: deinde linguæ cultus & urbanitas, litterarum asperitatem elisit. Vide Festum verbo *stlata*.

Sed de his satis. Pergamus nunc ad *servitutes*, quarum aliæ prædiorum *rusticorum* sunt, aliæ *urbanorum*: de quibus fuisse primo loco in

XII. Ta-

XII. tabul. cautum, significat ordo a Cajo in institutionibus, & in Digestis a Justiniano institutus: quos ab ordine prisco quam minimum recedere voluisse crediderim. E veteribus autem fragmentis lex eruitur, quæ spatium inter vicinas ædes duorum pedum cum semisse præscribebat ædificantibus, ut non modo transitus circumeuntibus panderetur, sed incendium etiam a proximis ædibus, eo intervallo averteretur; (a) unde lex ita restituitur.

Ambitus parietis sextertius pes esto.

Ambitus) quasi *circuitus*, est enim *ambire*, proprie *circumire*: *Am* enim veteribus significabat *circum* a græco ἀμφὶ unde *ambitus honorum*, propterea quod in eorum petitione supplicando *circumirent* (b) *Sextertius* valet duos asses cum semisse: unde duo pedes, & semis dicitur *pes sextertius* in lege XII. tabul. ut Volusius Martianus *de asse* scribit. (c) Rusticorum autem prædiorum servitutes contrahentium arbitrium, & voluntas moderatur: quo vero pacta non pervenerunt, eo leges extenduntur. Atque ex legibus XII. tabul. tantum definitam habemus, atque præscriptam *viæ* latitudinem, quam *octo* pedum *in porrectum*, hoc est in directum, sive qua recta tenditur esse voluerunt, (d) *sexdecim* in *amfractum*, sive in flexu, propter commodum ducendi vehiculi, quod in angustiori spatio verti non potest; nisi *viæ* nomen laxius, & præter XII. tabul. sensum accipiamus cum Ælio Gallo; (e) ut non modo spatium ducendi vehiculi, sed & *semita*, & *iter* eodem *viæ* vocabulo veniat, ampliori tamen significatione. Qui autem lege servitutis alteri debet viam, curare oportet, ut ea perpetuo munita sit ad vehiculi commoditatem, (f) quod si neglexerit, tum ex legibus XII. tabularum jus domino tribuitur vehiculi ducendi per fundum servientem quacumque velit. Quæ facultas quamvis ex legibus XII. tabul. sit infinita; tamen interpretatione prudentum ita temperatur, ut si via commode pateat alia ex parte, sine detrimento fundi servientis, tum parcendum sit vineis, villis, & satis: eaque via semel electa, imposterum teneatur. Sed etiam latius extenditur sensus legis, quo non tantum de *fundo serviente*, sed de *fundis omnibus viæ continentibus* accipiatur: ut si domini viam non muniant, cuivis liceat per agros eorum, qua commodum est, sive cum vehiculo, sive cum jumento transire. En verba legis, ut a novis redduntur interpretibus.

(a) Bris. l. 1. antiq. c. 1. & 3. Cujac. obs. lib. 1. cap. 4.

(b) Festus in verbo ambitus. Varro l. 4. de ling. lat. l. Imperatores, ff. de servit. urban. prædior.

(c) Hotoman. in leg. XII. tab. ad hanc. leg. Bris. loc. cit. & Cujac. ead. observ.

(d) l. 8. de servit. rust. præd.

(e) l. paries 157. ff. de V. S.

(f) Cic. orat. pro Cæcin.

Via in porrectum VIII. pedum, in amfracto XVI. pedum esto.

Si via per amsagetes immunita escit, qua volet jumentum ducito.

Amfracto) Varro: (g) *Amfractum est ab origine flexum duplici, dictum ab ambitu, & frangendo. Ab eo leges jubent in directo pedum octo esse in amfracto sexdecim, id est in flexu.*

Amsagetes) dicuntur agri sibi eadem in via occurrentes, sive quorum affinis leges viam attigit: unde Festu, *Amsagetes dicuntur, quorum affinis seges viam attingit*. Sensus autem legis est: *Si via ab his, qui vicina prædia possident, munita non sit, jumentum agere quisquis velit: ius esto.*

(g) lib. 6. de ling. lat.

XXXIV. De aqua Pluvia arcenda.

Cavit etiam lex XII. tabul. ne quis opere manufacto aquam pluviam excipiens, cursum illius dirigat in alienum prædium, quod inde deterius reddatur: unde orta est *aquæ pluviæ arcendæ* actio, quam Vvesembecius perperam refert ad Prætoris edictum, cum initium duxerit

(a) *l. Labeo 21. ff. de statu liber.*

(b) Cic. *in topic. l. 1. ff. de aqua, & aqu. pl. arcend.*

(c) *l. vicinus 24. eod. §. 2.*

(d) Cujac. *parat. ff. de aqua & aqua pluv. arcend.*

(e) *l. 5. ff. ne quid in loc. pub.*

(f) Aggenus *l. 2.*

(g) *l. Labeo 21. ff. de statu l.* Paul. *l. 5. ne quid in loco pub. fiat.*

xerit a XII. tabul. cujus hæc verba profert ex Labeone Pomponius. (*a*) *si aqua pluvia nocet*. Non vindicat autem hæc actio damnum ortum ab aqua profluente per ductum naturalem, sed per manufactum: (*b*) unde non sua sponte, vel natura loci, sed opera hominis ducitur. Sive quis igitur aquam ab naturali cursu alieno damno deflexerit, sive comprimendo, citatiorem eam reddiderit, aut nova immittenda uberiorem; etiamsi damnum adhuc non sit acceptum; (*c*) tamen quia imminet, coercetur hac actione, qua vel opere restituto avertitur aqua; vel tanti dominus, quanti restitui opus interfuit, condemnatur; cogiturque damnum post contestatam litem allatum sarcire: & de eo, quod post sententiam afferri poterit, *damni infecti* cavere. (*d*) Similem quoque actionem proditam legibus XII. tabul. Ulpianus refert, (*e*) qua si rivus aquæ ductus per publicum locum, privato nocebit, ei de damno cavetur. Quod accipitur de opere privato, quo aqua per publicum locum ducitur, sive de aquæductu privato; nam nihil de publico XII. tabularum leges constituere, dum illius usum Romani non norint ante annum CDXLII. A. V. C. uti Frontinus initio de aquæductibus refert. Regionum autem varietas, variam utilitatis rationem inducens, leges parit sæpe contrarias. Quamobrem in Africæ regionibus æstuosis ubi aquæ inopia laboratur, actio datur adversus eum, qui aquam pluviam coercet nec sinit eam ad fundum alterius tendere. (*f*) Hujus autem legis ex tabul. apud Pomponium verba supersunt admodum pauca: sententia vero colligitur integra ex Cic. topicis, aliisque locis juris civilis.

Si aqua pluvia manu nocet; Prætor arcendæ aquæ arbitros tres addicito: noxæque dominio cavetor.

Nocet) sensum habet, quem grammatici vocant *potentialem*, idest si *nocere poterit*. Pomponius. (*g*)

XXXV. De Arboribus Cædendis.

(h) *l. 1. §. 8. ff. de arbor. caedend.* Paul. *l. sent. 5. tit. 6. §. arbor qua.*

(i) *toto tot. ff. de arbor cad.*

Non solum aquis; verum & arborum ramis, præter modum diffluentibus, ac latiorem umbram projicientibus vicino agro nocemus: intercipitur enim foliis æstus, quo terra maxime fovetur, & semen ad ortum excitatur. Ideo XII. tabulæ prodiderunt actionem adversus dominum arboris latius effusæ, quo ramos ejus pedes quindecim altius a terra coerceat, (*h*) eorumque luxuriem vicino agro impendentem compescat, quod *sublucare*, ut mox explicabimus, dicebatur. At si dominus ramos circumcidere noluerit, lex, domino invito, potestatem circumcidendi permittit ei, cujus fundo nocetur. Quam sententiam legis Prætor suo quoque comprehendit edicto, quo lex eadem porrecta fuit ad *arbores impendentes in ædes*, de quibus nihil XII. tabul. legibus cavebatur; (*i*) jussit enim Prætor, ut nisi dominus arborum ab ædium domino monitus paruerit, vel circumcidendo arborem, vel radicitus, ut ædium incolumitas exigit, evellendo, quod *collucare* dicebatur; tum ædium domino liceat, excisa ab stirpe arbore, damnum pellere. Item Pomponius ait in eodem titulo agi posse leg. XII. tab. *de tollenda arbore*, si ex alterius fundo in vicinum agrum vento inclinata fuerit. Sed jam legis reliquias subjiciamus.

Si arbor in vicinum fundum impendet XV. pedes altius sublucator.

hoc est, *arbor e vicini fundo in vicinum impendeat, arboris illius rami XV. pedes altius circumcidantur*.

(K) Cujac. *ad* Paul. *sent. lib. 5. tit. 6. §. arbor.*

Sublucare) est compescere luxuriem ramorum, quasi subtus lucem mittere. *Collucare* quid sit dubitari potest. Vel enim significat superiores ramos lumini officientes *succidere*, vel ipsam ex stirpe arborem *excindere*, quod verius puto. (*K*)

Si *glans*

Si *glans* ex alicujus fundo proximum in agrum deciderit, facultatem fecerunt leges XII. tabul. domino arboris colligendi glandem suam ex alieno solo. Quæ lex translata fuit in Prætoris edictum. (*a*) Non sola vero *glans quernа*, vel *iligna* his verbis domino colligenda permittitur, sed fructus quilibet: fructus enim omnes *glandis* appellatione veniunt, (*b*) ut apud Græco ἀκρόδρυα extremitates arborum appellantur ἀρχαῖοι. sive prisci ut Scholiastes Aristophanis tradit in equitibus, πᾶν δένδρον δρῦν ἐκάλων, *omnem arborem quercum appellabant*. Hinc veteri latinorum lingua, quæ propius accedit ad morem Græcorum, fructus omnes *glandis* appellatione continebantur. Ex quo, aliisque civilis juris exemplis intelligitur, quanti referat callere latinæ linguæ originem, & proprietatem: ut non mirum, si ea magis apud Jurisconsultos, quam apud oratores omnibus temporibus floruisset. Jurisconsultos enim adigebat muneris necessitas; Oratores vero artis ornamentum, quod simul cum auribus multitudinis mutabatur: lex autem hæc fuit:

XXXVI. De Glande legenda.

(a) *l. 1. ff. de glande legenda.*

(b) *l. 236. §. 4. ff. de V. S.*

Si glans in emem caduca fiet, domino legere jus esto.

emem) enim pro *eumdem* dicebant veteres. (*c*)

(c) Festus *verbo* emem.

Inter confines autem fundos liberum esse transitum oportuit, qua sine agrorum incommodo ire, agere, aratrum circumvertere (*d*) liceret: quod *confinium* appellatur, si via publica non interveniat. Confinio autem *quinque pedum* spatium Decemviri statuerunt: cujus præfinitionem spatii, quam *præscriptionem* etiam appellatam invenimus, (*e*) sumpserunt e Solonis legibus, qui singula notarat, atque distinxerat intervalla sepium, maceriarum, & arborum. Quem locum quia Cajus retulerat in commentarios ad leges XII. tabul. (*f*) multi crediderunt integram Solonis sententiam omnibus ex partibus fuisse XII. tabul. legibus comprehensam: cum monumentis, quæ supersunt, præfinitionem solam *quinque pedum* colligamus, & a Cajo habeamus, exemplum tantum Solonis Decemviros fuisse secutos. Statuerat autem Solon, ne qui sepem foderet, (*g*) excederet præscriptos fundi terminos: ac voluit, ut parietem si extrueret, *pedem* ille relinqueret spatii; si domum *pedes duos*, si sepulchrum, aut scrobem foderet, *quantum profunditatis* habuerit, tantum spatii relinqueret; si puteum *sex pedum* latitudinem. *Oleam* vero, aut *ficum*, ut ne in alieno radices agerent, *novem pedes* e vicini fundo distare voluit, cæteras arbores *quinque*: quod spatium est XII. tabul. legibus præfinitum, & ab omni usucapione prorsus exemptum. Scio displicuisse Salmasio (*h*) veterem versionem verborum Solonis, quæ τὴν αἱμασιὰν reddit *sepem*, cum ille interpretetur *maceriem*: utraque tamen interpretatio veterum auctoritate defenditur. Illa Suidam habet auctorem, & Orionem, & Theocriti Scholiastem; hæc Hærodotum, & Demosthenem, & Hesychium, & alios quos collegit Menagius, (*i*) qui Salmasii opinionem propugnat adversus Heraldum Salmasio infestum. Verum ne alicui veterum, præcipue vero Eustachio Homeri gravissimo interpreti, vocabuli hujus ignorantiam adscribamus, qui vetustiori ævo tradit, sepes agrorum spinis, & ramis fuisse contextas; αἱμασιὰν acceperim uti genus lignea simul, & lapidea septa complectens. Sed ut ad propositum redeamus, duplex erat agrorum controversia, *finalis* nempe *spatii*, & *locorum*: finale spatium *quinque* pedum præscriptione, sive præfinitione constabat ex lege XII. tabularum omni usucapione liberum, ut in controversiam numquam veniret. Locorum vero spatium id erat, quod quinque pedes excedebat. Quod enim supra quinque

XXXVII. De Interstitio sepis.

(d) l. 4. §. *pen. cum. l. seq. ff. fin. regund. l. 7. §. ul. ff. de acq. rerum dom.* Varro *de ling. lat. lib. 4.*

(e) *l. quinque pedum C. fin. reg.*

(f) *l. ult. ff. fin. regund.*

(g) Plutarch. *in* Solone *pag.* 91. Cujac. *ad l. ult. ff. fin. regund.*

(h) *observat. ad jus Rom.*

(i) *Amœn. jur. civ. cap.* 33.

pedes extendebatur, id adducebatur in controversiam apud judicem, sive arbitrum finium regundorum; eaque controversia locorum appellabatur. (a) Quam distinctionem inveneris in celeberrima lege, brevissima simul, & obscurissima *quinque pedum* C. Just. & Theod. fin. regund. Cujus explicationem ab omnibus interpretibus quidem laboriose, ab eruditioribus tamen, Alciato duce, felicius tentatam, petere utilius licebit a Jacobo Gothofredo. Nolo enim hic ego, vel eamdem cantilenam canere, vel ut nova proferam, ineptire: cum & Petrus Abaisardus, qui sensum undecumque germanum se prolaturum gloriabatur, hac tamen super lege obmutuerit. (b) Itaque super *confinium*, sive super *quinque pedes* vicinis fundis ad iter, ac transitum interjectos, nulla ex XII. tabul. usucapio cadebat, quod hisce fortasse legis verbis comprehendebatur.

(a) *Vide* Frontinum, & Cujac. *observ.* 10. *c.* 2.

(b) *Vide glos. in quinque pedum, C. fin. regun.* & *ibi* Dion. & Alciat.

Intra quinque pedes usus auctoritas nec esto.

Usus auctoritas) hoc est *jus usucapionis*, quam loquendi rationem pandemus infra, cum de usucapione tractabimus: nunc de regendis finibus videamus.

XXXVIII. Finium Regundorum.

Si quando contentio inter vicinos fundos oriretur de finibus, aut obscuratis, aut turbatis, vel de spatio locorum, & modo agrorum, quod *tertium* in limitibus *controversiarum genus* Frontinus appellat (c) ibi leges XII. tabul. jusserunt, ut tres arbitri darentur *regendis*, hoc est *dirigendis finibus*, (d) *apponendisque terminis*, & *agris definiendis*, ut colligitur ex his Cic. verbis: (e) *Nec ex Mamilia lege singuli: sed ex XII. tab. tres arbitri fines regemus:* Ita locum hunc, eruditis omnibus adprobantibus, restituit Cujacius. (f) Accessit enim deinde lex Mamilia, quæ aut ex XII. tab. *quinque*, aut *sex* pedes inter confines fundos constituens singulis arbitris, contenta fuit in finium controversiis. Quam legem tulit C. Mamilius Trib. plebis; is, qui belli Jugurthini tempore rogationem ad populum tulit (g) in eos, quos Jugurtha pecunia corrupisset. Isque propter legem de limitibus latam, *Limitanei* cognomen tulit: quod Manucius in nummo etiam argenteo observavit, in quo erat C. Mamilii Limetan. ut perperam Jacobus Gothofredus *Manilium* legat. Lex autem ita ex veteribus reliquiis concinnatur.

(c) Cujac. *obs. lib.* 10. *cap.* 2.

(d) Boetius in *top. c. Cic.*

(e) *lib.* 2. *de legibus.*

(f) *obs.* 5. *c.* 21.

(g) Salust. *in bello Jugurt.*

Si jurgant affines, finibus regundis Prætor arbitros tres addicito.

Jurgant) *jurgium*, & *lis* hoc discrepant: quod *jurgium* contentio est juris inter benevolos, & propinquos exorta, unde *jurgatio*, quasi *juris actio* apud Festum, & *jurgare* ab jure deducit Varro. (h) *Lis* vero est animorum concertatio vehementior ex ira, & odio inter inimicos exardescens: ut non immerito Cic. cum alibi sæpe, tum in libris de republica apud *Nonnium* in verbo *jurgium*, non rerum tantum, sed & verborum delectum in legibus XII. tabularum admiretur. Itaque nulla nobis lis esse potest cum eo, quem in potestate habemus.

(h) *lib.* 6. *de ling. lat.*

Affines) sive vicini, qui prædia vicina possideant: *affines* enim dicuntur tam qui sanguine, quam qui prædijs conjunguntur, ut tradit Festus, & glos verbo ἀγχιτέρμων.

XXXIX. De Usucapionibus.

Nunc ad usucapionem transeamus, quam suis legibus in rebus mobilibus etiam amplexus est Plato: (i) ut a jure Attico fluxisse suspicentur, quo ille fortasse respexit: etsi hujus juris ex atticis, aut aliarum gentium legibus monumentum superest nullum: ut merito jus hoc proprium civium Romanorum reputemus, a quibus peculiari ratione cultum fuit, atque

(i) *l. XII. de legibus.*

atque constitutum: unde nulla hujus juris communio peregrinis, quibus nihil ex civium Romanorum bonis usucapere licebat: ut patet ex lege XII. tabul. quam ad nos Cicero transmisit, (a) quamque inferius producemus. Igitur jure civili dominium sola *capione*, sive tantum capiendo nanciscimur: capimus autem rem, vel *manu*, sive ab alio traditam; vel *usu*, nempe possessum ab initio bona fide. Unde duplex oritur adquirendi dominii ratio ex jure civili, *mancipium*, & *usucapio*. Mancipium dicitur quasi *manu capio* per traditionem; usucapio vero quasi *capio per usum*, sive per possessionem. Quæ usucapio introducta fuit, ne dominia in certo diu manerent, & simul ut rerum domini verentes juris civilis potestatem, quæ dominium ab iis tacite ad diversos possessores transferebat, cautius res custodirent, atque tuerentur suas: ac denique ut certo tempore litium facultas perimeretur. Quamobrem Decemviri statuerunt, ut mobiles quidem res *anno*; fundus vero *biennio* usucaperetur: hoc est, redigeretur in dominium illius, qui rem illam anno, aut fundum biennio bona fide possederit. *Fundi* autem nomine quælibet res immobilis, & etiam ædes comprehenduntur: non quia manifesta vocabuli proprietas eas etiam complectatur; sed quia vis, & ratio legis etiam ad ædes extenditur: ut colligitur ex his Ciceronis verbis: (b) *At utimur eodem jure usucapionis in ædibus, quæ in lege non appellantur*, & alibi: (c) *Ast in lege ædes non appellantur: & sunt caeterarum rerum omnium, quarum annuus est usus? Valet æquitas, quæ paribus in causis paria jura desiderat*. *Fundi* igitur appellatio ad rem omnem porrigitur, quæ solo tenetur: (d) Et quia tempore institutæ usucapionis, Romanorum ditio nondum excesserat Italiam: res *Italicæ* sub usucapione ceciderunt, eæque res *mancipi* dicebantur, quia proprietatem privati etiam nanciscebantur illarum; rerum vero *provincialium*, quia tributa pendebant populo Romano, solus populus proprietatem adquirebat; privati tantum possessionem: unde *nec mancipi* nuncupabantur, & tantum rerum *mancipi*, sive Italicarum erat usucapio; non vero rerum, *nec mancipi*, sive provincialium. Sed quoniam Justinianus hanc differentiam sustulit, (e) coactus quoque fuit alienis in articulis a veteri jure discedere, cum enim usucapionem extendisset etiam ad prædia provincialia, quæ sita proculerant; visum fuit inhumanum retinere intervalla temporum eadem in diversitate regionum. Unde propter locorum longinquitatem, tempora quoque produxit usucapionis, *annuum* spatium, quod erat usucapiendis mobilibus constitutum, ad *triennium* protraxit; tempora vero ad usucapionem immobilium jussit esse *decem annos* inter præsentes; *viginti* vero inter absentes. Sed quid ad hunc Ulpiani locum respondebimus? ubi scribit: (f) *Usucapione dominia adipiscimur, tam mancipi rerum, quam nec mancipi*. Ergo & ante Justinianum usucapionis jus ad res etiam provinciales excurrebat. Hanc difficultatem neque Balduinus, neque alii ante Cujacium animadverterunt; qui, ut eam solveret, locum hunc accepit de rebus mobilibus tantum, ac se moventibus: quæ docet etiam ante Justinianum usucapioni patuisse. (g) sed neque peregrinis, ut diximus jus usucapiendi dabatur, neque permittebatur cuiquam rei furtivæ usucapio: quippe quæ initium capere non potest, nisi a bona fide. Quamobrem ex legibus XII. tabul. adversus hostem, sive peregrinum æterna est auctoritas, hoc est salvum semper, & integrum est rei dominium, ita ut numquam peregrinus possit rem usucapere civis Romani, quia cum peregrinis non est commu-

(a) *l. 1. de offic.*

(b) *orat. pro Cæcin.*

(c) *in topic.*

(d) *l. quæstio. ff. de V. S.*

(e) *Instit. de usucap. & C. de usucap. transfor.*

(f) *Instit. c. 19.*

(g) *Parat. & enarr. ad C. de usucap. transfer.*

communio juris civilis: item rei quoque furtivæ æterna est auctoritas, nempe nemo fur dominium rei furtivæ adquirit, propter malam fidem, ut ex subjectis duarum legum fragmentis apparebit.

Usus auctoritas fundi biennium: ceterarum rerum annuus usus esto.

Furtivæ rei æterna auctoritas esto: adversus hostem æterna auctoritas esto.

Usus) significat possessionem.

Auctoritas) significat dominium, ut sit dominium ex possessione quæsitum. Hinc Harmenopolus κυριότης διὰ χρήσεως unde genitivum hic esse arbitror *usus* contra cæterorum sententiam, hoc sensu, ut dominium rerum immobilium biennio; mobilium, seque moventium anno ex continua possessione adquiratur.

Hostem) scilicet *peregrinum*, quo vocabulo veteres Romani satis humaniter etiam perduellem appellarunt; postea vero amisit significationem *peregrini* vox hæc, & eam *perduellis* retinuit, quam ab origine non habuerat; unde Ennius de Scipione Africano:

Hic est ille situs, cui nemo civis neque hostis
Quivit pro factis reddere operæ pretium.

& Plautus: *si status condictus cum hoste intercedit dies*, & Cicero de *offic.* 1. itaque sensus est, nullo tempore peregrinus rem civium Romanorum usucapit.

XXXX. De Testamentis.

Ac superiora quidem inter viventes vertuntur: nunc ad ea veniamus; quæ a morte proficiscuntur aliena, nempe ad jura testamentorum. Cujus vocabuli originem, qui a *testatione mentis* trahunt, ii Servii Sulpicii (a) auctoritatem, cui alioqui nemo sanus non tribuerit plurimum, manifestæ veritati anteponunt; is enim hanc primum nominis rationem protulit. Unde non inurbane Valla, Gellio auctore, jocatur: quasi, & Fragmentum *fractionem mentis*, & Lomentum, *lotionem mentis*, & Calceamentum, *calceationem mentis* dicere possimus. Revera igitur non est ex pluribus compositum vocabulum, sed potius natum a verbo *testor*, tamquam *testamen*, unde *testamentum*: ut a *munio munimen*, postea *munimentum*, & a *doceo documen*, *documentum*. Quamobrem recte Cujacius (b) arbitratur, jurisconsulto morem Stoicorum secutos eam commentos non raro fuisse originem, quæ rei naturæ conveniret: ratione scita potius & concinna, quam vera. Sed jam a nomine ad rem ipsam veniamus. *Testamentorum* jus quamvis apud omnes fere gentes celebretur, quia tamen certis ritibus, ac solemnibus formulis, e quibus ultimæ voluntatis auctoritas pendebat, a Romanis munitum fuit, atque fundatum; propterea dicitur esse profectum a *jure civili*, ac primo ex *moribus*: qualia fuere testamenta, quæ dicuntur in *procinctu*, quæ a tempore Coriolani Plutarchus ducit. (c) Eorumdem postea facultas, ac ratio instituta fuit ex legibus XII. tabul. quæ latissimam patrifamilias potestatem super re sua testandi permiserunt, longeque pleniorem, quam tribuerat suis legibus Solon, quem etiam in hac testamentaria re Decemviri condendis legibus imitabantur. (d) Ante Solonem enim non licebat Atheniensibus res proprias morientis auferre successoribus legitimis: at Solon, qui testandi facultatem primus detulit, non tamen omnem, sed eam tantum voluntatem decedentis probavit, quæ a testatore sine liberis decedente incolumi, ac prorsus tum a morbo, tum a medicamentis, tum a vinculis, tum a muliebribus blanditiis libero prodiret. Plena vero potestas testa-

(a) Gell. *lib.* 6. *cap.* 12.

(b) *lib.* 11. *observ. cap.* 37.

(c) *in* Coriolano.

(d) Plutarch. *in Solon. vide* Petit. *ad l. Attic.* Demosth. *pro Coron.*

teſtamentis ex legibus XII. tabul. acceſſit; nam exceptis iis, qui pœnæ nomine redduntur *inteſtabiles*, & qui adminiſtratione rei ſuæ lege privantur; (*a*) liberum fuit, excluſis etiam liberis, & hæreditatem, & bona ſua teſtamento relinquere. (*b*) Huic tam amplæ teſtandi facultati modum poſuerunt aliquem latæ deinceps leges, nempe Voconia, Furia, Ælia, quæ ſequenti libro erunt explicandæ. Quamobrem legem ipſam jam adferamus.

(a) *l. is cui lege ff. de teſt. & qui teſt. fac.*
(b) *Inſtit. de leg. Falcid. in princ.*

Paterfamilias uti legaſſit ſuper pecuniæ, tutelæve ſuæ rei, ita jus eſto.

Legaſſit) *legare* apud Decemviros non modo ſingulas res teſtamento relictas, ſed & omne teſtamentarium negotium complectebatur, & ipſam hæredis inſtiturionem. Etenim *legare* ſignificat *ſtatuere*, *decernere*. Unde Livius libro primo *Regnum vetuſtæ Sylviæ gentis legat*; (*c*) *legaſſit* autem eſt ab antiqua ſcribendi ratione pro *legarit* poſito *s.* pro *r*, ut *eſit* pro *erit*.

Super pecuniæ) ita legitur in Pandectis Florentinis, (*d*) poſito ſecundo pro ſexto caſu, more Græcorum, obſervavit Cujacius, (*e*) qui antiquam hanc lectionem primus variis in locis juris reſtituit, aliaque more Græcorum uſurpata notavit, Antonius etiam Auguſtinus, & Briſſonius. Porro *pecuniæ* ſignificatio hic ad omnia extenditur; non tantum ſcilicet ad pecuniam numeratam, ſed ad mobilia etiam, & immobilia, & ad jura omnia. (*f*)

(c) *l. verbis* 120. *ff. de V. S.*
(d) *l. ſæpe* 53. *ff. de V. S.*
(e) *ſuper l.* 28. *&* 29. *ff. de V. S.*
(f) *l. pecuniæ verbum, & pecuniæ nomine, ff. de V. S.*

XXXXI. De Succeſſionibus ab inteſt.-to.

Occurrunt nunc ſucceſſiones *ab inteſtato*, quibus locum in XII. tabulis fuiſſe poſt leges de teſtamento ex Ulpiano colligitur. (*g*) *Inteſtatus* autem dicitur non is tantum, qui ſine teſtamento moritur, ſed & is, cujus teſtamentum deſtituitur: immo inteſtatus non a mortis, ſed a deſtituti teſtamenti tempore perhibetur: unde *proximorum* nomine veniunt non ii proximi, qui teſtatore decedente fuerunt, ſed qui tempore deſtituti teſtamenti reperiuntur. (*h*) Igitur ad inteſtati hæreditatem lex XII. tabul. primo vocabat ſuos, deinde agnatos, poſtremo gentiles. *Sui* dicuntur filii, aut nepotes, qui ab ipſa quodammodo natura inſtituuntur hæredes, atque vivente adhuc patre, rerum paternarum domini naſcuntur: eoque mortuo tales non fiunt, ſed fuiſſe deteguntur. (*i*) Patefit enim dominium eorum, quod patria poteſtate obumbrabatur. Unde primum filiis locum in ſucceſſione omnium gentium jura tribuerunt; eoſque Juriſconſulti *hæredes* etiam *neceſſarios* appellarunt: quia cum naſcantur hæredes, nequeunt ſe tales negare ſi velint. Ideo beneficio Prætoris opus eis fuit, ut poſſent hæreditate paterna, quam ſibi damnoſam ſuſpicarentur, abſtinere. Non ſolum autem Filii, aut Nepotes jam nati *ſuorum* nomine comprehenduntur, ſed etiam Poſtumi, qui, niſi pater deceſſiſſet, in ipſius poteſtate nati eſſent. (*K*) *Filiorum* etiam nomine veniunt, *filiæ*: ac naturalis ratio ſuaſit Decemviris, ut ſine ſexus diſcretione par jus in ſucceſſione ſuorum, & agnatorum, maſculis, ac fœminis ex agnatione tribuerent: (*l*) quamvis id ſequentibus temporibus mutatum ſit variis editis legibus, libro ſequenti expiicandis, quæ fœminis facultatem ſuccedendi minuerunt. At *agnatorum* nomine conſanguinei primo veniunt. etſi peculiari quoque notentur, quales ſunt frater, & ſoror ex eodem patre, qui cum proprie *conſanguinei* appellentur, lege XII. tabul. generali agnatorum nomine comprehenduntur. *Conſanguinei* autem proxime poſt *ſuos* vocantur (*m*) deinde cæteri; etſi decimo gradu ſint agnati, ex ordine, atque gradus prærogativa.

(g) *l. 1. ff. ſi tab. teſt. nul. ex tab.*
(h) *l. poſt conſanguineos, §. 6. ff. de ſuis, & legit. & §. proximus, Inſtit. de legit. agnat. ſucceſ.*
(i) *§. 2. Inſtit. de hæred. qualit. & diff.*
(K) *l. 4. C. de ſuis, & legit. & §. 2. Inſtit. de hæred. quæ ab inteſt. defer.*
(l) *Inſtit. de legit. agnat. ſuc. §. 3. l. penult. & ult. C. de legit. hæred.* Paul. 4. *ſent.* 8. *§.* 3.
(m) *l. 2. ff. de ſuis, & legit. §. 1. inſtit. de legit. agnat. ſucceſ.*

Ac

Ac tanti fecerunt agnationem Decemviri, ut eos, qui agnati non essent, a legitima hæreditate submoverint: unde neque mater, & filius invicem succedebant, quia quamvis a matre, ac patre oriatur agnatio, mater tamen agnatione non continetur. Neque vero matri suus hæres filius agnascebatur, quia mulieres filios in potestate non habent: ideoque neque ex eo capite filius matri succedere poterat. (a) Quam juris asperitatem postea lenivit *S. C. Tertullianum*, de quo libro sequenti Post agnatos, *gentiles* vocabantur, sive qui eadem de gente essent, non ex eadem familia, quorum jus postea cessavit; unde nihil hic explicandum superest præter id, quod supra *de tutelis* exposuimus. Cæterum ex lege XII. tabul. hæreditas inter paris gradus agnatos *in capita* dividebatur. (b) Quod ex abdito sensu legum potius, quam ab ipsis verbis deductum existimaverim, cum nihil expresse cautum inveniatur. Verum si cum *patruo* concurrant *filii mortui fratris*: ii non suo proprio jure veniunt, sed patris defuncti, cujus locum ingrediuntur: ideo non singuli æqualem cum patruo partem: sed simul omnes eam portionem hæreditatis auferent, quam pater eorum, si viveret, habuisset, cujus mortui jus filii repræsentant: quæ successio dicitur *in stirpes*; quia non per singula capita æqualiter, sed ratione gradus, quem præferunt, hæreditas avi inter filium, & nepotes ex mortuo filio dividitur. Illud vero ad antiquitatis cognitionem scitu dignum arbitror, quod Gellius ex Labeone retulit: (c) *Virginem Vestalem neque hæredem esse cuiquam intestato, neque intestatæ quemquam: sed bona ejus in publicum redigi*. Jam vero ipsa legis verba proferamus.

(a) *Institut. de S. C. Tertul.*

(b) *l. 2. §. 2. ff. de suis, & legit.* Ulp. *Instit. tit.* 26. §. 4.

(c) *lib. 1. c. 12.*

Ast si intestato moritur, cui suus hæres nec escit, agnatus proximus familiam habeto. si agnatus nec escit, gentilis familiam nancitor.

Ad hujus legis interpretationem satis meminisse fuerit *escit* significare *erit*: Familiam) accipi pro *hæreditate*, & *nancitor* exponendum esse *nanciscitor*.

Sequitur lex de libertis intestato morientibus, (d) qui si suum hæredem non habeant, hæredem ex legibus XII. tabul. habebunt patronum, vel patroni liberos in capita hæreditate divisa, & gradibus remotioribus exclusis: (e) itaque si filius patroni supererit, nepotes ex filio mortuo removentur. Cum autem lege XII. tabul. libertus testamento posset excludere patronum; Prætor legis asperitatem correxit, edictoque suo patronum vocavit ad dimidium bonorum, si libertus testamento facto nullum sibi ex naturalibus liberis successorem reliquisset; aut si ab intestato decedens uxorem, quæ in manum convenerat, vel adoptivum filium habuisset: nam æque pro dimidia parte ad bonorum possessionem patronus veniebat. (f) Legis autem verba hæc propemodum fuere:

(d) Ulp. *Instit. tit.* 29. & Justin. *Instit. de success. libert. in princ.*

(e) *l. 23. §. 1. ff. de bon. libert.*

(f) Ulp. *ibid.*

Si libertus intestato moritur, cujus hæres non extabit, ast patronus, patronique liberi escint, ex ea familia in eam familiam proximo pecunia adducitor.

Adducitor) hoc est *addicitor*, vel *additor*.

XXXXII. De Divisione hæreditatis.

Mortuo testatore, pluribusque relictis hæredibus, contrahitur statim inter eos tacita societas, & nascitur communio juris: adeo ut singulos, & in universos, defuncti jura omnia transeant, rerumque dominium, & actiones, atque obligationes ejusdem. Ut autem successio ad exitum perducatur, necessaria fuit jurium, & bonorum inter hæredes divisio, quæ vel a jure ipso, vel a magistratus arbitrio procedit. (g) Dividuntur ipso jure actiones,

(g) *l. 25. §. 8. & §. 13. ff. famil. ercisc. l. 1. C. de except. l. 1. C. si certum petatur.*

nes, & obligationes, ut singuli hæredes per legem XII. tabul. obligationibus hæreditariis, & creditoribus defuncti pro hæreditaria portione teneantur: & simul actiones pro eadem portione adversus hæreditarios debitores nanciscantur ex leg. XII. tabul. ex quibus, quia tantum hæredes creditoribus hæreditariis subjiciuntur; ideo prudentes ducti verbis, & sententia legis, legatarios his oneribus exemerunt: uti tamen legata nonnisi ære alieno deducto præstentur. (a) Alia divisio cæterarum rerum, & bonorum inducitur per arbitrum familiæ erciscundæ, sive hæreditatis dividendæ. (b) Nam leges XII. tab. præcidendis discordiarum radicibus, quæ communione prodeunt, instituerunt; ut si hæredes in ea manere nolint, arbitrum peterent a magistratu, qui suas portiones ex testamento singulis attribuat: unde actio prodiit *familiæ erciscundæ*. Cujus legis capita in duas ab Hottomanno distracta leges, in unam Gothofredus junior coegit, meo judicio, rectissime, propter brevitatis studium, quod ubique Decemviros tenuit. Sunt autem hæc:

(a) *l. creditores 7. & ult. C. de hæred. action. & l. 10. C. de jur. delib.*

(b) *l. 1. ff. fam. ercisc. & l. 12. C. eodem.*

Nomina inter hæredes pro portionibus hæreditatis ercta cita sunto. Cæterarum familiæ rerum ercto non cito si volent: erctum citum faciunto. Prætor ad erctum ciendum arbitros tris dato: sive

Defuncto creditore, vel debitore, ejus hæredes pro portionibus hæreditariis convenire, & conveniri tantum possunt: ipsoque jure inter eos obligatio dividitur. At cæterarum rerum, si volent, hæredes divisionem faciunto: ad eam divisionem Prætor tres arbitros dato.

Ercta cita) magna est de harum vocum origine, ac significatione dissentio. Festus enim verbo *erctum*, putat *erctum* a *coercendo* dictum; *citum* a *ciendo*. *Ciere* autem Donatus ad VIII. Æneid. explicat *dividere*, unde *citum divisum* ex illo Virgilii:

- - - - cita Metium in diversa quadrigæ
Distulerant.

Inde Jacobus Gothofredus *erctum*, sive *coercitum* accipit pro *indiviso*. Mihi olim placuit erciscere deducere ab ἑρκίζειν, sive ἕρκιον, quod est quasi *septum*, ut significet *septum dividere*. Sed cum veteres habuerint *herctum*, quod est, *bonum*, suspicor *o* in *e*, ut sæpe mutata, natum esse *herctum*; *citum* autem a *cio*, quod est divido, a veteri σχίω, unde σχίζω divido. Inde composita est vox *erciscere*, quasi *erctum*, sive *bona dividere*.

XLIII. De Statuliberis.

Fuisse creditur & in XII. tabul. legem de statuliberis: cujus cum nullæ ad nos reliquiæ pervenerint, satis fuerit sententiam illius ex Hottomanno depromere, qui eam ex variis juris auctoribus collegit. Continebat autem ea lex, ut quando testator servum aliquem, cum is certam hæredi pecuniam dabit, liberum esse jussisset, si eum æres abalienaret; tamen si emptori eam pecuniam servus daret, liber esset. (c) Quamobrem legem eam Gothofredus ita concipit:

(c) *l. statul. 28. ff. de statu lib.* Ulp. *Instit. tit. 2. de Statul.*

Statuliber emtori dando liber esto.

XLIV. De Mancipationibus.

Nunc a testamentis ad *contractus* transeamus, & primo ad eos, qui *mancipatione*, ac *nexu* inibantur. Quæ verba satis patebunt, si in memoriam redeamus eorum, quæ attulimus de usucapionibus agentes. Uberiorem vero notitiam in actibus solemnibus inferius explicandis adferemus. Ad id autem, quod habemus in manu, satis fuerit nosse *mancipationis* nomine venire venditionem earum rerum, quarum in dominio nostro proprietatem habemus, quæ res *mancipi* nuncupantur, ut mobilia sunt, & prædia italica: non autem provincialia prædia, quæ

tantum

tantum *possessiones* appellantur; quod possessio tantum eorum apud privatos; dominium vero maneat apud Pop. Rom. (*a*) *Nexus* vero erat legitima dominii ex jure civili transferendi ratio, sine qua nihil in dominium transire poterat alicujus. Emptor enim, qui sine nexu, hoc est non adhibito libripende, & quinque testibus, rem acceperat, percipiebat quidem rei venditoris; minime tamen rei dominium adquirebat. Ideo venditor, ille, quia dominium ex jure Quiritium retineret, *Quiritarius* dominus; emptor vero *bonitarius* appellabatur, quod venditorum bonorum utilitatem potius, quam dominium assequeretur. Unde mancipatio, quæ *venditio* est *nexu contracta*, inter nexus genera refertur: cum alii quoque contractus, & etiam testamenta ubi eædem solemnitates adhibebantur, nexus quoque nomine veniant. Res vero, quæ mancipi non essent, sub nexum non cadebant, ideo dominium eorum transferebatur per *cessionem in iure*; de qua in actibus legitimis. Nunc Decemvirorum sensus in venditionibus rerum mancipi, cæterisque contractibus formam juris civilis habentibus, sive in mancipationibus, & nexibus omnibus inquiramus. Igitur Decemviri, ut fraudem omnem a contractibus averterent, quæcumque contractus verbis comprehenderentur præstanda jusserunt, (*b*) sive ut lex ait *qua lingua essent nuncupata*; idque cum in venditionibus, tum in contractibus aliis, qui omnes clauduntur verbis illis: *si nexum faciet mancipiumque*. Quam in contractibus fidem posta JCti non minori studio exegerunt jubentes, ut non modo quod *expressum*, sed & quod *suppressum* esset, præstaretur: (*c*) fallit enim emptorem venditor non modo, si plus de re vendita promittat, quam re vera inest; verum etiam si reticeat vitium in ea latens: utroque modo enim res pluris, quam est digna, æstimatur. Utinam hoc insideret casuistis nostris! Prudentum vero auctoritatem, qua vitiorum reticentia damnabatur, munivit etiam Ædilis edicto suo, quo contrahentium fallaciis occurrit, ut late in titulo Digestorum *de ædilitio edicto*. Nec sciens modo, sed etiam ignorans venditor vitium rei, quod reticuit, præstabit actione ex empto, quanto minoris erat venditurus si vitium indicasset; si reticuerit, sciens, damna præstabit omnia, quæ ex venditione illa emptor traxerit. (*d*) Non tamen venditor tenebitur, si rem vitio carentem verbis extulerit; commendationem enim rei suæ suggerit ipsa natura. Si vero patefacto vitio, venditor inficietur, *dupli* pœnam ex XII. tab. lege subibit. (*e*) En legis verba.

Quom nexum faciet mancipiumque, uti lingua nuncupassit, ita jus esto; si inficias ierit, duplione damnator.

Nexum) *nexi* nomine veniunt contractus omnes, in quibus, more veteri, de quo inferius, libripens, & quinque testes adhibebantur, ut quod ex jure gentium procedebat, juris civilis formam indueret, actionemque pareret inter cives Romanos.

Mancipiumque) *mancipium facere*, est abalienate rem mancipi, & dominium in alios transferre per nexum, sive solemnia juris civilis.

Nuncupassit) *nuncupare* significat *nominare*. (*f*) hinc *scripta* pecuniæ, ut ille refert, in legibus, *nuncupata* dicebantur. (*g*) Superiori lege consulitur emptori, ne in fraudem inducatur. Sequitur alia, qua Decemviri prospexerunt venditori, ne rei dominium ante acceptum pretium amitteret. Ideo rem, etsi traditam, tamen dominium mutare noluerit, nisi emptor aut pretium reddidisset, aut alio modo satisfecisset, puta fidejussore, aut pignore dato, quibus pro pretio caveretur. Quod ex legibus XII. tab. descendere, præter Justinianum, (*g*) colligitur ex Varrone. (*h*) S au-

(a) Boet. *in topic. Cic.* 3.

(b) Festus *in verbo nuncupato* Varro. 5. *de ling. lat. c.* 7. Cic. *de orat.* 1. & *pro Cæcin.* & 3. *de offic.*

(c) Cic. *de offic.* 3.

(d) *L. Julianus ff. de act. empt.*

(e) Cic. *de offic.* 3.

(f) Varro 5. *de ling. lat. c.* 7.

(g) Festus *in verbo nuncupato*.

(h) §. *rei vendita Instit. de rer. divis.*

(i) *Lib.* 2. *de re rustic. l. quod vendidi. ff. de contrahen. empt.* & *l.* 5. §. *sed & si ff. de trib. act.*

autem obtulerit pretium emptor, nec venditor acceperit, aut fidem de pretio emptori habuerit, videtur pretium quasi persolutum, ideoque dominium transibit in emptorem. Sed jam legis quæ supersunt verba subjiciamus.

Res vendita transque data emptori non adquiritor, donicum satisfactum escit.

Transque data) hoc est *tradita*, a *trans* enim, & *dare* fit *transdere*, inde elisos fit tradere.

Donicum) antique pro *donec*.

XLV. De Collegiis, & Sodalibus.

Occurrit nunc ex eo, quem sequimur ordine, lex de *collegiis*, vel sodalibus: quæ vulgo institui minime poterat. Non enim omnibus leges permittebant certum, ac seorsum a ceteris civibus corpus una conveniendo componere, ne de coeuntibus consiliis privatorum, publicum aliquando malum erumperet. Quamobrem certa erant, ac præfinita collegia, & cœtus privatorum, quibus lex coeundi simul veniam dederat. Ac Decem virorum ætate, sub quibus lex de sodalibus prodiit, non alios Gothofredus fuisse sententia legis comprehensos arbitratur, & sodalitii jus habuisse, quam *fratres Arvales*: quorum collegium Romæ fuit, antiquissimum ab ætate nempe Romuli, qui Acce Larentiæ nutrici pro filio esse voluit, postquam ex duodecim, quos habebat illa, unum amisisset: seque simul cum undecim fratribus *sacerdotem* appellavit *Arvalem*. (*a*) Quod sacerdotium frugum a Diis petendarum, ac finium discernendorum, litiumque istiusmodi judicandarum causa fuit institutum (*b*) ut ex veteri glossa Cujacius retulit. (*c*) Plura deinde similia Romæ, sicut & nostris temporibus, instituta fuere collegia, vel sacerdotum, vel artificum, prout, legibus adprobantibus, publica poscebat utilitas. Quibus conveniendi, sibique jus certum condendi facultatem tribuit lex XII. tab. ducta a lege Solonis Cajo relata. (*d*) Quam aliter Cujacius (*e*) ex libris Basilicorum; aliter quoque Salmasius; aliter Heraldus; aliter tandem Petitus legeiunt. Verum ne tam fuse, ac varie disputata retractemus, suum cuique judicium relinquimus, illud vero præterire minime possum, quod Salmasius non tam fortasse docendi, quam contradicendi studio scripsit: illicita nempe fuisse veteribus Atheniensibus *collegia prædonum*, propter infamem vitæ illius rationem, communi judicio reprobatam: unde verba illa in lege Solonis ἐπὶ λείαν vertit in ἐπηλείαν polarum, qui a prædonibus emunt, ut carius vendant. Qua in re de industria videtur oblitus illius Thucydidis, (*f*) scribentis vetusta ætate præstantissimum quemque virum, & ipsos heroas in mare prædatum exisse, tantum ut a suis civibus abstinerent. Quod fuit honorificum vitæ genus; tamquam privatæ imago militiæ, ut non mirum, si mos hic non omnino, neque omnibus ex partibus tempore Solonis evanuerat. Adest & Homerus, (*g*) apud quem sine offensione Telemachus a Nestore interrogatur, an prædæ causa eo appulisset? Ob eamdem causam & Petiti (*h*) emendationem quoque rejecerim, qui legit ἐπὶ λεῖον *ad frumentum*: cujus significationis auctorem habet Hesychium. Sed ne de collegiorum generibus laboremus, quæ licita essent, quæve illicita, satis erit nosse illa fuisse licita, quæ fraude malisve artibus carerent. Quæcumque autem collegia legibus permitterentur, ea certi juris condendi sibi facultatem habebant, dum ne publicis legibus adversarentur. Hinc lex quæ sequitur.

Sodales legem quam volent, dum ne quid ex publica lege corrumpant, sibi ferunto.

(a) Plin. *lib.* 18. *c.* 1. & Gell. *lib.* 6. *c.* 7.

(b) Varro *l.* 4. *de ling. lat.*

(c) *obs. l.* 11. *c.* 5.

(d) *l.* 4. *ff. de colleg.*

(e) *obs. l.* 7. *c.* 30.

(f) *init. hist.*

(g) Odyss. 3.

(h) *ad leg. Attic. pag.* 418.

Por-

XLVI. De Jurejurando.

Porro cum nullum habeant homines vinculum firmandarum pactionum *jurejurando* firmius; ideo cautum fuisse de *jurejurando* legibus XII. tab. oportet: atque inde legem traxisse Ciceronem (*a*) de religione jurisjurandi hanc:

(a) Cic. *de offic.* Gell. *lib.* 7. *c.* 18.

Perjurii pœna divina, Exitium, humana, dedecus esto.

XLVII. De Fœnore.

Inter contractus crebra in civili vita est *fœneratio*, propter dissolutos mores eorum, qui absumptis propriis, indigent alienis. Rarior vero est in bene constituta republica, unde fœneratio exulat simul cum luxu, & intemperantia egestatis parente, ac voragine patrimoniorum. Luxuries enim exoriens, quas invenit, brevi superat, ac tandem atterit opes: e quibus qui exciderunt occupari a vitiis, & eorum alendorum facultate spoliati, vel rapere coguntur, vel quæstum, laboresque suos subjicere rapinis fœneratorum, quorum oporter avarissimas quascumque leges, atque intolerandas conditiones tota vita subire. Quamobrem priscis Romanæ reipublicæ temporibus, quando nondum peregrina luxuries ex Urbe nativam frugalitatem ejecerat, sub levibus admodum usuris pecunia mutua dabatur: præcipue cum ea ætate, nonnisi *terrestris usura* esset in usu, rei nauticæ peritia nondum a Romanis comparata, in qua sese non ante primum bellum punicum exercuerunt. Crescit autem usura ex lucro pecuniæ, quod a maritimis mercimoniis, & frequenti, ac celeri trajectione, ac venditione mercium venit. Ideo Athenis, unde facilis erat ad exteras oras appulsus, & crebri excursus, recessusque navium propter navigandi facultatem, atque peritiam, & mercimoniorum facilitatem, non a lege, sed a voluntate fœneratorum usuris ponebatur modus. Unde quæ apud Romanos maxima erat usura, nempe *centesima*, erat inter Græcos minima. Quamobrem, & inter Romanos, postquam mare pervium habuerunt, usuræ etiam prodiere maritimæ, terrestribus, & communibus longe majores, propter pecuniæ periculum, & lucrum navigationis. Modus autem a Decemviris constitutus usuris communibus, atque terrestribus maxime conveniebat frugalitati, ac parsimoniæ veterum. Non enim quæstum permiserunt supra *usuras uncias*, vel *unciarum fœnus*, cujus origo, atque cognitio est altius aliquanto repetenda. Sortem, sive pecuniam fœneri occupandam Romani dividebant in centena denariorum; de qua summa, quam stipulari licebat usura, erat *centesima pars* in mensem, quæ duodecies repetita reddebat in singulos annos *uncias*, hoc est partes duodecim, sive duodecim denarios annuos. Eaque dicebatur *usura centesima*, sive quod singulis mensibus centesimam partem, nempe unciam redderet, sive quod centesimo mense usuræ illæ sortem æquarent. Quæ usura, quia duodecim continebat uncias in singulos annos, *as*, vel *as usurarius* appellabatur: eratque veluti corpus & fons ceterarum, quæ sub ea, veluti sub majori minores continebantur: quia Romani rerum integritatem, sive rationem totius constituebant in duodenario numero: idque solidum putabant, & integrum in sua specie, quod partibus duodecim componeretur: ex eoque numero divisionis cujuslibet ratio deducebatur: hinc *as hæreditarius* est hæreditas integra in duodecim tribuenda partes. Multa enim, ut Varro ait, (*b*) antiqui duodenario numero finiebant. Hinc iisdem appellationibus partes *assis*, & partes *usuræ centesimæ* complectebantur, sive in singulos menses, sive in singulos annos quis eas stipularetur. Annuæ namque usuræ cumulus erant plurium menstruarum, quæ singulæ ad annuam suæ quantitatis usuram, eamdem rationem habebant, quam unus ad duodecim. Unde qui stipulabatur sex uncias annuas, poterat singu-

(b) *lib.* 4. *de ling. lat.*

ſingulis menſibus repoſcere *ſemunciam*, qui ſtipularetur annuas duodecim poterat ſingulis menſibus exigere *unciam*, ſive centeſimam ſortis partem. Eademque ratione per reliquam uſurarum quantitatem excurritur: revocantur enim omnes ad aſſis rationem, iiſdemque nominibus notantur. Unde uſuræ Centeſimæ ſunt, uncia perſolvenda ſingulis menſibus ex denariorum centenis. Semiſſes uſuræ ſunt ſemuncia ſingulis menſibus, & ſemiſſis in annum. Trientes uſuræ ſunt tertia pars unciæ in menſem, quatuor unciæ in annum. Quadrantes uſuræ ſunt quarta pars unciæ in menſem, tres unciæ in annum. Sextantes uſuræ ſunt ſexta pars unciæ in menſem, duæ unciæ in annum. Quincunces uſuræ ſunt tertia & duodecima pars unciæ in menſem, quinque in annum. Septunces uſuræ ſunt dimidium, & duodecima pars unciæ in menſem, ſeptem unciæ in annum. Beſſes uſuræ ſunt duo trientes unciæ, ſive duo tertiæ partes in menſem, octo unciæ in annum. Dodrantes uſuræ ſunt tres quadrantes unciæ, ſive tres quartæ partes in menſem, novem unciæ in annum. Dextantes, vel decunces uſuræ ſunt tres quadrantes, & duodecima, ſive tres quartæ partes, & duodecima unciæ in menſem, decem unciæ in annum. Deunces uſuræ ſunt tres quadrantes, ſive quartæ partes, & duo duodecimæ unciæ in menſem: undecim unciæ in annum. Denique Aſſes uſuræ ſunt uncia in menſem, vel quot menſibus, duodecim unciæ quot annis, hoc eſt uſura centeſima, ad quam initio jam expoſitam, nunc partium enumeratione recurrimus. Cum autem ſtipulabantur uſuras majores centeſimis, tum aſſem multiplicabant, & partes ejus, exigentes aliquando ſupra legitimam uſurarum ſummam, nempe binas, ternaſve centeſimas: ut numquam tamen ab aſſis ratione diſcederent: quæ ſumma eſt ratio apud Romanos diviſionum omnium, ſive perfecta cujuſque integri corporis menſura, & numerus abſolutus. Eſt enim *as* quidquid ad *μονάδα*, & ad *unitatis*, quam vocant, rationem reducitur. Unde quidquid eſt unum in duodecim tributum partes, *as*, nempe totum appellatur, idemque eſt quod Græcorum ἂς. (*a*) Hinc *aſſa vox*, quæ ſola ſine tibiis canit. (*b*) Fluxit autem *aſſis* vox a Doribus, Siculis, & Terentinis, a quibus Romani & nummum gravis ponderis, nempe χαλκόν, & ipſius nomen acceperunt. (*c*) Nam ex Dorico αἶς Tarentini, & Siculi, eliſa media littera, fecerunt ἂς: indeque Romani utrumque vocabulum, nempe *as*, & *as* habuerunt. Quorum olim nominum eadem erat ſignificatio, quia *as*, & *as* primus nummus fuit Romanorum ex χαλκῦ, ſive *aere* percuſſus: unde *as*, pro *as* ſæpe veteres dixiſſe, refert Varro. (*d*) Cum igitur ſummam uſurarum, nempe centeſimam vocarent *aſſem*; quando centeſimas multiplicabant, earum numerum per multiplicationem aſſium exprimebant, nempe *Treſſes* dicebant, *Quatruſſes*, *Sextuſſes*, pro *ternas*, *quaternas*, *ſenas* centeſimas: vel *dupondiarium*, ſive binas centeſimas, *tripondiarum*, ternas. (*e*) Porro cum Siculi ἂς, & λίτραν quoque Dorice dicerent; Romani *as* etiam appellaverunt *libram*: quæ vox orta eſt ex Græcorum λίτρα, & ita noſtra etiam ætate in magnæ Greciæ regionibus certum pondus appellant. Quia vero pars duodecima λίτρας, ſive libræ, apud Siculos vocabatur ὐγκία ut Ariſtoteles apud Pollucem docet; (*f*) ideo Romanis uſurpatum fuit *uncia* nomen pro duodecima parte libræ, ſive aſſis. (*g*) Ceteræ autem partes utrimque traxere appellationem ſuam, ut inveſtigando patebit. Ab aſſe igitur uſurario, dempta uncia, ſuperſunt undecim, ſive *deunx*, quaſi aſſis, una dempta. (*h*) Etenim *de* apud Latinos tollit, ut apud Græcos ἀπὸ: unde *demens*, hoc eſt ſine mente: *deſtruere*; hoc eſt ſtructuram tollere: *undeviginti*, vel *duodevigin*

(a) Salmaſ. *de uſuris pag.* 576.

(b) *idem de modo uſ. pag.* 261.

(c) Pollux. *l.* 9. *vide* Scalig. *conject. in* Var. 4. *de ling. lat. p.* 42.

(d) *lib.* 8. *de ling. lat. p.* 132.

(e) Salmaſ. *p.* 268. *de modo uſurar.*

(f) *lib.* 9. *vide* Scalig. *conject. in* Var. *p.* 41.

(g) Salmaſ. *de modo uſur. p.* 241.

(h) Varro *l.* 4. *de ling. lat. p.* 41.

ri, quasi viginti, una, vel duabus demptis partibus. Eadem ratione dicuntur usuræ *dextantes*, sive decem unciarum: quia dempta sexta assis parte, nempe *sextante*, supersunt decem. Unde dicitur *dextans*, quasi *desextans*, hoc est *dempta sexta*. Item dicitur *dodrans*, quasi *dequadrans as*: a dempto enim quadrante supersunt partes novem, nempe *dodrans*. Quam nominis originem retineo, donec in mentem venerit melior. Non minus tenebrarum invenio in voce *bes*, sive octo unciæ: quam vocem Varro deducit ex veteri *des*: etenim sæpe apud antiquos *d* pro *b*, sic *duellum* pro *bello*. Unde varro *bes* pro *des*, quasi demptis unciis quatuor, nempe triente: quo ablato supersunt partes octo. Festus inde dictum putat, quod *bes*, bis triens sit assis: nempe octo partes, quæ dividuntur in duos trientes. Quam sententiam a Scaligero rejectam fulcit opinione sua Salmasius, putans, olim dictum fuisse *dues* pro *bes*. *Duis* autem pro duo, unde *dues*, quasi duæ partes assis, ac postremo *bes*, indeque natum ait, ut non *duesses* dicerent pro *duobus assibus*, sed *dupondium*: quia *duessis*, vel *bessis* vocabulum jam susceperat significationem duarum partium assis, sive duorum trientium. Quam ego Scaligeri (a) antepono conjecturæ scribentis, *bes* sive *des* inde dictum, quia deinceps ab esse dematur: nam dodrans demit ab esse quadrantem; dextans duas uncias; deunx unam. Nihilo felicior est Vossius *bes*, sive *des* dictum existimans, quia *demitur triens*. *Septunx* originem sui nominis ex se profert. *Semis* quamquam deduci potest ab ἥμισυ, trajectis extremis litteris, tamen, Varrone auctore, placet hanc vocem afferere linguæ latinæ, *se* enim significat dimidium, ut *selitra*, & *semodius*, quasi libræ dimidium, & modii: atque ita *semis*, veluti *semias*, *dimidium assis*. *Sextans* etiam Romanorum est vocabulum, quasi sexta pars assis: quod simile videtur græco ἑξὰς ejusdem significationis. Magis tamen ad græcum sonum accedunt *quadrans*, & *triens*, significatione tamen a græcis diversa. Τριὰς enim Græcorum, unde Romanorum *triens*, tres assis partes sunt, sive tres unciæ: apud Romanos vero *triens* uncias continet quatuor: est etenim tertia pars assis. Τετρὰς ad cujus exemplum natum est Romanorum *quadrans*, apud Græcos quatuor complectitur uncias: cum quadrans apud Romanos, uncias complectatur tres; est etenim pars assis quarta. (b) His vocabulis apud idoneos, cultosque scriptores usurarius assis cum suis exprimitur partibus: pro quo barbari substituerunt *duodecim pro centenario*, vel *undecim*, vel *decem*, vel *novem*, vel *octo*, vel *septem*, vel *sex*, vel *quinque*, vel *quatuor*, vel *tres*, vel *duo*, vel *unum*: cum dicere oportuisset usuras *centesimas deunces*, *dextantes*, *dodrantes*, *besses*, *septunces*, *semisses*, *quincunces*, *trientes*, *quadrantes*, *sextantes*, *uncias*: unde qui scribunt, pecuniam fœnerat *ad rationem quatuor pro centenario*, latine dicerent expeditius, pecuniam fœnerat *sub usuris trientibus*, & ita in reliquis. Centesimæ usuræ, quam frequenter invenimus apud Scriptores veteres, insigne monumentum adducit ex veteri inscriptione Salmasius: (c) unde, ratione bene subducta, manifesto apparebit quantitas unciarum duodecim in annos singulos. Hanc non Romani exemplo Græcorum *centesimam*, ut Salmasius existimabat; sed Græci exemplo Romanorum ἑκατοστὸν τόκον appellarunt, ut Gronovius ostendit: easdemque vocarunt, ob ea, quæ prædiximus, *usuras asses*. Quincunces, & Deunces memorat Persius. (d)

Quid petis? ut nummi, quos hic quincunce modesto
Nutrieras, avidos pergant sudare deunces.

Dextantium usurarum vestigium ostendit Salmasius in alia inscriptione: quam eodem capite adducit.

Dodrantium usurarum nulla mihi adhuc oblata est mentio. Usurarum bessium

(a) *apud* Festum *in verbo* bes.

(b) Salmas. *de modo usur. c.* 6. *pag.* 255.

(c) *de modo usur. c.* 7. *pag.* 273.

(d) Satyr. 5.

besſium teſtis eſt Cicero ad Atticum (a) his verbis: *Fœnus ex triente idibus quintilibus factum eſt beſſibus*. Septunces uſuras conſervavit marmorea tabula teſtamenti Venetiis, quam eodem capite Salmaſius explicavit. (b) Semiſſium vero uſurarum plura teſtimonia occurrunt, cum eſſent crebriores, utpote mediæ inter maximas, & minimas uſuras: & finis graviorum, ac leviorum initium. Unde Ulpianus. (c) *Et niſi poſuerint hæredes uſuras leviores intra ſex menſes, ſin minus uſuras ſemiſſes Reipublicæ pendat*. Eaſdem *ſemiſſales* uſuras Modeſtinus appellat. (d) Quincunces uſuras præter Perſium, Scævola (e) memorat etiam, & Ulpianus; (f) apud quem etiam eſt mentio de trientibus uſuris, (g) quas paſſim reperies apud veteres, præcipue Lampridium, (h) Capitolinum, (i) Ciceronem. (K) Quadrantes uſuræ leguntur apud Scævolam. (l) Sed nulla mentio in jure Sextantium. Tandem deſcendimus ad uſuras Uncias, nempe ad unciarium fœnus, quod unum habitum fuit juſtum in legibus XII. tabul. temporibus nempe modeſtiſſimis, & mercatura quam rariſſima: nondum aperto mari, commercioque aliorum nationum. Ad quas Romani aditum ſibi armis patefecerunt, unde victores in Urbem redeuntes, eam in ſervitutem dedere peregrinæ luxuriæ, quam ſecum advexerant. Creſcentibus autem in dies rerum, hominumque commerciis, crevit etiam opulentia paucorum, cum plurimorum egeſtate: unde legitimum uſuræ modum ſuperarunt: ut non raro novis legibus modeſtiam priſtinam renovare oportuerit, & uſuras effrenes coercere. Nam & peregrinam luxuriam jam anteveneret avaritia. Etenim ab anno Urbis uſque CCCLXXI. in Manliano tumultu, ingraveſcentis fœnoris teſtem habemus vocem Centurionis, qui ſe poſt multiplicem ſortem perſolutam, uſuris eam ſemper mergentibus, obrutum ære alieno querebatur. (m) Quamobrem anno A. V. C. CCCLXXVI. *Licinia* lex a C. Licinio Stolone trib. pleb. Sp. Furio Medullino, P. Cloelio Siculo lata conſtituit, ut eo deducto *de capite*, ſive *de ſorte* quod erat uſuris pernumeratum, id quod ſuperfuiſſet triennio, æquis portionibus perſolveretur. (n) Cumque a fœneratorum immanitate, pauperum vulnera recrudeſcerent anno CCCXCVI. M. Duillius, & L. Mœnius trib. plebis tulerunt, ut fœnus ne majus unciario exerceretur, (o) quæ fuit reſtitutio legis Decemviralis, (p) quod fœnus anno CDVI. redactum fuit ad ſemiunciarium: (q) Tandem anno CDXVI. L. Genutius trib. plebis tulit, ne amplius fœnerari liceret. (r) Quod non longum permanſit. Moribus enim in diem vitiatis, dum luxuria ſupergrederetur opes, exceſſit etiam uſura legitimum XII. tab. modum; adeo ut *legitima* uſura jam *centeſima* duceretur. Vicit omnes tandem avaritia leges: ut fœneratores binas etiam, ternas, quaternas, pluresque centeſimas ſtipularentur. Unde Scaptius, teſte Cicerone, quaternas poſtulabat centeſimas (s) a Salaminiis. Plura exempla prætereo. Hæc quantum tenuis noſtra facultas tulit, ex involutiſſimis hac de re Criticorum commentariis, ac ſane perplexis enucleate promere ſtuduimus: & e variis, ac diſcrepantibus opinionibus eam ſelegimus, quæ magis cum veteribus monumentis congruere videatur. Siquidem homines, alioqui doctiſſimi, *fœnus unciarium* cum *uſura centeſima* confuderunt: ne Accurſium cum ſuis, magis temporum barbarie, quam propria culpa interdum peccantem, accuſemus, qui *uſuras centeſimas* exponit eas, quæ anno ſortem æquarent; ſemiſſes, quæ dimidium ſortis; trientes, quæ tertiam; quadrantes, quæ quartam illius partem quotannis redderent. Manucius cum diſtinctionem *annuarum* uſurarum, & *menſtruarum* excogitaſſet, uſuras annuas conſtituit ſemiſſes, beſſes, trientes: menſtruas

(a) *Ep.* 14. *l.* 4.

(b) *pag.* 278.

(c) *l.* 5. *ff. de op. pub.*

(d) Modeſtinus *l.* 10. *ff. de pollicitat.* Columella *l.* 3. *c.* 3.

(e) *l. creditor*, §. *Titius*, *ff. de ſolution.*

(f) *l.* 7. *ff. de adminiſtr. tut.*

(g) *l.* 7. §. 10. *ff. de adminiſtr. tut.*

(h) *in* Alex. Sever.

(i) *in vita Antonini Pii.*

(K) *in ep. ad Attic.*

(l) *l. liberto* 21. §. *Largius* 4. *ff. de ann. legat.*

(m) Livius *l.* 6. *c.* 14.

(n) Livius *lib.* 6.

(o) Liv. *l.* 7.

(p) Tacit. *l.* 6. *annal.*

(q) Liv. *l.* 7. Tacit. *eod.*

(r) Liv. *eod.*

(s) *l.* 5. *ad Attic. ep. ult.*

ſtruas vero fecit centeſimas, quæ ſcilicet ſingulis menſibus redderent unciam. Et tam ipſe, quam Adrianus Junius, Joſephus Scaliger, & Ritterſutius ad hanc legem, *unciarum fœnus* acceperunt pro *uſura centeſima*: quibus neſcio quam recte Salmaſius accenſeat Hottomannum longe alia tradentem in expoſitione legum XII. tabul. Primam vero, & puram hujus eruditionis lucem extulit Hermolaus Barbarus in caſtigationibus Plinianis. Qua ducti Bartholomæus Soccinus, Budæus, Alciatus, Antonius Auguſtinus, Sigonius hæc antiquitatis monumenta feliciter illuſtrarunt; ut poſtremo Salmaſius, & Joannes Fridericus Gronovius, alter in *tractationibus de uſuris*, alter in *diſputationibus* tribus *de centeſima*, & *aſſe unciario*, ſingulis erroribus exploſis, & veterum teſtimoniis explicatis, diluerint quidquid adhuc tenebrarum incumbebat. Tandem ne quid ad legem Decemviralem pertinens reticeamus, cum abſurdum videretur e pecunia, re ſterili, pecuniam oriri, uſuram ſupra unciam veteres turpiorem ipſo furto duxerunt. Etenim furem in *duplum*, fœneratorem in *quadruplum* damnarunt: utpote cujus pecunia tamquam teredo obliguriret alienas opes, & ex Catonis ſententia ſanguinem etiam, & vitam hominum hauriret. Hinc lex:

Si quis unciario fœnore amplius fœneraſſit, quadruplione luito.

Eſt autem, ut diximus, *uſura uncia*, centeſima pars, quæ de ſorte quotannis pendebatur.

XLVIII. De Criminibus, & primo de furtis.

Expeditis civilibus negotiis, tranſeamus ad delicta tum privata, tum publica, cum quibus tractationem de judiciis conjungemus, poſtremoque publicum jus univerſum, & leges, ad religionem pertinentes explicabimus. Exordiemur autem a furto, quod Lacedæmones pœna exemerunt, exiſtimantes hoc veluti ludo exerceri pueros ad inſidias militares: eademque furtorum licentia erat apud Ægyptios. (*a*) Draco tamen Athenienſium legislator cruentus, omnia genera furtorum capite punivit. Quam legem temperavit Solon, qui pœnam capitis tantum ad furta graviora cohibuit. (*b*) Itaque furtum ad quinquaginta drachmas duplione multavit, & carcere: ſupra vero quinquaginta drachmas furem ad undecim viros puniendum abduci juſſit: itemque ſi noctu quis furaretur, aut in balneo, aut in gymnaſio, capite plectebatur. (*c*) Sicuti & *ſaccularii*, cingula incidentes, ut marſupium auferant, quos Plautus appellat *ſectores zonarios*. (*d*) Non diſſimile ſanxit Plato, (*e*) ut qui noctu furandi cauſa ingredientem occidiſſet, ei eſſet impune. Lex vero divina (*f*) nocturnum furem occidi permiſit, non vero interdiarium ἡμεροκλέπτην, cui contrarius eſt ἡμερόκοιτος (*g*) dormitator, fur nocturnus, ut appellatur a Plauto in Trinummo.

- - - - - - - - - - - - - - - - - - *mira ſunt*
Ni illic homo ſit, aut dormitator, aut ſectator zonarius.

Majoris autem periculi tempore, nempe nocturno cautiores eſſe oportebat homines ab inſidiis, & rapinis: a quibus ut malefici abſtinerent, leges nocturni furis cædem impunitam dimiſerunt. Quæ fuit etiam ſententia legis XII. tabul. In quas Atticarum legum convenere ſenſus. Igitur Decemviri nocturnum furem quoquo modo interfici permiſerunt: ne, dum quis modum in re ſua defendenda teneret, & quæreret; lucis ope deſtitutus, aut ſpoliaretur a fure, aut obtruncaretur. (*h*) Quamobrem Jacobus Gothofredus haud temere, meo judicio, ſuſpicatur verba illa apud Cajum, (*i*) ubi legis hujus ſententiam refert *ut tamen id cum clamore teſtificetur*, adjecta fuiſſe a Triboniano; cum Cicero, (*K*) Seneca, eoſque ſecutus Auguſtinus, licere ſcribant, furem occidere quoquo modo: niſi putemus interpretatione J. Ctorum XII. tabul. verba flexa fuiſſe ad lenitatem. Interdiarii

(a) Gellius *l.* 11. *C.* 18. Diod. Sicul. *l.* 1.
(b) Petit. *ad leg. Attic. l.* 7. *tit.* 5. Gell. *l.* 11. *c.* 18.
(c) Demoſth. *contra Timocrat.* Pollux. *l.* 4. *c.* 6.
(d) *in Trinum.*
(e) *l.* 9. *de legib.*
(f) *Exod.* 22.
(g) Cujac. *obſ. l.* 11. *cap.* 27.
(h) Gell. *l.* 11. 18. Theophil. *Inſtit. de perpet. & tempor. act.* Servius *in* 8. *Æneid.*
(i) *l.* 4. *ff. ad l. Aquil.*
(K) Cic. *pro Milone.* Seneca 10. *contr. ult. in fin.* Aug. *q. ſup. Exod.* Cuj. *obſ.* 12. *c.* 27.

diarii vero furis occidendi potestatem ita Decemviri fecerunt, si adversus dominum rem suam reprehendentem fur se telo defenderet, ac dominus *quiritaret*, sive publice Quiritium, nempe Civium Romanorum fidem imploraret, solemnibus illis, ut mos erat, verbis:

Porro Quirites vestram fidem imploro.

Telorum autem appellatione veniunt fustis, lapis, ferrum, & quidquid denique nocendi causa comparatur. (*a*) Quid si deprehendantur a non domino? an idem ei licebit in furem? Hottomannus ait: quia lex XII. tab. indefinite loquitur, neque dominum nominatim significat. Alii negant, quibus durum videtur a non domino alienum damnum morte vindicari, nisi non tam ut furem, quam ut sicarium, qui arma expedisset, hunc etiam a non domino puniri dicamus: ut recte interpretatur D. Augustinus, (*b*) inquiens: *Hoc etiam in antiquis legibus sæcularibus invenitur, impune scilicet occidi nocturnum furem quoquo modo, diurnum autem si se telo defenderit: jam enim plus est, quam fur.* Si vero fur neque noctu, neque cum telo deprehenderetur, verberibus cæsus domino rei ad servile ministerium tradebatur. Verum humanioribus postea temporibus lex Portia pro dignitate civium Romanorum lata, sustulit verborum pœnam, & Prætor loco alterius pœnæ, qua fur tanquam servus domino addicebatur, substituit mulctam quadrupli ejus rei, quæ surrepta esset. (*c*) Erga impuberes propter ætatem Decemviri fuere mitiores: non enim eos addixerunt, sed magistratus arbitratu verberandos dederunt, ut & noxam sarcirent. (*d*) In servis vero supplicium exasperarunt maxime: ut enim in gravissimis criminibus consueverat, verberibus affectos e saxo Tarpejo dejiciebant: quam pœnam leniorum temporum disciplina mitigavit. Si vero furtum, sciente domino, factum esset, is servum noxæ tradere jubebatur. (*e*) Furtum vero non manifestum, quia inde abest audacia, quæ merito in furto manifesto punitur, non quadruplo, sed dupli pœna vindicatur etiam ex XII. tabul. (*f*) Jus tamen domino erat cum fure transigere, atque pœnam ei condonare: quam facultatem etiam a XII. tab. legibus trahebat. Eaque pactione ipso jure furti actio tollitur, cum aliæ pactiones neque ad perimendam, neque ac suscitandam actionem sufficiant. (*g*) Ideo autem hic pactiones actionem perimunt, quia paciscendi facultas ab ipsa lege conceditur. Nec tantum pœna furti *nec manifesti*: sed etiam quadruplum furti *manifesti*, sive pœna Prætoria, Cujacii sententia, pacto remittitur; (*h*) sicuti & pacto remittitur actio injuriarum ex lege Cornelia. (*i*) At quoniam ad ulciscendum furtum actionem pœnalem, & condictionem in ipsam rem furto ablatam habemus: si super actione pœnali decidatur, condictio supererit: & neque per actionem condictio, neque per condictionem pœnalis actio consumitur. (*K*)

XLIX. De furto per lancem, & licium.

Ad furti manifesti pœnam leges XII. tabul. furtum redegerunt, quod *per lancem, & licium* conceptum dicebatur, a Gellio fine ulla illius explicatione memoratum. Unde locum dedit posteriorum ætatum vaticiniis, & proximiorum præcipue temporum: quibus quasi non liceat quidquam ex antiquitate nescire, malunt eruditi argurando se, aliosque decipere, quam tantisper in re ulla dubitare. Nos quamvis, & augurari etiam possemus (non enim ut rerum, ita sumus & nugarum inopes,) abstinere tamen malumus hanc a lectore molestiam; satis enim fatigabitur aliorum opinionibus cognoscendis: e quibus & nos afferemus aliquot, ac primo illam Alciati, (*l*) quam paucis immutatis adrogat sibi Pithœus, (*m*) tradens Lictores, jubente magistratu, *licio* succinctos, ad ostendendam auctoritatem publicam, cujus

(a) *l. 54. ff. de furtis.*

(b) *cap. 3. extra de homicid. vol. vel casual.* Hotom. *in hanc. leg.*

(c) *l. in furti 50. ff. de furt.* Contius, Cujac. Ant. Aug.

(d) Gell. *lib. 11. cap. 18.*

(e) *l. 2. §. 2. de noxal. act.*

(f) Gell. *l. 11. c. 18.* Cat. *de re rustic. in proœm.* Cujac. *ad Theophil. Instit. l. 4. tit. 8. §. 2.*

(g) Paul. *l. 13. §. 1. ff. de pact.*

(h) Cujac. *ad l. 17. sive ad lib. 3.* Paul. *ad edict. §. 1.*

(i) *l. non solum §. 1. ff. de injur. l. stichum §. naturalibus ff. de solut. l. 1. §. penult. C. de natural. liber.*

(K) Ulp. *l. 3. ff. de condict. furt.*

(l) *l. 1. parerg. cap. 8.*

(m) *subcisiv. lib. 1. c. 2.* Petit. *ad leg. Attic. l. 7. tit. 5. de furtis.* Cujac. *ad l. in rem ff. de rei vendicat. sive ad l. 21. Paulli ad edict.*

cujus licium erat insigne, cum alio comite judicium in *lance*, fidemque præferente, furtum quæsitum in domos intrare consuevisse; indeque dictum esse *conceptum*, sive *inventum per lancem, & licium*. Cum scilicet hac arte res furto ablata reperiretur apud ipsum furem: nam si a fure alteri res traderetur, & inde abduceretur, tum non *conceptum*, sed *oblatum* furtum dicebatur. Suas etiam addidere interpretationes Balduinus, & Hottomannus. Caput vero interpretationum aliarum est ea, quam legimus apud Festum, & cum qua convenit Aristophanes in *Nebulis* & Plato de *legibus lib.* 12. ad eumdem respicientes morem, de quo hæc Festus: *Lance, & licio dicebatur apud antiquos; quia qui furtum ibat quærere in domo aliena licio cinctus intrabat, lancemque ante oculos tenebat propter matrum familias, aut virginum præsentiam*. Quem Josephus Scaliger morem, ex supra demonstratis auctoribus, ab Atheniensibus repetit, ac *licium* explicat *cincticulum*, quo qui furtum quærebant nudi amiciebantur, dum ædes suspectas ingrederentur, ubi ne a matribusfamilias, aut virginibus conspicerentur, lancem sibi ponebant ob oculos, & ingrediebantur nudi, ne aliquid inferre possent in eam domum fraudulenter, quo postea dominum illius calumniose accusarent uti furem, ob rem in ejus domo deprehensam, ut colligitur ex Aristophanis Scholiaste in nubibus. Sed jam fragmenta legum ad furta pertinentium subjiciamus.

Si nox furtum faxit, si im aliquis occisit, jure cæsus esto.

Si luci furtum faxit, si im aliquis endo ipso capsit, verberator, illique, cui furtum factum escit, addicitor.

Servus virgis cæsus saxo dejicitor.

Si Servus, sciente domino, furtum faxit, noxiamve noxit, noxæ dedito.

Si se telo defensit quiritato, endoque plorato: post deinde si cæsi escint, se fraude esto.

Si adorat furto, quod nec manifestum escit, duplione decidito.

Si pro fure damnum decisum escit, furti ne adorato.

Si furtum lance, licioque conceptum escit, atque uti manifestum vindicator.

Nox) pro *noctu* sæpe veteres. (*a*)

(a) Macrob. 1. *saturnal.* 4. Ausonius Popma *de usu antiquæ locutionis c.* 10.

Im) pro *eum* dixerunt veteres, ut notat Festus, & Macrobius eodem loco. Ennius.

> *Omnes corde patrem prabent, animeque parentem*
> *Circumfusi im.*

Endo) veteribus pro *in*, ut alibi.

Capsit) pro *ceperit*.

Escit) pro *erit*: ab *esum* pro *sum*, ut notavimus alio loco.

Quiritare) *clamare*, ab iis natum, qui Quiritium, hoc est Pop. Rom. opem in periculis implorabant (*b*) Lucil.

(b) Lucil. 6. *satyr.*

> *Hæc in quam rudet e rostris, atque ejulavit*
> *Concursans velut arenarius, clareque quiritans.*

Endoplorato) ab *endo* pro *in*, & *ploro* veteres fecerunt *endoploro*: unde *endoplorato*, *implorato*, sive opem civium invocato Festus.

Se fraude esto) *sine fraude esto*, hoc est *impune* esto.

Adorat)

Adorat) *adorare* prisce significabat *agere*. Festus in verbo *adorare*: atque hinc ait Legatos dictos *oratores*, quod mandata populi *agerent*.

Decisum esset) *transactum* fuerit: *decidere* namque dicebant pro *transigere*, *pacisci*: quod loquendi genus ex usu librorum veterum J. Ctis inhæsit, ut notavit *Cujac. obs.* 10. *cap.* 11.

Lance licioque) quid sit lance & licio, docuimus in contextu:

Conceptum) furtum *conceptum*, scribit Justinianus dici, cum apud aliquem testibus præsentibus res quæsita erat, & inventa.

L. De Arboribus Furtim Cæsis, & Fruge Secto.

Non minori studio, quam urbem, Romani agros custodiebant, cum secundum militiam, agrorum cultus apud eos esset illustris. Quo igitur a frugibus fures absterrerent, graviter animadverterunt in eos, qui noctu fruges aratro quæsitas, excuisas, aut pavissent, hoc est excussissent immaturas, aut maturas secuissent. *Paveri* enim frumenta veteres dicebant ea, quæ de vagina, de qua nondum existent, excudebantur, ut Festus docet. An idem quod *pavire*, unde *pavimentum*: quia *pavire* est *tundere*, & pulsare terram, ut æquatur, & condensetur, unde & frumenta, quod excuterentur, *paviri* dicebantur? ductum est enim *pavire* a παίειν *ferire*, est igitur *pavire* quasi *quatere*. Quoniam autem qui fruges alienas obtrivisset, rapuissetve, Cererem, quæ frugibus præerat, læsisse credebatur; ideo illum hominem Cereri devovebant, veluti gratam Deæ victimam, & *Cereri sacrum* appellabant, suspendioque necabant. Qua in re non procul abiere Romani ab austeritate Draconis Atheniensis legislatoris, quem Plutarchus refert, fures agrorum pari cum sacrilegis & homicidis pœna damnasse, (a) Lenius vero propter ætatem agebatur cum impuberibus: qui verberibus affecti damnum duplione sarciebant. Quæ pœna postea, sublatis verberibus, ex edicto Prætoris, & mitigata severitate legum XII. tabul. complexa est ætates hominum alias, & omnes casus: (b) unde porrigitur etiam ad arbores furtim cæsas: pro quibus ex legibus XII. tab. constituta fuerat mulcta XXV. æris in singulas arbores: siquidem non furtum, sed damnum puniebatur. Neque enim qui alienas arbores cædit, continuo furandi animum habet. *Furtim* enim cædere est cædere clam, potius, alieni damni, quam sui lucri causa, ignorante arborum domino: nam si eo sciente, atque invito cædantur, non *clam*, sed *vi* cædi videntur: ideoque adversus rerum oritur actio *de vi* longe gravior. (c) Igitur quia furtum ex furandi cupiditate constituitur; (d) ideo si furandi animus probetur, concurret cum hac actione *actio* etiam *furti*, & rei persequendæ gratia, *conditio furtiva*, vel *actio ad exhibendum*. (e) Immo & tamquam latrones puniuntur, qui arbores cædunt, & maxime vites, quarum est utilitas major: (f) unde colligitur ex hac causa posse actorem civili, & criminali judicio experiri. Quamobrem Servius ad illud *Virgilii eclog.*

Atque mala vites incidere falce novellas

addit: *Fuerat autem capitale supplicium arbores alienas incidere*. Quid autem *Arborum* nomine veniat, Ulpianus quærit, docens & vites, & hederas, & arundines, & salicta ea sub appellatione contineri (g) In *duplo* autem, quod ex Prætoris edicto venit, continetur quidquid domino damni acciderit. Atque ut Cujacius notat (h) duplum in actione non est extra rem: duplo inest res, quæ abest actori; & pœna est simpli tantum, quod rei accedit. Sed jam legem exhabeamus.

Qui frugem aratro quæsitam furtim nox pavit, secuitve, suspensus Cereri necator.

(a) vide Balduin. *ad hanc leg.*

(b) Paul. *l.* 2. *sent. ubi* Cujac. *tit. penult. & tit.* 20. *l.* 5. *ubi idem* Cujac.

(c) Cujac. *ad l.* 8. *ff. de arb. fur. cas. sive ad l.* 39. Paulli *ad edict.*

(d) *l. furtim* 7. §. 11. *ff. de arbor. furt. cas.*

(e) Cujac. *loco cit.*

(f) *l.* 2. *ff. de arbor. furtim casis.*

(g) *l.* 3. *ff. de arbor furt. cas.*

(h) *l.* 8. *ff. de arbor furt. cas. sive lib.* 38. Paul. *ad edict.*

Impubes Prætoris arbitrio verberator, noxiamve duplione decernito.

Si injuria alienas arbores cæsit, in singulas xxv. æris luito.

Nox) pro *noctu* prisce dici consuevisse supra jam ostendimus.

Pavire) *ferire a πaίω* uti diximus, interposito *v* consona factum est *pavio*, & inde *pavo*.

Duplione decernito) hoc est *duplum* pro noxa, sive damno *præstare jubeto*.

LI. De Dolo in Re Deposita.

Furto proximus est dolus in deposito admissus: quod crimen Decemviri *duplione* punierunt: hoc est, non ut aliqui explicant *duplicibus fructibus*; sed dupli ejus rei præstatione, quam quis custodiendam tradiderat; Siquidem reus inficiaretur, ut Cujacius putat. (*a*) quam sententiam his Jacobus Gothofredus verbis ad imitationem vetustatis expressit;

Si quid endo deposito dolo malo factum escit, duplione luito.

Præter superiora damna, quæ clam, & consulto inferuntur agris, occurrunt ea, quæ non hominis dolo, neque data opera, sed casu potius oriuntur; veluti quæ veniunt a quadrupedibus, a quibus, utpote ratio nis expertibus, injuria nullus afficitur. Hinc Socrates, quod ira correptus homines mentis usu carere arbitraretur, percussus ab homine irato, non plus commovebatur, quam si, ut ipse dicebat, calcibus a bove peteretur. Igitur Decemviri, ut subvenirent dominis detrimento affectis ab aliena quadrupe, quæ lascivia, furore, aut feritate, acta damnum dedisset, statuerunt, ut dominos quadrupedis si noxiæ, sive damni dati æstimationem subire nollet, quadrupedem noxæ dederet, hoc est traderet ei, qui damnum accepisset. (*b*) Ideo hanc reo conditionem Decemviri defuerunt, ut aut damnum suo sumptu sarciat, aut quadrupedem tradat. Cujus juris exordia odorari licet in lege illa Solonis de cane, qui momorderat, quem quatuor cubitorum catena vinctum noxæ dandum constituerat, (*c*) cæteraque ad pauperiem pertinentia ex attico jure in Romanum fluxisse credendum, ex eo præcipue, quod jus nostrum hac in re maxime cum Platonis lege conveniat, qui forsan eam ex attico jure decerpsit. (*d*) Ex lege autem Solonia *de cane* Cujacius putat corrupre dici *Pesoloniam de cane*: eamque non aliam arbitratur legem, quam hanc Solonis, perperam appellatam ex corrupta scriptura *Pesoloniam*. (*e*) Democritus vero quadrupedem alteri noxiam necandam omnino jubebat. (*f*)

LII. Si Quadrupes Pauperiem fecisse dicatur.

Adjungitur huic alia noxalis actio de *pastu pecoris*, nempe de damno dato a pecore in alienum agrum immisso, ut pariter aut pecus dedatur, aut damnum sarciatur: quam particulam superioris legis fuisse putat Hottomannus, hac tamen ratione distinctam, quod *pauperies* damnum est cum detrimento rei, sive corruptæ, sive obritæ: *pascendis* autem *pecoribus* dominus quidem damno afficitur in re sua, sed res ipsa non corrumpitur, non labefactatur, quia non vertitur in usum alienum a sua natura: ideo discreverunt Decemviri has actiones, quas Paullus permiscet, quia distinctis ex initiis oriantur. Lege vero Salaminia si porcus alienam frugem depasceretur, ei dentes excutiebantur. (*g*) Recte vero Cujacius notat in hac actione *pecudes* venire, non *bestias*, (*h*) non *canes*, qui non sunt inter pecudes. Non deerat fortasse certum caput in XII. tabul. ubi de damno ab homine dato cavebatur. Quod adeo excidit, ut vix verba supersint ad indicium.

LIII. De Pastu Pecoris.

(a) *parat. C. depos. & in sent.* Paul. *l.* 1. *tit.* 19. *l.* 55. §. 1. *ff. de admin. tit.* Paul. *apud Auct. collat. leg. Mosaic. tit.* 10. *de deposito*.

(b) *l.* 1. *ff. si quadrup. paup. fecis. dicatur*.

(c) Plutarch. *in Solon. pag.* 91.

(d) *l.* 2. *de legib.*

(e) *ad tit.* 15. Paul. *sent.* 1.

(f) Stobœus *serm.* 145.

(g) Ælian. *l.* 5. Eust. *in Odys. lib.* 18.

(h) *ad* Paul. *sent. lib.* 1. *tit. si quadrup. dam. intul.*

indicium. Orta enim lex Aquilia, quæ argumentum hoc luculentius credo tractabat, omne prorsus ad se studium J. Ctorum avertit: unde non mirum, si caput illud XII. tabul. jacuerit, ac denique perierit, sicuti & cæteræ leges de damno, quibus una cum lege XII. tabul. derogatum fuisse per legem Aquiliam, Ulpianus refert. (a) Superesse credunt ex ea lege vocem *rupitias* apud Festum, nisi malimus cum Scaligero legere *rupsit*, sive *damnum dederit*, ut relatum invenimus apud Ulpianum ex Aquilæ contextu eodem tit. *l.* 27. §. *Quod usserit, fregerit, ruperit injuria.* En autem Decemviralium legum vestigia.

(a) *l.* 1. *ff. ad l. Aquil.*

Si quadrupes pauperiem faxit, dominus noxiæ æstimiam offerto: si nolit quod noxit dato.

Si injuria rupitias - - - - - - - - - - - - - - - -
- -

Ast si casu sarcito.

Qui pecu endo alieno impescit.

Impescit) verbum hoc in lege ita restituit Gothofredus Festi auctoritate scribentis; *Impescere in latam segetem pascendi gratia immittere.* Cætera satis declarantur ex iis, quæ supra notavimus.

LIV. De Tigno Injuncto.

Antequam a damnis discedamus, exponenda lex est de tigno injuncto quod etiam est damni genus: ejusque præstandi causa leges XII. tabul. prodiderunt actionem. *Tigni* nomine materies omnis venit ad domos ædificandas, & vineas construendas idonea: ut etiam lapides, testæ, tegulæ, perticæ, & pedamenta eo vocabulo contineantur. (*b*) Si quis igitur domino ignorante tignum alienum suo ædificio junxerit sciens, quasi furti tenetur. Et adversus eum dominus agere potest ad exhibendum, non quidem ut tignum solvatur, cum hoc publica utilitas vetet, ne per eam causam ædificia diruantur, & vinearum cultus turbetur: sed ut æstimatio damni præstetur. (*c*) Actio autem ex XII. tabul. datur in duplum contra illum, qui tignum furtivum, vel ab alio surreptum ignorans ædificio suo junxerit. (*d*) Idque ob eam rationem, quia tignum furtivum apud eum fuerit conceptum, sive inventum, quod vindicari non potest. Is vero ab eo, qui rem furtivam obtulit, repetet quidquid per hanc actionem domino rei præstiterit. (*e*) Si vero quis ignorans tignum quidem junxerit, sed non furtivum; pretii tantum nomine condemnabitur. (*f*) At si tignum aut numquam ædibus junctum fuerit, & vineis; aut ædibus eversis, disturbatisque vineis postea dissolutum: domino tignum ipsum vindicare licebit; si tamen duplum, aut æstimationem non accepisset. (*g*) Quæ ab Ulpiano dicuntur *extrinsecus vindicari*: quod vel umquam hæserunt, vel non inhæreant amplius. (*h*) *Extrinsecus enim* (inquit Cicero) *assumuntur, cum qua sunt foris, neque inhærent, in rei natura colliguntur.*

(b) *l.* 1. §. 1. *ff. a tigno junct. l. tigni* 62. *ff. de V.S.*

(c) *l. in rem* 23. §. 6. *ff. de rei vendicat.*

(d) *l. in rem*, §. *penult. ff. de rei vendicat.*

(e) §. *conceptum Instit. de oblig. qua ex delicto nascuntur.*

(f) *l. qui res*. §. *ult. ff. de sol.*

(g) *l. in rem*, §. *ult. ff. de rei vind. Instit. de rer. divis.* §. *cum in suo.* Cujac. *obs.* 23. *c.* 19.

En autem verba legis:

Tignum junctum ædibus vineæve concapes ne solvito: ast qui junxit, duplione damnator: tigna quandoque sarpta, donec dempta erunt, vindicato.

Concapes) verba legis hujus apud Festum supersunt, quæ ita Scaliger, a quo vel Cujacium (*i*) dissentire puduit, emendavit *Tignum junctum ædibus vineave concapes nec solvito*, ubi *concapes* reposuit pro veteri scriptura *concapet*. *Concapes* autem ait fuisse in vineis, quod in ædibus *tigna*: quod haberent caput suum cum capite vineæ commissum, unde

(h) *l.* 2. *ff. de tigno juncto*, *l. gemma, ff. ad exhibend. l. de eo, ff. de donat. inter vir. & uxor. l.* 7. §. 7. *ff. de adquir. rer. domin.*

(i) *in Parat. de tig. junc.*

unde ficuti a capite veniunt *biceps*, *triceps*, ita & *concapes* quasi *junctum caput*. Quam emendationem rejicit Jacobus Gothofredus, atque inauditum verbum comminiscitur, subjicitque pro *concapet*, *concapet*, quod prisce positum putat pro *vindicet*, nullo auctore. Ego vero Scaligeri lectionem libens retineo. Nec me movet, quod objicit Gothofredus, nempe inutile fuisse aliud subjicere vocabulum peculiare in vineis; cum etiam iis tigni nomen conveniat. *Concapes* enim hic nomen est adjectivum, congruitque cum voce *tignum*, quod ædibus quidem *junctum*, vineis vero *concapes* dicitur, tamquam capite innixum, subauditur enim *tignum*, quasi tignum *Concapes*: hoc est, *capite innixum vineæ* proinde ac si lex diceret: *tignum quod est iniunctum ædibus, & tignum, quod est capite innixum vineæ ne solvito*: sicut enim *biceps*, *triceps*, *quadriceps* adjectiva sunt, ita & *concapes*.

LV. De Famosis Libellis.

Damno in rebus accepto proximum est damnum in personam, & famam, qualis est injuria: quæ gravis habetur, etiam si solis verbis inferatur, tum quia honestissimus quisque pluris reputat existimationem, & famam, quam opes, & lucrum, & vitam; tum quia facilior hæc lædendi ratio est, & occultior, ideoque diligentius præcavenda. Quamobrem Romani, quo Græcis honestiores, ita severiores alienæ famæ vindices. Apud Græcos enim non humiles modo; sed & proceres patebant licentiæ, & petulantiæ poetarum, præcipue Comicorum, qui personam alienam protrahebant in scenam publice ludibrio habendam, & conviciis exagitandam. Nec magistratum ipsum verebantur; Nam Aristophanes cum Cleonem principem tum civitatis in scenam induxisset, & pro reverentia, & metu nemo Histrionum eum reddere vellet; ipsemet poeta Cleonem egit: quamvis vetusta lex prohiberet τὸν ἄρχοντα φανερῶς κωμῳδεῖν. (a) *Magistratum in comœdia palam carpere*, de qua lege interpres Aristophanis in *Nubibus*. Gliscente autem in dies furore poetarum, vetitum fuit nominatim aliquem in comœdia perstringere. Cumque ne sicquidem, effrena maledicentia conticesceret, oportuit ab radice petulantiam excindere; sublata comœdia illa, quam deinceps *veterem* appellarunt, ut eam distinguerent a *nova*, & pudentiori in illius locum substituta, in qua Menander maxime floruit. Conviciis autem Solon pœnam levem admodum posuerat, & certorum causâ locorum. Plutarchus enim tradit eum, qui maledictis aliquem petierit inter sacra, vel inter subsellia judicum, & magistratuum, aut inter spectacula Solonis lege multatum fuisse quinque drachmis: quarum tres ærario publico cederent, duæ autem injuriam passo: cum ubique punire ingenitam humanæ pravitatis maledicentiam difficile reputaverit, nusquam vero periculosum; propterea crimen ex loco distinxit. Sed mirum cur Solon fuerit adeo levi pœna contentus. Salmasius, ut rem expediat, comminiscitur discrimen inter κακολογίαν, & καταγορίαν. κακολογίαν docet fuisse maledicentiam adversus absentem sine convicio; καταγορίαν convicium, & injuriam inter præsentes, ad quam refert mulctam quingentum drachmarum, quæ alia in lege continebatur: (b) mulctam vero leviorem refert ad κακολογίαν *maledicentiam sine convicio*. Quam vocum distinctionem nulli Grammaticorum ante Salmasium agnitam deridet Heraldus. Ego vero potius crediderim pœnam hanc initio levem propter criminis raritatem, veterumque modestiam, postea fuisse auctam, crescente hominum audacia, cum qua crevit etiam illius coercendæ necessitas. Nam simile habemus exemplum in legibus XII. tabul. de percussione oris, cujus ab initio levis mulcta fuit XXV. assium, de qua inferius. Romani vero moribus graviores, & diligentiores famæ custodes convicia, & famosos libellos non indicia vitiorum,

(a) Petit. *ad l. Attic. l. 1. pag. 80.*

(c) Isocrat. *in orat. contra Lochitem in princ.*

rum, sed potius innocentiæ alienæ testimonium esse putarunt, omnis criminis suspicionem auferentes ab eo, cui defuit accusator, cum non defuerit inimicus ut egregie Constantinus Imperator existimat. (a) Quamobrem fustibus ad necem feriendum jusserunt hominem, qui conviciis, aut malis carminibus alienam famam lacerasset. (b) quam legem summis laudibus Cicero extulit his verbis: *Judiciis enim, & magistratuum disputationibus legitimis propositam vitam, non poetarum ingeniis habere debemus, nec probrum audire nisi ea lege ut respondere liceat, & judicio defendere*, atque iterum: *Probis, & injuriis poetarum subjectam vitam, famamque habere noluerunt: capite etiam puniri sancientes tale carmen condere si quis auderet*. (c) En vero legem:

(a) Balduin. *in XII. tabul. in hanc leg. in fin.*

(b) Horat. *ser. 2. Sat. 1.* Cic. 4. *Tuscul.* Arnob. 4. *advers. gentes. Cornut. in Pers. Sat. 1.* Horat. 2. *epist. 1.*

(c) Cic. *l. 4. de repub. apud D. Aug. de civit. Dei l. 2. cap. 12.*

Si qui carmen occentassit, quod alteri flagitium faxit, capital esto.

Occentassit) *occentare* est *convicium facere*, obstrepere adversus aliquem, *Plaut. in Curcul.*

Quid si adeam, atque ad fores occentem?

Flagitium faxit) *flagitium* veteribus est *convicium*. Plautus *e Majore eum flagitio reddes postea*, hoc est infamia, quia quo acrius petimus nostra, eo est mora turpior. Et Cato *Intercutibus stupris flagitatus*, hoc est intestinis injuriis adfectus. *Livius lib. XXV. Simul & ingens flagitium imperii demptrum* Gracchus apud *Isidor. lib. 2. orig. c. 21. Pueritia sua adolescentiæ suæ inhonestamentum fuit, adolescentia senectutis dedecoramentum, senectus reip. flagitium*. Vide Festum verbo *occentassit*, & ibi Scaligerum. Jacobus Gothofredus hanc legem ita refert.

Si qui pipulo occentassit, carmenve condidiscit, quod infamiam faxit flagitium alteri, fuste ferito.

Pipulum est *convicium* a *pipatu* pullorum. *Pipare* enim Osci dicebant pro *ejulabunde conqueri*. Unde *pipulo differre*, est *afficere infamia*. *Fuste* autem *ferire* est *ad necem cædere*. (d)

(d) *l. 1. §. occisor. ff. de S. C. Syllan. l. 8. §. 1. ff. de pœnis.*

LVI.
De Reliquis Injuriis.

Nunc ad injurias re illatas veniamus: quarum nomine inter Athenienses dabatur accusatio, sive actio in caput, & multatio, sive actio in pecuniam: hæc privata erat, illa publica: privata dicebatur αἰκίας δίκη publica ὕβρεως γραφή; de his acrius, quam res ferret inter Salmasium, (f) & Heraldum (e) dimicatur. Hic enim utramque actionem trahit ab uno, eodemque genere injuriarum, sub diversis agendi modis. At ille a diversis generibus injuriarum, diversas ducit actiones. Patronum adoptat sibi uterque Demosthenem, (g) quem dicitur prælatam fuisse actionem αἰκίας cum potuisse agi γραφὴ ὕβρεως. En, inquit Heraldus, ex eodem injuriarum crimine variam agendi facultatem. At Salmasius plura genera injuriarum putat convenisse in illud crimen, atrocius videlicet, & levius; nec verberibus tantum petitum fuisse accusatorem, sed vulneribus, & luto inquinatum: docetque de injuria graviori ὕβρεως γραφὴν, αἰκίας vero δίκης de leviori descendere. Qua in re Salmasius veteres Grammaticos habet auctores; Heraldus vero rationibus, & subtilitate contendit. Configunt acriter, nec pugnæ finis, aut spes ulla pacis: nec nostrum, aut hujus loci dirimere tale prælium. *Verberationis* autem ex Atheniensium legibus pœna erat pecuniaria: (h) quæ, si læsus accusaret, læso cædebat; sin alius, Fisco: nam ex lege Solonis cuilibet ex populo vindicare licebat illatam privato vim, cum in ea publicæ auctoritatis, & custodiæ contemptus verteretur (i) *Meditati* vero, consilioque illati *vulneris*, pœna erat exilium, & publicatio bonorum: & tandem

(e) *In observ. ad Jus Attic. & Rom.*

(f) *In animad. vers. advers. Sal.*

(g) *In orat. advers. Conon.*

(h) Lysias ἐν τῷ περὶ αἰκίας πρὸς Ισοκράτην.

(i) Ulp. *in Midian. Petit. ad l. Attic. pag. 526.*

tandem supplicium capitale, si reus, contempta exilii pœna, rediret in patriam. (*a*) Qui monoculo vero exclusisset oculum, ei ammittendus erat uterque per talionis pœnam, quam e Solonis tabulis in suas Decemviri leges traduxerunt: eo scilicet capite, ubi *de membro rupto* cavebatur: pro quo *par membrum* amputandum erat ei, qui ruperat, (*b*) nisi pactione quis pœnam redimisset, quod lege permittebatur. (*c*) Os autem fractum pecunia vindicarunt in libero quidem CCC. æris, in servo CL. Distinxerunt autem ab *osse membrum*, quia proprie *membrum* caro est, & pellis, qua artus teguntur, ut Pompa notat; (*d*) hinc aliud *membrum rumpere*, aliud *os frangere*. Os autem & membro includitur, uti pars illius. Non absimilem legem ex Catonis originibus profert Priscianus *lib. 6.* quam ad aliarum gentium mores respicere censet Hottomannus. (*e*) Ob oris percussionem, aliamve injuriam non amplius vigintiquinque gravis æris pœnam Decemviri constituerunt: quæ quamvis a Favorino (*f*) propter levitatem etiam, Labeone auctore, irrideatur, tamen pro temporum illorum inopia, non erat fortasse tam levis. Prolatis vero finibus, auctaque Urbe spoliis, & opibus exterorum, viluit ea pœna. Quem enim jactura XXV. assium ab injuria in tanta opulentia revocasset? Unde quid mirum, si L. Nerantius, homo egregie improbus, homines, & leges adeo ludibrio haberet, ut obviorum os palma percureret, oblatis continuo XXV. assibus per servum, quem pecunia onustum secum circumferebat? Cum igitur ea pœna contemneretur, cœperunt a Prætore judices injuriis æstimandis dari, quos propterea *Recuperatores* appellarunt, quia in privatis commerciis jus quisque suum per eos recuperaret. Placet locum hunc auctoritate Colla oris legum Mosaicarum concludere, apud quem hæc leguntur, prout Salmasius restituit: *Injuriarum actio aut legitima est, aut honoraria; legitima ex lege XII. qui injuriam faxit, quinque & XX. aris pœna sunto. Qui membrum rupsit talio esto. Qui ossa fraxit, libero tercenti aris, servo centum, & triginta pœna sunto.* Nunc leges producamus.

(*a*) Lysias ἐν τῷ ὑπὲρ Καλλίου ἱεροσυλίας ἀπολογίᾳ.

(*b*) *Instit. l. 4. de injur. §. 7.* Festus *verbo Talio*, *L. 3. C. Teodos. de exhibend. reis.*

(*c*) Gell. *l. 20. c. 1.* Paul. *5. sent. c. 4.*

(*d*) *de diff. verb. verb. artus.*

(*e*) *ad leg. XII. tab. in hanc leg. pag. 470.*

(*f*) *apud* Gell. *l. 20. cap. 2.*

Si membrum rupsit, ni cum eo pacit, talio esto.

Si qui injuriam alteri faxit, XXV. æris pœnæ sunto.

Qui os ex genitali fudit, libero CCC. servo CL. æris pœnæ sunto.

Si membrum rupsit) ita legem hanc omnibus probantibus restituit. (*g*) Cujacius.

Pacit) a verbo antiquo *paco* pro *paciscor*. Cujacius ibid. nisi pro *paco* legamus cum Laurembergio *pago*, & *pagit*. Dicitur *talio* a *tale*, quia tale ac simile rependitur.

Qui os) ita restituitur a Petro Pithœo; cæterum *genitale* dictum arbitror *ubi gignitur*: non ut P. Pithœus, dentem excussum *a gingiva* ne nimis coangustemus legis sensum: quasi non qualibet ossis fractio, sed solum dentis e gingiva excussio puniatur.

(*g*) Cujac. *Institut. de injur. §. 7.*

LVII. De pecuniis repetundis.

Absolutis judiciis privatis, ad publica veniamus, exordientes a lege condita contra judices, arbitrosve pecunia corruptos. Quod flagitium, quia integritate judiciorum salus publica unice munitur, Decemviri capite punierunt: gravius longe agentes, quam Athenienses, (*h*) & ipse Plato, (*i*) nam illi pecunia crimen æstimarunt: hic duplo ejus rei, quæ in judicium deducebatur, quod judex reddere cogitur ei, quem sua sententia læsit. Ab hac autem XII. tabul. severitate recessit posterior ætas in de-

(*h*) Jul. Pollux. *l. 8. c. 1. Interpres* Thucyd. *ad l. 6.*

(*i*) *l. 8. de leg.*

in deteriores prolapsa mores. Cumque veterum legum oblivio, & impunitas judicum pudendam judiciorum corruptelam peperisset; supervenit lex Julia repetundarum, qua deinceps tale crimen coercetur: de qua lege disputandi locus erit libro sequenti. Præterea ex Prætoris edicto, qui litem suam fecisset, sive per dolum injuste judicasset, parti læsæ veram judicii æstimationem præstare jubetur, (*a*) aliæque pœnæ a constitutionibus principum accesserunt. (*b*) Dolo autem judicare videtur, qui per gratiam, aut per inimicitias, aut per sordes in fraudem legis sententiam tulerit. Lex autem talis fortasse fuit:

Si judex arbiterve jure datus, ob rem dicendam pecuniam acceperit, capital esto.

(a) *l.* 15. §. *filiusfam. ff. de jud.*
(b) *C. de pœn. jud. qui male judic. & novel.* 124. *c.* 2.

LVIII.
De Falsis Testibus.

Porro judiciorum integritas non solum avaritia judicis coercenda, sed etiam perfidia testium avertenda conservatur. Judices enim e dictis, ac fide testium sententiam expromunt suam. Quamobrem ne falsitas testium sententias pariet injustas; oportuit metu pœnarum falsos testes ab aditu judiciorum absterrere: Ideo apud Græcos, (quam nationem Cicero ajebat sacramentorum fidem numquam coluisse,) gravibus pœnis mendacia testium prohibebantur: ut Atticis legibus, qui falsum in judicio protulissent, præter mulctam, etiam infamiam sustinerent: quæ & in producentem quoque falsos testes redundabat. Quod judicium *κακοτεχνιῶν* vocabatur. (*c*) Romani vero quamvis integrioris fidei, tamen propter majorem judiciorum religionem supplicium exacerbarunt. (*d*) igitur exemplo Platonis, qui ter falsi convictum testem neci dedendum decrevit *l.* 11. *de leg.* jusserunt Decemviri, ut falsus testis e saxo Tarpejo dejiceretur: cujus loci profunditatem, nondum, ut postea eversa Roma veteri, ruinæ ædificiorum impleverant, ut altior antea, nunc in planitiem vergat. Verum relaxata simul cum virtutibus civium lege, capitalis pœna conversa fuit in exilium, aut relegationem in insulam, (*e*) quam perpetua infamia comitabatur, aliæquæ pœnæ a judicis arbitrio pendentes: (*f*) quæ tamen ab eruditis, Triboniani adjectio reputatur. Noluit enim Tribonianus, ut Cujacius suspicatur, has pœnas, forte quia sibi graviores viderentur, exprimere: unde adjecit ad *l. qui falso, ff. de testib. a judicibus competenter puniantur*, vel ut legit Harmenopulus, *a judicibus competentibus puniantur.* *ὑπὸ τῶν προσφόρων ἀρχόντων τιμωροῦνται*. Unde consulto suppressit Paulli verba, quæ in sententiarum libris, unde lex illa sumpta fuit, inveniuntur.

(c) Demost. *ἐν τῷ κατ' Εὐεργόν. ἐν τῷ πρὸς Τιμόθεον.* Pollux *l.* 8. Petit. *ad leg. Attic. l.* 4. *tit.* 7.
(d) Gellius *l.* 20. *cap.* 1.
(e) Paull. *sent. l.* 5. *c.* 15. *& l. ff. ad l. Cornel. de fals.*
(f) *l. qui falso ff. de testib.*

LIX.
De Teste Defectore.

A falso teste transeamus ad eum qui cum sese testem obtulerit, vel libripendem, quem loco testis adhibebant, postea testimonium ferre in judicio, dictaque sua comprobare detrectet: qui *testimonii desertor*, meo judicio, recte appellabitur, isque etiam *testimonium defugere* dicitur, ut & qui rei alicujus auctor haberi nolit, is *defugere* dicitur *auctoritatem*. Quod apud Græcos crimen dicitur *λειπομαρτυρίου*, quasi *testimonii destitutio*. (*g*) De qua Decemviralem legem adfert Gellius, (*h*) verbis adeo depravatis, ut nescio an iis restituendis doctissimorum virorum conamina suffecerint, de quibus inferius. Pœna hujus criminis ex XII. tabul. legibus, erat ut qui testimonium ferre refugisset, esset intestabilis, nempe ut neque alios in re sua testes adhibere posset; neque adhiberi ipse re aliena, (*i*) & insuper *improbus* haberetur. Cujus vocabuli significatio veteribus erat atrocior: continebat enim infamiam, & publicam ignominiam. Unde Livius lib. X: refert: *Valeriam legem, quæ vetaret necari, aut virgis cædi eum, qui ad populum provocasset adversus eum, qui in le-*

(g) Petit. *ad l. Attic. l.* 4. *c.* 7. *pag.* 357.
(h) *lib.* 15. *c.* 13.
(i) *l. cum lege* 26. *& l. is cui* 18. *§. ult. ff. qui test. fac.*

gem

gem incidisset, non aliam pœnam statuisse, quam ut haberetur improbe factum: tantusque hominum erat pudor, ut validissimum esset honestatis vinculum infamiæ metus. Nunc legem proferamus:

Si falsum testimonium dicassit, saxo dejicitor.

Qui si sirit testarier, libripensve fuerit, ni testimonium fariatur, improbus, intestabilisque esto.

Sirit) pro *siverit*.

Testarier) hoc fuit apud veteres ex iis verbis unum, quæ ad actionem simul, & passionem significandam adhibebantur, ut notat Gellius ex hac lege *lib.* 15. *cap.* 13. ubi verbum hoc παθητικῶς accipitur, ut *qui se sirit testarier* significet, qui se passus sit in testem adscribi.

Fariatur) ita repono cum Ravardo, donec melius aliquid emergat, prisco enim sermone *moriri* dicitur pro *mori*; *aggrediri* pro *aggredi*, unde & dici potuit *fariri* pro *fari*: nisi legere malimus cum Hottomanno *fateatur*, vel cum Cujacio *feriatur* pro *cogatur*, satis dure; vel cum Salmasio (a) *fariatur*, hoc est *eatur ad fatendum*.

(a) *Observat. ad l. Attic. c. ult. pag.* 817.

LX. De Cœtibus Nocturnis.

Nunc ad crimina veniamus ea, quibus reipublicæ status graviter perturbatur; quibusque prohibendis Decemviri, lege lata, nocturnos cœtus, & clandestinas coitiones prohibuerunt. Noctem enim τῶν πολλῶν κακῶν ἀρχηγὸν, *ducem plurimorum malorum* appellat Menander. Ut igitur causam omnem nocturni cœtus removerent, Romani ne S. Crum quidem condi licere voluerunt, post Solis occasum. Unde, abeunte die, horam, quæ sequabatur, *intempestam* appellarunt, quasi tempus minime rebus gerendis idoneum. Quo nomine Porcius Latro Catilinam insimulat in ea declamatione, (*b*) ubi legis hujus Decemviralis monumentum reliquit. Hæc etiam inter alias damnandorum Bacchanalium causas adfertur, quod scilicet nocte agitarentur. (*c*) Ideo & Diagondas Thebanorum Imperator sacra nocturna omnino delevit. Legis autem Decemviralis hæc videtur fuisse sententia:

(b) *declamat. in Catil.*
(c) Cic. *lib.* 2. *de leg.* Livius *l.* 39.

LXI. De Crimine Perduellionis.

Si qui in Urbe cœtus nocturnos agitassit, capital esto.

Nihil vero crimine perduellionis atrocius, quo status civitatis evertitur, & publica Pop. Rom. majestas violatur, de qua plenius libro sequenti. (*d*) Lege autem XI. tabul. hæc præcipue perduellionis capita comprehenduntur: alterum nempe illius, qui *hostem concitasset*, (*e*) sive ut ego interpretor, qui aliquem ex amico Pop. Rom. hostem dolo, consilioque suo reddidisset; & clam commovisset, sollicitasset, subegisset, ut adversus Remp. se compararet. Et quamquam is etiam qui contra prohibitionem Imperatoris cum hoste pugnasset, idem crimen incurreret; tamen atrociorem sensum, quem supra exposuimus, lex nominatim complexa videtur. Alterum vero criminis caput est illius, qui civem in hostium potestatem tradidisset. Quæ scelera capite plectebantur: perduellis autem dicitur hostis, (*f*) quia veteres pro *bello duellum* enunciabant. Unde perduellis ab Ulpiano definitur, (*g*) *qui hostilem animum adversus Remp. aut principem gerit*. Lex autem Decemviralis hæc fortasse fuit.

(d) Cic. *pro Rabir.* & *in* Verr. 3. & *tot. tit. ff. ad l.* Jul. *majest.*
(e) *leg.* 1. *ff. ad l.* Jul. *majest.*
(f) *l. quos nos hostes* 234. *ff. de V. S.*
(g) *l. ult. ff. ad l. Jul. majest.*

LXII. De Parricidio, sive Hominis Cæde, & Veneficiis.

Si quis perduellem concitassit, civemque perduelli transduit, capital esto.

Transduit) pro tradiderit: veteres enim *duit* dicebant pro *det*.

Pergamus

Pergamus nunc jam ad eos qui hominem cæde sustulerunt: quorum pœna si susceptum consilio facinus esset apud Athenienses, ad ultimum extendebatur supplicium, quod voluntario exilio, antequam judex pronunciaret, effugere licebat, (a) ut interpretatur Samuel Peritus, quia Rei post primam orationem apud Areopagitas poterant exilio se subducere, quod exilium publicatio bonorum consequebatur. (b) Verum si qui hac ex causa solum vertisset, in Atticæ finibus deprehenderetur, impune poterat occidi, aut Magistratibus tradi mulctandus. Quod in suas quoque leges Plato transtulit, (c) & pluribus Demosthenis locis comprobatur: quos locos frustra suis conjecturis tuendis vexat Salmasius optimis rationibus ab Heraldo (d) redargutus. At si casu hominem quis interemisset, annum extra patriam exulare, legibus jubebatur. (e) Non minori vero pœna homicidium dolo admissum ulciscuntur leges Decemvirales, vel lex Regia, nempe Numæ ut aliqui arbitrantur a Decemviris in XII. tabul. traducta: quæ prisca locutione homicidam norat *parricida* vocabulo, quod apud veteres quodlibet homicidium complectebatur: (f) neque apud eos discrimen ullum invenitur inter *capital esto*, & *parricida esto*, quæ clausula pœnis omnibus capitalibus attexebatur, ut Cicero (g) fecit: *Sacrum*, inquit, *sacrove commendatum qui clepserit, rapsitque parricida esto:* De illo vero, qui hominem imprudens occidisset, hæc a Scaligero e Schedis Servianis adferuntur ad hanc legem: ut scilicet cædem expiet in concione ariete cæso. Quod cum ad hanc legem pertinere non constet, longioris moræ mihi causam non præbebit. (h) Paribus etiam subjicitur pœnis, qui hominem veneno sustulit: quinimmo eo gravius hinc delinquit, quod latendi facilitate possit delinquere liberius; majusque periculum ab insidiis, quam a vi hominibus creatur. Et quia venenorum propinator sæpe miscet huic maleficio magicas artes, quas profitentur præstigiatores & mulieres eæ, quas *sagas* appellabant: (i) quorum incantationes, carmina vi Dœmonum armata, mentes corporaque hominum labefacere, frugesque ab agro traducere veteres existimabant; (k) adeo ut Cajus Furius, qui agrum suum proprio labore inopinato pinguefecerat, in hujus maleficii suspicionem facile venerit; (l) propterea pœnam edixere Decemviri adversus eos, qui malis carminibus homines, aut animalia commaculassent, aut segetes frugesque alienas pellexissent. Pœnam hujus criminis habemus, si Scaligeri conjecturam in restituendo supplendoque mutilato Festi loco amplectamur: discemusque illam ex sequentibus: siquidem ita Scaliger explet Festi lacunam scribens: (m) *Nam in fine manifesto hæc scripta fuere. Tribus XXXV. aut privilegia irrogare, aut de capite civis statuere, nisi maximo comitiatu vetant XII. tab. leges, præterquam veneficos, quique malum carmen incantant, quia ipsi indemnati jure occiduntur.* Fuit autem fortasse lex homicidia, incantationes, & veneficia coercens hæc.

(a) Demost. *in Midiana*, & ἐν τῷ κατ' Ἀρισοκράτους.
(b) Samuel. Petit. *ad leg. Attic. l. 7. tit. 5. pag.* 508.
(c) *l. 9. de leg. ubi de homicid. volunt. loquit.*
(d) *In animadvers. adver.* Salmas. *ad jus Attic. & Rom. lib.* 4. *tit.* 4.
(e) Petit. *ad leg. Attic. lib.* 7. *tit.* 1. *pag.* 512. Scholiast. Euripid. *in Hipp.* Tzezes *ad Lycophron.* Hæsychius. Demosth. ἐν τῷ κατ' Ἀρισοκράτους.
(f) Festus *verbo Parricid.*
(g) *l.* 2. *de leg.* Scalig. *ad Fest. verbo parric.*
(h) *Vide* Rosin. *ad leg. Reg. in leg. Numæ.*
(i) Plin. *l.* 28. *c.* 2.
(k) Tibul. *lib.* 1. *eleg.* 8.
(l) Plin. *l.* 18. *c.* 6.
(m) *Lir. P. in fine.*

Si quis liberum hominem dolo sciens morti duit: quive malum carmen incantassit, aut malum venenum faxit, duitve, parricida esto.

Duit) pro *dederis* satis notum.

LXIII. De Cæde Parentum.

Atque cædes hæ, ut monuimus, prisca significatione parricidii vocabulo continebantur. Parentum vero cædem, cui uni proprietate sua hoc nomen convenit, utpote criminum atrocissimum, adeo Solonis leges abominabantur, ut quod satis non posset vocibus, silentio detestarentur: utpote indignum, quod in cogitationem hominum verbis adduceretur: ne, cujus criminis notitiam natura non suggerit, a lege offerretur. (n) Veteres vero

(n) Cic. *pro Rosc.*

cujus licium erat insigne, cum alio comite judicium in *lance*, fidemque præferente, furtum quæsitum in domos intrare consuevisse; indeque dictum esse *conceptum*, sive *inventum per lancem, & licium*. Cum scilicet hac arte res furto ablata reperiretur apud ipsum furem: nam si a fure alteri res traderetur, & inde abduceretur, tum non *conceptum*, sed *oblatum* furtum dicebatur. Suas etiam addidere interpretationes Balduinus, & Hottomannus. Caput vero interpretationum aliarum est ea, quam legimus apud Festum, & cum qua convenit Aristophanes in *Nebulis* & Plato de *legibus lib.* 12. ad eumdem respicientes morem, de quo hæc Festus: *Lance, & licio dicebatur apud antiquos; quia qui furtum ibat quærere in domo aliena licio cinctus intrabat, lancemque ante oculos tenebat propter matrum familias, aut virginum præsentiam.* Quem Josephus Scaliger morem, ex supra demonstratis auctoribus, ab Atheniensibus repetit; ac *licium* explicat *cinctiulum*, quo qui furtum quærebant nudi amiciebantur, dum ædes suspectas ingrederentur, ubi ne a matribusfamilias, aut virginibus conspicerentur, lancem sibi ponebant ob oculos, & ingrediebantur nudi, ne aliquid inferre possent in eam domum fraudulenter, quo postea dominum illius calumniose accusarent uti furem, ob rem in ejus domo deprehensam, ut colligitur ex Aristophanis Scholiaste in nubibus. Sed jam fragmenta legum ad furta pertinentium subjiciamus.

Si nox furtum faxit, si im aliquis occisit, jure cæsus esto.

Si luci furtum faxit, si im aliquis endo ipso capsit, verberator, illique, cui furtum factum escit, addicitor.

Servus virgis cæsus saxo dejicitor.

Si Servus, sciente domino, furtum faxit, noxiamve noxit, noxæ dedito.

Si se telo defensit quiritato, endoque plorato: post deinde si cæsi escint, se fraude esto.

Si adorat furto, quod nec manifestum escit, duplione decidito.

Si pro fure damnum decisum escit, furti ne adorato.

Si furtum lance, licioque conceptum escit, atque uti manifestum vindicator.

Nox) pro *noctu* sæpe veteres. (*a*)

(a) Macrob. 1. *saturnal.* 4. Ausonius Popma *de usu antiquæ locutionis c.* 10.

Im) pro *eum* dixerunt veteres, ut notat Festus, & Macrobius eodem loco. Ennius.

> *Omnes corde patrem præbent, animoque parentem*
> *Circumfusi im.*

Endo) veteribus pro *in*, ut alibi.

Capsit) pro *ceperit*.

Escit) pro *erit*: ab *esum* pro *sum*, ut notavimus alio loco:

Quiritare) *clamare*, ab iis natum, qui Quiritium, hoc est Pop. Rom. opem in periculis implorabant (*b*) Lucil.

(b) Lucil. 6. *satyr.*

> *Hæc in quam rudet e rostris, atque ejulavit*
> *Concursans velut arenarius, clareque quiritans.*

Endoplorato) ab *endo* pro *in*, & *ploro* veteres fecerunt *endoploro*: unde *endoplorato*, *implorato*, sive opem civium invocato Festus.

Se fraude esto) *sine fraude esto*, hoc est *impune* esto.

Adorat)

Adorat) *adorare* prisce significabat *agere*, Festus in verbo *adorare*: atque hinc ait Legatos dictos *oratores*, quod mandata populi *agerent*.

Decisum escit) *transactum* fuerit: *decidere* namque dicebant pro *transigere*, *pacisci*: quod loquendi genus ex usu librorum veterum J. Ctis inhæsit, ut notavit *Cujac. obs.* 10. *cap.* 11.

Lance licioque) quid sit lance & licio, docuimus in contextu:

Conceptum) furtum *conceptum*, scribit Justinianus dici, cum apud aliquem testibus præsentibus res quæsita erat, & inventa.

L. De Arboribus Furtim Cæsis, & Fruge Secto.

Non minori studio, quam urbem, Romani agros custodiebant: cum secundum militiam, agrorum cultus apud eos esset illustris. Quo igitur a frugibus fures absterrerent, graviter animadverterunt in eos, qui noctu fruges aratro quæsitas, excultas, aut pavissent, hoc est excussissent immaturas, aut maturas secuissent. *Paveri* enim frumenta veteres dicebant ea, quæ de vagina, de qua nondum exissent, excudebantur, ut Festus docet. An idem quod *pavire*, unde *pavimentum*: quia *pavire* est *tundere*, & pulsare terram, ut æquætur, & condensetur, unde & frumenta, quod excuterentur, *paviri* dicebantur? ductum est enim *pavire* a *παίειν ferire*, est igitur *pavire* quasi *quatere*. Quoniam autem qui fruges alienas obtrivisset, rapuissetve, Cererem, quæ frugibus præerat, læsisse credebatur; ideo illum hominem Ceteri devovebant; veluti gratam Deæ victimam, & *Cereri sacrum* appellabant, suspendioque necabant. Qua in re non procul abiere Romani ab austeritate Draconis Atheniensis legislatoris, quem Plutarchus refert, fures agrorum pari cum sacrilegis & homicidis pœna damnasse, (*a*) Lenius vero propter ætatem agebatur cum impuberibus: qui verberibus affecti damnum duplione sarciebant. Quæ pœna postea, sublatis verberibus, ex edicto Prætoris, & mitigata severitate legum XII. tabul. complexa est ætates hominum alias, & omnes casus: (*b*) unde porrigitur etiam ad arbores furtim cæsas: pro quibus ex legibus XII. tab. constituta fuerat mulcta XXV. æris in singulas arbores: siquidem non furtum, sed damnum puniebatur. Neque enim qui alienas arbores cædit, continuo furandi animum habet. *Furtim* enim cædere est cædere clam, potius, alieni damni, quam sui lucri causa, ignorante arborum domino: nam si eo sciente, atque invito cædantur, non *clam*, sed *vi* cædi videntur: ideoque adversus rerum oritur actio *de vi* longe gravior. (*c*) Igitur quia furtum ex furandi cupiditate constituitur; (*d*) ideo si furandi animus probetur, concurret cum hac actione *actio* etiam *furti*, & rei persequendæ gratia, *conditio furtiva*, vel *actio ad exhibendum*. (*e*) Immo & tamquam latrones puniuntur, qui arbores cædunt, & maxime vites, quarum est utilitas major: (*f*) unde colligitur ex hac causa posse actorem civili, & criminali judicio experiri. Quamobrem Servius ad illud *Virgilii eclog.*

Atque mala vites incidere falce novellas

addit: *Fuerat autem capitale supplicium arbores alienas incidere*. Quid autem *Arborum* nomine veniat, Ulpianus quærit, docens & vites, & hederas, & arundines, & salicta ea sub appellatione contineri (*g*) In *duplo* autem, quod ex Prætoris edicto venit, continetur quidquid domino damni acciderit. Atque ut Cujacius notat (*h*) duplum in actione non est extra rem: duplo inest res, quæ abest actori; & pœna est simpli tantum, quod rei accedit. Sed jam legem exhabeamus.

Qui frugem aratro quæsitam furtim nox pavit, secuitve, suspensus Cereri necator.

(a) *vide* Balduin. *ad hanc leg.*

(b) Paul. *l.* 2. *sent. ubi* Cujac. *tit. penult. & tit.* 20. *l.* 5. *ubi idem* Cujac.

(c) Cujac. *ad l.* 8. *ff. de arb. fur. cæs. sive ad l.* 39. Paulli *ad edict.*

(d) *l. furtim* 7. §. 11. *ff. de arbor. furt. cæs.*

(e) Cujac. *loco cit.*

(f) *l.* 2. *ff. de arbor. furtim cæsis.*

(g) *l.* 3. *ff. de arbor furt. cæs.*

(h) *l.* 8. *ff. de arbor furt. cæs. sive lib.* 38. Paul. *ad edict.*

Impubes Prætoris arbitrio verberator, noxiamve duplione decernito.

Si injuria alienas arbores cæsit, in singulas xxv. æris luito.

Nox) pro *nollu* prisce dici consuevisse supra jam ostendimus.

Pavire) *ferire a παίω* uti diximus, interposito *v* consona factum est *pavio*, & inde *pavo*.

Duplione decernito) hoc est *duplum* pro noxa, sive damno *præstare jubeto*.

LI.
De Dolo in Re Deposita.

(a) *parat. C. de posit. & in sent.* Paul. *l.* 1. *tit.* 19. *l.* 55. §. 1. *ff. de admin. tit.* Paul. *apud Auct. collat. leg. Mosaic. tit.* 10. *de deposito*.

Furto proximus est dolus in deposito admissus: quod crimen Decemviri *duplione* punierunt: hoc est, non ut aliqui explicant *duplicibus fructibus*; sed dupli ejus rei præstatione, quam quis custodiendam tradiderat; Siquidem reus inficiaretur, ut Cujacius putat. (*a*) quam sententiam his Jacobus Gothofredus verbis ad imitationem vetustatis expressit;

Si quid endo deposito dolo malo factum escit, duplione luito.

LII.
Si Quadrupes Pauperiem fecisse dicatur.

Præter superiora damna, quæ clam, & consulto inferuntur agris, occurrunt ea, quæ non hominis dolo, neque data opera, sed casu potius oriuntur; veluti quæ veniunt a quadrupedibus, a quibus, utpote rationis expertibus, injuria nullus afficitur. Hinc Socrates, quod ira correptus homines mentis usu carere arbitraretur, percussus ab homine irato, non plus commovebatur, quam si, ut ipse dicebat, calcibus a bove peteretur. Igitur Decemviri, ut subvenirent dominis detrimento affectis ab aliena quadrupe, quæ lascivia, furore, aut feritate, acta damnum dedisset, statuerunt, ut dominos quadrupedis si noxiæ, sive damni dati æstimationem subire nollet, quadrupedem noxæ dederet, hoc est traderet ei, qui damnum accepisset. (*b*) Ideo hanc reo conditionem Decemviri defuerunt, ut aut damnum suo sumptu sarciat, aut quadrupedem tradat. Cujus juris exordia odorari licet in lege illa Solonis de cane, qui momorderat, quem quatuor cubitorum catena vinctum noxæ dandum constituerat, (*c*) cæteraque ad pauperiem pertinentia ex attico jure in Romanum fluxisse credendum, ex eo præcipue, quod jus nostrum hac in re maxime cum Platonis lege conveniat, qui forsan eam ex attico jure decerpsit. (*d*) Ex lege autem Solonia *de cane* Cujacius putat corrupte dici *Pesoloniam de cane*: eamque non aliam arbitratur legem, quam hanc Solonis, perperam appellatam ex corrupta scriptura *Pesoloniam*. (*e*) Democritus vero quadrupedem alteri noxiam necandam omnino jubebat. (*f*)

(b) *l.* 1. *ff. si quadrup. paup. fecis. dicatur*.
(c) Plutarch. *in Solon. pag.* 91.
(d) *l.* 2. *de legib.*
(e) *ad tit.* 15. Paul. *sent.* 1.
(f) Stobœus *serm.* 145.

LIII.
De Pastu Pecoris.

Adjungitur huic alia noxalis actio de *pastu pecoris*, nempe de damno dato a pecore in alienum agrum immisso, ut pariter aut pecus dedatur, aut damnum sarciatur: quam particulam superioris legis fuisse putat Hotomannus, hac tamen ratione distinctam, quod *pauperies* damnum est cum detrimento rei, sive corruptæ, sive obtritæ: *pascendis* autem *pecoribus* dominus quidem damno afficitur in re sua, sed res ipsa non corrumpitur, non labefactatur, quia non vertitur in usum alienum a sua natura: ideo discreverunt Decemviri has actiones, quas Paullus permiscet, quia distinctis ex initiis oriantur. Lege vero Salaminia si porcus alienam frugem depasceretur, ei dentes excutiebantur. (*g*) Recte vero Cujacius notat in hac actione *pecudes* venire, non *bestias*, (*h*) non *canes*, qui non sunt inter pecudes. Non deerat fortasse certum caput in XII. tabul. ubi de damno ab homine dato cavebatur. Quod adeo excidit, ut vix verba supersint ad indicium.

(g) Ælian. *l.* 5. Eust. *in Odyss. lib.* 18.
(h) *ad* Paul. *sent. lib.* 1. *tit. si quadrup. dam. intul.*

Iudicium. Orta enim lex Aquilia, quæ argumentum hoc luculentius credo tractabat, omne prorsus ad se studium J. Ctorum avertit: unde non mirum, si caput illud XII. tabul. jacuerit, ac denique perierit, sicuti & ceteræ leges de damno, quibus una cum lege XII. tabul. derogatum fuisse per legem Aquiliam, Ulpianus refert. (*a*) Superesse credunt ex ea lege vocem *rupitias* apud Festum, nisi malimus cum Scaligero legere *rupsit*, sive *damnum dederit*, ut relatum invenimus apud Ulpianum ex Aquilæ contextu eodem tit. *l.* 27. §. *Quod usserit, fregerit, ruperit injuria*. En autem Decemviralium legum vestigia.

(a) *l.* 1. *ff. ad l. Aquil.*

Si quadrupes pauperiem faxit, dominus noxiæ æstimiam offerto: si nolit quod noxit dato.

Si injuria rupitias -

Ast si casu sarcito.

Qui pecu endo alieno impescit.

Impescit) verbum hoc in lege ita restituit Gothofredus Festi auctoritate scribentis; *Impescere in latam segetem pascendi gratia immittere*. Cætera satis declarantur ex iis, quæ supra notavimus.

LIV. De Tigno Injuncto.

Antequam a damnis discedamus, exponenda lex est de tigno injuncto quod etiam est damni genus: ejusque præstandi causa leges XII. tabul. prodiderunt actionem. *Tigni* nomine materies omnis venit ad domos ædificandas, & vineas construendas idonea: ut etiam lapides, testæ, tegulæ, perticæ, & pedamenta eo vocabulo contineantur. (*b*) Si quis igitur domino ignorante tignum alienum suo ædificio junxerit sciens, quasi furti tenetur. Et adversus eum dominus agere potest ad exhibendum, non quidem ut tignum solvatur, cum hoc publica utilitas vetet, ne per eam causam ædificia diruantur, & vinearum cultus turbetur: sed ut æstimatio damni præstetur. (*c*) Actio autem ex XII. tabul. datur in duplum contra illum, qui tignum furtivum, vel ab alio surreptum ignorans ædificio suo junxerit. (*d*) Idque ob eam rationem, quia tignum furtivum apud eum fuerit conceptum, sive inventum, quod vindicari non potest. Is vero ab eo, qui rem furtivam obtulit, repetet quidquid per hanc actionem domino rei præstiterit. (*e*) Si vero quis ignorans tignum quidem junxerit, sed non furtivum; pretii tantum nomine condemnabitur. (*f*) At si tignum aut numquam ædibus junctum fuerit, & vineis; aut ædibus eversis, disturbatisque vineis postea dissolutum: domino tignum ipsum vindicare licebit; si tamen duplum, aut æstimationem non accepisset. (*g*) Quæ ab Ulpiano dicuntur *extrinsecus vindicari*: quod vel umquam hæserunt, vel non inhæreant amplius. (*h*) *Extrinsecus enim* (inquit Cicero) *assumuntur, cum quæ sunt foris, neque inhærent, in rei natura colliguntur*.

(b) *l.* 1. §. 1. *ff. a tigno junct. l. tigni* 62. *ff. de V.S.*

(c) *l. in rem* 23. §. 6. *ff. de rei vendicat.*

(d) *l. in rem*, §. *penult. ff. de rei vendicat.*

(e) §. *conceptum Instit. de oblig. quæ ex delicto nascuntur.*

(f) *l. qui res*, §. *ult. ff. de sol.*

(g) *l. in rem*, §. *ult. ff. de rei vind. Instit. de rer. divis.* §. *cum in suo*. Cujac. *obs.* 23. *c.* 19.

(h) *l.* 2. *ff. de tigno juncto, l. gemma, ff. ad exhibend. l. de eo, ff. de donat. inter vir. & uxor. l.* 7. §. 7. *ff. de adquir. rer. domin.*

En autem verba legis:

Tignum junctum ædibus vineæve concapes ne solvito: ast qui junxit, duplione damnator: tigna quandoque sarpta, donec dempta erunt, vindicato.

Concapes) verba legis hujus apud Festum supersunt, quæ ita Scaliger, a quo vel Cujacium (*i*) dissentire puduit, emendavit *Tignum junctum ædibus vineæve concapes nec solvito*, ubi *concapes* reposuit pro veteri scriptura *concapet*. *Concapes* autem ait fuisse in vineis, quod in ædibus *tigna*: quod haberent caput suum cum capite vineæ commissum, unde

(i) *in Parat. de tig. junc.*

unde ficuti a capite veniunt *biceps*, *triceps*, ita & *concapes* quafi *junctum caput*. Quam emendationem rejicit Jacobus Gothofredus, atque inauditum verbum comminifcitur, fubjicitque pro *concapes*, *concapet*, quod prifce pofitum putat pro *vindicet*, nullo auctore. Ego vero Scaligeri lectionem lubens retineo. Nec me movet, quod objicit Gothofredus, nempe inutile fuiffe aliud fubjicere vocabulum peculiare in vineis; cum etiam iis tigni nomen conveniat. *Concapes* enim hic nomen eft adjectivum, congruitque cum voce *tignum*, quod ædibus quidem *junctum*, vineis vero *concapes* dicitur, tamquam capite innixum, fubauditur enim *tignum*, quafi tignum *Concapes* i hoc eft, *capite innixum vinea* proinde ac fi lex diceret: *tignum quod eft iniunctum ædibus, & tignum, quod eft capite innixum vinea ne folvito*; ficut enim *biceps*, *triceps*, *quadriceps* adjectiva funt, ita & *concapes*.

LV. De Famofis Libellis.

Damno in rebus accepto proximum eft damnum in perfonam, & famam, qualis eft injuria: quæ gravis habetur, etiam fi folis verbis inferatur, tum quia honeftiffimus quifque pluris reputat exiftimationem, & famam, quam opes, & lucrum, & vitam; tum quia facilior hæc lædendi ratio eft, & occultior, ideoque diligentius præcavenda. Quamobrem Romani, quo Græcis honeftiores, ita feveriores alienæ famæ vindices. Apud Græcos enim non humiles modo; fed & proceres patebant licentiæ, & petulantiæ poetarum, præcipue Comicorum, qui perfonam alienam protrahebant in fcenam publice ludibrio habendam, & conviciis exagitandam. Nec magiftratum ipfum verebantur; Nam Ariftophanes cum Cleonem principem tum civitatis in fcenam induxiffet, & pro reverentia, & metu nemo Hiftrionum eum reddere vellet; ipfemet poeta Cleonem egit: quamvis vetufta lex prohiberet τὸν ἄρχοντα φανερῶς κωμῳδεῖν. (a) *Magiftratum in comœdia palam carpere*, de qua lege interpres Ariftophanis in *Nubibus*. Glifcente autem in dies furore poetarum, vetitum fuit nominatim aliquem in comœdia perftringere. Cumque ne ficquidem effrena maledicentia conticefceret, oportuit ab radice petulantiam excindere, fublata comœdia illa, quam deinceps *veterem* appellarunt, ut eam diftinguerent a *nova*, & pudentiori in illius locum fubftituta, in qua Menander maxime floruit. Conviciis autem Solon pœnam levem admodum pofuerat, & certorum caufa locorum. Plutarchus enim tradit eum, qui maledictis aliquem petierit inter facra, vel inter fubfellia judicum, & magiftratuum, aut inter fpectacula Solonis lege multatum fuiffe quinque drachmis: quarum tres ærario publico cederent, duæ autem injuriam paffo: cum ubique punire ingenitam humanæ pravitatis maledicentiam difficile reputaverit, nufquam vero periculofum; propterea crimen ex loco diftinxit. Sed mirum cur Solon fuerit adeo levi pœna contentus. Salmafius, ut rem expediat, comminifcitur difcrimen inter κακολογίαν, & κακηγορίαν. κακολογίαν docet fuiffe maledicentiam adverfus abfentem fine convicio; κακηγορίαν convicium, & injuriam inter præfentes, ad quam refert mulctam quingentum drachmarum, quæ alia in lege continebatur: (b) mulctam vero leviorem refert ad κακολογίαν *maledicentiam fine convicio*. Quam vocum diftinctionem nulli Grammaticorum ante Salmafium agnitam deridet Heraldus. Ego vero potius crediderim pœnam hanc initio levem propter criminis raritatem, veteremque modeftiam, poftea fuiffe auctam, crefcente hominum audacia, cum qua crevit etiam illius coercendæ neceffitas. Nam fimile habemus exemplum in legibus XII. tabul. de percuffione oris, cujus ab initio levis mulcta fuit XXV. affium, de qua inferius. Romani vero moribus graviores, & diligentiores famæ cuftodes convicia, & famofos libellos non indicia vitiorum,

(a) Petit. *ad l. Attic. l.* 1. *pag.* 80.

(c) Ifocrat. *in orat. contra* Lochitem *in princ.*

rum, sed potius innocentiæ alienæ testimonium esse putarunt, omnis criminis suspicionem auferentes ab eo, cui defuit accusator, cum non defuerit inimicus ut egregie Constantinus Imperator existimat. (a) Quamobrem fustibus ad necem feriendum jusserunt hominem, qui conviciis, aut malis carminibus alienam famam laceraffet. (b) quam legem summis laudibus Cicero extulit his verbis: *Judiciis enim, & magistratuum disputationibus legitimis propositam vitam, non poetarum ingeniis habere debemus, nec probrum audire nisi ea lege ut respondere liceat, & judicio defendere*, atque iterum: *Probis, & injuriis poetarum subjectam vitam, famamque habere noluerunt: capite etiam puniri sancientes tale carmen condere si quis auderet*. (c) En vero legem:

Si qui carmen occentassit, quod alteri flagitium faxit, capital esto.

Occentassit) *occentare* est *convicium facere*, obstrepere adversus aliquem, *Plaut. in Curcul.*

Quid si adeam, atque ad fores occentem?

Flagitium faxit) *flagitium* veteribus est *convicium*. Plautus. *Majore eum flagitio reddet postea*, hoc est infamia, quia quo aerius petimus nostra, eo est mora turpior. Et Cato *Intercutibus stupris flagitatus*, hoc est intestinis injuriis adfectus. *Livius lib. XXV. Simul & ingens flagitium imperii demptum* Gracchus apud *Isidor. lib. 2. orig. c. 21. Pueritia tua adolescentiæ tuæ inhonestamentum fuit, adolescentia senectutis dedecoramentum, senectus reip. flagitium*. Vide Festum verbo *occentassit*, & ibi Scaligerum. Jacobus Gothofredus hanc legem ita refert.

Si qui pipulo occentassit, carmenve condidiscit, quod infamiam faxit flagitium alteri, fuste ferito.

Pipulum est *convicium* a *pipatu* pullorum. *Pipare* enim Osci dicebant pro *ejulabunde conqueri*. Unde *pipulo differre*, est *afficere infamia*. *Fuste* autem *ferire* est *ad necem cædere*. (d)

LVI.
De Reliquis Injuriis.

Nunc ad injurias re illatas veniamus: quarum nomine inter Athenienses dabatur accusatio, sive actio in caput, & multatio, sive actio in pecuniam: hæc privata erat, illa publica: privata dicebatur αἰκίας δίκη publica ὕβρεως γραφή; de his aerius, quam res ferret inter Salmasium, (f) & Heraldum (e) dimicatur. Hic enim utramque actionem trahit ab uno, eodemque genere injuriarum, sub diversis agendi modis. At ille a diversis generibus injuriarum, diversas ducit actiones. Patronum adoptat sibi uterque Demosthenem, (g) quem dicitur prælatam fuisse actionem αἰκίας cum potuisse agi γραφὴ ὕβρεως. En, inquit Heraldus, ex eodem injuriarum crimine variam agendi facultatem. At Salmasius plura genera injuriarum putat convenisse in illud crimen, atrocius videlicet, & levius; nec verberibus tantum petitum fuisse accusatorem, sed vulneribus, & luto inquinatum: docetque de injuria graviori ὕβρεως γραφὴν, αἰκίας vero δίκης de leviori descendere. Qua in re Salmasius veteres Grammaticos habet auctores; Heraldus vero rationibus, & subtilitate contendit. Confligunt acriter, nec pugnæ finis, aut spes ulla pacis: nec nostrum, aut hujus loci dirimere tale prælium. *Verberationis* autem ex Atheniensium legibus pœna erat pecuniaria: (h) quæ, si læsus accusaret, læso cædebat; sin alius, Fisco: nam ex lege Solonis cuilibet ex populo vindicare licebat illatam privato vim, cum in ea publicæ auctoritatis, & custodiæ contemptus verteretur (i) *Meditati* vero, consilioque illati *vulneris*, pœna erat exilium, & publicatio bonorum: & tandem

(a) Balduin. *in XII. tabul. in hanc leg. in fin.*
(b) Horat. *ser.* 2. *Sat.* 2. Cic. 4. *Tuscul.* Arnob. 4. *advers. gentes*. *Cornut. in Pers. Sat.* 1. Horat. 2. *epist.* 1.
(c) Cic. *l.* 4. *de repub. apud D. Aug. de civit. Dei l.* 2. *cap.* 12.
(d) *l.* 1. §. *occisor. ff. de S. C. Sylian. l.* 8. §. 1. *ff. de pœnis.*
(e) *In observ. ad jus Attic. & Rom.*
(f) *In animad. vers. advers. Sal.*
(g) *In orat. advers. Conon.*
(h) Lysias ἐν τῷ περὶ αἰκίας πρὸς Ισοκράτην.
(i) Ulp. *in Midian. Petit. ad l. Attic. pag.* 526.

tandem supplicium capitale, si reus, contempta exilii pœna, rediret in patriam. (*a*) Qui monoculo vero exclusisset oculum, ei ammittendus erat uterque per talionis pœnam, quam e Solonis tabulis in suas Decemviri leges traduxerunt: eo scilicet capite, ubi *de membro rupto* cavebatur: pro quo *par membrum* amputandum erat ei, qui ruperat, (*b*) nisi pactione quis pœnam redimisset, quod lege permittebatur. (*c*) Os autem fractum pecunia vindicarunt in libero quidem CCC. æris, in servo CL. Distinxerunt autem ab *osse membrum*, quia proprie *membrum* caro est, & pellis, qua artus teguntur, ut Pompa notat; (*d*) hinc aliud *membrum rumpere*, aliud *os frangere*. Os autem & membro includitur, uti pars illius. Non absimilem legem ex Catonis originibus profert Priscianus *lib. 6.* quam ad aliarum gentium mores respicere censet Hottomannus. (*e*) Ob oris percussionem, aliamve injuriam non amplius vigintiquinque gravis æris pœnam Decemviri constituerunt: quæ quamvis a Favorino (*f*) propter levitatem etiam, Labeone auctore, irrideatur, tamen pro temporum illorum inopia, non erat fortasse tam levis. Prolatis vero finibus, auctaque Urbe spoliis, & opibus exterorum, viluit ea pœna. Quem enim jactura XXV. assium ab injuria in tanta opulentia revocasset? Unde quid mirum, si L. Nerantius, homo egregie improbus, homines, & leges adeo ludibrio haberet, ut obviorum os palma percureret, oblatis continuo XXV. assibus per servum, quem pecunia onustum secum circumferebat? Cum igitur ea pœna contemneretur, cœperunt a Prætore judices injuriis æstimandis dari, quos propterea *Recuperatores* appellarunt, quia in privatis commerciis jus quisque suum per eos recuperaret. Placet locum hunc auctoritate Collatoris legum Mosaicarum concludere, apud quem hæc leguntur, prout Salmasius restituit: *Injuriarum actio aut legitima est, aut honoraria; legitima ex lege XII. qui injuriam faxit, quinque & XX. æris pœna sunto. Qui membrum rupsit talio esto. Qui ossa fraxit, libero trecenti aris, servo centum, & triginta pœna sunto.* Nunc leges producamus.

(*a*) Lysias ἐν τῷ ὑπὲρ Καλλίου ἱεροσυλίας ἀπολογίᾳ.

(*b*) *Instit. l. 4. de injur. §. 7.* Festus *verbo Talio*, *l. 3. C. Teodos. de exhibend. reis.*

(*c*) Gell. *l. 20. c. 1.* Paul. *5. sent. c. 4.*

(*d*) *de diff. verb. verb. artus.*

(*e*) *ad leg. XII. tab. in hanc leg. pag. 470.*

(*f*) *apud* Gell. *l. 20. cap. 2.*

Si membrum rupsit, ni cum eo pacit, talio esto.

Si qui injuriam alteri faxit, XXV. æris pœnæ sunto.

Qui os ex genitali fudit, libero CCC. servo CL. æris pœnæ sunto.

Si membrum rupsit) ita legem hanc omnibus probantibus restituit. (*g*) Cujacius.

Pacit) a verbo antiquo *paco* pro *paciscor*. Cujacius ibid. nisi pro *paco* legamus cum Laurembergio *pago*, & *pagit*. Dicitur *talio* a *talo*, quia tale ac simile rependitur.

Qui os) ita restituitur a Petro Pithœo; cæterum *genitale* dictum arbitror *ubi gignitur*: non ut P. Pithœus, dentem excussum *a gingiva* ne nimis coangustemus legis sensum: quasi non quælibet ossis fractio, sed solum dentis e gingiva excussio puniatur.

(*g*) Cujac. *Institut. de injur. §. 7.*

LVII. De pecuniis repetundis.

Absolutis judiciis privatis, ad publica veniamus, exordientes a lege condita contra judices, arbitrosve pecunia corruptos. Quod flagitium, quia integritate judiciorum salus publica unice munitur, Decemviri capite punierunt: gravius longe agentes, quam Athenienses, (*h*) & ipse Plato, (*i*) nam illi pecunia crimen æstimarunt: hic duplo ejus rei, quæ in judicium deducebatur, quod judex reddere cogitur ei, quem sua sententia læsit. Ab hac autem XII. tabul. severitate recessit posterior ætas in de-

(*h*) Jul. Pollux. *l. 8. c. 1. Interpres* Thucyd. *ad l. 6.*

(*i*) *l. 8. de leg.*

in deteriores prolapsa mores. Cumque veterum legum oblivio, & impunitas judicum pudendam judiciorum corruptelam peperisset; supervenit lex Julia repetundarum, qua deinceps tale crimen coercetur: de qua lege disputandi locus erit libro sequenti. Præterea ex Prætoris edicto, qui litem suam fecisset, sive per dolum injuste judicasset, parti læsæ veram judicii æstimationem præstare jubetur, (*a*) aliæque pœnæ a constitutionibus principum accesserunt. (*b*) Dolo autem judicare videtur, qui per gratiam, aut per inimicitias, aut per sordes in fraudem legis sententiam tulerit. Lex autem talis fortafse fuit:

Si judex arbiterve jure datus, ob rem dicendam pecuniam acceperit, capital esto.

(a) *l.* 15. *§. filiusfam. ff. de jud.*
(b) *C. de pœn. jud. qui male judic. & novel.* 124. *c.* 2.

LVIII.
De Falsis Testibus.

Porro judiciorum integritas non solum avaritia judicis coercenda, sed etiam perfidia testium avertenda conservatur. Judices enim e dictis, ac fide testium sententiam expromunt suam. Quamobrem ne falsitas testium sententias pariet injustas; oportuit metu pœnarum falsos testes ab aditu judiciorum absterrere. Ideo apud Græcos, (quam nationem Cicero ajebat sacramentorum fidem numquam coluisse,) gravibus pœnis mendacia testium prohibebantur: ut Atticis legibus, qui falsum in judicio protulissent, præter mulctam, etiam infamiam sustinerent: quæ & in producentem quoque falsos testes redundabat. Quod judicium *κακοτεχνιῶν* vocabatur. (*c*) Romani vero quamvis integrioris fidei, tamen propter majorem judiciorum religionem supplicium exacerbarunt. (*d*) igitur exemplo Platonis, qui ter falsi convictum testem neci dedendum decrevit *l.* 11. *de leg.* jusserunt Decemviri, ut falsus testis e saxo Tarpejo dejiceretur: cujus loci profunditatem, nondum, ut postea eversa Roma veteri, ruinæ ædificiorum impleverant, ut altior antea, nunc in planitiem vergat. Verum relaxata simul cum virtutibus civium lege, capitalis pœna conversa fuit in exilium, aut relegationem in insulam, (*e*) quam perpetua infamia comitabatur, aliæquæ pœnæ a judicis arbitrio pendentes: (*f*) quæ tamen ab eruditis, Triboniani adjectio reputatur. Noluit enim Tribonianus, ut Cujacius suspicatur, has pœnas, forte quia sibi graviores viderentur, exprimere: unde adjecit ad *l. qui falso, ff. de testib. a judicibus competenter puniantur*, vel ut legit Harmenopulus, *a judicibus competentibus puniantur. ὑπὸ τῶν προσφέρων ἀρχόντων τιμωροῦντα*. Unde consulto suppressit Paulli verba, quæ in sententiarum libris, unde lex illa sumpta fuit, inveniuntur.

(c) Demost. ἐν τῷ κατ' Εὐεργόν. ἐν τῷ πρὸς Τιμόθεον. Pollux *l.* 8. Petit. *ad leg. Attic. l.* 4. *tit.* 7.
(d) Gellius *l.* 29. *cap.* 1.
(e) Paull. *sent. l.* 5. *c.* 15. *& l. ff. ad l. Cornel. de falso*
(f) *l. qui falso ff. de testib.*

LIX.
De Teste Desertore.

A falso teste transeamus ad eum qui cum sese testem obtulerit, vel libripendem, quem loco testis adhibebant, postea testimonium ferre in judicio, dictaque sua comprobare detrectet: qui *testimonii desertor*, meo judicio, recte appellabitur, isque etiam *testimonium desugere* dicitur, ut & qui rei alicujus auctor haberi nolit, is *desugere* dicitur *auctoritatem*. Quod apud Græcos crimen dicitur *λειπομαρτύριον*, quasi *testimonii destitutio*. (*g*) De qua Decemviralem legem adfert Gellius, (*h*) verbis adeo depravatis, ut nescio an iis restituendis doctissimorum virorum conamina suffecerint, de quibus inferius. Pœna hujus criminis ex XII. tabul. legibus, erat ut qui testimonium ferre refugisset, esset intestabilis, nempe ut neque alios in re sua testes adhibere posset; neque adhiberi ipse re aliena, (*i*) & insuper *improbus* haberetur. Cujus vocabuli significatio veteribus erat atrocior: continebat enim infamiam, & publicam ignominiam. Unde Livius lib. X. refert: *Valeriam legem, qua vetaret necari, aut virgis cædi eum, qui ad populum provocasset adversus eum, qui in le-*

gem

(g) Petit. *ad l. Attic. l.* 4. *c.* 7. *pag.* 357.
(h) *lib.* 15. *c.* 13.
(i) *l. cum lege* 26. *& l. is cui* 18. *§. ult. ff. qui test. fac.*

gem incidisset, non aliam pœnam statuisse, quam ut haberetur improbe factum: tantusque hominum erat pudor, ut validissimum esset honestatis vinculum infamiæ metus. Nunc legem proferamus:

Si falsum testimonium dicassit, saxo dejicitor.

Qui si sirit testarier, libripensve fuerit, ni testimonium fariatur, improbus, intestabilisque esto.

Sirit) pro *siverit*.

Testarier) hoc fuit apud veteres ex iis verbis unum, quæ ad actionem simul, & passionem significandam adhibebantur, ut notat Gellius ex hac lege *lib. 15. cap. 13.* ubi verbum hoc παθητικῶς accipitur, ut *qui se sirit testarier* significet, qui se passus sit in testem adscribi.

Fariatur) ita repono cum Ravardo, donec melius aliquid emergat, prisco enim sermone *moriri* dicitur pro *mori*; *aggrediri* pro *aggredi*, unde & dici potuit *fariri* pro *fari*: nisi legere malimus cum Hottomanno *fateatur*, vel cum Cujacio *feriatur* pro *cogatur*, satis dure; vel cum Salmasio (a) *fariatur*, hoc est *eatur ad fatendum*.

(a) *Observat. ad l. Attic. c. ult. pag. 817.*

LX. De Cœtibus Nocturnis.

Nunc ad crimina veniamus ea, quibus reipublicæ status graviter perturbatur; quibusque prohibendis Decemviri, lege lata, nocturnos cœtus, & clandestinas coitiones prohibuerunt. Noctem enim τῶν πολλῶν κακῶν ἀρχηγὸν, *ducem plurimorum malorum* appellat Menander. Ut igitur causam omnem nocturni cœtus removerent, Romani ne S. Crum quidem condi licere voluerunt, post Solis occasum. Unde, abeunte die, horam, quæ sequabatur, *intempestam* appellarunt, quasi tempus minime rebus gerendis idoneum. Quo nomine Porcius Latro Catilinam insimulat in ea declamatione, (b) ubi legis hujus Decemviralis monumentum reliquit. Hæc etiam inter alias damnandorum Bacchanalium causas adfertur, quod scilicet nocte agitarentur. (c) Ideo & Diagondas Thebanorum Imperator sacra nocturna omnino delevit. Legis autem Decemviralis hæc videtur fuisse sententia:

(b) *declamat. in Catil.*

(c) Cic. *lib. 2. de leg.* Livius *l.* 39.

Si qui in Urbe cœtus nocturnos agitassit, capital esto.

LXI. De Crimine Perduellionis.

Nihil vero crimine perduellionis atrocius, quo status civitatis evertitur, & publica Pop. Rom. majestas violatur, de qua plenius libro sequenti. (d) Lege autem XI. tabul. hæc præcipue perduellionis capita comprehenduntur: alterum nempe illius, qui *hostem concitasset*; (e) sive ut ego interpretor, qui aliquem ex amico Pop. Rom. hostem dolo, consilioque suo reddidisset; & clam commovisset, sollicitasset, subegisset, ut adversus Remp. se compararet. Et quamquam is etiam qui contra prohibitionem Imperatoris cum hoste pugnasset, idem crimen incurreret; tamen atrociorem sensum, quem supra exposuimus, lex nominatim complexa videtur. Alterum vero criminis caput est illius, qui civem in hostium potestatem tradidisset. Quæ scelera capite plectebantur: perduellis autem dicitur hostis, (f) quia veteres pro *bello duellum* enunciabant. Unde perduellis ab Ulpiano definitur, (g) *qui hostilem animum adversus Rempub. aut principem gerit*. Lex autem Decemviralis hæc fortasse fuit.

(d) Cic. *pro Rabir. & in* Verr. 3. *& tot. tit. ff. ad l. Jul. majest.*

(e) *leg. 1. ff. ad l.* Jul. *majest.*

(f) *l. quos nos hostes 234. ff. de V. S.*

(g) *l. ult. ff. ad l. Jul. majest.*

LXII. De Parricidio, sive Hominis Cæde, & Veneficiis.

Si quis perduellem concitassit, civemque perduelli transduit, capital esto.

Transduit) pro *tradiderit*: veteres enim *duit* dicebant pro *det*.

Pergamus

Pergamus nunc jam ad eos qui hominem cæde sustulerunt: quorum pœna si susceptum consilio facinus esset apud Athenienses, ad ultimum extendebatur supplicium, quod voluntario exilio, antequam judex pronunciaret, effugere licebat, (*a*) ut interpretatur Samuel Petitus, quia Rei post primam orationem apud Areopagitas poterant exilio se subducere, quod exilium publicatio bonorum consequebatur. (*b*) Verum si qui hac ex causa solum vertisset, in Atticæ finibus deprehenderetur, impune poterat occidi, aut Magistratibus tradi mulctandus. Quod in suas quoque leges Plato transtulit, (*c*) & pluribus Demosthenis locis comprobatur: quos locos frustra suis conjecturis tuendis vexat Salmasius optimis rationibus ab Heraldo (*d*) redargutus. At si casu hominem quis interemisset, annum extra patriam exulare, legibus jubebatur. (*e*) Non minori vero pœna homicidium dolo admissum ulciscuntur leges Decemvirales, vel lex Regia, nempe Numæ ut aliqui arbitrantur a Decemviris in XII. tabul. traducta: quæ prisca locutione homicidam notat *parricida* vocabulo, quod apud veteres quodlibet homicidium complectebatur: (*f*) neque apud eos discrimen ullum invenitur inter *capital esto*, & *parricida esto*, quæ clausula pœnis omnibus capitalibus attexebatur, ut Cicero (*g*) fecit: *Sacrum*, inquit, *sacrove commendatum qui clepserit, rapsitque parricida esto*: De illo vero, qui hominem imprudens occidisset, hæc a Scaligero e Schedis Servianis adferuntur ad hanc legem: ut scilicet cædem expiet in concione ariete cæso. Quod cum ad hanc legem pertinere non constet, longioris moræ mihi causam non præbebit. (*h*) Paribus etiam subjicitur pœnis, qui hominem veneno sustulit: quinimmo eo gravius hinc delinquit, quod latendi facilitate possit delinquere liberius; majusque periculum ab insidiis, quam a vi hominibus creatur. Et quia venenorum propinator sæpe miscet huic maleficio magicas artes, quas profitentur præstigiatores, & mulieres eæ, quas *sagas* appellabant; (*i*) quorum incantationes, carmina vi Dœmonum armata, mentes corporaque hominum labefacere, frugesque ab agro traducere veteres existimabant; (*K*) adeo ut Cajus Furius, qui agrum suum proprio labore inopinato pinguefecerat, in hujus maleficii suspicionem facile venerit; (*l*) propterea pœnam edixere Decemviri adversus eos, qui malis carminibus homines, aut animalia commaculassent, aut segetes frugesque alienas pellexissent. Pœnam hujus criminis habemus, si Scaligeri conjecturam in restituendo supplendoque mutilato Festi loco amplectamur: discemusque illam ex sequentibus: siquidem ita Scaliger explet Festi lacunam scribens: (*m*) *Nam in fine manifesto hæc scripta fuere. Tribus XXXV. aut privilegia irrogare, aut de capite civis statuere, nisi maximo comitiatu vetant XII. tab. leges, præterquam veneficos, quique malum carmen incantant, quia ipsi indemnati jure occiduntur.* Fuit autem fortasse lex homicidia, incantationes, & veneficia coercens hæc.

(a) Demost. *in Midiana*, & ἐν τῷ κατὰ Ἀρισοκράτυς.

(b) Samuel. Petit. *ad leg. Attic. l. 7. tit. 5. pag.* 508.

(c) *l. 9. de leg. ubi de homicid. volunt. loquit.*

(d) *In animadvers. adver.* Salmas. *ad jus Attic. & Rom. lib. 4. tit.* 4.

(e) Petit. *ad leg. Attic. lib. 7. tit. 1. pag.* 512. Scholiast. Euripid. *in Hipp.* Tzezes *ad Lycophron.* Hæsychius. Demosth. ἐν τῷ κατ' Ἀρισοκράτυς.

(f) Festus *verbo Parricid.*

(g) *l. 2. de leg.* Scalig. *ad Fest. verbo parric.*

(h) *Vide* Rosin. *ad leg. Reg. in leg. Numa.*

(i) Plin. *l.* 28. *c.* 2.

(K) Tibul. *lib. 1. eleg.* 8.

(l) Plin. *l.* 18. *c.* 6.

(m) *Lir. P. in fine.*

Si quis liberum hominem dolo sciens morti duit: quive malum carmen incantassit, aut malum venenum faxit, duitve, parricida esto.

Duit) pro *dederit* satis notum.

LXIII. De Cæde Parentum.

Atque cædes hæ, ut monuimus, prisca significatione parricidii vocabulo continebantur. Parentum vero cædem, cui uni proprietate sua hoc nomen convenit, utpote criminum atrocissimum, adeo Solonis leges abominabantur, ut quod satis non posset vocibus, silentio detestarentur: utpote indignum, quod in cogitationem hominum verbis adduceretur: ne, cujus criminis notitiam natura non suggerit, a lege offerretur. (*n*) Veteres vero

(n) Cic. *pro Rosc.*

vero Romanorum longe deterius de humanæ naturæ pravitate judicantes, non silentio, sed metu, & atrocitate pœnarum illud avertere studuerunt, lege lata, quam Scaliger (*a*) aliique doctiorum adscribunt Regibus, nempe Romulo, aut Tatio, aut Servio; ut qui pueri, aut nurus parentes verberassent, divis parentum *sacri* essent, hoc est divis illis devoverentur. Diis enim devoti *sacri* fiebant, & a quolibet impune occidi poterant; tamquam Diis criminis ejus ultoribus victima illa mactaretur. Cum hac de re a regibus nominatim cautum reperiamus; fas erit suspicari minime siluisse illos de cæde parentum, eosque auctores fuisse legis ejus, quam postea Decemviros credo in XII. tab. conjecisse. Hujus autem sceleris reus cæsus cruentis virgis, culeoque insutus cum cane, gallo gallinaceo, vipera, & simia, quibus rabie incensis laniaretur, mari mergebatur, ab omnium elementorum commerciis quasi segregatus, cum nec terram attingeret, neque aquam: etenim ab ea culeo discernebatur. Cujus exemplum supplicii, Tarquinius jam ediderat in M. Tullio Duumviro, propter proditam arcanorum fidem. (*b*) Lex autem hæc est:

(a) *in verbo plorare, & verbo nuptias apud Festum.*

(b) Valer. Max. *l.* 1. *c.* 1. *n.* 13. Non. *c.* 1. *verb. Perbiter.*

Qui parentem necassit, caput obnubito: culeoque insutus in profluentem mergitor.

Obnubito) notum est *nubere* quid significet prisca origine, scilicet *velare*. Et quia sponsa ob pudorem velabatur, cum ad mariti domum deduceretur: inde *nupta*, & *nuptiæ*: verbumque *nubere* in conjugalem significationem vulgo transivit.

LXIV. De Incendio.

Nulli criminum atrocitate cedit incendium dolo excitatum: cujus rei leges XII. tabul. exemplum posuerunt in eo, qui acervum frumenti ad alienas ædes positum combussisset, non quia hoc tantum incendium punierint, sed quia rei rusticæ tota vita deditis hæc exempla crebrius occurrebant: unde sub ea reliqua incendiorum genera comprehenderunt, & eos, qui quovis modo incendium conflassent, igne cremando jusserunt: ut unde damnum aliis attulissent, inde & ipsi mortem haberent, postquam vincti, verberatique fuissent, quæ capitalium omnium suppliciorum erant exordia: servi tamen, & viliora capita pergentes ad supplicium, nudi crucem, & furcam sibi ferentes per vias cædebantur, unde *furciferi* crebrum apud Plautum, & Terentium convicium: At si ex aliena negligentia incendium aliquo serperet, civili actione dupli persecutio dabatur, (*c*) eaque actio incensarum ædium dicitur in pluribus juris locis. (*d*) At si solvendo reus non esset, leviter verberabatur; propter eam de pœnis regulam, uti *qui ære nequit, corpore damnum luat*. (*e*) Legis porro sententiam his verbis reddit Gothofredus:

(c) *l. capitalium* 28. §. 2. *de pœnis* Paul. *lib.* 5. *sent. tit.* 3. *ubi Cujac.*

(d) *l. juris gentium*, §. 13. *ff. de pactis*, *l.* 1. *C. ad l. Aquil.*

(e) Balduin. & Rit. *ad hanc l. vide cap. de incendiariis apud eumd. Ritters.*

Qui ædes acervumve frumenti ad ædes positum dolo sciens incensit, vinctus verberatus igni necator: ast si casu, noxiam sarcito; si non idoneus escit, levius castigator.

Incensit) pro *incenderit*, sicut *incepsit*, ut notat Festus verbo *incensit*. (*f*)

(f) *vide l.* 9. §. 1. *qui ædes ff. de incend. ruin. naufrag.*

LXV. De ordine judiciorum, & de in jus vocando.

Expositis legibus, quibus crimina coercentur, leges judiciarias, judiciorum ordinem dirigentes, explicemus. Judiciorum autem exordium erat *vocatio in jus*. *Jus* enim dicebatur etiam locus, ubi causæ agitantur. Igitur actor rerum conveniens vocabat in jus ad eum, qui Jurisdictioni præest, ad Prætorem, cupiens cum eo disceptare, ac jus experiri suum. Cujus vocationis hæ solemnes erant formulæ: *In jus eamus*: vel *in jus veni*:

veni! vel *sequere ad tribunal*: vel *in ius ambula*. (a) Vocationi reus ex Legibus XII. tabul. confestim parere jubebatur, ac si declinare vellet judicium, & sese actori subducere satageret, licebat repugnantem obtorto collo ad Prætorem rapere sine injuria: dummodo actor, antequam reo manus injiceret, adstantes fecisset ejus negotii testes; quo pateret reum ab actore nolentem in judicium trahi, non contumeliæ, sed sui juris experiendi causa. Testes autem cum faceret, eos ita interrogabat, *licet antestari?* ac si per eos liceret, admotis digitis, imam eis vellicabat auriculam, quam & *oricillam* dicimus; adjecto verbo *memento*, vel *memor esto*: quo ejus rei recordarentur: (b) aures enim veteres physici memoriæ dicarunt, ut alias partes corporis aliis facultatibus, veluti dexteram fidei, genua misericordiæ, frontem genio. Ritum autem hunc didicerunt Lipsius, & Rævardus ex veteri lapillo sibi ostenso a Guido Latino: quo in lapillo insculpta erat manus atterens auriculam hoc græco verbo μνημόνευε *memento*. Hinc *Vig. in Bucolic.*

. . . . Cynthius aurem,
Vellit, & admonuit. (c)

idque *antestari* dicebatur, hoc est, *adstantes, & proximos facere testes*, ut optime Salmasius exponit. (d) *am* enim particula proximitatem significat, ut *amtermini* terminorum accolæ, & *amsegetes*, quorum ager viam tangebat, & *amfulla* valles, quæ in circuitu sunt, & vicinæ. Male aliqui explicant *ante testari*. Post antestationem autem sequebatur *manus injectio*, factis enim testibus, jus erat in adversarium fugam molientem injicere manus, & deducere ad Prætorem. Qui mos omnis ab Atheniensibus descendit. (e) Apud eos enim reus ex auctoritate magistratus, vel per apparitores, quos κλητῆρας dicebant; (f) vel per ipsum actorem vocabatur in jus, advocatis testibus, quos etiam κλητῆρας appellabant, teste Scoliaste Aristophan. in *Vesp.* At si reus actori vocanti non obtemperasset, tunc in eum manus injiciebatur; cujus apud Græcos moris testis est Lucianus; & veteres comœdiæ Plauti, & Terentii græcos mores utpote græcis ex auctoribus conversæ, referentes. Omitto festivum illum, & vulgarum simul Horatii locum *lib. 1. satyr.* ad Romanos mores pertinentem. Verum tum demum manum injecturi antestabantur, cum honesta persona in jus vocabatur, quo actor ab eo injuriam abstinere videretur, (g) nam turpis vitæ hominem, veluti lenonem licebat invitum sine antestatione obtorto collo rapere, ut patet ex Plauto in Persa, ubi Parasitus a Lenone interrogatus, anne antestaretur, ita respondit:

. . . . tuane causa, carnifex,
Cuiquam mortali libero aures atteram?
Qui hic commercaris cives homines liberos.

& luculentius in Rudente, ubi hanc ob causam Labrax cum Pleusippo rixatur. Si qui vero in jus honoris causa non raperetur, ei diem actor dicebat, ut datis pignoribus, vel vadibus sese judicio stiturum promitteret, & ni judicio ad diem adesset, certam pœnam, sive mulctam persolveret. Hæc autem vadatio dicebatur, quia scilicet adversarius vadabatur ab actore, cui sese eximere non licebat, (h) nisi datis pignoribus, aut vadibus, certaque pœna promissa: atque ita *satis*, aut *cautum dabant*. *Vades* autem dicti sunt ii, qui suo periculo reum in judicio stituros offerebant: quos ita dictos Æron arbitratur, quod his sponsoribus actori oblatis reo *vadere*, sive abire liceret. Cum enim rei fides suspecta esset, cogebatur pro se sponsorem dare, idque *promittere vadimonium* dicebatur:

(a) Bison. *l. 5. de formul. in princip.*

(b) Porphyr. & Æron. *in Hor. l. 1. sat. 9.* Cic. *l. 2. de leg.* Auct. ad Helen. *lib. 2.* Non. *verbo* calvitur. Cajus *l. 233. ff. de V.S.*

(c) Serv. *ad eclog. 3.* Senec. *c. 36. l. 4. de benef. & l. 5. c. 3.*

(d) *ad jus Attic. & Rom. p. 110.*

(e) Petit. *ad leg. Attic. lib. 4. tit. 2. p. 315.*

(f) Aristoph. *in Avibus, ubi Scholiast.* Ulp. *in orat. Demost. pro Coron.*

(g) Rævard. *in l. XII. tabul. c. 5.*

(h) *l. 5. si vero ff. qui satisd. cogan.*

unde *deserere vadimonium*, cum ad certam diem quis se judicio non præstitisset; ut *differre vadimonium*, cum judicii dies a judice gravibus ex causis producebatur. Porro matronarum pudori ac reverentiæ tribuebatur, ut in jus vocatas nefas esset attingere: (*a*) neque licebat in jus vocare impuberes puellas alieno juri subjectas. (*b*) Lenimentum quoque aliquod hujus legis Jurisconsulti sua interpretatione invenerunt, ne quis scilicet e domo sua in jus protraheretur: (*c*) satis enim pœnarum perferre latitando: nisi aditum ad se præstaret, aut ex publico conspiceretur. (*d*) Præterea oratione D. Marci cautum fuit, ne vindemiarum tempore cives ab opere rustico ad judicium abducerentur. (*e*) Quæ quidem exceptiones post latas XII. tab. prodierunt: illa vero particula ex ipsis XII. tabulis proficiscitur, quæ jubet in jus vocatum morbo correptum non tamen adeo gravi, ut sensus confundat, juncto, non vero molliter in strato vehiculo, in judicium venire: cujus legis rationem Favorinus Philosophus non satis percipiens XII. tab. adsperitatis accusabat: quasi juberent etiam eum, qui gravitate morbi cohærere non possit, in jus duci, uti funus super jumento sine plaustro. A qua cum opinione sensu legis benignius exposito, depulit Cœcilius, qui *jumenti* nomine docet significari pecora juncta curriculis vehendis: putatque *jumentum* a *jungendo* dictum: eaque verba legis *arceram ne sternito*, ita explicat, ne scilicet vestibus plaustrum sternatur, aut mollius instruatur. Ceterum negat a legibus prohibere plaustrorum usum ad vehendum reum. (*f*) Nec civis tantum compellere poterat reum ad judicium subeundum; sed etiam peregrinus, quem veteres vocabant *hostem*, cujus vocis antea mitior, post vero significatio fuit asperior; notavit enim solos inimicos populi Romani, quæ antea significaverat & peregrinos. Eratque lex, ut conjectura erui potuit ex *Cic. 1. de offic.* & *Plauto in Curcul.* scripta his verbis:

(a) Valer. *lib.* 2. Hottoman. *in leg. XII. tab. v. si calvitur.*
(b) *lib.* 22. *in princ. ff. de in jus voc.*
(c) *l.* 18. *cum seq. ff. de in jus voc.*
(d) *l.* 19. *eodem.*
(e) *l.* 1. *ff. de fer.*
(f) Gell. *l.* 20. *c.* 1.

Si status condictus dies intercedat, cum hoste ito.

Status dies, & condictus) levi discrimine distinguuntur. *Status* enim *dies* est, quem Prætor statuit litigantibus, ut ad se iretur: *condictus*, quem sibi ipsi ex compacto litigantes præfiniunt, ut ad Prætorem eant: Sed jam legum reliquias, utcumque ab eruditis coactas proferamus, Gothofredum sequentes, qui unam constituit ex tribus, quas alii faciunt, legibus, eamque in tria distinguit capita; quod & veterum auctoritate, atque ipso sententiarum nexu comprobatur.

Si in jus vocat atque eat.

Ni it antestamino: igitur em capito.

Si calvitur, pedemve struit, manum endo jacito.

Si morbus ævitasve vitium escit, qui in jus vocabit, jumentum dato: si volet, arceram ne sternito.

Atque) sensus est *si quis in jus vocat, vocatus statim eat*. Quæ lex cum esset initium ceterarum, pueris omnibus, qui jus addiscebant, velut solemne carmen erat in ore, ut *Cic.* testatur *lib.* 2. *de legibus*.

Atque) significat veteribus *illico*, *statim*, *e vestigio*, cujus innumera sunt apud Plautum exempla, quæ colligit Paræus in lexico critico in hac particula, & *Virg. lib.* 1. *Georg.*

- - - - - Si brachia forte remisit,
Atque illum præceps prono rapit alveus amni.

quibus in locis *atque* significat rem inopinatam.

Em)

Em) prisce pro *eum*, quemadmodum & alibi, ut sit sensus: *Si sequi nolit reus vocantem, facito testes, deinde ipsum reum ducito.*

Igitur) pro *deinde* veteribus est usitatissimum. Piget exempla referre in re tam nota.

Si calvitur) hoc est, *si moretur, subsistat, obnitatur, effugium quærat, in eum manus iniicito, ac per vim rapito: calvitur* enim significat *decipere, frustrare*, ut docet JCtus in *l. si calvitur* 203. *in princip. ff. de V. S.* Glossæ Philoxeni. *Calvitur,* ἀξπατᾷ. Pacuvius: *postquam calamitas plures annos arva calvitur*. apud Noni. in *arva*. Plaut. *Casin. sc. 2. vers. 4. sopor manus calvitur*: idest sopore manus torpent. Noni. in verbo *calvitur*.

Pedemve struit) omnes ducti auctoritate Festi, & Servii Sulpicii *pedem struit*, explicant *fugit*: quod mihi videtur satis durum, & remotum a nativa hujus verbi significatione, quo verbo firmitas notatur. Factum est enim, ut recte Vossius putat, ex στερέω per contractionem *struo*; quamobrem suspicor in Festi loco inesse mendum, ac pro *fugit* legendum *figit*, sive *resistat, repugnet*: idque magis cohæret cum tota sententia legis, & antecedenti verbo *calvitur*.

Endo jacito) *iniicito* prisce *endo* pro *in*, satis notum omnibus.

Si morbus ævitasve) sensus est: *si affecta valetudo, seniumve impediat volentem sequi in ius, iuncto plaustro quidem ducatur: si repugnet plaustro quidem ducatur invitus; sed minime superne in arcus formam pellibus tecto*. Quod plaustri tegmen *arcera* vocabatur. Unde Nonius *arceram* interpretatur *plaustrum tectum*. (a)

Escit) pro *erit*, ut supra diximus.

(a) Varro *de ling. lat. lib.* 4.

LXVI. De Vindicibus.

Diximus reum datis vadibus eximi posse actori, ea conditione, ut ad certam diem a vadibus, sive sponsoribus sisteretur. Hos autem *vindices* quoque fuisse appellatos in legibus XII. tabul. apparet ex lege inferius subjicienda: nec re alia differre *vades* a *vindicibus* arbitror; nisi quod vades dicerentur ii tantum vindices, qui reum præstabant; vindicis vero nomen latius fundebatur: nam & assertorem significabat libertatis alienæ, & quemvis alium, qui periculum alterius, re, aut persona subiisset, aut quid quovis modo liberasset; unde vindex honorum, dignitatis, & bonorum dicebatur. Fallitur vero Boetius, (b) qui hac in lege vindicem ait esse procuratorem, a quo aliena causa vindicanda suscipitur: non enim procuratoris, sed sponsoris vice fungebatur, qui reum ad certum tempus judicio eximebat, ne obtorto collo raperetur: nisi malimus legere *prædiatorem* ex emendatione Cujacii, quam probat Hottomannus, (c) negat ejus tamen vocabuli significationem ad hanc pertinere legem; *prædiatores* aurem dicuntur ii, qui bona, & fortunas eorum emunt, qui pro vectigalibus populi obligabantur. (d) Festus longe melius, qui *vindicem* inde dictum docet, quod *vindicet*, quominus, qui prehensus est ab alio, teneatur. Porro vindices non omnes omnibus, sed pro reorum conditione dandos Decemviri censuerunt: nempe ut locupleti reo locuples daretur vindex: inopi vero quilibet, sive locuples, sive inops. Difficile namque esset inopi sponsorem invenire locupletem; ideo ne miserrima conditione uteretur, quemlibet sponsorem ab eo Decemviri ob inopiam acceperunt. Quibus de rebus has ex Cicerone in topicis, & Gellio (e) veterum legum reliquias ab eruditis emendatas habemus.

(b) *in topic. Cic.* 1.

(c) *ad leg. XII. tab.* assiduo vindex. Cujac. 5. *obs.* 29.

(d) Turneb. *ad vers.* 20. *cap.* 30. *in veter. gloss.*

(e) *lib.* 16. *cap.* 10. Quint. *lib.* 5. *cap.* 10.

Si en fiet qui in jus vocatum vindicet, mittito.

Assi duo vindex assiduus esto: proletario cuique volet vindex esto.

Si en siet) sensus est: *si autem sit, qui reum in jus vocatum vindicet; sive se pro illo efferat, reus dimittatur.*

Si en siet) pro *si autem siet* prisca lingua: ita enim explicat Philoxenus in glossis, ubi *en siet* reddit ἐὰν ᾖ. Hujus priscæ locutionis ignoratione corruptus est ab imperitis locus Ciceronis in topicis, ubi hæc lex confunditur cum lege Ælia Sentia nimis absurde, nam & ratio temporum hanc lectionem rejicit, & testimonium Gellii, qui hanc legem adscribit XII. tabul. ex initio autem legis, cujus meminerat Cicero, *si en siet*, imperitia librariorum factum est *Ælia Sentia*, & quomodo is error irrepserit, subtilius, & latius invenies explicatum a Jacobo Gothofredo in hac XII. tabul. lege.

Assiduo) hoc est *locupleti*, ut sit sensus: *locupleti reo, locuples sponsor, aut vindex esto.* Veteres enim pro locuplete *assiduum* dicebant ab *assibus*: cum qui *multos* haberet *asses*, is esset locuples. Unde Cicero in topicis: *locuples enim est assiduus ab asse dando*: (*a*) atque ita explicant aliqui Plauti versum 13. *act.* 1. *Scen.* 1. *Amphytr.*

(a) Gell. *lib.* 16. *cap.* 10.

Proletario) hoc est *homini inopi quisquis volet, sit vindex.* Veteres enim *proletarium* appellabant eum, qui propter inopiam non re, ac censu, sed tantum prole posset augere rempublicam. (*b*)

(b) Gell. *ibid.*

LXVII.
De Pactis.

Erat & alia declinandi judicii ratio per pactiones, quæ inter actorem, & reum inirentur; dum irent ad Prætorem. (*c*) Etenim de quibus inter eos convenerat, illa magistratum rata oportebat habere. Cujus legis æquitas ex pluribus Demosthenis locis a Petito (*d*) collectis apparet. Quamvis autem pacta nuda, quæ in contractum non transierunt, nullius efficaciæ sint; si tamen lege, aut S. Cto confirmentur, *legitima* dicuntur: ideoque interdum *ex pacto* nascitur, aut tollitur actio. (*e*) Porro lex ita restitui poterit ex aliquot eru litorum sententia:

(c) *Auctor ad Heren. lib.* 2. Priscian. *lib.* 10.
(d) *ad leges Attic. l.* 4. *tit.* 2. *pag.* 339.
(e) *l.* 5. 6. 7. *ff. de pactis.*

Endo via rem uti pacunt orato.

Endo via) in via: *endo* pro *in*, ut sæpe alias: est autem sensus, quemadmodum inter vias paciscuntur, ita & causa inter eos agatur. Gothofredi enim conjecturam non probo; tum quia nunquam inveni, aut *ratato* pro *ratum habeat*, aut pro *ratato*, *rato*, nec analogiæ ratio suffragatur; tum quia sine mutatione ulla satis constat sententia retentis verbis superioribus: nam *orato* significat: *causam quisque agito, perorato secundum pactiones.*

Pacunt) veteres pro *paciscor* dicebant *pago*, unde usus deinde induxit *paciscor*. Terentianus Scaurus in ortographia notat, Decemviros scripsisse *pacunt* per *K* græcam litteram: a *pago* autem venisse *pepigi*, ut a *cado cecidi* tradit Quintilianus. (*f*) Hæc autem verba directa sunt litigantibus: quæ vero sequuntur, Prætorem respiciunt, eaque subjicientur inferius.

(f) *lib.* 1. *c.* 6.

LXVIII.
De Causa Peroranda.

At si de causa non fuisset inter litigantes transactum, agenda erat apud stantem judicem in foro, aut in comitio, qui locus privatarum erat causarum, ubi tota die litigantes observabantur, & advocati: eratque ibi *Puteal Libonis*, de quo meminit Cicero, & Horatius; quod *Puteal* erat ara, quo sæpe advocati, & rei condicere solebant. (*g*) Plautus in *Pœnul.*

Nam istorum (scil. advocatorum) *nullus nefastus est, comitiales sunt meri:*
Ibi habitant: ibi eos conspicias, quam Prætorem sæpius.

Causam autem iis orare usque ad meridiem licebat per leg. XII. tab. (*h*) qua ætate Romani crassius diem distribuebant: quippe qui non ante bellum punicum primum Catina in Sicilia capta, ex horologii usu didicerint horas notare: anteaque diem distinguebant more rusticorum. (*i*) Post meri-

(g) Sigon. *de judic. l.* 1. *c.* 28.
(h) Gell. *lib.* 17. *c.* 2. Plin. *l.* 7. *c.* 60. Auctor *ad Heren. l.* 2.
(i) Censorin. *c.* 23. *de die natal.*

meridiem autem judices sententiam ferebant, & rem ei, ad quem ex jure pertineret, addicebant, si essent ambo præsentes; si alter abesset, propter desertum vadimonium, stipulatio committebatur, & desertor eo nomine damnabatur, ut promissam pœnam ex sponsione, atque ex stipulatu penderet. (a) Neque enim adsentior docentibus absentem, si ad promissam diem sese judicio non stitisset, causa casurum ex leg. XII. tab. Quid enim opus fuisset cautionibus? aut cur absens re, & pœna dupliciter damnandus adeo inhumane? Non me fugit plura superesse veterum auctorum loca, quæ ostendant absentem causa cecidisse: (b) non tamen liquet, an hanc ob rationem, nempe ob desertum vadimonium. Quin arbitror potius, quia non defenderetur, sæpe absentem, ut solet, fuisse damnatum: cum deesset, qui jura ipsius judici exponeret: contra vero adversatius urgens oratione, tabulis, & advocatis, suum jus judici comprobaret: ut non mirum si absentes causa cecidissent. Quamobrem verba illa XII. tab. *Præsenti stlitem addicito* interpretor cum Jacobo Gothofredo *judicium reddito*; non ut aliqui *rem addicito præsenti*. Extremam autem rerum agendarum horam Decemviri statuerunt solem occasum. (c) Idemque rerum agendarum terminus erat veteri Atheniensium lege, cujus fragmentum apud Stobœum habemus: (d) sed jam leges producamus.

(a) Ritter. ad hanc leg.

(b) Cic. orat. pro Quint. & in Ver. 4. Sveton. in vita Calig. c. 39.

(c) Varro lib. 5. de ling. lat. n. 2. item lib. 6. n. 3. Petit. ad leg. Attic. lib. 4. tit. 4. pag. 336.

(d) Sermon. 1.

Ni ita pacunt in comitio, aut in foro ante meridiem caussam conscito, cum perorant ambo præsentes.

Post meridiem præsenti stlitem addicito.

Sol occasus suprema tempestas esto.

Conscito) nota est veteribus hujus verbi significatio pro *indicio*, *censeo*. Livius libro primo, apud quem Senator rogatus sententiam ita respondet: *Cum illo puro, pieque duello quærendas res censeo, itaque consentio, consciscoque*, & mox: *Senatus P. R. Quiritium censuit, consensit, consciuit, ut bellum cum priscis latinis fieret*. Huic proximam significationem habet hoc verbum in hac lege, ubi significat *cognoscere*. Unde parcere poterat labori Ravardus, cum pro *conscito* reposuit *gnoscito*. Nec felicior fuit eorum industria, qui pro *conscito* legunt *conicito*. *Conicere* autem *caussam* est, cum per indicem apud judicem, aut arbitrum exponitur. Paullus: (e) *Per regulam*, inquit, *igitur brevis rerum narratio traditur, & ut ait Sabinus, quasi causa conjectio fit*.

(e) l. 1. ff. de divers. reg. jur. ant.

Stlitem) veteres pro *litem*; ut *stlocum* pro *locum*. Unde *Decemviri stlitibus iudicandis* in decreto Asculanorum Romæ in domo Cæsia, & in elogio L. Cæsonii Luilli Veronæ. *Stlitem* autem *præsenti addicito*, significat judicium reddito, ut supra exposuimus, eo sensu, quo Trebatius (f) dixit *religionum iudicia addicere* pro *constituere*.

(f) lib. 1. Relig. apud Macrob. lib. 1. Saturn. c. 18.

Sol occasus) hoc est *sole occidente*, nam ut varias hujus loci lectiones prætermittam, *sole occaso*, & *sol occasus* pro *sole occidente*, cum latine dicitur, tum eleganter. Singula enim participia sunt omnium temporum, ut recte Sanctius observavit. Legunt aliqui *sole occaso dies suprema tempestas esto*; ubi *dies* pro *diei*. Ego si inferenda fuerit vox hæc lege in ista mallem scribere *die*: nam veteres *die* pro *diei*, & *facie* pro *faciei*, (g) ut Cæsar censebat esse ea nomina declinanda. *Suprema* vero *tempestas* dicitur pro *ultima hora*, quæ tempore XII. tabul. erat solis occasus. Sed postea lege Prætoria supremum tempus fuit, quo Prætor in comitio supremam populo pronunciasset.

(g) Gell. l. 9. c. 14.

(h) Varro l. 5. de ling. lat. Festus in verbo supremam.

LXIX. De Vadimonio Deserto.

Cum supra leges attulerimus, quibus jubebatur, ut reus eximere-

 tur,

tur, qui vocatus in judicium dederat vades promittentes eum adfuturum ad certam diem; nunc eas proponemus, quibus excusabatur reus, qui datis vadibus ad certam diem non sese præstitisset, justasque deferendi vadimonii causas adferemus. Harum vero causarum expressum tantum in legum fragmentis invenimus morbum sonticum, sive rei, sive actoris, sive arbitri, sive judicis. Sonticum autem appellabant morbum vehementiorem, utpote corporis valde noxium; cum *sontes* sint *nocentes*, ut refert Festus ex Ælio Solone: (*a*) unde *sonticus morbus* dicitur quidquid impedit corporis actiones; (*b*) quamobrem Tibullus in re obscœna:

Parce, precor, tenero: non illi sontica causa est.

Cum is quem corripuisset morbus ex lege XII. tab. quam e legibus Numæ in Decemvirales translatam non obscure innuit Festus, (*c*) causam præberet propter quam judicii dies protrahebatur, sive ut est in prisca lingua *diffindebatur*. Huic Jacobus Gothofredus alias exceptiones jungit ex conjectura, & subobscuris veterum testimoniis, putatque in eadem lege fuisse inclusa vota publica pro salute Pop. Rom. quæ postea in vota pro salute principis converterunt. (*d*) Justis etiam causis inseritur absentia ob publicum negotium, quam omni tempore justam excusationem fuisse non dubito. (*e*) Quæ conjecturæ maxime adjuvantur verbis a Gellio relatis ex Cincii libro de re militari, (*f*) quæ hujus veluti tabulæ præbent exemplum. Quod autem Gothofredus *vindicem*, hoc distinguit a *vadibus*, quod vindex fuerit, qui vocatum in jus liberaverit; vades qui reum ad certam diem judicio stiturum promiserit, id uteumque vetam habeat originem, tempore tamen evanuit, promiscuusque fuit horum vocabulorum usus: & qui vindex erat, reum ob id judicio liberabat sæpe, quod vadis munere fungeretur, ac reum judicio stiturum promitteret. Non magis probo adjectionem clausulæ illius ad hanc legem, *si status condictus cum hoste*, quæ clausula hic est plane ociosa: unde malo cum cæteris eruditis eam separatim locare. Verba tamen legis hujus, prout sunt ab eo commissa proferemus, ut quisque sive rejiciendo, sive probando, judicio utatur suo. Is igitur etsi antea mutila verba protulerit, ita tamen farcit scissuram in notis:

Judice arbitrove addicto vades, subvades danunto: vadimonii deferendi uti pacunt pœna esto, extra quam si morbus sonticus - - - votum - - - absenti a Reipub. ergo, aut status dies cum hoste intercedat; si quid horum fuat unum judici, arbitrove, reove, eo die diffensus esto.

Judice) sensus totius legis est.

Judice constituto, judiceque adito vades, aut subvades judicio sistenti utrinque dantor, iique sistere teneantor: nisi morbus vehemens, vim graviter nocendi habens, votum aliquod absentia Reipublica ergo intercedat, aut constitutus sit dies cum peregrino: nam si quid horum fuerit, & obvenerit judici, arbitrove, aut reo judicii, dies differtor.

Subvades) cum utrinque ab actore scilicet, & reo dandi essent sponsores judicio sisti; censet Gothofredus *vades* dictos eos esse, qui spoponderunt pro reo; *subvades* qui pro actore, quorum verborum significationem suo tempore periisse refert Gellius. (*g*)

Danunto) pro *danto* priscum, ut sæpe Plautus *danunt* pro *dant*.

Reove) priscis *reus* fuit tam petitor, quam is unde petitur; dicitur enim *reus*, cujus de *re* agitur. (*h*)

(a) Festus *in verbo sonticum morbum*.

(b) *l. ult. ff. de adilit. edict.*

(c) *in verbo* reus.

(d) *ex* Cajo *l. si calvitur.* §. 1. *ff. de V. S.*

(e) Cajus *l.* 6. *ff. si quis caut in judic. sist.*

(f) Gell. *lib.* 16. *c.* 4.

(g) *l.* 16. *c.* 10.

(h) Cic. *de orat.* Festus *in hac voce reus*.

Dif-

Diffensus) id est *prolatus*, Gellius (a) dixit; & Livius *diffindere diem* pro *differre* lib. IX. *Atque legem curiatam de imperio ferenti triste omen diem diffidit*. (a) *l.14.c.2.*

Sed cum eveniret aliquando, ut qui rem suam ab aliquo in judicio repetebat, careret testibus, quibus intentionem suam judici probaret; Decemviri, ne quis nulla sua culpa omnibus argumentis ad rem recuperandam destitueretur; facultatem dederunt actori, ut ante domum rei clamoribus, immo & conviciis rem suam flagitaret, palamque faceret omnibus eam improbitatem ternis diebus, ac ternis nundinis, sive *novo quoque die*. Solebant enim Romani ex agris nono quoque die, negotiorum causa in Urbem convenire, ubi eo die nundinæ habebantur; inde natum, quod usu adhuc retinemus, ut tribus edictis reus citetur. At si reus fraudem suam obstinatet, remque tradere detrectaret; jus tamen erat actori, accitis secum sui clamoris testibus, rei domum intrare, rem suam, sicubi eam inveniret, ablaturus. Isque effectus erat illius publici clamoris, quæ *obvagulatio* dicebatur *ad portum*, hoc est ante domum. Non me fallit, Turnebum, (b) Salmasium, (c) aliosque plures, hanc legem non referre ad actorem testimoniis destitutum, sed ad testem testimonium defugientem: adeo ut pro *defuerit* legant *defugerit*. Verum ab horum sententia me abducit Plauti locus: quo Rævardus priorem explicationem optime comprobat, (d) ubi poeta coquum inducit res in domum Euclionis illatas repetentem, eique, nisi redderet, clamorem ante ædes, & maledicta minitantem. Cui explicationi etiam Gothofredus, & Rittersusius suffragantur, en Plauti locum:

LXX. De Obvagulando.

(b) *l.3.ad verf. c.26.*

(c) *obf. ad jus Attic. & Rom. c. 30.*

(d) *ad leg. XII.tab.c. 11.*

Ita me bene amet Laverna, te
Jam nisi reddi mihi vasa jubes,
Pipulo hic differam ante ædes.

ubi *pipulum* significat *convicium* prisca lingua. Nunc legem producamus:

Cui testimonium defuerit, is tertiis diebus ob portum obvagulatum ito.

Cui) sensus est: *ei qui testimoniis destituitur, liceat tertiis nundinis reum ante ædes conviciis obruere*.

Ob portum) hoc est *ante ædes*. Festus enim refert apud omnes convenite, ut *portus* in legibus XII. tabul. *domum* significet in verbo *portus*.

Obvagulatum) Festus: *vagulatio in legibus XII. tabul. significat quæstionem cum convicio*: in verbo *vagulatio*.

Et hæc quidem inter actorem, & reum agebantur: quid autem his super deberent judices consulere, aliis legibus Decemviri constituerunt: Itaque possessionis, & proprietatis quæstionem discrevere: cum possit quis jure possidere, quamvis non sit dominus. Ideo dum proprietatis causa penderet, minime possessionem ademerunt ei, qui neque vi, neque dolo, neque clam eam haberet: ad cujus legis exemplum, verbis longe uberioribus Prætor composuit edictum *uti possidetis*. Quod jus convenit cum Aristotele in problemat. ubi ait possidentem permansurum quoad fuerit judicatum. (e) Hanc autem possessionis controversiam veteres *vindiciarum causam* appellabant, a *vindicando* sive *afferendo*, quod rem interea sibi possessor assereret. Cujus deinde vocabuli significatio propter similitudinem, & affinitatem rerum inter se conjunctarum excurrit latius: nam & ipsam possessionem, & possessionis controversiam, & rem, de qua controversia esset, ipsumque agrum, vel glebam imaginem agri, de qua inferius, vindiciarum vocabulo comprehenderunt:

LXXI. De Vindiciis.

(e) Balduin. c.34.

derunt: ut mirer aliquos adeo certate inter se, dum quærunt cuinam potissimum rei hoc vocabulum conveniat: cum ex veterum testimoniis hasce significationes omnes includat, ut optime Turnebus observavit. (a) Ineuntes porro judicium apud Prætorem pugnæ specimen quoddam præbebant veteres, qui nihil sine aliquo solemni signo aggrediebantur: quod judiciarium bellum exprimebant, commissis inter se gladiorum loco festucis, instar militum inter se manus conferentium: quam *vim civilem*, *quotidianam*, & *festucariam* appellabant, & tum *vim fieri moribus* dicebant. (b) Quæ simulata concertatio umbra fortasse fuit veræ dimicationis, qua, cum Hottomanno suspicor, veteres Romanos utpote rudiores, ac prope immanes, more veterum Longobardorum diremisse lites: ut cum alter alterum ad singulare certamen provocasset, is haberetur in jure potior, cui sors victoriam obtulisset. (c) Quem cum illi morem exuissent, atque induissent humaniorem, verum prælium versum fuit in simulatum; ac pugnam tantum retinuerunt imaginariam *festucis* expressam. (d) Etenim initio litigantes de possessione fundi Prætorem adibant, ut eum deducerent in fundum, de quo controversia esset, quo judicaret utrius possessio foret. Idque dicebatur venire *in rem præsentem*: indeque cum Prætore redibant, ejusque judicium expectabant. Verum quia Prætor multitudine negotiorum impediebatur una cum litigantibus ire; JCti rationem excogitarunt, qua profectionis molestia sublata, veterum judiciorum figura, & religio maneret. Itaque priscam illam profectionem imaginibus, verbisque simularunt, instituentes, ut in fundi gleba, veluti super toto fundo, cujus gleba illa simulacrum erat, judicium exerceretur. Quamobrem satis erat Prætorem adire, ut apud eum judicium intenderent. Prætor autem in Urbe manebat, cum litigantes ipsi ex jure, sive ex loco, ubi jus reddebatur, proficiscerentur in fundum, unde *glebam* tollebant, eamque in judicium adducebant, ut per eam, quam & *vindiciam* vocabant, totus fundus, & profectio Prætoris in rem præsentem adumbraretur: ac rei loco imago illa subjiceretur: (e) Si de possessione igitur quæreretur, Prætor, quoad in judicio proprietatis alteri rem addicendam constaret, possessorem tuebatur. At secus erat in causa libertatis, in qua non possessionis titulus potior erat, sed libertatis: quia magis reipubl. conducit liberis urbem impleri, quam servis. Ideo in liberalibus causis, ubi altet in libertatem, alter in servitutem assereret reum, vindicia, sive possessio durante causa status dabatur *secundum libertatem*, ut maneret liber, donec plane servum esse constaret. Id cum lege sua Decemviri constituissent, qui tamen inter eos auctoritate præstabat Appius Claudius, calumniosa interpretatione telam retexere conabatur: quippe qui senserat sua sibi lege præclusum libidinosi consilii exitum. Notum est enim eum forma Virginiæ virginis captum, clientem suum M. Claudium, absente Virginio patre, subjecisse, qui eam peteret in servitutem, sive suam servam esse contenderet. Cum autem Decemvirali lege, durante judicio libera permanere deberet, Appius ejus potiundæ spe, puellam M. Claudio tradere in servitutem cogitabat: verum quia sua ipsius lege prohibebatur, negabat beneficio legis gaudere, qui ab alio, quam a patre in libertatem assereretur. Itaque pronunciavit, absente patre, *vindicias dandas secundum servitutem*, sive tradendam virginem interea in servitutem ei, qui sibi dominium assereret illius: cum non a patre, utpote absente, sed ab avunculo vindicaretur in libertatem. Quæ ferox libido, & atrox calumnia, quam seditionem excitaverit, quantaque de auctoritate, atque imperio dejecerit Decemviros, satis liquet ex historiis Romanorum. (f) Antequam tamen is, qui status controversiam patie-

(a) *l.* 13. *adverf.c.*23. *vide* Festum *in verb.* vindiciæ. Gell. *l.*20. Alex. ab Alex. *l.* 6. *c.* 10.

(b) Cic. *pro Cæcin.*

(c) Hottom. 3. *obs.c.*15.

(d) Cic. *pro Muren.*

(e) Brisf. *de formul.l.*5. *c.*6. Ræward. *ad leges XII. tab.c.*6. Rosin. *de jud.l.*9. *c.*13.

(f) Livius *l.*3. Dionys. *lib.* 11. Pompon. *l.* 2. §. 24. *ff. de orig. jur.*

patiebatur, ad quasi possessionem libertatis rediret, sponsores dare oportebat, qui eum *iudicio sisturos* promitterent. Atque hæc sane libertatis gratia sunt constituta. Cæterum reliquarum possessio rerum, si nec vi, nec dolo, neque clam capta fuisset, judicii tempore apud ipsum permanebat possessorem. Si vero aliquis falso vindiciam tulisset, sive falso rei alienæ possessionem sibi asseruisset, hoc est si prædo esset, & malæ fidei; tum tribus arbitris rei cognoscendæ captis, duplum fructuum ex ea re perceptorum reddere damnabatur. Quod jus conservatum in Codice Theodosiano fuit, (*a*) quamvis in Justiniani libros minime traductum. Is enim satis habuit prædonem fructus omnes reddere, bonæ fidei vero possessorem restituere fructus a die rei in judicium deductæ. (*b*) Cujacius autem docet duplicium fructuum præstationem ante Justinianum oboluisse. En autem leges.

(a) *l.* 1. *C. Theodos. de fruct. & lit. expens. l.* 1. §. *ex die ff. unde vi.*

(b) *l.* 1. §. *ex die, ff. de vi, & vi armata, l.* 2. §. *ul. ff. de interdict. l. videamus* 38. §. *Fabion. ff. de usuris, Instit. de offic. jud.* §. 2.

Si qui in jure manu conserunt, utrisque superstitibus præsentibus, secundum eum qui possidet. Ast si qui quem liberali causa manu adserat, secundum libertatem vindicias dato.

Si vindiciam falsam tulit. Prætor rei, sive stlitis arbitros tris dato: eorum arbitrio fructi duplione decidito.

Manu conserunt) hoc est *si apud iudicem disceptetur*.

Utrisque superstitibus) *superstites* dicebantur veteribus *testes*, quod rei supercessent. (*c*)

(c) Festus *in verb. Superstites.*

Si quem liberali) hoc est *si quis quem adserat in libertatem.*

Secundum) dare vindicias secundum libertatem, est in libertatis possessione ponere.

Si vindiciam) hoc est *si iniunctam possessionem sibi abstulit, sive si rei alienæ possessionem occupavit*. Totius autem legis hic est sensus: *Malæ fidei possessionem si quis natus sit, Prætor ei rei definiendæ tres arbitros dato: eorumque arbitrio malæ fidei possessor fructus in duplum præstato.*

Rei sive stlitis) jam diximus veteres *stlitem* dixisse pro *litem*: *stlocum* per *locum*. differt autem *res* a *lite* quod *res* est idipsum, de quo disceptatur; *Lis* est ipsa rei disceptatio: unde *res* est extra judicium, *lis* semper in judicio. Quam J Ctorum distinctionem false deridet Cicero in *orat. pro Muren.* nempe ut callidius dicendi artifex Jurisconsultorum auctoritatem, qua maxime in ea causa premebatur, extenuaret. Frequens est autem apud veteres J Ctos horum verborum conjunctio. Varro 4. *de ling. lat. quam rem, sive litem dicere oportet.*

Arbitros) hic numerus erat solemnis dandorum arbitrorum.

Fructi duplione) hoc est *fructus duplione*: *fructi* enim genitivus est veterum, qui nomina quarti ordinis ad normam etiam secundi ordinis flectebant; unde *fructus fructus* dicebant, & *fructus fructi*.

LXXII. De sententia, & re Judicata.

Controversiæ judiciorum, atque litium discordiæ sententiis judicum præciduntur; quæ sententiæ in rebus singularibus funguntur vice legum in generalibus. Rursus sicuti publicæ res, atque status civitatis legum auctoritate componuntur; ita privatorum negotia, & jurgia sententiarum auctoritate sedantur: ut e privatis rebus in tranquillium adductis, etiam quies publica exoriatur. Unde summa vis tribuitur rebus judicatis: ne si judicum sententiæ rescindantur, turbato statu singulorum, publica etiam tranquillitas obumbretur: Itaque Decemviri auctoritatem rerum judicatarum suis legibus maxime munientes, eodemque loco

loco habentes eum, qui debitum confessus esset in judicio, cum eo, qui ejus debiti nomine convinctus à testibus esset, & a judice damnatus, triginta dierum spatium judicato faciendo, aut confessæ pecuniæ contrahendæ, solutionis causa præstiterunt. Quo dies *justos* appellarunt, nomen, & præfinitionem temporis ducentes a militia, unde non paucæ similitudines ad rem forensem commigrarunt: cum non aliud sint judicia, quam prælia verborum, quæ loco verorum præliorum, quibus jure naturæ homines contendebant, successerunt. Ut igitur *dies justi* vocabantur in bello triginta illi dies, quibus non licebat hostem lacessere, vel res repetere, dum vexilium rufi coloris in arce defixum erat, & exercitus imperatus: hisque oppositi erant *præliares dies*; (*a*) ita & in re judiciaria dies illi triginta post sententiam, quibus judicium quiescebat, *justi* appellantur. Hoc autem tempus initio, *menstruum*, sequenti tempore protractum fuit ab *bimestre*, (*b*) atque demum a Justiniano ad *quatuor menses*: præterquam in possessoribus rerum alienarum, quarum auferendarum etiam manu militari jus habent domi statim post sententiam. (*c*) Lapsis autem triginta diebus, nisi judicatum faceret reus, aut vindicem inveniret, qui fidem ejus præstaret, adprobanteque creditore debitum in se susciperet; jus erat creditori, manus in debitorem injicere, ut cum ad Prætorem raperet, ac pro servo sibi addicendum curaret: isque creditori debiti gratia sic addictus, appellabatur *nexus*, & *obæratus*, propter servitutem, quam ex ære alieno subibat. Quem etiam Romani morem sumpserunt ab Atheniensibus, etsi jam post Solonis legem extinctum. Licebat enim Athenis ante Solonem creditoribus, injicere manus in debitores, quibus abductis, eorumque corporibus oppigneraris, pro servis uterentur, iique homines creditoribus obnoxii ἀγώγιμοι vocabantur. (*d*) Ne vero sic addicti aufugerent, dominis licuit eos nervo, & compedibus vincire propria in domo creditoris: tamquam in carcere privato, catena injecta non majore quindecim pondo. (*e*) Porro ita vinctum, aut ex ejus substantiis, si quidem vellet, & posset, vivere oportebat; aut ex ipsius creditoris bonis capere cibum, & vestitum, qui *victus* nomine veniunt. (*f*) Victum vero Decemviri definierunt *libras feris in dies*, sive ut interpretantur eruditi libram farris in singulos dies. Hæc autem verba XII. tabul. ex Gellio desumpta, fuerunt suspecta eruditorum compluribus, tum propter obscuritatem; tum quia nimis large pro veteri parcitate, ac duritie cibus videtur definiri libra farris: cum selibra victus fuerit hominum frugi quotidianus, quibus obærati, & servi non debuissent tractari benignius. Bibaculus (*g*) de Valerio Catone:

Quem tres cauliculi, selibra farris,
Racemi duo, tegula sub una
Ad summam prope nutriunt senectam.

Et Titinius:

- - - - libram ajebat faris
Esse ambobus farris intriti; plus comest sola
Uxor - - - -

Me tamen eædem auctoritates in veteri lectione retinent. Si quidem his victus tenuitas per selibram farris significatur. Quis autem credat tenuem fuisse victum obæratorum, quibus ad serviles operas, durumque laborem corpore opus erat firmo, & viribus integris? ut non mirum si eis integra libra præberetur. His autem sic addictis datum est LX. dierum spatium ad paciscendum cum creditore, impetrandumque ab eo majores inducias, aut oneris levamen aliquod. Ac si creditor esset inexorabilis,

(a) Gell. *l.* 16. *c.* 1. Festus *in verbo justi*. Macrob. 1. *Saturnal.*

(b) *l.* 2. *in prin. C. de usur. rer. judic. l. penult. & ult. §. ult. C. eod. l.* 2. C. Theodos. *eod.*

(c) Cujac. *in C. de except. rei judic.*

(d) Plutarch. *in Solon. & libel. de vit. usurar.*

(e) Plaut. Bacchid. *scen. ult. &* Menech. *Sc.* 1. Terent. Phorm. *act.* 2. *Sc.* 2. Cic. 1. *de orat.*

(f) *l. si victum* 34. *ff. de re judic. l. quos nos hostes* 233. *ff. de V. S.*

(g) *apud* Nonium.

bilis, post triginta dies ducere debitorem poterat ad Prætorem; ac deinde per trinudinum, sive ternis diebus nundinalibus, quibus majori populus frequentia negotiorum causa ex agris in Urbem concedebat, eum producebat in publicum, aut palam in foro proclamandum curabat quanti esset damnatus, ut emptorem inveniret. Ita vero initium harum nundinarum sumere oportet, ut extremus nundinarum dies incidat in sexagesimum, ut in hac lege sententiarum repugnantiam vitemus, quam primus, & notavit, & hac interpretatione sustulit Hottomannus. Si vero nemo civium emeret, tum licebat debitorem vendere peregrino, eumque ob id trans Tyberim ducere. At si pluribus creditoribus teneretur, tum crudele in speciem exemplum in eum erat constitutum. In speciem, inquam: nam severa nihil mitius ea pœna, quæ terrore suo delinquendi consilium aufert, ut hujus legis exitus demonstravit; numquam enim ea vigente quisquam in hanc pœnam incurrit, quia metu pœnæ nemo plus æris alieni contrahebat, quæ suæ substantiæ tolerarent. Igitur lege XII. tabul. permittebatur creditoribus, debitoris corpore conciso, membrum sibi viritim tollere, quam immanitatem vehementer detestatur in legibus Decemviralibus Favorinus apud Gellium. (a) Cui contra Cœcilius JCtus regerit lenitudinis causa id fuisse sancitum, ob rationem a nobis allatam, ut supplicii nempe metu periculum criminis averteretur, & caverent homines suscipere supra facultates. Quæ tamen lex abrogata deinde fuit; ac pro sectione corporis subjecta sectio bonorum, missis in possessionem bonorum Rei creditoribus ex edicto Prætoris, (b) ut iis venditis pecuniam quisque suam servaret: remansitque sectionis nomen a corpore translatum ad bona, propter venerationem vetustæ legis, ut sententia illius vocabulo conservari videretur. At si creditor careret sufficientibus bonis, invaluit beneficium cessionis. (c) Sed jam legem proferamus.

Æris confessi, rebusque jure judicatis XXX. dies justi sunto, post deinde manus injectio esto, in jus ducito. Ni judicatum facit, aut quips endo eo in jure vindicit, secum educito, vincito, aut nervo, aut compedibus XV. pondo ne majore: aut si volet minore vincito.

Si volet suo vivito ni suo vivit, qui em vinctum habebit, libras farris endo dies dato: si volet plus dato.

Ni cum eo pacit LX. dies endo vinculis retineto, Interibi trinis nundinis continuis in comitium procitato, ærisque æstimiam judicari prædicato.

At si plures erunt rei tertiis nundinis partes secanto: si plus, minusve secuerint, se fraude esto: si volent uls Tyberim peregre venumdanto.

Confessi) confessus hic παθητικῶς accipitur pro quo barbari confessatus; unde sunt *dos confessata*. Est hic autem ellipsis, ac subauditur *nomine*, ut sit *æris confessi nomine*.

Justi) hoc est *legitimi*.

Post deinde) geminatio elegans, & usitata veteribus, vide Paræum in Lexico critico.

Quips endo) ita legit Cujacius ex veteri Codice (d) prisce, *pro quis*

(a) Gell. *cap. 1. lib. 20.* Tertul. *Apologet. cap. 4.*

(b) Livius *decad. 1. l. 8.* Quintanadveg. *de jurisdict. lib. 1. tit. 5. part. 2. num. 35.* Cujac. *lib. 3. obs. cap. 39. & parat. C. qui bon. ced. pos.*

(c) *C. qui bon. ced. pos.*

(d) *obs. 3. c. 39.*

quis endo et in jure vindicit. Ita Cujacius recte ex veteri Codice reposuit, usitatum est enim veteribus *vindicare in aliqua re*, ut *in agro vindicare*.

Endo) autem pro *in*, satis notum.

Vindicit) vero dixerunt veteres, ut etiam nunc dicimus *lavit*: olim & *fonit* dicebant. Accius Phœnis.

Unda subundis subunda fonit.

vindicere autem pro *vindicare*. Lucret. *lib.* 3.

Ipse suum miseret, neque enim se vindicet hilum.

Nervo) *nervus* est proprie vinculum, quo vincitur collum; *compedes* in quos pedes conjiciuntur.

Ne Majote) ita prudentissime reposuit Cujacius pro *ne minore*. Cur enim immitiores Decemviri, quam ipsimet creditores, qui rem amiserant?

Farris) *far* hic significat farinam, ex qua pultem farream conficiebant. (a) Cibus enim veteribus Romanis consuetus erat farina cum aqua, & sale coacta, & interdum etiam lacte. Unde Plautus Romanos vocat *pultiphages*. Hinc Juvenalis:

(a) Varro *lib. ult. cap.* 5.

Grandes fumabant pultibus ollæ.

Æstimiam) *æstimia* dicebant veteres pro *æstimatio*.

Se fraude) hoc est *sine fraude*. *se* pro *sine* veteres.

Uls) pro *ultra* veteres. Varro *de ling. lat. Quod ea sacra, & cis & uls Tyberim non mediocri ritu fiant*. vide Popmam de usu antiquæ locutionis.

Rei) hoc est *actores, creditores*: diximus enim per *reum* significari tum petitorem, tum eum, unde petitur. Brevis autem harum legum hæc est explicatio:

Si debitum confessus quis fuerit, vel condemnatus jure, hoc est in judicio fuerit (ut explicat Cujacius ad l. 29. ff. de donat.) *induciæ ei menstrua triginta dierum ad debitum exolvendum dantor. Sin intra dies illos triginta debitor non satisfaciat, cum creditori capere eum sive prehendere, atque in jus ducere jus esto. Debitor ita nexus, si poterit, suo vivat, si non habeat, tum creditor, qui eum vinctum habebit, singulas farris libras in singulos dies ei date: si volet plus, ei pro arbitrio dare liceto.*

Si & tum judicatum non solvat, neque interea quisquam eum in jure defendat, proque eo interveniat, in privatum carcerem in vincula adducere creditori jus esto, eumque vel nervo, vel compedibus vincire; sic tamen ut vincula non sint graviora, quam XV. pondo: leviora enim adhibere pro arbitrio jus esto.

Paciscendi interea addicto cum creditore jus esto: si non pactus fuerit. LX. diebus creditori addictum in vincula habere jus esto: intra eos dies trinis nundinis ad Prætorem in campum producito, quantaque pecunia judicatus fuerit, prædicator. At si plures erunt creditores tertiis nundinis vigesimo septimo die rei corpus in partes secanto, si plus, minusve secuerint sine fraude esto: si malint, trans Tyberim venundanto.

LXXIII. De Jure Publico, & de legislatione.

Naturæ ordinem tenentes simplicia percurrimus, ut ad composita deferremur. Itaque legibus absolutis, quæ singulas privatasque personas, ac certas res, & negotia privatorum complectuntur, enitamur jam ad culmen, ac rerum tandem summam, e singulis, privatisque pluribus coactam, atque compositam capessamus; exponentes publici regiminis leges, quibus evolutis, contendemus altius, ac veluti a terra in cœlum advolantes, rerum sacrarum, atque divinarum leges quas publici quoque juris portionem fecimus, interpretabimur, lumina eruditionis more nostro afferentes necessaria, & quæ unice ad declarandum jus vetus,

vetus, non ad memoriæ laudem augendam adducatur. Jam enim tanto numero collectiones rerum vetustarum prodierunt, ut doctus ab indocto non tam copia, quam delectu rerum discernatur: & gravitas judiciumque scribentis non minus ex his, quæ rejecerit, quam ex his, quæ retinuerit, æstimetur. Exordium autem hujus expositionis merito ducimus a *legumlatione*, sive a facultate publica ferendarum, & jubendarum legum, inde vim, & potestatem accipientium. Notum est autem ab instituta Repub. legum ferendarum jus penes Magistratus majores, posteaque penes Tribunum etiam fuisse plebis: Populum vero jussisse, ac scivisse legem eo suffragiorum ordine, atque eo ritu, quem superiore libro demonstravimus. At quoniam populi sæpe voluntas a veteri lege ad novam, vel concionibus magistratuum, vel propositis majoribus utilitatibus, vel mutatione temporum traducebatur; ideo ne duæ, pluresve inter se simul pugnantes leges civitatem distraherent, concordiamque civium turbarent, neve jure incerto respublica jactaretur; Decemviri constituerunt, ut populi voluntas posterior, sive legum eadem de re ultima, leges aboleret antiquiores; ac sublato jure veteri maneret id, quod populus postremo jussisset, sive *abrogando*, id est legem prorsus contrariam ferendo; sive *derogando*, id est partem prioris legis detrahendo; sive *subrogando*, id est aliquid ad priorem legem adjiciendo; sive *obrogando*, id est immutando ex priori lege aliquid. Cujus legis vis in universum jus civile penetravit. Nam & in pactis, & in transactionibus, & in testamentis, in sententiis, in constitutionibus principum, in rescriptis, in consuetudine, in mora, in fama, denique in possessionibus, in interpretationibus id semper servatur, ut a posterioribus priora submoveantur. Legis autem hæc verba feruntur:

Quod postremum populus jussit, id jus ratum esto.

LXXIV. De Privilegiis non irrogandis.

At præter jus legibus comprehensum, & in cives universos explicatum, aliquando certum jus, & peculiare in privati alicujus personam constituitur, quod legis nomen minime meretur, quia lex complectitur omnes, & privilegium est tantum unius, veluti privata lex: unde Ulpianus ait, *jura non in singulas personas, sed generaliter constituuntur*. (*a*) Etenim in privatas personas non leges, sed judicia feruntur, per quæ leges ad negotia privatorum accomodantur. Ideo vetitum fuit in privatum ferre legem, hoc est privilegia irrogare: quod ex Atheniensium disciplina, & Solonis legibus defluxit in leges Romanorum. Nam ut ex Andocide, (*b*) Demosthene, & Ænea Gazeo in Theophrastum habemus, non licebat Athenis condere legem in privatum, nisi occultis sex mille civium suffragiis juberetur: ocultis nempe, ut gratia, & odium simul abesset. Et ne quis miretur suffragiorum exiguum ex tanta urbe numerum, admonitum velim Athenis, etsi supra quadrigentum millia hominum habitarent, numerum tamen civium ad viginti millia fuisse a Cecropis usque tempore: qui numerum cogniturus civium jussit, ut in medium quisque conjiceret lapidem: quibus numeratis eam collegit summam, quæ Demetrii Phaleræi tempore haud mutavit. (*c*) Eadem ratione Decemviri vetuerunt privilegia in quemquam irrogari, nisi comitiis centuriatis, ubi describebantur cives non confuse in tribus, sed per ordines, & ætates in singulas centurias; propterea que major inde diligentia, majusque consilium oriebatur. Hic nos propter summam Jacobi Cujacii auctoritatem aliquando subsistemus. (*d*) Is enim ne quidem comitiis centuriatis privilegia irrogari potuisse contendit; ideoque adjectionem illam: *nisi maximo comitiatu*, pertinere tantum putat ad legem de capite civis Romani, quam mox subjungemus, quamque a Cicerone cum

(a) *l. 8. ff. de legibus.*

(b) *in myst.* Demosth. κατ' ἀριστοκρατ. Cujac. *obs. 15. c. 8.*

(c) Petit. *ad l. Attic. lib. 2. tit. 1. pag. 114.*

(d) *15. obser. 8.*

ne eum ista conjunctam invenimus. Sed Cujacium videtur idem confutare Tullius, (*a*) qui statim post duarum legum mentionem, repetens eam de privilegiis, hanc adjecit clausulam, quæ nisi contempto, perturbatoque ordine verborum, & sententiarum, nequit ad solam legem de capite contrahi. Ut patet vel ex lectione vulgata, quæ ut alibi corrupta sit, hic tamen locus suspicionem habet nullam. Nam ut hanc legis clausulam inferamus, monet auctoritas legum Atticarum, & ratio publica, quæ aliquando postulat, ut privilegia irrogentur, dummodo majoris partis de necessitate publica judicantis consensus accedat. Sed sufficiet verba hæc Ciceronis expendere: *Præclarissima de XII. tab. translata duo, quorum altera privilegia tollit, altera de capite civis rogari, nisi maximo comitiatu, vetat.*

(a) *lib.* 3. *de leg. in fin.*

Postea subjecit:

Cum legis hæc vis sit, scitum est jussum in omnes: ferri de singulis nisi centuriatis comitiis noluerunt.

Cum hæc igitur Cicero opponat *jussum in omnes* qualis est *lex*, *& ferri de singulis*, quod est *privilegium*; patet id, quod sequitur, *nisi centuriatis comitiis* pertinere ad privilegia; nec *ferri de singulis* accipiendum esse solum de capite civis Romani, sed de omnibus privilegiis aliis, sive unius privati causa, tum in pœnam, tum in præmium illius; adeo ut exceptio *nisi maximo comitiatu* ad utrumque referatur. Quamvis autem privilegia irroganda non sint, propterea tamen minime sublata saeculas est ferendi juris singularis, quod aliud prorsus est a privilegiis, utcumque hæc posterior ætas confuderit, ac *privilegium* etiam appellarit ea, quæ sunt juris singularis, nempe dotium, creditorum, militiæ, Ecclesiarum; quæ non in privatam personam, sed in certum hominum, aut negotiorum genus concipiuntur. (*b*) Dicuntur vero Decemviris *privilegia*, quæ in singulas personas feruntur, quia veteres pro *singulis* dicebant *privi*, unde *privatus*, & *privilegium*, quasi *lex de privatis*, *lex de singulis*. Porro etsi verbum *irrogare* plerumque contineat pœnam; ex hoc tamen XII. tabul. loco apparet etiam pertinere ad utilitatem; nam hic utramque complectitur, retinetque significationem originis. Etenim *irrogare* compositum est ex *in*, & *rogare*, hoc est *rogare in aliquem*; sive ob damnum, sive ob utilitatem. Ob damnum privilegium irrogatum fuit ab Ephesiis adversus Heraclitum: (*c*) quem etsi non directo, tamen oblique notarunt, eum ante occasum solis excedere jusserunt hominem, qui oderet omnes, & numquam rideret. Quæ in unum Heraclitum conveniebant. Noxium quoque privilegium irrogavit Clodius contra Ciceronem ferens, *ut qui civem Romanum indemnatum necasset, ei aqua, & igni interdiceretur*. Quibus verbis non obscure Ciceronis caput appetebatur. Item & illud in Eumenem: *ne cui regi Romam venire liceret*. Utilia vero privilegiorum exempla sunt illa, nempe rogatio *de reddum M. Tullii*, lex Manilia *de imperio Cn. Pompeji Magni*, & similia. En vero legem Decemviralem:

(b) Cujac. *obs.* 15. *cap.* 3.

(c) *in epist. ad Hermod. vid.* Petit. *in l. Attic. pag.* 116.

LXXV.
De Capite Civis Romani.

Privilegia ne irroganto nisi maximo comitiatu.

Consequitur hanc legem illa de capite civis Romani, de quo decernere per leges XII. tabul. non licebat, nisi comitiis centuriatis. Unde apparet quanti civis Romanus putaretur: cum de eo non nisi populus judicarit universus eadem solemnitate, atque ordine convocatus, ac si de summa reipublicæ, & de creatione majorum magistrorum ageretur. Hinc merito Cicero nihil de se actum jure dicebat, nihil legibus, nihil more majorum a P. Clodio; quia cum nemo tolli de civitate potuerit sine judicio; de capite civis Romani ne judicari quidem licuerit, nisi comitiis centuria-

centuriatis. Quod cum alibi sæpe inculcet, tum *lib. 3. de legibus* L. Cottæ sententia comprobat. *Capitis* autem appellatione vita, libertas, civitas, familia, & æstimatio continetur, ut patet ex pluribus Ciceronis locis. (a) Præterea indemnatum neminem interfici voluerunt. (b) Quod ex Lycurgi legibus translatum suspicatur Cujacius, ex Valerio. (c) Eam ob causam a populo Quæstores parricidii creabantur, qui exercerent in singulis causis criminale judicium, sed jam legem adferamus.

(a) *In Verr. pro Quint.* Gell. *lib. 5. cap. 19.*
(b) Salvian. *de gubernio Dei lib. 8. in fine.* Aug. *de civit. Dei l. 1.*
(c) *obs. 4. c. 12.*

De capite civis Romani, nisi per maximum comitiatum ne ferunto.

LXXVI. De Indulgentia in hostes.

Denique ad eam publici juris legem veniamus, quæ ob utilitatem reipubl. atque humanitatis laudem omnibus antecellit. Est autem illa, quæ paria jura, & æquam vitæ, civitatisque conditionem statuebat inter bonos cives, amicosque Pop. Rom., qui semper in fide mansissent, & eos, qui aliquando deficientes, postea resipuissent, rediissentque in Pop. Rom. gratiam. (d) Ea lex, quæ spem pristini status minime adimebat maximum Reipubl. fuit incrementum, quia qui spem amicitiæ retineret, numquam ad extremum inimicitiæ ferebatur. Ideo qui a Populo Romano desciverant, facile redibant in fidem, cum intelligerent paratam semper fore gratiam: iisque accedentibus Urbs, & Pop. Roman. & Resp. oppido augebatur. Quod jus non discrepabat ab Atheniensium lege Theseo adscripta, ut scilicet omnibus civibus, ejusdem esset æqua communio juris. (e) Hac eadem Decemvirali lege continebantur, ut *nexi*, sive addicti creditoribus, si soluti essent, sive e potestate creditorum exiissent, eodem jure cum reliquis civibus uterentur. Hanc vero legem abrogatam putat Hottomannus lege Ebutia ob id lata, ut obsoletæ XII. tabul. leges neque jam Reipubl. congruentes abrogarentur. Erat autem hæc XII. tabul. lex his fere concepta verbis:

(d) Festus *in verbo* sanates. Gell. *lib. 16.*
(e) Plutarch. *in Thes.* Petit. *ad. Attic. lib. 1. c. 3.*

Nexo soluto forti sanati siremps jus esto:

Nexo soluto) hoc est dimisso debitore e potestate creditoris.

Forti) hoc est *bono*. Nam ut Festus tradit, & nos supra innuimus, veteres *horctum* pro *bono* dicebant, ex *horctum* natum *forctum* verso *h* in *f* digamma æolicum; quod asperioris adspirationis nota erat. Unde in pluribus vocibus pro *h* substitutum est *f*, ut *Felena* pro *Helena*. Priscianus *lib. 1.*, & ex antiquo *haba* factum *faba*, ut scribit Velius Longus, & Scaurus *lib. 1. de orthograph.* tandem *forctum* peperit *forctis*, & post *fortis*: quod apud veteres non solum validum, sed hominem integræ fidei significabat.

Sanati) Sanates, inquit Paullus ex Festo, dicebantur, qui supra, infraque Romam habitarent: quod nomen his fuit, qui cum defecissent a Pop. Rom. postea quasi pacata mente, in amicitiam redierunt. Hic juvat adscribere ejusdem Festi sententiam ex restitutione Josephi Scaligeri, qui e corruptissimo loco hunc eruit sensum: *Sulpitius autem, & Opilios ajunt dici inferioris loci gentes, ut Tiburtes, & alios, qui cum pop. Tiburt. habitarent in agro Tiburti, id est omnes peregrinos, inferiorisque loci. Et infra sunt qui intelligunt colonias, quæ deducta sunt in priscos latinos a Tarquinio Prisco, quas inegerit secundum mare infra Romam in civitates Latinorum: eosque Sanates propterea, quod præter opinionem eos pacavisset, sanavissetque i & cum eis pacisci potuisset, nominavit, ut auctores sunt Cincius lib. 2. de officio jurisconsult.* & quæ sequuntur.

Siremps) priscum, & solemne verbum in ferendis legibus, quod explicatur *similis reipsa*: ex quibus vocibus componitur, Festus.

Siremps'e

Sirempse legem jussit esse Juppiter.

Plautus ait; unde Cujacius locum illum Senecæ *XCII.* ep.

LXXVII. *Ambitio omnium, quæ terram premunt, seremiles esse.* restituit *Ambitio omnium, quæ terram premunt, sirempe lex esto.*

De jure Sacro, & Religioso, & Sacris Privatis.

Sed ad sacra jam accedamus, de quibus plurimas fuisse XII. Tabul. leges, easque de Numæ potissimum institutis translatas opinamur. Verum ne inepte auguremur, eas tantum hinc adducemus, quarum in veteribus monumentis certa vestigia supersunt. Nam quas multi de Ciceronis libris, tamquam de legum XII. tabul. corpore sumpserunt, non referemus in hunc ordinem, nisi certis testimoniis de XII. tabulis venire comprobentur; cum pleræque illarum fuerint ab ipsomet Cicerone confictæ, ut perfecta civilis juris forma illinc exhiberetur. Antequam igitur singulas explicemus, prodere constituimus aliqua priscæ superstitionis exordia; tum ut legum capita magis illustremus; tum ut hinc etiam ostendamus, quantis ex erroribus Dei, & Filii sui Jesu Christi, beneficio erepserimus. Hominis natura communis parentis defectione perduellis, hostisque divini Numinis a D. O. M., qui finis est, extremumque bonorum omnium, ad rerum creatarum amorem, & falsa gaudia vertebatur: propriæque cupiditatis nexibus implicata, tum ad sapientiam contenderet maxime, tum ab ea longius abstrahebatur. Rerum enim divinarum notitiam non a fonte ipso, sed a corruptionis nostræ radice petebamus: Deum ipsum affectionibus nostris involventes, eique desideria, curasque nostras adplicantes. Unde sibi homines singuli constituebant suarum simulacra cupiditatum, & affectionum humanarum, quæ pro numinibus colerent. Igitur ex insita imperandi cupiditate fuit excitatus Juppiter, & ex contentione Mars, ex libidine Venus, ex industria Pallas, ex superbia Juno, ex Mortalitate Pluto, ex navigatione Neptunus, ex tristitia Saturnus, ex ebrietate Bacchus: aliaque ex aliis affectionibus, & actibus hominum Numina extiterunt, nempe spes, Labor, Morbus, Febris, Pestis, pluraque alia monstra furore hominum procreata, locum inter Deos invenerunt: ut non aliter homines a Diis discreparent, nisi quod homines vitia participarent, Dii vero ipsa essent natura vitiorum; & quod inchoatur in hominibus, in Diis absolveretur: immo in eorum singulis vitium ipsum exculperetur. Itaque cultum his pro humano ingenio tribuerunt, ea tradentes, quæ singulorum naturæ convenirent; muneraque Diis offerenda non ex divinitate naturæ, sed ex hominum æstimatione pendentes. Hine certa erant instituta sacrificia, præscriptique actus corporis, motus, quos præfinito exprimebant, quas *cærimonias* dicimus. Hine & ludi edebantur in honorem Deorum, & festi dies tripudiis, & molliculis cantibus celebrabantur, quasi natura divina iisdem, quibus humana caperetur, & quasi se quisque in unius ex proceribus finem, & patrocinium traderet; singulæ nationes, & urbes suos præcipuos habebant Deos, in quorum honorem certa sacrificia publice instituebantur. Item & singulæ familiæ suos Deos sibi familiares adsciscebant, quos *Lares* vocabant, & *Penates*. Quamobrem privatis etiam, & anniversariis sacrificiis, eos venerabantur. (*a*) Quæ sacra genti erant jure Pontificio perpetuo addicta. Hinc plebs a patribus non honore tantum, sed & sacris discernebatur: cum alia sacra plebejorum essent, alia patriciorum. Unde Virginia, exclusa sacris Pudicitiæ Patriciæ, aram dicavit Pudicitiæ Plebejæ. (*b*) Hæc eadem causa distulit communionem juris conjugalis inter patricios, & plebejos, quia enim in mariti sacra, & familiam uxor transibat, ideo perturbatum iri sacrorum jus prædicabat Consul contra plebejos, differens, si conjugia mutua inter patricios, & plebejos

(a) Cic. *de Arusp. resp.*

(b) Livius *lib.* 10. *cap.* 23.

plebejos permitterentur. (*a*) Hinc intelligitur Modestini locus, ubi habetur *nuptiis divinum jus communicari*: quia scilicet mulier sacrorum mariti fieret particeps. (*b*) Publica igitur sacra pro populo, publico sumptu fiebant, privata vero sumptu privato pro singulis hominibus, familiis, gentibus, (*c*) ac præter sacra ferias quoque familiæ proprias habebant, quales habuit Claudia, Cornelia, Julia, Æmilia. (*d*) Hæc autem sacra quo numquam interirent, & ex legibus XII. tab. in familiis perpetuo manerent, Pontifices constituerunt, ut eo migrarent, quo vel familiæ nomen, vel hæreditas transiret, (*e*) vel pars major bonorum, quantum scilicet caperent hæredes. Unde quæ pars legatariorum æri alieno suberat, sacrorum onere carebat, quia, ut Cujacius (*f*) docet, bona sacris obligabantur, deducto ære alieno. Itaque præter uxorem filius cum naturalis, tum adoptivus, qui novæ familiæ nomen adsumebat, & quivis hæres, itemque legatarius, & partiarius, quicumque majorem bonorum partem usucepisset, ejus familiæ, unde bona veniebant, sacris obligabatur. Addit Cicero: (*g*) *Quarto si nemo sit, qui ullam rem ceperit, de creditoribus ejus* (scilicet obligatur) *qui plurimum servet. Extrema illa persona est, ut is, qui mortuus sit, pecuniam debuerit, neminique eam solverit, perinde habeatur, quasi eam pecuniam ceperit.* Hisque personis publice *calatis*, hoc est *vocatis comitiis detestabantur* sacra, sive adhibitis testibus denunciabatur, ut sacra susciperent; ac si ea recusarent, bonis plectebantur. *Detestari* enim est absenti testato denunciare: unde *detestatio sacrorum*, quæ hoc ritu peragebatur. (*h*) Hinc frequens illud veteribus proverbium: *sine sacris hæreditas*: quo significabatur lucrum sine incommodo, veluti hæreditas deducto onere sacrorum: quorum sumptus non exiguam bonorum partem absumebat. (*i*) Sed nequidquam Pontifices tanta religione sacra munierunt. Etenim ne qui plures hæreditates obtinuisset, tot sacrorum incommodis obrueretur, jurisconsulti jus Pontificium in speciem, sive verba illius tantum honoris caussa retinuerunt, re vero abrogarunt; excogitantes, atque introducentes translationem quamdam hæreditarii nominis per simulatas venditiones in senem aliquem decrepitum, ac pœne mortuum, cui hæres futurus esset nullus: in quem senem caderet nomen tantum hæreditarium, & dominii titulus absque re, absque bonis ullis, una cum onere sacrorum: in quorum sumptus pecuniam ab hærede capiebat, ut ea curaret quoad viveret. Quo sine bonis moriente, ac hæreditario, familiæque nomine cum eo una pereunte, jus quoque sacrorum extinguebatur; bonaque tum libera remanebant apud possessorem illorum, a quibus ea de caussa ille familiæ nomen, & dominii titulum divellerat; ut translata in senem eum emptum, quem proprerea *coemtionalem* vocabant, morte illius occiderent, & cum dominii titulo, familiæque nomine, sacra etiam interirent. Scio alios aliter exponere quid sit senes *coemtionales* apud Plautum in Bacchide. (*K*) Sed ut nulli nos in re tam perplexa, & obscura divinationem invidemus; ita, & iidem ferendi sumus, si facultate utamur eadem: præsertim cum hujus interpretationis adscriptorem habeamus Josephum Scaligerum: qui ad Festum in verbis *puri probi* scribit, plures inventas a JCtis artes sacrorum interimendorum, sive, ut idem vocat, *præstigias*; præcipue vero imaginariam quamdam venditionem, quæ *coemtio* vocabatur adhibitis senibus coemtionalibus, qui asse Cajano, hoc est sextertio *dicis causa* ter accepto, & rursus reddito, hæredem absolvebant. Legem vero ita retulit Cicero.

Sacra privata perpetuo manento:

(a) Livius *l.* 4.*c.*1.

(b) *l.* 1. *ff. de ritu nupti.*

(c) Festus.

(d) Macrob. *l.* 1.*c.*16.

(e) Cic. *l.* 2. *de leg.* Festus *verbo* sine sacris.

(f) *ad* 39. *ff. de V. S.*

(g) *de legibus.*

(h) Cujac. *cit. l.* 39. & *ad leg. plebs* 238. *ff. de V. S.*

(i) Plaut. *in Trinum.* Fest. *verbo* sine sacris.

(K) *act.* 4. *Sc.* 9. *vers.* 5. Gronov. *l.* 3 *obs.* 20. & *de pecun. vet. l.* 4. *c.* 8. *p.* 693.

LXXVIII. De Religiosis, & sumptibus Funerum.

A sacris ad religiosa, nempe ad cadaverum humationem transeamus:

mus. Cujusmodi ritus Romani ab exteris, & antiquioribus acceperunt præsertim cadaverum combustionem, quæ diu antea fuerat usitata. Auctoritatem enim ustionis cadaverum apud Græcos arguit Homerus, apud quem omnia Græcorum, ac Trojanorum cadavera comburuntur, ut colligitur ex pluribus Iliados locis, (*a*) præcipue vero ex Patrocli funere: unde discimus congeri consuevisse in extructum rogum, quæ defuncto essent cariora. Etenim Achilles in Patrocli rogum conjecit arma, & quatuor equos, & canes duos, mactatis ibidem XII lectissimis Trojanis adolescentibus. Nam militiæ necessitas, & putrescentium fœtor cremandorum cadaverum morem facile induxit. Censebant autem ex superstitione sua veteres illi excoqui sordes animorum igne, atque elementi levitate facile animos in cœlum attolli: & inde *flammis* immortalitatem tribui existimabant. Unde Gymnosophistæ sese vivos in ignem conjiciebant, quo exuta citius mortalitate corporis, immortalitatem animi reciperent. Qua opinione Hercules, cui cremandi cadaveris initium tribuitur, cum bellum inferret Laomedonti, fertur amici sui Licimnii filium sibi socium adjunxisse, patrique incolumem redditurum jurasse: adolescente vero in acie cæso cremasse cadaver illius, & patri cineres tradidisse, ac sese jurisjurandi religione solutum putasse, quasi patri filium longe meliorem reddidisset, utpote immortalem inde factum. Romani autem initio ignem non adhibebant, sed *humo* cadavera obruebant, unde *humatio*, & *humare*: a quibus differt *sepulcrum*, & *sepelire*, quod hæc pateant latius, & ad quodlibet funeris genus extendantur: Usum vero ustionis postea Romani acceperunt, (*b*) quia longinquis bellis terra obrutos erui cognoverunt, manesque turbari; plures vero familiæ vetustam humationem retinuerunt, de quibus Cornelia, de qua primus Sylla suum corpus cremari voluit: quia cum per contumeliam Caji Marii apud Anienem sitas reliquias dissipari jussisset, eadem ipse suo in corpore formidabat. (*c*) Neque tamen corpus continuo post mortem cremabatur, sed octavo demum die in extructum rogum imponebatur, subjectis facibus, nono die sepeliendum; (*d*) unde Horatius: *Novendiales dissipare cineres*. Primo enim die cadaver calida aqua abluebant, & postquam unguento perfuderant, *conclamabant*, ut si qui spiritus vitales residerent, calore, atque clamoribus excitarentur. Contigit enim aliquando, ut qui mortuus putaretur, e rogo surrexerit, ac superante corpus flamma perierit. Altero die nocturnis horis flentes subtili velo corpus involvebant ad diem octavum usque lugendum, adhibitis ad hoc officium mulieribus, quas *præficas* vocabant. Efferebatur vero funus præeuntibus facibus. Curandorum autem funerum diebus familia funesta manebat, & dicebatur *humilior* usque ad humationem, nisi mendum sit apud Varronem, (*e*) ut Scaliger suspicatur. Cadavere autem exusto, & sepultis cineribus, supererat *humatio*: sine qua, familia nondum purgata putabatur: unde membro defuncti, nempe digito deciso, in eo tanquam toto super cadavere justa persolvebantur, injectaque gleba, corpus dicebatur *humatum*, ob membrum *humo* tectum: itaque locus fiebat religiosus. (*f*) Novem vero hisce diebus quibus hæres atra indutus veste funeribus faciendis justisque curandis occuparetur, neque in jus vocari poterat, neque alius quisquam, a quo defunctus fugeretur, aliqua petitione vexari. (*g*) Vetustioribus autem Romæ temporibus sepulcra cadaverum in Urbe, immo etiam domi pro Diis Penatibus colebantur: quem morem significat Virgilius (*h*) in illis verbis:

- - - - Urbique remittunt.
Sedibus hunc refer ante suis, & conde sepulcro.

Ubi

(a) Iliad. 7. & 8. 23. 24. & Odyss. 24.

(b) Plin. *l.* 7. *c.* 54.

(c) Cic. 2. *de legibus*.

(d) Virg. 5. *Æneid. vers.* 64. *ubi* Servius Turneb. *advers.* 24. *c.* 23.

(e) Varro *de l. ubi* Scalig.

(f) Cic. 2. *de leg.* Fest. *verb præcidan.* Varr. 2. *de ling. lat. pag.* 6. *ubi* Turneb. & Scaliger.

(g) *l.* 1. & 3. *ff. de in jus voc. l.* 36. *ff.* 1. *dic.* Cuja. *ad* *, ult. ff de his qui not. infam. in quæst. Pa*. *lib.* 12.

(h) Æneid. 12. & *l.* 3.

Ubi vetus interpres hoc de more disputat, qui postea sublatus fuit: nam Senatus vetuit, quemquam in Urbe uri, aut sepeliri, quod in XII. invenitur tabulis. Unde qui legibus solvebantur, veluti ob virtutem clariores viri, & Imperatores, & Vestales sepeliebantur in Urbe; ceteri vero extra Urbem, exemplo Atheniensium, quos eadem religione usos ex *epist.* Servii Sulpicii scimus: qui refert Marcello mortuo locum in civitate ab Atheniensibus cadaveri sepeliendo impetrare nequisse: Hoc autem constitutum videtur, ne flebilibus officiis, & letali aura cives contristarentur. Cum autem Romani honoris causa sepulcrum in Urbe alicui concederent, ad id patebat Exquilinus campus quem Augustus Mœcenati concessit: ut occupato jam alia in re loco, potestas cuiquam in Urbe sepeliendi amplius non fieret. (*a*) Eamdem religionem fortasse neglectam rescripto suo suscitavit Adrianus, (*b*) qui pœnam statuit quadraginta aureorum in eos, qui in civitate sepelirent, quam fisco inferri jussit; & in Magistratus, eadem qui passi sunt; & locum publicari jussit, & corpus transferri: ad quæ accesserunt aliorum scripta Imperatorum. (*c*) Legem autem XII. tab. his verbis exhibet Cicero *lib.* 2. *de leg.*

Hominem mortuum in Urbe ne sepelito, neve urito.

(a) *vide* Balduin. *ad hanc l.* 3. *XII. tab.*

(b) *l.* 3. §. 5. *ff. de sepul. viol.*

(c) *ff. de relig. & sumt. fun.*

Nunc de sumptibus sepulchrorum.

Nullius rei cura homines tangere minus deberet, quam magnificentia sepulchrorum, & humanæ gloriæ consideratio post mortem: quæ rebus nos omnino solvit humanis. Verum adeo miseri hæremus corpori, mortalisque hujus vitæ cupiditate tantopere tenemur; ut unde abscedit animus, ibi litteris tamen, & rebus gestis, & insanis sumptibus ædificiorum, ac si non re, verbo tamen, ac nomine habitare contendamus, misere viventes, ut sumptuose moriamur, totaque vita pro ea laude laborantes, quæ vel contemnenda erit cum Deo habitantibus; vel a beatitudinis æternæ spe decidentibus æterno tempore pœnitenda. Ergo quid commemorem veterum Ægyptiorum facultatem; quid regum eorum insaniem, qui exiguum cinerem eductis ad Cœlum montibus condiderunt? Quid ætate quoque nostra populorum orientalium, ac Sinarum præcipue stultitiam, quorum maxima pars opum funeris ambitione consumitur? Profusionem hanc inanem ab Ægyptiorum exemplo ad Græcos cum aliis moribus translatam a Solone compressam legimus: Atticoque jure constitutum refert Cicero, (*d*) ne quis sepulchrum operosius faceret, quam quod decem homines effecerint triduo; ac ne id opere tectorio exornaretur, neque ibi *Hermæ* imponerentur; quod ideo fiebat, quia Mercurium animabus ad inferos deducendis præesse putabant. Et quoniam sepulchra columnis exornabant, earum quoque insolentiam compescuit Phalaræus, qui super terræ tumulum noluit quid statui, nisi *columellam* tribus cubitis non altiorem, aut *mensam*, aut *labellum*. Plato vero vetuit in parte agri fœcunda locum ad sepulchrum capere, vetuit item aggerem altiorem eo tumulo, quem viri quinque diebus quinque extruxerint; nec lapides superextrui passus est majores, quam ut quatuor heroicos versus complecterentur in mortui laudem. Hanc legum Atticarum sobrietatem, atque modestiam imitati Decemviri a Romanis funeribus sumptuum insaniam amoverunt, præfati ab initio pauca hæc *hoc plus ne facito*, ne scilicet plus facerent, quam subjectis continuo legum capitibus permissum invenirent. Quæ verba male Rævardus eo loco movet, ut aliis capitibus nulla ratione interponeret. Ac primo Decemviri artificii sumptum in extruendo rogo prohibuerunt, jubentes, ut e ru-

(d) *lib.* 2. *de legibus.*

e rudibus, & impolitis lignis componeretur, ac vetantes asciam, sive dolabram ad elegantiam adhiberi: Quorsum enim ars, & industria in opere paucarum horarum? Et quoniam veteres, uti diximus, in ornandis funeribus adeo furebant, ut pretiosa quæque, atque cariora defuncto, cum ipso corpore conderent; vetuit Solon (a) plus quam tribus vestibus mortui corpus onerari, cujus frugalitatem etiam Decemviri æmulantes legem tulerunt, ne ad cadaver componendum adjicerentur plura, quam tria *ricinia*, (b) quæ vestes erant quadratæ purpureæ. Unde Varro ait fuisse duarum togarum instar, quarum dimidium retrorsum jaciebatur, indeque dictum *ricinium*: atque antiquissimum ricinium fuisse mulierum, postea vero duplex fuisse virorum. Unde Servius ait ex ricinii usu patere, mulieres olim habuisse togas; & Cicero ait, riciniis mulieres usas in luctu. (c) Minus præterea quoddam erat ricinium, quæ *rica* dicebatur, eratque velamentum capitis muliebre, modestiæ causa genas tegens, quo in sacrificiis utebantur. Riciniis igitur involvebant cadaver, quorum singula involucra, ut suspicor, distinguebant fasciis purpureis: propterea lex, ut Cicero tradit, non tulit plusquam tria vincula purpuræ, (d) quæ interpretor fascias purpureas, quarum singulis ricinia corpori colligabantur. Ad eam solemnitatem funeris veteres conducebant *tibicines* adhibita muliere, quæ *præfica* nuncupabatur: eæque cantiones lugubres appellabantur *næniæ*, quæque apud *sites*, hoc est mortuos, & humi conditos, vel condendos canerent *siticines*. (e) In majoribus autem exequiis adhibebantur *tubæ*. Cujusmodi sumptus, quia modum excederent, Decemviri vetuerunt plusquam decem tibicines ad funus vocari. Unde Ovidius *fastor. 6.*

Adde quod Ædilis, pompa, qui funeris irent,
Artifices solos jusserat esse decem.

Ædilium enim munus erat curare solemnitates, tum ludorum, tum festorum dierum, tum etiam funerum, quo rite omnia peragerentur. Unde miror, cur Jacobus Gothofredus pro *Ædilis* substituerit *edictis*. Corruptis autem Pop. Roman. moribus hæc in sumptibus modestia in oblivionem venerat. Ac Jurisconf. quia regendæ humanæ vitæ studia colebant, pro viribus huic amentiæ occurrerunt. Unde Ulpianus: (f) *Non oportere*, ait, *ornamenta cum corporibus condi: nec quid aliud hujusmodi, quod homines simpliciores faciunt*. Et Papinianus ait: *ineptas voluntates defunctorum circa sepulturam; veluti vestes, aut si qua alia supervacua, ut in funus impendantur*. Nec tantum sumptus immodicos, verum & effusos, ac muliebres questus, & ejulationes molliores, aliaque infirmorum animorum argumenta Decemviri a Romanis institutis averterunt: ne his imbecillitatis exemplis assueta bello pectora, & diuturnis præliis roborati dissolverentur. Longiores enim fletus, & insueti mœroris adspectus augent mortis opinionem, ad cujus contemptum assuefaciendus fuit populus omnibus gentibus imperaturus. Vetuerunt igitur XII. tabul. leges mulieres *radere*, & *dilaniare genas*, ut mos erat earum, vel quo se acerbius cruciarent; vel quo sanguinem suum funderent, si deesset sanguis gladiatorum: (ludi enim gladiatorum in funeribus edebantur) de quo more testis est Servius ad locum illud *Æneid. 12.*

Et roseas laniata genas. - - -

ubi hujus verba legis profert Servius, ætate, aut scriptorum impetitia fortasse corrupta. Simul cum laniatu genarum vetitus fuit etiam ejulatus, & questus effractior, atque abjectio animi, ploratusque importunus, quos *lessum* veteres vocabant, ut suspicabatur Sex. Ælius, quem simul cum L. Atilio Cicero refert, (g) nullam hujus verbi certam significationem.

(a) Plutarchus *in Solon.*

(b) Festus *in verbo* Rica: Varro *l. 4. de ling. lat.*

(c) *de legib. l. 2.* Turneb. *in Varron. 4. de ling. lat.*

(d) Cic. *de leg. 2.* Cujac. *ad l. ult. ff. his qui not. infam. sive ad l. 2. quæst.* Papin.

(e) Gell. *lib. 20. c.*

(f) *l. & si quis impediat. 14. ff. de relig. & sumpt. fun. §. non autem.*

(g) *l. 2. de legibus.*

nem elicere potuisse: quippe ætas eam subduxerat. Unde nec nobis quidquam superest præter conjecturam. Sane hanc sententiam hujus fuisse legis arguit lex Solonis, qui nimios fletus, teste Plutarcho, & Cicerone, inhibuerat: quam legem in suas Decemviri tabulas transtulerunt. Quam tamen gravitatem Solon legibus suis exegit, moriens ipsa minime præstitit: siquidem hæc ille de suo funere, quæ Cicero transtulit: (a)

Mors mea ne careat lacrymis, linquamus amicis
Mærorem, ut celebrent funera cum gemitu.

Quamobrem jure a Cicerone præfertur Enii oratio hæc:

Nemo me lacrymis decoret, nec funera fletu
Faxit: cur? volito vivu' per ora virum:

Plato vero in suis legibus minime sollicitus est de prohibendis, aut concedendis lacrymis, dum ne planctu, & clamore mortuum extra domum comitentur: credo ne publico adspectu lacrymarum civium animi debilitarentur. Præterea Decemviri moderandorum sumptuum curam susceperunt providentes, caventesque, ne præter justa jam persoluta, & humationes *essi decisi*, quæ supra memoravimus, benevoli, & cognati *ossa legerent* referenda domum, ut super iis justa repeterentur, itaque sumptus, & lacrymæ augerentur. Neque enim celebrari poterat funus, nisi super ossibus. Hinc mari mersus, aut flumine, cujus cadaver ad litus, aut ripam non emersisset, nullis funeribus decorabatur. Quamobrem cum nullum super terra os defuncti extaret; hæres nulla funeris obligatione premebatur, neque jure Pontificio tenebatur porcam immolare Cereri, ac Telluri quotannis; quam *præcidaneam porcam* vocabant, quia cædenda erat antequam novæ fruges caperentur. Et hæc annua immolatio pœna erat hæredis, qui cum posset, justa non fecisset. (b) At ejus qui cecidisset in acie, quamvis ossa nulla invenirentur, tamen virtutis ergo funus ducebatur, & memoria exornabatur exequiis. Immo etsi forte fuisset a commilitonibus crematus; tamen permittebatur hæredi, & cognatis legere ossa, quæ invenissent, ut super iis justa facerent. (c) Ad alios nunc sumptus a Decemviris resectos accedamus, nempe ad *uncturam servilem*, *respersionem*, *murratam potionem*, & *longas coronas*. *Unctura* cadaverum pluribus quidem populis consueta, (d) veluti Ægyptiis, Græcis, & Persis; Romanis vero fuit maxime necessaria, qui novem dies funus protrahentes, unctione olei, atque odorati liquoris, putredinem prohibere cogebantur: præsertim quia oportebat corporis poros, aqua calida laxatos, unguentis opplere, ne aer viscera liberius permeando, corporis compagem celerius solveret. Quamobrem non omnem uncturam Decemviri sustulerunt, quippe cum sumptum hunc ingenuorum cadaveribus necessarium cognoscerent; ideoque unctionem eam inter impensas funeris positam invenimus; (e) Uncturam vero tantum servilem prohibuerunt, tum ne par honos tribueretur cadaveribus servorum; tum etiam quia neque ea solemnia, neque idem dierum spatium ad servorum funus adhibebatur. Sequitur *circumpotatio*, (f) sive epulæ ferales, aut sepulchralis cœna, & convivium, quod inibatur post cadaver conditum: quæ & *parentalia* dicebantur, & *silicernia*, quasi *cœna ad silices*; veteres enim *cesna* pro *cœna* dixisse testis est Varro in Meleagris; (g) qui mos & Romanorum fuit, & Atheniensium, & aliarum gentium vetustissimus, cujus testis est Homerus. (h) Atque ad has epulas accedebant post cœnam ipsis mortuis datam; mortuos enim convivio excipere se credebant cœnam flammis injicientes quasi flammarum faucibus eam defuncti vorarent. Hæc vero, quæ diximus convivia

(a) *lib. 1. Tuscul.*

(b) Cujac. *l. ult. ff. de his, qui not. inf. im. in Papin. l. 2 quæst.*

(c) Cujac. *loc. cit. ex Cic. l. 2. de leg.*

(d) Herodot. *l. 2 c. 1.* Diod. Sicul. *l. 1. Scholiast. Aristoph. in Plut.*

(e) *l. 37. ff. de relig. & sumpt. funer.*

(f) Cic. 2. *de leg.*

(g) Nonius *vide* Lauremb. *verbo silicernium.*

(h) Iliad. *ω.*

tanta magnificentia instruebantur, ut Decemviri profusionem hanc inutilem moderandam existimarint, sed frustra. (a) Nam subactæ moribus leges furori hominum reprimendo minime suffecerunt. Quippe superstitionis amentia verebantur fame necare mortuos, atque ipsos Deos, ni viventes, & mortales, pro mortuis, & immortalibus se vino, & epulis explerent: quasi hominum dentibus Dii superi, atque inferi manderent: adeo luxurie, atque crapula numen venerabantur inane. Hanc autem Decemviri legem etiam de Solone sumpserunt, cui tamen jacturæ hujus, inanisque luxus coercendi consilium nihilo processit felicius. Quis enim vulgarem affectionem coercuerit, quando cupiditas religione munitur? Omnem autem circumpotationem Decemviri sustulerunt, cum varia esset crapula, & circumpotatio, & etiam ad fores mulsum daretur. (b) *Respersiones* quoque rogi, & cinerum, quæ Numæ tempore vino, Decemvirorum vero ætate murrata potione fiebant, XII. tab. prohibuerunt: cum amovendis supervacuis sumptibus etiam vini respersionem Numa prohibuisset; quam tamen Decemviri tolerarunt, nisi sumptuosior esset, qualis erat murrata potio, quæ rogo, sive flagranti, sive combusto, aut cineribus adspergebatur. Hanc enim respersionem lege XII. tab. prohiberi recte, meo judicio, J. Gothofredus existimat. Eadem autem prohibitione comprehenduntur liquores omnes pretiosi, quos posterior ætas invenit, quosque Decemviri, etsi non sibi notos, tamen legis virtute vetuerunt: consilium enim legum conditorum fuit, inutiles resecare sumptus. Quid autem fuerit *murrata potio*, non satis est exploratum. Alii enim scribunt *murinam* a μύρον ab unguenti odore, quod & *nectar* Latinis appellabatur, eratque potio dulcis ebrietati opposita, quæ propterea & fœminis concedebatur: alii vero *murrhinam*, quasi myrrha conditum, unde myrrhatum vinum. (c) Hujus odore scribit Plinius proditum L. Plotium proscriptum a Triumviris, cum in Salernitana latebra se conderet. Rursus, ut quam minimo sumptu mors hominum honoraretur, prohibuere Decemviri *longas coronas*, diversas scilicet a rotundis contextis, ut capita redimirent. Erant autem longæ coronæ, quibus implicabantur cadavera, & busta, & sepulcra, & sellæ curules, & theatra, & currus triumphales, & fores. (d) Unde Tibullus:

Flava Ceres tibi sit nostro de rure corona
Spicea, quæ templi pendeat ante fores.

Rejecerunt postremo Decemviri, moderandorum sumptuum causa, etiam odorem a funeribus, amoto *acerræ* usu: quæ sive ara fuit ante cadaver adolendis odoribus posita, sive arcula incendendo turi constructa, ut aliqui putant; certe ad odorum edendorum usum in funeribus adhibebatur. Concludamus vero locum hunc de moderandis funerum sumptibus ea lege, quæ vetuit uni plura fieri funera, vel plures lectos sterni, quod forsan erat ante consuetum. (e) Sed antequam transeamus ad alias, proferamus eas, quas adhuc explicavimus.

(a) Tertull. *Apol. c.* 14.

(b) Theodor. Marc. *c.* 94. *pag.* 258. *ad leg. XII. tabul.*

(c) Festus *verb. murrata*. Plin. 14. *c.* 13. Plaut. *in Persa*. Mercur. *l.* 5. *var. lect. c.* 1. Turneb. *adverf. l.* 28. *c.* 9.

(d) Ovid. *l.* 4. Fast. Plin. *l.* 21. *c.* 3. Tertul. *de coron. milit.*

(e) Cic. *l.* 2. *de leg.* Servius *in l.* 5. & 6. *Æneid.*

Sumtus, & luctus a Deorum Manium jure removeto.
Hoc plus ne facito. Rogum ascia ne polito.
Tribus riciniis, ac x. tibicinibus foris efferre jus evo.
Mulieres genas ne radunto, neve lessum funeris ergo habento.
Homini mortuo ossa ne legito, quo post funus facias.
Servilis unctura, omnisque circumpotatio auferitor: Murra-

ta

ia potio ne inditor. Ne longæ coronæ, neve acerræ proferuntor. Uni plura funera ne facitor.

Notis abstinemus, eum satis pateat sensus e superioribus disputationibus. Tantum addimus ad primam legem *Deos manes* esse Deos inferos, jusque *Deorum Manium*, esse jus sepulchrorum, & funerum. Dicuntur autem *manes*, ut Varro tradit; (*a*) quia veteres *bonum* dicebant *manum*. Dii autem inferi, quamvis mali haberentur, tamen, ut pax cum eis esset, prisci illi bono illos nomine demulcebant, quod mali bonis nominibus placarentur. Occurrit lex alia, (*b*) quæ exceptio est prohibitionis hujusce funerum: permittitur enim, ut aurum, quo forte defuncti dentes in vita decidui revincti fuissent, flammis, & humo, si liberet, traderetur. Videbatur enim nimis avidum ob tantillum auri dentium defuncti ordinem dissolvere. Unde lex fuit:

(a) *lib.* 5. *de ling. lat.*
(b) Cic. *l.* 2. *de legib.*

Neve aurum addito: Ast si cui auro dentes vincti escint, im cum illo sepelire, ureveve se fraude esto.

Escint) pro erunt, ut exposuimus non semel.

Im) pro *eum*, ut supra exposuimus.

Se fraude) pro *sine fraude*, hoc est, *impune esto, liceto, ne sit ei damno*. Sequitur exceptio alia superiorum legum, illiusque præcipue, quæ coronarum luxum profligavit. Etenim ut præmiis virtus excitaretur, Decemviri coronæ potestatem fecerunt ei, qui ludis, & certaminibus publicis victor eam meruisset, sive per semet, sive per servos, equosve suos, quos *pecunia* nomine lex complectitur, nec victoris tantum cadaveri coronam eam imponere licuit, sed etiam parenti ejus. Siquidem, ut mos fuit Græciæ, ubi summa cum celebritate certamina sunt instituta, qui publicis in ludis vicisset, non sibi tantum, sed patri, & patriæ suæ gloriam pariebat, & voce præconis cum ipse victor, tum patria ejus, & pater appellabantur. (*c*) Unde non mirum si coronæ honorem Romanarum legum conditores etiam parenti tribuerint: post elatum enim filium, coronam eamdem domum referebant, ut argumentum virtutis usque ad funus parentum in familia maneret. Sed novorum temporum luxuries, præcipue sub Imperatoribus, hanc omnem disciplinam evertit, coronasque communes reddidit, omnibus, (*d*) exceptis Christianis, qui superstitiosum ritum abhorrebant. Legem autem, quam & plures sarcire tentarunt, en qualem restituit Jac. Gothofredus:

(c) Pindar. *ode* 5. *ubi* Scholiast.

(d) Juven. *Sat.* 12. *Minut. Felix* Tertull. *de cor. milit.*

Qui coronam parit ipse pecuniæve ejus virtutis ergo arguitor: & ipsi mortuo parentibusque ejus dum intus positus escit forisque effertur, se fraude esto.

Parit) male Rævardus figmentis assuetus mutavit in *pacit*. *Parit* præteritum est antiquum pro *peperit*. Nam ut observavit Popma (*e*) veteres aliquando præteritum etiam per præsens exprimebant; unde sunt illa *discedi* pro *discessi*, & *decedi* pro *decessi*, (*f*) *si sine liberis decederit* apud Paul. & apud Cat. in orat. de bello Carthagin. *aures nobis calluscerunt*; & in *clepo*, *clepi*. Cic. *de leg. sacrum sacrove commendatum qui clepserit*. Hinc & in lege nostra *pari* pro *peperi* a *pario*.

(e) *de usu antiq. locution. c.* 12.
(f) Varro *de re rustic.*

Pecuniæ) *pecunia* nomine venit quidquid est in dominio nostro, ut servi, & equi, (*g*) quibus cum uterentur in circensibus, ob eorum laborem, præmium vertebatur in dominum.

(g) *l. pecunia ff. de V. S.*

Arguitor) nihil temere mutandum, ut illi faciunt, qui *dicitor*, *additor*, reponunt. Sensus enim optime constat, cum *arguitor*, significet *arguatur virtus*, *declaretur*. Tota vero hæc lex ita verbis communibus commode, atque usitatis exponetur:

Qui coronam meruerit in ludicris, sive ipse, sive servi ejus, equive in funere ob virtutem laudator: ipsique mortuo, & ejus parentibus, & quamdiu domi per novem dies collocatum est cadaver, & cum effertur, coronam illam imponi ius esto.

Sed jam disputationem nostram de XII. tabul. leg. concludamus, pervenimus enim ad postremam in ordine a nobis instituto: estque lex illa, quæ spatium præfinit, quod inter ædes alienas, & bustum, rogumque debeat intercedere, (*a*) quod *LX. pedum* statuitur: ne rogo propius admoto, ædes vicinæ volitante flamma conflagrent: neve ex vicinitate fœtor cadaveris proximiores insiliat: Ex qua spatii amplitudine arguitur, legem hanc pertinere ad ædes rusticas extra pomœrium: nam urbis angustia, & proximitas urbanorum ædificiorum hunc sensum satis excludunt. Et quoniam lex privatis cavet, ut incendium ab eorum domibus arceat, atque fœtorem; sequitur, domino permittente ædium, fas esse propius rogum extruere: adeo ut nequeat postea prohibere dominus, ne alius mortuus eodem inferatur. Quo pertinent Pomponii verba in *l. si propius ff. de mortu infer.*, ubi *legitimum modum* intelligit Jurisconsultus spatium hoc LX. pedum a XII. tabul. leg. præscriptum; ut optime Antonius Augustinus interpretatur. Tandem progrediuntur Decemviri ad muniendam auctoritate legis religionem sepulcrorum, quæ satis ipso *religiosi* nomine ab usucapione eximebantur; cum non liceat res sacras, sanctas, & religiosas usucapere, tamen nominatim de vestibulo sepulchri cavere voluerunt; ne forum sive vestibulum sepulchri, tamquam a religiosa separatum usucaperetur: jubentes, ut ac cessio illa sepulchri ejusdem sepulchri jure frueretur, atque adjicientes, ne bustum usucapere liceret. Quod *bustum* cum Hottomanno interpretor locum, ubi cadaver fuerat exustum, siquidem alibi conditum fuisset; quamvis locus ustionis proprie diceretur *ustrina*. (*b*) Si enim *bustum* pro ipso *sepulchro* hic accipiemus, inutilem hanc reddemus legem. Siquidem sepulchra per se satis ipso religiosi jure usucapionem excludebant, nec quidquam nominatim nova lege caveri oportebat. Cavet autem lex, quia bustum, sive locus ubi cadaver tantum fuisset crematum, neque conseptum erat, neque religiosum: & interdum monumento conjungebatur, interdum vero conjungi prohibebatur, ut hæ antiquæ inscriptiones testantur:

Huic monumento ustrinam adplicare non licet. (*c*) En autem leges ipsas ex Cicerone quantum potuit restitutas.

(*a*) Cic. *l.* 2. *de legib.*

(*b*) Festus *in verbo bust.*

(*c*) *vid.* Pomp. *de diff verbor. verb. bustum.*

Rogum bustumste novum alienas ædes proprius LX. pedes, si dominus nolet, ne adjicito.

Fori bustive æterna auctoritas esto.

Rogum) de his verbis hæc habet Servius in fragmentis. *Apparatus mortuorum Funus dici solet: extructio lignorum Rogus: subjectio ignis Pyra: crematio cadaveris Bustum: locus Ustrina: operis constructio Sepulchrum: inscriptum nomen, memoriaque, Monumentum.* Sed non semper in usu loquendi discrimen hoc religiose observatur.

Bustive) hac voce diximus hic significari locum, ubi corpus crematum est, at non conditum: cujus interpretationis non modo Hottomannum

num auctorem, sed & adscriptorem Popmam habemus *de differen. verbor. verb: bustum*, ubi ait:

Interdum bustum appellatur locus, in quo mortuus crematus, non etiam sepultus est, ut notat Servius in illud Æneid. XI. semiustaque servant busta; & Strabo *lib. 5*, scribit τὰς χαυσὰς *idest bustum Augusti fuisse in campo Martio, & ab eo diversum Mausoleum, in quo cineres condita*. His addo Donatum, qui *busta*, inquit, *sunt loca, in quibus jam corpora arserunt*. Quam sententiam etiam probat Vossius etymolog. qui ait: *Quemadmodum bustum esse potest aliquid, ubi sepulcrum non esset: ita esse posse sepulcrum, ubi non est bustum*. Atque hactenus leges XII. tabul. explicasse sufficiat,

LXXIX. De Jure Flaviano.

Propositis autem XII. tabulis, jus quidem patebat omnibus, at usus illius, & ratio, qua quisque suum persequeretur, a populo ignorabatur. Quamobrem inventi sunt, qui leges redderent actuosas, instrumentaque tractandi juris ex arcana disciplina deprompta civibus ministrarent. Unde constituti sunt a prudentibus certi exercendi juris ritus, quorum solemniores, *legis actiones* vocabantur: certisque verborum conceptionibus, sive formulis cujusque contractus vis, actusque omnes excipiebantur. Romani enim a primo rudes quidquid agerent certis verbis, atque signis mentem exprimebant, quasi nihil foret legitimum, nisi a verborum, & signorum religione fuisset obsignatum; nihilque ratum habebant, nisi quod suis esset ritibus expeditum. Hinc in sponsalibus *ferreum annulum* dabant, (a) nec annulis usæ sunt fœminæ, nisi quos virgines a sponsis acceperant. (b) In contrahendis nuptiis *aqua, & ignis*, quasi nota communis vitæ adhibebatur; (c) quorum ignis marem significabat, aqua fœminam, quia vi, & humore fetus coalescit. (d) igne autem, & aqua vitam constare vetus sapientia prædicabat. Unde aqua, & ignis certum erat contracti matrimonii signum, sine quibus nullæ erant nuptiæ, ut colligitur ex Scævola, quia per ea vitæ communio inducebatur. (e) Uxori domum deductæ, traditione *clavium*, dominium tradebatur: dimissæ vero per divortium earumdem ademptione eripiebatur. Clavibus enim custodia rerum significabatur, quod institutum Numæ Plutarchus adscripsit. Prohibitio novi operis fiebat solemni *jactu lapilli*. (f) Filio vero emancipato *colaphum* infligebant. (g) Item & servo manumisso, quem etiam *circumagebant*, ut post dimissus liber esset, quo respexit Persius:

Verterit hunc dominus, momento turbinis exit
Marcus Dama - - -

Festuca etiam eos attingebant, & *tonses pileo* donabant, quæ libertatis nota erat; unde rex ille nomine regio prorsus indignus, cum sese profiteretur P. R. libertum, raso capite, atque pileatus obviam legatis procedebat. *Usurpabant* autem, sive usucapionem interrumpebant defringendo surculum arboris. (h) *Vindicia*, sive lites de fundo, instituebantur conserta manu per ludicram pugnæ speciem, & simulata concertatione *festucas* committebant, prœlium imitantes, eaque dicebatur *vis moribus facta*, de quo & supra. (i) Cum testem aliquem facerent, imam aurem illius digitis primoribus atterebant, quasi memoriæ sedem, ut jam exposuimus. (K) In qualibet translatione dominii rerum earum, quæ mancipi vocabantur, quarum proprietatem in nostro dominio habemus, adhibebant *as, & libram*, cujus lanx altera ære percutiebatur, quod etiam fiebat in testamentis, quia per ea dominium transfertur: (l) eademque solemnitas adhibebatur in adoptionibus, quia per id adolescens ex una in aliam familiam discedit; quæ supra latius exposuimus. In auctionibus,

(a) Hottom. *lib. X. observat. cap. 7.*
(b) Plin. *lib. 33. cap. 1.*
(c) Isid. *lib. 20. etymolog. item. lib. de divin. off. l. si donata. 36. §. 1. ff. de donat. inter vir. & uxor.*
(d) Var. 4. *de de ling. lat.*
(e) *l. penul. ff. de donat. inter vir. & uxor.* Cujac. 11. *observ. c. 2.* Plutarch. *in problemat.*
(f) Festus Pom. Cic. *Phil.* 2. Ambros. *epist.* 65.
(g) *l. de pupil., §. meminisse ff. de nov. oper. nunc. l. ult. C. de emancip. & novel.* 8. Cornut. *in Pers. l. directis X. ff. de test. manum.* Pl. *in milit.*
(h) Cic. 3. *de Orator.*
(i) Gellius *l. 20. cap. 9.* Cic. *pro Cæcin.*
(K) Plinius *l. 11. c. 45.* Plaut. *in Pers.* Hor. *ser. lib. 1. sat. 1.*
(l) Pl. *l. 33. c. 3*

ctionibus, qui pluris liceret, sive qui plus afferret, *digitum* tollebat. (*a*) Instituto hæredi restator *annulum* tradebat. (*b*) Pignoris nota erat *manus compressio*, unde Jurisconsultus ait, *pignus* dictum a pugno. (*c*) Hinc apparet pignus proprie ad res mobiles pertinere. *Mandatum* dabatur tradita *manu*; Inde quasi *manus datio* mandatum. Item a mandato *mando*, quasi *manum do*. (*d*) *Stipulabantur* autem frangendo *stipulas*, easque committendo, atque in speciem redintegrando sponsionem quisque tuam agnoscebat. Hæreditas adibatur *adprehensione* corporis hæreditarii, & *percursione digitorum*, ut sæpe Cujacius notavit. (*e*) Hanc autem populi Romani superstitionem prudentes ex usu suo esse duxerunt, atque ut omnia negotia privatorum ad se traherent, figulos actus, atque cogitationes contrahentium, & in foro disputantium, conceptis verbis, & præscriptis formulis devinxere, ita ut omnem populum ad suam ipsorum auctoritatem traduxerint. Nihil enim agere petereve licebat, nisi consultis Jurisprudentibus, apud quos manebat scientia fastorum, & nefastorum, sive dierum, quibus licebat fari, aut non in judicio, quod erat *lege agere*. Manebat etiam apud eos ratio exercendi judicii, ut ab iis forma judiciorum, sive actio efflagitaretur, & dies. Quæ autem certis verbis ad exercitium legum, & juris ministerium composita fuerunt, *actiones leges* appellabantur, & *actus legitimi*, quibus jus civile XII. tabul. consignatum, atque commissum evocabatur in forum, & ex umbra in campum, atque in aciem educebatur: eaque tertia juris civilis portio fuit. Erat videlicet in XII. tabulis mentio manus consertionis, & mancipationis, harum autem ritus, & formulæ quemadmodum explicarentur excogitatæ fuerunt a prudentibus, & in Pontificum conditæ penetralibus. Pontifices enim non modo consequentibus temporibus de media Jurisprudentia suscipiebantur; sed initio Reipublicæ auctores fuerunt illius, atque custodes. Etenim interpretatio legum, unde Jurisprudentia manavit, e Pontificum Collegio procedebat: utpote cum eorum unus operam daret juri privato civibus suis interpretando; (*f*) reliqui vero religionis præessent, & cærimoniis sacrorum. Itaque ex eo Collegio, ubi arcana legum disciplina condebatur, civibus responsa dabantur, veluti ex Phœbi cortina. In iis igitur penetralibus adservabantur legis actiones, & formulæ quas in librum digesserat Appius Claudius Cæcus, quo libro arcana juris civilis scientia continebatur. Hunc autem Appio subreptum, ejus scriba Cn. Flavius libertino patre populo prodidit, & sacra Jurisprudentiæ reseravit. (*g*) Quo munere homo alioqui obscurus adeptus est tribunatum plebis, & senatoriam dignitatem, (*h*) ad quam libertinorum filiis aditus numquam patuit ante Appium Clodium Censorem. (*i*) Livius Ædilem Curulem factum tradit: (*K*) cum antea scriba fuisset, & tabularius, & apparitor Censoris.

(a) Cic. *in Ver.* 3. & 5.
(b) Val. Max. *lib.* 3. *cap.* 9. Cor. Nepos *in Eume.* Diod. *lib.* 18.
(c) *l.* 258. § 2. *ff. de V. S.*
(d) Isid. *etym. l.* 5. *cap.* 34.
(e) Cujac. *obs.* 7. *cap.* 18. & *paratit. C. de iure deliberandi.*
(f) *l.* 2. *ff. de or. iuris*, §. *his leg.* Livius *lib.* 9. 46. Dionys. *lib.* X.
(g) Cic *pro* Muræn.
(h) Pomp. *l.* 1. *de orig. iur.* §. *post.*
(i) *l.* 9. *in fin.*
(K) *Vide* Cujac. *ad l.* 2. §. *postea ff. de orig. iuris.*

LXXX. De Actibus Legitimis, sive Actionibus Legis.

En hoc igitur Jurisprudentiæ sacrario profectæ sunt *actiones legis*, vel *actus legitimi*, quos cum breviter inter solemnes ritus enumeraverimus, nunc aliquando fusius expediemus. Eorum enim cognitio maxime aperit ea, quæ in operis progressu sese offerent. Ac ne difficultatibus iis involvamur, quæ latent in pluribus juris locis, & in quibus vel doctissimi labuntur, quorum exemplum esse potest Hottomannus; (*l*) cavendum est, ne *legis actiones*, & *actus legitimos* una eademque significatione ubique accipiamur. Sane *lege agere* tum ad Magistratus pertinet, tum ad actores, & reos, & lictores, & apparitores, & eos omnes, quorum opera in judiciis versabatur; (*m*) sicut verbum *disceptare* litigantium est & magistratus. Quamobrem *legis actio* latissime patet: etenim legis actiones dicuntur actiones omnes, quibus jus nostrum persequimur, actusque alii, qui in judiciorum ordine inter-

(l) *obs.* 12. *c.* 30. & *quæst. illust.* 34. P. Faber. *l.* 2. *sem. cap.* 22. & *seq.*
(m) Briss. *Select. lib.* 4. *cap.* 20.

interveniunt: quo sensu Pomponius (a) legis actiones appellavit *legitimas actiones*, quod Hottomannus injuria reprehendit. Item & *actus legitimi* nomen latius patet (b) in aliquibus juris locis, porrigiturque ad actus omnes lege permissos, lege impetratos, lege probatos, quibus scilicet jus civile tribuit auctoritatem; quo sensu accipitur in *l. pen. C. de Haeretic.* qui locus fraudi fuit Hottomano. Sed eædem istæ appellationes, nempe legis actiones, & actus legitimi aliquando coanguftantur, & tantum complectuntur ritus illos solemniores, qui non modo proprias habent formulas, sine quibus nihil fere peragebatur; sed ex certæ legis præscripto processerunt, & ex ejus legis sententia, atque auctoritate solemniter in jure celebrabantur; quibus proprium erat, primo ut in jure fierent, sive apud Magistratum, deinde ut adjecta expresse conditione, aut die vitiarentur. Tertio ut semel fierent, & iterari nequirent. Quarto ut ne per procuratorem expedirentur, quod jure antiquo commune erat omnium actionum, quibus in jure disceptabatur. Etenim neque intendere actionem per alium licebat, neque excipere; quæ severitas juris sublata ex actionibus ceteris, mansit tantum in actibus legitimis, sive hisce solemnioribus, in quibus hac in re nullum discrimen est inter privatos, & Magistratus. Nam sicuti privato non licet legitimos actus exercere per alium, veluti adoptionem, aut emancipationem, & similia: Ita nec Magistratui licet lege agere per alium, sive harum actionum exercitium committere ei, cui mandavit jurisdictionem: (c) superiora vero omnia congruunt iis actibus, qui partim recensentur a Papiniano, partim innuuntur in aliis Jurisconsultis ex quibus colligimus actuum legitimorum numerum, quem referemus. Perperam autem Hottomannus in *l. actus legit. ff. de regul. jur.* interposuit negationem, ut commentum suum confirmaret de duplici actuum legitimorum genere, quorum alios dixit recipere diem, & conditionem, alios non. Ex quo errore dilapsus est ad innumeros, ut antestationem, & testimonii dictionem, & stipulationem, & quidquid denique solemnius peragerctur, ad actus legitimos retulerit. Quod absurdum ut vitaret Cujacius, & Florentinam lectionem retinuit, & actus legitimos ab aliis immodice auctos, intra orbem a Papiniano, & aliis Jurisconsultis definitum retraxit. Igitur Papinianus ex Florentina lectione ita scripsit: (d) *Actus legitimi, qui recipiunt diem, vel conditionem, veluti mancipatio, acceptilatio, hereditatis aditio, servi optio, datio tutoris, in totum vitiantur per temporis, vel conditionis adjectionem.* Cur vitiantur adjecto tempore, vel conditione, si initio tradiderat actus legitimos suapte natura recipere temporis, & conditionis adjectionem? Hottomannus, ut hanc orationis repugnantiam tolleret, ex Haloandro legit: *actus legitimi, qui non recipiunt*, præter quos alios actus legitimos constituit, qui *diem conditionemque recipiunt*, quique, ut ipse putat, in hac Jurisconsulti enumeratione desiderantur. Hinc mirum, quantum ex illius sententia actuum legitimorum numerus increbuerit: utpote cum positum a Jurisconsulto modum sustulerit. Cujacius vero longe peritius nihil de Florentina lectione mutavit; sed priora tantum verba interpretatus congruam, & convenientem sibi sententiam extulit. Itaque sic explicat, *actus legitimi qui recipiunt diem, & conditionem*, idest *actus legitimi, quibus conditio, & dies adjicitur*; ut scilicet non suscipiatur ab actuum legitimorum natura conditio, & dies, sed adjiciantur ab homine: *actus*, inquit, *legitimi, quorum e numero sunt emancipatio, acceptilatio, hereditatis aditio, servi optio, datio tutoris, vitiantur in totum, si eis conditio, & dies fuerit adjecta: non vitiantur tamen, si eis tacite dies, & conditio subsit.* Atque hic est ger-

(a) *l. 2. ff. de orig. juris.*

(b) Cujac. *l. actus legitimi ff. de reg. jur. in* Papin.

(c) *l. 2. de offic. Proconf. lib. nec mandante, ff. de tut. & curat.* Cuj. *in l. actus legit. ff. de reg. jur.*

(d) *l. actus legitimi ff. de regul. jur.*

germanus hujus legis sensus longe simplicior, & expeditior. Hæc oportuit perstringere breviter, ut actus *legitimos* ab aliis actibus *solemnibus* discerneremus, utque vim, & naturam eorum clarius aperiremus: Hæc sunt igitur summa capita, ad quæ legis actiones sive actus legitimi a Jurisconsultis nostris sparsim in variis Pandectarum locis expressis revocantur.

I. Mancipatio.

II. Manumissio.

III. Emancipatio.

IV. Cessio in jure.

V. Hæreditatis aditio, & reputatio.

VI. Servi optio.

VII. Datio tutoris.

VIII. Acceptilatio.

LXXXI. De Mancipatione.

Exordiamur a Mancipatione, qui fons est omnium civilium obligationum, deinde ad Adoptionem, & ad Testamenti factionem, quæ sub mancipatione comprehenduntur, itemque ad Emancipationem, & Manumissionem, quæ eodem revocantur, accedamus. Igitur, ut alibi diximus, cives Rom. quædam bona in suo dominio habebant, quædam non: sed earum proprietas penes populum erat, usus tantum, possessio penes privatos: unde Jurisconsultus *possessiones* appellat agros, de quibus vectigal pendebatur populo, cujus erat & proprietas. Quæ in pleno civium Rom. dominio erant, (*a*) *res* appellabantur *mancipi*, quasi quod manu caperentur, sive in nostram potestatem deducerentur, cujusmodi erant res mobiles, & animalia, præter ea, quæ sunt feræ naturæ, quorum dominium, ubi nostram custodiam effugerint, a nobis abscedit, unde numquam perpetuo nostra esse censentur, ideoque inter res mancipi non ponuntur. Ex immobilibus vero Italica prædia res mancipi dicebantur, quia jure optimo possidebantur a civibus Romanis, hoc est ad eos transibat simul cum possessione, atque usu proprietas: ejusdemque generis erant jura prædiorum rusticorum, ut *iter*, *actus*, *via*. Prædiorum vero provincialium proprietas, & dominium penes pup. remanebat, nec in privatorum commercium perveniebat, nisi possessio, & usus. Propterea *res nec mancipi* dicebantur, quia eorum dominium nemini privato erat *in manu*, sed totum penes pop. cui vectigal pendebatur. Ex hoc juris discrimine rerum mancipi, & nec mancipi est orta distinctio nominum. Rerum autem mancipi abalienatio versari tantum poterat inter cives Rom., quibus erat communio juris civilis, quibusque tantum competebant jura *nexus*, quæ fuit ratio transferendi dominium jure Quiritium. Siquidem ante Justinianum, nuda traditione, dominium non transferebatur; unde res tradita sine *nexu*, dicebatur esse *in bonis* accipientis, *in dominio* vero ejus, qui tradiderat. (*b*) Est autem *nexus*, Ælio Gallo teste, nomen generis, (*c*) quo exprimitur quidquid geritur per æs, & libram, & per simulatam venditionem, quæ

(a) Ulp. *tit.* 19. Boet. *in top. Cic.*

(b) Ulp. *Instit.* 1. §. *in bonis*.

(c) Festus *verbo nexus* Varro 4. *de ling. lat.*

quæ ad omnem dominii translationem, atque ad obligationes omnes, & etiam ad donationes adhibebantur. (*a*) Accito enim libripende, & quinque testibus, venditor sive mancipio tradens fingebatur accipere ab emptore pecuniam, quam exprimebant parvo ære, quod *raudusculum* appellabatur a *raudo*, sive *ære*: unde in veteribus mancupiis adscribi solebat *raudusculo libram ferito*. (*b*) Eoque ære emptor, sive qui mancipio acciperet, libram tangebat, quod ubi venditor, sive qui rem mancipio traderet, accepisset quasi pretium, dominium transferebatur in emptorem, per eamque simulationem sive imaginariam venditionem, inter veteres jure civili contractus inibantur: unde Horatius:

(a) Tertul. *lib.* 2. *advers. Marc.* Cic. *in topic.* Cujac. *eod.*

(b) Varro *lib.* 2. *de ling. lat.*

Si proprium est quod quis libra mercatur, & ære.

Simili ratione, *nexi* quoque dicebantur ii, qui ob æs alienum sese creditoribus dabant in servitutem: *nexus* igitur est mancipatio, sive venditio rerum mancipii, & translatio dominii per æs, & libram. Porro tribus tantum modis dominium rerum mancipii de uno migrare in alterum poterat: *mancipatione, in jure cessione, usucapione*. Res vero non mancipii tantum transferebantur *cessione in jure*, de qua infra, quia proprietas earum numquam abscedebat a pop. Rom. sed usus tantum illius in privatos, & possessio transibat; Hinc apud Ciceronem (*c*) locus ille perelegans: *cujus quando proprium te esse scribis mancipio, & nexu, meum autem usu, & fructu, contemptus sum.* Lucretius peritissime:

(c) *l.* 7. *ep. fam.*

Vitaque mancipio nulli datur, omnibus usu.

Verba certa, & solemnia mancipationis hæc erant:

Hunc ego hominem ex jure Quiritium meum esse ajo, isque mihi emptus esto, hoc ære æneaque libra.

Quæ verba pronunciabantur ab emptore, qui mancupio accipiebat. (*d*) Alia ratio mutandi dominii fuit *Cessio in jure*, quæ communis erat rebus mancipii, & nec mancipii. (*e*) Res igitur nec mancipii tantum per cessionem in jure transferebantur, si essent immobilia vero per nudam traditionem, veluti feræ bestiæ, leones, ursi, & similia, quorum sicuti non retinemus, ita nec transferimus dominium, sed tantum possessionem: etenim fuga sese recipere possunt in libertatem. Porro in cessione tres interveniebant: dominus qui cedebat, is cui cedebatur, & Prætor qui addicebat, vel Præses provinciæ: apud quos is, cui cedebatur, rem tenens ita vindicabat:

(d) Boet. *in top.* Cic.

LXXXII. De Cessione in Jure.

(e) Ulp. *tit.* 19. §. *in jure cessio.*

Hanc ego rem ex jure Quiritum meam esse ajo.

Postea Prætor, conversus ad cedentem, interrogabat, an contra vindicaret, & sese opponeret? qui si taceret, aut sese oppositurum negaret, Prætor vindicanti rem *addicebat*; quem actum inter legis actiones, & actus legitimos Boetius locavit. (*f*) Nunc redeamus ad Mancipationem. Aliquando quis non mancipabat, sive non alienabat rem, ut in perpetuum vellet ejus ab sese abdicare dominium, sed eo animo, ut rem ad tempus ad se revocaret, forte quia juvaret nomen, ac dominium alienum prætendere rei suæ, ut eam vel a vi eriperet, vel ab insidiis, vel a frequentibus eorum temporum proscriptionibus. Ideo amico alicui probatæ fidei, simulata venditione, aut donatione per æs, & libram ex compacto tradebat, ut post certum tempus eamdem rem emptor venditori remanciparet, sive iterum venderet: eaque mancipatio dicebatur *fiducia*, quia ea conditione mancipabatur, ut aliquo post tempore per venditorem ab emptore reciperetur, cujus contractus hæc erat formula:

(f) *in topic.* Cic. Brisf. *l.* 5. *de formulis* P. Faber *l.* 2. *Semestr. c.* 23.

Uti ne

LXXXIII. De Emancipatione.

Uti ne propter te fidemque tuam captus fraudatusque sim.

Ac si quis suo tempore fidem suam non liberaret, dabatur in eum Judicium, in quo de fracta fide quærebatur per hanc formulam:

Ut inter bonos bene agier oportet, & sine fraudatione.

Quo respexit Cicero in *epist. ad Trebatium*, & *in orat. pro Rosc. Comœdo*.

Ad hoc autem fiduciariæ mancipationis genus refertur, Emancipatio filiifam. per æs, & libram. Siquidem ea fiducia pater naturalis filium vendebat, adhibito libripende, & quinque testibus, ut post tres imaginarias venditiones eodem, vel sequentibus diebus factas, filius manumissus libertatem nanciscceretur: (a) de quo supra. Etenim, ut retulimus, nonnisi post tres mancipationes, & tres manumissiones patria potestate filius eximebatur, ut pro extraneo haberetur. Nam post secundam manumissionem filius præteritus rumpebat patris testamentum, quia in ejus potestatem reversus suus hæres agnoscebatur. (b) Emancipatus vero post tertiam manumissionem, servorum more, *circumducebatur*, quasi ei libera daretur facultas abeundi, quo vellet, & *colapho* percutiebatur. (c) Fiebat autem emancipatio ante Magistratum, ut ceteri actus legitimi, (d) nec diem, aut conditionem recipiebat, hoc est nemo poterat ad diem, & sub conditione manumitti, (e) neque eam repetere fas erat.

(a) Paul. *sent. l.* 2. *c.* 25. §. 2. Cajus *Instit. tit.* 6.
(b) Ulp. *tit.* 23. §. *agnascitur.*
(c) *Novel.* 81. Cujac. *parat.* 8. *C. tit.* 48.
(d) *l.* 4. *ff. de adop.* Paul. *sent.* 2. *tit.* 26. Just. *novel.* 81.
(e) Cajus *Instit. c.* 6. *l. actus legit. ff. de reg. jur.*

LXXXIV. De Adoptione.

Species mancipationis etiam erat Adoptio, utpote alienatio proprii filii, ejusque in alienam potestatem, atque familiam translatio; unde & ipsa actus legitimus, ut perspicue docetur in pluribus juris locis. (f) Quamobrem inter præsentes fiebat, (g) & apud Magistratum, (h) neque iterari licebat, (i) neque tempus, ad conditionem recipiebat, (K) & nexu, sive per æs, & libram expediebatur: nam adoptio, quæ testamento fiebat, in actuum legitimorum numero non ponitur. Igitur vel filiusfam. adoptabatur, vel homo sui juris, quod genus adoptionis dicitur *adrogatio*: Quia futurus filius interrogabatur *auctor ne esset*, sive consentiret, ut *in eo Titius*, v. g., *vitæ necisque potestatem haberet uti in filio*: vel, ut alii cum Gellio putant, quod populus rogaretur; idque commune erat aliis negotiis, quæ cum populo gerebantur. Cum autem filiumfam. pater in adoptionem daret, eum adoptanti mancipabat, (l) sive imaginaria venditione tradebat: isque filius statim ab adoptivo manumittebatur, venditione tradebat: isque filius statim ab adoptivo manumittebatur, ac manumissus recidebat in patris naturalis potestatem, a quo denuo patri adoptivo, simulata venditione, mancipabatur; adoptivus illum rursus manumittebat, isque manumissus relabebatur iterum in potestatem patris naturalis, a quo tertio mancipatus, & adoptivo traditus filius, in adoptantis potestatem, familiam, & sacra transibat. Sacra enim erat, ut diximus, perpetuo infixa familiis, eaque pecuniam, & hæreditatem sequebantur. (m) Itaque trinis mancipationibus naturalis patris, & binis manumissionibus adoptivi, potestas, & familia permutabatur. Qui vero in locum nepotis adoptaretur unica venditione, (n) sive emancipatione adoptivi familiam jure antiquo nanciscebatur. Item adoptio fœminarum absolvebatur, unica mancipatione. (o)

(f) *l.* 3. *ff. de off. Proconsul. l.* 1. *ff. de offic. Jurisdic. l.* 1. *de adopt.*
(g) *l. neque absentes* 29. *l. seq. ff. de adopt.*
(h) *l.* 3. & 4. *ff. de adop.* Gell. *l.* 5. *cap.* 19.
(i) *l. adoptare* 37. *ff. eod.*
(K) *l. quæsitum* 34. *ff. eod.*
(l) Cajus *Instit. tit.* 5. Ulp. *c.* 8. *l. ult. C. de adopt.* Gell. *lib.* 5. *c.* 19.
(m) Gutherus *de jure Pontif. l.* 2. *c.* 5.
(n) *l. ult. C. de adopt.*
(o) Cujac. *in enar. C. de adopt.*

LXXXV. De Adrogatione.

Adrogatio vero erat longe majoris operis; tractabatur enim tamquam publica populi causa, utpote cum liberum civis Rom. caput, & exordium futuræ familiæ in alienam potestatem, alienamque familiam traduceretur. Cui consilio fraus aliquando suberat, vel lucri cupiditate, vel honorum assequendorum gratia, quando scilicet per adrogationem plebeje, atque patriciæ familiæ permutabantur, quo patricius Tribunatum plebis,

bis, qui solus plebejis patebat, consequeretur. (*a*) Ideo res ad populi judicium deducebatur comitiis curiatis, accersitis Pontificibus, qui cognoscerent de iis, quæ ad eorum collegium pertinebant, ut ex his Ciceronis verbis: *Quid est*, inquit, *Pontificis, jus adoptionis* (quo sub nomine etiam Adrogatio venit, & de adrogatione loquitur) *nempe ut his adoptet, qui neque procreare jam liberos possit; & cum potuerit, sit expertus; quæ deinde causa cuique sit adoptionis, quæ ratio generum, ac dignitatis quæ sacrorum quæri a Pontificum collegio solet. Quid est horum in ista adoptione* (Clodii) *quæsitum? adoptat annos viginti natus etiam minor Senatorem? liberorumne causa? at procreare potest, habet uxorem, suscepit etiam liberos: exheredabit igitur pater filium. Quid sacra Clodia gentis, cur intereunt, quod in te est? quæ omnis notio Pontificum cum adoptaret esse debuit.* Præterea adhibebantur Pontifices propter religionem jurisjurandi, quo adoptio, sive adrogatio ab omni calumnia, & fraude pura præstabatur. Deinde interrogabatur adrogator: an eum filium habere vellet? Item & filius an auctor fieret, sive an vellet in alienam familiam e propria migrare, quibus adsentientibus tum rogabatur populus his verbis: *Velitis jubeatis Quirites, uti L. Valerius L. Titio tam jure, legeque filius filius sibi siet, quam si ex eo patre, matreque familias ejus natus esset: utique ei vitæ necisque in eum potestas siet, ut patrendo filio est. Hoc ita ut dixi, ita vos Quirites rogo.*

Consuetudinem hanc adrogandi jussu populi, ad Antonini tempora temuisse colligitur ex Ulpiano, (*b*) auctore tamen Principe, qui cum sibi Pontificis Maximi jus & nomen adjunxisset, ejusdem quoque Pontificis munus in hac solemnitate præstabat; quod jus ereptum populo jam esse temporibus Diocletiani, ex illius verbis apparet. (*c*) Hodie hujusmodi solemnitates prorsus e foro cesserunt: nam adoptio ante Magistratum fit per acta publica, & adrogatio per principis rescriptum. (*d*) Unde etiam fœminæ, nempe matresfam. possunt adrogari, quod antea non licebat: quia ob sexus verecundiam non dabatur fœminis facultas comitiorum. Ad mancipationem etiam redigitur testamenti factio (*e*) illa, quæ *per æs, & libram* celebrabatur; nam tam testamenti, quæ fiebant a militibus in castris, (*f*) solemnitate, sed sola nuncupatione coram commilitonibus pugnaturis, quæ propterea in *procinctu* facta dicebantur, (*g*) quia *procincta* vocabatur classis ad bellum parata; (*h*) & alia quæ fiebant *calatis*, sive vocatis *comitiis*, quæ ob eam causam bis in anno cogebantur, ut coram omni populo pro collegio Pontificum suum quisque testamentum conderet. (*i*) Hæc inquam genera vetustissima testamentorum jamdiu obsoleverant. Igitur eorum loco fuit a Jurisconsultis inventa mancipatio familiæ, sive hæredis institutio per æs, & libram; ita ut etiam ultimæ hominum voluntates ad verum nexum redigerentur. A Prætore vero inducta fuit ea testamenti factio, quam adhuc retinemus a Justiniano cautius, atque solemnius constitutam, & excultam: Cujus cognitio satis est ex communibus juris libris evulgata. Quamobrem in mancipatione familiæ consistemus. Itaque ad hoc testamentum solemni more mancipationum adhibebantur quinque testes cives Romani puberes, cum quibus testamenti factio esset, & libripens, exclusis a testium, & libripendis munere iis, qui essent in potestate testatoris, & familiæ emptoris. Coram testibus vero, & libripende testator simulabat sese vendere familiam, sive hæreditatem alteri, qui aderat, *emptorque familiæ* dicebatur, quique *dicis causa*, hoc est pro pretii simbolo exiguum æs numerabat venditori, atque illius ad sese familiam, pecuniam, & sacra

(a) Cic. *in orat. pro domo sua.*

(b) *fragm. t. 8.*

(c) *l. 2. C. de adopt.*

(d) *l. ult. eod.*

(e) *Vide* Vin. *Instit. l. 2. t. 10. §. 1.*

(f) Ulpian. *in frag. tit. 20. Inst. de test.*

(g) Gell. *lib. 5, cap. 27.*

(h) Festus *in verbo procinctu.*

(i) Theophil. *de test.* Cic. 1, *de oratore.*

& sacra traducebat. Duo autem simul (*a*) in hac solemnitate jungebantur, mancipatio scilicet, & nuncupatio testamenti, quæ fiebat his verbis: *Hæc uti his tabulis, cerisve scripta sunt, ita ae, ita lego, ita testor, itaque vos Quirites testimonium perhibitote*. Quiritium enim appellatio respicit quinque testes. (*b*) Cum igitur hæc nuncupatio necessaria fuisset, ideo qui voce careret, ut mutus hujuscemodi testamenti factione interdicebátur, & surdus item; quia verba, quibus familiæ emptor venditoris orationem exipiebat, exaudire non poterat. (*c*) Emptor porro nomen tantum ferebat hæredis: (*d*) nam bona perveniebant ad alium, de quo inter emptorem familiæ, ac testatorem convenerat: Qui mos Romanorum Plutarcho videtur absurdus. (*e*) Exemplo sit Domitius, qui in testamento Augusti familiæ se præstitit emptorem, nihilque de hæreditate cœpit; cum ne sextula quidem fuerit adspersus. (*f*)

(a) Ulp. *frag. t.* 20.
(b) Rævard. *de auct. prud. c.* 1.
(c) Ulp. *tit.* 20.
(d) Cujac. *in tit.* Ulp. 20. §. *inter testator.*
(e) *de sera numinis vind.*
(f) Sveton. *in Aug.*

LXXXVI. De Manumissione.

Nunc veniamus ad manumissionem, inter actus legitimos a Jurisconsultis relatam, iisdemque conditionibus obnoxiam, quibus aliæ legis actiones. (*g*) Hujus autem duo sunt genera pro duobus generibus libertatis; altera enim *latina* dicebatur, altera *justa libertas*. A latina libertus beneficio elatus, atque animo tumefactus, a domino ad pristinam servitutem revocari poterat: vel si melius usque de domino mereretur, majori præmio afficiebatur, accepta pleniori libertate, quæ adimi amplius nequibat. Latina enim non erat integra libertas, nec soluta prorsus nexu servitutis; sed instituta fuit, ut ejus animus quodammodo probaretur, an dignus esset, qui ad integram libertatem perveniret, de quo & *lib.* 4. fusius. Cum autem latina libertas daretur vel inter amicos, vel per epistolam, vel servo adhibito ad convivia solemnia, quæ de more inter cognatos, & affines componendis jurgiis agitabantur; justa vero libertas ex M. Tull. distributione, (*h*) vel testamento concederetur, vel censu, sive professione servilium, facultatum, & impositione nominis Romani per dominum apud Censores, vel denique vindicta; postremam hanc dandæ libertatis rationem inter actus legitimos in libris juris descriptam invenimus: (*i*) cum hæc tantum ante Magistratum ederetur. Fiebat enim in jure apud Prætorem, (*K*) vel Consulem Romæ: in provinciis vero apud Præsidem, vel Proconsulem: coram quibus dominus prehenso servi capite, vel alia corporis parte verba hæc solemnia pronunciabat. (*l*) *Hunc hominem liberum esse volo*: eumque postea impacto *colapho circumagebat*, (*m*) ut libertatem, ab eundi quo vellet ei datam, indicaret. Prætor autem, audita justa manumissionis causa, sive titulo (quo adducto in hoc manumissionis genere opus erat,) (*n*) impositaque illius capiti *virgula*, quam *vindictam* appellabant, domini verba solemni hac exipiebat formula: *Aje te liberum esse iure Quiritium*. Servus vero libertatem adeptus, (*o*) abraso capite, statim capiebat pileum. Nulla tamen manumissio, ni fallor, tribum, sive suffragii jus tribuebat: id enim olim a populo, postea tantum a Principe concedebatur: poterat enim sine suffragio adipisci civitatem. (*p*) Ex quo intelligitur Scævolæ locus de patrono, qui per hæredem tribum liberto emendam jusserat. (*q*) Quæ vero manumissio censu fiebat, exolevit, ejusque locum occupavit manumissio in Ecclesia. Quamobrem *Ecclesia* vocem loco nominis *census* a Triboniano subjectam fuisse in scriptis Caji arbitrantur eruditi.

(g) Paul. *sent. lib.* 2. *tit.* 25. *l.* 2. & 3. *ff. de off. Procons. l. ult.* §. *de manumi. vindict.*
(h) *in topicis.*
(i) *l. actus legit. ff. de reg. jur.*
(K) *l.* 5. *& seq. ff. de manumiss. vindic.*
(l) Festus.
(m) Pers. *satyr.* 5.
(n) Donat. *in* Terent. Ascon. *orat. pro Mil. l.* 9. *ff. de manumiss. vindict.*
(o) Plaut. *in* Amphitruon. Liv. 48. 24. 29.
(p) Liv. *lib.* 38.
(q) *l. patronus ff. de legat.* 3. Cic. *pro* Cornel. Cujac. *observ.* 7. *cap.* 14.

LXXXVII. De Aditione Hæreditatis.

Offert se nunc aditio hæreditatis, quæ aliquando cum *cretione* fiebat, aliquando *sine cretione*, prout fuisset hæres, in testamento scriptus: quandoquidem, vel cum cretione scribebatur hæres, vel sine cretione. Est autem *cretio* judicium hæredis, & deliberatio, adire vellet nec ne, ductum-

ductumque verbum est a *cernendo*, sive inspiciendo, quia hæreditatem aditurus in rem præsentem solenni ritu veniebat inspecturus hereditatem, atque deliberaturus, an e re sua esset illam adire: *cerno* enim, non ut Varro a *creo* natum puto, sed ut Scaliger (*a*) suspicatur a *κρίνω*; unde cum dies ab ipso testatore ad decernendum hæredi dabatur, tum dicebatur *cum cretione* institutus hæres hac verborum formula. (*b*)

Titius hæres esto, cernitoque in diebus centum proximis, quibus scieris, poterisque: nisi ita creveris, exhæres esto.

Multum autem intererat cum cretione quis fuisset hæres institutus, an non: etenim cum cretione institutus, fiebat hæres cernendo, sive hæreditatem adeundo solemniter: institutus vero sine cretione fiebat hæres, gerendo se pro hærede: veluti res hæreditarias distrahendo, aliaque agendo, quæ sine hæredis nomine fieri nequeunt. Item institutus sine cretione, statim ut constituisset hæreditate se abstinere, jure adeundi excidebat: at institutus cum cretione, quocumque modo animum suum prodidisset, ac recusare se ostendisset, non tamen arcebatur hæreditate, nisi post dies a testatore præstitutos, ac per eos totos dies locus erat pœnitentiæ, licebatque dicta revocare. Porro cretio duplex erat, *vulgaris* scilicet, & *continua*: vulgaris erat cum jubebatur quis adire certis diebus, quibus posset, & sciret; unde adjiciebantur ea verba: *quibus scieris, poterisque*, ne scilicet tempus ignoranti curreret, aut impedito, atque ut esset tempus utile, non continuum: cretio vero continua erat illa, cui adjecta non erant memorata verba: nam si hæc deessent, currebat tempus etiam ignoranti, & impedito, ut post certorum dierum lapsum adeundi facultas omnino præcluderetur. Itaque in aditione vulgari dicebatur: *Titius hæres esto, cernitoque in diebus C. proximis, quibus scieris, poterisque.*

In continua vero simpliciter sine adjectione ulla:

Titius hæres esto, cernitoque in diebus C. proximis.

Fiebatque cretio solemniter testibus præsentibus, (*c*) & digitorum percussione, (*d*) verbis ita conceptis:

Cum me Mævius hæredem instituerit, eam hæreditatem adeo, cernoque.

Ideo Arcadius, & Honorius, & Theodosius *l. 17. C. de jur. delib.* ajunt, *sibi visum esse scrupulosam solemnitatem cretionum amputare*. Cum igitur antea hæredes plerumque cum cretione instituerentur, quique hæreditatem cerneret, simul adiret; inde natum est, ut *cretio*, & *aditio* a probatis auctoribus promiscue acciperentur, ac per cretionem quælibet hæreditatis aditio exprimeretur, *cernere* dicerent pro *adire*: quamvis hæreditas non solum cernendo adiretur; sed & pro hærede gerendo; cum quis sine cretione instituebatur. *Adire* enim hæreditatem, est proprie suscipere, & quasi *aditum* in eam ferre; (*e*) *Cernere* vero est *decernere* se hæredem esse velle. (*f*) Ceterum sicut aditionem, ita & repudiationem hæreditatis ex contrariorum natura in actis legitimis ponimus, eademque hæc solemnibus verbis solemniter explicabatur, (*g*) & iisdem conditionibus suberat, quibus aditio, quam nullum diem, & conditionem recepisse (*h*) patet ex pluribus juris locis, ut nec iterari potuisset: (*i*) neque alteri mandari licuisset. (*K*) Itaque per procuratorem hæreditas adibatur inutiliter, ut docet Paullus; (*l*) sive legamus *per curatorem*, ut in Pandectis Florentinis, sive *per procuratorem*, ut in aliis codicibus rectius. Etenim neque per procuratorem, neque per tutorem, aut curatorem recte aditur, quamvis adeatur a pupillo, tutore auctore: siquidem non tutor, sed ipse pupillus adeundo adquirit. Fallitur enim Duarenus. (*m*) qui aliter docet, putatque per procuratorem

(*a*) Conjectan. *in Varr. de lin. lat. l. 5. p. 63.*

(b) Ulp. *tit. 22.* Isid. *l. 5. orig.* Var. *5. de ling. lat.* Cic. *Attic. ep. 4. l. 13.*

(c) Varro *l. 5. de ling. lat.*

(d) Cujac. *obs. 7. c. 34.*

(e) *l. filius*, §. *penult. ff. de lib. & posthum.*

(f) *his qui hæres.* §. *penult. ff. de lib. & post.* Cujac. *obs. 7. c. 34.*

(g) *l. 4. C. de rep. vel abstinen. hæred. l. suus ibid.* Cujac. *ad l. actus legit. ff. de reg. jur.* P. Fab. *semest. l. 2. c. 23.*

(h) *l. eum qui, & hæres 54. ff. de adquir. hæred. l. actus legit. ff. reg. jur.*

(i) *l. si solus 10. in fin. ff. de adquir. hæred.*

(K) *l. 1.* §. *est hoc præcipuum ff. de off. Procur. Cæs.*

(l) *l. 9. ff. de adquir. hæred.*

(m) *l. 1. disp. anniverſ. c. 27.*

ad eam causam datum adiri hæreditatem jure antiquo posse. Quod esse manifesto falsum evincitur, ex eo, quod præcipuum id conceditur procuratori Cæsaris, ut scilicet pro Cæsare adire possit hæreditatem: (a) immo si vulgo licuisset hæreditatem per alium adire, cur Senatores legationes liberas in longinquas regiones hæreditatum adeundarum causa impetrassent? ut optime observat Hottomannus. (b) Neque hac in re differret jus Prætorium a civili, si hæreditas per procuratorem jure civili recte adquireretur, sicuti adquiritur bonorum possessio, quæ descendit a jure Prætorio, ideoque soluta est religionibus juris civilis. Jus enim civile durum est, & asperum, ut eleganter Cujacius; (c) Prætorium vero moderatum, & mite.

(a) l. 1. §. est hoc præcip. ff. de offic. Proc. Cæs. Cujac. l. 1. obs. 34.
(b) qu. ill. c. 34.
(c) l. 1. obs. 34.

LXXXVIII. De optione.

Ab aditione hæreditatis transire convenit ad optionem legati, quæ certæ rei exemplo, per servi optionem significatur. Fiebat autem optio post aditam hæreditatem dic a Prætore dato, productis palam rebus omnibus ejus generis, de quo erat optandum, nempe familia universa si legata fuisset optio servorum, atque adhibebantur concepta verba, ut Labeo (d) indicat cum ait: *omne jus legati consumi prima testatione*, hoc est solemniare verborum in jure, ut interpretatur Cujacius. (e) ex quo Jurisconsulti loco ostenditur fieri oportuisse semel tantum ex natura actuum legitimorum, & pure, & testibus præsentibus. (f) Dabatur ante legatario a testatore optio his verbis: (g) *ipsa sibi quæ velet eligat*, vel *hominem optato eligito*: (h) vel *lances quas elegerit quatuor*. (i)

(d) l. 22. ff. de opt.
(e) l. actus leg. ff. de reg. jur. in fin.
(f) P. Faber l. 2. semest. c. 23. §. optio.
(g) l. filium ff. de aur. & arg. legato.
(h) Ulp. tit. 24.
(i) l. ult. ff. de opt. legat.

LXXXIX. De Tutoris Datione.

Sequitur tutoris datio, non quidem illa ex testamento, quæ privata ex auctoritate procedit, nec actuum legitimorum nomine continetur; sed illa, quæ auctorem habet Magistratum, nempe Prætorem, vel Consulem, vel Præsidem provinciæ: qua in datione tutoris, interveniebat solemnitas actuum, & verborum, facta inquisitione a magistratu, qui ex pupilli amicis, optimisque viris optabat eum, quem pupillo magis profuturum cognoscebat: non enim (K) ante poterat Prætor decretum interponere, quam inquirendo comperisset, quis esset magis idoneus, eumque pro tribunali causa cognita dabat hac verborum formula: (l) *Tutorem do*.

(K) l. tutor ff. de administ. tutor.
(l) l. in dando. l. Seja. ff. de tut. & curat. dat. l. naturali, §. si quæratur, & §. ult. ff. de confirm. tut. l. nequidquam §. ubi decr. ff. de off. Procons. Brif. de form. l. 3. p. 408.

XC. De Acceptilatione.

Actus legitimos *acceptilatione* claudamus, quæ sane cum primo loco potitis conjungi potuisset, nisi natura solutionis postremum in ordine locum postulasset. Igitur meminisse oportet, veteres non modo dominium transtulisse per *nexum*, sive per æs, & libram, sed omnem fere obligationem eo modo contraxisse; solus enim *nexus* auctoritatem juris contractibus dabat. At quoniam eo modo quid solvi debet, quo fuit adstrictum; ideo obligatio nexu devincta, contrario nexu solvebatur, ac debitum acceptum ferebatur imaginaria solutione per æs, & libram, quæ vetus erat acceptilatio, ejusque hæc erat verborum formula: *Accepta facis X? Facio*. (m) quam Festus (n) *nexus liberationem* vocat, & ad æs & libram refert. Cum autem esset actus legitimus, fieri non poterat per procuratorem, qui ut acceptum pro alio ferre posset, necesse erat, ut dominus ei debitorem delegaret, ac deinde procurator proprio nomine novaret obligationem, ut eam posset postremo per se dissolvere: (o) At quoniam alia obligationum genera sunt, quibus ea acceptilationis ratio minime conveniebat; cum sola verborum obligatio hac acceptilatione tolleretur, inventus est C. Aquilius, qui celeberrima illa formula, de qua late in Institutionibus, (p) obligationes omnes in stipulatum deduxit, easque per acceptilationem, facta novatione, retexuit.

(m) Brif. de form. l. 6. p. 580.
(n) Verbo nexus. Varro 6. de ling. lat P. Faber. Semest. c. 22. p. 561. Cujac. l. actus leg. ff. de reg. jur.
(o) Cujac. l. actus leg. ff eod.
(p) l. 3. tit. 39.

SIN

. . . .

. . . .

. . . .

SIN * JUS VOCAT QUEAT:

NIT, * ANTESTAMINO: IGITUR, EM CAPITO.

SI CALVITUR, PEDEMVE STRUIT, MANUM ENDO JACITO.

SI MORBUS ÆVITASVE VITIUM ESCIT, QUIN * JUS VOCABIT JUMENTUM DATO: SI NOLET, ARCERAM NE STERNITO.

II. SI ENSIET, qui in jus vocatum vindicit mi Tito.

ASIDUO VINDEX ASIDVS ESTO: PROLETARIO, CUIQUI VOLET VINDEX ESTO.

Endo via REM * UTI PAICUNT, * ORATO.

III. Cognitio. Prætoris. NITA * PAICUNT IN COMITIO, AUT IN FORO ab ORTU ANTE MERIDIEM CAUSAM CONSCITO, CUM PERORANT AMBO PRÆSENTES. *

POST MERIDIEM PRÆSENTI STLITEM ADICITO.

SOL OCASUS SUPREMA TEMPESTAS ESTO:

. . . .

. . . .

. . . .

Cajus *l.* 1. *ad leg. XII. tabul. cujus pars prior huic prima tab. respondet.* Cajus *l.* 18. 20. 22. *in pr. ff. de in jus voc.*
* *id est si in jus vocat, atque eat.* Porphiriom. *ad l.* 1. *Satyrar.* Hor. *Sat.* 9.
* *idest nitit.* Cajus *lib.* 233. *in pr. ff. de V.S.* Gellius *l.* 20. *c.* 1.
* *idest, qui in.* Cajus *l.* 22. §. 2. *ff. de in jus voc.*
* *ubi*
* Rato.
* *id est ni ita: puta, vindice dato, vel pacto inito.*

SI quis aliquem in jus vocet, vocatus statim sequitor.

Si in jus vocatus non sequatur, qui vocabit testes ante adhibeto, & tum in jus vocatum sistere ei jus esto.

Si & tum in jus vocatus moretur, frustetur, fugamve adornet, manum ei injicere jus esto.

Si imbecillitas, aut invalentia quædam, ætasve senilis impedimento sit, quominus vocatus in jus sequatur, qui in jus vocabit vocato vectabulum, seu vehiculum, quod adjunctis pecoribus trahetur, dato: si nolet is, qui in jus vocabit, vocato petenti plaustrum undique tectum, munitumque sternere ne cogitor.

Si tamen sit aliquis, qui in jus vocatum, vel prensum defendat, dimittitor.

Ceterum locupleti vindex locuples esto: pauperi prolem tantum Reipub. sufficienti quilibet vindex esto.

Item si de re transactum fuerit inter vocantem, & vocatum, dum in jus venitur, ita jus, ratumque esto.

Si neque vindex aliquis sit, neque de re in via transactum fuerit, tum in comitio, aut in foro Prætor causam cognoscito ante meridiem, cum ambo litigatores præsentes perorant.

Post meridiem, etiamsi unus tantum præsens sit, præsenti actionem dato, judiciumque constituito.

Sole occidente supremus terminus judiciorum esto, seu judicia solvuntor. Ad Solem proinde occasum Prætor jus reddito.

QUM

De Judiciis. I. Numa R. II.

. . . .

. . . .

. . . .

. . . VADES SUBVADES . . .

extra quam si MORBUS SONTICUS . . . . VOTUM * absentia * Respublica Ergo, AUT STATUS DIES CUM HOSTE intercedat: nam si QUID HORUM FUAT UNUM * JUDICI ARBITROVE, REOVE, EO DIE DIFENSUS ESTO.

. . . .

. . . .

CUI TESTIMONIUM DEFUERIT, IS TERTIS DIEBUS OB PORTUM OBVAGULATUM ITO.

De Furtis I. de nocturno fure.

SI NOX FURTUM FAXIT, SIM ALIQUIS OCISIT JURE CÆSUS ESTO. *

2. de diurno.

Si luci furtum faxit, sIm aliquis endo ipso capsit verberator, iLique, cui furtum factum escit, aDicitor.

2. manifesto.

Servus, virgis cœsus, saxo deIcitor:

Impubes, Prætoris arbitratu verberator, noxiamque decernito.

vel quasi.

SI SE TELO * defensint, quiritato ENDOQUE PLORATO: post deinde si cœsi escint, se fraude esto.

Si furtum lance licioque conceptum escit, atque uti manifestum vindicator.

2. nec manifesto.

SI ADORAT FURTO, QUOD NEC MANIFESTUM * ESCIT duplione decidito.

3. de arboribus furtim cæsis.

SIn juri alienas arbores cœsis, in singulas xxv. æris luito.

4. Communia de furtis.

Si pro fure damnum decisum escit, furti nc adorato.

Furtivæ rei æternAuctoritas esto.

. . . .

. . . .

. . . .

Caj. lib. 1. ad leg. XII. tabul. cujus pars posterior huic secunda tabula respondet.

* Numa R. lex II. tab. II. Capito apud Festum verb. Reus.

* Cajus l. 233. §. 1. ff. de V.S.

* Cajus l. 6. ff. si quis caut.

* alvitium, ut supra tab. 1. l. 1. Si morbus avitasve vitium escit.

Labeo lib. de XII. tab. 11. de furtis egit Gellius 15.

* Forte in ipsa leg. fuit se fraude esto. Cajus l. 233. §. 2. ff. de V.S.

* Luitque Cajus l. 2. & 4. ff. arborum furtim cæsarum.

Judicio constituto, judiceque adito vades, & subvades judicio sistendi utrimque dantor, iique sistere tenentor: nisi si morbus vehemens vim graviter nocendi habens, votum aliquod, absentia Reipublicæ ergo intercedat, aut constitutus sit dies cum peregrino: nam si quid horum fuerit, & obvenerit judici arbitrove, vel reo, judicii dies differatur.

Qui testimonium denunciare volet, is trinundino, id est ter intra XXVII. dies ad domum ejus, cui testimonium denunciat, denunciatum ito.

Si notum furtum fiat, furem autem aliquis occiderit, impune esto.

Si interdiu furtum aliquis fecerit, eumque aliquis in ipso furto deprehenderit, verberetur, illique cui furtum factum fuerit addicatur. Servus prius virgis cæsus saxo Tarpejo dejiciatur. Impubes Prætoris arbitrio verberetur, noxaque ab eo facta sarciatur.

Quod si se telo defendant, dominus cum clamore prius id testificetur: tum si occisi fuerint, jure cæsi sunto.

Si furtum per lancem, & licium conceptum erit, perinde ac si manifestum foret vindicator.

Si agatur de furto non manifesto, fur dupli damnator.

Qui injuria, seu furtim alienas arbores cæciderit, pro singulis arboribus cæsis XXV. assibus multator.

De furto pacisci jus esto: & si pactum intercesserit, furti amplius agere jus non esto.

Furtivam rem usucapere jus ne esto.

Si

. . . .

. . . .

Si quid endo deposito dolo malo factum escit, duplione luito.

Si qui unciario fœnore amplius fœnera Sit, quadruplio luito.

. . . .

. . . .

ADVERSUS HOSTEM * ÆTERNAUCTORITAS ESTO.

ÆRIS CONFESI, * REBUSQUE JURE JUDICATIS XXX. DIES JUSTI SUNTO:

POST DEINDE MANUS INJECTIO ESTO, IN JUS DUCITO:

NI JUDICATUM FACIT, AUT QUIPS * ENDO EO IN JURE VINDICIT, SECUM DUCITO, VINCITO, AUT NERVO AUT COMPEDIBUS XV. PONDO NE MAJORE: AT SI VOLET MINORE VINCITO:

SI VOLET, SUO VITO: * NI SUO VIT, QUI EM VINCTUM HABEBIT LIBRAS FARIS ENDO DIES DATO: SI VOLET, PLUS DATO.

Ni cum eo pacit, LX. dies endo vinculis retineto: Interibi trinis nundinis continuis in Comitium procitato, ærisque æstimiam judicati prædicato.

Ast si plures erunt rei, TERTIS NUNDINIS PARTIS SECANTO: SI PLUS MINUSVE SECUERUNT, SE FRAUDE ESTO si volent uls Tiberim peregre venumdanto.

. . . .

. . . .

. . . .

Marginalia (left): 1. De deposito. 2. de fœnore. 3. de jure crediti persequendi adversus 1. hostem, idest peregrinum. 2. Confessum judicatum.

Marginalia (right): Caj. lib. 1. ad leg. XII. Tab. cujus pars prior huic tertia tab. respondebat.

*Caj. l. 234 in princ. ff. de V. S.

* confessis.

* locuples. Cajus l. 134. §. 1. ff. de V. S.

* Cajus l. 134. §. 1. ff. de V. S.

SI quid circa rem depositam apud se depositarius dolo malo admiserit, dupli pœna adficitor.

Si quis majus quam unciarium fœnus (quod unciam menstruam dependit in centum) exercuerit, quadrupli pœna adficitor.

Peregrinus quidquam usucapere non valeto: cujus adversus eum in perpetuum actio esto.

Si debitum quis confessus fuerit, vel condemnatus jure fuerit, induciæ ei menstruæ 30. dierum ad debitum exolvendum dantor.

Si intra dies 30. illos debitor non satisfaciat, tum creditori capere eum, sive prebendere, atque in jus ducere jus esto.

Debitor ita nexus si poterit suo vivat: si non habeat, tum creditor, qui eum vinctum habebit, singulas farris libras in singulos dies ei dato: si volet plus, ei pro arbitrio dare liceto.

Si & tum judicatum non solvat, neque interea quisquam eum in jure defendat, proque eo interveniat, in privatum carcerem, seu vincula adducere creditori jus esto, eumque vel nervo, vel compedibus vincire: sic tamen ut vincula non sint graviora quam XV. pondo: leviora enim adhibere pro arbitrio jus esto.

Paciscendi interea addicto cum creditore jus esto: si non pactus fuerit, 60. diebus creditori addictum in vinculis habere jus esto. Intra eos dies trinis nundinis continuis ad Prætorem in comitium producitor, quantæque pecuniæ judicatus esset prædicator.

Ast si plures erunt creditores, tertiis nundinis, idest 27. die corpus rei in partes secanto: si plus minusve secuerint, sine fraude esto: si malent, trans Tiberim eum peregre venumdanto.

De jure patrio.

PATER insignem ad deformitatem puerum cito necato.

Endo * liberis justis vitæ necis venumdandique potestas ei esto.

SI * PATER * FILIUM TER VENUNDVIT, FILIUS A PATRE LIBER ESTO.

De jure connubii.

Si qui ei in X. MENSIBUS PROXIMIS postumus natus escit, justus esto.

* * * * * * * * * * *

* * * * * * * * * * *

* * * * * * * * * * *

* * * * * * * * * * *

* * * * * * * * * * *

* * * * * * * * * * *

Caj. lib. 2. ad leg. XII. tab. cujus pars posterior huic IV. tab. respond.

* Dionys. Halicarnas. *lib. 2.*

* *patri scilicet.*

* *ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, ut existimo vox hæc ab Ulpiano repetita.*

Supplementum harum legum de jure connubii repete ex tab. XI. de mulieris usu agetur infra tab. 6. de repudio etiam extat lex quædam d. tab. 6.

Pater

Pater filium sibi natum monstrosum, vel prodigiosum statim necato.

In liberos justis ex nuptiis quaesitos patri jus vitae necis, vendendique eos jus esto.

Si pater filium ter vendiderit, filius post tertiam venditionem plene a patre liber fiat.

Si filius patri post mortem ejus intra decem menses proximos a morte natus ex uxore erit, justus ei filius esto.

1. De testamento. PATERFAMILIAS UTI LEGASIT, SUPER PECUNIÆ TUTELÆVE SUE REI, ITA JUS ESTO.

2. de successione ab intestato. AST SI*NTESTATO MORITUR, CUI SUS HERES NEC ESCIT; AGNATUS PROXIMUS FAMILIAM HABETO.

1. de gentilitiis hereditatibus. SI AGNATUS NEC ESCIT, GENTILISFAMILIAM HERES NANCITOR.

2. de libertorum bonis. Si libertus intestato moritur, cui sUs heres nec escit, ast patronus patronive liberi escint; EX EA FAMILIA IN EAM FAMILIAM Proximo pecuniADuitor.

3. Communia hereditarum. Nomina inter HEREDES proportionibus hereditarIs ERCTA CITA sunto.

Ceterarum FAMILIÆ rerum ERCTO NON CITO si volent Heredes ERCTUM CITUM faciunto: Prætor ad ERCTUM CIENDUM arbitros tris dato.

4. de legitimis agnatorum, & Gentilium tutelis. Si paterfamilias intestato moritur, cuInpubes suus heres escit, AGNATUS PROXIMUS TUTELAM NANCITOR.

SI FURIOSUS AUT PRODIGUS EXISTAT, AST EI CUSTOS NEC ESCIT, AGNATORUM GENTILIUMQUE IN EO PECUNIAVEIUS POTESTAS ESTO.

: : : : : : :

: : : : : : :

Caj. lib. tertio ad leg. XII. tabul. cujus pars prior huic quintæ tabulæ respondebat.

* ἀπὸ τῦ κοινῦ. verbum paterfamil. hic repetiit auctor libri ad Herenn. & Cicero 2. de inventione, quod tamen alii omittunt.

PAterfamilias uti legem dixerit, seu prout dispofuerit de bonis suis, & liberorum suorum tutela, ita post mortem ejus observator.

Ac si intestato moritur paterfamil. neque ei suus heres erit, tum agnatus proximus heres esto: si agnatus non erit, tum gentilis heres esto.

Si libertus intestato decedat, neque suum heredem reliquerit, sed patronum tantum, vel etiam patroni liberos, tum liberti bona ex ejus familia in patroni familiam translata proximo in patroni familia addicuntor.

Defuncto creditore, vel debitore, ejus heredes pro portionibus hereditariis convenire, & conveniri tantum possunt: ipsoque jure inter eos obligatio dividitur. At ceterarum rerum si volent heredes divisionem faciunto: ad eam divisionem Prætor tres arbitros dato.

Si paterfamilias intestatus decedat, cui suus heres extabit impubes, Agnatus proximus tutor hujus sui heredis esto.

Si qui furiosus, aut prodigus esse incipiat, neque is curatorem habeat, agnatorum, iisque deficientibus, gentilium curæ tam ipse, quam ejus bona committuntor.

QUM

1. De nexu mancipio.

QUM * NEXUM FACIET MANCIPIUMQUE, UTI LINGUA NUNCUPASIT ITA JUS ESTO.

SInficias jerit, duplione damnator.

Statuliber, EMPTORI dando, liber esto.

Res vendita TRANSQUEDATA emptori non adquiritor, donicum satisfactum escit.

Caj. lib. 3. ad leg. XII. tab. cujus pars posterior huic VI. tab. respond.
* *Cajus l. in traditionibus 48. ff. de pactis.*

2. De usu auctorit. id est de usucapione.

USUS AUCTORITAS FUNDI, BIENNIUM: ANUS USUS ESTO.

Mulieris, quæ aNum matrimonI ergo apud virum remansit, ni trinoctium ab eo usurpandi ergo abescit, usus esto.

* *Cajus l. ferri 235. in princ. ff. de V.S.*

3. De vindiciis, de jure possessionis.

SI QUIN JURE MANUM CONSERUNT, secundum eum qui poSidet.

Ast si qui quem liberali causa manu adserat, secundum libertatem Vindicias dato.

TIGNUM JUNCTUM ÆDIBUS VINEÆVE NE CONCAPET NE SOLVITO.

Ast qui junxit, duplione damnator.

Tigna QUANDOQUE SARPTA, DONEC DEMTA ERUNT, vindicare jus esto.

Cajus d. l. 235. §. fabros lignarios l. ff. de V.S.

4. De repudiis.

Si vir mulieri Repudium miTere volet, causam dicito harumce unam.

Cajus l. si ex leg. repudium 43. ff. ad l. Juliam de adult.

. . . .

. . . .

. . . .

Cum

Cum dominus rei suæ nexum faciet, vel mancipium uti nominarit, locutus pactusve erit, ita jus esto.

Statuliber sub hac conditione liber esse jussus, si hoc, vel illud dederit, *si venditus postea fuerit, emptori dando liber esto.*

Res vendita traditaque non ante emptori acquiratur, quam ab emptore venditori aliqua ratione satisfactum fuerit.

Fundi biennio : ceteræ res anno usucapiuntor.

Mulier, quamvis sine legibus viro juncta, si uno anno usurpatione, id est interruptione trinoctii, apud unum virum fuerit, usucapta esto.

Si de qua re in jure apud Prætorem disceptatur, secundum eum qui possidet, Prætor vindicias dato: excepta liberali causa, in qua secundum libertatem Prætor vindicias semper dato.

Omnis materia juncta ædibus, aut vineæ, ne vendicator, neque solvitor ; qui alienam junxit, duplo damnator ; certe ubi soluta, demptaque fuerit, tum eam vendicare jus esto.

Si vir ab uxore divertere voluerit, causam divortii dicito.

SI

De Pauperie. SI QUADRUPES PAUPERIEM faxit, dominus noxi æstimiam oFerto : si nolet, * quod noxit dato. Caj. lib. 4. ad leg. XII. Tab. cujus pars prior huic VII. tab. respondet. * ut tab. 1. si nolet arceram ne sternito.

De damno dato. 1. in genere. sInjuria RUPITIAS.

Ast si casu, SARCITO.

2 frugibus dato. QUI FRUGES EXCANTASIT.

Qui frugem aratro quæsitam furtim nox pavit secuitve, suspensus Cereri necator:

Impubes Prætoris arbitratu verberator, noxiamque duplione decernito.

Qui pecu ENDO ALIENO IMPESCIT.

3. Incendio facto. QUI ÆDES acervumve frumenti ad ÆDES positum dolo sciens INCENSIT, victus * verberatus igni necator: Cajus l. qui ades 9. ff. de incendio. * vinctus.

Ast si casu, NOXIAMSARCITO.

Si nec idoneus escit, levius castigator.

De injuriis. 1. levioribus. SI QUINIURIAM ALTERI FAXIT, XXV. ÆRIS POENÆ SUNTO.

2. atrocibus. 1. loco: seu publicis. SI QUI PIPULOCENTASIT CARMENVE CONDISIT, QUOD INFAMIAM FAXIT FLAGITIUMVE ALTERI, fuste ferito.

2. re. SI MEMBRUM RUPSIT, NI CUM EO PAICIT, TALIO ESTO.

QUI OS EX GENITALI FUDIT, LIBERO CCC. SERVO CL AERIS POENÆ SUNTO.

De falso. 1. λειπομαρτυρίω. QUI SE SIRI TESTARIER LIBRIPENSVE FUERIT, NI TESTIMONIUM FARIATUR, IMPROBUS INTESTABILISQVESTO.

2. ψευδομαρτυρίας. Si falsum testimonium DICASIT saxo delcitor.

De parricidio. 1. hominis cujuslibet. Si qui hominem liberum dolo sciens morti duit.

QUI MALUM CARMEN INCATASIT, MALUMVENENUM faxit duitve, PARICIDA ESTO. Cajus l. qui venenum 236. in pr. ff. de V. S.

2. Parentis. QUI PARENTEM NECASIT, CAPUT OBNUBITO, CULEOQUE insutus in profluentem mergitor.

De Fraude. 1. Tutoris. Si tutor DOLO MALO gerat, vituperato * quandoque finita tutela escit, furtum duplione luito. vel si patronus.

2 patroni. PATRONUSI * CLIENTI FRAUDEM FAXIT, SACER ESTO.

. . . .

. . . .

. . . .

IN singulos homines leges juraque ne feruntor.

Nexo soluto, item ei, qui in fide constanter mansit, & ei qui sanata veluti mente ad obsequium rediit, jus idem esto.

Si judex aut arbiter jure datus ob rem judicandam, pecuniam acceperit, capite luito.

De vita, libertate, civitate, familia adimenda civi Rom. populi judicium esto centuriatis comitiis.

Judices rerum capitalium a populo constituuntor.

Si quis in urbe coitiones agitaverit, capite luito.

Si quis hostem in pop. Rom. seu patriam concitaverit, vel civem hosti tradiderit, prodiderit, capite punitor.

AM-

1. De jure Parietum. AMBITUS PARIETIS, SEXTERTIUS PES ESTO.

2. De juribus Rusticorum prædiorum. SODALES, legem * quam volent, dum ne quid ex publica coRompant, sibi ferunto:

de FINIUM ratione lex * incerta, ad exemplum legis Atticæ Solonis.

1. De jure finium: Intra V. P. æternAuctoritas esto.

SI JURGANT adfines, finibus regundis Prætor arbitros tris aDicito.

HORTUS
HEREDIUM.
TUGURIUM

2. De jure possessionum. Si arbor in vicini fundum impendet, xv. P. altius sublucator.

SI GLANS in EM caduca fiet, domino legere jus esto.

3. De jure aquarum. SI AQUA PLUVIA MANU NOCET, Prætor arcendæ aquæ arbitros tris aDicito, NOXÆQUE DOMINO CAVETOR.

Via in poRecto viii. P. IN AMFRACTO XVI. P. lata esto.

4. De jure itinerum. SI via AMSEGETES iMunita escit, qua volet, jumentum agito.

: : : : : : :

: : : : : : :

: : : : : : :

Caj. *lib.* 4. *ad leg. XII. tabul. cujus pars posterior huic VIII. tabul. respondebat.*

* Cajus *l. ult. ff. de collegiis. Hac porro lex inferri posset ad tabulam susp. 7. de delictis, de quo in notis.*

* *vel pacionem:* Cajus *l. ult. ff. finium regund.*

Hac tria vocabula forte pertinent ad junctam illam legem de finium ratione.

INter vicinorum ædificia ad circumeundi facultatem spatium vacuum duorum pedum, & semis relinquitor.

Sodales, id est collegiati (quorum certa fuerant corpora) leges inter se ferre liceto quas volent, dummodo publicis legibus contrariæ non sint.

Spatium quinque pedum (quod vacuum inter duos agros erat ad accessum, & circumductum aratri) usucapere jus non esto.

Si vicini de finibus disceptent, decertent, Prætor dirimendæ controversiæ tres arbitros dato.

Si arbor ex vicini fundo in vicinum impendeat, arboris illius rami XV. pedibus altius circumcidantur.

Si fructus e vicini arbore in vicini fundum cadat, domino arboris legere fructum jus esto.

Si aqua pluvia opere manufacto nocere poterit, Prætor ad arcendam aquam ne noceat, tres arbitros dato: damni infecti nomine caveto.

Latitudo viæ qua se recte porrigit via VIII. pedum esto: at ubi flexum est sedecim.

Si via ab iis qui vicina prædia possident munita non sit, jumentum agere quis velit jus esto.

PRI-

1. De æqualitate, & juris æquitate. PRIVILEGIA NE INROGANTO.

NEXO SOLUTO, FORTI SANATI siremps jus esto.

Si judex arbiterve jure datus, ob rem dicendam pecuniam aCepsit, capital esto.

Caj. lib. 5. ad leg. XII. tab. cujus pars prior huic IX. tab. respond.

2. De capite civis. DE CAPITE CIVIS NISI PER MAXIMUM COMITIATUM NE FERUNTO.

QUÆSTORES PARICIDI, qui de rebus capitalibus quærant, a populo creantor.

3. De pace publica. Si quIn urbe coetus noctūrnos agitaSit, capital esto.

Si qui perdueLem concitaSit, civemve perdueLi transduit, capital esto.

. . . .

SI quadrupes damnum dederit, dominus quadrupedis damni æstimationem offerto: vel si malit, quadrupedem ipsam noxæ dato.

Si per injuriam damnum dederit . . . Ast si casu, damnum solvito præstato.

Qui fructus alienos, alienamve segetem incantamentis in alias terras transtulerit, pellexerit: vel ne crescerent obligaverit...

Qui frugem industrialem, aratro videlicet partam, furtim nocte paverit immaturam, vel maturam secuerit, Cereri sacer, & devotus suspendio necator. Impubes tamen si id fecerit, arbitrio Prætoris verberator, damnumque datum in duplum sarcito.

Qui pecus in alienam segetem, vel frugem immiserit pascendi gratia. . .

Qui ædes, aut acervum frumenti juxta domum positum, sciens prudens dolo incenderit, vinctus verberatus igni necator: si vero casu, id est negligentia, damnum datum sarcito: aut si minus idoneus sit, levius castigator.

Si quis injuriam leviorem sive verbis alteri fecerit 25. assibus mulctator.

Si quis publice aliquem diffamaverit, eique convicium fecerit, vel carmen famosum condiderit ad alterius injuriam, seu infamiam, fustibus feriatur.

Si quis alteri membrum aliquod ruperit, ni cum eo pacisci velit, membrum ei pariter rumpere injuria affecto jus esto.

Qui dentem ex gingiva excusserit libero homini, trecentis assibus mulctator: qui servo CL.

Qui alicui actui testis adfuerit rogatus, vel libripens, si postea testimonium ferre detrectet, infamis habetor, neque ejus testimonium deinceps admittitor, neve ipsi testimonium dicatur.

Si quis falsum testimonium dixerit, Saxo Tarpejo dejicitor.

Si quis hominem liberum dolo sciens occiderit, capitalis criminis reus esto.

Item qui magico carmine, seu incantamentis alium defixerit. Item qui malum venenum fecerit dederitve. Qui Parentem necaverit capite obvoluto, culeo insutus in aquam abjicitor.

Si tutor dolo malo tutelam gerat, suspectum eum facere cuivis liceto: Si quid de rebus pupilli furatus fuerit, cum finita fuerit tutela, duplum præstato. Si quis quo tutus esset a vi, & injuria alterius, sese patrocinio commiserit, patronus autem eum fefellerit, execrabilis esto.

de

de JUREJURANDO

1. De jurejurando.

HOMINEM MORTUM IN URBE NE SEPELITO NEVE URITO, SUMPTUS ET LUCTUM A DEORUM ANIUM JUREMOVETO, * HOC PLUS NE FACITO.

2. De jure fepulcrorum.

ROGUM ASCIA NE POLITO.
Tribus riciniis, & X. tibicinibus foris eFeRe jus esto.
MULIERES GENAS NE RADUNTO: NEVE LESum FUNERIS ERGO HABENTO.
HOMINI MORTUO OSA NE LEGITO, QUO POST FUNUS FACIAS, extra quam si beLi endove hostico mortUs escit.
SERVILIS UNCTURA, OMNISQUE CIRCUMPOTATIO auferitor.
MURRATA POTIO MORTUO NE INDITOR.
NE LONGÆ CORONÆ, NEVE ACERÆ PRÆFERUNTOR.
QUI CORONAM PARIT IPSE PECUNIAVE EJUS VIRTUTIS ERGO, ARGUITOR; * ET IPSI MORTUO PARENTIBUSQUE EJUS DUM INTUS POSITUS ESCIT FORISUE FERTUR, SE FRAUDE IMPOSITA SIET.

Una plura funera ne facito, neve plures lectos sternito.
NEVE AURUM ADITO; AST SI cui AURO DENTES VINCTI ESCINT, IM CUM ILO SEPELIRE uREVE SE FRAUDESTO.
Regum bustumve noUm propius LX. P. ædis alienas, si dominus nolet, * ne adIcito.
Fori bustive æternAuctoritas esto.

. . . .

. . . .

. . . .

Cajus *l.* 5. *ad leg. XII. tabul. cujus pars posterior huic X. tab. respondet.* Cicero *lib.* 2. *de legib.* * *pro* jure removeto.

* *idest* honorator.

* *Cajus l.* 237. *ff. de V.S.*

Hominem mortuum in Urbe humare, vel urere jus ne esto.
Sumtuosa, & magnifica funera, & lamentabilia probibentor.
Funerum modus, qui nunc definitur, deinceps esto, neque eum excedere liceto.
Ligna ex quibus rogus comburendo cadaveri construitur, dedolando ne levigentur, sed rudia, & impolita rogo adbibentor: tribus vinculis purpuræ, neque pluribus, componi, vel uri mortuum jus esto. X. tibicines neque plures funeri adbiberi jus esto.
Mulieres ne genas unguibus dilanianto, seu faciem carpunto.
Neque lugubrem ejulationem, seu fletum in funeribus adbibento.
Homini mortuo e cadavere membrum aliquod ne adimito, cujus causa postea funus, funerisque impensæ de novo iterentur nisi si quis in bello mortuus esset, vel peregre.
Servorum cadavera ne unguntor. In funeribus epulæ omnes probibentor.
Sumtuosa adspersio omnis in mortuum, & rogum amovetur.
Ne longæ coronæ, vel longæ coronarum series, neve aræ thuri adolendo, aliisque odoribus funeri præferuntor.
Qui coronam meruerit in ludicris, sive ipse, sive servi ejus, equive in funere ob virtutem laudator, ipsique mortuo & ejus parentibus, & quamdiu domi per novem dies collocatum est cadaver, & cum effertur, coronam illam imponi jus esto.
Unius bominis cadaveri funus unum fiat, & unus lectus sternitor.
Aurum a funere omnino removetor: excipitur aurum, quo dentes vincti, id enim cum cadavere sepelire, aut ure jus esto.
Rogum vel sepulcbrum deinceps ædibus alienis domino invito propius 60. pedes admovere jus ne esto.
Vestibulum sepulcbri, sepulcbrum usucapere jus ne esto.

QUOD

Quartæ tab. supplementum.

QUOD POSTREMUM POPULUS JUSIT, ID JUS RATUM ESTO:

Caj. lib. 6. ad leg. XII. tab. cujus pars prior huic XI. tabulæ respondet.

Patribus cum PLEBE * coNubI jus nec esto.

Caj. l. 238. in pr. ff. de V.S. Dionys. Halic. in fine lib. 10. Zonaras tom. 2.

Quintæ tab. supplementum.

DETESTATUM
seu de SACRIS DETESTANDIS.

Cajus l. 238. §. 1. ff. de V. S.

– – – – – – –

– – – – – – –

– – – – – – –

– – – – – – –

– – – – – – –

– – – – – – –

Posteriores populi leges prioribus potiores sumpto.

Inter Patricios, & plebejos matrimonia ne contrahuntor.

de

Sextæ tabul. supplem.

Caj. *l. 6. ad leg. XII. tab. cujus pars posterior huic ultima tabul. resp.*

de PIGNORE.

Si qui rem, de qua ſtlis ſiet ; in ſacrum dedicaSit, duplione decidito.

Caj. *l.* 238. §. 2. *ff. de V. S.*

Caj. *l.* 19 *ff. de uſuris, & fruc.*

Caj. *l.* 238. §. 3. *ff. de V. S.*

SI VINDICIAM FALSAM TULIT, PRÆTOR REI SIVE STLITIS ARBITROS TRIS DATO; EORUM ARBITRIO FRUCTI DUPLIONE DECIDITO.

Septimæ tab. ſuppl.

SI SERVUS SCIENTE DOMINO FURTUM FAXIT, NOXIAMVE NOXIT, NOXÆ DEDITO.

Octavæ tab. ſuppl.

Nonæ tab. ſuppl.

Decimæ tab. ſuppl.

. . . .

Rem

Rem de qua controversia est, in sacrum dedicare ne jus esto: qui dedicaverit, dupli pœna multator.

Mala fide possessionem si quis nactus sit, Prætor ei rei definiendæ tres arbitros dato, eorumque arbitrio malæ fidei possessor fructus in duplum præstato.

Si servus domino sciente furtum fecerit, damnumve aliter dederit, dominus eum pro delicto, injuria vel damno affecto, dedito.

J. VIN-

J. VINCENTII GRAVINÆ
ORIGINUM JURIS
CIVILIS
LIB. III.
QUI EST
DE LEGIBUS,
ET
SENATUS CONSULTIS
AD
CLEMENTEM XI.
PONT. MAX.

NITIO superioris libri, CLEMENS MAX. ab ipsomet hominis ingenio exordia juris naturalis, & gentium excitavimus: nunc iisdem ab hominibus, non quidem sparsis, & segregatis, verum convenientibus una inter se, inque communem vivendi societatem coeuntibus civilis regiminis causas, & fundamenta, varietasque rerumpublicarum eruemus. Cum enim *civitas* sit corpus ex hominibus coactum, atque compositum, si quid in corpus diffundatur universum, ex ejus oportet emanare partibus, statumque, aut mutationem, & vicem civitatis totius ex *natura*, & *motu*, *moribusque* singulorum hominum evenire: nam si neque in civitatem extrinsecus migraverint, neque introrsus ex ipsismet hominibus oriantur: eas ex *nihilo* contra naturalem rationem arcessere compellemur.

Causas igitur sive tranquillitatis, sive perturbationis, item interitus, mutationisque civilis, atque imaginem civitatis utcumque constitutæ, tamquam in speculo in ipsamet natura humana spectabimus. Motibus enim partium eodem simul incumbentium, atque flectentium, totum etiam corpus una circumagitur: iisdemque putrescentibus partibus una dissolvitur. Quamobrem affectio, quæ hominis naturam sedat, aut exagitat, eadem si singulis in civibus multiplicetur, universam componit, evertitve civitatem. Quæ eatenus coalescit, quatenus partes in communem aliquem sensum conveniunt, & ad optimum tum adducitur statum, quando cives ita cohærent inter se, quemadmodum hominis membra toto cum corpore congruunt. Quam partium in civitate convenientiam, atque consensum inducit sola *justitia*, cum justorum sit unus concorsque sensus: injustorum vero discors, & varius. unde non mirum, si ut justorum animus affectionum concordia componitur, atque sedatur, injustorum vero vita perturbationum discordia miserrime circumvolvitur; ita & civitas justa, sibique conveniens perpetuo conservetur; injusta vero, sibique repugnans cum suarum partium variatione, turbinis more versetur. Beata igitur civitas est, in qua unaquæque portio munus perfecte obeat suum, concordique ministerio partium, hominis bene valentis, optimaque horum temperie gaudentis reddit imaginem. Quamobrem ei naturæ, quæ imperio suo regit hominem atque tuetur, imperium est atque tutela committenda civitatis; menti videlicet, quæ non corpori tantum humano, sed & naturæ rerum præsidet universæ.

I. De Justitia Civili.

Etenim a mente divina, & infinita, quæ corporea omnia, & incorporea volvit, procreata est mens humana, & finita, quæ membris nostris, corporique præesset: cui motus e mente, ac vita singulis momentis ingeneratur. Motus namque unde oriuntur, intereunt, & mutantur omnia, non in corporis, verum in animæ natura continetur: corpus enim nullum edere potest, atque ab se ciere motum, nisi aliunde acceperit: cum *corporis* ratio quantitatem quidem, soliditatem, & figuram, non vero motum involvat; corpus enim si motu spolietur, tamen manebit idem: at quantitate, soliditate, figuraque detracta, periisse intelligeretur. *Mens* vero in percipiendo, cogitandoque adeo ex sua natura versatur, ut sublata cogitatione, mens tibi diffugeret: at cogitatio unde animi natura profertur, actus est a mente continenter exoriens, qui, ut permaneat, opus habet assidua productione sui ipsius, productionem vero sine motu nullam intelli-

II. De Mente Humana, & ejus Jure in Corpus.

telligimus. Unde sive cogitatio versetur eodem, sive de re una in aliam perlabatur, assiduo motu cietur, quia mentis est actio perpetuo fluens: Vivit enim, atque alitur ex novis perpetuisque animi nixibus, qui singulis momentis multiplicati pereunt continuo, atque identidem regignuntur. Quos novos perpetuo percipiendi actus, mens quomodo protulerit, sine ingenito, inditoque propriæ naturæ motu? Quamobrem exuere motu mentis naturam nequimus; quia eo sublato, cogitatio extingueretur. Quia igitur *motu*, qui est ab incorporea natura, animantur omnia, colligere hinc licebit, incorpoream naturam eam esse, quæ sive potestate sua procreans, volensque omnia, qualis voluntas est divina, sive ab Deo creata, Deique jussu subiens ipsa certum, ac peculiare corpus, lumen rebus ferat, & vitam: corpus vero per se, si ea luce, ac vita caruerit, pondus esse tantum, & umbram intelligimus. Unde imperium animæ in corpus humanum ab ipsa natura fuit institutum, quia corpus a mente ducitur, ac sustinetur: & ei sunt rerum gubernacula tradenda, unde res ipsæ vitam accipiunt: ne si ab illius imperio eximantur, non ad libertatem, sed ad interitum potius tendant. Sicut autem ratio infinita motum ubique diffundens, rebus imperat universis; ita debet & ratio finita, in qua imago infinitæ rationis insculpitur, nempe mens humana, motu a Deo accepto imperare corpori humano, & rebus omnibus ex humana facultate pendentibus. Hinc homini, utpote ratione prædito, & naturæ præstantiori subjiciuntur muta, & inanima omnia, itemque ratione carentia, quibus hominis dominatio prodest, quia custodia, curaque nostra ferociam effugiunt animantium aliorum; ut hoc etiam nomine longe sint feliciores mansuetæ animantes, & cicures, quam feræ, atque indomabiles.

III. De Natura Servis, & Natura Dominis.

Hinc rudibus, agrestibusque hominibus plurimum conducit parere sapientibus. Hinc & lege naturæ, quæ mentem imbecilliorem præstantiori subjicit, femineus virili sexui subjicitur, cum virilis superet ea parte, qua divinitatem attingimus, & res corporeas antecellimus. Cum igitur viri, & mulieris conjunctionem natura ipsa inveniat, & machinetur, & mulier a viro ratione vincatur; minori autem rationi ratio major lege naturæ dominetur; palam est mulierem traditam esse in *potestatem viri* ab ipsa natura, tamquam in custodiam, & conservationem sui. Ob eamdemque rationem filii naturaliter veniunt in potestatem patris, quia liberis utilius est, ut a patre regantur, quam a semetipsis: atque hinc *imperium* oritur *domesticum*. Denique universe, quia propter mutuum usum rerum, & operarum ad vitæ diuturnitatem, atque securitatem inter homines lex ipsa rationis, & natura societatem instituit, neque ulla constare societas & inter eos potest, qui prudentia inter se, ac ratione discrepant; nisi prudentia, & ratio minor prudentiæ subdatur, ac rationi majori, quæ prospiciat imbecillioribus: nemo non viderit eos, qui mente sunt hebetiores, ingenio pinguiores fuisse creatos ad parendum, tamquam natura servos; præstantiores vero, & sapientiores tamquam natura dominos ad imperandum; non quidem propter proprium, sed propter imbecilliorum potissimum utilitatem. Quia natura non aliam ob causam subesse homines hominibus patitur, nisi ut qui securitatem, & utilitatem nequeunt parere sibi, eam præstantioris mentis imperio consequantur: unde sapientum in ceteros dominatio, utpote nexus humanæ societatis, & radix publicæ salutis in commune commodum ab ipsa natura, & a rationis lege procedit. Nam si *jus imperii* ducamus a potentia corporis; continuo in discordiam, & mutuam, infinitamque cædem delabemur. Cum enim absit a corpore consilium; nisi motus illius ratione, ac regula guber-

nen-

nentur; homines feris miserabiliores affectionibus propriis assiduo inter se pugnantibus invicem dilaniaremur. Quid præterea tam præposterum, atque aberrans a natura, quam potestas corporis in mentem, a qua corpus, accepto motu, suam vim, & potestatem perpetuo trahit? Quid igitur possunt ad humanam societatem, & civilem vitam corporis vires? Num ad fabrilia tantum, artesque rudiores; ad prudentiam vero, & custodiam publicam erunt prorsus inutiles? Et sane nisi metus nobis impenderet ab hostibus externis, aut a motibus intestinis, ad regimen civile, corporis robur nullius forsan esset usus: utique si suæ omnes, aut alienæ rationi sponte parerent: intelligentes abberrantem a ratione, dum ab ea deflectit, & virtute ad vitium dilabitur, erroris pœnas dare sine carnifice, cum omne vitium sit ultor sui.

IV. De Mero Mistoque Imperio.

Verum quia homines non tam cognitione, quam sensu ducuntur, ac raro causas miseriarum adscribunt sibi ipsis, & propriis cupiditatibus, ex quibus tantum voluptates percipere sibi videntur, ignari eas fontem esse malorum, cum numquam voluptates a vitiis veniant sine longa, & sæva cohorte miseriarum; propterea qui latentibus in animo pœnis minime reprimuntur, pœnis compescendi sunt exterius accitis, visuique patentibus; ut cum viribus rationis minime regantur, viribus cohibeantur corporis. Unde corporis, cujus perniciosissimum est imperium, servitium tamen est utilissimum, dum eo veluti ministro, atque satellite rationis utamur. Hæc autem vis *legitima*, sive *civilis*, si atrocioris pœnæ facultate polleat, *imperium merum*; si vero levioris coercitionis potestate finiatur, *mistum* appellatur: quorum hoc jurisdictioni semper & Magistratui; illud Principi tantum, & supremæ potestati cohæret, de quibus fusius, & subtilius in nostro *de jurisdictione* tractatu.

V. De Tribus Civitatum Generibus, & primo de Simplici, sive de Optimo Statu Civitatis.

Qua justa distributione munerum, & collocatione, ac temperamento partium secundum suam cujusque naturam ad imperandum, vel ad parendum, & ad indicendas, vel subeundas pœnas, civitas recte componitur. Ac sane si homines in mutuam custodiam incumbentes, communibus uterentur opibus, ad externas repellendas injurias, intestinas vero discordias nullis neque singulorum, neque universorum reprimerent viribus; sed solo consilio, ac publico, privatoque usu perfectæ virtutis, ita favillas quascumque discordiarum extinguerent, ut pacem ubique partam pro se quisque aleret, eamque abstinentia injuriarum, ac mutua benevolentia, studioque publicæ, ac privatæ utilitatis tueretur: hæc esset beatissima civitas, atque omnium præstantissima, quippe quæ ad sui præsidium sola rationem, sine ullo corporis ministerio adhiberet; & virtutibus privatorum, tamquam publicis legibus institueretur. Unde opus hæc non haberet corporeis viribus, ut alios ad rectam vivendi normam traheret; quia suam sibi quisque rationem haberet ducem. Ratio vero, si omnibus affectionum nubeculis explicetur, una eademque in singulis emicabit, unicamque in mentibus hominum *boni* notionem excitabit: in quam omnes uno eodemque animi sensu conveniunt. Ratio enim parit scientiam; scientia vero simplex est, & unica, quia non descendit a rebus fluentibus, & variantibus, nempe a rebus creatis, & corporeis, a quibus producitur varia, & inconstans opinio; sed a notionibus æternis, & incorruptis divinæ immortalisque naturæ illabitur in animos nostros, participesque sui ad mentium simplicitatem adducit, atque concordiam. Qui homines civilem societatem ineuntes a sola mente regerentur, sine ullo ministerio corporis; quia unus idemque sensus, atque consilium in omnes effunderetur; ideoque civitatem hanc, si talis umquam civitas

vitas inter mortales exifteret, merito *civitatem fimplicem* appellaremus?

VI. De Civitate Mifta.

Quando vero civium potior pars a ratione gubernatur, aliæ vero partes a ratione diffentientes trahuntur a fenfibus, quorum varia perceptio eft, atque tempore, regionibus, morbifque mutabilis: tum oportet partem rationabilem, quæ natura imperat cæteris, adhibere collectas vires multorum; & minifterium publici corporis ad coercendas aberrantes a ratione partes. Unde quia in hanc civitatem fcientia, & opinio confluit; quarum illa in imperantibus infidet, hæc in multitudine, quæ prudentioribus obtemperare compellitur, ita ut ftatus ejus in imperio mentis, & obedientia minime voluntaria fenfuum conftituatur; non abfurde *mifta civitas* nuncupabitur.

VII. De Civitate Perturbata.

Verum quando in focietatibus civilibus prudentiorem partem ftultior, & virtutem vitium, ac rationem opinio fuperaverit; ibi vis & error agitabit, vertetque omnia, regimenque deferet ei, qui fuorum, & alienorum vitiorum fatellitio fefe, melioribus deprimendis, ad fublimiorem poteftatis gradum extulerit. Unde quia hic natura domini fubjiciuntur natura fervis, & opinioni fcientia in extrinfecis actibus famulatur, ac naturalis ordo mifcetur, atque pervertitur: propterea recte, meo judicio vocabitur *civitas perturbata*. Civitatem igitur fimplicem ad unam boni, rectique rationem fefe convertentem, defcriptam, & informatam inveniemus in animis eorum, qui una eademque *boni* notione ducuntur: qui fimul convenientes continebunt fuam intra fe quifque legem, fuos magiftratus, fuos milites, ut imperio exteriori non indigeant: cum propria ipfi ratione provideant, reliquafque animi partes, quarum quæque munere fuo fungitur ad ufum, & minifterium rationis adhibeant. Nam ficuti occurrentia vifa oculi confeftim excipiunt, ita & ratio ftatim complectitur cognitionem: quæ fi lucidior fuerit, ad rationis legem defcifcentes ab ea revocabit cupiditates: quibus in officio continendis fufcitabit iram difciplina rationis imbutam, & propria, nativaque feritate fpoliatam: ut quæ animæ partes liberæ, atque folutæ bellum ciebant inteftinum, eæ rationis imperio parentes, pacem civitatis pariant interioris. Verum nefcio an civitati illi fimplici ullus pateat in humana vita locus, quia nulla neque plurium, neque unius hominis ratio perpetuo vigilat. Cui aliquando torpefcenti, fi frena defluxerint, iis rantifper laxatis, affectiones, & cupiditates exilient, & exultabunt: atque inftar Phaethontis equi rectorem trahent ipfæ fuum, ut poftremo atterant, atque conculcent. Unde quia non omnes, fed foli fapientes effe fibi queunt rectores ac duces, iique non gregatim, fed fparfim inveniuntur; non mirum, fi nulla ex hoc genere civitas, quam fimplicem diximus componatur. Cum itaque rari ex hominum turbis propria ratione regantur, opus eft, ut univerfi ratione gubernentur aliena, & mente paucorum, cum pauci fint admodum in qualibet natione fapientes. Itaque oportet iifdem luminibus atque confiliis regere civitates, quibus quifque fapientum cupiditates fuas, iramque gubernat, ut quemadmodum ira, & cupiditas in fingulorum animis recte compofitis obtemperat rationi privatæ; fic potentia, numerufque major, nempe proceres, & multitudo pareant fapientium fententiis, quæ funt mens civilis corporis, a qua in univerfam rempublicam ratio propagatur: eaque civilis vitæ conftitutio erit mifta civitas: quo etfi paucorum virtutes conveniant, & vitia plurimorum: tamen quia plurium affectiones paucorum rationi fubjiciuntur; evenit ut a virtutibus vitia fuperentur, & civitatis conftituatur ftatus, quatenus mortalis vita patitur, omnium optimus.

VIII. De Legibus Civilibus, & earum Caufis.

Verum infolentia, & livor opulentiorum adverfus eos, a quibus pruden-

dentia vincuntur, itemque multitudinis amentia; quæ magis divitias, quam prudentiam admiratur, sapientium consiliis numquam cederent: neque populus sese regendum iis traderet adhuc viventibus, nisi propriam certe sibi personam subtraherent, atque divinum numen, quæ suprema certe ratio est, ac summa lex creatarum, & æternarum rerum inducerent, rationemque suam viventem, & loquacem converterent in rationem inanimem, & scriptam, omnique affectione spoliatam, quæ *leges* appellarunt: Quamobrem *primævæ* leges, vel revera ipsum Deum habuerunt auctorem, quales fuerunt Hebræorum; vel ad Deum revocatæ fuerunt a suis cujusque legislatoribus, ut adjecta legibus auctoritas divina, legislatores ab invidia, & leges a contemptu, & contumelia vindicaret. Easque in animis etiam defixere *jurejurando*, quod vinculum erat in veterum institutione tenacissimum, ita ut eo delato Radhamanthus judicia omnia sanctissime, ac celeriter expediret. Non enim in prisca innocentia, & integritate morum opiniones illæ deterrimæ ad religionem, & fidem commerciorum evertendam erupecant: quarum aliquæ non minus impie, quam insane Dei naturam funditus tollunt; aliquæ a gubernatione rerum eam stolide abjiciunt; aliquæ nihilominus perfide, mortalibusque noxiæ, summoque Numini contumeliosæ permittunt quidem Deo rerum universarum regimen, & pœnarum, atque præmiorum arbitria, sed eum velut in societatem criminum nefarie vocantes, muneribus a rapina, & fraude, atque alienarum opum usurpatione venientibus, & motibus corporis, verbisque nullo animi sensu pronunciatis, ac mentitis obsequiis placabilem ponunt.

IX. De Auctoritate Jurisjurandi, & Juris Divini.

Nihil autem religiosum & civilem hominum statum facilius dissolvit, quam remissio, & laxamentum quantulumcumque jurisjurandi, quo publica fides, & legum obsignatur auctoritas. Quamobrem Lycurgus, ut perpetuo jurejurando suas muniret leges, redire ad cives noluit, quos ad legum suarum cultum sacramento, usque ad reditum suum obligarat. Atque is Apollini leges adscripsit ab se conditas: Minos vero Cretensium legislator Jovi: Numa Ægeriæ Deæ, quicum in sylvarum recessibus colloquium habere simulabat; & ne perculram singulos legum auctores, nefas fuit apud Romanos ferre leges, antequam captis auspiciis Deos consuluissent, ut ab eis adprobatæ viderentur. Numquam enim recta ratio publice imperaverit, nisi vel a Deo mittatur, vel ab hominibus nomine, atque auctoritate divina consectetur. Quomodo enim sententiæ unius hominis, voluntates parerent universorum, atque ad illius obsequium converterent publicas vires, nempe imperium, & jurisdictionem, nisi cultum illum exhibere se crederent præstantiori naturæ? Hinc Ægyptii non modo publicas civilis regiminis institutiones, verum & privatas artes, atque doctrinas, & eorum exemplo Pythagoræi philosophiam omnem suam, in *religionem* convertebant, ut quos ratio non posset, divina emendaret auctoritas. Nos igitur, & ante nos Hebræi unice inter mortales beati; ad quos Dei Filius rationem simul attulit, auctoritatemque divinam: quibus corruptelam humanæ rationis emendavimus, & falsum divinitatis colorem ab humanis institutis abstersimus: legislatorem accipientes eum, qui non certis populis, aut regionibus, sed naturæ hominum universæ leges tulit æternas insinuatas, atque enutritas consilio sapientiæ illius, quæ omnium creatori adfuit, dum extenderet Cœlum, suspenderetque fundamenta terræ, quæ illi semper, etiam ante rerum cæterarum exordia præsto fuerat.

X. De Variis Civitatis Mistæ Formis.

Sed jam ad formas civitatis mistæ, cujus exordia posuimus, transeamus: ac deinde ad alias, in quas civitas mista convertitur, quando pauco-

rum quidem opulentia, & satellitium unius, atque potentia, vel licentia multitudinis redegerit leges in suam potestatem, ut vis rationem sibi subjecerit, atque utilitas publica cesserit unius, aut paucorum commodis, aut multitudinis effrenæ libidinibus; tum enim, quia naturalis; atque civilis perturbatur ordo, & ratio ab affectionibus, lege a violentia superantur, merito *civitas* nobis *perturbata* nuncupabitur, in qua perinde atque in civitate mista, tres itidem erunt status, invicem sibi opposita ratione respondentes: nempe *unius*, *paucorum*, & *multitudinis*: quorum quisque optimus delabitur in pessimum sibi oppositum, habentque singuli distinctum simul cum natura nomen. Etenim in civitate mista, potestas unius *regnum* appellatur; potestas paucorum, dicitur *status optimatum*; potestas multitudinis, *respublica* nuncupatur, quorum nomina simul cum natura eorum civitatis perturbatione mutantur. Namque si leges ab uno superentur, cadit *regnum* in *tyrannidem*; si a paucis, *optimatum status* transit in *dominationem paucorum*, quam Græce dicimus ὀλιγαρχίαν; si a multitudine, *respublica* defluet in *statum populorum*, sive δημοκρατίαν, quæ duæ postremæ possent etiam appellari *tyrannides*, hæc plebis, illa paucorum.

XI. De Regno. Exordiamur autem ab imperio unius, quæ optima est certe reipublicæ species, ubi legibus famuletur. Siquidem semper inest in humana natura ferinum illud a nobis antea significatum, quod pacandum, & compescendum est verecundia legum, in quibus humanitas feritatis expers includitur. Etenim ut probo quisquam sit ingenio præditus, tamen si procul a legum conspectu recesserit, proprioque indulserit arbitrio, liberam, ac supremam rerum potestatem adeptus in potestatem deveniet propriarum cupiditatum: a quibus exutus dominio sui ipsius, in aliorum vitam, & opes veluti lupus impelletur. Neque enim difficile fuerit, hominem in lupum immigrare, si sanguinem lambere cœperit alienum, atque viræ unius insidiatus, cogatur deinceps modo unum tollere, modo alium, a quo vel vivente, ultionem injuriatum timeat, vel moriente, prædam speret pinguiorem. Unde is ibi majus peccatum inveniens, ubi magis opes abundant, criminandis assiduo divitioribus, alienisque substantiis devorandis, suam in dies augebit famem: quales fabula fingit eos, qui comedendis humanis visceribus ad aram Lycæi Jovis in lupos mutabantur. Hinc eum optimum dicemus regem, qui norit regere semetipsum, rectoremque propriarum cupiditatum, rectorem aliorum quoque fore beatissimum existimamus. Unde merito Plato philosophicam exigit in Rege naturam: qui propriæ securitatis arcem non in præruptis rupibus ædificet, sed in fastigio virtutum suarum; neque satellitio, sed justitia sibi subjiciat animos civium; & admiratione, ac laude probitatis, latentes inimicos exarmet, atque prosternat: Quales felicissimis hisce temporibus Christianos Europæ reges omnes habemus, qualesque horum exemplo evasuros confidimus, quotquot intellexerint, eam inter homines vitam esse beatissimam, quæ dolorum pariter, & voluptatum participet minus; quæque levioribus moribus impellatur, sive molestis illis, sive jucundis: cum nulla sit vehemens sine vehementiori perturbatione voluptas: ac neminem tuto, & tranquille possidere suum, qui perpetuo cupiat aliena. Quarum sententiarum homo ad imperium non ambitione, ac sponte sua; sed partim rogatu aliorum perget, partim vero metu, ne si potestatem ipse publicam detrectet, se simul, civesque suos relinquat in potestate deteriorum. Atque huic non aliunde profecto satellites ad corporis custodiam capiendi erunt, quam a suorum numero civium: cum enim pro civibus, non vero contra cives muniatur; opus minime habebit

bit satellitio exterorum: Quo autem talo quis ingenium adferat ad regnum, & regnando retineat; oportet ut quod optimum natura tulit, educatione diligenter enutriat. Excelsum enim omne, ac generosum ad vitiorum, æque ac virtutum fertur extrema, prout bonam, aut malam educationem nanciscatur; aut rectæ, vel pravæ consuetudini dedatur. Mentis enim solertia, & acumen optimas pariter, ac pessimas artes præ ceteris facilius, ac celerius arripit. Unde nihil deterius homine injusto, qui simul artes, & scientias calleat: eas enim torquens ad pravitatem, quo majori facultate pollet, quoque acutius cernit, eo scelera cautius, atque in graviorem aliorum perniciem exorditur. Quales Alcibiades fuere, ac Julius Cæsar, qui cum summam dicendi, atque agendi felicitatem accepissent a natura; propter depravatos tamen suorum temporum mores, ab se prava educatione, pravaque consuetudine contractos, se simul, ac patriam perdiderunt. Animus vero tenuis, & imbecillis nihil adeo magnum publice, aut privatim, sive mali promoverit. Quo magis is, quem propter præstantes animi dotes natura eduxit, atque adornavit, ad regnum vinciendus est legibus, & laudis amore, infamiæque metu aliorum judicio subjiciendus. Nescio enim an quis justitiam magnifaciet, nisi hominum de se opinionem, aut potentiorum injuriam vereatur. Hinc videmus humiliores de justitia esse sollicitos, potentiores vero minime: quia illi damnum, hi lucrum ab injustitia sperant, neque ob animi cæcitatem intelligunt justitiam componere partes interiores hominis, & civitatis universæ: injustitiam vero tum has, tum illas distrahere, atque lacerare: ita ut ne malitia quidem ulla consisteret sine aliqua parte justitiæ. Siquidem latrones neque contrahere, neque conservare societatem scelerum possent, nisi fidem inter se datam colerent, & ex legibus, pactionibusque mutuis rapinas distribuerent: alioquin si secum etiam injuste agerent, alter in alterum irrueret, & societas illico solveretur. Is igitur princeps una secum, suisque cum subjectis mire conveniet, eritque felicissimus, qui se justitia munierit, & sibi pro muris circumdederit leges patrias: quarum cultu sibi securitatem, & concordiam regno parabit. Sub incerto enim jure nemo bonorum, aut animæ securus vivit. Ideoque cogitur infidus esse principi, quisquis principem suspicatur infidum fore legibus, sub quibus ei se cives concrediderunt. Ut autem impellat alios ad perpetuam reverentiam legum, quibus & ipse una cum cæteris custoditur: cultum, & studium earum oportet a semetipso exordiatur. Legibus enim, quibus ipse obtemperat, cæteri libentius obtemperabunt; nulla namque vi facilius animi populorum, quam principis exemplo circumaguntur. Tum vero altius in animos regia jussa descendunt, cum e legum voluntate depromuntur: ita ut Rex caput videatur esse magistratuum; imperiumque illius fons appareat *legitimæ jurisdictionis*, quæ in principum placita, velut in rivulos traducatur. Hinc prudentissime Romani cum gravem capitis animadversionem in reum decernebant, utebantur formula illa: *Lictor lege age*: ut non hominis: sed legis imperio adimi vita videretur. Ideo qui principum velit esse potentissimus, quam fieri rarius potest, legum veniam concedat, cavebitque, ne populus mutabiles censeat leges: utpote in quibus, & salus communis, & securitas principis nititur. Quid autem stultius, quam crebra legum venia relaxare imperii vincula, & variabilem ostendere auctoritatem earum, quarum potestate ipse princeps aliis dominatur? Quo plura enim a legibus ad suum trahit arbitrium, eo redditur imbecillior; quamvis potentior evadere sibi videatur. Postquam

enim homines crebra remissione legum abjicere cœperunt metum, atque reverentiam, facile sibi exuunt reverentiam hominis, cujus omnis e legibus fluit auctoritas. Legibus enim homines obligat imago ipsa justitiæ, per naturam impressa mentibus, & per leges explicata; ita ut dum lex dominatur, divina ratio putetur imperare: cum nihil aliud sint leges, quam distributio mentis affectionibus prorsus expertis. At homini homines tantum vi subjiciuntur, quæ nisi lateat sub specie saltem adumbrata justitiæ, aut publicæ utilitatis, diu minime tenebit; quia sublata lege, non homo, sed fera, quæ in homine admiscetur, imperabit: unde sicuti homo sine ulla ratione duce per se corruit; ita & civitas absque lege, sive ratione publica dissolvetur: & qui publicum omne ad privatam deflectit utilitatem, in discrimen adducet utrumque; ut summæ prudentiæ plerumque sit velle infra quam possis; nec satis umquam laudetur Hesiodus docens, *dimidium* plus esse, quam *totum*; jureque commendetur Spartanus ille Theopompus, qui regiam, quam obtinebat, potestatem extenuavit, objecto ei Ephororum imperio: quo consilio quantum posterioribus regibus potestatis ademit, tantum dominationi eorum securitatis adjecit, & vitæ. Unde ab uxore correptus, quod regnum filio imminutum traderet: *minime*, inquit; *reddidi enim diuturnius*. Regum enim is minus invidiæ, periculique subierit, qui se supra cæteros minus extulerit; quique multos ad exercitium publicæ potestatis admiserit, plures adjunget sibi pedes, & oculos, & manus: cujusmodi sunt a rege creati magistratus, qui si liberum sibi suæ jurisdictionis exercitium permittatur, cum salute regis propriam auctoritatem putabunt esse conjunctam. Unde non regis tantum, sed & propriæ utilitatis causa curabunt populos in fide continere. Quo studio minime tenebuntur, si viderint munus eorum, regis arbitrio sæpius interceptum, atque turbatum. Quo magis cavendum principibus, ne attingant Magistratuum auctoritatem, neve cognitiones illorum ad se trahant: nisi quando per gradus res ab eorum judicio, ad supremum principis ex provocationis lege devolvatur. Hinc plurimum profuerit futuro regi plures antea gessisse minores, & majores magistratus, & majorum jussibus parere didicisse: ut ex proprio experimento sensum colligere valeat subjectorum. Propterea illi sunt imperio aptiores, qui diu parere assueverint: quia tolerabilium, & intolerabilium onerum argumentum a semetipsis capiunt, & a recordatione præteriti temporis: ac probe sciunt quantum subjectis suis tuto sit imponendum: ne alias de eo prædicetur, quod de domino suo Plautinus ille Sosia:

Æquum esse putat, non reputat laboris quid sit,
Neque æquum, anne iniquum imperet, cogitabit.

XII. De Tyrannide. Quod sui tædium, atque offensionem populorum nullo pacto suspicabantur ii, quibus adhuc pueris dum adolescerent, multaque stulte, atque immodeste appeterent, omnia permittebantur a nutricibus, præceptoribusque suis: qui plerumque regum filios curæ suæ concreditos adulando, & blandiendo e stultis raddunt stultiores; ut non immerito regni Persici ruinam Plato mulieribus adscribat, & eunuchis, qui Cambysem a puero, dum Cyrus procul bellis distineretur, assiduis delinimentis, atque assentationibus, non ad prudentiam, sed ad insignem amentiam instituerunt. Hinc non mirum si qui ab ineunte ætate appetere omnia, & omnia pariter obtinere consueverint, reliqua vita nihil sibi negandum umquam, nulli sumptui sua causa parcendum, ac ne pauxillum aliis relinquendum opinentur eorum, quibus ipsi delectantur. Atque his ex moribus eveniet,

quod

quod prædicit Xenophon, (a) ut non raro qui optimam beatarum rerum portionem possiderent, cum reliqua invadere conarentur, suarum quoque rerum possessione deciderint. Adeo autem in animis hominum pollet *æqualitas*, ut sicuti justa imperia *inæqualitate* subvertuntur, ita e contrario injustæ dominationes æqualitatis, atque justitiæ simulatione conserventur. Quamobrem nulla tyrannis diuturnior ea, quæ regiam probitatem imitatur. Quo de genere apud Græcos plures fuere tyrannorum; qui præter potentiam illam, vi & fraude quæsitam, qua volentibus pariter, & invitis dominabantur; in cæteris regias virtutes, & artes partim re ipsa exercebant, partim in speciem usurpabant: ut injustitiam dominationis justitiæ usu, ac simulatione tuerentur: fingebantque omnia non sua, sed reipublicæ causa suscipere, pecuniamque alienam non in proprias voluptates, sed in communes utilitates multitudine vectigalium exhaurire: atque ita invidiam elabebantur eorum, quorum labores, ac tenues opes depascerentur. Immo & publicarum quoque rationum inspiciendarum copiam omnibus faciebant: ut non dominos, sed patresfamilias agere viderentur; quam opinionem alebant humane, ac familiariter cum civibus agentes, atque ab eorum præcipue uxoribus, & cognatis abstinentes, parcentesque pudori fœminarum; ac publicis monumentis augentes, ornantesque civitatem, ut procuratores, & custodes existimarentur illius. Immo auctoritatem rerum divinarum per summam perfidiam ad ambitionem propriam detorquentes, templa sedulo instaurabant, sacrificia solemnia instituebant, satagebantque sacrorum: ut iis obeundis pietatis opinione, avaritiæ atque sævitiæ suspicionem declinarent, arcerentque ab se insidias, & odium subjectorum eum maxime verentium, qui pietatis exercitatione numinibus carus, Deum ipsum videretur adjutorem, ac vindicem adversus aggressores tam sancti capitis habiturus. Quos autem inter cives præstare viderent, eos evehebant ad honores, ne majus quid in libero populo, quam sub domino sese assequi posse sperarent. Honores autem in plurimos homines particulatim tribuebant: ut se ipsos æmulando cum principis majore securitate alter alterius facta vicissim specularentur: cavebant vero maxime, ne unum præ omnibus extollerent, præcipue quem confidentiorem noscerent, & ingeniosum: ne sibi periculum, augenda nimis illius auctoritate, crearent; ac si quem altius, quam propria utilitas, aut salus postulabant, extulissent, eum, non repente, sed paulatim, ac sensim e summo inferius detrahebant. Porro voluptatibus nimiis aut se numquam explebant, ne per eas enervarentur; aut si modum aliquando transirent, vel inhonestas appeterent, omnium, atque etiam domesticorum oculos effugiebant. Præterea vel supplicia raro constituebant, vel invitos, & paterno in filios animo eo se adductos esse simulabant: ac delictorum veniam quidem per se, pœnas vero per magistratus decernebant: ut amorem in se transferrent, & odia refunderent in magistratus. Injurias vero ab iis potissimum abstinebant, quos iracundiores experirentur simul, & honestiores: hi enim & quia facilius mortem, quam contumeliam tolerant, & quia præ ira periculum omne contemnunt, minime dubitabant iramet anima emere quod cupiunt: propriamque vitam in pretium offerre mortis alienæ. Divitibus præterea, & egenis, contraria ratione, placere studebant: illis quidem propter conservationem divitiarum, quibus rerum commutatio numquam est sine periculo: istis vero propter defensionem ab injuriis potentiorum, quos a pauperiorum corporibus prohibebant. Una tandem erat eademque ars juste, atque injuste regnantium: quam reges quidem publicæ, tyranni

(a) *In* Cyrop. *l.* 1. *in fin.*

vero propriæ utilitatis causa exercebant: diverso consilio virtutes præferentes easdem, contrarioque animo paria studia suscipientes. Qui vero simulatione virtutis injustam dominationem retinere nequirent, vel propter impotentiam animi nullum patientis frenum; vel quia scelere parta sæpe sunt sceleribus munienda gravioribus; ii ut sibi caverent præstantiores viros deprimebant, e medio tollentes eos, qui sublimiora cogitarent, publicosque cœtus, & frequentiàm hominum prohibentes, ne dum convenirent, fidem inter se vicissim darent, atque acciperent, animosque jungerent, atque consilia communicarent; præcipue vero excludentes facultates illas omnes, atque scientias, unde aluntur in mentibus honestiora, & libero homine digniora. Enutritus enim inter studia litterarum, gravibusque doctrinis institutus, neque ad vile obsequium, neque ad servitium est opportunus. Quamobrem ingenia extollebant humiliora, tenuesque animos, atque jejunos; præsertim vero indoctos, & qui doctrinæ inopia laudem vili obsequio captarent, præ cæteris ad magistratus evehebant. Proceres vero frequentes in suo comitatu adesse jubebant, ut sub principum oculis nutus eorum, & motus taciti, qui sunt indices animorum, subjicerentur; ac dum occuparentur circa principes, nil temporis eis ad servitutem recogitandam, & res novas moliendas omnino superesset. Ut autem latentes, atque obstrusos omnium sensus eruerent, crebros, & frequentes exploratores clanculum dimittebant, atque ad publicos cœtus, & ad privatos pariter hominum conventus allegabant: ut etsi ab aliis internoscerentur, tamen metum incuterent, præsentiaque sua sermones principi noxios cohiberent. Ob eamdem causam fœminis frena laxabant, eisque per speciem urbanitatis imperium in viros permittebant, ut domi suæ mulieres ad loquendum, & familiariter secum agendum quoscumque vellent admitterent; ut quorum sermonibus plurium cogitationes retegerentur principibus per fœminas, quæ tamquam hamo in virilibus animi piscantur: nulli enim facilius, quam mulieribus nobis blandientibus, roburque nostrum dissolventibus præcordia reseramus: nihilque servis tyranno fidelius, & mulieribus, quæ abjecto sunt ingenio, & ob servitium, cui perpetuo eas mancipavimus, nullo sensu servitutem a libertate distinguunt, eædemque nusquam ducunt, quam sub tyranno jucundiorem: Luxu enim potissimum delectantur, quem tyranni illi impendio alebant, quia luxus depopularetur opes civium: qui cum inter se de magnificentia ædificiorum, atque mensarum apparatu, & vestium, & supellectilium splendore stulte contenderent, sumptuum æmulatione proprias opes extenuabant, ac principis potentiam extollebant, non solum propter discordias, quæ inter eos nascebantur, & offensiones animorum, dum secum fastu, & magnificentia certarent; verum etiam quia dum opes absumerent, minus idonei sensim reddebantur ad resistendum injustis imperiis: ac demum quia portoria, & vectigalia quæ sunt principum opes, augerent arcessendis exterius peregrinis mercibus: quibus in urbem convehendis vectigalium, atque portoriorum solutione bona privatorum ab ærario principum absorbebantur: ita ut Dionysius ille Syracusius quinto quoque anno rem familiarem in singulorum tributis, & vectigalibus exhauriret. Multi vero initio tyrannidis majorem partem privatorum bonorum proscriptionibus, & mulctis rapiebant, eademque civibus reddebant præmiorum nomine, dum modo unum, modo alium honorarent: atque ita restituendis bonis avitis civium, ac largiendis alienis, liberales, & benefici vocabantur. Hinc Policrates, Herodoto teste, dicere solebat, gratius amicis fore, si sua eis redderentur, quam si nihil omnino

illis

illis fuisset ablatum. Servis praeterea in publicis privatisque negotiis utebantur, eorumque maxima familiaritate gaudebant: effusiores enim servi sunt ad adulationem, qua mire tyranni capiuntur: ac rerum administrationem aut liberis hominibus prorsus auferebant, aut illis tantum ex liberorum numero tradebant, quos propter animi subjectionem, ac turpitudinem sors ad libertatem, ad servitutem vero natura tulisset. Ad res enim injustas, atque turpes, justi homines, & honesti praecipue ingenui, atque veraces nullius omnino sunt usus: quippe qui disciplinam eam ultro ignorant, ac vehementer abhorrent. Ideo sub tyrannis illis jacebant elevatiores animi, atque omnium contumeliis patebant, cum animi magnitudo pro furore haberetur. Unde Horatius assentandi studio Labeonem adversus Augustum contumaciorem, & immoderatam dominationem liberius accusantem, *insanum* appellavit. Nec mirum si dominatores injusti hostium numero habeant justitiae cultores, quibus propter injustitiam sunt odiosi. Honorem autem exteris, quam civibus habebant majorem, & cum illis potius, quam cum his amicitiam jungebant: propterea quod minus fidos putabant sibi fore quos opprimerent, quam illos, quos honore, ac donis afficerent. Ingenti praeterea magnificentia ludos apparabant, festosque dies crebro celebrabant, ut spectaculis illis populus ac cogitatione rerum novarum abstraheretur, & mere praesentis status, ac mutationis odio caperetur deliciis irretitus, & cantibus, quibus eorum animi laxabantur. Adulteria vero, aleam, ceteraque peccata graviora libenter dissimulabant, immo & consulto nutriebant, ut si aliquando aliquem oderent, illius perdendi causam in promptu haberent, summissis accusatoribus, qui crimen in oblivione jacens opportune suscitarent. Quamobrem tyrannis leges non sunt utiles, nisi cum violantur, & negliguntur: ut non mirum si eas non educatione in pectoribus hominum, sed tantum in voluminibus atramento curent imprimendas: quo seminarium fiant poenarum dominorum lucro cedentium. Unde iis tamquam retibus utuntur, non ad emendandos mores, sed ad involvendos eos, quorum vitam in sua potestate habere concupiscunt. Ideoque legum cultores tyrannis omnino sunt inutiles, immo & exosi: quia innocentia vitae causam eis adimunt rapinarum. Praeterea veteres illi, quorum studia referimus, tyranni, solo metu populum in fide continentes, cogebantur paratam semper secum habere militiam: ac ne otio milites tumultuarentur, eos omnino ducere compellebantur adversus hostes: ideoque levem quamcumque belli causam arripiebant. Crebris autem bellis, ut quisque principi esset invisus proposita dulcedine laudis gravioribus periculis objiciebatur; & milites propter spem praedae, mercedes desinebant expectare promissas; populus vero tributa, & vectigalia, quae durirer, ac miserrime pendebat, non in privatam principis rem, sed in communem nationis gloriam, & publicam securitatem, prorogatis imperii finibus, ac debellatis hostibus versum iri opinabatur. Ac milites quidem bello, cives vero in opere publico magnificis monumentis aedificandis, atque insanis molibus extruendis occupabant, opes illorum simul, & corporis vires atterentes. Hinc Aegypriorum regnum pyramides & Pysistrati aedes Jovis Olympii, & Tarquinii aedificia supra sumptus aliorum ante se regum, quibus cum artibus tyranni uterentur, amovere procul a se cogebantur omnes, qui pravitatem eorum intelligentes aversabantur: quales profecto sunt ingeniosi homines, ac honestiores & generosi, ut contra quam medicus, qui e corporibus conatur ejicere deteriora; illi e corpore civili, sive de regno ejicerent partem hominum praestantiorem. Quamobrem tyrannis

nis illis, vel omnis vita repudianda erat, si versarentur inter bonos, unde impendebant insidiæ; vel miserrima vivendi ratio eligenda, ætasque transigenda inter stolidos, viles, & abjectos, atque propudiosos, & infames: maximoque felicitatis humanæ alimento carebant amicitia: & qui tam insane venereas voluptates concupiscebant, ut earum plerumque causa pericula principatus adirent; potiore tamen libidinis condimento privabantur, amore videlicet, cujus numquam compotes fuerint, quicumque percipiunt a mulieribus id, quod cum capitis discrimine negaretur: nesciunt enim illi formidine, an amore mulier eo inducatur. Unde tyranni, qui vitiosatum voluptatum causa virtutes dereliquerunt, viri tamen aliquam inveniunt in vitiis voluptatem, eamque turbatam capiunt, & ancipitem, atque sollicitam, & angore, pœnitentia, metuque circumdatam. Quibus molestiis omnino liberior status est privatorum quietus, atque tranquillus: quem opinione, ac spe longe majoris felicitatis in periculosam, & inquietam dominationem tanto studio, atque labore commutarunt, in occupanda libertate aliena propriam amittentes: cum is tantummodo potiatur libertatis, qui neque serviat ulli, neque dominetur. Non magis enim servus ab imperio pendet herili, quam dominus a fide, ac voluntate servorum. Et hæc quidem de regno, quod in oppositam sibi tyrannidem degenerat.

XIII. De Regimine Optimatum, & de Nobilitate.

Alter a regno gubernationis gradus, *regimen* est *optimatum*; eorum nempe, qui ad honores, & magistratus non opibus, & potentia, sed potissimum nobilitate generis attolluntur, & opinione virtutis concepta in animis a generis antiquitate, atque illustri serie majorum, quorum præclaræ animi dotes creduntur in posteros exemplis, & educatione descendere: Ideoque a civibus nobiles præferuntur aliis, quorum nondum ullis egregiis facinoribus virtutes in lucem exierint. Etenim ubi quis rebus præclare gestis, aut ingenii sublimitate, atque doctrinarum eximiis laudibus innotuerit, quamvis nullis majorum factis commendetur, tamen in ordinem nobilium inferitur ab ipsa natura. Siquidem duplicem esse nobilitatem intelligimus, naturæ alteram, alteram locorum. *Nobilitas naturæ* ab extrema virtute procedit, qua præditus ubique terrarum, & omnium opinione ac gentium jure clarescit: *nobilitas locorum* angustior est, ac certarum regionum finibus clauditur, patriisque finitur legibus, quibus in nobiles referuntur, quotquot e certis creantur, notisque familiis. Cujus nobilitatis barbaræ quoque gentes potiuntur, apud quos, uti & apud nos plures nobiles, quos natura propter animi tenuitatem, atque ignaviam ad perpetuam oblivionem, atque contemptum, ex illustribus familiis in suæ gentis dedecus procreavit. Quæ locorum nobilitas, honorum, atque opum continuatione sustentatur; iis vero defluentibus, nobilitas etiam dilabitur; quia non in præsenti virtute, sicut alia, sed in hominum opinione atque admiratione fundatur: quæ opinio, & admiratio una cum memoria veterum facinorum sensim extinguitur, ubi ea, quibus fulciebantur exteriora ornamenta, & antiquæ virtutis indicia disperierint. Quapropter status optimatum recte constitutus erit, quando ibi honores invenerit non modo id, quod opinione ducitur optimum, nempe propago nobilium, sed illud maxime, quod natura optimum fuerit, homines nempe ingenio, doctrina, & moribus illustres: qui si nobilitatem transferunt in filios, multo majorem certe præferunt in semetipsis. Verum si eo in regimine magistratum capiunt non solum qui sunt nobiles a majoribus, verum etiam qui a suis virtutibus, quamvis plebeji generis; quonam argumento regimen optimatum a populari statu discernemus? Ita nimirum, si magi-

ſtratuum creationem non populo, ſed nobilium ſuffragiis committemus: ut quem ad magiſtratum perducere velint, etiam ſi e plebe ſit ſuſcipiendus, in numerum cooptent ſuorum. Nam & inter Romanos, qui Curules magiſtratus geſſerant, etſi patricii non eſſent, ſenatorium tamen ordinem, & jus imaginis, nempe nobilitatem aſſequebantur. Eſt & alia optimatum reſpublica huic ex adverſo reſpondens, ubi etti magiſtratus & honores certis familiis, nempe ſolis nobilibus deferantur: tamen plebs una cum cæteris ad ſuffragium admittitur; ut Romæ primis Conſulum temporibus uſitabatur. Data enim populo magiſtrorum creandorum poteſtate, prohibetur nobilibus, ne per factiones ad ſe omnia convertant. In optimatum igitur ſtatu minime alterutri ex partibus committitur utrumque: ita ut vel nobiles jus habentes ſuffragiorum, ſuffragio excluſis plebejis, tamen ex eis aſſumant ad magiſtratus, quos virtutibus noverint illuſtres; vel ſi ſolis nobilibus magiſtratus pateat, jus eorum creandorum populo tribuatur.

XIV. De Ordine Medio Civium.

Verum quia plebeji plerumque animo ſunt abjecto, & ad vile ſervitium proni, vel ad inſolentiam præcipites; nobiles vero in ſuperbiam elati facile ad injurias impelluntur; ideo ſi nihil inter plebejos, & nobiles interponatur, ipſique invicem committantur; aut alterum genus ab altero deprimetur, aut aſſiduis ſeditionibus miſere fluctuabunt. Hinc numerus augendus eorum, qui *medii ſtatus* cives appellantur: quorum propter mediocritatem divitiarum, & educationem inter litteras, & liberales artes animus ita componitur, ut neque vileſcat egeſtate, neque opulentia tumeat, neque communi plebejorum, & nobilium morbo ignorantia obſtupeſcat. Hujusque ſtatus cives libramentum ſunt plebis, & nobilitatis: nam contra exulantem nobilitatem ordo hic plebi adjunctus utiliter opponetur; & contra inſolentiam plebis nobilibus opportune adjungetur: ita ut, utroverſum ordo iſte flexerit, lances exequentur; quam Romana Reſpublica utilitatem ab Equitibus capiebat. Atque is *ordo medius* hanc etiam egregiam reipublicæ navabit operam: nam in qua civitate honores tantum nobilibus mandantur; plebejorum ſuffragiis admiſtus eos impellet in partem nobilium ſaniorem, habebitque plebs, quorum conſilio judicia ſua regantur: ea vero in urbe, ubi nobiles tantum ſuffragium habent, honores vero etiam plebejis aperiuntur, erit ordo iſte; unde viri ſuſcipiantur idonei, honoribuſque digni quaſi e ſeminario bonorum, & vena virtutis.

XV. De Dominatione Paucorum.

Quæ temperies paullatim diſſolvitur, & ſtatus optimatum, ſive Ariſtocratia tranſit in ſtatum paucorum, ſive *oligarchiam*; ſi ordo iſte medius langueſcat, & contemnatur, honoreſque tantum tribuantur divitioribus: ita ut cogendarum pecuniarum ſtudium quotidie augeatur. Quod facile contingit, quando præſtantium virorum filii parentum opes, vel ſuſtinendis falſis criminationibus, vel gerendis honoribus exhauſtas, ac ſe ob tenuitatem patrimonii, ſpe illorum adipiſcendorum, depulſos animadverterint. Etenim tum ſe totos mercimonio tradunt, & quæſtui, atque ſtudio rei familiaris: Qua viſa redeuntes ad avitam potentiam, ubi ad magiſtratus pervenerint, eamdem aviditatem adferunt ad judicia, quam tota vita mercimoniis exercendis aluerunt; ut quemadmodum antea in contractibus lucrabantur, ita quæſtum facere ſtudeant ex juriſdictione, potentiam, quam emerunt, vendentes aliis, qui pecuniam eis, vel judicantibus offerunt, vel ſuffragia ineuntibus: atque ita ſenſim in pecuniæ poteſtatem univerſa devolvuntur: quia per eam omnes, aut judiciis, & pœnis eximuntur, aut licitatione ſuffragiorum attolluntur ad magiſtratus. Quamobrem ubi mercatores illi judiciorum, & poteſtatum gubernacula civitatis arri-

arripuerint, invidentes aliis præmium virtutis, & sumptus in adipiscendis honoribus factos a novis petitoribus repetentes; tandem lege lata constituunt, ut publica ministeria deferantur ex censu; ex eoque prout major erit, aut minor augeatur, aut decrescat gradus dignitatis. Qua lege fundatur status paucorum, sive oligarchia, quæ tyrannis est plurium; perinde atque status optimatum, regnum apparet esse multorum. Quantum autem in paucorum statu pecuniæ accedit honoris, tantum decedit virtutibus; quæ ibi magis contemnuntur, ubi divitiæ plurimum honorantur, veluti si appendantur in libra, cujus dum altera pars attollitur, altera declinat. Cujusmodi civitas, quam non prudentior, sed opulentior moderatur, eamdem fortunam subjerit, quam navis, cujus clavus non nautæ sed institori utpote opulentiori tradatur. Cum igitur hujus civitatis proceres, duplici affectione, & contraria distrahantur, superbia nempe, quam ex potentatu concipiunt, & avaritia, quam ab ineunte ætate induerunt: neque suæ rei parcunt, ut alios magnificentia superent, neque alienæ, quam illico ubi rapuere, profundunt. Æmulantur enim alius alium, & alter ab altero sumptibus provocatur; ita ut opulentior mediocrem secum certantem, & pecuniam sub usuris a se mutuantem sensim absumat, & crescente quotidie fenore, patrimonium devoret illius. Unde paucis ditescentibus, plurimi ad inopiam in dies rediguntur: qui substantias avitas ad alienos translatas intuentes, & in memoriam revocantes majorum fortunas, ac dignitates, indignantesque se cessuros novis hominibus ab se ditatis, una cum reliquo inopum innumerabili cœtu potentioribus insidiantur: ita ut unius civitatis muris, cives cum hostibus concludantur, nec una, sed duæ videantur esse civitates animis inter se pugnantes, altera divitum, altera pauperum: quos proceres illi, utpote sibi suspectos, atque infensos metuunt adscribere in militiam, si exercitum ducere oporteat adversus hostes: ac peregrinis, & mercenariis copiis uti coguntur, partim publicis, partim privatis sumptibus eos alentes, neque tamen imperii fines umquam proferentes; pectoribus enim civium propriam vitam pro communi salute, atque gloria opponentium, non emptis militibus imperium in alios populos extenditur: ideo qui principes publicam omnem ad sese attrahunt potentiam, eam oppido extenuant: cæteri enim iique innumeri publicæ utilitatis minime participes, nihil de suo conferre in commune laborant: quia sibi non videntur haberi pro civibus, cum incommodorum tantum, non autem commodorum, honorumque participent; sed pro servis, quorum proprium est odio habere dominos. Ideo qui præesse diu, ac secure cupiunt, curabunt, ne cives ademptam sibi libertatem, & magistratuum capiendorum facultatem suspiceutur. Alioquin uti servi adversum dominos, ita & plebeji adversus proceres, furtim insidias molientur. Quo plus enim hominibus timoris injicitur, eo magis ingenium eorum ad fallendum exacuitur. Hinc nihil astutius, & fallacius pueris, fœminis, & servis: quia parentum, & maritorum, & dominorum imperium expavescentes, latendi, aut fraudandi artem assiduo meditantur. Juvabit igitur esse in hos, præcipue in uxores, & liberos aliquanto indulgentiores, ut animus eorum sit nobis apertior; indeque aut facilius caveamus illos, aut fallendi necessitate liberemus, ac ad ingenue, & liberaliter cogitandum inducamus.

XVI. De Republica, & Statu Populari.

Igitur in statu paucorum leges divitibus obtemperant, potentiores voluptuose, ac muliebriter educantur, & luxu, crapula, ludis, cantibus, meretricibus, pueris, symphoniacis dissolvuntur; pauperes vero victus duritie, atque immensis laboribus exercentur: ita ut illi propter vitam.

vitam desidiosam, & muliebrem ignaviam obstupeant: hi vero propter egestatem, & invidentiam assiduo vigilent, & occasione data, si aliqua seditio interius excitetur, aut exterius auxilium eis adjungatur, fame, ac rabie veluti feræ in prædam agantur, divitum bona diripientes eoque majori confidentia irruentes, quo se numero, & robore, ac desperatione valentiores, illos vero paucitate, fœmineoque cultu fractos, & enerves atque divitiarum causa exterritos intuentur: In qua fluctuatione civitatis, vel divites, ut multitudo placetur, cum plebejis partiuntur honores: magistratus, & agrorum divisione, aut æris alieni remissione divitias; & hac potentiæ, pecuniæque partitione nascitur inter eos æqualitas mater status illius, qui peculiari, & angustiori significatione *respublica* nuncupatur; vel iidem divites pertinacius contendunt, pugnantque acrius cum plebejis; & tum quia partem nullam sibi avelli patiuntur, coguntur, juxta illud Hesiodi, totum tandem amittere. Superati enim a numero, & robore, ac desperatione plebejorum, veluti dedititii a plebe conditiones, ac leges accipiunt, exutique potentia partim ex urbe, partim ex propriis patrimoniis, partim etiam e vita cedere compelluntur: atque ita publica omnis administratio, & imperium, & summus honos devolvuntur ad plebem, indeque constituitur *status*, atque *gubernatio popularis*. Ac prior quidem ille status, qui angustiori significatione generalis vocabuli *respublica* dicitur, maxime convenit naturæ tum universæ, tum humanæ peculiari; quæ mixtæ profecto sunt, ac variæ, plurisque temperatæ corporum generibus; quorum si quid præ aliis dominetur, humores corrumpit cæteros, & corpus postremo putrefacit. Igitur in republica, quæ perfectam hominis temperiem imitatur, exprimitque rerum naturam, & humanam, quælibet populi portio tum in magistratibus, tum in judiciis partem juris, atque potestatis habebit sibi congruentem: sicuti quælibet hominis portio suum accepit munus a natura præcipuum. Quemadmodum igitur consilium Deus in mente locavit, vires in corpore; vires autem consilio subjecit, & menti potentiam tribuit in corpus; ita & in republica Senatus non tantum e nobilibus, sed e plebejis sapientioribus, & ob longam bonorum gestionem rerum humanarum petitoribus coactus, veluti mens, & ratio civitatis, consultandi, deliberandique munus obibit, certosque sibi magistratus vindicabit, quorum auctoritate jus consultandi, providendique tueatur. Et quoniam lex sola respublicas, sive sub uno, sive sub optimatibus, sive sub universo populo constitutas distinguit a tyrannide, quæ non modo in dominatione unius, sed in imperio paucorum, & universæ plebis deprehenditur, quando pro legibus imperant hominum voluntates; ideo certis legibus, jussuque publico a prima civitatis institutione munienda sunt consulta senatus: ut si certis de rebus in publicam, non in privatam utilitatem ad judicium ejus adductis Senatus decreverit, universam obliget civitatem, si de negotiis, & judiciis iis agatur, quæ longe rectius quieta paucorum, atque tranquilla deliberatione, quam tumultuosa contemptione multitudinis transigantur. Atque ut Senatores attributos sibi magistratus, & certorum judiciorum potestatem sibi retineant, arceantque inconsultam inde plebem, oportet eos magistratus, eaque judiciorum exercitia magnis onerare sumptibus, ut plebejis plerumque tenuibus desiderium sui minime commoveant. Ita enim solis opulentis una, & melioribus in eo munere patebunt, abstinebuntque iis ultro tam qui e Senatoribus, quam qui sunt e plebe deteriores, nempe tam pecuniosi, & avari; quam tenues, & viles; neque in campum descendent: nisi honestiores qui divitiis gloriam anteponunt, ut Ædilium Curulium

crea-

creatione contigit; quem honorem ultro patriciis plebeji remiserunt, ne ludorum sumptibus premerentur. Certos quoque plebejis oportet paratos esse magistratus, qui numquam ad Senatores transferantur: ut habeat plebs, quos publica potestate semper armatos adversus insolentiam nobilium opponat, quales Tribuni fuere Romanorum. Creabuntur tamen tum ii, tum senatorii etiam magistratus universorum suffragiis, judiciaque illa majoris prudentiæ indiga, Senatoribus quidem, sed a populo mandabuntur; ne quid in republica geratur, cujus universi aliqua ratione non participent. Et ne multitudine comitia perturbentur, neve civitas seditiosis redundet hominibus; occupanda plebs est opere rustico, majorque pars prompta re agraria in agros deducenda, ut minus habeat in urbe negotiorum, ac minus in ea permaneat inopum, & otiosorum: quarum hi propter desidiosam vitam, illi propter desperationem, & egestatem studio tenentur assiduo rerum novarum. Hinc etiam eveniet, ut minus in urbe nascatur opificum, qui artes tractant luxuriæ ministras, novisque sensuum oblectamentis inveniendis, & civibus ad insanas rerum inutilium emptiones provocandis aliena patrimonia, vel in mundum muliebrem commutant, ut

Bene parta patrum fiant anademata mitra,

ut Lucretius ait; vel in scenicos apparatus, aut in pudenda proœmia musicorum. Optimus vero populus est agricolarum, atque pastorum, atque ibi civilis, & militaris virtus hærebit firmius, ubi plurimum est rei agrariæ, atque pecuniariæ studium. Pastores etenim, & agricolæ, quia urbe absunt propter laborem rusticum, quo exercentur, & quia spem victus ducunt a proventu agrorum, & pecorum, neque fame ad desperationem aguntur, neque otio conciones frequentant, neque ducuntur studio rerum novarum: & si ducendi fuerint in bellum, erunt milites validiores; utpote parce, ac duriter vivere assueti, frigus, & æstum tolerantes, ac sub dio nocte, atque interdiu manentes. At si de rebus iis agatur, quæ non tam consilio, quam viribus expediuntur, eæ ita deducentur ad multitudinem, ut ipsi per se statuisse videantur, quod viribus tolerandum, atque opibus est sustinendum universorum: ne quid sibi supra vires ab aliis impositum conquerantur, qualia sunt vectigalia, tributa, opera publica, & onera tum civilia, tum & militaria, quibus suscipiendis auctores fieri oportet plebejos magistratus, ad quos, uti diximus, aditus nobilibus obstruetur: quamvis magistratibus plebejis senatusconsulendi, & sententiæ dicendæ causa minime claudatur. Atque ita sicuti Senatores seorsum a plebe, ita & plebeji seorsum a Senatoribus certos sibi magistratus attributos retinebunt: præter magistratus alios, & honores, ac sacerdotia, quæ promiscua esse oportet plebejis, & Senatoribus. Ac ne qum quis magistratu fungitur, movere quid audeat e publicis institutis, vimque si parare ad extraordinarium imperium; publicæ administrationis rationem reddere cogentur omnes magistratu exeuntes. Nam & maxima, optimaque ingenia pervertuntur, nisi ab arbitrio pendere compellantur alieno; alioquin homines nacti summam potestatem, abstinere nequibunt ab injuriis, atque in odium devenient plurimorum, a quibus, ut caveant, velint, nolint, necessitate saltem sui muniendi ad appetendam tyrannidem adducentur. Optimis autem hic reipublicæ status, quem descripsimus, cujus cives, neque propriæ, neque alienæ cupiditati, sed tantum legibus, nempe rationi divinæ parent, partim ex optimatum regimine trahitur, partim ex dominatione plebis, in cujus effrenem potestatem omnino dilabetur, quando temperie ista perturbata, leges sub imperium furiosæ multitudinis redigentur;

quæ

quæ nimio desiderio libertatis decidet in miserrimam servitutem, in quam convertitur perniciosa licentia; qua plebeji exultantes, atque omnia ex libidine gerentes, ac semetipsos invicem oppugnantes, publicasque vires, & omnes in diversum amentissime trahentes dirimuntur in factiones; ac plerumque in binas majores; mediorum alteram, alteram vero multorum: quorum priores illi vincuntur a posterioribus illis: quia in summa illa perturbatione rerum, facile consilium a violentia, & ratio ab impetu, & numero superatur; præcipue quia quando deteriores in meliores irruunt, semper fere astutiori aliquo incitantur, qui sese ducem illorum obtulerit, quique viribus multitudinis usus ad optimates deprimendos ubi calumniando apud populum, insidiasque tenendo, modo unum, modo alium, aut bonis omnibus mulctaverit, aut in exilium egerit, aut pœnis capitalibus ejecerit vita, hisque fraudibus adversarios omnes suæ cupiditatis callide, crudeliterque sustulerit; metuens insidias ab iisdem, aut ab eorum filiis, quos tot injuriis exagitavit: poscit a populo custodes corporis, ut sensim, atque paullatim exercitum sibi comparet familiarem ex exteris, quem alit bonis proscriptorum: donec ad eam potentiam perveniat, qua ipsum auctorem potentiæ suæ populum novis militibus perterræfactum, omni potentia spoliet, imponendis vectigalibus, convertendisque in prædam suam opibus illorum, cum quibus una olim substantias prædabatur aliorum, ut in hanc plebis amentiam recte illud Hieremiæ conferatur:

Væ qui prædaris, nonne & ipse prædaberis?

Atque ita populus legibus parere antea recusans, carnifici suo, quem proprio sanguine alit, obtemperare compellitur: & multitudo inconsulta, quæ libertatem supra modum concupivit, a cupiditate illa sua in servitium deducitur illius, quem pro vindice communis libertatis extulerat. Is enim jam e populi ductore tyrannus, humano sanguine cruentatus, dentes tabo manantes, in plebem retorquet nutricem suam, viscera, quæ illum pepererere voraturus, iisque artibus crudeliter usurus, quas in describenda tyrannide superius exposuimus.

His de civitate traditis, ratio, atque conversio Romanæ reipublicæ facile patebit: cujus in vicissitudine causas licet omnes, & eventus rerum humanarum introspicere. Percurrit enim, obiitque res Romana status civiles omnes, utpote creberrimis agitata motibus; ideoque non mirum si diversis temporibus in varias, ac denique universas reipublicæ formas assidua circumvolutione migraverit. Orta enim respublica sub regimine unius, atque a Romulo in summa juris æquabilitate, concordiaque ordinum constituta, perque manus regum aliorum ad Tarquinium Superbum usque traducta, sub hoc postremo decidit in tyrannidem. Quo de statu per Brutum erepta & Valerium Consules, tradita eorum consilio fuit optimatibus, sub imperio consulari tantum a patriciorum ordine suscipiendo. Irrumpentibus autem in patriciorum potentiam Tribunis, quos a Senatu per seditiones plebs impetraverat, plebeji partem reipublicæ a patriciis ad se traduxerunt, impetrata non modo consulatus, sed & bonorum fere omnium, & connubiorum, atque sacrorum communione. Unde cum plebs patribus par muneribus esset, numero superior; facile tandem, & Senatum in potestatem adduxit suam: excitatis ex se frequenter seditiosis Tribunis plebis, præcipue Gracchis, qui communia in libertatis perniciem sub ipsa libertatis recuperandæ imagine, agraria lege plebem inopem in optimatum, & opulentiorum agros, velut in prædam agebant hostilem. Cumque contentiones hæ rempublicam lacerarent, consiliumque prudentum violentiæ subjicerent

XVII. De Civili Conversione Rerum Romanarum.

rent plurimorum, plebisque odium, iramque perpetuo in patricios accenderent; plebeii palam suos vindices, ac tutores contra patriciorum injurias extollebant: patricii contra suscitabant suos, quos utrimque cum propriis factionibus inter se committebant. Atque cum plebejus modo patricius assertor superaret; reipublicæ vires atterebantur. Nam si Marius vicisset, patricios, si vero Sylla, plebejam factionem trucidabat, donec, quiescente Syllana proscriptione, odia civium non placata, sed malorum diuturnitate lassata tantisper deferbuerunt, quod redeuntibus viribus, novisque sibi duribus injuriarum oblatis, iterum in certamen civile sub Cæsare ac Pompejo devenerunt. Victor autem Cæsar a plebe inauspicato nutritus, atque in Reipublicæ pestem, extraordinariis imperiis, ad summam potentiam eductus, evertit omnino rempublicam, & plebem, cujus vindicem se præferebat, ipsam oppressit simul, & Senatum eosque traduxit in satellitum, & suarum copiarum potestatem. Qui satellites cum Cæsarem amisissent, conspiratione sua paternarum opum, & odiorum hæredem Augustum ad eamdem, ac majorem potentiam, extinctis Bruto, & Cassio liberatoribus orbis terrarum, extulerunt. En brevi fatalem Romanæ vicissitudinis orbem e causis a nobis superius expressis impulsum, atque circumactum. Quo vertente, Romanæ nobis natæ sunt leges post conditas leges XII. tabularum latæ, quas hoc tertio libro complectemur; utile arbitrantes ingenia studiosorum ad generales imperiorum, & legumlationum adduxisse causas antequam converterentur ad leges: quarum vis omnis atque potestas ex imperiorum, ac civilis regiminis, unde nascuntur, vi, ac potestate cognoscitur. Ea porro est Romanæ Jurisprudentiæ dignitas, atque majestas, ut nemo Romani Jurisconsulti nomen mereatur, nisi ubi e re fuerit publica, norit etiam agere legislatorem. Ad quod munus, & nos studiosos nostros, quantum tenuis facultas nostra tulit, instituere curavimus. Quod haud difficulter philosophorum hæc a nobis exposita ratio, & primævæ Romanorum leges cum ea contextæ præstiterint: si ad contemplandarum simul, & gerendarum, atque ad divinarum, & civilium rerum artem, ingenium nanciscentur idoneum.

Igitur more nostro Caji, & Justiniani divisionem amplectentes a legibus ad personas pertinentibus exordiemur. Personarum autem, aut liberi sunt, aut servi, quorum conditio quemadmodum vetustis legibus constituta, immutave fuerit, patebit ex legibus, & S. C. quæ proferemus.

XVIII. De Lege Fusia Caninia.

Ac celeberrima est lex Fusia Caninia, quæ & Furia non paucis dicitur, substituta, post inventam ab Apio litteram R. in veteribus nominibus R. pro S; unde utrumque, & *labos* dicitur, & *labor*, *vapos*, & *vapor*. (a) Hinc autem legem Augusti temporibus latam esse colligitur ex Svetonio, qui etsi legislatoris nomen reticeat, Augusti tamen solicitudinem de tuenda Romani nominis dignitate, ac legis ejus sententiam prodit. (c) Latores legis plerique ponunt Furium Camillum, & C. Caninium Coss. anno A. V. C. IↃCCLII. quo anno inter omnes non constat, an hi Consules fuerint; reperio enim Cornelium Lentulum, & Lucium Calfurnium Pisonem; Furius autem Camillus ann. IↃCCLIX. aliquorum sententia Consul fuit cum Nonio Quintiliano. Rævardus (d) in antiquo exemplari *Fussiam Caniniam* legi testatur; ex qua lectione adducitur, ut credat latam Q. Fusio Caleno, & P. Vatinio Coss. anno IↃCCVI. ac retractam, & expensam, atque amplificatam sub Augusto a Cajo Caninio Gallo, conjunctaque fuisse Fusii, & Caninii nomina, ut in aliis legibus observamus, quibus cum veteris auctoris, tum instauratoris

(a) Quintil. *lib.* 1. *cap.* 4.

(c) *in* Aug. *c.* 40.

( ) Cujac. *paratit. C. de l. Fusia Canin toll.*

(d) *conject. c.* 1. *lib.* 2.

ſtauratoris nomina præfixa legimus. Quoquomodo ſe res habeat (quis enim ſi bona fide agere velit in tot vetuſtatis tenebris caligare ſe non fatebitur?) hanc diſputationem de *ſervorum libertate* Auguſti tempore aut inſtitutam eſſe conſtat, aut certe ſuſcitatam: Ea vero lex effuſam morientium in manumittendo facilitatem ad certum modum, & præſcriptum numerum coercebat; viventibus liberam facultatem permittebat. Hominum enim liberalitatem dum vivunt rei familiaris ratio, & egeſtatis periculum ſatis per ſe moderatur; morientes vero facile diſſipant ea, quorum uſum brevi ſunt amiſſuri. Illa vero parte lex occurrit, qua vergit hominum inconſulta facilitas. Unde intercedenti mulieri Vellejanum ſuccurrit, non donanti: liberius enim mulieres promittunt, quam donant. Præterea Romani facile patrimonium ſuum in funeris ſumptus effundebant; quoque poſteris opulentiam oſtentarent, ſervos liberabant; ut pileati liberti funebrem pompam comitarentur. Unde, ne libertorum numero ſupramodum aucto, ſervili ſanguine Urbs pollueretur; inhibendam eſse cenſuit Auguſtus manumittendi licentiam. Quominus aſſentior iis, qui negarunt lege Fuſia Caninia comprehendi fideicommiſſarias libertates; propterea quod hæredibus in ſervis dominii pars aliqua ſuperſit, nempe jura patronatus, quæ danda fideicommiſſaria libertate, adhuc in hærede permanent. Huic enim conjecturæ Papiniani (*a*) auctoritatem opponimus, apud quem *lib. 22. q.* teſtator ab hæredibus petit, ut ex tribus, quos habebat, ſervis, unum & alterum manumittat; itaque in jubendo ſervat legis modum. Cur præterea Paullus *lib. ſingul. ad l. Furiam Caniniam*, (*b*) negat ſervum, per *legem* (ſcilicet Caniniam) manumittere teſtator non poterat, quemque alteri, ut manumitteret, legaverat, poſſe a legatario manumitti, quia in fraudem legis parendum voluntati non eſſet, ideoque cenſet ſervi commodum ad legatarium pertinere. Unde ingenue pro ſua doctrina, & gravitate Cujacius errorem ſuum recognoſcit, & corrigit, (*c*) receditque a veteri ſententia. Negarat enim alibi fideicommiſſarias libertates lege Fuſia Caninia comprehendi: igitur non directas libertates tantum, ſed & fideicommiſſarias hunc ad modum lex Fuſia Caninia redigit, ut qui duos ſervos habet, manumittere poſſit ambos; ex tribus vero ſervis, non plures, quam unus, & alter manumittantur: (*d*) ſubductis autem duobus uſque ad decem pars dimidia, a X. uſque ad XXX. pars tertia; a XXX. uſque ad C. pars quarta; a C. uſque ad IↃ. pars quinta, nempe C. ut non liceat hunc numerum excedere, etſi plures, quam IↃ. ſervi poſſideantur. (*e*) Unde Voſpicus in Tacito, *ſervos*, inquit *manumiſit intra centum, ne Caniniam tranſiiſſe videretur*. (*f*) Conſtat autem Romanorum non paucos patrimonium omne ſuum in ſervis habuiſse conſtitutum: Pedanio enim quadringentos ſervos tribuit Tacitus. (*g*) Plinius vero Cæcilio Iſidoro quatuor mille. Laurentius denique apud Athenæum refert (*h*) viginti millia ſervorum fuiſse, qui Romæ poſsederint. At ſi ultra modum danda libertate teſtator excurriſset, tum ſcripturæ ordo ſervabatur, ut qui primi ſcripti eſsent, ſi numerati legitimum modum conficerent, liberarentur; qui vero a juſto numero ſupereſsent, in ſervitute manerent. (*i*) Altero ejuſdem legis capite continebatur, ut ne confuſe, & permixte veluti, *ſervos meos; ancillas meas liberos eſſe volo*, ſed nominatim, & diſtincte manumitterentur ſervi, veluti, *Stichus*, *Dama*, *liberi ſunto*. Quamobrem ſi legitimum quis numerum manumittendo exceſſiſset, eorumque nomina in orbem, confuſoque ordine ſcripturæ locaſset, ac in ejus orbis area, ſive ſpatio ſcripſiſset, *liberi ſunto*: neminem eorum placuit eſse liberum, cum in circulo non pateret unde duceretur legitimus numerus,

(a) *l. 22. ſi legatario ff. fideicom. libert.*

(b) *l. ſi quis cum 37. ff. de condit. & demon.*

(c) *tit. C. de fideicom. libertat.*

(d) Paullus *ſent. lib. 4. tit. 14.* Ulp. *frag. tit. 1.*

(e) *diſtincte* Cujac. *ad l. 4.* Paul. *ſent. t. 14.*

(f) *Vide* Cajum *in l. 2. tit. 2. Inſt.*

(g) *annal. 14. c. 43.* Plin. *l. 37. cap. 10.*

(h) *l. 6. n. 137.* Seneca *de tranq. cap. 8.*

(i) Cajus *Inſtit. lib. 2. cap. 2.*

numerus, aut ubi tandem aliqua ex parte ductus insisteret, ut enim Orcellus Lucanus ait, *Circulus undique similis, & aequalis, ideo sine principio, & fine*. At si communibus notis testator usus fuisset, veluti *coquus meus liber esto*, cum unum haberet coquum; perinde est ac si nominatim manumisisset. Officiorum enim, ut inquit Paullus, (a) & artium appellatio, nihil nominum de significatione mutat; nisi cum plures sunt ejusdem artificii. In numero autem servorum ineundo, computabantur & fugitivi, quorum possessio animo retinetur. Justinianus vero hac lege veluti libertatis impedimento, sublata, pristinam manumittendi facultatem restituit: (b) eo tantum ejus legis capite probato, quos servos nominatim manumittere jubemur.

(a) *lib.* 4. *sent. tit.* 14.

(b) *C. de l. Fuf. Can. toll.* Cujac. *ibid. in parat.*

XIX. De Lege Ælia Sentia.

Sed alia manumissionibus impedimenta obtulit lex Ælia Sentia pluribus sane capitibus: lataque fuit Augusti ævo, (c) nempe Sex Elio, & C. Sentio Coss. A. V. C. IↃCCLVI. vel potius IↃCCLV. in quem annum horum consulatum emendatior temporum ratio confert. Alia enim lex est ab ea, cujus Cicero meminit; in qua turpiter labitur Mynsigerius. Ex hac autem lege quo ab honestissima civitate averterentur maculæ hominum flagitiosorum, pudendæque famæ, qui vel ob turpem fugam injusti essent in fronte notis, a quibus *stigmatiæ*, ac *subverbusti* dicebantur, (d) vel aliquo in crimine deprehensi essent, deinde torti, aut ad ferrum dati, aut objecti bestiis, aut in publicam custodiam ducti; constitutum fuit: ne hi manumissi commercium, aut connubium, aut testamentum factionem, aut ulla civitatis jura consequerentur; justumque ut ad eam conditionem redigerentur, qua peregrini, qui abjectis armis se, suaque omnia victos dedidissent in ditionem populi Romani. Unde servi illi manumissi, ut conditionem, ita & numen *dedititiorum* consequebantur, sine ulla spe Romanæ civitatis adipiscendæ. (e) Verum obscurato sensim decore Urbis, lex etiam Ælia Sentia languebat, ut reddito cunctis pari manumissionis jure Justinianus eam sustulerit. (f) Alterum libertatis impedimentum excitavit lex Ælia Sentia ex *ætate* cum servorum, tum dominorum: nam nec servus triginta annis minor vindicta manumitti, nec minor viginti annis dominus manumittere poterat; nisi adducta, probataque causa in Urbe apud consilium quinque Senatorum, & quinque Equitum Romanorum: in provincia vero apud consilium XX. Recuperatorum, sive judicum, per quos debitum, & jus quisque reciperet suum; eosque judices cives Romanos esse oportebat. (g) Quod optima ratione fuit constitutum. Qui etenim manumittit, civem dat Reipublicæ. Quod jus sane maximum privatis est libertatis gratia tributum. Unde illud Lenonis apud Plautum: (h)

Summe ego probus, sum lepidus civis,
Qui Atticam hodie civitatem
Maximam majorem feci, atque auxi civi fæmina?

liberaverat enim mulierem.

(c) Dio *lib.* 55. *pag.* 557.

(d) Tertull. *de Paul. cap.* 4.

(e) Ulp. *instit. c.* 1. *ubi* Got. Cujac. *parat. C. de dedit. libert. tolenda.*

(f) *C. de dedit. lib. toll.*

(g) Ulp. *tit.* 1. *Instit.* §. 12.

(h) *in Pers. act.* 4. *Sc.* 3.

Hinc ne lubrici plerumque consilii adolescentibus liceret civem aliquando turpissimum dare Reip. lex testitit eorum consilio earum firmo; (i) nam & nostris temporibus in Urbe usu venit, ut nobilissimus quisque adolescens a vaferrimis, & deterrimis famulorum dolis circumducatur, quibus ætas ea maxime patet; etenim rei parandæ difficultatem nondum expetta, præceps ad liberalitatis officia fertur. Et quoniam libertatem non vitiorum, sed virtutis præmium esse, majores nostri voluerunt; ideo ne libidinosis illecebris candor, & liberalitas aliena captaretur; justas, & honestas causas probari oportebat: (k) quoque omnis fraus amoveretur, irritæ erant hac lege manumissiones eæ, quas minor XX. (l) annis facerent

(i) *l.* 4. *C. de serv. export.*

(k) Ulp. *ad l. illud ff. de manumis. vindict.*

(l) *l.* 4. *C. qui manumitti non poss.* & Cuj. *ad eundem tit.*

ret per interpositam personam alterius, qui major esset annorum XX. Quod ex sententia legis S. C. fuit revocatum, ut patet ex Alexandri rescripto. (a) Plura enim S. C. legem hanc comitabantur, nempe; *Ut si quis apud unum Consulem ediderit nomina manumittendorum, ut apud eumdem expediat manumissionem, peragatque solemnia nisi consul ille, justa causa, impediatur*; cum enim licebit alterum adire. (b) Est & illud, ne in fraudem civitatum manumissi ad libertatem venirent. (c) Atque ad hanc legem etiam, spectabat S. C. aliud, ne capitalium criminum reis servos suos manumittere liceret. (d) Et illud, quod inter justas causas manumissionis habetur, si minor XX. annis ancillam suam matrimonii causa manumittere cupiat, & juret ducturum intra sex menses. (e) Justas autem causas Justinianus recensuit hasce; si quis patrem, aut matrem, filium, filiamve, aut fratres, sororesque naturales, aut pædagogum, aut nutricem, aut collactaneum, manumittat, aut ancillam; si eam, ut diximus, intra sex menses ducere sit paratus; aut servum non minorem decem, & septem annis, quem procuratorem sibi constituat. Quas causas exigit Justinianus a min. XX. annis, si vindicta manumittat, non si testamento. Nam adolescenti annorum XVIII. liberam tribuit facultatem in testamento manumittendi. (f) Quod postea laxavit ad annum XIV. (g) Aliud legis Æliæ Sentiæ caput vetabat manumissiones, quæ obligatos servos creditoribus eximerent; partemque detraherent pignorum, aut potiorem patronis debitam imminuerent. Hinc revocavit, ac ipso jure irritas fecit (h) manumissiones ab eo consilio, fraudeque profectas, etiam si manumissiones a militari testamento descendant; (i) similiter atque alienationes in fraudem creditorum factæ per Paullianam rescinduntur; (k) factæ autem in fraudem patronorum a testato liberto, per Fabianam; (l) ab intestato vero, per Calvisianam actionem revocantur, (m) quamvis hæc ab initio valeant; manumissiones vero lex Ælia Sentia in ipsis initiis irritas reddat. Non eadem enim est in Prætore, quæ in lege potestas. Porro per hanc legem iis etiam prospicitur creditoribus, quibus sub conditione debetur, (n) cum & iis etiam creditor obligationem transferat in hæredem, (o) & possit in possessionem mitti bonorum debitoris: ideo recte Cujacius e veteri lectione (p) negationem expunxit, ac pro *locum non habet*, restituit *locum habet*: cui emendationi favet Hermogenianus. (q) Verum ne dominus, qui solvendo non est, distractionis bonorum ignominiam post mortem subeat, permissum est ei hac lege uni servorum libertatem, & hæreditatem testamento relinquere, ut is in sese infamiam domini suscipiat, ac non domini, sed servi nomine bona distrahantur: similiter atque ne Senatorium nomen infamia polluatur, ex S. C. curator constituitur distrahendis bonis Senatorum, quibus actiones creditorum immineant. (r) Verum etsi simpliciter hæres servus sit institutus absque libertate, nihilominus tamen esse liberum Justinianus voluit, (s) cum hæredis nomen nequeat nisi in liberum hominem cadere. Item Adriani temporibus proditum est S. C. (t) ad hanc l. ut pluribus libertatis ab eo, qui solvendo non erat, & per fideicommissum institutis servis, qui priori loco scriptus esset, libertatem, & hæreditatem assequeretur; nisi prior nominatus majoris sit pretii, ex quo possit creditoribus satisfieri; alter autem sit minoris, nec ex eo possint creditores debitam sibi pecuniam redigere: tum enim sequenti loco scriptus perveniet ad libertatem. (u) Si tamen servus sit institutus, substitutus vero liber homo, rejecta institutione servi, in libero substituto consistet hæreditas. Servi enim institutio tum demum

Q valet,

(a) *l.4.C.qui manumit.non possint.*
(b) *l.1.ff.de offic.procons.*
(c) *l.in fraudem 11.ff.qui & a quib. manum.per l. Æl.Sent.*
(d) *l.qui pœna 8.ff.de manum.*
(e) Cuj. *obs.4. c.3.l.3.t.11.C.l.si collactaneus in fi. ff.de manum.vindict. Inst.l.1.t.6.*
(f) *Inst.l.1.t.6.*
(g) Novell.119. c.2.
(h) *l.si libertus ff. de jure patron.* Tacit.*annal.l.15 c.55.*
(i) *l.18.§.1.ff. qui, & a quib.l.in fraudem in princ. ff.de milit.testam.*
(k) §. *item si quis in fraud.credit.in fin.de act.*
(l) *t.ff. & C. qui manumit.non poss.*
(m) *vide* Cujac.C. *qui manumitt.non poss.*
(n) *l.8.ff.qui & a quib.man.*
(o) Cuj.*l.3.ad Afric.l.3.*
(p) *l.8.ff.qui & quib.*
(q) *t.27.eod.t. & l.*Basilic.
(r) *l 5.& 9.ff. de Curat furiof.*
(s) *Inst. lib.2. t.6.§.2.*
(t) *l.83.ff.de hered inst.*
(u) *l. si quis habens 24.ff. qui & a quib. manum.*

valet, cum deest homo liber, a quo hæredis nomen sustineatur. (*a*) Directas autem libertates tantum coercet lex Ælia Sentia: nam fideicommissarias moderatur jus ante receptum, quo vetatur fideicommissum præstari, nisi deducto ære alieno. (*b*) Cautum præterea est hac lege, ut si patronus libertum inopem alere neglexerit, ipse liberique ejus excidant non solum juribus, quæ manumittendo sibi retinuit; verum etiam hæreditate liberti, ac bonorum possessione; nisi vel hæres sit ipse dominus instituus, vel bonorum possessionem secundum tabulas petat. (*c*) Et contra ex eadem lege, actio prodita est adversus ingratos libertos. Optimo sane consilio, ne qui contemneret libertatis auctorem, turpi vita, fœdisque, quorum indicium præbuit, morbis civitatem labefactaret. Hac apud Athenienses formula ingratus libertus in servitutem retrahebatur; *Supersedeo te habere civem, tanti muneris impium æstimatorem; nec adduci possum, ut credam urbi utilem, quem domi scelestum cerno: abi igitur, & esto servus, quoniam liber esse nescivisti:* (*d*) apud Romanos vero damnabatur in latomias, sive lapicidinas. Quamquam enim in *l. 30. ff. qui, & a quibus* legitur ut in *servitutem revocentur*, & apud Donatum invenitur libertos in servitutem revocari; tamen in ea lege glossema est, quod irrepsit ex constitutionibus. Siquidem posterioribus temporibus, ad quæ forsan & Donatus respexit, non ex lege Ælia Sentia, sed ex rescripto Principum patroni extra ordinem liberos in servitutem revocabant. (*e*) Hæc autem actio ex lege Ælia Sentia descendens, competit dominis, vel ejus filiis, hæredibus etiam, si se abstinuerint hæreditate; non autem hæredibus hæredum (*f*) vel filiis exhæredatis, deinde per alium hæredem, vel per servum ad hæreditatem paternam admissis. Et recte Cujacius in *l. cum patronus*, conjungit actionem ingrati, cum jure operum exigendorum. (*g*) Ne vero in libero homine nota hæreret servitutis, eadem lege Ælia Sentia, dominus, quia liberto mercedem operarum stipulabatur, ab omni jure, quod sibi ex manumissione supererat excidebat. (*h*) Secus vero erat, si a sponte præstantibus libertis dominus acciperet, aut operarum mercedem exigeret: potius enim a conductore operarum liberti capere videretur, quam ab ipso liberto: nisi ea conditione sit patronus, ut pecunia non indigeat, satis operibus ipsius liberti juvetur; ne quod accepti beneficii prœmio libertus ex legibus præstare tenetur, ad explendam domini avaritiam deflectatur. (*i*) Cum autem nihil tam reip. conducat, quam liberorum procreatio; ideo hac lege jus patronatus adimebatur ei, qui stipulatione, vel jurejurando libertum, libertamve obstrinxisset ne nuberet, neve liberos tolleret: (*K*) nisi non perpetuam viduitatem patronus, sed magis curam susceptorum jam liberorum injunxisse videatur. (*l*) Verum si jurejurando patronus adegerit, ne uxorem ducat, libertum, qui suscipiendorum liberorum spe destituatur, veluti castratum, certe in legem non incidet: neque si libertam patronus adegerit, ut sibi patrono nubat dummodo ex animo matrimonium experat. (*m*) Erat, & aliud hujus legis caput a Justiniano commemoratum in novellis, quo donatione facta inter virum, & uxorem, & viro mortuo antequam rem donatam traderet, vetabatur mulier eam vindicare; sed si mariti hæredes eam rem a muliere peterent, mulieri, si non possideret, tantum exceptionem contra petitores opponere permittebatur. (*n*)

Ma-

(a) *l. 57. ff. de hered. instit.*

(b) Cujac. *ad t. 11. C. l. 7.*

(c) *l 33. ff. de bon. liber. l. 6. ff. de liber. agnosc.*

(d) Valer. M. *apud* Cujac. *ad l. 24. ff. de bon. liber. sive ad l. 65. ff. Salvii Jul.*

(e) Cujac. *ad l. comm. 24. ff. de oper. liber. & obs. 21. c. 6. l. 7. ff. ad S. C. Syllanian. l. 1. C. de libert. & cor. liber.*

(f) *l. sciendum 70. ff. de V. S. l. si operarum, ff. oper. libert. & l. cum patron. §. cum libert. eod.*

(g) *d. l. cum patronus* Cuj. *in ff. ad l. sciendum 30. ff. de V. S. qua conjuncta est cum l. 65. 68. 69. & l. penult. C. de libert. & eorum liber.* Cujac. *obs. 27. c. 14.*

(h) *l. ult. ff. qui, & a quib. l. 5. si quis a libertis, ff. de agnosc. liber. l. 25. ff. oper. libert.*

(i) *l. 25. ff. oper. liber. ubi* Cujac. *ad Jul. lib. 65. ff. l. penult. & ult ff. qui, & a quib.* Cujac. *l. communi 24. ff. de oper. liber. & ad l. 6. ff. jur. patron. & ad l. 24. ff. op. libert.*

(K) *l. 6. ff. de jure patr. l. penult. & ult. ff. qui & a quib.* (l) *l. penult. ff. qui, & a quib. l. communi 24. ff. bon. libert.* (m) *l. 6. ff. de jure patr.* (n) Hortoman. *hac leg. in serie leg. Rom.*

Manumissionis quoque legem Augustus condidit amplificandis juribus majestatis. Noluit enim principem libertatem dantem teneri legibus manumissionis; sed sine ulla solemnitate, sive vindicta, soloque nutu perducere posse servos ad libertatem voluit: quæ lex *Julia* dicta est *de manumissionibus*, eamque Augusto tribuit Paullus. (*a*)

XX. De Lege Julia Manumissionis.

(a) *l. apud eum ff. de manumis.* §. 1.

Favit quoque manumissionibus lex *Iulia Petronia*, qua constitutum est, ut discrepantes pares Judicum sententiæ, servo libertatem pariant; (*b*) sententia enim semper est præferenda clementior. Alia quoque lege, sive, ut ego suspicor, alio ejusdem legis Petroniæ capite subventum est servis, ne arbitrio domini ad bestias depugnandas tradantur, sed a judice, causa apud eum probata. (*c*) Auctores Petroniæ legis Hottomannus facit Cajum Junium Cæsonium Pætum, & Petronium Turpilianum Coss. an. 81. 3. A. V. C.

XXI. De Lege Petronia de Servis.

(b) *l. 24. ff. manumis.* Paul. *l. 4. sent. 12. §. 5.*

(c) *l. circumcidere 11. ff. ad l. Corn. de Sic.*

Augusti studium emendandæ civitatis, ac servilium sordium eluendarum, viguit etiam in Tiberio, cujus quinto imperii anno A. V. C. IↃCCLXXI. lata est lex *Iunia Norbana* a M. Junio Sylvano, L. Norbano Balbo Coss. Eaque medium quemdam gradum inter libertatem, & servitutem interjecit, iisque paravit, qui neque vindicta, neque censu, neque testamento, sed per epistolam, aut inter amicos, aut adhibitione ad convivium manumitterentur. Siquidem, qui aliquem sua mensa participasset, is propria quodammodo illum dignitate impertire videbatur, ut significat Agamemnon, dum Idomenæum ad pugnam apud Homerum adhortatur. (*d*) Verum ita demum adhibitione convivii, servus libertatem assequebatur, si eo consilio ad mensam a domino vocatus appareret. (*e*) Et quoniam in conviviis, aut congratulationibus, atque hilari consuetudine amicorum homines animo soluto sunt, & remisso, consilioque languentiori; propterea lex minus hujusmodi manumissionibus tribuit. Et cum procul sumus, nec servi utilitatem præsentem habemus, facilius manumittimus: ideo libertas data per epistolam, minor est libertate data solemniter. Igitur his rationibus manumissos lex exæquavit iis, qui nomina dabant latinis coloniis deducendis, (*f*) in quibus esse impune licebat etiam interdictis aqua, & igni; tum autem hi, cum illi, qui sponte nomina dabant in easque colonias confluebant, latini facti Romanam civitatem amittebant, ut neque connubii, neque testamenti, neque nexus mancipiique, neque patriæ potestatis jus retinerent, ac dicebantur Latini colonarii. Cum autem lege ut Cicero testatur, (*g*) Julia, fortasse lata a S. Julio Cæsare, qui primo anno Italici belli, Consul cum L. Marcio Philippo fuit, latinis omnibus civitas data fuerit; conditio veterum latinorum transiit ad hosce libertos, (*h*) qui cum viverent liberi, tamen mortui servilem in statum relabebantur; nisi ad plenam libertatem testamento, aut censu, aut vindicta pervenissent. Si vero in hac media libertate mansissent; eorum bona dominus occupabat jure peculii: cum ipse, tum liberi ejus, qui exheredati non fuissent. Nam hæredes instituti, vel soli, vel cum extraneis in horum libertorum bonis præferebantur cæteris ex S. C. Largiano. (*i*) Erant & aliæ rationes latinæ libertatis adipiscendæ: quæ nunc ex Justiniani constitutione ad veram, plenamque libertatem perducunt. Itaque servus infirma valetudine, quem dominus exposuit, habuitque pro derelicto, ubi convalesceret, ex edicto Claudii latinam libertatem assequebatur. (*K*) Item & qui defuncti, hæredisque voluntare, ut pompam augerent, funus pileati præcederent, aut lectum circumsisterent, aut ventum cadaveri facerent; (quod officium Achilles Patroclo præstabat;) vel quibus

XXII. De Lege Junia Norbana & S. C. Largiano.

(d) Iliad. 4.

(e) *vide* Loon. *Eleut. c. 4. l. 2.*

(f) *de quibus* Cic. *pro Cæcin. & in orat. pro dom.*

(g) *in orat. pro Balbo.*

(h) *hac de re fragmentum extat veteris S. C. apud* Petrum Pithœum.

(i) *l. unica C. de lat. libert. toll.*

(K) *l. 2. ff. qui sine manumiss. ad libert. perven.*

ex testamento latina libertas obveniebat, quique pendente conditione libertatis testamento datæ ab hærede vindicta manumittebantur; vel quos dominus, accepto ea causa pretio, manumittere abnueret; vel ancilla, quæ fuisset in matrimonium libero homini a domino collocata; vel is, quem dominus inter acta judicii *filium* appellasset, cuive dominus instrumentum emptionis, & servitutis reddidisset. Qui omnes ad latinam tantum libertatem vocabantur; nunc sublata ex Justiniani constitutione non modo latina libertate, sed discrimine omni libertos inter, & ingenuos, omnes æque ad plenam, & integram libertatem perveniunt. (a) Cum ante Justinianum latini liberti, tum demum Romanam civitatem assequerentur, cum rescripto principis jus Quiritium impetrassent, (b) vel causa liberorum. Etenim refert Ulpianus (c) lege Junia Norbana cautum fuisse, ut si latinus libertus civem Romanam, vel latinam duxisset uxorem, interposita solemni formula, (d) quod liberorum quærendorum causa uxorem duceret, ex eoque conjugio prolem suscepisset, filio anniculo facto, & causa, vel apud Prætorem, vel apud Præsidem provinciæ probata, parentes simul, ac liberi cives Romani fierent: siquidem uxor Latina fuisset; (e) nam si esset civis Romana, filius nasceretur civis Romanus ex rescripto Adriani. At quomodo potuit uxor esse civis Romana, si nullum latinis cum civibus Romanis erat jus connubii? Nimirum id impetratum fuerat a principe: nam *tit. seq.* scribit Ulpianus (f) connubium habere peregrinos & latinos cum civibus Romanis, si fuisset concessum, ut intelligas consuevisse concedi. Ceterum si civis Romanus *latinam* duxisset sine venia, partus latinus ederetur. Etenim connubio interveniente liberi patrem sequuntur; nullo autem interveniente connubio, liberi conditioni matris accedunt.

(a) *C. lat. lib. toll. novell. 78. c. 1.*
(b) Ulp. *Inst. t. de lat.*
(c) *ibid.*
(d) Gothof. *ad l. 220. ff. de V. S.* Tacit. *l. 2.* Aug. 3. *contra* Julian.
(e) Ulpian. *t. de lat. §. 3.*
(f) *tit.* 5. §. 4. *&* 9.

XXIII.
De Lege Mensia.

Quod aliqua ex parte immutatum fuit lege Mensia, (g) quæ natum ex alterutro conjuge peregrino, jussit, sequi deterioris parentis conditionem. Plenam quoque libertatem assequebatur libertus latinus, qui annis XXX. major iterum manumitteretur. Ejusdem autem libertis a prima manumissione, dum libertus pater eorum esset minor, jus Quiritium quærebatur ex lege Junia; post eam autem ætatem, qui latinitatem adipiscitur, liberis jus Quiritium consequitur ex S. C., quod Cujacius observavit. (h) Præterea Claudius rei navali studens, ejus amplificandæ gratia, civitatem Romanam præmio ei liberto latino concessit, qui decem mille modiorum navem construxisset, & sex annos frumentum transportasset. Hinc Svetonius ingentia præmia scribit a Claudio proposita fuisse iis, qui navem fabricarent, ut Latinis jus Quiritium, & mulieribus, qui navem adornassent, concesserit jus quatuor liberorum. (i)

(g) *de qua* Ulpian. *t.* 5. §. 8. Bris. *de jure connubii p.* 104.
(h) *ad tit.* 3. Ulpian.
(i) Sueton. *in* Claud. *c.* 18. Gothofred. *ad* Ulp. *t.* 3. *n.* 12.

XXIV.
De Lege Visellia.

Latinus pariter consequebatur jus Quiritium militia, ex lege Visellia, (K) de qua commodum hic agendum occurrit. Aliquibus in codicibus legitur Miscellia, vel Miscella, vel Viscellia, vel Visillia, non recte: cum Viselliorum familiam jam notam habeamus ex Cicerone in Bruto, ex qua fuit C. Visellius Varro Ciceronis consobrinus. (l) Lata igitur fuit lex hæc anno A. V. C. DCCLXXIV. L. Visellio Varrone, Sext. Cornelio Coss. sub Tiberio. Inter capita hujus legis, quæ perierunt, illud extabat, quo latinis libertis civitas Romana dabatur, si sex annos militassent inter vigiles, quorum septem cohortes Augustus præfecit regionibus urbis, binasque regiones singulis cohortibus custodiendas mandavit. (m) Senatusconsulto deinde ad hanc legem facto, contractum fuit legis spatium, jussumque ut triennium ad libertatem integram adipiscendam satis esset. (n) Aliud erat legis Viselliæ caput, quo libertina con-

(K) *C. ad l. Visel. l. 1. C. quando civil. act. crim. prajud.*
(l) Hottom. *l. Visellia.*
(m) *l. 3. ff. de offic. præf. vide* Cujac. *ad* Ulp. *t.* 3.
(n) Ulp. *t.* 3. *in fine.*

conditio a civium, & ingenuorum honoribus arcebatur, nisi liberti *jus aureorum annulorum*, quod divitioribus plerumque concedebatur, *vel restitutionem natalium* a principe impetrassent. Itaque libertus ad eam conditionem evehebatur, qua erant, qui nascerentur ingenui. Etenim servi *annulos* gestare prohibebantur, & libertus aureo annulo ex indulgentia principis utebatur; quod jus adeptus habebatur ingenuus: nec quidquam patrono debebat, præter reverentiam, quam etiam liberi parentibus exhibere tenentur; (*a*) moriens autem ad libertinam conditionem redibat, ac integra patronatus jura reviviscebant. Hinc Ulpianus hunc hominem *vivere* ait, ut ingenuum, *mori* ut libertum: etenim patronus bonorum possessionem contra tabulas recte petebat. (*b*) At si non modo jus aureorum annulorum, (quod etiam fœminis concedebatur,) (*c*) libertus impetrasset, sed aureo etiam annulo rite, ac solemniter a principe donatus fuisset; locus etiam in equestri ordine donatus eidem putabatur: (*d*) unde ne umbra quidem juris patronatus supererat, ac jura omnia manumissionis extinguebantur: ut hinc appareat, quid intersit *jus* habere *aureorum annulorum*, quæ erat imago libertatis, (*e*) & *aureo annulo donari*, quæ nota erat equestris ordinis. (*f*) Idque miror Cujacium antiquitatis post extinctam Remp. peritissimum promiscue accepisse. (*g*) Peribant etiam patronatus jura *restitutione natalium*, ut ne *actione* quidem *ingrati* deinceps libertus teneretur: (*h*) ideo nisi consentiente patrono, nemo natalibus reddebatur. Verum Justinianus novel. 78. sublata lege Junia Norbana, & lege Visellia, libertos per omnia ingenuis exæquavit, remisitque onus impetrandæ restitutionis natalium, & juris aureorum annulorum; ac in solam manumissionem hæc omnia jura congessit. Atque hæ leges pertinent ad directas libertates; nunc ad S. C. progrediemur, quæ fideicommissarias complectuntur. Testamento enim, præter *directas*, *fideicommissaria* quoque libertates relinquebantur verbis precariis *Peto*, *Rogo*, *Volo*, *Mando*, *Fideicommitto*; (*i*) minime vero per verbum *commendo*, quod animi desiderium potius præfert, quam præceptum, nisi adjectum fuerit, *ne cui alii serviat*: quod & sine commendatione, manumissionis onus imponit hæredi. (*K*) Et quoniam directæ libertates ipso jure competunt; fideicommissariæ vero præstandæ sunt ab hærede, vel a fideicommissario, vel a legatario, ut qui ab iis libertatem petere negligat, maneat in servitute cum liberis; (*l*) ideo ne fraude, culpa, vel absentia hæredum, vel legatariorum injiceretur mora libertatibus, varia prodita sunt S. C. quorum vi quod accipiendum erat ab homine præstabatur a jure.

Igitur S. C. Dasumiano cautum est, (*m*) ut ex quacumque causa abessent ii, qui fideicommissam libertatem debent, servi expectare non cogerentur, sed perinde haberentur, ac si, ut oportet, ex causa fideicommissi manumissi fuissent. Quod S. C. ad fictam absentiam utilitatis causa porrectum fuit. Nam si testator tutores liberis suis dedisset servos, quos manumitti jussérat, quoniam nec servi tutores esse possunt, antequam manumittantur; nec filii, a quibus libertas relicta est, per ætatem manumittere queunt, si sunt impuberes; ideo Paullus absentium vice haberi tradit filios; ut S. C. Dasumiano includantur, ac a S. C. accipiant libertatem, quam ab impuberibus consequi nequeant; ut liberi jam facti, tutelam puerorum capessant. (*n*) Quamvis autem, absente domino, sine illius facto, servus manumitteretur, integra tamen ei patronatus jura relinquebantur. (*o*)

Verum Trajani temporibus A. V. C. DCCCLIV. Rubrio Gallo, & Cœlio Hispone Coss. suffectis coercendis fraudibus hæredum, aut aliorum, qui rogati sunt manumittere, ne ad manumittendum evocati

(a) *l.10.§.3.ff. de in jus voc.*
(b) *l.3 ff. bon. libert. l. 4. de jur. aur. ann.* Hottomann.
(c) *l.4. de jur. aur. ann.*
(d) Plutarch. *in Galba.* Dio *lib.* 43.
(e) *l. unic. C. ad l. Visell.*
(f) Brif. & Hottom. *in Lex.*
(g) *ad tit. C. de jur. aur. ann.*
(h) Cuj. *ad C. de jur. aur. ann. l. penul. ff. de bon. libert. l. 10. §. sed & jus ff. in jus voc.*
(i) *§. ult. Inst. de sing. reb. per fideicomm. relic.* Cuj. *l. 18. obs. 5. & 20.*
(K) *l. 12. ff. fideicom. libert.*
(l) *l. 4. C. fideicomm. libert.*

XXV. De Fideicommissariis libert. & S. C. Dasumiano.

(m) Paul. *sent. 4. t. 13. l. neq. 36. L. non tantum §. 4. ff. de fideicom. libert. 1. C. eod.*
(n) Paull. *sent. 4. t. 13.*
(o) Cuj. *ad t. C. de fideicom. libert.*

XXVI. De S. C. Rubriano.

à Prætore laterent, aut dolo abessent, callidoque consilio protraherent; aliave arte qua spem libertatis eluderent, factum est S. Cons. a Rubro Cons. Rubrianum appellatum, (a) ex quo si qui erant rogati a testatore manumittere, evocati a Prætore adesse noluissent; servi, pro quibus Prætor pronunciasset, perinde libertatem adipiscebantur, ac si directo manumissi fuissent; adeo ut partus ex serva illa, cui fideicommissaria libertas relicta esset, liber nasceretur, & hæredi eripiebatur libertus, & fiebat orcinus; quia hæres, quantum in se fuit, omnem spem libertatis præcidit; unde nec ei jus patronatus relinquitur, neque ejusdem impuberis liberti tutela; sed ad familiam testatoris ea defertur, (b) nisi vel pupillus hæres fuisset rogatus, tutor autem adesse noluisset; iniquum est enim obesse pupillo tutoris fraudem, (c) vel hæres major quidem sit, sed absit causa rei familiaris, aut religionis, aut servitutis apud hostes, aut aliqua calamitate, aliave justa causa detineatur; (d) quæ causæ comprehenduntur Dasumiano S. C. quo nec libertas impeditur, nec libertus eripitur fraude carentibus. (e) Item retinebat jus patronatus hæres, qui evocatus adesse neglexerat, non testatoris servum, sed proprium rogatus esset manumittere: quamvis enim pronunciatione Prætoris, servus libertatem obtineret; tamen veluti a fideicommissario libertatem accepisset, ejusdem permanebat libertus, cujus fuerat & servus. (f)

XXVII. De S. C. Junciano.

Quod cautum fuit S. C. Junciano, vel Æmiliano, ab Æmilio Juncio, & Julio Severo Coss. (g) de quo & infra. Alioqui S. C. cujus nullum nomen superest, Adriani temporibus cautum est, ut si antequam Prætor pronunciasset, fideicommissarius sine successore decessisset, non impediatur libertas, sed illius sit libertus orcinus, cujus servus antea fuit. (h) Et generaliter S. C. vetitum est libertates intercidere, si quis sine hærede, vel alio successore decesserit, qui fideicommissam libertatem præstare debebat; vel si suus hæres se abstinuerit. (i)

In provinciis vero ea cognitio erat Præsidum eorum, quoniam jurisdictioni suberat testator, & servus: qua de re sub Trajano prodiit S. C.

XXVIII. De S.C. Articulejano.

Articulejanum, ipso Trajano, & Articulejo Pæto Coss. quo continebatur, ut in provinciis Præsides provinciæ cognoscerent, licet hæres sit alterius provinciæ. (K) Item S. C. Junciano non modo de servo hæredis proprio, sed de quovis alio, qui neque hæredis esset servus, nec testatoris, cautum erat, ut si Prætor pronunciasset, *in ea cau'a esse servum, ut si adesset, hæres, cogendus esset illum manumittere; perinde esset, ac si servus fuisset ex fideicommisso manumissus*, ex quo intelligitur quod supra innuimus, servum hunc ex S. C. liberatum, hæredis libertum permansurum; quia enim lex præstitit factum hæredis, videtur tamquam ex fideicommisso ipse hæres liberasse. (l) Cæterum non video, cur hoc caput aliqui subjecerint Æmiliano S. C. & Æmilianum a Junciano discreverint, atque hæc nomina, quæ unius hominis sunt, ad duos distraxerint; cum omnia hæc ab uno Æmilio Juncio profluerint.

XXIX. De S. C. Vitrasiano.

At cum aliquando contingeret, ut testator libertatem ex fideicommisso relinqueret pluribus hæredibus institutis, inter quos aliquis erat infans, qui manumittere non juberetur; absurdum videbatur, ut quod is fari non posset, atque aliis hæredibus vendere partem suam, impediretur (m) libertas, quæ ab aliis præstari poterat, tantum ab infante non poterat. (n) Idcirco Sulpitio Galba, Vitrasio Pollione Coss. Senatus jussit, ut perinde esset, ac si infans partem dominii suam vendidisset. Ideo cohæredes, liberato jam servo, pretii nomine infanti tenebantur, ac si ex causa judicati cum iis ageretur.

(a) *l. cum vero 26. §. sub versum 7. ff. de fideicomm. liber.*

(b) *l. 3. §. plane ff. de legit. tut.*

(c) *l. neque 36. ff. de fideicom. libert.*

(d) *l. neque ff. de fideicom. lib.*

(e) *ib. ubi supra* Cujac. *ad tit. C. de fideicom. libert.*

(f) *l. non tantum 51. §. sed si & l. 28. §. 4. ff. de fideicom. lib.*

(g) *l. si cum servum 28. §. 4. ff. de fideicom. libert.* Cuj. C. *eod. & ad l.* 58. Paul. *ad edict. sive l. 5. ff. de fideicom. lib.*

(h) *l. 5. ff. eod.*

(i) *l. cum quasi §. sed & si quis 9. ff. de fideic. libert.*

(K) *l. non tantum 51. ff. de fideicom. libert.*

(l) *l. 28. §. si quis ff. de fideic. libert.*

(m) *l. cum quasi 30. §. si plures, ff. de fideic. liberr.*

(n) Hottom. *de S. C.*

retur. Itaque quod natura negaret, lex præstabat: lex enim pro infante loquebatur, ac partem domini cohæredibus vendebat.

XXX. De S. C. Noniano.

Et hæc quidem S. C. pertinent ad eos servos, qui aliena beneficentia redeunt ad naturalem libertatem. Sed non raro servus ad libertatem, libertus ad ingenuitatem in judicio proclamabat, ut ex sententia judicis in meliorem statum se revocaret: dominus autem, cujus intererat, servum aut libertum, in servili, aut libertina conditione permanere, propter benevolentiam erga servum, erat indulgentior, & contendebat quidem in judicio, sed leniter, ac remisse, ut scilicet a servo, quicum de compacto agebat, ac lusorie confligebat, in judicio superaretur. Qua arte pessimi quique servorum ignavia, & imbecillitate dominorum civitatem Romanam assequebantur; nominis autem Romani dignitas pessimorum civium turpitudine polluebatur. Ideo Domitiani temporibus has fraudes Senatus resecuit; obscurum, quo anno, quibusque Coss. Siquidem hoc S. C. alicubi Juniani nomen præfert, & adscribitur Domitiano Cæsari, & Appio Junio Sabino Coss. an. A. V. C. DCCCXXXVI. alicubi vero Numianum appellatur, ut in *tit. Codicis de collusione detegenda*. Quam lectionem Cujacius *in parat.* (*a*) emendavit ex Basilicis, ubi legitur: *τὸ τῶν νυμίων δόγματι ἐγγράφως ὁεισθέντα*: & reposuit. *Ninnianum* a Ninnia gente, da qua fuit Trib. pleb. ille, qui intercessione sua restitit Clodio, iniquas rogationes in M. Tullium ferenti. (*b*) Possumus ex Haloandro levi mutatione legere Nonianum, (*c*) illudque referre ad T. Nonium Asprenam, & M. Arricinum Clementem Coss. sub Domitiano anno V. CCCCXLVI. Hoc autem S. C. is, qui liber, vel ingenuus in judicio pronunciatus fuit colludente domino in judicio cum servo, delationis præmio servus vel libertus fiebat delatoris, qui abditam fraudem prodiderat: exemplo grassatoris, qui principis liberalitate servus illius fit quo captus fuit, & vinctus. (*d*) Eam vero fraudem deferre ac detegere licebat omnibus quamvis extraneis (*e*) ex oratione Marci. Et quoniam qui captat injusta, merito sibi reditum intercludit ad justa; ideo libertus, qui se in ingenuitatem petisset, deinde rescissa sententia ingenuitatis ad libertinam conditionem rediisset, non recuperabat amissum jus aureorum annullorum, quod post manumissionem impetrarat. (*f*) Porro si servum plures dominorum sibi vindicent, dicentes esse communem, S. C. decretum est, ut ad eumdem judicem eatur, ne causa sententiarum varietate laceretur. (*g*) Hæc autem actio post quinquennium, sententiam status retractari, (*h*) ac vivente tantum eo, cujus de statu agitur: nam mortuo eo, qui fuerat ingenuus pronunciatus, deinde in status controversiam vocatus, institutum judicium statim dissolvitur; idque constitutum fuit S C. quod Marci orationem excepit. (*i*) Nefas enim visum est retractatione sententiæ, atque quæstione *προηγμένως* mota lædere manes, & turbare cineres defunctorum. Quamobrem tum porest de statu defunctorum (*K*) quæri post portem, si quæstio ad augendam defuncti conditionem instituatur; veluti si qui libertinus fuerat pronunciatus, petatur ut ingenuus, priori sententia retractata, declaretur; vel si quæstio ea præcipua non sit, sed ad aliud judicium dirigatur, veluti si in judicio successionis de statu defuncti quærendum occurrat: ut quæstio ad illius statum evertendum minime tendat, dum ne tamen quinquennium excesserit, nam post quinquennium ne incidens quidem quæstio de statu defuncti tractari porest: quod omnium primum edixisse Nervam, Callistratus tradit. (*l*) Idque Marci Antonini temporibus S. C. comprehensum fuisse colligitur ex Capitolino, ac ex libris juris. (*m*) Quod etiam Tito Vespasiano, Suetonio teste, tribuitur. Poterat autem libertus ad inge-

(a) *tit. C. de collus. deteg.*

(b) Dio *l.* 38. Cic. *ep.* 23. *l.* 3. *ad Attic.*

(c) Gothof. *ad l.* 1. *C. de collus. detegen.*

(d) *l.* 2. *C. quibus ad liber. procl. liceb. ubi* Cuj. *in enarrat. C. l.* 1. *ff. de collus. deteg.*

(e) *l.* 2. §. 4. *ff. de collus. deteg.*

(f) *l.* 2. *de jur. aur. annul. ubi* Cujac.

(g) *l. cognitio* 8. §. *si plures* 1. *ff. de liber. caus.*

(h) *l.* 2. *ff. de collus. deteg.*

(i) *l.* 1. §. *sed interdum*, *ff. ne de stat. defunct.* Cuj. *ad l.* 2. *ff. de jur. aur. annul. sive* 15. *resp.* Papin.

(K) *l. principaliter* 13. *C. de liber. caus.* Cujac. *d. l.* 2. *ff. de l. jur. aur. annul.*

(l) *l.* 4 *ff. ne de stat. def.*

(m) *l.* 1. *ff. eod. l.* 4. *ubi* Gothofr. Guj. *C. eod.*

ingenuitatem proclamate etiam post manumissionem, quæ minime officiebat ingenuitati, si ea repeteretur per quinquennium, atque in judicio probaretur; vel si post quinquennium emerserint instrumenta, & probationes ingenuitatis: eoque judicio liber homo generi, atque origini suæ reddebatur: dum ne cum ingenuitate quidquam e domo manumissoris efferret, quod ei tamquam liberto, aut ex bonis manumissoris fuerat adquisitum; nam si ex possessione servitutis quis se in libertatem vindicasset, ea tantum exportare poterat, quæ in domum cujusquam intulisset. (a) Quod cautum fuit S. C. cujus vetustate nomen intercidit. Qui vero liber, aut libera se venumdari pretii capiendi causa patiuntur, iis odio turpitudinis ex S. C. prohibetur ad libertatem proclamare. (b)

XXXI. De S.C.Claudiano.

At quoniam Claudianis temporibus gliscebat supra modum amor ingenuarum mulierum erga servos alienos, atque hi fœmineis illecebris ab operibus, & servitio abducebantur, ingenuarum autem mulierum fama, & proles, servilis libidinis labe suffundebatur; Pallantis liberti monitu inventa ratio est, qua ingenuarum turpia cum servis commercia dirimerentur. Itaque Sylla, & Othone Coss. an. A.V.C. DCCCIV. Claudius Cæsar in Senatu ea de re orationem habuit, & in illius sententiam S.C. factum est, quod Claudianum ab auctore, & suasore Claudio fuit appellatum. Id mirum cur Vespasiano Suetonius tribuat, cum ei manifeste resistant libri Jurisconsultorum, & Tacitus. (c) In quo Taciti loco Lipsius, adprobante Cujacio, pro *invito domino*, reposuit *ignaro*: Petrus Faber, *ingrato*, sive *invito* prisca locutione, quæ frequens est apud Plautum; ut autem Suetonio simus æquiores, libenter accipimus conjecturam Lipsii, qui exoletum jam hoc S.C. Vespasiani temporibus restitutum arbitratur; atque ob id Vespasiano adscriptum a Suetonio. (d) Claudiano igitur S. C. comprehensum est, ut quæ mulier ingenua concubuisset cum alieno servo, invito domino, si dominus ter denunciasset, sive prohibuisset septem testibus civibus Romanis præsentibus; tum ea mulier post sententiam Prætoris, præsidisve, apud quem suas denunciationes dominus professus esset, capite minuta in servitutem redigeretur illius, ad quem pertinebat servus: ita ut simul cum capite, bona etiam sua secum sub ejusdem dominio transferret, dummodo invito domino alienum servum pellexisset. Cæterum si dominus sciens prudens neglexisset, probassetve, Cujacius, ut & Lipsius, non servam, sed libertam fieri existimavit. (e) Lipsius enim expuncta vulgata, retinuit hanc Farnesiani Codicis lectionem: *ut ignaro domino ad id prolapsa in servitute: si consensisset pro liberta haberetur.* Quæ lectio sententiam tribuit S. C. satis incivilem. Nec enim sola honestatis ratio peperit hoc S. C., sed etiam utilitas dominorum, a quorum servitio servi muliebribus illecebris abstrahebantur, ut Theophilus tradit. Quam jacturam ab ipsa muliere præstatione servilium operarum reparandam Senatus censuit. Quæ pœna mulieri a domino remissa videtur, dum ei conjugio consentit; ideoque causa non superest, qua mulier ingenuitatem amittat. Libertam vero manere qui convenit uxorem servi, cum quo vel nullæ sunt nuptiæ, vel si fuerint ejusdem cum marito conditionis esse uxorem oportet? Quamobrem consentiente domino liberam mansisse putandum est, ac nullas prorsus fuisse nuptias. Cum hæc ita se habent, scrupulum tamen nobis injicit Paullus, qui *lib.* 4. *sent. tit.* 10. scribit: *Ad filiam ancillam, vel libertam ex S. C. Claudiano effectam legitimam matris intestatæ hereditatem pertinere non posse: quia neque servi, neque liberti matrem civilem habere intelliguntur.* Quorsum illa: *vel libertam ex S. C. Claudiano effectam*: nisi aliquando contingeret, ut ex S. C. Claudiano mulier

(a) *l.* 1. *C. ingen. manumiss. l. de bonis ff. de lib. caus. l.* 3. *ingen. esse dic.* Cujac. *ad tit. C. de ingen. & manum. l.* 23. *ff. de liber. caus.* Claudiano, *ut docet* Cujac. *ad l. pen. ff. quib. ad liber. proclam. non lic.* Ordinem *liberalis Causæ, vide apud* Cuj. *obs. lib.* 18. C. 23.

(b) *l.* 3 *ff. quib. ad libert. proclamare non licet.*

(c) *l.* 12. *c.* 53. *annal.* Lip. *t.* 11. §. *maxime.*

(d) in Vespasiano *c.* 11.

(e) Cuj. *ad tit. C. de* S. C. Claud. *& l.* 21. *obs.* 16.

lier libertinam conditionem subeat, nempe domino adprobante conjugium? (a) Ob hæc tamen ab humaniori sententia minime decedimus; potuit enim filia ex S. C. fieri ancilla domino improbante conjugium, deinde liberta per manumissionem. In quem sensum hunc locum a Cujacio acceptum invenimus in suis ad Paulli sententias notis. Aliisque in locis idem Cujacius tradit (b) consentiente domino integram esse mulierique libertatem: ideoque patrem, qui per causam depositi dote dederat filiæ servo nupturæ, non actiones dotis repetiturum quod dederat, (nullum enim est inter servum, & liberam matrimonium) sed actione de peculio ex causa depositi: quod Paullus respondit. (c) Nihiligitur in vulgata Taciti lectione tentari fas arbirror præter ea verba *pro libertis habeantur*: ubi levi mutatione legere malim *pro liberis habeantur*. Quid hoc enim monstri est; ut ex ea muliere, quæ ingenua concepit, vel servi nascantur, ut Cujacius scripserat, (d) vel liberti, quæ opinio ex vulgaribus Taciti editionibus in vulgus interpretum manavit? quasi possit quis esse libertus, qui servus numquam fuit? Non igitur ex Sententia S. C. sed est constitutione Valentiniani, cui usus & effrenatior in dies libido mulierum remedium suggesserat acerbius, arbitror eam filiorum inductam esse servitutem; (e) nec enim id tamquam novum jus, novamque pœnam Valentinianus constitueret, si S. C. Claudiano comprehenderetur. Qua de re Lipsio assentior, & Petro Fabro de vulgata lectione ambigentibus. (f) Quid si liber homo ancillam alienam sibi junxisset? minime in S. C. incidebat, cum eo verba non porrigantur, (g) tantum productum fuit hoc S. C. ad servos adscriptitios, ut eorum conditionem subiret mulier, quæ se illis permisisset. Idemque jus apud Longobardos, & Francos permansisse Cujacius in eorum legibus observavit: (h) Justinianus tandem S. C. hoc funditus sustulit; quo aggere dejecto mulierum effrenata libido nimium quantum exundavit!

Et hæc ad privatos servos pertinet. Eruamus nunc, si quid ad servos pertinet publicos, quibus Respublica utebatur, ut tabulariis præessent, atque scripturis publicis conficiendis vacarent, singulorumque civium nomine stipularentur ea, quæ essent ex necessitate, aut, usu privatorum, si forsan per ætatem ipsi non possent, quandoquidem liberi homines pro aliis inutiliter stipulabantur; ideo servi adhibebantur publici, antequam Arcadius, & Honorius hoc munus ab iis ad liberos homines transtulissent. (i) Similis mos apud Athenienses, qui servos publicos Quæstoribus adjungebant ad conficiendas accepti, & expensi rationes, quos, si fides Quæstorum in suspicionem vocaretur, torquere possent: ut ex iis veritatem elicerent; cum minime liceret civem torquere Atheniensem, ut nec Romanum. Hos igitur servos Romana Respub. cum manumitteret, non faciebat cives Romanos, sed Latinos. Verum lege Vectii Lybici impetratum est, ut manumissi a Repub. cives Romani fierent; cumque lex hæc tantum Urbem, & municipia Italica teneret, prolata deinde etiam est ad municipia provincialia (K) ex S. C. facto Juventio Celso, & Nerrario Prisco Cos. Itaque hanc nobis legem Cujacius explicatam dedit. Aliqui, atque in his Antonius Augustinus legunt *Vellibulicia*, quod corruptum est ex nomine Vectii Lybici. Fuit enim Romæ Vectiorum familia, de qua L. Vectius, quem Dion tradit detexisse conjurationem Catilinæ, & Vectius Rufus, qui fuit Præfectus Urbi. (l) Atque is quidem S. C. & legibus servilis conditio gubernabatur: huic proxima est conditio liberorum hominum, quos civilis ratio propter ætatis, mentis, aut sexus imbecillitatem alienæ potestati subjecit: quam *minimam capitis diminutionem* auctores juris appellarunt.

(a) Cujac. *obs.* 21. *cap.* 16. & *ad tit. C. de S. C. Cl. tollen.*

(b) *Ad l. Lucius* 27. *ff. depos. sive ad l.* 7. *resp.* Paul.

(c) *Vide* Goth. *C. Theod. ad S. C. Claudianum*, & Paul. 2. *sent.* 21. §. 1.

(d) *lib.* 21. *obs.* 16. *ex l.* 6. & 11. *C. Theod. ad S. C. Claud.*

(e) *leg.* 6. *C. Theod. ad S. C. Claud.*

(f) *lib.* 1. *semest.* c. 25. Lipsius *ad* Tacit. *ann.* 12. c. 53.

(g) *l.* 9. *C. comm. de success. l.* 3. *C. de liber. caus.*

(h) *ad tit. C. S. C. Claud.*

XXXII. De Lege Vectii Lybici.

(i) *l. generali in fine, C. de tab.* l. 10.

(K) *leg.* 3. *C. de serv. Reipubl. manumit.*

(l) *l.* 1. *C. de bon. matern.* Cujac. *ad tit. C. de serv. Reipub. manumit.*

XXXIII. De Legibus Tutelaribus, & lege Attilia, Julia, Titia.

Ad tutelas igitur primum ingrediamur. Quod jus proprium civium Romanorum factum est, ut ex eo excidat quisquis civitatem amittat. Etenim patria potestas propria civium Romanorum est: tutela autem est eadem, ac patria potestas, vel testamento patris, vel a lege in defuncti patris liberos continuata, & producta: unde ad quos patria potestas extenditur, eosdem impuberes, patreque orbatos tutela complectitur. Quæ testamento venit, *testamentaria*; quæ a lege *legitima* nuncupatur, illam pater confert in quemlibet civem Romanum, quem dignum habeat, cui concredat liberos; hanc tribuunt leges agnatis, quibus pro gradibus successionis cura, & defensio rerum pupilli, atque personæ traditur. At si nullus testamento sit datus tutor, nec agnatus superfit aliquis, qui pupillum sibi contuendum suscipiat, aut fœminam, vel si tutoris testamentarii exercitum ab incerta conditione pendeat; vel si ex die tutor sit datus; vel si idem sit apud hostes; vel si hærede deliberante delata sit hæreditatis aditio ex testamento, tutor ex lege *Attilia* dabitur: ita tamen, ut si nullus datus sit testamentarius, detur ex lege usque ad pubertatem; sed si datus quidem fuerit testamento, verum ex causis supra demonstratis impediretur, tutor ex eadem lege dandus esset, quoad impedimentum duraret, (*a*) & a Prætore in urbe, atque a majore parte Tribunorum plebis qui sicuti una cum Prætore conscribunt edicta, (*b*) ita & una tutorem dabunt. (*c*) In provinciis vero tutor dandus esset provincialibus, aut iis, qui ibi domicilium habent ex lege Julia, & Titia, a Præsidibus, vel Magistratibus cujusque muncipii jussu Præsidum; siquidem datio tutoris non transit cum jure Magistratus, sed præcipua lege conceditur; qua lege opus non fuisset, si Magistratus jure transiret. (*d*) Hodie vero jus hoc dandi tutoris jurisdictioni cohærere, Baldus existimat: vulgo enim tutores a quolibet magistratu dantur. (*e*) Meminit etiam Ulpianus tit. XI. legis Juniæ, quæ tutorem fieri jubet Latino, aut Latinis impuberibus eum, qui etiam ante manumissionem ex jure Quiritium erat: nempe cujus falsa servitus patuerat, eodemque titulo refert Latinum libertum vetitum fuisse ex Julia tutorem dati. Attiliæ autem legis certa tempora indicare non ausim. Tentati posset latam ante Philippum, & Albinum Coss. anno A. V. C. IↃLXVII. cum in historia ejus anni apud Livium (*f*) mentio sit tutoris a Tribunis, & Prætore petiti, quod Sigonius observavit. (*g*) Quamobrem referri posset ad annum Urbis CDXLIII. ut a L. Atrilio Trib. pleb. rogatam arbitremur. Ab hac lege recessum videtur Claudii temporibus, qui per Consules *ex inquisitione* tutores pupillis utriusque sexus dari jussit, (*h*) idque abrogatum fuit ab Antonino Philosopho, a quo *Prætorem tutelarem* institutum fuisse, refert Capitolinus in Antonino. (*i*) Adjectæ vero sunt ex constitutionibus cautiones, a tutoribus exigendæ *rem pupilli salvam fore*, & ex iisdem data facultas compellendorum tutorum ad administrationem tutelæ: quæ antea Magistratus potius officio expediebantur, cum nihil superioribus legibus caveretur, & memoratur (*K*) S. C. Trajano auctore, quod datur actio utilis, vel in factum in Duumviros, qui Magistratus erat municipiorum, si tutores, vel curatores dando, neglexerint ab iis exigere cautionem *rem pupilli salvam fore*, aut minus idoneam exegerint. Demum Justinianus si pupilli, vel adulti facultates quingentos solidos non excedant, a defensoribus civitatum, una cum Antistite sacrorum, vel aliis Magistratibus tutores dari constituit. (*l*) Plura autem S. C. produnt, ut in locum furiosi, surdi, muti, alii tutores dentur. (*m*) His accedit S. C. quo liberti Senatorum in patronorum bonis administrandis occupati, a gerendæ tutelæ onere liberantur. (*n*)

(a) Ulp. *tit.* 12. *lib. pr.*
(b) Cic. *de offic.* 3.
(c) Cujac. *in not. marg. ad Instit. de Attil. tut.*
(d) Govean. *ad tit. de jurisd.*
(e) Goth. *ad tit. Instit. de Attil. tut.*
(f) *lib.* 39.
(g) *lib.* 1. *de antiq. jure Civium Roman. cap.* 13. *ac jure tutelar.*
(h) Theoph. *Instit. lib.* 1. *tit.* 20.
(i) *l. cum plures ff. de tutel. l.* 4. *ff. de excus. l. si quis ff. de testam. tut.*
(K) *l.* 4. *C. de Magis. conv.*
(l) *l.* 30. *C. de episcop. audi.*
(m) *l. penult. ff. de tutel.*
(n) *l. Libertus* 15. §. 12. *ff. ad Municip. & incol.*

Ex

XXXIV. De Muliebri tutela, & lege claudia.

Et hac quidem lege consultum est præcipue impuberibus. Fœminæ vero etiam vero puberes, propter infirmitatem consilii, perpetuæ tutelæ, ac auctoritati alienæ suberant, jure sane antiquissimo, nempe Attico, quod in mores, & jus Romanorum permanavit. Nam ut Budæus in linguæ græcæ commentariis (a) observavit Κύριος dicebatur mulierum tutor, quem omnibus mulierum actibus apud Græcos intervenire oportuisse, colligitur ex *Cic.* pro Flacco. *Nam emptiones*, inquit, *falsas prædiorum proscriptiones cum mulieribus aperta circumscriptione fecisti: tutor his rebus Græcorum legibus adhibendus fuit*. Igitur & moribus Romanorum, ut idem pro Muræna scribit, mulieres perpetua tutela continebantur, earumque non ante tutela solvebatur, quam convenissent in manum. Matresfamilias enim, ut alibi diximus certis solemnitatibus nubentes, re divina peracta, farreque, ut mos erat veterum sacrificiorum, adhibito, *convenire* dicebantur *in manum viri*, sive in *potestatem*; quia in ejusdem viri domum se, suaque omnia transferebant; ita ut in dominium viri transirent jure mancipii: ac propterea in alienam familiam commigrantes, capite minuebantur, ideoque solvebatur etiam tutela, quæ in libero capite tantum insistit, & quavis capitis diminutione perimitur. (b) Institutum enim fuerat a Romulo, ut Dionysius tradit, id quod nunc etiam retinemus, ut inter conjuges, esset divinarum, atque humanarum rerum societas, & sacrorum omnium communio. Fœminas igitur innuptas agnatorum proximior juræ tutelæ regebat, eadem prorsus auctoritate, qua continentur impuberes: quocum negotia omnia gerebant tutores, & auctoritatem interponebant; puberum vero mulierum negotiis gerendis tutores tantum auctoritatem præstabant; ab hac autem potestate Livia, & Octavia liberatæ fuerunt per Augustum, teste Dione. (c) Mulieri enim nullo tutore auctore bene solvebatur; pupillo minime, ut docet Cicero. (d) Ut igitur omnibus negotiis mulierum, ita & nuptiis contrahendis præerat tutoris auctoritas, sine qua in viri manum convenire non licebat. Ne vero agnatus, qui semel tutelam susceperat, eo onere quoad mulier nuberet, premeretur, institutum fuit, ut alteri a se proximiori eam in jure cedere posset: quæ *cessitia tutela* dicebatur, indeque *cessitius tutor*, ut tamen qui semel tutelam susceperat, exercitium illius per cessionem conferre posset in alium, non autem ipsum tutelæ jus, quod ab se abdicare non poterat. Hinc mortuo eo, cui cessa fuerat, exercitium tutelæ remeabat eodem, unde discesserat. (e) Hanc mulierum puberum tutelam plerique quorum dux Cujac. sublatam prorsus arbitrantur lege *Claudia*, cujus anceps est, & crebris eruditorum disputationibus jactata sententia. (f) Peperit omnes controversias Ulpianus, cujus hic verba describam. (g)

Quantum, inquit, *ad agnatos pertinet*, *hodie cessitia tutela non procedit*; *quoniam permissum erat in Jure cedere tutelam fœminarum tantum*, *non masculorum*. *Fœminarum autem legitimas tutelas lex Claudia sustinet*. Cujacius pro *sustinet* reposuit *sustulit*.

Id Rævardus non probavit, (h) & auctoritatem Cujacii veritus suppresso nomine, hanc emendationem explosit; propriam vero sententiam tam obscure proposuit, tam perplexe, ut palam ostenderit, non tam in animo habuisse confirmare suam, quam reprobare alienam. Id tantum perspicue tradit *sustinere* hic accipiendum esse pro *differre*, ut accipitur in *l.* 42. *ff. noxa, action.* & apud *Cic. ad Attic. lib.* 12. qui *sustinere solutionem* dixit pro *differre*. Secutus hunc est vir omni eruditione insignis Jacobus Gothofredus, qui sibi hanc verbi explicationem arrogavit, (i) eaque confisus

(a) *pag.* 44. & 45.

(b) Cic. *in top. ubi* Boet. Briss. *de ritu nupt. pag.* 26.

(c) *l.* 49. *p.* 414.

(d) *in topic. ubi* Boet. Briss. *de ritu nupt. p.* 24. & 27. Ulp. *t.* 11. §. *pupillorum.*

(e) Ulp. *tit.* 11.

(f) *Vide* Gifan. *qui defendit* Cuj. *ad l. unic. C. ubi tut. vel curat. pet.*

(g) Ulp. *tit.* 11. *verb. cessitia.*

(h) *Varior. l.* 1. *cap.* 10.

(i) *l.* 2. *C. Theod. de tut. & cur. crean.*

fisus aperte Cujacio testitit, ac sublatam tantum censuit a Claudio cessionem in jure, nempe cessitiam tutelam, ne quod onus semel agnatus subjerat, deponere umquam posset, ideoque scripsisse Ulpianum lege Claudia muliebres tutelas *sustineri*, sive *differri*, cessitia omnino sublata. Sunt qui sensum Cujacii retineant, emendationem repudient, inter quos Theodorus Marcilius, (*a*) qui non dubitat *sustinere* verbum accipere pro *inhibere*: ut retenta lectione vetere, sententiam colligat eamdem, quæ in verbo *sufflulit* a Cujacio reposito continetur: adducitque *Cic. Epist.* 21. *lib.* 13. ad Attic. ex qua contendit *sustinere* accipiendum esse pro *inhibere*. Quod est falsum; scribit enim Cicero: *arbitrabar sustineri remos, cum inhibere essent remiges jussi*: non quod idem sit *sustinere*, & *inhibere*; sed quia credebat Cicero suspendendum esse remigium, quando naturæ jussi essent inhibere: verum postea comperetat non suspendi remigium, cum jubentur inhiberi, sed alio moveri remos, & navem converti ad puppim, ac retro impelli, quod Thucydides dicit πρύμναν κρούεσθαι At me Gothofredo adjungit Ulpiani locus *tit. de tutelis* §. *moribus*. Ait enim Ulpianus: *moribus tutorem dari mulieri pupilleve, qui cum tutore suo lege vult agere, ne tutor sit in re sua auctor*: ideoque tutorem alterum jurisdictione Prætoris exercitari, quo auctore mulier pupillusve cum tutore contendat. Cum enim Ulpianus pupillum a muliere secrevit, palam facit suo tempore, non pupillarem solum, sed & muliebrem permansisse tutelam: siquidem si muliebris tutela suis temporibus perempta esset, mentionem tantum pupillaris tutelæ faceret. Non negavetim jussisse Constantinum, (*b*) ne *patruus* mulieris tutelam recusaret. Unde quæri posset, cur opus fuerit Constantini lege, si jus antiquum vigebat, ex quo ad patruum ex agnationis ordine muliebris tutela perventura erat? Nimirum hinc suspicari licet, plura fuisse legis Claudiæ capita, quotum vix nunc vestigia retinemus: ac præter id, quo cessitia tutela tollebatur, extitisse forsan & aliud, quo mulieres eximebantur tutela patruorum, quorum intollerabilis erat asperitas. Quod sane ferox patruorum ingenium veteri erat proverbio tritum, unde illud apud Poetam:

Ne sis mihi patruus oro.

Facile igitur crediderim sub mulieroso ac imbelli principe, quo imperante fœminarum impotentiæ, atque libidini divina omnia, & humana cesserunt; mulieres quia sibi norant omnia procedere, opportune patrui jugum, flexa principis ad id auctoritate, dejecisse: Constantinum vero imperium patruorum, suscitato jure antiquo, restituisse. (*c*) Scio aliud excogitasse Jacobum Gothofredum: suum tamen cuique in re tam obscura judicium liberum esto: mihi certe hæc ratio videtur cum temporibus, & legislatoris ingenio convenire. Cæterum Justinianus muliebres etiam tutelas pubertate solvi jussit, quod est receptum, si peculiaris regionis mos non adversetur. Illud minime prætermittendum, mulieres olim exemptas fuisse tutorum potestate, si vestales fuissent, vel tres filios peperissent, quod arbitror ex lege Papia profluxisse. (*d*) Hinc illud apud Pithœum juris veteris fragmentum: *Mulier sine auctoritate tutoris manumittere potest, si jus habeat liberorum*. (*e*) Pertinebat etiam ad muliebres tutelas caput aliud legis Juliæ de *maritandis ordinibus*: quo capite, ut ibi latius exponemus, tutor dandus erat mulieri, virginive legitimo tutore destitutæ ad dicendam, promittendamve dotem; quod ex S. C. ad eam legem conditio productum est ad mulieres, quæ tutorem quidem habent legitimum, sed vel furiosum, vel mutum, vel absentem;

(a) *ad l. 12. Tab.*

(b) *in* C. Theod. *de tutor. & cur. creand. & l. 3. C. legit. tut.*

(c) *Vide* Riters. *ad l. XII. tab pag.* 110. *c.* 14. *pag.* 3.

(d) Plutarch. *Lips. ad* Tacit. *annal. l.* 3. *c.* 25.

(e) Lipsius *ibidem*.

tem; opus autem fuit hoc S. C. quia etsi res poscat, ut alius tutor detur; regula tamen juris obstabat; quæ vetat tutorem dari tutorem habenti: item & alia, ut nullus sit certæ rei tutor. (a)

Porro Senatusconsultum eruere licuerit, (b) quo referimus regulam juris, ut si tutela pervenerit ad testamentarium; deinde is aut excusatus fuerit, aut remotus, in locum ejus tutor sit dandus, neque ad legitimum deveniatur, nisi testamentario mortuo. Hic enim Jurisconf. *mortuo testamentario S. C. cessare*. Ex quo sequitur, ut superiora S. C. comprehendantur. Pertinet etiam ad tutelas *l. si impubere 13. ff. de tutor. vel curat. dand.* quam portionem fuisse S. C. Pegasiani censet in eadem Cujac. cum non omnia illius capita supersint. Ne autem cum iis erremus qui contra regulam juris censuerunt per testatorem servo tutorem dari, cum tutela sit jus in capite libero; ita speciem, Cujacio auctore, ponemus. Instituerat quis hæredem, eumque rogaverat, ut manumitteret servum impuberem, eique hæreditatem restitueret. Hæres recusat adire; atque ita concidet fideicommissum, & libertas servo relicta; utpote destituto testamento. Senatus censuit cogendum hæredem adire, non quidem ab impubere, sed ab alio ejus nomine: cum ætas hoc ei non tribuat, ut possit in judicio consistere. Non tamen obstat conditio servilis, ne instet pro sua libertate. Igitur libertate se ipso instante impetrata, dabitur tutor, qui ejus nomine petat fideicommissariam hæreditatem. Nec refert quod legitimus servi tutor sit patronus, nempe hæres rogatus: quia ne is hæres sit auctor in sua causa, Senatus censuit dandum specialem tutorem ad hoc negotium restituendæ hæreditatis, ut ea restituta, & cauto ab hærede *rem pupilli salvum fore*, ac negotio transacto, tutela legitima servi manumissi transeat ad hæredem rogatum, qui manumisit, quasi ad patronum; isque adeo satisdare omnino cogitur; (quod exigi regulariter non debet a patrono) (c) qui quantum in se fuit peremit tutelam: nec parum ei tribuitur, quod jus manumissionis retineat in liberto, quem liberavit invitus. Quam S. C. sententiam, Adrianus extendit ad eum cui libertas directo relicta testamento fuisset, & hæreditas per fideicommissum: cum S. C. tantum de libertate, & hæreditate per fideicommissum relictis decreverit. Hoc autem erit discrimen in casu constitutionis, quod tutor datus, erit tutor perpetuus, neque umquam pupilli tutela perveniet ad hæredem, quamvis restituta hæreditete: quia hæres non potest suscipere legitimam servi tutelam, quasi patronus, cum servus per libertatem directam sit libertus Orcinus, non vero hæredis, a quo nullam libertatem accepit, sed ex testamento ab ipso testatore: ideoque deficiente legitimo, tutelam geret tutor a magistratu datus. S. C etiam ex oratione Marci conditum, vetat ingenuos libertis tutores dari (d) nisi in libertorum penuria. Decrevit & Senatus, Neronis temporibus, teste Tacito annalium 15., adoptivos liberos ad excusationem non prodesse. (e) Item S. C. decretum est ut libertus Senatoris, qui patroni negotia gerit, excusetur a tutela. (f) Quod J. C. retulerunt ad unum tantum libertum, qui negotia tractet, non vero ad plures, neque ad libertum clarissimæ fœminæ, nempe mulieris Senatori nuptæ. (g) Præterea oratione Severi S. C. comprobata cavetur, ne prædia rustica, & suburdana eorum, qui sub tutela sunt, vel cura, injussu testatoris, aut sine decreto, causæque cognitione distrahantur. (h)

(a) Ulp. *Instit. cap. 11.* Cujac. *in notis ibi verb. ad dotem dicendam.*

(b) *ex l. quisquis 11. §. 3. ff. de tutel.*

(c) *l. 5. §. 1. ff. legit. tut.*

(d) *l. 1. ff. de excusat. ubi* Cujac.

(e) *l. 2. §. adoptiv. ff. vacat. mun.* Cujac. *ad l. 2. ff. de excus.*

(f) *l. libertus 17. ff. de municip.*

(g) Cujac. *ad Papin. l. 1. resp. d. l. libertus.*

(h) *l. 1. §. 1. ff. de reb. cor. qui sub tutel. sunt sine decret. non alien.*

XXXV. De Lege Lætoria.

Proxima muliebris sexus imbecillitati est ætas minor XXV. annis, qua ætate, fluctuantibus adhuc humoribus corporis, animus incertis jactatur quoque consiliis. Quod Hippocrates significavit, qui comitiales morbos posse sanari scribit ante annum XXV. propterea quod humores, qui

qui adhuc non concederunt, aliorsum deflecti facile possunt. Hinc annum XXV. statuit Galenus pubertatis terminum. (a) Eadem ratione jus civile hoc anno definivit hominis statum, qui græcis dicitur ἀκμὴ. (b) Idque inductum fuit lege Lætoria sane antiquissima: siquidem ejus non obscura mentio est apud Plautum in Pseudolo: ubi legem hanc appellat *quinam vicenariam*. Hinc æras XXV. annorum Constantino dicitur *legitima*: (c) *ubi annos Lætoria legis egressus legitimam compleverit ætatem*: quia scilicet eo numero annorum minori ætati finis imponitur. Hujus legis hæc capita erui ex antiquorum testimoniis possunt. Primo capite cavebatur adolescentibus dissolutis, & lascivis, ac luxu perditis, quibus causa cognita curatores dabantur. (d) Altero capite circumscriptis adolescentibus sucurrebatur, ac recidebantur fraudes versutorum hominum, qui lucrum aliena ex imbecillitate captabant. (e) Plenius deinde remedium accessit a Prætore, cujus edictum non circumscriptis modo, sed & lapsis adolescentibus opem ferebat; ut non solum alienam fraudem, sed etiam imperitiæ suæ damnum effugerent; quod non per actionem fit, sed per Prætoris cognitionem. (f) Vetuit autem lex Lætoria, ut apud Priscianum Svetonius lib. 4 Prætorum tradit, adolescentum stipulationes: idemque colligitur ex Plauto in Pseudolo, (g) ex quo etiam deducitur, per legem Lætoriam perimi actionem creditorum adversus adolescentem, qua de causa ei credere metuebant. (h)

Perii: an non tum lex me perdit quina vicenaria
Metuunt credere omnes.

Postremo legis Lætoriæ capite in eos, qui fraudem adolescenti struxissent, publicum judicium constituebatur. (i) Quod tamen est hodie sublatum. (K)

Quæ adhuc ex antiquis monumentis erutæ sunt leges, atque S. C. ad singularum personarum statum respiciunt. Nunc ea jura expendamus, quæ ad conjunctionem pertinent earum, inter quæ sunt jura nuptialia, e quibus & auctoritate rerum decernendarum, & multitudine capitum, & eruditionis varietate, celeberrima, & amplissima est lex Julia, & Papia Poppæa, ad quam plura condita sunt S. C., quæ loco suo persequemur. Legem hanc non tam ratio, quam necessitas expressit ab Octaviano Augusto. Cum enim diuturnum civile bellum Urbem cæde civium, & ærarium ingentibus sumptibus exhausisset; Cæsar publicis necessitatibus, singulorum incommodo censuit occurrendum; etenim multa millia armatorum intetierant, (l) & Urbs valde decreverat fuga, & abstinentia nuptiarum. Adeo ut cum ipsi latores legis Papius, & Poppæus Coss. cœlibes essent, & quærerentur alii, qui liberos haberent, quo illis Coss. præferrentur (liberos enim habens in Consulatu petitione præferebatur) reperti non fuerint cum liberis cives consulatu digni, qui eos in petitione superarent. (m) Itaque Augustus augendæ proli cœlibatum pœnis, conjugia, & multitudinem liberorum prœmiis affecit; explendo autem ærario libertatem capiendi ex alieno testamento, magna ex parte præcidit, ac transtulit in populum jura, & lucra privatorum, ut, quod solemne est, publicum commodum ex privatorum opibus coactum defflueret ad Principem. Cum autem lex hæc Papia coerceret civium cum in testando, tum in nubendo libertatem: Jurisconsulti æquitati magis, quam principum consiliis, legisque severitati studentes; ita ea interpretabantur, ut quantum in se fuit, vires illius fregerint, atque inciderint. Huic autem legi tam multa Jurisconsultorum responsa, & fragmenta veterum sunt implicata; ut qui hac luce careat, in cursu juris civilis

XXXVI. De lege Julia, & Papia Poppæa.

(a) *lib.* 5. ἀφορισμῶν. Cujac. *com. ad tit. ff. de min.* 25. *ann.*

(b) *l. cum pater* §. *curat ff. leg.* & *fideicom.* 2.

(c) *l.* 2. C. Theodos. *de donat. Br.* 3. *antiq.* 2. Cujac. *ad tit. ff. de min.* 25. *an.* & *de dol. mal.*

(d) Capitolin. *in* Antonin. Cujac. *com. ad tit. ff. de min.* Jacob. Gothofred. C. Theodos. *de donat. l.* 2.

(e) Cic. *lib.* 3. *offic.*

(f) Cujac. *ad t. ff. de min.* & *de dol. mal.*

(g) *act.* 5. *scen.* 3. *v.* 25.

(h) Lipsi. *ad* Tacit. *annal. l.* 11. *n.* 29.

(i) Cic. *l.* 3. *de offic.* & *l.* 3. *de nat. Deo.*

(K) Cujac. *ad tit. de min.* & *dolo malo in princ.*

(l) Scoliast. Horat. *in carm. secul.*

(m) Dio 53. *vide* Cujac. *ad tit. C. de caduc. toll.* Tacit. *lib.* 3. *annal.*

vilis passim offendat, & prolabatur; tantique usus, & auctoritatis diu fuerunt leges hæ Julia, & Papia, ut propter celebritatem earum *leges κατ' ἐξοχὴν* appellarentur. Harum legum inscriptio, non modo Papium, & Poppæum Coss. sed & ipsum Julium nomen præfert: tum quia primus Julius Cæsar Dictator censuram agens, ut nova sobole absumptam bellis civilibus Urbem expleret, multitudini liberorum præmia constituit; (a) tum etiam quia & Augustus, quem sæpe Julium appellatum legimus, anno A. V. C. IↃCCXXXVI. cœlibatum pœnis damnaverat, nuptias extulerat præmiis. Quæ tamen lex rejecta multitudinis dissensu fuit: unde Propertius: (a) Dio *l.* 43.

Gavisa est certe sublatam Cynthia legem,
Qua quondam edicta flemus uterque diu,
Ne nos divideret.

Horatius autem in carmine sæculari faustum exitum precatur his legibus.

Diva producas sobolem, patrumque
Prosperes decreta super jugandis
Fœminis, prolisque nova feraci
Lege marita.

Etenim sub extremum imperium, lenita severitate pœnarum, lata denuo lex est a Papio Mutilo, & Q. Poppæo Coss. anno A. V. C. IↃCCLXII. (b) quæ demum tenuit, in eamque Consulum rogationem prioris legis capita relata fuere, indeque appellata lex Julia, & Papia Poppæa, ut tamen Julia potissimum ad contrahenda matrimonia; Papia vero ad suscipiendos liberos referretur. (c) Sane ante has leges, quamvis nulla pœna esset a jure constituta, cœlibes tamen aliqua ignominia per censores notabantur exemplo Lacedæmoniorum. (d) Unde extat apud Gellium oratio Metelli Numidici, (e) qui censor matrimoniorum frequentiam suasit. Et quoniam natura neque cum uxore satis commode, neque sine uxoribus vivi omnino posse; propagationem prolis, & utilitatem publicam tranquillitati privatæ censuit anteferendam. Ejusdem orationis auctoritate, ac verbis, Augustus & legem suasit suam. Hinc lex Ciceronis conficta in libris de legibus: *Cœlibes esse prohibento.* Cœlibem autem Cujacius dictum putat, (f) quasi κοίλην, κοιλίαν λείπων *ventrem linquens.* Harum capita legum, quæ mutilata supersunt ex veteribus monumentis, diligentius eruit, & quantum humanæ licuit industriæ, ad pristinum suum ordinem revocavit Jacobus Gothofredus, ad cujus fere indicia ordinem nos disputationum nostrarum pertexemus. Ad hæc autem capita universæ, quas habemus, harum legum sententiæ referuntur. Primum caput erit de maritandis inter se civium ordinibus. Alterum de irritandis nuptiis eorum, qui fuerint procreandis liberis inhabiles. Tertium de præcidenda libertate differendarum nuptiarum. Quartum de pœna eorum, qui contra hasce leges nupserint. Quintum de privilegiis legitimi connubii. Sextum de præmiis susceptorum liberorum. Septimum de removendis nuptiarum, & prolis impedimentis. Octavum de modo divortiis imponendo. Nonum de pœnis cœlibatus, & orbitatis. Decimum de augendo jure patronatus pro numero liberorum in libertorum bonis. Primum vero caput quod erat *de maritandis ordinibus*, legi nomen dedit universæ. Eo capite nuptiarum frequentia ita invehebatur, ut ne tamen Senatorius sanguis ignominia servili pollueretur. Eo autem tempore longe major erat ingenuorum, quam ingenuarum numerus. (g) Itaque venia data est legitimarum nuptiarum inter ingenuos, & libertinas; Senatoribus tamen, eorumque filiis tam naturalibus, quam adoptivis, (h) & emancipatis, & a Senatore in

(b) Dion. *l.* 56. Isid. 5. *orig.* 5.

(c) Cujac. *ad tit.* Up. 16 §. *qui intra, verb. neutri legi.*

(d) Dion. *lib.* 43.

(e) *vide epito.* Livian. *lib.* 59.

(f) *ad tit. C. de cad. toll.*

(g) Dio *lib.* 54. *in gest. ann.* 736.

(h) *l.* 6 & 7. *ff. de Senat.*

in adoptionem datis, etiam ei, qui sit inferioris ordinis, natisque post mortem patris (non autem conceptis, & natis post patrem Senatu motum, hi enim Senatoris filii non habentur:) item nepotibus ex filio licet Senatu moto: (sufficit enim avita dignitas,) (*a*) pronepotibusque ex filio interdictum fuit sponsam, uxoremve habere libertinam, vel eam, quæ aut palam corpore quæstum faceret, fecissetve, aut artem ludricam exerceret, ejusdemve exercitii patrem, aut matrem haberet, habuissetve. (*b*) Quamvis autem dignitas Senatoria dominio obvenisset post libertatem, matrimonii causa datam; abstinendum ei tamen erat a libertinæ nuptiis; siquidem eas nondum contraxisset: nam si contraxisset ante adeptam Senatoriam dignitatem, quamquam ante dubitabantur, an nuptiæ manerent; Justiniano tamen inhumanum visum est ob eventum solvi nuptias, a quibus initio vitium absuisset. (*c*) At si post nuptias vir exciderit Senatoria dignitate, consistere matrimonium, Ulpianus censuit, cum dignitas, quæ obstiterat, fuerit imminuta. (*d*) Caput autem hoc ad nuptias pertinens, passim immutatum est novella 117. Justiniani, a quo etiam constitutum est, (*e*) ut mulieri scenicæ, quæ se ad honestum vitæ institutum contulisset, cum quolibet etiam dignitate prædito nuptiarum potestas esset. Ob eamdem honestatis causam, libertinus etiam ab ingenuo adrogatus, aut alius, qui artem ludricam exerceat; vel a parentibus eam artem exercentibus descendat, ducere prohibetur filiam Senatoris, etiam Senatu moti, quæ se ad turpem quæstum non convertit: uti & prohibetur ducere, neptem, pronepotemque ex filio (*f*) cujus Pater dignitatem amisisset; nisi se turpi quæstu commaculaverit.

Eæ tamen nuptiæ quamvis injustæ, non irritabantur per hanc legem; sed per S. C. quod Marci orationem est consequutum: (*g*) qua oratione Imperator suasit, ut quæ prium erant illicitæ, deinceps nec nuptiæ forent. Hoc enim inter *injustas* interest, & *irritas* nuptias, (*h*) quod in injustis dos consistit, quæ post viri mortem caduca fiebat, (*i*) & ex iis oritur accusatio adulterii: ab irritis vero nec adulterii accusatio, nec dotis actio proficiscitur. (*K*) Verum Cujacius docet ex hac lege quidem libertinam non esse injustam Senatoris uxorem, aut filii, aut nepotis: contra vero non ex hac lege, sed ex oratione Marci filiam, aut nepotem Senatoris, non esse justam uxorem libertini hominis. (*l*) Neque cum lena, aut ea, quam leno, lenave manumiserit; neque cum muliere publico judicio damnata, & in adulterio deprehensa, lex Julia dat ingenuis nuptiarum licentiam. (*m*) Ingenui autem nomine lex comprehendit etiam eum, qui jus aureorum annulorum impetravit, (*n*) vel qui fuerit ingenuus judicatus. (*o*) Damnatam vero publico judicio mulierem, ne ante quidem ductam retinere deinceps Senator potest ex S. C. ad hanc legem adjuncto, cujus meminit Ulpianus, (*p*) Et quoniam lex non tam sententiam notavit, quam factum; ideo ingenuis abstinendum erat a nuptiis mulieris in adulterio deprehensæ, quamvis non damnata, sed absoluta fuisset. Semel enim deprehensa, numquam exuit turpitudinem. (*q*) Damnatam vero adulterii, quam vir accusaverit post impetratam objecti criminis abolitionem, uxorem denuo ducere non prohibetur. (*r*) Severissimo quoque consilio constitutum fuit his legibus, nec sexagenario major majorem quinquaginta duceret: propter extinctam spem suscipiendæ sobolis; Conjugium vetetes, *liberorum feminarum* esse voluerunt: (*f*) unde cujus mulieris alvcus exaruit, minime dignam nuptiis judicarunt. Quo circa mos erat nubentibus profiteri, liberorum

XXXVII. De illicitis nuptiis irritandis sub Marco.

(a) *l.* 7. *§. ult. ff. eod.*
(b) *l.* 44. *in pr. ff. de ritu nupt.* Theophil. *instit. quibus ex caus. manumit.*
(c) *l. penult. C. de nuptiis.*
(d) *l.* 27. *de ritu nupt.*
(e) *l. ult. C. de nup.*
(f) *l.* 9. *ff. de Senat. l.* 32. & 44. *ff. de ritu nupt.*
(g) *l. oratione* 16. *ff. eod.*
(h) Ulp. *tit.* 16. *§. ult. l.* 12. *§.* 1. *ff. de adult.*
(i) Rævard. *var. lib.* 4. *c.* 16.
(K) Gothof. *in not. ad l. Jul. & Pap. cap.* 1.
(l) *ad lib.* 4. *resp.* Papin. *l.* 9. *ff. de Senat. & l.* 23. *&* 44. *ff. de rit. nupt.*
(m) Ulp. *l.* 43. *§.* 6. 7. 8. *&* 9. *ff. de rit. nupt.* Gothof. *ad hoc cap. in notis.*
(n) *l. ult. ff. de jure aur. ann.*
(o) *l.* 25. *ff. de statu homin.*
(p) *l.* 43. *§.* 10. *ff. de ritu nupt.*
(q) *l.* 43. *ff. de ritu nup.*
(r) *l.* 24. *§. ream ff. eod.*
(f) Lactant. *l.* 1. *de falf. relig. c.* 16. Svet. *in Cl. p.* 23. Ulp. *cap.* 16. *l.* 12. *C. de legit. hæredit.* Brif. *de ritu nupt. pag.* 118.

rum

rum procreandorum causa sese nuptias appetere. Quod colligitur ex his Taciti verbis: *Cum uxore principis prædicta die, adhibitis; qui obsignarent, sese velut suscipiendorum liberorum causa convenire*. Usus autem docuit in homine majori *LX*. annis generandi vim esse peremptam; in muliere vero *quinquaginta* annis majorem concipiendi vim periisse: etsi Aristotiles (a) generandi vim in homine ad LXX. usque annum virescere scribat, plurimaque supersint exempla virorum, qui ætate longe majori, liberos insperato susceperunt. Ut enim obscuriora, quæ sunt sane innumera prætermittamus, certe Masinissam regem, anno jam sexto, & octogesimo; & Catonem Censorinum octogesimo exacto anno liberos procreasse accepimus: & recentioribus temporibus Udislaum regem. (b) Afflictus etiam nobilis pragmaticus (c) tradit, se annum ultra sexagesimum natum, tres suscepisse liberos. Mulierum autem illustre habemus exemplum a Constantia Henrici Imperatoris uxore, quæ quinquagenaria peperit. Ne inanem eruditionis gloriam legentium tædio affectemus, alia innumera prætermittimus exempla, ex quibus, & ex bene perspecta ratione, observatores naturalium causarum, inter quos Amitinus, & præceptor olim noster, ac beneficentia plusquam parens Gregorius Caropreseus, Italorum philosophorum, ætate nostra, maximus, censet generandi vim in homine, ac in muliere fœcunditatem, non solum ex *annis*, sed etiam ex *habitu*, & *robore corporis* esse arguendam. At quoniam lex non ad cariora, sed ad frequentiora naturæ convertitur; recte hisce annis generationis tempora finivit. Siquidem hominis vigor sexagesimo fere anno languet, & in mulieribus menstrui sanguinis rivus, sine quo neque concipi, neque nutriri partus posse vulgo autumant, anno plerumque quadragesimo, vel ad summum quinquagesimo exarescit. Ideo lex Papia viris sexagenariis fibulam imposuit, & mulieres quinquagenarias sterilibus comparavit. (d) At si conjuges ad eas ætates evecti prolem ediderint, noluit Justinianus eam sobolem a cæterorum liberorum conditione discrepare. (e) Obsequi enim lex debet, non imperare naturæ; ideo agnoscere oportet eos, quibus natura præter modum a lege definitum lucis beneficium dedit:

(a) *l. 5.* περὶ ζώων

(b) Æneas Silvius.

(c) *in constit. Reg. post mortem §. ultimo*.

(d) *si sterilis ff. de act. emt.*

(e) *l. 12 C. leg. hæred.*

XXXVIII. De S.C. Claudiano ad l. Papiam.

Cum igitur his legibus justa ætas in homine LX., in muliere L. annorum spatio concludatur: dubitatum fuit, an sexagenario majori liceret minorem L. ducere? & Tiberius Cæsar, cui tribuitur S.C. hoc, quod Claudianum appellatur, propterea quod Neronis, & Tiberii plura S. C. Claudiano nomine comprehensa fuerunt ex Claudii nomine, quod utrique retinebant, ut Petrus Faber observavit; (f) Tiberius, inquam, prohibitionem nuptiarum extendit etiam ad matrimonia *sexagenarii*, cum *minori quinquaginta*. Etenim quamvis fœcundum sit solum, semen tamen deest; unde hujuscemodi conjugia plerumque nulla prolis spe defenduntur. Hinc Svetonius in Claudio scribit, Tiberium aliquid addidisse capiti legis Papiæ (sive *additum* legamus ex vulgatis, sive *adauctum* ex eruditiorum interpretum emendatione) atque huic capiti Claudium contraria lege lata obrogasse: quod ex concubitu viri sexagenario majoris, cum minori quinquagenaria spem prolis superesse censuerit: ideoque aliud S. C. Claudianum, idque ab ipsomet Claudio emanavit, (g) quo si major sexagenario minorem quinquagenaria duxisset; perinde habebatur, ac si LX. annis minor nuptias contraxisset. Hinc jure a Jacobo Gothofredo reprehenduntur ii, qui abrogatum fuisse a Claudio caput legis Papiæ arbitrantur: cum Tiberii potius explicatio explosa fuerit, ejusque adjectio sublata.

(f) *p.* Semest. 25. & Cujac. 1. *observ.* 18.

(g) Ulpian. *tit.* 16. Bris. *p.* 157. *de jure connub.*

XXXIX. De S. C. Calvisiano.

Si vero major quinquagenaria, minori sexagenario nupsisset, tam-

 quam

quam ex impari matrimonio, & omni prolis spe destituto, dos caduca erat, & fisco cedebat, minimeque proficiebant hæ nuptiæ ad capiendas hæreditates, & legatas dotes. Quod cautum fuit S. C. Calvitiano, vel Calvisiano, cujus apud Ulpianum est mentio: (a) ubi videtur Cujacius malle Claudianum.

(a) *l.* 16. Brif. *de jure connub.* 159. Jacob. Gothof *hic*.

XL. De S. C. Perniciano.

Porro qui ætates hasce ita præfinitas sine nuptiis transiissent, solvebantur legibus, (b) & ad priscæ libertatis commodum revertebantur. Verum ne ullo umquam tempore cœlibatus proficeret, obstitit S C. Pernicianum, quod perpetuis cœlibatus pœnis obstrinxit eos, qui ætates legibus præfinitas sine nuptiis, & liberis excessissent. (c) At Justinianus pristina nuptiarum libertate restituta, invidiam harum legum prorsus amovit. (d)

(b) Ulpian. *t.* 16. §. 3.

(c) Ulpian. *ut sup.* §. 3. Gothof. *ad hoc t.* Brif. *de jure connub. pag.* 158. Tertull. *in apolog. Aug.* 3. *contra Julian.*

(d) *l. sancimus C. de nupt. leg.* 12. *C. de legit. har.*

XLI. De Spadonibus.

Huic capiti Jacobus Gothofredus subtexuit illud *de spadonibus*: quos vero simile est lege Papia fuisse nuptiis prohibitos, utpote cum generationi non sint habiles. Hinc ex inscriptionibus Ulpiani ad l. Juliam, & Papiam videmus conjunctas fuisse cum harum legum tractatione, disputationes de spadonibus. (e) Et sane qui convenit, ut lex Papia, quæ sexagenarios repulit, tulerit spadonum nuptias, quæ æque absunt ab omni spe liberorum; quod unum ac summum fuit legis Papiæ studium? Nescio igitur cur Hispano illi, (f) qui immanes commentarios ad has leges edidit, in mentem venerit rejicere caput hoc de spadonibus a cæteris legis Papiæ capitibus, quibus attexuit, & alia minime germana. Cæterum *spadonis* vocabulum late se fundit, complectiturque, tum eos, qui natura vitiati sunt, tum illos, qui sibi virilia præciderunt, aut contorserunt, & oppresserunt. Atque his sane postremis præclusam esse crediderim a lege Papia facultatem nuptiarum, non autem superioribus, nempe illis, quorum virilia natura, vel faro sunt vitiata, dummodo generandi vis eo vitio perempta non fuerit. Sunt enim qui alterum, vel ambos testes habent introrsum conditos, & hi spadonum quoque nomine veniunt: generationi tamen sunt idonei, unde lege nulla arcentur a nuptiis: ac in his dotem, & matrimonium, & dotis actionem esse Ulpianus (g) tradit, non autem in castratis. Nec mirum si nullis eminentibus testibus, integra tamen sit generandi facultas: nam si testes refecti sint imperite, ut relicta sit epididymis cum segmento coleorum, nec seminalia vasa prorsus effusa fuerint: iis periti rerum naturalium spem prolis minime adimunt; etenim ex gallis, aliisque animalibus male castratis enatam esse prolem Thomas Cornelius Consentinus philosophus ætate nostra insignis observavit: ejusdem enim texturæ faciunt epididymida, & testes, ac glandulis oppletam iisdem, quas permeando semen ad generationem exacuitur. Omnis tamen hæc nuptiarum prohibitio remitti per populum poterat, ejusque jamdiu erat arbitrium illicitarum nuptiarum gratiam facere. Cujus potestatis exemplum habemus apud Livium, (h) a quo traditur Hyspalæ Feceniæ libertinæ, cujus indicio nefaria Bacchanalium sacra detecta fuerunt, inter alia præmia adjectum; *uti ei* (mulieri) *ingenuo nubere liceret*. Quod jus olim populi, sibi de more, postea principes (i) arripuerunt: olim enim secretum erat jus populi a jure fisci; postea omnia populi commoda traducta fuerunt ad fiscum principis. Hinc titulus Paulli de jure fisci, & populi, & Lamptidius ista distinguens, ait, *leges de jure fisci & populi moderatas* tulisse Severum. (K)

(e) *l.* 118. *ff. de V.S.*

(f) Remez del Manzano *ad l. Jul. & Pap.*

(g) *l.* 39. §. 1. *ff. de jur. dot.*

(h) *l.* 39. *c.* 19.

(i) *l.* 31. *ff. de ritu nupt.*

(K) Dio *l.* 55. Ulp. *frag.* 16. §. 1.

XLII. De Sponsalibus.

A personis ad ætatem contrahendis nuptiis idoneam leges transierunt; earum enim vis calliditate hominum eludebatur: nam quia leges præmia maritis constituerunt, iis non pauci fruebantur, nullo suscepto nuptiarum incommodo. Tales erant, qui sponsalia cum impubere contrahebant;

bant, & qui contractis cum pubere sponsalibus nuptias protelabant. Nullum enim ætatis tempus erat sponsalibus præfinitum, cum statim ac in homine ratio emicat, liceat inire sponsalia, nempe anno ætatis septimo. (*a*) Quoniam autem contractis sponsalibus nuptiæ arbitrio conjugum trahi poterant, plurimi sponsalia maturabant, nuptias vero differebant, ut interea maritorum jure fruerentur. Ne igitur quis ex fraudatis legibus lucrum perciperet; ademit Augustus (*b*) præmia maritorum sponsis, qui ultra biennium nuptias extraxissent. Quamobrem sponsalium temporibus biennio contractis, tantum qui *decennem* puellam sibi uxorem petiisset, mariti juribus potiebatur: quia tempora sponsalium, & ætas nuptiarum legitima, quæ in mulieribus erat XII. annorum, æquatis intervallis concurrebant; & vir eam ducere tenebatur expleto biennio. At qui puellam decennio minorem sibi despondisset, quoniam ob immaturam puellæ ætatem dilatio nuptiarum ultra biennium excurrebat; sponsus interea cœlibum pœnis erat obnoxius. Quæ quidem sponsalia rata habebantur, ut Cujacius tradit; (*c*) sed immatura ideo nec pœnis legum eximebant maritum, nec lucris afficiebant. Quamvis autem his legibus sponsalia biennio circumscriberentur: tolerabatur tamen earum dilatio propter sponsæ, sponsive valetudinem, vel parentum interitum, vel ob capitalia crimina, vel ob longiores peregrinationes necessitate susceptas. Propter quas sane causas non modo annum, aut biennium, sed & triennium & quatriennium nuptiæ impune trahebantur, (*d*) ut Cajus tradit: apud quem nolim cum Cujacio, & Gothofredo vulgatam lectionem immutare, ac expungere *annum*; quamvis enim tempus legibus præfinitum non annus sit, sed biennium, tamen in biennio annus includitur: nec insolens est, ut oratione ducta a minori tempore, eo enumerando perveniatur, ubi terminus legis hæret: etsi omissa mentione anni, satis fuisset *biennium* scribere. Sed expeditius erit dicere, Cajum enumerasse tantum annos moræ, nulla mentione annorum legis; quibus elapsis, scripsit non annum modo, sed & biennium, & triennium moræ ob justam causam tolerari. Cæterum si vir sine causa sponsalibus diem ultra *biennium* proderet, maritorum præmiis excidebat: & virgo quærere sibi aliam conditionem poterat, retentis arrhis: quas tamen reddere cogebatur in duplum, si per eam factum esset quo minus nuptiæ legitimo tempore contraherentur; quadruplum alii arrharum restituendum putant: Gothofredus tamen quadruplum intelligit, præter arrhas. (*e*) Ex hoc legum capite, Cujacio repugnante, aliqui ortam putant præfinitionem ætatis maturæ nuptiis, in fœminis XII. annorum, in masculis XIV. (*f*) Sane vetustiorem legem non habemus, ad quam hæc definitio recte revocetur: tantum scimus esse pervetustum, ut nuptiæ incipere nequeant ante utriusque sexus pubertatem. Quam Cassiani non ab ætate, sed ex habitu corporis æstimabant in maribus, quorum non paucos ante XIV. annum generationi habiles fuisse constat; (*g*) Proculiani ab extremo XIV. anni eam auspicabantur. Priscus Javolenus & annos XIV. & corporis firmitatem requirebat. Proculianorum sententia recepta fuit, quia id, quod plerumque accidit, respiciebat; idque Proculiani a Stoicis duxerunt. Etenim Stoici vim generandi, & animi consilium ea ætate inolescere censebant. (*h*) Quod autem lege Papia Poppæa circa ætatem puellarum præfinitum videtur, moribus antea Romanorum invaluerat. Plutarchus enim in Numa scribit, Romanos consuevisse teneras admodum puellas ducere: quod magna sit ejus ætatis simplicitas, ut sub institutione mariti suscepta uxor, illius mores facilius imbiberet, itaque privatæ res, & publicæ

(a) *l.* 14. *de sponf.* Leo *novell.* 109.

(b) Dio *l.* 54. *ingest. Anni* 736. Sveton. in *Octavio c.*34. Zon. *tit.* 2. Dio *l.*56.

(c) *ad l.* 4. *diff.* Modest. *l.*14. *ff. de sponf.*

(d) *l.*17. *ff. de sponf.*

(e) *l.*6. *C.Theod. de sponf.* & *l.* 4. *item l.*2. *C. Justin. de sponf.* Cujac. *ad t. C. de sponf.*

(f) Cuj. *ad l.* 14. *ff. de sponf. sive ad Modest. diff. lib.* 4. & *in enarr. C. t. de sponf.* Macr. 7. *saturnal. l.* 7. & *somn. script.* 1. Svet. in *Octav. c.*34.

(g) Hott. *de ritu nupt. institut. quib. mod. tutor. in princip. l. ult. C. quando tut. vel curat.*

(h) Plutarc. *l.*5. *c.*24. *de placit. philosoph.* Merill. *obs. l.*1. *c.*2.

essent tranquilliores. Contra Lacedæmonum respublica, ubi puellæ nonnisi adultæ viro tradebantur, muliebri sæpe licentia perturbabatur. Amorum enim vicissitudine, qua exercentur ante matrimonium virgines, ita exacuuntur ad fraudem, ut quidquid longo amatoriarum artium usu didicerunt, conferant ad subigendum, ac perdomandum virum, unde converso sensim ordine officiorum, qui dominus a lege constituitur, ultro sese in servitutem tradit uxori. Hinc mulier in virum, vir in mulierem turpiter commutatur. Quod malum privatis in domibus conceptum, non raro in rem expetit publicam, ut impotentia, & effrena cupiditate muliebri, civilium quoque status negotiorum agitetur; magnarum enim incrementa calamitatum, ex initiis surgunt sæpe levissimis, ingentesque sæpe clades exciterunt, ex gratia, vel ira muliebri; quarum aliquando blanditiæ apud magnates præsertim, & summos duces, moribus, & legibus patriis longe præpollent.

XLIII. De vacatione nuptiar.

Sequitur hujus capitis alia particula, quæ est de vacatione nuptiarum concessa fœminis post mortem viri, aut post repudium; qua in particula comprehensum fuit, ut mulieribus a morte viri *biennium*, a repudio vero *annum*, & *sex menses* a nuptiis vacare liceret: cum lege Julia, quæ lenita deinde fuit, & in legem Papiam Poppæam conjecta, non major vacatio daretur, quam *unius anni* a morte viri; a divortio vero *sex mensium*, (*a*) ut tradit Ulpianus, quem locum emendatione indigere censuit Cujacius (*b*) admonitus a Suetonio: (*c*) unde pro *biennii* substituit *triennii*: nescio an recte. Aliam enim puto *vacationem* a Suetonio significari, nempe vacationem ab Augusto datam a die latæ legis ad *paritionem*, nempe intervallum, quo adhuc cives lege Papia erant soluti: ut qui a nuptiis abhorrerent, spatium haberent comparandi sese, flectendique ad matrimonium reluctantem animum: quod consilium nisi intra triennium illud vacationis capesserent, legum pœnas incurrebant. Alia igitur vacatio est ab ea, quæ post viri mortem, aut repudium datur.

(a) *t.14. in fin.*
(b) *ad tit. 4.* Ulpian.
(c) In Octavio *c.34.* Dio *l.* 56.

XLIV. De Virginibus Vestalibus.

His adjungendum censuit Gothofredus caput de virginibus Vestalibus a Gellio (*d*) ex lege Papia relatum: ex quo capite Pontifex Maximus facultatem habebat legendi XX. virgines non minores annis X. ut sortitione in concione facta, cujus virgo ducta fuerit, eam Pontif. Max. caperet, quo Vestæ fieret. *Capi* autem virgo dicebatur, quia manu a Pontifice prehensa, quasi bello capta, suo a parente, cujus in potestate erat, abducebatur.

(d) *l.1.c.12.*

XLV. De pœnis imparium, & præmiis parium nuptiarum.

Ubi lex nuptiarum rite contrahendarum, & augendæ prolis rationem instituit: pœnis præmiisque propositis, voluntates hominum censuit obligandas. Itaque in sanctione cavit, ut qui contra legem hanc nuptias contraxerit *impares*, quales appellat Ulpianus (*e*) nuptias inter majorem quinquagenaria, & minorem sexagenario, vel inter majorem sexagenario, & quinquagenaria minorem; is quos suscepit filios, liberorum, aut suorum hæredum loco habere non possit: nec eisdem adjuvaretur ad præmia legis assequenda, proinde ac si mortui nascantur, quia nec nati videntur. (*f*) Item vetitum est conjuges illos hæreditatem capere lege obvenientem, qua & testamentaria hæreditas comprehenditur, cum ea ex legibus XII. tabul. obveniat. (*g*) Quin etiam nec legatum iis, aut aliud quid mortis causa capere licuit. (*h*) Sed illud est sane tristius, quod solutis hujuscemodi nuptiis, morte mulieris, dos est caduca, & devolvitur in fiscum, qui in mulieris locum pro dotis repetitione succedit. (*i*) A pœnis imparium lex progreditur ad *parium* præmia nuptiarum: ut qui legi

(e) *t. 16. §. 3. Inst.l.12.in fin.C. de legit.hæred.*
(f) *l.qui mortui 129.ff.de V.S.*
(g) *l.lege obvenire 130.ff. de V.S.*
(h) *l.37.38.ff. mortis causa donation.*
(i) Ulp.*frag.t. 16.in fin.l.dote ff. de ritu nupt.*

gi non obtemperarent, pœnam aliam ex privatione præmiorum sustinerent Agitur autem primo de ordine nuptiarum contrahendarum, quæ ut rectius curarentur, lex jussit ut si mulier, aut virgo ex hac lege nuptias contractura legitimo tutore careret; Prætor Urbanus ei tutorem constitueret ad dandam, promittendamve dotem. Quodque ex hac lege Prætor in Urbe; in provinciis præstare debebat Præses ex S. C. ad hanc legem adjecto: (a) ut intelligamus, tutorem non tam ad regendum puellæ arbitrium, confirmandamve voluntatem dari, quam ad moderandam, curandamve dotem, idque Antoninus, & Severus clarius expresserunt. (b) Quod munus est præcipuum tutoris ad rem certam a lege Papia præter juris regulas instituti: (c) Discrevit autem lex hæc *dictionem dotis*, *promissionem*, *dationem*; quia *dicere* dotem, est absque stipulatione promittere, solemnibus verbis sine interrogatione; (d) quod non ad omnes pertinebat, sed vel ad ipsam tantum mulierem, aut mulieris jussu ad ejus debitorem; vel ad patrem, avumque paternum; nec dotis dictione plures, quam hi tres obligabantur. (e) At *promissioni* stipulatio adjungebatur, & promittendo poterant omnes obligari. (f) *Dare* autem dotem quid esset, explicatione non indiget. Porro non tantum ad dicendam, promittendam, dandamve dotem; sed ad augendam, minuendam, mutandamve curator dabatur; Siquidem quod supra mulieris facultates dictum erat, promissumve, id continuo, ut superfluum, detrahebatur, exemplo immodicarum donationum, quæ non prorsus revocantur, sed quatenus legis modum excedunt. (g) Hæc autem ad eos pertinent, qui per hanc legem ad matrimonia compelluntur, nempe patres, matresque familias, nam filiæ, filiive fam. minime cogebantur, (h) quod forsan erat certo legis Juliæ capite comprehensum; ut eo referri possint verba illa in *l. nec filium C. de nupt. legum disciplina*, nempe *legum Julia, & Papia*, quæ sæpe per excellentiam, ut Ulpiani verbis utar, *leges* appellantur, quod produnt plures loci juris civilis.

(a) Ulp. *t.* 11. *§. ex lego XX.*

(b) *l. sciendum 20. ff. de ritu nupt.*

(c) Cuj. *ad tit.* Ulp. 11. §. 20.

(d) Ulp. *tit.* 6. *in princ.* Cuj. *ib.*

(e) Caj. *inst. l.* 2. *c.* 9. Bris. *de jure connub. p.* 160.

(f) Cuj. *ad t.* 6. Ulp. Caj. *loc. cit.*

(g) *l.* 61. *de jure dotium.* Bris. *ib.*

(h) *l.* 21. *ff. de ritu nupt.*

XLVI.
De Divortiis Libertarum. & aucto jure patronorum ex conjugio.

Hinc descendit lex ad præmia, & privilegia nuptiarum jam contractarum: augetque cum primis jura patronorum in libertas, quas sibi uxores adjunxerant. Igitur vetitum est libertam discedere (i) a nuptiis invito patrono, ut contrahat novas; quo appareat non sublatum fuisse hac lege divortium jure civili permissum, sed libertatem alienarum nuptiarum, ad quas divortia ferebant, lege Papia fuisse interceptam. (K) Itaque manente divortio, effectus illius, nempe novarum nuptiarum facultas adimitur. (l) Nec enim abhorret a regulis juris, ut matrimonium adhuc jure duret, secuto divortio: ejusque rei hoc adducit Ulpianus exemplum, nempe libertæ, quæ divortium fecit. (m) Cum enim invito patrono alteri nubere non possit, manet sane illa matrimonii vinculis adhuc implicata; uxoris tamen beneficio minime gaudet, nec admittitur ex edicto *unde vir, & uxor* ad hæreditatem mariti, quia quantum in se fuit, dissolvit illa contractas olim nuptias. (n) Unde tota ejus matrimonii utilitas devolvitur ad patronum, qui matrimonium adhuc voluntate, atque animo retinet: ita ut commodis quidem nuptiarum solus fruatur patronus; liberta vero divortii damna sustineat. Etenim eadem ratione concubinatu etiam alterius ei est interdictum, quia scilicet uxoris legibus obstringitur, & impeditur pudore conjugali, (o) quæ de nupta tantum liberta sunt accipienda, non de sponsa, ad quam hoc caput non pertinere, Ulpianus scribit: (p) & ideo si invito patrono sponsa nuntium miserit, cum alio poterit habere connubium. Præterea si liberta non in matrimonio patroni sit, sed in concubinatu, licebit ei a patrono discedere: (q) dummodo alteri sese non in matrimonium, sed in concubina-

(i) *l. ult. ff. de divort.*

(K) *l. liberta C. de op. libert.*

(l) *l. ult. ff. de divort. l.* 1. *ff. unde vir, & uxor.*

(m) Ulp. *l.* 1. *ff. unde vir, & uxor.*

(n) Cuj. *ad t. ff. unde vir, & uxor.*

(o) *l.* 11. *ff. de divort.*

(p) *l.* 45. *ff. de ritu nupt.* §. 4.

(q) *l.* 1. *ff. de concub.*

tum dederit: cum patrono præstet, libertam concubinam esse, quam matrem fam. ne sine consensu, & ope patroni re ipsa libertæ conditio augeatur: ideo Ulpianus (*a*) ait honestius esse patrono libertam habere concubinam, quam matrem fam. Quæ Ulpiani verba perperam in alium sensum detorquet Brissonius. (*b*) Libertas autem etiam communes ad hoc jus admitti placuit, quia negati non potest esse libertam ejus, qui duxit, quamvis liberta sit etiam alterius: (*c*) At ea, quæ jus aureorum annulorum impetravit, hic pro liberta non habetur. (*d*) Præterea libertæ, quæ sunt ex fideicommisso manumissæ, possunt invitis patronis, qui eas duxerunt contrahere matrimonia: quia patroni non sua sponte beneficium contulerunt, sed coacti fuerunt fidem suam liberare; ideo minor eis est honor habendus. (*e*) Alia prorsus ratio est in eo, qui ea lege emit ut manumitteret; nam legi se subjungendo sponte sua beneficium ab eo usque tempore contulit. (*f*) Invitum autem quem dicemus? An eum modo, qui manifeste dissentit? minime, sed quemvis alium, cujus consensus favore, vel ignorantia impeditur: (*g*) qui enim facti notitia caret, consentire non probatur, nisi lex tacite voluntatem alterius præferat. Porro, propter spem postliminii, & patroni reverentiam captivitas patroni libertatem nuptiarum libertæ minime tribuit. (*h*) At si non palam se prodiderit, quibus argumentis animum patroni a nuptiis libertæ retinendis alienum eruemus? Et Ulpianus tradit, sufficere actum quemlibet nuptiis, & matrimonio minime congruentem; veluti si patronus experiatur actione rerum amotarum, quæ sine divortio non oritur; vel si nuptias alterius mulieris appetierit, aut sibi concubinam adhibuerit, aut quoquo modo animus ejus desciscat a matrimonio. (*i*)

Neque patroni solum augere lex, sed libertæ quoque voluit sublevare conditionem præmio nuptiarum: unde præstatione operarum eam exemit, si vel patrono nupserit, (*K*) vel alteri consentiente, aut ratum habente patrono: non enim decet a conjugali officio distrahi, ut alienis obsequatur: ideo post nuptias dissolutas, pristinam operarum obligationem continuo subit. (*l*) Et hæc quidem de liberta: libertus enim, quamvis maritus, operarum obligatione non solvitur: nec enim libertus maritus dat se in officium uxoris; ut liberta uxor in officium viri: nisi modo libertus, qui nec artem ludicram exercuerit, nec ut ad bestias pugnaret operas locaverit, duos pluresve filios habeat in potestate; (*m*) præmio enim susceptæ prolis si absit infamia, lex Julia obligatione promissarum operarum eum exolvit. Huic attexuit capiti Gothofredus particulam *gener, socerve inviti testimonium in reos ne dicunto*; quæ, meo judicio, revocanda potius est ad leges Julias judiciorum, quibus cautum erat, ne quis contra affines, vel agnatos testimonium dicere cogeretur; (*n*) de quibus plenius apud Cujacium, (*o*) & Brissonium (*p*) in libris *selectarum antiquitatum*.

Præmiis nuptiarum adjecit lex præmia *liberorum*, amplissima illa quidem, & quæ spe sua nuptias mirifice propagaret. Eaque capite septimo legis Juliæ locata fuisse, tradit Gellius, (*q*) cum antea ætas potius, & senectus honores, ac præmia ferret: quæ deinde necessitas sobolis transtulit ad maritos, & parentes. Datum est igitur numero liberorum, ut in petitione Magistratuum urbanorum, aut provincialium, is candidatus præferretur, qui plures liberos haberet, quamvis ætate esset inferior. (*r*) Dictaque sunt hæc veteribus *præmia parentum*: (*s*) quorum præmiorum fuere & ante legem Papiam aliquot: (*t*) Ex horum commodorum cupiditate fraus orta est eorum, qui, simulatis adoptionibus, sibi quærebant libetos, ut iis ad præmia legum adipiscen-

(a) *l. 1. ff. de concub.*
(b) *de jure connub. p.* 166.
(c) *l. illud* 46. *ff. de rit. nup.*
(d) *l. 4. ff. jur. aur. annul.*
(e) *l. 50. ff. de ritu nupt.*
(f) *l. 45. in princ. ff. de ritu nupt.*
(g) *l. 45. §. 5. ff. de rit. nupt. l. filius fam. 8. §. invitus ff. de procur.*
(h) *l. 45. in fin. ff. de ritu nupt.*
(i) *l. 11. ff. de divort. & repud.*

XLVII. De aucto jure libertorum, & libertarum & conjugio.

(K) *l. liberta. C. de obsequiis patr. præst. l. 48. ff. de op. libert.*
(l) *l. 14. ff. de oper. libert.* Cujac. *ad t. C. eod.*
(m) *l. 37. ff. de oper. libert.*
(n) *Jurisconf. in princ. ff. de gradib. affin. & l. 4. ff. de testibus.*
(o) *l. 2. ff. de accusat. sive ad l. 1. Papin. de adult.*
(p) *lib. 4. c. 7.*

XLVIII. De Præmiis liberorum causa Constitutis, & S.C. Claudiano: & de Jure Trium Liberorum.

(q) *l. 2. c. 15.*
(r) Gell. *l. 2. c. 15.* Tacit. *l. 2. annal. ubi* Lipſ. *n.* 111. Dio *l.* 56. Gell. *apud quem P. Scipionis orat. l. 5. cap. 19.*

(s) Sveton. *in Octav. c.* 34. Tacit. *l. 3. ann.* Juven. *Sat.* 9.
(t) Dio *l.* 43.

ſcenda juvarentur. Propterea S. C. conditum ſub Nerone fuit, ne ſimulata adoptio ulla in parte muneris publici prodeſſet: (a) eoque ſpectant Ulpiani verba (b) hæc: *adoptivi filii in numerum non proficiunt liberorum, qui excuſare parentes ſolent*. His autem fraudibus, quibus, ut mos eſt hominum, leges publico bono conditæ ad privatam trahuntur utilitatem; obviam itum eſt profeſſionibus liberorum, apud acta publica inſtitutis; quarum aliqua mentio apud Juvenalem, (c) & Terentium Clementem. Hoc etiam liberis lex Papia tribuit, ut ſinguli jus unius anni parenti pariant ad honores; etenim annaria lege, certa ætas erat ſingulis honoribus definita, intra quam certum honorem attingere nemo poterat. Hoc autem liberi præſtabant, ut annum adderent ſinguli ad ætatem parentis: ſive pro ſingulis liberis gratia legis fiebat unius anni. (d) Præterea eorum, qui Conſulatum inirent, is prior ſumebat faſces, qui plures, quam collega liberos haberet, etſi & ipſe eſſet in poteſtate alterius: (e) inde liberorum numero computabantur etiam ii, qui bello occubuerunt, quoniam adhuc virtute, & gloria viverent; ſiquidem in acie cecidiſſent: cum hi pro Republica vitam profudiſſe dicantur: non autem qui in obſidione perierunt. (f) In pari vero numero liberorum, is Conſul alteri præferebatur, ſive faſces primus ſumebat, qui eſſet maritus, vel in maritorum numero, aut qui jus impetraſſet mariti (g) aut ſponſus eſſet; non tamen ſimulatus. (h) Si vero mariti eſſent ambo Coſſ. cum pari liberorum numero, major natu præferebatur. In cæteris, qui aut cœlibes eſſent, aut ſine prole mariti; jus vetus permanſiſſe putaverim. Etiam in theatro major honos habebatur maritis. Etenim qui eſſent e plebe mariti, proprios habebant ordines in theatro. (i) Atque hoc appellatur in genere *jus liberorum*; diſtinctum ſane a *jure trium liberorum*, quod & ex his profluxit legibus: cujus & a Lacedæmoniis repeti poſſet origo. Horum enim moribus parentes trium liberorum ab Urbis cuſtodia, & excubiis erant immunes; quatuor vero ſuſceptis liberis, omni prorſus onere levabantur. (K) Et Romæ poſt tergeminorum certamen, atque Horatiorum victoriam fuit inſtitutum, ut tergeminis natis alimenta ex publico præberentur uſque ad pubertatem. (l) Hoc igitur legis Juliæ capite auctus eſt favor liberorum, profectus jam diu a vetuſtioribus legibus; & parentibus (m) conceſſa fuit immunitas onerum perſonalium tantum, (n) ſi Romæ, (o) aut in continentibus ædificiis, quæ Romæ appellatione comprehenduntur, liberos *tres* ſuſceperint. (p) Extra Romam autem in Italia *quatuor*, in provinciis *quinque* liberi, ſive incolumes, ſive in acie intetempti eorumdem onerum immunitatem afferebant. Proſunt etiam nepotes ex filio: ita tamen, ut in ſui patris locum ſuccedant, (q) item & emancipati, & quaſi emancipati, (r) ut Monachi, Epiſcopi, & Patricii; non tamen nepotes ex filia, qui non avi ſed alienam referunt familiam; Item ſi monſtroſum ediderit mulier partum, is mulieri ad veniam legis Papiæ proderit: quia eſt odioſa, & juris communis utilitatem extenuat; non autem ad S. C. Tertullianum, ex quo mulier luctum quæritur. (s) Verum ne legi fraus fieret, probandus erat liberorum numerus ex publicis actis, apud quæ mos erat profiteri, uti diximus liberos, ex iiſdemque non ſolum liberorum numerus, ſed ætas etiam, & quidquid ad controverſias ſtatus pertineret, petebatur. Quod *profeſſionis* genus indicatum fuit a Servio Tullio, qui cenſum inſtituens, juſſit patres in ſingulorum liberorum capita inferre aliquid Junonis Lucinæ templo, (t) habendoque cenſu voluit, ut & ſubſtantia, & uxorem, liberorumque nomina, ætateſque proderentur; qui mos poſt

(a) Tacit. l. 15. annal. c. 19.
(b) l. 2. §. 2. ff. de vocat. & excuſ. munerum.
(c) Sat. 9. l. 16. ff. de prob.
(d) l. 2. ff. de minor. & l. 2. ff. de munerib.
(e) lib. 2. ff. de mun. & hon. Gell. l. 2. c. 15.
(f) l. bello 18. ff. de excuſ. tut.
(g) Dio l. 56.
(h) l. 30. ff. de ritu nupt.
(i) Sveton. in Aug. c. 44.
(K) Ariſt. l. 2. politic. 9. Ælian 6. var. 6. Duar. l. 2. c. 40. diſp. anniverſ.
(l) Dionyſ. Halicarnaſ. l. 3.
(m) l. 1. C. de his qui num. liber. excuſ.
(n) l. 3. §. 4. lib. 11. ff. de vac. & excuſ. mun.
(o) l. 147. ff. de V. S. l. 2. ff. eod.
(p) l. unic. C. Theod. de his qui mun. lib.
(q) Inſt. de excuſ. tut. in princip.
(r) l. 2. §. 5. ff. de vacat. & excuſat. muner.
(s) Cujac. ad l. 4. tit. 9. ſent. Paulli.
(t) Dionyſ. lib. 4. Briſ. antiq. lib. 1. c. 1.

legem Papiam obtinendorum bonorum, atque pœnarum vitandarum causa, longe majoris fuit usus: (*a*) etsi aliquando immutatus. Nam Antoninus (*b*) jussit professionem hanc fieri apud Præfectum ærarii, atque alterum exemplum tabularum in domo privata voluit asservari; alterum in publico ærario, (*c*) ut & antea fiebat. Juvenalis Sat. 9.

Tollis enim, & libris actorum spargere gaudes
Argumenta viri: foribus suspende coronas,
Jam pater es.

Qui mos Roma prodiens, postea Marci Imperatoris jussu pervenit ad provincias. (*d*) Cæterum quo utilitas ex liberorum numero capiatur, oportet eum numerum impleri ante susceptum munus: nam si liberi suscepto jam munere nascantur, frustra beneficium legis expetitur. (*e*) Gellius autem quæsitum refert apud veteres, an octavo mense natus prosit. (*f*) Ceterum non raro quibus legitimum liberorum numerum natura negaverat, præmia illorum principis beneficentia largiebatur. Siquidem qui bene de principe, aut de republica meruissent, quique apud eum gratia & auctoritate pollerent, sæpe sibi, aut aliis jus trium liberorum impetrabant, ut ex variis Plinii epistolis colligitur, quo in Jure plurimum lusit Martialis. (*g*) Idem jus virginibus Vestalibus tributum honoris causa memini legisse. Alciatus (*h*) autem putat præmia omnia ex lege Papia liberos habentibus constituta, Theodosii constitutione sublata fuisse, (*i*) quod maxime pugnat cum pluribus juris locis, & cum *tit. C. de his, qui num. liber. excusat. mer.* Distinguere oportebat hæc hominem doctissimum; jus scilicet liberorum, quo præmia præstabantur ex lege Papia constituta; & jus liberorum, quo mutua inter conjuges testamenti facto, & successionis utilitas lege Papia liberos non habentibus imminuta restituebatur. Hujus juris a principe impetrandi necessitate conjuges solvit Theodosius, nec quidquam attigit de eo jure liberorum, quo nova legis præmia continentur. (*K*) Igitur pristinam inter conjuges testamentorum libertatem omnibus reddidit Theodosius, tam habentibus, quam non habentibus liberos: ut sine ulla impetratione, & sine venia legis Papiæ, juris antiqui beneficio perfruantur. Nec modo cives Romani, sed & latini, quorum conditionem supra explicavimus, præmia ex liberorum numero tulerunt: nempe jus Quiritium, cujus potiebatur latinus, qui filium, filiamve, natum, natamve anniculum, anniculamve servasset; ita ut filiave non decessisset ante extremum anni diem: quod spatium requirebatur, ut infans anniculus reputaretur. (*l*) Latina vero eodem jure fruebatur, si ter fuisset enixa, sive ordine naturæ consueto, sive eodem die, sive intra biduum per intervalla: nam si uno impetu tres effudisset, magis censetur tres habuisse liberos, quam ter peperisse; quod ad impetrandam legis præmia requiritur. (*m*) Neque si quis ex tribus liberis execto ventre sit excerptus, parenti prodest. (*n*)

XLIX.
De Præmiis Libertorum ex Susceptis Liberis.

Atque hæc ingenuis præmia legis liberorum causa quærebantur: addita sunt etiam & præmia libertatis: quibus sæpe manumissores, aut incontinenti, aut ex intervallo indicebant, vel officiales operas, quæ in officii præstatione consistebant, vel fabriles, quæ quasi in pecunia positæ erant, (*o*) tamquam fructus ejus artificii, cujus utilitas omnis ante manumissionem cedebat domino: data autem libertate retinebatur a domino pars aliqua jurejurando adacto. (*p*) Etenim, ut Cujacius (*q*) putat, non debebantur operæ, nisi juratæ vel promissæ: juratæ autem erant officiales; & quidem post datam libertatem. Nam si quid in servitute liber-

(a) Juvenal. *Sat.* 9.
(b) Capitolin. *in* Antonin. *&* Gordian.
(c) *l.* 6. *C. de fid. instrum.* Apul. *apol.* 2. Tertul. *lib.* 5. *advers.* Marcian.
(d) *Capitolin. ibid. Jacob. Got. ad hoc cap. in nos.*
(e) *lib.* 2. §. *qui ad munera, ff. de vacat. & excus.*
(f) *l.* 3. *cap.* 16. *in fine.*
(g) *lib.* 2. *ad Cæsarem, item l.* 3. *l.* 9. *& lib.* 10. Duaren. *disp. anniverſ. lib.* 1. *c.* 40.
(h) *l. ter. enixa ff. de V. S.*
(i) *l.* 1. *C. de jur. liber.*
(K) Cui. *ad* Ulp. *tit.* 16. Duaren. *disp. ann. l.* 1. *c.* 40. *in fine: quem tamen notat.* Jac. Gothofr. C. Theodos. *de jur. liber. l.* 3.
(l) *l.* 132. *&* 134. *ff. de V. S.* Paull. *& ibi* Cujac. 4. *sent. t.* 9.
(m) *leg.* 137. *ubi* Cujac. *ff. V. S.*
(n) *l.* 132. §. 1. *de V. S.*
(o) *l.* 9. *ff. de oper. libert.*
(p) *l.* 7. *ff. de oper. libert.* (q) *tit. C. eod.*

libertus promiserat, liber factus præstare non tenebatur: eo enim in statu promiserat, quo particeps juris civilis non erat. (*a*) Nec debebantur operæ nisi præteritæ: quæ si non ederentur, æstimabantur in judicio & ad pretium earum libertus patrono damnabatur, eæque, si fabriles essent, non modo in hæredes extraneos (*b*) transibant, sed ipsos patroni creditores, bona debitoris distrahentes; (*c*) futurarum autem petitionem habebat filius: qui eas etsi non indictas indicere, ac petere poterat, si non fuisset exheredatus; quamvis beneficio Prætoris usus hæreditate abstinuisset. (*d*) Cæterum operæ non exhibebantur ei, qui coactus manumiserat, sed qui sponte. Nam qui ex causa fideicommissi manumittit, nullum beneficium præstat, quia non liberalitate impellitur, sed necessitate. Hæc autem operarum obligatio, pluribus quidem solvebatur modis, veluti si patronus in concubinatu libertam habuerit, (*e*) vel si eadem alteri consentiente patrono nupsisset, ut supra indicavimus: (*f*) nam hæc in officio mariti esse debet. Lex vero Papia libertam 50. annis majorem ab ea præstatione liberabat, quod indicat inscriptio Paull. in *l. liberta ff. de oper. libert.* Et tandem, ne singula exempla obeamus, liberabatur ex hoc capite, quo capite operarum obligatio extinguebatur, ut si libertus, qui tamen nec artem ludicram fecisset, neque ut cum bestiis depugnaret, operas locasset, duos, pluresque, quamvis non eodem tempore, liberos, vel unum quinquennem in potestate haberet: etiam si quod donum, munus, aliudve quid libertatis causa jurasset dare aut promisisset. (*g*) Præmium autem filii quinquennis ex antiquo jure ductum arbitratur Cujacius: etenim major honos tribuebatur libertis filium quinquennio majorem habentibus. (*h*)

(a) Cujac. *ibid.*

(b) *l. 4. in fin. ff. de oper. libert. l. 6. ff. eodem.*

(c) *d. leg. 4.*

(d) *l. cum patr., ff. de oper. libert. l. pro hæred. §. si quid. ff. de acquir. hæred.*

(e) *l. 46. ff. de oper. libert.*

(f) *l. 13. penult. l. sicut, ff. de oper. libert. l. 2. ff. de obseq. patr. præst.*

(g) *l. 37. ff. de oper. libert.*

(h) Livius *lib. 45. cap. 15.*

L.
De Muliebri Tutela Liberorum Gratia Soluta.

Alio capite mulieres legitima tutela, sub qua esse perpetuo diximus, trium liberorum gratia solvebantur; libertam vero quatuor liberi patroni tutela liberabant, ut ejus juris potitæ mulieres sine tutorum auctoritate testari, ac res possent administrare suas; & tuto capere quidquid eis esset aliorum testamento legatum. (*i*)

(i) Ulp. *instit. 29. §. 3.*

LI.
De Pœnis Cœlibatus, & Prohibitione Capiendi ex Testamento.

Atque his sane præmiis cives alliciebantur, atque impellebantur ad nuptias: si cujus vero animus præmiis non flecteretur, pœnis adigebatur, quæ in publici ærarii commodum cedebant; ut qui Urbem civibus exhaustam augere negligeret, is opibus publicam rem locupletaret. Quapropter per legem Juliam, & Papiam ab utilitate testamentaria cœlibes exciderunt: iis enim ex testamentis extraneorum nihil accipere licebat; sed tantum ex testamentis cognatorum ad *sextum* usque gradum, ut Cujacius (*K*) tradit. Nos vero hinc longius ratiocinando progredimur, putamusque agnatos sine fraude legis Papiæ ad *decimum* usque gradum capere potuisse. Nam si beneficium cognatorum ad *sextum* gradum, qui est terminus cognationis extenditur, decet & agnationis beneficium ad gradum produci *decimum*, qui est agnationis extremus. (*l*) Porro cœlibes; quia non fato sed sponte sua prole carebant, omni prorsus testamenti utilitate privabantur nisi intra C. dies a morte testatoris matrimonium contraxissent. (*m*) Nec quidquam immutatum est de jure antiquo, si agatur inter cœlibes, orbosque conjunctos usque ad sextum gradum. At orbi, quibus natura denegavit prolem non odium conjugii, mitius a lege tractabantur, nec toto eo, quod fuerat relictum, sed *semisse* privabantur ob leviorem culpam, quod scilicet agnita sterilitate uxoris ad feliciores nuptias misso repudio non migraverint. (*n*) Huc pertinet illud Juvenalis:

Jam pater es, dedimus quod fama opponere possit,
Jura parentis habes, propter me scribere hæres,

(K) Parat. C. *de infirm. pœnis cœlib.* Ulpian. *instit. tit. 16. 17. 22.*

(l) *vide instit. de success. cogn. §. ult.*

(m) Sozom. *l. 1. c. 9.* Cujac. *in parat. C. de infir. pœn. cœlib. & apud* Jac. Gothof. *hoc c. 23. quod huc congessimus.*

(n) Sat. 9. v. 88.

Lega-

Legatum omne capis, nec non & dulce caducum:
Commoda praterea junguntur multa caducis.
Si numerum, si tres implevero:

Nec tamen omnis ætas pœnis premebatur, sed eas tum quis incurrebat, cum nuptias ultra tempus a lege constitutum protraxisset. Moram autem nuptiis fieri leges definierunt, in viris quidem ab anno vicesimoquinto, in fœminis a vicesimo. (*a*) Sed quoniam lex Julia eodem tempore conjugium exigebat, (*b*) quo Papia liberos: liberi vero nonnisi post decimum a conjugio mensem suscipi possunt; verbis quidem præfinita videbatur viris conjugii ætas anno XXV.; & fœminis XX.; re vero in utrisque anno minus: quamobrem ne quod verbis legis concedebatur, civibus re adimeretur; & quia satis videbatur absurdum eodem tempore conjugium, & liberos requirere: crediderim ex Tertulliano (*c*) in hunc sensum a Cujacio (*d*) explicato, Severum protraxisse spatium ad suscipiendos liberos constitutum, & pœnam orbitatis ultra præfinitum a legibus tempus distulisse. Ea vero pœna sequebatur homines usque ad senectam, qua in ætate pœna solvebatur conjuges, ut deinceps non tenerentur, si lege præscriptos annos in matrimonio excessissent, ac vir sexagenarius esset, mulier vero quinquagenaria. (*e*) Porro suspicor solitario patri, sive cui filius esset unicus provecta ætate genitus, dictus Homero τηλύγετος aliquid etiam pœnæ, sed tamen levioris fuisse irrogatum: Nam Ulpianus in inscriptione cum cœlibe hunc, & orbo conjunxit, (*f*) cujus verba, quæ ut ordo indicat ad solitarium patrem pertinebant, interciderunt. Sed Constantinus debitum honorem cœlibatui ex vera religione sanaque pietate restituens: pœnas omnes orbitatis, & cœlibatus funditus sustulit, relictis legibus decimariis, mox a nobis percurrendis. (*g*) Cæterum eædem leges, quæ aut intercidebant, aut modum ponebant testamentariis lucris, complectebantur etiam donationes causa mortis, ac donationes inter vivos, quæ morte confirmabantur; nedum hæreditates, & legata, quod S. C. ad hanc legem prodito definitum fuit. (*h*)

LII. De Testamentis Conjugum, & Decimis eorum.

Eadem lege repressa est opum profusio a mutuo amore inter conjuges. Ideo ne liberalitas hæc absumat quidquid ex caritate liberis, & agnatis, atque benemerentibus ex honestate naturæ debetur; vetuit lex Papia (*i*) conjuges ex mutuis testamentis capere solidum, sed tantum concessit ob honorem matrimonii partem *decimam*, aut aliam, si liberos haberent pro numero eorum in singulos præmio fœcunditatis. Et quoniam lex erat invidiosa, quippe quæ libertatem testamentorum coerceret; levandæ invidiæ, ac permittendæ severitati legis in liberorum numerum admissi sunt etiam portentosi, (*K*) & monstrosi, ut & ii decimæ capiendæ facultatem afferrent: cum id minime receptum sit in omnibus juris articulis, præsertim ubi non damnum avertitur; sed lucrum captatur. (*l*) Filius præterea susceptus apud hostes, & postliminio reversus, (*m*) legem Papiam laxabat, & decimæ capiendæ facultatem ex mutuis testamentis parentibus pariebat: idemque beneficium præstabant liberi post nonum natalis diem amissi: (*n*) quo die nomen infantibus imponebatur, nam nomine nondum indito perinde habebantur, ac si suscepti minime fuissent, ut observat Cujacius. Græcis vero nominalis dies erat septimus, & octavus, quod Casaubonus, (*o*) & Scaliger, a Cujacio dissentientes, tradiderunt. Duo autem liberi amissi duas decimas adjiciebant. Præter decimam jus erat conjugibus uti frui tertia parte bonorum, & quotcumque liberos haberent, ejusdem partis pro-

(a) Cujac. *par. C. de infir. pœn. cœlibat.*
(b) Ulp. *tit.* 16.
(c) *in Apolog.*
(d) *ad tit C. de infirm. pœn. cœlib.*
(e) Ulp. *tit.* 16.
(f) Ulp. *tit. de cœlib. & orbo & solit. patre. Vide* Gothof. *in not. ad leg. Pap. c.* 23.
(g) *l.* 1. *C. de inf. pœn. cœlib.*
(h) *l. Senatus ff. de mort. caus. don. l.* 1. *C. Theod. bon. proscript.*
(i) Ulpian. *in fragm tit.* 15. *l.* 2. *C. Theodos. de jur. libert.* Basil. *tit.* 5. *ad l.* 1. *unde vir. & uxor p.* 47.
(K) *l.* 135. *ff. de V. S.*
(l) *l. ult. §. si vero creditores C. de jure delib.* Cujac. *ad l.* 135. *ff. de V. S.* Paull. *lib.* 4. *sent. tit.* 9.
(m) *l.* 9. *ff. de c. & postlim. revers.*
(n) Ulp. *tit.* 15.
(o) *Ad Capitolin. in* Marc. Ant. Joseph. Scaliger Auson. *lect. l.* 2. *c.* 22. Salmas. *ad Capit.* Festus *in verbo lustrici, ubi* Scalig. Cujac. *Enarr. ad parat. C. de infirm. pœnis, cœlib.* Merill. 2. *obs.* 33.

proprietatem capere. (a) Decima vero hæc erat extra causam dotis legatæ: ita ut præter legatum dotis, uxor honore matrimonii etiam decimæ capiendæ jus haberet. (b) Eadem decima bonorum erat non hæreditatis portio; ad hæreditatem enim, quæ solvendo non est, lex Papia non porrigitur: (c) & decimæ quantitatis præstanda est, detracta prius Falcidia, (d) detractisque rebus per fideicommissum relictis: (e) Et quod legitimum modum excesserit, præstandum est, si ex alia causa, veluti crediti, aut mercedis debetur, dum a legatario doceatur omnem legis fraudem abesse. (f) Ob eamdem rationem quidquid a legatario ad conditionem implendam confertur, peti præter decimam potest: cogiturque hæres adjicere decimæ, quidquid ex ea conditionis implendæ causa detractum a legatario fuit. (g) Verum prohibitio solidi capiendi ex mutuis testamentis facta conjugibus, ad aliorum testamenta non extenditur, in quibus utuntur jure communi; propterea uxor, quæ a marito substituta pupillo fuerat, quamvis ex testamento mariti, nihil ultra legitimum modum capere possit, & pupillaris substitutio sit pars testamenti paterni; tamen si præter bona patris, bona propria pupilli reperirentur in hæreditate, minime ab iis mater arcebatur, quia etsi viri testamento substituta, bona tamen pupilli non ab eadem persona, nempe a marito, sed a pupillo capere videbatur. (h) Quod etiam benigna interpretatione minuendarum pœnarum causa receptum fuit. Unde si is, qui substitutus pupillo fuit, uxorem habuerit, moriente pupillo, sed moriente patre testatore fuisset cœlebs: quamvis ob cœlibatus pœnam testatoris hæreditate privetur; minime tamen capere prohibetur ex substitutione pupillari, quia moriente pupillo, pœnæ legis non erat obnoxius. (i) At si uxori decima legata sit, & fundus Titio, adjecta conditione decimæ; quia quamvis a Titio data fuerint, ex legato tamen testatoris pervenerunt, cujus conditionis implendæ causa Titius centum erogavit. (K) Prohibitio vero hæc solidi capiendi inter conjuges, perpetua non erat; nam non complectebatur eos, (l) quorum ætas legi Papiæ non obstringebatur, veluti si conjuges, aut alter eorum ejus ætatis nondum essent, quæ liberos exigebat, nempe vir annorum XXV. uxor XX., vel annos lege præfinitos in matrimonio excessissent, nempe mulier egressa esset anno L. vir LX. Cognati præterea, ut diximus, qui in matrimonium coissent, usque ad sextum gradum: quoniam inter eos esset successio ex jure communi ab intestato, prohibitione legis Papiæ minime tenebantur: adimit enim ea lex beneficia voluntatis alienæ, non commoda cognationis; & legitimas successiones minime aufert. Libera erat etiam inter conjuges testamenti factio, si reip. causa vir ab fuisset: (m) aut si conjuges a populo, vel a principe jus liberorum impetrassent: ut intelligamus magis longe aliud esse hoc jus liberorum, quo impedimenta legis Papiæ solvuntur, ab illo, quo munerum præstatur immunitas; ad præsens autem liberorum jus pertinet illa Isidori definitio (n) libro V. *Conjugum sine liberis invicem pro loco pignorum hæreditatis alterna conscriptio*. Quale jus, nempe veniam legis Papiæ, libetamque inter conjuges testamenti factionem Constantinus Imperator concesserat Naviculariis Orientis: (o) Honorius autem, & Theodosius generaliter omnibus, sublato discrimine inter conjuges, quibus solidi capiendi jus jampridem amissum reddiderunt, quod jus libertorum est appellatum in pluribus juris loeis; (p) non quia jus trium liberorum eo contineatur, sed quia tamquam præmio liberorum ex indulgentia principis

(a) Ulp. *tit.* 15.

(b) *l.* 53. *ff. de legat.* 2.

(c) *leg.* 72. *ff. de hær instit.*

(d) *l.* 67. *ff. ad leg. Falcid.*

(e) *l.* 42. *de legat.* 2.

(f) *l.* 27. *ff. de probat. l. cum quis* 37. *ff. de leg.* 3.

(g) *leg. sed si hos* 62. *ff. de condit. & demonst.*

(h) *l.* 6. *ff. de vulg. & pupill. ubi* Cuj. & Govean.

(i) *l.* 11. *ff. de vulgar. & pupil. ubi* Govean.

(K) *l. quod condit. ff. de mort. causa donat.*

(l) Ulpian. *tit.* 16.

(m) Cujac. ad Ulp. *tit.* 16. & *l.* 36. & 38. *ff. ex quib. caus. major.* & *l.* 35. & 37. *eod.* Jac. Gothof. *c.* 18. *ad hanc legem*, & Martial. *l.* 8. *epigr.* 31.

(n) Cujac. *in no. ad* Ulp. *tit.* 16.

(o) *l.* 7. *C. Theod. de navicul.*

(p) *l.* 2. *C. de infirm. pœn. cælib.*

cipis solidi capiendi facultas conjugibus præbeatur. Idem solidi capiendi jus consequebantur (a) conjuges, qui filium, filiamve communem habe-rent, aut XIV. annorum filium, vel filiam XII. amisissent, aut duos trimos; fortasse propter lactationis incommodum triennium a matre toleratum. Motibus enim veterum infantes non ante triennium mamma depellebantur. (b) Hoc etiam jus assequebantur conjuges, qui tres post nonum diem liberos intra annum, & tres menses amisissent. Impubes etiam cujuscumque ætatis amissus, solidi capiendi jus præstabat, item & proles intra X. Menses a viri morte suscepta. (c) Præterea pater solitarius, & fœmina, ingenua quidem trium, liberta vero quatuor liberorum mater, ex testamento solidum capit. (d) Porro Constantinus, qui, ne homines abducerentur a sancta professione cœlibatus, pœnas illius sustulit, (e) integram tamen reliquit inter conjuges solidi capiendi prohibitionem, quam, ut diximus, penitus aboleverunt Honorius, & Theodosius. (f) Jacobus tamen Gothofredus putat tantum per orientem hoc a Theodosio beneficium fuisse diffusum: (g) minime tamen per occidentem ab Hon. rio, cum semper a Principe fuerit impetrandum. (h)

LIII. De Dote constituenda.

Alio legis Papiæ capite, quod integro legum ordine caput erat XXXV., ut ex Marcello colligitur, (i) tolluntur impedimenta, moræque injustæ nuptiis objectæ, ab iis, qui dotare tenentur, vel jure patrio, vel officio pietatis. Quamobrem per Prætorem urbanum coercendos statuit lex parentes, aliosve, qui eas, quas habent in potestate, in matrimonium collocare neglexerint, aut nuptias contrahere prohibuerint, aut dotem negaverint, aut conditionem quærere omiserint, ut his artificiis nuptiarum dies protraheretur. Dotare autem debet pater filiam naturalem, & legitimam, aut adoptivam; non vero naturalem tantum, (K) pro modo facultatum, (l) cui oneri minime subest mater. (m) Porro Cujacius docet eadem l. Papia inductum fuisse, ne plusquam decem millia nummorum dotis nomine datentur. (n) Fertur etiam hoc onus a fratribus germanis, & consanguineis, non ab uterinis, quia non sunt ex agnatione. (o) Sicut autem in Urbe Prætor urbanus, ita in Provinciis cogere parentes ad dotandum jubebantur Proconsules, & Præsides; (p) quorum munus erat compellere parentes, non modo, ut filiam in matrimonium darent, sed etiam ut filio uxorem quærerent: nam filiusfam. quamvis ad ætatem pervenisset nuptiis a legibus destinatam; non tamen cogebatur uxorem ducere, quia patriæ potestati suberat; propterea lex non filium coercet, sed parentem, cujus voluntati filius obstringebatur. (q)

LIV. De Remissione Jurisjurandi.

Præter impedimenta parentum, amovit etiam lex impedimenta patronorum, qui jure jurando imposito libertis, aut libertabus nuptias interdicebant. Quamquam enim, ut diximus, per legem Æliam Sentiam, qui hanc nuptiis injuriam fecerat, excidebat jure patronatus; tamen libertus, aut liberta jurisjurandi religione minime solvebatur, unde & patronus jure patronatus, & hi conjugio tota vita carere cogebantur. Lex igitur Papia (r) jurandi vinculum abrupit, eosque in naturalem nuptiarum libertatem restituit, sive, ut Jurisconsulti verbis utar, *jusjurandum eis permisit*, (s) hoc est gratiam jusjurandi lex ipsa fecit; cum alias soleret princeps, & apud nos rectius Summi Pontifices, apud

(a) Goth. *ad l. 1. C. Theodos. de jure liber.*
(b) Cu. *ob. 19. c. ul.*
(c) Ulp. *instit. tit. 16.* Cuj. *legit. hic*: ut intra annum, & sex menses etiam unus cujuscumque ætatis, &c.
(d) Dio *lib. 55. p. 229. & 662. & 667. & l. 8. & 9. C. Theodos. de bon. proscript.* Goth. *in notis ad hoc c.*
(e) *tit. C. de infirm. pœn. cœlib.*
(f) *tit. C. de infirm. pœnis cœlib. & C. de jur. li.*
(g) *l. 2. & 3 C. Theod. de jur. lib.*
(h) *l. ult. C. Theod. de jur. lib. l. ult. C. Theod. de divers. rescrips. & l. 6. C. de infir. his, qui sub tyran. l. 6. C. Theodos. de inoff. test. ubi* Goth.
(i) *l. 19. ff. de ritu nupt.*
(K) *l. uxorem 41. §. 11. ff. de leg. 3.*
(l) *leg. ult. ff. de ritu nupt. l. 60. ff. de jure dotium.*
(m) *l. 14. C. de jure dot.*
(n) *lib. 29. quæst.* Papin. *ad l. 6. ff. de usur. & parat. ad leg. Falsid.*
(o) *l. cum plures ubi glos. ff. de administr. tut.* Cuj. *ibi sive ad librum* 38. Paulli *ad edict.* (p) *l. 19. ff. de ritu nupt.* (q) *l. non cogitur ff. de ritu nupt.* Cujac. *ad tit. C. de caduc. toll.* (r) *l. 6. ff. de jure patr.* §. *ult. ubi* Cujac. *& ad l. 1. eodem.* (s) *lib. 37. de pact. lib. 3. ff. de prob. judic. & l. 6. ff. de jure patron.*

apud quos ex divino instituto sunt jura sacrorum; quæ cum essent in veteri superstitione apud Imperatorem, qui Pontificatum maximum assumpserat, propterea hæc remissio a principe concedebatur.

LV. De conditione Prohibente nuptias.

Verum si nec pater prohibendo, nec patronus jusjurandum adigendo, nec uterque pro potestate sua jubendo; sed vel iidem, vel extranei prœmium promittendo a nuptiis homines abduxerint; veluti si quis sive pater, sive patronus, sive extraneus hæreditatem reliquerit, aut legatum viro, fœminæve sub ea conditione, *si cælebs viduave permanserit*, aut per negationem, *si nuptias non contraxerint*; lex Papia, rejecta conditione, tamquam bonis moribus, & propagationi sobolis adversa, legatum, atque hæreditatem contulit in eum, cui relicta fuerunt. (a) Unde non aliud erat expectandum, nisi ut hæreditas deferretur: siquidem conditio nullam moram interjiciebat: Delatam autem hæreditatem accipimus, cum nihil obstat, quin a nobis, aut adeatur, aut repudietur. (b) Deferebatur hæreditas antea ex morte testatoris; sed post legem Papiam ex apertis tabulis: qua lege per Justinianum sublata, jus revixit antiquum. (c)

LVI. De Lege Julia Miscella.

Atque hæc fuit prima legis Papiæ sententia de rejicienda conditione cœlibatus, simplex illa quidem, & recta, nullisque exceptionibus permixta, ut liquet ex pluribus juris locis, (d) ubi distincte proponitur: sed postea modus huic definitioni fuit adhibitus per legem Juliam Miscellam, (e) de qua fuse disputatur, ac varie judicatur ab eruditis: ut omnes omnium sententias, & conjecturas referre, aut expendere non tam sit utile, quam legentibus, atque scribentibus operosum. Cujacius putat caput fuisse aliquod ipsius legis Papiæ sic appellatum, quod mistum sexum complecteretur; nempe quod injungendo masculis cœlibatu, & imperanda fœminis viduitate sexum contineret utrumque. Verum cum innumeræ sint leges ejusdem naturæ ad utrumque sexum spectantes, ignoratur lex ne potissimum hæc fuerit, an legis alterius caput. Alii dictam ita censent, quia mixtam continet materiem. Jacobus vero Gothofredus sic dictum arbitratur, quia composita est ex variis juribus, scilicet ex veteri lege Papia, & cautione Mutiana simul contextis; codem modo, quod apud Siculum Flacum dicitur æs *Miscellum*, & *Miscelliones* apud Festum dicuntur, qui non sunt unius certæ, sed variarum sententiarum; itemque apud Gellium appellantur *miscella*, quæ multiplici sunt, variaque doctrina: unde frequens apud Criticos *miscellaneorum* titulus. Ego vero vel ita dictam arbitror: quod veteri juri legis Papiæ, quo simpliciter cœlibatus conditio, & viduitatis rejiciebatur, insita fuerit ex aliquo S. C. moderatio illa, quam subjiciemus, quæque non patitur eam rejectionem esse perpetuam; vel de more sic appellatam arbitror a Julio Miscello, cujus nomen relatum est a Justiniano inter novellas, quo tempore cum vetustarum rerum fuerit memoria recentior, necesse non est, ut nos ab ea ætate remoti frustra vaticinemur. Atqui nusquam alibi hujus familiæ vestigia invenire licuerit. Quasi non major pars adhuc veterum familiarum lateat: nisi velimus in angustos admodum fines conjicere veterem eruditionem. Verum ducant hoc nomen unde libet; certe totum istud legis Juliæ caput, quod per legem Juliam Miscellam exprimitur, conflatum est ex veteri, & novo jure, quod Senatusconsultis accessit. Hoc igitur capite modus adhibebatur rejectioni conditionis, adscita cautione Mutiana, quæ accommodabatur conditionibus omnibus, sub negatione conceptis, quæ nonnisi morte poterant impleri: veluti *si mare non transieris*, *si non duxeris uxorem*: quarum conditionum eventus tota hæredis, aut legatarii vita pendebat.

(a) *l. 64. ff. de condit. & demonstr. l. 63. & 62. §. ult. & l. 92. §. 2. l. 74. ff. eod.* Paull. *sent. 4. §. conditiones.*
(b) *l. 151. ubi* Cujac. *ff. de V. S.*
(c) *l. unica C. de caduc. tol.* Cujac. *ad leg. 151. ff. de V. S.*
(d) *l. 63. & l. 64. & ff. de cond. & demonstr.*
(e) Erif. *select. l. 3. cap. 2.*

bat. Quis enim dum vivit præstiterit se, vel alium aliquid non facturum, quod ex hominis pendet arbitrio? Igitur hæres, aut legatarius, dum viverent, arcebantur ab utilitate, vel hæreditatis, vel legati. Nam conditio nonnisi post mortem implebatur, quo tempore sibi beneficium testatoris erat inutile. Quamobrem, ut hoc absurdum amoveretur, ac simul testatoris impleretur voluntas; Quintus Mutius cautionem invenit, qua legatarius rem laram acciperet, simulque jurejurando promitteret, sese rem legatam redditurum, si conditioni parere neglexerit; aut contra testatoris præceptum venerit. Hujus cautionis remedio temperata lex Papia est, & constitutum, ut si quid relictum fuisset sub conditione *ne nuberet*, *ne uxorem duceret*; siquidem legatarius post mortem conjugis intra annum nuptias contraheret, rejecta conditione, statim legatum acciperet; dummodo jurasset se liberorum quærendorum causa nuptias appetere. Quod jusjurandum solemne erat in matrimoniis (a) ex *l. Julia Miscella*, & SCris in eam conditis; si vero annus exisset a morte conjugis, tum quia serius nubebet, non aliter legatarius legatum caperet, quam si juraverit, rem ab se restitutum iri, cum fructibus medii temporis, si ad novas nuptias convolasset. Quæ ad hæredes simul, & legatarios, atque ad mares itidem pertinebant, & fœminas. At si legatum uxori simul, & extraneo relictum fuerit sub conditione: *si uxor non nupserit*, eosque re ac verbis testator conjunxerit, veluti *Titio & mulieri usufructus, si non nupserit*: non erit idem ac si uni Titio legatum fuisset sub conditione, *si mulier non nupserit*: quo casu nubente muliere conditio deficeret, & legatum evanesceret: (b) sed quia legatum relictum fuit utrique sub conditione viduitatis, si ea conditio mulieri remittitur, puta, quod intra annum nubat, aut Mutianam cautionem præstet, debet ea remissio in Titii etiam utilitatem expetere; ne quæ conditio causa unius extinguitur, alterius causa duret. Quamobrem prorsus habebitur pro impleta, & tamquam vidua tota vita permanserit mulier, usumfructum cum Titio participabit. Quid si Titius decedat, an mulieri intra annum nempe nubenti, utpote re verbisque conjunctæ, Titii pars adsrescet? Papinianus negat; ne mulier, quæ a defuncti voluntate defecit, plusquam sibi fuerat relictum, consequatur; neve cui singulari jure contra juris communis rationem fuit subventum, per juris communis regulam iterum succurratur. Unde ne per jus commune a singulari jure relaxatum singulare jus pandatur latius, exclusit hoc casu Papinianus regulam juris adcrescendi, quæ re conjuncto portionem deficientis adjecit. (c) Aliquando ut effugeretur lex Julia Miscella, conditio non conferebatur nominatim in legatarium, sed in personam matris vel filii, ut *lego Titio centum, si uxorem pater non duxerit*: vel *lego Sempronio centum*, si uxorem *filius non duxerit*: quibus verborum flexibus, & orationis versutijs, clam ad nuptiarum prohibitionem tendebatur; quia is est inter parentem, & filium nexus, ut unius utilitas, aut damnum vertat in alterum: ideo jus conditiones ita conceptas reprobavit, rejiciendasque censuit, perinde atque si in legatarii personam cecidissent. Cæterum legis Juliæ Miscellæ sententia virgines minime comprehendit; utpote nondum functas munere conjugali. Quamobrem si puellæ, virove nondum matrimonium expertis cœlibatus conditio injungeretur, ea confestim remittebatur ex priori legis Papiæ capite. Quæ sententia fuit Joannis vetustissimi interpretis, quem sequitur Cujacius. (d) Sustulerat autem Justinianus ambages legis Juliæ Miscellæ nova sua constitutione, (e) remiseratque prorsus viduitatis conditionem piis sane rationibus.

(a) *l. 3. C. de indict. vid. toll.* Cuj. *ad eum tit.*

(b) *l. 1. C. de indict. vid. toll.*

(c) Cujac. ad Pap. *l. 31. quæst. l. mul. ff. de cond. & demonstrat.*

(d) *in Parat. C. de ind. vid. toll.*

(e) *l. 2 & 3 C. de indict. vid. toll.*

bus: post tamen trocho versatilior, utpote qui fœminæ mentis suæ gubernaculum tradiderat *in novella 22. capite 43. & seq.* & cautionem Mutianam, & legem Juliam quodammodo restituit: noluit enim eas, quibus a testatore conditio viduitatis fuerat injuncta, capere legatum intra annum, nisi extincta prorsus spe nuptiarum, ut si mulier se Deo devovisset: post annum vero legatum non aliter capi voluit, nisi præmissa cautione Mutiana, rationibus ab eo deductis in eadem novella.

LVII. De fundo dotali ex l. Papia & de Jure Latii, & de jure Italic.

Erat & fortasse caput legis Papiæ de fundo dotali *Italico*, cujus alienatio dissentiente uxore, (*a*) obligatio vero, etiamsi uxor consentiret, marito interdicebatur. Fundus autem Italicus appellabatur is, qui juris erat Italici. Etenim præter jus provinciarum, triplici jure populi, atque agri devinciebatur. Erat enim *jus Quiritium*, de quo alibi, quod jus *optimum* dicebatur, cujus cives tantum Romani potiebantur in usucapionibus, & nexibus; aliisque ritibus jam expositis, cujus juris nemo latinorum participabat, nisi aliquis eorum populus, fundus, sive auctor factus esset, ut jure civili Romano deinceps tenerentur atque concedente Populo Romano legibus in Urbe latis (*b*) imbuerentur. Aliud *jus* erat *Latii*, quod in suffragiorum facultate versabatur, ac petitione honorum, & magistratuum. Ad suffragia enim ineunda latini populi arbitrio Romani Magistratus vocabuntur, (*c*) tribuque destituti migrabant, in eam quam idem jusserat Magistratus. Quamobrem jus Latii constitutum erat maxime in honorum petitione. Qui enim in latinis civitatibus magistratus gessissent, Ædilitatem puta, vel Quæsturam, ii cives Romani petendi magistratus gratia fiebant. Postremum *jus* fuit *Italicum* juri *latino* inferius, *provinciali* majus, non quia daret omnem immunitatem tributorum Augusto auctore, ut censet Sigonius: sed quia populos Italiæ, atque eos, qui jure Italico potiebantur capitis tributo, nempe censione levaret; tributum vero soli relinqueret. Ideo enim in *tit. ff. de censibus*, pluribus locis separantur civitates *immunes* ab iis, quæ sunt *juris Italici*, quia non omne tributum jure Italico remittebatur; sed ut diximus tantum censio capitis ab Augusto instituta. (*d*) Is enim instituit novam tributorum formam, cum antea vectigalia penderentur. Quamobrem Cujacius jus Italicum interpretatur *levationem censionis*, si colonia non sit immunis: etenim si immunis sit, plenius aliquid ex jure Italico voluit accedere, nempe participationem juris civilis in traditionibus per nexum, in usucapionibus, in annali exceptione jure prorsus eodem, quo & Italici; qui eodem jure militiæ, quo & latini potiebantur. (*e*) Omnia tamen hæc discrimina fere sustulit Antonius, ut recentiores ex eruditis putant, Caracalla, teste Dione: nam & is Imperator Antonini nomine, quo indignissimus erat, clarescere voluit, auctore ipsius patre Severo, qui ad civis Romani conditionem Romanum imperium extulit universum. Verum ut caput hoc expediamus, Augustus, qui non modo excitare frequentiam nuptiarum, sed contractas confirmare, atque futuræ prolis necessitatibus providere studebat, inseruit, ut Gothofredus suspicatur, (*f*) legi Papiæ præsens caput *de alienatione fundi dotalis Italici*; quo cavebatur, ne fundus dotalis Italicus a marito, invita uxore, alienaretur; neve ab eodem etiam consentiente obligaretur; a qua legis particula manavit latior hæc appellatio; nempe *lex Julia de fundo dotali*; sicuti dicitur etiam *lex Julia de maritandis*, *lex Julia de caducis*: cum sint omnia hæc capita legis Juliæ, & Papiæ Poppææ. **Unde mos recitandi** sponsis dotales tabulas. & leges forte julias, & **Papiam Poppeam**: ut intelligeret maritus, quid juris in dote dotalibus **ex tabulis, atque ex legibus** haberet, quod significat Martianus Cap-

(a) Mart. Cap. lib. 2.

(b) Cic. *pro Balbo*.

(c) Sigon. *de antiq. jur. Ital. l. 1. cap. 4.* Ascon. *in orat. in Pison.*

(d) De Lucas *in Evang.*

(e) Sigon. *de cur. Ital. l. 1. cap. 21.* Cujac. *l. 10. obs. 35.*

(f) *in not. ad hoc caput.*

pelli

pelli (*a*) his verbis: *Tunc tabulas*, dotale nempe, *ac Papiam, Poppaeamque legem finerent recitari.*

Et quoniam liberorum procreatio concordia fovebatur; impediebatur vero dissidiis, crebrisque divortiis; Augustus eorum, frequentiam coercendam censuit, spemque discedendi minuendam, quo ea dimissa, conjugum animi ab sese componerentur, ac saltem consuetudine dissimulandi, sensim irarum æstus defervescerent. Igitur damni metu maritos a divortiis absterruit; (*b*) etenim lege Papia cautum fuerat, ut matrimonio fine uxoris culpa soluto, maritus, hæresve illius uxori tantumdem pecuniæ penderet, quantum ad illum ex uxoris, ejusque libertorum bonis pervenisset; aut quidquid minus ad maritum ex dolo ipsius malo pervenerit. (*c*) Quod legis caput interpretes eorum temporum coercuerunt potius, quam ampliarunt. Quæsitum enim fuit, si servum dotalem vir manumisisset, (*d*) eamque manumissionem uxor donandi animo probasset (quæ donatio favore libertatis valebat, (*e*) an quidquam soluto matrimonio esset a marito uxori de impositis libertatis causa reddendum? Jurisconsulti responderunt, tum demum præstandum uxori a marito servi pretium, & quidquid ex causa ejus manumissionis acceperit, cum invita uxore manumisisset; secus vero si ea consentiente, ac probante. (*f*) Quamobrem si servus dissentiente uxore manumissus, maritum, sive manumissionem instituisset hæredem; maritus non modo cogebatur partem reddere, quæ ad eum spectabat jure patroni; sed integram hæreditatem, (*g*) tamquam eo nomine sibi relictam, quod patronus esset ipsius, & dominæ maritus. (*h*) At si negotium gerens uxoris ea non invita manumisisset, tantumdem reddebat, quantum patronatus jure a liberto accepisset: nam quod præter patronatus jus accepit, id potius ex liberti beneficentia, quam ex causa matrimonii videtur assecutus. (*i*) Neque placuit Jurisconsulti ultra proprium verborum sensum hanc legem extendere: ideo, neque socerum, aut soceri successorem sententia legis comprehenderunt; neque, si ad mariti filium exhæredatum bona liberti pervenerint, ad restitutionem compulerunt mariti hæredem (*K*) Quæritur etiam si maritus in testamento liberti dotalis a se manumissi adscripserit sibi legatum; an illud reddar ad uxorem? Paullus negat, cum nihil ad maritum ex eo legato perveniat: (*l*) etenim adscribendo sibi legatum, incidit in edictum Claudii, & in S. C. Libonianum, quibus legata, quæ quis sibi, aut ei, quem in potestate habet, adscripserit dictante testatore, pro non scriptis habentur. Nec quia lege Julia legatum ex testamento liberti pertinet ad uxorem; ideo illud sibi minus videtur adscripsisse: quia nec si quis adscripserit sibi legatum alteri restituendum, propterea edictum Claudii, & Senatusconsultum effugerit; (*m*) sed legatum transibit cum onere ad hæredem.

Erat, & caput de testamento libertorum. Ii sane legibus XII. tabul. liberam testandi facultatem habebant, sicut ingenuus, sive cum liberis, sive absque liberis decessissent: neque patronus ad bona liberti vocabatur, nisi cum libertus mortuus esset intestatus, nullumque reliquisset hæredem suum. Hanc juris licentiam Prætor aliquando patronis æquior coercuit, eosque si libertus cum testamento decessisset, ad dimidiam partem bonorum illius per bonorum possessionem contra tabulas vocavit: eamdemque dimidiam patronis concessit, si libertus intestatus decessisset hærede suo relicto filio adoptivo. Naturales enim liberi etiam emancipati, & in adoptionem dati, dummodo non exhæredati, sed vel pro parte scripti hæredes, vel præteriti, atque ideo ad bonorum possessionem contra tabulas admissi, patronum excludebant. (*n*) Sed lex Papia jus hoc extenuavit; distin-

(*a*) *sub fin. l. 2. de Philolog. & Mercurii nuptiis.*

(b) Paul. *l. 8. ff. cap. & poll. lim. l. 33. ff. de ritu nupt.*

LVIII. De Divortiis.

(c) *l. si vero §. dabit. ff. solut. matrim.*

(d) *l. servum dotalem ff. de manumiss. l. & si dotis C. iur. dot. l. 1. C. de ser. pign. dat. man.*

(e) *l. si constante §. si vir ff. solut. patr.*

(f) *l. si dotal. 61. usque ad l. 64. ff. solut. matrim.*

(g) *§. sed nostra instit. de success. libert.*

(h) Duaren. *ad l. si vero 74. ff. solut. matrim.*

(i) *l. si vero ff. solut. matr.*

(K) *l. si vero §. dubit. & §. de viro ff. de solut. matrim. & §. si filium ibid.*

(l) *leg. filius emancipatus 14. §. marit. 2. ff. ad l. Cornel. de fals.*

(m) Cujac. *leg. filius eman. 14. & l. cum quidam 17. ff. ad l. Cornel. de fals.*

LIX. De testamentis libertorum eorumque successione.

(n) *Instit. de success. libero.*

distinxit enim libertum *centenarium*, sive qui centum aureos in bonis haberet, (a) liberto centenario minori, sive qui haberet hac summa minus: hic enim vel uno relicto filio; (b) ille tribus liberis superstitibus, hæreditate sua, sive ex testamento, sive ab intestato patronum per legem Papiam excludebat: relictis vero minus quam tribus filiis, patronus tantumdem consequebatur, quantum singuli ex liberis, nempe virilem; at dimidiam, si unum filium filiamve reliquisset libertus. Si tamen filius liberti unicus paternam hæreditatem omitteret; hæredis quidem nomen ipse ferebat, utilitas tamen hæreditatis in patronum conferebatur. (c) Porro si libertus dum viveret, quo se centenario minorem efficeret, in fraudem legis partem bonorum alienasset, alienatio erat ipso jure irrita; (d) sin alienasset in fraudem patroni, quo illius virilem imminueret, non quo se centenario minorem redderet; tum valebat quidem ipso jure alienatio, cum contra patronum tantum esset, non contra legem; sed per Fabianam, & Calvisianam actionem revocabatur. Justinianus vero jus aliud invexit per Græcam constitutionem, cujus cum verba desiderentur, sententiam in Institutionibus habemus expositam. Patroni filia jure trium liberorum suffulta, eadem jura in paterni liberti bonis habebat ex lege Papia; quæ ipse patronus, patronique filii ex edicto Prætoris haberent. Patronæ vero nullum aliud jus in libertorum bonis habebant, quam quod ex l. XII. tabul. proficiscebatur. Verum ex lege Papia patronæ ingenuæ quidem duobus, libertinæ vero tribus honoratæ liberis, idem sunt jus assecutæ, quod patronus ex edicto Prætoris impetraverat: (e) quod jus eadem lege productum fuit ad liberos patronæ ingenuæ trium liberorum numero auctæ. (f) Superest caput de libertarum liberis, (g) quod nos ad postremum locum rejicimus secuti naturæ ordinem, quæ liberos constituit sequelam parentis. Hoc autem caput ita Gothofredus concinnavit, nempe ut in bonis libertæ etiam quatuor liberorum jure subnixæ, pro numero liberorum libertæ, mortis e jure tempore superstitum, virilis pars patrono, patronique liberis masculis debeatur.

(a) *Inst. eod. §. 2. & 3.*
(b) *l. 148. ff. de V.S.*
(c) *l. 6. §. 3. ff. de bon. liber. & l. 38. §. ult. eod.*
(d) *l. si libertus 16. ff. de jur. patr. §. ult. instit. de success. liber.*
(e) Ulp. *fragm. t. de bon. lib. 29. §. patrona.* Terent. Clem. *l. 39. ff. de bon. lib.*
(f) Ulp. *frag. t. ult.*
(g) Ulp. *t. 29. §. licet 2.*

LX.
Ad l. Papiam Poppæam de caducis; sive ad l. caducariam, & de Vicesimis.

Superioribus legis capitibus Augustus Urbi reddere studuit absumptam bellis civilibus multitudinem. Eodem vero tempore de explenda ærarii lacuna cogitavit. Privatorum igitur incommodo publicam levavit inopiam, jusque populo tribuit in alienas hæreditates, & legata, quæ antea privatis integra planeque libera dimittebantur. Unde post communicatam omni Romanorum imperio civitatem, in immensum hæc lucra ærarii ad commodum, ut Dio refert, exundarunt. Et primo vectigal gravissimum extraneis hæredibus (non liberis, & parentibus, (h) non denique pauperibus) imposuit, vicesimamque legatorum, & hæreditatum partem inferri jussit in ærarium militare, populique offensionem Julii Cæsaris auctoritate, gratiaque vitavit. Legem enim eam repertam simulavit in illius commentariis, qua odiosa, & nova omnia tum referebantur. Quam Tullius fraudem sæpe Marco Antonio in Philippicis exprobrat. Ne qua vero mora solutioni vicesimarum fieret, lex cavit, & Adrianus edixit, uti statim tabulæ testamenti post mortem aperirentur: (i) unde tabulæ a præsentibus intra tres dies erant aperiendæ, vel quinque: atque intra idem tempus ab absentibus cum supervenissent. (K) Huic autem de vicesima legi, Nerva, Trajanus, Adrianus, Marcus modo ademerunt, modo reddiderunt ademptam vim; donec ab aliis ante Justinianum Imperatoribus funditus tolleretur. Cujus abrogationis Gratianum auctorem fert Alciatus, (l) qui a Cujacio (m) falsi accusatur, propterea quod Ausonii testimonium, quo ille nititur, nullum invenitur. Auxit præterea lex fisci commodum rebus iis, quæ legatario, vel hæredi non

(h) Plin. *in Paneg. & leg. unic. ubi* Cuj. *in parat. C. cad. toll.* Dio *l. 55. ann. 759.*
(i) *l. ult. C. de edict. Div. Adrian. toll.*
(K) Paull. *lib. sent. 4. c. 6.* Cuj. *ib.*
(l) *dispunct. 346.*
(m) Paull. *l. sent. 4. t. 6.*

tam voluntate testatoris, quam lege quærebantur: nempe illis, quæ aliquis ex causa capere non poterat is, qui testamento vocabatur; quæque propterea, vel ad hæredem alium, vel ad alium legatarium accedebant. Hæc autem in tria genera tribuuntur; alia enim *pro non scriptis* habentur, & alia dicuntur esse *in causa caduci*; alia proprie *caduca* sunt, & nuncupantur. Pro non scriptis sunt relicta iis, quorum in personis ab initio non consistunt, veluti relicta incapacibus, & mortuis vivente testatore; item obscura, & perplexa, quæ non intelliguntur; præterea, quæ dictante testatore ab ipso testamentario sibi adscribuntur, quibus tollendis prodiit Senatusconsultum Libonianum infra nobis exponendum: & captatoria, sive quæ quis eo consilio legat, ut sibi, vel alteri commodum aucupetur ex testamento illius, cui legavit, veluti: *Si Titius me hæredem instituerit, vel qua ex parte Titius me hæredem instituerit, mihi hæres esto.* Item *si Titius Cajum sibi hæredem instituerit, mihi hæres esto.* Quod relictorum genus Senatusconsulto damnatur. (*a*) Illa etiam pro non scriptis habentur, quæ relinquuntur iis, qui sunt apud hostes spe reditus omnino perempta, nempe quod ibi postea decesserint; (*b*) & legata pura, quæ peregrino relinquuntur, (*c*) & deportato, (*d*) aut damnato in metallum; qui cum sit servus pœnæ, non habet dominium, ex cujus persona legatum consistat, ut consistit in servo, qui dominum habet legati capacem. (*e*) Quidquid autem ejusmodi est, & pro non scripto habetur, veteri jure manente, ut olim semper, sic & nunc etiam non ad fiscum, sed ad hæredem, vel legatarium, vel substitutum sine onere devolvitur, (*f*) exceptis duobus casibus, quos innuit, Justinianus (*g*) & profert Cujacius (*h*) nempe cum servus legatus est alicui, qui capere non potest, atque ab eodem relicta est servo libertas; quamvis enim legatum sit irritum, tamen humanitatis ratio libertatem intercidere non sinit; ideo contra subtilem juris rationem, præstanda est ab eo, apud quem servus permanserit. (*i*) Alter casus est, cum id, quod sibi dictante testatore quis adscripserit, rogatus est restituere; quamvis enim legatum intercidat, onus tamen sustinetur, & fideicommissum ab hæredem præstabitur, (*K*) cum ita sit cautum Senatusconsulto Liboniano. Nec tantum ea, quæ ab initio sunt irrita, sed quæ a primo valuerunt, deinde in eam causam reciderunt, a qua incipere nequeunt, pro non scriptis habentur. Cujusmodi duos casus ponit Jurisconsultus: (*l*) iique sunt, si hæres institutus, vel legatarius facto testamento damnetur in metallum, vel si servus alienus, cui fuerat aliquid legatum, a testatore redimatur. In causa caduci ea sunt, quæ vivo testatore deficiunt, veluti si legatarius, aut hæres testatorem morte præverterit, aut vivente testatore servus pœnæ factus libertatem amiserit, aliove modo conditio legati defecerit. Hæc enim, quæ jure antiquo vel in substitutum recidebant, vel in conjunctum, aliumve, a quo relicta erant; lata lege Papia eodem jure cœperunt esse, quo & caduca, fisco scilicet obnoxia. (*m*) Caduca vero proprie sunt, quæ post mortem testatoris in eam causam decidunt, a qua incipere nequibant: quæ ut amplius fisco crescerent, vetitum fuit lege Papia, hæredem ex parte adire ante apertas tabulas hæreditatem, quo aditione dilata caducum redderetur, quidquid ante apertas tabulas a testatoris morte deficeret. Unde si vel decessisset hæres, vel civitatem Romanam amisisset, illius portio caduca erat, & ad fiscum perveniebat; (*n*) in hærede vero ex asse conservatum fuit jus antiquum. (*o*) Caducum erat etiam, si quid relictum fuisset cœlibi, nec is intra diem centesimum, qui dies erat cretionis, uxorem duxisset; vel si relictum fuit Latino, nec

(a) Cujac. *obs.* 16. *c.* 11. *l. illac.* §. *ult. ff. de hæred. instituendis.*

(b) *l. si servo meo ff. de leg.* 2. *l.* 4. *in fine ff. de his, quæ pro non script.* §. 24. *inst. de leg.*

(c) Cujac. C. *de cad. toll. p.* 790.

(d) *l.* 1. C. *de hæred. inst.*

(e) *l.* 3. *ff. de his, quæ pro non script. habentur.*

(f) *l. unica* §. *in primo* C. *de caduc. toll.*

(g) *l. unic.* § 2. C. *de caduc. toll. verb. perraro.*

(h) *ad eam d. l. p.* 798.

(i) *l. cum vero* §. *si pro non scripto ff. de fideic. libert.*

(K) *l. ult. ff. de his, quæ pro non script. habentur.* Cujac. *ad l. unic.* C. *de caduc. toll. p.* 798.

(l) *l.* 3. §. *ult. ff. de his, quæ pro non script. habent.* & §. *penult.*

(m) *l. unic.* C. *de cad. tol.* §. *pro secund. ubi* Cuj. *p.* 799.

(n) Ulp. *inst. t.* 17.

(o) *l. multum ff. de cond. & demonstr. l.* 1. §. *ult. ff. de jur. & fact. ignor.* Cuj. *ad l. unic.* C *de cad. to.* 1. *p.* 820.

nec is ante dies centum jus Quiritium impetrasset. (a) Item si post mortem testatoris conditio, cui legatum suberat, defecisset. Tum autem ad ea, quæ essent in causa caduci, tum ad caduca ipsa populus, veluti omnium parens, ut ait Tacitus (b) lege Papia initio vocabatur, eaque suo cum onere capiebat, perinde ac jure antiquo hæres, ut substitutus, (c) aut conjunctus. At quod *populo* fuerat jus in caducis, Antonini lege translatum fuit ad *fiscum principis*, ut docet Ulpianus, (d) cujus lectionem nescio quam recte immutavit Cujacius, ne illum repugnantem faceret Juliano; (e) apud quem non populus vocari scribitur ad caduca, sed fiscus: cum tamen Adriani temporibus, quibus Julianus vixit, non fiscus, sed populus ad caduca vocaretur: unde potius Juliani locum, Gothofredo auctore, suspicor fuisse a Triboniano vitiatum, expunctaque populi mentione fiscum substitutum, ut quod sæpe solet, veterum sententias ad Justinianæi sæculi rationem accomodaret. Nunc quemadmodum ad caduca populus, vel fiscus admitteretur inspiciamus. Et constat eos tum demum abstulisse caduca, cum testator sine liberis, parentibusque decessisset: nam si liberi parentesve usque ad tertium gradum superessent hæredes instituti: quod capere non poterat is, cui relictum erat, ipsi servato vetere jure capiebant. (f) Pronepotes igitur etiam, & proavi excludebant fiscum a caducis: tertius enim gradus hujus legis sententia comprehenditur, cum *usque* particula non raro includat extremum, quo sermo excurrit: quam etiam vim habet in pluribus juris locis, ut recte Cujacius observat. (g) Verum eadem hæc exceptio, quam ad testamenta inter liberos, parentesque facta pertinere dicimus a Justiniano, (h) extenditur a Gothofredo ad extraneos hæredes, qui liberos habent, moveturque illo Juvenalis loco *Sat. 9.*

Jura parentis habes: propter me scriberis hæres:
Legatum omne capis, nec non & dulce caducum:

Quod tamen accipi potest de aliis legis capitibus, quibus quis relicto privabatur ob orbitatem. Movetur præterea Ulpiani auctoritate *tit. 25. in fine*, cujus hæc verba sunt: *Si quis in fraudem tacitam fidem accommodaverit, ut non capienti fideicommissum restituat, nec quadrantem eum deducere Senatus censuit, nec caducum vindicare ex eo testamento, si liberos habeat*. Quæ quasi de extranei testamento dicantur, putat Gothofredus sententiæ suæ favere. Hunc autem verborum sensum Cujacius ut declinaret, pro *si liberos habeat*, subjecit *si ex liberis existant*. Verum locus, meo judicio, nulla emendatione indiget: siquidem Ulpiani verba sine ulla extranei mentione recte congruunt testamento patris, cui filius tacitam fidem in fraudem legis accomodavit, ut non capienti aliquid restituat suæ fidei commissum: quæ fraus ne filio esset impune, Senatus eum jure capiendi privavit; & quoniam illi conciliare gratiam poterant liberi, quorum causa multa parentibus remittuntur, adjecit ne quidem si filius, qui fraudem legi fecerat, liberos haberet, pœnam evasurum. Siquidem qui dolo malo (i) in fraudem legis clam jussu testatoris aliquid restituendum recepisset, hoc est fidem suam accommodasset, ut alter restitueret; is ex lege Papia excidebat hæreditate, aut legato sibi relicto, eaque bona tamquam vacantia vindicabantur a populo: ut ne fructus quidem licuerit hæredi, aut legatario ante litem motam perceptos retinere: quia bonæ fidei possessores non habebantur, (K) nec eis adcrescebat quidquam deficiente conjuncto, cum nemo rem habere dicatur, qua fuerat ab initio privandus; (l) atque hoc unum erat genus bonorum *ereptitiorum* ex lege Papia descendentium. Alterum genus erat eorum, quæ indigno relicto erant, ad quæ populus etiam, & fiscus voca-

(a) Ulp. *t. 22. §. cum quo & ut.* 17.
(b) Tacit. *l. 3. annal.*
(c) *l. 96. §. 1. ff. de leg. 1.*
(d) *t. 17. §. 2.*
(e) *l. 96. §. 1. ff. de leg. 1.*
(f) *l. unic. §. & cum lex C. de cad. tol.* Ulp. *inst. c. 17. & 18. l. pater meus §. ult. ff. de leg. 2.*
(g) *l. ult. in fin. ff. de Senatusf.* Cuj. *t. C. de caduc. tol. p. 787. & seq.*
(h) *l. unic. in princ. C. de caduc. tol. versic. & cum lex.*
(i) *l. in fraudem 10. l. hæres 11. l. cum qui 18. ff. de his, quæ ut indign. l. 3. ff. de jure fisci.*
(K) *l. cum qui 18. ff. de his, quæ ut indign.*
(l) *l. si totum 83. ff. de adquir. vel amit. hæred.*

vocabantur, & aliquando etiam privati: veluti si legatarius testamentum suppressisset, quo hæredem fraudaret, aut tutelam testamento relictam recusasset; (a) utroque enim casu indignus est legatarius legato; sed ei pars ablata traditur hæredi, cui fraudem tetenderat, aut pupillo, cujus tutelam recusaverat: (b) ideo Justinianus (c) ait, quæ indignis auferuntur, cedere aliquando privatis; & Ulpianus (d) scripsit non raro ereptitia nobis adquiri. At quosnam præterea indignos judicabimus beneficio testatoris? eos nempe, qui vel defunctum occiderint, (e) quos & a descendentium defuncti bonis lex excludit; vel eos, qui testatoris morti causam aliquam per culpam, aut negligentiam præbuerint, (f) eamve mortem vindicare omiserint, vel testamentum probioso aliquo nomine, vel falsi accusaverint, aut inofficiosum dixerint: (g) siquidem pertenderint; non autem si destiterint ante sententiam. (h) Item qui vel defuncto grave aliquod in judicio crimen objecerint, (i) vel status controversiam moveant; vel contra tabulas bonorum possessionem petant; (K) vel uxores contra leges duxerint: ab ejus enim mulieris hæreditate ob turpitudinem arcentur; (l) vel capitales inimicitias cum testatore susceperint, eique maledixerint; (m) vel ejus uxorem vitiaverint; vel hæreditatem compilaverint: pars enim compilata fisco accedit, nulla per hæredem detracta falcidia; (n) vel festinata improbe spe, bona sibi ex legitima successione perventura donaverint: turpe est enim cognato nondum mortuo, per æs, & libram illius bona mancipare; qui ritus, ut diximus libro superiori, adhibebatur ante Justinianum in quavis translatione dominii. Nec tantum ad partem alteri donatam fiscus vocatur, sed ad reliqua bona donatori legitima successione obventura; denegatis huic actionibus hæreditariis. (o) Aufertur autem dumtaxat, id quod apud hæredem permaneret, non quod ad substitutum, vel alterum per fideicommissum perveniret. (p) Huc pertinet S. C. de eo, qui prius testamentum utiliter fecerat; deinde aliud, quo instituerat eos, quos non licebat; adeo ut in priore instituerit eum; quem instituere non poterat, utpote ex legibus *incapacem*, qui differt ab *indigno*; quem ipse testator postea judicarit indignum; in posteriore eum, quem instituere non solum excludit lex; sed aliquando etiam odium testatoris, cuique bona ob id a fisco eripiuntur. Itaque in hac specie (q) S. C. decretum est, auferendam per fiscum hæreditatem hæredi scripto in priore testamento, quem testator mutaturus posteriore testamento voluntatem, judicavit indignum; prius tamen testamentum ruptum non fuisse, quia posterius nullum fuit, utpote in quo incapax instituitur, & S. C. ad Pertinacis orationem adjecto, cautum est, ne priores tabulæ rumpantur, nisi a posterioribus validis. (r) Alia via populo, vel fisco patuit ad aliena bona per caput illud legis Papiæ, quo constituitur, ut si hæres decedat ante aditam hæreditatem, hæreditas in ærarium, vel in fiscum cadat. (s) Nam jure antiquo hæreditas, deficiente hærede testamentario, deferebatur ad legitimos, sine oneribus: cum jure suo, sive beneficio legis transeat, non voluntate testatoris. (t) Hereditas enim non adita, in hæredes hæredis minime transmittitur, nisi aliquibus casibus, puta si a parentibus, sive maribus, sive fœminis liberi sint instituti, sive sui, sive emancipati, atque ita instituti susceperint liberos: ad hos enim hæreditas parentibus relicta transmittitur. (u) Præterea si hæres extraneus decesserit intra annum legibus ad deliberandum datum.

(a) *l.* 5. §. *amittere ff. de his, quæ ut indign.*

(b) *l. penult. C. de legat.*

(c) *l. unic.* §. 22. *C. de cad. toll.*

(d) *Inst. c.* 19. §. 16.

(e) *l. Lucius Titius ff. de jur. fisc. l. cum ratio* §. *fin. ff. de bon. damn. DD. in l. eam* 14. *C. de fideic.*

(f) *l. hæredum* 15. *leg. ei qui mortem* 30. *ff. de his, quæ ut indign. l.* 1. *&* 3. *C. eod.*

(g) *l.* 5. *in princ. &* §. *si pater &* §. *ult. l. hæredi* 15. *l. cum tab.* 16. *ff. de his, quę ut ind.*

(h) *l.* 8. §. *meminisse ff. de inoff. testam.*

(i) *l. si inimic.* 9 *ff. de his, quæ ut indig.*

(K) *l.* 2. *ff. de his, quæ ut indig.*

(l) *l.* 2. *ff. eod.*

(m) *l. si inimicitia ff. de his, quæ ut indign.*

(n) *leg. rescript.* 6. *ff. de his, quæ ut indign.* Cujac. *ad l. quidem* 30. *ff. de donat. sive ad lib.* 10. *respons. Papin.*

(o) *l. donatio, vel l. quidem* 30. *ubi* Cuj. *ff. de donat. sive ad Pap. l.* 10. *respons.*

(p) *l.* 8. §. *meminisse de ff. inoffic. test.*

(q) *l. cum quidam* 12. *ff. de his, quæ ut indign. ubi* Cujac. *in Papin. l.* 16. *quæst.*

(r) *Jul. Cap. in Pertin. sub tit. quib. med. test.* (s) *l. unic.* §. *in novissimo* 5. *C. de caduc. toll.* (t) Cuj. *ad tit. C. de caduc. toll. p.* 803. *tit.* 'A. (u) *l. unica C. de his, qui ante apert. tab. hæred. transf. ubi* Cuj. *ad l. unic. C. de cad. toll.*

datum, (*a*) & sciat hæreditatem sibi delatam: hæreditas, etsi nondum adita, transmittitur in hæredem deliberantis una cum jure deliberandi (*b*) per temporis residuum. Item infans ab extraneo institutus, si in infantia decedat, transmittit in patrem, qui ejus nomine adire cum posset, non adivit. (*c*) Tandem si S. C. Silaniano, quo aditio, & apertura tabularum protrahebatur, donec de familia quæstio haberetur, hæres adire impeditus decessisset: ne huic S. C. esset fraudi, Scævolæ placuit transmitti hæreditatem. (*d*) Dies vero legatorum nonnisi ab apertura tabularum cedebat, etsi legatarius ante agnitum legatum decederet, legatum in fiscum redigebatur, (*e*) exceptis legatis *per vindicationem*, quæ Paullus (*f*) ad hæredem legatarii transire scribit. Præterea omissa, vel repudiata hæreditas, & legatum fisco vacabant: partemque non capientis caducam esse, bonaque illius, qui jus omisit suum, populo ex lege caducaria deferri Ulpianus tradidit. (*g*) Quamvis enim hæreditas, & legata, quæ aut repudiantur, aut supersunt, post mortem illius, qui decessit ante aditam hæreditatem, agnitumve legatum, proprie sint bona vacantia, distinctumque nomen ferant a caducis: promiscue tamen hæc aliquando accipiuntur. (*h*) Ulpianus enim simpliciter partem non capientis, aut non adeuntis ait esse caducam. (*i*) Ea sunt etiam caduca, quæ legis Papiæ modum excedunt, puta si conjugi relictum sit plus quam lege decimaria licet, vel si quid legatum sit cœlibi, aliive relictum sit, quibus lege Papia capiendi facultatem ademptam esse ostendimus, (*K*) nec legata modo, sed & mortis causa donationes eidem juri subesse discimus ex S. C. ad caput hoc legis condito. (*l*)

LXI.

De Jure adcrescendi.

Et quoniam duplici ratione fiscus arcebatur a caducis, jure scilicet adcrescendi, & jure substitutionis; nam jure accrescendi portio deficiens veniebat ad conjunctum re, & verbis, vel re tantum, vel aliquando ad conjunctum solis verbis, si apparreret testatorem (*m*) conjunctionem affectasse, ne inane sit studium illius: jure autem substitutionis portio deficiens a substituto occupabatur; lex Papia jus quidem substitutionis reliquit integrum, jus vero adcrescendi ex parte præcidit: (*n*) nec prorsus ejus juris commodo spoliavit hæredes. Ait enim Ulpianus (*o*) ei, qui totam hæreditatem, aut partem sibi relictam sit restituere rogatus, nihil adcrescere debere: non quia pars deficiens fisco inferatur, sed quia hæres totum restituere coactus careat re, cui portio deficiens possit adcrescere. Est & alius Ulpiani locus, ubi hæredi scripto portio hæreditatis, perinde atque bonorum possessio adcrescit. (*p*) Et Celsus ait, filium hæredem, cui pars ejus, a quo fuerit legatum adcrescat, non præstare legatum, quod jure antiquo capit. Quandonam igitur in partem cohæredis deficientem fiscus ex lege Papia vocabatur? Neque enim Jurisconsulti ad legem Papiam scribentes de hæredum conjunctione tractassent, neque Iustinianus caduca funditus tollens attigisset etiam cohæredum portiones, (*q*) easque ad priscam juris observationem revocasset; nisi ad fiscum illæ aliquando pertinuissent. Quamobrem Jacobus Gothofredus ad hoc caput, & post eum Jurisconsultus recentior existimarunt (*r*) lege Papia sublatum jus adcrescendi inter hæredes scriptos, quando partes deficiebant vivo testatore, aut ante apertas tabulas: (*s*) at apertis tabulis, atque hæreditate adita, inter hæredes jus adcrescendi mansisse: adeo ut conjuncti fisco præferrentur. Cum autem hæredis portio repudiata adcresceret alteri, dubitabatur, an simul cum onere suo transferretur? Quod Julianus negaverat. Ulpianus vero transferri scripsit post rescriptum Severi, ex quo ab instituto relicta onera censentur a substituto repetita. Unde Ulpianus collegit pari ratione ab altero collega, cui por-

(*a*) *l. cum in antiquioribus C. de jur. delib.*
(*b*) *ad l. cum in antiq.*
(*c*) *l. si infant. ead.*
(*d*) *l. si quis 3. §. elegan. ff. de S. C. Silanian.*
(*e*) *l. unic. §. in novissimo C. de caduc. toll. & §. cum igitur.*
(*f*) *l. 3 sent. t. 6. §. per vindic. ubi* Cujac.
(*g*) *t. 28. §. in testati.*
(*h*) *l. 69. §. 1. ff. de leg. 1. Tacit. l. 3. ann.*
(*i*) Ulp. *t. 24. §. 11. & 1. §. inter medias 19. & tit. 28. §. 7.*
(*K*) *l. 55. ff. de leg. 2. &* Ulp. *t. 17.*
(*l*) *l. 35. ff. de mortis causa donat.*
(*m*) Cuj. *ad l. triplici ff. de V S.*
(*n*) Gothof. *in p. 349. ad hanc legem.*
(*o*) *l. si totum 83. ff. de adquir. hæred.*
(*p*) *l. 2. §. si duo ff. de bon. poss. sec. tabul.*
(*q*) *C. de cad. toll. §. his ita.*
(*r*) Merillus *obs. 4. & c. 12. in fine.*
(*s*) *l. unica §. 3. & 4. C. de cad. toll.*

tio

(a) l. 61. ff. de legat. 2
(b) l. unica C. caduc. toll.
(c) Inst. t. 24. §. optimum autem.
(d) l. unica in princ. C. eod.

tio adcrevit, onus videri repetitum. (a) Inter legatarios autem prorsus sublatum fuisse jus adcrescendi per legem Papiam præter Justinianum, (b) docuerunt & JCti præsertim Ulpianus. (c) Substitutionibus tantum lex Papia pepercit, unumque hoc effugium patuisse testatoribus, quo legem declinarent, Justinianus tradit: (d) Itaque JCti qui privatorum testamentis adhibebantur, quique pro viribus odiosam studebant coercere legem; commenti sunt reciprocam substitutionem, tamquam perpetuum bonorum nexum; ut uno perempto nodo, statim hæreditas, aut legatum revinciretur altero, itaque fiscus diutius averteretur. Adeo enim JCti hujus legis avaritiam abominabantur, ut vires illius ubicumque usuvenitet, cautionibus, responsisque suis extenuarent. Cujus bonitatis, prudentiæ, atque caritatis plura in legibus nostris exempla supersunt. Quale est illud Ulpiani, qui legatum negat intercidere, si fuerit deportatus is, cui relictum fuerat sub conditione, *si Consul esset*, quamquam enim is mortuo compareturs; tamen ne fisco locus aperiretur, legatum consistere ait propter spem restitutionis. (e) Item & aliud ejusdem JCti, qui monstrosum partum docet proinde atque integrum prodesse mulieri ad effugiendas legis Papiæ pœnas, ne materni fati calamitas cedat in fisci lucrum, (f) cum alias monstrosus partus in liberis non numeretur, illumque occidens pœna legis Corneliæ non reneatur: nam legibus XII. tab. parens eum, aut ferro necare, aut undis mergere jubetur: non enim videtur hominem interficere. (g) Porro princeps minime solutus erat omnibus legibus, quippe qui, teste Dione, (h) a Senatu veniam legis Voconiæ peteret, & in legatis sibi relictis Falcidiam (i) pateretur: tamen ex S. C. solutus erat legibus caducariis ob earum odium, quod beneficium principes Augustæ impertierunt, ut tradit Ulpianus. (K) Quam legem Tribonianus perperam locavit sub titulo *de legibus*, quasi ad leges respiciat universas, ac data opera celavit posteros, leges aliquando a Jurisconsultis κατ' ἐξοχὴν appellari solas leges *Iuliam*, & *Papiam*, ad quas pertinet inscriptio tituli, quem præfert l. illa *princeps ff. de legib.* Odio quoque legis Papiæ, legatorum nomen in articulo fideicommissorum discretum fuit a fideicommissis, quæ alias confunduntur: ne si sub legatorum nomine venirent, fideicommissorum dies cederet ab apertura tabularum quemadmodum legata: cum contra fideicommissa, servato veteri jure, cedant a die mortis testatoris. (l) Plura vero fuerunt S. Cta ad hanc legem condita, quorum primo illud occurrit, quo mortis causa donationes iis factæ, qui lege capere prohibentur, in eadem jubentur esse causa, quasi eisdem in testamento relinquerentur. (m) Sequitur & aliud S. C. quo, ut fiscus excludatur, substitutio reciproca, quamvis obscurior, tamen ex mente testatoris, benigna interpretatione, inducitur, (n) velut in hac specie, *Titius, & Sejus uter eorum vivet hæres mihi esto*. Hos Celsus existimat, si uterque vivat, ambos hæredes fore, alterutro vero mortuo, hæredem fore superstitem ex asse; quia ut scribit Ulpianus (o) substitutio reciproca huic rationi subesse videtur; quod & in legato eodem modo relicto Senatum censuisse, Celsus tradit. (p) Præterea huic tractationi aliud S. C. accessit, quo potior causa ducitur illius, cujus fides electa sit, quam hæredis: unde quod Sejo fideicommissum fuerat sub conditione, ut Titio daretur; Si Titius, pendente conditione, decessisset, legatum apud Sejum manebit (q) excluso hærede simul, & fisco. Satis non erat hisce legum capitibus fisco, vel ærario prospexisse, nisi legislatores fraudibus viam Interclusissent: quibus detegendis (quod in legibus pœnalibus erat translatitium) certum decretum fuit præmium iis, qui privatorum fraudes ad magistratus, & Princi-

(e) l. intercidit ff. de cond. & demonstr.
(f) l. quæret. 135. ff. de V. S.
(g) l. 14. ff. de stat. hom. Goth. in l. quæret ff. de V. S.
(h) Cuj. obs. 30. l. 15.
(i) l. 4. C. ad l. Falcid.
(K) ad l. princ. ff. de leg.
(l) Cuj. ad t. C. de cad. toll. p. 394. lit. C.
(m) l. Senatus ff. de mort. caus. donat. quo pertin. l. & fideic. ff. de legat. 3. Cuj. C. de caduc. toll. p. 794. lit. B.
(n) l. Titius, & Sejus. cum seq. ff. de hæred. inst.
(o) l. seq.
(p) l. idque ff. de hæred. inst.
(q) l. Julianus ff. de leg. 2. l. in fraud. ff. de his, quæ ut indign.

pes

pes detuliſſent; quod fuit quarta pars rei delatæ, idque vulgare præmium Paullus appellat; (*a*) eamque quantitatem præfinitam a Nerone fuiſſe, docet Suetonius; (*b*) cum antea, quamvis propoſitis præmiis, eorum tamen quantitas incerta fuiſſet. (*c*) Ne autem delatorum improbum agmen in Urbe nutriretur, propoſitum fuit præmium iis, qui ſe ipſos detuliſſent, propriamque fraudem pateſeciſſent, fuitque dimidium rei, quam detulerant: ut Paullus, & Mauritianus prodiderunt. (*d*) Quam ad rem S. Ctum prodiiſſe docent ii, quos indicavimus. Tandem qui in fraudem legis fidem accomodaverit, & receperit ſe redditurum, quod per legem non licebat; hæreditate, ac legato ſibi relicto a fiſco privabatur. (*e*) Juſtinianus vero legem caducariam evellit prope radicitus, reſtituitque jus antiquum, & fiſco reliquit bona vacantia, & ea, quæ ut indignis eripiuntur: quam legis Papiæ abrogationem explicat ipſe luculenter. (*f*) Jam enim longe antea emendato bellorum civilium damno, populum oneribus hiſce levatum oportuerat. Nam ut apud Livium (*g*) legitur: *quas tempora aliqua deſiderarunt leges, mortales, & temporibus ipſis mutabiles videa.*

Quoniam autem in fiſci mentione verſamur, & lucris ipſius; commodum hic attexemus S. Cta reliqua eo pertinentia, quorum illud quo publicari vetantur, & hæredi remittuntur bona illius, qui Romam tranſmiſſurus a magiſtratu, ante ſententiam Romæ proferendam deceſſerit; cum ante judicium Romæ redditum, damnatus non videatur. (*h*) Item illud, ut privato hærede, & fiſco, de hæreditate contendentibus, & creditoribus præterea petentibus; tam privata hæreditatis petitio, quam creditorum actio ſuſtineatur, ſive differatur (*i*) donec jus fiſci examinetur: cum creditorum actiones non differantur, ſi duos inter privatos de alicujus hæreditate diſceptetur. (*K*) Item illud de tacito fideicommiſſo, cujus partem dimidiam, conſtitutione ſua, Trajanus remiſit fideicommiſſario, qui antequam cauſa ejus ad ærarium deferretur, ultro ſe detuliſſet, ac profeſſus eſſet eam rem ſibi relictam capere non poſſe. Cui conſtitutioni ſenatus adjecit, ut ſi quis adverſus Trajani beneficium ingratus, poſtquam profeſſus eſſet ſe capere non poſſe, tranſegiſſet cum poſſeſſoribus relictæ ſibi rei, atque lucrum inde cepiſſet, ſi tribus edictis evocatus non reſponderet; tantum ærario penderet, quantum ibi ex delata cauſa remanſiſset, ſi profeſſionem impleſset: & ſi poſseſsoris quoque fraus argueretur, tantum poſseſsor perſolveret, quantum convictus inferre debuiſset, (*l*) unde ab utroque ſimplum exigitur. Porro Senatus quoque cenſuit, ut contra fiſcum liceat opponere compenſationem; puta ſi quis debitor fiſci ſit, & creditor non debeat fiſco perſolvere, niſi deducto eo, quod fiſcus debet; dummodo tamen quod ei debet, una ſtatio, ſive procuratio fiſcalis non compenſet cum eo, quod debet alteri ſtationi, ſive procurationi. Erat enim exactio fiſcalis diviſa in plura officia, ne autem officia confunderentur, & involverentur fiſcales rationes; recte conſtitutum fuit, ut compenſatio locum habeat, quando una, eademque ſtatio creditrix eſset, & debitrix. (*m*)

LXII. S.C. & Oratio Antonini de Tutorum Nuptiis cum pupillis.

Legibus connubialibus recte attexentur S. Cta, quibus nuptiæ inter pupillas, & earum tutores, curatoreſve prohibentur. (*n*) Orationem habuit in Senatu M. Antoninus Imperator, qua ſententiam ſuam de infirmandis ejuſmodi nuptiis protulit, optimis ad id ſane rationibus adductus: ne ſcilicet velamento nuptiarum tutores, qui conturbaverant pupillarum rationes, aut interverterant, fraudem tegerent ſuam; eoque artificio doli judicium declinarent. Ideo ne conjugalis reverentia ad tutoris auctoritatem accedens, puellares ſpiritus deprimeret, vireſque omnes

(a) *l. 13. ff. de jur. fiſc. §. 5.*
(b) *in Nerone c. 10.*
(c) Tac. *l. 3. annal & l. 14.*
(d) *l. 15. ff. de jur. fiſc. §. 3. & lib. 13. §. ult. ff. eod.*
(e) *l. 29. ff. de his, quæ ut indign. ff. de Jur. fiſc. l. 13. §. 1. & l. 3. eod.*
(f) *l. unica C. de caduc. toll.*
(g) *l. 34.*
(h) *l. 2. ff. de bon. eor. qui ante ſent. vel mort. ſibi &c.*
(i) *l. apud Iul. 35. ff. de jur. fiſc.*
(K) *l. ult. C. de pet. hæred.*
(l) *l. Arianus 42. ff. de jur. fiſc.*
(m) *l. 1. C. de compenſ.*
(n) *C. de interd. matr. inter pupil. & tut.*

omnes ad resistendum adimeret; Senatus, ex M. Antonini sententia, nullas esse nuptias censuit inter pupillam, & tutorem, aut tutoris filium, atque ita imbecillam ætatem, inopemque consilii sexum ab astutiorum fraudibus liberavit. Quam ob causam S.Cti sententia producta fuit a JCtis ad eos, ad quos tutoris, aut curatoris lucrum pertinet, & in quos fraudis suspicio cadit: veluti eos, qui tutores non sunt, tutelæ tamen periculum suo nomine subeunt, & ad honorarios tutores, qui & de male gesta tutela tenentur. (*a*) Unde non modo tutoris nepotes, qui filiorum nomine veniunt, (*b*) sed, & filios etiam emancipatos S.Ctum complectitur: immo & exhæredatos, atque præteritos, eosque etiam, qui se paterna hæreditate abstinuissent: ne forte subductis rationibus, bona patris per fraudem in eos collocata oporteat revocari tutelæ judicio. (*c*) Quamobrem etiam extranei hæredes tutoris ex JCti sententia, a pupillæ nuptiis arcentur. Quid si avus, qui tutelam neptis ex filio emancipato gessit, eam pupillam nepoti ex alio filio nuptum dare velit? Et quia par affectionis ratio suspicionem fraudis removet; responsum est S.Cti mentem eo non esse producendam. (*d*) Aliud erit si filius fam. patri suo, aut fratri, qui est in eadem potestate, pupillam suam collocare velit; (*e*) tunc enim erit locus S. C. quia communia sunt patris, & filiorum commoda, sicuti & communia sunt onera; nam quemadmodum tria onera eadem in domo esse censentur, si pater alicujus, vel filius, vel frater unus tria sustineat onera; ideoque locum habet excusatio tutelæ; (*f*) ita & pari suspicione fraudis involvuntur: ut enim prodest periculi communio ad excusationem, ita nuptiis obest participatio utilitatis. Præterea, si ventri, aut bonis curator detur, is etiam removetur a nuptiis; (*g*) quamvis ad breve temporis spatium detur. Incivile præterea visum est puellam, aut tutoris liberto, aut liberti filio in contubernio suscepto nuptum dari. (*h*) Quid si testator in uxoris arbitrio posuisset filiæ nuptias? An matris consensus prohibitas nuptias confirmabit, tamquam patris auctoritate contractas? Minime: non tam enim nuptiarum arbitrium permisisse censetur testator, quam puellæ custodiam tradidisse, (*i*) ne tutori nuptum daretur: eadem ratione, tutori adrogatio pupillæ, vel pupilli, minime permittitur; (*K*) nec adoptio mariti puellæ, ne hanc sibi viam ad aliena bona patefaciat. (*l*) Cum autem S. C. nuptias inter pupillas, & tutorem, atque curatorem, eorumque filios ob eam causam prohibuisset, ne imbecillis sexus infirma ætas, auctoritate tutoris opprimeretur, idque periculum in sexum virilem, utpote firmiorem minime immineret: haudquaquam oportuit (*m*) S. C. extendi ad eum, qui filiam suam pupillo suo in matrimonium collocat. Nec porrigitur S. C. ad eos, qui pro tutore, vel curatore negotia gerunt; quoniam non eadem est auctoritas. (*n*) Matrem quoque pupillæ ducere tutori licet. (*o*) Præterea si pupilla sit nurus tutoris; utpote quæ ante testatoris mortem, tutoris filio nupta fuerit: recte contractæ nuptiæ suspicioso eventu post matrimonium incidente minime dissolventur: sed alius curator datur, qui reddendis rationibus præsideat: (*p*) generalis enim est in jure definitio, atque perpetua, nuptias rite contractas, consequenti facto minime vitiari. Nec nuptiæ solum, sed & sponsalia hoc S.Cto rejiciuntur: (*q*) Quo etiam prohibetur sponsus sponsæ curator dari. (*r*) At si tutor, aut curator rationes reddiderint, licebit sibi, vel filio pupillæ nuptias appetere, dummodo simul puella XXV. annum impleverit, *annumque utilis* exierit, qui petendæ restitutioni conceditur. (*s*) At ex constitutione Justiniani ad XXIX. usque annum prohibitio tenet: loco enim anni *utilis* ad restitutionem in jure antiquo petendam dati, substitutum est a Justiniano

(a) *l. quod si* 14. §. 1. *ff de solut. l. si quis* 60. *ff. de ritu nupt.*
(b) *l.S. C. ff. de ritu nupt.*
(c) *l. non solum* 63. *ff. de ritu nup.*
(d) *d. l. ff. de ritu nupt. l. non solum* §. 1.
(e) *d. l. non solum* §. 2.
(f) *l.* 5. *ff. de excus. tut.*
(g) *l. non solum* §. 4. *ff. de ritu nup.*
(h) *l.* 4. *C. de interd matr. l. non est* 66. *ff. de ritu nupt.*
(i) *l. quamquam ff. de rit. nup.*
(K) *l. nec ei ff. de adopt.* §. 1.
(l) *l. non solum* §. *videamus ff. de ritu nupt.*
(m) *l. libertum* §. *ult. ff. de rit. nupt. l* 5. *C. de interd. matr.*
(n) *l.* 8. *C. de interdic. mat.*
(o) *l.* 2. *C. de interd. matr.*
(p) *l.* 3. *C. de interd. matr.*
(q) Cuj. *parat. & enar. C. de interd. matr.*
(r) *l.* 1. §. *ult. ff. de excus. ubi* Cuj.
(s) *l. si patris* 6. *C. eod.* Cuj. *ibi in enarrat. C.*

quadriennium continuum. (*a*) Ad hoc S. C. exceptiones duæ produntur a prudentibus, nempe: nisi prius a patre desponsata tutori puella fuisset, & tutor maritus ab eodem patre puellæ designatus; vel nisi quis nurui suæ sit curator datus, non enim dissolventur contractæ nuptiæ, ut mox diximus: (*b*) quibus casibus vis S. Cti perimitur. Cæterum præter dissolutionem nuptiarum fraude contractarum, hujusmodi tutor infamiæ subjicitur, neque ex puellæ testamento capere quidquam potest, teneturque lege Julia de adulteriis. (*c*) Puellæ vero licet ex hujuscemodi mariti testamento capere; fraus enim non puellæ, sed tutori adscribitur. Ejusdem exemplo S. Cti, Principes inter mandata, quæ dabantur in provinciam cum jurisdictione proficiscentibus, illud inserebant caput, quo vetebatur, provinciæ rectorem, sibi vel filio uxorem ex provincialibus quærere: idque *ratione potentatus*, ut Papinianus ait: ne scilicet puellæ resistendo impares, imperii metu, invitæ pertraherentur ad nuptias. (*d*)

(a) Cujac. *ad tit. C. de interdict. matr.*

(b) Cujac. *ibid.*

(c) *l. ult. ff. de leg. 1. l. qui pupillam 7. ff. ad l. Jul. de adult.*

(d) *l. Praefectus 65. ff. de ritu nup.*

LXIII. S. C. Plancianum.

Nuptias consequitur procreatio liberorum, quos genitor agnoscere tenetur, atque alere: ideo si divortio facto, mulier prægnans apparuerit, partus reddendus est ei, a quo concepit. Hinc leges verum patrem decernunt, cujus curæ, ac potestati filius tradatur. Quamobrem S. C. Planciano, sive ut alii scribunt, Plauciano (cujus, quamvis ante Adrianum conditum sciam, certum tamen tempus ostendere non ausim:) hoc inquam S. Cto ratio præbetur, qua legitimo parenti filius usque ab initio assignetur: tum ut a patre, qui suus est, agnoscatur; tum ut patres jure civili definitæ filiorum gratia ex dimissæ uxoris dote detrahantur. Siquidem aut morte mulieris matrimonium dirimebatur, aut divortio. Si morte dirimeretur, dos a patre profecta; eo mortuo, penes maritum remanebat: vivente vero patre, ad eum redibat, detractis partibus quinis in singulos liberos in infinitum, hoc est pro numero liberorum: (*e*) quarum partium retentionem quidem ante reddendam dotem habebat maritus, non petitionem. Unde jure antiquo, nullus erat disputandi locus ad patrem ne, an ad maritum dos superstitibus liberis pertineret. Nam quia quintæ partes in singulos liberos a jure statuebantur; certe quod supererat ex detractionibus liberorum, ad patrem redibat. Hæc vero quæstio excitata fuit jure novo inter Martinum, & Bulgarum, cum detractio partium, & retentiones omnes a Justiniano sublatæ fuerint. (*f*) Diu vero quæstione hac agitata, prævaluit opinio Martini, utpote liberis benignior, ne matris morte fieret eorum causa deterior. Si vero per divortium culpa mulieris, aut viri matrimonium solveretur, dabatur liberorum nomine retentio, non quintarum, sed sextarum partium in singulos liberos usque ad tres: nec in majori liberorum numero plusquam tres sextæ, sive dimidium dotis retinere licebat. (*g*) Igitur S. Cto Planciano permittitur mulieri, parentive, cujus potestati subest, vel ei, cui mandatum ab eis fuerit, si prægnans existimetur mulier, id denunciare intra triginta dies continuos a die divortii, vel ipsi marito, (*h*) vel parenti, cujus est in potestate; aut si horum copiam non habeat denunciare domum, vel in hospitium, si maneat in civitate maritus, si in villa, vel in municipio, illuc ubi larem matrimonio collocaverit. Ita enim JCtus accipit illa verba SCti XXX. *dies*, *& domum mariti*. Atque ubi mulier se prægnantem ex eo esse viro denunciaverit; ille ne partum agnoscere cogatur, neve agnoscere recusans extra ordinem coerceatur, debet aut custodes præmittere, aut contra denunciare gravidam ex se non esse: quo jus habeat in judicio negare filium. (*i*) Sin autem mulier denunciare neglexerit, aut oblatos ultro a marito custodes remiserit, libe-

(e) Ulp. *tit. 6. de dotibus §. mortua.*

(f) *l. unica. §. taceat. vers. sileat. C. de rei uxor. act.*

(g) Ulp. *tit. 6. de dot. §. propter liberos.*

(h) Ulp. *l. 1. ff. de agnoscen. vel alen. liber. in pr. & seq. §. 9.*

(i) *d. l. §. 3. & 4. ff. de agnoscen. vel alen. lib.*

liberum est marito, ejusve parenti recusare partum, ejusque agnoscendi alendique curam rejicere in mulierem; (*a*) nisi mulier post lapsos triginta dies denunciaverit, & negligentiam suam apud judices corrigens audita fuerit, (*b*) quod sane licebat. Hoc autem S. C. non eo pertinet, ut si ex sese conceptum non esse constiterit; tamen, quia se agnitutum obtulit, cogatur hæredem suum habere filium alienum, quamvis alere debeat; & contra, quamvis mulier intra præstitutum tempus denunciare neglexerit, & ob id Pater alendi onere levetur; liceatque filium non agnoscere; non ideo tamen prohibebitur filius ex patre se natum asserere, idque legitimo judicio comprobare; sive enim præceps fuerit patris voluntas in agnoscendo filio, sive matris cura in denunciando remissior; Jurisconsulti neutrum voluerunt *præjudicium* esse contra veritatem. (*c*) Est autem *præjudicium* omnis controversia status, in qua quæritur liber ne sit quis, an servus; filius, an non. Diciturque præjudicium quasi judicium antecedens aliud, eum eam actionem alia, veluti pedissequa consequebatur; nam si quis filius pronuncietur, continuo poterit judicium de patris successione movere. (*d*) Itaque Senatusconsultum hoc sic accipietur, ut quoad in judicio constiterit, ex quo revera parente partus descendat, ex superiori regula alimentorum ratio statuatur: aut si nulla de veritate partus controversia moveatur, alimentorum subeat onus, qui contra Senatusconsultum venerit. Nec quia de alimentis quærere quis antevertit, minus integrum erit status controversiam agitare. (*e*) Quamobrem, quod Paullus ait, maritum, si post uxoris denunciationem custodes miserit ad inspiciendum, observandumque ventrem, cogi omnino mulieris partum agnoscere; a Cujacio tantum ad alimenta trahitur: ne quis putaret ex hoc Paulli loco ademptam esse marito facultatem negandi partum, si id in judicio alienum esse comprobare potuerit. Itaque componit repugnantiam, quæ videtur esse inter Paullum, & Ulpianum. (*f*) Secundum hæc quæritur quot, quive sint mittendi? Et sane si maritus divortio facto vivat, ex rescripto Divorum fratrum, satis fuerint tres obstetrices, quæ si renunciaverint prægnantem, ventri custodes apponentur. Marito vero mortuo, ii, quorum interest, quibusque Prætor denuneiatum vult, jubentur quinque mittere obstetrices, quodque tres earum renunciaverint, verum constituitur. (*g*) Verum Plancianum S. C. partum tantum soluto matrimonio editum complectitur. Quamobrem Adriani temporibus aliud prodiit Senatusconsultum, quo pater filium constante matrimonio susceptum agnoscere compellitur. (*h*) Quia vero hæ Senatusconsulta pertinent ad eos, qui sui hæredes agnoscuntur, Jurisconsulti censuerunt ea cessare, si nati post mortem parentis in nullius sint potestate recasuri. (*i*) Sed & aliud extitit hujus S. C. caput, quo pœna *l. Corneliæ de falsis* puniebantur ii, qui falsum partum subjecerint: cujus S. C. caput intercedit: tantum de falso partu pluribus locis in *titulo Digestorum* ad *Corneliam* disputatur. (*K*)

(a) Paull. *lib.* 2. *sent. tit.* 24.
(b) *d. l.* § 6. *&* 7. *ff. de agnosc. vel alen. lib.*
(c) *l.* 1. *ff. de agnosc. liber.* §. 3. *&* 14.
(d) Paull. *lib.* 2. *sent.* §. *si prægnantem tit.* 24.
(e) Paull. *sent.* 2. §. *si mulier.* 4. *tit.* 23.
(f) *l.* 1. §. *quemadmodum* 11. *ff. de agnosc. lib.*
(g) *lib.* 1. §. *de inspiciendo ff. de insp. ventr.* Paull. *sent. l.* 2. *c.* 24. *ubi* Cujac. §. *si mulier se, &* §. *vent.*
(h) *l.* 3. §. 1. *ff. de agnos. lib.* Goth.
(i) *l.* 1. §. 3. *in fin. ff. de agnosc. liber.*
(K) *l. qui falsam* 19. §. 1. *ad l. Cornel. de fal. l. cum sup. positi* 10. *C. eod. tit. de fals.*

LXIV. De Lege Atrinia:

Satis adhuc pro instituta brevitate leges pervagati sumus, & Senatusconsulta, quæ personarum statum attingunt: nunc ad ea, quibus negotia reguntur, ex ordine progrediamur. Atque ex negotiis primo ea, quæ inter vivos geruntur, examinabimus; deinde quæ ex testamentis, & ex aliena morte proficiscuntur tractanda suscipiemus: exordium vero sumemus a legibus *usucapionis*. quarum antiquissima sane fuit Atinia, quam ante Nigidium Figulum, & Ciceronem latam, Gellius, (*l*) & Cicero ipse demonstrat. Eaque lex additamentum fuit vetustissimæ legis XII. tabul. quæ rerum furtivarum æternam esse jubebat auctoritatem, earumque usucapionem

(l) *l.* 7. *c.* 7. *noct. Attic.* Cic. *in Ver.* 3.

nem prohibebat. Quod translatum fuit in legem Atiniam, (*a*) ex eaque additum, ut non prius rei furtivæ vitium emendetur, usucapiove concedatur, quam res ab injusto possessore redierit ad verum dominum. Itaque per hanc legem, tum demum res furtiva vitium exuit, cum reprehensa fuerit a vero domino. Quod Nigidius Figulus non solum ad posteriora furta, sed ad ea etiam ante legem facta trahebat. Quamquam enim verbum *erit* futurum respicit; tamen quia præpositum est ei præteritum *factum*, utraque tempora, futurum scilicet, & præteritum ea oratione conjunguntur. (*b*)

LXV. De Lege Plautia.

Quod autem lex Atinia statuit de rebus furtivis, lex Plautia, & Julia transtulerunt ad res vi possessas, quæ longa possessione usucapere non licebat, (*c*) nisi post reditum ad verum dominum, cujus in manu vitium exuissent. Leges vero hujus Plautiæ auctorem faciunt eumdem, cæteræ ejusdem nominis leges tribuuntur, M. scilicet Plautium Silvanum trib. pleb. cujus tribunatus incidit in Consulatum Cn. Pompeji Strabonis, & L. Porcii Catonis A. V. C. IↃCLXIV. Pertinet autem lex ad res vi possessas, non autem ad ea, unde quis vi dejectus est, & ab alio bona fide possidentur.

LXVI. De Lege Scribonia.

Huic attexenda est lex Scribonia, quam aliqui Cœlio Curioni trib. pl. aliqui vero præcipue Rævardus, (*d*) tribuunt L. Scribonio Cef. F. (*e*) qui Tiberii tempore vixit, quod verius puto. Ea sustulit omnino usucapionem servitutem: quæ non corpore possidentur, sed tantum animo cernuntur, atque contractantur. Usucapio autem antea hærere tantum poterat servitutibus prædiorum urbanorum, (*f*) quia continuam causam habebant, veluti si quis ædes alius sublatas diu habuisset. Nam rusticorum prædiorum servitutes, (quod tamen Rævardus negat,) ea ratione usucapionem excludebant, quod ne quidem quasi possessione retineri poterant, quia deerat causa continua: nemo enim ambulare, agere, aquam ducere poterat continenter; unde numquam in his consistit usucapio. (*g*) Porro lex Scribonia servitutum usucapiones tollendo, non impedit quin servitutum libertas usucapiatur, (*h*) sive quin longa desuetudine, aut contrario usu servitus amittatur. Item quamvis ante legem Scriboniam servitutes biennio usucaperentur; nunc tamen etiam adquiruntur, sed longa possessione, bona fide, absque alio jure, sive titulo auctoritate Prætoris. (*i*)

LXVII. De Lege Mamilia.

Tulit & C. Mamilius trib. pleb. inter plura capita de limitibus, (unde & Limitanus dictus,) ut inter fines agrorum, quinque, aut sex pedum latitudinis spatium ab usucapione deinceps eximeretur. (*K*)

LXVIII. De usufructu earum rerum, quæ usu consumuntur.

Et hæc de usucapionibus. Habemus autem de usufructu S. C. nempe *de usufructu earum rerum, qua usu consumuntur*, hoc est rerum, quarum non usus est, sed abusus. Quo Senatusconsulto loco fundi, in quo ususfructus insideat, constituitur cautio reddendæ pecuniæ, vini, olei, aut similis alius rei corruptibilis post finitum usumfructum. Qui hac specie constitutus *mutuo* est affinis, de quo late *tit. ff. de usufructu earum rerum, qua usu consumuntur*. Ejus nullum tempus certum ostenditur. Tantum scimus Marci Tullii tempore nondum prodiisse, (*l*) ut notat Contius, & Cujacius (*m*) Neque cautio hæc remitti potest a testatore, ne a suo testamento Senatusconsultum excludat. Intelligitur autem cautio hæc fidejussoribus datis. (*n*)

Nunc

(a) *l. sequitur* §. *quod autem* 6. *ff. de usurp. & usucap. ubi* Cujac. *ad l.* 54. Paull. *ad edict. l. non solum in princ. ff. eodem. Instit. de usucap.* §. *furtiva l. potestatis* 215. *ff. de V. S. vide* Pulveum *l. sing. ad l. Attin.*

(b) *l. verbum erit ff. de V. S.*

(c) *l. non solum* §. *si dominus ff. de usurpat. & usuc.*

(d) *lib. sing. ad l. Scrib.*

(e) Dio Cassius *lib.* 57.

(f) Cujac. *ad l. sequitur* 4. *ff. de usurp. & usucap. sive ad l.* 54. Paull. *ad edict. ff. ult.*

(g) Cujac. *in repet. ad* §. *ult. l. sequitur ff. eod. nempe ad lib.* 54. Paulli *ad edict.*

(h) *l. sequitur* §. *ult. ff. de usurp. & usucap. ubi* Cujac. *in repet. ad hunc* §. Rævard. *loc. cit.*

(i) Cuj. *loc. cit.*

(K) Cicero *de l.* 2. *vide* Hottom. *de leg.* (l) Contius *in Cic. topicis ad l.* 7. *ff. eod.* (m) *lib.* 17. *quæst.* Papin. *lib.* 8. *ff. de usuf. ear. rer. qua usu consum.* (n) Cujac. *l. c.*

LXIX.
De S. C. Macedoniano.

Nunc pergamus ad leges de fœnore, non eas scilicet, quæ ad publicum regimen pertinebant, sed illas, quæ respiciunt jus civile privatorum, cui operam nostram dicamus. Quamobrem, omissa lege Lætoria, quam supra exposuimus, explicabimus S. C. Macedonianum, quod etiam coercendæ adolescentium intemperantiæ, atque fœneratorum fraudibus recidendis conditum fuit. Cui Senatusconsulto auctoritatem tribuit lex Claudia, Claudii Imperatoris tempore lata, qua vetebatur pecuniam mutuam dari adolescentibus in mortem patris, sive dilata solutione ad patris mortem. (*a*) In cujus sententiam legis conditum fuit Senatusconsultum Macedonianum, sic appellatum, non a Macedone adolescente, qui sua omnia per luxuriem prodigebat, ut falso Theophilus tradidit, sed a Macedone fœneratore quodam improbo, qui suis vitiis, & pecunia, quam fœnerato dabat, inconsultos, & præcipites ad libidinem adolescentes corrumpebat, *incertis nominibus*, (*b*) sive suppressa causa mutui, cælatoque titulo crediti, & tacito fœnore, atque ut eleganter Cujac. *sub tunica*, & *in sinu*, cui apud Horatium opponuntur *certa nomina*. Itaque, (*c*) ne filiifamilias gravitate fœnoris obruerentur, neve post mortem patris hæreditatem omnem creditoribus tradere cogerentur; Senatus præstitit adversus creditores exceptionem, qua mutuantis actio repellatur. (*d*) Addit Justinianus ideo Senatum cavisse, quia plerumque adolescentes luxuria, & ære alieno exagitati parentum vitæ insidias moliebantur. Itaque recte Ulpianus scribit pecuniam perdere, qui eam filiisfamilias mutuam dederit. Sunt qui hoc S. C. cum Claudii lege tempore conjungant, sicuti & sententia conjunguntur. Sed quia in eamdem sententiam Senatum decrevisse sub Vespasiano, Svetonius (*e*) tradit, malunt plerique S. C. ejus originem a Vespasiano repetere, nisi forte obsoletum postea sub Vespasiano revixit.

(a) Tacit. *annal. lib.* 11. *c.* 13.
(b) *vide* Paræum *lexic. critic.* Vveisemb. *hoc t.* Cujac. *C. hoc tit.* & *parat. ff. de S. C. Macedon.*
(c) *l.* 1. *ff. ad S. C. Maced.*
(d) *in Instit. t.* 7. *lib.* 4.
(e) *in* Vesp. *c.* 11.

LXX.
Lex Julia de Cessione bonorum;

Debitoribus vero universis, lex Julia subvenit, quæ de cessione bonorum appellatur, eaque iis concessit, ut si solvendo non essent, liceret bona creditoribus cedere, quo non debitoris, sed creditorum nomine bona deinde distraherentur. Quo beneficio debitores, non modo effugiunt pœnam carceris, quæ asperitas e XII. tabulis supererat; sed etiam declinant infamiam illam, quam incurrebant; cum ære alieno mersi patiebantur ex edicto miseram illam sectionem bonorum a Prætore substitutam, loco illius longe miserioris sectionis, nempe dilacerationis membrorum XII. tabul. permissæ legibus. Mitior certe fuit Prætoris pœna, qua non membra corporis sed patrimonium debitoris, & fama proscindebatur. Mitissima tandem lex Julia fuit, quæ beneficio cessionis debitores etiam ea levavit infamia, quam subibant, cum eorum nomine subjicebantur actioni. Et quamvis actiones adversus debitores non peremerit; eas tamen elisit, ac viribus spoliavit exceptione *si non cessit bonis*; qua debitores post cessionem muniuntur, quoad nova bona adquisiverint. Cessio enim bonorum non obstat, quin bona post cessionem quæsita veteribus actionibus subsint, in quantum facere debitor possit. (*f*)

(f) *C. qui bon. ced. poss. ubi* Cuj.

LXXI.
De S. C. Vellejano.

Atque his juribus in universum unicuique subvenitur. Mulieribus vero peculiare beneficium tribuerunt edictis suis Augustus, & Claudius: quibus occurrebatur imbecillitati mulierum, quæ conjugali amore, atque inconsulta facilitate se se temere implicant. Itaque cavebatur, ne virorum obligationes in se susciperent, neve actioni, qua viri tenebantur, se subjicerent. M. tandem Silano, & Vellejo Tutore Coss. (*g*) subventum plenius fuit fœminis omnibus pro aliis quibuscumque bona fide non callide, neque dolo intercedentibus, & alienis obligationibus, sciente creditore, consentientibus.

(g) *l.* 1. *ff. ad S. C. Vellejan.* Cuj. *parat. C. eod.* & *l.* 2. *ff. eodem.*

(*h*)

(*a*) Etenim hæ omnes interceſſiones infirmantur S. C. Vellejano, quo repellendis creditorum actionibus, exceptio mulieri præbetur, ſive novam, ſive veterem in ſe ſuſceperit actionem, (*b*) de quo S. C. pauca retuliſſe ſatis fuerit, cum perſpicue, atque abunde de eo in Digeſtorum libris diſputatum inveniatur; nec ulla difficoltas ex antiquitate ſuperſit.

LXXII. De Lege Cintia; S. C. Æmiliano, & Oratione Marci de Tranſactionib.

Tranſeamus nunc ad donationes, de quibus anno ab V. C. IↃXLIX. lex prodiit, quæ vetabat ob cauſas orandas donum quicquam, munuſve accipere. Dictaque lex *Cintia* fuit, utpote lata a M. Cincio Alimento trib. pleb. ejus anni. (*c*) Cum autem Cincia lex oratorum avaritia, & fraude contemneretur, ſæpe de reſtituenda inter Patres agebatur, & ſub Auguſto per S. C. revixerat, donec ſub Claudio in Senatu conſtitutus fuit modus muneribus oratorum ad dena uſque ſextertia in ſingulas cauſas. Quam ſententiam Cujacius cenſet fuiſſe comprehenſam S. Cto illo, quod memoratur in ultima Epiſtola Plinii libro 5. (*d*) Dena vero ſextertia ratione recte ducta, centum aureos conficiunt. Quod Badeus, & Alciatus probant. (*e*) Id vero S. C. a Nerone confirmatum, tradit Svetonius. Hæc autem lex Plauto dicitur *muneralis*, quo nomine legem Cinciam deſignari, tradit Feſtus Pompejus. (*f*) Unde colligitur non ſolum oratorum donationes, ſed & alias omnes fuiſſe imminutas, quamvis Joſepho Scaligero excelſi ingenii, atque inauditæ eruditionis viro, in ſuis ad Feſtum notis id minime probetur. A cujus ſententia me abducunt Juſtinianus, (*g*) & Juriſconſulti in pluribus juris locis, ubi *legitimus modus donationum* ſcribitur. Cur enim *legitimus modus*; (*h*) niſi lege aliqua, & quidem Cincia de donationibus præſcriberetur? Niſi putaverit Scaliger per legem Cinciam oratorum donationes omnino fuiſſe ſublatas; alias vero ad certum modum redactas, nempe CC. aureorum, ut tradit Cujacius ex C. Theodoſiano: (*i*) quod autem hunc legis modum excederet, minime ratum per legem erat, præterquam ſi conjunctis perſonis donaretur. (*K*) Solemnitas quoque traditionis per mancipationem, & nexum ex hac lege injungebatur, exceptis donationibus inter parentes, & liberos. (*l*) Male vero aliqui, quos refellit Cujacius in citatis locis, decepti depravatis codicibus, hanc eum lege Titia conjungunt, quæ pertinet potius ad ſponſiones, quas nonniſi virtutis cauſa fieri licebat. Porro qui primus ob orandam cauſam pecuniam acceperit, traditur ab Ammiano Marcellino, (*m*) Antipho Rhamnuſius. Magiſtratibus vero *xenia*, ſive parva munuſcula, eſculenta, vel poculenta, quæ intra dies proximos conſumuntur, licebat accipere ex plebiſcito, cujus nullum adhuc patuit nomen: (*n*) Non omittam S. C. de donationibus mortis cauſa factis, in eos, quos lex capere prohibet; quæ eadem in cauſa ſunt habendæ, qua eſſent legata iis, quibus legem capere minime licet. (*o*) De quibus etiam ſupra. Erat S. C. quod recte a Cujacio Æmilianum appellatur, utpote orationem in Senatu habente Caracalla editum, Fulvio Æmiliano, & Numio Albino Coſſ. quo laxabatur ſeveritas Romani moris donationes inter virum, & uxorem ex Solonis inſtituto prohibentis (*p*) eo conſilio, ne invicem ſpoliantur conjuges; neve donis potius, quam mutuis officiis, ad mutuum amorem provocentur. Quamobrem hoc S. C. inductum fuit, ut donationes eæ inter conjuges donatoris morte convaleſcerent, ſi uſque ad mortem in ea voluntate perſeveraſſet, quaſi donatum inter vivos teſtamento confirmetur. (*q*) Donationibus recte con-

jun-

(a) *l. 5. & 7. C. hoc t. & l. quamvis 8. ff. eodem.*
(b) Cujac. *parat. ff. eod.*
(c) Cic. *in Cat. major. & lib. 2. de orat.* Livius *l. 34.* Arnob. *lib. 2. adverſ. gent.* Tac. *lib. 11. 13. & 15.* Lipſius *in Tacit. lib. 11. annal.* Manuc. *lib. de l. ad hanc l.* Cic. *l. epiſt. ult. ad Attic.*
(d) Cujac. *obſ. lib. 6. cap. 18.*
(e) Tacit. *annal. 13.*
(f) *verbo* muneralis.
(g) *l. ſancimus C. de donat. leg. de don. l. ut mihi l. fidejuſſori ff. de donat.*
(h) *l. pone §. ſi donavi ff. de doli mal. & met. excep. ubi* Cujac. 71. Paull. *ad edict. Probatur id etiam ex* Cic. *de orat. 2. pag. 201.*
(i) *l. 4. & 5. de donat. ubi vid.* Jacob. Goth.
(K) Cujac. *ad l. Aquilius 27. ff. de donat. ſive ad l. 29. reſp. Papir. 2.*
(l) Hottom. *de leg.* Ant. Aug. *in hac l. & l. 1. §. finali ff. de var. & extraord. cogn.* (m) *lib. 30.* Brumer. *c. 1. ad l. Cinc.* (n) *l. plebiſcito 18. ff. de offic. Præſid.* Cujac. *obſ. lib. 6. c. 18.* (o) *l. Senatus ff. de mort. cauſ. donat.* (p) Cujac. *parat. ad ff. de donat. inter. vir. & uxor.* (q) *l. cum hic ſtatus 32. §. oratio ff. de donat. inter vir. & uxor.*

jungentur transactiones, de quibus oratione M. Antonini *l. cum hi ff. de transact.* S. C. comprehensum constitutum fuit, ne alimentorum transactio rata esset, nisi auctore Prætore fieret; quia plerique, inopia coacti, pauca recipere, quam plura sperare malunt. Antequam autem a negotiis vivorum discedamus, adjiciendum est S. C. super corruentium ædificiorum restitutione utilissime conditum, eodem Imperatore suadente. Quo S. Cons. domus restituta, tacito pignore obligatur creditori, cujus sumpto restituatur, sive creditor pecuniam in sumptus ipsi domino tradiderit, ut S. C. verbis comprehendebatur, sive *redemptori* h. e. illi qui domum a domino restituendam conduxerit, seu acceperit τῶ ἐργολάβω, ut habent Basilica, quam ad speciem S. C. sapientium interpretatione profertur. Sed jam ad negotia veniamus, quæ a morte aliorum existunt, legesque ad ea pertinentes accedamus.

LXXIII.
De Lege Cornelia de Testamentis.

Igitur ex testamentariis primum locum damus legi Corneliæ, quæ testamenta in Urbe condita ab iis, qui apud hostes decesserunt, perinde confirmat, ac si numquam in hostium potestatem devenissent. Cum enim quis hostium potitur, testandi facultatem amittit, neque apud hostes moriens civis Romanus reputatur; & quia testamentum civis Romani morte consistit, ideo jure civili nullum esse testamentum videbatur illius, qui post illud conditum in Urbe, decesserat apud hostes. Quæ testamenta, ne propter calamitatem interciderent, L. Cornelius Sylla Dictator legem tulit, (*a*) qua initium captivitatis pro morte habebatur: ut eorum testamenta, quasi mortuorum in Urbe convalescerent: omniaque in eamdem causam reciderent, in qua essent, si numquam testator in hostium potestatem pervenisset. Itaque si apud hostes quis decedat, testamentum ante captivitatem factum valet lege Cornelia, quæ captivitatem convertit in figmentum mortis: si vero captivus redierit in Urbem, testamentum illius valebit jure postliminii, a jure gentium ducto, quo is, qui ab hostibus ad cives rediit, perinde habetur, ac si numquam civitatem amisisset, quasi numquam fuisset apud hostes. (*b*)

(a) Julian. *l.* 12. *ff. qui test. fac. pos. ubi* Cujac. *l.* 42. *ff. de salv. int.* Ulp. *Instit. tit.* 23. *ubi* Cujac. *l.* 28. *ff. de vulg. & pupil.*

(b) Cujac. *tit.* 23. Ulp. *& adil.* 28. *ff. de vulg. & pupill. sive ad Julian. l.* 62. *ff. in instit. quib. non est permiss. facere test. ult.*

LXXIV.
S. C. Neronianum delegalis.

Porro antequam progrediar ad uberiores leges, defungar explicatione S. C. Neroniani ad legata pertinentis, atque ob levem, quam de eo mentionem Ulpianus facit, a paucis admodum animadversi: cujus sententia est, ut quod minus integris verbis legatum est, perinde sit, ac si optimo jure legatum fuisset. (*c*) Laxavit igitur severitatem juris civilis in legatis, quæ valere voluit quoquo modo sententia eliciatur: quamvis verbis prolata non fuerint a lege præfinitis. Occurrunt etiam & S. C. alia minus nota, nulliusque fere nominis ad legata pertinentia; quale illud fuerit, quo tacita substitutio subjicitur legato ad exemplum institutionis hujus *Titius & Sejus, uterve eorum vivat, hæres mihi esto*; per quæ verba, si uterque vivat, ambo hæredes erunt; altero mortuo, hæres erit superstes, propter tacitam substitutionem, quam Senatus censuit inesse simili legato *Titio, & Sejo utri eorum vivat, hæres meus centum dato*. Nam si uterque vivat, ambo legatum accipient; altero vero mortuo, integrum legatum accipiet ex tacita substitutione superstes. (*d*) S. C. quoque decernitur, ut columnis, vel tignis per fideicommissum relictis, ea tantummodo præstentur, quæ auferri possint, sine domus injuria, neque mentio æstimationis habeatur. (*e*)

(c) Ulp. *tit. de l.* §. *per præceptionem t.* 24.

(d) Titius, & Sejus *cum duabus seq. ff. de hæred. instit.*

(e) *l. nutu* 21. *ff. de legat.* 2.

LXXV.
De Leg. Furia.

Infinitam vero testandi licentiam, XII. tabul. lege permissam, leges aliquæ posterioribus temporibus coangustarunt. Quarum est lex Furia, (*f*) quam tulit C. Furius trib. pleb. ne liceret testatori supra mille asses legare, aut mortis causa donare ulli, præter quam cognatis, certisque personis: quibus

(f) Cic. *pro Balb. & Verr.* 3. Theophil. *inst. de Falc.* Ulp. *t.* 1. §. *minus* Cuja. *ad l.* 7. *resp.* Pap. *l. alienationes l. si servus ff. fam. ercisc. & in instit.* Just. *de l. Falc.* Cuj. *obs. lib.* 19. *cap.* 31.

bus exceptis, si ex alieno testamento plus præfinita quantitate quis acciperet, quadruplum ejus, quod plusquam licebat, acceperit, reddere cogebatur: itaque inter minus perfectas leges hæc ab Ulpiano refertur, (*a*) quia pœna non afficit eum, qui contra legem fecit, sed illum, qui accipiendo, quod contra legem factum est, adprobavit, damnumque ducit ex facto minime ab ea rescisso. Quæ lex cum hæredi prospicere voluisset, calliditate tamen testantium eludebatur; quam enim quis quantitatem in unum conferre verabatur, eamdem minoribus portionibus in plures legatarios tributam hæredi subtrahebat, multiplicato legatario numero, haudquaquam a lege præfinito. (*b*)

(a) *cap.* 1. *instit.* §. *minus*, & *cap.* 28. §. *intestati l.* 120. *ff. de V.S.*

(b) Govean. *init. interpr. ad Falcid.*

LXXVI. De Lege Voconia.

Neque has effugit fraudes lex Voconia, quam tulit Q. Voconius Saxa trib. pleb. Cœpione, & Philippo Coss. A. V. C. IↃXCIV. cujus inter capita illud fuit præcipuum, (*c*) ne quis census, sive qui centummillia sextertium possideret, (*d*) plus ulli legaret, quam ad hæredem perveniret. Quod eodem revolvebatur; eveniebat enim, ut imminutis, multiplicatisque legatis minima portio hæredi superesset, veluti si ex aureis C. testatur detraxisset singulos in XCLX. legatarios: hæres enim sine ulla fraude legis, tamen nonnisi aureum auferebat; ideoque propter minimum lucrum, hæreditatem adire facile recusabat. Aliud caput ejusdem legis fuit, ne fœminæ ab intestato præter consanguineas succederent. (*e*) Quod eo consilio fuit excogitatum, ne impotentia muliebris animi elata divitiis, nimia superbia, & opibus viros opprimeret. (*f*) Quamobrem Cato Major, qui ob gravitatem morum, sexus levitatem oderat maxime, magnis lateribus hanc legem suasit annos quinque, & sexaginta natus. (*g*) Quo minus autem illecebris suis mulieres hæreditates extorquerent, eadem lex vetuit quicquam censum hæredem facere mulierem supra quadrantem, sive XXV. millia sextertium. Hinc Augustus (*h*) ut Liviam institueret ex triente a Senatu legis veniam impetravit. Cæterum figmentum declamatorium duco id, quod apud Quintilianum legitur, *ne semissem relinquere liceat*. (*i*)

(c) Cic. *in Ver.* 2. Cuja. *obs.* 16. *c* 31.

(d) Cuj. *in tit. init. ad l. Falc. ex instit. de success. l.* §. *postea a vero*.

(e) Paul. *l.* 4. *sen. tit.* 8. Cuj. *instit.* Justin. *de l. Falc.*

(f) Cujac. *ad Paul. sent.* 4. *tit.* 8. §. *fœm.*

(g) Cic. *in Cat. maj.* Ant. Aug. *de l. in l. Voc.* Ge. *l.* 17. *cap.* 6. & *lib.* 7. *cap.* 13. Balduin. *ad l. Vocon.*

(h) Dio *lib.* 56.

(i) Vinn. *inst. lib.* 2. *tit.* 23. §. *sciendum*, *verbo capere*.

LXXVII. De lege Falcidia.

Jam vero lege Voconia, ut diximus, non satis hæredi cavebatur, quia plerumque multiplicato numero legatorum, omne fere lucrum hæredi detraheretur. Propterea consilium legum Furiæ, & Voconiæ, (ne scilicet parvitate lucri ad hæredibus testamenta destituerentur) minime succedebat. Hinc sub Augusto Triumviro Reipubl. constituendæ, antequam sibi tribunitiam potestatem adjecisset, L. Antonio, P. Servilio Isaurico iterum Coss. A. V. C. IↃCCXII. lata fuit a Falcidio trib. pleb. lex, quæ *Falcidia* dicitur, qua non plus dodrante permissum testatori fuit legando absumere; facta hæredi facultate detrahendi sibi quartam hæreditatis partem, si hæreditas supra dodrantem legatis occuparetur. (*K*) Gothofredus vero anno superiori, at Balduinus anno posteriori, nempe Calvino, & Pollione Cos. latam putat. (*l*) Cujus legis vis ex intextis e re nata interpretationibus porrecta fuit etiam ad intestatorum successiones, propter fideicommissa ex constitutione Pii, (*m*) & ad donationes causa mortis ex constitutione Severi; (*n*) itemque ad donationes inter virum, & uxorem, quæ morte confirmantur. (*o*) Quia etiam his rationibus hæredibus portio infra Falcidiæ quantitatem imminui potuit: ideo placuit ad hæc vim legis extendere. Quæ detractio fit salvo jure publico. Nam ex residuo legati; detracta Falcidia, detrahendum erit id, quod forte per legem Papiam legatario denegaretur. (*p*) Transfertur autem ad fiscum sine ulla detractione Falcidiæ, ex S. C. Planciano, quidquid contra legem relinquitur, clam, & in

(K) *l.* 1. *ff. ad l. Falcid.* Govean. *ibid.*

(l) Dio *l.* 48.

(m) *l. filiusfam. ad l. Falcid.*

(n) *l.* 2. *C. de donat. caus. mort.*

(o) *l. cum hic status* §. *oratio* 1. *ff. de donat. inter vir. & uxor.*

(p) Cujac. C. *ad l. Falcid.*

& in fraudem legis, quod *tacitum fideicommissum* appellatur. Neque illius detractionis omissio cedit lucro aliorum legatorum, sed fisci, ad quem quarta ab hærede non retenta pertinet ex consultatione D. Pii. (*a*) Excluditur etiam S. Cons. Falcidia ex legato servi, quem quis rogatus fuerit manumittere: eamque tantum detrahere licebit ex eo, quod forte ipsi servo legatum fuerit. (*b*) Præterea refert Cajus ipsa lege Falcidia expressum fuisse, ne quæ mulieris causa empta parata essent, quartæ detractionem paterentur. (*c*) Illud quoque caput ad legem Falcidiam revocat Cujacius, quo ex dote uxori relegata Falcidiam detrahi prohibetur, cum præter testamentum alio etiam ex jure debeatur, (*d*) cumque hoc jungis aliud caput, quod decernitur, ut in ducenda ratione legis Falcidiæ, prius deducatur æs alienum: propterea prius deducenda erant pretia servorum, quibus libertas erat relicta, adeo ut inde patrimonium testatoris minueretur: (*e*) Hac autem lege Iara, Furia, & Voconia siluerunt. Per Falcidiam enim plenius testamentorum firmitati simul, & hæredis utilitati consulitur: propterea sublatum quoque fuit sexus discrimen superioribus inductum legibus. Verum Falcidiæ vires elisit maxime Justinianus, permissa facultate testatoribus utiliter prohibendi Falcidiam: cum antea hujuscemodi voluntati, quamumvis expressæ, hæredes minime parere cogerentur. (*f*) His legibus, apte contexetur S. C. Trebellianum, de quo breviter, quando ejus est satis origo pervulgata.

(a) *l. beneficiis §. præterea ff. ad l. falcid. l. hæres 11 ff. de his, quæ ut indign.*

(b) *l. si servus l. plane ff. ad l. Falcid.*

(c) *l. sed usus fructus* 81. *§. 2. ff. ad l. Falcid.*

(d) *l. sed ususfructus ff. ad l. Falc.* Cujac. *C. eod. in princip.*

(e) *l. 1. §. hæc verba, & seq ff. si cui plusquam per l. Falcid.* Cujac. *C. ad l. Falcid.*

(f) *Auth. collat. 1. c. 2. de hæred. & Falc.* Ant. Aug. *in l. de l. ad hanc leg. auth. sed cum testator C. ad leg. Falc.*

LXXVII.

De Sc̃to Trebelliano, Pegasiano, Apteniano, & Sabiniano.

Veteri Jurisprudentiæ legum XII. tabul. ignota fuerunt fideicommissa: quia non certa obligatione juris, sed fide, atque benevolentia eorum, qui erant rogati continebantur: nisi fidem etiam aliquo juris vinculo testatori obligassent. (*g*) Itaque res omnis testamentaria incumbebat in hæredem, qui defuncti obligationes suo periculo susceptas præstare cogebatur: nec in eum, ad quem hæreditatis commoda perveniebant, sed in illum, qui hæredis nomen præferebat, actiones dirigebantur. At quoniam Augusti temporibus certa juris necessitate fideicommissa fuerunt adstricta, neque amplius eorum restitutio ex hæredis voluntate pendebat; ne hæredes, qui totam aliquando restituere jubebantur hæreditatem, damnum ex sua fide facerent, onusque obligationum in sese directarum nullo suo compendio sustinerent; oportuit hæreditariarum actionum incommodum ab eis removere. Etenim non raro testamenta deserebantur, iisque destitutis fideicommissa intercidebant; quia hæredes ne implicarentur hæreditariis actionibus sæpe adire recusabant. (*h*) Ideo Neronis temporibus VIII. Kalend. Septembris Annæo Seneca, & Trebellio Maximo Cos., suffectis (desunt enim in fastis, ut notat Vinnius *institut.* 2.) ad Senatum referentibus, factum est Senatusconsultum, quo restituta ex testamento universa hæreditate, actiones omnes, quæ hæredi, & in hæredem competerent, simul cum hæreditatis commodo, sive cum bonis ipsis hæreditariis transirent in eum, cui restitueretur hæreditas; ita ut hæredes sine sua fraude, directam sibi hæreditatem alterius commodo possent adire. At quoniam hæredes rogati aliquando inutilem molestiam refugientes, aliquando commodum hæreditatis invidentes iis, quibus hæreditatem restituere jubebantur, adire recusabant; ne testamentum desereretur, & ne spes commodorum inde ducta concideret, necesse fuit hæredes rogatos non solum damno levare, sed utilitatis etiam blandimentis impellere, permissa eisdem certæ portionis detractione de bonis ex testamento restituendis. Quamobrem sub Vespasiano, Pegaso, & Pusione Coss. Senatusconsultum est proditum, quod Pegasianum appellatur, quo permittitur hæredi restituere rogato detrahere quartam ex bonis suæ fideicommissis.

(g) Cic. *l. 2. de finib. ubi de* Sex. Rufo: *&* Sex. Pedu.

(h) *l. 1. ff. ad S. Trebell.* Just. *instit. l. 2. tit. 23.* Ul. *cap. 25. de fideic. § is qui* Cujac. *ibi* Ant. Aug. *ad l. & S. C. Rom. hoc tit.*

Hinc

Hinc lex Falcidia, quæ ad legata tantum intendebatur, producta fuit ad fideicommissa etiam universalia: adeo ut quartam scriptus hæres, tum ex universa hæreditate restituenda, tum ex singulis rebus per fideicommissum relictis retineret. Quoniam vero nihil hoc Senatusconsulto de actionibus hæreditariis cavebatur; mos erat inter hæredem, & eum, cui restituenda erat hæreditas, ut interponerentur pactiones: non aliter ac solebat inter hæredem, & legatarium partiarium, cujus loco habebatur is, ad quem bona ex restitutione deferebantur: ita ut pro sua cujusque portione onera hæreditaria inter hæredem, & eum, cui restituebatur hæreditas, communicarentur, quo damnum, & lucrum pro sua quisque portione participaret: Quod si hæres scriptus hæreditatem sibi suspectam nollet adire: jussu Prætoris adire cogebatur, translatis in eum, qui sibi restitui postulaverat, actionibus, tamquam ex S. C. Trebelliano. Qua in re nullis interpositis stipulationibus, opus erat: tum enim nihil oneris in hærede scripto manebat, sed commoda simul, & incommoda cum ipsa hæreditate restituta, jubente Prætore, transibant. Verum quia stipulationes, quæ interponebantur post Senatusconsult. Pegasianum, in fraudem aliquando alterutrum contrahentium inducebant, eoque nomine summo viro Papiniano captiosæ videbantur; placuit Justiniano, prudenti sane consilio, hujuscemodi nexus resecare, atque omnibus ex ambagibus evolvere fideicommissa. Ideo vim Pegasiani S. C., & facultatem quartæ detrahendæ, jusque cogendi hæredem adire nolentem, convertit in S. C. Trebellianum, atque utraque S. C. confudit, ut ex duobus unum efficeretur de viribus utriusque conflatum. Quo pacto nunc hæres quartæ detractionem habet, & exemptionem onerum hæreditariorum, quæ onera tantum in eo resident pro ratione quartæ detractæ. Certa simul cum hæreditate transeunt, cum qua, & legata, quorum nulla oneris pars apud scriptum hæredem remanet; *quarta* enim retinet onus æris alieni, non legatorum: (*a*) nam si de *quarta* legata detraherentur, res ad antiquum rediret incommodum, & hæredi scripto beneficium legis eriperetur. At si hæres non sponte adeat, sed coactus a fideicommissario, qui judicis officium imploravit; tum tamquam extraneus commodis omnibus, & incommodis hæreditariarum actionum spoliabitur: & si totam hæreditatem sponte restituerit, omnes hæreditariæ actiones fideicommissario, & adversus eum dabuntur. (*b*) Sive autem ex toto quis institutus, sive ex parte fuerit, ac sive totum, sive partem restituere cogatur, nihil interest; cum idem juris in quartæ detractione fuerit a Justiniano constitutum. (*c*) Actiones item ex S. C. Trebelliano non in privatas modo, certasque personas transmittuntur; sed etiam in universitates, & municipia, quibus directa hæreditas relinquitur: (*d*) obstat enim ratio juris civilis, quæ ad hæreditatem adeundam certam personam exigit; adire autem nequeunt universi. Hinc Plinius junior ait rempublicam neque institui hæredem posse, neque percipere. Ne vero subtilitas juris civilis alienorum testamentorum commoda civitatibus eriperet, auctor fuit Marcus Aproniano, & Paullo Coss. ut S. C. conderetur, quo civitatibus, quæ sub Imperio Pop. Rom. essent, liceret, si non directam, quod jure civili vetabatur, at fideicommissariam relinquere hæreditatem. (*e*) Itaque in eas utiles actiones ex S. C. transeunt, quo illas non universi, (qui enim possent?) sed universorum nomine, aut conveniendo, aut excipiendo actor ab omnibus constitutus exerceat. Quod S. C. Apronianum appellatum, Antonius Augustinus revocat ad Adriani tempora; Cujacius (*f*) vero, ad Marci ætatem: tradidit enim Paullus (*g*) Marci tem-

(*a*) Vvellemb. in § *sed quia instit. de fideic. hær. & parat. ff. ad S. C. Treb. dissentiente* Donello *l. 2. C. de fideicom. hær. Vid.* Vinnium *in instit. §. sed quia verb. pro rata tit.* 23.

(b) *inst. l. 2. tit.* 23. §. *sed quia*.

(c) *inst. eod. §. sed quia*.

(d) *l. 26. & seq. in princ. ff. ad S. C. Treb. l. unic. ff. de liber. univ.*

(e) *l. omnibus 26. ff. ad S. C. Treb.*

(f) *in Jul. l. 40. ff. sive l. 27. ff. ad S. C. Treb. in pr.*

(g) *l. cum Senatus ff. de reb. pub.*

temporibus S. C. factum fuisse, quo collegiis legare permittitur; Quæ fortasse sententia ob affinitatem, Aproniani S. C. portio fuit: postea vero alio S. C. municipiis patefactæ sunt hæreditates libertorum suorum. (*a*) Testatur porto Ulpianus (*b*) a Nerva primum fuisse introductum, ut civitatibus legare liceret: idque diligentius ab Adriano confirmatum. Hæ leges atque S. C. hæredibus extraneis prospexerunt; at Sabinianum adoptivis. (*c*) Eo autem jubetur, ut si pater naturalis e tribus maribus filium unum in adoptionem dedisset; ei filio pater adoptivus quartam bonorum partem relinqueret præmii loco parentibus, quod tres reipubl. mares dedissent: quod & de impubere adrogato constitutum invenimus; (*d*) Eadem ratione unus ex tribus maribus Senatui dabatur, ut curiæ liberatio impetraretur, sive ut liberaretur quis onere tributorum exigendorum, quæ curiales sub Imperatoribus Romanis in se suscipere cogebantur. Quo pacto miserrima cœpit eorum esse conditio, cum si esset exactio difficilior, proprio ære præstare cogerentur, quod aliis imperabatur. Liberationem autem horum onerum, etiam ex S.C. Sabiniano præstari Cujacius (*e*) censuit, probavitque veterum lectionem, ut nulla mutatio facienda sit in Institutionibus Justinianæis, ubi hoc de S.C. aliquod non obscurum vestigium apparet. (*f*) Quem locum Ravardus, & Alciatus perperam vexarunt. Cæterum referuntur plures quæstiones S. C. definitæ, qualis est, cum adire recusatis, qui rogatus fuerit duobus, alteri pure, vel in diem, alteri sub conditione restituere: tunc enim Senatus censuit universam hæreditatem restituendam ei, cui pure, vel in diem fuerit hæres restituere rogatus; ad alterum autem ipso jure actiones, existente conditione, transire, si partem suam suscipere velit. (*g*) Item si hæres institutus rogetur non totum restituere, sed partem hæreditatis; vel si rogetur restituere duobus, quorum alter consentiat, alter repugnet restitutioni; utroque casu Senatus censuit omni eximendum onere hæredem, qui suspectam sibi hæreditatem adire recuset; eamque totam ad alterum transire, qui restitutionem postulet. (*h*) Præterea si quis duos instituerit hæredes, invicemque eos substituerit, illosque rogaverit, ut sive uterque, sive alter eorum hæres esset, hæreditatem suam Titio post quinquennium restitueret; nec velint scripti hæredes hæreditatem eam, sibi suspectam, adire, Titio fideicommissario illam suo periculo adire postulante; Senatus jussit aut utrumque, aut alterutrum ex hæredibus scriptis hæreditatem adire, ac Titio fideicommissario restituere: in Titium vero fideicommissarium, & adversus eum actiones esse dandas, quasi restituta ex Trebelliano hæreditate. (*i*) Porro non licebat hæredem rogare, ut certum hominem institueret. Verum ne voluntas hæc periret S. C. hanc interpretationem huic voluntati adhibuit, ut censeatur hæres rogatus traditam hæreditatem ei restituere, quem instituere rogaretur. (*K*)

LXXIX. De lege Velleja, & ad l. Gall. ff. de Liberis, & Postumis.

Atque hæc ad jam natos filios pertinent: sequuntur ea, quæ ad postumos. De quibus ne testamentum rumperent, cautum est lege Velleja; cum antea tantum Jurisconsultorum ingenio, & Galli Aquilii formula, vitio præteritionis occurreretur. De qua tota ratione postumorum instituendorum obscura sane, atque perplexa, in qua integra pœne volumina consumuntur, pauca quidem a nobis lector accipiet, sed ea ni fallor satis expedita: certa enim dicere non ausim in eo juris articulo, ubi vate opus est magis, quam interprete. Postumus dicitur, vel quasi *post humatum* patrem natus, ut contendunt ii, qui hoc vocabulum cum adspiratione scribunt; vel quasi *postremus*, ut Cujacius (*l*) censuit, qui & adspirationem ex pandectarum florentinarum auctoritate rejecit, existimans

(*a*) *l. ita tamen 27. ff. ad S.C. Trebel.*
(b) *tit. de legat. §. civitatibus l. 1. ff. de libert. univ.*
(c) Rævard. *c. 6. in fin. l. de auct. prud. & §. sed ea omnia uti* Theophil. *inst. de hered. quæ ab intest.*
(d) *l. 2. C. de adoption.*
(e) *in C. de decurion. & fil. cor. l. ult.* Vinnius *inst. §. sed eam in fine, de hered. quæ ab intestato.*
(f) *§. sed ea inst. de her. quæ ab intest.*
(g) *l. 1. §. sed & quæsitis ff. ad S.C. Treb.*
(h) *l. cogi 16. §. si quis ff. ad Treb.*
(i) *d. l. cogi §. cum quidam 7. ff. ad S.C. Treb.*
(K) *l. ex facto ff. ad Treb. l. cum filiusfam. 15. §. ut si quis heredem ff. de leg. 1. l. cum pater §. mando filia ff. de leg 3.*
(l) *l. 3. obs. 4.*

ſtimans *poſtumus* eſſe productionem particulæ *poſt*, ut & *poſtliminium* dictum putant. Quamobrem nomine *poſtumi*, non modo continetur natus poſt mortem teſtatoris; ſed etiam natus eo vivo, poſt teſtamentum factum; immo & is etiam, qui natus teſtamenti tempore, mortuo deinde patre, ſuccedit avo in locum hæredis ſui. Unde ratione avi poſtumus, vel *agnaſci* dicitur, vel *ſuccedere*. Agnaſcitur avo poſtumus, ſi mortuo patre, ac vivente avo poſt teſtamentum naſcatur; ſuccedit vero poſtumus, ſi tempore quidem teſtamenti natus erat, ſed poſtea, patre amiſſo, vivente adhuc avo, in locum hæredis ſui ſuccedit: tum enim fit avo hæres ſuus, non agnaſcendo, quia jam natus erat, ſed ſuccedendo: hoc eſt quaſi agnaſcendo, ac patris locum ſubeundo. Poſtumus autem, vel *ſuus* eſt, vel *alienus*: poſtumus ſuus eſt, vel qui poſt mortem patris naſcitur ſuus hæres; vel qui agnaſcitur avo, aut quaſi agnaſcitur mortuo patre. Poſtumus alienus aliquorum opinione (inter quos Goveanus) eſt, qui numquam naſcendo futurus eſt hæres ſuus, qualis eſt nepos ex filio emancipato, qui propter emancipationem patris naſcitur extra familiam avi; & ideo, mortuo patre, non fit avo ſuus hæres. Medii ſunt inter hos nepotes nati ex filio, quem habemus in poteſtate: qui nec alieni ſunt, quoniam ſui eſſe poſſunt avo poſt mortem patris; neque ſunt ſui, quoniam eos pater nondum mortuus antecedit. Hos igitur diſtinctionis cauſa vocaverim *poſtumos non ſuos*, quales appellantur a Theophilo, qui eos numquam *alienos* appellat, ſed *non ſuos*. (a) Theophilus vero poſtumus alienos ita definit: (b) *Eſt autem alienus poſtumus, qui ſi naſcatur, ſuus mihi non eſt futurus.* Qua definitione comprehenditur tum nepos ex filiofamilias, tum nepos ex filio emancipato. Priſcis autem Romæ temporibus, jus civile tanta religione tenebatur; ut nefas eſſet leges ultra proximam verborum ſignificationem extendere. Quamobrem quia leges XII. tabul. quæ patrisfamilias de re ſua teſtandi liberam poteſtatem permiſerunt, nihil de perſonis nondum natis indicarant; ideo verebantur parentes hæredes inſtituere poſtumos, qui nondum erant in rerum natura, & inſtitutionem conferre in perſonam incertam. Quamobrem, qui ſine filiis uxore prægnante decedebat, cogebatur extraneum inſtituere; nato vero poſtumo, reddebatur inteſtatus. Cum enim poſtumus naſceretur hæres ſuus, & præteritus a patre reperiretur; teſtamentum rumpebat: quia præterire non licet hæredes ſuos; ſed eos, aut inſtituere oportet, aut exhæredare. Verum Juriſconſulti, qui occultos legum ſenſus aſſidua diſputatione, atque interpretatione verborum extricabant, adhibita regula publicæ utilitatis, cui leges omnes obediunt; ſenſim intulere, ut liceret inſtituere, aut exhæredare poſtumos ſuos naſcituros; ſive teſtaretur pater, ſive avus, qui nurum prægnantem haberet ex filio mortuo. Quod Juriſconſultorum conſilium ſecunda voluntate populi, propter communem utilitatem acceptum tandem ceſſit in morem, relatumque fuit inter regulas juris civilis: quo non modo XII. tabulæ ſignificantur, ſed quidquid uberius, atque utilius diſputatio fori, & interpretatio Juriſconſultorum adduxerat; ad quam ſæpe juris civilis appellatio anguſtius accepta referebatur. Igitur jure civili licebat inſtituere poſtumos ſuos, hoc eſt eos, qui ab nativitate naſcerentur in poteſtate teſtatoris quales filii ſunt, aut nepotes ex filio mortuo in poteſtate patris. At nihil cautum reperiebatur de poſtumo nato poſt mortem patris, & avi, quem poſtumum pater vivens teſtamenti tempore præcedebat. In eo teſtamento avus inſtituebat proprium filium, quem habebat in poteſtate, filio vero mortuo ante teſtatorem; nepos poſt mortem avi, natus, teſtamentum rum-

(b) *inſt. l. 2. tit. 13. §. 2.*
(b) *inſt. de her. ab inteſt. parag. 2.*

rumpebat uti præteritus ab avo, cui per mortem patris nepos fiebat hæres suus. Ut igitur testamenta etiam ex hac parte protegerentur, Gallus Aquilius Jurisconsultus novum jus minime statuendo, ut perperam aliqui docuerunt, (nec enim licebat privata Jurisconsultorum auctoritate, novam legem condere,) sed quod jure civili receptum jam erat ad hanc etiam speciem accommodando, more Jurisconsultorum, cautionem, sive formulam excogitavit, qua præteritionis vitium removeretur, atque is etiam casus includeretur in jure civili. Itaque consilium dedit avo, ut prius filium institueret, postea nepotem, qui post ejusdem avi mortem nasceretur, si filius vivente se decederet: his nempe verbis concepta formula: *filium meum hæredem instituo: si filius meus vivo me morietur; tunc si quis mihi ex eo nepos post mortem in decem mensibus proximis, quibus filius meus moreretur natus erit, hæres esto*. Quod autem de *nepotibus* Gallus protulit, Jurisconsulti ad omnes liberorum gradus extenderunt, nempe ad pronepotes, abnepotes, & quotquot hæredes sui nasci possent: *Mortis* item nomine, civilem etiam mortem comprehenderunt; ita ut conditio extitisse censeatur, si filius, aut interdictus esset aqua, & igni, aut deportatus. Atque hactenus jus civile, Gallique formula complexum est eos, qui mortuo patre, vel avo nascerentur. De natis vero vivente avo, sive testamenti tempore, sive post testamentum, Jurisconsulti nihil attigerunt: quia huic incommodo poterat ipse testator occurrere, alio condito testamento, in quo institueret, aut exhæredaret nepotem, qui vel agnascendo, vel succedendo hæres suus factus esset avo. Sed quoniam non ubique facultas datur condendi testamenti, quia non ubique tot cives Romani præsto sunt, quot requiruntur ad testamentorum solemnitatem: ideo lex Velleja novi testamenti condendi necessitatem sustulit data potestate instituendi nepotes, qui vivente testatore nascerentur sui traditaque ratione instituendi jam natos. Id enim ausi non sunt Jurisconsulti, quia legibus non licebat nepotem hæredem facere necessarium, vivente patre, quem avus habebat in potestate: Ideo novo juri constituendo, nova lege opus fuit, nempe Velleja, cujus auctor nondum e veteribus monumentis patet, sive Juniam, ut plerique, sive Juliam Vellejam cum Cujacio appellemus. (*a*) Ea lex omne præteritionis periculum imposterum exclusit, complexaque est casus omnes institutionis postumorum, quibus casibus duobus capitibus aptissime occurrit. In priori permittit avo institutionem quorumlibet postumorum, qui post mortem filii se vivente nascerentur sui; in posteriori tradit rationem instituendi nepotem jam natum, si esset in locum hæredis sui per patris mortem successurus, permittitque eum ante tempus, adjecta conditione, instituere, ut necessarium, *si quis ex suis hæredibus suus hæres esse desierit*: nam si avus, simul cum filio; nepotem pure instituisset, ea institutio valebat, ut institutio extranei: & si moriente avo, filius erat in potestate, nepos portionem suam adquirebat patri; si vero avus post testamentum, filium, & nepotem emancipaverat, suam tum sibi quisque portionem hæreditatis separatim auferebat. Sicut autem Aquilii cautio ad omne mortis genus, & per omnes liberorum gradus trahitur; ita etiam lex Velleja, unde non solum nepotem; sed & quoslibet liberorum gradus ex legis præscripto licet instituere; ac si filius vel naturaliter moriatur, vel interdictus aqua, & igni fuerit, aut deportatus, patet nepoti sui hæredis locus. Vestigavit Julianus & alium casum, qui lege Velleja minime includitur, & tamen de utroque capite trahit; nempe hunc: Avus testamentum facit, ubi prius filium, deinde

(a) *in fragm. Ulp. qui hæred. institui poss. tit. 22. parag. eos, qui in utero sunt.*

inde nepotem nondum natum instituit. Nascitur nepos vivente avo, & patre, qui præmoritur avo: (a) Ad quod caput legis ea species refertur? non ad prius, quia pertinet ad eos, qui sui nascuntur, vivente avo, mortuo patre: hic autem natus est vivente patre, unde non fuit avo hæres suus cum nasceretur; non ad posterius, quia pertinet ad eos, qui testamenti tempore nati erant: hic autem natus est post testamentum: & tamen refertur ad utrumque simul. Nam idem casus aliorsum inspectus, partim pertinet ad prius caput, quia hic nepos testamenti tempore nondum erat natus; partim ad posterius, quia natus est avo vivente. Ideo Julianus, quasi commistis utrisque legis capitibus, censuit per hujus nativitatem testamentum non rumpi: quia quod a singulis capitibus excluditur, iisdem simul concurrentibus continetur. Et hæc de lege Velleja satis. Si quis uberiorem explicationem desideret, adeat latiores Duareni, Hottomanni, Alciati, Cujacii, Goveani, aliorumque commentarios, (b) ex quibus tamen nos, utcumque licuit, nucleum studiosis exclusimus, longiori disputatione consulto abstinentes, ne non tam lucem afferamus copia, quam tenebras: res enim est ejusmodi, ut limosæ aquæ instar, quo plus fundus tractatur, eo magis ab imo turbetur.

(a) *vide* Ant. Matth. *de exhered. liber. lib.* 3. *tit.* 13. *instit.*

(b) *ad l. Gallus ff. de liber. & post.* Vinn. *instit. lib.* 2. *tit.* 13. §. *postumorum* 2.

LXXX. De Lege Glicia, sive de querela Inofficiosi Testamenti.

Atque his præteritionis vitium removetur. Si vero in testamento exhæredatio contineatur, ad aliud remedium excurritur, quo exhæredatis subvenitur, nempe ad auxilium legis Gliciæ, cujus vestigium habemus in inscriptione *legis IV. D. de inofficioso testamento*; quæ inscriptio florentini codicis auctoritate defenditur adversus Hottomannum, (c) & alios, qui ne Cujacio gloriam tribuant detectæ legis, ad suum usque tempus aliis interpretibus ignotæ, legem prorsus nullam agnoscunt Gliciam: querelamque inofficiosi, ex moribus magis, & ex consilio JCtorum, quam ex certa lege fluxisse contendunt. (d) Ceterum Glicium nomen reperitur in vetustis auctoribus, nempe Tacito, Suetonio, Floro, Livio, & agnoscitur a Carolo Sigonio, qui & Gliciæ dictaturam in lapidibus capitolinis notatam se invenisse testatur. (e) Hæc autem *querela*, quæ *inofficiosi testamenti* dicitur, testamento dementiam objicit testatoris, quem arguit quasi furiosum: non enim videtur hominem sani capitis potuisse sine causa filium exhæredare. Unde per causam dementiæ testamentum rescinditur, ut inofficiosum, & conditum contra pietatis rationem: naturale enim jus quodammodo videtur mutuam inter parentes, & liberos successionem instituisse. Sed quoniam aut illecebræ muliebres, & novercalia odia patris morientis voluntatem sæpe a privigno abducunt; aut ipse pater levibus aliquando ex causis naturalem filiorum caritatem exuit, ideo filius injuste se exhæredatum probans, patrisque furorem prætendens, testamentum ita rescindit, ut cum institutione concidant & legata. (f) Sane liberis præteritis opus non est inofficiosi querela; inest enim vitium ab initio; vetustioribus namque legibus interdictum est præterire liberos: sed eo, aut instituere oportet, aut exhæredare, iis autem opus est querela, quibus vel minus legitima portione relictum est, vel omnis prorsus adempta. (g)

(c) *disp. de quarta leg. c.* 1.

(d) Cujac. *obs.* 2. *c.* 21. & *l.* 4. *ff. de inoffic. test.* & *l.* 17. *obs. c.* 17.

(e) Ant. Aug. *l. de leg. in leg. Gliciam*, Cujac. *d. obs.* 2. *c.* 21.

(f) *l. Papinian.* 8. §. *pen. l. Titio* 18. *l. cum mater* 28. *ff. de inoffic. testam.*

(g) Paull. 4. *sent. tit.* 5.

LXXXI. S.C. Julianum de petitione Hereditatis.

Quoniam autem querela inofficiosi, genus est petitionis hæreditatis; ideo ex ordine Edicti perpetui, & Digestorum licebit hinc transire ad universam hæreditatis petitionem. Super qua conditum est (h) S. C. quod a Græcis appellatur Adrianum, utpote factum Adriani jussu, post ejus orationem de more habitam in Senatu prid. id. Mart. Q. Julio Balbo, & P. Juventio Celso, Tito Aufridio, OEno Severiano Coss. qui ea de re verba fecerunt. Ex qua nominum descriptione Alciatus infert, cum Consulibus unius anni admissos etiam esse Coss. designatos: neque

(h) *l.* 20. *ff. de petit. hered.*

meminit raro sub Imperatoribus unius anni Consules integrum annum in Magistratu mansisse, sed suffectis aliis, intra annum abire consuevisse, dignitati consulari tantum in nominibus retenta, ut ex iis annus nuncuparetur. (a) Huic autem S.Cto, quod à Julio Balbo Conf. ab aliquibus Julianum appellatur, causam præbuit hæreditas fisco delata ex legibus caducariis, nempe Papiæ Poppææ capitibus, cujus hæreditatis bona prilusquam hæreditas fisco desertetur, distracta fuerant ab iis, qui se hæredes putabant. Ideo cogitatum fuit de fisci damno farciendo, revocandisque rebus alienatis, & de pretio ex iis redigendo. Quamvis autem fisci causa S. C. prodierit, commune tamen etiam est privatis hæredibus adversus eos, qui sive bona, sive mala fide res hæreditarias aut possideant, aut distraxerint. Plura vero sunt hoc S. C. comprehensa; scilicet ne qui hæreditatis petitione agunt, usuras exigant ab iis, qui hæredes se putantes res bona fide distraxerint, nullamque pretii reddendi moram fecerint. (b) Item cautum, ut si res hæreditariæ periissent, diminutæve fuissent, pretium earum ab iis, qui in judicio succubuissent, actori redderetur: quatenus tamen possessores facti fuerint locupletiores; amplius enim exigi bona fides non sinit. Ex eo autem tempore petita hæreditas intelligitur, quo primum possessoribus innotuit eam ad se non pertinere, sive denunciationibus, sive litteris, sive edicto, ut deinceps malæ fidei possessor fiat. Porro malæ fidei possessores, si ante litem contestatam fecerint quominus possiderent, ut possessores tamen damnantur.

(a) Dion. l. 43. Ant. Aug. *in S.C. sine nomine.*

(b) *l. 1. C. de petit. hær.*

LXXXII.
De S.C. Claudiano, sive de Adsignatione libertorum.

Huic recte attexetur S. C. Claudianum, ex quo certa pars hæreditatis defertur ei, eisve ex liberis, cui quibusve sive institutis, sive exhæredatis, libertus, libertave a patre, qui duos, pluresve liberos habet in potestate fuerit assignatus. Hujus enim liberti, si pater, qui adsignavit in civitate esse desinet, hæreditas ei cedit, in quem pater jus patronatus judicio suo contulerit, cujusque libertum eum esse voluit præcipuum, sive testamento, sive aliter: (c) nisi qui patronus ex filiis fuerat a patre constitutus, sine liberis decessisset, etenim tum cæteri liberi, fratresque defuncti omnes pariter ad ejus liberti successionem veniunt, neque enim assignatione uni facta, cæteri desinunt esse patroni; unde *contra tabulas* habent bonorum possessionem, ut notat Cujacius *parat. ad hunc tit.* (d) Quod S. C. sub Claudio, Sabellio, vel ut alii malunt, Vellejo. Rufo, & Osterio Scapula Coss. conditum fuit. (e) Quamvis autem assignatio filio familias facta, post emancipationem evanescat, quia filii status, in quo beneficium testatoris residebat, fuit immutatus; tamen si ab initio emancipato filio libertus fuit attributus, eam assignationem valere Mynsingerus censet. (f) Ego vero existimo tum utiliter emancipato filio libertum adsignari, cum non pauciores, quam duo sunt in potestate, atque emancipato simul cum altero ex iis, qui sunt in potestate, adsignatur. Quod enim infirmum est ex persona emancipati, propter personam ejus, qui est in potestate consistit; exemplo (g) *l. ult. ff. de liber. & posthum.* At si duos tantum liberos habeat pater, quorum alter sit emancipatus, adsignatio utriusque facta nulla est: quia neque ex emancipati, neque ex filiisfamilias persona sustinetur: cum ex S. C. non aliter adsignari libertus queat, quam si adsignans duos minimum liberos habeat in sua potestate, ut optime Cujacius explicavit. (h)

(c) *l. 1. §. 5. ff. de adsignand. libert. & inst. de adsign. libert.*

(d) *per l. 2. §. si cap. ff. de bon. libert.*

(e) *inst. de adsignand. l. §. 3. l. 1. ff. eod.*

(f) *ex l. utrum 9 ff. de adsignand. libert. in t. inst. eod.*

(g) *l. mulieri ff. de cond. & demon.*

(h) *inst. de adsign. libert.*

LXXXIII.
De S. C. Tertulliano.

Rerum series nos ducit ad S. C. Tertullianum, & Orphitianum, quæ ad mutuas matrum, & filiorum successiones pertinent. (i) Jure namque XII. tabul. successionis jura sequebantur solos agnatos, neque ad successionem vocabantur præter eos, qui virili sexu conjungerentur. Unde quia nulla inter liberos, & matrem agnatio intercedit, spes etiam successionis

(i) Paull. *l. 4. sent. t. 9. & 10.* Justin. *hoc t. inst.* Vvef. *in parat.*

ab

ab inteſtato inter eos omni jure civili petimebatur: nisi mater conveniſſet in manum, & viro filiiſam. loco fuiſſet. Etenim, ut alibi diximus, uxorum duo genera erant, (a) earum nempe, quas viri annum integrum uxoris habebant, eoque ſpatio uſucapiebant, quæ proprie uxores dicebantur; & earum, quæ matresfam. appellabantur, quæque convenerant in manum, ſive poteſtatem viri dupliciter: nempe *confarreatione*, ſive certis ſolemnitatibus, & ſacris, quibus de more adhibebatur *far*, quo farre utpote communi Romanorum victu, vir, & uxor veſcebantur, ut perpetuam vitæ communionem ſignificarent; & *coemptione*, cum vir mulierem interrogaret, an ſibi materfam. eſſe vellet, & viciſſim fœmina virum, an ſibi eſſe vellet paterfam. ac ſi conſentirent, mulier *conveniebat in manum*, ſive convertebatur fictione juris in ipſam viri perſonam, & in ejuſdem familiam transferebatur, tamquam filius patri; eaque coemptio dicebatur forſan quia, ut Varro, teſte Nonio, (b) tradit, mulier tres aſſes ferebat, quorum alterum viro, veluti pro emptionis pretio dabat; alterum in foco ponebat ante Larem familiarem, alterum in ſacciperio, ſive in marſupio majori conditum compito vicinali dabat, ſive Laribus compitalibus, quibus fiebant ſacra: erant enim & Lares, qui viis publicis præſiderent. (c) Igitur ſive confarreatione, ſive coemptione mulier conveniret in manum, ac tamquam filiusfamilias viri poteſtati ſubjiceretur; naſcebatur inter eos, & filios mutua ſucceſſio ex jure civili, tamquam inter hæredes ſuos, & inter conſanguineos. (d) Nam inter hujuſcemodi conjuges intercedebat jus conſanguinitatis, quæ ad cognatos ex veterum ſenſu non porrigitur, nec tranſit in alios libetos niſi eos, qui communem habeant patrem, quod optimis auctoribus, validiſque rationibus adverſus Accurſium, & alios contendit Cujacius. (e) Quoniam igitur leges XII. tabularum ad ſucceſſionem vocabant conſanguineos, ideo conjugum horum ſucceſſio ad ſenſum XII. tabul. relata fuit a Juriſconſultis, qui legis verba porrexerunt ad confictam hanc a jure civili conſanguinitatem. At quæ mulieres a viro *annua* poſſeſſione fuerant uſucaptæ, quæ proprie dicebantur *uxores*, differebantque a ſuperioribus, quæ *matresfam.* vocabantur, nullo jure agnationis viro, aut filiis conjungebantur; ideo nulla mutua ſucceſſio inter eos jure civili fuit inſtituta: quia leges XII. tabul. non niſi agnatis aperiebant inteſtati ſucceſſionem. Verum beneficio Prætoris, qui vinculum naturæ a jure civili neglectum agnoſcebat, admittebantur inter cognatos, & exedicto *unde cognati* ad filiorum ſucceſſionem vocabantur. (f) Claudius præterea miſeratione materni luctus, in ſolatium amiſſi filii, deferre matribus cœpit filiorum hæreditates. (g) Tandem juris civilis aſpera ſubtilitas, quam per ambages Prætor declinabat, ſublata prorſus fuit ævo Adriani, ſive Pii, ut Cujacius (h) probat: (duxit enim Pius ex adoptione nomen Adriani.) Itaque Tertyllo, & Sacerdote Coſſ. conditum eſt S. C. a Tertyllo *Tertylianum* appellatum, quo filiorum etiam ſpuriorum ſucceſſio aperitur (i) matri liberorum trium, ſi ſit ingenua, non vero aviæ, & libertinæ, ſi mater ſit liberorum quatuor, etiam ſi ſit in poteſtate parentis, cujus juſſu adire debet; ſiquidem filius neque ſuum hæredem habeat, nec filium emancipatum, quem tuetur Prætor, neque patrem, neque fratrem conſanguineum, ad quos lege XII. tabul. ſucceſſio pertinet tantum cum ſorore conſanguinea defuncti, mater ad hæreditatem ex S. C. vocabitur. (K) Sed ſi frater, & ſoror conſanguinei ſuperfuiſſent; frater matrem trium, aut quatuor liberorum jure ſuffultam excludebat, & hæreditas inter fratres, & ſorores dividebatur ex æquis partibus. (l) Quod S.C. beneficium

(a) Cic. *in top.* Ulp. *inſt. t.* 9. Boet. *top. Cicer. ſerv.* Georg. I. Scalig. *ad Feſt. verbo* diffarreatio Apul. *l.* 6. *de Aſino*.

(b) Roſin. *l.* 5. *c.* 37.

(c) Svet. *in Aug. Arnob. lib.* 8. Manut. *de veter. dier. rat.*

(d) Cuj. *obſ.* 7. *c.* 11. *enarrat. ad C. de S. C. Orphit. §. poſtremo ad hered. & parat. C. unde vir & uxor.* Gell. *c.* 6. *l.* 18.

(e) *Enar. ad C. de S. C. Orph. §. poſtremo notandum.*

(f) *inſt. de S. C. Tert. in princ.*

(g) *inſt. eod. §.* 1.

(h) *in notis ad inſt. eod.*

(i) *Paull. lib.* 4. *ſentent. t.* 10. & *inſt. t. de S. C. Ter.*

(K) Ulp. *Inſt. t.* 26. *de leg. hered. §. inteſt. & inſt. t. de S. C. Tertyll.*

(l) *inſt. eod. §.* 3.

Justinianus ad matres omnes produxit, sive ingenuas, sive libertinas cum liberis, & sine liberis; ex cujus institutionibus, & novellis petere licet ea, quæ addita fuerunt ab eo, & immutata. Superest ut admoneamus mortuis filiis impuberibus, matrem, quæ iis intra annum petere tutorem neglexerit, successione privari: (a) ut ex eadem causa successores cæteri. (b) Excidet etiam commodo S. C. mater, quæ cum jurasset non nupturam, postea nupserit, (c) non dato alio tutore idoneo, nec redditis rationibus.

(a) *l. 2. §. si mater. 18. ff. ad S.C. Tert.*

(b) *l. sciant C. de leg. hær.*

(c) Cuj. *in tit. ad C. h. t. & inst.*

LXXXIV. De S. C. Orphitiano.

Rursus quia filius matri non succedebat jure veteri, ob eamdem causam, quod scilicet nulla inter eos esset agnatio; ideo ut par beneficium redderetur liberis, M. Antonini tempore Orphitio, & Ruso Coss. prodiit S. C. Orphitianum, quo filiis etiam vulgo quæsitis, si mater non sit illustris, nec legitimam sobolem habeat, (d) matris hæreditas, posthabitis agnatis, & consanguineis, functæ acquiritur, etiamsi alieno juri subjecti sint, post aditionem, ac gestionem pro hærede. (e) Et quoniam hæc S. C. conjunctionem naturalem tuentur; ideo minima capitis diminutio non tollit successionem inter matrem, & filium mutuam per ea inductam. (f) Filia vero defunctæ matris ancilla, vel liberta ex S. C. Claudiano facta, de quo alibi dictum, quia matrem civilem non habet, S. C. beneficium non impetrabit, neque ullus, qui hæreditatis adeundæ tempore civis Romanus non fuerit. (g) Ex constitutionibus vero Principum, nepotes etiam, & neptes ad successionem aviæ vocantur, ut *Inst. h. t.* Antequam autem ab ultimis voluntatibus discedamus, producendum est S. C. quo si municipio pecunia legata inveniatur, ut ex reditu ejus venatus, aut spectacula præbeantur; vetatur eam in tales erogari causas, ac permittitur, ut id legatum in opus magis municipio necessarium conferatur, ac munificentia ejus, qui legavit, inscriptione notetur. (h)

(d) *l. tenult. C. hoc t.*

(e) Paul. *lib. 4. sent. t. 10.* Cuj. *ennar. ad C. ad hunc tit.*

(f) *inst. h. t. §. 3.*

(g) *l. 1. §. filio ff. ad S.C. Tertyll.*

(h) *l. legatum ff. de admin. rer. ad civ. pertin.*

LXXXV. De Lege Cornelia, & Julia Majestatis.

Jam quoniam leges produximus, quæ personarum status, & negotia complectuntur; ad eas quibus judicia, & crimina continentur, transeamus. Exordiemur autem a judicio tristiori, atque atrocissimo, nempe a crimine *perduellionis*, sive *majestatis*: quæ leges ab ipsis primordiis Urbis initium duxerunt. Etenim numquam satis civitas constituta censetur, nisi satis hujusce modi legibus; quibus, veluti jactis fundamentis, publicæ tranquillitatis reipublicæ, status, & quies innititur. Quid enim prodest muris Urbem circumdare, si lateant intus insidiæ, ut ubi se occasio dederit in principes, & magistratus, quibus omnium est concredita salus, erumpant? Sicut igitur muris vim exteram, ita majestatis legibus intestinam arcemus. Quamobrem harum legum præsidio, hisque judiciis potestatem reges munivere suam: harum auctoritatem Junius Brutus, vel ipso filiorum sanguine sancivit: ut quæ regium imperium defenderant, majori auctoritate rempublicam custodirent. Primum vero Romanorum regem Romulum de proditione legem tulisse, Dionysius refert: quod unum est e præcipuis capitibus legum de majestate, quas Decemviri a regibus acceptas in XII. conjecere tabulas, quibus capite punitur quisquis aut hostem in patriam concitasset, aut civem hostibus tradidisset. (i) Quæ lex sequentibus temporibus varie aucta fuit. Etenim lege Galbinia clandestinarum coitionum participes capite mulctabantur. Accessit lex Apuleja (K) a Lucio Apulejo Saturnio lata trib. pleb. anno IↃCLI. & lex Varia (l) a Q. Vatio anno IↃCLXII., quibus legibus vis, & seditio in Urbe coorta vindicabatur; magis enim ad animadvertendum in ejus delicti reos, quam ad jus majestatis constituendum prodierunt; jam enim superioribus munitum erat legibus. Lucius vero Cornelius Sylla pluribus capitibus majestatis crimina comprehendit, le-

(i) *l. 3. ff. ad l. Jul. Majest.*

(K) Cic. *de Orat.*

(l) Cic. *in Brut.*

gemque tulit, veteribus capitibus suscitandis, & novis instituendis. Quo plures enim hujuscemodi trucibus judiciis irretiret, pœnam remisit iis, qui per calumniam alios accusant, locumque in hisce causis mulierum testimoniis aperuit. Quod etsi perturbatis illis temporibus convenisset, se præsertim homine solertissimo verarum, & falsarum criminationum vindice; sequentibus tamen temporibus in maximam hominum perniciem erupit: data enim licentia in criminibus gravissimis calumniatum, innocentium supplicio fraus exultat, atque baccatur, ut deterior omnibus criminibus sit criminum accusandorum impunitas. Nec solum fautores hostium, publicæque perturbatores pacis huic judicio subjecit, sed & eos, qui magistratibus muneris exercitium impedissent, aut ducibus hostium, vel prædonum captis ignovissent, & quod Verri Tullius, (a) objecit, eos accepta pecunia liberasset; & eum præterea, qui potestatem suam abjecisset, eamque defendere neglexisset, cum publico munere fungeretur. (b) Tandem Julius Cæsar, & post eum Augustus, unde huic legi nomen, *Julia*, nempe *Majestatis*, alia criminum capita superioribus adjecerunt, quæ a Jurisconsultis nostris referuntur. Etenim priscis temporibus majestatis nomen intra perduellionem continebatur, quod crimen erat hostium patriæ, sive illorum civium, qui opera, dolo, consilio, aut machinatione aliqua, etiam sine alio effectu, seditionem commovere, vel externum hostem suscitare studuissent; aliave ratione rempublicam perturbassent, aut partem discidissent illius. Porrecta deinde majestatis lex fuit a L. Sylla, posteaque a Julio Cæsare, atque Augusto, aliisque principibus ad crimina leviora: ita ut ad criminum genera distinguenda, nomina quoque distinguere oportuerit. Unde perduelles dicebantur, qui, aut rempublicam universam, aut principis dignitatem læsissent: qui vero levius aliquid hoc in genere perpetrassent, rei majestatis vocabantur. Eo enim suas vires hæc lex extendit, ut illos etiam arriperet, qui principum imagines in communem argenti usum verterant, aut urina statuas, eorum adspeiserant, aliave ratione dehonestarant. Per S. C, tamen supplicio eximebatur is, qui conflasset statuas, Imperatoris reprobatas, h. e. sine ipsius permissu factas. (c) Ac ne majestate statuarum Principis aliena fraus, vel violentia protegeretur; Senatus vetuit confugere ad statuas Principis in injuriam alterius, aut damnum puta creditoris, vel alius, cui quis nocuisset. Unde permittebatur confugium tantum iis, qui vel in custodia, vel in vinculis a potentioribus retinerentur. (d) Unde majores opes hinc in fiscum cadebant, quam ex vicesimis, & caducis. Quilibet enim vaferrimus assentator, quorum semper sua dominatione unius est plusquam satis, dilatandis faucibus hujus teterrimæ legis, gratiam captabat Principis, & evertendis civibus rem suam familiarem augebat. Singula vero sive perduellionis capita, sive majestatis peti abunde possunt a jurisconsultis, qui ea diserte, ac studiose recensuerunt in digestis, uti & Imperatores in Codice. (e) Ex quibus, itemque ex Tacito *lib. 1. annal.* colligitur famosorum quoque libellorum crimen fuisse redactum in hanc legem ab Augusto; cui forsan prævivit Sylla, de quo ita Cicero ad Attic. *Est Majestas, ut Sylla voluit, ne in quemvis impune declamare liceret*; (f) crimen quoque falsæ monetæ fusæ in hanc legem Principes incluserunt. (g) Et ne quid contra majestatem clam a pluribus non probatæ fidei hominibus strueretur, S. C. prodiit adversus illicita collegia. (h) Quamvis autem differentia sit inter crimina perduellionis, & majestatis: pœnarum tamen haud scio, an discrimen inveniatur ullum: Siquidem ante Imperatores unum erat crimen majestatis perduellio, ultimo damnata supplicio;

(a) Cicero in *Verr.*

(b) Cicero, & Ascon. *apud* Sigon. *lib. 2. de jud. c. 29.*

(c) *l. cujusque 4. ff. ad l. Jul. majest.*

(d) *l. capitalium 28. §. ad statuas ff. de pœnis.*

(e) *ff. & C. ad l. Jul. Majest.* Cuj. *ad l. Paull. sent. 5. cap. 29. & in C. hoc tit.*

(f) Manut. *de leg. pag. 858. post* Rosin. Matth. *de crim. pag. 305.*

(g) *l. 2. C. de fals. mon.*

(h) *l. 1. ff. de Colleg. & corp.*

(a) Cic. Phi. p. 1. Sigon. loc. cit.
(b) l. 5. sent. 29.
(c) l. quisquis C. ad l. Jul. majest.
(d) l. ult. ff. ad l. Iul. majest.
(e) Matth. de crim. ad l. 38. ff. tit. 2. c. 3. de læsa majest. n. 7.
(f) Matth. de crim. læs. majest. c. 3. n. 29.
(g) de l. quisquis C. hoc. tit. §. ad filios.
(h) l. cogitationis ff. de pœnis.
(i) Gellius lib. 7. cap. 3.
(K) obs. 8. c. 22. & l. 15. cap. 25.
(l) declamat. 7.
(m) l. 1. C. Theodos. ad l. Iul. de amb. & l. 1. ff. de extraord. crim.

cio; quæ lege Cornelia, & Julia interdictio erat, aquæ, & ignis: (a) eamque pœnam omnibus delictis majestatis impositam fuisse docemur a Paullo JCto, (b) a quo accepimus, hanc fuisse antiquiorem pœnam hisce criminibus: at suis temporibus invaluisse, ut humiliores quidem objicerentur bestiis, aut igni exurerentur; honestiores vero capite punirentur. Verum aliquid certe in perduelles excogitatum fuit atrocius, non modo ab Arcadio, & Honorio celeberrimæ legis auctoribus; (c) sed a superioribus Principibus, quorum constitutiones Arcadius, & Honorius, credo, attexuere legi suæ. Nam & Ulpianus scribit, (d) omnia crimina reo decedente, finiri, præter crimina majestatis: nec tamen omnia crimina majestatis post rei mortem subesse judicio, sed tantum perduellionis crimen post mortem quoque rei leges ulciscuntur, ejusque memoriam persequuntur, itemque filios, quibus ad propagationem calamitatis, atque ad longiorem miseriæ sensum vita relinquitur. Aufertur enim iis a fisco paterna substantia, & hæreditas qualibet sive cognatorum, sive extraneorum, spesque dignitatum omnis, & bonorum eripitur, ut nihil iis ex hac mortali luce supersit, præter lucis tædium, & mortis cupiditatem. Minus erunt enim parentes proclives in hac sceleris immanitate, si norint sese pœnas etiam in sobolem transmissuros. Eas vero minime comitari minora majestatis delicta ex humaniorum JCtorum auctoritate nobis facile persuasimus. (e) Filiabus tantum propter infirmitatem, pudoremque sexus, Principes concessere *Falcidia*, quam *legitimam* exponunt interpretes, (f) *detractionem* ex maternis bonis. (g) Id etiam triste manat ob hoc crimine, quod omnes donationes, alienationes, emancipationes post crimen a reo etiam ante sententiam factæ, prorsum irritantur: etsi reus vita defecerit, nihilominus tamen condemnatur, pœnæque adhuc vivere existimatur. Ac propter delicti gravitatem haud pauca sunt in hoc judicio singularia: minimeque cum cæteris communia: quorum haud exigui momenti est illud, quod non modo effectus, verum etiam consilium, & voluntas pœnis afficitur: aliter atque aliis in criminibus, de quibus Ulpianus tradit neminem cogitationis pœnam pendere debere. (h) Quamobrem Cato pœnam in Senatu Rhodiensibus deprecabatur, propter cogitatum, non tamen patratum facinus. (i) Verum Jacobus Cujacius, (K) lux Romanæ vetustatis, negat pœnam cogitati facinoris hujus tantum esse delicti, sed alia quoque gravia crimina comprehendisse apud Romanos, probat ex eo Servii loco ad illud Æneid.

Ausi omnes immane nefas, ausoque potiri,

quo loco Servius tradit jure Romano non effectum tantum, sed voluntatem pœnæ subesse. A quo non dissentit Seneca, (l), nec desunt auctoritates ex jure civili. (m) Pluraque præterea Cujacius ex veteribus monumentis exempla collegit puniti, nec dum perpetrati facinoris in vario genere delictorum, idque generali Maximi Tirii definitione comprobavit: quasi Ulpiani definitio pertinuisset ad illud crimen, de quo tractabat in eo loco, unde particula hæc fuit avulsa, nempe ad edictum, *quod quisque juris in alterum statuerit, ut ipse eodem jure utar*; cujus cogitatio delicti, utpote levioris pœnam non incurrit, nisi sequatur effectus. Sed quid respondebimus hisce M. Catonis verbis adductis a Gellio: *Quis tandem est nostrorum, qui quod ad se attineat, æquum censeat, quempiam pœnas dare ob eam rem, quod arguatur, male facere voluisse? Nemo opinor.* Sane secernerem puram, nudamque cogitationem facinoris, neque confecti, neque dum affecti (quam expertem prorsus pœnæ semper fuisse crediderim, & ita acceperim verba Catonis) ab alia voluntate cum periculoso conatu, & ali-

qua

qua machinatione conjuncta, quam puto pœnam in gravioribus viguisse delictis: ut hac distinctione, quam & Matthæus (*a*) probavit, omnis auctorum dissensio tollatur. Hæc vero præcipua certe, ac propria hujus fuere criminis, ut nulla dignitas quem eximeret a tormentis, (*b*) ac si res posceret, etiam torqueretur accusator, (*c*) & servus adversus dominum, utque cujusvis etiam, si alias reprobatum fuisset, testimonium reciperetur: (*d*) inimico tamen excluso; ac si opus fuerit, subjiciantur etiam testes. (*e*) Item ne hoc damnati crimine lugeantur, neve sepultura dignentur, (*f*) quorum plura collegit Cujacius, (*g*) qui receptam illam rejecit interpretum opinionem, ut scilicet ad torquendum majestatis reum sufficeret Judici fides unius testis, quia sempiterna, ut vocant, probatio inde nascatur, qualem probationis speciem negat Cujacius agnitam fuisse veteribus Jurisconsultis: quia nullum sit veritatis falsitatisque dimidium. Quam Cujacii opinionem, & Mathæus (*h*) amplectitur.

(a) *de crim. ad lib. 48. ff. tit. 2. c. 3. n. 4.*
(b) *l. nullus C. hoc tit.*
(c) *l. 3. C. eod.*
(d) *l. famosi l. in quæst. ff. ad l. Jul. majest.*
(e) *l. Decuriones C. de quæst. ll. 3. & 4. C. ad l. Jul. maj.*
(f) *vide exposit.* Jacob. Gothofr. *ad leg. quisquis C. Theod. ad leg. Cornel. de Sic.*
(g) *C. ad l. Jul. majest.*
(h) *de crimin. lib. 48. ff. tit. 2. c. 4. n. 6. l. juris jurandi 9. C. de test.* Cujac. *enarrat. n. 6. C. ad l. Jul. majest.*

LXXXVI.
Ad l. Juliam de Adulteriis.

Proxime legem majestatis locatur lex *de adulteriis*, cum e criminibus hoc sit gravissimis; tum quia vix ulla mulier ad hoc scelus adigitur, quin pluribus una flagitiis involvatur; tum quia marito alenda obtruditur aliena proles, eique ab adulterii, & perfidiæ uxoris insidiis periculum sæpe creatur: quorum quoque metu, cum pudore conjuncto, maritus domum turbat, evertitque familiam. *Julia* vero hæc dicta est lex ab Augusto, qui eam tulit, cuique *Julium* nomen ob adoptionem ex testamento Julii Cæsaris mansit. Hac lege publicum oritur quoque judicium, & accusatio triplex; nempe jure *patris*, jure *mariti*, jure *extranei*. Haud procul ab suspicione sunt erroris, qui hanc secernunt a lege *de pudicitia*, quam ab Augusto latam prodit Suetonius. Nam quidquid ad munimentum pudicitiæ pertinet: comprehensum fuit hujus legis capitibus: quæ non adulterium tantum, sed & *stuprum*, & incestum, & lenocinium, & puerorum corruptionem, & aliæ propudiosæ, ac nefariæ libidinis genera complectuntur. Quodque ad stuprum attinet, hoc sane nomen latissime funditur: dedecus enim significat, & turpitudinem, & non corporis modo, sed & famæ, ac dignitatis notam. Quod probat Festus ex illis Nævii versibus a Scaligero restitutis:

Seseque ei perire mavolunt ibidem,
Quam cum stupro redire ad suos populares.

Quibus in versibus quis dubitet, positum esse *stuprum* pro *ignominia*? item alio loco;

Sin illos deseratis fortissimos virorum,
Magnum stuprum populo fieri pergetis:

Quamobrem consultissime Danthes in divino poemate, dæmonum inferorum *superbiam*, *stuprum* appellavit. Unde non mirum, si quælibet libido, & corporis commistio sive cum virgine, sive cum vidua, sive cum puero, sive cum aliena conjuge *stupri* nomine continuatur. (*i*) *Adulterium* vero dicitur, auctore Festo, quasi *ad alterum itio*, sive accessus: vel, ut ego interpretor, quod proprio quis conjugio relicto, corpus appetat alienum. Quod non omnino discrepat a Papiniani explicatione, qui adulterii nomen ortum ait a *partu ex altero* concepto. Verum vestigium hujus vocis *partus* in adulterii vocabulo nullum invenio; utcumque affinitatem habeat cum voce *alterius*, ex qua natum est *adulterium*, velut ad *alterius*, nempe *uxorem*. Ex his omnes Valle (*K*) criminationes dissipantur; cum enim vocabulum *stupri*, modo latius, modo strictius accipiatur, facile sententiarum dissentio tollitur, quam ipse inter

(i) *l. inter liberos §. 1. ff. ad l. Jul. de adulteriis.*
(K) *lib. 6. eleg. 45.*

nter JCtos falso notavit; etsi revera id eorum culpæ tribuerit, qui has definitiones descripserunt. Age nunc de adulterio primum, post vero de variis stupri generibus hac lege damnatis disputemus. Igitur ante legem Juliam, sive lege ipsius Romuli, sive moribus priscis Romanorum, crimen hoc acerrime vindicabatur. Ex injuriis enim privatorum publica res maxime vexatur: præcipue per labem alieni tori, qua ita exasperantur animi, ut flagrantes odio, civitatem distrahant in seditiones, atque tumultus: Itaque numquam satis constitutam putarunt quietem publicam, nisi pudicitia, sacraque jura tori legibus munirentur.. Ut igitur metus proxime, ac perpetuo imminens, mulieres a flagitio absterreret, facultatem uxoris necandæ marito permiserunt, si cum adultero deprehenderetur, quod ex Catonis oratione retulit Gellius: (a) verba Catonis hæc sunt: (b) *adulterio uxorem tuam si deprehendisses, sine judicio impune necares; illa te, si adulterares, digito ne auderet contingere, neque jus esset*. Quam sane morum asperitatem lenivit dies, & humanitas una cum litteris, cultuque bonarum artium in Urbem paullatim repens, quæ viri manibus extorsit vindicem gladium; ita ut si eum in uxoris necem vertisset, lege Cornelia de Sicariis plecteretur. (c) Verum Imperatores aliquando iræ parcentes, exulcerati conjugis mitigavere pœnam, censueruntque virum uxoris adulteræ interfectorem in opus perpetuum tradendum, si esset humilior; honestiorem vero in insulam relegandum. (d) Unde rectius Cujacius locum illum Julii Paulli in *lib. sent.* 2. *cap.* 26. emendavit, ac pro *adultera* legit *adulterum*, nempe ita: *inventa in adulterio uxore maritus, ita demum adulterum occidere potest, si eum domi sua deprehendat*. Marito enim occidere adulterum usque, & ubique minime licuit; (e) sed deprehensum *domi sua*; nec tamen quemlibet, sed vita turpes, puta lenonem, aut publico judicio damnatum, nec dum restitutum: aut eum, qui artem ludricam exerceret, lucrive causa scenam conscenderet, aut libertum ejusdem mariti, parentumve adulteræ, vel ejus liberorum; dummodo adultero maritus occiso, statim ab se dimittat uxorem, (f) ne non tam honestatis, quam vindictæ causa videatur hominem interemisse, quod leges minime ferrent. Patri vero mulieris adulteræ, quam habet in potestate, permittitur hac lege adulterum occidere quemlibet domi suæ, vel generi, in ipsa turpitudine, actuque obsceno, ipsoque in opere sive ut græci legislatores, Draco, & Solon loquuntur ἐν ἔργῳ deprehensum; dummodum simul eum adultero eodem impetu interimat & filiam; ideo enim tam lata facultas patri adversus adulteros tribuitur, quia & filiam uno impetu simul occidere compellitur. A cujus nece eum proprii sanguinis caritate parentes abducatur; ideo a patre minus periculum vitæ adulterorum impendet. Plus igitur licentiæ datum est patribus, quia parcius ea essent usuri, si scirent plus esse sibi ex filiæ morte lugendum, quam ex morte adulteri exultandum. Quamobtem elegantissime Papinianus: (g) *pietas*, ait, *paterni nominis plerumque consilium pro liberis capit*. At eum viro leges fuere minus indulgentes, quia nulla cognati sanguinis caritas ferventem ejus iram temperat; & conjugalem amorem recentis injuriæ dolor facile superat: ita ut nihili penderent viri uxoris animam, dum ne viventem relinquerent suam ignominiam. (h) Quo autem supplicio lex Julia crimen hoc affecisset, interpretes ambigunt. Justinianus in Institutionibus *gladio* scribit in hosce reos animadvertendum. (i) Quod forsan additamentum fuit aliorum principum ad legem Juliam. (K) Unde ne variationem pœnarum discentium fastidio describeret, voluit Tribonianus tempora conjungere, ac suppressis aliis pœnis, tantum

eam,

(a) *l.* 10. *c.* 28.
(b) *l. pr.* §. *ul. ff. ad l. Cornel. de Sicar.*
(c) *l. si adul.* §. *Imperat. ff. ad leg. Iul. de Adult.*
(d) *l. marito ff. ad l. Iul. de Adul.*
(d) *l. marito ff. ad l. Iul. de Adul.*
(f) *d. l. marito ff. cod.*
(g) *l. 22. ff. ad l. Iul. de adult. l.* 20. 21. 22. 23. 24. 32.
(h) Cuj. *ad Papin. l.* 22. *ff. ad l. Iul. de adult.*
(i) *instit. de publ. jud.*
(K) *l.* 30. *C. hoc tit.*

eam, quæ sua ætate vigebat, ad Juliam legem attexuit, ut supervacuis discriminibus lectores liberaret. Cæterum plura in veteribus monumentis exempla supersunt pœnæ levioris, puta relegationis, aut deportationis. Ipse enim legis hujus lator Augustus filiam, ac nepotem adulterii reas relegavit, (a) utpote id paternæ caritati adscribatur; quid de Ovidio dicemus, cujus quoque vitæ pepercit, quamvis eam se amissurum fuisse scribat, nisi aliqua ex parte delictum excusationem meruisset:

Et nisi delicti pars excusabilis esset,
Parva relegati pœna futura fuit.

Unde Cujacius leniorem in crimine hoc Augustum arbitratur, quam poëtis perhibetur. Qui vero adulterium cum incestu cumulasset, & cognationem suam proprio corpore polluisset, *deportandum*, scribit Marcianus; (b) Ex quo colligitur detracto incestu, qui pœnam auxit ad deportationem, pro adulterio relegationem superesse. Item in militem, qui severiori disciplinæ obligatur, si comperiatur adulter, deportatio statuitur, (c) unde in paganum, quicum lenius agitur, relegationem tantum cadere oportet, uti pœnam mitiorem: ut non mirum, si veteres interpretes tradiderint, hujus legis pœnam antiquioribus non fuisse capitalem, ut Cujacius *observat*. 18. *lib*. 20. observavit: quod comprobatur, quia capitalis delicti reus absens defendi potest. (d) Nam potest etiam absens damnari: mulier vero adultera minime, cur? quia delictum capitale non habetur, (e) uteumque facti atrocitas aliquando principes exasperasset, & capitalem sententiam ab iis expressisset; (f) ac recentiori ætate morum dissolutio in perpetuam legem id vertisset: ex qua in Theodosianum codicem, & in jus Justinianæum capitalis adulteri pœna devenit. Extremum supplicium consequitur mulcta bonorum: adulterii etenim damnatæ dos eripitur lucro mariti, quod ante legem Juliam inoleverat, ut de Cajo Titinio Minturnæ, ac ejus uxore Faunia memorat Valerius, & Horatius, *cruribus hæc metuas doti deprehensa*, quod origenem ducit ex veteri judicio, quod *de moribus* appellabatur, quoque uxor ob detectam ejus turpitudinem, *sexta* dotis parte mulctabatur, (g) vel *octava*, si turpitudo esset levior; quæ actio, quia per legis Juliæ judicium silebat, ideo pœnam illius in legem Juliam conjecerunt; non enim utroque, sed altero horum judiciorum licebat experiri. (h) Recentioribus vero constitutionibus, præcipue novellis Justiniani, extenuata est adulterii pœna: unde mulier verberata in monasterium detruditur, ut a viro, si velit, intra biennium repetatur; eo vero non repetente intra biennium, aut mortuo, ibi maneat privata dotis commodo, ac lucri dotalis, donationisque propter nuptias; & translatis duabus partibus, sive besse bonorum in liberos; parte vero tertia, sive triente in monasterium; vel si liberi non extent, supersint vero parentes, qui crimini non consenserint, duæ partes cadent in monasterium; in parentes vero tertia. Nullis superstitibus parentibus, ad monasterium substantia universa devolvetur, servatis viro semper dotalium instrumentorum pactis. (i) At ob adulterium viri, mulier suam recipit dotem, & donationes propter nuptias, reliquis de bonis tantum, quantum patet pars tertia donationis propter nuptias: reliquum fisco vindicatur, nisi adsint descendentes, & ad tertium gradum ascendentes, qui fiscum excludunt. (K) Nunc in eos, qui hac lege tenentur, inquiramus: Atque ab ea eximitur, quæ inhonestis artibus vitam transigit: honestatis enim custos est lex ista: unde prorsus negligit eas, quæ turpi professione jam pudorem projecerunt. (l) Ideo nec ea, quæ cauponariam exercet, aut ludricas artes, nec quæ in scena operam locat, lege ista tenetur: nisi quæ,

(a) Sueton. *in Aug. c.* 65. Pater. *hist. lib.* 55. Dio *l.* 55. Brisson. *ad hanc l.* §. *qui stuprum* 2.

(b) *in parat. ad hunc tit. ff.*

(c) *l. si quis viduam ff. de quæst.*

(d) *l. miles ff. ad l. Jul. de adult.*

(e) Cujac. *obs.* 20. *l.* 20. & *l.* 10. & *lib.* 19. *c.* 18.

(f) *l. miles* §. *ea qua ff. ad l. Jul. de adulteriis.*

(g) *l. castigati l.* 3. *eod.*

(h) Ulp. *in frag. tit.* 30. *de dot.* §. *motum.*

(i) *l. miles* §. *socer* §. *ad l. Jul. de adult. ubi* Cujac. *in Papin. l.* 2. *de adult. leg.* & *ff. eodem.*

(K) *Auth. sed hodie. C. de adult. novell.* 134. *cap.* 10. & *Novell.* 117. *c.* 18. *l. consensu C. de repud.*

(l) Gudelin. *de jur. novis. lib.* 5. *cap.* 18.

(m) *ad l.* 29. *C. ad l. Jul. de adul. ubi* Cujac.

quæ, ut hanc legem effugeret, & impune pudicitiam alienis viris objiceret, matronalem stolam exuisset, quod ætate Tiberii frequenter usu veniebat. (*a*) Cui doloso, teterrimoque consilio puniendo S. C. in eam sententiam ad legem Juliam est adjectum. (*b*) Item nec ea elabitur legem, quæ quamvis impudicam professionem edidisset; postea tamen honesto connubio turpitudinem emendasset, ut sapientes existimarunt. (*c*) Has autem uxores, quæ matrimonio vetus dedecus diluerant, eas esse arbitror, quæ JCtis *uxores vulgares* appellantur; (*d*) ait enim Ulpianus, *quæ vulgaris fuerit*: scilicet ante matrimonium, quo sensu non pugnat cum legibus Codicis, (*e*) quas credo pertinere ad eas, quæ adhuc in connubio priorem impudicitiæ professionem retinebant; ideoque diversæ ab illis, quæ honestam vitam nubentes inierant, quamvis ante fuissent vulgares; unde non mirum si hæ *vulgares*, de quibus loquitur Ulpianus in legem Juliam incident: minime vero illæ, quæ in Codice memorantur. (*f*) Uxores etiam Ulpianus huic legi subjiciendas censuit injustas, nempe ductas contra leges, & cum quibus leges connubium interdixerant; quæ propterea non jure, sed usu habebantur uxores: (*g*) quales erant nuptiæ a filiisfamil. contractæ invito patre, vel nuptiæ contractæ inter civem Romanum, & peregrinam; quo refert Cujacius (*h*) Ulpiani verba. In quibus certe omnibus est *matrimonium*, quia muliere vir ea pro uxore utitur; sed non *connubium*, quod sine solemnitatibus, & formula juris minime consistit. (*i*) Porro quoniam non conjugium tantum, sed spes ipsa illius digna est honesto cultu; propterea cum sponsa quoque adulterium committitur; quod Severum, & Antonium rescripsisse, tradit Ulpianus, (*K*) etsi hodie propter Constantini constitutionem, quæ mariti tantum, ac genialis tori meminit, (*l*) neget Cujacius accusari posse sponsam sive jure mariti, sive extranei. (*m*) In concubina vero non habet adulteri crimen: (*n*) quia utcumque concubina uxorem imitetur; tamen cum voluptatis nomen sit potius, quam honestatis, minime digna est, quæ a legibus honestatis vindicibus respiciatur, nisi se in concubinatum permittendo matronæ nomen retinuerit: qualis concubina patroni, quæ jure non viri, sed extranei potest accusari. (*o*) eadem ratione cum ancillis nullum (siquidem de jure civili loquamur) intelligitur adulterium, quia eo jure connubii sunt expertes; unde si vitientur, damnum, vel actione de servo corrupto, vel Aquilia lege, aut injuriarum vindicatur. (*p*) Nec tantum auctores hujus flagitii, sed fautores quoque sive re, sive consilio, sive opera, eodem crimine implicantur. (*q*) Quamobrem & maritus, qui sciens prudens de uxoris adulterio lucrum cœperit, quique deprehensam retinuerit, lenocinii pœnas pendet, & pœna adulterii hac lege damnabitur; nisi uxoris libidinem, non tam consilio, quam tædio judiciorum, ac negligentia proprii pudoris inultam reliquerit; (*r*) non tamen effugiet pœnam, si damnatam adulterii, vel propter crimen hoc expulsam, domum reducat. (*s*) Superest nunc de adulterii accusatione disputandum. Cum igitur hoc publicum esset judicium, accusandi facultas omnibus dabatur. Maritus enim, & Pater injuriam propriam; extranei vero publicam civitatis labem ulciscebantur; tantum vero mulieres ab accusatione repellebantur, etiamsi propriam injuriam adversus conjugem expostularent. Quod SS. Patrum pluribus videbatur absurdum. (*t*) Atqui plus mali oritur viro ex adulterio uxoris, quam uxori ex adulterio viri; quia illud proprium totum commaculat, & obtrudit marito prolem extraneam; hoc

(a) *Tacit. 2. annal.*
(b) *l. mater* 10. *§. mulier ff. ad l. Jul. de adult.*
(c) *l. si uxor §. 2. ff. ad l. Jul. de adult.*
(d) *d. l. si uxor §. 2.*
(e) *l.* 22. *&* 29. *C. ad l. Jul. de adult.*
(f) Bud. *in l. si uxor ff. hoc tit.* Alciat. *parerg.* 4. Cuj. *C. ad l. Jul. de adult. in parat.*
(g) *l. si uxor ff. ad l. Jul. de adult.* Cujac. *obs.* 6. *cap.* 16.
(h) *lib.* 3. *obs.* 5.
(i) Ræward. *variar. l.* 4. *c.* 16. *pag.* 614.
(K) *si uxor.* 13. *§. Divi ff. ad l. Jul. de adult.*
(l) *l.* 40. *C. ad l. Jul. de adult.*
(m) *obs.* 6. *cap.* 16.
(n) *l.* 1. *§.* 1. *ff. de concubinis.*
(o) *l. si uxor ff. ad l. Jul. de adult.*
(p) *l.* 6. *in princ. ff. ad l. Jul. de adult. l.* 23. *&* 24. *C. eod. l. stuprum* 25. *ff. de injuriis.*
(q) *l. qui demum ff. ad l. Jul. de adult.*
(r) *l.* 1. *§.* 2. *& ff. ad l. Jul. de adult. l. mariti §.* 4. *ff. eodem.*
(s) Cujac. *in enarrat. C. ad l. Jul. de adul. l.* 11. *§. ult. ff. eodem.*
(t) Athanas. *q.* 94. *ad Antioch.* Lactant. *divin. instit. cap.* 6. Nazianz. Ambros. *&* alii *apud* Cujac. *C. hoc tit.*

hoc veró totum polluit alienum: ideo non mirum si plus viro in uxorem, quam uxori in virum permittatur: Itaque non lege Julia, sed actione injuriarum licebit uxori divortium petere ob læsam fidem tori conjugalis: vel marito sibi adulterium objicienti, referre lenocinium, non quo lege Julia ita liberetur; sed quo suus dolor justa ultione, meritaque pœna mariti quoquo modo leniatur: (a) igitur vir accusationem instituens, prius cogitur uxorem dimittere, quam eam, aut adulterum accuset. (b) Sed si post divortium alii nupserit, prius reum peragere debet adulterum, quam se vertat ad mulierem, nisi ei mulieri ante nuptias crimen intenderit; aut ne nuberet quoquo modo denunciaverit. (c) Neque enim licet adulteram simul; & adulterum accusare; (d) poterit vero simul cum reo accusari is, a quo vel opera, vel consilio fuerit adjutus, sive ut admitteretur, sive ut crimen pecunia redimeret. (e) Præterea si quis non fraude sua, sed reipublicæ causa sine dolo absit, inter reos minime referri potest ex capite VII. legis Juliæ. (f) Eadem lex propter ætatis lubricum, & levitatem consilii, minoribus XXV. annis interdixit accusandi facultatem, nisi tori sui ulciscantur injuriam. (g) Multum vero interest adulterane an adulter sit accusandus: etenim constante matrimonio non licet extraneo adulteram accusare, nisi maritus, qui eam dimittere neglexerit, lenocinii prius accusetur: (h) cum adulterum fas sit etiam non facto divortio postulare. (i) Tempore porro ab aliis criminibus accusatio ista distinguitur. Plurimorum enim criminum accusatio spatio XX. annorum; (K) hæc vero quinquennio a die admissi criminis præscribitur in adultero accusando; in adultera vero accusanda, sex mensibus utilibus a die divortii ita computandis, ne quinquennium continuum a die admissi criminis numerandum exuperent, hoc est ne sex illi menses utiles ultra spatium quinquenne continuum excurrant: ne, ut ait Jurisconsultus, crimen quinquennio continuo sopitum excitetur. (l) S. C. autem adjectum est, ut si plures ad accusandum prodierint, & aliis discendentibus unus perseveraverit, initium accusationis ducendum sit a die, quo libellos accusatorios dedit is, qui perseveraverit; non autem a die illorum, qui destiterunt, ut a die perseverantis accusationis quinquennii lapsus definiatur. (m) Ex illis autem sex mensibus utilibus primi duo dantur marito, vel patri ad accusandum jure patris, aut mariti; reliqui autem quatuor menses supersunt ad accusandum non jure patris, aut mariti, sed extranei. (n) Id enim præstat accusatio jure patris, aut mariti ut præferantur aliis accusare volentibus: ita tamen, ut patri maritus anteponatur, utpote majori dolore accusationem executurus. (o) Hoc etiam ei permittitur, ut adulterum, quem occidere vetetur, viginti continuas diei, vel noctis horas domi coercere liceat, dum deprehensi criminis testes advocet, quorum fide acceptam injuriam in judicio comprobet: quam facultatem, & ad patrem etiam adulteræ sapientes extenderunt. (p) Prodiit ad hanc legem S. C. a Scævola relatum, quo adulterii pœna plectitur, (q) simul cum uxore in scelere deprehensa, maritus is, qui clam & callide adulterum uxori subjecerit, ut eam in fraudem, & crimen impelleret. Nam quilibet suasor, atque auctor, & machinator hujus flagitii hac lege comprehenditur per ea verba: *Ne quis posthac stuprum, adulterium facito sciens dolo malo*, ubi JCtus subjecit, *& ad eum qui suasit, & ad eum, qui stuprum, & adulterium intulit, pertinet*: (r) Excidit autem omnino maritus imposterum ab accusandi jure, si delatum adulterum non peregisset. Quod caput Hottomannus tribuit legi Petroniæ. Verum ne concordes nuptiæ in perpetuo discrimine versaren-

(a) *l. si uxor §. judex ff. ad l. Jul. de adult. l. 1. §. 4. ff. eod.*
(b) *l. crimen. C. ad l. Jul. de adult. §. violenti.*
(c) *l. qui uxori 16. & seq. ff. ad l. Jul. de adult. l. 5. ff.*
(d) *l. 15. §. ult. ff. ad l. Jul. de adult. reus C. eod.*
(e) *l. nihil interest 32. ff. ad. l. Ju. de adult. §. 1.*
(f) *l. 15. §. leg. ff. eodem.*
(g) *d. l. 15. §. lex Jul. ff. ad l. Jul. de adult.*
(h) *l. constante ff. ad l. Jul. de adult.*
(i) *l. vim §. 1 ff. eodem.*
(K) Cuj. *in Papin. l. 15. resp. Paragraf. prascript.*
(l) *l. mariti Parag. sex mensium, & seq. ff. hoc t. l. 1. Parag. accusationem ff. ad Turpil.* Cuj. *obs. 15. l. 20.*
(m) *l. mariti 29. Parag. ult ff. ad l. Jul. de adult.*
(n) *l. 2. Parag. penult. l. 3. l. 4. §. 1. l. 1 §. 60. l. 14. §. penult. l. 30. §. 1. ff. ad l. Jul. de adult.*
(o) *l. 2. Parag. 8. ff. eodem.*
(p) *l. cap. 25 ff. ad l. Jul. de adult. in princ. & §. 1.*
(q) *l. is cujus 14. Parag. 1. ff. eod.*
(r) *l. hac verba 12. ff. ad l. Jul. de adult.*

farentur, nevè conjuges paterent livoribus extraneorum, qui ad accusandum, non studio alienæ pudicitiæ, sed vulnere sæpius acceptæ a muliere repulsæ adducuntur; eripuit Constantinus extraneis alieni tori accusandi facultatem, eamque restrinxit ad eos, quos verus dolor urget commaculatæ familiæ, nempe præter maritum, & patrem ad necessarios, & propinquos, uti fratrem, patruum, & avunculum: quibus etiam per Constantinum licet, ab accusatione recedendo, delatum crimen abolere: (a) nam neque lege Julia extraneis accusandi facultas sine modo ullo dabatur; sed arctiorem habebant: non enim eis licebat accusare mulierem alienam, nisi prius virum etiam lenocinii compertum postularent. (b) Scilicet visum fuit verecundius agendum cum conjuge de uxore sua bene cogitante, nec per extraneum uxoris fidem ei suspectam reddendam, neque alieno livore conjugalem pudorem publicæ infamiæ subjiciendum. Quoniam vero ea ratione Constantinus ab accusando adulterio arcet extraneos, quia indignum videtur concordes nuptias extraneorum audacia perturbare; colligit Cujacius facto divortio vetera extraneorum jura resurgere, quia nullæ jam consistunt nuptiæ, quas vexare sit nefas; ac solum permanet crimen, quod utile sit reipublicæ vindicari. (c) Mitius etiam a constitutione cum marito agitur, dum accusat jure mariti; tum enim non cogitur inscribere in crimen: ideoque si accusationem non probet, calumniæ judicium non subibit: unde vel ex sola suscipione ad accusandum ei descendere licebit; secus vero si jure accuset extranei; quam legis benignitatem ortam ex miseratione maritalis doloris, minime ad patrem extenderim cui minor injuria offensionem parit minorem: ideo cogetur inscribere in crimen, ut si falsum detulisse arguatur, calumniæ damnetur. (d) Et quoniam crimina hæc parietibus concluduntur, tenebrisque teguntur, ut probari nequeant, nisi per servos, & familiares efferantur, utpote sceletis conscios, & non raro adjutores; ideo lex quæstioni, tormentisque subjecit servos, & ancillas tum uxoris, tum patris ejus, tum etiam viri simul viventium. Et ne datis libertatibus judicio subducantur, vetuit lex mulierem, vel ipsius hæredes per sexaginta dies a matrimonio dissoluto eos manumittere: (e) si vero cognitio criminis diutius trahatur, manumissiones etiam protrahendas censuit Ulpianus, ne criminis probationes judici eripiantur: (f) Adimitur autem testimonii dictio tum fœminis, tum maribus crimine adulterii damnatis. (g) Ac Senatusconsulto fuit constitutum ut Prætor quoque in hoc judicio, si fuerit conscius testimonium edere debeat. (h) Figuram quoque divortii faciendi hæc eadem lex descripsit. Etenim ut adspectu testium pudor conjugibus offunderetur, minusque frequenter matrimonia distraherentur, jussit, uti deinceps divortia coram VII. testibus civibus Romanis puberibus fierent, libertis exclusis. (i) Hanc ad legem Jurisconsulti revocant caput illud legis Juliæ, quæ *de fundo dotali* appellatur, qua Italici fundi alienatio in dotem dati prohibetur, de quo scripsimus etiam supra ad legem Juliam, & Papiam, ad quam a Jacobo Gothofredo refertur, nisi idem in utrisque legibus comprehensum fuerit. Quod ad provinciales etiam fundos postea fuit a Justiniano porrectum: (K) nam & discrimen rerum mancipi, & non mancipi, quo Italicæ res a provincialibus distinguebantur, idem Imperator etiam sustulit: ideoque recte ad provinciales fundos, qui jam nihil ab Italicis differunt, legis Juliæ caput extenditur; addiditque insuper Justinianus, ut ne consentiente quidem uxore, posset eum fundum vir alienare: cum lex Julia obligationem quidem fundi dotalis etiam uxore consentiente vetuisset, non vero eodem consentiente alienationem, cui difficulter mulieres ob sexus avaritiam consentire putantur; unde

(a) *l. quamvis* 30. C. *eod.*

(b) *l. constante* 16. *ff. ad l. Jul. de adult.*

(c) *vide* C. Theodos. *& ibi* Gothofr. *hoc t. & hac l.*

(d) *l.* 30. *ff. eod.*

(e) *l.* 3. C. *eod. ubi* Cujac.

(f) *vide* Cuj. *ad l.* 3. C. *eod. & l. prospexit ff. qui & a quib.*

(g) *l. qui testamento §. mulier ff. de test. l. ex eo ff. de testibus l.* 14. *scio ff. eod.*

(h) *l.* 21. *ff. de test. parag.* 1. Bris. *ad hanc leg. cap. de adult.*

(i) *l. unica in fine ff. unde vir, & uxor l. nullum ff. divort.* Bris. *ad h. l. c. de divort.* 7.

(K) *toto t. ff. de fundo dot.* Bris. *c. dotale prædium ult. d. l. ad l. Jul. de adult.*

de qua in re cavit eis propria natura, non opus fuerat cautione civili. (a)

LXXXVII. De Stupro.

Punito jam adulterio ad *stupri* coercitionem transeamus; ac primo meminerimus, quod initio proposuimus, omnium libidinum genera in hoc vocabulum convenire: stuprumque generaliter pertinere ad virginem, viduam honestam, & pueros liberos: a quibus multo ante legem Juliam homines tum Athenis, cum Romæ, severis legibus absterrebantur. Quæ omnia complectitur Comicus in Curculione his versibus:

Dumne per fundum septum facias semitam,
Dum te abstineas nupta, vidua virgine,
Juventute, & pueris liberis, ama quod lubet.

Crimina igitur hæc universa comprehenduntur lege *Julia de adulteriis, & stupro*. Verum propter distinctionem criminis, nomen stupri strictius, & hac propria in significatione accipitur, & peculiare est de virginitate puellæ. Quacumque autem ratione vir fœminam tentaverit seu vi, seu dolo, seu blanditiis, seu muneribus, in pœnam labitur: fœmina vero tantum, si sponte, vel provocaverit virum, vel cesserit: nam vi compressa nec pœnam incurrit, nec amittit pudorem. (b) Nec severitatem legis effugiunt, qui consilium, opem, aut domum ad hujusmodi flagitium præbuerunt, aut lucrum ea causa fecerunt. (c) Etenim stupratorum, aut sponte stupratarum honestiores quidem media parte bonorum publicata mulctantur; humiliores vero relegati corpore coercentur, sive, ut Hottomannus (d) interpretatur, & Vinnius, verberibus cæduntur: humiliores enim servos intelligimus, & Infames. (e) Lex Attica stupratorem, vel ad ducendam puellam, vel ad dotandam cogebat; Mosaica simul ad dotandam, & ducendam. (f) Exacerbatur vero crimen: vindicesque pœnæ sæviunt asperius in suasores, adjutoresque flagitii: exemplo legum Atticarum, quibus in hoc genere criminum fraus gravius, quam violentia puniebantur: vis enim a libidine, quæ ratione caret erumpit; fraus vero nectitur a malitia, quæ vitium est corruptæ rationis: eoque perniciosius, quod cautius nocet, atque arte majori. Quamobrem capite plectuntur quicumque honestas mulieres, aut virgines donis, illecebris, aut dolis ab honestate ad turpitudinem abducunt. (g) Ac perfecto flagitio capite mulctantur; imperfecto vero deportantur in insulas: corruptique comites summo supplicio afficiuntur.

LXXXVIII. De Incestu, & Lege Peducea.

Quia, uti diximus, lex Julia libidinum omnia genera coercuit, cum lis, & incestum comprehendit: ac post Augustum alii Principes singula hujusmodi crimina eamdem ad legem attexuerunt; ut quidquid novi de his emergeret, ad legem Juliam referretur. Quamobrem Jurisconsulti cum hujus legis expositione suas *de incestu* disputationes conjunxerunt. (h) Hujus autem interdictio criminis oritur a communibus hominum moribus, sive, ut optime Cujacius exponit (i) *a iure naturale*, quod in mores hominum manavit universorum: efferatos enim, quorum ratio, in qua hominis natura versatur, elanguescit, vix hominum loco ducimus: qui si consopi tam vitiis rationem exuscitarent, cum cæteris mortalibus in eamdem honestatis legem procul dubio convenirent. Quamobrem servi, qui cum cives non sint, juris civilis minime participant; tamen prohibentur contrahere nuptias inter patrem, & filiam, quia id vetatur jure naturali, quo tenentur omnes. (K) Ideo Paullus ait: *in contrahendis matrimoniis naturale ius, & pudorem esse inspiciendum: contra pudorem autem esse, filiam uxorem ducere*. Pugnat enim conjugalis amoris familiaritas, cum veneratione, cultuque paterno, ita ut oporteat alterum ab altero tolli: nullaque

(a) *l. ult. §. & cum lex C. de rei uxor. act. inst. quibus alien. licet in princ. ubi* Vinn.

(b) *l. cum qui 18. & l. fœdissimum 20. C. ad leg Jul. de adult.*

(c) Matth. *de crimin. in leg. Jul. de adult. c. 5. n. 7.*

(d) *ad t. inst. de pub. jud. §. item lex Jul.*

(e) *l. 7. C. de incest. nupt.*

(f) *Deut. 22. 29. Exod. 22. 16.*

(g) *l. 1. §. ult. ff. de extraor. crim.*

(h) *l. si adulterium 38. ad leg Jul. de adult.*

(i) *in l. si adopt. 14. ff. de ritu nup. sive ad l. 35.* Paul. *ad edict.*

(K) *l. adoptivus 14. ff. de ritu nup. §. serviles.*

utrimque possit existere, nisi absurda prorsus, & monstrosa conjunctio: Quamobrem jure damnatæ sunt hæ conjunctiones; quamvis Persis essent usitatæ: quia si non moribus Persarum, at universæ naturæ hominum adversantur. (*a*) Præterea quid iniquius, quam conjugales amores, qui nuptiis extraneorum serpere possunt latius, & profundere ulterius benevolentiam, atque mutuam caritatem contrahere intra suam cujusque domum, ut duplex amor conjugalis, paternusque simul in iisdem personis perpetuo vertatur? (*b*) ut optime Philo, & post eum Chrysostomus ratiocinatur. Hinc natura ipsa nobis hatum nuptiarum horrorem ingeneravit. Quamobrem hisce conjunctionibus notandis leve Jurisconsultis visum fuit nomen *incestus*: ideoque atrocius excogitavere vocabulum, easque *nefarias* appellarunt: ut hoc vocabulorum discrimine prohibitio *naturalis* distingueretur a prohibitione *civili*, ad quam incestum retulere. (*c*) Quæ sane distinctio naturalis, & civilis prohibitionis erat necessario notanda, propter diversitatem juris inde progredientem. Jus etenim naturale, sive gentium ignorare, minime licet, unde numquam incestum remittitur per causam hujus ignorantiæ; nam ut Menander scripsit, *οὐκ ἐϛὶ τοὺς τῆς φύσεως λαθεῖν νόμους*, *numquam latuerint naturales leges*. (*d*) Ignorantia vero juris civilis excusat, mulieres præsertim, cum quibus lenius agitur, si contra jus civile incestum concubitum admisissent. Committitur autem jure naturali, ac moribus gentium incestus inter ascendentes, & descendentes in infinitum, & inter eos, qui horum locum, vel affinitate, vel adoptione subeunt, nempe inter vitricum, & privignam, & quam Ovidius *pæne filiam* appellat, interque novercam, & privignum; vel adoptivum patrem, & adoptivam: unde Phocylidis carmina: (*e*)

Μητρυιῆς μὴ ψαύειν δεύτερα λέκτρα γονῆος.
Μητέρα δ' ὡς τίμα τὴν μητέρος ἴχνια βᾶσαν.

Eodemque jure incesta etiam habetur conjunctio inter socerum & nurum, socrum & generum: imitantur enim parentes, & liberos: quorum etiam simulacrum naturali honestate munitur. Sororum quoque, fratrumque conjunctio prohibita quidem Christianis est jure divino, verum an seclusa religione, jure naturali, vel tantum civili prohibeatur, haud parum inter Jurisconsultos ambigitur: propter mores aliquot gentium, quibus hujuscemodi nuptiæ permittebantur. Qua in re Cujacius minime ipse sibi constat. Cum enim in Papinianum scribens (*f*) reprehendisset Nepotem, quod operis initio falso tradiderit, Athenis licuisse ducere sororem germanam, & in commentariis ad *novell.* 12. prohibitionem talis conjugii arceffat ab jure gentium; tamen in paratitlis, & enarrationibus ad *tit. C. de incestis nuptiis*, mutata sententia, quod legibus gentium adscripserat, attribuit legibus civilibus; ac ne secum pugnare videatur, adjicit jure civili nostro hæc prohiberi auctoritate juris gentium, nempe quia paucæ admodum nationes inde aberrent, ideoque jus hoc, quod ex majore gentium numero coaluit, haud immerito ad jus gentium revocari: utcumque moribus Persarum, & Ægyptiorum sororis lectus fratri patuerit; & moribus Atheniensium frater cum sorore consanguinea jungebatur. (*g*) Hoc amplius addit Nepos, Cimonem Atheniensem cum sorore germana se junxisse. Quod etsi *πραϊνόμως*, hoc est *non jure* factum arguat Athenæus; (*h*) tamen id non reprehendit, quasi germanam sibi habere uxorem nefas fuerit; sed quod ea sine nuptiis abuteretur. An *germanam* Nepos accepit pro *consanguinea*? minime; nam Ciceronis ætate proprietatis verborum tenacissima, Cornelius Nepos puri sermonis, & Marci Tullii studiosissimus, numquam aliter, quam ille, fuisset locutus.

(a) Xenoph. *memorab.* 4.

(b) Philo *de leg. special.* Chrys. *ad* 1. *Cor.* 1. 3. 15.

(c) Cujac. *parat. C. de incest. nupt.*

(d) Cuj. *ad Papin. quæst.* 30. *l. si adulterium, ff. ad leg. Jul. de adult. & obs.* 21. *c.* 18.

(e) *l. adoptivus* 14. *ff. de ritu nup. ubi* Cuj. *ad l.* 35. Paull. *ad edict. inst. nupt.* §. *affinitatis, &* §. *socerum l. arist. ff. de ritu nupt.*

(f) *l.* 36. *q. ad l. si adulterium* 38. *ff. ad l. Jul. de adul.*

(g) Demosth. *adversus Eubulidem.* Cor. Nepos *in proœm.*

(h) *l.* 13. *cap.* 2. Petit. *ad leges Attic. l.* 1. *t.* 1. *ubi emendat Athenæi locum p.* 440.

cutus. Cicero enim *pro domo* de Clodio, qui cum sorore coiverat eodem patre, matreque nata, hæc ait: *Clodius cum sorore germana nefarium stuprum fecit*, & pro Fonteio: *Cum præsertim soror germana fratrem amplexa teneat*. Quamobrem Livii tempore variasse arbitror hujus vocis usum: ideoque apud ipsum Perseus, & Demetrius diversa matre fratres, patre vero eodem, germanitatis nomine conjunguntur. (a) *Subituram*, inquit, *vobis germanitatis memoriam*. Quin neque Assyrii sororum nuptiis abstinebant: Lucianus enim Jovem ait cum Junone fœdus conjugale percussisse Persarum, & Assyriorum legibus. (b) Quæ populorum auctoritas haud paucis Jurisconsultorum persuasit, harum nuptiarum prohibitionem e civilibus potius institutis, quam e communi gentium jure processisse, contra Platonis auctoritatem. (c) Meminit & Cicero legis Peduceæ de incestu, quam notavit Hottomannus. In cæteras cognatorum conjunctiones, incestus maculam non jus gentium, sed civile perfudit. Quam vero pœnam huic delicto veteres constituerint, vix liquido discerni potest: nisi sufficiat controversiæ definiendæ Ciceronis locus *de legibus*: ubi apud eum hoc est capitale delictum: quod simul cum plerisque aliis a publicis legibus forsan ille transtulit in suas. Cujacius (d) ex libris juris colligit jure antiquo dotem fuisse caducam fisco, & fructus dotis, & donationem propter nuptias. Ac Justinianus jussit insuper, hujusmodi reos humiliores quidem flagris cæsos; honestiores flagris exemptos in insulam deportandos: (e) ita enim Cujacius in ea novella exilium accipit, quæ pœna & ante vigebat. (f) Bona vero servantur liberis ex justo matrimonio susceptis, iisque deficientibus, publicantur. (g)

(a) *l.40.c.8.*

(b) *de sacr.*

(c) *l.8.de legib.* *l.3.de nat.Deor.*

(d) *ad nov.2.*

(e) *Nov.12.ubi* Cui.

(f) *l. si quis viduam ff.de qu.*

(g) *Auth. incestus C.de incest.& injust.nupt.*

LXXXIX. De Aversa Venere.

Atque hactenus lex Julia flagitiosam libidinem a mulierum corpore propulsavit: superest modo caput illud, quo fœda venus ab adolescentium pudore depellitur. Quæ aliis criminibus eo perniciosior est cum publice, tum privatim, quod naturalem simul, ac civilem evertit ordinem. Etenim venereæ cupiditas, quam ad propagationem natura procudit, si masculos appetierit, in humani generis vertet interitum: ut merito a Platone, reliquisque sapientibus contra naturam existimetur: perimit enim generationem, quod naturæ maximum est opus, unicumque consilium. Civilium præterea rerum compositionem dissolvit: quia mares virilibus artibus, ac generosis exercitiis instituendos, assuefacit vivere molliter, ac muliebriter, & impudice: ut cum postea corporis emptores non inveniant, cogantur reliqua parte vitæ, fraudibus, & lenociniis, aliove turpi quæstu sibi parare necessaria: ne quid dicam de insolentia, & intemperantia, & superbia, quam in adolescentibus ingenerat amatorum numerus: qui blanditiis, & fœdis obsequiis non corpora modo, sed & animos puerorum ab ingenio virili transferunt in muliebre, ut grandiores facti, cum ab illis deserantur, non tamen relinquantur a vitiis, quæ ab amatorum assentatione diu contraxerunt. Postremo quid indignius, quam amorem virorum mutuum, quem ad animos adglutinandos a natura retulimus, traducere in fœdam conjunctionem corporum: ex qua sanctissima virtutum amicitia in usum teterrimæ libidinis commutetur. Quamobrem apud Græcos, quorum legibus, & moribus puerorum amores adeo extollebantur, ut pudori duceretur adolescentibus nullos habere amatores, (h) tamen si amor non intra pulchritudinis cultum, studiumque maneret, sed in concubitum transiret; corruptores puerorum meritis pœnis afficiebantur: immo si adolescens dissolute, atque impure viveret, culpa in amatorem conferebatur, ut pœnas alieni vitii pendere cogeretur; virtutis enim, non libidinis nexum voluerunt esse pulchritudinem. Quæ instituta Plato in suam transtulit

(h) Cic. 4. *de repub.* Alcinous Platonicus *c.26.* Plut. *in apoph. Lacon.*

rempubl. indeque in Stoicam disciplinam concessere. Unde non apud philosophos modo turpes habebantur, sed apud Lacedæmones tota vita infames reputabantur, qui ab amore pulchritudinis ad obscœna desideria dilaberentur: utpote amatores corporis, non animæ, quæ & corpori pulchritudinem afflat.

XC. De Lege Scantinia.

Romæ autem haud paucis ante legem Juliam annis, lata fuerat Scantinia lex, qua ingenuorum adolescentium corruptores, ipsique sponte corrupti adolescentes decem millibus nummum damnabantur. Cujus legis auctorem faciunt C. Scantinium Aricinum trib. pleb. quem accusavit M. Marcellus ædilis curulis, cujus filium Scantinius de stupro appellaverat, ut Valerius tradit. (a) Ac Scantinio quidem tribunorum aliorum opem imploranti adesse illi noluerunt. Quam levem sane in tanto crimine pœnam Julia lex auxit ad summum usque supplicium, ut Justinianus, (b) & Paullus testantur. Quod Gothofredus junior, aliique accipiunt de libidine cum violentia commixta: nam eum, qui puerum perduxisset non invitum; dimidio bonorum fuisse mulctandum, Paullus tradit apud auctorem *collationis legum Mosaicarum*. (c) Siquidem hujus pœna criminis sine exceptione usque ad capitale supplicium exacerbata recentioribus temporibus fuit: cum tota Urbs hac libidine ita flagraret, ut exemplo scelestissimorum principum Neronis nempe, aliorumque huic monstro non dissimilium, adolescentes mulierum officia usurparent, quasique sexum omnino mutassent, pigmenta faciei, vestimentaque muliebria sibi adhiberent, seque viris in concubitum nuptialibus quoque solemnibus turpissime traderent. Quam sceleris fœditatem Alexander Severus, & Philippus, aliique honestiores Imperatores acerrimis coercuere suppliciis. Vehementius vero exarsere Constantius, & Constans, qui flammas hujus criminis vindices exsuscitaverunt; quod significatur per illa verba celeberrimæ legis: *Cum vir*, (d) *exquisitis pœnis*, nempe ignis pœna, quod summum erat supplicii culmen. Idque clarius expressit Valentianus (e) qui scelus hoc *vindicibus flammis* censuit expiandum; ideo *gladii* voce mortem significari docet Gothofredus. (f) Porro lex illa *cum vir* omnem puerorum corruptelam comprehendit, sive cum nuptiis, sive sine nuptiis: nec enim Rævardo assentior, qui eam ad nuptias masculorum contrahit; *nubendi* enim verbum, quo Imperator utitur, ad omnem concubitum extenditur, sive legitimum, sive meretricium, sive quoquo modo impudicum. Hæc enim Plautinus senex (g) ancillæ concubitum appetens clam uxore:

Tantisper dum faciam cum Casina nuptias.

& Lena in Cistellaria (h) meretricem ait quotidie *nubere*.

Hæc quidem ecastor quotidie nubit, nupsitque hodie;
Nubet mox noctu: numquam ego hanc viduam cubare sivi.
Nam si hæc non nubat, lugubri fame familia pereat.

Et ad rem, de qua agimus, Martialis (i) de pathico dixit:

Qui loquitur Curios, assertoresque Camillos,
Nolito fronti credere, nupsit heri.

Nupsit) hoc est muliebria passus est. Pergit lex *in fœminam*: quam particulam Gothofredus explicat *more*, sive *instar fœminæ*: quemadmodum & Virgilius dixit *in arcus Itireos*: quod Servius explicat in similitudinem *arcuum Itiraeorum*, Item Propertius: (K)

Tandem acies geminos Nereus lunarat in arcus.

hoc est in similitudinem arcuum. Quamobrem hoc ita legerim, & explicarim constitutionis initium: *Cum vir nubit in fœminam viris porrecturam*

(a) Valer. *l.6. c.1.n.7.* Cic. Phil. *3.& ep. Calii 12. in l.8. famil. M.T.* Cic. Juven. *sat.6.*
(b) *Inst. de pub. jud. §.4. l. 1. ff. de extraord. crim.*
(c) *t.5. de stupr.* Jac. Goth. *in C. Theodos. ad l. cum vir.*
(d) C. *ad l. Jul. de adult.*
(e) *l.6. C. Theodos. ad l. Jul. de adult.*
(f) *ad l. cum vir C. eod.*
(g) Casi. *act. 2. sc. 8. v. 47.*
(h) *act. 1. sc. 1. vers. 45. vid.* Petrum Victor. *var. lect. l. 21. c. 3.*
(i) *l. 1. epigr. 25.*
(K) *l. 4. eleg. 6.*

Iluram quod cupiatur, hoc est: *cum vir femineo ritu suum corpus viro appetenti subjicit*. Itaque Revardi commentum excluditur, eam legem ad sola masculorum inter se matrimonia referentis. Atque hae in lege obscuritatem data opera quaesitam fuisse crediderim, ut auribus populi honos haberetur: scelerisque turpitudo nefarii, perplexitate verborum involveretur. Tandem contra hoc flagitium vehementer & Justinianus exarsit. (*a*)

Repressa libidine reprimamus & violentiam per leges de vi latas, nempe illas, quae perpetuam habent potestatem: nam eas, quae pro re nata in temporariis reipubl. necessitatibus ad certas seditiones coercendas, motumque aliquem civilem reprimendum suis temporibus prodierunt; quia tantum ad eruditionem & ad publicum Rom. reipub. statum, non vero ad jus civile pertinent; pro nostro instituto relinquemus: quales fuere lex Pompeja, Clodia, Pedia, modoque in lege Plautia, & Julia consistemus, quarum cognitio eruditionem simul veterum temporum, & recepti juris complectitur utilitatem. Igitur aetate antiquiori ea potissimum vis dicebatur, quae a Magistratu contra jus, potestatemque publicam adhiberetur, veluti si quis a consule prohiberetur provocare ad populum. (*b*) Quamobrem vis *publica* hinc a *privata* discernebatur, quod illa per personam publicam, sive per magistratum potestatis suae metu; haec a privatis, domesticis opibus, ac viribus inferretur. (*c*) Postea vero destiterunt reputare vim a persona, eamque aestimarunt ab armis; ita ut hodie vim armis unitam, appellemus *vim publicam*; *armis* vero *exutam*, nuncupemus *privatam*, (*d*) forsan quia tantum publicis personis, publicaeque solum utilitatis causa usus armorum permittebatur; per leges enim XII. tab. nemini privato concedebatur esse cum telo: etsi non desint exempla vis absque armis illatae, quae referuntur ad vim publicam; credo propter criminis atrocitatem, aut periculum: unde lege de vi publica tenetur, qui virginem rapuerit, aut ex incendio aliquid abstulerit, aut coactis hominibus etiam sine armis aliquem presserit: quibus actibus libertas, atque tutela publica minuitur, ut notat Cujacius; (*e*) ita ut sine armis, potentia tamen exerceatur armatorum. Idem Cujacius definit *vim publicam* esse, quae juri publico adversatur; *privatam* vero, quae privatis personis. Sed cum quilibet privatus in publici juris custodia maneat, aut falsam putabimus hanc ab eo traditam differentiam; aut ita haec accipiemus, quasi publica sit vis, quae jus publicum directo petit, privatum oblique, ac per consequentiam: & contra eam vim existimabimus privatam, quae directo privatum, oblique vero jura publica labefactat. Nunc explicata vi, pergamus ad leges. Ac primo ad legem Plautiam, sive Plotiam (ab *au* enim ad *o* facile delabitur.) Lata haec est eo anno, quo Sylla migravit e vita, nempe ab V. C. DCLXXV. Lepido, & Catulo Coss. (*f*) Quorum Consulum discordia de Syllanis actis in apertam seditionem erupit, cum Lepidus Marianis studeret partibus. Quo Urbe pulso, & in Sardinia interempto, ferox victoria Catulus traxit in suam causam Publium Platium trib. pleb. hujus latorem legis, quam post reditum e Cilicia suasit Caesar, eaque flagrantes seditiones in Urbe restinxit. Latum est enim, ut in ejus caput quaereretur, qui Senatui struxisset insidias, aut Magistratibus vim intulisset, aut tumultus in Urbe commovisset, aut numero armatorum, ut alienam possessionem occuparet, possessorem de fundo dejecisset; atque fundi ejus, unde possessor fuisset ejectus, nulla usucapio proderat. In eamque legem haud pauca majestatis capita conjecta fuerunt: adjuncta poena interdictionis aquae, & ignis, cujus in locum deportatio successit: (*g*) humiliores vero capite plectuntur. Quamvis autem & Julium Caesarem legem de vi aliquam tulisse appa-

(a) *Nov.* 77. & 141. Gudelin. *de jur. novis. l.* 5. *c.* 18.

XCI.
Ad l. Plautiam, & l. Juliam, de vi pub. & vi priv.

(b) Paul. *sent. l.* 5.

(c) Cuj. *ad tit. C. ad l. Jul. de vi pub.*

(d) *Inst. de pub. jud.* §. 8.

(e) *ad t. C. ad l. Jul. de vi pub. & privata.*

(f) *Vide* Sigon. *l.* 2. *de jud. c.* 33. & Paull. Manut. *de legib.*

(g) *l.* 10. §. *ult. ff. ad l. Jul. de vi pub. inst. de pub. jud.* §. *item lex Jul. de vi.* Paul. 5. *sent.* 26.

reat ex *Cicerone Philipp.* 1. tamen cum Auguſtus poſt eum id fuerit aggreſſus, crediderim ab hoc, utpote recentiori, non ſolum priora capita fuiſſe retractata; ſed addita etiam alia longe uberiora, quorum non pauca nobis Juriſconſulti tranſmiſerunt. Igitur hac lege prohibetur omne genus armorum in Urbe, agro, aut villa, exceptis iis, quæ cum aliena hæreditate capiuntur, vel ad venationis, itineris, navigationis uſum comparantur, vel pomercii, ſive mercimonii, ac venditionis cauſa conſervantur. (*a*) Novellis tamen Juſtiniani (*b*) omnis uſus, ac retentio armorum eſt interdicta; exceptis illis, quæ apta non ſunt ad prælium, nempe parvis machæris, aut cultris. Coercet etiam lex Julia de vi omnes, qui ſeditionis, aut tumultus conſilium inierint; ſervos, aut liberos homines in armis habuerint; in concionem, aut locum judicii cum armis, aut doloſo concilio proceſſerint. Item eos, qui ſimul cum armatis hominibus incendium tulerint, villas expugnarint, & quod a lege Plautia venit, qui poſſeſſorem domo, nave, agrove depulerint. Illud præterea caput de veteri jure fluxit in legem Juliam, quod cavit, ne ſcilicet quis Magiſtratus Pop. Rom. civem Romanum necaſſet ad populum provocantem, aut ad Imperatorem, qui recentiori ætate populi vicem uſurpavit. (*c*) Præter illa vero exempla criminum, a quibus etſi abſint arma, tamen ſupra in legem Juliam venire diximus; hæc etiam propter atrocitatem haud minorem, ad vim publicam referuntur, quamvis arma non eſſent allata; veluti ſi quis incendium ſubjecto igne conflaſſet, aut Legatum, & Oratorem, comitatumve illorum percuſſiſſet; aut reum vinxiſſet, & judici, magiſtratuive ſubduxiſſet, aliave qua ratione judicium turbaſset. Pœna vero de raptu virginum etiam ſine armis, quam diximus ab hac lege deſcendere, longe gravius exacerbata fuit per Juſtinianum, qui ſummo ſupplicio affecit non eos modo raptores, qui vim honeſtis puellis attuliſsent; ſed & eos, qui perſuaſionibus, & blanditiis conſenſum illarum expreſſiſſent: illi enim corpus tantum, hi vero corpus, & mentem una corruperunt. (*d*) Et ad *L. Jul. de vi pub.* Marcianus refert crimen eorum, qui puerum, vel fœminam, vel quemquam per vim ſtupraſſent. (*e*) Vis etiam publicæ reus eſt, qui ab invito pecuniam abſtulerit, aut nova vectigalia exegerit, (*f*) quive funus diſturbavit, ejuſque diripiendi auctor fuerit. (*g*) Aliquot vero ſunt capita, quæ forſan ad vim privatam, & publicam revocantur, placuit enim gravius de criminibus hujuſmodi agi ſimul, & mitius poſse: veluti adverſus eos, qui aliquid ex incendio, vel naufragio, quorum eadem eſt pœna, & cauſa (*h*) rapuiſſent, ac ſine cæde, & ſine armis vim intuliſsent, hominemve judicio exemiſsent, aut ſine armis poſseſsorem agro deturbaſsent; quæ crimina videntur publicæ vis, & privatæ communia: etenim ea duplici nomine apud Juriſconſultos notata reperimus. (*i*) Singulatim vero ad vim privatam pertinet, ſi quis quæſtionem de alterius ſervo habuerit, hoc eſt, ſi quis alienum ſervum, ut quid ex eo eliceret, tormentis ſubjecerit. (*K*)

XCII. De S. C. Voluſiano.

Item ſi qui coierint improbe in alienam litem; ut quod ex ea redactum eſset, inter participes fraudulenti conſilii divideretur, hac lege tenentur. Quod vetitum fuit S. C. Voluſiano ad hanc legem condito. Item qui auctoritate privata debitum ſibi a debitore ſuo per vim abſtulerit, & ejuſmodi reliqua. (*l*) Tenetur lege Julia de vi privata, & is, qui receperit, celaverit, tenuerit hominem, cui aqua & igni fuerat interdictum. (*m*) Reperimus etiam apud Calliſtratum lege Julia de vi plura circa teſtium admiſſionem, aut rejectionem fuiſse conſtituta: ut ſcilicet aliqui vel propter reverentiam, quam reo utpote forte patrono ſuo deberent; vel propter igno-

(a) *l. 1. & 2. ff. ad l. Jul. de vi pub.*

(b) *l. 85. novell. c. 4.* Matth. *de crim. ad l. Plautiam p 443.*

(c) *paſſim in t. ff. & C. ad l. Jul. de vi pub.*

(d) *l. unica C. de raptu virg.*

(e) *l. in eadem 3 ff. ad l. Jul. de vi pub.*

(f) *l. ult. ff. ad l. Jul. de vi pub.*

(g) *l. 8. ff. de ſep. viol.*

(h) *l. 1. ff. de incend. ruin. naufr.*

(i) *l. 5. ff. ad l. Jul. de vi pub. lib. 10. §. 1. eod. l. 4. C. eod. l. 2. ff. ad l. Jul. de vi privat. l. 3. §. item tenetur, ff. ad l. Jul. de vi public.* Matth. *de crim. ad l. Jul. de vi priv. t. 4. c. 3. ad l. 48. ff.*

(K) *l. 4. ff. ad l. Jul. de vi priv. §. 1. l. 6. ff. eod.*

(l) *l. 17. ff. ad l. Jul. de vi priv. & l. 2. & 3.* Paul. *lib. ſent. 5. c. 6.*

(m) *l. 3. §. 5. ff. de teſtib.*

ignominiosam vitam, aut turpe artificium a testimonii dictione arceantur. (*a*) Pœna vero, quæ ab hac lege de vi privata descendit, honestiores quidem tertia parte bonorum mulctat, atque ignominia suffundit, arcetque loco senatorio, & ob omnium spe bonorum, publicorumque munerum; (*b*) humiliores vero, Paullo teste, damnat in metallum. (*c*)

(a) Duaren. *l.* 2. *disp.c.*33.
(b) *l.* 1. & *ult. ff. ad l. Jul. de vi priv.*
(c) *l.* 5. *sent. t.*26.

Atque hæc quidem violentiam compressit: occurrit nunc legum Juliarum alia, quæ compressit avaritiam magistratuum, ne ab iis provinciæ, ac socii populi Romani opibus exhaurirentur: cum ob interponendam, vel non interponendam potestatem, atque ob judicandum pretium acciperent, & in mercimonium verterent auctoritatem publicam. Ne igitur opes provincialium paterent avaritiæ magistratuum, leges latæ sunt de pecuniis repetundis, quibus ob ablatas, captas, conciliatas, aversas, pactasque pecunias graviter puniebantur: unde merito *sociales* leges appellabantur, quod sociorum per eas fortunis, commodisque consuleretur. Et cum initio magistratus tantum provinciales, eorumque comites, quæstores, legatos persequerentur; postea se converterunt etiam ad urbanos, ut ab eorum rapacitate patrimonia tuerentur civium Romanorum. (*d*) Atque ante quidem nulla certa, perpetuaque lege, sed constitutis ad tempus judiciis, datisque recuperatoribus, quorum sententia recuperarentur ablata, sociis prospiciebatur: ac magistratibus præfiniebantur sumptus, cavereque jubebantur, ne supra præscriptum modum socios onerarent. Flagrante vero in dies avaritia magistratuum, opportuit ei coercendæ perpetuas excitare leges, (*e*) quibus pœnæ metus impenderet atrocioris. Lege autem Julia de vi, & S. C. ad eam condito, Paullus refert, (*f*) fuisse constitutum, ut si accusator decessetit, aut aliqua ex causa accusare impediatur, ut judicium conticesceret, & reo postulante nomen ejus aboleatur: permissa accusatori alteri facultate instaurandi judicii, reique de integro repetendi intra triginta dies utiles.

XCIII.
Ad leg. Juliam repetundarum.

(d) *l.*6. §.2. *ff. ad l. Iul. repet.*
(e) Cic. *l.*2. *de offic.*
(f) *l. libellorum §. si accusator* 4. *ff. de accus. & inscript.*

Quales ante legem Juliam fuere Calfurnia, quæ certum Prætorem in Urbe dedit sociis, ad quem de rapinis magistratuum provincialium quærerentur; ut ejus auctoritate profusam pecuniam ab iis reposcerent, ferente L. Calpurnio Pisone Trib. pleb. anno DCIV. L. Mario Censorino, M. Manilio Coss. (*g*) Hanc excepit lex Julia, cujus auctorem Sigonius facit M. Junium Pennum trib. pleb. Lepido, & Oreste Coss. anno A. V. C. DCXXVII. Qua lege præter litis æstimationem etiam exilium reis fuit adjectum: quod utrumque pertulit C. Caro vir Consularis repetundarum ex Macedonia damnatus. (*h*) Easdem pœnas irrogavit & Servilia lex, (*i*) cujus plura supersunt capita ex veteri fragmento eruto a Sigonio, e Petri Bembi doctissimi undequaque viri musæo, quæ in perpetuum jus non transierunt, unde ad solam antiquitatis notitiam supersunt, ut satis nobis sit hæc attigisse. Tulit de repetundis M. Acilius Glabrio: cavitque ne reus ejus legis, aut *ampliaretur*, aut *comperendinaretur*, hoc est ne differretur judicium. Ampliabant enim judices, cum in obscura causa pronunciarent *amplius*: quod amplius requireretur ad condemnationem; comperendinebant vero, quando, poscente accusatore, vel defensore, judicium protraherent, de quo late Manutius. (*K*) Est etiam de repetundis, & lex Cornelia, nempe lata a L. Sylla dictatore, qui pœnam auxit ad interdictionem aquæ, & ignis, ex eaque de hisce criminibus judicatum fuit usque ad legem Juliam, in quam, præter sua, superiorum quoque legum plura capita conjecit Julius Cæsar primo Consulatu: (*l*) quædam vero ex veteribus immutavit, quam nobis legem omissis cæteris Tribonianus transmisit. Hac igitur lege tenentur, qui

XCIX.
De Lege Calfurnia Junia.

(g) Sigon. *de jud. l.*2.*c.*27.
(h) Vellejus *l.* 2. Cic. *in Verr.* & *pro Balbo.*
(i) Cic. *eod.* & Liv. *epit.*70.
(K) *de legibus.*
(l) Cic. *in Vat.*

V 4 quæ-

quæstum faciunt ex ministerio, & potestate publica, vertentes eam ad arbitrium largientium, pecuniamque accipientes, quo præbeant, vel denegent officium suum. (a) Eadem lege prohibentur, & Senatores navim habere. (b) Et quoniam hæc lex prohibet lucrum ex ministerio publico, ex quo plurimum quis rem augere posset suam, aut aliorum, si eam in publica legatione curet; propterea commode cum hac lege conjungeretur S. C. quo Legati ante perfectam legationem negotiis, vel privatis rebus obstringi vetantur. (c) Ministerium autem publicum negat Cujacius (d) accipiendum de scribis, viatoribus, aut præconibus, aliisve ministris magistratuum; sed iis convenire comprobat, qui cum jure Prætorio, aut Consulari mittuntur in provincias. Hi enim non suos tantum, sed suorum quoque mores, nempe satellitum, apparitorum, comitum, & universæ cohortis suæ facta præstabant, atque accusabantur publice per actorem ab ipsa provincia constitutum, (e) huic etiam judicio subjiciuntur judices pedanei & quicumque in Urbe, aut in provincia judicia sua, vel suum testimonium vendunt, (f) & quotquot ob denunciandum, vel non denunciandum testimonium accipiunt. *Testimonium* autem *denunciare*, testificari non significat, sed diem ferendo testimonio dicere, sive præstituta die ad ferendum testimonium evocare, ut optime Budæus explicavit. (g) Hac eadem lege damnatur; qui pretium acceperit, ut militem legeret, aut mitteret, sententiamve in Senatu, aut consilio diceret, (h) vel accusaret, aut ab accusatione recederet; vel ut arbitrum daret, aut mutaret, aut ad judicandum compelleret. Item qui pretio inducatur ad conjiciendum hominem in vincula publica, vinciendumve, vincirive jubendum, aut dimittendum; vel ob condemnandum reum, aut absolvendam, æstimandamve litem, faciendumve, aut non faciendum capitis judicium, aut publicum negotium. Et qui acceptum tulerit opus publicum faciendum, (i) frumentum publice præbendum, sarta tecta tuenda priusquam perfecta, probata præstita lege fuerint. (K) Si quid vero uxores provincialium magistratuum deliquissent, ab ipsis magistratibus ratio exigebatur, & vindicta ex S. C. Cotta, & Mess. condito. (l) Ac ne ullam ob causam provincialium opes exhauriantur, nefas est magistratibus in provincia fenus exercere, filio sponsam parare; atque, ut pro nostro instituto capita omittamus ad extinctæ Reipublicæ regimen (m) pertinentia, breviter ac lege puniebatur, qui munus publice mandatum rumperet, ut prisca locutione Papinianus ait, id est *corrumperet*: siquidem gerendi magistratus causa munus accepisset: nam extra causam magistratus, licebat accipere munuscula: dum ne plus in anno acciperet, quam centum aureorum æstimationem: (n) nisi munera venirent ab uxore, sobrinis, & propinquioribus, quorum liberalitas erga conjunctum a naturali caritate provocatur: (o) ut non mirum si ab iis in infinitum liceret accipere. Datum autem contra legem hanc, vitium concipit usucapioni repugnans; unde non ante usucapietur, nisi postquam redierit ad dominum, hoc est eo, unde a magistratu fuerat aversum. (p) Atque omnes venditiones, & locationes a magistratibus per sordes pluris, minorisve factas, eadem lex irritas declarat, ne cuiquam lucro sit sua potestas: adeo ut nec magistratu functo liceat remunerationem accipere ab iis, quibus potestas illius profuit; ne aliqua hæc via irrepentibus fraudibus aperiatur: ut contra Bartolum (q) rectius meo judicio docuit Alciatus. (r) In legem porro incidit, non qui acceperit modo; sed & qui donaverit. (s) S. C. porro prohibentur legati ante obitam legationem negotiis, & privatis rebus involvi, (t) quod huc retulimus, cum aptior locus non occurrat. Pœna hujus

(a) *l. 1. usq. ad 7. & ult. ff. ad l. Jul. repet.*
(b) *l. his, qui in fin. ff. de vacat. & excus. mun.*
(c) *l. legatus 12. ff. de legat.*
(d) *7. obs. 9. & l. 1. ff. eod.*
(e) Cuj. *in enn. C. h. t.*
(f) *l. 3. C. h. t.*
(g) *in Pandect. vol. 2.*
(h) *l. 6. & 7. ff. h. t.*
(i) *d. l. 7. §. 2.*
(K) Cic. *in Verr. 1. & 3.*
(l) *l. 4. §. profici-sci, ff. de offic. Proc.*
(m) *de quibus vid.* Manut. *de leg. &* Sigon. *de jud. l. 2. hoc capite.*
(n) *l. 6. ff. h. t.*
(o) *l. 1 ff h. t.*
(p) *l. 8. ff h. t.*
(q) *ad l. Aquilius, ff. de donat.* Matth. *de crim. ad hanc legem p. 564.*
(r) *ad l. Principalibus, ff. de rebus cred. & Parerg 49 c. 2.*
(s) *l. ult. C. h. t.*
(t) *l. 12. ff. de legat. & l. 8. in ff. eod.*

hujus criminis fuit æstimatio litis, quæ aliquando simplum erat, aliquando duplum, aliquando quadruplum, quale fuit imposterum. (*a*) Quod prius reddebatur actori, sive illi, cui pecunia fuerat exorta invito: (*b*) nam si judicem sua ipse fraude corrupisset, repetitionem pecuniæ minime habebat: Postea ex Arcadii, & Honorii constitutione quadruplum illud dividi oportuit inter fiscum, & actorem. (*c*) Litis æstimationem consequebatur & exilium, & aliquando pœna etiam gravior, si crimen hoc aliis criminibus esset implicatum, veluti si magistratus ob tolerandum homicidium, aut furem dimittendum pecuniam accepisset; ex quorum criminum varietate judicis erit exacerbare, aut levare pœnas; (*d*) unde si quando alias pœnas irrogatas legibus absque ulla exilii mentione invenimus: non propterea debemus exilii pœnam censere sublatam, uti nescio quam recte docuit Gothofredus junior. (*e*) Etsi enim inveniamus aliquos hac lege damnatos amisisse ordinem, aut e Senatu motos; (*f*) tamen & Jurisconsulti, a quibus exilii pœnam crimini huic convenire discimus, deportationem, & verbera minitantur: unde sicuti per has graviores pœnas atrocioribus factis congruentes, minime tamen ab exilio recessum putamus; ita nec leviores, ubi levius quis deliquisset exilium, quod regulare erat, sublatum existimabimus: quasi, multis propositis pœnis, judicis fuerit eligere digniorem. A testimonio quoque tum in judiciis, tum in testamentis dicendo talis reus rejiciebatur, ut Paullus tradit: (*g*) a quo videtur dissentire Ulpianus, propterea quod in Florentino codice (*h*) deest negatio, quam ei scripturæ cum Cujacio reddendam putamus, ac legendum: *Eum qui lege repetundarum damnatus est, ad testimonium adhiberi non posse existimo*. Quam emendationem ex vulgata lectione sumptam tuetur ipsamet Ulpiani ratio, quæ statim succedit, nempe illa: *quoniam in judicio testis esse vetatur*, gravius enim est in testamentis, quam in judiciis dicere testimonium: ut qui a judiciis repellitur, eo sic magis a testamentis arcendus. Frigida enim est alia Jacobi Gothofredi interpretatio, & a contradicendi studio profecta, dum exponit, ideo posse in testamentis testimonium dicere quia tantum in judicio testis esse prohibetur. Quem sensum affingit Ulpiano invito, atque ut objectionem ab se provisam effugiat, cogitur negare hujuscemodi reos infamiam subiisse, contra perspicuum Juvenalis locum de Mario repetundarum infami judicio damnato. Sat. 1.

Quid enim salvis infamia nummis?

Absurdius autem videtur nobis, quod idem addit eam reo turpitudinem nocuisse in Senatu, & judiciis; at vero in testamentis minime: quasi locus addat, aut detrahat ignominiam a famosa sententia semel tota vita susceptam. Porro criminis hujus persecutio morte non extinguitur. (*i*) Sed adversus hæredes etiam durat ablatæ pecuniæ repetitio, & quadrupli mulcta: tantum intra annum a morte rei, etiamsi ante sententiam, & litem contestatam decessisset, ac de hoc judicio intermisso, & postea contra hæredem reintegrato meminit (*K*) Plinius. Neque in magistratus tantum, sed & in comites dabatur, (*l*) ac non licebat, nisi post depositum magistratum accusationem instituere, ne provincialium importunitate magistratuum jurisdictio turbaretur. (*m*)

Ac lege quidem repetundarum privata provincialium pecunia repetitur ab avaris magistratibus: at si quando iidem publicam pecuniam averterint, repetitur per legem Juliam *peculatus*. Ante Servium Tullium, qui Plinio teste, primus æs effigie ovium, boumque signavit, (*n*) & ut aliqui volunt, etiam argentum (*o*) Romani pretium rerum in *pecudibus* constituebant, aut *bobus*: ut iis pro crimine mulctarentur, & vectiga-

(a) *l. 1. & ult. C. hoc tit. l. 3. C. de Assessoribus.*
(b) Ascon. *in Ver. 2.*
(c) *l. 3. C. de assessor.* Matth. *de crim. ad h. l. pag.* 569.
(d) *l. 7. ff. hoc tit. §. 3.*
(e) *ad l. 1. C. Theodos. ad l. Iul. repetund.*
(f) Sveton. *in Iul. cap. 43. & in Oth. cap. 2.* Plin. *lib. 2. ep. 11. & 12.*
(g) *l. 15. ff. de testib.*
(h) *l. 20. §. 5. ff. qui test. fac.*
(i) Cujac. *in arrat. C. ad l. Iul. repet. l. ult. ff. ad l. Iul pecul. l. 2. ff. ad l. Iul. repet.* Matth. *de crimin. ad l. Iul. rep. pag.* 508.
(K) *lib. 3. ep. 9.*
(l) *l. 5. ad leg. Iul. repetund.*
(m) Matth *de crim. ibid*
(n) *lib. 18. cap. 34. Scalig. adnot. in Festum verbo peculatus.*
(o) Varro *lib. 2. de re rus. & 4. de L. L.* Gel. *lib. 11. cap. 1.*

XCV.
Ad Leg. Juliam Peculatus de Sacrilegiis, & de Residuis.

lia penderet. Unde futurum pecuniæ publicæ *peculatus* dicitur, tum quia *pecunia* nomen a *pecude* venit; tum quia criminis initium a *raptis pecudibus* extitit; tum denique, quia mulctam in *pecudibus* antea persolvebant. Est igitur crimen hoc furtum pecuniæ publicæ, & rerum sive Populi Rom. sive Cæsaris: (*a*) nam res civitatum furti actione repetebantur, cum haberentur pro rebus privatorum; (*b*) constitutionibus tamen principum si quid civitatibus surripiebatur, ad peculatum redigitur. (*c*) Initio crimen hoc nulla certa, & perpetua, scriptaque lege, sed ubi usus veniret, rogationibus ad populum latis, cognitioneque Prætoribus, vel Consulibus mandata vindicabatur. Ut proditum & de Lucio Scipione Africani fratre, atque aliis, qui secum eadem suspicione criminis involvebantur. Judicium enim datum fuit in eum, quod diceretur pecuniam pacis causa a Pop. Rom. impetrandæ ab Antiocho accepisse, illamque minime in publicum retulisse. Deinde Syllæ fortasse temporibus (*d*) criminis hujus perpetua quæstio in Prætore certo fuit instituta. Legem postea tulit C. Julius Cæsar, qua plura criminum capita comprehendit, nempe de peculatu, de sacrilegio, & de residuis. Peculatus igitur crimen incurrit quisquis, aut rapit ipse, vel intercipit, avertit, aufert, inque rem suam vertit pecuniam publicam, sacram, religiosam, & in aurum, argentum, æs publicum deterioris aliquid materiæ confundit; aut alteri, qui hoc meditetur, præstat operam suam. (*e*) De quorum omnium in republica impunitate, ac licentia suis temporibus his verbis conqueritur M. Cato (*f*) *Fures privatorum furtorum in nervo, atque in compedibus ætatem agunt; fures publici, in auro, atque in purpura*. Non incidunt legem tamen ii, qui pecuniæ publicæ ab se capere periculum in se ipsos suscepere: quid opus est enim aggredi lege illum, qui propria obligatione arguitur, ac sua fide ad restitutionem urgetur? (*g*) Quamobrem Labeo peculatum definivit pecuniæ publicæ, aut sacræ furtum non ab eo factum, cujus periculo fuit. (*h*) Variis autem exemplis a JCtis pecuniæ publicæ furtum declaratur, & peculatus crimen extenditur ad eum, qui operatur in cudenda moneta publica, & publicam notam argento non publico imprimat, aut signo publico furetur impressam; (*i*) Aut ex commentariis Cæsarianis argentum, aurumve averterit, aut refixerit; vel immutaverit æneam tabulam, ubi vel publicæ leges, vel agri publici forma describatur; (*K*) aut publicarum tabularum inspiciendarum, vel describendarum potestatem injussu ejus fecerit, qui ei rei præest, quod Senatus censuit: (*l*) aut minorem pecuniam, quam locationis aut venditionis prætium fuit, in tabulas retulerit; (*m*) aut qui ex publica præda quid subtraxerit. (*n*) aut qui se fisci creditorem simulaverit, ut pecuniam a debitore solius fisci auferret, nam qui a debitore simul fisci, & suo exegerit, restituere quidem fisco tenetur propter illius privilegium; peculatum tamen minime admittit. (*o*) Criminis hujus pœna interdictio erat aquæ, & ignis: postea vero deportatio, in quam ea interdictio migravit; (*p*) insuper & quadrupli condemnatione reus urgebatur, aliisque pœnis ex arbitrio judicis, (*q*) & pro delicti gravitate per principum constitutiones ad extremum usque supplicium puniebatur. (*r*) Eædem pœnæ tenent & sacrilegos, eos nempe, qui ex publicis sacris quid abstulerint. Etenim qui rem privatam rapuerit e loco sacro, jure civili per Antonini rescriptum non pœna sacrilegii, sed actione furti tenetur: quamvis aliter Jure Pontificio constituatur: quo etiam rei profanæ furtum e loco sacro in sacrilegii crimine ponitur. (*s*) A qua sententia, utpote sanctiori, haud longe abjere veteres: quorum opinione sacrum erat quidquid custodiæ Deo-

(a) *l. 6. §. ult. ff. ad l. Iul. pecul. l. ob pecul. l. ob pecuniam 83. ff. de furt.*
(b) *leg. eum qui 16. ff. de V. S.*
(c) *l. 4. §. 7. ff. ad l. Iul. pecul.* & Duaren. *disp. anniver. li 2. cap. 76.*
(d) Sigon. de *judic. cap. 28. l. 2.*
(e) *l. 1. ff. ad l. Jul. pecul.*
(f) *apud* Gell. *lib. 11. cap. 18.*
(g) *l. 9. ff. ad l. Jul. pecul. §. iis autem.*
(h) *l. 9. §. eodem.*
(i) *l. 6. ff. eod. §. 1.*
(K) *l. 8. ff. eod.* Bris. *antiq. c. 6. lib. 4.*
(l) *l. 9. §. 5. ff. eod.*
(m) *l. 10. ff. eod.*
(n) *l. 13. ff. eod.*
(o) *l. 12. ff. eod.*
(p) *l. 3. ff. eod.*
(q) *l. 6 l. pen. ff. eod.* Paull. *lib. 5. sent. hoc tit.*
(r) *l. unic. C. de crimin. pecul. §. Item lex Julia instit. de pub. judic.* Jacob. Gothofr. *C. Th. ad l. Iul. pecul. leg. 1.*
(s) *Cap. quisquis 17. qu. 5.* Cujac. *obs. 13. c. 19. l. divi. ff. ad l. Iul. pecul.*

Deorum concredebatur, ac fidem numinum videbatur in suspicionem adducere quisquis furando rem eam, frustaret spem dominorum: unde senex Plautinus in Aulul. (*a*)

Fides novisti, me, & ego te: cave sis tibi,
Ne tu in me mutassis nomen; si hoc concreduo
Ibo ad te, fretus tua, fide, fiducia.

(a) *act. 3. scen. 6. l. aut facta §. locus, ff. de pœnit.*

Pro re vero sua principes nomen, crimenque sacrilegii extenderunt aliquatenus ad eos, qui principum judicium, & auctoritatem in controversiam vocant, aut ambigunt, an Imperator dignum hominem elegerit ad aliquod munus. (*b*) Constitutiones quoque principum imprudenter, vel industria violare sacrilegium ducitur: quod multo aptius ad legum divinarum corruptores accomodatur: perperam enim Duarenus *leges divinas* exponit *Constitutiones principum*; etsi hoc sensu enim accipiantur aliquando; tamen lex prima *Codices de crimine sacrilegii*, in qua versamur, pertinet ad ipsas Dei leges: quia in C. Theodosiano lex eadem collocata reperitur in *tit. de Episc. & Clericis l. 25.* Unde recte Cujacius de legibus divinis id interpretatur. Qui confugientem ad Ecclesiam per vim abstraxerit, sacrilegii damnatur: (*c*) & qui ejus, unde origenem ducit, administrationem provinciæ petit: quamvis hodie hac in re lenius agatur. (*d*) De residuis autem tenetur, qui pecuniam non in eos usus contulerit, in quos attributa sibi fuerat, & is, apud quem quantitas aliqua ex publica emptione, locatione, aut administratione superfit, quam vel profiteri, vel in publica ratione referre neglexerit, aut professam, relatamve ultra annum apud se habuerit: isque (uti Duarenus explicat verba legis) (*e*) præter pecuniam ex reliquatione inferendam, tertia insuper ejus, quam debet parte mulctatur: alii triplo ejus quod debet mulctandum censet, præter debitam pecuniam restitutam. Subtractæ autem pecuniæ repetitio ex hac lege transit etiam adversus (*f*) hæredes. Denique peculatus crimen, JCtus tradit, ante quinquennium admissum non est amplius objiciendum. (*g*)

(b) *l. 3. C. de crim. sacril.*

(c) *l. 2. C. eod. sive de crim. Sacril.*

(d) *l. ult. C. eod.*

(e) *l. 4. §. qua lege ff. ad l. Iul. pecul. & §. lege Iul.* Duaren. *hoc. tit. ff. 3. cap. 4.*

(f) *l. ult. ff. eod. l. ex judic. 20. ff. de accus.*

(g) *l. 7. ff. hoc tit.*

XCVI.
Ad leg. Juliam de annona.

Publicæ quoque C. Julius Cæsar utilitati prospexit lege in eos lata, quorum dolo annona, nempe frumentum, vinum, oleum, panis, caro, sal, & similia victus elementa cariora reddantur: quique ob eam rem societatem colerint, & conspiraverint, quo vel iter vectoribus ab Urbe averteretur, vel naves, nautæque detinerentur, quique annonam quoquo modo vexant, sive subtrahendo, sive supprimendo, inopiamque rei cibariæ inducendo, ut publica ex egestate privatim ditentur: (*h*) iique a Dardano quondam, forte hujus teterrimæ artis principe, Dardanarii nuncupantur. (*i*) Eadem lege plectuntur & ii, qui fraudolenter in annonæ administratione versantur, sive præfectus ipsius annonæ, sive præfectus Urbis. (*K*) Et quoniam per hoc judicium publicæ necessitati, communique saluti consulitur, delationes mulierum, & servorum recipiuntur. (*l*) Convicti autem viginti aureis, damnantur; aut si negotiatores sint, interdum negotiatione interdicuntur: aliquando relegantur, & si humiliores fuerint ad opus publicum dantur: pœnaque pro gravitate delicti variatur. (*m*)

(h) *l. 2. ff. ad l. Jul. de ann.*

(i) *l. 6. ff. de extraord. crimin.* Cujac. 10 *observ.* 19. Turneb. 9. *adver.* 17.

(K) *l. 2. §. cura, ff. de of. praf. Urb.*

(l) *l. 1. & ult. ff. ad l. Iul. de ann.*

(m) *l. 6. ff. de extr. crim.*

XCVII.
Ad leg. Iuliam agrariam, sive de termino modo.

Animadvertendum quoque censuit. C. Julius Cæsar in eos, qui, submotis agrorum terminis, jura conturbant, miscentes, atque confundentes dominia privatorum, finesque obscurantes, quominus internoscantur: quos mulctavit quinquaginta aureis in singulos terminos motos; permissa cuilibet ex populo accusandi facultate. (*n*) In servis vero Nerva pœnam exacerbavit adjecto ultimo supplicio: nisi dominus velit mulcta in se suscepta servum supplicium liberare, si terminum exageraffet, aut ejecisset:

(n) *l. ult. ff. de term. moto.*

Nihil

XCVIII. Ad leg. Iuliam de ambitu.

Nihil vero fraudum earum, quæ superioribus legibus coercetur, formidaturi sumus a magistratibus, si ab illorum creatione fraudem omnem amovebimus; ac reipub. gubernacula deferemus ad meliores, justis, liberis, incorruptisque comitiis. Ideo legum omnium utilissimæ sunt leges adversus ambitionem latæ: per quas cavetur, ne in honorum petitione virtus a pecunia, probitas a calliditate, ac meliores a deterioribus, de more superentur, neve dignitates donis obtemperent, ac per largitiones, promissionesque suffragiorum libertas civibus eripiatur. Meritorum enim testimonia, non remuneratio largitionum oportet esse suffragia. Qui Tribus igitur clam divisa pecunia corripuisset, populique voluntatem donis emisisset cum pluribus fraudolenter coeundo, & homines conducendo, ut rejecto competitore suo magistratum adipisceretur, legem primum tribunitia Pœtilia, deinde aliis vario tempore usu poscente prodeuntibus, Bædia nempe, Maria, Fabia, Cornelia, Calfurnia, Tullia, Aufidia, Licinia, Pompeja, & postremo Julia, plectebatur *interdictione* (a) *aqua*, *&* *ignis*: primo quidem per decennium, postea vero perpetuo: & honos ab reo simul cum tribu, veluti suspicatur Manutius, ad accusatorem transferebatur. Ex quibus tantum Julia conjecta est in libros juris; postquam enim Tiberii tempore suffragiorum jus a populo ad senatum devenit, ut ab Senatu facilius ad solum principem redigeretur; (b) harum legum auctoritas prorsus concidit; quis enim argueret legibus facta principum? Hinc & de lege Julia satis levis mentio est in digestis. Auctorem habuit non Julium Cæsarem solum, sed & Augustum, qui Fabianis, & Scaptientibus tribulibus suis singula millia nummum a se dividebat comitiorum die, ne quid a candidatis desiderarent, ut Svetonius tradit; (c) atque inter alias pœnas per quinquennium interdixit magistratus petitione reis hujus criminis. (d) Ubi vero principes magistratus creationem ad curam suam revocaverunt, lex ambitus in Urbe cessavit, mansitque tantum in municipiis, & municipalibus honoribus; ab honoribus autem urbanis ut hoc vitium abesset, satis fuit pellere avaritiam ex aula principis, quod conatur Justinianus in novella 8. Loco autem interdictionis *aqua*, *&* *ignis* subjecta est *deportatio*, quæ tamquam ex *l. Julia de ambitu*, ex constitutionibus principum (e) impendet iis, qui defuncti muneribus ea continuant, aut repetunt ante redditam administrationis suæ rationem. Minor vero ambitus, pœna minori, nempe pecuniaria mulcta centum aureorum, cum infamia, ex S. Cto coercetur; (f) quam incurrit is, qui contra legem ambitus in municipio magistratum petierit, aut Sacerdotium. Qua lege damnatus amissum gradum repetit, si alium ejusdem criminis in judicio convicerit: quod ex lege Calfurnia descendit. (g) S. C. quoque ad hanc legem edito punitur, qui novum vectigal instituerit. (h)

XCIX. Ad leg. Julias Judiciarias.

Legibus autem Juliis, quæ *judiciaria* dicuntur, ambitus damnatur accusator, aut reus, qui domum judicis ingrediatur, constituta mulcta centum aureorum fisco inferendorum: (i) cui adjiciendum ex Dione, iisdem legibus fuisse cautum, ne judices domus alienas introirent. (K) His autem judiciariis legibus emendabatur forum, & judiciorum disciplina regebatur, pluribus quidem capitibus; quorum quæ ad nos pervenerunt, post Antonium Augustinum recensuit Brissonius, (l) Ex his autem legibus Callistratus docet minorem XX. annis judicare non cogendum, neque compromittendum in eum; neque permittendum, ut qui judex est, arbitrium in se recipiat ejus rei, super qua judex est constitutus, curetve, ut in se compromittatur. (m) Facultas etiam propagandæ jurisdictionis consensu partium ab iisdem fluxit legibus. (n) Quod vero perti-

(a) Dio *l.* 40. *pag.* 145.

(b) Sigon. *de judic. l.* 2. *c.* 29.

(c) *in Aug. cap.* 40.

(d) Dio *lib.* 54. *pag.* 351.

(e) *l. un. C. ad l. Jul. de amb. ubi* Cujac.

(f) *l. un.* §. 1. *ff. ad l. Iul. de amb.*

(g) *l. un.* §. 2. *ff. ad l. Iul. de amb.*

(h) *ead. l.*

(i) *l. un.* §. 4. *ff. ad l. Iul. de amb.*

(K) Dion. *l.* 54.

(l) *select. antiq.* 4. *cap.* 7. Gell. *lib.* 14. *cap.* 2. *ff. de recept. l.* 41.

(m) *l. sed in servum.* §. *si quis ff. de recept.*

(n) *l.* 1. *&* 2. *ff. de jud. ut observ. var.* Cujac. *ibid.*

pertinet ad publica judicia, vetebant leges Juliæ, uno tempore de duobus reis quem queri, nisi suarum injuriarum causa: (a) qui enim persequuntur injuriam suam, ii non quæstus, sed levandi doloris causa descendunt ad accusandum: contra vero delatores; quorum improbam sedulitatem in aliis vexandis coercere lex Julia voluit: unde certum præscripsit numerum, supra quem delatoribus eodem tempore non liceret accusare. (b) Ac Venulejus quidem tradit præfinitum duorum fuisse reorum numerum: cujus in verbis Cujacius mendum irrepsisse, merito mea sententia suspicatur: cum Imperatores (c) tradant tertiam accusationem eis, qui duos reos detulerint, non esse a lege permissam. Unde, ne interpretum variciniis involveretur, ita legendum censet Venulei locum, (d) ut pro *duobus reis*, substituatur *tribus reis*, nempe ita: *Lege Julia publicorum judiciorum cavetur, ne eodem tempore de tribus reis quis quereretur, nisi suarum injuriarum causa*. Iisdem judiciariis legibus constituebatur, ne quis adversus affinem, vel cognatum, aliosve, quibus pietate obstringimur, veluti parentes, patronos, liberos, libertos, invitus testimonium dicere compellatur; (e) item ne reus, qui adversus novam accusationem veterem ejus delicti absolutionem opponit, prius accusetur, quam per sententiam de prioris accusatoris prævaricatione constiterit, ex qua deducatur illum per fraudem effugisse judicii servitutem, tum enim licebit vetus judicium prævaricatione sopitum, nova delatione suscitare. (f) Item cavebatur, ut qui reum detulisset, locum delicti, personam, & mensem designaret; (g) Eædem leges jubebant, ut si servus capitali crimine postularetur, dominus, vel eum sisteret, vel satisdato promitteret sive per se, sive per extraneum, se illum stiturum, cum usus exegerit; ac si non defenderetur servus, vel non ita sisteretur, in carcerem conjectus, cogeretur ex vinculis causam dicere. (h) Hoc loco etiam recenseri postulat S. C. quo cavebatur, ne quisquam eorum, a quibus quid ad utilitatem fisci peteretur, alia instrumenta delatori, sive accusatori edere compelleretur, quam ea, quæ pertineret ad causam, ex qua delator accuset. (i) Iisdem legibus, & si nullo auctore, adscribit Brissonius, quod legitimum in libris rhetoricorum ad Herennium, ut scilicet in publicis quæstionibus reo petente, judicium de accusatore fiat; liceat illi accusare necne. Cum autem referat Svetonius Cæsarem suscepisse constituendorum judiciorum curam, eaque rejectis tribunis ærariis ad Senatores, & Equites redegisse; recte meo judicio leges hæ judiciariæ Cæsari dictatori ab Antonio Augustino tribuuntur, sed & plura alia S. C. possunt ad has revocari leges, nempe illud, quo permittitur, ut excusationes absentium in criminum judiciis allegentur: & ex justa causa sententia differatur: propterea quod neque ad persequendum, neque ad depellendum crimen procurator admittitur. (K) Item, ut permittatur mulieri falsum testamentum accusare, si suam vel suorum injuriam persequatur, ut exponit Cujac. quamvis regulariter mulieres a publicis causis arceantur. (l) Et iisdem ex legibus arbitror conceptam fuisse formulam inscriptionis libellorum his verbis (m) „ Apud illum Prætorem, vel Proconsulem Lucius Titius professus est, se Mæ„ viam Lege Julia de adulteriis ream deferre, quod dicat eam cum C. Sejo in civi„ tate illa, domo illius, mense illo, Coss. illis, adulterium commisisse.

(a) *l. hos accusare, §. lege, ff. de accusat.*

(b) *d. l. hos accusare.*

(c) *l. cum ratioh. C. de his, qui accus. non poss.* Cuj. 6. *obs. cap.* 12.

(d) *l. hos accusare, §. lege ff. de accusat.*

(e) *l. ICtis 9. ff. de grad. & affinib. l. 4. ff. de test. l. 11. ff. de accusat.*

(f) *l. 3. ff. de prævaricat.*

(g) *l. 3. ff. de accusat.*

(h) *l. 2 ff. de custod. reor.*

(i) *leg. 3. ff. de edend.*

(K) *l. accusatore 13. ff. d. publ. indic.*

(l) *l. 2. ff. de accusat. & inscript.*

(m) *l. libellor. 3. ff. de accusat. & inscript.*

G.

De lege Cornelia de Falsis, & ad S.C. Libonianum, aliaque ad eam Adject.

Post leges Julias progrediamur ad ea crimina, quæ legibus vindicantur Corneliis, exordium ducentes a L. Cornelia de falsis, quam, sicuti & reliquas, tulit L. Cornelius Sylla dictator, simul cum lege testamentaria duobus explicata capitibus: quorum altero testamenta confirmabantur civium Roman. qui apud hostes decederent; altero fraudes præcide-

cidebantur illorum; qui testamenta vitiassent, delessent, amossent, intervertissent, resignassent, recitassent dolo malo, corrupissent, intercepissent, aut a se facta suppotuissent imagine veri fraudem adumbrantes. Quod caput ortum occasione testamentorum, comprehendit etiam falsa omnia instrumenta, & quaslibet vitiatas, aut adulterinas scripturas; immo interpretatione sapientum, vel auctoritate Senatus, aut edictis, & constitutionibus principum productum fuit ad facta, dictave omnia, quibus in aliorum incommodum, aut subtrahitur veritas, aut obscuratur. (a) Hisque criminibus cognoscendis Prætorem certum Sylla constituit. Quatuor vero S.C. supersunt, quibus aliqua crimina eam ad legem revocantur. Primum S. C. Libonianum sub Tiberio conditum Statilio Lauro, & Libone Coss. ut ex Ulpiano comprobat Cujacius, (b) dissentiente Hottomanno, qui S.C. hoc revocat ad Adriani tempora, Torquato, & M. Annio Libone Coss. expressum fuit hoc S. C. ex edicto Claudii Neronis, proposito in eamdem sententiam: nempe ut pœna falsi producatur ad eos, qui jussu testatoris aliquid sibi, liberisve, aut servis suis testamento adscripserint; (c) sive per se, sive per servum suum: cum si sua sponte injussu testatoris adscripsissent, directo in legem Corneliam inciderent, ac falsi tenerentur, ex ipsis verbis legis, non ex S. C. quo lex extenditur etiam ad eum, qui non falso, sed jubente testatore sibi adscripserit, (d) unde prohibetur, hæreditatem, aut legatum capere: ideoque ab ejus persona transferuntur, vel ad hæredem cum onere, quod speciale est (e) ex hoc S. C. vel ad substitutum, vel ad legitimos successores: cum pro non scriptis habeantur. Præter hanc autem pœnam superest etiam communis, quæ oritur ex *l. Cornelia de falsis*; (f) nisi testator illud nominatim subscriptione sua adjectum voluisset, se dictante, aut jubente fuisse a legatario, ejusve servo conscriptum. (g) Quod temperandæ legis causa principes indulserunt. Unde tum & relicta convalescunt, & legis Corneliæ pœna quiescit. Idemque Senatus censuit in filia, quæ, dictante matre, sibi ex ignorantia juris adscripserat: (h) Et in servo, qui domini jussu testamento, codicillisve sibi libertatem adscripserat; ita tamen ut libertas ei ex fideicommisso præstetur; siquidem testator manu sua post eam scripturam testamento, codicillisque subscripsetit. (i) Pœna vero locum habet testamento jam absoluto: (K) neque eum tenet, qui degit sub potestate ipsius testatoris, veluti filiumfam. tamquam instrumentum, quod ab ipsomet patrefam. exercetur. (l) Immo neque emancipato filio, qui solus sit, eripitur hæreditas, quam nullo cohærede dato, patre dictante, sibi adscripserat: nam si ex testamento non posset, caperet eam tamen hæreditatem ab intestato, (m) unde huic non eripictur, nisi cohæres datus fuerit, ad quem pars erepta transferatur. Porro excusantur quicumque ratione potestatis, aut necessitatis parent imperio testatoris, ac eo jubente legatum sibi adscribunt, quibus aliquando etiam generalis testatoris subscriptio suffragatur. (n) Quando vero Senatus, aut Princeps veniam dabant ejus Senatusconsulti justis ex causis: (o) indulgentia illa tantum legis Corneliæ pœnis eximebat, legatum vero, aut hæreditatem, iis qui sibi adscripserant, minime condonabat. Porro ex Senatusconsulto vetatur adscribere sibi quis etiam in codicillis, quibus si adimatur quod hæres, aut legatarius sibi adscripserat in testamento, cessat Senatusconsultum. Porro Paullus refert Senatum censuisse, si quis sua manu servum sibi legatum scripsisset, & cum rogatus manumittere fuisset; servum eum ab omnibus esse manumittendum: propterea quod adscriptio illa ex S. C. Liboniano fuisset inutilis. (p) Alterum S. C. quod item ex Ulpiano apud collatorem legum Mosaicarum eruitur, prodiit Licinio, & Tauro Coss. quo

(a) *Inst. de pub. jud. l. 4. t. 18. §. 7.*
(b) *in ennar. C. ad l. Corn. de fals.* Matth: *de crim. h. t.* Ulp. *apud auctorem coll. legum Mosaic. tit. de fals. test. 8. l. Divus ff. ad leg. Cornel. de fals.*
(c) *d. l. Divus ff. ad l. Corn. de fals.*
(d) Cujac. *ad Afric. tract. 3. l. si quis. ff. ad l. Corn. de fals.*
(e) Cuj. *loc. cit.*
(f) *l. Divus 15. ff. ad l. Cornel. de fals.*
(g) *d. l. & l. 2. C. de his, qui sibi adscrip. in test. leg. 15. §. plane ff. eod.*
(h) *l. 15. §. 5. ff. eodem.*
(i) *loc. c. §. 2.*
(K) *leg. si quis 6. ff. eodem.*
(l) *l. 5. ff. eod.*
(m) *leg. quamquam 1. C. de his, qui sibi adscrips. ff. ad hunc l.*
(n) Cujac. 3. *ad Afric. l. si quis legatum, ff. ad l. Corn. de fals.*
(o) *leg. Divus 15. ff. ad leg. Corn. de fals.*
(p) *l. cum quidam 17. ff. ad l. Corn. de fals.*

quo ad pœnam falsi trahuntur ii, qui fraudulenter inter se compararunt, ut mutuum sibi testimonium dicerent, (a) more Græcorum, de quibus vulgatum erat proverbium, quod legimus in Ciceronis oratione pro Flacco: *da mihi testimonium mutuum*. Tertium S, C. conditum fuit Cotta, & Messala Cos. adversus eos, qui ob litem, & ad vocationem instruendam, testimoniaque cogenda pecuniam acceperint, societatemve colerint, aliove modo sese obstrinxerint. (b) Advocationis autem nomine venit quidquid ad opem ferendam, aut fidem faciendam in judicio comparatur. Quartum Senatusconsultum factum est duobus Geminis Coss. quo legi Corneliæ de falso subjiciuntur, qui dolo malo adversus innocentem conspiraverint, & in illius periculum societatem inierint, ut eum in judicio accusarent. Unde judicium ex hac lege datur in eos, qui accusatorem excitant adversus aliquem, & delatorem submittunt in causa etiam pecuniaria, (c) ubi non corpore, sed pecunia reus mulctatur; & in eos, qui ob denunciandum testimonium, hoc est ob evocandum, cogendumque ad testimonii dictionem, & remittendum, aut dicendum vel non dicendum (d) illud pecuniam acceperint, judicemve corruperint, (e) produxerintve falsas constitutiones (f) aut edicta publice proposita dolo malo induxerint, corruperint. (g) Item hac lege animadvertitur, & in eos, qui aliquid fraudis commiserint in rationibus, tabulis, litteris publicis, quo verum celarent, interverterent, obumbrarent; (h) aut per obreptionem quid a principe impetraverint, vel a magistratu ex rescripto Alexandri Severi; (i) aut nomine Prætoris litteras falsas reddiderint, edictumve falsum proposuerint. Item qui duobus in solidum eamdem rem diversis contractibus vendiderit. (K) Judex etiam, qui contra principum constitutiones, & jus palam propositum pronunciat; & qui mentita judicis amicitia, & familiaritate sententiarum eventus vendunt, aliive cui negotio nomen illius prætendunt, ac eadem lege plectuntur. (l) Non solum enim scripturarum, sed & cujusque rei falsitas in hujus legis judicium deducitur: veluti si quis fraudandi animo æs inauraverit, aut inargentaverit, aut pro pretiosiori metallo minus pretiosum subjecerit, (m) aut falsum partum supposuerit; quo principum constitutiones legem Corneliam porrexerunt. Fraudem enim naturæ ac societati humanæ facit, qui familiæ familiam inserit alienam. (n) Cujus facinoris non publica est accusatio, neque ad quemlibet e populo pertinet, sicuti pertinent alia ex hac lege crimina; sed tantum ad parentes, qui nulla temporis præscriptione ab accusando repelluntur. (o) Nec opus est, ut ea quæstio ad pueri pubertatem differatur: præsto enim semper creditur esse, mater quæ naturali caritate ac proprio pudore satis ad causæ defensionem incitetur (p) maxime cum de suo capite mulier periclitetur. Ad hanc etiam legem spectat crimen eorum, qui signum adulterum faciunt, sculpunt, exprimunt, vel verum amovent, aut jam impressum resignant, (q) aut alienum chirographum imitantur: (r) aut qui per fraudem in alienam familiam irrepunt, insigne gentilitium, & cognomen alterius assumentes, aut imponentes, asseverantes sibi falsum nomen (s) dolo malo, quo aliquid non suum possideant, intercipiant; nam si fraus absit, liberum est nomen, aut cognomen, aut insigne mutare, suumque genus alia imagine significare. (t) quod Reges Galliæ ter fecisse Cujacius tradit. Primo enim *tres coronas* habuere: deinde *lilia innumera*, postremo ex constitutione Caroli VI. *lilia* tantum tria. (u) Porro Trajanus edicto suo legem Corneliam, ejusque pœnam produxit ad eos, qui mensuras publicas cujusque generis probatas lucri sui causa corrumpunt, ac ponderibus utuntur adulterinis. (x)

(u) Cujac. *ad l. 13. ff. eod. sive ad lib. 15. respons. Papin.*

(a) *l. 1. l. 9. ff. eodem.*

(b) *l. 1. leg. 20. ff. ad l. Corn. de fals.*

(c) *leg. 9. §. ult. ff. ad l. Cornel. de fals.*

(d) *l. 1. §. 1. ff. hoc tit.*

(e) *l. 1. §. 2. eod. qui duobus, §. 2. eod.*

(f) *l. 1. l. ult. ff. eod. l. 4. & 20. C. eodem.*

(g) *l. pen. ff. ad l. Corn. de fals.*

(h) *l. 16. ff. eod.*

(i) *leg. si quis 29. ff. eod. toto tit. C. si contra jus, vel utilit. pub.*

(K) *l. qui vendiderit ff. eod.*

(l) Paull. *lib. 5. sent. tit. 25. de lege Cornel. test. §. ult.*

(m) Paull. *sent. tit. 25.*

(n) *l. qui falsi l. leg. 30. ff. ad l. Cor. de fals. l. cum suppositi, C. eodem ubi* Cujac.

(o) *l. lege 30. ff. eod. & juribus proxime cit.*

(p) *l. si partus 1. C. ad l. Corn. de fals.*

(q) *l. lege, ff. hoc tit. & inst. de pub. judic. §. item lex Corn. de fals.* Paull. *sent. l. 5. tit. 25.*

(r) *l. quid sit 23. ff. eod.*

(s) *l. falsi 13. ff. ad l. Cornel. de fals.* Paull. *sent. lib. 5. cap. 15.*

(t) *leg. 1. C. de mutat. nomin.*

(a) Lege quoque Cornelia plectitur, qui se pro milite gessit, vel illicitis insignibus est usus, aut iter facit, sive, ut Jurisconsultus ait, viam commeavit falso diplomate, (b) nempe litteris tractoriis, quas princeps dabat missis ab se, aut evocatis, ut in cursu publico vim omnem, aut molestiam evitarent, & stativis, mansionibus, aut diversoriis, eodem in diplomate adscriptis, & imperatis uterentur. (c) Mulier porro neminem hac lege accusare potest, nisi ipsius mulieris intersit. Quod S. C. ad hanc legem cautum fuit. (d) Quamobrem si pupillus falsis instrumentis in judicia victus fuerit; Alexander Imp. censuit non a matre, sed a tutore, vel curatore, quos habeat, accusandus.

(a) *l. pen. ff. eod. l. annon, ff. de extraord. crimin.*
(b) *l. si eos [qui §. ult. ff. eod.*
(c) Cujac. *ad l. unic. 52. de tractoriis, C. lib. 12.*
(d) *l. 5. C. de his qui accus. non pos.*

CI.
De lege Cornelie nummaria.

Verum nulla ex fraude damnum fert Respublica majus, quam ex adulteratione monetæ: vitiatur enim sanguis, unde nutritur, a quo simul corpus omne putrescit. Cujus criminis ea est gravitas, ut præter communem de falso, peculiarem a Sylla legem expresserit, quæ Nummaria dicitur Asconio Pediano: (e) eaque tenetur, qui dolo malo pretiosiori metallo deterius infuderit: (f) ut si quis argento publico, aut privato æs admiscuerit, aut æri plumbum, quod crimen Tacitus Imperator capite puniendum duxit, adjecta bonorum proscriptione; (g) quod & ad legem quoque Juliam peculatus trahitur; nec mirum, si unum idemque crimen pluribus legibus subjiciatur. (h) Item qui monetam attonderit, raserit, falsave imitatione imaginis adulteraverit, (i) aut solidi orbem circumciderit: ex his enim liberi quidem ad bestias damnantur; servi capite puniuntur. Solidum porro vix demum post Diocletianum fuisse pro nummo aureo acceptum, docet Scaliger: haud admodum repugnante Jacobo Gothofredo. (K) Quibus fraudibus quisquis opem præstiterit, domumve præbuerit falsæ monetæ percutiendæ, aut veræ adulterandæ, abradendæve, in eamdem incidet legem. Quapropter non licet percutere, aut signare monetam extra *locum* huic operi jussu publico destinatum: qui locus *moneta* dicebatur communi vocabulo cum percussa, & signata materia. (l) Verum sicuti nefas est adulterare pecuniam, ita minime licuit probos nummos principis vultu signatos ob eam causam reprobare, quod imago principis minore orbe circumscriberetur; nam & eos qui probam monetam recusant, pœna legis Corneliæ, teste Paullo, extenditur. (m) Pondere namque oportet æquali monetas consistere, non forma, spatiove imaginis: (n) Constantinus autem fœneratores, sive nummularios, aut collybistas, apud quos pecuniæ permutabantur, quibusque permutationis pretium, quod collybum dicunt, adjiciebatur, flammis damnavit, si vel veterem monetam veterum principum vultu signatam reprobassent, vel minoris æstimassent, ut collybum, sive pretium permutationis augerent. Nam ne avaritia fœneratorum, quæ nunc in pecuniæ Neapolitanæ permutatione grassatur, modum transirent, statuerunt suis constitutionibus principes, atque definierunt permutationis prætium, & mercedem collybistarum. (o) Porro pœna legis Corneliæ de falso, si nummariam excipias, quæ ultimum supplicium statuit, est regulariter deportatio, bonorumque omnium publicatio in liberis hominibus; in servis vero vitæ privatio, ut docet Marcianus: (p) ut eximantur tamen ab hac regula graviores aliquot, aut leviores casus, quibus pro delicti ratione, vel exacerbantur pœnæ, vel leniuntur. Etenim falsi testes quorum improbitate innocentes (q) capitalem sententiam subjerunt, vel tabularii civitatum, qui suis fraudibus falsas immunitates tribuerunt, (r) aut qui alterius concutiendi causa militiæ, vel ordinis insignia sibi usurparunt, vel falsum partum (s) subjecerunt, morte damnantur: li-

(e) *in Prætur, urban.*
(f) Cujac. *tit. C. de falsa moneta.*
(g) Vopisc, *in Tacit.* Cujac. C. *eodem.*
(h) Cujac. *ad tit. C. de fals. mon.*
(i) *l. 8. ff. ad l. Corn. de fals.*
(K) C. *Theod. si quis solidi cir. exter. incid. l. unic. in fin.*
(l) Cujac. *tit. C. de fals. mon. l. 2.*
(m) *ad l. Corn. de fals. sent. tit. 25. l. 5. in princ.*
(n) C. *Theodos. si quis solidi circ. exter. inc.*
(o) Jac. Goth. *ad l. 1. C. Theodos. si quis solidi exter. circul. circumcid.*
(p) *l. 1. §. sul. ff. ad l. Cornel. de fals.*
(q) *l. 1. ff. ad l. Corn. de sic. §. 1.*
(r) *l. 1. C. de immun. nem. conced.*
(s) *l. 1. C. ad l. Cornel de fal.*

berti

berti vero, qui se pro ingenuis gesserint, lenius, nempe intra deportationis pœnam puniuntur: ne leviores casus aliquos attingam, qui judicis permittuntur arbitrio. (a) Claudius enim reo cuidam hujus criminis manus præcidi jussit. (b) Similemque pœnam inflixit Alexander Severus, incisis digitorum nervis. Porro S. C. vetitum fuit a muliere accusari quemquam hujus criminis, nisi ad eam reperrineret. Ideo si pupillus falsis instrumentis in judicio victus fuisset; Alexander Imperator tutorum hanc deliberationem esse voluit, an falsa ea debeant accusare. (c)

Non solum vero prædicte Sylla fraudes, sed pleniori actione a civibus avertit injurias. Quamvis enim actio ea descenderet etiam ex legibus XII. tabul. & ex edicto Prætoris; tamen obscurius, minusque distincte proponebatur. (d) Unde lex Cornelia processit, injurias omnes comprehendens manu illatas, atque, ut scribit Cujacius, (e) atrociores: Ex qua in eos actio dabatur, qui pulsassent aliquem, & verberassent, aut in domum alienam irrupissent, (f) vel fraudulenter per tegulas, aliove modo se direxissent, unde *directarii* appellantur. Quorum auctores facinorum ita extra ordinem puniuntur, ut in exilium, aut in metallum, aut in opus publicum damnentur; (g) ac judicis est hodie pro gravitate delicti pœnam definire. (h) Eademque lege repellebatur a judicando actoris gener, socer, vitricus, privignus, sobrinus, affinisve alius proximior, (i) & patronus. Distinguit autem lex Cornelia *pulsationem*, & *verberationem*: verberat enim qui cum dolore cædit, pulsat vero qui sine dolore, ut ex Ofilio docet Ulpianus. (K) *Domus* hac in lege accipitur pro domicilio quolibet, ubicumque quis moretur, sive in proprio, sive in conducto, sive in villa, sive in hortis: ut si dominus fundum locaverit, non dominus agat contra illum, qui fundum introivit, sed colonus. (l) Porro cum quæreretur, an pater possit ex lege Cornelia injuriam a filiofam. acceptam vindicare; placuit non posse: verum filium quidem habere actionem ex lege Cornelia, patrem autem prætoriam injuriarum: adeoque liberum ex hac lege agere, ut neque cavere cogatur patrem rem ratam habiturum. (m) Illud consultissime fuit hac lege introductum, ut liceat actori deferre jusjurandum, ut reus juret injuriam se se non fecisse: quo actoris existimatio redintegretur, & reus judicio eximatur. (n) Duplex autem eadem lege nascitur actio: criminalis nempe, quæ pœnam irrogat reo, (o) quæque, docente Cujacio, publica erat accusatio ex causis in lege Cornelia contentis; & civilis, quæ a reo æstimationem reposcit injuriæ. (p) Quas actiones qui non distinguunt, valde sese involvunt, & in earum tempore definiendo dissentiunt: cum facile discordia componatur, si criminalis a civili separetur. Intelligemus enim illam utpote pœnalem, esse annuam; (q) hanc vero perpetuam, quippe civilem. Quæ vero a scripto veniunt injuriæ, hac etiam lege vindicantur: quia intestabilis esse jubetur, si quis librum in alterius infamiam conscripserit, composuerit, ediderit, etiamsi alterius nomine vel absque nomine, hotumve quid faciendum curaverit; (r) & Senatus consulto ad hanc legem condito subjiciuntur pœnis legis, qui adversus aliquem injuriosum quidquam dixerint, aut epigrammata sive inscriptiones, aliudve quid etiam sine scripto, & voce, veluti picturam in alterius ignominiam protulerit, etiamsi nomen illius, in quem factum fuit, non adjecerit. (s) Nam si adjecisset, pateret etiam communis actio injuriarum ex legibus XII. tabul. & ex edicto prætoris. (t) Nec pœnas effugiunt emptores, & venditores harum pestium, & descriptores: in quos omnes perinde atque in auctores, & in eos, qui auctores sollicitaverint, & impulerint, itemque & in illos, qui vulgaverint, nec statim inventa

(a) Duaren. *b. t. c. 3.*
(b) Svet. *in Claud.*
(c) *l. S. C. C. de his, qui accus. non poss.*

CII. De Lege Cornelia de Injuriis.

(d) Duaren. *t. de injur.*
(e) *ad tit. C. de injur.*
(f) *l. 5. ff. de injur. inst. de injur. §. sed & lex.* Paul. *sent. 5. t. de injur.* ubi Cujac.
(g) Paul. *l. cit*
(h) Cuj. *C. de injur.*
(i) *l. 5. in pr ff. de injur.*
(K) *l. 5. §. 1. ff. de injur.*
(l) *eadem leg.*
(m) *l. 5. §. 6. 7. ff. de injur.*
(n) *l. 5. §. hac lege 8. ff. de injur. l. jusjur. 34. ff. de jurejur.*
(o) *l. hos accusare, §. ult. ff. de accus.* Cuj. *ad t. C. de injur. & ad* Paul. *l. 5 sent. t. de injur. § injur.*
(p) *l. const. 37. §. 1. ff. de injur.*
(q) Cuj. *C. de injur.*
(r) *l. 5. §. 9. ff. de injur.*
(s) *ead. l. §. 10.*
(t) *l. 6 ff. eod.*

scripta combussissem, pœna capitis a principibus constituitur, tamquam in auctorem illius. (*a*) Servo autem qui affecerit aliquem injuria, graviorem pœnam lex Cornelia, sed extra ordinem minitatur: cum vetuerit Sylla servum inter injuriarum recipi reos. (*b*)

CIII.
Ad Legem Corneliam de Sicariis.

Cum hac lege Sylla texisset famam civium; alia texit vitam ab insidiis sceleratorum hominum, quæ appellatur lex Cornelia de Sicariis, & veneficiis; & quamvis aliis armorum generibus vitæ hominum appetantur; tamen quia *sica* usus commodior erat, & usitatior, ab ea legem placuit appellare. Est enim *sica* parvus ensis, ac retortus, (*c*) qui sub vestibus facilius latet, instar persiei acinacis; unde a Cedreno definitur μαχαίετα μικρὰ ἃ ἐφέροντο χρυφῆ. (*d*) & ab Athenæo aptorum dentibus comparatur (*e*) quibus brevibus cultris, ac reflexis tractandis aperto spatio non erat opus, ideoque facilius homines iis peribant; quo magis usus interdicebatur ab antiquissimis usque temporibus. Plautus enim in Aulularia: *Ad tres viros ego deferam tuum nomen C. Quamobrem? E, Quia cultrum habes, C. Coquum decet.*

Accusaturum se minatur Euclio coquum, quod cultrum haberet; coquus vero respondit, sibi ob culinariam artem non esse interdictum. Atque hominum sane cædes vetustissima ætate XII. tabul. legibus, & lege Sempronia per Gracchum lata vindicabatur. (*f*) Lucius vero Sylla dictator anno ab V. C. DCLXI. legem tulit severiorem de sicariis, veneficis, parricidiis, una cum lege de falsis: quorum criminum perpetuas quæstiones sub quatuor prætoribus instituit, ut colligitur ex Cicerone in Verrem. (*g*) Quæ lex cædem quamlibet a quocumque ortam, sive a pubere, sive ab impubere, dummodo doli capace: (*h*) atque in quoslibet sive liberos, sive servos, sive peregrinos, sive infantes, (*i*) & quibuscumque armis editam coercebat: nam Homerus etiam infantis cædem ἀνδροκτασίαν appellat. Scribit autem Jurisconsultus nullam esse hac lege hominis occisi conditionem exceptam: (*K*) nec interesse, occiderit ne ipse an alius ab eo conductus: (*l*) item integrum ne, an mutilum hominem interemerit, dum ea esset forma hominis, in qua anima coaluisset; exceptis monstris & prodigiis, quæ lex XII. tabul. necanda, & statim projicienda jubebat. (*m*) Neque refert mortem quis, an mortis causam, & occasionem attulerit. (*n*) Unde judex, aut Magistratus, qui, accepta pecunia, capitalem in reum sententiam dixerit, aut auctoritate sua dicendam curaverit, & judicii cursum ita detexerit: ut quis necaretur; in insulam, ademptis bonis, ex hac lege deportatur. (*o*) Ejusque legis pœnam incurrit, qui dolo malo falsum testimonium dixerit, quo quis publico judicio damnetur: (*p*) item & qui falsa judicia confessus fuerit, confitendave curaverit, quo innocens perderetur ex Senatusconsulto hujus legis pœnæ subjicitur. (*q*) Cui subest etiam qui, etsi non occiderit, hominis tamen occidendi, furtive faciendi causa cum telo ambulaverit. (*r*) Lex enim hæc unice dolum ulciscitur. unde neque cædem punit, nullo interveniente dolo, veluti si cujus manu casu telum evolaverit, (*s*) neque dolum remittit, si non processerit: & quamvis nulla cædes intervenerit, cædis tamen consilium punit. Is enim Græcis est homicida, qui cædem animo intendit, nisi quis tam remisse aliquo in opere versetur, ut curam negligat alienæ vitæ; veluti si putator, cum ramum ex arbore dejiceret, ante non admonuerit, ut prætereuntes caverent: damnatur enim in metallum, si ramus decidens aliquem occiderit, sed non ex *l. Cornelia*. (*t*) Neque per hanc legem dolo lata culpa comparatur: sed quod ex lata culpa processerit, extra ordinem mitiori pœnæ subjicitur. Cavit etiam lex Cornelia contra servos fugitivos, si post mortem domini

(a) *l.* 1. *C. de famos. libel. ubi* Cuj.
(b) *l. hos accusare in fin. ff. de accus. & inscr.*
(c) Joseph. *lib.* 20. *antiq.* Sigon. *de judic. in hanc leg.*
(d) Cujac. *in parat. ff. ad l. Jul. de Sicar.*
(e) *l.* 18. *c.* 1.
(f) Cir. Vves. *in parat. h. t. n.* 1.
(g) Sig. *de jud. l.* 2. *c.* 30.
(h) *l.* 1. §. 2. *lib.* 12 *ff. ad leg. Corn. de Sic. l. inde Neratius*, §. *si dolo ff. ad l. Aquil.* Matt. *de crim. h. t.*
(i) *l. pen. C. ad l. Corn. de Sic.* Cuj. 6. *obs.* 21.
(K) *l.* 1. *ff. eod.* §. *& qui homin.*
( ) 15. §. 1. *ff. eod.* Matth. *ib.*
(m) Matth. *ib.*
(n) *l.* 15. *ff. ad l. Corn. de Sic.*
(o) *l.* 1. *ff. eod.* Paull. *sent. l.* 5. *c.* 23. §. *judex*.
(p) *l.* 1. §. 1. *ff. eod.*
(q) *l.* 3. §. *item in ff. eod.*
(r) Paul. *lib.* 5. *sent. t.* 23.
(s) *l.* 1. §. *divus ff. eod.* Paul. *lib.* 5. *sent. t.* 23. *ubi* Cuj.
(t) Paul. *l. c. l.* 1. §. *divus ff. eod. l. in leg.* 7. *ff. eod.* Cuj. *in sent.* Paul. *loc. c.* §. *si putat.* 51.

mini fugam capessèrint, quo quæstionem elaberentur: attribuitque accusatori quinque aureos ex bonis occisi in singulos, quos convicerit servos, qui cædem admisissent: ac si aperto testamento domini servi iidem liberi facti inveniantur, ex vinculis causam dicere coguntur, convictique servi puniuntur, & qui convicerint denos aureos præmii a damnati bonis accipiunt. (*a*) Pœna vero nata cum ipsa lege Cornelia, interdictio fuit aquæ & ignis; postea deportatio in sublimioris conditionis homines in conditionem vero mediam, pœna capitis: in infimam, cruci affixio, aut ad bestias damnatio. (*b*) Tandem capitis pœna comprehendit omnes. (*c*) Cumque sequentibus temporibus pœnarum varietas legi Corneliæ accesserit; ideo eas omnes ex lege Cornelia descendere Justinianus tradit: plerumque enim quæ adduntur legibus, tamquam eum ipsis legibus orta traduntur, ut supra monuimus. (*d*) Legis hujus alterum caput est de veneficis, maleficeis, & divinatoribus, quod a Marciano (*e*) quinto capitum numero ponitur. Eo enim crebrius homines veneris, ac malis hujusmodi artibus, quam gladio pereunt; quod ab occultis sceleribus pœnæ sunt remotiores. Romani vero antequam primævam gentis honestatem peregrinis viciis, & aliarum nationum commercio polluissent, ignari diu non modo pœnarum, sed & criminum etiam fuere talium. Unde cum crimine carerent, diu etiam abstinuere remedio: neque venenorum quæstionem instituerunt ante annum ab V. C. CDXXII. C. Valerio Flacco, & M. Claudio Marcello Coss. quo tempore patuit perniciosa fraus mulierum, quæ occulte per totam serpebat Urbem. Ad quam investigandam ancillæ indicio magistratus exeitari, matronas ipsas participes nefarii sceleris invenerunt. Quarum cum aliquot negarent, eaque venena non ad perniciem, sed ad morborum quorumdam curationem parata respponderent, idque impudentius perseverarent; bibere coactæ fraudem propria morte prodiderunt. (*f*) Cujus sceleris centum, & septuaginta damnatæ fuerunt mulieres. Qui sexus ad rabiem pronior viribus exutus, & liberrate, non mirum si se fraudibus armet, & pro gladiis, ut utatur sæpe venenis. Postea judicia hæc lege Cornelia fuerunt administrata, eaque lex prælata etiam fuit legi, quam eadem de re postea Cæsar Dictator tulerat. *Venenum* autem perinde atque apud Græcos (*g*) *φάρμακον* in bonam, ac malam significationem, prout res proposita postulat, accipitur. Pœna veneficii eadem erat, ac sicariorum, nempe interdictio aquæ, & ignis, aut deportatio: nunc vero ultimum supplicium, cui cum sicariis, etiam venefici subjiciuntur, (*h*) sive præbuerint venenum, sive malo consilio retinuerint, vendiderint, emerint, attulerint, opemve præstiterint; sive non hominis perimendi, sed abortionis causa obtulerint, aut amatorium poculum propinaverint, unde quis vitam amiserit: (*i*) nam si vitam non abstulerint, & consilium necandi non habuerint, quamvis lege Cornelia non teneantur; tamen propter periculum, quod intenderunt, quasi contra legem fecerint, honestiores quidem bonorum parte mulctati mittuntur in insulam; humiliores in metallum. (*K*) Plura vero Senatusconsulta, quorum non omnium auctores, aut tempora certa producuntur, sententiam legis aliquando latentem, ad species non expressas extenderunt: quorum primum est illud, quo relegatur quisquis non malo animo, sed ad conceptionem medicamentum dedit, si mulier medicamento accepto perierit, (*l*) Alio S. C. plectuntur pharmacopolæ, atque pigmentarii, fucique artifices, qui noxias herbas ad eluendum, purgandumve corpus dederint, vendiderint, (*m*) quibus viscera vitiantur; veluti cantharides, quæ cum urinæ suppressione vesicam exedunt. Porrigitur etiam per S. Ctum eadem lex

(a) *l. lege Corn. ff. de S.C. Silan.*

(b) *l. 3. §. legis ff. ad l. Corn. de Sic.* Paul. *l. 5. sent. tit.* 23.

(c) *inst. de pub. jud. §. item l. Corn. de Sic.*

(d) Cujac. *ad* Paul. *l. 5. sent. tit.* 23.

(e) *l. ejusdem* 3. *ff. ad l. Corn. de Sic.*

(f) Liv. *l. 8. c.* 18.

(g) Homer. *in Odyss.*

(h) Paul. *sent.* 5. *t.* 23. *in pr.* Matt. *de crim. t.* 6. *ff. l.* 48 *de Sic. c.* 3. *& c.* 5. *n.* 3.

(i) *l.* 3. *ff. ad l. Corn. de Sic.*

(K) *l. si quis* 38. *§. qui abortionis ff. de pœnis.*

(l) *l.* 3. *§.* 2. *ff. ad l. Corn. de Sic. d.* 38. *§.* 5. *de pœnis.*

(m) *l.* 3. *§.* 3. *ff. ad l. Corn. de Sic.* Cuj. 10. *obs.* 27. *&* Gothof. *ad l.* 3 *ff. hoc tit. qui omnia venena recenset.*

Cornelia ad eos, qui adversus naturam ingrati, summum illius donum virilitatem sibi, aut aliis præcidunt: sive se, aut alias voluptatis, aut lucri, & ut JCtus loquitur, promercii, libidinisve causa castraverit, ut exectis testibus sine muliebri pudore muliebrem mollitiem; & virilem audaciam sine virili robore præseferant: quod est in utroque sexu deterrimum in suis unius personam contrahentes; pestiferosque mores in animos potentiorum effractis, atque obscœnis cantionibus infundentes, ut non mirum si aliquando præmia virtutibus debita, cinædis, lenonibus, ac meretricibus unice pateant. Quibus ut malis Respublica eriperetur ex Senatusconsulto, lex Cornelia ulciscitur eos, qui castrant invitos; (a) eos vero, & qui non invitos castraverint, constitutione sua damnavit Adrianus, qui & medicos virilia exscindentes morte punivit, (b) & eos, qui sponte se castrandos præbuerunt. Ac Neratio Prisco, & Annio Vero Coss. S. C. prodiit in eos, qui servum suum castrandum obtulerint, ut in dimidia bonorum parte mulctarentur. (c) Senatusconsulto etiam trahitur ad pœnas hujus legis is, cujus familia, sciente eo, adipiscendæ, aut recuperandæ possessionis causa venerit ad arma; item & qui seditionis auctor fuerit: (d) quæ quamvis respiciant etiam ad legem Juliam de vi; novum tamen non est, ut eodem de crimine duplici lege caveatur, ut jam significavimus. Qui omnes pro eorum gradu, atque ordine, aut in crucem tolluntur, aut bestiis objiciuntur, aut in insulam deportantur. (e) Et præterea, qui naufragos per vim suppresserit, quod minus opem sibi ipsis ferrent, vel navim periculo eximerent, ex S. C. hujus legis pœna tenetur. (f) Quo pertinet aliud S. C. Claudianorum temporum de illis, qui ex naufragio clavos, vel unum ex his abstulissent, ut omnium rerum nomine teneantur (g) quod etiam convenit cum titulo de furtis. (h) Circumcidere quoque interdictum est omnibus, præterquam Judæis, filios suos: (i) cæteri enim castrantium pœna ex hac lege tenentur. Id autem Judæis concessum putatur simul cum exercitio religionis suæ: unde interdicitur aliis, qui non religioni, sed munditiæ causa id usurpabant, ut Egyptiis, de quibus Herodotus, qui ab illis Colchos profectos argumentatur, quod & hi circumcisione uterentur. Ab Ægyptiis vero putat eumdem ritum accepisse Phœnices, & Syros, qui erant in Palæstina, & Æthiopes; minime gnarus hujus institutionis auctorem fuisse Deum, & ex divino præcepto Abrahamum: qua de re Origenes Celsum admonuit. (K) Ad nefaria etiam sacrificia ex Senatusconsulto legis hujus pœna porrigitur, ut si quis impia sacra nocturna fecerit, faciendave curaverit, quo aliquem incantaret, interficeret, obligaret; quive hominem immolaverit, ejusve sanguine litaverit, fanum, templumve polluerit: humilior quidem cruci affigeretur; honestior vero capite plecteretur: Tiberio, & Adriano decernente. (l) Feralis autem hæc, atque stygia superstitio non minus horrenda est, quam vetusta. Homines enim enormes moribus, & errabundi mente, quasi Deus immanitate delectaretur, sceleribus expiabant, & publicam calamitatem oblatione cariorum pignorum, immo & regiæ prolis mactatione propulsare studebant, si ita superstitio poposcisset. Hinc illa fabulosa de Saturno, qui filium unicum Cœlo patri, fami, pestilentiæque avertendæ immolavit. (m) Ab hac fabula dira superstitio de gente in gentem dilapsa Chananæos incessit, qui liberos Molocho Idolo comburebant: (n) & Phœnices eorum finitimi peste, aut fame ingruente regum filios nefario ritu devotos Diis mactabant. (o) Et Ægyptii ad sepulchrum Osiridis homines Typhoni colore similes, nempe rufos, qui ea in regione rariores erant, ideoque peregrinos ad immolandum auferebant; unde origo fabulæ de sævi-

(a) Paul. *sent. l.* 5. *t.* 23. *l.* 45. 6. *ff. h. t.*
(b) *l.* 4. *in fin. ff. eod.*
(c) *l.* 6. *ff. eod.*
(d) *l.* 3. §. *item is ff. ad l. Cornel. de Sic.*
(e) Paul. *sent. l.* 5. *t.* 23.
(f) *l.* 3. *in fin. ff. de incend. ruin. naufrag.*
(g) *l.* 3. §. 8. *eod.*
(h) *l.* 21. *ff. de furt.*
(i) *l. circumcidere ff. ad l. Corn. de sic.* Paul. 5. *sent. t.* 23.
(K) Marsham. *sæc.* 5 *verf. circumcisio p.* 74. & 75.
(l) Cujac. *ad* Paull. *sent.* 5. *cap.* 23. §. *qui hominem immolaverit ubi* Cuj. & §. *qui facta*.
(m) Euseb. *de præp. evang. l.* 1. *c.* 1
(n) 2. *Reg.* 15. 31
(o) Eus. *de præpar. evan. l.* 4. *c.* 16

ſævitia Buſiridis in advenas: Oſiridis enim tumulus ægyptia lingua Buſiris appellabatur. (a) Gallos etiam, refert Cæſar, in ſuis calamitatibus, aut immolare pro victimis homines, aut immolandos vovere conſueviſſe. Nec ejuſmodi cædibus abſtinuere Græci, utcumque omnium cultiſſimi, quod in fabulis ab exemplo Iphigeniæ diſcimus; neque Carthaginenſes, utpote a Phœnicibus oriundi, qui Saturno, ſanguine humano litabant: immo nec Latini, qui victimas humanas cædebant Ægeriæ Deæ, ut opus fuerit, quod Plinius memorat ſexcenteſimo quinquageſimo ſeptimo demum anno ab V. C. S. C. prohibere hominem immolari. (b) Adeo inſederat omnibus, non poſſe Deorum numen aliter placari, niſi pro ſalute hominis vita redderetur: Nec tanta calamitate urgebantur a Diis, quantam ipſi ſibi producebant, ut longe minorem illam ab ſe deprecarentur. Scelera hæc igitur omnia ſub eo legis Corneliæ capite comprehenduntur, quo venefici, maleficique damnantur. Malis enim artibus non minus, quam venenis homines e vita tolluntur. Ideo aliis S. C. hoc legis Corneliæ caput productum fuit ad divinatores, ariolos, magos, aruſpices, aſtrologos, vaticinatores, alioſque Chaldæarum artium profeſſores, qui in aliorum perniciem ſortes conjiciunt, aut aſtra conſulunt. (c) Et quoniam hi mathematicarum ſcientiarum auctoritate, fraudes ſuas protegebant; ideo damnati ſub mathematicorum appellatione fuere: cum alioqui nihil honeſtius matheſi, nihil humanæ naturæ conducibilius, unde in damnatione minime continentur geometricæ artes; non enim fuerat id vocabulum dehoneſtatum: (d) adeo ut nomine ſecernantur honeſtiores profeſſores a communi mathematicorum appellatione, qua magi, & incantatores abutebantur. Contra quos ex Tacito patet quantopere leges exarſerint: etſi ſemper levitas vulgi umbras ipſis rebus anteferentis, poteſtatem legum exuperaverit. Legis autem Corneliæ pœna non modo docentes, & exercentes, verum & diſcentes, & conſcios malarum artium tenet, non ſine aliquo tamen diſcrimine, (e) nam conſcii, vel tollebantur in crucem, vel beſtiis objiciebantur; ipſi vero magi vivi comburebantur cum ſuis libris, ut non modo exercitium, ſed ipſa quoque ſcientia plecteretur. Supererant medici, qui non ſuo, ſed fallaciſſimæ artis, atque ancipitis doctrinæ vitio non raro mortem afferunt inopinantes: ut plures aliquando medicina vitas hauriat, quam gladius, & venenum. Sed inhumanum eſſet in crimine inſontibus ponere naturæ obſcuritatem, & ignorantiam cauſarum involuntariam: unde lege Cornelia ſubjicitur pœnis tantum imperitia, & imprudentia medicorum: ſi forte medicamen ad ſalutem oblatum artis inſcitia, vel medici negligentia ægrotum interemerit: ac tum honeſtior quidem medicus in inſulam deportabitur, humilior vero capite punietur. (f) Tandem incendiarios, qui data opera in Urbe incendium excitaſſent, & ſi vetuſtioribus legibus obnoxios, punivit etiam lex Cornelia; per quam humiliores beſtiis objiciuntur; honeſtiores, qui locum, & gradum in Urbe aliquem teneant, aut capite plectuntur, aut in inſulas deportantur. (g)

(a) Diod. *Sicul. l.* 1. Marsham. *ſæcul.* 5. *v. p.* 77.

(b) Pl. *l.* 30. *c.* 1. *vide* Montan. *in not. var. in* Cæſ. *l.* 6 *de bell. Gallic. pag.* 130.

(c) Paul. *ſent. l. c. & toto t. C. de maleſic. & math.*

(d) *l. artem* 2. *C. de maleſ. & mathem.*

(e) *l.* 2. *& ſeq. C. de maleſ. & mathem.* Paul. 5. *ſent.* 23. §. *magicæ artis.*

(f) *l. illicitas* §. *ſicut ff. de offic. Præſid.* Paul. *ſent. h. t. in fin.*

(g) *l. ult.* §. *ult. de incend. ruin. nauf. l.* 10 *ff. ad l. Corn. de Sicar. & l.* 1. *ff. eod.*

CIV.

De Lege Cornelia, & Pompeja de Parricidis.

Capite legis Corneliæ de Sicariis incluſum erat caput aliud veteris legis adverſus parricidas: quam veterem legem alii pro lege XII. tab. interpretantur, ut Jacobus Gothofredus; (h) alii minime. Romulus certe tantum facinus ne opinione quidem, aut conjectura præſumens, nulla illud lege coercuit: etſi pœnas de hominum cæde conſtituerit. (i) Neque in veteres Romanorum ſanctiſſimos mores tam deteſtabile ſcelus irrupit ante annum ab V. C. ſexcenteſimum, (K) quo tempore L. Hoſtius parentem occidit, cui acceſſit cædes alia, quam habemus ex epi-

(h) *in C. Theod. l.* 9. *t.* 15.

(i) Plut. *in Ro.* Ant. Aug. *in hanc l.* Sigon. *de jud. l.* 2. *c.* 31.

(K) Ant. Aug. *in hanc l,*

(a) *l.68.* rome Liviana. (*a*) Fertur enim Publius Malleolus matrem sustulisse de vita: ideoque veteri lege de parricidis insutum culeo, simul cum cane, vipera, simia, & gallo gallinaceo mersum in mare fuisse. Quod parricidarum supplicium ex vetusta lege descendens, Sylla confirmavit: ut ex Rosciana Ciceronis oratione docemur, Prætoremque certum, ac perpetuum huic judicio præfecit, cum antea deesset. (*b*) Quia vero culei pœna repetebatur in capite legis Corneliæ, quo Sicarii, parricidæque continebantur; ideo scribit JCtus (*c*) parricidas, qui post legem Corneliam, lege Pompeja quoque damnabantur, teneri lege Cornelia de Sicariis, hoc est eadem pœna culei, quæ repetebatur in l. Cornelia de Sicariis: (*d*) Qua eo supplicio puniebatur parricidium: Ne nos decipiant Duarenus, & Jacobus Gothofredus: (*e*) qui sublatam censuerunt pœnam culei per legem Pompejam, atque communem de Sicariis substitutam in parricidio putaverunt; Cum tamen lex Cornelia de Sicariis, quo lex Pompeja refertur, peculiarem culei pœnam in parricidio repererit. Quæ sane pœna obsolevit recentioribus Imperatorum temporibus, (*f*) ejusque loco successit damnatio ad bestias, si mare proximum non esset; & ignis, quo vivi comburebantur, quod brevissimum supplicium Lucianus indicat. (*g*) Sane Augustus parricidarum pœnas levaverat, easque nonnisi confessis imposuit; ac tamquam scelus hoc nemo admittere auderet, ejusmodi reos ita interrogare solebat: *certe patrem tuum non occidisti?* (*h*) Constantinus tamen pœnam culei jam intermissam reduxit. (*i*) Nulla vero pœna parentes prisco ævo tenebantur, si liberos occidissent; cum prisca patriæ potestatis vi nihil parentibus non liceret in personam liberorum. (*K*) Igitur legem Corneliam excepit lex Pompeja de Parricidis lata Cn. Pompejo Cos. ex qua utpore posteriori, & uberiori, deinceps judicia hæc exercebantur. (*l*) Atque ad idem crimen Cn. Pompejus retulit cædem omnium ascendentium, & descendentium, collateralium etiam cognatorum, & conjugis patronorum (*m*) pœnamque ad conscios extendit, etiam si fuerint extranei; (*n*) & ad illos quoque, qui venenum emerint patri suo propinandum, etsi sceleratum consilium sibi (*o*) non processerit. Neque hujus criminis persecutio tempore tollitur: atrocitas enim illius exigit, ut ultrix pœna in scelerata capita perpetuo impenderet: (*p*) Itaque lege Pompeja tenetur non modo qui patrem, matrem, avum, aviam, filium, filiam, aliumve, quem ex adscendentibus, & descendentibus; sed & qui fratrem interemerit, sororem, patruelem, quem Cujacius (*q*) interpretatur natum ex eodem patre, diversa matre, matruelem nempe, ex eodem Cujacio, eadem ex matre genitum, alio vero patre, sive uterinum, patruum, avunculum, amitam, consobrinum, consobrinam, uxorem, virum, generum, socrum, vitricum, privignam, patronum, sponsum, novercam: quæ personæ non omnes verbis legis, sed sententia continentur illius: nec excipiuntur ii, quorum dolo malo aliquid tale contigerit. (*r*)

(b) Sigon. *l.2. de judic. cap.* 31. Pomp. *ff. de orig. jur. l.2. §. capta.*
(c) *l.1. ff. ad l. pomp. de par.*
(d) *Inst. de pub. jud. §. alia deinde lex.*
(e) *C. Theod. l. 3. t. 15.*
(f) Paull. *sent. 5. c. 24. l. 4. ff. ad l. Pomp. de parric.*
(g) *De more pergr.* Cuj. *C. de iis, qui parent. occid.*
(h) Svet. *in Aug. c.* 33. Senec. *de clem.* Cuj. *parat. C. de his, qui parent. occid.*
(i) *l. unic. C. eod.*
(K) *l. in suis* 11 *ff. de lib. & post* Vvesemb. *parat. ad l. Pomp. de parric.*
(l) Sigon. *de jud. l. 2. c.* 31.
(m) *l.1. ff. ad l. Pomp. de par.*
(n) *l. utrum, ff. eod.*
(o) *l.1. in fin. ff. eod.*
(p) *l.10. ff. eod.*
(q) *obs. l. 6. c.* 17.
(r) *l.1. ff. ad l. Pomp. de Parr.*

CV.
De Lege Titia, Publicia, & Cornelia de Lusu.

Superest e legibus Corneliis ea, quæ ad lusum pertinet, quam Hottomannus L. Sillæ tribuit. (*s*) Qua vetustiores communi judicio fuere lex Publicia, & Titia, quæ forsan illæ sunt, quas Talarias Plautus (*t*) appellavit in Milite glorioso ibi:

Atque adeo ut ne legi fraudem faciam Talariæ,
Accuratote, ut sine talis domi agitent convivium.

Quos versus perperam Gronovius refert ad rationem ludendi præscriptam legibus convivalibus, quas ipsi sibi convivæ statuebant: non enim Periplectomanes omnino talos domo sua prohibuisset. Non solum autem alea

(s) *l.3. ff. de aleat.*
(t) *act. 2. sc. 2. ver. 9.*

nomi-

nomine venit jactus talorum e turricula, & fritillo, sed fortunæ qualiscumque lusus. Nam ex S. Cto vetitum est in pecuniam ludere, sponsionemve facere, ut scilicet qui vicerit, propositam pecuniam auferat, (*a*) exceptis ludis ad virtutis exercitium institutis: veluti si hasta certetur, cursu, saltu, lucta, pilive jactu, pugna. (*b*) Ad quod S. C. Justinianus (*c*) constitutionem suam accomodavit: ceteris enim ludis damnatis excepit hos, quorum frequens erat olim certamen in campo Martio, & magna celebritas in Græcia: ubi πένταθλα nomine comprehendebantur quinque ista certamina, & concursus eorum simul appellabatur πάμμαχον ut scribit Hyginus. (*d*) Præter hos autem ludi omnes vetantur, etiamsi pecunia non apponatur, sed ejus loco *lupini* ad pretium significandum, (*e*) vel *aurum comicum*, quod & pro lupinis apud Plautum accipit Muretus, & Turnebus. (*f*) Invisa vero maxime legibus est alea, qua homines mutuis fraudibus exhauriuntur simul, & inter se irritantur; ut profuso patrimonio rapinis, & cædibus rei familiaris lacunam explere conentur: ideoque aleatorum genus legibus infame habetur. Unde de Lenticula aleatore a M. Antonio restituto, tamquam de homine turpitudine notato, Cicero (*g*) loquitur. Ideo Ædilibus mandabatur, ut illorum cœtus ab Urbe, ac popinis omnibus arcerent: (*h*) unde illud Martialis lib. 14. Ep. 1:

Nec timet Ædilem moto spectare fritillo.

Nec modo jure civili actio denegatur, & retentio ei, qui alea vicerit; (*i*) sed qui victus pecuniam solverit condictione indebiti, rem solutam repetet ex constitutione Justiniani; (*K*) quæ condictio non tollitur minori præscriptione, quam 50. annorum. (*l*) Et qui domum suam præbuit aleatoribus, nullum a legibus adversus furta, injurias, & rapinas habet auxilium, nullam actionem, qua res ablatas vindicet, vel damnum resarciat; immo & ejus domus publicatur, (*m*) quique alium ludere compellat, mulctatur, aut in vincula publica, vel in lotomias conjicitur. (*n*)

CVI.
De Furtis.

Ac de hisce criminibus hactenus; nunc furta occurrunt, de quibus latius in legibus XII. tab. unde actio furtiva proficiscitur. Ex legibus autem aliis eo spectantibus monumentum superest legis Hostiliæ, cujus certum tempus ignoratur. Unde dubitat Antonius Augustinus *de legibus in prætermissis*, a Regibus ne processerit, an a Coss. an a Tribunis? Hottomannus consularem existimat, eamque adscribit A. Hostilio Cos. cum collega Attilio, anno Urbis IↃLXXXIII. Nisi potius eam cum Antonio Aug. arcessamus a C. Hostilio Mancino, qui collegam habuit M. Æmilium Lepidum Percinam anno IↃXVI. Ut hujus autem sententiam legis assequamur, meminisse oportet prisco XII. tab. Jure nullis in caussis permissum fuisse judicio adesse per alium; quam postea necessitas legem solvit, & copia negotiorum, atque frequens, ac longa in varias regiones peregrinatio civium, quæ obtinuit, ut saltem in causis civilibus agere, seque defendere per alium liceret; minime vero in criminalibus, (*o*) præterquam in furto ex lege Hostilia, quæ indulsit, ut furti agere liceret nomine illius, qui apud hostes infortunio suo reperitetur, aut abesset Reip. causa; (*p*) item & ejus pupilli nomine, quorum tutores ex caussis iisdem impediuntur. Cæterum generaliter definitum est, ut excusationes absentium ex S. C. Judicibus allegentur, & si justam rationem habeant, sententia differatur. (*q*)

CVII.
De lege Fabia de Plagiariis.

A furtis transeamus ad *plagium*, quod etsi a furtis distet, eis tamen videtur affine. Dictum est plagium a Græco πλάγιος, quod significat obliquus, in latus versus, transversus: ut hujus natura criminis exprimatur, quæ tota componitur a dolo, fraude, versutia. Plagium enim

(a) *l. 2. ff. de aleator.*
(b) *l. quo actione 7. §. si in colluct. ff. ad l. Aquil.*
(c) *l. 1. C. de aleator.*
(d) *vide* Meurs. *in Græc. ludibun. l. athletas, ff. de his, qui not. infam.*
(e) *l. 1. C. de aleator.*
(f) *p. advers. c. 19.*
(g) *l. 1. de off. l. 26. ff. de injur. leg. fugitivus, ff. de V. S. Cic. Phil. 2.*
(h) Senec. *de vita beat. c. 7.*
(i) Cuj. *parat. C. de aleat. lusu, & aleat. in ff. l. in exceptionibus ff. de probat. leg. ult. §. 1. ff. quar. rer. act. non dat. l. pœnult. ff. de naut. fen.* Cujac. *l. 9. obs. 28.*
(K) *leg. 1. C. de aleator.*
(l) *l. ult C. eod.*
(m) *C. de aleator.* Cuiac. *parat. ib. & leg. 1. ff. de aleator.*
(n) *l. 1. §. ult. l. 2. ff. eod.*
(o) *l. 13. §. 1. ff. de pub. judic.*
(p) *instit. de iis per quos ager. pos.*
(q) *l. 13. §. 1. ff. publ. judic.*

suppressio est liberi hominis, aut servi alieni. Quod olim crimen vindicabatur lege Cornelia *de plagiis* lata, cujus vestigium reperitur apud Apulejum, (*a*) apud quem ista legimus: *Crimen legis Corneliæ incurram, si civem Romanum pro servo vendidero*, quæ lex obmutuit post latam legem Fabiam fortasse luculentiorem, ex qua deinceps judicia sunt agitata, cum ex ea hoc redactum fuerit inter judicia publica, quale ut Cujacius (*b*) existimat, lege Cornelia non erat; nisi audiamus Duarenum, qui a Diocletiano factum esse hoc publicum judicium suspicatur. Quo minus assentior iis, qui legem hanc arcessunt a Q. Fabio Leone, & Claudio Marcello Coss. qui magistratum gesserunt anno ab V. C. IↃLXXI. diu ante Syllam. Si enim Syllana lex fuisset lege Fabia posterior, hæc, non illa obsolevisset: usitatius enim est, ut judicia ex novis, quam ex veteribus exerceantur legibus: nisi non a Sylla Dictatore, sed ab alio ejusdem familiæ longe hoc antiquiori latam hanc legem Corneliam auguremur. Cæterum Fabia minime punit eum, qui vi abstraxerit hominem liberum, aut servum surripuerit alienum: sat enim alterum horum lege Julia de vi, alterum furti accusatione vindicatur: sed damnat eum, qui hominem sive libertinum, sive ingenuum celaverit invitum, aut vinctum habuerit, vendiderit, emeritve sciens dolo malo, aut fuerit hoc in genere alieni criminis conscius; vel servum, aut servam alienam induxerit, ac sollicitaverit ad fugam; vel eum, eamve invito, vel imprudente domino, dominave celaverit, vinctum habuerit, emerit, vendiderit sciens dolo malo, aut horum fuerit conscius criminum. Eadem lege continebatur, ut si servus plagium commisisset, dominus ejus pecuniam pro servi crimine penderet, & servus per decennium adipiscendæ libertatis spem amitteret. (*c*) Ad hanc legem S. C. accessit, quod Cujacius (*d*) refert ad Alexandri tempora, Modesto, & Probo Coss. Ex eoque fugitivorum servorum venditio ad legis Fabiæ pœnam redigitur, etiamsi dominus ipse venditor servi sit in fuga constituti; sive ut eleganter JCtus ait, si ipse dominus fugam servi vendat: (*e*) ne venditione servi dominus ommittat accusare plagiarium, qui forte fugam suasisset, atque hac ratione reus empto servo judicium, cui propter publicam disciplinam est subjiciendus, elabatur, ut interpretes græci opinantur: (*f*) alii vero alias rationes pro suo cujusque arbitrio comminiscuntur. Pœna vero cum ipsamet lege orta pecuniaria erat, (*g*) postea cum visa esset levior, plagiarii damnari consueverunt in metallum. (*h*) Diocletianus (*i*) pœnam capitis adjecit, quam pœnam extendit Constantinus in eos, qui filios viventibus parentibus abducunt: qua explicanda lege se implicuit Alciatus; cum levi litterarum adjectione nodum solvere potuisset; legitur enim initio legis (*K*) *metalli pœna teneantur*: qui locus palam repugnat sequentibus verbis, ubi statuitur pœna capitis. Lectionis igitur integritas petenda est cum Cujacio, & Duareno e C. Theodosiano; unde legem desumpsere; ubi pro *teneantur*, legitur *tenebantur*. (*l*) Instituitur autem ex hac lege judicium sicuti ex lege Aquilia, etiam mortuo eo, in quem plagium fuit commissum. (*m*) Qui vero pro *Fabia Flaviam* nuncupant, palam redarguuntur erroris a C. Theodosiano, & a M. Tullio, qui hujus legis meminit in orat. pro Rabirio. Refert item *Ulpianus leg. ff. de fugitivis S. C.* ne fugitivi admittantur a rusticiis in saltus, aut protegantur: & ut intra viginti dies dominis reddantur, aut apud magistratus exhibeantur, quo pœna evitetur. Item ut liceat militi, vel pagano fugitivos investigare, etiam in prædiis Senatorum, aut paganorum. Additum & SCto Modesto Cos. facto, ut fugitivos inquirere volentibus litteræ ad Magistratus dentur. In quos Magistratus mulcta statuitur, &

lit-

(a) *l. 8. metamorphos.*

(b) Cuj. *parat. C. ad l. Fab. de plag.*

(c) *l. lege Fabia 12 ff. de manum. ad quam* Cuj. *lib.* 50. Paul. *ad edict. l. in bello §. si in captivis ff. de captivis.*

(d) *Parat. C. ad l. Fab. de plagiar. & obs.* 17. *c.* 10.

(e) *l.* 2. *ff. ad l. Fab. de plag.*

(f) Matth. *de crim. ad l.* 48. *ff. t.* 12. *c.* 2.

(g) Cujac. *ad Paul.* 50. *ad edict. sive ad l.* 12 *ff. de manum.*

(h) *l. ult. ff. ad l. Fab. de plag.*

(i) *l.* 7. *C. eod.*

(K) *l. ult. C. ad l. Fab. de plag.*

(l) *C. Theod. h. t. ubi* Gothof.

(m) *l.* 3. *§. illud ff. eod.*

litteris acceptis auxilium suum inquirentibus denegaverint; pœnaque imponitur & illi, qui apud se quæri prohibuerit.

CVIII. De Lege Remmia, & Petronia, & S.C. Turpilliano.

Quoniam leges criminum ultrices exposuimus; nunc ad leges transeamus rationem, & viam eorum ulciscendorum præter leges Julias judiciarias, aperientes. Primaque omnium, quarum supersunt in jure nostro vestigia, lex occurrit Remmia, & S. C. Turpillianum: quibus veritas, pulsa falsitate, atque mendacio in judiciis restituitur. Ac lex quidem Remmia incertis nominibus producitur. Mœnia enim aliquibus appellatur, aliis Memmia, tamquam a latore Cajo Memmio Tribuno pleb. Scipione Nasica, L. Bestia Calfurnio Coss. anno IↃCXLIII. quod excogitavit Hottomannus, qui & hoc pro hujus legis capite affert: ne scilicet eorum, qui absunt Reipub. causa, inter eos nomina reciperentur. Verum Remmiæ nomen tuentur acriter Antonius Augustinus, Cujacius, Duarenus, aliique plures: quamvis enim in Ciceronis codicibus (a) varie legatur, Remmia tamen constanter scribitur in Pandectis Florentinis, aliisque codicibus juris civilis. (b) Tempus auctoremque certum hujus legis, neque nos, neque alius quisquam, quod sciam, invenit: ac ne quis nomen admittere nolit, Cujacius probat (c) esse Romanum, profertque Q. Remmium Palæmonem libri de ponderibus, & artis grammaticæ scriptorem. Igitur calumniatores præter pœnam talionis, cui subjiciebantur, quando deferentes nomen rei, (d) quem accusabant, se subscribebant in crimen, ut eorum delatio reciperetur a Prætore, (cujus arbitrii erat recipere, aut non in reos delata nomina) (e) ex lege Remmia subibant infamiam imprimenda in earum fronte littera K. (f) Eaque pœna in eos tantum cadebat, qui publico, non privato in judicio calumniam intendissent. (g) Hinc lege Remmia damnati dicebantur *frontis non integræ*: unde dubitabatur, an eorum testimonium esset in judicio recipiendum, quia si alius hominis pudendæ famæ, integræ tamen frontis, testimonium rejicitur; majori ratione illius, qui nec famam, nec frontem habet integram, testimonium rejicietur. Sed quia legis Remmiæ verbis non excludebatur: reliquum est, ut judicis officio fuerit excludendum. (h) Ad hanc legem S. C. illud pertinet, quo calumniæ publici judicii damnati, apud pedaneos judices postulare prohibentur. Quod S. Ctum nullo nomine innotescit, superestque tantum illius mentio apud Ulpianum. (i) Ex S. Cto significatur ex Rævardi sententia, *pedaneos judices* non solum fuisse privatos cives a Prætore ad causam cognoscendam datos, verum & ordinariam aliquando auctoritatem ad certum causarum genus habuisse, jus dicentes non e sella curuli, aut pro tribunali, sed in subsellijs. Cum enim *postulare* nihil sit aliud, quam desiderium suum aperire apud eum, qui jurisdictioni præest, & pedaneos judices jurisdictioni præfuisse colligitur, si apud eos aliquid, dum ne calumniatores essent, postulabant. (K) A calumniatoribus transeamus ad tergiversatores, nempe ad eos, qui accusationem intentatam destituunt: & ad quasi tergiversatores, qui mora sua reis prosunt ad effugiendum judicium, dilabente tempore a legibus præfinito. In hos igitur, qui cunctando reis beneficium legis impertiunt, conditum est S.C. Turpillianum, sive lex Petronia, Nerone imperante, (l) a Petronio Turpilliano lata, & a Senatu adprobata. Nescio vero, an hujus legis capita fuerint ea, de quibus legis Petroniæ nomine alibi tractatur, nempe de sententia pro libertate dicenda, de servis pugnam cum bestiis pœnæ causa committendis; quorum capitum Hottomannus auctorem quoque facit Petronium Turpillianum. Ac forsan unius legis plura fuere capita, quorum illud de tergiversatoribus transiit in S. C. quod habemus

(a) *Pro Sex. Roscio Amer.*

(b) *l. 3. ff. de test. l. 1. §. 2. ff. ad S. C. Turpil.*

(c) *ad l. 13. ff. de testib. sive ad lib. 1. Papin. de adult.*

(d) *l. ult. C. de calumniat.* Cuj. *ibid.*

(e) Sigon. *de judic. lib. 2. cap. 10.*

(f) Cic. *orat. pro Ros. Amer.* Plin. *in paneg. Julian. ad Antiochen.* Cuj. *tit. C. de calumniat.*

(g) Cujac. *ad l. 13. ff. de testib.*

(h) *l. 13. ff. de test.* Cuj. *obs. lib. 7. cap. 13.*

(i) *l. 1. §. removet. 6. ff. de postulat.*

(K) Rævard. *lib. 3. conject. cap. 10.*

(l) *l. abolitionem, C. ad l. Jul. de adult.* Cujac. *parat. C. ut intra certum tempus.*

bemus in manibus. Pœna hoc ex S. Cto descendens, est quinque librarum auri redigendarum in fiscum, præter infamiam. (a) Quam S. C. pœnam ex lege Remmia sumpsit, ut ea illos adspergeret, qui post satisdationem exercendæ litis, & post inscriptionem in crimen, quæ solemnia sunt accusationis, crimine nondum abolito, sive reo a crimine nondum exempto, ab accusatione recesserint, sine Prætoris venia, vel ad diem contestandæ litis constitutum vocati non accesserint, vel causam ita neglexerint, ut inter motas illorum tempus legitimum ad reum peragendum effluxerit. Nisi tam sero ad accusandum accessissent, ut breve tempus, quod supererat, nulla sua culpa prætierierit ante judicium absolutum. Tum enim nullo suo dolo, sed lege tantum ab ulteriori prosecutione judicii exclusi. (b) Neque tergiversatores profecto sunt, neque desertores, neque moratores, aut frustratores. Hoc S. C. tenentur omnes præter mulieres, & minores, & eos, qui non publicum, sed privatum judicium instituissent. (c) Est & S. ad judiciorum exercitium pertinens, cujus nomen, & tempora ignorantur: nempe illud, ne quis ob idem crimen pluribus legibus postuletur: (d) ortum fortasse temporibus Titi Vespasiani, quem Suetonius refert vetuisse, una de re pluribus legibus agere: hoc est idem delictum varie puniri. (e) Hinc docet Papinianus pœnam generalem adversus omnes legum contemptores minime concurrere cum pœnis certarum legum, quas certis in criminibus censet, seclusa generali pœna, subeundas: quia generi per speciem derogatur (f) S. C. item ab eodem Papiniano memoratur, (g) quo cavetur ne qui sistitur a fidejussoribus in judicio unius criminis causa, idem eodem die de alio crimine accusetur.

(a) *l. spurii ff. de Decur. l. 3. §. ul. ff. de pravar. l. 1. ff. de jur. fisc.*

(b) Cujac. *enarrat. & parat. C. ad S. C. Turpill.*

(c) *l. 1. §. 10. in fin. ff. ad S. C. Turpill.* Perez. *in C. ad S. C. Turpill. n. 2.*

(d) *l. Senatus 14 ff. de excusat.*

(e) Cujac. *ad l. Sanctio 41. ff. de pœnis.*

(f) *d. l. Sanctio.*

(g) *l. 2. §. 2. ff. de custod. reor.*

CIX. De S. C. Silaniano, & Statiliano, & aliis ad eamdem rem S. C.

Nunc a calumniatoribus, & ab iis, qui dolo accusant, ad eos transeamus, qui dolo refugiunt accusare. In quos conditum est S. C. Silanianum, nisi cum aliquibus scribamus Syllanianum, qui meo judicio falluntur, etenim refragantur nummi, & marmora Capitolina, atque crediderim cognomen id fuisse Juniorum. (h) SCti vero hujus tempus, & origo diu vel erudioribus, immo, & ipsi Cujacio latuit: quem in eam cognitionem adduxit P. Faber: qui primus illud retulit ad Augusti ævum Dolabella, & Silano Coss. etenim in *l. in cognitione, ff. ad S. C. Silanian.* affertur sententia S. C. Statiliani, vel Domitiani temporibus Augusti Tauro, & Lepido Coss. A. V. C. IↃCCLXIII. quo præfinitur quinquennium ad accusandum hæredem extraneum, qui contra S. C. Silanianum, hoc est ante quæstionem habitam de servis, testamentum aperuisset ejus, qui a propria familia diceretur occisus. (i) Cum autem hæc additio sit ad Silanianum, apparet Statilianum esse recentius: eoque Silanianum anno saltem esse antiquius: quia anno ante Taurum, & Lepidum Statiliani auctores, consulatum gessere Dolabella, & Silanus, quibus Silanianum adscribimus. Ex quo colligitur utraque S. Cta originem ab Augusti ævo traxisse, sub quo tam Lepidus, & Taurus, quam Dolabella, & Silanus fuere consules. (k) Sed quo suspicer aliquid anterioribus temporibus hac in re fuisse constitutum, præcipue in l. Cornelia de Sicariis, urget *lex 25.* hujus tituli D. qua traditur ea lege fuisse cautum de præmio accusatoris servorum, qui ante quæstionem aufugerint, & cædem admiserint, ut quinque aureos acciperet etiam de publico, si ex bonis damnati desint in singulos, quos convicerit servos. Unde quod lex Cornelia fortasse inchoaverat, S. C. hoc absolvit, pœna in hæredis negligentiam proposita. Si vero convicerit eos, qui aperto testamento manumissi reperiantur, iis in vincula conjectis, indeque causam dicere coactis, denos aureos in singulos ex damnati bonis auferret pro præmio, (l) de quo

(h) Dausq. *in orthograph. hac voc.*

(i) Cujac. *lib. 4. cap. 14.*

(k) Cujac. *obs. lib. 1. c. 18.*

(l) *d. d. l. §. 2.*

quo & alibi. Igitur ne vita dominorum pateret servorum insidiis: cogantur servi per hoc S.C. proprio periculo dominorum vitam præstare, ut sciant, se proprio capite expiaturos quidquid adversi domino contigisset: atque ita minime audeant in eum aliquid mali consulere. Unde mortuo domino, qui a familia occisus diceretur, Senatus vetuit testamenti tabulas aperiri, aut hæreditatem adiri, aut bonorum possessionem peti, aliudve quid ad causam testamenti pertinens agi, antequam haberetur publica quæstio de servis, qui sub eodem tecto, locove fuissent, & supplicium sumeretur tam de noxiis, quam de iis, qui dominum deseruissent, atque opem ferre neglexissent. (a) Ideo vero vetuit Senatus aperiri testamenti tabulas, ne crimen caderet in servos testamento manumissos; (b) itaque pœna sumenda de liberis hominibus esset veluti de servis, indeque libertatis dignitas turpitudine servilis supplicii macularetur. Verum Neronis tempore ad hoc S.C. accessit aliud, ipso Nerone, & Pisone Coss. (c) quo non modo prioris S. C. sententia confirmabatur, sed illud etiam adjiciebatur, ut qui testamento manumissi sub eodem tecto mansissent inter servos, pœnas darent. (d) Quod S.C. & Neronianum dicitur, & Pisonianum, atque Claudianum, quia Nero fuerat a Claudio adoptatus. (e) Ex eo autem S. C. omne dubium sublatum fuit, quod oriri poterat, si contra Silanianum apertum fuisset testamentum, & rei apparuissent servi testamento manumissi, servorum ne, an liberorum more puniendi essent? Nam SCrum Neronianum jussit, ut simul cum servis supplicium penderent: quod ante ambigebatur. Huic accessit aliud S. C. sub Trajano, ut de iis etiam quæstio haberetur, quos testator vivens manumiserat. (f) Hæres autem ne sui compendii causa familiæ facinus absconderet, si ultionem omittat, malitque suo sibi lucro retinere servos; quam supplicio amittere, contra SCtum hæreditatem adeat; ut indignus ab hæreditate, atque omni testamenti commodo submoveretur, bonaque sibi erepta in fiscum transferuntur. Et si tabulas contra S.Ctum aperuerit, recitaverit, descripserit, vel hæres ipse, vel alius; ex edicto Prætoris in eum centum aureorum judicium datur. (g) Secus vero si ab alio, quam a familia testator occisus dicatur: tum enim hæreditatem adire minime prohibetur, & effectum habebit aditio, si postea mortem ulciscantur, alioquin effectu carebit, & hæreditas a fisco eripietur ex Azonis sententia, quam probat Cujacius. (h) Occisorum autem nomine in reliquis veniunt omnes, qui aut ferro, aut laqueo, aut veneno, aut carmine magico, & quacumque alia nece perierint. (i) Mors tamen hausta veneno, vel alia ratione sine cæde furtim illata hoc S. Consulto non comprehenditur. Ideo autem ad supplicium servi deposcuntur, quod vel attulerint vim, vel auxilium fere neglexerint: & omni culpa solvuntur, si ab ignoto sibi periculo dominum non exemerint; tum enim crimen ab hærede in alios vindicabitur, dimissis servis, nisi venenum non clam, sed violenter fuerit infusum. (K) Nec solum servi sub tecto manentes plectuntur ex S.Cto, sed etiam foris, puta qui dominum peregre abeuntem sequerentur, cum ille in itinere fuerit occisus, (l) & qui clamore de proximo exaudito ad vim prohibendam non accurrerint: (m) item qui dominum sibi manus afferentem non impedierint, cum potuissent; quamvis non incidant in hoc S. C. cum violenti non fuerint; tamen puniuntur. Illud insuper S.C. Neroniano cavebatur, ut viro, aut uxore necata, perinde de superstitis conjugis servis quæstio haberetur, ac si servi essent ipsius occisi. (n) Quod Marcellus produxit etiam ad soceri servos, ut marito occiso, de iis etiam quæstio habeatur. (o) Non tenentur vero S.Cto Silaniano servi nedum puberes, aut ætate confecti; vel surdi,

(a) *l.* 25. *in fin. ff. de S.C. Silanian. & toto tit. ff. & C. eod.* Paull. *sent. li.* 3. *tit.* 5.

(b) Cujac. *obs. l.* 18. *cap.* 6.

(c) Tacit. *annal.* 13. *c.* 32. & *an.* 14.

(d) Tacit. *eod. ubi* Lipsius.

(e) Cuj. *paratit. ff. hoc tit. ubi vid.* Chass. *lit.* C.

(f) *l.* 10. *in fin. ff. de S. C. Silan.* Duaren. *ibi* §. *c.* 2.

(g) Cuj. *paratit. ff. eod.*

(h) 18. *observ. cap.* 6.

(i) *l.* 1. §. *occisorum, ff. ad S. C. Silanian.* & Paul. *sent. lib.* 3. *cap.* 5. *ubi* Cuj. §. *occis.*

(K) *l.* 1. §. 19. *ff. de S. Cons. Silan. l. cum fratrem, C. de his, quibus, ut indig.*

(l) *l.* 1. §. *cum dominus ff. h. t.*

(m) *l* 3. §. 2. & *l.* 1. §. 27. 28. *ff. eodem.*

(n) Paull. *sent.* 3. *tit.* 5. & *l.* 1. §. *si vir. ff. de S. C. Silanian.*

(o) *l si vir, ff. eod.* Ant. Aug. *l. de leg. ad hoc S. C.*

di, muti, furiosi, vel qui tempore mortis clausi, aut in vinculis erant: (a) Qui vero servorum aliquem de occisi familia receperit, celaverit, protexerit, quominus de illo supplicium sumeretur, tamquam sicarius punietur. (b) Servus etiam ab hærede venditus quæstioni subjicietur, reddito emptori prætio. (c) At servus, qui domini cædem indicasset (ita enim cum Duareno legendum apud Ulpianum, non *vindicasset*,) aut arguisset; siquidem ultro prosiluerit ad accusandum; non modo quæstionem elabetur; sed libertatis etiam prœmium assequetur. (d) Ad eos qui accusare refugiunt, etiam pertinet S. C. memoratum ab Ulpiano, (e) quo S. Cons. pro victo damnatur is, qui corruperit delatorem, adeo ut is accusationem omiserit; exceptis causis sanguinis, sive capitis, in quibus reo propriæ vitæ sollicitudo condonatur. Et in causis fiscalibus Senatus censuit, (f) ut si neque delator, neque possessor judicio adsint, postquam tribus edictis evocati fuerint; delator amittat jus deferendi publicam causam, & fidejussores ejus teneantur; possessoris vero jus integrum maneat, quale fuerat ante delationem. Porro Cotta, & Messala Coss. prodiit S. C. quo eadem observanda statuuntur; si servus, ac si liber postuletur. (g) Item Senatus censuit, (h) ut criminis abolitionem petente delatore, quod errasse se dicat; idem judex de abolitionis justa causa cognoscat, errorem condonaturus, & dolum, ut in causæ proditorem vindicaturus.

(a) l. 1. §. 32. ff. hoc. tit. l. 3. §. si quis in gravi, & seq. ff. ad S. C. Silan. & l. si excipiuntur, ff. eodem.
(b) l. si quis in gravi, & si quis quem, ff. eod.
(c) l. S. C. ff. eod.
(d) l. 3. §. mirum, ff. de S. C. Silan. Duaren. ibid. & l. 1. C. in quibus caus. pro præm.
(e) l. 7. ff. de prævaricat.
(f) l. 2. §. Senatus, ff. de jur. fisc.
(g) l. hos accusare 11. §. si servus ff. de accusat. & inscript.
(h) l. 15. ff. de jur. fisc.

CX. De lege Aquilia, & de Ædium demolitione S. C. prohibita.

Cum leges evolverimus, quibus delictorum damna coercentur, attexere ad has oportet etiam illas, quibus damna non ex delicto, sed vel culpa, vel casu aliquo nata rependuntur. Ac de damnis a bestiis, & quadrupede illatis cavebatur satis ex legibus XII. tabul. quarum vim edicto, & jurisdictione sua Prætor etiam explicavit titulo: *si quadrupes pauperiem fecisse dicatur*. Quo referenda est lex ea, quæ aliquibus scriptoribus appellatur *Pesolania de Cane*. Quod putatur corruptum nomen e *Solonia*, sive lege *Solonis*, quæ redacta fuit in leges XII. tabul. (i) Sanxerat enim Solon ut canis, qui momordetat, catena vinctus, a domino noxæ dederetur, quod & libro superiori attigimus. De damnis autem vel ab hominibus, vel a bestiis culpa, & negligentia hominum acceptis, quamvis veteribus XII. tab. legibus, & aliquibus forsan aliis post eas latis caveretur: quia tempore tamen exolescerent, oportuit nova aliqua lege vim earum suscitare. Veteres enim leges desuetudine languescentes, novis revocantur ad usum & viventium magistratuum auctoritate in pristinas vires restituuntur. Parent enim homines novis legibus facilius, ne spretis iis, contemnere videantur magistratum earum latorem: qui libenter persequitur violatores legum, ut honorem simul suum ulciscatur: unde Macrobius. (K) *Quæritur sæpe nova legis auctoritas exolescente metu legis antiquioris, ut de ipsis legibus XII. tabul. factum est: quarum ubi contemni auctoritas cœpit, in aliorum latorum nomina transiere.* Hinc ait Plato leges picturarum instar tempore obscuratas novis coloribus a novis potestatibus esse illuminandas. Qua ratione deductum est in legis Aquiliæ nomen quidquid in veteribus de damno ab homine, vel per hominem dato contineretur. Auctor legis C. Aquilius Gallus Tribun. pleb. isne qui formulam de dolo malo concepit, an alius, non satis constat. Fuit igitur proprie lex ista plebiscitum, (l) quo post auctam plebis auctoritatem populus tenebatur universus. Hujus legis tria capita commemorantur. Primo capite cavetur de occisis qualiterqualiter servis, aut animalibus, quæ gregatim pascuntur, (m) ut actio detur adversus eum, qui damnum dederit injuria; quæ vox hic pro contumelia non accipitur: injurias enim eas lex Cornelia ulciscitur: sed factum inju-

(i) Cujac. ad sent. Paull. lib. 1. tit. 15.
(K) Saturn. 11. & 13.
(l) l. 2. ff. ad l. Aquil.
(m) l. 2. ff. ad l. Aquil.

injuria dicitur pro non jure ab eo etiam, qui nocendi animum non habuerit, siquidem ratione utatur; nam furiosus, & infans, quorum ratio languet, Aquilia non tenentur. (a) Hinc si quis occiderit aggressorem, adversum quem se telo defendebat, & justæ defensionis modum non excesserit, in Aquiliam non incidet: quia non injuria, sed jure illum occidit: nam jure naturæ recte vim in se imminentem quisque propulsat; (b) Cum quadrupebus autem, & servos congregat lex: quia servi sub dominio nostro pariter cadunt. Occiso autem servo, vel quadrupede damnum æstimatur quanti eo anno servus, vel quadrupes plurimi fuerint, quantique nostra interfuit non periisse. (c) isque annus retrorsum computatur ex tempore, quo quis est occisus: ut scilicet mortis tempus anni sit finis. Quamobrem si eo anno servus hæres institutus aliena culpa vitam amiserit, etiam hæreditatis commodum in æstimationis judicium veniet. (d) Et si pictori servo pollex præcisus fuerit, idemque intra annum præcisi pollicis occisus, in æstimationem deducetur quanti prius esset, antequam pollicem, & artem amisisset. (e) Actio autem, qua æstimatur quanti pluris, anno circumscribitur: actio vero ipsa, qua æstimatur damnum acceptum, est perpetua, utpote rei persecutoria. (f) Porro actio directa, sive civilis, ex ipsa lege descendens, ejusdemque apertis verbis comprehensa ipsi domino datur: utilis vero, quæ nascitur ex abdito sensu legis, & ab æquitate magistratus etiam non domino permittitur. Quamobrem liber homo, qui dominium non habet in propria membra, læsus nullam ex hac lege directam actionem nascitur, sed occiso eo utilis actio ipsius hæredi accomodatur: qua consequetur quidquid sumptus factum fuerit in curando vulnere, & quidquid damni ejus cædis causa fuerit acceptum. (g) Eadem ratione fructuario corporis perempti, & creditori, & bonæ fidei possessori utilis actio conceditur. (h) Addit Cujacius dictam competere, si corpus corpori nocuerit: utilem si corpus causam damni, non damnum ipsum obtulerit: quæ plerumque actio in factum appellatur. Etsi vero hæc utpote rei persecutoria ad hæredes transeat, & successores; adversus hæredem tamen minime dabitur, nisi quatenus fuerit ex alieno locupletior. (i) Mulctantur autem confitentes in simplum; nisi inficiantes, propter mendacii pœnam, in duplum. (K) Secundum caput Aquiliæ legis jamdiu intercidit. Eoque Cujacius (l) comprehensam fuisse putat quamlibet aliam rationem damni dati non ob rem nostram læsam, sed ob commodum aliena opera nobis ademptum, veluti si quis nullo jure servitutis impositæ vicini luminibus contra formam veterum ædificiorum offecisset: quo nomine damnatus fuit a Theophilo Imperatore Petronas, ut refert Zonoras; (m) vel si quis imposito ædificio vicini æream inutilem reddidisset. Quod caput in desuetudinem abiit. Tertium caput conceptum erat in eos, qui non occidissent servum, aut gregalem quadrupedem, sed eum, eamve aliquo modo læsissent, corporisve membrum aliquod ussissent, rupissent, fregissent, aut occidissent, vulnerassentve canem, & animal aliud, quod pecudum numero non est, sive gregatim non pascatur, aliave ratione rem aliam animatam, aut inanimatam deteriorem reddidissent: ut ejus damni nomine teneantur quanti res ea plurimi fuisset in triginta diebus proximis. (n) Hic enim actio annua, qua persequimur ex superiori capite, id, quo res plurimi fuerit, contrahitur ad triginta dies: quia minus peccatum vulnerantis, & lædentis est, quam occidentis, minorque jactura esse solet occisi animalis, quod pecudum numero non sit. Ad damnum quoque pertinet S. C. Acilio Aviola, & Corollio Pansa Coss. Adriani tempore, quo de ædium demo-

(a) *l. 5. §. injuriam, & seq. ff. ad l. Aquil.*

(b) *l. scientiam. 45. §. 4. ff. eod. & l. 4. & 5. §. 1. eodem.*

(c) *l. ait lex ff. eodem.*

(d) *l. inde Neratius, ff. eod. in prin.*

(e) *d. l. inde Neratius, §. 3.*

(f) *vide* Vvesemb. *in parat. ff. eodem. num. 5.*

(g) *l. 13. & 14. ff. eodem*, Vvesemb. *loco cit. n. 3.*

(h) *l. item Mela, §. 10. ff. ad l. Aquil.*

(i) *l. inde Neratius, §. hanc actionem 8. ff. ad l. Aq.*

(K) *l. contra 4. eod. l. 2. §. 1. ff. eodem.*

(l) Cujac. *parat. ff. ad l. Aquil.*

(m) *vide exempla apud* Cujac. *parat. C. eodem.*

(n) *l. si servus 27. ff. ad l. Aquil. §. quinto.*

demolitione cavebatur, & dirui quid negotiandi causa, distrahive, aut vendi, aut legari prohibebatur. (a) Non modo autem domus sed & villas dirui Senatus vetuit, ac venditionem irritavit, & emptorem ad duplum pretii fisco inferendum damnavit.

(a) *l. 52. ff. de contrah. empt. cum concord.* Cuj. *obs. 5. cap. 22.*

CXI. De lege Rhodia de Jactu.

Nunc progrediamur ad ea damna, quæ non ab homine, sed sorte, vel natura inferuntur: nempe quæ a mari eveniunt, cujus fallax est, incertaque fides. De talibus autem damnis judicia Rodiis legibus in Romanas translatis exercebantur. Rhodiorum enim erat rei maritimæ tanta periria, ut *nauticus populus* a Floro appellentur: ac propter usum, assiduosque casus, quos frequentia navigationis tulerunt, æquissimas, & prudentissimas rei navalis condidere leges. Quarum præstantiam cum alii veterum, tum præcipue Strabo celebravit. Etsi autem Romani leges omnes conquisierint non modo Atticas, sed & Græcorum aliorum, sicut & Pythagoræorum, qui erant in ea Italiæ ora, quæ Magna Græcia dicebatur; tamen Rhodias non acceperunt, nisi post usum rei maritimæ, quo non ante primum bellum Punicum vertere animum. Quamobrem traduxerunt ad se leges Rhodias, quæ maritum dominabantur; assiduoque usu civitatem iis dederunt, judicia maritima ex auctoritate illarum agitantes. (b) Unde in Servii, Ofilii, Labeonis scriptis monumenta erant Rhodiarum legum, quarum adhuc vestigia in recentiorum Jurisconsultorum responsis observantur. Quamquam autem plures erant Romanis receptæ Rhodiæ leges, earum tamen sententias tantum retinemus, quæ merces naufragio jactas respiciebant. Atque ex rescripto Antonini, (c) quo de naufragiorum bonis agitur, Rhodia lex a Cæsare in imperii societatem adsciscitur, imperio rerum ita tributo, ut *orbis quidem terrarum regimen Imperator; maris vero dominium lex Rhodia obtineret*. Quamobrem ex collectione Pselli, ut Gothofredus putat, seriem habemus, etsi mutilam Imperatorum, qui Rhodiis legibus arbitrium in re maritima tradiderunt. Quorum initium non a Tiberio, sed a Claudio, sub quo Coss. ii fuere, qui collectione illa perhibentur, nempe Q. Aterius Antoninus, & D. Junius Silanus anno a Christo nato LIV. (d) Isque Imperator pluribus rem nauticam Senatusconsultis constituit, quorum duo ab Ulpiano referuntur, de quibus egimus supra ad legem Corneliam de sicariis. (e) Eos autem, qui ex afflictis, & miseris naufragorum fortunis quid inhumane rapuissent, fisco tantum pendere voluit Claudius, quanti e Prætoris edicto damnarentur. (f) Etenim etiam ex edicto Prætoris oritur actio adversus raptores naufragiorum intra annum in quadruplum, post annum vero in simplum: (g) ut violentia procul arceatur a naufragiis, vetuit Senatus iis colligendis aut militem, aut privatum, aut libertum servumve Principis intervenire. (h) Leges itaque Rhodias utilitate diu ante commendatas, usque inter Romanas leges invectas Claudius primum convertit in assiduam, & necessariam jurisdictionem: deinde alii principes easdem auctoritate sua comprehenderunt, quorum nomina in supra demonstrata collectione invenimus: nempe Vespasianus, sub quo S. C. ea de re, Lauro, & Agrippino Coss. suffectis, ut Gothofredus autumat, & Ulpius Traianus, itemque Adrianus, sub quo S. C. ne milites, aut privati, aut servus, libertusve principis naufragiis colligendis interveniret: ne pro auxilio, damnum potentia, & rapacitate sua naufragiis adferrent. Quibus tandem & Severi accessit auctoritas. Posset quis referre inter leges Rhodias caput illud apud Cic. quod tamen cum eruditioribus declamandi causa confictum putarim de more a Rhetoribus, nempe: *ut si qua rostrata navis, quæ est navis militaris, in portu deprehensa sit, publicetur*. Ex omnibus autem Rhodiis legibus, hujus ad nos capitis integra

(b) Cic. *pro lege Manilia*.

(c) *l. ἀξίωσις sive l. deprecatio ff. ad l. Rhodiam de jactu*.

(d) P. Fabeo *semestr. l. 1. c. 25.*

(e) *l. 3. in fin. ff. de incend. ruin. & naufrag.*

(f) *l. 3. ff. de incend. ruin. naufr.*

(g) *l. 1. ff. eod.*

(h) *l. ne quid in fin. ff. de incend. ruin. naufrag.*

gra sententia pervenit quo continetur, ut si ventorum vi, aut impetu tempestas cooriatur, unde navis in periculo versetur, quo ut eximatur oporteat eam levare, atque jactura mercium exonerare: mercium projectarum domino damnum illud a dominis mercium conservatarum pro rata omnium, ipsomet etiam nauta contribuente, sarciatur: siquidem per eam jacturam navis periculum tempestatis evaserit: nam si perierit, nullus collationi supererit locus; cum vel merces omnes demersæ sint, vel si quæ recipiantur, a sorte, aut a dominorum industria servatæ putentur. (a) In rationem autem contributionis venit etiam portio ipsarum mercium jactarum; ut earum dominus tanto minus a cæteris exigat, quanto prolata jactarum oneratur mercium. (b) Quamobrem si duo singuli centum haberent in mercibus; Cajus jactarum mercium dominus ducentum. Cajus amissis mercibus auferet a singulis quinquaginta, & naufragio amittet altera centum: quoniam tantumdem ille habebat in mercibus amissis quantum illi duo in servatis. Unde sicuti portio Caji, quæ erat ducentum, superabat portionem singulorum, quæ erat centum: eadem proportione post naufragium portio Caji quæ est centum superabit portionem singulorum, quæ est quinquaginta, ut tam ante quam post naufragium, portio Caji dimidio superet portionem singulorum. Contra si Cajus merces projecerit, quæ valerent quinquaginta; unus autem, & alter servarint proprias cujusque centum æstimatas, Cajus damnum accipiet in decem; duo vero illi duplum quisque contribuent, pro singulis, nempe viginti; ut qua portione quinquaginta illa unius respondebant singulorum centenis, eadem ratione quadraginta ejusdem respondeant singulorum octogenis. In qua ratione subducenda veniunt etiam animalia, & servi periculo liberati, & gemmæ servatæ, non quia navim onerent, sed quod aliena jactura salvæ fuerint. Homo tamen liber servatus in rationem contributionis non veniet: cum nullo pretio vita liberi hominis expendatur. (c) Res autem, quarum nomine conferendum est quanti emptæ fuerint, sed quanti venisse possint æstimantur (d) & si adspergine deteriores evaserint, quanto minoris ob id æstimantur, tanto minus in contributione præstabunt: ut si prius viginti putarentur, postea ob adsperginem decem valeant, dominus earum prodecem sit collaturus. (e) Nec solum contributio locum habebit si merces e navi jaciantur; sed etiam si una cum scapha, in qua depositæ fuerant, demergantur. (f) Nave autem perdita, conservatæ cum mercibus schaphæ nulla ratio habebitur; quia naufragium factum est, (g) non jactura. Quamvis autem facto naufragio contributio cesset, si tamen ea navis, quæ jactura mercium servata erat, alio loco submersa fuerit, & merces per urinatores extrahantur: earum domini conferre debent ei, cujus bonorum jactu navis superius periculum evaserit: quia nisi ea mercium jactura navis levata esset, merces, quæ postea extrahuntur, e naufragio fortasse non superfuissent. (h) Si autem arbor aut aliud instrumentum levandæ navis causa jactum fuerit; a nauta hujus quoque damnum, perinde ac jacturam mercium contributione omnium reficietur. (i) Cæterum si nullo periculo navem exoneraverit, frustra contributionem postulabit; cum id tantum sit reddendum, cujus jacturæ beneficio, periculum navis effugerit. (K) Si vero navis a privatis redempta fuerit, omnes domino navis conferre debere Servius, Ofilius, Labeo tradiderunt. (l) Porro caput hoc legis Rhodiæ ad naves pertinet onerarias, ad comportandas merces comparatas, quæ plerumque capaces erant decem millium modiorum: non autem ad naves longas, seu triremes. (m) Cæterum si navis deterior facta

(a) Cic. *de invent.*

(b) *lib. 55. Basil. tit. 8. l. 1. ff. de l. Rhod. de jactu.* Paull. *lib. 2. sent. tit. 7. in fin.*

(c) *l. 2. §. portio 3. ff. d. l. Rhod. de jactu.*

(d) Cujac. *ad l. 3. ff. de l. Rhod. de jact. sive ad l. 19. resp. Papin.*

(e) *l. 2. §. portio ff. eod.*

(f) *si navis 4. §. cum autem 2. ff. eod.*

(g) *d. l. ff. eod.*

(h) *d. l. 4. eod. Paul. sent. 2. tit. 7.*

(i) *d. l. 4. §. sed si navis* Cuj. *ad Paul. sent. loc. cit.*

(K) *l. amissi §. 5. in fin. ff. de l. Rhod. de jactu l. 3. ff. eodem.*

(l) Cuj. *lib. 29. resp Papin. l. 3. ff. eod. l. 2. si navis ff. eod.*

(m) Cuj. *ibid.*

(a) l. 2. §. 1. ff. de l. Rhod. de jact.

facta fuerit: frustra contributio postulabitur. (a) Tandem Judicium hoc ita instituetur, ut rerum amissarum domini ex locato agant cum magistro navis, ne restituat res conservatas, donec ex iis damnum reficiatur dominis rerum projectarum: unde navis magister ex conducto aget cum reliquis, quorum sunt salvæ merces, ut detrimentum proportione communicetur.

CXII. De Lege Licinia.

(b) l. ult. ff. de alien. jud. mut.

(c) l. 1. famil. erciscund.

Effugerat pœne mihi tot inter lex Licinia, cujus leve mihi admodum vestigium reperitur apud Marcianum, (b) quam explicat Cujacius. (c) Ea lex vetuit, ne communi dividundo actione uteretur is socius, qui partem rei communis alienavit, ut evitaret licitationem illius, propetreaque transtulerit partem suam in potentiorem, ut licitando ille vincat incusso potentiæ metu. Nam si eadem pars, nondum sublata communione, ad eum, qui alienaverat, redierit; non poterit ipse amplius duplicem, quam habebat actionem, adversus socium exercere; & si potentior ille post partem in se alienatam communi dividundo agat cum altero socio; repelletur exceptione, quod *alienata res sit judicii mutandi causa*.

CXIII. S.C. de Religione Sepulcrorum.

(d) l. 12. §. ff. de relig. & sumpt. fun.

(e) l. utimur. 5. ff. de sepulcr. violat.

Finem imponamus operi materia funebri, quo res omnes humanæ commeant, atque referamus S. C. de religione sepulcrorum, quo prohibebatur sepulcra in alium verti usum, quam condendi cadaveris illati, & venundati, aut permutari, ut in profana commercia concederent. (d) Tantique religio funerum est, ut etiam post fundos venditos priores domini, qui sepulcrum ibi habebant, jus adeundorum sepulcrorum retinerent, propter legem prædiorum venundandorum, qua cavebatur, ut ad sepulcra, quæ in fundis sunt, iter ejus aditus, ambitus funeris faciendi sit. (e)

Hactenus ax antiquissimis monumentis Romana exordia juris privati edicta sunto. Quo minus autem, quicumque lector sapis, abductus turba imperitorum, quidquam horum uti obsoletum tua cum fraude prætereris; cogitato, labentibus priscis institutis, perennem tamen recti speciem ibi sculptam, exemplisque novis, ac similibus, communem, atque promiscuam numquam interituram, neque ullo non tempore mortalibus profuturam ubicumque gentium, non libido, sed ratio dominetur.

J. VINCENTII GRAVINÆ

DE

ROMANO IMPERIO

LIBER SINGULARIS.

AD

S. P. Q. R.

r

Uoniam imperandi jus inter homines oritur a ratione, per quam, contracta societate civili, sapientia legislatoris, & potentia principis conferuntur ad communem, & singulorum utilitatem, quæ unica est justorum imperiorum origo, & fons legitimus, atque perpetua causa universæ potestatis; propterea illud inter homines imperium, jure naturæ, dominatur, ubi rationis versetur plurimum, quale fuerit id, quod non ad certi alicujus hominis, certæve familiæ, aut ad certarum nationum; sed ad universarum sibi adjunctarum gentium commodum fuerit honorum, atque magistratuum participatione comparatum ab hominibus, qui cæteris mortalibus omni virtutum genere præstiterunt, victoriisque suis cultum animi, ac mentis rectum usum profliganda barbarie propagarunt: quales Romani fuerunt; qui tali erga genus humanum beneficentia, in omnes imperandi jus, veluti majores in minores, a naturæ lege acceperunt. Unde Dionysius repressurus indignationem, & invidiam Græcorum, Romanos iniquis animis ferentium: *Æquo animo* (inquit) *justa subjectio perferenda. Natura namque, communique omnium lege, nullo peritura tempore, præstantiores inferioribus perpetuo præsunt. Neque accusanda fortuna, quasi gratuito tantum imperium urbi minus idoneæ tamdiu tradiderit. Discent enim* (Græci) *ex hac historia urbem talem a suis continuo primordiis innumerabiles emisisse virtutes hominum, quibus neque sanctiores, neque justiores, neque temperantiores in universa vita; neque in re militari præstantiores umquam Græca, vel barbara civitas ulla tulit.* Hinc merito Romanorum Imperio juris gentium auctoritatem tributam censemus: nimirum, & propter summas virtutes victoris populi, & quia legum suarum auctoritatem, & linguæ usum, & morum gravitatem, & munera omnia sua, & civitatem Romanam, & Majestatem propriam nempe semetipsum cum sociis suis, hoc est cum gentibus communicavit universis; ut in Imperio Romano suam singuli libertatem in perpetuum deposuerint.

I. De justis imperii Romani causis.

Quocirca Romanum Imperium definimus *societatem omnium gentium æqua juris, ac civitatis communione contractam*. Constat enim instituto Romanorum, pluribus quidem antea, post Antonini vero Caracallæ constitutionem, omnibus, qui sunt in orbe Romano, Romanam quoque civitatem fuisse tributam. Quod sane imperium justis ex causis coaluit: quia cum terra pateat omnibus indigentibus, liceatque locum ad habitandum aut petere, aut per se capere, in quo naturalis, ac civilis vita ducatur; fas Romulo quoque fuit sibi, ac gentibus secum adlectis, fundare Latino in agro civitatem; præcipue in Albanorum regione, in quam ille, ac frater, permissu Numitoris Albani Regis, coloniam deduxerunt: qualem Romam ab initio fuisse, Dionysius, scriptor diligentissimus, ex veteribus monumentis ostendit.

II. De Romani Imperii natura.

Fines autem Imperii sui populus Romanus propagavit justis, piisque gerendis bellis, utpote non ad inferendam, sed vel ad arcendam a se, atque a sociis injuriam, vel ad opem poscentibus præbendam, occasione ipsa ducente, susceptis. Quod fatentur legati Rhodiorum apud Livium (a) his verbis: *Certe quidem vos estis Romani, qui ideo felicia vestra bella esse, quia justa sunt, præ vobis fertis; nec tantum exitu eorum quod vincatis, quam principiis, quod non sine causa suscipiatis, gloriamini.*

(a) *l.45.c.22.*

Et tamen, etsi non omnes causas Imperium Romanum habuisset justas; exitu tamen redderetur justissimum, propter contributionem, & communionem, quam diximus, juris sui cum omnibus ab se devictis nationibus, quibus perinde ac Romanis, magistratus capessere licuit, & ipsum Imperium. Unde Claudianus: (a)

(a) *in Stilich. l. 3. v. 150.*

Hæc (Roma) *est in gremium victos quæ sola recepit,*
Humanumque genus communi nomine fovit.
Matris non dominæ ritu, civemque vocavit,
Quem domuit, nexuque pio longinqua revinxit:
Hujus pacificis debemus moribus omnes,
Quod veluti patriis regionibus, utitur hospes.

Item paullo post

Quod cuncti gens una sumus.

Unde tot domitis nationibus totum mundum a Probo factum fuisse *Romanum*, ait Vopiscus, (b) & Prudentius contra Symmachum: (c)

(b) *in Probo c. 20.*
(c) *l. 2. v. 680.*

Hanc frænaturus rabiem Deus, undique gentes
Inclinare caput docuit sub legibus iisdem;
Romanosque omnes fieri, quos Rhenus, & Ister,
Quos Tagus auriftuus, quos magnus inundat Iberus,
Corniger Hesperidum quos interlabitur, & quos
Ganges alit, tepidique lavant septem hostia Nili.

(d) *in ps. 58.*

cum quo consonat & Augustinus. (d) Qua ratione sicuti omnium commodo est institutum, ita neque ab ullo everti, neque in proprii regni formulam, aut in aliud administrationis genus, sive expresse, sive tacite per temporis diuturnitatem transferri licuerit: cum neque tempus ullum, neque ulla ratio contra justitiam dimicet, & communem hominum libertatem, conditam in universarum fœdere nationum Imperii Romani vinculo cohærentium. Quod si vel eversum, vel laceratum, vel transductum in aliam formam inveniatur, interest mortalium sarcire illud, atque restituere collapsum, quia nihil justius est, quam continere, atque instaurare id, cujus dissolutione dirimitur societas nationum omnium, & civile vinculum mutuæ caritatis: adeo ut jus, quod promiscue offerebatur singulis, contrahatur ad paucos, qui magistratus, & honores, aut ad certas familias; aut ad peculiarem populum, exclusis aliis, transferant. Cæteri enim populi a communi jure libertatis adducuntur in servitutem, cum eis adimitur promiscuus usus, & perfunctio magistratuum, quibus vicissim sibi parent, & imperant, in quo summa vertitur libertatis.

III.
De Imperio in Republica constituta.

Porro Imperii institutio minime rempublicam sustulit, neque delevit libertatem Romanam, qua populorum aliorum libertas comprehendebatur: quia Dictatoriam Augustus minime tulit a populo potestatem, (e) quæ patrem suum conjuratis objecerat; (f) sed Imperatoriam sive militarem, nempe armorum regimen, non evertendæ, sed tuendæ Reipublicæ, quæ opus habuit hoc extraordinario munere in tanta vastitate dominationis, & multitudine negotiorum, quæ sæpe fines ordinariarum potestatum excedebant. Unde Cujacius (g) *extra ordinem*, explicat *auctoritate Principis*: ad quam excurrendum erat tamquam ad Reipubl. dexteram, ubi opus esset impressione militari ad compescendos puta motus multitudinis; & ad alia improvisa, & subita, sive in provinciis, sive ipsa in urbe componenda, atque sedanda, una cum capite civilis corporis, nempe Senatu,

(e) Vellejus *l. 2. p. 247.*
(f) Dio *l. 53 p. 506.*
(g) *l. si cui 92. ff. de cond. & dem. l. 8. resp P ip. l. mater 93. ff. eod.*

natu, in quo mens, & ratio manebat; unaque cum aliis magistratibus ordinariis, nempe consulibus, prætoribus, cæterisque, per quos pro sua cujusque portione, Respublica gerebatur more majorum. Unde optime, ac peritissime pro summa eruditione sua Cujacius (*a*) scribit, regimen Romanæ Reipublicæ perrexisse lento progressu a vi, & potestate Regis ad populum, a populo ad Senatum, a Senatu ad unum non regem, sed principem, quasi in Rep. & Senatu primum, qui nec populi sibi, nec Senatus jus omne vindicaret, sed cum eo partiretur: Quamobrem Imperator erat in potestate Reip. Respublica vero sub administratione Senatus, & Imperatorum: cum Reipublicæ Senatus consilium, Imperator opem, & arma præberet. Hinc Antoninus apud Herodianum ait: *Siquidem in illa urbe sita est imperii fortuna; nobis autem dispensatio tantum, atque administratio principatus una vobiscum (nempe Senatoribus) posita est*. Et eumdem, Dio refert, existimasse, ac palam tulisse omnes res, omniaque negotia Senatus esse, & populi, (*b*) & Tacitus: *Non regno tamen, neque Dictatura, sed Principis nomine constitutam Remp.*

(a) *ad l.2.§.eodem tempore ff. de orig.juris.*

(b) *vide* Casaubon. *in not. ad* Spartian.*p.*36.

IV. De Principe Romanorum.

Principis autem nomen adeo procul erat a Rege, ut florente Rep. tribueretur ei, qui præcelleret inter Senatores, quique totius veluti Senatus caput Princeps Senatus a Censore appellabatur. Quo exemplo & Imperator *Princeps* nuncupabatur, tamquam in Urbe Primus. (*c*) Quod egregie notat, & ipsius Tyberii verbis distinguit Dio, cum refert Principem Senatus ritu prisco vocatum Tyberium, eumdemque dicere consuevisse Dominum se esse servorum, quos habebat, Imperatorem militum, cæterorum vero Principem, hoc est caput civium. Talis nimirum est Imperator, qualem se profitebatur Adrianus (*d*) in concione, & in Senatu, cum palam ediceret se Remp. ita gesturum, ut sciret populi rem esse non propriam. Hinc, Alexander Severus dispensatorem se publicum te, verbisque ferebat. Dispensator vero servus erat is, ad quem totius familiæ rationes, & peculii administratio pertinebat, ut intelligamus non arbitrium Reipublicæ, quod erat penes S. P. Q. R. sed ministerium tantum illius ad Imperatorem, delato Imperio, pervenire.

(c) Lips.*in* Tacit.*p.*6.

(d) Spartian. *in* Adrian.*c.*8.

V. Quid sit imperare.

Cujus ministerii moderatio, & potestatis temperamentum *imperandi*, quam *jubendi* verbo melius exprimitur: quia mitius est imperare, quam jubere, ut observare licet apud JCtos primæva, propriaque in significatione præ cæteris verba locantes. Unde Paullus (*e*) ex verbo *impero*, fideicommissum docet emanare, quod rogantis fere fit, non legatum, quod est jubentis. (*f*) Propterea Cujacius (*g*) Principem a Domino inde distinguit, quod dominus *jubeat*, princeps *imperet*: quamvis apud auctores alios in verborum proprietate remissiores *jubere* & *imperare* confundantur. Novit vero, & diligenter eorum differentiam notavit Antonius Popma, (*h*) docens *imperare* esse onus imponere, ut *imperavit frumentum*; *jubere* autem esse aliquid necessario velle, ut *bellum ex auctoritate Patrum populus jussit*. Non negaverim tamen majorem hoc verbum traxisse potestatem, & vim ab usu militari, cum dux exercitus ob eminentiam virtutis, & laudis parta insigni victoria, ingenti plausu appellaretur Imperator, etiam Imperio in Republ. constituto, quod de Blæso memorat Tacitus; (*i*) ut hoc verbo ducibus honos militari clamore augeretur. Quod postea S. Conf. confirmabatur. (*K*) Quem Augustus honorem vicies circiter a militibus acceperat, (*l*) Sed eo anno, quo quintum Consul fuit, Imperatoris titulum in perpetuum suscepit (*m*) ad explicandam extraordinariam potestatem armo-

(e) *l.*4 *sent.t.*1.

(f) *vid. omnino* Alciat.*l.*7. *c.*13.

(g) *ad l.*19.*quæ est.*Pap. *leg. unum ex fam.* 67.*ff. de leg.*2.

(h) *de diff.verb. l.*3.

(i) *l.*3.*annal.*

(K) Sigon. *de jur prov.l.*2.*c.*7.

(l) Casaub. *in* Svet.*l.*1.*c.*76.

(m) Dio *l.* 52. *p.*493.*& seq.*

(a) 235. *Dio l. 44. p.* rum, in quem usum idem titulus Cæsari fuerat [ejusque posteritati tributus. (*a*) Hinc postea hæc vox & summæ potestatis militaris exprimendæ vice fungebatur, & honorandi post victoriam ducis, atque ipsius etiam Cæsaris celebrandi, qui toties Imperator appellabatur, quoties re feliciter gesta militari acclamatione hanc meruisset laudem, unde Imperator III. IV. V. ac deinceps pro numero victoriarum inscribebatur. (*b*)

(b) *Dio eod. l. p.* 236.

(c) *in Aug. ar.* 3

(d) *in Jul. Cæs. c.* 76.

(e) *vide Sinef. apud eumd.* Casaubon. *in vita Adrian. c.* 11. *verbo ergo conversis regio more militibus.*

(f) *l.* 53. *p.* 508.

Cum vero Imperatoris nomen ad potestatem significandam adhiberetur, eâ voce non veniebat regia potestas, ut male Tillemontius, (*c*) Casaubono etiam auctore (*d*) cum vulgo Scriptorum ex Dione colligit; sed militare tantum imperium; quod vi tamen & oblique, atque obscure perveniebat eo quo potestas regia palam, & directo ferebatur. (*e*) Tradit quidem Dion Imperatoris fuisse jus conscribendi exercitus, belli pacisque arbitrium, pecuniarum contrahendarum facultatem, & capitalem animadversionem. Verum non ad Imperatoriam auctoritatem hæc omnia revocat, sed ad munera veteris, popularisque Reip. quorum suprema princeps in se transferebat, veluti crebros consulatus, potestatem Tribuniciam, Proconsulare Imperium, quibus Imperator induebat summam, ac supremam civilibus etiam in negotiis potestatem in principem transeuntem non jure quidem regio, quod Brutus extinxerat; neque ex Dictatura, quam Augustus, utpote sibi maxime periculosam, invisamque populo recusavit, sed jure ordinariorum magistratuum a se susceptorum: quibus in unius personam vel perpetuo cumulatis, vel crebro repetitis ad exitum Regiæ potestatis arte hac subdola perveniebat is, cui tradebatur militare imperium, per quod munera, quæ vellet ad se civilia trahebat; cum leges plerumque pareant armis. Ideo Dion (*f*) postquam consuetos Imperatoris magistratus enumeraverat, subjicit illius facultates non ex Imperatorio jure, sed ex illis magistratibus profluentes: ait enim Imperatores ἐκ μὲν τούτων τῶν ὀνομάτων ex horum (nempe magistratuum) nominibus exercitus conscribere, pecuniam cogere, bella suscipere, pacem facere, & inferius καὶ οὕτως ἐκ τούτων τῶν δημοκρατικῶν ὀνομάτων, πᾶσαν τὴν τῆς πολιτείας ἰσχὺν περιβέβληνται. *itaque his popularibus nominibus omnem induunt Respublicæ robur.* Plurima vero eorum, quæ Imperatoribus adscribunt historici sine mentione magistratuum susceptorum, ea omnia illorum ad magistratuum potestatem, non ad potestatem ullam regiam Imperatoris esse revocanda, plurima antiquitatis monumenta testantur, præcipue illud Ancyranum, quo res ab Augusto gestæ, atque a se ipso in breviarium redactæ continentur, præcipue *cap.* 2. cujus hæc supersunt.

Patriciorum numerum auxi Consul. V. jussu populi & Senatus, Senatum ter legi, & in consulatu VI. Censum Pop. Rom. Collega M. Agrippa egi.

En hæc omnia, quorum ad exemplum & alia licet conjicere, non Imperatoriæ potestati, sed consularibus, & potestati censoriæ a populo, & Senatu impetratæ tribuuntur. Mos item Scriptor est, ut qui causam mortis reo dedit pro auctore proferant: veluti Svetonius initio vitæ Vitellianæ inquit *accusavit, condemnavitque*, cum idem accusator, & condemnator esse nequeat. Sed quia causa fuit ut condemnaretur ex accusatione sua, propterea judicis etiam ei personam imposuit, ad quod exemplum trahi possent plurima, quæ tribuuntur Imperatoribus, non ex auctoritate Imperatoria profecta, sed ex occasione ab ipsis Cæsaribus oblata. Nam & Ulpianus accusatori condemnationem tribuit, propterea quod per illius accusa-

cusationem reus a judice condemnetur. Unde scribit: *peregisse reum* (accusator) *non alias videtur, nisi & condemnaverit* hoc est nisi effecerit ut condemnaretur.

VI. De Origine Imperatoris.

Est igitur Imperator summus, ac perpetuus dux exercituum Romanorum. Quam Augustus auctoritatem, ne per hanc viam redire occulto videretur ad Dictaturam, numquam in perpetuum, sed aliquando in quinquennium, sæpius in decennium accepit, ut eam tamen tota vita continuarit, decimo quoque anno Imperio sibi prorogato per causam rebellantium provinciarum, quas decennio pacari posse toties obtendebat, quoties exeunte Imperii die rogatus, ac tamquam invitus erat illud iterum recepturus. Inde orta decenalia sequentium etiam Imperatorum, qui etsi crearentur in perpetuum, tamen decimo quoque anno festis diebus, & solemnibus ludis, velut Imperii sibi renovati lætitiam simul cum populo capiebant. (a) Provincias vero ita cum Senatu divisit Augustus, ut indomitas, & tumultuantes, quibus coercendis opus esset copiis militaribus, ipse susceperit, verbo quidem quasi majus periculum pro Rep. ultro subiturus; re autem ut simul cum provinciis illis etiam exercitus ad eas provincias mittendas, & militiam universam, qua cives perterrerefaceret, in potestate haberet; (b) pacatas vero provincias, & tranquillas unde honorificentiæ plus, quam virium trahebatur, Senatui, Populoque permisit: unde & Italia in Senatus administratione permansit: (c) ideoque inter Cæsareas provincias a Dione (d) minime recensetur; quod inde contigit, quod nemo umquam imperatorum, ac ne quidem triumviri ipsi de Italia, quæ domina erat omnium provinciarum, sed pro Italia certare se ostendebant; ideoque in divisione Imperii inter Lepidum, Antonium, & Octavium nulli eorum Italia fuit attributa: Sed in Senatus potestate mansit, nec ad eos pervenit, qui tantum pacandarum provinciarum causa, quibus Italia præerat, militare Imperium retinebat. Hæc enim Dio scribit (e) Italia ἐξαίρετος ἀεὶ ποτε ἐν τοῖς τοῖς-σοῖς ἵμενν. p. 357.

(a) Dio *l*.53.*p*. 750.

(b) *l*.43.*in princ.*

(c) Dio *l*. 53. Tacit.*ann*.1.Str. *l.ult.in fin.*

(d) Tillem. *in* Aug.*art*.4.

(e) *l*.48.*in pr.*

VII. De Cæsareis Magistratibus, & de Pontificatu Maximo.

Sed jam Imperatorem ex acie productum, perducamus ad eos magistratus, per quos potestatem omnem civilem occupavit. Quam Principes tuto se minime sperabant retenturos, nisi eam religione muniissent, susceptoque Pontificatu Maximo, arripuissent potestatem rerum divinarum, (f) quibus humana omnia obligantur atque volvuntur. Igitur, ut per divina in arbitrium suum humana omnia redigerent, Imperatores non solum Auguratum, & Quindecimviratum sacrorum, quæ majora sacerdotia erant, sed Augusti exemplo, ipsum susceperunt Pontificatum Maximum. Quo jure Pontificibus aliis, ac sacerdotiis omnibus imperabant, de sacris, cærimoniis, & ritibus, omnique Deorum cultu non edicta proponebant modo, sed & ferebant leges; (g) ac, si vellent, simul cum aliorum Pontificum collegio mulctabant violatores sacrorum, & causas religionum judicabant, & obscurum quod esset in jure sacro interpretatione pandebant. A qua ne potestate caderent Imperatores Christiani, dum vetus superstitio adhuc maneret, ad Gratianum usque, Pontificatum Maximum, etsi animo rejectum, extrinsecus tamen hactenus, arbitror, usurpaverunt, quatenus eis necessaria esset sacerdotii illius auctoritas: quam ita cum nomine, & forsan cum amictu etiam Pontificatus induebant, ut ritus tamen, cærimonias, & sacrificia, Pontificalia, quæ in falsorum numinum honorem vertebant, omnino repudiarent. Nam si auctoritatem ipsam Pontificiam abjecissent, & reliquissent aliis tantam muneris potentiam; non solum amisissent omne jus sacrorum, & auspiciorum sive civilium, sive militarium, quibus populus,

(f) Dio *l*. 53.

(g) Dion. *l*. 2. *p*.132.*sub n*.4.

pulus, & milites in fide continebantur; neque tantum se in superstitione nondum satis inclinata magna imperii portione, mulctassent; sed & grave periculum sibi creassent, ab eo qui falsorum sacrorum auctoritate per homines veteri errore correptos res, & consilia Principis turbare potuisset. Quam sacrorum potestatem, suscepto amictu Pontificio, explimere oportebat: ideoque haud facile a Zosimo dissenserim, qui refert potestatem simul hanc, & insigne illius prælatum fuisse ab Imperatoribus etiam Cristianis usque ad Gratianum, qui primus, egregio pietatis exemplo, recusato amictu Pontificio, exteriorem quoque faciem hujus superstitiosi muneris a se averrit; utcumque Gothofredus junior, & cum recentioribus aliis eruditorum Tillemontius contra Zosimum pugnent: quem alia præter argumenta, tuetur hæc potissimum a nobis adducta ratio exercendæ sacræ potestatis, jurisque auguralis; quo sine vinculo quonam pacto Imperator tot milites a vero cultu aberrantes ad militare sacramentum adegisset, militarique disciplina rexisset, quæ falsorum numinum religione nitebatur? Quinimmo Religio non solum vera, quæ dimicat armis divinitatis; sed etiam falsa, quæ armatur viribus multitudinis, adeo pollet in rebus humanis, ut quando Princeps tulisset ullum se sacrorum auctoritatem majorem, si qua contentio sacrorum causa erupisset, periculum fuisset ne inter motus vulgi rerum divinarum arbitrum arbitro humanarum facile præferentis, ab ipsis militibus religione perstrictis, & dirarum formidine correptis adduceretur in Pontificis Maximi potestatem.

VIII. De Tribunicia potestate.

Postquam autem Imperatores Præsidio sibi adjunxerunt auctoritatem divinam, suam in custodiam vim etiam adhibuere popularem, assumpta potestate Tribunicia, (a) in qua populus vires omnes suas, ac talem immunitatem collocaverat, ut qui tribunum verbo aut re violasset, is tamquam sacrilegus, ac devota Diis victima impune interficeretur: proptereaque tribunitia potestas *sacrosancta* dicebatur, quia sancitum erat ut sacer Diisque immolandus esset quisquis tribunum offendisset. Quoniam autem tribunus creandus erat e plebe, Imperator vero in Patriciorum numero censebatur, propterea non tribunum se constituebat, sed suscipiebat tribunitiam potestatem, ut relicto munere plebejo, muneris tamen auctoritatem assequeretur: quæ in SCtis impediendis per intercessionem tribunorum propriam, & in legibus ad populum ferendis, & in defendendis civibus versabatur, & præsertim in vitæ famæque securitate, quam omnem Princeps trahebat a potestate sacrosancta tribunorum, in qua fundabantur majestatis leges: quibus eo nomine rei damnabantur, quod populum in tribuno, & tribunum in Principe violasse censerentur, adeo ut animadversio capitalis, qua plurimos sibi infensos, aut suspectos Imperatores sustulerunt, non e regio jure, quod Roma exulabat, sed e potestate tribunitia profluxerit, per quam jura populi universa Princeps exhauserat. Ideo Tacitus (b) ait: *Id summi fastigii vocabulum reperisse Augustum, ne Regis, aut Dictatoris nomen adsumeret: & tamen appellatione aliqua cetera Imperia præmineret*. Et Svetonius (c) refert, Tiberium jure Tribunitiæ potestatis ultum fuisse convicium in se jactum, cum inter græculos sophistas Rhodi versaretur: citato pro tribunali, atque in carcerem conviciatore conjecto. Tribunitiam porro potestatem; excepto Tiberio, cui tribuebatur in quinquennium, (d) Augustus (e) exemplo Julii Cæsaris accepit perpetuam, quam sequentes Imperatores sibi renovabant singulis annis quibus Tribuni alii creabantur: adeo ut ex annis Tribuniciæ potestatis qui notantur, anni colligantur Imperii: quamvis Imperatores non a Kal. Jan. quibus Tribuni magi-

(a) Dio *l.* 53. & *l.* 49. *lit.* C.

(b) *l.* 3. *ann. pag.* 125.

(c) *in vita* Tib. *c.* 11.

(d) Sveton. *in* Tiber. *c.* 16. Dio *l.* 42. *p.* 194. & *p.* 243.

(e) *idem in* Aug. *c.* 27.

magistratum inhibant, sed a die, quo potestatem susceperant, annos potestatis suæ Tribuniciæ ad Claudium usque II. Cæsarem numerarent.

IX. De Censura.

Ut autem Princeps famam, & statum aliorum propriæ potestati subjicerent, atque in vitam, & mores civium animadvertentes, quem vellent Senatorem e Senatu moverent, Equitem ex equestri ordine ad plebejos rejicerent, bonaque aliena censu agendo pro suo arbitrio æstimarent; censoriam potestatem gerebant, vel solo exercitio sine ullo honore, & nomine, (*a*) vel cum nomine, atque honore magistratus, ut Domitianus (*b*) qui censuram perpetuam suscepit; vel sub nomine præfecturæ morum: ut Julius Cæsar; (*c*) aut morum legumque regiminis ut Augustus, (*d*) qui patris exemplo, mutato ejus magistratus nomine, censuræ odium invidiamque mulcebat.

(a) Dio *l.* 53.
(b) *fasti consulares*.
(c) Cic. *lib.* 9. *epist.* 15. *ad fam.* Dio *lib.* 43 Sveton. *in Jul. cap.* 76.
(d) *fasti consulares* Sveton. *in* Aug. *cap.* 27.

X. De Proconsulatu.

Urbanis hisce magistratibus in eorum personam collatis, Imperatores conjunxerunt supremum provinciarum regimen, delatum a Senatu per imperium proconsulare, quod iis tribuebatur omnibus; adeout non modo in provinciis universis eam potestatem nanscisceerentur, quam singuli Proconsules in sua, ubi rebus in civilibus potestatem, & in militaribus imperium habebant lege Curiata; sed imperium quoque liberum, ac summum sine provocatione, quale Cn. Pompejus bello piratico lege Gabinia impetraverat, (*e*) ubi fuissent Imperatores creati a Senatu accipiebant. Quod imperium proconsulare extra pomœrium, sive urbe statim egredientes sublatis insignibus expromebant in omnem orbem Romanum, proptereaque, & Proconsules appellabantur: (*f*) quamvis & intra pomœrium Augustus idem imperium ex S.C. retinuerit. Idque imperium est illud *militare*, in quo cardo vertitur principatus: quod florente Republica perquam raro & paucis, ac præfiniro tempore; Imperatoribus vero tota vita tradebatur, tamquam consules crearentur provinciarum omnium; cum proconsul in certam provinciam consularem potestatem explicaret. Quo imperio cum principes omnem Proconsulum potestatem adprehenderint, propterea non consueverant solemniter inscribi *Proconsules*, ne veluti certis provinciarum finibus inclusi modum imperio suo accipere viderentur. Quæ causa latuit Casaubono valde admiranti, quod in suis titulis principes illum *Proconsulis* non insererent. Etsi non desint inscriptiones antiquæ Imperatorum, (*g*) in quibus abscisse legitur *Procos.* vel *Proc.* Sed vel ab ignaris hæc, & plerumque imperitis rerum civilium fabris adjecta fuerunt, quod intelligerent Imperatorem agere, atque haberi ubi Proconsulem; vel Proconsulare significant imperium. Quo facilius mihi persuadeo, ex omnibus Imperatorum juribus Proconsulare imperium, velut eorum fuisse ordinariam potestatem; cum numquam illis a Senatu deesset ubi semel a militibus Imperatores appellati sub ductu, auspicioque suo P. R. exercitus accepissent. Tum enim eos, tamquam cognata potestas, Proconsulare imperium perpetuo comitabatur: utpote auctoritas militaris, quæ a Senatu ad confirmandum militem judicium, & ad expediendum munus Imperatorium tribuebatur: adeout in Imperio Proconsulari juris Imperatorii summa versetur: quo imperio ablato, ipse videtur ademptus Imperator; cum si auferantur magistratus urbani, nempe tribunitia potestas, & censura, nihil de Imperatorio munere pareat. Ideoque Tribunitia potestas, utpote adventitia simul, & summopere principi necessaria, titulis interjicitur semper, ne sua cum fraude intermissa videretur ab Imperatore; Proconsulare vero Imperium sæpius omittitur, quia omnium opinione cum jure Imperatorio cohærebat, ut opus eo expresso non esset. Quod enim in discrimen venire nequibat, nullis titulorum erat monumen-

(e) Plutarch. *in* Pomp.
(f) Dio *lib.* 53. *pag.* 508.
(g) *vide* Salmas. *in* Marc. Antonin. *c.* 6.

numentis reparandum. Ad coercendas quippe provincias per Imperium Proconsulare, Respublica ediderat Imperatorem. Ideo Trajanus, ut videretur sibi designasse successorem Neratium Priscum, (a) hæc ad eum verba direxit: *Commendo tibi provincias, si quid mihi fatale contigerit.*

XI. De Jure Referendi.

Ad horum magistratuum plenitudinem, Senatus adjiciebat Imperatoribus munera quædam consularia, quæ scilicet etiam quando consules non crearentur, communia cum consule habebant Imperatores non jure quidem suo, sed ex facultate tributa. Eaque sunt potestas habendi Senatus, & S. C. faciendi, & ad Senatum referendi semel, aut bis, aut ter, sive de una, duabus, tribusve rebus: quod jus primæ, secundæ, tertiæ, quartæ, quintæ relationis appellabatur: nam hunc supra numerum concessum non invenitur. Quod satis arguitur quam procul abiret ab Imperatorio munere potestas regia illa, quæ pulsis Tarquiniis, singulis annis per populi comitia conferebatur in consules, in quos jure magistratus transibant munera ista, quorum Imperator Senatus concessione potiebatur: adeo ut non quemadmodum consules statim post initium magistratum, aut aliquando post ipsorum designationem; sed post jus referendi eis a Senatu oblatum totidem de rebus relationem facere possent Imperatores, quot ferret a Senatu tributa facultas: quæ non eodem semper numero ad eos perveniebat: Augustus enim quoties Senatus convocaretur jus habebat unius tantum relationis, ut refert Dio, (b) cujus sincerum sensum a Xilandro eversum, optime reddidit Casaub. (c) qui locum Dionis illum ita restituit ἢ χρηματίζειν αὐτῷ περὶ ἑνὸς ὅτου ἂν ἐθελήσῃ καθ' ἑκάστην βουλὴν, κἂν μὴ ὑπατεύῃ, ἔδωκε. *Et ei permisit* (nempe Augusto Senatus) *de una re, quacumque voluisset, quoties Senatus haberetur, relationem facere, quamvis consul non esset.* Xilander, neglecto ἑνὸς non sine summo crimine, verterat, *de quibusque rebus vellet*: quasi liberum Augusto per Senatum esset de rebus omnibus referre in infinitum: cum id, utpote portio potestatis consularis, nempe regiæ, per quam parce tribueretur Imperatoribus, inter quos Probus (d) jus tertiæ relationis accepit, Pertinax quartæ, (e) M. Antonius quintæ. (f)

XII. De Patris Patriæ Appellatione.

Quo autem admoneretur Imperator, se reipublicæ causa imperare, non sua, eumdem honorem ferebat a Senatu, quem M. Tullius conservator Urbis acceperat a Q. Catulo, nempe *Patris Patriæ* appellationem, qua principi populus non tradebatur tamquam in patriam potestatem; sed tamquam liberi paternæ benevolentiæ, ac beneficentiæ commendabatur: ut Imperatores quidem benefactis eorum, a populo parentum censerentur loco; populus vero illorum, tamquam parentum officiis, & laboribus frueretur: Quo sensu institutum hunc honorem fuisse, cum primum Julio Cæsari, (g) deinde Augusto deferretur, scribit Dion, (h) utcumque huic eidem honori sequentium temporum adulatio juris patrii aliquid indiderit: quod forsan in hortando, atque admonendo ponebatur. Hinc Tiberius, sive uti modestiæ simulator callidissimus, qualis a Tacito in deterius omnia principis illius trahente perhibetur: sive potestatis, quam illustrium nominum appetentior, cognomentum hoc tamquam inutiliter invidiosum refugit. Adrianus (i) distulit, Augustum imitatus, a quo sero acceptum memorabat: tribuebatur enim, ut Appianus non scribit, non ad amplificationem potestatis, sed ad perfectum testimonium egregie meritorum.

XIII. De Senatoria Imperatoris Dignitate.

Præterea ut princeps potiretur Senatus juribus, & ejus ordinis majestatem tueretur, unde & ipse duceret suam; si creatus Imperator antea Senator non fuisset, ad imperium vocatus continuo in Senatum legebatur:

(a) Spartian. in Adrian. pag. 21.

(b) lib. 53. in fin. pag. 516.

(c) in Sveton. lib. 1. cap. 20.

(d) Vopiscus in Probo.

(e) Capitolin. in Pertinace.

(f) idem in M. Antonini.

(g) Sveton. in Jul. Cæs. c. 76. & in Aug. cap. 58. Dio l. 44 p. 242.

(h) l. 53. p. 509.

(i) Spartian. in Adrian. p. 17.

tur: propterea quod ex Imperatore, a Senatoribus unum in Republica corpus componeretur ad regimen orbis terrarum: ut profitetur Julianus. (a) Quam potestatis communionem cum in Senatu ita oderat Nero, ut Vatinius. cum gratius ei blandiretur, diceret: *Odi te Cæsar. quod Senatorius es*. Ærebat nimirum superbos principes plura sibi esse permissa, tamquam Senatoribus, quæ pro suo jure, tamquam principes usurpare maluissent. (b) Nam Augusti appellatio venerationis, & honoris, non potestatis incrementum afferebat. Octavius enim erubescens sibi Romuli nomen adserere, illud Augusti ejus loco accepit ad successores productum simul cum Cæsaris cognomento, quo ille successionem hæreditariam Julii, posteriores vero principes proximam suam Imperii spem notavere: unde Cæsar tamquam designatus; Augustus tamquam sublatus ad Imperium, princeps dicebatur, de quo alio loco fusius. Nunc enim opportune subjiciemus Senatus potestatem, ut doceamur, quæ Princeps tamquam Senator gereret, & quam potestatem Senatus in principem, utpote Senatorii corporis portionem retineret.

(a) *l.8.C.de dignit. ubi* Cujac.

(b) Plin. *in paneg.*

XIV.
De Auctoritate Senatus.

Romulus igitur imbutus institutis Græcorum e commercio finitimarum gentium apud quas Numitoris jussu fuerat educatus, regimen fundaturus in exulum turba, & agrestium, ac bellicosorum hominum odio servitutis, & spe augendæ libertatis ad eum confluentium; sui principatus exemplum non cœpit a stolida dominatione barbarorum, atque Persarum, quorum jura omnia e Regis voluntate fluebant; sed a Thesei regno, qui belli tantum se ducem, & legum custodem ferebat; cætera civibus permittebat, (c) & a Republica Lacedæmoniorum, quorum sub regibus Senatorii, ac plebeji ordinis auctoritas, & per eam civium libertas integra manebat. (d) Quocirca publicam potestatem Romulus inter Regem, Senatum, & Populum ita distribuit, ut nullius potentia communem everteret libertatem. Quamvis enim domi, militiæque ipse præesset; jussa tamen sua suspendit a judicio Senatus: (e) illi enim publicorum omnium negotiorum permisit auctoritatem, plebe ipsa minime neglecta, cui, cum in universi populi corpus concederet; magistratus creationem, & legislationis jus, & belli, pacisque reliquit arbitrium. Unde Minuccius apud Dionysium (f) memorat sub Regum administratione nil actum sine S. C. fuisse: adeout nec populi scita sine SCto rata haberentur; (g) quamvis postea versa ratio fuerit, aucta potentia, qui non modo lege Valeria judiciorum capitalium potestatem accepit instituta provocatione ad populum; sed tribunitiis contentionibus obtinuit, ut omnia S. C. populi judicio comprobarentur.

(c) Plutarch. *in vita* Cleomenis, *&* Agesilai.
(d) Polyb. *lib.* 6.

(e) Dionys. *l.* 2. *p.* 87. *de Sen.*

(f) *l.* 7. *p.*445.

(g) Livius *l.* 1.

XV.
De Republ. in Senatum translata, & de comitiis.

Imperio autem in Repub. exorto, elanguerant quidem vires, animique Senatorum sibi cuique metuentium a potentia militari unius in manu collocata; non tamen ceciderunt, sed potius invaluerunt jura Senatus: quoniam Imperatores facilius sibi ducentes nobilium, & paucorum, quam ignotæ, atque infinitæ multitudinis, sive metu, sive gratia versare animos; arte, potentiaque sua curarunt, ut comitia e populo transferrentur ad Senatum; in quem una cum comitiis transierunt omnia jura populi, & consequenter magistratuum creatio, & judicia capitalia, & summa legum potestas, & belli pacisque, arbitrium: ut breviter omnis Respublica e campo migrarit in Curiam. Quæ comitiorum sub Dictatura, & Triumviratu turbatorum translatio, non Augustum, qui ea pristino more ad populum sibi morigerum revocaverat; (h) sed Tiberium habuit auctorem, qui sibi minus putans negotii fore cum paucis, quam cum universis; ut deprimeret plebem, avito plebejorum odio extulit optimates, & exercitium potestatis civilis populo ereptum, tradit Senato-

(h) Dio *lib.* 53. *p.* 511. Suet. *lib.* 2. *cap.* 40. Tacit. *annal. lib.* 1.

natoribus: quorum voluntas, motus, atque conatus ei & apertiores erant; utpote cum de illorum numero esset ipse unus, & flexibiliores propter militatem potentiam, qua facilius divites, & nobiles opibus, honoribusque suis metuentes, quam ignota, & improvida multitudo, comprimuntur. Unde ab eo tempore popularis quæ fuerat, versa est in Rempubl. optimatum, cujus militiæ caput erat Imperator, civile consul; corpus vero integrum Senatus. Et quamvis Tiberio nisi ab omnibus rogaretur, fas non fuisset mutare Rempub. tamen quia initio populus non admodum indigne tulit, postea vero neglexit, ac dissimulavit, ut Tacitus testatur, qui scribit,

(a) lib. 1. annal. p. 11. (*a*) *populum ademptum sibi comitiorum jus, questum non esse, nisi inani rumore*; propterea quod initio quidem erat infirmum, utpote non a communi consilio, sed ab unius potentia procedens, postea tamen tacita populi voluntate, atque illius ratihabitione convaluit: præsertim quia loco suffragiorum, populus favorem suum præstabat iis, qui a Senatu crearentur, ne deesse videretur populus Consulibus creatis; ut ostendit Tacitus, cum ait *Vitellium, ut se popularem ferret, comitia Consulum cum Candidatis celebrantem, omnem infimæ plebis rumorem in theatro ut spectatorem, in circo ut fautorem affectasse*.

(b) lib. 3. hist. cap. 91. (*b*) Propterea etiam Dionis tempore comitia durabant: ne contra leges creati viderentur magistratus ὁσίας ἕνεκα ut ille ait.

(c) pag. 42. (*c*) Nam neque Spartorum, aut Atheniensium institutorum variatio ex Lycurgi, aut Solonis auctoritate; sed ex populorum comprobatione sustinebatur. Et refert

(d) Dio lib. 42. p. 194. idem (*d*) ideo Cæsari post devictum Pompejum summa omnia munera fuisse decreta, ut iis decernendis, auctoritatem eorum conferendorum populus Rom. retineret, atque ex nativa potestate sua tribueret, quod præ se sibi Cæsar arripuisset. Hine a Tiberii tempore magistratus creabantur suffragiis Senatorum convenientium in Curiam, quo princeps mittebat candidatos: quorum aliquod omnium suffragia laturos Senatui commendabat,

(e) lib. 58. par. 634. alios studiis fautoribusque suis, & sorti tradebat, ut refert Dion. (*e*) Ex quibus qui impetrassent, ne populus a comitiis omnino videretur exclusus in publicum a suis deductis necessariis prodeuntes, ad imaginem vetustatis renunciabantur.

(f) cap. 10. Unde tradit Svetonius in Domitiano: (*f*) *Domitianum comitiorum consularium die destinata perperam a Precone non consulem ad populum, sed imperatorem pronunciatum*. Qua in adumbratione veterum comitiorum populus auctoritatem suam retinebat, ejusque jura his in imaginibus perinde imposterum vivebant, ac doctrinæ & res perpetuo vivunt in monumentis litterarum. Nam, per figuram eam veterum comitiorum, populus constantem sui juris conservandi voluntatem significabat Senatorum, & Principis, perque adhibitam speciem vetusti moris, ipse populus potestatem civilem sibi numquam exutam fundere videretur in candidatos. Neque

(g) lib. 58. pag. 633. Dion (*g*) diversitatem ullam creationis consulum, & magistratuum aliorum prodiit: quia sermonem ille non de creatione magistratuum instituerat; sed de arbitrio, quo Tiberius, instituendo tempore consulatuum, ac numero magistratuum aliorum, utebatur. Unde cum retulisset arbitrium illius super tempora consulatuum; postea transit ad arbitrium ejusdem super aliorum numero magistratuum: quos, cum in Senatu creari scribat, non excludit consules, de quibus supra memoraverat: eos enim tacite sub nomine magistratuum, qui in Senatu petebantur, meo judicio comprehendit; cum oratio sequens, quatenus pertinet ad comitia, quæ agitabantur in Senatu, commode referatur etiam ad consules in superioris orationis parte locatos. Dum enim Dion arbitrium Tiberii refert in consulum tempore, ac numero moderando, non ad creationem ordinario-

nariorum consulum respectum habet; sed ad ordinationem suffectorum: quorum aliquando unum, aut binos, aut ternos cis ultrave duos menses consuetos arbitrio suo creabat, exemplo Julii Cæsaris, qui primus, teste eodem Dione, (a) commentus est hujuscemodi consules, ut eluderet potestatem ordinariorum, qui nomen anno dabant, & soli legitimam potestatem retinebant, utpote a Senatu manantem tibi erant auspicia, & auctoritas instituta more majorum; adeout in suffectos tantum transiret exercitium. Hinc insignia consularia, & scipiones eburnei, quæ symbolum erat, & argumentum consularis imperii, a Senatu tradebantur: perinde atque hodie a summis principibus tribuitur auctoramentum, quod barbati vocant *investituram*. Quamobrem non dubitatim ex eodem Dione deducere communem Consulum, & magistratuum aliorum creationem: per comendationem scilicet, & suffragium Principis, ac Senatorum, & designationem apud populum: ne Senatu, ac plebe prorsus exclusis, vitio creati consules haberentur, & religione vetarentur munus nefarie impetratum exercere. Unde, utcumque aliquid peculiare habuerint comitia consularia, quod nondum innotescar, omnino certe oportuit Principes non e potentia sua militari proferre consulatum candidatis, sed rite Senatus e legitima potestate publicaque auctoritate, sine qua non consules fuissent, sed satellites tyrannorum. Et sane si suo jute Princeps creabat consules, quid opus erat ejus testimonio ad futurorum consulum creationem? Atqui ex Spartiano (b) scimus Didium Julianum consularum sibi meruisse testimonio Imperatoris. Testimonium vero Imperatoris, non apud Imperatorem ipsum proferendum fuit; sed apud alium, qui auctoris loco aut judicis esset, nempe apud Senatum, & populum; repugnant enim eumdem esse testem, qui & judex. Quam Tacitus (c) Consulum creationem per comitia ignorare non potuit; utcumque illam, quæ sub Tiberio usurparetur, obscuram sibi fateatur. Etenim præter Svetonii locum (d) superius adductum alium ejusdem locum habemus in Vitellio, (e) quem comitia consularia in decem ordinasse tradit annos. Quo in loco notandum inter nefaria Vitellii a Svetonio positum fuisse, quod in decem annos consularia comitia ordinaverit, & se perpetuum consulem ediderit. (f) Et in Vespasiano memorat (g) comitia secundi consulatus: ut intelligamus, sine comitiis, Imperatoris arbitrium satis non fuisse ad legitimum consulatum. Nec desunt aliorum scriptorum testimonia de comitiis consulatibus. Nam apud Lampridium (h) invenimus in Consulum creatione mentionem *trinundinum*: quæ vox est popularium comitiorum. Et Vospicus (i) refert *Tacitum impetrare fratri suo consulatum a Senatu non potuisse*. Quid autem oportebat a Senatu consulatum petere, si ab arbitrio pendebat Imperatoris? Aut quomodo Senatus negasset, si concedere jure suo nequisset? Neque obscurum vetusti moris in comitiis consularibus vestigium se nobis offert ex Plinii panegyrico. E quibus colligo Imperatorem nominare consuevisse in Senatu quos vellet Consules; sola vero Imperatoris appellatione Consules non fuisse, sed ex suffragiis Senatorum. Nam Lampridius, ut Alexandri reverentiam erga Senatum extollat, refert eum Consules, nisi ex sententia Senatus, numquam nominasse. Tandem dubitationem tollit omnem S. C. sub Vespasiano conditum, quam *legem Regiam* appellant: ubi non excepto consulatu, decernitur eorum omnium candidatorum, extra ordinem rationem habendam, quos Princeps S. P. Q. R. commendaverit. Ex qua Casaubonus (K) optime concludit hac formula, imitatione C. Cæsaris, fuisse usos sequentes Principes, cum candidatos suos S. P. Q. R. commendarent: *Commendo vobis illum, & illum*. Majestatis

(a) *l.* 43. *p.* 236. *vid. eumdem p.* 1. *p.* 378. *l.* 48.

(b) *in Jul. c.* 1.

(c) *l.* 1. *annal. in fin.*

(d) *in* Domit. *c.* 10.

(e) *c.* 11.

(f) *in* Vitel. *c.* 11.

(g) *c.* 5.

(h) *in* Alex. Severo *c.* 28.

(i) *in* Tacit. *c.* 9

(K) *in* Svet. *in Cæs. p.* 41.

ſtatis porro ſummam etiam exorto imperio, in Senatu manſiſſe, hinc præ cæteris colligitur, quod Imperatores Senatui aſſurgerent; quod cum vel oblivione, vel faſtu Jul. Cæſar. neglexiſſet, & Senatum ad ſe ſedentem venire ſuſtinuiſſet; in eam invidiæ flammam, & arrogantiæ opinionem ſe conjecit; ut juſtam percuſſoribus ſuis cauſam inſidiarum paraverit. (a)

(a) Dio l. 44. p. 244.

XVI. De Judiciis Publicis.

Ab eo quoque, nempe Tiberii tempore, judicia illa omnia, quæ populi erant, præcipue perduellionis, & majeſtatis; & quæcumque negotia provocationis jure ad populum ferrentur, devenerunt in Senatum, ſimul cum comitiis popularibus, ubi antea tractabantur. Etenim Senatus & antea quidem, Polybio teſte, (b) judicia extraordinaria tenebat plurima; & poſtea ſub Imperatoribus in populi locum ſuccedens, cognitionem popularium quoque ſuſcepit negotiorum, quæ paſſim apud ſcriptores in Senatu agitata comperiuntur; præſertim apud Tacitum, (c) qui ſub Tiberio ſcribit *publica negotia, & privatorum maxima apud Patres tractabantur, dabaturque primoribus diſſerere*. Cum autem inter Senatores, ut eorum unus cognoſceret, ac judicaret Imperator, qui etiam in omnibus judiciis calculum ſuum ferre poterat, quod, Dione teſte, (d) Auguſto primum conceſſerat Senatus; & periculoſum eſſet ſolius præſidio legis diſcrepare a ſententia potentioris; judicia illa quæ inſtituto Reipub. liberis Senatorum ſententiis permittebantur, opinione militaris potentiæ plerumque trahebantur ad voluntatem ejus, qui legiones habebat in poteſtate, quique judicabat quidem æquo jure cum cæteris; metu vero tacite in animos immiſſo, ſententias corripiebat univerſorum. Quia vero, ut refert Svetonius, (e) Neronis tempore, atque a Probo etiam (f) conſtitutum fuit, ut ab omnibus judicibus ad Senatum appellaretur; evenit ut Princeps judicans cum Senatoribus ipſius potentiam verentibus, ejuſque ſententiam plerumque complectentibus, cauſarum fere omnium redderetur arbiter.

(b) l. 6.

(c) l. 4. annal. c. 6.

(d) l. 51. p. 457. lit. B.

(e) in vita Neronis c. 18.

(f) Voſpicus in Probo c. 13.

XVII. De Conſilio Imperatoris, ſive de Conſiſtorio.

Et quoniam, ſi res ad pauciores pervenerint, facilius deducuntur in poteſtatem unius, cui expeditius eſt aliquot ſuperare, quam omnes; Auguſtus etſi nihil ademerit Senatui, qui vetera, & conſueta judicia ſub eo, aliiſque principibus exercebat, & populorum legationes excipiebat, & Regibus reſponſa dabat; (g) ne tamen omnibus, ac minoribus etiam in negotiis conſulere, atque induſtria ſua ducere Senatores cogeretur univerſos; & ſimul, ne præter jus faſque decernere videretur abſque auctoritate Senatus, ſine quo nihil erat legitimum; conſilium ſibi conſtituit ex duobus, vel altero Conſule, quando ipſe conſulatum gereret; & ex magiſtratuum ſingulis, & ex primoribus Patrum XV. ſorte datis ad ſex menſes. Quo ſpectat illud Svetonii in Auguſto, (h) *ſibique inſtituit conſilia ſortiri ſemeſtria, cum quibus de negotiis ad frequentem Senatum referendis ante tractaret*. Quinto vero adminiſtrationis publicæ ſibi delatæ decennio, a Senatu petiit XX. Senatores annuos, quos ſibi adhibebat in conſilium; ut quod eo conferretur cum cæteris quoque Senatoribus conſultum, atque in commune decretum videretur eum univerſo Senatu: cujus integra poteſtas, ab ea ſui corporis portione ſuo conſenſu in conſilium Principis, una cum Conſulibus, & Magiſtratibus coeunte proferebatur: cum ipſe Auguſtus propter ſenectutem frequens in Senatu adeſſe nequiret. (i) Nec tamen ſatis erat e Senatoribus, atque ex Senatorum ſententia Principem conſilium ſibi legiſſe, ut quod ibi ſtatueretur tamquam legitimum, & e poteſtate publica profectum, perpetuo permaneret: quia poteſtas publica, & juris ratio, non in parte Senatus, neque in culmine ipſius, nempe in Imperatore, ſed in univerſo cœtu legitime coacto conſidebat. Ideo Auguſtus decretis ſuis perpetuam firmitatem

(g) Dio l. 53. p. 511.

(h) c. 33.

(i) Xiphilin. in Aug. p. 217.

tatem comparaturus impetravit, (a) ut generali S. Cto potestas judicialis, & publica Senatus universi transferretur in consilium illud Principis: quod ab eo tempore S.C. condendi facultatem accepit, quam Princeps sibi apud populum tuebatur auctoritate Magistratuum eo convenientium, qui potestatem suam in commune adducebant, suumque jus cum cæteris consiliariis, & cum ipso Principe communicabant: atque huc revocanda sunt Pomponii verba in *l.* 2. *ff. de orig. juris* §. 2. *Constituto Principe datum ei jus esse, ut quod constituisset ratum esset*. Hoc enim de fonte, nempe de concessione Senatus jura sua principi tribuentis, & e præsentia comprobantium Magistratuum, non e potestate ulla regia duxerunt Imperatores legitimam judiciorum, & legum condendarum facultatem, e populo primum ad Senatum translatam, & e Senatu ad consilium principis, posterioribus temporibus consistorium appellatum; quod ubi Princeps esset, ibi consisterent Magistratus majores, & primores Patrum, qui propterea, & *Consistoriani* comites vocabantur: inter quos, quia de publico privatoque jure statuebatur, adsumebantur, & jurisperiti: qui propterea *circa latus Principis agere* a Papiniano, (b) & ab Ulpiano (c) *circa Principem occupari* dicebantur. Quod consilium semel a Senatu Augusto traditum, Tiberius, & sequentes Principes valde retinere satagerunt; ne illo dimisso, legitimam amitterent auctoritatem. Immo illud secum perpetuo duxerunt, ut Senatum integrum, cujus potestas etiam consistorio hærebat, apud se habere viderentur. Hinc Spartianus ait (d) tempore Adriani jam transisse in morem, ut *cum Princeps causas cognosceret, & Senatores, & equites Romanos in consilium vocaret, & sententiam ex omnium deliberatione proferret*. (e) Et rursus eundem Adrianum refert: *Causas Romæ, atque in provinciis frequenter audivisse, adhibitis, consilio suo, consulibus, atque Prætoribus, & optimis Magistratibus*. Idemque (f) scribit adscivisse sibi Adrianum in consilium JCtos, quos tamen Senatus probasset omnis. Alexandrum autem Severum, tradit Lampridius, (g) vocasse sibi in consilium ad septuaginta, quantum, ut ea forsan ætate inoleverat, S. C. condendo esset opus, ad justum Senatorum numerum. (h) Cum autem Imperator perpetuo secum duceret jura Senatus collocata in se tamquam Senatorum uno, & Senatus Principe, atque in Senatoribus, aliis, inque Magistratibus, qui eum comitabantur; & eadem jura in universo Senatu integra manerent; evenit ut Princeps cum suis consiliariis, atque Magistratibus; item & Senatus urbis universus publicam potestatem præ se in solidum exprimerent, quamvis divisis portionibus, & personis, & locis eam exercerent: perinde ac plures hæredes, quorum singuli quidem certam hæreditatis portionem, certasque actiones sibi divisas exercent; unusquisque tamen hæreditatem universam, & jus hæreditarium omne in solidum sustinet. Siquidem tam hæreditas, quam imperium inter corporalia veniunt; & utraque in jure consistunt: ac sicuti de hæreditate ait, ita & imperium etiam sine ullo corpore juris intellectum habet.

XVIII.
De Communione Senatus & Principis.

Unde princeps cum comitatu suo eamdem ac parem, atque, ut cum vulgo Doctorum loquar, cumulativam cum Senatu potestatem habebat: quia consistorium Principis non jure, sed personis, locisque ab universo Senatu distinguebatur. Ideo appellationes, quæ perferrentur ad Principem, & ad Senatum pervenisse putabantur. Nam regulariter neque a Principe, neque a Senatu ad Principem provocatur. (i) Quamvis præter ordinem aliquando turbato judiciorum jure, sub Cajo a Senatu ad Principem fuisse appellatum, observet Lipsius (K) ex Dione. (l) Quod ora-

(a) Dio *l.* 56. *an.*766 *pag.*588. Zonar. *in* Aug. Tillem.*t.*1.*p.*48.

(b) *l. jurisperitos ff. de excusat.*

(c) *leg. verum* 11. §. *ex furio ff. de minor*.

(d) *in* Adriano *cap.* 8.

(e) *cap.* 22. *in* Adrian.

(f) *cap.* 8.

(g) *in* Alexandro *cap.* 15.

(h) Cujac. *in novell.* 20.

(i) *l.* 1. *ff. a quibus appell. non licet*.

(K) *lib.* 14. *annal.* Tacit. *p.* 321.

(l) *lib.* 58.

oratione sua expressit Adrianus (*a*) loquentium forte Imperatorum ambitionem, aut licentiam; & assentationem repressurus eorum, qui a Principe ad Senatum per eam causam provocare tentarent, quod in consistorium Cæsaris flos Senatorum, & Magistratuum, una cum ipso Principe, conveniter. Ac ne quid discriminis inter Principis judicium quis, & Senatus suspicetur, refert Tacitus (*b*) sub ejusdem pecuniæ amittendæ periculo recipi provocationes ad Senatum, quo recipiebantur appellationes directe ad principem; ne temere, atque trahendæ sententiæ causa litigatores ad appellationis auxilium confugerent: scribit enim: *Auxitque Patrum honorem, statuendo, ut qui a privatis judicibus ad Senatum provocavissent, ejusdem pecuniæ periculum facerent, cujus ii qui Imperatorem appellavere.* Neque supremam, atque communem cum Imperatore Senatus auctoritatem depressit novella sua LXII Justinianus: qua de novella, aut negligentiores, aut crassiores, colligitur sententiam Senatus a Principis confirmatione indistincte pendere: Verbum etenim *confirmare* quod ibi legitur (græco enim exemplo caremus) non semper *adprobare*, sed aliquando *simul firmare* significat, (*c*) hoc est unius calculum, calculis aliorum adjicere, qui si ab aliorum sententiis discrepet, non propterea judicium vacillabit, utcumque calculus ille ante dimissum judicum consilium sit expectandus. Quin neque hujus argumentum novellæ ab his recte, ac germano suo sensu proponitur: siquidem non de provocatione ad Senatum hic agitur, sed de provocatione ad ipsum Principem. Qui etiam in causis ad se adductis sententiam poscit Senatus universi, sententia Principis confirmandam, ut pateret additum potius, quam detractum fuisse hac novella potestati Senatus: quem universum Justinianus consultum voluit, etiam cum ipse Princeps appellatur. Quam nobis interpretationem præstat auctoritate sua Cujacius (*d*), qui constitutionem hanc accipit de appellantibus, non ad Senatum, sed ad ipsum Principem. Regna porro quæ in Orbe Romano sunt, & quidem civiliore, uti Regnum Galliæ, sibi exemplum cœperunt a Romana Rep., quæ unice novit imperium cum libertate contexere. De qua Gallici Regiminis institutione, Regisque cum Senatu æqualitate, Cujacius ita testatur: (*e*) *Hodie moribus nostris dum appellatur ad Senatum appellari videtur ad Principem.* Est enim Princeps ex Romanorum, & regnorum ad id exemplum conditorum moribus pars Senatus: qualem se profitetur Julianus: (*f*) & contra Senatus pars Principis, qualis agnoscitur ab Arcadio, & Honorio (*g*) his verbis: *Senatorum etiam (nam & ipsi pars nostri corporis sunt).* Ex quibus Cujacius colligit (*h*) non oportere a principe Senatus decreta confirmari. Cur? Num forte quia Princeps vocaverit Senatum in partem suæ civilis potestatis? minime: nullam enim jure suo Princeps habebat, sed jure magistratuum susceptorum, aut ipsius communione Senatus, de quo velut ex fonte publici juris Imperator potestatem partim, oblata occasione, hauriebat, partim perenniter ducebat; ut ideo Princeps pars Senatus, & Senatus pars Principis censeantur, quod simul ex Senatoribus, & Principe Senatorum uno, eorumque capite universus Senatus, ejusque corpus componeretur integrum. Nam in Senatum præter cognatam veteremque majestatem a Tiberii ævo, concesserat majestas etiam populi: quæ utrimque prodiens in persona Imperatoris per Tribunitiam potestatem, & Senatorium principatum ita exprimebatur, ut derivaretur quidem in Cæsarem; ab radice tamen sua, nempe ab Senatu numquam avelleretur.

XIX. De Discrimine inter Imperium, & Regnum.

Id enim interfuit P. R. Imperatorem creare, non Regem; quod Imperator deducit; Rex vero abducit a populo susceptam sibi majestatem.

(a) *l. 1. §. 1. ff. a quib. appel. non licet.*

(b) *lib. ann. 14. cap. 23.*

(c) *l. 3. §. ejusdem 2. ff. de testibus, ubi* alias veluti consentiens fama confirmat rei de qua quæritur fidem: *vide* Natal. *ab* Alexandro *hist. Eccl. sæc. 4. p. 1. fol. 157. ubi hæc adducit epistolæ Synodicæ Episcoporum Arianorum verba*: Num in Roma sub Novato, & Sabelio, & Valentino hæreticis factum consilium ab orientalibus confirmatum est.

(d) *in novell. 62.*

(e) *ead. novell. 62.*

(f) *l. 8. C. de dignit.*

(g) *l. quisquis ff. ad l. Jul. majest.*

(h) *d. novell. 62.*

tem. Cum enim Rex creatur, (qualis creabatur apud barbaros, quorum vile servitium Romani aversabantur,) in eum omnis populi potestas, & voluntas publica recta confertur: est enim, uti Rex Persarum, *αὐτοκρατὴς καὶ ἀνυπεύθυνος*, ut principem illum jus, fasque quandoque perturbantem, vitamque aliorum, & bona rapientem, si populus tollere conetur, cogatur civilem evertere statum, publicam commutare voluntatem, novamque inde fundare Remp. Quo ne cives adigerentur, si Rex Regni everteret leges publicas, eum, uti mos olim erat Persarum, jurare cogebant in leges; ut cujus potestas a populo coerceri amplius nequibat, fine regni eversione, auctoritate jusjurandi, atque ultione divina contineretur. (*a*) Quod & de Regibus nostratibus restatur Cujacius. (*b*) At Romanorum Imperatorem sumentem sibi, minime vero absumentem S. P. Q. R. majestatem; si abuteretur Imperio, licebat, semperque licuit, nisi violentia militari muniretur, nulla variatione status civilis, nullaque mutatione Reip. vel Imperio exuere, vel vita. Qua toties auctoritate usum Senatum inferius prodemus e memoria rerum gestarum; ideo Imperatore creando, eum ad jurandum in leges non adigebant, (*c*) quia publica potestate in populo, & Senatu adhuc permanente, violentiam avertere licebat illius. Regnum nimirum Remp. totam exhaurit, & cum ea majestatem universam transfert in personam unius, aut successorum: quo vel solo, vel cum posteritate, si regnum sit hæreditarium, populi seditione sublato, solvitur potestas publica, quæ in eorum persona coaluerat: nisi civile regimen ex integro nova populi voluntate restituatur. Imperium contra est cumulus magistratuum e Repub. penes Senatum, populumque locata continenter in principem confluentium; ut sublato Imperatore, vel Imperio, jura magistratuum eorum refluant ad Remp. neque Imperatore damnato a proprio statu discendentem, neque Imperio illo extraordinario evulso pereuntem, sed in Senatu, & in ordinariis magistratibus perpetuo permanentem. Non bene igitur Dion assequebatur sensum dominatoris populi, quando mirabatur populum Romanum, cum Regiam potestatem per tot magistratus Imperatori contulisset, exultare tamen quod Regem non ferret. Nimirum quamvis Senator esset Dion, græcissabat tamen, neque tam serio, ac populus Romanus, discrimen expendebat inter Regem, & regia potestate præditum magistratum, sive militarem, qualis erat Imperator; sive civilem, quales erant Consules, qui cum regia etiam potestate creabantur, quippe qui & in Regum loco successerant. Unde sicuti Consules, ita & Imperator, pars erant Reip. universæ: cujus sub potestate simul cum cæteris magistratibus continebantur.

(*a*) *vide* Grot. *de jur bell. & pacis l.1.c 3.*

(b) *ad l 3. enar. C. de test. & quemadm. test. ordin.*

(c) Cuj. *addit. leg. ex* Plinii Paneg.

XX. De Legislatione Senatus.

Translatis quoque comitiis ad Patres, transiit in Senatum jus condendarum legum, quod fuerat penes populum universum: (*d*) quo in jure summa vertitur majestatis: quæ ob superiorem rationem, & discrimen regnum inter, & Imperium, neque a Senatu abscessit, neque a populo, cujus imago a Senatu reddebatur. Nam, utcumque legislatio cum principe, ipsiusque consistorio ex S. C. a nobis memorato communicaretur; tamen ob impressum in animis antiquæ Reip. studium, atque religionem: Principum placita, quæ ab universi Senatus auctoritate procederent more majorum; legis quidem habebant rigorem, (*e*) ut Jurisconsultus docet, non tamen continuo, ac statim, sed postquam tempore invaluissent, atque inolevissent usu, & consensu Civitatis: qui & sententiis Judicum tribuit juris auctoritatem. (*f*) Unde Cujacius (*g*) observavit Paullum sæpe improbasse decreta principum, scribens: *Nec decreta Principum jus faciunt, nisi qua invaluerint. Nam quod cognoscens decrevit Princeps, scio legem esse,*

(d) Sigon. *de Jud. l.2. c.26. in fin*

(e) *l. 1. D. de const. princ.*

(f) *l si de interpret. D. de leg.*

(g) *l. 29. q.* Pap. *l. in rat. 11. §. quæsitum, D. ad l. Fal.*

(a) Capitolin. in Macrin. c. 13.

sed cum hoc modo, si invaluerint. Macrinus autem Imperator, (*a*) qui peritus erat juris, rescripta omnia veterum Imperatorum tollere statuerat, quod non ab universa Rep. scilicet, sed ab unius voluntate manarent. Volebat autem, ut jure, non rescriptis ageretur *nefas esse*, dicens, *leges videri Commodi, & Caracalla, & hominum imperitorum voluntates*.

XXI. De Constitutionibus Principum.

Communicata nimirum populi, ac Senatus cum Principe, non vero in Principem translata universa potestate: leges a Principe latæ, sive constitutiones, non a Principe tamquam ex Regia persona prodibant, sed tamquam ab oraculo Reip. atque ipsius voce Senatus: quem antequam quidquam in perpetuum, ac pro universali lege statueret, oratione consulebat, apud Patres habita, eadem ratione, qua populum universum rogabat laturus legem Tribunus plebis, cujus potestatem sibi ad junctam Princeps roganda lege, non apud populum, ut Tribunus exercebat, sed apud Patres, qui jura omnia populi, & Remp. retinebant universam. Cujusmodi constitutiones, quarum habemus plura vestigia in libris Pandectarum (*b*) figura, & more apud Senatum conditæ vetustatis imitatione migrabant in legem, sive in S. Ctum, in quod, populi juribus translatis ad Patres, transfusæ fuerunt vires legis: quæ antea Patrum auctoritate, ac populi suffragiis, magistratu rogante, condebantur.

(b) *l. item veniunt §. pridie ff. de petit. hæredit. l. oratione ff. de ritu nupt. & alibi*.

XXII. Juramenta in acta Principum.

Nec fugiebat Imperator eorum placita, sicut & alia, quæ non habebant jure magistratus, haud secum ab origine sua ferre, sed ab auctoritate Senatus perpetuam accipere firmitatem. Ideo ne vel auctoribus mortuis a Senatu abrogarentur, vel iis adhuc viventibus tantisper suspenderentur, donec S. C. accederet, in futura Principum acta, censente Senatu, (*c*) jurabatur. Quod a Triumvirorum tempore inolevit, qui & in actis Cæsaris interempti jurarunt, & posteritati tradiderunt, ut idem quoque juramentum præstaretur omnibus a Rep. non damnatis Imperatoribus. (*d*) Quod juramentum cum initio respuisset Tiberius. (*e*) postea ut acta sua muniret, libenter a Senatoribus accepit universis: (*f*) adeout non ex imperatorio jure, sed ex voluntate Senatus, per jurisjurandi religionem continuata, Principum jussa transierint in legitimam potestatem. Quod forsan latebat in animis eorum, quos amare carpit Justinianus, sive sub ejus persona Tribonianus (*g*) indignatus, quod supremum in legum interpretatione judicium opinione sua Imperatori adimerent, cui uni condendarum legum potestas permitteretur: quasi sapientes illi, qui sensus gerebant adhuc Græcanica in Urbe Romanos, si animum libere promisissent suum, dedissent Triboniano, quod ultro sibi sumit, supremum nempe jus legum condendarum solo in Imperatore constitisse, nec perenniter ad eum fluxisse a consensu, atque communione Senatus.

(c) Tac. *l.* 1. *c.* 72.

(d) Dio *l.* 47. *p.* 337.

(e) Tac. *l.* 1. *c.* 72.

(f) Dio *l.* 48. *p.* 632.

(g) *l. ult. C. de leg.*

XXIII. De Lege Regia.

Quamobrem Tribonianus doctissimus una, & mendacissimus, ut aliquo colore suffunderet impudentiam, adulationemque illam suam, qua Imperium Romanum in regnum, invita Rep. convertere conabatur, nactus occasionem turbandi juris publici, obruendæque antiquitatis ab emendatione juris privatorum, quorum in negotiis tota fere Triboniana digestio versatur, per commotionem, atque confusionem illam, in quam adducere oportuit leges, antequam illius arbitrio restitutæ, aut interpolatæ, populis redderentur; legem extulit nescio quam Regiam, quasi natam ex institutis Romanorum, quibus antea vel ignorabatur prorsus, vel vera sub specie, nempe sub facie veteris Reip: atque sub libertatis imagine offerebatur. Quod veluti salutare sidus legentium aciem perstricturum, & legislationi suæ præsidium, ac Principi novum imperandi jus comparaturum præfixit in vestibulo librorum; ut amatores juris ipsomet initio hamum vorarent;

vete-

veterumque Jurisconsultorum ita doctrinam haurirent, ut fraudem simul novorum legislatorum ad recentis Regni usum imbiberent. Quamobrem ita loquitur ex persona Justiniani: (a) *cum enim lege antiqua, quæ Regia nuncupabatur, omne jus, omnisque potestas populi Romani in Imperatoriam translata sit potestatem; nos vero sanctionem nostram non dividimus in alias, & alias conditorum partes, sed totam nostram esse volumus: quid possit antiquitas nostris legibus abrogare?* quod reperitur in *C. l. 1. eod. §. 7. de vet. jur. enucl. & inst. de jur. nat. gent. §. 6.* Cujus Regni novitatem Tribonianus, utcumque nullius frontis, tamen ita dissimulare non audebat in recenti adhuc memoria vetustatis, ut eam lectoribus non reliquerit expositam, adjectis verbis (b) *in præsenti*: Ex qua discimus antea tantæ ad potestatis fastigium principes minime ascendisse. Adeo ut interpretibus, præsertim Accursianis, & Bartolinis Romanam Remp. & Imperium extra Justinianæos codices numquam explorantibus, lusus verborum videatur discrimen inter Regem, & Imperatorem, quem illi non varietate juris, sed amplitudine ditionis distinguunt a Regibus; quod scilicet Reges dominantur suis quisque populis, Imperatores autem Romani orbis nationibus universis, quasi P. R. sub Imperatoris nomine sibi Regem imposuerit, quando ei & in eum per legem Regiam jus omne suum, & potestatem contulit. Quem Tribonianus laqueum imperitis tendere potuit, non vero eruditis optime gnaris jurium populi, apud quem a primæva usque institutione Reip. si tribunitiæ seditiones civilia fœdera non turbarent, minime licebat ulla de re agere cum populo, nisi præiret S. C. & Patres auctores fierent. (c) Quomodo igitur transierit ad principem populi potestas in condendis legibus, nisi conditione sub eadem, qua erat apud populum, nempe si legibus condendis Senatus prævertisset auctoritas? Unde etiam si legem Regiam perfusorie, & sine ullo examine accipiamus, & populi omne jus in Principem translatum demus; integram tamen legum condendarum auctoritatem in Senatu conservabimus.

(a) *in præf. 1. ff. §. 7.*

(b) *d. l. ult. C. de legibus.*

(c) Dionys. *l. c.* Liv. *l. 1.*

XXIV. De Vero Legis Regiæ Sensu.

Verum quoniam neque Cæsaris æmulatio cum Pompejo, neque perfidia Triumvirorum, neque violentia legionum, & insolentia Prætorianarum cohortium; sed unice abusio, pravaque intelligentia legis istius Regiæ Remp. perdidit; ideo revocabimus eam ad suam lucem, quam Tribonianus, contra fidem monumentorum veterum, obumbravit, viam inde Principi suo muniturus ad Regnum; & Imperio Romano generositatem suam, æquitatemque pristinam, & populorum benevolentiam, cultumque reddemus, adempta invidia regiæ dominationis, a pulsis Tarquiniis ex Urbe perpetuo exulantis. Nemo profecto negaverit, Romanos in Græciam transductos cum cœlo & animos una mutasse, fractosque abjectione, atque adulatione Græcorum, pertulisse nomina ὑπάτων & βασιλέων *supremorum*, & *Regum* pro *Consulum*, & *Imperatorum*; quibus lacerabantur aures, animique Latinorum a mutatione nominum, mutationem rerum prudenter metuentium, ac suspicantium, ne cum regiis appellationibus, regia dominatio in Imperium latenter serperet. Sicuti potissimum contigisse videmus S. Cto, quod Ulpiani tempore, (d) nisi quid nobis, Ulpiani nomine, Tribonianus obtrudit, legis Regiæ vocabulo vulgabatur, propter potestates Consulares, Senatorias, & populares, quæ Imperatori creato tribuebantur. Et quidem regiis inde facultatibus Imperator induebatur, ut propterea SCtum illud legis viribus a comitiorum translatione munitum Regia lex appellaretur; at Rex minime constituebatur, quia potestates princeps illas non evellebat radicitus a Senatu, neque in suam solius personam transferebat; sed cum eo habebat, veluti cum corpore universo, communes. Et tamen quia ea-

(d) *l. quod princ. ff. de leg.*

rum poteſtatem complexio legis Regiæ nomine ferebatur, facile Triboniano fuit, auctoritate legis, & nominis illius, Regni opinionem Imperio comparare ab iis præſertim, ut diximus, qui non aliunde, quam a libris e Tribonianæa ſtrage ſuperſtitibus Reip. Rom. cognitionem, & ſtudium antiquitatis exordiuntur.

Et tamen, quod miremur, quæ lex Triboniano murus eſt æneus, & cardo regiæ poteſtatis, meminiſſe tantum ſatis habuit illius, particulam vero inter leges poſteris tranſmittendam inſeruit nullam. Cur? niſi ut exaggeranda verbis ea lege, quam nobis una cum cæteris brevi morituris ſubtrahebat, ita involveret mentes hominum, ut plus juris in eam legem ex Triboniani teſtimonio conferrent opinione ſua, quam re ipſa contineretur. Quamobrem ii, qui S. C. illud, quod Legis Regiæ nomine vere profertur, vel ignorarunt, vel pro lege Regia non agnoverunt, quia talem poteſtatem, qualem Tribonianus jactat, ibi non inveniebant; aut cum Cujacio in hanc etiam fraudem inducto, natam contenderunt in Urbe ſub priſcis Regibus, & poſt ad Cæſares revocatam, (a) quaſi regnum non Remp. a Rege, ut oſtendimus, adminiſtrandam Romulus inſtituiſſet; aut putarunt Auguſto primum, & deinceps cæteris Regiam poteſtatem fuiſſe collatam per legem Regiam, cujus nomen tantum ad nos pervenerit: quaſi adeo fuerit excors, & fraudum imperitus artifex Tribonianus, ut qui tot alias minoris momenti conſervarit, legem Principis ſui tutelarem perire ſiverit; vel (quod opinionem refellit utrorumque,) quaſi opus fuerit Imperatoribus ſingulis per ſuſcipiendos magiſtratus, perque tot ambages obrepere ad poteſtatem regiam, ſi per publicam legem ad eam recta via tetendiſſent: ut neceſſe ſit hunc errorem, vel inter imperitos habitare, vel locum invenire tantum inter adulatores, qui etiam liberalia ſtudia, quibus excellunt, in ſervitutem ſecum trahere conſueverunt. Cum igitur legis Regiæ monumentum non interciderit, age videamus qua fide Tribonianus eam Regno ſuo prætenderit, & qua calliditate homines ab inquiſitione, atque lectione illius ad novam fabulam, nempe ad ſententiam, ab ſe inde mala fide collectam, atque ad poſteros fraudulenter tranſmiſſam averterit.

(a) Cuj. *inſt. l. 1 de jur. nat. gent. §. 6.*

CON-

CONTEXTUS
LEGIS REGIÆ.

FOEDUSVE. CUM. QUIBUS. VOLET. FACERE. LICEAT. ITA , UTI. LICUIT. DIVO. AUG.
TI. JULIO. CÆSARI AUG. TIBERIOQUE. CLAUDIO. CÆSARI. AUG. GERMANICO.

UTIQUE. EI. SENATUM. HABERE. RELATIONEM. FACERE. REMITTERE. SENATUS
CONSULTA. PER. RELATIONEM. DISCESSIONEMQUE. FACERE. LICEAT
ITA. UTI. LICUIT. DIVO. AUG. TI. JULIO. CÆSARI. AUG. TI. CLAUDIO. CÆSARI
AUG. GERMANICO,
UTIQUE. CUM EX. VOLUNTATE, AUCTORITATEVE. JUSSU. MANDATUVE EJUS
PRÆSENTEVE. EO. SENATUS. HABEBITUR. OMNIUM. RERUM. JUS. PERINDE
HABEATUR. SERVETUR. AC SI. E LEGE. SENATUS EDICTUS. ESSET. HABERETURQUE.
UTIQUE. QUOS. MAGISTRATUM. POTESTATEM. IMPERIUM. CURATIONEMVE
CUJUS. REI. PETENTES: SENATUI. POPULOQUE. ROMANO. COMMENDAVERIT
QUIBUSQUE. SUFFRAGATIONEM. SUAM. DEDERIT. PROMISERIT. EORUM
COMITIS. QUIBUSQUE. EXTRA. ORDINEM. RATIO. HABEATUR,
UTIQUE. EI. FINES. POMERII. PROFERRE. PROMOVERE. CUM. EX REPUBLICA
CENSEBIT. ESSE. LICEAT. ITA, UTI. LICUIT. TI. CLAUDIO. CÆSARI. AUG.
GERMANICO,
UTIQUE. QUÆCUMQUE. EX. USU. REIBUBLICÆ. MAJESTATE. DIVINARUM
HUMANARUM. PUBLICARUM. PRIVATARUMQUE. RERUM. ESSE
CENSEBIT. EI. AGERE. JUS. POTESTASQUE. SIT. ITA. UTI. DIVO AUG.
TIBERIOQUE. JULIO. CÆSARI. AUG. TIBERIOQUE. CLAUDIO. CÆSARI
AUG. GERMANICO. FUIT,
UTIQUE. QUIBUS. LEGIBUS. PLEBISVE. SCITIS. SCRIPTUM. FUIT. NE. DIVUS. AUG.
TIBERIUSVE. JULIUS. CÆSAR. AUG. TIBERIUSQUE. CLAUDIUS. CÆSAR. AUG.

GERMANICUS. TENERENTUR. IIS. LEGIBUS. PLEBISQUE. SCITIS. IMP. CÆSAR
VESPASIANUS. SOLUTUS. SIT. QUÆQUE. EX QUAQUE. LEGE. ROGATIONE
DIVUM. AUG. TIBERIUMVE. JULIUM. CÆSAREM. AUG. TIBERIUMVE.
CLAUDIUM. CÆSAREM. AUG. GERMANICUM. FACERE OPORTUIT
EA. OMNIA. IMP. CÆSARI. VESPASIANO. AUG. FACERE LICEAT,
UTIQUE. QUÆCUMQUE. ANTE. HANC. LEGEM. ROGATAM: ACTA. GESTA.
DECRETA. IMPERATA. AB. IMPERATORE. CÆSARE. VESPASIANO. AUG.
JUSSU. MANDATUVE. EJUS AQUOQUE. SUNT. EA PERINDE JUSSA RATAQ.
SINT, AC SI POPULI. PLEBISVE. JUSSU ACTA. ESSENT,

SANCTIO.

SI QUIS. HUJUSCE. LEGIS. ERGO. ADVERSUS. LEGES. ROGATIONES. PLEBISVE. SCITA
SENATUSVE. CONSULTA. FECIT. FECERIT. SIVE. QUOD EUM. EX LEGE. ROGATIONEVE
PLEBISVESCITO. S. RE. C. FACERE. OPORTEBIT. NON. FECERIT. HUJUS. LEGIS
ERGO. ID. EJ. NE. FRAUDI. ESTO. NEVE. QUIT, OB. EAM. REM. POPULO. DARE. DEBETO
NEVE. CUI. DE. EA. RE. ACTIO. NEVE. JUDICATIO. ESTO. NEVE. QUIS. DE. EA. RE. APUD.
SE AGI. SINITO.

Ea

En legem produximus, quæ superest integram, & simul cum facultatibus auctores, & modos earum conferendarum. Dic modo sodes quid in Imperatorem his verbis confertur, quod non a populo proficiscatur, & ad eumdem sublato Imperatore non revocetur? An his collatis potestatibus popularia jura exhauritentur? An opus erat easdem facultates iterum tradere novis Cæsaribus per legis Regis repetitionem; si ea lege in perpetuum a populo ad cæteros creandos principes abscesserant? Quid contulisset Tiberio, Claudio, Vespasiano populus, qui jam inde ab Augusto jus omne suum in perpetuum exuisset? Cur porro Caligula, & Nero hac in lege prætereuntur, quorum alterius acta Senatus rescinderat, (a) alterius memoriam uti hostis patriæ damnaverat, quasi minime compotes harum facultatum, si jure suo legitima jussa, justasque leges edidissent? Nam Galbæ, Othonis, & Vitellii præteritionem nihil moror, qui seditionum inter fluctus brevi tempore de Imperio dimicarunt potius, quam imperarunt, & in ipsa Imperii contentione Imperium amiserunt, e quibus etiam Galba fuerat a Senatu hostis judicatus. (b) Aut qui licuisset Senatui acta illorum rescindere, quorum potestas non amplius manaret a S. P. Q. R. jure omni suo spoliato, sed a lege Regia, quæ jus omne publicum per Augusti personam ad exteros transduxerat Imperatores? Quid? Firmitas actuum, & ratio legitimæ potestatis peteretur ne a principibus de auctoritate populari, si populi majestas exaruisset? Nonne enim postremo hujus legis capite habemus, ideo jussa, quæ ab Imperatore ante hoc S. C. edita erant perpetuo consistere, quia populus ipse jusserit ea justa, rataque esse, perinde ac si populi plebisque jussu acta essent? Quomodo convalescerent singulorum principum acta ex potestate populari post novam ipsius populi voluntatem collectam; si jam Augustus, creandique inde principes, perinde ac futuri Reges, lege Regia omnem populo potestatem, ac voluntatem eripuerunt? Tandem vel hanc habemus legem Regiam, vel aliam pleniorem. Si aliam: ecdo: quam? Historicos, & scriptores si excusserimus singulos, ne vestigium quidem, aut nomen invenerimus facti, quo nullum fuisset in omni Romanorum memoria memorabilius, Reipublicæ nimirum in regnum non violenter, & ad tempus, sed publica lege contra instituta majorum perpetuo transeuntis. Quorsum præterea oportebat principem omnibus populi facultatibus indutum, eas iterum a populo facultates particulatim accipere: prout fecisse hujus testimonio fragmenti palam evincitur? Quid rivos sectabatur, qui fontem ipsum jam absorbuerat? Aut quid opus erat Imperatoribus capessere Tribunitiam potestatem singulis annis; si eum populi majestate jam illa perierat, & multo amplius princeps e regio jure, quam a Tribunatu ferebat? Quantula enim portio fuisset potestatis, & majestatis Regiæ Majestas Tribunorum, & intercessio, sive S. Ctorum impediendorum facultas, quæ ab eo magistratu præstabatur? Cur toties consulatus suscipiebat princeps, si plus regiæ potestatis ad eum lege regia pervenerat, quam e consulatu ipso adduceretur? Sin bona fide agere velimus, & sine fraudatione, atque eum eruditis plerisque hoc fragmentum unice pro Lege Regia recipiemus; non aliunde quam regia de lege argumentum trahemus illustrius ad regiam potestatem evertendam, & majestatem pristinam adhuc sub Imperio in Senatu, & populo continendam. Quia de potestate, ac majestate plures particulæ nominatim conferuntur in Imperatores singulo eas nova lege suscepturos; quia neque cum Imperio militari commiscebantur, neque egrediebantur singulas Imperatorum personas: exemplo Imperii meri, quod cum lege datur, neque eum jurisdictione magistratus confunditur, neque a magi-

XXV. Animadversione in l. Reglam.

(a) Dio l. 60. p. 667. idem l. 63. p. 727. Svet. in Nerone.

(b) Plut. in vit. Galbæ p. 1055.

ſtratibus illud accipientibus cum aliis communicatur. Quorum ſimilia ex lege Regia contra regiam poteſtatem argumenta ducebat olim Nicolaus Laurentii F. Romani Tribunatus inſtaurator, qui prolato in concione fragmento iſto P. R. gloriam extollebat, atque clamabat: *En teſtimonium, ac monumentum juris veſtri, Quirites, qui ſua Imperatoribus largitores eſtis poteſtatis.* (*a*) Quo ille, aliiſque argumentis e publico jure, ac veterum auctoritate petitis, publice, palamque contendebat, numquam ne ſuo quidem tempore, Imperium, utcumque ab exteris nationibus adminiſtratum, a populo Romano, atque a Capitolio diſceſſiſſe, cujus ſententiæ ſocium habuit primum eruditionis latinæ reparatorem Franciſcum Petrarcham, qui eam profitetur in epiſtola, qua Romanum populum ad liberatorem ſuum e vinculis quibus detinebatur, ope atque auctoritate publica, precibus totius populi liberandum hortatur. (*b*) At quin (excipient aliqui) ea, qua certa lege tribuuntur, etſi non veniat, jure magiſtratus, (*c*) ad eoſdem tamen, per ſe magiſtratus tranſeunt, atque ipſa lege deferuntur ſine nova populi voluntate: veluti datio tutoris non competit quidem Prætoribus jure magiſtratus, ſed ex lege Attilia, (*d*) cum ante legem illam eo jure Prætores non potiren-tur. Et tamen ejus legis poteſtate jus dandorum tutorum, creatis omnibus Prætoribus, abſque novis populi actibus accedebat. Quidni igitur & lex Regia ſemel lata poteſtatem, atque majeſtatem perpetuo detractam populo ad futuros principes per ſe tranſmiſerit univerſos? Hos quo a nobis amoveamus ſatis erit rogare ut oculis utantur, animadvertentes, non perpetuam hanc eſſe legem, qua jura iſta Imperatoribus tribuuntur, ſed temporariam, & temporarias ex ea procedere poteſtates, non Imperatorio muneri, ſed certis, propriiſque Imperatorum nominibus, traditas, morte illorum ad venam earum populum redituras, novaque voluntate ipſius populi, novos ad principes proferendas: cum lege Attilia nullo tempore circumſcripta Prætores non propriis nominibus, ſed appellatione magiſtratus ad jus dandorum tutorum perpetuo vocentur. An enim haberemus has facultates in Veſpaſiani perſona, nova legislatione renovatas, ſi ab Auguſti tempore ex perpetua poteſtate legis in cæteros tranſiiſſent Imperatores? quorum in ſingulorum perſonis, ne dum in Tiberio, & Claudio in lege memoratis, idem decretum, niſi merſiſſet ætas, conditum, tabuliſque inciſum inveniremus.

(a) *Vita Nicolai Laurentii F. populari ejus ævi lingua conſcripta hac habet.* Poſtea en quanta erat magnificentia Senatus (dixit) qui auctoritatem Imperio tribuebat. *Sequitur hiſtoricus*; Inde ſcriptum recitari juſſit pactionum, & auctoritatis, quam populus Rom. Veſpaſiano Imperatori concedebat, *& deinceps p.* 24.

(b) *in l. ep. ſine tit. p.* 4.

(c) *l.* 1. *ff. de off. ejus cui mandata eſt juriſd.*

(d) *Inſt. de Attil. tut.*

XXVI. Ad Legem quod Principi D. de conſt. Princ.

Ne vero plus minuſve hoc e S. Conſ. falſis interpretationibus emanet, quam ibi continetur; illud brevi explicatione percurremus, exordientes a lege; *Quod Principi* 1. *ff. de conſtit. Princip.* Ait lex: *Quod Principi placuit legis habet vigorem: cum lege, regia quæ de Imperio Principis lata eſt populus ei, & in eum omne ſuum Imperium, & poteſtatem conferat.* Ex hac regiæ poteſtatis aſſertores interpretationem petunt ſuperioris S. C. cum potius illo ex S. C. Ulpiani ſenſum inde hanc in legem tranſductum expendere deberent. Siquidem Ulpianus, cui lex iſta, neſcio an bona fide, a Triboniano adſcribitur, hic retulit nobis S. C. ſententiam de legum latione non ſatis explicatam, neque plus diligenter, quam res ibi nata poſceret; ſed perfuſorie, ac per verborum compendium, vocabulis nempe generalibus, & plenioribus, quæ ſolemus arripere cum celeritati magis, quam diſtinctioni ſtudemus. Qualiter affectus Ulpianus facultatem legis condendæ collatam in principem, expreſſit illis verbis *omne Imperium, & poteſtatem*, legis nimirum condendæ, qui ſenſus ſupra deſcendens, tacite in orationem reliquam penetravit. Nam Ulpianus familiariſſimus Principis debuit ambitioſis, uberibuſque vocabulis ornare, atque ſine modo ullo extollere poteſtatem illius. Nec tamen aſſentatione ſua ſuſtulerit, aut obruerit veritatem:

tem: nam optime illius oratio, & SCtum conveniunt; cum liceat, absque calumnia verborum, ita Ulpianum exponere: *Quod Principi placuit, legis habet vigorem, quia lege Regia, quæ de Imperio Principis lata est, sive S. C. quod fert legis regiæ nomen, P. R. ei, & in eum* (qui pleonasmus est non inelegans) *contulit omne suum Imperium, & potestatem, in legibus scilicet condendis*. Quod additamentum, & relatio imperii, & potestatis ad solam legum lationem, offertur ab ipso argumento hujus legis, quod ad se rapit sequentem orationem, quæ quamvis generaliter concepta sit, natura tamen sua contrahitur ad rem propositam, nempe ad legis condendæ facultatem: nam si potestatem infinitam principis ex Ulpiani verbis colligamus, directo illum opponemus superiori S. C. sive regiæ legi, qua non infinita, sed certis modis, ac distinctis capitibus potestas principi confertur: ne hic repetamus quod supra ostendimus, opus minime futurum fuisse Imperatoribus tot magistratibus gerendis, si ex hoc Ulpiani loco evinceretur populi potestatem principi fuisse non communicatam tantum, sed & universam in eum, exuto jam populo, translatam, ut contendunt Goveanus, (a) & illius auctoritate Coccæjus, aliique, (b) qui ne otiosam sinant particulam illam legis *in eum*, existimant Ulpianum per illa verba *ei contulit*, significasse voluntatem populi erga principem; per additionem autem *in eum*, innuisse discessum universæ potestatis a populo ad Principem; in quo non cumulativam, sed etiam privativam, ut vulgo loquuntur, potestatem collocant: molem tantam, in tam lubrico extruentes, orbemque Romanum una, & jus omne publicum sursum, ac deorsum, levissima conjectura vertentes. Qui si noluerunt illa verba *ei, & in eum* habere, ut a me habentur, pro concinna brevique repetitione sensus ejusdem; quin amplectebantur, explicationem Cujacii (c) verba *in eum* conferentis in ipsum Principem? At quin (inquit Coccæjus) quisnumquam audivit a populo Principi potestatem in ipsum dari Principem? Immo vero recte & in ipsum. Siquidem potuisset populus ita tribueret Imperatori potestatem suam, ut consuli vel magistratibus aliis tribuebat, qui populi judicia tenebantur: cui subjiciebatur etiam Dictator: nam & Papirium Cursorem, cum Dictator esset, provocationis ad populum cessisse legimus. Cæsari autem ita contulit, ut ei etiam remiserit potestatem, quam populus habebat in ipsum Cæsarem: per quam populi remissionem Principi diem apud populum dicere non licuisset, dum eum populus principem esse pateretur. Quid præterea eos prohibuit Duareni explicationem (d) arripere, qui relativum accipit pro reciproco, ac docet *eum* hic significasse *se*: quasi dixerit Ulpianus populum contulisse *ei*, sive Principi potestatem *in eum*, hoc est *in se* nempe in ipsum populum, nedum potestatem quam habebat populus in provincias. Sed non patitur Coccæjus pronomen in eadem oratione varie acceptum, ut sit modo relativum in sua propria significatione, modo reciprocum: quasi non ita situm, iridemque etiam acceptum inveniatur in *l. quæ filium ult. ff. ut legat. sive fideicom.* illis verbis, referendis una hic, & explicandis; *fideique ejus* (nempe heredis) *commisit* (nempe testatrix) *ut quidquid ad eum* (hoc est hæredem) *ex hereditate ejus* (hoc est sui testatricis). En *ejus* eadem in oratione vice relativi fungitur cum refertur ad heredem, & reciproci cum refertur ad testatricem. Tandem quidvis aliud potius moliri oportebat Porsenas istos, qui Regem P. R. reddere conantur invito, quam ad hæc absurda ruere; cum in monumenti veteribus invenientes Senatum supremam potestatem, ac summum Imperium exercentem; id non legitimæ S. P. Q. R. auctoritati adscri-

(a) *variar. lect. l. 2. c. 30.*
(b) *ad l. Princeps ff. de consti. Princip.*
(c) *obs. 15. c. 30*
(d) *l. 2. disp. c. 19*

scribant, sed patientiæ Imperatoris tolerantis invasores suæ potestatis, quasi lupus, qui petulantiam agnorum benigne tulerit.

Verum quid tantopere laboramus, in lege incerti sensus incertæque auctoritatis: quam legem plurimi Ulpiano adfictam autumant a Triboniano, ut regiæ potestati, quam principi suo parturiebat, gravioris Jurisconsulti, & longioris tempori fidem conciliaret? Quid volutamus epitomen, aut persusorie, aut mala fide concinnatam, si verba ista, & germanus legis regiæ contextus hoc S. C. nobis a Capitolino monumento proferuntur, cujus e sensu commenta, & compendia qualibet explicare debemus. Eo autem S. C. quid Cæsaribus tribuatur, jam supra satis demonstravimus; reliquum est, ut obscuriora verborum illius illustremus, ait lex:

TIBERIO JULIO CÆSARI AUGUSTO TIBERIOQUE CLAUDIO CÆSARI AUGUSTO GERMANICO.

Per *Tiberium Julium Cæsarem Augustum* significatur in lege Tiberius Nero Octaviani Augusti filius, Julii Cæsaris Dictatoris nepos, qui post Octavium imperavit; quique *Julius* quoque *Cæsar* appellabatur, ut observavit Gruterus ex fastis Capitolinis. (*a*) Omisso autem Caligula, tamquam hoste patriæ, damnatique nominis cive, (*b*) subjecit lex Claudium quem Germanici cognomentum, quod hic legitur, adsumpsisse memorat Svetonius. (*c*)

Item lex ait: UTI QUOS MAGISTRATUS, &c. En luculentissimum testimonium popularis potestatis sub imperio adhuc vigentis offerentisque se in creatione magistratuum: quibus tribuendis omnis legitima vis commendationis Imperatoriæ, non ex Imperatorio jure manabat, sed ex isto capite unde jus suum Principis commendatio trahebat. Quo capite per illa verba *extra ordinem*, permittit populus candidatis a Principe commendatis honorum petitionem etiamsi lege vetentur contendere ad honores, puta quod justa ætate careant, aut justum intervallum inter unam, alteramque petitionem non excurrerit, aut præsentes Romæ non profiterentur. (*d*) Nam neque absentium, neque superiorum, quos memoravimus, habenda ratio erat per leges publicas, quarum veniam iis, quos princeps commendaverit, vel quibus honores promiserit, conceditur a populo: cujus neque hac in re, neque in aliis capitibus, quibus alias facultates concedit, ullæ fuissent partes, si condendo Imperio, regnorum instituendorum ritu, potestatem, & majestatem sibi abdicasset, eamque universam in munus Imperatorium contulisset. Ad magistratus autem, principis commendatione, cum ætatis venia creatos, referendus est Ulpiani locus, (*e*) cujus hæc sunt verba: *Princeps enim qui magistratum dedit omnia gerere decrevit*: Dedisse dicitur princeps magistratus, quos candidati minores XXV. annis, de quibus hic agit Ulpianus, a populo, principis commendatione, per hoc legis Regiæ caput impetraverint.

XXVII. An Princeps solutus legibus intelligatur.

Pergit lex: UTIQUE QUIBUS LEGIBUS PLEBISVES SCITIS. Hoc privilegium Augusto tributum, Dion refert, (*f*) ac sensum simul explicat illius, docetque Imperatores eo liberari a necessitate legum τῆς τῶν νόμων ἀνάγκης sive a pœnis quibus lex, nempe communis voluntas, transit in necessitatem; ne scilicet cum deliquerit Princeps, puniatur, ut Græci legum doctores interpretantur ἐγκ ἁμαρτήσας οὐ κολάζεται: cum haudquaquam eximatur princeps a vinculis honestatis, quæ leges perpetuo comitatur, quæque tantam a natura ducit auctoritatem, ut Imperatores (*g*) pronunciaverint, *majus Imperio esse submittere legibus principatum*; & Alexander (*h*) sanctissime scripserit *nihil tam proprium Imperii esse, quam legibus vivere*; utcum-

(a) Coccæjus *ad leg.* 1. *ff. de const. Princip.* Guter. *de offic. Domus* Augu. *l.* 1. *cap.* 31.

(b) Dio *lib.* 60. *pag.* 667.

(c) *In* Claud. *lib.* 5. *cap.* 2.

(d) *lex agr.* Ruil. *apud* Sigon. *de leg. curiat. p.* 19.

(e) *l. quidam* 57. *ff. de re judic.*

(f) *lib.* 53. *pag.* 509. & 516.

(g) *l. digna vox* 4. *C. de legib.*

(h) *l.* 3. *C. de testam. & quemadmod. test. aper.*

cumque lex Imperii, qua S. C. hoc meo, & plurium judicio indicatur, *solemnibus juris Imperatorem solverit*, Unde neque a communi gentium fœdere, neque a nexibus humanæ societatis eximitur princeps, neque legibus illis, quibus susceptum a se regimen incumbit. Imperantium, siquidem nulli licuerit, perfractis publicis legibus, evertere, id cujus causa imperat. Omni enim privilegio statim excidet quisquis accepta potestate abutatur contra Remp. quæ communis salutis, communisque honoris causa principem peperit, & honoravit; exhæredationem namque meretur quisquis filiorum parentem oppresserit. Quod nobis suggerunt Severus, & Antoninus (*a*) cum fatentur se quamvis legibus solutos, vivere tamen legibus, nempe causa legum: quarum tuendarum gratia vivit Imperator; cum vocem *legibus* non sexto, sed tertio casu positam autumem: præcipue, quia ex auctoritate legum, principum pendet auctoritas; propter quam rationem Imperator se legibus alligatum profitetur. (*b*) Hoc autem capite, quo plurimum extollitur Imperator, minime tamen deprimitur, sed potius sustinetur auctoritas populi, tum quia populus dum concedit, palam se fert publicæ potestatis auctorem, ut privilegio princeps jure fruatur, donec sibi per populum, & Senatum gerere Remp. licuerit; cum quia ex S.C. verbis non omnibus, sed certis legibus solvitur; nempe iis, quibus condendis adjectum fuerat, ne Principes tenerenrur: atque ita Dionis locum, ubi princeps dicitur solutus legibus, Cujacius interpretatur, (*c*) nec enim vitiatur sensus orationis; nam enunciatio hæc *solutus est legibus*, illi etiam recte congruit, qui non omnibus, sed solemnibus juris, (*d*) uti sunt solemnia manumissionis, (*e*) & aliquibus legibus fuerit solutus; uti solutus erat princeps lege Papia Poppæa, sive legibus conjugalibus, & caducariis, quæ etiam per eminentiam appellabantur *leges*, ad quas scripserat Ulpianus, cujus locum ad eas solas leges pertinentem, ut monet inscriptio *l. princeps ff. de legibus*, Tribonianis ad leges protulit universas; ut auctoritate Ulpiani Principem ab omnibus legibus solutum esse persuaderet illis, qui magis verbis ejus ducuntur, quam totius testimonio antiquitatis, cum qua consonat & ipsa Triboniani compositio legum; cujus pluribus ex locis suæ ille fraudis coarguitur. Nam non modo e Dione (*f*) discimus Augustum supra justam portionem Liviæ relicturum petiisse a Senatu veniam legis Voconiæ, quam certe veniam non petiisset, si leges omnes habebat in sua potestate, aut si earum potestate non habebatur; sed docemur etiam ex libris juris teneri principes *lege Falcidia*, & *lege Glicia de inoff. testam.* (*g*) & testamentariis pluribus, (*h*) aliisque omnibus, in quibus nominatim non erat exceptum ne tenerentur: ut ex legis Regiæ capite isto colligitur. Nam quamvis contemptarum legum Principes pœnam non subirent, nisi quando a Senatu capite damnati cum vita Imperium, & privilegia ipsius amitterent; verecundia tamen dum imperarent, & pudore obligabantur, (*i*) & opinione civium tacito eos judicio plectentium: Paulo siquidem (*K*) judices is *qui leges facit, pari majestate legibus debet obtemperare*. Porro ut reliqua S. C. hujus expediamus, habere Senatum licebat magistratibus majoribus, ideoque etiam prætoribus, si Urbe aberant, qui majori cum imperio essent. Quod jus Principi tribuitur, & tribuendum erat ex lege; cum non veniret a munere Imperatoris. Unde lege opus habuit, ut posset cogere Senatum, quando consulatum non gereret. Senatusconsultum autem per discessionem fiebat, cum Senatores in sententiam alicujus non verbis, sed pedibus tacite conveniebant, discedentes a suo quisque loco ad eum, cujus sententiam probabant. (*l*) Quod item in hoc capite legi-

(a) *instit. quib mod. test. infir. §. ult.*

(b) *d. l. 4. C. de legibus.*

(c) *observ. 15. cap. 30.*

(d) *l. 3. C. de testam.*

(e) *l. apud eum ff. de manumiss.*

(f) *lib. 56. p. 590. e* Cujac. *obs. 25. cap. 30.*

(g) *l. 4. C. ad l. Falc.* Pap. *d. l. Imperator, ff. de inoff. testam* Cujac. *de observ. 15. cap. 30. & lib. 26. cap. 35.*

(h) *l. 2. C. de testam & quemad.*

(i) *vide* Cujac. *enarr. C. l. 3. de testam & quemad.*

(K) *lib. 4. sent.*

(l) Gell. *lib. 4. cap. 18.*

legitur *remittere Senatum*, significat rem in posterum diem Principis auctoritate differre. (*a*) Additur de proferendo pomoerio, quod non Caesaribus tantum, sed omnibus iis concedebatur, qui fines Imp. Rom. suis victoriis propagasset. (*b*)

(a) Gell. *lib.* 14. *cap.* 17.

(b) Tacit. *lib.* 12. *hist. c.* 23.

XXVIII. De Auctoritate Senatus, & potestatis civilis in militarem ex jure gentium.

Satis adhuc ostendimus potestatem civilem ad Imperatorem creatum non ab ipsa creatione manare, sed a S.P.Q.R. voluntate suam ei majestatem contribuentis, partim tradendis magistratibus, partim repetendis legis hujus Regiae capitibus. Nunc duriora tentabimus, atque contendemus ne quidem Imperium illud militare sola voluntate militum in Imperatoris persona constitisse sine S. C. quo totius Reipubl. consensus proferebatur. Quod tam ex jure gentium quam ex jure Romano comprobabimus. Siquidem jure gentium exercitus pars est civitatis, cui ministrat, cujusque potestate continetur: cum ad usum Reip. milites conscribantur, ducique ad Reip. conservationem, aut propagationem creato committantur. Quamobrem non potest a corpore militari praeferri jus universae civitatis; nisi civitas ipsa se Duci eorum tradiderit: nec milites civilem ullam particulam juris nanciscuntur, nisi civium numero censeantur: non raro enim ex exteris milites conducuntur, aut leguntur e sociis. Et qui cives militiae nomina dederunt, publico civitatis jure seorsum a caeteris civibus, & procul a corpore universo minime potiuntur: cum non a suo singulorum jure, sed a communione totius corporis civilium rerum gerendarum potestatem cives accipiant; Nec Resp. transeat in castra, sed haereat, insideatque perpetuo in civitate, ubi radicibus suis, nempe legibus, institutis, & ritibus continetur; Civitas autem vivit in corpore integro civium in suos ordines descriptorum, & ad exercitium publici juris rite convenientium. Ideo Antonius, ut edicto suo adversariorum auctoritatem everteret, exprobrabat Quiritibus, quod castra Pompeji Senatum appellarent. Quia igitur jus belli, quo Ducis potissimum creatio continetur, manet in Rep. simul cum caeteris juribus majestatis, quorum nihil a militibus in bellum abducitur, nisi quantum eis ab ipsa, cui militant, Rep. mandetur; absurdum fuerit militare Imperium consensu militum transire in aliquem sine auctoritate illius Reip. cui bellum geritur, & a qua cingulo induuntur; ne famuli jura usurpent sibi dominorum, neve pars a corpore avulsa munus fungatur totius corporis. Quamobrem jure gentium neque civilis, neque militaris rei tradendae potestatem habent milites, sed exercitium tantum illius a Repub. mandatum: cum facultas ipsa rei militari mandandae portio sit ipsius civilis potestatis minime cum corpore militari abeuntis, sed in Rep., vel regno perpetuo permanentis.

XXIX. De Auctoritate Senatus, & potestatis civilis in militarem ex Jure Romano.

Nunc ex veteribus Romanorum institutis palam faciemus militare Imperium nonnisi lege, vel S. C. mandari potuisse, adeout miles voluntatem tantum suam Imperatori tribuerit, Senatus vero, & populus legitimam auctoritatem. Cum enim omnia instituta veterum publica, unde prodit ratio civilis, ita firmiter haereant, ut rerum variatione difficulter convellantur, tum ea praecipue, quae religione in animos hominum demittuntur. Unde Urbis parentes Romulus, Numa, Regesque alii quorum prudentissima initia felicitatem peperere posterorum, ne leges, & instituta, quibus futuram imperii magnitudinem moliebantur, ullo umquam tempore dilaberentur; neve fundamenta Reip. abriperentur motu cursuque perpetuo, ac vario rerum humanarum; ea ritibus implicuere sacris, & veteris illius superstitionis auctoritate ita munierunt; ut Remp. populus non tam a magistratibus, quam a commentitiis illis Numinibus, quibus humanae virtutis even-

eventus assignabantur, sustineri, atque augeri existimaret: dum legibus jubendis, & creandis magistratibus, consilia quæ caperet a propria prudentia tribueret Diis; quos per augures de Cœlo servantes, consulebant captis auspiciis, quibus veluti nunciis divinæ voluntatis res a populo gestæ comprobabantur: ut magistratibus, & legibus a Deo repetitis, cives non humana tantum, sed divina etiam, & æterna ultione subjicerentur.

Qua de causa comitiis centuriatis, & curiatis quibus leges ferebantur, & creabantur magistratus, quibusque Reip. majora negotia tractabantur, ita jus auspiciorum attexuerunt, ut nihil apud Romanos justum haberetur, aut legitimum, nisi fuisset *auspicatum*; (*a*) & quidquid numine auspicioque careret, *inauspicatum*, sive injustum, nefasque diceretur. Quamobrem Cæsar, qui Remp. violenter occupaverat, ne religione amitteret, quod armis arripuerat, comitiis, & auspiciis, utcumque simulatis, injustam sibi dominationem confirmabat: nam, sine illorum umbra, ne colorem quidem justi obtineret Imperii, unde Lucanus (*b*):

XXX. De Auspiciis, & lege curiata.

(a) Dionys. *l.*1. *p.*51. *n.*35.

(b) *l.*5. *v.*392.

Fingit solennia campus.
Et non admissa dirimit suffragia plebis,
Decantatque tribus, & vana versat in urna;
Nec Cœlum servare licet: tonat augure surdo,
Et lata jurantur aves bubone sinistro.

Non mandabatur igitur Imperium, nisi lege Curiata, quia curiatis comitiis, sive veris, sive per triginta lictores, triginta Curias referentes, adumbratis, inerat jus auspiciorum, quibus creandus erat Imperator; nempe is, qui ductu, auspicioque suo regere debebat exercitum, & bellum administrare: (*c*) unde ille auspicato, comitiis curiatis auspiciorum causa, retentis, creabatur, & ita creatus in Capitolio accipiebat auspicia, sub quibus milites duceret, (*d*) veluti Jovis Capitolini, & Martis Quirini Minister. Nam, nisi ex Urbe auspicia duxisset in castra, nihil auspicato gerere potuisset, ideoque inutilem potestatem inter milites jactasset.

(c) Cic. *de orator. l.*1.

(d) Liv. *l.*4. Cic. *de lege* Agr. Sigon. *de leg. Curiat. c.*5.

Qui ritus auspiciorum, auspiciisque nexa civilia instituta exorto Imperio minime interire potuerunt, quia simul cum imagine veteris Reipub. religionis nexu tenebantur. Quam religionem simulare saltem, & adumbrare cogebatur quisquis utcumque impius dominator; nisi convellenda religione tuere ipse voluisset. Unde diu etiam post Christianorum Imperium, simulacra veteris superstitionis, civilium institutorum causa, permanserunt. Cum autem comitiorum omnium jus una cum jure auspiciorum iis adjuncto transierit in Senatum; potestas legis curiatæ concessit in S. Cro sine quo nemo justus erat Imperator, quamvis a militibus appellatus, quia milites & potestate civili carebant; & jure auspiciorum, quibus sublatis civilis, aut militaris nulla consistit auctoritas. Quæ auspiciorum, publicæque auctoritatis religio, mandando imperio, adeo insidebat animis Romanorum; ut quamvis C. Marcius rem Romanam in Hispania, Scipionum clade prolapsam, inopinato restituerit; eum tamen a militibus ducem, sine Senatus auctoritate creatum, nullo modo tulerint indignantes, quod sine auctoritate Patrum, se *Propratorem* inscripserit, nulloque modo permittentes, ut *Propratori* ei rescriberetur. *Rem enim*, ut scribit Livius (*e*) *mali exempli putabant Imperatores legi ab exercitibus; & solemne auspicatorum comitiorum in castra, & provincias procul ab legibus, magistratibusque ad militarem temeritatem transferre*: prudentes prorsus nam nisi Senatus auctoritatem Religio sustentasset; & Senatus auctoritas militem continuisset; ne coalescere quidem potuisset Respublica *illa*

(e) *l.*26. *c.*2.

illa militaris, quæ quo pluribus pollebat viribus, ad perdomandas nationes eo validioribus nexibus indigebat ad coercendos, ac moderandos ex usu Rep. nationum domitores: quos in potestate sua numquam habuisset, neque ab ipsius Urbis direptione avertisset, si militum in voluntate jus imperii condidisset, non in legibus publicis, rebusque sacris, quorum auctoritate Imperium antea quidem a populo universo lege Curiata, (a) postea vero a Patribus ex S.Cto mandabatur. Quamobrem in Senatu conditam auctoritatem omnem publicam, ibique ab initio a Romulo auspicato constitutum profitetur Otho (b) apud Tacitum, his verbis:

(a) Sigon. *de lege Curiat. c.* 11. *l.* 1. §. *qui mandatam ff. de offic. ejus cui mand. est jurisd.*

(b) *lib.* 1. *pag.* 447.

Quid vos pulcherrimam hanc Urbem domibus, & tectis, & congestu lapidum stare creditis? Muta ista & inanima intercidere, ac reparari promiscue possunt, aeternitas rerum, & pax gentium, & mea cum vestra salus, incolumitate Senatus firmatur. Hinc auspicato a parente, & conditore Urbis nostræ institutum, & a Regibus usque ad Principes continuum, & immortale, sicut a majoribus accepimus, tradamus.

XXXI. Qualе Fuerit Imperium Cæsarum.

Non enim aliam tulit naturam Imperium Cæsarum ab Imperiis, quæ ante Cæsarum creationem, cum res posceret, extra ordinem, vel privato, vel magistratui decerneretur: quale fuit Imperium, quod a populo Augustus, omnium Cæsarum auctor, & parens, primo ad quinquennium, ne in suspicionem Regni cum aliis triumviris veniret, (c) postea decimo quoque anno pacandis provinciis accipiebat, quodque per eamdem causam sibi tota vita continuatum patefecit posteris: qui ne plusquam Augustus sibi viderentur abrogare, recentis ludis decennalibus Imperii repetitionem, per temporum intervalla simulabant, ut supra significavimus. Cujus imperii exempla jamdiu ante Resp. dederat plurima; tum in ipsius Octaviani persona, quem urpore admodum adolescentem legibus a populo solutum Senatus, ex sententia Ciceronis Proprætore misit, & Imperatorem creavit adversus Antonium; tum in persona Cn. Pompeii ad bellum Sertorianum, & Piraticum, & rei frumentariæ causa Proconsulis; (d) itemque Caii Cæsaris ad Gallicum, & P. Scipionis ad Hispanicum, & aliorum sive magistratuum, sive privatorum, quibus magistratus adiungebatur, quia Imperii jure potestatem tantum accipiebant in milites Sacramento sibi obnoxio.; (e) jure vero magistratus, & appellatione sive Proconsulis, sive Proprætoris potestatem accipiebant in ipsos provinciales, & Provincias, per quas, aut in quas ducerent exercitus ad militare Imperium facilius expediendum. Cum autem olim militaris, & Proconsularis Imperii tantum portio, eaque ad tempus certis civibus mandaretur; Cæsaribus institutis tribuebatur universa, & infinita per Imperatoris nomen, & Imperium proconsulare, quod ut recentioribus temporibus in Imperatorem, tacito populi consensu forsan transierit, quippe quia sine illo minime poterant Imperatores explicare Imperium illud militare, ac bellum ubique administrare, cogendis Provincialibus, conscribendisque militibus, & pecuniis ad stipendia imperandis; initio tamen non nominibus tantum, sed etiam temporibus, actibusque distinguebatur, nec simul cum Imperio militari Proconsulare tradebatur: ne si confunderetur, obolesceret Senatus Auctoritas; quæ binis deferendis Imperiis repetita, & multiplicandis actibus multiplicata crebrius emergebat. Quamobrem Dion (f) refert eas potestates omnes, quas Imperatores accipiebant, quamvis suis temporibus conferrentur, simul tamen singulas antea certa lege fuisse mandatas: adeout prius quidem pluribus vicibus; postea vero semel Senatus efferretur auctoritas in potestatibus tribuendis, iisque titulorum diversitate secernendis, ne aut coille

(c) Dio *lib.* 48. *pag.* 379.

(d) Dio *lib.* 39. *pag.* 96.

(e) Sigon. *de leg. Curiat. c.* 6.

(f) *lib.* 53. *p.* 509.

coisse simul, aut tamquam civilia militaribus hæsissent, & Magistratus cum Principatu coaluissent imperitis rerum civilium, quæ seorsum per se consistebant in Imperatorium titulum transfusa viderentur.

XXXII. De Imperatorum Creatione.

Quæ Imperatorum creatio etsi S. Cto & Patrum auctoritate completetur; apud historicos tamen haud raro invenitur tributa militibus; non quia jus aliquod ab eis conferretur, sed quia Patrum auctoritas eo plerumque vertebatur, quo militum voluntas tenderet: adeout in Imperatoris creatione milites voluntatem suam, vel appellando, vel purpura eum induendo significarent; patres vero, quem acclamatione sua exercitus petebat, Imperatorem instituerent: quando potentiori exercitu, quia Patribus staret militum votis repugnare nequirent, ut omnium Imperatorum creationem, cujus initium processerit a militibus, ita debeamus accipere, quemadmodum Neronis creationem describit Tacitus (a) his verbis: *Illatusque castris Nero, & congruentia tempori præfatus, promisso donativo, ad exemplum paternæ largitionis, Imperator consalutatur Sententiam militum secuta Patrum consulta.* Et quoniam vulgo, ac semper ad Imperatorem justum, ac legitimum futurum accedebat S.C., propterea historici de more transeunt in medio posita, satisque habent voluntatem referre militum, neque Senatus operam fere commemorant, nisi quando novus Imperator initium, & culmen sortis suæ a Patribus unice acciperet. Nam neque historicorum est adhibere cautiones Jurisconsultorum, neque si quis Catholicum Episcopum a Sacerdotum collegio creatum nostris temporibus referret, propterea Pontificis Romani auctoritatem, quam reticuisset, exclusisse censeretur; nam quid ineptius quam quoties usuvenit id repetere, sine quo minime res gesta consisteret? Quid frigidius quam illa inculcare, quæ propter eorum necessitatem, atque usum animis omnium præsumuntur; Hinc Tacitus, postquam Vespasianum ad imperium sublatum ostendit, breviter adjicit *Senatum ei cuncta Principibus solita decrevisse*: Facultates nempe istas, & munera civilia, & militaris Imperii confirmationem, qua militum voluntas adprobabatur: ut palam ex hoc evincatur eadem in singulis Imperatorum creationibus fuisse repetita: prætermissa vero esse tum ab eo, tum ab historicis aliis sæpe, quia vulgo paterent: nec nominatim Senatus partes fuisse commemorandas, nisi cum non auctoritatem tantum, sed & opem, consiliumque suum Patres præstitissent; ut appellati a militibus Imperatores non ante quod a militibus offerebatur accepissent, nisi postquam intellexissent Senatus voluntatem; cum aut contendere armis nequirent, aut legum auctoritatem violenter partam non minus turpem sibi, quam periculosam existimarent.

(a) annal. lib. 12. cap. 69.

XXXIII. De Senatus Auctoritate in creatione Imperatoris.

Qua opinione qui pervolvet historias passim creandis Imperatoribus, intuebitur Senatus potestatem explicatam, non tantum per seriem priorum inde ab Augusto exorsam, sed etiam posteriorum, quorum creationem ad se milites trahere cœperunt, post detectum in legendo Galba illud, quod Tacitus appellat (b) *Imperii arcanum*; *posse Principem alibi quam Romæ fieri*: hoc est postquam agnoverat exercitus vires suas, atque compererat quem exercitus ducem legisset, ei Senatum oportere legitimam conferre potestatem; ni vane sperarent Patres jure se ac legibus potentiam & violentiam superaturos. Unde prudenter monuit Tacitus Imperator, non esse committendam injuriæ militum auctoritatem Senatus, ideoque militum ante judicium explorandum; alioquin, ut ille animadvertebat, nisi fieret a militibus, quod a Patribus diceretur, & electi periculum fuisset, & eligentis invidia. (c)

(b) lib. 1. hist.

(c) Vopisc. in Aurelian. c. 40.

Cum autem jus Imperatoris creandi esset unice penes Senatum; Galba, cui

cui primo in provincia milites imperium obtulerunt; antequam a Senatu probaretur legatum S. P. Q. R. se profitebatur, (a) neque Cæsaris appellationem suscepit, nisi postquam ex nunciis Urbe cum S. C. missis omnes in verba sua jurasse cognovit. (b) Et Otho, Galba interempto imperium quod violenter arripuerat, imperrare voluit a Senatu, a quo & Sacramentum, & Cæsaris, atque Augusti appellationem accepit. (c) Item Vitellio refert Tacitus tributa omnia fuisse initio principatus, quæ tempore intermisso aliis principibus decernebantur. *In Senatu* (inquit) *cuncta longis aliorum principatibus composita, statim decernuntur*. (d) Verum neque Otho dignus est unde proferatur exemplum, neque Vitellius, qui a militibus in Germania Imperator consultatus, incerto jure fluctuans, *Augusti* nomen distulit, *Cæsaris* in perpetuum recusavit; (e) adeout seditionum potius tumulruarii duces hi fuerint, quam Imperatores P. R. Quamobrem trium horum principatum, *Imperium incertum, & vagum* appellat Svetonius: (f) ideoque, ut supra indicavimus, lex regia nomina eorum haudquaquam recepit. Quo unice argumento contra omnes vicerim sincerum illud, ad germanum esse monumentum; tantum abest ut inde ulla suspicio, aut nota falsitatis oriatur. Vespasiani creationem S.Cto munitam idem nobis monumentum fundando illius imperio conditum offert, præter historicorum Taciti, (g) & Svetonii (h) testimonia. Titum vero, & Domitianum filios in ipsa patris creatione jam Senatus Cæsares appellaverat: (i) quæ appellatio, ut mox ostendemus, pignus erat publicæ voluntatis, ac spes imperii, sponsioque illius, cujus fiebant compotes Augusto extincto, nisi expresse Senatus a pristina voluntate decessisset. Nam Cæsarum nomen primo hæreditatem Julii Octaviano delatam significavit; postea designationem ad imperium, ad cujus spem per eam appellationem vocabatur a Senatu Imperatoris naturalis filius, vel adoptivus; ut in Augusti familiam adscitus, & patris potentiam nactus favorem prætorianorum, & paternam sibi factionem adjungeret; eaque via post patris mortem perveniret ad imperium, & impetraret Augusti nomen, quo plena, & perfecta dignitas, atque potestas Imperatoria exprimebatur; cum per Cæsaris nomen tantum exordium, & spes adumbraretur illius. Quamobrem cœpit postea Cæsarum dignitas, utpote Imperatoriæ familiæ nota tribui ab ipsius Imperatoribus, quorum arbitrio deprimebatur, aut extollebatur potestas Cæsarum: qui sub patris tyrocinio in munere Imperatorio exercebantur, ejusque viribus ita muniebantur, ut, Imperatore mortuo, cogeretur Senatus, aut civile bellum, aut imperium, sive nati, sive adoptivi subire Cæsaris. Porro Heliogabali tempore Cæsaris appellandi Solius Senatus erat potestas: Lampridius enim (K) scribit Heliogabalum, quem pœnituerat adoptasse Alexandrum, Senatui mandasse, ut Cæsaris nomen illi abrogaret.

Nervam, legionibus poscentibus, patrum omnium plausu ad imperium sublatum scimus. (l) In Trajanum a Nerva patre imperii consortem adscitum, Senatus adoptione probata, & Cæsaris ei cognomento tributo, una cum populo universo consenserat, eo plausu, atque utilitate orbis terrarum, ut si tot aliis nominibus nullis; tamen unice ob imperium Trajano pariundum imperium Nerva meruisset. (m) Adrianus etsi statim a Trajani morte imperium a militibus oblatum Antiochiæ in Syria suscepisset; continuo tamen illud a Senatu postulavit per litteras, quibus veniam a patribus petens, excusavit militarem festinationem, ac motus exercituum, quibus se ducem negare, salva Rep. minime quiverit. (n) Antonino Pio Senatus judicium suum jam ab eo usque tempore tribuerat, a quo a patre

(a) Sveton. *in* Galb. *cap.* 10.

(b) Dio *lib.* 63. *p.* 727. Plutarch. *in vita* Galb. *p.* 1055.

(c) Plutarch. *in vita* Galbæ in *fin.*

(d) *histor. lib.* 2. *pag.* 55.

(e) Sveton. *in* Vitell. *cap.* 8. Plutarch. *in vita* Galbæ Tacit. *histor. cap.* 62.

(f) *Init. vitæ*, Vespasian.

(g) *lib.* 4. *hist. cap.* 3.

(h) *in* Vesp.

(i) Dio *lib.* 65. *pag.* 74.

(K) *in vita* Heliog. *c.* 13.

(l) Dio *lib.* 67. *p.* 769. Aurel. *Vict. epit. in Nerva.*

(m) Dio lib. 69. *p.* 770. & 771. Plin. *in* Paneg.

(n) Dio *lib.* 69. *pag.* 688. Spartian. *in* Adrian. *cap.* 6.

patre Adriano adoptatus in curia proconsulare imperium, & tribunitiam potestatem ex S. C. cum patre participavit: (a) quibus titulis tantum Imperatori congruentibus Imperator fuerat e Senatu designatus. M. Aurelius, qui adoptatus, (b) & Cæsar appellatus, & in societatem tribunitiæ potestatis adscitus ab Antonino Pio fuerat; post illius mortem a Senatu non probatus tantum, sed & coactus accepit imperium: utpote Platonis discipulus, nec verbo, sed re philosophus ad supremam potestatem, tamquam ad scopulum propriæ tranquillitatis, votisque, atque precibus populorum, non sua, sed illorum causa unice accessurus. Is Imperator omnia philosophiæ præcepta, quæ propriis reddiderat exemplis, fœde conturbavit, extollendo filio suo Commodo gladiatore scelestissimo, quem adhuc puerum Cæsarem appellatum, & ante justam ætatem damno publico solutum legibus, ad summos magistratus evexit, indeque ad consortium tribunitiæ potestatis, ac denique ad ipsum imperium, (c) non militum opera, sed summarum opinione virtutum, quibus sibi Marcus adeo Senatus, & populi animos obligaverat atque subegerat, ut facile illi fuerit, Senatum haud invito, Rempublicam imprudentissime filio tradere diripiendam.

Pertinax a Læto Præfecto Prætorio, & ab Electo Cubiculario deductus in castra, militum animos exploraturus, in Curiam inde concessit, non tam accepturus, quam recusaturus imperium; quod demum non auctoritate tantum, sed precibus etiam Senatorum admisit. (d) Adeout plurimi cum Patribus gratularentur, quod Pertinacis imperio Commodianam factionem demum evasissent; & Pertinax, apud Herodianum (e) gravissima oratione a Senatu habita, ei tantæ dignitatis fastigium acceptum tulerit: *τῆς τοσαύτης παρ' ὑμῶν τιμῆς obtingentis mibi a vobis honoris*. Didius Julianus partum pecunia imperium, ne frustra emisset a Prætorianis, ut sibi rectius consuleret, auctores quæsivit idoneos, nempe patres, quibus oratione in Senatu habita, principatum debere voluit, ut scribit Spartianus in ejus vita (f) his verbis: *Vespera in Senatum venit, totumque se Senatui permisit; factoque S. Cons. Imperator est appellatus*.

Severum, quem cogente Juliano, prius hostem (g) judicaverant, postea vero ejusdem voluntate ad imperii participationem vocaverant, eodem S. C. Patres Imperatorem appellaverunt, quo Didio Juliano, contra quem plurimi Severum occulte suscitabant, vitam, & imperium ademerunt.

Caracalla parente vivo, & Imperator designatus fuerat, (h) & Augustus appellatus, & jam ante simul cum patre tribunitiam potestatem acceperat. Et quoniam alii primum Tribunitiæ illius potestatis annum testimonio historiarum exordiuntur a mense Aprili A. a C. N. CXCVIII. alii auctoritate inscriptionum a mense Junio; ideo acutissimus Norisius putat modo initium fuisse ductum a tempore, quo ei Tribunitia potestas, patris voluntate, destinabatur; modo a tempore legitimo, nempe a die, quo eam rite tulerat a Senatu, a quo die qui consultius loquuntur, tales potestates auspicantur: (i) Siquidem Dion (K) irrita significat omnia Imperatoria cognomenta, quibus usurpandis, aut a militibus accipiendis, Patruum decretum Principes antevertissent. Hinc ille annos, quibus Severus imperavit a S. C. die numerat, non a tempore acclamationis militaris, (l) ut recte Tillemontius observavit. (m) Macrinus quamvis in magna rerum fluctuatione administrandum suscepisset imperium oblatum a militibus: quibus occiso in castris Caracalla, Dux non sine magno ab hostibus periculo defuerat; non est ausus tamen profiteri se Imperatorem, antequam litteris ad Senatum missis, sibi & Diadumeno filio a Senatu imperium impetrasset, (n) *Detulerunt* (scripsit ille iis in litteris

(a) Capitolin. *in vit.* Adrian. *c.* 4. Dio. *lib.* 69. *p.* 796. *&* & *seq.*

(b) Capitolin. *in* Antonin. *cap.* 5. & 6. & 7.

(c) Capitolin. *in* Antonin. *cap.* 16. & 17. Lamprid. *in Com. cap.* 1. & 2.

(d) Capitolin. *in* Pertinac. *cap.* 4. & 5. Dio. *lib.* 73. *pag.* 830.

(e) *lib.* 2. *c.* 3.

(f) *c.* 3. Dio. *lib* 73. *p.* 836.

(g) Spartian. *in* Julian. *c.* 5. & 6. Herodian. *lib.* 2. *cap.* 41.

(h) Spartian. *in* Sever. *c.* 16.

(i) Tillemont. *in* Sever. *not.* 19. & *art.* 14.

(K) *lib.* 79. *pag.* 907.

(l) Dio *lib.* 74. *pag.* 839.

(m) Tillemon. *in vita* Sever. *nota* 7.

(n) Capitolin. *in vita* Macr. *c.* 7.

(a) c.6.& Herod.l.5.c.2.
(b) Herod.l.5. p.162.

teris a Capitolino relatis, (a) *ad me Imperium* (scilicet milites) *cujus ego tutelam recepi: tenebo regimen, si & vobis placuerit, quod militibus placuit.* Quamobrem ingenti gaudio Senatus ei Augusti nomen, & omnia Imperatoria jura decrevit. (b)

(c) Lamprid. in vita Alex.c.7.
(d) l.79.p.907 & 909.

Heliogabalum fœdissimum illud, & vulgare scortum, qui nondum consulto Senatu, sola voluntate militum se Imperatorem, & Augustum inscripserat, adeo indigne tulit S. P. Q. R. ut mortui memoriam statim damnarit, (c) ac solo metu ad tempus eum agnoverit, quod ab iisdem tolleretur, per quos non legitima creatione, sed rapina imperium occuparat. Unde Dion (d) pro novo illius scelere affert, quod cognomenta Imperatoria, contempto Senatu, & patriis institutis, contra jus fasque præsumpsisset. Quo unice loco prostraverim omnes legum, & antiquitatis imperitos, qui jus Imperatoris creandi a Senatu avertunt ad milites.

(e) Herod.l.5 c.18.vid.Lampr. in Heliog.

Alexander Severus Cæsar, Patrum decreto, dum Heliogabalus viveret, renunciatus, (e) & post illius mortem acclamatione militari deductus in Senatum; ibi cum Augusti nomine novo exemplo eodem die Pontificatum Max. Tribunitiam potestatem, & Consulare imperium se accepisse gloriatur, eoque nomine gratum se universo Senatorum ordini futurum profitetur.

(f) Capitolin. in Maximin.c.8. Aurel. Vict. in Maximin.
(g) Zonar. annal.tom.2.in Maximin.
(h) Aur.Vict. in Maxim.
(i) Capitol. in Maximin. c.15., & in Gord.c.10.
(K) Capitol. in Gord.3.c.22.
(l) Capitol. in Gord.3. c. 29. & 30. Aur.Vict. in Philip.
(m) Capitol. in Gord.c.31.
(n) *In notis variorr. adscr. hist. Aug.post Gord.3.*

Maximinus (f) parricida, cæso Alexandro, primus e militaribus, absque Senatus decreto, Augustus appellatus, etsi perfidiose, ac violenter arripuisset Imperium; tamen ut indignum facinus, auctoritate legitima, prætexeret, per litteras militum voluntatem significavit Patribus, (g) qui metu perculsi, eam comprobarunt: (h) donec in libertatem redeuntes, ac spem ab Africano exercitu capientes, immanem illum Thracem hostem judicarunt, imperium ab eo in Gordianum seniorem, & filium, (i) quibus sese Africanus exercitus tradiderit; iisque mortuis ad Maximum, & Balbinum, indeque ad Gordianum alium juniorem transferentes, quem Balbino, & Maximo vivente, Senatus Cæsarem appellaverat. (K)

Maximino sceleratior sicarius Philippus Arabs, qui fidei suæ traditum Gordianum imperio exuit, & vita, (l) exercitibus ad se transductis, misit statim ad Senatum litteras, quibus, ut ab eo militaris acclamatio probaretur, Gordianum morbo periisse mentiebatur, cui mendacio Patres fidem habentes, aut habere simulantes, metu atrocioris facinoris Augustos ei honores decreverunt. (m)

A Philippo ad Valerianum plurimæ Cæsarum vitæ intercurrunt, quæ in Latinorum historia Augusta desiderantur, & aliis ex scriptoribus a Casaubono supplentur, (n) quorum aliquibus vix lambere contigit Augustam potestatem, vixque spatium patuit ad Patrum consensum impetrandum; aliquibus vero suorum factorum omnium testimonium deest historiarum: quarum lux non adeo tamen elanguit, ut per novem circiter annos illos, quibus imperium plurium Cæsarum varia fortuna fluctuavit, non emineat in Imperatorum creatione Senatus auctoritas eaque sine ulla mistione acclamationis militaris: qua unice Senatus potestate a Zonara creatus fertur (o) Imperator Marcus, & Severus Hostilianus, quorum adhuc memoria solitus Zonaræ beneficio vivit. Gallo item, & Hostiliano Perpennæ a Senatu delatum fuisse imperium, tradit Aurelius Victor. (p)

(o) *Annal.3.in Gord.3.*
(p) *de Cæsar. n.31. item auctor. hist.miscel.hoc loc.*
(q) Aur. Vict. in Dec.n.25.

Decii adeo monumenta perierunt, ut potius impia sua facta e sacra, quam civilia ex profana historia prodantur. Unde non mirum si tanta in imperii brevitate, ac tumultuatione Reipubl., quæ rite processerint lateant posteris. Quantopere vero ei tribuerint PP. ostenderunt, cum L. Priscum sub illo invadentem imperium hostem pronunciarunt; (q) ut ei nullo modo

modo Senatus auctoritas deesse potuerit. Neque Decius rerum humanarum peritissimus tot bellis implicatus deseruisset provincias, & Romam sese contulisset; nisi sententiam Senatus impetraturus, commotasque seditiones auctoritate Reip. in suum imperium, suæque sobolis spem consentientis compositurus.

Valerianum virtute simul, & calamitate memorabilem, insigni perfidia in Saporis Persarum Regis potestatem deductum, non tam milites, quam consensus mortalium universorum, & omnium ordinum, & consequenter Senatus potissimum legerat Imperatorem; (a) cui suæ voluntatis & antea quidem pignus tradiderant Patres, suscitanda in illius persona censura jamdiu intermortua; (b) & postea fenus persolverunt, cum Gallienum filium illius Cæsarem appellarunt, (c) patrique consortem imperii dederunt, (d) ut omnia eis contulisse Senatum satis liqueat, utcumque Valeriani tempora sint obscuriora.

Quid loquar de tumultuariis aliquot Imperatoribus, & Ducibus iis provincialium exercituum, qui sub Gallieno in commotione illa civili, suorum cujusque militum studiis ad se imperium rapiebant; quibus tui plena vis ad superandum apud Senatum Gallieni potentiam, ita jus omne defuit ad impetrandum; adeout a Scriptoribus XXX. tyrannorum numero habeantur, donec ad Claudium ventum est hujus nominis alterum, quem ante militum sententiam, communibus suffragiis Imperium suscepisse, tradit Zosimus, his verbis; (e)

Κλαύδιος τὴν τῶν ὅλων ἡγεμονίαν παραλαμβάνει, ἢ πρότερον τῆς κοινῆς ψήφου ταύτην δούσης αὐτῷ. Claudius summum Imperium occupavit sibi ante communibus concessum suffragiis. Cum Zosimo non obscure convenit Trebellius Pollio, (f) a quo & Senatus universi plausus in illius Imperio comprobando referuntur. Quintilius illius frater Imperator a militibus, & a Senatu Augustus appellatus ab Eutropio, (g) & a Zonara traditur. (h)

Ab hoc paucis diebus ad Aurelianum commigravit Imperium, non consensu militum tantum, sed hominum universorum: ut cum Romam ille statim Imperator appellatus petierit, nullo modo ei deesse potuerint consueti honores a Senatu prodeuntes; nec necesse fuerit, ut anxie ab historicis memorarentur, propter electionem illius omnium concordia ordinum initam. (i)

Aureliano in necem Reip. Mnestei liberti sui fraude interempto, (K) milites, qui tot sub eo victoriis claruerant, obsequio etiam erga Patres, & memorabili pudore, præquam antea, excelluerunt. Ultro enim sex mensium (l) illustri contentione ter Senatui remiserunt judicium de legendo Imperatore, quod Senatus permittere consueverat exercitibus, ut ejus libentius ducerentur auspiciis, cui se propria voluntate tradidissent. Nam Svetonius (m) refert sub Tiberio, militum aliquorum seditionem esse ortam, qui detrectarent principem non ab se datum.

Post Aureliani porro interitum, tot a Romuli morte sæculis, revixit inter milites antiqua illa modestia plebis, quæ Patribus Regis creationem, ab eis sibi concessam, reddiderat. (n) Iidemque milites Senatus jus in edendo militiæ Principe, inque regendo orbe terrarum, pietate plenissimis litteris, (o) ad patres missis, testatum reliquerunt, quarum hæc verba descripsimus: *Hunc* (Aurelianum) *inter Deos referte Sancti, & Domini P. C., & de vobis aliquem, sed dignum vestro judicio, Principem mittite.* Quamobrem Patres Tacitum primæ sententiæ Senatorem (p) virum prisca integritate invitum, & reluctantem, lubentibus, & plaudentibus legionibus obtulerunt: & cum Romæ, tum ad exteros populos, Patres publicis litteris exul-

(a) Veter. *hist. frag. inter. hist. variorum apud* Tribel. Pol. *in vita* Val. Zosimus.
(b) Treb. Pol. *in vita* Valer.
(c) Eutrop. Aurel. Vict.
(d) Vict. *in* Gallien.
(e) Zosim. *l.* 1.
(f) *in vit.* Claud.
(g) *l.* 9.
(h) *in* Claud. *tom* 2.
(i) Zosim. *l.* 1. Zonar. *in* Aurel. Vopisc. *ib.*
(K) Vopisc. *in* Aur. *c.* 36.
(l) *idem in pr. vit.* Tac.
(m) *in* Tib. *l.* 3 *c.* 25.
(n) Liv.
(o) *apud* Vop. *in* Aur. *c.* 41.
(p) *id. ib.*

(a) Vopisc. *in* Florian.
(b) *in epistola ejusdem apud* Vopisc. *in* Florian. *c.* 6.
(c) Vopisc. *in* Florian. & Aurel. Vict.
(d) Vopisc. *in* Probo *cap.* 11.

tarunt, quod plenum, & integrum creandi Principis arbitrium, potentia militari prius extenuatum, ad fontem suum, Taciti creatione, refluxerit: (a) ac patres redierint ad exercitium ejus juris, quod semper habuerunt. *Gratias* (scribebat Senator Claudius (b) *exercitui Romano, & vere Romano: reddidit nobis, quam semper habuimus, potestatem.*

Florianus Taciti frater, quia contra Romanorum instituta, mortuo fratre, Imperium præ se, tamquam hæreditarium, sumpserat, numquam Cæsarum numero est habitus. (c) Quamobrem proximus a Tacito Probus occurrit, qui repentino motu a militibus Augustus appellatus, non ante tamen Imperium suscepit, quam illud a patribus officiosissimis impetrasset litteris, quibus ab eo Senatus pro arbitro, ac principe rerum humanarum agnoscitur, per hæc verba. (d) *Recte atque ordine P. C. proximo superiore anno factum est, ut vestra clementia orbi terrarum principem daret, & quidem de vobis, qui & estis mundi principes, & semper fuistis, & in vestris posteris eritis. Atque utinam id Florianus exspectare voluisset, nec velut hæreditarium vindicasset Imperium, vel illum, vel alium quempiam majestas vestra fecisset. Nunc quoniam ille Imperium arripuit, nobis a militibus delatum est nomen Augustum, vindicatum, quin etiam illum a prudentioribus militibus, quod fuerat usurpatum. Quæso ut de meis meritis faciatis quidquid jusserit vestra clementia.*

XXXIV.
De Militum Jure in creatione Imperatoris.

Hactenus pervolvimus seriem Imperatorum, quorum vel omnis a Senatu creatio processerit, vel ab eo post militaria suffragia testimonio historicorum legitimam, & civilem traxerit auctoritatem. Quæ auctoritas minime deesse potuit sequentibus creationibus: quantumvis a veteribus, suppressa mentione Senatus, militibus assignentur, idque non quia nullum S. C. eas comitaretur; sed quia tam certum erat, & impettabile, tamquam necessarium, & solemne, ut omnium opinione præsumeretur. Ab eo enim tempore, sicuti militaris potentia electionem omnem summi Ducis ad se trahebat; ita ne jus patrum inerme eum armata violentia dimicaret, Senatus, qui nisi sponte cessisset, ac libere, turpiter, atque serviliter succubuisset, potestatem civilem numquam negavit iis, quos potentia militaris ad Imperium extulerat: ut eis confirmandis auctoritatem retineret illam, quam eisdem rejiciendis prorsus amisisset. Quod unum post varia, & exitialia experimenta remedium invenerunt bellorum civilium, quibus sua cum clade Senatores implicabantur, ante Gallienum, qui primus eos prohibuit a castris: (e) quæ antea cum sequerentur (f) vitare numquam poterant odia partium, si creando summo Duce, auctoritate sua studia dividentes, unam præ alia militarium factionum attollerent, eoque Senatum converterent universum, ancipitem diu futurum, dum de Imperio agitaretur, sub obnoxio ne sibi esset, an sub offenso principe cadendum.

(e) Vict. *in* Prob.
(f) Tacit. *hist.* 2. *cap.* 52.

XXXV.
De Remotione Senatorum a Militia.
(g) *in* Probo.

Quam fuisse causam putaverim, cur adeo patienter tulerint Patres ademptam sibi a Gallieno militiam, neque sategerint amplius repetere a militibus creandi Principis arbitrium sæpius præreptum, & aliquando Taciti, & Probi creatione sibi plenissime redditum. A quo tempore tradit Victor (g) ad ætatem usque suam, ita militarem potentiam convaluisse, ut Imperium Senatui, creandique jus principis abstulerint, quiescentibus Senatoribus. Quibus si spes prosperi successus affulsisset, numquam defuisset animus repetendi juris sui.

XXXVI.
De Jure Civitatis in exercitum.

Quod utcumque a militibus interciperetur, ac turbaretur; numquam tamen avellebantur a sede, capiteque Imperii, Repub., quæ a Senatu præferebatur. Non enim Respubl. exercitui; sed exercitus Reip.

mini-

ministrat; neque Resp. propter exercitum, sed exercitus propter Remp. instituitur: ut Plato docet in libro de regno, ubi cum omnes artes, & facultates, tum præcipue militarem civilis potestatis ministerio addicit his verbis:

Τὴν οὖν ποτὲ, καὶ ἐπιχειρήσομεν οὕτω δεινῆς, καὶ μεγάλης τέχνης συμπάσης τῆς πολεμικῆς δεσπότιν ἀποφαίνεσθαι, πλήν γε δὴ τὴν τῶν στρατηγῶν ἐπιστήμην; Σω. οὐδεμίαν ἄλλην. Ξε. οὐκ ἄρα πολιτικὴν θήσομεν ὑπηρετικὴν γε οὖσαν τὴν τῶν στρατηγῶν ἐπιστήμην, (a) ideo perire Senatui numquam poterat jus imperii sive creandi, sive regendi, sine dissolutione civilis potestatis vitæ populi Romani perpetuo hærentis, incumbentisque in immortali corpore, atque in Urbe principe rerum humanarum, quæ jus æternum retinebat imperii: ut in milites, & Imperator tantum exercitium transierit illius, ita futurum legitimum, si orbis terræ consilio, & Senatus auctoritate comprobaretur. Etenim, & ipsi milites, si quando non expectato decreto Senatus, summum sibi Ducem creassent; suum factum non jure, sed necessitate consueverant excusare, ut tradit Lamprid. in Alex. *cap.* 1. his verbis: *Milites jam consueverant sibi Imperatores, & tumultuario judicio facere, & item facile mutare, asserentes nonnumquam ad defensionem se idcirco fecisse, quod nescissent Senatum Principem appellasse*. En igitur ipsi milites fatentur in Imperatoris creatione potiores patrum, quam militum fuisse partes. Atque ideo cum Senatus Alexandrum Severum vellet imperare, omnia simul ei contulit imperatoria, ne, si quid differrent, milites ignorantiam creationis simulantes, veluti negligente Senatu, & usu Reip. poscente, crearent alium. Ideo Claudius Cappellianus apud Vopiscum ita restitutum Senatui jus a militibus gloriatur: *Nos* (nempe Senatores, ex quibus erat unus) *Nos principes facimus, nostri ordinis sunt potestates. Gratias exercitui Romano, & vere Romano: reddidit nobis quam semper habuimus potestatem*. Et paullo post: *Imperatores damus, principes facimus; possumus & prohibere, qui cœpimus facere*.

(a) Plato *de regno p.* 131.

Cum enim jura publici regiminis ipsius civitatis constitutione contineantur, & civitas versari nequeat in exercitu corpore vago, & incerto, parteque illius Ministro, quem unius diei clades ipso cum duce aliquando deleverit; ne nimis in lubrico salus publica versetur, & corpus civile periculis, vel injuriis militaribus objiciatur; lex ipsa naturæ, ac ratio conservationis humanæ, quæ civitatem, & militiam peperit, ad Senatum, & Remp. perpetuo retrahit copiarum, & Imperatoris ipsius supremum regimen, atque creationem: ut si vel Imperatori cum exercitu ab hostibus profligetur; vel civitas ab Imperatore suo, & violentia militari dissolvatur; emergat civilis potestas, exurgatque Senatus auctoritas, qua vel novus mittatur exercitus, vel princeps perduellionis damnetur, & violentia militaris a Rep. deflectatur, atque ita civitas vel hostibus, vel civilibus injuriis quassata reparetur. Ideo nemo Imperatorum negligere poterat S. C. nisi expresse tyrannidem profiteretur: cum enim jura civitatis non in exercitu, sed in Rep. & Senatu conderentur, sine auctoritate Reip. ac decreto Senatus non Imperator, a militibus, sed tyrannus, & hostis patriæ creabatur. Ideo variant scriptores in recensendis temporibus imperii, cum aliqui annos numerent a creatione militari; alii vero, iique peritiores publici juris, a decreto Senatus, ut observat apud Svetonium Casaubonus. (b) Quamobrem apud Tacitum (c) Otho Imperator suum alterius imperio præferebat, quod a se staret Senatus, cujus voce universa Respublica loqueretur, perque Patrum decretum legitimam conferret potestatem, ut patet ex his Othonis verbis: *Nationes aliquas occupavit Vitellius, imaginem quamdam exercitus habet. Senatus nobiscum est. Sic fit ut hinc Respublica, inde hostes Reip.* con-

(b) *in Calig. c.* 59.

(c) *L.* 1. *hist. c.* 84

constiterint. Quod igitur ex naturæ, ac gentium legibus venit, ut juri publico sedes perpetua tradatur, ac majestas vel in una, vel in pluribus sibi succesforis familiis, per hæreditarii regni constitutionem, aut, si de aliis rebusq. agatur, in certis ordinibus civium numquam perituris, inque certis eorum consiliis collocetur; id etiam procedit ex institutis Romanorum, qui militare quidem exercitium, quod potest absque interitu Reip. decedere a persona morientis principis, uni perpetuo tribuerunt, quem appellarunt Imperatorem; jus autem illius tribuendi, ejusdemque moderandi, scatebramque majestatis, quam oportet esse perennem, non in brevi, & ancipiti unius hominis vita, volucrique, ac lubrico rerum statu deposuerunt; sed retinuerunt apud certum, & invariabile corpus, eamque cum æternitate, quam sibi despondebant, Senatus, & Resp. contexuerunt: ut Romanus principatus, Romanumque Imperium societas fuerit, & communio majestatis illius, quam continuam, & nativam Senatus habebat. Unde non mirum, si etiam exorto Imperio, Senatus jure suo munera illa gereret omnia, quibus potiebatur, florente Rep., præter judiciorum popularium, & comitiorum potestatem Tiberii tempore in se translatam; ceteraque communia cum Principe simul exerceret, & in Principem ipsum, si Remp. Senatui creditam eversum iret, capitis etiam supplicio animadverteret, adeoque Senatui publica potestas hærebat, ut quamvis eam Triumviri extorto quoque Senatus consensu arripuissent, tamen rebus ab se gestis, ut securitatem, & firmitatem haberent, Senatus auctoritatem adjiciendam curarunt: ut refert Dion. (*a*)

(a) *l.* 8. *c.* 377.

XXXVII. De Perpetua potestate Senatus in Imperatorem.

Ex quo intelligimus jure publico Imperatorem fuisse in potestate Senatus; utcumque violentia militaris, quæ nutu Principis regebatur, Senatum plerumque, ac Remp. universam libidini objiceret Imperatoris. Cui enim vel leviter historias pertractanti non se obtulerunt exempla damnatorum ex S. C. Principum?

Caligulam sane infamia notare decreverant Patres, ni Claudius, qui tribunitia intercedendi potestate Cæsaribus consueta potiebatur, obstitisset, aut potius distulisset: siquidem infamem posteris fuisse Caii memoriam, tum ex lege Regia didicimus, tum ex Dione (*b*) cognoscimus, qui abstulisse refert Caii nomen e numero Imperatorum, quorum Senatus in juramentis & votis meminisse consueverat. Quin & ipse Claudius amovendas noctu ejus statuas, (*c*) & constitutiones ipsius abolendas curavit. Senatus nimirum voluntatem amplexus, Neronem, adhuc viventem, Senatus hostem patriæ judicavit, & latentem ad supplicium deposcebat, ut puniretur more majorum, nempe, ut detractis vestibus cervix ejus furcæ insereretur, corpusque de saxo dejiciendum per Urbem tractum ad necem cæderetur. (*d*) Galbam a Senatu, impellente Othone, hostem fuisse judicatum, supra ex Plutarcho docuimus, (*e*) ejusdemque memoriam Vespasiani tempore Senatu ad libertatem redeunte fuisse a Patribus; qui eum inviti damnaverant; restitutam ex Tacito cognoscimus. (*f*) Othonis, & Vitellii nomen exulavit e corpore legis Regiæ per Senatum conditæ, cum neuter eorum, ut jam animadvertimus, inter Imperatores ibi descriptos inveniatur: ex quo intelligimus Patres Othonem, ut Vitellio, Vitellium, ut Vespasiano blandirentur, hostem judicasse. Pari Domitianum ignominia Senatus affecit, cujus a conjuratis occisi nomen, ac memoriam damnavit, (*g*) imagines detrahi, delerique, ac statuas, ubique conquisitas fundi. metallicas, evertique marmoreas jussit: adeout nonnisi unam suo tempore Domitiani statuam extare Procopius tradat. (*h*) Avidium, Cassium Senatus hostem appella-

(b) Dio *l.* 60. *p.* 667.

(c) *idem ib.*

(d) Eutrop. & Svet. *in Nerone c.* 49.

(e) Plut. *in vit.* Galb. *p.* 1055.

(f) *l.* 4 *hist. c.* 40.

(g) Svet. *in* Domit. *c.* 23.

(h) *hist. arcan. p.* 73. *edit.* Lugd. *in fol.* an. 1623.

pellavit. (a) Similibus pœnis in Commodum, a conjuratis item interfectum, Senatus animadvertit; qui projiciendum etiam in Tyberim cadaver decreverat, (b) atque ubi a Pertinace Imperatore tum creato accepit jam esse conditum, ira exarsit adversus eum, qui hostem patriæ honore affecisset, parumque abfuit quin ex S. C. cadaver effoderetur. (c) Jam vero suo loco indicavimus, qua Senatus potestate fuerit usus adversus Julianum, ac Severum: quorum hunc Juliani; illum Severi metu hostem judicavit, ut & Pescennium Nigrum, (d) & Albinum: (e) adeout nemo victorum, nisi auctoritate Senatus ageret, jure suum æmulum sustulisse, ac tyranni notam effugisse videretur.

Caracallam metu militum, quos libertate sua devinxerat, Senatus quidem hostem publicum non judicavit, sed indignis probris, ac fœdis execrationibus memoriam, & nomen laceravit illius: (f) cui ut honorem apud posteros detraheret, prohibitis Circensibus die natali suo institutis, argenteas illius omnes, aureasque statuas fundi jussit, ut illis liquescentibus, ejus quem potissimum oderant, insigniora monumenta perirent. (g)

Cumque non jus sed furor dominaretur militum, qui Macrino extincto impurissimum cinædum extulerant; inviti Senatores contra Macrini memoriam, auctoritatem suam direxerunt: (h) quam postea lubentes averterunt in Heliogabalum ab ipsis militibus fœdissime discerptum, & in Tyberim projectum: cujus flagitiosi adolescentis Senatores, sublato imperio feminarum, quæ per eum dominabantur, inscriptiones omnes, abrogato etiam ei Antonini nomine, quod propudiosis factis polluerat, delendas decreverunt. (i)

Maximinum & viventem, & mortuum, Senatus adeo execrabatur, ut numquam validius Patres potestatem suam expresserint, quam ejus tumultus tempore, quo adversus hostem patriæ, qualem eum judicaverant, quos supra memoravimus, crearunt Augustos.

Æmilianum, quem Senatus, forte superante legem, Augustum appellavit, jam antea, urgente Gallo, declaraverat hostem. (K)

Gallieni tempore, quamvis ejus socordia pluribus a ducibus sui cujusque exercitus acclamatione, Augusti nomen sibi trahentibus, dilaceraretur Imperium; tamen firmum in Gallieno, & in solidum constitit, quia Senatus auctoritate fundabatur. Et qui Augustam potestatem sibi solo militari suffragio caepferant, tyrannorum exitum, nomenque meruerunt.

Postquam vero Senatus a Gallieno, ut memoravimus, militia exclusus, auctoritatem suam comprobanda potius, quam tractanda Imperatoris creatione retinuit, commissamque sibi ex instituto Reip. civilem potestatem flectere cogebatur ad voluntatem potentiorum; ut exordia, ita & exitus neglexit Imperatorum, quibus deinceps, neque attollendis, neque deprimendis admodum studuit, ne militaribus factionibus involveretur: præcipue post Carini mortem, a tempore Diocletiani, sub quo, succumbente viribus ratione, ad militiam omnia fluxerunt: adeout Senatus non duceret amplius, ut debebat, armatam potentiam, sed sequeretur: quia Imperatores, fractis viribus populi, & civitatis, accitisque sibi commilitonum opibus, & facultatibus provincialium, nihili pendebant pro tyrannis haberi, dum tyrannide potirentur impune; neque admodum laborabant esse justi, dum injustitiæ periculum avertissent. Ideo Reip. forma, quæ defluxerat e moribus, impressa mansit in legibus; & publica jura populi Romani latuerunt in ritibus, & S. Ctis ex instituto prodeuntibus: quæ, quamvis ad voluntatem potentiorum conderentur; nativam tamen auctoritatem numquam amiserunt: quia violen-

(a) Volcat. Gall. in Avid. Cass. c. 7.
(b) Dion. l. 37. p. 830. Herod. l. 1.
(c) Lampr. in vita Commod. in fin. c. 18.
(d) Spartian. in Sever. c. 9.
(e) Capit. in Albin. c. 9.
(f) Capit. in Macr. c. 2.
(g) Dio l. 78. p. 896.
(h) Lamprid. in Heliog. c. 3.
(i) Lampr. in Heliogab. c. 18.
(K) Aurel. in Æmil.

tia non est causa efficax extinguendæ civilis facultatis, & permutandæ Reip. Quæ si suorum institutorum faciem pandat, in mutis quantumvis, & inertibus ritibus, justum semper, apertumque habet reditum ad pristinum usum, cujus jus, atque voluntatem numquam dimisisse censetur. Titulos enim, ritus, & solemnitates conservandis a prava consuetudine juribus, conditores legum invenerunt. Quamobrem numquam Senatui periir ius creandi, regendique Imperatoris quamvis illius juris exercitium non Patrum, sed militum a voluntate penderet. Quod ad cæteras Patrum, & populi facultates, ac jura porrigitur: quæ numquam interiisse putantur, quamvis non tam ex Senatus, quam ex Imperatoris arbitrio adhiberentur: & consequenter via semper Senatui patuit ad pristinam sui juris libertatem, sibi violenter diu ereptam. Quam ad libertatem jure suo rediit novo Imperatore creando, cum a Græcis Cæsaribus opprimeretur.

XXXVIII. De Reliquis Senatus Juribus, & de consulari Potestate.

Nunc cætera jura Patribus ante, ac post exortum Imperium quæsita memoremus. Quæ quamvis turbata, & intercepta violenter, numquam tamen intercidere potuerunt; quia, uti ante ostendimus, gentium lege, ac jure ipso humanæ societatis, publicoque instituto urbis Romæ, militaria civilibus addicuntur. Quibus expeditis progrediemur inde ad consularem potestatem: in qua regia jura quæ perpetua in uno fuerant, annuo tempore a duobus exercenda coaluerunt. Ex quo evincemus potestatem summam civilem, qua jus regium continetur, in populo, Senatu, & Consulibus constitisse, perque munera illorum, variante Rep., permeasse; ad Imperatorem vero creatum tantum transiisse in perpetuum jus militare civili obnoxium: quod antea certis temporum, locorumque modis tradebatur, quamvis & postea Cæsaribus tribueretur in perpetuum; diuturnitas tamen addita imperio Cæsarum, naturam non mutavit illius, neque illud exemit a potestate civili; quia productio temporis vertere non potest rationem humanam, humanæque societatis variare legem; quæ propter publicam tranquillitatem, cui fruendæ civitas constituitur, militaria subjicit civilibus, ad quorum usum militaria comparantur. Quilibet enim auctor operi quod suo usui peperit, jure naturæ dominatur. Auctor autem Imperii Senatus, populusque fuit, qui & arma prius instituit ad usum civitatis, & armatis ducem perpetuum dedit ad tutelam Urbis, & provinciarum, atque non ad privatam ipsius Imperatoris dominationem, sed ad conservationem Romanæ Reip. communionemque perpetuam generis humani: quam legibus & S. Ctis institutam; ac S. P. Q. R. auctoritate contractam, Imperator militari potentia tuebatur. Quam Senatus potestatem libro de originibus primo distinctius retulimus, & superius hoc eodem etiam libro innuimus. Unde ad hujusce operis continuationem atque ordinem, satis hic erit redigere in memoriam, Senatus majestatem, etsi variis populi motibus modo labentem, modo resurgentem; tamen ante Cæsarum creationem in eo constitisse, ut omnis publicorum proventuum administratio, negotiaque legationum, sive mittendarum ad exteros, sive ab exteris venientium recipiendarum, responsaque danda legatis, item & provinciarum distributio, earumque prorogatio, & rerum gestarum judicia, quibus facta militaria Consulum, & Imperatorum, eventusque præliorum, aut extollebantur decretis, supplicationibus, ovationibus, & triumphis, aut iis negatis extenuabantur; ad Senatus auctoritatem, tamquam ad communem publici judicii, civilisque sapientiæ, atque incorruptæ fidei fontem rite referantur. Quoniam autem Rom. Reip. institutis populus publicorum judiciorum, belli, pacisque, legumque sive jubendarum, sive abrogandarum

arbiter

arbiter constituebatur, & imperante Tiberio, ut supra memoravimus, per translationem popularium comitiorum, jura omnia popularia transierunt ad Patres; evenit, ut ab eo tempore, omnis administratio civilis, cui militaria subesse ostendimus, & consequenter omnis potestas regia, quæ olim in Senatum, & populum tribuebatur, inter solos Patres, vocato tantum ad vetustatis imaginem populo, versaretur. Quam potestatem agnoscens infensus Galbæ Germanus Romanorum exercitus, recusavit adigi Sacramento, nisi in nomen Senatus. (*a*)

Quæ omnia & antiqua, & nova Senatus jura, Tiberius agnoscens, ita Patres apud Svetonium (*b*) alloquitur: *Dixi & nunc, & sæpe alias, P. C. bonum, & salutare Principem, quem vos tanta, & tam libera potestate ornastis* (En jus, & creationem Principis penes Senatum) *Senatui servire debere, & universis civibus sæpe & plerumque etiam singulis: neque dixisse me pœnitet & bones, & æquos, & faventes vos habui dominos, & adhuc habeo*. Hinc Nero, ut aliquando non vi, sed jure ageret, effigiem Gn. Domitio patri; consularia insignia Ascanio Labeoni tutori, olim suo a Senatu petiit. (*c*)

Neque nos, qui suscepto argumento urgemur, plenius partes Senatus in administranda Rep. expresserimus, quam ex Tiberii sensu idem Svetonius, qui subjicit Tiberium conservasse Senatus, & magistratuum majestatem pristinam, & potestatem, deque magnis una, & parvis, privatorum, & publicorum negotiorum ad Senatum retulisse, veluti de vectigalibus, & monopoliis, de operibus aut extruendis, aut reficiendis, de prorogandis imperiis, mandandisque bellis extraordinariis, denique responsis ad Regum litteras edendis. Et, quod magis miremur, etiam de iis, quorum curam in solum Principem lex militiæ transtulerat, Senatum decernere jubebat: Nempe de exauctorando milite; de legionum, & auxiliorum descriptione: coegitque præfectum alæ de vi, & rapinis reum in Senatu sententiam dicere, neque indigne tulit, ut quædam Senatus contra ejus sententiam statueret, increpuitque consulares exercitibus præpositos, quod de rebus gestis Senatui non scriberent. (*d*) Immo interempto juvene Agrippa per Tribunum militum, qui Tiberii nomine, missum se ferebat; Tiberius negavit, adjecitque redditurum eum Senatui orationem. (*e*) Publica judicia Senatus adeo erant propria, ut Domitianus (*f*) auctor fuerit Tribunis plebis, ut Ædilem sordidum, petitis a Senatu judicibus, accusarent; & ipse his supplicibus verbis, simul cum Patribus sententiam diceret, cum reo aliquam pœnæ remissionem precaretur: *Permitite, P. C. a pietate vestra impetrari, (quod scio me difficulter impetraturum) ut damnatis liberum mortis arbitrium indulgeatis. Nam & parcetis oculis vestris, & intelligent me omnes Senatui interfuisse*. (*g*) Immo multa, quæ Scriptores tribuunt Imperatoribus, ea tamquam suasoribus, non tamquam solis auctoribus unice assignantur. Quod colligitur ex eo, quod cum scribant Imperatores aliquas prohibuisse Senatorem occidi; tamen id non directo, sed per sententiam Senatus instituisse apparet ex Volcatio Gallicano in vita Avidii Cassii *cap.* 8. his verbis: *Eo ipso tempore quo rogavit*, (nempe Senatum) *ne quis Senator temporibus suis capitali supplicio afficeretur*. Quæ Romanorum instituta non jure, sed per violentiam abrumpebantur ab iis Cæsaribus, qui tandem proprio capite Reip. quam læserant, ulciscebantur injurias: & majestatem Senatus, quam fregerunt, morte sua restituebant: adeout qui vim a Rep. vellent abstinere, & securitatem imperii sibi pararent, suscepta sibi militia, Remp., quod fecit, Plinio teste, (*h*) Trajanus, Senatui

(a) Svet. *in vita* Galbæ *c.* 17.
(b) *c.* 29. *in vita* Tiber.
(c) Tac. *annal. l.* 13. *c.* 10.
(d) *idem* Svet. *ib. c.* 30.
(e) Svet. *in* Tiber. *c.* 21.
(f) Svet. *in vita* Domit. *c.* 8.
(g) Svet. *in* Domit. *c.* 11.
(h) *tam in Paneg. quam l.* 8. *ep.* 14.

tui reliquerint administrandam: unde Adrianus integrum Senatui detulit judicium de Imperio sibi tradendo, quamvis a militibus oblato, ut supra tradidimus, execrabaturque Principes, qui Senatui minus, quam ipse detulisset. (a) Supremam hanc etiam Senatus auctoritatem verebatur & Adrianus, quando litteris ad Senatum de Imperio suo scriptis, hæc expressit: *Vestrum est æstimare quid velitis: nam ego usque ad Senatus judicium incertus, & varius fluctuabo*. Cujus item Imperatoris, qui postea plures offenderat, acta, parum abfuit, quin Senatus abrogaret eo mortuo, eidemque Divi appellationem negaret: nisi precibus suis Patres flexisset Antoninus; ut intelligamus Senatum fuisse fontem perennem publicæ potestatis. (b) Et Clodius Albinus delata sibi a Commodo imperatoria insignia cum Imperii participatione, recusavit, quod id munus non a Senatu veniret Imperii auctore legitimo, unde his verbis conclusit suam ad milites concionem: *Quare, Commilitones, ego Cæsareum nomen, quod mihi Commodus detulit, nolo; dii faxint, ut ne alii quidem velint. Senatus imperet, Senatus provincias dividat, Senatus nos Consules faciat, &c.* (c)

Item & Probus, cujus particulam orationis dudum retulimus: qui Patribus non modo Imperii sibi deferendi deliberationem tradidit; sed & jura omnia restituit, quæ aliquorum violentia Principum partim turbaverat, partim abstulerat: voluitque ut ad Patres e summis quibusque judiciis appellaretur & a Senatu Proconsules crearentur, ab eodemque legati Consulibus darentur, & Præsides cum prætoria potestate in Provincias mitterentur; (d) item, ut quidquid Imperator decerneret, S. Cons. stabiliretur; (e) itaut summam omnem ad Senatum, tamquam ad caput publici regiminis, ex naturalis, & civilis juris norma retraxerit.

Hinc tota Jurisconsultorum ætate, quæ ad Constantinum usque pertinet, eodem loco Senatum haberi videmus, & Principem, a quo Paullus minime Patres distinguens, ait: (f) *Quod Principis, aut Senatus jussu opus* (nempe publicum) *factum fuerit: in hoc judicium* (nempe aquæ pluviæ arcendæ) *non venit*. Hinc sub imperio nihilominus, quam antea censebat, sive pro summa potestate constituebat Senatus, (g) a quo propterea, ut alibi retulimus, non licebat appellare ad Principem, utpote Senatu minime majorem. (h) Propterea Claudius, ut initio principatus, lege, non vi agere videretur, neminem exulum; nisi ex Senatus auctoritate, reduxit: atque non ante Præfectum Prætorio, Tribunosque militum secum in curiam introduxit, quam veniam impetrasset a Senatu; a quo etiam res a suis procuratoribus judicatas comprobari voluit. (i) Commeatus præterea Senatus dare consueverat, quod ad se traxisse, sive beneficii sui fecisse Claudium, Svetonius refert; sed ex S. C. hanc ei potestatem accessisse, refert Dion. (K) Et Statuas benemerentibus Imperatores a Senatu poscebant. (l) Quamobrem vetandi aquam ex flumine publico ducere jus est Senatui pariter, atque Principi; (m) ut & relegandi, (n) & improbandi conditiones institutionum; (o) item famæ aliquem restituendi, criminum publice abolendorum; passim *tit. ad S. C. Turpill.* (p) hæredis faciendi: quæ non magistratus potestas est, cum Prætor non hæredem, sed bonorum tantum faciat possessorem; (q) sed ejus, qui potestatem habeat legis condendæ, qualis est Senatus, (r) & Princeps. Siquidem privatus non suo jure in testamento hæredem facit, sed potestate accepta ex lege XII. tab. ea, quæ voluit, ut quemadmodum paterfam. de re sua legasset, ita jus esset. Senatus item potestas erat in publicis gratulationibus, reis vincula laxare, atque abolere crimina; (s) Civi-

(a) Spartian. *in vita* Adr. *c.* 8.
(b) Spartian. *cap.* Adrian. *in* 27.
(c) *Capit. in Alb.*
(d) Vopisc. *in vita* Probi *c.* 13. *ubi* Salmas.
(e) Salmas. *ibid.*
(f) *l. quod Principis, ff. de aqua & aquæ pluviæ arcendæ.*
(g) *l.* 3. *Co, qui manumit. non pos. l.* 4. *ff. de accus. l.* 2. *in princip. ff. de hæredic. petit. l.* 1. *§.* 1. *ff. de fugit. l.* 1. *C. de compens. l.* 64. *in princip. ff. eodem l.* 52. *in princip. ff. de donat. inter vir. & uxor. l. unic. §.* 1. *ff. de libert. univers. l.* 7. *§.* 1. *ff. de oper. publ. l. unic. C. de Senat. & l.* 8. *C. de leg.*
(h) *l.* 1. *ff. a quibus appell. non licet.*
(i) Sveton. *in* Claud. *c.* 12.
(K) Sveton. *in* Claud. *c.* 24. *ubi* Casaub.
(l) Capitolin. *in* Marc. *cap.* 3.
(m) *l. quominus* 2. *ff. de flum.*
(n) *l. relegatus* 14. *§.* 1. *ff. de interd. & releg.*
(o) *l. filius* 15. *ff. de condit. inst. l. captatorias* 70. *ff. de hered. instit.*
(p) *l.* 1. *§.* 10. *ff. de postulat.*
(q) *l.* 12. *&* 13. *ff. de bon. poss.* (r) *l. non ambigitur ff. de leg.* (s) *l. si servus* 2. *ff. de cust. reor.*

Civitatibus imponere cognomina, (a) indignis hæreditatem auferre, (b) hostes judicare, (c) immunitates, & privilegia concedere, (d) permittere, petentibus in agro suo nundinas, (e) quas Claudius Imperator a Coss. imperaverat, (f) matrimoniorum veniam Senatus ipsi Augusto concedebat: unde Tacitus (g) refert, Senatus nuptiarum facultatem inter patruum, & fratris filiam, nempe inter Claudium, & Agrippinam, novo exemplo concessisse. Et hostis patriæ publicus insidiator, qui contra' Principem conjurasset, a Senatu declarabatur: qualis per Senatum judicatus fuit Avidius Cassius, qui sub M. Antonino imperium invaserat. (h)

Et mortuo violento dominatore a Senatu acta omnia illius rescindebantur, , statuæ evertebantur, memoria rerum ab eo gestarum irritabatur, ut post Commodi mortem evenit; cujus etiam nova mensium appellatio, Senatus auctoritate, cessavit, prioribus nominibus restitutis, (i) Denique incedentibus per antiquitatem, nihil crebrius occurret, quam majestas circumfusa supremæ, ac Regiæ potestatis exemplis, ac juribus cum principe quidem communibus, sed auctoritate præstantioribus. Nam Senatus eam potestatem nativam præferebat, & e corpore suo perpetuo manantem; Princeps vero eamdem habebat sibi a Senatu communicatam, & translatitiam, uti Senatus portio, ac majestatis summæ participatio. Quæ Principis potestas corruebat simul cum actis ejusdem, quandoque a Patribus rescindendis, ea si potestate abuteretur. Cui ne periculo Principum constitutiones paterent, orationes ab iis habitæ, sententiæque in Senatu dictæ S.C. confirmabantur, ut J.Ctorum monumenta testantur: apud quos S. Cta, & Principum orationes promiscue accipiuntur. (K) Quod rerum arbitrium ad Constantinum usque in Senatu mansisse inde liquet, quod Senatus Constantino primas imperandi partes, postposito Maximino, tribuerit. (l)

Neque Regiam Senatus potestatem, postea Constantinus aut fregit, aut Urbe avulsam Bizantium adsportavit. Quinimmo, longe aliter ac vulgo temere fertur, & pristina ille Senatus jura, Maxentii nimirum crudelitate turbata, Patribus redidit, ut narrat nobis vetus orator, (m) & sedes Imperii, publicique juris auctoritas etiam discendente Constantino, Romæ permansit. An enim commigrasset cum Imperatoris persona, si potestas civilis numquam cum potestate militari ex Romanis institutis, nisi susceptis ad tempus magistratibus, confundebatur? Et Imperatori quidem fas erat se transferre quocumque bellorum necessitas, Imperiique tutela, & locorum opportunitas traheret; haud vero jus esse poterat Imperium secum trajicere, ac movere Remp. avertereque alio potestatem rerum humanarum, quam conditorum, & civium suorum sanguine, ac virtute supra mille annorum spatium sibi Roma pepererat. Remp. nimirum Constantinus Imperio tenebat, non patrimonium, aut familiam servorum; nec dominabatur ille liberis populis, sed tantum imperabat, hoc est in Romanorum utilitatem arma, & publica jura, extraordinaria majestate, tractabat: unde nec in mentem ei venire potuit, quod grex mancipiorum, nedum in Rom. Rep. sed & in naturali jurisprudentia hospites, posteris tradiderunt.

Sane omnes illi ante Constantinum Cæsares, qui voluissent accusare pensum suum, toto fere Imperii tempore, procul ab Urbe, per Scythas, Thraces, Sarmatas, regionesque eas ferebantur, quacumque barbari crebrius in Romanos fines effunderentur. Quæ barbarorum audacia undequaque: ac sæpe cooriens Diocletianum principem pruden-

(a) Dio *lib.* 54. *p.* 537. E.

(b) *l. cum quidam* 12. *ff. de his quib. ut indign.*

(c) *l. amissione §.* 1. *ff. de capit. deminut.*

(d) *l. non tantum* 17. §. 1. *ff. de excus.*

(e) Plin. *lib.* 5. *ep.* 4. *ad* Valer.

(f) Briss *lib.* 1. *antiq. cap.* 15.

(g) *lib.* 12. *pag.* 242.

(h) Capitolin. *in* Antonin. *cap.* 24.

(i) Lamprid. *in vit. Commom. in fin.*

(K) Brisson. *antiquit. lib.* 1. *c.* 16.

(l) Lactan. *de mort. persec. c.* 44. *p.* 38. Tillemon. *in collect. art.* 27. *pag.* 138.

XXXIX.
De Falsa Imperii translatione ad Græcos.

(m) Paneg. *vet.* 6. *pag* 137. *editi a* Livinerio Antuerp. 1599. Nam quid ego de tuis in Curia sententiis, atque actis loquar, quibus Senatui auctoritatem pristinam reddidisti.

XL.
Quomodo accipienda sit Imperii Divisio.

dentiſſimnm coegit dividere ſibi cum Maximiano curam provinciarum Occidente tradito; ſibique Oriente retento ad Perſas, alioſque regionum illarum barbaros coercendos. Eaque non Imperii diviſione, ſed adminiſtrationis, cujus ſumma penes Diocletianum erat, duplici veluti munimento, a Romanis finibus hoſtes propulſabantur. Quod Diocletiani conſilium Conſtantinus confirmare in perpetuum ſtuduit, & contra orientales barbaros, æternam arcem Romano Imperio, novamque ſedem Imperatori collocare, ampliata, muniraque, ac mœnibus, & ædificiis, ad Urbis imaginem, ſublata Bizantio: quam a ſe incrementi ejus auctore, Conſtantinopolim appellavit, ſuumque ibi domicilium ſtatuit, ut longius a noſtratibus aculeis abiret, judiciiſque cavillatoris populi, non admiratione ulla potentiæ, aut inſolentia ſummarum virtutum, ſed ſola curioſitate, ac ſpe ſua res æſtimantis; ut cedente novitate, ſatietas illico ſubiret; pluſque Cæſaribus Romæ præſentia ſua detraheret, quam longinquæ victoriæ attuliſſent.

XLI. De Sede Imperatoris.

Quoniam igitur nullus certus locus, ſed caſtra, & militia, ſedes erant Imperatorum, qui domicilium ibi habebant, unde tutius barbaris obſiſterent; Quid mirum, ſi ſe Conſtantinus Bizantium contulit, quo Aſia ſimul, & Europa veluti coeunt, undeque pacatis, immo ad latinam humanitatem redactis Gallis, & cis Rhenum Germanis, utracumque de orbis terrarum parte barbari erumperent, facile avertebantur. Neque tam abſurde cogitare poterat Conſtantinus, ut Urbe ſua condenda, domicilioque altero Imperatori parando, domicilium everteret ipſius Imperii; deducendaque colonia, & filia pariunda, majeſtatem parentis in eam transferret, quod Imperatoris poteſtate non erat; cum ei, & Romanorum inſtitutiones, ex quibus majeſtas realis Senatui hærebat, & gentium leges repugnarent, ex quibus Coloniæ Urbi, de qua fluxerunt, patriæ quodam poteſtatis jure ſubjiciuntur; utcumque Gothofredus junior, (a) qui, neſcio qua ſui fiducia, proprium ſenſum, in re tam vetuſta, veteribus anteponit, Conſtantinopolim eximat e coloniarum numero: quaſi aliud ſit Colonia, quam Civitas ex Civitate Romana quodammodo propagata? (b) in quem numerum a Plethone refertur, (c) qui eam appellat *ἀποικίαν τῆς ἐν Ἰταλίᾳ Ῥώμης: Coloniam Italicæ Romæ*: &, Zonara teſte; a Conſtantino Heraclii nepote, (d) qui regiam ſuam Romam veterem, ut in matris ſinum, revocare ſtudebat, cum honos major matri, quam filiæ debeatur *δεῖν μᾶλλον τὰς μητέρας ἢ τὰς θυγατέρας τιμᾶν, matrem pro filia honorandam eſſe*; item ab Auguſtino, (e) & a Themiſtio, qui cum Conſtantinopolim coleret, Romam *μητρόπολιν τὴν ὑμετέραν metropolim noſtram* appellat; eamque ait, urbibus univerſis imperare, ac ſecum Conſtantinopolim *ἣ τῶν μὲν ἄλλων βασιλεύει, τῇ δὲ ὑμετέρᾳ συμβασιλεύει. Quæ* (Roma) *urbibus imperat aliis, cum veſtra vero* (Conſtantinopoli) *imperat una ſimul*. I nunc, & cum Imperatore Imperium Roma ceſſiſſe arbitror; aut ab honorum exæquatione, juris exæquationem arguito, quando, ne honores quidem Conſtantinopolis habuit Romæ pares: quantoſcumque græcus verborum faſtus, Sozomeni ore, ac fronte (f) ſibi apud poſteros arrogaverit: quem Sozomenum, vel hoc uno Petavius (g) mendacii palam coarguit, quod Conſtantinopolis Præfectum Urbis minime ante annum a Chriſto nato trecenteſimum ſeptuageſimum nonum acceperit.

(a) C. Theodoſ. *lib.* 14. *tit.* 13. *pag.* 223.
(b) Gell. *apud* Sigon. *lib.* 2. *c.* 2.
(c) *orat.* 1. *de bello Pelop.*
(d) Zonar. *in vita Conſtantii.*
(e) 5. *de Civit.* Dei *cap.* 21.
(f) *lib.* 2. *c.* 3.
(g) *In Julian. ep. p.* 327.

XLII. De Communione Urbis cum Bizantio.

Atque ipſa hæc Imperii Themiſtio memorata ſocietas Conſtantinopoli haudquam competebat jure ſuo nativo, ſed adventitio, deſcendente a perſona Principis ibi permanentis, ibique poteſtatem illam exercentis, quam Senatus Romanus Cæſari, atque conſiſtorio illius a nobis ſupra deſcri-

descripto, & ex Senatorum aliquo numero, magistratuumque coacto contribuebat. Ex cujus potestatis diuturno usu, moraque principis, Constantinopolis Regiae urbis nomen assequebatur, & ipsius Romae locum subiisse videbatur iis, qui umbram, & imaginem cum re ipsa confundentes, jura Urbis utriusque conturbantes errores ubique, atque ad nos usque scriptis suis transmiserunt. Quamvis enim Gallienus Senatores prohibuerit a castris; minime tamen (in quo & Tillemontius (a) labitur) consistorii potestas; & usus expiravit: cum corpus hoc, & *comitum consistorianorum* nomen, qui & *illustres* dicebantur, toto tempore manserint, quo Caesares floruerunt. (b) Exclusit enim Gallienus Senatores a militia, quae ad ipsius curam pertinebat, non vero a consilio militaris principis, & summi ducis, cujus regimen Senatum numquam dimittere oportebat, ne si casus aliquis incidisset, simul cum Principe, qui temporariam habebat auctoritatem, Resp. ipsa rueret, quam propterea in potestate Senatus aeterna docuimus esse collocatam. Haec publicae potestatis portio Principi, & ejus consistorio ab universo Senatu, sive a tota Repub. tributa, quia cum ipso Principe ambulabat, migravit etiam Constantinopolim, ibique cum Caesare constitit ad justam, & legitimam rerum administrationem Principi permissam; adeout ad Principem publicae potestatis per Senatum Romanum compotem, & ad Consistorium ipsius ex magistratibus, & Senatoribus Romanis lectum referre oporteat publicatum auctoritatem rerum Constantinopoli gerendarum; non vero ad Imperium ipsius Urbis, quam potuit quidem ludorum, aedificiorum imitatione, ac morum Romae Constantinus aequare, non vero potestate: nihil enim agimus, cum tradimus alienum.

(a) *in* Gallien. *artic.* 2.

(b) *vide* Gothofr. *in* C. Theodos. *ad l. quisquis*, C. *ad l. Corn. de sicar. p.* 100.

XLIII. De Constantini jure in Imperii translatione.

Nam quid in Constantinum transferat, nisi exercitium potestatis publicae radicibus suis in populo Senatuque Romano haerentis; & majestas personalis, quae Caesaris vita definiebatur, postea vero nova Principis creatione ad alium, voluntate militum, & S.P.Q.R. auctoritate transferebatur? An enim potuisset Imperator, semota violentia, per quam jura omnia conticescunt, imperium sibi exutum, in quem voluisset, deponere, & Remp. sibi commissam alteri, se invita, tradere? Quod ne in Regno quidem licere, nisi transferatur ad proximos ex praecedenti populorum sacramento successuros, libro *de jurisdictione* demonstravimus. Cur enim inutiliter usufructuarius jus suum in extraneum transfert; nisi quia jure personali potitur, quod suae vitae spatio concluditur? (c) Quanto minus igitur Constantinus exuere poterat Senatum Romanum suprema potestate civili, cujus auctoritate acceperat, & retinebat ipse militarem civili subjectam, cum vita Caesaris ab eo decessuram, atque ad universae majestatis fontem, nempe ad Rom. Remp. rediturum, novaque creatione, a novo principe suscipiendam.

(c) *Instit. lib.* 2. *tit.* 4. *de usufr.* § *finitur* 3.

XLIV. De Constantini voluntate in Imper. Transferendo.

Verum quid contra Sanctissimum Principem excutimus leges publicas, quasi ullo eas umquam facto, praesertim, in re summa violarit: cum posteriores Scriptores Constantinopolitani, Senatus vicem apud suorum temporum Imperatores conquerantur, eosque precibus, & lacrymis obstetentur, ut auctoritate aliqua curiam illam inopem, atque despectam impertiantur, ne proceres eam in curiam lecti supplicium potius e sumptibus, quam solatium e potentia ferant, ut ait Themistius (d) ἡ γερουσία, καὶ ἡ τιμὴ μωρίας, velut Harduinus legit, τιμωρίας ἐδόκει μηδὲ πῶν διαφέρειν. *Hic Senatus, & is honos a stultitia*, vel ex Harduini lectione *a supplicio minime differre videbatur*, & alibi (e): τρίτον σπαξηθῶν τιμαῖς τὴν γερουσίας *tertium (rogo) Senatum honoribus augeas*, nempe ut vere Constantinopolis altera Roma dicatur: πότε (inquit) ἀληθινῶς ἔςαι δευτέρα Ῥώμη ἡ πόλις. *Tunc*

(d) *orat.* 4.

(e) *orat.* 14. *p.* 180. Hard.

revera

revera erit altera Roma tua civitas. Ex quibus apparet jactabunde magis, quam vere Sozomenum, aliosque fuisse locutos, cum Romæ Constantinopolim, æquarunt, & ab ædificiorum, ac statuarum sumptu, atque magnificentia, non autem a civium auctoritate, Urbi suæ Græcos *alterius Romæ* nomen tribuere potuisse ostendit idem Themistius in legatione ad Theodosium: *ὧν δὲ ἐπὶ μὲν τοῖ τῶν ἀνδριάντων μεγέθεσις σεμνυνόμεθα ἐπὶ δὲ τοῖς τῶν ἀνδρῶν ἀξιώμασιν ὢ θαῤῥοῦμεν*. *Nunc magnificentia statuarum decoramur, at minime hominum dignitatibus efferimur*. Ideoque ab Imperatore petit, ut quos nomine Patres conscriptos appellaverat Senatores Constantinopolitanos, potestate, atque jure hac appellatione dignos redderet *τιμαῖς δὲ ἢ ἀξιώμασιν σὺ κατεπυκνώσον ἡμῖν τὴν γερουσίαν.. οὓς πατέρας ὠνόμασας συγγεγραμμένους, ποίησον ἀξίους τῆς ἐπικλήσεως congere dignitates, & honores in Senatum, (quos que P. C. appellasti,) hac appellatione redde dignos*. Hæc ne flagitanda Græcis erant ab Imperatore, si Constantinopolis potestatem publicam Urbis Romæ aut participaverat, aut, ex vulgi opinione, sive ex communi somnio, prorsus exhauserat?

XLV.
De Privilegiis Urbis Constantinopolitanæ.

Quid igitur est reliquum, nisi ut publica negotia Constantinopoli perinde ac Romæ agitata,, & definita, non civitatis, curiæve illius, sed ipsius Cæsaris, ejusque consistorii juribus de imperii scatebra, nempe de Romano Senatu, ad Cæsaris vitam ex S. C. susceptis, adscribamus; & Constantinopolitanum Senatum, potius pompam Principis, quam Reip. Rom. portionem reputemus? Quam notionem non ex affectione patria, studioque latinitatis, sed ex vero nobis oblatam fuisse præter superiora testimonia, etiam Juliani Cæsaris auctoritate patebit. (*a*) Is enim tantum præstare Constantinopolim cæteris urbibus tradit, quantum Roma Constantinopoli antecelleret. *πόλιν τὲ ἐπώνυμον αὐτῷ κατέστησεν ἐν οὐδ᾽ ὅλοις ἔτεσι δέκα, τοσούτῳ τῶν ἄλλων ἁπασῶν μείζονα, ὅσῳ τῆς Ῥώμης ἐλαττοῦσθαι δοκεῖ*: *Urbem sibi cognomine fundavit minus annis decem tanto aliis majorem, quantum ipsa Roma cedere videretur*. Cum autem ædificiis, multitudine hominum, magnificentia sumptuum, Græcis ipsis testibus, Romam æquaverit; qua parte, nisi auctoritate, atque imperio tantopere cedere, quantum Julianus indicat, Urbi Romæ Constantinopolis potuit? Quis modo negaverit Græcos nativo verborum fastu, & ingenita sibi adulatione, ita Principis opus extulisse, ut omnia discrimina, & jura ipsa publica tumore, ac jactantia sua conturbarint: excepto Socrate, Sozomeno (*b*) longe modestiori? Et ignotus auctor (*c*) Ammiano Marcellino adjectus refert, Constantinum Bizantio condendo regias omnes opus effudisse, Romæque illam æquare studuisse, Senatumque ibi constituisse; sed, ut ille ait, secundi ordinis, eosque *claros* appellasse, cum Senatores Romani *clarissimi* appellarentur. Tantine igitur fuerit unus Sozomenus, ut ejus auctoritas omnium rerum gestarum testimonia, & juris rationem everterit? Atqui auctoris hujus levitatem, atque jactantiam Valesius satis prodit in constituendis Imperii Græci finibus, (*d*) quos Sozomenus eosdem Constantini, ac Theodosii junioris tempore designat; cum divisionem Imperii Constantinus Magnus nullam cogitaverit, & sub illius filiis primum non quidem Imperium, sed administratio ipsius aliter divisa fuerit, atque a Sozomeno refertur, ut contra eum erudite probat Valesius, (*e*) cum ostendit orientale in Europa imperium sub Constantii ditione Thracia definitum fuisse, Romam vero, & Illyricum, ex fœdere inter fratres percusso, ad Constantem pertinuisse;

(a) *orat. 1. p. 14. edit.* Petav.

(b) *lib. hist. 1. c. 6. p. 41.*

(c) Ammian. Vales *pag.* 475. *vide* Tillemon. *in* Constantin. *art.* 67.

(d) Sozom. *lib.* 2. *cap.* 3.

(e) *in* Sozom. *lib.* 2. *c.* 3. *annot.*

XLVI.
De Coloniis Romanorum.

Hoc etiam, præter imaginem exteriorem civitatis, Urbi Romæ simile, præ coloniis plurimis, habuit Constantinopolis, quod ab institutione

sua

ſua ſuſcepit mores Romanos, & jus Quiritium privatum, quo in contractibus, uſucapionibus, poteſtate patria, tutelis, actibus legitimis, aliiſque civilibus ritibus Quirites utebantur. (a) Siquidem (b) coloniarum quædam potiebantur jure Quiritium privato, & coloniæ *Romanæ* dicebantur; quædam *latinæ*, quæ quamvis deducerentur ex civibus Romanis, non tamen jure quiritium fruebantur, ſed jure Latii, ſive Latinorum illorum veterum, qui cum nondum civitatem Romanam accepiſſent, ſuffragium Romæ ferre non ultro poterant, ſed cum a magiſtratu Romano vocarentur; & cum in civitate latina magiſtratum geſſiſſent, civitatem Romanam adipiſcebantur; neque a Romanis magiſtratum accipiebant, ſed proprium ſibi creabant. (c) Quæ veniunt ſub nomine juris Latii: quod aliis etiam populis, ne dum coloniis, a Senatu concedebatur, ſi populum Romanum demeruiſſet. (d) Diverſa porro a coloniis erant municipia, cum coloniæ, ut Sigonius ait, ſane pereleganter, ex Urbe Romana educerentur, municipia vero introducerentur in Urbem; (e) etenim non modo civitatem Romanam, & jus Quiritium privatum, verum etiam publicum accipiebant, eamque in tribum ingrediebantur, in quam a Cenſoribus adſcriberentur, & Romanos magiſtratus pari cum cæteris civibus jure, ac ſorte capiebant: exceptis iis, quæ honoris cauſa nomen aſſequerentur municipiorum, quorum populi tantum id cum civibus Rom. commune habebant, quod conſcriberentur in legionibus, (f) quæ tantum ex civibus Romanis componebantur: ut municipes tales in ſola militia pro civibus Romanis haberentur: Municipiis, & coloniis longe inferiores erant Præfecturæ, quæ civitatis jus ab noxam, & leges ſuas amiſerant, legibuſque parebant iis, quas Præfectus Romanus ab eo juriſdicundo quotannis miſſus impoſuiſſet. (g)

(a) Cujac. *obſ.* 10.*c.*35. *ff.*

(b) Sigon. *de antiquo jure Ital. lib.c.* 3.

(c) Sigon. *eod. tract. lib.*1.*c.*4.

(d) Sigon. *ibid. p.* 166.

(e) Sigon. *de antiq. jure Ital. l.* 2.*c.* 6. *de municipiis*.

(f) Sigon. *loc. prox. cit. nempe c.* 7. *p.* 242.

(g) Sigon. *eod. tract. lib.* 2. *c.* 12. *p.* 250.

XLVII. De Civitate Rom. Italiæ Univerſæ.

Quæ diſcrimina juris Quiritium, juris Latii, Municipiorum, Coloniarum, & Præfecturarum, ex Italia univerſa ceſſerunt poſt compoſitum ſociale bellum a Latinis, Italiſque populis, participandæ Romanæ civitatis cauſa commotum. Etenim L. Julia per Sex. Julium Cæſarem lata, civitas Latinis populis primo, (h) deinde Italis patuit univerſis; adeout Italia omnis unius fuerit Urbis continuatio, atque complexio; (i) varietas vero Juris ſive Quiritium, ſive Latii, ſive municipalis remanſerit extra Italiam eos apud populos, quibus uti diximus, hæc a Senatu prœmia pro meritorum ratione concedebantur. Tandem diſcrimina iſta juris e toto ceſſerunt orbe Romano, poſtquam Antoninus non Pius, aut Marcus, ſed, teſte recenter edito Dionis fragmento, Caracalla Romanam civitatem in Romanam omnem ditionem, ſive in univerſum orbem terrarum extendit, effecitque, ut mundus omnis eſſet unius Romæ municipium. Verum etſi Roma cum omnibus etiam extra Italiam populis communicaretur; coloniæ tamen, & provinciæ haud ita cum ipſa Italia confundebantur, ut non diſtinguerentur immunitate tributorum capitis, & ſoli, qua pari cum Roma jure tota Italia, non vero provinciæ, aut extra Italiam coloniæ, jam inde ab Auguſti ævo potiebantur. Ideo ſi quibus extra Italiam populis capitis, & ſolis concederetur immunitas, iis jus Italicum tributum dicebatur, quod ea libertate ſola Italia, non vero nationes aliæ jure ſuo gaudebant; ſed largitione Senatus aut Cæſaris. Quæ manſit ex coloniarum notis una poſt jus Quiritium ubique profuſum; (K) ut deductæ coloniæ vel tributum capitis & ſoli ſuſtinerent; vel illud, accepto nominatim jure Italico, ſibi excuterent, quod coloniarum Romanarum erat ab Urbe Roma diſcrimen a Juriſconſultis in *tit. ff. de cenſibus* paſſim indicatum.

(h) Sigon. *de antiq. jure Ital. lib.* 1. *c.*4. *p.* 166.

(i) Sigon. *de antiq. jure Ital. l.* 3. *c.* 1.

(K) Spanhem. *in orbe Rom. cap.* 19 *p.*464. & 465.

XLVIII. De jure Italico Urbis Conſtantinopolitanæ.

Hinc & Conſtantinopolis etſi non exiguam civium Romanorum partem

tem sibi attraxerit, & Romanæ Urbi faciem ædificiorum, viarum, collium, situs, ludorum, rituumque, ac morum imitatione ad se transtulerit, ac sub Urbis Romæ persona in scenam prodierit; latere tamen adeo nequit ut non se, velit nolit, coloniam Romanam profiteatur, quando immunitatem tributorum capitis, & soli; nempe jus Italicum, non ab origine sua, sed a Cæsarum beneficentia duxit: adeout opus habuerit ut ei a singulis Cæsaribus enovaretur: nimirum quia non ingenitum erat, sed adventitium, ideoque cum vita Cæsaris concedentis expirabat. Unde legimus in Theodosiano Codice (a) hanc Valentis Constitutionem: *Italici juris auxilium arbitra æquitate renovamus: arbitra æquitate* (inquit) quia jus Italicum minime cum coloniis nascebatur, sed arcessebatur extrinsecus. Et in C. Justinianeo hanc Arcadii, & Honorii legem habemus: *Urbs Constantinopolitana (b) non solum Juris Italici, sed etiam ipsius Romæ veteris prærogativa lætetur*: nempe ut æque sit sedes non quidem imperii, sed imperatoris, & in honorem Cæsaris præesset orienti, sicut Roma orbi terrarum præsidebat universo. Nam etiam alibi (c) sacris in negotiis (d) id reperitur: cum tamen sciamus, vel ipso Justiniano teste, qui in novellis veterem Romam Sacerdotii fontem appellat, Constantinopolitanum Antistitem orienralibus Episcopis utcumque prælatum, ipsum tamen simul cum cæteris Ecclesiis Romano paruisse; (e) ut palam sit patem hanc Urbi Romæ prætogativam non ita esse accipiendam, ut ad omnia extendantur: nam & post has leges, quanta potestate Constantinopoli Roma præstiterit, in sequentibus ostendemus.

XLIX. In Jacobum Gothofr. de falsa exæquatione Urbis constant. cum Romana.

Prospexit istas in se impendentes difficultates Gothofredus, qui ut has plagas effugiat, inducit se majores. (f) Primo enim nullo rerum gestarum vestigio confinxit, jus Italicum fuisse Constantinopoli a Procopio tyranno per vim ereptum; post autem a sequentibus Imperatoribus restitutum. Quod refutatione minime indiget, utpote ad priorem errorem tuendum gratuito, ne dicam temere, prolatum. Deinde novum comminiscitur juris Italici discrimen e suo jecore, non ab ulla juris veteris ratione, aut antiquitatis monumento editum. Distinguit enim jus Italicum Constantinopolitanum a jure Italico civitatum aliarum, posito in immunitate capitis, & soli; cum jus Italicum Constantinopolitanum ab eo in juris Italici concedendi facultate, pari cum Roma jure, collocetur: ut Roma quidem illud civitatibus occidentis. Constantinopolis vero populis orientalibus civitatis Constantinopolitanæ concesserit: quasi a jure beneficia ista orientalibus urbibus advenirent, non vero a jure ipsius Imperatoris ibi permanentis, & publici juris dispensationem a Senatus Romani auctoritate trahentis: quo jure Cæsar, & controversias inter populos ortas dirimebat, cum Constantinopoli degeret: causam erroris obtulit Gothofredo, qui auctoritatem a Cæsare ad domicilium transtulit illius. Verum hoc Gothofredi figmentum confutare non cogimur, cum ipsemet ei suum patrocinium negarit (g) confutatus a Petavio, (h) & a Valesio, (i) atque admonitus βασιλεύουσαν πόλιν a Juliano, quem Gothofredus in suam causam vocaverat, non Constantinopolim nuncupari, sed Romam veterem; ideoque jus Imperii non alibi, quam Romæ ab eo collocari, ubi degerat Imperator. Et Sozomenus, (K) quamvis alioquin instatius pro Constantinopoli sua loquatur, minime tamen Imperium a veteri Roma transfert ad novam; sed nomina simul Urbis utriusque committit, & Curias, & institutiones, & contrahendi ritus, ut recte Valesius pro συμβέλα legerit συμβόλαια. Immo eam similitudinem instituat a potestate sacra, qua se ipso teste, Romanus Constantinopolitano longe præcellebat;

(a) *l. 1. tit. de jur. Ital. Urb. Constant.*

(b) *l. unic. C. Institut. de priv. Urb. Constantinop.*

(c) C. Theod. *de Episc. l. omn.* 45.

(d) *l.* 45. *de Episc.* Chalcedonens. *Concil. cap.* 28.

(e) *Respons.* Justiniani *incipiens reddentes post l.* 7. *C. de summa Trinit. & de fide Cathol. item dist.* 22., *& nov.* 123. §. 1. *& novel.* 9.

(f) *l. 1. C. Th. eod. jure Italic. Urb. Constant. p.* 222., *& seq. in comment.*

(g) *ad l. 1. C. Theod. de jur. Ital. verbo Constan. p.* 222. Spanhem. *in Orbe Rom. c.* 19. *p.* 465.

(h) *in not. ad epist. Julian.* 35.

(i) *annot. in* Sozomen. *lib.* 7. *cap.* 9.

(K) *lib. 7. c. 9. p.* 714.

lebat; sat ostendit quantopere in publica rerum civilium administratione Urbs Roma Constantinopoli anteiret.

Μετὰ δὲ τῆς Ρώμης τὸν Κωνσαντίνε πολέως Ἐπίσκοπον τὰ πρεσβεῖα ἔχειν ὡς νέας Ρώμης τὸν θρόνον ἐπισκεπτεύοντα. ἡ δὲ γὰρ ἐ μόνον εἶχε ταύτην τὴν προσηγορίαν ἡ πόλις, καὶ γερεσύα τάγματι δήμων, καὶ ἀρχαῖς ὁμοίως ἐχρῆτο. ἀλλὰ καὶ τὰ συμβόλαια κατὰ τὰ νόμιμα τῶν ἐν Ἰταλία ῥωμαίων ἐκρίνετο, καὶ τὰ δίκαια, καὶ τὰ γέρα περὶ πάντα ἑκατέρα ἰσάζετο.

Post Romanum praecellere Constantinopolitanum Episcopum, utpote novae Romae praesidentem. Jam enim non modo appellationem hanc civitas (Constantinopolitana) *habebat, & Senatus, & populi ordinibus, & magistratibus similiter utebatur; sed & contractus ex legibus Romanorum, qui sunt in Italia, celebrabat:* (a) *& institutis, ac muneribus alteri per omnia aequabatur.*

VALESII VERSIO EJUSDEM LOCI.

Praeterea ut post Episcopum Urbis Romae constantinopolitanus habet honoris praerogativam, utpote qui iunioris Romae Episcopatum administret. Jam tum enim Urbs illa, non solum hanc appellationem meruerat, & Senatum & ordines populi, & magistratus similiter habebat; Verum etiam contractus civium eius Urbis iuxta leges Romanorum qui in Italia sunt, iudicabnt, iuraque omnia, & privilegia aequalia seniori Romae possidebat. . Ita vertit Valesius pro erudito sane homine, ac docto, sed non juris: sine cujus fraude, servata etiam verborum proprietate nobiscum potuisset postremas voces explicare.

(a) *hac omnia officio Judicis* celebrari *oportet; hoc est* dirimi *disceptari judicari pro graeco* ἐκρίνετο *Ulp. l. si alius 7. §. 3. ff. quod vi, aut clam.*

Aequemus illas cum Sozomeno moribus, institutis, aedificiis, magistratibus, contractibus, muneribus, parem vero potestatem in summa Reip., atque in apice dominationis habuisse, unde liquet? An non enim provinciales magistratus erant urbanis similes, iisque in provinciis pares, & tamen longe in majestate suprema inferiores urbanis, in quibus, utpote a fonte manantibus, una cum Senatu summa erat potestatis, quae per gradus in provincias ex Urbe diffundebatur? Neque alia potestas Constantinopolim commigravit praeter provincialem. Siquidem, ut observat Tillemontius, (b) Senatus Constantinopolitanus initio a Proconsule regebatur, quamvis procedentibus temporibus, usque ad Justinianum, teste Procopio, (c) Consulum alter, qui occidentalis erat, Romae crearetur; alter vero nempe orientalis Constantinopoli, ut secum ea in urbe portio illa civilis potestatis Roma fluentis habitaret, quae ad justam negotiorum publicorum administrationem requirebatur: neque praesente Consule, si quid in Consilio suo decerneret Imperator, id non ex potentioris arbitrio, sed ex legibus, & ex ipsa Rep. in Consules collata, prodire videretur.

(b) *in vita* Constan. *art.* 67.

(c) *In arcana hist. p.* 114. *& notas in illum p.* 160.

Neque Constantinopolis, quod alterum Consulem acciperet, propterea Romam aequabat: tum quia primas in honoribus ferebat Consul Romae creatus, ut ex Procopio, Grotius refert; (d) tum quia Zonaras (e) principatum Romae remansisse testatur, utcumque Constantinus secum Constantinopolim transtulerit exercitium juris Imperatorii Romae radicibus suis haerentis, quod ad actus Reip. necessarios expediendos ab Imperatore secum trahebatur. Quo sensu eam translationem accipiendam esse, docet Ammianus Marcellinus, cum scribit Romam cum Imperio ab se parto sese commisisse Caesaribus, non tamquam dominis ancillam, sed tamquam parentem liberis, per victorias eorum, & militarem virtutem non oppressuris matrem, neque ab illius gremio convulsa n

(d) *l. 2. de jur. bell. c. 9. Xl. 2. in not.*

(e) *Annal.* 3. in Constant. *pag.* 84.

vulsam dominationem ad exteros, sibique subjectos populos, ex vulgi errore, translaturis, sed majori præsidio contra barbaros munituris auctoritatem eam, quam exercitibus Romanis ad S. P. Q. R. usum princeps imperabat. *Urbs venerabilis* (inquit Ammianus) (a) *post superbas efferatarum gentium cervices oppressas, latasque leges; fundamenta libertatis, & retinacula sempiterna, veluti frugi parens, & prudens, & dives Cæsaribus tamquam liberis suis regenda patrimonii jura permisit*. Hæc homo Græcus inter Græcos habitaret Imperator. Nimirum quia, etsi Roma procul abesset persona imperantis, nihilo tamen minus ipsa Urbs per eum imperare putabatur: ut clarius elucet ex his, quæ idem subjicit, scribens: *Licet otiosa sint tribus, paccataque centuria, & nulla suffragiorum certamina, sed Pompiliani redierit securitas temporis; per omnes tamen quotquot sunt partes terrarum, ut domina suspicitur, & regina: & ubique Patrum veneranda canities, populique Roman. numen circumspectum, & verecundum*, & lib. XVI. hæc de Constantio ad Urbem adventante refert: (b) *Cumque Urbi appropinquaret, Senatus officia, reverendasque patriciæ stirpis effigies ore sereno contemplans, non ut Cineas ille Pyrrhi Regis legatus in unum coactam multitudinem Regum; sed asylum Mundi totius adesse æstimabat*. Hactenus Mercellinus, qui usque ad Theodosium vixit. Et qui Honorii tempore floruit Claudianus, nativum, ac legitimum, perpetuumque Imperii solum, etsi suo ævo alter Imperator Constantinopoli degeret, Romam tamen unice agnoscit his versibus:

(a) lib. 14. n. 15.

(b) p. 70.

Quem, precor ad finem laribus se juncta potestas
Exulat, imperiumque suis e finibus exit?

Roma enim ille Imperium velut e fonte manare alibi docet, inquiens:

Armorum legumque parens, quæ fundit in omnes
Imperium.

Alioque loco per Cæsarum creationem non avulsum a Patribus imperium docet, sed societatem illius inter Patres, & Principem initam his versibus ad Honorium Imperatorem, simulque Consulem pertinentibus.

. . . numeroso consule Consul
Cingeris, & socios gaudes habere Patres.

Scriptorum porro testimonia consentiunt monumenta rerum gestarum, quæ Senatus auctoritatem pandunt etiam inter publicas res violentia militari, a barbarorum incursione perturbatas. Cujus auctoritatis exemplum prodiit illustre sæculo prope post Constantinum, nempe sub Arcadio, & Honorio. (c) Quo tempore cum ipsos inter Cæsares de Imperii finibus certaretur, mos antiquus fuit revocandus, Senatusque Romanus consulendus, ut per potestatem Cæsarea Imperatoriaque majorem, lites eorum, veluti potestate patria liberorum controversiæ componerentur. Quæ si potestas umquam corruisset, resurgere nullo modo valebat imperium, ubi semel Imperatorum ipsorum dissidiis inclinasset. Cum igitur Gildo Africam, quam Honorii nomine regebat, occupaturus, eam traheret, vel trahere simularet ad Arcadium, atque ab occidentali avellere studeret imperio; res vetusto ritu ad Senatus Romani judicium devenit. Quo judicio Patres hostem patriæ Gildonem judicarunt, bellumque adversus eum decreverunt, repetitamque Africam Honorio reddiderunt. Hinc Claudianus Stiliconem ingentibus effert laudibus, quod ad rectæ rationis, atque priscæ Romanorum institutionis normam, ex Senatus sententia bellum decernendum, remque militarem gerendam curarit; unde inquit *lib.* 1. de laudibus Stiliconis:

(c) Symmach. *lib.* 4. *epist.* 4. Claudian. *de bel.* Gildon.

Hoc quoque non parva fas est cum laude relinqui,
Quod non ante fretis exercitus adstitit ulter,

Ordi-

Ordine quam prisce censeret bella Senatus.
Neglectum Stilico tot jam per sæcula morem
Retulit, ut ducibus mandarent prælia Patres;
Decretoque togæ felix legionibus iret
Tessera, Romuleas leges rediisse fatemur,
Cum procerum jussis famulantia cernimus arma,
& lib. 6. de Honorii consul.
. . . agnoscunt proceres, habituque Gabino
Principis, & Ducibus circum stipata togatis
Jure paludata jam Curia militat aula.

eodemque libro pluribus laudaverat Honorium, quod omnibus de rebus ad Senatum referret, more majorum, his versibus:

Hic est ille puer, qui nunc ad rostra Quirites
Evocat, & solio fultus genitoris eburno
Gestarum Patribus causas ex ordine rerum,
Eventusque refert, veterumque exempla secutus
Digerit imperii sub judice facta Senatu.

& *libro* 3. de laudibus Stilic. exultat idem Poeta, quod Roma rerum domina nomine suo legiones duceret:

Ipsa jubet signis, bellatorique togatus
Imperat, & spectant Aquilæ decreta Senatus.

Ubi sunt qui aut periisse funditus Romani Senatus potestatem somniant aut in Græciam avolasse? Cur? quia nimirum rara inveniunt hujusce potestatis exempla post Constantini discessum, quasi ad nos monumenta publica pervenerint omnia, vel frequens fuerit hujus remedii, talisque potestatis exercendæ necessitas: præsertim ex quo Cæsaribus creatis per legem, quam exposuimus, Regiam, belli, pacisque cum hostibus arbitrium a Senatu permittebatur; adeout Cæsaribus tantum ipsis secum contendentibus exuscitandum fuisset judicium. Patrum ipsam Remp. reddentium, viresque proferentium publicæ, nativæ, perennisque majestatis, qua majestatem temporariam, & commodatitiam Principum aut definirent, aut explicarent, ad usumque Reip. flecterent componendis, recidendisque dissidiis militaribus auctoritate civili: quæ nisi constitisset in corpore Senatus perpetuo, cum ipsa imperantis vita, ut supra exposuimus, occubuisset; remque omnem Romanam, sive orbis terrarum regimen, in suum interitum traxisset. Quæ publicis juris ratio communis est & regnis illis omnibus, quæ per electionem traduntur, non autem per successionem, quorum potestas publica cum ipso hæreditario Rege numquam perierit: quia, utcumque secum ambulet majestas personalis; majestas tamen realis defuncti regis posteritate, tamquam capite, ac radice perpetuo continetur. Quod aut in regnis electione tradendis lineæ Regiorum descendentium non adplicatur, id oportet vel in civitate universa, vel in primoribus civium, atque in Senatu, & magistratibus perpetuo locatum existimetur.

Ut autem eo revertamur unde discessimus, satis, arbitror, ostendimus, Romam fuisse imperii fontem. Bizantium vero sedem Imperatoris, non quidem perpetuam, sed diuturniorem: cum Imperator non aliam sedem habet perpetuam præter militiam, quæ habitat in castris: cum quibus mutat & ipse domicilium, utpote ad obeundas armis provincias Romanorum, atque ad victorias P. R. multiplicandas, finesque tuendos, aut propagandos institutus. Ideo Bizantium utpote sedes certior, atque constantior summi Ducis, Prætorium erat stabile, quasi ca- L. Operis Conclusio.

ſtra vallata muris, & tentoria in ædificiis collocata. Quamobrem cum aut Reip. neceſſitas exercituum Ducem ad occidentales regiones vocaret, aut ad plures Cæſares imperii adminiſtratio deveniret, Roma ſuum repetebat Principem; ipſeque in ipſius imperii domicilium remigrabat. Quod rerum geſtarum, & antiquitatis totius fide comprobatur: ſiquidem quoad majeſtas Romana, & imperium omne ſtetit incolume, nempe ad Auguſtulum uſque, Odoacris parricidio ſublatum, res Romana, vel ab uno, vel a pluribus Cæſaribus ita gerebatur, ut vel unus preſto eſſet, quocumque belli cauſa traheret; vel plures ſibi provincias ita dividerent, ut alter orientalem, alter occidentalem, Romani orbis partem tueretur, ac regeret: aliquando vero pluriſariam, pro imperantium numero, dividerent ſibi Romanum orbem pluribus ducibus concreditum, tamquam unius tutela, quæ pluribus tutoribus gerenda committatur. Sed jam vela contrahentes, & Reip. Romanæ formam de ſuperioribus diſputationibus breviter exprimentes colligamus, poteſtatem omnem Romanorum publicam, jam a Tiberij tempore ad Senatum translatam, in civilem, & militarem ab Urbis primordio diſceſſiſſe. Civilem variis portionibus ſub juriſdiction's nomine ad ſingulos manaſſe magiſtratus; militarem per S. Cta tranſiiſſe in Imperatores: ut duo principatus prodierint, veluti duarum ex univerſo terrarum terrarum orbe nationum: Quiritium videlicet, & militum. Illorum principatus erat civilis, nempe Conſulatus, aut regnum unius anni; horum principatus erat militaris, nempe jus armorum perpetuum, ſive imperium ex Romanis inſtitutis numquam jure magiſtratuum, ſed certa lege tranſiturum: unde natum apud J.Ctos nomen imperii meri e ſummo jure militari venientis, neque juriſdictionem umquam comitantis.

Hinc a ſcriptoribus priſcis utriuſque principatus inter ſe munera peritiſſime ſecernuntur: Cum principatus civilis militari præcellens Conſules, Cenſores, Prætores, alioſque minores magiſtratus, omnemque Remp., principatus militaris Legatos, Tribunos, Duces, omnemque militiam Reip. cauſa inſtitutam contineret. Unde Tacitus Neronem, nondum felicitate labefactatum, ita jura publica temperantem, ac partientem inducit: *Teneret antique munera Senatus. Conſulum tribunalibus Italia, & publicæ provinciæ aſſiſterent.*

Nempe provinciæ pacatæ, quas una cum Italia ſibi Senatus retinuerat: ideoque adminiſtrabantur a Conſule, cum exercitu, & Imperatore opus non haberent; (*a*) deinde ſubdit: *ſe* (nempe Cæſarem) *mandatis exercitibus conſulturum*, (*b*) & alibi: *Deinde cæteri compoſita indignatione quod Conſul Remp. Dux Imperatorem prodidiſſet*. Et Svetonius Remp. omnem ad Conſules revocat, cum ſcribit Caligulæ tempore, prolata conſulum creatione, triduo Remp. fuiſſe ſine ſumma poteſtate.

(a) *annal.* 13.
(b) *lib.* 3. *hiſt.* p. 523.

Quamvis autem Imperator, ſusceptis ſibi per militarem potentiam frequentibus conſulatibus, aliiſque magiſtratibus majoribus, & Tribunitia poteſtate quotannis, jus præferret pœne regium, tamen quia numquam ex inſtituto P. R. munera cum muneribus, aut poteſtas militaris cum civili confundebantur; ſed ſemper, etiam ſi unius in perſonam coirent, natura ſua diſtinguebantur; propterea neque jus Imperii extinxit jura magiſtratuum; neque poteſtas militaris extinguere umquam potuit poteſtatem civilem in Senatu perpetuo inſidentem, & magiſtratibus omnibus, ſicuti & Ducibus, ipſiſque Imperatoribus, Reip. nomine, imperantem.

Atque hæc de Romano Imperio ad Auguſtum uſque. De variatione autem ipſius a Carolo Magno, & a Germanici Regni mixtura, ſi vita, & facul-

facultas dabitur, peculiari tractatione differemus: cum ſylvam rerum ſuis locis ad ſententiæ noſtræ munimentum, & lumen tribuendarum, ex idoneis auctoribus, & e civilis, & Pontificii juris interpretibus longo, gravique labore a nobis collectam, ad manum habeamus. Hunc autem librum modo editum, propter diſcrimen juris ab ea tractatione ſejunctum, & propter affinitatem rerum, & temporum, cum tribus hiſce ſuperioribus conjunctum, vobiſque, QUIRITES, dicatum voluimus, qui tam bene armis, legibuſque veſtris de omni humano genere meruiſtis; Quique membra divulſa orbis terrarum, hominesque agreſtibus moribus diſtractos, & diſſipatos, ad honeſtatis commercium, Urbis veſtræ communione, convocaſtis; ut ſi qua cultura ſupereſt animorum, ea omnis vobis debeatur, & latini ſermonis uſu, legumque veſtrarum ſtudio conſervetur.

Βούλευμα χρηστὸν, ὅπερ εἴχω πόλις στρατοπέδων κρατεῖ.

Thucyd. lib. 8. cap. 96.

F I N I S.

INDEX
SUMMORUM CAPITUM
LIBER I.

De

LIB. II.

De

Sequuntur Tabulæ Duodecim.

LIB. III.

De

De

INDEX

SUMMORUM CAPITUM

LIB. DE ROM. IMP.

De

INDEX

INDEX SPECIALIS
RERUM, ET VERBORUM
Totius Operis.

doctri-

B.

rerum

etiam

D.

vi-

G.

H.

I.

Ul-

di-

Lex

Magi-

M.

Matu-

N

Q.

rudio-

Pho-

levis

status

S. C. Si-

in

V.

Xe-

X.

Z.

VOCA-

VOCABULORUM

ANTIQUORUM

Ex fragmentis Legum duodecim Tabularum explicatio.

Pe-

FINIS.

70

